ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXVII

ГОДИШНИНА XVIII)

1906.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1907.

Съдържание

на

LXVII. книга.

Стр.

I. **По историята на нашата граматическа терминология.** Отъ *М. Ивановъ* . . . 1
II. **Почитане на огъня.** Отъ *А. П. Стоиловъ* 68
III. **Изслѣдване дѣйствието на въглеводуокиса (CO_2) върху металнитѣ хидрати съ изключение хидратитѣ на алкалиевитѣ и алкалоземнитѣ метали.** Отъ д-ръ *П. Н. Райковъ* 86
IV. **Кратка характеристика на скалитѣ отъ пограничната ивица Деве-багъръ (Кюстендилско) — Дъсченъ кладенецъ (Трънско).** Отъ д-ръ *Г. Бончевъ* . . 165
V. **П. Р. Славейковата прѣводна и подражателна поезия.** Отъ *Боянъ Пеневъ* . . 205
VI. **Изъ прѣдисторията на Балканския полуостровъ.** Отъ д-ръ *Г. И. Кацаровъ* . 255
VII. **Правнитѣ понятия.** Отъ *В. Ганевъ* 317
VIII. **Село Келифарево и манастиръ̀тъ му Св. Богородица.** Отъ *Йорд. П. Георгиевъ* 427
IX. **Единъ новъ пеперуденъ вариететъ за България.** Отъ *Ал. К. Дрѣновски* . . . 448
X. **Цвичовитѣ възгледи върху етнографията на Македония.** Отъ *А. Иширковъ* . 469
XI. **Петко Р. Славейковъ.** Отъ *Боянъ Пеневъ* 521. 647
XII. **Нѣколко нови и съ малко находища видове пеперуди (Macrolepidopterae).** Отъ *Ал. К. Дрѣновски* 570
XIII. **Историческата битка при Варна въ 1444 год.** Отъ *Д. А. Ихчиевъ* 608
XIV. **Нови серпентинови находища въ България.** Отъ *Ив. Стояновъ* 695
XV. **Градъ Дрѣново и манастиръ̀тъ му Св. Архангелъ.** Отъ *Йорд. П. Георгиевъ* . 733
XVI. **Едно пѫтуване по Македония.** Отъ *А. Шоповъ* 773

Вѣсти и оцѣнки.

Царъ Шишмановата баня въ гр. В.-Търново, отъ Г. Козаровъ 139
Швейцарското природоизпитателно събрѣние въ Луцернъ, отъ Б. Ивановъ . . 143
Граматики и рѣчници за български езикъ въ чуждитѣ литератури, отъ А. Н. Пиронковъ 150
Международенъ помагаленъ езикъ, отъ Ив. А. Георговъ 283
Новъ етимологиченъ рѣчникъ на влашкия езикъ, отъ Ст. Романски 304
Необходими бѣлѣжки къмъ развитието на българската ботанично-флористична литература, отъ д-ръ Ст. Петковъ 453
Синтаксисъ на българския езикъ, отъ Хр. П. Стоиловъ 458
Adolphe Block, Origine turque des Bulgares. (*Bulletins et mémoires de la société d'Anthropologie de Paris*), отъ В. Н. Златарски 464

Стр.

Резултати (?) отъ заразителнитѣ болести по домашнитѣ животни въ Княжество България презъ годинитѣ 1896—1903, отъ Кирилъ Г. Поповъ . . 623

Les six races composant la population actuelle de l'Europe, отъ д-ръ С. Ватевъ . 641

По въпроса за аграрния комунизъмъ на старитѣ гърци, отъ д-ръ Г. И. Кацаровъ 795

Способъ за идентифициране денатурираиъ спиртъ чрезъ „йодоформата реакция", отъ д-ръ П. Н. Райковъ и Г. Стефановъ 806

По славянската митология, отъ Г. И. Кацаровъ 811

България, стѣнна карта за основнитѣ училища, по най-новитѣ източници съставилъ Н. Данковъ, разглежда *Z*. 812

По историята на нашата граматическа терминология.

Отъ **М. Ивановъ.**

(Продължение отъ Пер. спис. кн. LXIV).

Имена и мѣстоимения.

Името, τὸ ὄνομα, се считало за най-важна часть на рѣчьта, затова то се поставяло на първо мѣсто отъ всички грамасици. Обемътъ на туй понятие първоначално различно е схващанъ, затова му сж давали и различни опрѣдѣления. Антистенесъ виждалъ въ езика само имена, ὀνόματα, и дефинира рѣчьта като свръзване, сплитане имена, ὀνομάτων συμπλοκή. Тепърва Платонъ обяснилъ разликата между ὄνομα и ῥῆμα като два вида думи, отъ които е съставена рѣчьта. Той опрѣдѣля името, τὸ ὄνομα, като звуковъ бѣлѣгъ за туй, което упражнява дѣйствия: τὸ δέ γε πρ αὖ τοῖς ἐκεῖνα πράττουσι σημεῖον τῆς φωνῆς ἐπὶ τεθὲν ὄνομα. Името споредъ него е нѣщо несвършено, защото то именува само, ὀνομάζει μόνον. Ὄνομα и ῥῆμα заедно изчерпватъ цѣлия миръ на вещитѣ. Съществително отъ прилагателно Платонъ не различавалъ — изразътъ ἐπωνυμία у него съотвѣтствува на атрибутъ въ смисълъ на титла. Собственитѣ отъ нарицателнитѣ не сж отдѣлени. Че има числа се казва изрично въ Кратилосъ, но това сж имена, които не се образувать по принципа на подражанието, слѣдователно тѣ не сж особена часть на рѣчьта. Съзнание за падежъ нѣма, и макаръ да знае, че има число множество и едно, той все пакъ е далечъ отъ граматическото число. Крачка напрѣдъ направилъ Протагоръ съ различаване рода на имената: τὰ γένη τῶν ὀνομάτων: ἄρρενα καί θήλεα καὶ σκεύη (мжжки, женски и орждни), при което, като обръща внимание върху схождането и несхождането съ естествения родъ, съ пола, съвсѣмъ право заключава, че езикътъ не е конзеквентенъ и назовава понѣкога мжжкото и женското еднакво.

Споредъ едно схващане на схолиаста имената не сж самостоятелни вещи, не сж οὐσίαι, но сж свойства на вещитѣ, както свѣтлината и топлината — на огъня. Споредъ друго едно мнѣние, на имената трѣбва да се гледа като на сѣнки и образи въ огледало, споредъ третьо — като на изкуствено нарисувани картини, които се равняватъ на първообраза си (Steinthal. Geschichte der Sprachwissenschaft II. 142).

Аристотель опрѣдѣля името като часть на рѣчьта безъ завършено значение, която не означава врѣме, нито пъкъ изказва нѣщо, а само именува вещитѣ. Споредъ него части на говора (μέρη τῆς λέξεως) сж: στοιχεῖον, συλλαβή, σύνδεσμος, ὄνομα, ῥῆμα, ἄρθρον, πτῶσις и λόγος (елементъ = буква, сричка, връзка, име, членъ, падежъ и изречение). Той дава и дефиниция за всѣка часть. За насъ е важенъ терминътъ πτῶσις, който пръвъ пать се срѣща у Аристотеля и който по-послѣ, както се знае, доби значение на *падежъ*. Аристотель употрѣбява този терминъ както при името така и при глагола. Що се отнася до глагола само презенсъ е ῥῆμα, а минало врѣме и бждеще сж πτώσεις ῥήματος. Касателно до имената родителенъ и дателенъ, въ единствено и множествено число, се навеждатъ като πτώσεις ὀνόματος. Така е въ неговата поетика, а въ „Органонъ“ πτῶσις има по-обширно значение и обхваща всѣка производна дума отъ едно име.

Противоположно на πτῶσις именителенъ се нарича κλῆσις; κλῆσις и πτῶσις, казва Щайналъ, не трѣбва да се мислятъ като правъ падежъ и косвенъ падежъ; тѣ не образуватъ противоположность, не лежатъ въ единъ редъ. Κλῆσις е името, τὸ ὄνομα, доколкото то именува вещитѣ, а πτῶσις е дума споредъ формата, въ каквато попада въ изречението.

Независимо отъ начина, по който се образува, всѣка дума споредъ употрѣбата е или обща, κύριον, или диалектна, γλῶττα; но това е относително, защото една кипрянска дума напр. у атинянитѣ е γλῶττα, а у кипрянитѣ — κύριον.

Едни отъ имената сж мѫжки, ἄρρενα, други женски, θήλεα, други μεταξύ, между еднитѣ и другитѣ, т. е. срѣдни. Протагоровото σκεῦος Аристотель отхвърля. Крачка напрѣдъ отива Аристотель съ туй, дѣто прави по-нататъкъ опитъ, да разпознава рода по окончанията.

Стоицитѣ зели термина πτῶσις отъ Аристотеля, но измѣнили значението му: отъ една страна тѣ го ограничили, отъ друга — разширили. Глаголитѣ у тѣхъ нѣматъ πτώσεις (падежи), а само

имената, τὰ ὀνόματα, мѣстоименията и члена, които тѣ наричали съ едно общо име ἄρθρα. Разширили го съ туй, че почнали да считатъ за πτῶσις и именителенъ, който у Аристотеля е само ὄνομα, а ограничили го още и съ това, че производнитѣ форми, както и нарѣчията не наричали πτώσεις, но само четиритѣ падежи въ днешенъ смисълъ, съ изключение на звателенъ, който стоицитѣ считали за форма на изречение. Именителенъ се наричалъ правъ падежъ, ὀρθὴ πτῶσις или εὐθεῖα; косвенитѣ — πλάγιαι, се наричали γενικὴ (родителенъ), δοτικὴ (дателенъ) и αἰτιατικὴ (винителенъ). Първоначалното значение на тия термини скоро се забравило.

Обстоятелството, че стоицитѣ считали и именителенъ за падежъ дало поводъ за споръ съ перипатетицитѣ, отъ който споръ виждаме, че понятието падежъ, πτῶσις, въ двѣтѣ школи различно се е схващало. Перипатетицитѣ си прѣдставлявали именителенъ, τὸ ὄνομα, като една дръжка, забита отвѣсно въ една равнина. Наклонността на дръжката къмъ равнината прѣдставлява падежитѣ, τὰς πτώσεις, които естествено сж косвени, πλάγιαι. Затова измѣнението, което прѣтърпява едно име чрѣзъ тия πτώσεις се нарича κλίσις, наклонение, склонение. Перипатетицитѣ мислѣли слѣдователно, че името или изразеното чрѣзъ него понятие пада отъ думата въ рѣчьта ту право (отвѣсно), ту косвено (полегато), като едно острие, което пада отгорѣ на потона и се забива въ него ту право, ту косвено. Аполоний съобщава друго едно тълкувание. Нѣкои, казва той, приели извѣстни общи имена. Тѣзи имена доказватъ, че се движимъ въ своеобразно мировъзрѣние и своеобразенъ начинъ на говоръ, въ които търсимъ да се поставимъ. Πίπτω означава падамъ, попадамъ въ нѣщо, дохождамъ въ едно положение, случва се (Щайналъ Geschichte der Sprachwissenschaft II. 241). Еднокоренното съ него πτῶσις означава слѣдователно начина, какъ нѣщо пада, попада, и има точно значение, както нашето падежъ.

Винителенъ, αἰτιατικὴ, стои въ свръзка съ αἰτιατικόν, което значи причинность, каузалитетъ, дѣйствие. Що се отнася до γενικὴ, то латинското genitivus, казва Щайналъ, е фалшивъ прѣводъ, както и accusativus, винителенъ, виновенъ, отъ αἰτιατικὴ. Присцианъ прѣвелъ γενικὴ съ generalis, за какъвто се счита родителенъ и до днеска, та въ рѣчниците покрай nominativus се дава отъ името и genitivus намѣсто цѣлото склонение. У стоицитѣ γενικόν, γενικὴ се произвежда само отъ γένος (родъ), πτῶσις γενικὴ е падежъ за означение на рода.

Всички именни форми у стоиците следователно са πτώσεις, а определените глаголни форми са предикати — κατηγορήματα; тяхното съединение дава изречение, λέκτον αὐτοτελές. От различната природа на падежите и предикатите произлиза и различният начин за свързването им във изречението. Затова по-близкото разглеждане конструкцията на изречението лежи във изложението на разните видове κατηγορήματα или ῥήματα, доколкото те се свързват различно с падежите.

Видяхме, че макар да изброява 8 части на говора, Аристотель във същност привежда от частите на речта във днешен смисъл на думата само 4, а именно към ὄνομα и ῥῆμα той прибавя и συνδεσμος (връзка) и ἄρθρον (член, респ. местоимение), защото е имал пред вид само значението, а не и формата. Под ὄνομα той е разбирал и наречието, а стоиците причислявали това към глагола или по-добре към предиката и съобразно с туй го нарекли ἐπίρρημα. Чак после Антипатър от Тарзос направил наречието особена част на речта под името μεσότης, защото лежи между ὄνομα и ῥῆμα. По-после, понеже видели, че причастието именно е такова, нарекли наречието πανδέκτης, т. е. посредник между всички части на речта, в каквато смисъл една латинска дефиниция гласи: nam omnia in se capit quasi collata per saturam concessa sibi rerum varia potestate. Причастието стоиците считали за име и го нарекли глаголно име, nomen verbale, или, причислявайки го към глагола, причастен глагол, ῥῆμα μετοχιόν, или verbum participiale. Те го считали като флексионна форма на глагола, ἔγκλισις ῥήματος. При тоя случай става явно, защо стоиците не се съгласявали със граматиците, да считат причастието за особена част на речта, както и римските граматици освен Варо. Те със право наблягали най-вече на обстоятелството, че причастието е само производна дума и никога не се явява примитивно. Това свойство се признавало и от граматиците. По-младият Тиранио даже причислявал причастието всякога към имената, които делил на три групи: κύρια (собствени), προσηγορικά (нарицателни) и μετοχικά (причастни). Първите са ἄτομα (индивидуални), вторите са θεματικά (първични) и служат за основи, θέματα; последните са ἀθέματα, т. е. те никога не са първични, а всякога производни.

Против възгледа, какво причастието е име, се изтъкна от Присциан (VI. в. след Христа) обстоятелството, че то има особени форми да означава състояние и действие или страдание във разни времена, че управлява, както глаголите, от които се произвежда,

надежи, че има значение на глаголи и застъпва глаголи. Така щото частитѣ на рѣчьта останали осемь, както ги изброявалъ и дефинералъ Дионисий Тракийски, макаръ че и слѣдъ туй още дълго врѣме съ се изказвали разни възгледи върху названията и дефинициитѣ. И покрай статии περὶ τῶν μερῶν τοῦ λόγου, въ които се разисквало за частитѣ на рѣчьта, се срѣщатъ и други περὶ μερισμοῦ или по-пълно περὶ μερισμοῦ τῶν τοῦ λόγου μερῶν, въ които се разисква да се раздѣлятъ думитѣ тепърва на класове. Римлянитѣ, които нѣмаха членъ, причисливали свързаното у гърцитѣ съ члена относително мѣстоимение къмъ мѣстоименията или къмъ името, и затуй направили междуметието, interjectio, което гърцитѣ считали за нарѣчие, като особна часть на рѣчьта. Това изглежда да е излѣзло отъ Ремий Палемонъ, който го дефинира така: Interjectiones sunt, quae nil docibile habent, significant tamen affectum animi (Chares I. 238). Аполоний Дисколосъ намира за глупаво, да се броятъ двѣ думи затуй въ сѫщата категория, защото едната може да стои намѣсто другата, както стоицитѣ схващатъ члена и мѣстоимението, тъй като членътъ може да застъпи мѣстоимението. Той право забѣлѣжва, че, макаръ и да се замѣнятъ една съ друга, тѣзи думи не сѫ идентични. Интересно е, какъ той се старае да намѣри съотвѣтствие между звукове и думи. Както проститѣ звукове сѫ отчасти само гласни, отчасти съгласни, така споредъ него и думитѣ сѫ отчасти такива, които сами за себе могатъ да се кажатъ, като гласнитѣ, — това сѫ имена, глаголи, причастия, мѣстоимения, нарѣчия; отчасти такива, които не могатъ да се кажатъ сами за себе (като съгласнитѣ), но заедно съ нѣкоя отъ първитѣ, къмъ която могатъ да се присъединяватъ — прѣдлози, членъ, съюзи. Послѣднитѣ части на рѣчьта иматъ тоже значение, ала само въ свързка съ другитѣ думи.

Аполоний мисли, че частитѣ на рѣчьта както и буквитѣ, падежитѣ, врѣмената и родоветѣ иматъ единъ строго опрѣдѣленъ и разумно обоснованъ редъ, споредъ който α прѣдшествува β напр., както името върви прѣди глагола, или родителенъ прѣди дателенъ и т. н. Интересни сѫ доводитѣ, които той навежда за доказателство на горний свой възгледъ. Така напр. името прѣдшествува глагола, защото да причинява и да бѫде причинено е свойствено на тѣлата, и даване *имена* се простира върху тѣлата, изъ които тепърва се явява особеността на глагола, да указва дѣйствие и страдание. Щомъ се установява, че името заема първо мѣсто, бихме помислили, продължава Аполоний, че мѣстоимението трѣбва да заеме второ мѣсто. Противъ туй обаче той напомня, какво мѣстоимението било

измислено, за да настжпи къмъ глагола, слѣдователно този трѣбва вече *да е билъ*, когато се е извършилъ горният процесъ.

И Аполоний различава три рода, които носятъ отчасти други имена: ἀρσενικόν (мжжки), θηλυκόν (женски) и οὐδέτερον (ни тозъ ни онзи, ни единъ отъ двата, срѣденъ); нѣкои прибавятъ още и κοινόν (общи). У Аполоний дефиницията на името съвсѣмъ подхожда и за прилагателното, у което различава и степени за сравнение. Схолиастътъ набройва 22 вида прилагателни (ἐπίθετα).

Като присжщи на имената най-послѣ се разглеждатъ у Дионисия падежитѣ (αἱ πτώσεις), на брой петь. Варо нарича шестия падежъ на латинския езикъ просто sextus casus. Относително реда имъ (ἡ τάξις, ordo casuum) именителенъ (ὀρθή) стои прѣдъ другитѣ, защото той именува нѣщата ὀρθῶς (право), а другитѣ падежи ги именуватъ ἐκ πλαγίου, т. е. косвено, полегато. Родителенъ, γενική, стои прѣдъ дателенъ δοτική, и винителенъ, αἰτιατική, защото тоя падежъ се отнася не само до нѣща, обекти, както другитѣ, но показва и принадлежность (οἶκος Ἀριστάρχου). Дателенъ стои прѣдъ винителенъ, защото той изразява донѣкждѣ и отношение на притежание. Нѣкои искали да поставятъ звателенъ, κλητική, най-напрѣдъ, защото принадлежи на второ лице, а всички други — на третьо.

Членътъ, τὸ ἄρθρον, споредъ Дионисия е μέρος λόγου πτωτικόν, προτασσόμενον καὶ ὑποτασσόμενον τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων; той различава родове, γένη, числа, ἀριθμοί, и падежи, πτώσεις. Мнѣнието, че членътъ е измисленъ да различава рода на имената, е старо. Аполоний полемизира срѣщу него и го оборва. Първо, никоя часть, казва той, не е измислена заради туй да отстрани двусмислието на друга часть; второ, въ нѣкои форми, като напр. въ родит. множествено, членътъ τῶν не различава родъ; третьо, ако прѣдназначението му е да различава рода, членътъ би трѣбвало да стои само тамъ, дѣто родътъ е съмнителенъ, като при θεός или ὁ и ἡ ἵππος, но не и при имена като γυνή напр. А ние виждаме наопаки, че членътъ стои тамъ, дѣто родътъ е несъмнителенъ, и липсва тамъ, дѣто е неопрѣдѣленъ. Членътъ стои винаги при едно име или при дума, употрѣбена като име, въ противенъ случай членътъ става мѣстоимение. Той сподѣля конструкцията на името, съ което е свързанъ; и ако името се изпусне, членътъ поема самъ конструкцията и има сила (δύναμις) на изпустнатото име, по който начинъ именно и става мѣстоимение.

Мѣстоимението, ἡ ἀντωνυμία, споредъ Дионисия е ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβανομένη, προσώπων ὡρισμένον δηλωτική. Παρέπεται δὲ τῇ

αντωνυμία ἐξ. πρόσωπα, γένη, ἀριθμοί, πτώσεις, σχήματα, εἴδη. По своя видъ (εἶδος) мѣстоименията сж πρωτότυποι (първични) и παράγωγα (производни). Първитѣ сж личнитѣ, послѣднитѣ — притежателитѣ, произведени отъ родителенъ падежъ на първитѣ: ἐμός отъ ἐμοῦ. Само тѣ различаватъ рода чрѣзъ формата си. Мѣстоимението може да замѣсти името, отдѣто носи и своето название, но не всѣко име, а само собственитѣ имена или онѣзи родови имена, на които се придава ἀναφορά (отношение) чрѣзъ прибавения членъ. Членътъ придава на името ἀναφορά и стои при него, когато мѣстоимението стои намѣсто опрѣдѣлено име. То застжпва името, като означава οὐσία (сжщество) и опрѣдѣля лицата, τὰ πρόσωπα, членътъ не означава οὐσία.

Склонението споредъ възгледа на старитѣ (Варо и др.) е въведено въ езицитѣ на всички народи поради неговата полезность и необходимость, защото безъ него какъ би училъ човѣкъ толкова много безброй думи. И ако се изучватъ само поединично, не би изпжкнало сродството на нѣщата отъ тѣхъ. Но сега чрѣзъ деклинацията познаваме кои думи сж подобни и кои правятъ отклонение. Произвеждаме ли legi отъ lego, узнаваме двѣ нѣща, 1. че се казва сжщото и 2. че дѣйствието не е станало въ сжщото врѣме. Така между думитѣ има сродство, както и между хората.

Основни думи има съвсѣмъ малко, когато пъкъ производнитѣ сж безбройни. Първитѣ трѣбва да се изучатъ исторически, тѣ ни сж оставени наслѣдство; а за да изучимъ вторитѣ, трѣбватъ ни нѣкои правила, трѣбва ни теория. Чуемъ ли нова дума, ние вече знаемъ отъ склонението измѣненията ѝ. Естествено има отклонения, защото първитѣ давачи на имена бъркали понѣкога: *aquila* напр. се нарича както мжжкото така и женското, *scopae* означава единичность, а има форма на множ. число; въ vis пъкъ прекнятъ падежъ не се различава отъ косвения. Търдѣ естествено бѣ, ако не всички думи се брояха за измѣняеми. Откъмъ измѣняемость думитѣ се дѣлѣли на три класа: единъ класъ неизмѣняеми и два класа измѣняеми. Послѣднитѣ сж vocabula, които имать падежъ, casus, и глаголи, verba, които показватъ врѣме. Името е най-старо отъ тия три класа. Declinatio declinare е прѣводъ отъ κλίσις, κλίνειν. Подъ θέμα (основа) се разбира оная форма, отъ която се произвеждатъ всички други.

Теодосий дава правила за склонение на имена и правила за склонение на глаголи, κανόνες περὶ κλίσεως ὀνομάτων и κανόνες

περὶ κλίσεως ῥημάτων. При все това той знае и израза σύνταξις за сегашното *спрежение*.

Въ славянската граматическа книжнина ὄνομα се пръдава открай врѣме съ *име*, което споредъ гръцкото ὄνομα има пять *послѣдующа* (παρεπόμενα): *роды, виды, начертанїа, числа и падежы*. (Вж. Ягичъ „Изслѣдованія“ 330). Родове сж три: моужьскыи, женьскыи, срѣдніи. По видъ името се дѣли: на прывобытно, и дѣиствьно и повѣстно и рододатно. Въ статията се дават и единъ видъ дефиниции на тия термини: прывобытно ѥсть се всакъ человѣкъ, не бо отъ иного прїѣть се дѣиствьное же се, ако отъ дѣиства прозываеть се, ако се ковачь, дрѣводѣлна. отъ рода же, ако се Маніакь, Шоуме. отъ повѣсти же, ако се wбѣшеникъ. wбѣшенїи бо подать всемоу роду wбѣшенїа име. Споредъ *начертанието* сж едни отъ имената сж *прости*, други *сложни* и трети *прѣсложни*. Тѣ се опрѣдѣлять така: и оубо проста глаголють се, ако отъ единое чести слова сьстоеть се, ако се Петрь, Павль, Ѳома, Милошь, Драгошь. сложна же Доброслав, Радослав, Добромирь. всако бо сихъ отъ двою честию слова слагаеть се. ино бо Добро, ино же Слава. и дроуго Радость, ино же Слава . . . прѣсложно же ѥсть се еже отъ трехъ чести слова слежить се, ако се благовѣстьникъ, благопроизволно, бѣдноотъкемлемъ, злопрїѣтьнь, и елика такова . . . . . Числа сж *едино, двоино* и *многно*, а *падежи*, или, както по-често се срѣща, *паденіа* сж пять: *правда, родная, дателная, винена, звателна*. Безъ различие на рода имената бивать *общи* (моушь, жена, соущество) и *собни* (Петрь, Павль, Сарьра, Аньна). Терминътъ *нарицателно* по-послѣ се срѣща въ смисълъ на *качествено прилагателно* (стр. 822). Така се дѣли името споредъ най-старата граматическа статия отъ познатитѣ до сега въ славянската книжнина. Нѣма съмнѣние, че и тукъ статията ни прѣдставя прѣводъ отъ гръцки и рабско подражание. Професоръ Ягичъ се опита да намѣри паралели отъ съотвѣтния текстъ изъ гръцката граматическа книжнина, ала и тука, както при глагола, той дохожда до заключение, че славянскиятъ компилаторъ е ималъ на ржка нѣкои особенъ гръцки текстъ, различенъ отъ обикновенитѣ граматически теории. Дѣлението на името по нашата статия на „прывобытно“, „дѣиствьно“, „повѣстьно“ и „рододателно“, по думитѣ на Ягича, не проявава никакъвъ отгласъ на Дионисиевата класификация. Такова различие той констатира и досежно реда, по който се изброяватъ падежитѣ въ началото на статията нѣколко пати, като се тура терминътъ „виновна“ прѣдъ „дателна“ и чакъ на края е спазенъ другиятъ,

т. е. обикновеният редъ. Ни въ единъ гръцки източникъ, казва Ягичъ, азъ не можахъ да намѣря указания на първия, съвсѣмъ необикновенъ редъ, по който винителенъ да прѣдшествува дателенъ.

Както видѣхме отъ подраздѣлението на името, въ първоначалната граматическа статия за частитѣ на рѣчьта не се спомену̀ва нищо за днешнитѣ названия „съществително“ и „прилагателно“, нито се дава нѣкадѣ примѣръ, отъ който да се види, че авторътъ е подразбиралъ подъ термина *име* и прилагателнитѣ. Въ статия 22, напечатана на стр. 749—758, като се говори за подраздѣление на името в'мужеско, в'женско и в'средне, прибавя се: кромѣ застѣнныхъ, а с'застѣнными в'четыренадесать. Слѣдъ това статията пита: что есть застѣннаа разумѣнїа и отговаря: истинное нарицанїе мужескаго имени, помановенїе мужескаго имени, дателство мужескаго имени, множно нарицанїе мужескаго имени, множно помановенїе мужескаго имени, дѣйство множно мужеско, істинное нарицанїе женское, істинное нарицание среднаго имени. второе начертанїе женскаго имени, сущее нарицанїе второмѹ начертанїю женскаго имени, мало нарицанїе мужеска имени. Тѣзи така наречени „застѣнни разумѣния“ състоятъ отъ поменатитѣ вече три рода на името + причисленитѣ къмъ него петь „нарицания“ + двѣ помяновения + едно „дателство“ + едно „дѣйство“ + едно „второ начертание“ и + едно „мало начертание“. Отъ приведенитѣ на другата страница примѣри подъ „нарицания“ се подразбиратъ, както изглежда, *прилагателнитѣ* имена въ именителенъ падежъ, а „помяновение“ е родителенъ падежъ отъ прилагателнитѣ, „дателство“ е дателенъ падежъ ед. ч. м. родъ отъ прилагателнитѣ, „дѣйства“ е творителенъ падежъ множ. число отъ прилагателнитѣ. За „второ начертание“ на женското име съ дадени примѣри: законѣ, застѫпающѣ, затворающѣ, а за „істинное нарицанїе второмѹ начертанїю“ женскаго имени се привеждатъ примѣритѣ: „чюднаю, блгочестиваю“ и за „мало начертанїе мужескаго имени“ — блгочѣ̀ве, бѣ̀мѣ, бѣ̀прѣатне. Професоръ Ягичъ казва, че названието на послѣднитѣ двѣ (въ сѫщность три) категории не му е напълно понятно. Менѣ ми се чини, че подъ „второ начертание“ на женското име се разбира винителенъ падежъ ед. ч. женски родъ отъ прилагателнитѣ респ. причастията съ усѣчено окончание, само че примѣрътъ „законѣ“ (съществително) е даденъ погрѣшно намѣсто „законнѣ“ (прилагателно), а подъ „истинное нарицанїе второмѹ начертанїю“ женскаго имени трѣбва да се разбира винителенъ падежъ ед. число

женски родъ отъ прилагателнитѣ съ пълно окончание, т. е. тѣзи, които принадлежатъ къмъ сложното склонение. Подъ „мало начертание“ на мѫжкото име трѣбва да се разбира звателенъ падежъ отъ прилагателнитѣ съ усѣчено окончание. Това се вижда отъ стр. 764, дѣто се даватъ сѫщитѣ примѣри за „звателнаго истиннаго имени“. Вмѣсто „малое начертание“ въ таблицата на стр. 752 сѫщата тая категория е наречена „малое именование“. На стр. 762 се намеква още еднажъ за 14 „застѣнни именования“, а на стр. 763—764 на тѣзи „именования“ или „разумѣния“ се прави изброяване, което впрочемъ не съвпада напълно съ туй, що е изложено по-горѣ. Тукъ сѫ изпуснати три категории, а именно: „дѣйство множно мѫжеское“, „второе начертанїе женскаго имени“ и „сѫщее нарицаніе второмѹ начертанїю женскаго имени“. Взамѣна на тѣзи три пропуснати категории сѫ внесени на стр. 764 други три: „дателство истиннаго нарицанїа женскаго имени“, „помановение истинное женскаго имени“ и „звателнаго істиннаго імени“ (бл҃женне, пр҃вне, прп҃бне . . .).

Терминъ „прилагателно“ срѣщаме за пръвъ пѫть въ ржкописа, озаглавенъ „книга гл҃емаа донатѹсъ меншой“ (821), и то въ смисълъ на днешното название „сравнителна степень“. Тамъ между другото стои: Прилагание степенем колицы сѫть; ѿ. три. к҃. кои; ѿ. положителнаа, ꙗко ученъ. прилагателнаа, ꙗко ученѣе или ученѣише; *пръвъзходната степень* се нарича *надприлагателна* или *пръвишная,* превыспренаа (превченнѣише). Горѣ-долу въ днешния смисълъ на тая дума или по-скоро въ смисълъ на *опрѣдѣление* (антрибутъ) се употрѣбява терминътъ *прилагателно* въ единъ ржкописъ пакъ отъ латинско произхождение, помѣстенъ на стр. 890 въ „изслѣдванія“. Тукъ покрай другото четемъ: Бѣлъ чл҃къ ест ли ѹражение; ѿ. есть. к҃. кое нарицатсѧ то; ѿ. *прилагателнаго* с своимъ с҃ственым. Това „прилагателно ѹражение или устроение“ (constrictio adjectivalis) бива *именно, проименно* и *причастно* и се съгласува съ своето собственно (?) по родъ, число и падежъ: всякое прилагателное, или есть именное или проименное или причастное, должно соитисѧ съ своимъ с҃ствены҃ в родѣ и в числѣ и в падении.

Въ сѫщата тая статия се даватъ и дефиниции на всѣко отъ отношенията на името. Понятието родъ се опрѣдѣля като „рѣчь повѣдающаа има рождьшаго что или сътворшаго или что рекшаго“, а „видъ именѹетсѧ рѣчь, повѣдающаа дѣйство всякого имени, дѣлимо

въ четыре". Числото се дефинира като „рѣчь обавлающаа колико чл҃къ кѡждо вещь твориша, ꙗко се· чл҃вкъ, чл҃ка, чл҃цы."

„Падежи наричютса послѣднаа писма всякого имени, како же се· чл҃къ, жена, естества. і сїе есть еже чл҃кѡ послѣднее пи҃мо еръ, а жена послѣднее писмо има҃ азъ, естество има҃ послѣднее писмо онъ. и та послѣднаа име҃ писмена наричютса падежи имене҃." Слѣдователно подъ „падежъ" се разбира горѣ-долу туй, което днесъ наричаме падежна приставка. Споредъ ржкописитѣ отъ гръцко произхождение, както видѣхме, „паденин" има петь, при това именителенъ обикновено се нарича „право падение", което съотвѣтствува на гръцкото „ὀρθὴ πτῶσις" или „εὐθεῖα πτῶσις", а въ източницитѣ отъ латинско произхождение покрай тия петь се дава и шесто „падение", наречено „ѿрицателное" при което терминътъ „правое" е замѣненъ съ „именователное" (sc. падение) и вмѣсто „родное" се употрѣбява „родственое". Въ най-старата статия за осемтѣхъ части на рѣчьта е казано, че падежитѣ въ славянския езикъ не се нуждаятъ отъ членъ, въ което прф. Ягичъ справедливо вижда единъ слабъ проблѣскъ отъ самостоятелность.

Терминътъ *склонение* въ днешния смисълъ на тая дума още не сѫществува. Въ една отъ статиитѣ, помѣстени тука, както вече видѣхме, на *скланяеми* и *нескланяеми* се дѣлятъ частитѣ на рѣчьта изобщо, така че тия названия иматъ значение на *измѣняеми* и *неизмѣняеми*. На стр. 824 въ „Изслѣдования", като се изброяватъ падежитѣ, се казва: „по сем бо падениемъ всѣх родовъ имена и мѣсто именъ или проименна и причастиа оуклоняютса, сирѣ҃ слогаютса сицевым чиномъ", подиръ което се скланятъ имена славянорускн и латински. Въ статията на стр. 902 се срѣща „клоненіе".

Гръцкото ἀντωνυμία, както видѣхме, се прѣдава най-напрѣдъ съ мѣстоимене, което название се спазва въ всички почти по-подирни прѣправки на първата статия. Само въ единъ текстъ на стр. 902 четемъ постоянно „вмѣстоименіе". Въ ржкописитѣ отъ латински източникъ названието *мѣстоимение* се прѣдава по подражание на *pronomen* съ *проимение*. Мѣстоименнието споредъ ржкописитѣ отъ гръцко потекло има шесть послѣдующа: *родъ, видъ, число, лице, падение, склонение*. Ржкописитѣ отъ латински източникъ различаватъ сѫщо тъй шесть отношения въ мѣстоименнието, само че вмѣсто *видъ* тукъ стои *образъ; падение* липсва, а е вмъкнато едно съвсѣмъ ново отношение — *качество*. Така напр. споредъ ржкописа подъ над-

словъ „Пролог о проименіи, еже разумѣется вмѣсто имени“, дѣто се дефинира като „часть вѣщанна еже за има положено, мѣстоименнето има, или „проименію пристоатъ“, шесть отношения: *качество, родъ, число, ѡбраз, падѣние, лице.* По качество мѣстоименията бивать „укончалные“ или „неукончалнна“. „Укончални“ мѣстоимения сѫ, „иже приемлют лица, ꙗко аз, ты, той или ѡнсица“, а „неукончални“ сѫ „кои не приемлютъ лицъ, ꙗко. кто, кои, кол, кое“. Родове на мѣстоименето сѫ „тѣ же убо, кои именіемъ, мѫжскіи род, ꙗко· которыи. *женскіи,* ꙗко· которꙗ. посредніи, ꙗко· которое. ѡбщее, ꙗко· каковъ, таковъ. *трехъ родовъ,* еже всяческіи глѣтса, ꙗко· аз, ты, своего. Числа по примѣра на латински вече сѫ *двѣ: „единьственое,* ꙗко· сеи, а *множественое,* ꙗко· сіи, когато въ ржкописитѣ отъ гръцко потекло има и *двойствено* число — *вѣ.* Впрочемъ въ ржкописа на стр. 933. чечемъ: Числа проименію *три:* кіи, кіа, которіи, сеи сіа сіи.

Гръцкиятъ терминъ ἄρθρον се прѣдава най-напрѣдъ съ *различие.* Това название стои съ свръзка съ онуй учение, споредъ което както видѣхме, *членътъ* билъ измисленъ, за да *различава* рода на името: „различіе же сего ради наричетса, ꙗко разньствꙋа лица (?) (προσώπου?) именомъ, сирѣчь моужкомъ и женскомъ и среднемъ“. Дефиницията, каквато намираме само въ руската редакция, е забъркана: „Различіе же есть часть една осмь части слова, сказателна падежемъ само о себѣ“. Различията се дѣлятъ на „прѣдчинна“ (προτασσόμενα) и „подчинно“ (ὑποτασσόμενα). Прѣводачътъ славянинъ, казва проф. Ягичъ, чувствувалъ разликата между своя и гръцкия езикъ и макаръ да не могълъ да се освободи съвсѣмъ отъ влиянието на гръцкия, все таки у него имало мѫжество да прибави, че у гърцитѣ членътъ се употрѣбява много по-често, отколкото у славянитѣ. Вѣрно е забѣлѣжено тоже, че думитѣ „егоже, емуже“ принадлежатъ не къмъ „прѣдчиннитѣ“, а къмъ „подчиннитѣ“, т. е. собствено къмъ относителнитѣ мѣстоимения, и че така сѫщо въ именителенъ падежъ „иже, ꙗже, еже“. съ „испытаніемъ“ (μετ' ἀκριβείας) — не сѫ друго освѣнъ „подчинни“, т. е. *относителни мѣстоимения,* макаръ да се употрѣбявать по рабско подражение на гърцитѣ въ качество на „прѣдчинни“, т. е. като гръцкитѣ членове. Въ по-подирнитѣ прѣработки на тая статия покрай названието *различие* се употрѣбя вече и *членъ: „Различіе* же есть *членъ,* чѣтемъ на стр. 753, сіе есть его, ему, имже“... и: „*Членъ* есть се рекше *различіе:* иже, егоже, емуже“... (754). На стр. 880. се прави „Бесѣда о четвертои части

нѣщанїа, ѡ различїи, сирѣ ѡ членѣхъ". Забѣлѣжително е, че напечатаната тука статия е по Донатусъ, т. е. отъ латински източникъ, а при разбора на члена се даватъ паралели и изъ гръцкия езикъ. Така за примѣри на „подчиненые" ед. м. се даватъ: ѳ рѡ҃но его҃, ф дателно емѹже, ѳѵ винновно его҃ и за „прѣдчиненые" ж. р. ед. ч. право. ѳ҆ и҃ рѡ҃но. тѣ҃ѕ ея҃. дателно. тѣ҃ ѥ́йже. виновно тѭ҃ѵ ея҃.

Терминътъ *членъ*, който по-послѣ зима прѣвѣсъ надъ *различие*, вѣроятно е употрѣбенъ за пръвъ пжть отъ Максима Грека.

И Неофитъ Рилски раздѣля частитѣ на рѣчьта на 8 вида, само че у него, въ противоположность на всички разгледани досега статии отъ гръцко и латинско потекло, *причастието* вече не е особена часть на рѣчьта, а вмѣсто него фигурира като такъва *междуметието*, на което е дадено послѣдньо мѣсто въ реда на частитѣ. Така е и у Смотрицки и Ломоносова. Бие въ очи идентичностьта на изразитѣ: „Послѣдоующа же именомь соуть петь: роды, виды, начрьтанїа, числа и падажи" (въ най-стария южно-славянски текстъ отъ многобройнитѣ статии за осемтѣ части на рѣчьта) и: „Послѣдѹвать на имато петь. Родъ, видъ, начертание, число и падежъ" (у Неофита). По-нататъшнитѣ подраздѣления, освѣнъ родоветѣ и донѣкждѣ падежитѣ, вече не се схождатъ. Видове тука вече не сж четири, а два: *первообразенъ* (древо) и *производенъ* (древанъ); отъ *начертанията* терменътъ *пръсложно* липсва, липсва сжщо и *двойно число*, а вмѣсто *едино* и *множно* стои *единствено* и *множествено*. Числото на падежитѣ е сжщото както и реда, по който тѣ слѣдватъ, само че намѣсто *право* (падение) тукъ стои *именителенъ* (падежъ). Термина *имена* О. Н. употрѣбява въ широкъ смисълъ на тая дума, т. е. подъ *имена* той разбира сжществителнитѣ, прилагателнитѣ и числителнитѣ, безъ да дава за това понятие нѣкакво опрѣдѣление. Сжщо така той не дава дефиниция и за „падежъ" и „склонение". Терминитѣ *сжществително, прилагателно* и *числително* име у него не се срѣщатъ.[1]) Склонението на имената върви заедно съ члена,

[1]) Специална статия за дефинициитѣ на „сжществително", „прилагателно" и „глаголъ" писа г. И. П. Плачковъ въ сп. „Учитель" отъ 1895 г., стр. 425—429. Той не одобрява дефинициитѣ на учебницитѣ тогавашни и дава свои дефиниции. Споредъ него „сжществителни" сж имената на всички прѣдмети (лица и нѣща), на тѣхнитѣ качества, дѣйствия и състояния. Прилагателното придава само по себе нѣкое качество нѣкому или на нѣщо.

Тука привеждамъ изъ разнитѣ граматики дефинициитѣ на понятията „сжществително", „прилагателно", „склонение" и „падежъ" като най-сжществени изъ областьта на *мѣсто* и сжщеврѣменно най-различно опрѣдѣлени.

Хр. Павловичъ. *Име* се именува секое реченїе, което знаменува нещо безъ да опредѣлява и време (за *падежъ* и *склонение* не дава опрѣдѣления). Оно е сѫществи-

така че не може да се види поне за мѫжки родъ, каква е разликата между отдѣлнитѣ падежи. Въ склонението на имената съ членъ той прави изкуствена разлика между родителенъ: „на апостола“ и дателенъ: „на апостолатъ“, като поставя за родителенъ членъ *а*, за дателенъ — *атъ;* винителенъ пъкъ е равенъ ту на родителенъ, ту на дателенъ. За именит. падежъ той поставя членъ *о* — апостоло, както е въ нѣкои наши западни говори, понеже счита този членъ за най-правиленъ, като мисли, което е доста странно, че този членъ е застъ отъ гръцкия езикъ, така че споредъ О. Н. *апостоло* е произлѣзло подъ влиянието на ὁ ἀπόστολος,

---

телно (человѣкъ) . . . *прилагателно*, което се при сѫществително прилага и изявлява нихнын случаи. Оно е *еднородно* (лжецъ), двоеродно (мѫченикъ; мѫченица), троеродно (мѫдръ, мѫдра, мѫдро) *отрѣшено*, което не иска друго име по себе (мѫдръ), о б я з а т е л н о, което иска друго име по себе (полнъ).

Груевъ. *Имя сѫществително* е названье на всякой прѣдмѣтъ, чтото видимъ или си наумѣваме. Имената за да дойдать въ различны числа и падежи измѣнявать окончаніе-то си; това измѣняваніе въ окончаніе-то имъ наричя ся *склоненіе*. Имя *прилагателно* е рѣчь, която ся прилага при сѫществ. имена, за да покаже какви сѫ или чиѝ сѫ прѣдмѣтити.

Войниковъ. Всяка рѣчь, що показва имя-то на нѣкое лице или на нѣкое нѣщо, видимо или умственно, наричя ся *имя сѫществително. Прилагателно имя* е рѣчь, която се притуря при сѫществителното, за да покаже, какво е, когашно е, чие е, колко е.

Прѣдмѣти-ти, за да покажатъ какъ ся отнасятъ единъ къмъ другый, измѣнявать си окончаніе-то и това измѣняваніе ся наричя *склоненіе*.

Момчиловъ. Врьхъ нашитѣ чувства дѣйствуватъ различнитѣ вънъ отъ тѣхъ птѣдметы, които се зовать *сѫщества*, а думытѣ въ рѣчьта, съ които изричамы другыму сѫществата, наричать са *сѫществителни имена*. Когато искаме да изрѣчемъ на нѣкое сѫщество и качеството му или свойщината му, то употрѣбявамы при сѫществит. и друга дума значителна на качеството му или на свойщината му. Таквызы думы са наричать прилагателни. Измѣненіето на сѫществителнытѣ имена, и въ двѣтѣ числа, по сичкитѣ падежи, налага са споредъ тритѣ имъ рода въ три разны отдѣла или *склоненія*, за имена отъ всѣки родъ по едно склоненіе.

Първановъ. Рѣч -която значи нѣщто казва се име (сѫществително). *Прилагателни* се казват онѣзи рѣчи, които показват какви сѫ нѣщта-та: добър. Имената се менуватъ на крайната си сричка както въ единъ броѝ така и в многоброі. Това менуванье в граматиката се казва *падеж*. Менуванье-то на: имена-та, прилагателни-тѣ, броіове-тѣ и местоименіа-та по сички-тѣ имъ падежи и въ два-та броіа, казва се *склоненіе* (деклинациіа, промѣна?).

Радуловъ. Имя *сѫществително* е названіе-то на всякый прѣдметъ, който сѫществува на свѣтъ-тъ. *Прилагателно имя* е названіе на различны-тѣ признаци на прѣдмета, като на качеството му, на неговата принадлежность и пр. Измѣненіе-то на сѫществителны-тѣ имена по число и падежи ся нарича *склоненіе*. *Падежи* ся наричатъ различнитѣ измѣненія въ окончаніе-то на имена-та и мѣстоименія-та.

Шишковъ. *Сѫществително име* е сѣка дума, която означа нѣкое сѫщество или предмѣтъ. Прилагателното е дума, която се прилага на сѫщесвителното, за да покаже нѣкой неговъ признакъ, като качество, принадлѣжность, обстоятелство, число или редъ. Имената измѣняватъ окончанието си както въ единственно тъй и въ множ. число, за да покажатъ отношението на единъ предмѣтъ къмъ други. Туй измѣняванье на имената са нарича *падежъ* (?) въ граматиката. Измѣняванъето на имената споредъ числата и падежитѣ, нарича са *склоненіе*.

Икономовъ. Онѣзи думи, които даватъ прѣдставление за прѣдметитѣ, наричатъ се *сѫществителни имена*. Думи що даватъ прѣдставление за нѣкое качество, за нѣкое свойство на прѣдметътъ, наричатъ се *прилагателни* имена. *Падежи* наричаме раз-

само че ѡ въ гръцкия езикъ се поставя прѣдъ името, а въ българския подиръ него. Отъ склонението на имената отъ ж. р. се вижда, какво О. Н. не прави разлика въ падежитѣ — им., род., дат. и вин. у него сѫ еднакви, като не броимъ прѣдлогъ *на* прѣдъ род. и дат., разбира се, така че, като не земемъ въ съображение родителенъ падежъ, склонението у него е съвсѣмъ модерно. Въ мн. число за всички падежи се дава една обща форма (воеводы те, апостоли те, земли те, знаменїа та). Освѣнъ *лични* мѣстоименїа О. Н. не споменува друго название за мѣстоименията, макаръ че привежда склоненията имъ.

личнитѣ измѣнения, що приематъ имената въ окончанието си, за да покажатъ, какъ се отнасятъ къмъ други думи въ сѫждението.

Панаретовъ. *Име сѫществително* е название-то на единъ прѣдметъ. *Падежъ* сѫ казва измѣнение-то на окончание-то, което показва взаимни-тѣ отношения на прѣдмета. *Склоненіе* сѫ нарича измѣнение-то, което окончание-то на едно име прѣтърпява, за да означи число-то и падежъ-тъ си.

Илиевъ С. Наричанието (името) на всѣки единъ прѣдмѣтъ се казва *сѫществително име.* Думи, които показватъ качество на прѣдмѣтъ-тъ, принадлежность на прѣдмѣтъ-тъ или гдѣшенъ и когашенъ е прѣдмѣтътъ, наричатъ се прилагателни имена. Различнитѣ изменения въ окончание-то на сѫществително-то име (споредъ службата му въ предложения-та) нарича се *падежъ.* Изричание-то на сѫществително-то име по всички падежи и числа се нарича *склоненіе.*

Кесяковъ и Горовъ. Имя то на единъ прѣдметъ сѧ вика *сѫществително имя.* Имената що показватъ качеството на прѣдметъ-тъ (думата на качеството) сѧ нарича *прилагателно имя.* Формено-то измѣнение на сѫществителното име сѧ нарича *склоненіе.* Различни тѣ измѣнения на окончанията у сѫществителни тѣ имена става чрѣзъ *падежи тѣ.*

Ат. Илиевъ. Името на всѣко нѣщо живо, не живо или умствено е *сѫществително име.* Опрѣдѣления за прилагателно, както и за падежъ и склонение нѣма.

Прилагателно име се нарича дума, която има еднакъвъ родъ и число съ ограниченото сѫществително и именува или качество на прѣдметъ или рода и веществото, отъ което е направенъ прѣдмета, или кѫдѣшенъ и когашенъ е прѣдмета, или чии е прѣдмета, или пъкъ число или редъ на прѣдмети.

Саламановъ. *Сѫществително име* се нарича думата която означава какъвъ да е прѣдметъ. *Падежъ* се нарича свойството на сѫществ. имена да измѣняватъ родовата си флексия (!), за да означатъ различнитѣ отношения на единъ прѣдметъ къмъ други. [Флексията е най-крайната часть на думата (!)]. *Склоненіе на сѫществителнитѣ имена* (а прилагателнитѣ, числителнитѣ и мѣстоимѣнията?) се нарича свойството имъ да измѣняватъ флексията си по число и падежъ.

Мишевъ. *Сѫществително име* е дума, която именува прѣдметъ. *Падежъ* се нарича измѣнението на флексията на сѫществителното, за да стане главна или второстепенна часть въ изреченията (?!). Измѣнението флексиитѣ на сѫществителнитѣ по *число* и *падежъ* се нарича *склоненіе* (?!).

Добри Ганчевъ. Всѣка дума, която именува какъ-годѣ прѣдметъ, се нарича *име сѫществително.* Думи, които именуватъ качествата и своиствата на прѣдметитѣ, наричатъ се *прилагателни имена.* Такивзи измѣнения окончанията на сѫществителнитѣ на сѫществит. имена, които (измѣнения) служатъ за опрѣдѣление отношенията между прѣдметитѣ въ рѣчьта ни, се наричатъ *падежни измѣнения* или *падежи. Склоненіе* наричаме измѣнение на имената по падежъ.

А. Теодоровъ. Сѫщинскитѣ думи, които означаватъ *нѣща,* имената за нѣща наричаме *сѫществителни имена,* или просто *сѫществителни.* Имената, които се прилагатъ къмъ сѫществителни имена, за да имъ означатъ нѣкоя отлика, наричаме *прилагателни имена,* или просто *прилагателни,* или отлики на *такива* нѣща, или брой, сѧ *имена.* Отношението, въ което *стои* или се *пада* едно сѫществително име спрѣмо

Споредъ Христаки Павловичъ „име се именува сякое реченїе, кое то знаменува нещо безъ да опредѣлава и време". Откъмъ така нареченитѣ „послѣдующи" на името той е малко по-близко до сегашното разглеждане на имената. Споредъ него „послѣдуватъ имени четиры: *родове* (м., ж. и ср.), *числа* (ед. и мн.), *падежи* и склоненїа (първо, второ и третьо) и като пето отношение е казано въ забѣлѣжка, „послѣдува нѣкоимъ именемъ и *усѣченїе* въ кончаемомъ слозѣ" (благїй, горнїй, сватый спрѣмо благъ, горенъ, сватъ безъ усѣчение). Въ всичко друго обаче, както по отношение на името, така и по отношение на другитѣ части, граматиката на Хр. Павловичъ е далечъ по старинна отъ граматиката на о. Неофита. Така напр. той различава 7. падежи, т. е. покрай изброенитѣ поторѣ петь още и *творителенъ* и *сказателенъ*, като се забръква въ цѣлъ лабиринтъ окончания за *сказателенъ* падежъ. Както при глагола така и тука той различава *неравни* имена, „кои то не ходатъ по реченнымъ образомъ и сѣть трехъ *родовъ* (?): *преходителни*, (Господь — Господи и Господеви) кои преходатъ отъ единъ образъ на други въ начертаванїй, *изобилопадежни*, (око — очи — очеса) кои иматъ изобилїе падежей и скудопадежни, кои иматъ скудность падежей [Іисусъ Христосъ, Іисусъ Христа (?). Іисусъ Христѣ (?), завистъ, лукъ, овесъ (нѣматъ мн. ч.) и *дѣца* (?), гащи, греди (?), броеницы (?), аслы (?), клещи (нѣматъ ед. ч.)]. Подъ имена и Хри-

---

отдѣлни части отъ изреченнето, се парича *падежъ*. Неопрѣдѣленитѣ и опрѣдѣлени прости и съставни форми на съществителното име скупомъ съ негова мѣнитва; образуваньето на мѣнитвата на всички имена се нарича *склонение*.

Матеевъ и Симовъ. Думитѣ, съ които именуваме прѣдметитѣ, се наричатъ *имена съществителни*. Разнитѣ промѣни, които претърпѣватъ личнитѣ мѣстоимения въ ед. и мн. число, за да станатъ главни или второстепенни части въ изреченнето, се наричатъ *падежъ* (?!)

Съществителнитѣ означаватъ нѣщо, което съществува самостоятелно или нѣщо, което никога не съществува самостоятелно. Тия думи, съ които се изказватъ свойства, състояния, отношения и се прилагатъ при съществителнитѣ се казватъ *прилагателни*.

Топковъ. Въ изреченнето съществителното стои всѣкога въ нѣкакво отношение къмъ другитѣ думи. Различнитѣ форми, които взема съществителното, за да покаже тѣзи отношения, се наричатъ *падежи*. Измѣненнето на едно съществително въ всички четири падежи се казва *склонение*.

У мене. Думи, които именуватъ лица, животни или нѣща се наричатъ *съществителни имена*. Тѣ означаватъ нѣщо самостоятелно или нѣщо, което никога не съществува самостоятелно, а всѣкога е само качество, дѣйствие или състояние на друго нѣщо. (Прилагателното се опрѣдѣля като у Т.). Измѣненнето на имената се нарича *склонение* (а въ граматиката за II. кл.: мѣнитбата на имената се нарича *склонение*). *Склонението* обема всички *именни форми*. То става като се съединяватъ падежни приставки съ именни основи. Различнитѣ форми отъ едно и сѫщо име се наричатъ *падежни форми* или просто *падежи* (а въ граматиката за II. кл.: Всѣка отдѣлна форма на името въ склоненнето се нарича *падежна форма* или просто *падежъ*). Падежитѣ служатъ да покажатъ различнитѣ отношения на името къмъ глагола или къмъ други имена въ изреченнето, поради това тѣ иматъ и различни форми.

стаки разбира покрай съществителнитѣ и прилагателнитѣ и числителнитѣ. Съвсѣмъ своеобразно е подраздѣлението на името у Хр. Павловичъ. То бива *първообразно,* наречено още *положително* или *коренно,* „което се отъ друго реченїе не произвожда, какъ: Богъ, мѫдрый, и *производно,* което се отъ друго реченїе произвожда. Оно е *отименно,* което се отъ име произвожда. Оно е двухъ родовъ: *отвлѣчено,* което знаменѫва невещественно нѣщо (Божество) и *съразсѫжденно,* което значи вещественно нѣщо. Оно е седемъ родовъ: притажателное, *отчеименно* (Андреевичъ), *превосходително* (дражайшїй), *умалително* (хлѣбецъ), *уничижително* (мѫжище), *отечествено* (гражданинъ, свищовчанинъ), *содержателно* (бѫкварь), *глаголно* (писовачъ, писачъ) и *нарѣчно* (вчерашный). Притажателное име се раздѣлява на *господствено* притажателно, което изявлява естественное или щастное одареніе нечіе (воденичарь, магарищарь, пастырь, свинарь), *присвоително,* което присвоява некомѫ лицѫ или некоей вещи нещо (Андреевый, Андреевица, вербовый, телесный, россійскій), *приобщателно,* което изявля вещество, отъ което е направена една вещь (златный, каменный, терновный)“. Името бива още: съществително *чувствено* (человѣкъ) или *отвлѣчено* (животъ), *собствено* (Петъръ), *нарицателно* (вода), *прилагателно,* което бива *еднородно* (лжецъ, родила), *двоеродно* (мѫченикъ, -ница), *троеродно* (мѫдръ, мѫдра, мѫдро)‘ *отрѣшено,* което не иска друго име по себѣ (мѫдръ?), обазателно, което иска друго име по себе (полнъ, подобенъ). Както се вижда отъ горното дѣленията и подраздѣленията тука сѫ съвсѣмъ нелогични и съ нищо неоправдани и примѣритѣ въ повечето случаи съвсѣмъ не подхождатъ къмъ названията, които понѣкждѣ сѫ чудновати. Отъ много примѣри се вижда, че Христаки е ималъ нѣкое руско ржководство за образецъ. Може да се каже, че е едно щастие за нашата граматика, дѣто по-подирнитѣ ни граматици сѫ оставили безъ внимание умуванията на Христаки и сѫ зели съвсѣмъ друго направление. Това ще да се дължи до извѣстна степенъ и на авторитета на Неофита както и на прѣвъзходството на неговата граматика, която очертава сегашния български езикъ въ по-модеренъ духъ, макаръ че се е явила порано отъ първата. Дѣлото на Неофита се продължи отъ Герова, който създаде цѣла школа, и ние виждаме, че Груевъ, единъ отъ най-ревностнитѣ и подготвенитѣ негови ученици, се явява съ една поне откъмъ етимология и синтаксисъ почти модерна граматика, която зима въ внимание народната рѣчь. Мѣстоименїе, споредъ Христаки Павловичъ, се именува секое реченїе, кое се зема въ

разговоръ вмѣсто имене. Оно изявлава лице (азъ), притажаніе (мой), вопрошеніе (чій), неопредѣленость (нѣкой), отрицаніе (никой), неисключимость (сѣкой), возвращеніе (себе, се), указаніе (той), возношеніе (онъ), отлученіе (самъ)". Интересенъ е възгледътъ на Христаки П. за члена. Въ прѣдговора къмъ II-рото издание на своята граматика (първото не можахъ да намѣря), той казва: ... „излишнаа [кои то са членове] изгнахъ; щото да можешъ и ты, мила юносте, да списвашь гладко и сладко. еще же и сосъ ритмы, какъ то и сроднїй тебѣ, Сербинъ, думамъ, и Руссъ, а простый слогъ простымъ да оставатъ сосъ *о, атъ*, та, та, та, то, то, то и сосъ разни други гнѵсоты сирѣчь ѫ ѭ, и други, кои то се въ тыа времена, отъ небытїа произведени, полвиха да го украшаватъ или, по-добре, огнѵшаватъ: защо сички тїи са воистинѵ квасъ фарисейскїй, кой то осквернава сичкое смѣшеніе, сирѣчь причинава языкѵ безобразїе, гнѵсота, и премногое потемнѣніе".

Именатa у Груева сѫ раздѣлени, токо-речи, както въ днешнитѣ граматики, на *сѫществителни, прилагателни* и *числителни*. Сѫществителнитѣ биватъ *собствени* и *нарицателни*. Отъ нарицателнитѣ едни сѫ *събирателни*, други *умалителни* и трети *увеличителни*. Сѫществителнитѣ иматъ родъ, число и падежъ. Покрай *мѫжки, жс.* и *ср.* родъ има и *общи* родъ (пѣяница), числа сѫ двѣ (ед. и мн.); за двойното число се споменува само въ забѣлѣжка като остатъкъ отъ стария езикъ. Отъ падежитѣ родителенъ е вече изхвърленъ, та оставатъ им., дат., вин. и зват. За родит., творит. и прѣдложенъ се споменува въ забѣлѣжка само, като за падежи, сѫществуващи само въ старобълг. езикъ. Дефиниция на общото понятие *име* не се дава, а се даватъ дефиниции по отдѣлно за сѫществително, прилагателно и числително име. Имя сѫществително е названье на всякой прѣдмѣтъ, чтото видимъ или си наумѣваме (дрьво, душа, сладость). Измѣнението въ окончаніе-то на именатa наричя ся склоненіе. Склоненія ся полагатъ три: по едно за имена отъ всякой родъ. Прилагателнитѣ сѫ раздѣлени на 6 вида: *качествены, случяйны,* (днешенъ), *притяжателны, родовый,* (овчій), *относителны* (селскый) и *числителны*. Прилагателното се дефинира като „рѣчь, която ся прилага при сѫществителны имена, за да покаже какви сѫ или чіи сѫ прѣдмѣты-ти. Споредъ тая несъобразна дефиниция се изключватъ числителнитѣ, както и другитѣ три категории освѣнь качественитѣ и притежателнитѣ. Числителнитѣ се разглеждатъ и отдѣлно отъ прилагателнитѣ. Качественитѣ прилагателни иматъ три „стьпьни отъ сравненіе", положителный, сравнителный-прѣвъсходи-

телный Тѣ бивать петь вида: *количествены, порядны, дробны, събирателны, умножителны.* Дефиницията не подхожда къмъ това дѣление. Тя изтъква само *броя* и *реда* на прѣдметитѣ: Числително имя е прилагателна рѣчь, съ кой-то ся показва брой на прѣдмѣты или рядъ, по който вървять единъ по другъ. Мѣстоимения споредъ Груева сж рѣчи, които ся употрѣбляватъ на мѣсто имя. Тѣ бивать седемь строя: *лични, притяжателны, въпросителны, показателны, относителны, опрѣдѣлителны* и *неопредѣлителны.* Това разпрѣдѣление е възприето отъ всички почти по-подирни граматики, съ тази само разлика, че нѣкои прибавятъ като особена категория и *възвратнитѣ* мѣстоимения, а други покрай това съединяватъ *опрѣдѣлителнитѣ* и *неопрѣдѣлителнитѣ* въ една категория — *неопрѣдѣлителни* мѣстоимения. Изключение прави г. А. Теодоровъ, чието разпрѣдѣление, макаръ и да не изключава горнитѣ названия, е крайно сложно, защото приема други дѣлитбени основи, а при това въвежда и нови термини. Груевъ отдѣля особенъ параграфъ и за члена, който споредъ него е „усѣчено окончанье отъ показателныты: тоя, тая, това. Членъ-тъ ся употрѣбява слѣдъ имена нарицателны и прилагателны, когато говоримъ за прѣдмѣты-ты и за качества-та имъ съ показанье опрѣдѣлено и извѣстно“.[1])

Подраздѣлението на имената у Войникова е сжщото както у Груева. За познаване рода на името В. е далъ едно правило, което се усвоява отъ всички. Именно родътъ споредъ него се познава по туй, дали прѣдъ името прилѣга да се постави *единъ,* или *една,* или *едно*; когато у Груева е *тоя, тая, това.* Въ сжщность и двата случаи сж вѣрни, ала не сж изключителни, защото сжщото може да се каже и за всѣко прилагателно прѣдъ сжществителното. Дефиницията на *падежъ* у Войникова е съвсѣмъ несъстоятелна.[2]) „Прѣдмѣти-ти, каже той, за да покажатъ какъ ся отнасятъ единъ къмъ другый, измѣнявать си (?!) окончания-та, и това окончателно измѣняванье дума ся *падежъ*“. Сжщо така почти се опрѣдѣля и понятието *склонение*: „Едно имя кога ся изрѣче по всички-ты числа и падежи, измѣнява си окончаніе-то, и това измѣняваніе ся нарича *склонение*“. Прилагателнитѣ се раздѣлятъ на *качествени, обстоятелствени, притежателни* и *числителни;* при числителнитѣ покрай поменатитѣ у Груева Войниковъ прибавя и *неопрѣдѣлителни* (многина, нѣколцина); сжщо и мѣстоимения у него има

[1]) Научна статия за члена въ българския езикъ писа г. професорь Л. Милетичъ (вж. „Период. Списан.“ XXI—XXII. стр. 305—331).

[2]) Груевъ не дава дефиниция за *падежъ.*

единъ видъ повече — *възвратни*. Членътъ се дефинира малко подобрѣ отколкото у Груева, ала и тукъ се грѣши, като се мисли, че той се поставя слѣдъ *качествата*, за да покаже, че послѣднитѣ ни сж познати и извѣстни, когато въ сжщность членътъ, билъ той слѣдъ сжществителното или слѣдъ прилагателното, всѣкога означава познатость на прѣдмета, а не на качеството му. Споредъ В. членъ-тъ е чястица, коя-то ся употрѣбява слѣдъ имена нарицателни или слѣдъ качествата имъ (?!), за да ги покаже, че ся познаты и извѣстны намъ". Невѣрность има и въ туй, дѣто се твърди, какво членътъ се употрѣбя само слѣдъ нарицателни имена (ср. Дунавътъ, Вардарътъ, Родопитѣ и пр.)

И Момчиловъ при опрѣдѣляне на сжществителното започва отъ *прѣдметъ:* „Врьхъ нашитѣ чувства дѣйствуватъ различнытѣ вънъ отъ тѣхъ прѣдметы, които са зовжтъ *сжщества*, а думытѣ въ рѣчьта, съ които изричамы другыму сжществата, наричатъ са *сжществителны* имена". Докато у Груева *прѣдметитѣ* сж *одушевени, неодушавени* и *отвлѣчени*, у Момчилова такива сж *сжществителнитѣ*. Иначе подраздѣлението на имената е сжщото както и у Груева. Къмъ падежитѣ той прибавя и *родителенъ*, освѣнъ това именителенъ и звателенъ у него сж *правы*, а другитѣ *косвенны* падежи. Прилагателнитѣ сж подраздѣлени както у Войникова, само че Момчиловъ прибавя и пета категория *относителни* прилагателни (*селска* работа). Забѣлѣжително е, че Момчиловъ казва *степень* на *сравнение* вмѣсто обикновеното *за сравнение*. Числителнитѣ у него бивать *количествени, редовни, умножителни* (двоенъ), *дробни, отвлѣчени* (единица), *неопрѣдѣлителни* (малцина). Числото на мѣстоименията е както у Войникова сжщо и названията само вмѣсто *показателни* тукъ стои *указителни*. Момчиловъ приема за м. р. ед. ч. два вида членъ а и тъ: хлѣбътъ или хлѣба е сухъ. Забѣлѣжително е, че споредъ него членъ а не билъ друго освѣнъ буква ь, която се съдържала въ винителенъ единствено: на нь отъ третьеличното мѣстоимение и, което се употрѣбявало въ стб. езикъ за членъ въ края на прилагателнитѣ. Той пише славейтъ, като казва, че въ славеятъ сж два члена; за именителенъ падежъ употрѣбява *тъ* или *а*, а за останалитѣ само *а*, отъ дѣто би заключилъ човѣкъ, че той счита *а* донѣкждѣ и за падежно окончание. Членътъ се опрѣдѣля така: Когато искамы да изъявимъ, че единъ прѣдметъ е намъ прѣдъупознатъ и вече извѣстенъ и опрѣдѣленъ, тогазъ въ края на думата, която означава прѣдмета, употрѣбявамы единъ отъ тѣзи слогове: а или тъ, та, то, тѣ, та, които се наричатъ *членове*.

Както при глагола така и тука Първановъ прави отклонение отъ общото течение. Вмѣсто собствени и нарицателни у него имената сѫ *особни* и *обшти,* и вмѣсто *събирателни* и *отвлѣчени* — *сборни* (стадо, вода) и *отлѣчни* (лъбовь). Тѣ — имената, се дѣлятъ още на *умалени* (детенце) и *уголемени* (детиште), *живи* (овца) и *мрътви* (камъкъ). *Падежъ* се опрѣдѣля като „менуванье на имената въ крайната си сричка". Въ по-строгъ смисълъ споредъ него има само два падежа: именителенъ и звателенъ, но за да дойдѣло името, за което се говори, въ сичкитѣ си отношения, нуждни били петь падеже, които той нарича първи (вм. именит.), втори (вм. родит.), трети (вм. дател.), четвърти (вм. винител.) и пети (вм. звателенъ), като поставя другитѣ названия въ скоби. Покрай названията *прилагателни* и *мѣстоимения* Първановъ употрѣбява въ скоби и *придавки* за първитѣ и *замѣни* за вторитѣ, а вмѣсто *числителни* у него стои *броіове.* Особени названия на прилагателнитѣ споредъ значението имъ нѣма, макаръ че е казано въ граматиката му, какво едни *придавки* показватъ *чиіе* іе нѣшто (школски, попов), други показватъ *мѣсто* или *врѣме.* По форма прилагателнитѣ бивать *прости (добри* другари) и *отредени (добри-тъ* другари), т. е. съ членъ и безъ членъ. *Броіеве-тѣ* се дѣлятъ на *прости* (единъ, десеть) и *редни* (прьв). Мѣстоименията се раздѣлятъ на двѣ главни категории: *без род* и *с род.* Безъ родъ е *възвратното* мѣстоимение, а *личнитѣ* сѫ *помѣшани* защото 3. л. ед. ч. различава и родъ, а 1. и 2. л. ед. ч. не различаватъ. Всички останали мѣстоимения, а именно притежателни, показателни, вопросителни (питни?), относителни и неотредени, иматъ родъ. За склоненіе той прѣдлага названието *промѣна.* Членъ споредъ Първановъ е рѣчь, която се притуря при едно име, за да покаже, че ни е — името — познато.

Споредъ *Радулова* прѣдметитѣ сѫ *чувствени* и *умствени,* чувственитѣ бивать *одушевени* и *неодушевени.* Съществителнитѣ се подраздѣлятъ на *собствени* и *нарицателни;* нарицателнитѣ бивать *събирателни* и *веществени, увеличителни* и *умалителни.* Падежи сѫ само четири, сирѣчь както у Груева; отъ тѣхъ именителенъ и звателенъ сѫ прави, а дат. и винит. косвени. Прилагателнитѣ се раздѣлятъ на *качествени, относителни* и *притежателни,* а числителнитѣ на *количествени, редовни* и *дробни.* Мѣстоименията сѫ 8 вида, сир. както у Груева съ прибавка на възвратнитѣ. За м. р. Радуловъ приема само единъ членъ *-тъ,* а за ж. р. *-та* за им. п. и *тѫ* за винител; той пише члена отдѣлно, и го дефинира като часть отъ рѣчьта, която ся гужда подиръ нарицателнитѣ съще-

ствителни имена, за да покаже, че предметът, при името на който се намира, е известен.

Шишков разпределя съществителните респ. предметите както Радулов, само че у него липсва терминът *веществени*, при това той поставя като Момчилова и родителен падеж. Прилагателните са подразделени също както у Войникова, а числителните биват *редовни* и *количествени*. Местоименията са както у Груева, 7 вида, при което *възвратните* съставят *подвид* от *личните*. Шишков е пръв от граматиците, който пише члена слято със думата. Освен обикновената служба да показва, че предметите са нам известни и познати, членът според него има и друго назначение: „без членовете, казва той, приетите нетъ падежа не щяха никак да се отличават“ (!). Явно е, че той е имал пред вид теорията на Н. Рилски без обаче да е вникнал в същността ѝ. Даже собственият начин, по който той пише членовете, трябваше да го накара да разбере, че подобна функция членът няма и не може да има. Той пише за им. пад. м. р. ед ч. *-тъ*, а за другите падежи *-а*, въ ж. и ср. родъ пъкъ не прави даже никаква разлика. Подиръ Шишкова членът се пише отделно от думата само въ граматиките на Панаретова, С. Илиева и Кесяковъ—Горова. Сички други граматики го пишатъ заедно съ думата, при която стои.

Термините въ областта на съществителното у *Икономова* са почти същите, както и у Шишкова, само вместо *умствени* тукъ стои *отвлъчени*, както е у Груева и Момчилова. Падежите са обикновените четири. Прилагателните са разпределени както у Момчилова, при което Икон. поставя числителните въ отделна категория. Местоименията са 7 вида — от тѣхъ липсва категорията на възвратните. Членът се дефинира горѣ-долу както у Войникова: *Членъ* се наватъ частиците *тъ, та, то* и *ти*, които се приставятъ при съществителните имена и прилагателните, за да покажатъ, че предметите или тѣхните качества са нам известни.

Панаретовъ дели предметите направо на *одушевени, неодушевени* и *отвлъчени* (или *умствени*), а съществителните на *собствени, нарицателни, събирателни, умалителни* и *увеличителни*. Той приема въ схемата на склонението само три падежи: именит., винител. и звателенъ, а за дателния говори само въ забѣлѣжка. Прилагателните са подразделени също както у Момчилова, при което членуваните се наричатъ прилагателни съ пълно окончание, а нечленуваните — прилаг. съ усѣчено окончание. Местоименията са обикновените 8 вида. Дефиницията на члена е малко различна от

досега познатитѣ: *членъ* са нарича, споредъ Панаретова, тази частица, която са туря слѣдъ съществителны, прилагателны и нѣкои мѣстоимения, за да имъ опрѣдѣли по-точно смысль-тѫ и значение-то.

Илиевъ С. говори повечето за службата на частитѣ на рѣчьта въ изречението, та поради туй собствената етимология у него сѫ явява сравнително кратка. Прѣдметитѣ у него сѫ подраздѣлени както у Панаретова, само намѣсто *отвлѣчени* стои *умствени*. Съществителнитѣ сѫ *собствени* и *нарицателни*. Падежи признава той, както обикновено четири. Прилагателнитѣ бивать *качествени* и *относителни*, което ми се вижда и най-умѣстно, а числителнитѣ — *количествени* и *редовни*. Мѣстоимения сѫ обикновенитѣ 8 вида.

Кесяковъ—Горовъ разпрѣдѣлятъ прѣдметитѣ както Панаретовъ. Думитѣ споредъ тѣхъ имать *обикновенъ видъ, увеличителенъ* и *умалителенъ*, като разбиратъ значението а не формата имъ. Съществителнитѣ сѫ собствени, нарицателни, събирателни, умствени или отвлѣчени. Падежи сѫ четири — обикновенитѣ. Прилагателнитѣ сѫ подраздѣлени както у С. Илиева, сѫщо и числителнитѣ Освѣнъ обикновенитѣ 8 вида мѣстоимения Кесяковъ—Горовъ поставятъ и 9-и видъ — притежателни — възвратни мѣстоимения (свой, своя, свое, си), които тѣ раздѣлятъ отъ обикновенитѣ притежателни. Освѣнъ това мѣстоименията споредъ тѣхъ бивать *съществителни*, такива сѫ личнитѣ — възвратнитѣ, и прилагателни, такива сѫ всички останали мѣстоимения. Забѣлѣжително е, че Кесяковъ и Горовъ единички пишатъ члена отдѣлно отъ думата безъ обаче да поставятъ съединителна чертица.

Ив. Славейковъ се различава отъ досега разгледанитѣ граматики по разпрѣдѣлението на прѣдметитѣ, които той дѣли на *вещественни* и *невещественни, природни* и *искуствени, живи* и *неживи*. Покрай *име* той употрѣбява и *съществителна дума*, наспроти *прилагателна дума*, който терминъ му служи за прилагателно име. По-цѣлесъобразно щѣше да бѫде, ако той употрѣбѣше *съществителна дума* не само за съществително име, а и за всѣка дума, употрѣбена въ смисълъ на съществително; сѫщо и *прилагателна дума*, да се употрѣбѣше въ широкъ смисълъ на прилагателно.

До тука разгледанитѣ граматики, днесъ вече не се употрѣбяватъ въ училищата. Остава да разгледаме останалитѣ, т. е. тѣзи, които днесъ за днесъ служатъ за учебници респ. ржководства по български езикъ въ училищата ни.

Споредъ *Мишева* съществителното име... именува прѣдмети *одушевени, неодушевени, чувствени* и *отвлѣчени*. Отъ точка гледна

на логиката туй дѣление е неоснователно, понеже категоритѣ не се изключяватъ една друга. Така напр. категорията *чувствени* обема и *одушевени* както и *неодушевени* прѣдмети и обратно. Изобщо не може възъ една дѣлителна основа да се създадатъ горнитѣ четири категории. По-нататъкъ съществителнитѣ сж дѣлятъ на *собствени* и *нарицателни*, отъ които послѣднитѣ бивать *събирателни, вещественi, увеличителни* и *умалителни*. Тукъ е сторена същата грѣшка, както и по-горѣ; при това *увеличително* и *умалително* могатъ да бждатъ не само нарицателни, но и собствени имена. Падежитѣ у Мишева, както и у всички останали граматики, сж сжщитѣ, които постави още Груевъ, т. е. именителенъ дателенъ, винителенъ и звателенъ. За забѣлѣзване е, че нѣкои гаматики, като напр. Саламановъ, а донѣкждѣ и Мишевъ и др. не различавать падежна форма отъ членувана форма. Така напр. споредъ Саламанова *князътъ* се измѣнявало въ *княза* и *учительтъ* — въ *учителя* за да означело различнитѣ отношения на прѣдмета, когато въ сжщность туй е само изкуствено наложенъ начинъ на писане, само и само да се даде отъ една страна мѣсто и на двата члена — пъленъ и скратенъ, а отъ друга — да се ограничи употрѣбата имъ или, по-право казано, да не се употрѣбяватъ безразборно тия членове, което, нека подчертаемъ, е изкуствено и слѣдователно несвойствено на езика. Прилагателнитѣ сж раздѣлени на *качествени, относителни* и *числителни*. На послѣнята отъ тия категории не е мѣсто тука, защото има числителни, които спадатъ къмъ съществителнитѣ и имать всички свойства на послѣднитѣ. Относителнитѣ прилагателни се подраздѣлятъ отъ своя страна на три вида: *родови, обстоятелствени* и *притежателни*. Споредъ мене първата категория е излишна, достатъчно е да се каже, че относителнитѣ прилагателни бивать *обстоятелствени* и *притежателни*, тъй като въ обстоятелственитѣ се съдържатъ и така наречените отъ М. *родови* прилагателни отъ една страна и отъ друга, защото и за дѣтето е ясно, че, ако кажемъ напр. копринѣнъ платъ, това значи: платъ отъ коприна, а ако кажемъ брашнѣнъ човалъ, това значи: човалъ (който служи) за (туряне) брашно, а не напр., че е направенъ отъ брашно или подобно. Излишно блъскане на дѣтския умъ е слѣдователно, да се кара да прави разлика по категории между *копринѣнъ* и *брашнѣнъ* напр. Мѣстоименията сж обикновенитѣ 8 вида. Споредъ мене така наречените *опрѣдѣлителни* мѣстоимения сж съвсѣмъ излишни — тѣ всички трѣбва да се отнесатъ къмъ категорията на неопрѣдѣленитѣ, защото *всѣкой* е толкова неопрѣдѣлено, колкото и *никой*, та нѣма защо да се по-

ставятъ въ разни категории. Освѣнъ обикновената дефиниция за познатость на прѣдметитѣ и качествата (?) имъ, Мишевъ дава единъ видъ и формална дефиниция за члена, която е съвършено невѣрна: „коренътъ на показателното мѣстоимение т, казва той, облѣченъ въ родови мѣнитви, се нарича *членъ*“. Тази невѣрна дефиниция е намѣрила мѣсто и въ граматиката на Саламанова.

Споредъ послѣдния сѫществителнитѣ, които означаватъ какъвъ-да е прѣдметъ, бивать *веществени* и *умствени* или *отвлѣчени*; вещественитѣ — *одушевени* и *неодушевени*. По обемъ тѣ се дѣлятъ на *собствени* или *частни*, *нарицателни* или *общи* и *събирателни* или *сборни*. Саламановъ има слабость да употрѣбява едно до друго за едно и сѫщо понятие по два термина свързани съ *или*, което е крайно непедагогично. Много нѣща сѫ само единъ излишенъ баласть за книгата, която е прѣпълнена при това съ фактически и формални погрѣшки. Имената бивать още уголѣмителни и умалителни. Прилагателнитѣ и мѣстоименията сѫ подраздѣлени както у Мишева. Саламановъ мѣшa члена съ падежната приставка, както споменахме по-горѣ.

Дефиницията на сѫществително име у Д. Ганчевъ е сѫщата както и у Саламанова, само на мѣсто *какъвъ-да е* у него стои *какъвъ-годѣ*, които думи липсватъ въ дефиницията на Мишева. Прѣдметитѣ Г. дѣли на *чувствени* и *умствени*, *одушевени* и *неодушевени*, сирѣчь както у Мишевъ, само че е измѣнилъ реда и при това намѣсто *отвлѣчени*, както е у Мишева, тукъ стои *умствени*. Покрай *увеличителни* и *умалителни* имената бивать и *пръзрителни* и *ласкателни*. Прилагателнитѣ сѫ раздѣлятъ както у Мишева сѫщо и числителнитѣ и мѣстоименията. Произходътъ на члена се тълкува съвсѣмъ неоснователно. Членътъ споредъ Г. е производна дума, образувана чрѣзъ съкратяване на показателнитѣ мѣстоимения тоя, тая, това и тѣзи.

Матеевъ и Симовъ опрѣдѣлятъ сѫществителното, както Мишевъ и го дѣлятъ на *собствено* и *нарицателно* или *общо*. Родътъ се познава по сѫщия начинъ както у Мишева — посрѣдствомъ *единъ, една, едно*. За прилагателното и числителното не се даватъ категории (гр. за I. кл.). Мѣстоименията сѫ обикновенитѣ 8 вида. Членътъ се дефинира по обикновеному съ излишни прибавки: „Частичкитѣ *тъ, та, то*, които се прибавятъ при сѫщ. отъ м., ж. и ср. р., ед. число, *тъ* при сѫщ. м. и ж. р., а *та* при сѫществ. отъ ср. р. мн. число, за да се покаже, че именуванитѣ прѣдмети ни сѫ вече познати, се наричатъ *членове*“. Че дефиницията откъмъ стилъ е

нескопосна е явно за всѣкого; при това тя е и несъстоятелна що се касае до родоветѣ, понеже членъ *та* се употрѣбява и при имена отъ м. р. (войводата, владиката), а *тѣ* — за мн. ч. и при имена отъ ср. р. (насѣкомитѣ). Г. г. Матеевъ и Симовъ, които иначе за тѣхна похвала сж обикновено кратки, тукъ както и въ дефиницията на *степень за сравнение* (стр. 24) сж прѣкалено разтегнати.

А. Теодоровъ опрѣдѣля сѫществителнитѣ като имена за нѣща, прилагателнитѣ като отлики на такива нѣща. Терминъ *име* у него обема сѫществителнитѣ, прилагателнитѣ и числителнитѣ. Понеже нѣщо е най-висша категория, то дефиницията на сѫществително може да служи и за прилагателно име: *отликата* може да се схване сѫщо като *нѣщо*. Сѫществителното се раздѣля на вещно (конкретно) и отвлѣчено (абстрактно). Вещното бива *собствено* и *нарицателно*. Собственото име за лице се казва още *лично* име. Нѣщата сж *одушевени* (съ душа, живи) или *неодушевени* (безъ душа, неживи). *Падежъ* се дефинира, като отношение, въ каквото стои или се пада едно сѫществително име спрѣмо отдѣлни части отъ изречението, а *падежна форма* е формата, която приема името зарадъ това отношение. Понеже една и сѫща форма може да изрази различни отношения (Сравни напр.: „*Радою* сърце не трае“ и „Дай *Радою* хлѣбъ“), то е неумѣстно споредъ мене да се схваща *падежъ* като нѣщо различно отъ *падежна форма*. Когато се каже падежъ, обикновено се мисли само на формата, съ която, разбира се, върви и значението, ала въ граматиката послѣдното трѣбва да стои на второ мѣсто. Впрочемъ г. Т. е послѣдователенъ, понеже той е за логичния принципъ въ граматиката. Прилагателнитѣ той дѣли на *качествени, притежателни* и *относителни*. Споредъ дефиницията, която той дава за качественитѣ и относителнитѣ прилагателни, би трѣбвало къмъ послѣднитѣ да причисли и притежателнитѣ, които сѫщо така сж относителни, понеже и тѣ означаватъ отлики, които не сж естествени бѣлѣзи на нѣщата, а бѣлѣзи, произлѣзли отъ различни външни отношения на нѣщата. Мѣстоименията се раздѣлятъ на *сѫществителни* и *прилагателни*. Сѫществителни мѣстоимения сж *личнитѣ, възвратнитѣ* и *въпросителнитѣ*; прилагателнитѣ бивать: *притежателни, показателни, качествени, количествени* и *относителни*. Повечето отъ тия главни видове сж подраздѣлени още по на нѣколко подвида. Така напр. отъ въпросителнитѣ *кой?* и *що?* сж образувани *отрицателни* (никой, нищо) и *неопрѣдѣлени* (нѣкой и пр.), които съставятъ подвидове на *показателнитѣ мѣстоимения*. Невѣрно е твърдението на Т., че *що*

замѣстяло само имена на неодушевени нѣща. Сравни: *що* прѣхвръкна? — Прилѣпъ. Притежателнитѣ мѣстоимения сж *обикновени притежателни, възвратни притежателни* (свой), както е у *Кесяковъ-Горовъ* и *въпросително притежателно* (чий). При това първитѣ сж *лични* I., II. и III-тьо лице. Отъ въпросителното притежателно *чий* сж образувани други притежателни мѣстоимения: *отрицателно* (ничии) и неопрѣдѣлено (нѣчий). *Показателнитѣ* мѣстоимения сж: *опрѣдѣлени* (тоя, оня), *въпросително* (кой), *отрицателно* (никой), *неопрѣдѣлени* (нѣкой, всѣкой). И *качественитѣ* мѣстоимения иматъ сжщото подраздѣление както показателнитѣ, т. е. и тѣ бивать: *опрѣдѣлени* (такъвъ) *въпросителни* (какъвъ), *отрицателни* (никакъвъ) и *неопрѣдѣлени* (нѣкакъвъ); на *количественитѣ* липсва само категорията на *отрицателнитѣ*, или съ други думи казаното бивать три вида: *опрѣдѣлено* (?) толкова), *въпросително* (колко) и *неопрѣдѣлени* (нѣколко, всички). Относителнитѣ мѣстоимения сж сжщо 4 вида: *притежателни* (чиято), показателни (който, кой, щото, що), качествени (какъвто), количествени (колкото, колко). Съ тази класификация г. Т. е искалъ, види се, да изчерпи всецѣлото значението на мѣстоименията, безъ огледъ на туй, за кого е прѣдназначена. Въ подобенъ лабиринтъ отъ категории и подкатегории обаче би се забъркалъ не само единъ ученикъ отъ I. и II. кл., ами и самиятъ учитель. Членътъ се опрѣдѣля като *звукове*, които се приставятъ къмъ неопрѣдѣлената форма на едно име, за да стане тя опрѣдѣлена. Самиятъ членъ може да бѫде опрѣдѣленъ и неопрѣдѣленъ, споредъ туй, дали придава на прѣдмета, при името на който стои опрѣдѣленость, т. е. познатость, или неопрѣдѣленость, т. е. непознатость. По тая причина формитѣ, т. е. имената може да бѫдатъ *членувани* или *нечленувани*, каквито и споменува Т. на стр. 88. т. 5.

У *Топкова* сжществителнитѣ сж раздѣлятъ на *конкретни* и *абстрактни*, конкретнитѣ пъкъ бивать *собствени, нарицателни, събирателни* и *веществени*. Явно е, че послѣднитѣ 4 категории не могатъ да се създадатъ възъ една дѣлитбена основа. Прилагателнитѣ нѣматъ никакви категории, числителнитѣ се дѣлятъ на *основни* и *редни*, при което се различаватъ още *умножителни* и *дробни*. Мѣстоимения сж 7 вида, т. е. обикновенитѣ безъ така наречентѣ *опрѣдѣлителни*. За члена не се дава никакво опрѣдѣление, а се посочватъ само разнитѣ членове, като се прави сжщата грѣшка относително родоветѣ, както и въ досегашнитѣ граматики.

У мене съществителнитѣ се раздѣлятъ на *конкретни* и *абстрактни*, конкретнитѣ бивать *собствени* и *нарицателни*, нарицателнитѣ — *родови* (или видови), *събирателни* и *вещественi*. *Падежъ* се опрѣдѣля като отдѣлна форма на името въ склонението. Прилагателнитѣ сж *качественi* и *относителни*, относителнитѣ бивать *притежателни* и *обстоятелственi*. Числителнитѣ сж два главни вида: *бройни* (или основни) и *редовни*, покрай които има и *дробни*, *събирателни* и *умножителни*. Мѣстоимения сж, както у Топкова, 7 вида. Членътъ се опрѣдѣля като приставка, която се употрѣбява при имената, когато тѣ означаватъ опрѣдѣлени или познати нѣща; той е *скратенъ* и *нескратенъ*. Членътъ изобщо се влияе не отъ рода на името, а отъ неговото окончание: сждията, дѣдото, очитѣ, насѣкомитѣ. Първитѣ двѣ имена сж отъ м. р., при все това приематъ членове *та*, *то*, които обикновено служатъ за ж. и ср. р.; послѣднитѣ двѣ сж отъ ср. р., при все това приематъ членъ *тъ*, който обикновено се счита, че служи само за имена отъ м. и ж. родъ.

Неизмѣняеми части на рѣчьта.

Дефиницията на нарѣчието у Дионисия гласи така: Ἐπίῤῥημά ἐστι μέρος λόγου ἄκλιτον, κατὰ ῥήματος λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον ῥήματι. Аполонии дава почти сжщото опрѣдѣление съ малки прибавки: λέξις ἄκλιτος, κατηγοροῦσα τῶν ἐν τοῖς ῥήμασιν ἐγκλίσεον ἢ μερικῶν, ὠνᾶνευ, οὐ κατακλείσει διάνοιαν. Нарѣчията слѣдователно сж изкази за глаголитѣ, т. е. тѣ служатъ за пояснения на послѣднитѣ. Че нарѣчието пояснява и прилагателнитѣ, не се зима въ внимание. Дионисий прави просто едно прѣброяване на разнитѣ видове нарѣчия безъ всѣкакъвъ логиченъ и граматически смисълъ.

Той различава ἁπλᾶ (прости) и σύνθετα (сложни); послѣ — χρόνου δηλωτικά (т. е. показващи врѣме), къмъ които като подвидъ принадлежатъ τὰ καιροῦ παραστατικά (прѣдставляващи състоянie на врѣмето). Първитѣ означаватъ καθολικόν или γενικὸν χρόνον, вторитѣ — μερικόν. (т. е. общо и специално) и сж ὡρισμένα. Послѣ τὰ δέ μεσοτητος, οἷον καλῶς: ἐπεὶ μέσα ἐστὶν ἀρσενικῶν καὶ θηλικῶν καὶ οὐδετερων. Ро-нататъкъ ποιότητος (качественi), ποσότητος (количественi), ἀριθμοῦ (числителни), τοπικά (за мѣсто), εὐχῆς σημαντικά (означаващи желание), σχετικά (относителни), ἀποφάσεως (отрицателни), συγκαταθέσεως (за приглашение или утвърдителни), ἀπαγορευσέως (за запрещение), παραβολῆς ἢ ὁμοιώσεως (за сравнение или подобие), θαυμαστικα (за учудване), τάξεως (за редъ), ἀθροι σεως (за

множество), ἀθρόως (за събиране), παρακαλεύσεως (за молба), συγκρίσεως (за сравнения), ἐρωτήσεως (въпросителни), ἐπιτάσεως (за усилване), συλληπτικά (събирателни), ἀπωμοτικά (за отстъпление), θετικά (положителни).

Дионисий и другитѣ гръцки граматици считали и междуметието за нарѣчие. Споредъ Юлиусъ Романусъ нарѣчието е pars orationis quae adiecta verbo significationem eius explanat, atque implet (часть на рѣчьта, която се прибавя къмъ глагола, за да изясни и допълни неговото значение), която дефиниция съотвѣтствува горѣдолу на гръцката μέρος λόγου ἄκλιτον ἐπὶ τὸ ῥῆμα τὴν ἀναφορὰν ἔχον (нескланяема часть на рѣчьта, отнасяща се къмъ глагола). Основанъ на тая дефиниция, той отдѣли междуметието, interjectio, отъ нарѣчието.

Прѣдлогътъ се опрѣдѣля както слѣдва: Πρόθεσίς ἐστι λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν λόγου μερῶν ἐν τε σύνθεσει καὶ συντάξει· Всички прѣдлози сж 18: 6 едносрични (μονσυλλαβοι) и 12 двусрични (δισυλλαβοι). Дефиницията на прѣдлозитѣ у Аполония не се различава сжществено отъ Дионисиевата. И той не обръща внимание на значението. Сигурно и той като другитѣ стари граматици не е билъ въ състояние отъ разновидното значение на отдѣлнитѣ прѣдлози да намѣри само общото. Въ много случаи даже тѣ не виждали въ прѣдлога нищо, освѣнъ сричка безъ значение.

Най-послѣ съюзътъ, συνδεσμος, у Дионисия е λέξις συνδέουσα διάνοιαν μετά τάξεως καὶ τὸ τῆς ἑρμηνείας κεχηνὸς πληροῦσα. Въ тая дефиниция липсва ἄπτωτος респ. ἄκλιτον. Дионисий изброява слѣднитѣ видове съюзи: συμπλεκτικοί (сложни, съставни), διαζευκτυκοί (раздѣлителни), συναπτικοι (съединителни), παρασυναπτικοί (многократно съединителни), αἰτιολογικοί (причинни), συλλογιστικι (заключителни), απορηματικοι (относителни), παραπληρωματικοι (завръшни).

Ἐπίρρημα се прѣдава ту съ *нарѣчие* ту съ *прирѣчие*. Съ *нарѣчие* се прѣдава този терминъ въ южнославянския прѣводъ и въ всичкитѣ сходни съ него руски редакции, а у Максима Грека въ замѣна на това стои *прирѣчие*. И въ статии отъ латинско потекло се употрѣбява покрай двѣтѣ тия названия и прѣдставление. На стр. 761. тая часть на рѣчьта се опрѣдѣля така: „Нарѣчіе есть предложеніе дѣйства, глаголет же са сице добрѣ, премудре, силне. совокупленно же сѣ 3 дѣйствомъ нарѣчие глаголетса сице. добрѣ творитъ, мудрѣ чл҃етъ и прочаа такоже“. На стр. 769. въ „Изслѣдованія“ се обосновава названието на тоя терминъ: нарѣчие име-

нѣтса, понеже преже рѣчеи полагаетса, сице. Прѣмр҃ѣ, предобрѣ правѣ҃нѣ . . . Се сѫть нарѣчиа безъ рѣчей, а с рѣчию нарѣчие глетса сице. Премр҃ѣ глеть, предобрѣ поѣтъ. Нинѣ праздновалъ҃. На питането — что есть *прирѣчие?* се отговаря (на стр. 905): часть вѣщания сирѣчь слова, аже пре҃поставлениа. което се допълня отъ стр. 851: . . . пре҃поставлена прочимъ частемъ вѣщанiї знаменование их или понаполнить или премени҃ или умали҃, което въ сѫщность се касае за *предлога,* както това се вижда отъ приведенитѣ примѣри, а подъ *предлогъ* казаната статия подразбира *нарѣчието:* пре҃логъ словныи что есть; ѿ. часть вѣщания (юже) приложена слову знаменование его исполняетъ. Отъ тукъ узнаваме, че „знаменованиа пре҃логовъ словнихъ сѫть или мѣста (здѣ), или врѣмена (вчера), или числа (единою, четырижды); или ѿрицанiа, нѣтъ, ни), или укрѣпленiа (тако), или указанiа (воно, ѡно), или желанiа (дабы), или по҃стре(ца)нiа, или понѫжанiа (нѫ), или вопрашанiа (ѡ чом), или чина (паки), или уподобленiа (яко, аки), или качества (краснѣ), или количества (много), или сомнѣнiа (так ли), или личнаа (со мною), или званiа (ѡи), или ѿвѣщанiа (яко), или различенiа ѡсоб), или клатви или работы (ей, тако), или избранiа (паче), или собранiа (вкупѣ), или заповѣданiа или запрещенiа (не), или прилѣчаа (се так), или прилаганiа (болѣ, менше). На стр. 845 четемъ, че прилаганiа пре҃логом словномъ в трех ст҃пинах, сирѣ҃ в положителнои (ученѣ), в прилагателнои (ученнѣе) и превыспренеи, или превышней (преученнѣише).

Неофитъ Рилски се намира подъ силно влияние на новитѣ, съврѣменнитѣ нему гръцки и славянски граматики въ всѣко отношение, слѣдователно и по отношение на неизмѣняемитѣ части на рѣчьта. Той различава цѣли 20 *вида* нарѣчия, Христаки Павловичъ пъкъ отива още по-далече съ своитѣ категории — той изброява 31 видъ нарѣчия, или както той се изразява, 31 слѣдователнаа. Христаки Павловичъ при това бърка въ примѣритѣ нарѣчия съ прѣдлози, а Н. Рилски счита *ела-елáте* за нарѣчие, което показва повеление. Дефинициитѣ за „нарѣчие" въ нашитѣ граматики, както по съдържание, така и особено по форма. сѫ твърдѣ разнообразни, затова ги привеждаме по-долу подъ черта.[1]) Груевъ опрѣдѣля нарѣчията

[1]) Неофитъ Рилски. Нарѣчiето е часть слова нескланаема, и споредъ различiе то на онiа обстоателства, кои то изображавать нарѣчiа та полѣчѣвать и оки различно наименованiе. И значать,

време, мѣсто, качество, количество (еднашъ, доволно), порадокъ (първо), собранiе (заедно, вкупѣ), повелѣнiе (ела, елате), изятiе (освень, токмо), уподобленiе (яко, тако,

като „неизмѣняеми рѣчи, които се употрѣбяватъ при глаголъ или при прилагателно име, за да опрѣдѣлятъ начина на качество или дѣйствие“. Несъобразность е да се казва, че нарѣчието опрѣдѣля „начина на качество“. Той раздѣля нарѣчията на 6 строеве: 1. нарѣчия за качество, 2 нар. за количество, 3. нар. за врѣме, 4. нар. за мѣсто, 5. нар. за потвърждение и отрицание и 6. нар. за питанье. Войниковъ опрѣдѣля нарѣчието като Груева, само че той съ право прибавя, какво нарѣчието се притуря и при нѣкое друго нарѣчие (освънъ при глаголъ и при прилагат.), за да опрѣдѣли значението му. Подраздѣлението е същото като у Груева. Момчиловъ дава същото опрѣдѣление като Войниковъ, само че подраздѣлението у него е малко различно отъ досегашнитѣ. Нарѣчията споредъ него се прибавятъ при глаголи, прилагателни и при нарѣчия, за да имъ означаватъ и опрѣдѣлявать: I. *обстоятелства*, като качество, количество, врѣме и мѣсто; II. *точность* и III. мѣра; нарѣчията за точность бивать въпросителни, утвърдителни, прѣдположителни, отрицателни и ограничителни. Нарѣчията за мѣра бивать въ три степени: въ положителна, сравнителна и прѣвъзходителна. Първановата дефиниция се различава отъ Войниковата само по форма, а по

като), изясненіе (то есть, сирѣчь, като), язически (елински, гречески, славенски), оувѣреніе (воистинѣ, наистина), отрицаніе (не, ни, нито), запрещеніе (не, ни, не мой, не дѣй), напряженіе (зѣло, весма, много), ослабленіе (едва, еле), разсѣжденіе (нежели, но, най по-много), сомнѣніе (почти, това речи, около, до, негли) вопросителни (защо, гдѣ), разность или раздѣленіе (особно, на единъ) — всичко 20 вида нарѣчия. Христаки Павловичъ. Нарѣчіе се именува секое реченіе на глаголъ возносимо. Знаменѣва же 31 слѣдователнал: врѣме, мѣсто, качество, количество, чинъ (перво, рѣдомъ), собраніе (кѫпно), дѣленіе (надвѣ), уподобленіе (тако, равно), разнство (инакъ), разсѣжденіе (пе, повече), превосходство (най, най-паче), возношеніе (щото, тѣмже), вина (понеже защо), напряженіе (весма, много), усиленіе (едва), сомнѣніе (ако, ако ли), соизволеніе — повеленіе (да, нека, нека да), увѣреніе (ей, тако, истина), отрицаніе (не, ни, нити, никадъ), возбраненіе — запрещеніе (не неи, не мой), сопротивленіе (обаче, ако и да), вопрошеніе (какъ, гдѣ, кога), заключеніе (негли, неби), указаніе (те), молитствованіе — желаніе (дано, да би), подлогъ (ако, ако бы, да бы, ако ли, като), окончаніе (да, за да), рѣшеніе (защо).

Груевъ. *Нарѣчія та* сѫ рѣчи неизмѣняеми, които ся употрѣбляватъ при глаголъ, или при прилагателно име, за да опрѣдѣлятъ начина на качеството или дѣйствіе.

Войниковъ. *Нарѣчіе-то* е несклоняема рѣчь, която ся притуря при нѣкой глаголъ, при нѣкое прилагателно, или при нѣкое друго нарѣчие, за да опрѣдѣли значението му.

Момчиловъ. *Нарѣчіята* са употрѣбяватъ при глаголъ, при прилагателно име и при сѫщо пакъ нарѣчіе, за да имъ означаватъ и опрѣдѣлявать: I. обстоятелство, II. точность и III. мѣра.

Първановъ. Рѣчи-тѣ, които показват каква е работа-та на глагола или какво е прилагателно-то, казват се *нарѣчія*. Тѣ по негогаждъ показватъ и сами едни други какви сѫ.

Радуновъ. Нарѣчіе-то е несклоняема часть на рѣчь-тѣ; то опрѣдѣлява дѣйсвіе-то и състояніе-то на прѣдмета, или негово-то качество, сир. опрѣдѣлява глагола или качеств. прилагателно.

мисъль тя е еднаква съ нея; при това Първановъ не дава никакви категории. Споредъ Радуловъ нарѣчието е несклоняема часть на рѣчьта; то опрѣдѣлява дѣйствието и състоянието на прѣдмета, или неговото качество; сир. то опрѣдѣля глагола или качественитѣ прилагателни. Той различава нарѣчие за начинъ, нарѣчие за мѣсто и за врѣме. Дефиницията у Шишкова е почти сѫщата, като у Момчилова, сѫщо и подраздѣлението. Споредъ Икономова нарѣчието е нескланяема часть на рѣчьта, то се поставя при глаголитѣ и прилагателнитѣ, за да опрѣдѣли по-пълно дѣйствието или състоянието на прѣдмета или качеството му. Той различава три вида нарѣчия: 1. за качество и количество, 2. за мѣсто и 3. за врѣме. Споредъ Панаретова нарѣчие е една дума, която се употрѣбява да опрѣдѣли единъ глаголъ, прилагателно или друго нарѣчие. Той различава два главни вида: I. качествени и II. обстоятелствени нарѣчия, отъ които всѣки се подраздѣля на два подвида, та се явяватъ: 1. нарѣчия за качество или начинъ, 2. нар. за количество, 3. нар. за врѣме и 4. нар. за мѣсто. Малко различно отъ досегашнитѣ и при това по-подходеще за цѣльта е опрѣдѣлението у *С. Илиева:* Неизмѣняеми-тѣ думи, които показватъ врѣме-то, мѣсто-то и начинъ-тъ на дѣйствие-то, наричатъ се *нарѣчия*. Подраздѣлението е почти като у Груева, само че той поставя нарѣчията за качество и за

Шишковъ. Нарѣчието е часть на рѣчьта, която не се намѣня и са туря при глагола при имена прилагат. и пакъ при нарѣчия, за да опрѣдѣли тѣхно нѣкое качество или обстоятелство.

Икономовъ. Нарѣчието е несклоняема часть на рѣчьта и се поставя при глаголитѣ и прилагателитѣ, за да опрѣдѣли по-пълно дѣйствието или състоянието на прѣдметътъ или качеството му.

Панаретовъ *Нарѣчие* е една дума, която се употрѣбява да опрѣдѣли единъ глаголъ, прилагателно или друго нарѣчие.

С. Илиевъ. Неизмѣняемитѣ думи, които показватъ време-то, и начинъ-тъ на дѣйствие-то, наричатъ се *нарѣчия*.

Кесяковъ и Горовъ. Неизмѣняемитѣ думи, които показватъ или врѣмя, или мѣсто, или качество, или начинъ на дѣйствие-то, сѫ казвать *нарѣчия*.

Славейковъ. Неизмѣняеми думи, които опрѣдѣлятъ дѣйствието на глаголитѣ, ся наричатъ *нарѣчия*.

Мишевъ. *Нарѣчието* е неизмѣняема дума, ограничава глаголъ или прилагателно въ изреченията и означава или врѣме, мѣсто, начинъ, количество, редъ или пъкъ отрича, утвърждава и пр.

Ганчевъ. *Нарѣчието* е неизмѣняема дума, съ които си служимъ, за да отбѣлѣжимъ обстоятелството, при което става извѣстно дѣйствие или състояние.

Саламановъ. Нарѣчие се нарича всѣка неизмѣняема дума, която стои при глаголъ и означава каква-годѣ случка или обстоятелство на нѣкое дѣйствие.

А. Теодоровъ. Сѫщинскитѣ думи, които се добавятъ къмъ глаголи, за да означатъ нѣкоя отлика на дѣйствието, се наричатъ *нарѣчия*.

Топковъ. *Нарѣчието* е неизмѣняема дума, която пояснява най-често глаголъ, а понѣкога пояснява и прилагателно.

М. Ивановъ. *Нарѣчието* е неизмѣняема дума, която пояснява обикновено глаголъ, и рѣдко прилагателно или нарѣчие.

количество подъ една категория — нарѣчия за начинъ, като прибавя и особена категория — нарѣчия за прѣдположение. Кесяковъ и Горовъ опрѣдѣлятъ нарѣчието като С. Илиева, само че тѣ прибавятъ (къмъ врѣме, мѣсто и начинъ) още и *качество* на дѣйствието. Споредъ Славейкова нарѣчия сж неизмѣняеми думи, които опрѣдѣлятъ дѣйствието на глаголитѣ. Споредъ Мишевата прѣдълга и несржчна дефиниция нарѣчието ограничава глаголъ или прилагателно. Мишевъ различава 10 вида нарѣчия: *качествени, количествени, врѣменни, мѣстни, редовни, отрицателни, утвърдителни, ограничителни, прѣдположителни и вопросителни.* Д. Ганчевъ мисли, че съ нарѣчието си служимъ, за да отбѣлѣжимъ *обстоятелството,* при което става извѣстно дѣйствие или състояние. Той различава 9 вида нарѣчия: за врѣме, мѣсто, начинъ, количество, за питане, за причина, за отричане, за утвърждение и ограничителни. *Нарѣчие,* споредъ Саламанова, се нарича всѣка неизмѣняема дума, която стои при глаголъ и означава каква-годѣ случка или обстоятелство на нѣкое дѣйствие. Споредъ А. Теодоровъ нарѣчия се наричатъ сжщинскитѣ думи, които се добавятъ къмъ глаголи, за да имъ означатъ нѣкоя отлика на дѣйствието. Той различава 5 вида нарѣчия: а) за врѣме, б) за мѣсто, в) за начинъ, г) за степень (тѣ отговарятъ на въпросит. нарѣчие *колко)* за основа (поводъ, причина, цѣль). Споредъ Топкова нарѣчието е неизмѣняема дума, която пояснява най-често глаголъ, а понѣкога пояснява и прилагателно. Нарѣчията се раздѣлятъ споредъ това, какво означаватъ, на нарѣчия за *мѣсто, врѣме и начинъ.* У мене дефиницията гласи така: Нарѣчието е неизмѣняема дума, която пояснява обикновено глаголъ, и рѣдко прилагателно или нарѣчие. По значението си нарѣчията бивать главно: 1. нарѣчия за мѣсто, 2. нарѣчия за врѣме, 3. нар. за начинъ, 4. нар. за количество и мѣрки, 5. нарѣчия за причина или цѣль и 6. нарѣчия за показание.

Отъ горѣизложеното става явно, че по отношение на думитѣ, които поясняватъ нарѣчието, дефинициитѣ се раздѣлятъ на три групи. Споредъ едни нарѣчието поясняватъ глаголъ; споредъ други то поясняватъ глаголъ и прилагателно, а споредъ трети нарѣчието поясняватъ глаголъ, прилагателно и нарѣчие. Много по-голѣма пъстрота прѣдставляватъ нашитѣ граматики отъ групировката на нарѣчията споредъ тѣхното значение. Би могло да се каже много нѣщо по правдоподобностьта и особено по стилизацията на всички граматически дефиниции изобщо, ала туй не съставлява цѣль на моето изложение, въ което азъ се старая повечето да проследя

хронологически появата на разнитѣ термини и да извади на явѣ самитѣ факти. А едно обстойно критическо разглеждане особено на сега употрѣбителнитѣ учебници би било твърдѣ умѣстно и наврѣменно.

Терминътъ πρόθεσις (praepositio) се прѣдава още въ най-старата славянска граматическа статия съ *прѣдлогъ*. До като въ по-прѣдишнитѣ статии само се изброяватъ нѣколко прѣдлози въ статията на стр. 768 се казва, защо е наречена тая часть така: Прѣ̂логъ наричетсѧ понеже назнаменуетъ точию рѣчь, сице· (а) По мнѣ, по тебѣ, по насъ, по бз̑ѣ. (в) Ко градꙋ, ко вратомъ . . . Въ статиитѣ отъ латинско потекло за сѫщия терминъ се употрѣбя и *предложение* и *прѣдставленіе* (вж. „Изслѣдованія“ стр. 818, 902 и др.), а *прѣдлогъ словꙗ* или *прѣдлогъ словнии* означава днешното *нарѣчие* (ів.). На стр. 905 четемъ: Прѣ̂дло̑ словныи что есть; ѿ. часть вѣщанꙗ прѣ̂ложена словꙋ знаменование его наполнаетъ и исполнаетъ . . ., а на стр. 904. се казва, че „ѵ̑ грековъ предложенꙗ сѫть и҃ (і·ѕ), отъ нн̑же единоскладна ꙁбо шесть сѫть· въ, во, ѿ, съ, къ, прежде. двоескладна же в҃і (12)· по, на, сквозѣ, съ, ѿ, за, на̑, окр̑тъ, ѡ̑ (ѡ̑, по), про, за. Отъ тукъ се вижда, до колко слѣпо се е придържалъ прѣводачътъ-славянинъ о гръцкия оригиналъ, като счита *прежде* за единсричен прѣдлогъ, а *по, на, съ, ѿ, за, надъ, про* — за двусрични. Ягичъ привежда съотвѣтствения паралелъ на това изъ Мосхопула, дѣто ἐν, εἰς, ἐξ, σύν, πρός, πρό, съотвѣтствощи на първитѣ шесть прѣдлози, дѣйствително сѫ μονοσύλλαβοι, α ἀνά, κατά, διά, μετά, παρά, ἀντί, ἐπί, περί, ἀμφί, ἀπό, ὑπό, ὑπέρ, съотвѣтствуващи на послѣднитѣ 12, сѫ δισσύλλαβοι.

Неофитъ Рилски опрѣдѣля прѣдлога като нескланяема часть на рѣчьта, която се полага прѣдъ другитѣ части на рѣчьта „раздѣлно или совокꙋпно“. Споредъ него Болгарскій ꙗзыкъ има тил исты те предлозы, които има и майката мꙋ Славенскій, и сѫть слѣдꙋющите двадесать: оу, отъ, изъ, во, со, на, надъ, о (или об), по, подъ, прѣдъ, при, до, ко, за, вос, нис, рас, пре, про. Покрай прѣдлозитѣ *во, со, нис,* пише той въ забѣлѣжка, че се употрѣбятъ *въ, съ* и *низ* прѣдъ съгласна. Христаки Павловичъ, не дава никакво опрѣдѣление за прѣдлозитѣ, а само ги дѣли споредъ сричкитѣ на три групи: еднозложни, двоезложни (кромѣ, между) и троезложни [немало (?) около, такоми (?)].

По-подирнитѣ граматики почти всички съ изключение на Мишева опрѣдѣлятъ прѣдлозитѣ като нескланяеми думи, които

показватъ взаимнитѣ отношения на прѣдметитѣ (споредъ други на рѣчитѣ или на думитѣ). Разлика съществува само въ начина на изказването. Така се редуватъ изразитѣ „за да покажатъ отношения взаимни“, или „за да покажатъ какъ рѣчитѣ (или прѣдметитѣ) се отнасятъ по между си“, или „съ прѣдлозитѣ изражаваме взаимнитѣ отношения между прѣдметитѣ“ и др. Странна е дефиницията у Мишева. Споредъ него „прѣдлогъ е неизмѣняема дума, свързва една прѣдидяща съ една послѣдяща дума и обръща послѣднята въ второстепенна часть“. Навѣрно тая дефиниция у Мишева се е явила подъ влиянието на студията върху прѣдлозитѣ отъ И. П. Плачковъ[1]), както личи и отъ названията „прѣдидяща“ и „послѣдяща“ дума.

Съ *съоузъ, соузъ, союзъ* се прѣдава σύνδεσμος resp. coniunctio открай врѣме. Тази часть се нарича *союзъ*, „понѣ рѣчи ι имена и лица совокꙋплаетъ“ (стр. 762), а на стр. 769., като се привеждатъ нѣколко примѣри, се казва: Наричют же сѧ слоги сиѧ союзомъ, понеже тыѧ ѡбрѣтшесѧ посредѣ двою рѣчию, присовокꙋплаю̀ а другꙋ къ дрꙋзей, сице· можеши, аще восхощети. Се «аще», совокꙋпила двѣ рѣчи, можеши и хощеши... Малко различно се опрѣдѣля съкзътъ на стр. 850: Сооузъ что есть; ѿ часть вѣщания, присовокꙋплаа и устроюа дѣло или разсꙋждение. Тукъ се научаваме, че на съкза пристоатъ три: ѡбласть, образъ и чинъ, че „ѡбласть соꙋзовъ имать пать видовъ: сооузны или совокꙋпителные и і юже иже), несовокупителные (или, не), дополнателные (убо, (тѣмже), вещественые (аще, когда), и совѣщателные (тако, тѣмже). Образи на съкзитѣ сѫ два: прости, единора̑ными (поне) и слѫжныи (понеже). На питането: „чинъ соузовъ в чом есть? се отговаря: иже или пре̑положные соꙋзы сѫть, ꙗко· и̑ і̑ и̑. или по̑ложные, ꙗко· и или не. или ѡбщие, ꙗко· ꙁбо, сего ради, тѣм же. Това подраздѣление е заето изъ латински източници, както констатира професоръ Ягичъ.

Споредъ Н. Р. „союзъ есть часть слова нескланяема, която показꙋва взаимно съотвѣтствованїе на понатїата, и частите на перїодатъ, или и сами те перїоды соединава. Союзи те спорятъ различното свое знаменованїе, различни и имена са полꙋчили. И сѫть

[1]) „Идеологическа класификация на българскитѣ прѣдлози“ отъ И. Пѣевъ-Плачковъ. Пловдивъ 1890. въ 8°. 54. Вижъ и критиката на тая студия отъ Л. Милетичъ. Минист. Сборникъ за нар. умотвор. и пр. III отдѣлъ критика стр. 40 и сл.

Сопрагателни (и, та, же, а), *раздѣлителни* (или, ли, нито), *сглагателни* или *подчинителни* (които нѣкои граматикописатели *условни* наричатъ: аще, ако, ако ли, ако бы, да бы, да), *противителни* [но, поне (*баремъ* турски), ако и, обаче], *виновни* (бо, ибо, защо, защото, ради, заради, понеже), *недоумѣтателни* (еда, едали, дали, или), *заключителни* (συμπερας μαπκοί) — убо, прочее. У Хр. Павловичъ „союзъ се именува свое реченіе свезвающее во едно по добны части. Знаменува же 5 слѣдователнаа: сопраженіе (и, убо, же, а), *заключеніе* (убо, прочее, слѣдователно), *умаленіе* (поне), распраженіе (или), *приложеніе* (еще, още, пакъ, паче).

По-подирнитѣ граматики опрѣдѣлятъ съкзитѣ като неизмѣняеми части на рѣчьта, които служатъ да свързваме изреченията или тѣхнитѣ части. Дефинициитѣ имать само формални разлики. Така напр. споредъ едни съкзитѣ служатъ „за да свържатъ едно изречение (прѣдложение) съ друго, или (да свържатъ) частитѣ му“ (Груевъ), споредъ други съкзитѣ „свързватъ една рѣчь (дума) съ друга, или една изречена мисъль съ друга“ (Войниковъ), споредъ трети съ съкзитѣ „свързваме едно съ друго цѣли прѣдложения или части отъ прѣдложения (Радуловъ, Шишковъ, Икономовъ)“ споредъ четвърти съкзътъ „свръзва или съединява двѣ думи или двѣ прѣдложения“ (Панаретовъ), споредъ пети съкзитѣ ни служатъ да съединяваме еднаквитѣ части въ слѣтото прѣдложение, или да свръзваме едно прѣдложение съ друго“ (С. Илиевъ) и т. н. Споредъ Момчилова пъкъ съ съкзитѣ не само „свръзваме“, ами и „раздѣляме“: „За да свържемъ една дума съ друга или едно изричаніе съ друго, или напротивъ, за да ги раздѣлимъ едно отъ друго, употрѣбяваме нѣкои думи, които са зовжтъ *съюзы*“. А. Теодоровъ опрѣдѣля съкзитѣ като „връзки между думи или изречения“.

Повечето отъ граматикитѣ, особено отъ излѣзлитѣ сега изъ употрѣбление въ училищата, се задоволяватъ да изброятъ нѣкои отъ съкзитѣ, безъ да ги категоризиратъ. Едни ги дѣлятъ по образование, както изобщо всички думи, на *първообразни* (а, и, да, ли), *производни* (щото, слѣдователно, то) и *сложни* (и-ли, а-ко, да-ли), а по значение на *съчинителни* и *подчинителни*; съчинителнитѣ на *съединителни, противоположни, раздѣлителни* и *причинни*; подчинителнитѣ на *изяснителни, сравнителни, причинни, условни* и *отстжпителни* (Мишевъ, Ганчевъ, Саламановъ); у Топкова пъкъ подраздѣлението е сжщото, само че намѣсто *раздѣлителни* той поставя (въ категорията на подчинителнитѣ) *заключителни*, а подчинителнитѣ съкзи той подраздѣля на 8 вида: подчин. съкзи *за*

време, за място, за причина, за цель, за следствие, за противоположение, за начин и за *условие*. У мене е същото, само наместо за „*противоположение*“ стои за „*отстъпка*“ и наместо *причини* (въ категорията на съчинителнитѣ) стои *разделителни*. И действително погрѣшно е да считаме *причинните* съюзи (както е у Мишева и Тошкова) за *съчинителни* — тѣ сж подчинителни. Впрочемъ у Мишева и Тошкова *причинните* съюзи фигурирать и въ двѣтѣ категории, т. е. и въ категорията на подчинителнитѣ, както и въ тая на съчинителнитѣ, което е още по-странно. Тука трѣбва да забѣлѣжа, че съюзитѣ подведени подъ категорията на съюзи *за време* и *за място* въ същность сж *наречия*, ала отъ практично гледище тѣ могатъ да фигурирать между „съюзитѣ“ или по-право казано между „връзкитѣ“ на изречението.

Споредъ Н. Рилски „междуметието е часть слова несклоняема и изображава различны страсти человѣчески въ глаголанието“. Той различава 15 вида междуметия, които „означаватъ: *оуказание* (се, ето, те, на), *оудивление* (ѡ! ѡле! леле!), похвалу [благоже, браво (аферимъ турски)], *поношение* (оуа, оухъ, аа), *печаль* (ахъ, охъ), понужденіе (ха, дѐ, дѐ), клатва (тако ми Бога, ей Богу), *звание* (о, хей, ей, еей). *желание* (дано, ега, дабы, да бы далъ Богъ!), *молчание* (сѣтъ, сжкнутъ, цсс), *оублажение* (блазе ти), *оудоволствіе* (охохо!), *сожаление* (по турски *язлкъ*, по русски *жалко*), *внезапность* (ба), *смѣхъ* (ха, ха, ха)“. Споредъ Хр. Павловичъ „междометіе се именува сеное реченіе изявляющее страсть душевнѫ. Сѣтъ же страсти 22 тѣи:

Радость и удоволствіе (оохъ, охохо), смѣхъ (ха-ха-ха), печаль и сожаленіе (ахъ, о, горе, увы), болѣзнь (охъ, ооо, оолеле), облажение (блазе ми . . .), звание (о, еей, утъ), отзываніе (а), понужденіе (де, нъ), угроженіе (а-а, е-е, де-де), запрещеніе (сѣтъ), презрѣніе и ужасъ (ба), страхъ (ухъ), удивленіе (о, бреее), похваленіе (благоже, хъа), поношеніе (уа, наа), гнушеніе (фръъъ), желаніе и гнѣвъ (аааахъ)“.

Опрѣдѣленията на „междуметие“ въ по-подирнитѣ граматики сж твърдѣ разнообразни по форма, ала по съдържание тѣ не се различаватъ много. Така напр. споредъ Груева „междуметія сж несклоняеми рѣчи, които сж вмѣтатъ (вставятъ) между другы рѣчи, за да покажатъ неволно ненадѣйно нѣкое усѣщание отъ нѣкоя силна душевна страсть“. Той изброява 6 вида междуметия. За *удивление, за скрьбь, за радость, за смѣхъ, за викание* и *за показание*. Войниковата дефиниция е почти същата, само че у него

стои „за да изрѣче нѣкое ненадѣйно движеніе на душж-тж, като нѣкоѭ радость, нѣкоѭ скрѣбь и пр.“ Първановъ употрѣбява „подвици“ намѣсто междуметия. Тѣ сѫ рѣчки, които значатъ силни душевни страсти, като радост, жалост, гнѣвъ, страхъ. Твърдѣ разстегната е дефиницията на Момчилова: „За да изявимъ нѣкои внезапни и силны чувствуванія, подбудены отъ силны душевны страсти, като отъ радость, скрѣбь, гнѣвъ, отъ ужасъ и пр., тогазъ изговарямы нѣколко краткы звукове или и цѣлы думы, прѣдставителни на внезапнытѣ ни чувствованія. Таквызи думы са зовжтъ *междуметія*. Споредъ Радулова „междометія ся наричатъ нѣкои восклицанія (провыкнуванія), които изражаватъ неволнитѣ движенія на душж-тж. „Междуметието, мисли той, е равно на цѣло неразвито прѣдложеніе“. „Междумѣтието, споредъ Шишкова, е отъ несклоняемытѣ части, която въ прѣдложението изображава силно вжтрѣшно чувствувание. Споредъ Икономова „междумѣтие се казватъ тѣзи думи, които се мѣтатъ между другитѣ думи на изреченіето, за да покажатъ чувствата и впечатленията на лицето, което говори“. Панаретовъ опрѣдѣля междуметието като частица, която се употрѣбява въ въсклицание и показва нѣкоѭ внезапнѫ мысль или нѣкое вълнение на умъ-тъ. Споредъ С. Илиева „неизмѣняемитѣ думи, които ни служатъ да изказваме чувствуванията си, наричатъ се междуметия. Кесяковъ и Горовъ опрѣдѣлятъ междуметията като думи, които показватъ нѣкакво вълнение или страсть на душата. Своеобразно е опрѣдѣлението на Славейкова: „когато осѣщамы нѣкоя силна радость, скърбъ, или ни дойде нѣщо да ся смѣймы, чюдымъ и пр. ный изговарямы единъ видъ думы, които наричамы междумѣтия“. Споредъ Мишева „междуметието е неизмѣняема дума, съ която говорещето лице исказва 1-о чувствата си (радость, скрѣбь, смѣхъ, страхъ, отвращение, принуждение, умора, досада) и 2-о желанията си (повикване, отговаряне, знакъ, насока, прѣтение, питание). Споредъ Ганчева „междомѣтия наричаме думитѣ, съ които исказваме неволнитѣ движения на душата си“. У Саламанова е сѫщо като у Мишева, само липсва 2-та точка. Споредъ А. Теодорова „думитѣ, които се вмѣтатъ въ изречението като каки изрази на чувство, и това чувство се отнася къмъ цѣлия смисъль на изречението, наричаме *междуметия*. 2. Междум. сѫ думи за изразъ на обръщанье къмъ нѣщо или за възкликъ. Тѣ сѫ думи не мѣнитни. 3. Едни отъ междум. изказватъ нѣкое възбудено чувство, други иматъ смисълъ на глаголна подкана . . трети пъкъ сѫ по звуковетѣ си подражания на глаголни дѣйствия“. Споредъ Топкова „междум. сѫ думи, които

изказватъ чувство и не принедлажатъ къмъ изречението.... Нѣкой междуметия сж звукоподражателни. Така е и у мене само безъ думитѣ „и не принадлежатъ къмъ изречението“, които сж неумѣстни, защото, ако не принадлежеха къмъ фразата, какво търсятъ вътрѣ въ нея?

Нѣма съмнѣние, че отъ точка гледна на значението междуметията би могли да се раздѣлятъ на нѣколко категории, обаче такова дѣление, като неформално, нѣма да има никакво почти практическо значение. Каква полза напр. отъ туй, че си поставилъ въ разни категории междуметия по форма досщъ еднакви, особено пъкъ когато и разликата въ значението е не само минимална, но понѣкога и съмнителна. Въ такъвъ случай множеството се изучава по-лесно на отдѣлности, отколкото по категории.

Междуметието е първоначалниятъ, най-примитивниятъ езиковъ изразъ, като рефлексъ отъ нѣкое силно усѣщане. По-послѣ обаче се създаватъ и междуметия вече като продукти на цѣлъ мисленъ процесъ, които вслѣдствие на това изразяватъ, макаръ и смътно, цѣла мисъль. Такива междуметия могатъ да се причислятъ къмъ така наречените несъвършени изречения. Междуметието слѣдователно не може да се опрѣдѣли като частица или дума, която изказва „неволнитѣ“ движения на душата — такъва дефиниция е прѣтѣсна, тя се отнася само до онія междуметия, които сж се появили като рефлекси отъ силни усѣщания.

Терминологията въ областьта на синтаксиса.

Думата *синтаксисъ* не се срѣща у Дионисий Тракийски. Като говори за частитѣ на рѣчьта, той не можеше да мине безъ опрѣдѣление на самата рѣчь, λόγος, която дума добива по такъвъ начинъ значение на изречение: λόγος δὲ ἐστι πεζῶν τε καὶ ἐμμετρῶν λέξεων σύνθεσις διάνοιαν αὐτοτελῆ δηλοῦσα (изречение е съединение отъ свободни или измѣрени думи, което самостоятелно изказва мисъль). Това опрѣдѣление слѣдователно не се дава съ огледъ къмъ синтаксиса. И у Дионисий Халикарнаски (29 г. прѣди Христа) нѣма тая дума. Той (както и Дионисий Тракийски) вѣроятно не ще и да е знаялъ сжщността на синтаксиса. Отъ него има дѣйствително едно произведение подъ надсловъ „περὶ συνθέσεως ὀνομάτων“, ала то е реторическо съчинение и, както всички по-прѣдишни съчинения отъ тоя родъ, почти никакъ не се докосва до синтаксиса или го засѣга мимоходомъ и съвсѣмъ случайно.

Най-голѣма заслуга въ граматиката е направилъ Аполоний Дисколосъ (140 г. слѣдъ Христа) съ своя „σύνταξις“ — това е неговото творческо дѣло. Самиятъ терминъ *синтаксисъ*, σύνταξις, разбира се, е по-старъ, ала на всѣки случай той не задминава Дионисия Халикарнаски. Отъ туй, което Аполоний говори за своитѣ прѣдшественици, трѣбва да се приеме, че тѣ въ синтаксиса сж се стремили да съставлявать хитрости отъ солицизми и други особености на конструкцията, да подведатъ отдѣлнитѣ факти подъ σχήματα и τρόποι, споредъ туй, дали тѣ се отклоняватъ отъ извѣстенъ падежъ или отъ врѣмето на глагола, или споредъ туй, коя конструкция е свойствена на извѣстенъ поетъ или на извѣстенъ диалектъ. Правилната конструкция се наричала τὸ κατάλληλον, неправилната — τὸ ἀκατάλληλον.

Аполоний се издига надъ своитѣ прѣдшественици, като пръвъ отъ тѣхъ не се задоволява само да отбѣлѣжи фактитѣ, ами търси въ всички случаи причината, неправилното, основанието. До като усилията на по-прѣдишнитѣ граматици зарадъ синтаксиса се ограничаваха само въ по-рѣдкото, въ изключенията, въ поетическитѣ и диалектични изрази, Аполоний търси λόγος-а тоже и най-вече и въ обикновената конструкция. Той схваща по-дълбоко понятието „λόγος“. Какво е означавала тая дума у старитѣ граматици? Това ни казва Варо: нѣ друго, освѣнъ proportio, similitudo. До като слѣдователно по-прѣди се е касело за една проста прѣцѣнка на подобнитѣ изрази, Аполоний не се спира при синтактичнитѣ явления, при тѣхната еднаквость, ами пита за причината, която лежи въ основата на извѣстна конструкция изобщо и прави друга конструкция невъзможна.

Терминътъ синтаксисъ, σύνταξις, συντάσσειν, се отнася съвсѣмъ общо до всѣко съединение или свързване на езикови елементи въ едно цѣло. Той се употрѣбя слѣдователно за съединение на букви, срички и думи. Но въ по-тѣсенъ смисълъ синтаксисъ означава свързване на думи въ изречения. Това обаче не ще рече, че понятието за изречение и неговитѣ отношения образуватъ принципа за управлението и зависимостьта на думитѣ една отъ друга. *Аполоний не пита, какъ се образува изречението и кои сж неговитѣ елементи, ами само, какъ се свързватъ думитѣ въ изречението.* Той не знае нищо за субектъ и обектъ, за предиката и атрибутъ. Намѣсто тѣзи се явяватъ само именителенъ, винителенъ и пр., послѣ глаголъ и отношения на думи. При това Аполоний изтъква на всѣкждѣ, че въ синтаксиса всѣкога се касае за свързването на двѣ

думи и че не можемъ да говоримъ за синтаксиса на една дума. Не му е избѣгнало отъ вниманието и обстоятелството, което философитѣ вече отдавна прѣдъ него бѣха изказали, че *изречението* обикновено и строго зето може да се състои само отъ *име* и *глаголъ*, докато другитѣ части на рѣчьта само съ спомагателни и се отнасятъ къмъ тѣзи. При все това туй познание не стига до тамъ, щото синтаксисьтъ на името и глагола да се постави на чело, както бихме очаквали. Тъкмо туй свързване се разглежда почти случайно и мимоходомъ.

Понеже συντάσσειν означава *вообще* съединение, свързване на двѣ думи, то и съединението на двѣ думи въ една е σύνταξις. Въ послѣдния случай става σύνθεσις (сливане), а въ първия — παράθεσις, т. е. свързване на двѣ думи но такъвъ начинъ, че всѣка отъ тѣхъ остава самостоятелна. Σύνθεσις и παράθεσις съ части на σύνταξις-а. При παράθεσις-а се прави по-нататъкъ разлика споредъ туй, дали спомагателната дума по отношение на името или глагола, къмъ който се отнася, е παραλαμβανόμενον, или е ἀνθυπαγόμενον, т. е. дали стои при думата, къмъ която се отнася, или я замѣстя. Членътъ стои при името, върви заедно съ него, а мѣстоимението стои ту вмѣсто името, ту при него (ἀντὶ и μετὰ τῶν ὀνομάτων). Нарѣчието стои при глагола, причастието ту стои при глагола, ту го замѣстя. Третьо едно отношение се нарича συμπαραλαμβάνειν, когато именно при едно παραλαμβανόμενον (напр. при едно причастие, което стои при глаголъ) се прибавя или стои едно нарѣчие (напр. ταχὺ ἐλθὸν παιδίον ὤνησεν ἡμᾶς).

Между името и глагола съществува промѣнливо отношение и всѣка една отъ тия думи може да се счита за παραλαμβανόμενον на другата. Туй важи както за предикативнитѣ така и за обективнитѣ отношения. Понеже цѣлиятъ синтаксисъ се движи или около името, или около глагола, или около свързването на тѣзи двѣ части на рѣчьта, то Аполоний постжпва така, че говори най-напрѣдъ за синтаксиса на члена съ името. Отъ самото значение трѣбва споредъ него да се опрѣдѣли, кждѣ да се употрѣби членъ и кждѣ не. Слѣдъ това се говори за употрѣбата на мѣстоименията и за тѣхнитѣ особености, именно говори се за мѣстоименисто като замѣстникъ на името, за именителенъ падежъ отъ мѣстоименията при глагола, за разликата между енклитичнитѣ и акцентуванитѣ форми и най-послѣ за сложнитѣ и производни мѣстоимения. Измѣняемитѣ части се групиратъ и образуватъ редове (ἀκολουθίαι, συζυγίαι), като родоветѣ на имената, врѣмената на глаголитѣ и т. н.

Отъ изложеното по-горѣ става явно, че у старитѣ е липсвало едно ясно прѣдставление за отношението на думитѣ, като части на изречението, къмъ самото изречение. Още по-малка ясность е имало въ познаването на сложното изречение. Периодътъ се дефинира отъ Херодиана по слѣдния начинъ: λόγος ἐν εὐπαριγράφῳ συνθέσει κώλων αὐτοτελῆ διάνοιαν ἀποτελῶν. До като остава неопрѣдѣлено, що сѫ κῶλα, тая дефиниция подхожда и за простото изречение, само че въ послѣднята стои λέξεων намѣсто κώλων. За κῶλα се казва, че сѫ повече отъ λέξεις, ала отношението помежду имъ и къмъ периода остава неопрѣдѣлено. Периодитѣ бивать δίκωλοι или τρίκωλοί. Заслужва да се спомене и дефиницията отъ Трифона: Φράσις ἐστὶ λόγος ἐγκατάσκευος, ἢ λόγος κατὰ τινα δήλωσιν περισσοτέραν ἐκφερόμενος (Steinthal. Geschichte der Sprachwissenschaft II.).

Въ славянската граматическа книжнина терминътъ *синтаксисъ* се срѣща въ нѣколко значения; първо той означава съвкупность на надстрочнитѣ знаци (Ягичъ, Изслѣдованія 692 и 994), второ той е прѣносенъ знакъ (ib. 817) и третьо съ него се означава третата часть на граматиката, безъ да му се дава каква да е по-близка дефинация. Въ прѣдисловието къмъ книгата „глаголемую Донатѹсъ“ се казва: ѹчѧ же сию книгѹ первѹю, Донатѹсъ, послѣ складѣ словъ азбучныѧ. Потоѧ вторѹю книгѹ учѧ грамматикию, трѣтюю книгѹ синтаѯисъ, четвертѹю просодию (Ягичъ, Изслѣд. 817). За синтаксиса въ тая книжнина нѣма по-нататъкъ почти нищо. На стр. 348 въ Изслѣдованія срѣщаме термина *подлежащее,* което споредъ Ягича прѣдставлява прѣводъ на гръцкия терминъ ὑποκείμενον отъ Аполоний Дисколосъ. Казаниятъ терминъ дохожда въ слѣднята фраза: има глѣтсѧ „ꙗко имать *подлежащее* сѹщество“ о немже есть слово, което, както констатира Ягичъ, съставя прѣводъ на гръцкото „ὅτι ἔχει τὸ ὑποκείμενον τὴν οὐσίαν“... Терминъ *прѣдложение,* който по-късно, въ врѣмето на Ломоносова, добива значение на изречение, срѣщаме първоначално въ значение на прѣдлогъ (Ягичъ, Изслѣдов. 902 и сл.).

Терминологията на сегашния български синтаксисъ, както и изобщо граматическата ни терминология отъ врѣмето на Неофитъ Рилски и особено отъ врѣмето на Йоакимъ Груевъ, прѣдставлява, съ малки изключения и промѣни, почти копие отъ новата руска граматическа терминология, която датира отъ врѣмето на Смотрицки и Ломоносова. О. Неофитъ впрочемъ не успѣ да издаде синтаксисъ. Кратко учение за синтаксиса даде най-напрѣдъ Христаки

Павловичъ въ своята граматика. Той прѣдава термина *синтаксисъ* съ *сочиненіе* и го дефинира така: „Сочиненіе учи, какъ се соединаватъ една съ другою осмь части разговори въ представлаваніе *Предложеній*. Заслужва да се изтъкне, че Хр. П. твърдѣ умѣстно и справедливо забѣлѣжва, какво „въ секоемъ предложеніи основаніе есть глаголъ — това, което и днесъ мнозина още не съзнаватъ. При все това той не е разбралъ добрѣ важностьта и значението на глагола за изреченията изобщо, защото, като говори за реда на думитѣ въ изречението, счита родителенъ, дателенъ и винителенъ, или въобще всѣко допълнение на глагола за сказуемо: „Именителный, който се Логически именува Подлежащее[1]), именува се изъ перва. А Родит., Дат., Вин. и Творит., кои то се логически именуватъ Сказуемо, именуватсе изъ третїа". По-долу той дава и дефиниции за подлежаще и сказуемо: „Подлежащее именува се онова, кое то се върху него говори. На пр. Человѣкъ е твореніе Божіе. Гдѣто человѣкъ е Подлежащее: твореніе Божіе Сказуемо: а глаголъ *е* именуваесе связь. Така и секой глаголъ, кой то е между Подлежащимъ и Сказуемымъ". Както се вижда примѣритъ не отговарят на горньото опрѣдѣление, споредъ което именителенъ бива само подлежаще, а сказуемо бивать родит., дат., вин. и твор. Впрочемъ Хр. П. не ни казва за какъвъ падежъ счита той „творснїе Божіе."

Безличенъ глаголъ, споредъ Хр. П, не може самъ да образува изречение, такъвъ глаголъ „иска самъ по себе глаголъ Личенъ сосъ да, какъ: требе да отиде. Ако ли е возвратителенъ или Страдателенъ или Непреходителенъ, иска предъ собою оубо Именителенъ подобочисленъ и подоболиченъ[2]). Ако ли е Преходителенъ, иска

---

[1]) Терминитѣ Хр. П. пише съ главна буква.

[2]) Йоакимъ Груевъ. Словосъчинението учи, какъ ся събиратъ и наряждатъ рѣчи-ти въ слово. Момчиловъ Словосъч. излага правила, какъ и дѣ трѣбва да ся употрѣбяватъ и разпореждатъ думитѣ въ изговора и въ рѣчьта, т. е. подъ кои измѣненія или устройства и на кое мѣсто трѣбва тѣ тамъ да са разполагатъ. Радуловъ. Словосъч. е една часть отъ грам., която ни запознава съ правила-та какъ ся съединяватъ отдѣлнитѣ думи въ едно понятно прѣдложеніе и цѣлы-тѣ прѣдложенія въ едно связно и понятно рѣчь.

Ат. Идиовъ. Синтакс. е единъ отдѣлъ отъ граматиката, въ който се разправя, какъ се употрѣбяватъ думитѣ за изказванье мисли.

Д. Мишевъ. Тази часть отъ Граматиката, която излага способи и правила за свързване и нареждане думитѣ въ прости изречения и проститѣ изречения въ сложни, се нарича Синтаксисъ, или словосъчинение.

А. Теодоровъ. Споредъ особнитѣ нѣща, за които разправя граматиката, тя се дѣли на . . . синтаксa или учение за свързванъето на думитѣ, за да се изказватъ съ тѣхъ мисли. М. Ивановъ. Синтаксисътъ е наука за изречението; той ни учи, какви изречения се образуватъ отъ думитѣ, какъ се свързватъ и нареждатъ послѣднитѣ и каква служба и значение имать тѣ въ изречението.

предъ собою убо именителенъ подобочисленъ и подоболиченъ: по себе же или Дателенъ или Винителенъ, кои то можатъ да са и Единствени и Множествени, споредъ потребѣ".

По-нататъкъ се изброява, кои глаголи управливатъ дателенъ, кои винителенъ, кои родителенъ или творителенъ, и се говори за частитѣ на рѣчьта и за реда и службата имъ въ изречението. Азъ нарочно се спрѣхъ на туй мѣсто върху цѣлото „сочиненіе" на Хр. Павловичъ, като най-старо въ нашата граматична книжнина и като такова, което рѣзко се различава отъ всички други подиръ него, които въ много отношения иматъ общи нѣща.

Повечето дефиниции по традиция изтъкватъ само, че синтаксисътъ учи, какъ се свръзватъ и наредѣатъ думитѣ въ изречението, когато въ сѫщность свръзването на думитѣ съставлява само единъ дѣлъ отъ синтаксиса, както и нареждането. По такъвъ начинъ подобна дефиниция се явява *прѣтѣсна*. Малко различно отъ горньото е опрѣдѣлението на Ат. Илиевъ (по Миклошича и Новаковича), споредъ който, въ синтаксиса се разправя, какъ се употрѣбявать думитѣ за изказване мисли; съ това се схожда до некадѣ и опрѣдѣлението на А. Теодоровъ, който индентифицира *синтакса* съ „учение за свръзването на думитѣ, за да се изказватъ мисли". Тѣзи модификации на горнята дефиниция обаче не измѣняватъ смисъля, та по обемъ и тия опрѣдѣления сѫ прѣтѣсни. И въ синтаксиса на г. Ат. Ил., както и въ тоя на г. Теодорова се говори на дълго и на широко покрай друго и за частитѣ на изречението, за тѣхната служба и значение, за отношенията имъ една къмъ друга, за разнитѣ видове прости и сложни изречения, както и за тѣхнитѣ отношения; между това въ дефиницията и дума не става за всичко туй, а се изтъква като сѫществень бѣлѣгъ само свръзването на думитѣ, т. е. само съгласуването и нареждането имъ, — ако може „свръзване" да се изтълкува така по-конкретно.

По-важна за насъ е дефиницията на изречението, което съставя, така да се каже, срѣдище или крайжгълень камъкъ на синтактичното обучение. Въ нашитѣ училищни граматики изречението се опрѣдѣля твърдѣ разнообразно[3]). Споредъ Груева *предложение* се казва

[3]) Христаки Павловичъ говори за *предложение*, безъ да го дефинира.

Йоакимъ Груевъ дава слѣдното опрѣдѣление: *Слово*, *наричатъ сборъ отъ нѣколко рѣчи, кога покажатъ мисъль. Слово, което изрази само една мисъль, казва се предложение*... Едно главно предложение, допълнено съ приставени, или сборъ отъ

слово, което изрича само една мисъль. Той прави разлика между *предложение* и *изречение*. У него *изречение* има смисълъ на сложно предложение или периодъ: Едно главно предложение допълнено съ приставны, или сборъ отъ нѣколко главны, придружени съ тѣхнытѣ си приставены, за да ся изрѣче пъленъ разумъ, нарича ся *изречение* или *периодъ*. По-подирѣ нашитѣ граматики почнали да употрѣбяватъ тия два термина — предложение и изречение, безразлично за означение на просто изречение само. Дефиницията на Момчилова е почти сжщата като Груевата, само че намѣсто „слово което изрича само“ у него стои „изговоръ само на“, при това Момчиловъ прибавя покрай *мисъль* и *разсждение*. Споредъ Радулова пъкъ предложението е сжждение, изречено съ думи, както и споредъ Шишкова, само че този замѣстя „думи“ съ „живъ гласъ или писменно“.

нѣколко главны, придружени съ тѣхны-тѣ си приставены, за да ся изрѣче пъленъ разумъ, нарича ся изрѣченіе или періодъ.

Момчиловъ. Изговоръ само на една мисъль, на едно разсжденіе нарича са *предложеніе*. Въ единъ изговоръ нѣкога са изричатъ и повече мисли, повече разсжденія. Въ такъвзи изговоръ съдържатъ са толкова предложенія, колкото глаголы има въ него.

Радуловъ. *Предложеніе-то* е сжденіе, изречено съ думи.

Шишковъ. Сжденіе, изречено съ живъ гласъ или писменно, казва са *предложеніе*.

Икономовъ. Когато съединимъ нѣколко думи, за да изкажемъ нѣкоя мисъль, тогава нашитѣ думи се казватъ *рѣчь* или *слово*. Когато нашата рѣчь изказва само една мисъль, сир. мисъль за едно нѣщо, за една работа, тогава тя се казва *предложеніе*. Когато нашата рѣчь изказва двѣ или повече мисли, тогава рѣчьта се казва *сложно предложеніе*.

С. Ивиевъ. Наумѣване нѣщо си за нѣкой предмѣтъ казва се мисъль. *Мисъль, изказана съ думи, казва се* предложение. Предложение, съ което се изказва само една мисъль, нарича се *просто предложение*. Кесяковъ и Горовъ. Думы наредены тъй, да искажатъ една мисъль, викатъ ся *предложеніе*.

Ат. Икиевъ (по Ст. Новаковичъ). Щомъ поне двѣ представи се свързатъ помежду си съ потвърдяване или отричанье, изведнажъ става мисъль; а мисъль, кога се изговори съ думи, зове се изрѣчение (рѣчь)... Нѣколко прости изрѣчения се слюбяватъ въ едно сложно изрѣчение по два главни начина: съ съчинение и подчинение.

Минчевъ. Сжденіе изказано съ думи или написано, се нарича *изречение* (предложение). *Просто* е всѣко изречение, което не е свързано съ граматическа връзка съ друго. Азъ останахъ да гледамъ (?). *Сложно* е всѣко изречение, въ което сж свързани въ едно цѣло двѣ или по-вече (прости?) изречения.

Саламановъ. *Предложеніе* или *изреченіе* се нарича съединението на двѣ или повече думи, отъ които ясно да се разбере една опрѣдѣлена мисъль.

Лачковъ. Съединение отъ думи, което изразява мисъль, се нарича *изречение*. Проститѣ изречения се съединяватъ въ *сложни* по три начина.... Сложнитѣ биватъ *смѣсени, съчинени* и *съставни*.

А. Теодоровъ. Онова, щото мисли или сжди човѣкъ за отдѣлно нѣщо, е *мисъл* или *сжждение;* а такава мисъль, изказана съ думи, се казва *изречение*.

Топковъ. *Изречение* е словосъединение, което съдържа глаголъ. Когато се свързатъ двѣ или повече прости изречения въ едно цѣло, образува се едно *сложно изречение*.

М. Ивановъ. *Изречение* е мисъль, изказана съ помощьта на единъ опрѣдѣленъ глаголъ (билъ той изказанъ или се подразбира, I-во изд.) и: *Изречение* е мисъл, изказана съ помощьта на единъ глаголъ (който или е изказанъ или се подразбира, II-ро изд.).

Като Груевата е и дефиницията на Икономова, само че този я разширилъ съ думитѣ „сир. мисъль за едно нѣщо, за една работа“ и при това той употрѣбя *рѣчь* намѣсто *слово*. По-стегната и по-добрѣ стилизирана е дефиницията на С. Илиева, споредъ който прѣдложение е мисъль изказана съ думи. Сжщо такава е и дефиницията у Ат. Илиевъ и А. Теодоровъ, само че тѣзи употрѣбяватъ *изречение* намѣсто *прѣдложение*. Горѣ-долу като С. Илиевата е и дефиницията на Кесяковъ — Горовъ само съ тая разлика, че тука намѣсто мисъль, изказана съ думи“ стои „думи, наредени, за да изкажатъ мисъль“. Така е и у Саламановъ и Лачковъ, само че вмѣсто „думи наредени, за да изкажатъ“ тукъ стои „съединение на двѣ или повече думи, което изразява“ (Лачковъ). Споредъ Топкова „изречение е словосъединение, което съдържа глаголъ“. Първата часть на тая дефин. почти е еднаква съ сжщата часть у Лачкова. У мене изречението се опрѣдѣля като мисъль, изказана съ помощьта на единъ глаголъ (който или е изразенъ или се подразбира). Тия дефиниции сж подлагани и на специално разглеждане въ нашитѣ списания[4]). Колкото нагледъ обаче и да сж разнообразни, тия дефиниции могатъ да се сведатъ главно въ три групи: Една група съставятъ граматикитѣ на Груева — Момчиловъ — Икономовъ — С. Илиевъ — Ат. Илиевъ — А. Теодоровъ — Кесяковъ — Горовъ — Саламановъ — Лачковъ; втора група съставятъ граматикитѣ отъ Радуловъ — Шишковъ — Мишевъ и до нѣкждѣ и Ив. Славейковъ; трета гуупа образуватъ — Топковъ — М. Ивановъ. Тия три групи иматъ и историческо обяснение. Дефиницията на изречението, което дава първата група граматики, е най-старата граматическа дефиниция, никнала на почвата на старата филосовия. Такава е напр. приведената вече по-горѣ (стр. 39) дефиниция на Дионисий Тракийски, както и дефиницията на Прис-

[4]) Освѣнъ приведенитѣ подъ черта на стр. 70—71 въ „Учил. Прѣгл.“, год. I. отъ г. Ю. Трифоновъ статии и рецензии върху нашитѣ граматики, заслужва да отбѣлѣжимъ тукъ още слѣднитѣ:

Ю. Трифоновъ. Рецензията му върху „Ржководство по бълг. граматика отъ Д. Ганчевъ. „Учител. Прѣгл.“, год. I. стр. 305—320.

Ю. Трифоновъ. По въпроса за опрѣдѣлението на граматическото прѣдложение. „Учител. Прѣгл.“, год. I. стр. 67—84 и 144—157.

Л. Милетичъ. Рецензията му върху Ржководството по български езикъ отъ Д. Мишева. „Учил. Прѣгл.“, год. IV., стр. 567—629.

Л. Милетичъ. Синтактични въпроси. „Учил. Прѣгл.“, год. IV., стр. 790—842.

Л. Милетичъ. Рецензията му върху синтаксиса отъ Ат. Илиевъ. „Уч. Прѣгл.“, год. IV., стр. 1120.

М. Ивановъ. Рецензитѣ му върху граматикитѣ отъ Ив. Топковъ. „Уч. Прѣгл.“, год. V., стр. 806—812 и 908—925.

Д. Л. Шоповъ. Рецензията му върху синтаксиса отъ М. Ивановъ. „Учитель“, год. IX., стр. 54—60 и отговоръ на тая рец. отъ М. Ивановъ, ibidem, стр. 206; по сжщото стр. 462—625.

цанъ (който продължи въ VI. в. слѣдъ Христа разработката на граматиката въ духа и по системата на Апалоний Дисколосъ): „Oratio est ordinatio dictionum congrua sententiam perfectam demonstrans“ (Изречение е съгласувано нареждане на думи, показващe завършена мисъль). Дефиницията на граматикитѣ отъ втората група, въ която вмѣсто „мисъль“ стои „сѫждение“, води своето начало отъ Бекера. (1775—1749). Най-нова е дефиницията въ граматикитѣ отъ третата група.

Както личи отъ горѣизложеното, въпросътъ за дефиницията на изречението е занимавалъ и занимава твърдѣ много ученитѣ, понеже съ него е свързана почти цѣлата синтактична система. Възгледитѣ на граматицитѣ въ туи отношение сѫ твърдѣ разнообразни, ала изобщо, може да се каже, тѣ се свеждатъ къмъ двѣ основни начала: едни подържатъ, че синтаксисътъ трѣбва да почива върху *логиченъ принципъ*, т. е. при създаване на синтактичнитѣ категорий да се излиза отъ значението; други пъкъ мислятъ, че синтаксисътъ трѣвава да се основе върху *формаленъ принципъ*, т. е. при създаване на разнитѣ категорий въ синтаксиса да се има прѣдъ видъ формата. Това послѣдньото схващане е сравнително ново и то взима, може да се каже, все повече и повече прѣвесъ надъ другото, постарото, което датира още отъ врѣмето на гръцкитѣ и римскитѣ граматици и което биде прокарано най-добрѣ отъ Бекера. Новото схващане води началото си, може да се каже, отъ врѣмето на Щайнтала, който въ своето съчинение „Grammatik, Logik und Psychologie“ въ 1855 год. рѣшително възстана противъ идентифицирането на граматиката съ логиката. Становището на Щайнтала прѣгърна видния руски ученъ Потебня, чиито възгледи намѣриха изразъ въ забѣлѣжителното му съчинение „Изъ записокъ по Руской Грамматикѣ“, и до нѣкждѣ А. Будиловичъ. Но както Щайнталъ, така и Потебня се ограничиха повечето въ теоретични разсѫждения. Тѣ изтъкнаха несъстоятелностьта на логичното начало и недостатъцитѣ на синтактичнитѣ термини, безъ да реализиратъ въ една пълна система своята теория. Възгледитѣ на Потебня върху синтактичния строй почнаха все повече и повече да си пробиватъ пѫть въ Русия подъ влиянието на подобни възгледи върху анализа на рѣчьта, изказани отъ Берлинския професоръ Фр. Кернъ, който, изхождайки отъ глагола въ изречението, възведе своя принципъ въ цѣла система[1]).

[1]) Понеже тоя въпросъ е разгледанъ по-обстоятелно отъ г. г. Ю. Трифоновъ и Л. Милетичъ („Учил. Прѣгл.“, год. I. стр. 67—84 и 144—157 и год. IV. стр. 790—842), азъ нѣма да се впущамъ въ подробности.

И въ нашата граматическа книжнина не липсватъ научни трудове върху синтаксиса изобщо и върху дефиницията на изречението специално. Така напр. г. А. Теодоровъ въ своята статия „Неуспѣхътъ по български езикъ въ нашитѣ училища“ (печатена въ Периодическо сп. кн. XXI—XXII отъ 1887 г., и XXVIII—XXX отъ 1889 г.), като разглежда граматикитѣ на И. Н. Момчилова, Т. Икономова, С. Сирманова, С. Радулова и Д. Мишева въ кн. XXVIII—XXX на стр. 553. се изказва по въпроса за синтактичния методъ така: *„Изходището на синтаксиса е формалната страна на езика, а логиката има въ него място само на толкова, на колкото безъ нея е невъзможно тълкуването и систематизацията на синтактичния материалъ.“* Отъ тукъ става явно, че г. Т. е на мнѣние, какво синтаксисътъ трѣбва да почива върху формалния принципъ. Въ своята граматика обаче, която се яви 10 години подиръ горната статия, г. Т. е прокаралъ логичния принципъ. Г-нъ Ю. Трифоновъ въ статията „по въпроса за опрѣдѣлението на граматическото прѣдложение“, помѣстена въ „Училищенъ Прѣгледъ“, год. I., стр. 67—84 и 144—157, разглежда изобщо разнитѣ дефиниции на изречението, каквито съществуватъ до сега, и ги намира за неудовлетворителни, като дава своя дефиниция, която гласи: „Прѣдложение се казватъ свързани и наредени въ единъ изговоръ по свойствата на даденъ езикъ думи, които турятъ слушателя въ нѣкакво отношение къмъ говорителя или къмъ други лица и нѣща“. Тая дефиниция, която гони чисто научна цѣль, е много разтегната и при това, както забѣлѣжи и г. Милетичъ (Учил. Прѣгл., год. IV. стр. 805) тя е прѣтѣсна, понеже въ нея се говори за „свързани и наредени въ единъ изговоръ по свойствата на даденъ езикъ думи“, та се изключаватъ изречения, които състоятъ само отъ една дума. Главниятъ недостатъкъ на тая дефиниция обаче се заключава споредъ мене въ туй, че подъ нея може да се подведе не само *простото* изречение, ами и *свожното* и даже цѣла рѣчь. Независимо отъ това изразътъ „които турятъ слушателя въ *нѣкакво отношение*“ е твърдѣ неопрѣдѣленъ и неясенъ. Г-нъ Л. Милетичъ въ статията „Синтактични въпроси“ („Учил. Прѣгл.“ IV год. стр. 790—842) се обяви за Керновата дефиниция, която е усвоена и отъ мене, а донѣкждѣ и отъ г. Тошковъ, който видоизмѣни Керновата кръстосана дефиниция, за да даде чисто формална дефиниция на изречението, която, както установихъ въ своята реценэия („Учил. Прѣгл.“, год. V. стр. 906—925), по нивой начинъ не издържа критика. Прѣдимството на Керновата дефиниция прѣдъ другитѣ

изтъкна г. Милетичъ, та нѣма да се спирамъ и азъ върху тоя въпросъ тука, а само ще кажа, че г. Милетичъ погрѣшно счита Керновата дефиниция за чисто формална. Тая дефиниция въ същность е кръстосана, сир. въ нея не се изключава нито формалния нито логичния принципъ. Обстоятелството, че въ нея се изтъква отъ една страна единъ формаленъ бѣлѣгъ, именно глаголътъ, а отъ друга страна, като се казва „*мисълъ*“, не се игнорира и значението, сирѣчь зима се въ съображение и логиката, показва, какво дефиницията заключава въ себе си и двата тия принципи — формалния и логичния. Тука трѣбва да кажа, че, когато се говори за логиченъ или за формаленъ принципъ, думата е само за прѣобладаването на единия или на другия принципъ. Мамятъ се ония, които мислятъ, че може сполучливо да се създаде синтаксисъ само възъ основа на значението или само възъ основа на формата. Форма и значение вървятъ заедно.

Терминъ *subjèct* се прѣдава промѣнливо ту съ *подлежаще* ту съ *подлогъ* още отъ врѣмето на Йоак. Груевъ, който е употрѣбилъ едно до друго и двата термина. Хр. Павловичъ употрѣбява само *подлежаще,* което се опрѣдѣля обикновено като дума или даже прѣдметъ, за който се говори или разсѫждава въ изречението.[1])

---

[1]) Хр. Павловичъ. *Подлежащее* именува се онова, за кое то разсѫждаваме или говоримъ въ изречението, а *сказуемо* онова, кое то се върху него говори... а глаголъ *е* именува се с в а з ь. Така и секой глаголъ, кои то е между подлежащимъ и сказуемимъ.

Груевъ. Прѣдложението има три главни части: *подлогъ* (подлѣжащее), *връзка* и *прилогъ*. *Подлогъ* е името на прѣдмѣта, за който ся говори; *прилогъ* е това, что ся прилага и придава на подлога като негово качество и свойство; а *връзка* е глаголътъ что свързва подлога съ прилога сир. потвърждава, че качеството, показано отъ прилога, приличя или не приличя на подлога. Връзката и прилогътъ нѣкой пать бивать слѣни якупъ и изречени само съ единъ глаголъ... въ такъвъ случай глаголътъ, въ който се разумѣва връзката и прилогъ-тъ, казва ся *сказуемо.*

Момчиловъ. Прѣдлож., разглеждано граматич., има толкова части, колкото думы обема; разглеждано логич., то съдържа само три главни части: *подлежаще, сказуемо* и *свръзка*. *Подлеж.* е името на прѣди., за който са разсѫжда, и то е главната идея. *Сказуемо* е начинътъ или името на качеството или на свойството, което въ разсѫждението са отдава на подлежащето. Туй е идея притурвана. *Свръзка* е думата, която свръзва сказуемото съ подлежащето. Сказуемото и свръзката, слѣни въ една дума, правятъ глаголъ наричванъ прилагателенъ или категорически:

Шишковъ. *Подлъжаще* са казва предмѣтътъ, за който мыслимъ и говоримъ. *Сказуемо* е свойството, което отдаваме на този предмѣтъ. *Връзка* е думата, която свръзва подлеж. съ сказуемото.

Икономовъ. Онния думи, които даватъ мисъльта въ прѣдложението, наричатъ се *главни части* на прѣдложението... Отъ главнитѣ части едната всѣкога показва за какво, за кой прѣдметъ се говори въ прѣдложението и се нарича *подлогъ*... Другата главна часть въ прѣдлож. се нарича *прилогъ* или *сказуемо.* Тя показва, какво се говори за подлога.

С. Илиевъ. Дума-та, която показва, за какво се говори въ предложението, нарича се *подлежаще.* Думата, която показва, какво прави предмѣтъ-тъ (подлежаще-то), що е станало съ предмѣтъ-тъ, какъвъ е предмѣтътъ, или що е (какво нѣщо е) пред-

Подлогътъ, покрай прилога и връзката респ. сказуемото, е една отъ главнитѣ части на изречението, безъ които то не може. Хр. Павловичъ не говори за прилогъ; у него е связь не само спомагателния глаголъ, а и всѣки глаголъ изобщо. Йок. Груевъ прави разлика между *прилогъ* и *сказуемо*. У него *прилогъ* е това что ся прилага и придава на подлога като негово качество и свойство, а глаголътъ въ който споредъ него се разумѣва връзката и прилогътъ, се казва *сказуемо*. „Стоянъ е здравъ“, мисли той е тъждествено съ „Стояновото здравѣе“ и въ послѣдния примѣръ връзката (е) и прилогътъ (здравъ) сж слѣни заедно въ *здравѣе*, така че „здравѣе“ е равно на „е здравъ“. У Момчилова главнитѣ части на изречението (разгледвано логически) сж така сѫщо три, ала вече той поставя *сказуемо* намѣсто *прилогъ*, който терминъ (прилогъ) у него липсва; сказуемото и свръзката слѣни въ една дума („е свѣтълъ“=„свѣти“) правятъ *глаголъ прилагателенъ* или *категорически*. Радуловъ говори за *подлежаще* и *сказуемо*, безъ да ги опрѣдѣля. Шишковъ употрѣбява сѫщитѣ термини като Момчиловъ, само че споредъ него *под-*

мѣтъ-тъ, нарича се *сказуемо*. Подлежаще-то и сказуемо-то се казватъ *главни части* (членове) на предложение-то.

Кесяковъ и Горовъ. Прѣдметъ тъ, за който говоримъ въ изрѣчение то ся вика *подлогъ* или *подлежаще*. Думы тѣ, които показватъ, що върши прѣдметъ тъ (подлогъ тъ) или що ся върши съ прѣдметъ тъ ся викатъ въ изрѣчение то *сказуемо*. Думытѣ, които показватъ какъвъ е прѣдметъ тъ или що е прѣдметъ тъ, ся викатъ *прилогъ*.

Славейковъ Ив. Главни-тѣ думы на изрѣч. сж: 1-во прѣдмѣтъ-тъ, за който ся говори — *подлежаще;* 2-ро качество-то или дѣйствие-то, което ся казва за прѣдметъ-тъ — *сказуемо;* 3-ьо връзка-та, която свръзва качество-то съ прѣдмѣтъ-тъ.

А. Илиевъ Въ всѣко изрѣчение има обикновенно *двѣ главни* думи: а) онова, за което се говори, и то се зове *подлогъ* (подлѣжаще), и б) онова, което се казва за тови подлогъ, и то се зове *прилогъ* (сказуемо, *сказецъ*).

Д. Мишевъ. Главни части сж *подлогъ* (субектъ) и *прилогъ* (предикатъ)... *Подлогъ* (подлежаще) се нарича прѣдмета, на който се приписва дѣйствие, състояние, качество или родъ. *Прилогъ* (сказуемо) се нарича дѣйствието, състоянието, качеството или рода, приписани на подлога.

Саламановъ. *Подлежаще* (подлогъ) се нарича името на прѣдмета, за когото говоримъ въ прѣдложението. *Сказуемо* (прилогъ) се нарича думата, която означава, какво сме си наумили за главния прѣдметъ на мисъльта, т. е. то показва какво прави главния прѣдметъ, или какво се говори за него.

Лачковъ. Името на прѣдмета, за който се утвърдява или отрича дѣйствие, състояние, качество или родъ, се казва *подлогъ*. Думата, която означава дѣйствие, качество или родъ, утвърдявани или отричани за подлога, се казва *прилогъ*.

А. Теодоровъ. Онова, щото опрѣдѣля мисъльта или сѫждението за нѣщото, се казва *сказуемо* или *прирокъ* (сказецъ, прилогъ), а самото нѣщо е *подлогъ* или *подметъ* (подлежаще).

Топковъ. Глаголното съдържание е *сказуемо*, глаголното лице е *подлогъ* на изречението и послѣ: *Подлогъ* е тая дума, която опрѣдѣля глаголното лице.

М. Ивановъ. Глаголното лице, което се съдържа въ глагола, е *подлогъ* (субйектъ) на изречението; глаголното съдържание (изразеното въ глагола състояние или дѣйствие) е *сказуемо* (предикатъ) на изречението. Глаголното лице обикновено се пояснява отъ особена дума, наречена *подложна дума*. (Въ II-рото издание намѣсто *подлогъ* стои *прѣдметъ*, а намѣсто *подложна дума* — *подлогъ*).

лежаще не е „името на прѣдмета“, а „самия прѣдметъ“. Сказуемото се опрѣдѣля като свойство, което отдаваме на извѣстенъ прѣдметъ. Тая дефиниция по-скоро би прилегнала за прилагателното име, отколкото за сказуемото. Връзката споредъ него бива *явна* (человѣкъ е смьртенъ), *подразумѣвана* (душата безсмьртна) и *скритна* [Душата *размишлява* = Душа е онова, което размишлява (?!), навѣрно се мисли: е размишляваща]. У Икономова вече изречението има двѣ главни части: *подлогъ* и *прилогъ* или *сказуемо,* така че послѣднитѣ два термина, прилогъ и сказуемо, съ напълно идентични. Сѫщо двѣ съ главнитѣ части на изречението и споредъ С. Илиева, който вече не употрѣбява терминъ *прилогъ*. Дефиницията на „сказуемо“, дадена отъ С. Илиева, е била една отъ най-употрѣбителнитѣ въ нашитѣ училища, дѣто намѣри разпространение главно чрѣзъ ржководството на Мишева и синтаксиса на Лачкова, които я възприеха въ своитѣ учебници малко видоизмѣнена, разбира се, Намѣсто по-конкретнитѣ изрази „какво прави прѣдметътъ“, „що е станало съ прѣдмета“, „какъвъ е прѣдмета“ или „що е“ (какво нѣщо е“) прѣдметътъ у послѣднитѣ стоятъ съвсѣмъ отвлѣчени „изрази: „дѣйствие“, „състояние“, „качество“ или „родъ“, освѣнъ това намѣсто „показва“ тукъ стои „приписвани“ респ. „означава“... споменатитѣ качества, утвърдявани или отричани за прѣдмета“. Като „прѣдметъ, за който говоримъ“ се опрѣдѣля подлогътъ сѫщо и у Кесяк. и Горовъ, Славейковъ и Саламановъ. Мишевъ опрѣдѣля подлога като „прѣдметъ, на който се приписва дѣйствие, състояние, качество и родъ“, сѫщо и Лачковъ, само че този справедливо говори за „името на прѣдмета“, а не за самия прѣдметъ, както е сторилъ Мишевъ; освѣнъ това намѣсто логичния изразъ „на който се приписва“ (както е у Миш.) тукъ стои другъ такъвъ „за който се утвърдява или отрича“. Малко оригинална е дифиницията на г. А. Т., който покрай „сказуемо“ е употрѣбилъ още три термина: *прирокъ* (сръбски), *сказецъ* (както у А. Илиева) и *прилогъ,* а за подлогъ — още два термина: *подметъ* (сръбски) и *подлежаще*. У Топкова и М. Иванова дефинициитѣ на подлога и сказуемото съ споредъ Керна, само че Топковъ употрѣбява *подлогъ* за означение на двѣ различни понятия, именно 1-во за означение на понятието *глаголно лице* и 2-ро за означение на думата, която пояснява глаголното лице. Азъ съмъ избѣгналъ това, като въ I-вото издание употрѣбихъ за означение на второто понятие Керновия терминъ *подложна дума,* а въ II-то издание оставихъ старото название, като за означение на глаголното лице употрѣбихъ *прѣдметъ*.

Несъстоятелностьта на старитѣ дефиниции за *изречение, подлогъ* и *сказуемо* изпъква много добрѣ и при разнитѣ изкуствени похвати, до които прибѣгватъ граматикитѣ за намиране на подлога и сказуемото въ изречението. Най-разпространенъ начинъ за намиране подлога е питането: за какво се говори въ изречението? или: за кой прѣдметъ са говори въ изречението? Несъстоятелностьта на това питане се изтъкна много добрѣ отъ г. Ю. Трифоновъ (Учил. Прѣгл., год. I. стр. 68), та е излишно да се простирамъ и азъ върху сѫщия въпросъ. Странно е, че за подлогъ може да служи, както изрично твърдятъ нѣкои граматики (Груевъ, Мишевъ, Лачковъ и др.) и цѣло изречение съ свой подлогъ и сказуемо. Други граматики сполучливо отбѣлѣжватъ, че подлогътъ отговаря на питане *кой?* или *що?* какво? (С. Илиевъ, Лачковъ, Тошковъ), безъ обаче да казватъ, прѣдъ коя дума отъ изречението се поставя питането, защото само на питане *кой?* или що? какво? не отговаря нищо въ изречението. Тая празнина е попълнена отъ А. Илиевъ, който казва изрично, че питането правимъ съ глагола въ изречението. У мене е казано, че подлогътъ се намира чрѣзъ питане *кой?* или *що? какво?* поставено прѣдъ глагола на изречението. Въ граматикитѣ до Икономова не се показва начинъ, по който се търси и намира сказуемото. Споредъ Икономова „сказуемото всѣкога се показва по питание, какво се говори за подлогътъ.“ С. Илиевъ посочи нѣколко питания, на които ужъ отговаряло сказуемото и които бидоха възприети и разширени отъ Д. Мишевъ и Лачковъ. Тия питания сѫ: какво прави прѣдметътъ? какво е станало съ прѣдмета? какъвъ е прѣдметътъ? какво нѣщо е прѣдметътъ?

Въпросътъ за подлога и сказуемото тѣсно е свързанъ съ дефиницията на изречението. Познато е, че терминитѣ *подлогъ,* subject, *сказуемо,* praedicat и *връзка,* copula, сѫ заети отъ логиката. Логиката, за която формата стои на заденъ планъ, приема за своето съждение субйекта и предиката като изразени съ отдѣлни думи, отъ които първата, субйектътъ, означава обема, а втората, предикатътъ, — съдържанието на съждението. Това усвои и старата, логичната, граматика за изречението. Законитѣ на мисленето сѫ общи за всички врѣмена и народи, та логиката естествено не може да зима въ съображение свойствата на езика на тоя или оня народъ въ извѣстно врѣме. Тя съ право абстрахира туй — такъвъ е нейниятъ прѣдметъ. Граматиката обаче, която се занимава съ законитѣ на езика на който и да било народъ, е длъжна да се взира въ формитѣ на тоя езикъ, не само поради туй, че всѣки езикъ има особености,

свойствени само нему, ами и заради туй, че езикътъ на единъ и сѫщи народъ се измѣнява съ течение на врѣмето. Новиятъ — формалниятъ синтаксисъ слѣдователно не можеше да не се взре въ формата и да не забѣлѣжи, какво глаголътъ и самъ, безъ друга дума, изказва мисъль, та слѣдователно образува ядката, минимума, на изреченнето, и то именно поради обстоятелството, че той, глаголътъ, чрѣзъ своята форма, като показва лице и състояние, съдържа вече самъ необходимитѣ елементи за изреченнето. Оттукъ именно се явява и разликата въ дефинициитѣ на изреченнето, както и въ опрѣдѣляне на главнитѣ му части. До като старият синтаксисъ приема въ изреченнето двѣ главни части, *изказани съ отдѣлни думи* — подлогъ и сказуемо; новиятъ приема само една такъва — глаголътъ, който самъ изразява и подлога и сказуемото. Другояче казано споредъ стария синтаксисъ въ изреченнето има двѣ еднакво главни и еднакво самостоятелни думи, които сѫ и негови главни части, сирѣчь на всѣка часть — подлогъ и сказуемо, съотвѣтствува и особена дума, а споредъ новия — въ изреченнето има само една главна, една самостоятелна дума, която изразява и двѣтѣ части. Думата, която подъ термина „подлогъ“ минаваше за главна часть, сега добива ново название — „подложна дума“,[1]) и главно тя вече не е главна часть, а пояснение на сказуемото или, поправо казано, на глаголното лице, което собствено е *подлогъ* на изреченнето; така че едно и сѫщо название има въ стария синтаксисъ друго значение, въ новия — друго.

Прѣдимствата на новото схващане въ туй отношение особено за училищния синтаксисъ сѫ повече отъ явни. Като съсрѣдоточава вниманието върху опрѣдѣления глаголъ, новата дефиниция сѫщеврѣменно улеснява твърдѣ много разбора на изреченнето, защото глаголътъ служи като изходна точка, о която можемъ здраво да се опремъ при разбора. Той е като извѣстнитѣ величини въ математиката, съ помощьта на които търсимъ неизвѣстнитѣ. Въ стария синтаксисъ нѣма на що да се опремъ, за да намѣримъ главнитѣ части. Питанията „какво прави прѣдметътъ“, „какъвъ е прѣдметътъ“, „колко сѫ прѣдмѣтитѣ“, „чий сѫ прѣдметитѣ“, „когашни сѫ прѣдметитѣ“, „кадѣшни сѫ прѣдметитѣ“ и пр. не само че сѫ несъстоятелни поради своето множество и поради туй, че тѣ прѣдполагатъ,

[1]) Понеже за „глаголно лице“ въ новия синтаксисъ се употрѣбяватъ още два термина: „прѣдметъ“ и „подлогъ“, така че „глаголно лице“, „прѣдметъ“ и „подлогъ“ се явяватъ напълно идентични понятия; то терминътъ „подлогъ“ може да се употрѣби въ старото си значение, въ който случай терминъ „подложна дума“ става излишенъ.

какво ние имаме вече извѣстно прѣдставление за сказуемото, та споредъ това и си избираме въпроса, ами и поради това, че има случаи, когато ни едно отъ тѣхъ не може да бѫде успѣшно приспособено. Така напр. въ изречения като: „бѣхъ въ градината", „братъ ми е на ловето", „съмна се", „мръкна се", „лѣте се безъ дреха нѣ ходи", „по тоя пѫть по-лесно се стига въ града" и пр. и пр. не можемъ си послужи ни съ едно отъ горнитѣ питания за да намѣримъ сказуемото. А това е толкова по-мѫчно, защото споредъ старія синтаксисъ сказуемото (прилогътъ) се изказва не само съ глаголъ, ами и съ причастие, съ съществително, съ прилагателно, числително, мѣстоимение и дори съ цѣло приставено изречение, които нѣща пакъ споредъ сѫщия синтаксисъ могатъ да служатъ и за подлогъ, и за допълнение, и за опрѣдѣление, и за много други работи. Сѫщо така е несъстоятелно и питането „за какво се говори въ изречението", съ което нѣкои си служатъ за търсене на подлога, не само поради туй, че въ изречението нѣма дума, за която да не се говори нѣщо — иначе нейната употрѣба не би имала смисълъ, но главно поради обстоятелството, че има множество случаи, дѣто това питане не може да ни послужи. Такъвъ е случаятъ напр. съ изречения като „по тоя пѫть по-лесно се стига въ града", „на двора има ученици" и пр. Ученикътъ веднага би попадналъ въ грѣшка, щомъ си послужи съ горньото питане.

Сега се явява въпросъ, можемъ ли да игнорираме думата *опрѣдѣленъ* и да си служимъ само съ *глаголъ*. Колкото и да е излѣзълъ изъ употрѣба старія инфинитивъ, остатъци все сѫ се запазили, както се знае. Думата ми е за нажърненитѣ форми безъ инфинитивната приставка — *ти* респективно и безъ съгласната прѣдъ нея. Въ разбора на сложнитѣ изречения би се явила конфузия, ако се не обяснѣше на ученицитѣ значението на личния, опрѣдѣления глаголъ. Ние разпознаваме сложното изречение отъ простото по числото на опрѣдѣленитѣ глаголи. Простото изречение съдържа само единъ опрѣдѣленъ глаголъ, а сложното — два или повече. Споредъ това „можешъ ли *позна* тоя човѣкъ", „можете ли *позна* тоя човѣкъ" напр. сѫ прости изречения, защото „позна" е неопрѣдѣленъ глаголъ, тъй като въ него не е означено лицето, а „можешъ ли *да познаешъ* тоя човѣкъ", както и „можете ли *да познаете* тоя човѣкъ" сѫ сложни, понеже и въ двата глаголи е означено лицето, т. е. и двата сѫ опрѣдѣлени.

Съ дефиницията, въ която се зима глаголътъ като ядка на изречението, се опростява и ученето за сложнитѣ изречения, а

именно изчезватъ сами по себе така наричанитѣ въ стария синтаксисъ „сложни слѣти изречения“, чието съществуване по никой начинъ не издържа критика и не може да се оправдае съ нищо. За нѣкакво сливане въ изречение като „орало и мотика хранятъ цѣлъ свѣтъ“ напр. не може и дума да става. Сирѣчь по никой начинъ не може да се мисли, че туй е слѣто отъ двѣтѣ изречения: „орало храни цѣлъ свѣтъ“ и „мотика храни цѣлъ свѣтъ“, защото оралото и мотиката заедно могатъ да хранятъ цѣлъ свѣтъ, но по отдѣлно — *не;* при това какъ ще се обясни множественото число на глагола въ първото изречение изъ послѣднитѣ, ако дѣйствително има сливане. Смѣшно би било да се мисли, че два пати „храни“ дава „хранятъ“. Па освѣнъ туй ако „орало и мотика хранятъ цѣлъ свѣтъ“ би било сложно изречение, то „тѣ хранятъ цѣлъ свѣтъ“ би трѣбвало да бѫде така сѫщо сложно или даже още по-сложно, защото въ „тѣ“ могатъ да се съдържатъ повече субекта, което, разбира се, би било абсурдно.

За да може да се вникне по-добрѣ въ състава на изречението, необходимо е, поясненията, т. е. всички други думи вънъ отъ опрѣдѣления глаголъ, да се раздѣлятъ на непосрѣдствени и посрѣдствени споредъ това, дали поясняватъ самия глаголъ или нѣкое негово пояснение. Това може много добрѣ нагледно да се прѣдстави схематически, което ще улесни разбирането.

Отъ различното схващане на главнитѣ части въ изречението е обусловено и различието въ възгледитѣ за *пълно* и *непълно кѫсо* и *разширено* изречение. Споредъ Груева „*пълно* прѣдложение се казва, когато има на явѣ и тритѣ съставни части: трьпѣние-то е добродѣтель. *Непълно* прѣдлож. е, когато едно или двѣ отъ главните му части се разумяватъ извънъ: бѫдѣте мирни (разумява се: *вы*), кѫщата е на пепелъ (разумява се станѫла). Така е и у момчиловъ, Икономовъ, С. Илиевъ, Саламановъ, Лачковъ и донѣкѫдѣ у А. Илиева, Мишева и А. Теодоровъ, само че А. Илиевъ говори напр. за изоставяне подлога (гладенъ съмъ, станѝ и пр.) и прилога безъ да дава особено название на подобни изречения; Мишевъ пъкъ говори изобщо за изпускането на думи и нарича изречения като „Вземѣте своитѣ гѫсли и тимпани“ (вие) елиптични. Споредъ А. Теодоровъ „*пълното* изречение изказва съ особени думи и двѣтѣ части, отъ които състои една мисъль или сѫждение“, а „изречения, дѣто нѣма особѣни думи, които да изказватъ или подлога, или сказуемото

или и единия и другото, се наричатъ *елиптични* (Менѣ ми става страшно).

Отъ точка гледна на мисъльта ние не можемъ да категоризираме изреченията на *пълни* и *непълни,* защото пълнотата на мисъльта е нѣщо отвлѣчено и при това нѣщо съвсѣмъ относително, което може да има сума категории, за които не може да има мѣрило. Така напр. изречението: „Дойди утрѣ“ е по-пълно отъ изречението „дойди“. „Дойди утрѣ у дома“ пъкъ е по-пълно отъ „дойди утрѣ“. По такъвъ начинъ могатъ да се създадатъ множество изречения, едно отъ друго все по́-пълни както по мисъль така и по форма: „Дойди утрѣ по обѣдъ у дома“, „дойди утрѣ по обѣдъ съ брата си у дома“ и т. н. Очевидно е слѣдователно, че за *пълни* и *непълни* (елиптични) изречения не може и дума да става въ другъ случай, освѣнъ когато има явно изпущане на думи, каквито и да били тѣ — главни или второстепени части, които се подразбиратъ отъ по-прѣдньо изречение. Изречения слѣдователно като „стой миренъ“, „кѫщата е на пепелъ“, „вземете своитѣ гусли“, „менѣ ми става страшно „азъ съмъ изъ България“, и т. н. по никой начинъ не могатъ и не трѣбва да се считатъ за елиптични. Погрѣшно е да се мисли, че въ изречението „стои миренъ“ напр. е изпуснато „ти“, когато второто лице (лицето на което говоримъ) е изразено чрѣзъ глагола и се съдържа въ самия него. И за *кжси* и *разширени* изречения нѣма мѣрило. Всички граматики считатъ за *кжсо* едно изречение, когато не съдържа други думи освѣнъ главнитѣ части; въ противенъ случай то е *разширено* (или споредъ нѣкои *разпространено, развито).* Но понеже споредъ старата граматика и двѣтѣ главни части на изречението, subject и praedicat, сж изказани съ отдѣлни думи, а споредъ новата тѣ се съдържатъ въ глагола, то и понятията *кжсо* и *разширено* изречение се явяватъ различни. Така напр. споредъ новата граматика изречението „Иванъ иде“ напр. е *разширено,* защото „Иванъ“ е пояснение на „иде“, а споредъ старата то е *кжсо,* защото „Иванъ“ е независимо и слѣдователно главна часть, както и „иде“.

Безличнитѣ изречения, които е по-право да се нарекатъ *безподложни,* се дефинирятъ почти отъ всички граматици горѣ-долу еднакво. Явява се споръ само, дали извѣстни групи изречения трѣбва да се считатъ за безлични, или не. По тоя въпросъ писа научна статия г-нъ Ив. Пѣевъ Плачковъ въ „Учитель“, год. IV. 215 и 422 подъ насловъ „Едно граматическо недоразумѣние. (Вижъ и Лачковъ ib. 307 и 639).

Пояснения въ изреченнето.

Едни отъ най-неопрѣдѣленитѣ въ синтаксиса сж понятията, означавани съ терминитѣ *допълнение, опрѣдѣление и приложение* (или апозиция). Въ славянската граматическа книжнина тия названия не се срѣщатъ, съ изключение на термина „приложение“ въ смисъл на *interjectio*. У насъ за пръвъ пжть срѣщаме тия названия безъ послѣдньото у Груева, който ги е зелъ отъ руски разбира се. Безъ да дава каквато и да било дефиниция, той казва: „Думы-тѣ *трудолюбивый* и *всякога*, въ примѣра „*трудолюбивый* человѣкъ *всякога* е богатъ“, сж *опрѣдѣлителны* или *опрѣдѣленія*. Опрѣдѣлителны-тѣ рѣчи могатъ да имать при себе свои опрѣдѣленія, и тѣхъ наричятъ тогава *допълнителны* или *допълненія: Истинно* просвѣщенъ человѣкъ е непріятель на *омразнж-тж* гордость“. Въ тоя примѣръ той счита *истинно и омразнж* за допълнителны рѣчи или просто за *допълнения*. Явно е слѣдователно, че у него, всѣка дума, която пояснява направо подлога или сказуемото, е *опрѣдѣление*, безразлично дали тая дума е прилагателно или сжществително и нарѣчие. Опрѣдѣления и допълнения безъ прѣдлогъ се наричатъ *непосрѣдствени*, а съ прѣдлогъ — *посрѣдствени*. Намѣсто *приложение* Груевъ употрѣбява *изяснително опрѣдѣление* или *изяснение*. Момчиловъ употрѣбява така сжщо названията опрѣдѣление и допълнение, ала у него тѣ иматъ друго значение. Отъ примѣритѣ, които той дава за *опрѣдѣление* и *допълнение* е явно, че той при опрѣдѣляне на тия понятия зима прѣдъ видъ съгласуването. „Лъжливъ“ и „безчестно“ (въ примѣра „лъживъ человѣкъ е сжщество безчестно“) наистина и у него сж опрѣдѣления — първото на подлога, второто на сказуемото, ала „на наукитѣ“ и „*человѣка*“ (въ примѣра „изучванѣето *на наукытъ* възвишава *человѣка*“) не сж вече *опрѣдѣления* както у Груева, а *допълнения*. Апозицията се нарича *пояснителна дума* или *пояснение* и се опрѣдѣля като сжществително име, поставено слѣдъ друго сжществително за негово пояснение.[1]) Споредъ тая дефиниция съ право бихме считали и

[1]) Сжществително име, поставено слѣдъ друго сжществително за негово пояснение, нарича се *пояснителна дума* или *пояснение* (Небеснятъ Отецъ винаги са грижи за бренитѣ свои чада, *за человѣцытѣ*). Радуловъ. Опрѣдѣление сжществително, съгласувано по падежъ сж нарича *приложение*. *Шишковъ. Опрѣдѣл.* сж думы, които показватъ нѣкои признаци на предметитѣ или на дѣйствията въ главнитѣ части на прѣдложението. *Допълненията* сж названія на особны прѣдмѣты или дѣйствія, които допълватъ нѣкоя отъ главнитѣ части на прѣдложението. *Икономовъ*. Поясненията биватъ: *опрѣдѣления, допълнения, обстоятелства* и *вмѣтнжти думы*. Поясненията при подлога се наричатъ *опрѣдѣления*. *Допълненията* всѣкога се поставятъ при сказуемото. *Обстоятелствата* се поставятъ при сказуемото. По нѣкой пжть опрѣдѣленнето стои като

„на науките“ въ горния примѣръ за приложение или, както го нарича М., за пояснение. Радуловъ говори за управляющи и управляеми, думи като счита послѣднитѣ за *допълнения,* а *опрѣдѣленията* биватъ *прилагателни (лѣтна* жега) и *съществителни* (*лѫчитѣ на слънцето).* Непосрѣдствени (безъ прѣдлогъ) и *посрѣдствени* (съ прѣдлогъ) сѫ у него само допълненията. Отъ дефинициитѣ, които дава *Шишковъ* за *опрѣдѣление* и *допълнение* е мѫчно да се каже, какво разбира той подъ тия термини, ала отъ примѣритѣ се вижда, че подъ опрѣдѣление разбира поясненията на подлога, а подъ допълнение поясненията на сказуемото — глагола. Допълнения съ прѣдлогъ сѫ *срѣдствени* а безъ прѣдлогъ — *несрѣдственни.* Сѫщо тъй е и у Икономова, който покрай опрѣдѣления и допълнения различава и *обстоятелства,* за които казва, че се поставяли при

вѣтнатa дума и може да се изхвърли безъ да се затъмни мисъльта; такива опрѣдѣления се наричатъ *приложения.* С. Илиевъ. Пояснителни думи, които показватъ, какъвъ е, колъкъ е или чий е предмѣтъ-тъ, наричатъ се *опрѣдѣления.* Пояснителни думи, които се отнасятъ къмъ сказуемото и показватъ мѣсто, врѣме, начинъ, причина или цѣль, наричатъ се *обстоятелствени думи.* Пояснителни думи, които се отнасятъ къмъ сказуемото и отговарятъ на питания: кого? що? кому? отъ кого? за кого? и пр., наричатъ се *допълнителни думи* или *допълнения.* Кесяковъ и Горовъ. Думитѣ, които изясняватъ било подлогъ тъ било сказуемото, ся винаги *изяснителны думы.* А. Илиевъ. *Прибавкитѣ при подлога* биватъ три вида: *прости* (атрибути), *подложни* (апозиции) и *приложни* (предикативни). Въ проститѣ прибавки (атрибути) се описва подлогътъ обикновено по знаковетѣ или по каквината си. Въ подложнитѣ прибавки (апозиции) се изказва подлогътъ още веднажъ съ друго нѣкое име, което му се пада, като се гледа той отъ друга страна. Подложната прибавка е обикновенно скратено, прибавено при подлога изрѣчение, и поради това лесно може да се развие въ такова изрѣчение (Зажени се Стефанъ, *харенъ юнакъ*). Въ приложнитѣ прибавки (предикативни) се изказва нѣкоя каквина на подлога, която по край сѫщия прилогъ въ изреченията стои като другъ прилогъ (Три дни Неда *мрътва лежа*). За допълнение на онова, което се казва въ прилога, най-често се отбѣлѣжва *прѣдмѣтътъ* (обектътъ) на глаголното дѣйствие, или се прибавятъ *падежи,* които показватъ връската на глаголното дѣйстие съ онова, което се казва отъ съществителнитѣ имена, или пъкъ се отбѣлѣжва *мястото, врѣмето, начинътъ, причината* и *цѣлъта* на глаголното дѣйствие. Д. Мишевъ. *Опрѣдѣлението* ограничава съществително и означава или признака, или принадлежносьта, или количеството, или реда на именуванитѣ прѣдмети и се различава по слѣдующитѣ питания: кой, чий, какъвъ, колъкъ. *Опрѣдѣление съществително,* изказано въ еднакъвъ падежъ съ ограничаваното съществително, се нарича *приложение* (апозиция). *Допълнението* ограничава глаголъ или отглаголно съществително. Допълненията биватъ *прями* и *непрями. Обстоятелственитѣ думи* ограничаватъ глаголъ. Саламановъ. *Опрѣдѣление* се нарича думата, която стои при нѣкое съществително име, за да поясни по-точно и подробно прѣдмета, който е означенъ съ съществителното. Приложение се нарича това опрѣдѣление, което е изказано съ съществително и въ сѫщото врѣме има еднаква сила съ опрѣдѣляемата си дума, т. е. има единъ и сѫщи падежъ съ нея. *Допълнение* се нарича думата, която означава второстепенъ прѣдметъ на мисъльта, съ когото главнитъ ще има нѣкаква работа, или нѣкое сношение. *Право допълнение* се нарича това, на което формата е безъ прѣдлогъ. *Косвени допълнения* се наричатъ тѣзи, на които формата е съ прѣдлогъ. Обстоятелствени думи се наричатъ тѣзи, които показватъ случвата или обстоятелството, при което става нѣкое дѣйствие. Лачковъ. *Опрѣдѣлението* е дума, която се отнася къмъ съществително или къмъ друга часть на рѣчьта, употрѣбена въ смисълъ на съществително, и означава бѣлѣгъ (качество, количество, принадлежность, редъ) на прѣдмета. *Допълнението* е дума, която се отнася къмъ глаголъ,

сказуемото, както и допълненията. У Икономова за пръвъ пътъ срѣщаме сега употрѣбителния терминъ *приложение*, което той дефинира като вмѣстнато опрѣдѣление. Кесяковъ и Горовъ си служатъ съ общо название *поясними думи* за означение на всички видове пояснения. У *А. Илиевъ* сѫщо тъй липсватъ названията опрѣдѣление, допълнение и приложение. Той говори за *прибавки*, които дѣли на три вида: *прости* (атрибути), *подложни* (апозиции) и *приложни* (предикативни), и послѣ за прибавки при прибавки (това сѫ така наречените посрѣдствени пояснения или пояснения на пояснения). Прѣкото допълнение той нарича несполучливо *предметъ* (обектъ), а за другитѣ видове допълнения си служи съ етимологичния терминъ *падежи*, покрай които говори и за прибавки за врѣме, мѣсто, начинъ, цѣль и причина. Мишевъ си служи съ логичния

сѫществително или прилагателно и означава второстепененъ прѣдметъ, съ който главнятъ прѣдметъ, т. е. подлогътъ, има работа или се намира въ нѣкакво отношение. Допълненията бивать *прѣки* и *непрѣки*. Прѣкитѣ допълн. стоятъ при *дѣйствителни* глаголи и отговарятъ на питанията кого? или що? Всички останали допълн. сѫ *непрѣки*. Има петь вида *обстоятелства*: за врѣмѣ; за мѣсто, за начинъ, за причина и за цѣль. Опрѣдѣление, изказано съ сѫществително въ еднакъвъ падежъ съ опрѣдѣлената дума, се нарича *приложение*. А. Теодоровъ. Второстепенитѣ означения сѫ второстепенни части въ извеченето и се казватъ *пояснения* (прибавки). Въ развитото пояснение едно отъ означенията пояснява направо подлога или сказуемото, и то е главно пояснение; всички останали сѫ второстепенни пояснения или *пояснения при поясненията*... Поясненето при име се нарича *опрѣдѣление* (атрибутъ). *Опрѣдѣление*, което особно поясява едно сѫществително име прѣдъ себе, се казва прилогъ (апозиция). Прилогътъ дърши мѣсто на цѣло присѣвно изречение. Прилогътъ стои въ сѫщия падежъ съ името, къмъ което се прилага, и се дѣли отъ двѣтѣ страни съ запетая. Поясненето при глаголъ, което се отнася къмъ подлога, а допълни смисъла на глагола, се нарича *допълнение*. Пояснения при глаголи, ако показватъ врѣме, мѣсто, начинъ (срѣдство. направа), степень или основа (поводъ, причина, цѣль) на дѣйствието, се наричатъ *обстоятелства*. *Тотковъ. Опрѣдѣлението* се прилага къмъ сѫществителното, за да означи признакъ на *прѣдмета*, изказанъ съ сѫществителното. *Приложението* се различава отъ опрѣдѣлението по това, че приложението е по-самостоятелно спрѣмо опрѣдѣляемото отколкото опрѣдѣлението. Тази самостоятелность се изказва съ това, че а) приложението се отдѣля отъ опрѣдѣляемото си съ запетая, когато опрѣдѣлението не се отдѣля, б) приложението може да има свои пояснения, а опрѣдѣлението не може. Нужното пояснение, което допълня глаголното съдържание, се нарича *допълнение*. *Прилагателното опрѣдѣление* означава признакъ на *прѣдмета*, но такъвъ признакъ, който възниква заедно съ дѣйствието или чрѣзъ него. М. Ивановъ. Непосрѣдствени пояснения на изречението сѫ такива, които поясняватъ глагола, сир. глаголното лице (подлога) и глаголното съдържание (сказуемото). Сказуемото се пояснява а) чрѣзъ имена безъ прѣдлогъ или съ прѣдлогъ и б) чрѣзъ нарѣчия безъ прѣдлогъ или съ прѣдлогъ. Всѣки косвенъ падежъ (съ прѣдлогъ или безъ прѣдлогъ), който въ изреченето не се съгласува съ друго нѣкое име, се нарича *допълнение*. *Посрѣдствени* пояснения на изречението сѫ онія, които поясняватъ непосрѣдственитѣ пояснения. Прилагателнитѣ думи като пояснения на сѫществителнитѣ се наричатъ *опрѣдѣления*. Сѫществителна дума, която стои въ сѫщия падежъ съ поясняемото, се нарича *приложение* или *апозиция* (I-во изд.) И: Приложението е особенъ видъ пояснение, което се съгласува съ поясняваната отъ него дума по падежъ (съ изключение на единъ случай II-ро изд.). Приложен. при туй може да има различенъ родъ и число, але то *трѣбва* да се съгласува съ поясняемото и по родъ и число, щомъ това нѣкакъ си допущатъ думитѣ. За прилож. служатъ както сѫществителни, така и прилагателни думи. Приложението е по-самостоятелно опрѣдѣление.

изразъ „ограничава“ както за опрѣдѣлението, така и за допълнението съ тая само разлика, че първото „ограничава съществително“, а „второто, допълнението, ограничава глаголъ и отглаголно съществително“, както и обстоятелственитѣ думи. Приложението се опрѣдѣля като съществително опрѣдѣление съгласувано съ опрѣдѣляемото по падежъ. Дефиницията за опрѣдѣление у Саламанова е еднаква съ тая на Мишева, а *допълнението* се дефинира, като втостепененъ прѣдметъ на мисълъта, съ който главниятъ подлогъ (подлогътъ) ще има нѣкаква работа или нѣкакво сношение. Дефиницитѣ на А. Теодорова и Топкова за „опрѣдѣление“ и „допълнение“ макаръ по форма и да сѫ различаватъ отъ Мишевитѣ, обаче по мисълъ тѣ сѫ еднакви съ тѣхъ, т. е. и тѣ считатъ поясненията при име за опрѣдѣления, а поясненията при глаголъ за допълнения. Дефиницитѣ за тия понятия у Лачкова сѫ така неопрѣдѣлени и неясни, щото споредъ тѣхъ мжчно бихме опрѣдѣлили къмъ коя категория да отнесемъ извѣстни пояснения на изречението.

Ако се опитаме да групираме всички тия дефиниции, ще видимъ, че това е почти невъзможно, защото, покрай общитѣ нѣща, всѣка една си има и свои характерни особености.

Нека сега видимъ, до колко тия дефиниции издържатъ критика. За дефиницитѣ въ граматики, които сега сѫ излѣзли изъ употрѣба въ училищата, ще кажа само нѣколко думи. Въ повечето отъ тия граматики до Икономова включително „опрѣдѣлението“ се дефинира, както видѣхме, като „поясненіе при подлога“, а „допълнението — като поясненіе при сказуемото“. Прѣди всичко при неопрѣдѣленостьта на самитѣ понятия за „подлогъ“ и „сказуемо“ не можемъ по никой начинъ да очакваме едно точно и сполучливо разграничение и на понятията „опрѣдѣление“ и „допълнение“. Познато е, че споредъ много отъ тия граматики за подлогъ въ изречението служатъ не само съществителни, мѣстоимения, прилагателни и причастия, ами и цѣли изречения, т. е. глаголи съ респективнитѣ свои пояснения; а за сказуемо служи не само глаголъ, ами и предикативно име респ. предикативно име съ спомагателенъ глаголъ. До колко неестествено би било подобно категоризиране, се вижда най-добрѣ отъ примѣритѣ. Споредъ дефиницията „*опрѣдѣлението* е поясненіе при подлога, а *допълнението* е поясненіе при сказуемото“, би трѣбвало „прѣлетни“, въ изречението „щъркелитѣ и лѣствицитѣ сѫ *прѣлетни* птици“ напр., да се счита (като поясненіе на сказуемото) за допълнение, а въ изречението „*прѣлетни* птици дойдоха“ — за опрѣдѣление, което, разбира се, съ

нищо не може да се оправдае. А такива случаи както и случаи, дѣто, обратно, пояснения, различни по своето естество, ще бѫдатъ поставени въ една и сѫща категория, могатъ да се приведатъ повече.

По-подирнитѣ наши граматици не сѫ могли да не забѣлѣжатъ тази несъобразность на горната дефиниция, и ние виждаме, че повечето отъ тѣхъ, да не кажемъ всички, дефинирать опрѣдѣлението не вече като пояснение при подлога, ами като пояснение при име изобщо, а допълнението — като пояснение само при глагола (а не при сказуемото изобщо). Тая дефиниция нагледъ е по-приемлива и по-правдоподобна, ала и тя има свои недостатъци. Но нека разгледаме по-отдѣлно дефинициитѣ за „опрѣдѣление", „допълнение" и „приложение" въ сега употрѣбителнитѣ учебници. Прѣди всичко ще забѣлѣжа, че е почти общъ недостатъкъ въ учебницитѣ, дѣто понапрѣдъ говорятъ за опрѣдѣлението (и приложението), а послѣ за допълнението, когато би трѣбвало да бѫде обратно, защото допълнението е непосрѣдствено пояснение на глагола, а опрѣдѣлението — посрѣдствено, така че естественият редъ е: допълнение — опрѣдѣление — приложение. Впрочемъ туй стои донѣкѫдѣ въ свръзка съ принципиалния въпросъ за главнитѣ части на рѣчьта. Но нека прѣминемъ къмъ отдѣлнитѣ случаи.

Споредъ Мишева „опрѣдѣлението ограничава сѫществително и означава или признака, или принадлежностьта, или количеството, или реда на именуванитѣ прѣдмети". За опрѣдѣления у него служатъ и прилагателни, и мѣстоимения, и числителни, и причастия, и нарѣчия, и сѫществителни съ прѣдлогъ и безъ прѣдлогъ. „Приложение е опрѣдѣление сѫществително, изказано въ еднакъвъ падежъ съ ограничаваното сѫществително", а „допълнението ограничава глаголъ или отглаголно сѫществително". Безъ да се гледа на своеобразния и неумѣстенъ логически изразъ „ограничава" и безъ да се гледа на излишно употрѣбенитѣ членове въ дефиницията за опрѣдѣлението, споредъ Мишева „на птицитѣ" въ изречението „гласътъ *на птицитѣ* е приятенъ" напр. би било опрѣдѣление (защото ограничава сѫществително), а въ изречението „пѣнието *на птицитѣ* е приятно" — допълнение (защото ограничава отглаголно сѫществително). Че такова категоризиране е неестествено и съ нищо неоправдано, е повече отъ явно. Дефиницията на приложението е прѣтѣсна, защото изключава прилагателнитѣ и причастията, които сѫщо така могатъ да бѫдатъ приложения, като напр.: Дървото състои отъ двѣ части: горня — *подземна*, и долня — *надземна*. — Минахме на отвѫдния — *влашкия*, брѣгъ. — Прѣдъ насъ се изпрѣчи Самоковъ, *разположенъ на една поляна*.

Споредъ Лачкова „опрѣдѣление е дума, която се отнася къмъ *съществително* или къмъ друга часть на рѣчьта, употрѣбена въ смисълъ на съществително, и означава бѣдѣгъ (качество, количество, принадлежность, редъ) на прѣдмета“. Между примѣритѣ за опрѣдѣление е даденъ и такъвъ: Междуособието е *страшно*.

„Допълнението е дума, която се отнася къмъ *глаголъ, съществително* или *прилагателно* и означава второстепененъ прѣдметъ, съ който главнийтъ прѣдметъ, т. е. подлогътъ, има *работа* или се намира въ нѣкакво *отношение*“ (ib). Споредъ тия дефиниции мжчно бихме опрѣдѣлили сами ние, а камо ли ученицитѣ, къмъ що да отнесемъ пояснения като „на братъ“, „на Витоша“, „Радою“ и пр. въ изречения напр. „кучето *на братъ* ми е болно“, „върховетѣ *на Витоша* сж голи“, „*Радою* сърце не трае“ и пр. Още по-мжчно пъкъ става туй, когато земемъ прѣдъ видъ и значението на приложението, както то се дефинира отъ сжщия: „Опрѣдѣление, изказано съ съществително въ еднакъвъ падежъ съ опрѣдѣлената дума, се нарича *приложение*“. Слѣдователно и тукъ дефиницията на приложението е прѣтѣсна. Минахме на отвждния — *влашкия* брѣгъ Князътъ, *придружень* отъ своята свита, замина за Чамкория и пр.

Споредъ Топкова „опрѣдѣлението се прилага къмъ съществителното, за да означи признакъ на прѣдмета, изказанъ съ съществителното. Опрѣдѣление може да бжде съществително съ прѣдлогъ и безъ прѣдлогъ, прилагателно, причастие, мѣстоимение, числително“. (9). „*Приложението* пъкъ, казва той, се различава отъ опрѣдѣлението по това, че приложението е по-самостоятелно спрѣмо опрѣдѣляемото отколкото опрѣдѣлението. Тази самостоятелность се изказва съ това, че а) приложението се отдѣля отъ опрѣдѣляемото си съ запетая, когато опрѣдѣленчето не се отдѣля, б) приложението може да има свои пояснения, а опрѣдѣлението не може“ (10). „Нужното пояснение, което допълня глаголното съдържание, се нарича *допълнение*“ (14). Отъ тия дефиниции се вижда, че едва ли е мислимо единъ ученикъ да направи разлика между опрѣдѣление и приложение. Въ туй че приложението е по-самостоятелно отъ опрѣдѣлението има нѣщо вѣрно, ала не въ смисълъ, както се схваща опрѣдѣлението отъ г. Топкова. У него както и у другитѣ, за които стана рѣчь, за съгласуване при опрѣдѣлението и допълнението ни дума не става, та опрѣдѣлението може и да не се съгласува съ опрѣдѣляемото по нищо: сравни: „Върховетѣ *на Витоша* сж покрити съ снѣгъ“ напр. Независимо отъ туй, този признакъ „по-самостоятелно“ самъ по себе е твърдѣ отвлѣченъ и неопрѣдѣленъ. Той може

да служи като допълнително, но не и като главно обяснение. Невѣрно е, че самостоятелността се изказвала съ запетаята, защото отдѣлянето на апозицията съ запетая е само слѣдствие отъ нейната самостоятелность. Нека забѣлѣжимъ пакъ, че не всѣкога апозицията се отдѣля съ запетаи: *Рѣка* Дунавъ е плавателна. Невѣрно е сѫщо твърдението на Топкова, че опрѣдѣлението, *така както той го схваща,* не могло да има свои пояснения. Ами какво е напр. „буйното“ въ изречението „той биде отнесенъ безслѣдно отъ вълнитѣ на *буйното* море?“ [„На море“ споредъ г. Т. е опрѣдѣление на *вълни,* слѣдователно *буйното* ще бѫде пояснение (въ сѫщность опрѣдѣление) на *море*].

Господинъ Шоповъ въ своята оцѣнка на моя синтаксисъ, като не одобрява дефиницията на приложението, казва просто на просто, че „приложението е вметнато опрѣдѣление“, като при това не счита за приложения нарицателнитѣ имена при собственитѣ, като *градъ* София, *рѣка* Дунавъ и пр., както и титлитѣ или родовитѣ прѣдъ видовитѣ и т. н.: *царь* Борисъ, *трѣва* детелина и пр. Подобна дефиниция за приложението даде, както видѣхме, още Икономовъ. Азъ отговорихъ на своето врѣме, а сега ще допълня своитѣ бѣлѣжки. Прѣди всичко г. Шоповъ (както е и въ горѣказанитѣ учебници) счита всичко, което стои при име, безъ огледъ на съгласуване, за опрѣдѣление. Понеже опрѣдѣлението споредъ него може и да не се съгласува съ опрѣдѣляемото отъ една страна и понеже апозицията е вметнато опрѣдѣление отъ друга, то излиза споредъ него, че послѣднята може и да не се съгласува съ думата, при която е приложена, а това е несъгласно съ истината. Невѣрно бѣ сѫщо тъй твърдението на г. Ш., какво *рѣка* не било приложение къмъ *Дунавъ*, ами наопаки *Дунавъ* било опрѣдѣление на *рѣка*. Въ полза на своя възгледъ г. Ш. привеждаше и извѣстни доводи като доказателства, които впрочемъ не издържатъ критика. Между другото той излизаше отъ чисто логично становище и, като сравняваше „рѣка Дунавъ“ съ „бѣлъ конь“, разсѫждаваше така: „Дунавъ“ ограничава обема на понятието „рѣка“ сѫщо тъй, както „бѣлъ“ ограничава обема на понятието „конь“. Понеже „бѣлъ“ е опрѣдѣление, то и „Дунавъ“ ще бѫде и е опрѣдѣление. Сравнението очевидно е несполучливо по нѣколко причини, слѣдователно и заключението е невѣрно. Прѣди всичко „бѣлъ“ опрѣдѣля едно качество, именно боята на „конь“, когато „Дунавъ“ не опрѣдѣля нищо на „рѣка“. Освѣнъ това „бѣлъ“ е качинà на нѣщо и никога не може да се мисли самò, т. е. отдѣлно, а сàмо заедно съ друго нѣщо, когато Дунавъ е самостоятелно понятие.

Най-послѣ „Дунавъ“ и „рѣка“ сж съподчинени понятия, та „Дунавъ“ се съдържа въ обема на понятието „рѣка“ и съдържанието на понятието „рѣка“ влиза въ съдържанието на понятието „Дунавъ“, така щото понятието „Дунавъ“ по обемъ и съдържание означава сжщото, което и понятието „рѣка Дунавъ“. Съ „бѣлъ“ и „конь“ обаче работата съвсѣмъ не стои така и „бѣлъ“ не значи сжщото, което значи „бѣлъ конь“. Щомъ слѣдователно „Дунавъ“ значи сжщото, което и „рѣка Дунавъ“, то е явно, че ние можемъ споредъ случая да си служимъ въ рѣчьта съ кое да е отъ двѣтѣ, сирѣчь или само съ „Дунавъ“ или съ „рѣка Дунавъ“. Явно е слѣдователно, че въ послѣдния случай „рѣка“ е приложено при „Дунавъ“, за да го поясни по-отблизо, да го направи по-познато. Аслж това е собствено и назначението на приложението. Ама, възразява г. Шоповъ, „Дунавъ“ па изобщо всѣко собствено е само по себе познато. Съвсѣмъ невѣрно. То е станало познато тепърва, слѣдъ като сме го свръзвали съ понятието „рѣка“, т. е. чрѣзъ приложението. Та кой не знае, че, когато срѣщаме всевъзможни названия все собствени, като „Кинчау“, „Ляоянъ“, „Кяучау“: „Шахо“, „Ялу“, „Далинъ“ и пр. и пр., ние се питаме прѣди всичко, що сж тѣ, и ако не сж придружени съ приложения, т. е. съ нарицателнитѣ „планина“, „градъ“, „рѣка“, „проходъ“ и пр., ние не знаемъ и не можемъ да знаемъ значението имъ? Независимо отъ всичко горѣказано единичнитѣ прѣдмети, т. е. прѣдставитѣ сж се сложили въ съзнанието, а заедно съ туй и въ говора на човѣка много порано, отколкото общитѣ, отвлѣченитѣ прѣдстави, т. е. понятията, които сж абстрахирани отъ първитѣ, така че, даже исторически погледнато на въпроса, може да се докаже, че „рѣка“ напр., като по-късно сложено въ съзнанието на човѣка, е и приложено къмъ „Дунава“, което като единиченъ прѣдметъ, т. е. като прѣдстава е сжществувало по-рано. Като казвамъ Дунавъ, азъ не разбирамъ само познатата намъ прѣдстава, а изобщо поединично всѣка такава.

Като второ доказателство, че „Дунавъ“ е опрѣдѣление на „рѣка“ г. Ш. привеждаше *съгласуването*. Той разсжждаваше горѣ-долу така: „Въ изречението *„рѣка* Дунавъ е *плавателна*“, предикативното име *плавателна* се съгласува по родъ съ *рѣка,* слѣдователно „рѣка“ е *подлогъ,* „Дунавъ“ — *опрѣдѣление,* а не обратно“. Азъ отговарямъ, че съгласуването не е сигуренъ бѣлѣгъ, та не можемъ да се основемъ на него. Тука предикативното име (сказуемното опрѣдѣление) се съгласува съ приложението (рѣка), а не съ подлога (Дунавъ). За да се види, че дѣйствително съгласуването въ случая не е сигурно срѣдство, за опрѣдѣляне на подлога, азъ ще наведа нѣколко

примѣри: „Вишеградъ, или *царевитѣ дворове, стоеха* като вѣнецъ на върха на една могила“. — Нѣкогашната българска интелигенция, — хайдутитѣ, обичаха горитѣ. „Рой *възпоминания се разбудиха* още по-живо въ душата ми“ (Вазовъ). (Покрай: „Въ брѣста, въ зеления, *шумѣ роякъ* врабчета“). Или: „Порой *сълзи потекоха* по лицето му“. — Тукъ-тамъ по брѣговетѣ *сѫ разпръснати* множество *дървета*. Отъ тия 4—5 примѣра, а такива могатъ да се наведатъ сума, се вижда явно, че сказуемото респективно и сказуемното опрѣдѣление (предикативното име) се съгласува понѣкога не само съ приложението, ами даже съ старъ родителенъ падежъ, който въ подобни случаи се счита отъ нѣкои нѣмски граматици тоже за приложение. Чудно ли е сега, че предикативното име въ приведения отъ г. Шопова примѣръ се съгласува не съ подлога, ами съ приложението, което стои въ сѫщия падежъ съ подлога?

Като третьо доказателство г. Ш. привеждаше обстоятелството, че сме били питали „коя рѣка?“ и сме отговаряли съ *Дунавъ*, слѣдователно *Дунавъ* е пояснение на *рѣка*, а не обратно. Въ сѫщность обаче ние питаме: „що е туй Ялу, Тополница, Инъ, Дунавъ, и отговоримъ съ *рѣка*. Питанията, както се знае, сѫ само спомагателни срѣдства при търсене частитѣ на изречението. Тѣ *нѐ* всѣкога сѫ сигуренъ бѣлѣгъ. Така на питане *що?* напр. отговаря, както знаемъ, и подлогътъ (когато той не е лице, а нѣщо) и прѣкото допълнение, на питане чий? чия? чие? отговаря понѣкога и опрѣдѣлението и опрѣдѣлителното допълнение и пр.

Както се вижда отъ горѣизложеното, за категоризиране частитѣ на изречението, единъ пѫть се зима *мѣстото* на думитѣ, за дѣлитбена основа, и споредъ туй, дали тѣ стоятъ при име или при глаголъ, се различаватъ *опрѣдѣления* и *допълнения*, другъ пѫть се зима *съгласуването* и се различаватъ *приложения*, които собствено се явяватъ като една особена категория отъ опрѣдѣленията; г. Топковъ пъкъ и г. Шоповъ, както видѣхме, съвсѣмъ игнорираятъ съгласуването. На пръвъ погледъ това категоризиране изглежда приемливо и повидимому лесно — щомъ думата е при глаголъ, считай я за допълнение, щомъ е при име — за опрѣдѣление. Обаче такова едно категоризиране не издържа критика, щомъ речемъ да се взремъ малко повече въ сѫщността на работата. Прѣди всичко при глагола стои и подлогътъ и сказуемното опрѣдѣление (предикативното име). Това едничко обстоятелство вече само по себе прави горньото категоризиране несъстоятелно. Мѣстото на думата слѣдователно не може и не трѣбва да се вземе за дѣлитбена основа, то

не е същественъ признакъ, а едно случайно обстоятелство, защото, както казахъ, една дума може да стои при глагола (сказуемото) и да не бъде допълнение, а подлогъ или сказуемно опрѣдѣление, както и да стои при име и да не бъде опрѣдѣление, а приложение. Независимо отъ горньото има понѣкога даже и случаи, когато извѣстна дума може да се отнесе съвсѣмъ добрѣ както къмъ глагола, така и къмъ име. Тъй напр. въ изречението „пушката *ми* тежи много“ думата *ми* може да се отнесе както къмъ *пушка,* спр. да се схване като дателенъ притежателенъ на питане „чия пушка“ (сравни: моята пушка тежи *много),* така и къмъ *тежи* на питане „кому тежи?“ (сравни: „*пушката* ми тежи много, а не *сабята*“, или: „*пушката* ми додѣва много, а не *сабята*“) и т. н. Впрочемъ на туй послѣдньото обстоятелство азъ много не напирамъ, ала все пакъ и то трѣбва да се зима въ съображение. Че мѣстото на думата е единъ случаенъ признакъ и не може да служи за дѣлитбена основа, се вижда и отъ туй, дѣто попадатъ въ една категория думи и синтактични форми, които рѣзко се различаватъ помежду си, и обратно, съвсѣмъ еднакви синтактични форми единъ пѫть се броятъ къмъ една категория другъ пѫть къмъ друга. Слѣдъ всичко горѣказано става явно, че мѣстото не може да служи за дѣлитбена основа при създаване на синтактичнитѣ категории.

Всички синтактични категории въ изречението, по моето мнѣние, могатъ сполучливо да се създадатъ, обяснятъ и разграничатъ, само като се земе за дѣлитбена основа *съгласуването на думитѣ* съ глагола и помежду имъ, което е единъ много съществень и въ сѫщото врѣме осезателенъ бѣлѣгъ, та и лесно се схваща и разбира отъ ученицитѣ.

Глаголътъ е независимъ въ изречението. Това, вѣрвамъ, никой нѣма да оспори. Всички други думи зависятъ отъ него — непосрѣдствено или посрѣдствено. Ако се взремъ въ съгласуването, какво забѣлѣзваме? — а) *Едни думи* се съгласуватъ съ глагола по *число* и *лице: Азъ чета̀, Иванъ пише* („азъ“ и „Иванъ“ — подлози); б) други думи се съгласуватъ само по *число: Азъ съмъ ученикъ; ние сме ученици* („ученикъ“ и „ученици“ — сказуемни опрѣдѣления или предикативни имена); в) трети думи пъкъ никакъ не се съгласуватъ: Донесете *ми вода,* ходи *по двора* („ми“, „вода“, „по двора“ — допълнения). Това сѫ непосрѣдствени пояснения, т. е. думи, които направо поясняватъ глагола.

Сега да минемъ къмъ посрѣдственитѣ пояснения, сирѣчь къмъ думитѣ, които се отнасятъ къмъ нѣкое пояснение на глагола. Какво

забѣлѣжваме? — а) Едни отъ тѣхъ се съгласуватъ съ думата, при която стоятъ, по *родъ, число* и *падежъ: Тъменъ облакъ* се зададе. Трудътъ е *главна основа* на *нашия животъ* („тъменъ“, „главна“ и „нашия — опрѣдѣления); б) други обезателно само по *падежъ,* а въ извѣстни случаи и по *родъ* и *число: Хунитѣ,* едно монголско племе, причиниха Великото прѣселение на народитѣ. *Градъ* София е разположенъ при политѣ на Витоша. Бачковскиятъ моностиръ лежи срѣдъ разкошна малка *котловина, оградена* съ стръмни планини („племе“, „градъ“, и „оградена“ — приложения); в) трети пъкъ не се съгласуватъ по нищо: Върховетѣ *на Рила* сѫ покрити съ снѣгъ. Лѫчитѣ *на слънцето* падатъ косо („на Рила“ и „на слънцето“ — опрѣдѣлителни допълнения). Отъ горньото става явно, че изпѫкватъ сами по себе слѣднитѣ шесть главни категории — пояснения, като части на изречението — три непосрѣдствени: 1. *подлогъ* 2. *сказуемно опрѣдѣление* (предикативно име), 3. *допълнение,* и три посрѣдствени: 4. опрѣдѣление, 5. приложение (апозиция) и 6. опрѣдѣлително допълнение. Такова подраздѣление ми се вижда не само найнаучно, ами и най-практично. Научно е, защото категориитѣ сѫ строго разграничени и се изключватъ една друга — признацитѣ имъ сѫ несъвмѣстими, при това еднаквитѣ пояснения формално спадатъ въ една и сѫща категория, когато при другото подраздѣляне работата не стои така. Тамъ, както вече обяснихъ, категориитѣ, т. е. разнитѣ видове пояснения, се съвпадатъ, защото и подлогътъ стои при (поянява) глагола както и допълнението, както и предикативното име; опрѣдѣлението стои при име (или поянява име), както и приложението. Понеже дѣлитбената основа въ туй дѣление е единъ случаенъ признакъ, то попадатъ въ една и сѫща категория иначе твърдѣ разнообразни пояснения, както и обратно — еднакви по форма пояснения се причисляватъ къмъ съвсѣмъ различни категории. Щомъ единъ пѫть точно се прецизиратъ и разграничатъ главнитѣ видове пояснения, второстепенитѣ вече не прѣдставляватъ сами по себе никакви мѫчнотии. Остава да разгледаме още сложното изречение и прѣпинателнитѣ знаци, които сѫ тѣсно свързани съ синтаксиса.

Почитане на огъня.

Отъ А. П. Стоиловъ.

На пръвъ погледъ надали може всѣки да си прѣдстави оная отдалечена епоха отъ насъ, когато употрѣбата на огъня за хората не била позната; но истина е, че изкуството, да се запалва и употрѣбява огъньтъ, било намѣрено по-късно, слѣдъ като първичниятъ човѣкъ прѣкаралъ нѣколко врѣме безъ него. Наистина, нѣмаме нито единъ фактъ, никакви данни, по които да узнаемъ, колко дълго врѣме първичниятъ човѣкъ е поддържалъ своя животъ безъ помощьта на огъня, обаче той е могълъ да живѣе безъ огънь: всичко първично, що знаемъ досега, той е могълъ да създаде безъ огънь.[1]) Нѣма съмнѣние, че изнамирането на огъня е важенъ факторъ за културата, до извѣстна степень като неинъ фундаментъ, та затуй се смѣта и за едно отъ великитѣ изнамирания.[2])

Прѣди да пристжпимъ къмъ почитането на огъня, изпрѣчва ни се въпросъ, който трѣба прѣдварително да обяснимъ: кое нѣщо е накарало човѣка да изнамѣри огъня? — Когато първобитнитѣ хора поченали да си приготвятъ по-съвършени орждия, встжпили въ борба съ дивитѣ звѣрове. Въ тази борба имъ служили като спомагателни срѣдства смъртнитѣ растителни и змийски отрови, съ които намазвали острието на стрѣлитѣ, що пущали срѣщу звѣроветѣ. Обаче тѣхъ можали да употрѣбявать денѣ, а нощѣ, като се знае, че нощьта не е била приятна за човѣка, а любима за дивитѣ звѣрове, трѣбало да се търсятъ други срѣдства.

Тешель съвсѣмъ вѣрно схваща, че човѣкъ не може да заимствува на първо врѣме своя огънь отъ огъня, запаленъ отъ мълния,

[1]) *Липертъ Ю.*, Исторія культуры. Спб. 1895 г., 46 стр.

[2]) *Хельвальдъ Х.*, Исторія культуры. Спб. 1897 г., 107 стр.

защото по-напрѣдъ трѣбало да се е запозналь съ ползата отъ него. Послѣдното е дошло лека-полека. А че това е тъй, може да се съди отъ австралийскитѣ туземни жители, които прѣди 100 години, безъ да се гледа на дългата употрѣба на огъня, още не знаяли, какво става съ водата отъ дѣйствието на огъня. Затова човѣкъ по-скоро е могълъ да схване, че огъньтъ дава голѣмъ страхъ на дивитѣ звѣрове, а не нѣкаква друга полза, та затуй първата употрѣба на огъня била срѣдство, съ което човѣкъ искалъ да се запази отъ дивитѣ звѣрове, като си заобикалялъ жилището съ него. Отъ тукъ и нуждата, да се употрѣбява огъньтъ по-късно за други цѣли. Та и извѣстниятъ и навредъ разпространенъ обичай — да се поддържа постояненъ огънь въ огнището и да се прѣнася отъ едно селище на друго — води началото си не толкова отъ мжчнитѣ му примитивни добивания, а отъ срѣдството, да се прѣдпазва човѣкъ отъ дивитѣ звѣрове.[1])

Както видѣхме, нуждитѣ накарали първичния човѣкъ да дойде до употрѣбата на огъня. Слѣдва сега да се отговори на питането: какъ е изнамѣрилъ първичниятъ човѣкъ огъня? — Нѣма съмнѣние, че изкуственото придобиване на огъня посрѣдство търкане на едно дърво о друго е първично, защото, и дори да не ще, е могълъ да дойде до тоя способъ, когато изработвалъ своитѣ орждия. Така, когато изработвалъ кремъкови орждия (сѣчива) чрѣзъ откъртване парчета, забѣлѣзвалъ искри, които, като попадали на горливъ прѣдметъ, подпалвали го. Разбира се, че не може да се откаже и голѣмото влияние при това на естествения огънь, напр., отъ ударитѣ на мълния върху горливъ материалъ, отъ вулканическитѣ изригвания, отъ горещитѣ извори на газа и пр., които поява били чести и ставали прѣдъ очитѣ му. Нека се не забравя, че ако на едно мѣсто се добивалъ изкуственъ огънь съ търкане на едно дърво о друго, на друго — съ сѣкане, на трето — се използувалъ естественият и т. н.

И до днесъ има народи, които не употрѣбяватъ огънь, или които не сж въ състояние да го добиватъ сами, та за туй поддържатъ вѣчни огньове. Нѣкои учени изказватъ мнѣние, че човѣкъ може да живѣе безъ огънь, като се силятъ да го подкрѣпятъ съ ескимоситѣ, които, безъ да съ гледа на голѣмитѣ студове и мразове, не топлятъ своитѣ жилища; австралийцитѣ, макаръ и да имъ е билъ извѣстенъ огъньтъ, до дохаждането на европейцитѣ, нѣмали понятие за варене и печене: тѣхната храна се състояла

[1]) *Хелвалдъ*, op. cit.

отъ суровo животинско месо, и то такава, съ каквато се хранѣли доисторическитѣ приморски жители. Жителитѣ на Маріанскитѣ острови, а така сѫщо и на нѣкои малки острови въ Тихия океанъ, при дохажданетo на европейцитѣ изпитвали необикновенъ, голѣмъ страхъ прѣдъ неизвѣстния имъ огънь, считайки го за дивъ, змиовиденъ и пр. Старитѣ писатели, като напр. Плиний, Диодоръ, Павзаний, Плутархъ и др. разказватъ за народи, които не знаяли, що е това огънь. По думитѣ на Помпей Мели, единъ такъвъ народъ живѣлъ въ Антиохия, когато тукъ дошълъ Евдокий да намира нови земи; тѣ се чудили на огъня и го прѣкръщали.[1])

Важното значение на огъня било разбрано отъ повечето стари народи. Затова ни свѣдочатъ диритѣ за поклонението му и митоветѣ за първитѣ изнамѣрвачи на изкусния огънь, който се е смѣталъ за божественъ, неземенъ. Значи, наредъ съ „безогненитѣ врѣмена“, дохаждаме до „огненитѣ“. Послѣднитѣ сѫ свързани съ много разнообразни вѣрвания за огъня, а пъкъ това е въ духа на младенческата душа на примитивния човѣкъ за единъ такъвъ важенъ елементъ, справедливо нареченъ могѫщественъ двигатель на цивилизацията.[2]) Обаче за старитѣ европейски народи, въ най-отдалеченитѣ отъ насъ врѣмена, въ тъй нареченитѣ „безогнени врѣмена“, нуждата отъ огъня не се е чувствувала толкова голѣма, както въ другитѣ материци, та да прибѣгватъ къмъ него, защото човѣкътъ въ третия периодъ (ако е само сѫществувалъ) и така нареченятъ рѣченъ човѣкъ въ началото на четвъртия периодъ (въ доледната епоха) живѣлъ въ топълъ и умѣренъ климатъ, та не се нуждаялъ отъ огрѣвъ, като изключимъ хладнитѣ нощи, за които си правилъ огради, да се прѣдпазва отъ студа и отъ звѣроветѣ. Още по-малко се нуждаялъ отъ огънъ по-късният и „пещеренъ човѣкъ“, при закритото му жилище, макаръ и да чувствувалъ малко външния студъ, както и сегашният ексимосъ.[3]) Слѣдователно, митическитѣ гледища на огъня, както и повечето вѣрвания, свързани съ него, идатъ отъ първичнитѣ жители на другитѣ материци, прѣдимно отъ Азия. Това иде да се потвърди отъ обстоятелството, че почитането на огъня е въ много по-малъкъ размѣръ у европейскитѣ народи, отколкото у другитѣ. Обаче не трѣба да се изпуска отъ прѣдъ очи, че колкото единъ народъ е по-цивилизуванъ, толкова той е по-изтърсенъ отъ прѣдразсждъ-

[1]) *Хелвалдъ*, op. cit. 108 стр.
[2]) *Липертъ*, op. cit. 52 стр.
[3]) *Хелвалдъ*, op. cit.

цитѣ за обяснението на природнитѣ появи и изобщо за всичко въ природата.

По примитивнитѣ прѣдстави на човѣка огъньтъ е божественъ, веземенъ, както казахъ. Тая прѣдстава е позната на всички народи по земното кълбо. Така, споредъ свещената книга на перситѣ Авеста, огъньтъ е отъ небето, както казва Амура Мазди, сваленъ отъ него за добрини на хората; богъ Агни у индийцитѣ е създатель на огъня;[1]) у гърцитѣ въ мита за Прометея, така релефно изрисуванъ въ потресаещата трагедия на Есхила „Прикования Прометей", — Промотей е прикованъ на една скала отъ Зевса за едничката вина, че е открадналъ отъ небесния огънь и го пръсналъ между людетѣ на земята; у мурейцитѣ въ Австралия има прѣдание, че огъньтъ е билъ прѣнесенъ отъ Изтокъ.[2]) У киризитѣ има тая легенда: едно врѣме хората не знаяли огъня *(от)*, но като видѣли, че безъ него е лошо, помолили Бога да имъ прати отъ небето огънь. Богъ сътворилъ за тѣхъ слънцето *(кунь)* и мѣсеца *(ай)*. Между людетѣ тогава билъ умниятъ Фрукъ. „Безъ огънь не може да се живѣе", казалъ на Бога. Богъ му отговорилъ: „Азъ ви дадохъ огънь: денѣ ви свѣти слънцето, а нощѣ — мѣсеца". Умниятъ Фрукъ обяснилъ на Бога, че хората не могатъ да живѣятъ безъ слънце и мѣсецъ, но и безъ огънь не се живѣе, защото хладното врѣме не могатъ да понесатъ безъ него, нито има, съ какво да си варятъ храната. Тогава Богъ пратилъ Фрука въ ада; тамъ му дали една малка искра; отъ тая искра се разпространилъ огъньтъ между хората по земята.[3]) Когато дяволитѣ били изпѫдени отъ небето, разправя се въ една малоруска легенда, единъ отъ тѣхъ искалъ да си запали огънь, като произнесе нѣколко таинствени думи. Успѣлъ да получи огънь. Дяволитѣ старателно криели огъня и не допускали да се пръска между хората на земята. Единъ пѫтъ Богъ пратилъ архангела Гаврилъ на земята и му далъ желѣзна пръчка. Когато архангелъ Гаврилъ се разговарялъ съ дявола, отпусналъ една край на пръчката въ огъня и, щомъ се зачервила, побѣгналъ, и дяволътъ почналъ да го гони. Когато щѣлъ да го хване, Богъ му извикалъ: „Хвърли пръчката!" Гаврилъ хвърлилъ пръчката, и отъ нея излѣзли искри, които се удари о единъ каменъ. Отъ това врѣме

---

[1]) *Цишевски Станиславъ*, Ognisko. Studyum ethnologiczne. Краковъ 1903 г. 21 стр.

[2]) *Липерт*, op. cit. 49 стр.

[3]) *Ивановски А*, „Этнографическое Обозрѣніе", VII кн. 265.

людетѣ се научили да добиватъ огънь съ сѣкане.[1]) — Въ други легенди, сѣ между сжщитѣ, се разправя, че вмѣсто архангелъ Гавриилъ самъ Богъ открилъ огъня на хората. Когато Богъ дошълъ при дяволитѣ, които си варили ракия на пръчки, взелъ си една отъ огъня и си заминалъ. Дяволитѣ, като видѣли, че огъньтъ имъ намалѣлъ, спуснали се подиръ Бога, ала той успѣлъ да разпръсне искри отъ главнята, като я ударилъ о каменъ. — Споредъ друга легенда, огъньтъ е измислилъ Соломонъ, като чукалъ два камена единъ о другъ. — Синътъ на единъ търговецъ, разправя пакъ малоруска легенда, билъ изпжденъ отъ баща си, и той прѣдприелъ пжтуване по море. Буря изхвърлила кораба му на единъ пустъ островъ; като нѣмало какво да работи, триялъ единъ листъ о другъ, и така произвелъ огънь, който се разпръсналъ отъ това врѣме по земята.[2])

Огъньтъ говори като людетѣ. Една малоруска легенда прѣдава слѣдния разговоръ: — Азъ, брате, ще напусна моя господарь, казалъ единъ огънь на съсѣда си.

— Защо? попиталъ го другиятъ огънь.

— Защото моятъ господарь не ме духа въ печката, а вънъ, при това хвърля мърсотии въ мене.

— Азъ съмъ пъкъ доволенъ отъ господаря си, отговорилъ му вториятъ огънь, защото ме духа въ печката.[3]) Подобни легенди има още у великоруситѣ,[4]) бѣлоруситѣ,[5]) поляцитѣ,[6]) арменцитѣ[7]) и др. Интересна е отъ тоя видъ легендата у чеситѣ. Ето я:

На бъдни вечеръ едно момче видѣло на небето два свѣтилника да си мигатъ. Единътъ билъ тънъкъ и слабъ, а другиятъ — тлъстъ и силенъ. Разбрахъ, че това сж домашни огньове, срѣщнали се на небето да си говорятъ. Слабиятъ огънь почналъ да се оплаква на тлъстия така:

— Азъ съмъ, брате, много злѣ: моята господарка ме гази, кълне, ругае, хвърля мърсотии въ мене, когато ме угасва, не ме благославя.

---

[1]) *Чубински П. П.*, Труды этнографическо — статистической экспедиціи въ западно-русскій край. Петербургъ I. 1872—1874 г., 45 стр.

[2]) *Чубински*, op. cit. I 43, 44, 46 стр.

[3]) *Иваницки Н.*. Этнографическое Обозрѣніе, X кн. 227 стр.; ср. *Чубински*, op. cit. I 45 стр.

[4]) *Атанасиевъ А. Н.*, Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу. Москва, 1866 г. II т. 47—48 стр.

[5]) *Федеровски М.*, Lud bialoruski na Rusi Litewskiej. Краковъ, 1897 г. I т. 239—240 стр.

[6]) *Цишевски От.*, op, cit. 21—22 стр.

[7]) Op. cit. 21 стр.

— Моята господарка, отговорилъ му тлъстиятъ, е много добра: винаги ме благославя, когато ме угасва и запалва.

— Азъ ще отмъстя на моята господарка, като я запаля, казалъ слабиятъ.

— Брате, моята господарка има у твоята едно вѫже, та да не изгори и то.

— О, за това се не грижи!

На другия день изгорѣла кѫщата, освѣнъ вѫжето на втората господарка, което намѣрили неповрѣдено въ пепела.[1])

Значително бихме навели още легенди, за да подкрѣпимъ тезата, че огъньтъ се схваща като божественъ, неземенъ и е надаренъ съ говоръ, ала горнитѣ сѫ достатъчни да ни дадатъ вѣрна картина за това.

Отъ казаното по-горѣ слѣдва да заключимъ, че земниятъ огънь има нѣкаква връзка съ небеснитѣ прояви, понеже навредъ митическото обяснение на природнитѣ прояви се опира на очевидни уподобения отъ човѣшкия животъ. Слѣд. ясно е обяснението за небесния произходъ на огъня.

Почитането на огъня, като нѣщо божествено, е засвѣдочено въ всички културни и некултурни народи по земното кѫлбо. Остатъци отъ него намираме у индуситѣ въ Ригъ-Веда, у иранцитѣ — къ Зенда-Веста, у гърцитѣ въ ученията на Талеса, Хераклита и Емпедокла, у римлянитѣ въ култа на Веста, у литовцитѣ въ Перкуна, прѣдъ идола на когото горѣли дърва, отъ които се поддържалъ неугасимъ огънь Зничъ, въ семитския култъ на Молоха и др.[2]) Обаче нийдѣ другадѣ не изпѫква почитането на огъня така, като у индуситѣ. Бога Агни въ свещената книга Ригъ-Веда е първата дума на първата химна.[3]) Не по-малко е била обредностьта на весталкитѣ въ храма на Веста у римлянитѣ.

У индуситѣ най-важнитѣ брахмини произвождатъ своя родъ отъ Агни. Народътъ *bhgy* (φλεγυες, у когото били създадени първитѣ люде отъ Прометей) произлиза направо отъ мълнията; а по гръцкиятъ митъ бащата или създателтъ на този народъ билъ

---

[1]) *Махалъ, д-ръ Х.*, Nákres Slovanského Bájesloví. Прага, 1891 г., 151 стр. Подобни вж. у *Зибртъ, д-ръ Ченекъ*, въ „Česky Lid“, VII 65; VIII 256—258 стр.

[2]) *Хелвалдъ*, op. cit. 107 стр.; *Богдановичъ А.* въ „Научное Обозрѣніе“ I ч. 189. стр.; 1050 *Сумцовъ Н. Т.*, въ „Энциклопедическій Словарь“, XXI т., Спб. 1897., 705 стр.

[3]) *Тейлоръ Од. Е.*, „Первобытная культура“. Спб. 1896 г., I т. 321 стр., *Куликовски-Овсянико Д. Н.*, Ведійскіе этюды въ ЖМНПр. 284 ч., 1891 г., мартъ, 1—18 стр.; ср. отъ сѫщия „Къ исторіи культа огня у индусовъ въ эпоху Вѣдъ въ „Кіевская Старина“, 1889 г., юлий, 264 стр.

Прометей, който донесълъ на хората огънь (Προμηθεύς = санскритски *pramauhta*, „въртещо дърво, което служи за запалване на огънь“.[1])

Вече съвършено ясно става, дѣ трѣбва да търсимъ източника на ония божества и митове, които е създало примитивното въображение на старитѣ народи. Богъ огънь, роденъ на небето, слѣзълъ на земята; той става чрѣзъ това смъртно същество и ражда на земята смъртно потомство. А пъкъ огъньтъ е посрѣдникъ между небото и земята, като се качва или слиза въ видъ на мълния, както вѣрватъ литовцитѣ.[2]) Въ св. Писание огъньтъ се явява тѣсно свързанъ съ присѫтствието на Бога. Богъ се явява въ огънь; примѣри за това сѫ горещата къпина и димещиятъ Синай.[3]) Съ изпращане огънь отъ небето да изгори жъртвитѣ, Богъ често е показвалъ, че тѣ му сѫ били приети, като напр. жертвоприносътъ на Авела,[4]) на Аврама,[5]) на Илия[6]) и др. Свещениятъ огънь въ Иерусалимъ се е пазѣлъ съ голѣма грижа отъ свещенослужителитѣ.[7])

Прѣдстои сега да разгледаме, кой собствено огънь отначало е билъ свещенъ, та такъвъ да се запази и въ вѣрванията на народитѣ. Вънъ отъ всѣко съмнѣние, този огънь е онзи, който се добива чрѣзъ триене на едно дърво о друго, сир. *живиятъ огънь*, както се именува у повечето народи на земята. Какви способи сѫ употрѣбявани за неговото получаване въ старо врѣме и какви сѫ запазени до днесъ, както и какво било назначението му, излагаме надолу, като имаме прѣдъ видъ, че дивитѣ народи въ Австралия, Америка, Азия и Африка и до днесъ употрѣбяватъ примитивнитѣ способи за получаването. Отъ това не сѫ далечъ и нѣкои европейски народи. Ще почнемъ отъ дивацитѣ и ще дойдемъ до европейцитѣ.

Колкото по-малко има горливъ материалъ въ една мѣстность, толкова по-голѣмъ е стремежътъ да се изнамиратъ орѫдия за добиване огънь, отъ който формата на свръдълъ заема едно отъ виднитѣ мѣста. Тази форма не е била единствената, ала тя се смѣта за най-добра. Австралийскитѣ диваци употрѣбяватъ три начина за добиване огънь, и всичкитѣ се основаватъ на триене дърво

---

[1]) *Шрадеръ д-ръ О.*, Сравнительное языкознаніе и первобытная исторія. Руски прѣводъ, Спб. 1886 г. 466 стр.

[2]) „Этнографическое Обозрѣніе“ кн. LX 135 стр. — рецензията на *А. Брюневото* съчинение „Starożitna Litwa: ludy i bogy“, Варшава, 1904.

[3]) *Изходъ*, 3, 2; 19, 18.

[4]) *Битие*, 4; 4.

[5]) ib. 15; 17.

[6]) *Сждм*, 13; 19, 20.

[7]) *Исай*, 31; 9.

о дърво и сж резултатъ отъ наблюдения при занятията имъ. Първиятъ начинъ е да свиватъ сѣно и гнили вещества. Вторіятъ начинъ за получаване огънь се състои въ това: на една цѣпеница една край забиватъ въ земята, а другия — допиратъ до гърдитѣ си, и съ друга цѣпеница триятъ, докато се запали. Третиятъ и най-разпространенъ начинъ е този: закрѣпватъ на земята едно дърво, а съ друго по-твърдо почеватъ да триятъ, докато се запали подложеното.[1])

Изброенитѣ три способа сж изисквали много врѣме за получаване на огънь, та затуй виждаме, че тѣ били видоизмѣнени у нѣкои първобитни народи. Така у старитѣ индийци и сѣвернитѣ ескимоси получаването на огъня горѣ-долу се приближава до това у нѣкои европейски народи и день днешенъ. Въ сѣвероиндийскитѣ племена ирокези и дакоти добиватъ огънь така: съ помощьта на прѣпашенъ ременъ въртятъ хоризантално дърво върху друго добрѣ закрѣпено, докато се получи огънь въ образуваната дупка. Пжтешественици сж виждали, че за нѣколко секунди по тоя начинъ се запалвалъ огънь. Вмѣсто съ ременъ да въртатъ дървото и единия му край да гуждатъ въ устата си, поченали да поставятъ и отъ долния край на въртещето дърво друго, както и на горния; но това, както и долното, на първо врѣме държали съ рѫцѣ, а въртещето въртѣли съ лѫкъ.

На Антилскитѣ острови въ Гвинея, у дивацитѣ въ Бразилия, въ стара Мексика, на островъ Цейлонъ, у ескимоситѣ, у нѣкои африкански народи е сѫществувалъ начинъ, чрѣзъ въртене на едно дърво о друго да получватъ огънь. Въ индийскитѣ химни ясно се говори за добиване огънь при помощьта на триене на двѣ дървета. У гърцитѣ и римлянитѣ въ езика сж запазени съотвѣтни отдѣлни имена на стари орѫдия за добиване огънь (*Eschara* и *tabula* долна греда и *trypanon, terebra* — свърделъ). Римлянитѣ, както и германцитѣ не веднажъ се обрѫщали къмъ тоя начинъ за добиване огънь въ по-сетнѣшни врѣмена, за което свидѣтелствува Плиний. По-сетнѣ пакъ било изнамѣрено сѣкане огънь съ каменъ.

Нѣкои привички у германцитѣ и славянитѣ показватъ, че съ течение на врѣмето, подъ влияние на сѣвернитѣ скитически народи, изнамѣрили нови начини за добиване огънь. Въ нѣкои села изъ Мазурия и до днесъ всѣка година изгасватъ огъня въ огнището си и произвождатъ новъ огънь, отъ който всѣки е дължанъ

[1]) *Липертъ*, op. cit. 50 -1 стр.

да занесе въ кѫщата си. Да се получи новъ огънь, употрѣбяватъ голѣмъ свърделъ, на който устройството се различава отъ горѣописанитѣ: състои се отъ неподвиженъ стожеръ и подвижна цѣпеница. Прави се така: дѫбовъ колъ забиватъ въ земята; горниятъ му край провръщатъ и прокарватъ прѣзъ него друго дърво, което въртятъ дотогава, докато се запали. Този начинъ за добиване огънь, както и подновяването на домашния огънь, билъ познатъ не само у славянитѣ, но и у германцитѣ, и у келтитѣ. Остатъци отъ тоя обичай сѫ запазени и днесъ у славянскитѣ народи, както ще видимъ подолу; сѫщо и у германцитѣ, главно въ Германия, подъ название „Notfeuer“. Да се подновява огъньтъ въ домашното огнище, имало голѣмо значение за първобитнитѣ общини. Всѣки членъ на общината, който ималъ отъ обществения огънь, който се добивалъ единъ пѫть прѣзъ годината отъ цѣлата община, ползувалъ се отъ всички права; изпѫдениятъ отъ общината нѣмалъ право на нищо, не му позволявали да се ползува и съ огъня. — Отъ врѣме на врѣме явявала се нужда да се възобновятъ старитѣ огньове, негодни вече, споредъ понятията на примитивнитѣ люде. Но начинътъ за получаването му билъ твърдѣ мѫченъ, защото трѣбало да вземе участие цѣлата община. Въ Римъ на 1. мартъ или деня, въ който се падала новата година, изгасвали всички огньове въ огнището и ги замѣстявали съ нови. Послѣднитѣ взимали отъ храма на Веста.[1])

Нека сега по отдѣлно видимъ, какъ се получава „живъ огънь“ и до днесъ у нѣкои европейски народи.

У насъ, българитѣ, „живитъ огънь“, „новъ огънь“, „Божи огънь“ не е простъ огънь: съ него могатъ да се цѣрятъ разни болести по добитъка и хората. Въ Хаджи Елесско се произвежда „новъ огънь“ за прѣдпазване добитъка отъ болести. Получаватъ го така: взиматъ двѣ сухи дѫбови дървета, едно сухо и тънко лѣсково и двѣ вѫжета. Забиватъ дѫбовитѣ дървета въ земята близу едно до друго, па пробиватъ въ тѣхъ по една дупка така, че двѣтѣ срѣщуположни дупки да се падатъ на такъво разстояние, колкото е това на двѣтѣ забучени въ земята дѫбови дървета. Лѣскавото дърво се подшилва на двата си върха, и тѣзи върхове се турятъ въ дупкитѣ на побититѣ дѫбови дървета. Отъ въргенето на лѣскавото дърво въ дупкитѣ се произвежда „новъ огънь“, прѣзъ който

[1]) *Цишевски Ст.*, op. cit. 51—2 стр.

прѣкарватъ добитъка, за да се прѣдпази отъ мора.[1]) — Въ невръкопско на Еремиовдень или прѣзъ другъ опрѣдѣленъ день въ годината измитатъ оджацитѣ (коминитѣ), и саждитѣ хвърлятъ въ гумното около стожера; слѣдъ това изгасватъ стария огънь и го замѣнятъ съ новъ, „божи огънь“. Тоя огънь се получава така: забиватъ вертикално двѣ еднакви отъ хойна дървета; напрѣки поставятъ трето, чиито краища се влагатъ въ издълбанитѣ за това дупки на отвѣсно забититѣ; на напрѣчното дърво прѣмѣтатъ вжже така, че, като се спъватъ двата му края, да може срѣдното дърво да се върти. Двама мжже опъватъ усилено прѣзъ течение на единъ — два часа, и отъ силното търкане краищата на срѣдното дърво се запалятъ. Селянитѣ обясняватъ, че огъньтъ пада невидимо отъ небето, откждѣто го праща Богъ. Оттукъ и името на тоя огънь — „божи огънь“. Когато върлува епидемия по овцетѣ, овчаритѣ си служатъ съ „божи огънь“ като най-сигурно срѣдство. Ето какъ постжпватъ въ врѣме на шарка (сипаница), лоша пришка, шапъ и др.: прѣзъ лунна нощь на равно мѣсто въ гората се получава по описания по-горѣ начинъ „божи огънь“. При вертикално забититѣ дървета се разпалва тоя огънь съ наклавane сухи вѣйки. Сега подкарватъ овцетѣ да прѣскачатъ двата огъня, като бдятъ да не се повръщатъ назадъ прѣскочилитѣ; слѣдъ тѣхъ скачатъ кучетата, магарината, които носятъ овчарската покжщнина, и най-сетнѣ самитѣ овчари. Овчаритѣ не се връщатъ на това мѣсто, докато трае епидемията.[2]) — Въ Кюстендилско говеждата болесть лѣкуватъ така: селянитѣ прокопватъ земята до нѣкой брѣгъ, който се намира между двѣ селски межди, и изгасватъ всичкитѣ огньове въ селото, въ което ще лѣкуватъ добитъка. Слѣдъ като провѣрятъ, че нѣма нийдѣ огънь, взиматъ двѣ ясенови дървета и чрѣзъ триене едно о друго добиватъ „новъ огънь“. Съ него запалватъ чешликови дървета, отъ които оставатъ на двата брѣга по едно съ една черупка катранъ. Отъ еднатa страна стои мжжъ, а отъ другата — жена — едноименници, напр. Стоянъ и Стоянка, Иванъ и Иванка и пр. Тогава захващатъ да прѣкарватъ изъ подъ брѣга говедата, всѣко едно отъ които поменатитѣ едноименници зажижатъ съ главня отъ огъня, намазана съ катранъ.[3]) — Въ Горно-Джумайско за болестьта „устрѣль“ по говедата варятъ „огънь“. На чепаресто (четално) дърво поставятъ

[1]) *Илиевъ Ат. Т.*, Растителното царство въ „Сборникъ за нар. умотв., наука и книжнина, София, VII т. 399 стр.

[2]) *Пасковъ В.*, въ „Сборникъ за н. у. и пр. XIV — 148—185 стр.

[3]) *Любеновъ Свещ. Цв.*, *Баба Ега*, Търново, 1887 г., 44 стр.

педа и полвина ясеново, а съ смръково търкатъ двамина на срѣдата ясеновото, докато се запали.[1]) — Въ с. Куманичево (Костурско) за вадене „живъ огънь“ избиратъ високо мѣсто и го прокопаватъ. Двамина лѣвичари взиматъ двѣ лѣскави вили и като прикрѣпятъ до тѣхъ прахънь, триятъ ги силно една о друга, докато се запалятъ. Зѫбцитѣ на вилитѣ изгарятъ, а съ дръжкитѣ имъ жежатъ подкарания добитъкъ прѣзъ дупката.[2]) — Въ Битолско се добива „новъ огънь“. Когато го получаватъ, изгасватъ стария въ огнищата; отъ него сетнѣ си разнасятъ въ кѫщи.[3]) — Въ Малко-Търновско и Лозенградско лѣкуватъ говедата отъ устрѣлъ съ „живъ огънь“; получаватъ го отъ триене на едно дърво о друго. Прѣзъ него прѣкарватъ всички говеда, и оттогава устрѣлътъ вече не се доближава до тѣхъ.[4]) — Въ Бургазско за сѫщата цѣль получаватъ „живъ огънь“ чрѣзъ триене на двѣ липови дървета едно о друго въ гората отъ двама мѫже съвсѣмъ голи, слѣдъ като изгасятъ всички огньове въ селото. Отъ тоя огънь запалватъ два огъня на кръстопѫть; тукъ прѣкарватъ болния добитъкъ. Отъ „живия огънь“ наново си запалватъ въ кѫщитѣ. Устрѣлътъ се бои отъ такъвъ огънь и посрѣдъ нощь вика Иване, Стояне, Драгане, но селянитѣ не се обаждатъ, за да не имъ дойде въ селото.[5])

Въ Сърбия „жйвй огањ“, „жива ватра“ добиватъ, когато има болесть по хората или по добитъка. Въ Подибаръ получаватъ „живъ огънь“ така: прйзори двама човѣка отиватъ на нѣкое бърдо, дѣто триятъ двѣ липави дървета, докато се запалятъ. Тукъ дохождатъ старецъ вдовецъ и баба вдовица, като носятъ съ себе масло, което е купено отъ три околии. Освѣнъ това бабата донася набърдило съ разбой и обрѫчъ отъ празна каца. Двамата, които сѫ получили огъня, изкопаватъ дупка, колкото да се провре човѣкъ, а бабата сготвува на тоя огънь ястие. Въ това врѣме селянитѣ изгасватъ огневетѣ въ огнищата и всички отиватъ на мѣстото, дѣто е полученъ огъньтъ. Тукъ всички се провиратъ прѣзъ дупката и сетнѣ минаватъ прѣзъ огъня, накладенъ на двѣ мѣста. Отъ едната страна стои старецътъ и държи въ рѫката си угаръкъ, съ който отстрани зажижва всѣки, който мине; а бабата имъ дава по малко отъ ястието. Слѣдъ това минаватъ прѣзъ обрѫча и си отиватъ,

[1]) *Стоиловъ Хр. П.*, въ „Българска сбирка“ VII г. (1900), 390 стр.
[2]) *Цицовъ Н.*, въ „Сборникъ н. у и пр.“ IV 109 стр.
[3]) *Ангеловъ Г. В.*, въ „Сборникъ“ и пр. XII 156 стр.
[4]) *В(асилиевъ) Т.*, въ „Солунски книжйци“ III. кн. (1889) 14. стр.
[5]) *Русевъ С.*, въ „Сборникъ“ и пр. V. 134. стр.

като взиматъ по малко огънь и наклаждатъ въ огнищата си. Тѣ се връщатъ у дома си не по пжтя, по който сж дошли, а по другъ.[1]) Въ Босна и Херцеговина добиватъ по нѣколко начина „живъ огънь“. Въ Ябланица забиватъ два сухи дрѣнови колца на разстояние 20—30 см.; на срѣщуположнитѣ имъ страни извѣртватъ по една дупка, и прѣзъ тѣхъ прѣкарватъ добрѣ зашилено отъ двата края друго дрѣново сухо дърво. Послѣдното обмотаватъ съ вжже, чиито краища теглятъ двама мжже. Отъ силното въртене на зашилено дърво, въ дупкитѣ се запалва огънь. — Въ Доца при Сараево „живъ огънь“ вадятъ така: въ обикновенъ пънъ закрѣпватъ два липови кола, на голѣмина около 40—50 см.; между тѣхъ провиратъ трети липовъ колъ, който обмотватъ съ вжже. Човѣкътъ, който иска да извади „живъ огънь“, опира краката си въ пъна и съ всичка сила почва да върти замотаното вжже, докато се запали. — Въ Гацко „живъ огънь“ получаватъ отъ гвоздеи. Поставятъ ги на наковалня и почватъ да ги чукатъ до тогава, до като се вчервятъ.[2])

Въ Босна и Херцеговина живия огънь получаватъ за лѣкъ. Съ пепелъ отъ него посипватъ рана или краста; пжпчицитѣ на дѣте, чиято майка въ положението си гледала пожаръ, цѣрятъ съ тоя огънь. Живиятъ огънь се продава скжпо (за 1, 2 и повече фиоринта.[3])

Вл. Тителбахъ въ статията „Rozněcování „Živého ohně“ u Jihoslovanů“[4]) описва отъ четири мѣста въ Сърбия, България и Македония какъ се получава „живъ огънь“. Описанията придружава съ рисунки. Въ западна България и източна Сърбия получаватъ „живъ огънь“ така: забиватъ здраво два кола и 30—40 см. надъ земята ги връзватъ съ вжже, да не се клатятъ; на горнитѣ два края на коловетѣ прѣкарватъ прѣзъ дупки липово дърво, което обвиватъ съ вжже; краищата на послѣдното опъватъ отъ страни двама мжже, за да се върти. Отъ силното въртене послѣдното се запалва въ дупкитѣ. — Въ Македония (не посочва, въ кое именно село или градъ) „живъ огънь“ получава единъ човѣкъ. Това се прави

---

[1]) *Милићевић М. Т.*, Живот срба сељака. Бѣлградъ, 1894 г. 310 стр.

[2]) *Лавеч Ем.*, Ваљане живе ватре у Босни и Херцеговини въ „Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини,“ Сараево, 1893 г. V-то, 35.

[3]) Ib. 36 с.; ср. *Караджичъ Вукъ Ст.*, Рјечник 158 стр.

[4]) „Cesky Lid“, Редакторъ *д-ръ Ченекъ Зибртъ*, Прага, 1895 г., V т., 341—346. За жалъ, нѣмахъ на ржцѣ по-новата студия на *Вл. Тителбахъ*, Das „heillige Feuer“ bei den Balkanslaven, печатена въ „Internat. Arch. für Ethnografie. XIII. 1,2“ 1900 г. 1—4. Лайденъ.

по начинъ като горния, но само че се върти липовото дърво съ лъкъ отъ единъ човѣкъ. — Въ селата Шетонъ и Петровца (Пожаревски окржгъ), когато се яви моръ, бабата — вѣщица избира двама старци отъ селото, които да нѣматъ въ селото съименници, и съ тѣхъ добива „живъ огънь“. Двамата старци държатъ една суха липова дъсчица, а бабата подлага друга такъва подъ нея, и почеватъ да триятъ, докато се запали една отъ тѣхъ. — Тителбахъ обажда, че най-старъ начинъ за произвеждане „живъ огънь“ видѣлъ въ с. Бруса надъ Високи Капалникъ (Сърбия). Младежитѣ отъ селото избиратъ момче и момиче, двѣтѣ на по 11 или 12 години, и слѣдъ като ги съблѣчатъ, оставатъ ги въ тъмна стая мълчишкомъ да триятъ двѣ сухи липови дървета, докато се запалятъ.[1])

У руситѣ живия огънь казватъ: „живъ“, „дървенъ“, „лѣсенъ“, „новъ“, „лѣкарственъ“, „царь-огънь“. Къмъ него прибѣгватъ, когато се яви голѣма смъртность между хората или добитъка. Най-напрѣдъ християнската община ще покани свещеника да стори молебствие и да обиколи съ иконитѣ и хоругвитѣ селото. Слѣдъ това наклаждатъ „новъ огънь“, като триятъ едно джбаво дърво о друго. Съ приготвения огънь запалватъ кандила и свѣщи прѣдъ иконитѣ въ църква. Отъ църквата огъньтъ се прѣнася въ кжщи срѣщу болестьта на людетѣ. За добитъка правятъ молебенъ съ водосветъ въ полето; слѣдъ това изкопаватъ трапъ и го напълватъ съ смѣть, кожани кжсчета, вълна и сухи кости, па всичко това подпалватъ съ „новъ огънь“; подиръ това прѣкарватъ прѣзъ трапа добитъка и го ръсятъ съ светена вода. Когато се върши това, изгася се старият огънь и се наклажда въ кжщитѣ „новъ огънь“.[2])

Ник. Бѣляшевски,[3]) като говори за санитѣ въ погребалнитѣ обреди, пжтемъ споменва за „живия огънь“, който се употрѣбява при погребението. Заедно съ професоръ *Анучинъ* смѣта тоя обичай за прѣживѣлица.[4])

Между поляцитѣ добиване „живъ огънь“ чрѣзъ търкане на едно дърво о друго за цѣрене болести по хората и добитъка е

---

[1]) ib., 344.

[2]) *Сумцовъ Н. Т.*, „Живой или Божій огонь“ въ „Культурныя Переживанія“, Кіевъ, 1889 г., 127—129 с. № 54; ср. *Аѳанасіевъ А. Н.*, Поэтическое Воззрѣніе славянъ на природу, Москва, 1866 г., II т. 18—19; *Ильевъ Ат. Т.*, op. cit. VII т. 398 с. и др.

[3]) Вж. „Кіевская Старина“, XII год., XLI т. 1893, априлъ 150 с.

[4]) III т. 666—669; IV 457—459 и 691; V 165—166, 432—434; VI 434—435 и 920—921; VII 388—389; VIII 758 и т. н.

много разпространено. Въ фолклорнитѣ списания „Wisla“ и „Lud“[1]) се отвориха рубрики за начинитѣ, по които се получава такъвъ огънь. — У лужичанитѣ сѫщо въ врѣме на моръ изгасватъ всичкитѣ огневе въ кѫщитѣ, и слѣдъ това триятъ дѫбаво дърво о борово, докато се запалятъ. Слѣдъ разнасянето на тоя „живъ огънь“ въ кѫщитѣ, морътъ се прѣкратявалъ.[2])

У чехитѣ до началото на XIX. в., когато се явявала болесть по добитъка, селянитѣ наклаждали огънь въ мѣста, прѣзъ който прѣкарвали болния добитъкъ. Този огънь наричатъ „потрѣбенъ огънь“. Споредъ *г. д-ръ Ченекъ Зибртъ*[3]) името и обичая чехитѣ заели отъ нѣмцитѣ отъ Notfeuer. Обаче между моравцитѣ получаване огънь чрѣзъ триене едно дърво о друго е запазенъ и до днесъ. Обикновено слѣдъ новата година отлѫчватъ агнетата отъ овцетѣ и прѣзъ това врѣме произвождатъ „дървенъ огънь“ чрѣзъ търкане на двѣ дървета едно о друго. Отъ него запалватъ въ колибитѣ си и го пазятъ прѣзъ всичкото врѣме да не угасне, докато сѫ на „държавата“.[4])

У германцитѣ „новиятъ огънь“ се казва „Notfeuer“ и се добива въ случай на нужда, на обща зараза. Употрѣбяватъ го за лѣкуване боленъ добитъкъ, крави, коне, свине и др. Когато добитъкътъ нападне чума, селянитѣ наклаждатъ Notfeuer. Въ това врѣме въ всички пещи се изгася огъньтъ, така че да нѣма ни искрица огънь въ селото. Отъ всѣка кѫща носятъ слама, дърва и др. за горене; забиватъ въ земята твърда дѫбова цѣпеница и пробиватъ въ нея дупка; въ тази дупка навиратъ въртлина, обвита съ смола и намазана съ катранъ и я въртятъ дотогава, докато се покаже пламъкъ; този пламъкъ подпалва сламата, сухитѣ листа и др. нѣща и съ него наклаждатъ натрупанитѣ между двѣ загради дърва, прѣзъ които прѣкарватъ трижъ болния добитъкъ.[5]) — Въ Шведско прѣзъ XVIII. в. билъ издаденъ законъ, подъ натиска на черквата, противъ разнасянето на „живъ огънь“, добиванъ по примитивенъ начинъ — чрѣзъ триене едно дърво.[6])

Отъ наведенитѣ начини за добиване „живъ огънь“ у посоченитѣ европейски народи става явно, че първичното му добиване

---

[1]) I 29, 59, 143, 189 с. Ср. *Краусъ Фр.* въ „Am. Urquell“ I 182 с.; *Зибртъ, д-ръ Ч.*, Seznam pověr a Zvyklostí pohanských Z VIII. věku, Прага, 1894., 92 стр.

[2]) *Зибртъ, д-ръ Ченекъ*, op. cit. 92 стр.

[3]) Op. cit. 93 стр.

[4]) ib. 93—94 стр.; ср. „Cesky Lid“, V т. 12.

[5]) *Зибртъ, д-ръ Ченекъ*, Seznam и пр. 94 стр.

[6]) ib.

още не е забравено и до днесъ у нѣкои народи, както видѣхме. Тоя огънь въ очитѣ на простолюдието добива религиозна санкция, та за туй прибѣгватъ до цѣрятъ болести по добитъка или по хората. За това именно и индийскитѣ брахмани мислятъ, че такъвъ огънь за жертвоприноситѣ прѣдставя нѣщо пò-хубаво и пò-високо, нежели обикновениятъ огънь. Подобно вѣрване подбуждало старитѣ римляни весталкитѣ да запалватъ свещения огънь съ помощьта на запалително стъкло отъ слънчевитѣ лучи.[1])

Култътъ на огъня нийдѣ не е запазенъ тъй добрѣ въ Европа, както у българитѣ и у гърцитѣ въ крайчерноморскитѣ села: Мързево, Блава, Маджурово, Резово, Бродило, Пиргополе, Кости, Св. Стефанъ и др. (Одрински вилаетъ) въ празнуването на така наречениятѣ *нестинари*. На 21 май нестинаркитѣ (специалистки жени) заедно съ селянитѣ излизатъ вънъ отъ селото и наклаждатъ голѣми огньове. Като се стори живожарица, разстлана на широко мѣсто, нестинаркитѣ съ боси крака, държещи въ ржцѣтѣ си на върлина иконата на царь Константина и царица Елена, играятъ по нея, докато имъ припадне.[2]) Игритѣ на нестинаркитѣ сж запазени найдобрѣ въ гръцкътѣ села Бродило и Кости, чиито жители сж прѣселени отъ Мала-Азия. Вѣроятно прѣди прѣселението си въ Европа тѣ много нѣща сж заели за култа на огъня отъ перситѣ, съ които били въ съсѣдство. Тоя въпросъ заслужва да се изучи по-обстойно. Но и слѣдъ грижливото му проучване ще излѣзе, че за българитѣ въ тия мѣста е чуждъ, а не домашенъ.[3])

Огъньтъ, който гори постоянно на огнището, е светъ огънь: той всѣка година се подновява. Когато гори, въ кжщата не могатъ пристжпи вампиръ, дяволъ, караконджолъ. Никаква болесть сжщо не може да влѣзе. Огнището, въ който гори огънь, е свето: дѣтето, щомъ се роди, пръвъ пжть се полага на домашното огнище и се поръсва съ пепела.[4])

Култътъ на домашното огнище е билъ развитъ у всички народи, а затова ни свѣдочатъ диритѣ, що срѣщаме за него у народитѣ. Въ най-ново врѣме за него посвети специално съчинение

---

[1]) *Хелвалдъ*, op. cit. 107 стр.

[2]) Подробно описание за нестинаритѣ вж. *Русевъ Ст. С.*, въ „Сборникъ за Н. У." и пр. VI т. 224—227 с., *Карайововъ Т.*, въ „Сборникъ" и пр. XIX т. 22—24 стр. За значението имъ вж. *Смирновъ И.*, „Очеркъ культурной исторіи южныхъ славянъ" въ „Ученыя записки Им. Каз. Университета", LXII год., кн. 2, февр. 1902 г., 108—111 стр.

[3]) По тоя въпросъ ще говоря други пжть въ специална статия, ако ми се даде възможность, да го изуча на мѣстото.

[4]) *Пасковъ В.*, „Сборникъ" и пр. XIV т. 185 стр.

полскиятъ отличенъ етнологъ, *г. Станиславъ Цишевски,* подъ заглавие „Ognisko, Studyum etnologiczne", Краковъ, 1903 год., 238 страници, които неведнажъ цитуваме.[1])

Първобитнятъ човѣкъ си въобразявалъ огнището, като източникъ на живота, та за туй прибѣгвалъ къмъ него и търсилъ закрилата му въ всички важни челедни случаи.[2]) Неговата закрила търси невѣстата, като стжпва въ дома на мжжа си — познатъ обичай у много народи по земното кжбо, както ще кажемъ по-долу[3]). Въ случай че се прѣминува въ нова кжща, огъньтъ отъ старото огнище прѣнасятъ съ себе въ видъ на вжглища. По чешкото прѣдание родоначалникътъ Чехъ, като заминувалъ за новата си татковина, носилъ съ себе на плещитѣ си и домашнитѣ богове, — своитѣ „дѣдки". Огъньтъ е оня едноврѣменен ignis perpetuum на огнището, който горѣлъ въ честь на ларитѣ и въ който се изказвала непрѣкжсваностьта на рода отъ поколѣние въ поколѣние; въ дома пазителка на тоя постояненъ огънь била mater familias, както въ храма на Веста — весталкитѣ. Родното огнище прѣдставлява прѣбиването на прѣдцитѣ — пенати, духоветѣ закрилници на туй огнище и на нарастващето поколѣние".[4])

За грѣхъ се мисли у българитѣ да се плюва въ огъня или да се хвърлятъ въ него нечистотии. Малоруситѣ вѣрватъ, че, който плюва въ огъня, ще лиже яденето на господаритѣ,[5]) а споредъ бѣлоруситѣ — ще му излѣзатъ чиреи.[6]) Въ Полско се вѣрва, че на онзи свѣтъ ще лиже каменъ, нажеженъ като червило.[7]) Споредъ чешки вѣрвания, ще му излѣзатъ на устата струпеи.[8]) Подобни вѣрвания има у арменцитѣ, кюрдитѣ, якутитѣ, нѣмцитѣ и др.[9])

---

[1]) За жалъ, не можахме да имаме на разположение съчиненията на *Adalbert Kuhn,* Mythologische Studien и по-новото Die Herabkunst des Feuers und des Göttertrankes, 1886 г.; на *D-r Hoernes,* Die Urgeschichte des Menschen; на *Е. Б. Тейлоръ,* Доисторическія бытъ человѣчества и начало цивилизаціи и др., въ които обстойно се третира напнятъ въпросъ.

[2]) *Цишевски Ст.,* op. cit. 31 стр.

[3]) *Цишевски Ст.,* op. cit. 13 стр.

[4]) *Начовъ Н. А.,* За побратимството, София, 1896 г. 62 стр.; ср. *Смирновъ И.,* op. cit. 14.

[5]) *Чубински П. П.,* op. cit. I т. 45 стр.

[6]) *Махалъ Іанъ,* Nácres 151 стр.; ср. *Цишевски,* op. cit. 38 стр.

[7]) *Махалъ Іанъ,* Nácres 151 стр.

[8]) *Томичекъ Антонъ,* въ „Cesky Lid", III т. 343 стр.; ср. *Коштиалъ Іосифъ,* Oheň v podání prostonárodním, Бидковъ, 1896 г., 7—15 стр.

[9]) *Цишевски,* op. cit. 38 стр.

На 1 августъ не бива да се работи никаква работа, била външна или кѫщна, а да се празднува за огъня, вѣрватъ българитѣ.[1]) — Когато огъньтъ гори и изпуща фитили, които фъстятъ, казватъ, че нѣкой мъмре онѣзи, въ чиято кѫща е огъньтъ, или седещитѣ около него. Тогава, който е при огъня, казва: „Да му изъам жйтуту на тугбс, дѣту ми мѫмри“.[2]) Въ Струга гадаятъ, че людетѣ ще се каратъ.[3]) Въ Бѣлорусия — ще дойде гостъ.[4]) Сѫщото вѣрване има и въ Норвегия. Въ свръзка съ това вѣрване е и вѣрването пакъ въ Норвегия, че когато гърнето прѣтича, скоро щѣлъ да дойде гостъ.[5]) — Мънечко дѣте, когато най-първо му даватъ вино, запойватъ го прѣзъ огъня, за да бѫде червено въ лицето.[6]) Прѣди да се облѣче нова кошула, прѣкарватъ прѣзъ нея живъ вѫгленъ.[7]) — Огъньтъ не се дава въ извѣстни дни, като на Игнаждень, и когато има лѣхуса; въ огъня се кълнатъ: „да ме ослѣпи тозъ огънь, ако съмъ направила това и това;“ главня не се гази, защото, който я гази, нѣма да почита родителитѣ си.[8]) — Женитѣ, когато се каратъ, кълнатъ се: „да не загори огънь на огнището!“

Разпространено е било отдавна вѣрване въ лѣчебното и очистително свойство на огъня, за което ни свѣдочатъ редъ обреди, въ които главна рола играе огъньтъ.[9])

Огъньтъ въ кѫщи не трѣба да се угасва. Баячкитѣ, магьосницитѣ, вражалкитѣ често посѣгатъ на домашното огнище, та за туй строго трѣба да се пази отъ тѣхъ, за да не осквернятъ светостьта му.

Прѣди да завършимъ статията си, нека споменемъ за ролата, що играе домашното огнище въ сватбения ритуалъ, защото светостьта му тукъ най-добрѣ е застѫпена.

---

[1]) *Стойловъ Н.* въ „Сборникъ“ и пр. III т. 140 стр.

[2]) *Кисьовъ М.* въ „Сборникъ“ и пр. VIII т. 138 стр.; ср. правнуването за огъня у прѣселенцитѣ българи въ Бендерския окрѫгъ (Русия) на 22 юния. Споредъ *В. А. Мошковъ* (вж. Гагаузы Бендерскаго уѣзда въ „Этнографическое Обозрѣніе“, LIV кн. 47, 62 стр.), гагаузитѣ заели тоя обичай отъ власитѣ.

[3]) *Матовъ Хр. А.*, въ „Сборникъ“ и пр. IV т. 93 стр.

[4]) „Научное Обозрѣніе“, Спб. 1894 г., 1050 стр.

[5]) *Либрехтъ Ф.*, Zur Volkskunde, Хайлбронъ, 1879 г., 328 стр.

[6]) *Стойковъ Д.*, въ „Сборникъ“ и пр. III т. 138 стр.

[7]) *Кисьовъ М.*, въ „Сборникъ“ и пр. I т. 80—82 стр.

[8]) „Сборникъ“ и пр. VI т. 89 стр.

[9]) *Сумцовъ Н. Т.*, Личные обереги отъ сглаза, Харковъ, 1896 г., 7 стр.

Младата булка слѣдъ вѣнчаване, като влѣзе въ кѫщата на своя мѫжъ, отива право при огнището. Тукъ тя се покланя низко три пѫти прѣдъ огъня. Слѣдъ туй сѣда при огнището и туря на своитѣ скутове три малки дѣчица — двѣ момченца и едно момиче.[1]) При женитба, когато става съ пристанка, пристанената мома се приема въ новия домъ съ това, че я пущатъ да отиде при огнището, дѣто тя наклажда огънь и пече хлѣбъ.[2]) Въ Сърбия, както и въ България по много мѣста, свекърътъ и свекървата причакватъ младата булка при огнището: пó-напрѣдъ се на него покланя, а сетнѣ на тѣхъ.[3]) — Въ Бѣлорусия булката, когато влиза въ момковата кѫща, покланя се на оджака и простира рѫцѣ.[4]) У бойкитѣ въ Галиция родителитѣ благославятъ невѣстата въ врѣме на сватбата, като сѣдатъ на столъ, покритъ съ кожухъ и обърнатъ къмъ пещьта, която въ тоя случай играе староврѣменната рола на огнището. — Малорускитѣ невѣсти се очистватъ въ момковата кѫща: прѣдъ кѫщата наклаждатъ огънь и прѣкарватъ младоженцитѣ возешкомъ или пѣшкомъ прѣзъ тоя огънь.[5]) Въ Подолия на невѣстата снематъ забрадката и я хвърлятъ въ пещьта, и съ това се принася жертва на огъня.[6]) — У индуситѣ младоженецътъ принася жертва на огъня, а невѣстата хвърля садефъ въ него. У старитѣ индуси сватбениятъ огънь сѫ прѣнасяли изъ невѣстината кѫща въ зетовата. — У старитѣ германци невѣстата, като оставяла бащиния си домъ, обръщала се съ молитви къмъ свещения огънь на огнището; а когато влизала въ зетовата кѫща, била длъжна да обиколи огнището. — Осетинитѣ призовавать благословията на Сафи върху главата на невѣстата въ това врѣме, когато тя до три пѫти обикаля заедно съ дѣверитѣ около огнището. — Естонската невѣста освещава новото огнище и домъ, като хвърля въ огъня монети и др.[7]

Одринъ, 1904.

---

[1]) *Пасковъ В.*, въ „Сборникъ“ и пр. XIV т. 183—184 стр.

[2]) *Бобчевъ Ст. С.*, въ „Наука“, III год., 1883 г., 34 стр. Каква рола играе домашното огнище у насъ и у други народи въ сватбения ритуалъ най-добрѣ е прѣдставено въ съчинението на *Т. Волковъ*, Сватбарскитѣ обреди на славянскитѣ народи въ „Сборникъ“ и пр. III, IV и пр.

[3]) *Миличевичъ М. Т.*, op. cit. 215 стр.

[4]) „Научное Обозрѣніе“, 1894 г. 1051 стр.

[5]) У българитѣ накарватъ да прѣскачатъ, както видѣхме, болни хора (вж. *Кънсковъ Ил.*, Перуника, Варна, 1883 г., 6 стр).

[6]) *Волковъ Т.*, въ „Сборникъ“ и пр. IV т. 213—214 стр.

[7]) *Волковъ Т.*, въ „Сборникъ“ и пр. III т. 174 стр.; IV т. 213—244 стр.; *Тейлеръ Е. Б.*, op. cit. II т. 225; *Цишевски Ст.*, op. cit. 13 нт. и др.

Изслѣдване дѣйствието на въглеводуокиса (CO_2) върху металнитѣ хидрати, съ изключение хидратитѣ на алкалиевитѣ и алкалоземнитѣ метали.[1])

Отъ д-ръ П. Н. Райковъ.

(Съобщение изъ химическата лаборатория при Университета въ София.)

Въ книжка LXV отъ „Периодическото списание“ съобщихъ изслѣдванията, които бѣхъ направилъ, за дѣйствието на CO_2 върху хидратитѣ на алкалиевитѣ и алкалоземнитѣ метали. При тия изслѣдвания бѣше приложена метода, която се отличава както по своята простота, така и по точностьта си. Освѣнъ това, методата има и това прѣимущество, че допуща да се правятъ контролни опити едноврѣменно съ главния опитъ — значи, при едни и сѫщи условия. Понеже броятъ на „опитнитѣ тржбици“, употрѣбявани при единъ опитъ, е неограниченъ, а всѣка отъ тѣхъ дава резултатъ независимъ отъ останалитѣ тржбици, всичко това освѣнъ че скратява самото експериментиране, още придава на добития резултатъ отъ единъ едничъкъ опитъ голѣма сигурность. И наистина при работенето по тая метода само въ изключителни случаи е ставало нужда да се повтори опитътъ съ нѣкой хидратъ. За практическото приложение на методата е особно важно обстоятелството, че за да се рѣши въпросътъ, дали изслѣдваният хидратъ е реагиралъ съ CO_2, и, ако е реагиралъ, какъвъ карбонатъ се е образувалъ, не е нуждно да се правятъ никакви химически анализи, а е достатъчно само да прѣтеглимъ опитнитѣ тржбици прѣди опита и слѣдъ като той се свърши, и отъ разликата на теглата имъ да направимъ сигурно заключение за станалата съ хидрата химическа промѣна.

---

[1]) Съ позволението на Природомедицинския клонъ на Българското книжовно дружество тая статия ще се напечата едноврѣменно и въ списанието „Chemiker-Zeitung“.

Прѣдъ видъ на тия качества на казаната метода рѣшихъ да изслѣдвамъ по нея отнасянето на CO_2 и къмъ хидратитѣ на металитѣ, незасегнати въ първата ми работа. Понеже хидратитѣ на тия метали сж въ химическо отношение много по-разнообразни, нежели хидратитѣ на алкалиевитѣ и алкалоземнитѣ метали, тѣхното систематическо изслѣдване прѣдставляваше сравнително много по-голѣмъ интересъ, отколкото на послѣднитѣ. И наистина алкалиевитѣ и алкалоземнитѣ метали сж всички силно електроположителни елементи, имать низка и строго опрѣдѣлена валентность и не образувать основни карбонати; понеже пъкъ се знае, че всичкитѣ образувать срѣдни карбонати, то оставаше само да се търси, какъвъ киселъ карбонатъ ще може да образува всѣкой отъ тѣхъ. Иначе е съ хидратитѣ на останалитѣ метали: електроположителностьта имъ е твърдѣ различна и варира въ доста широкитѣ граници между алколоземнитѣ метали и металоидитѣ; тѣ сж обикновено поливалентни и много отъ тѣхъ образуватъ по повече отъ единъ хидратъ, на които основностьта не само че не е еднаква, но понѣкога е дори толкова различна, че нѣкой отъ тѣхъ може да функционира, споредъ условията, и като основа, и като киселина. Затова много отъ тия метали могатъ да образуватъ освѣнъ кисели и срѣдни, още и основни соли, и то отъ послѣднитѣ въ нѣкои случаи по нѣколко такива. Не липсуватъ сжщо и такива метали, които, споредъ досегашнитѣ изслѣдвания, могатъ да образуватъ само основни карбонати.

При по-близко запознаване съ литературата за карбонатитѣ на „тежкитѣ метали“,[1]) се убѣждаваме, че, макаръ за тѣхъ да сжществува значителна литература, и много карбонати да сж били прѣдметъ на обстоятелни изучвания, все пакъ далеко още не можемъ да считаме изслѣдванията на тая интересна група соли за закржглени нито изцѣло, нито по части, а за едно систематично изслѣдване на карбонатитѣ при едни и сжщи условия и дума не може да става; затова познатитѣ досега фактове за тия соли не могатъ да се обобщятъ така, че да може да се види, напр. каква зависимость сжществува между способностьта на извѣстенъ металъ, — било като хидратъ, окисъ и пр., — да образува основни, срѣдни или кисели карбонати и неговото атомно тегло и мѣсто въ перио-

[1]) Макаръ че названието „тежки метали“ не отговаря напълно за всички тукъ подразбирани метали — познатитѣ метали безъ алкалиевитѣ и алкалознитѣ — понеже има между тѣхъ и метали съ малки атомни тегла, напр. Mg, Be, все пакъ азъ употрѣбявамъ тукъ тоя терминъ, макаръ и произволно, понеже не ми е познатъ другъ по изразителенъ.

дическата система на елементитѣ. — Ако между даннитѣ въ литературата за карбонатитѣ на металитѣ отъ алкалиевата и алкалоземната група, както показахъ въ първата работа, не липсуватъ непълнота и противорѣчия, то тия недостатъци, както можеше да се очаква, се срѣщатъ въ литературата за карбонатитѣ на тежкитѣ метали въ още по-голѣмъ размѣръ и въ по-силно очибиеща форма. Достатъчно е да припомня за примѣръ, че още не е окончателно рѣшено, дали алуминий може да образува карбонати или не, или пъкъ — дали ферихидратъ е способенъ да образува ферикарбонати. Затова въ отдѣлни ржководства по химия на въпроса, дали сѫществуватъ ферикарбонати или не, се гледа нееднакво: въ едни ржководства тия карбонати се третиратъ като да сѫ добити, въ други — обратно; въ ржководството на Dammer пъкъ сѫ описани ферикарбонати, но слѣдъ всѣкой отъ тѣхъ е поставено въпросъ, което ще рече, че сѫществуването имъ е проблематично. Главната причина на противоречията отъ тоя родъ е, отъ една страна, начинътъ на добиването, а отъ друга — методата на идентифицирането на карбонатитѣ. Колкото се отнася до добиването на карбонатитѣ, почти всички досега познати сѫ добити отъ разтворими соли на съотвѣтния металъ и алкалиеви карбонати. Ако въпросниятъ металъ може да образува траенъ срѣденъ карбонатъ, тая метода дава удовлетворителенъ резултатъ; но ако образуваниятъ карбонатъ не е траенъ, вмѣсто еднородна утайка се получаватъ смѣси отъ основни карбонати и металенъ хидратъ, на които релативнитѣ количества могатъ широко да варирать, споредъ условията на добиването и начина на изолирането имъ. Понеже пъкъ обикновено и карбонатътъ и основата не се разтварятъ въ вода или друга течность, тѣхното раздѣляване е почти невъзможно; затова така добити смѣси често пъти сѫ бивали смѣтани за еднородни тѣла и описвани като съотвѣтни „основни карбонати“. Сигурно на това обстоятелство се дължи сѫществуването на значителната часть отъ описанитѣ досега „основни карбонати“, които за нѣкои метали достигатъ значителенъ брой, а при едно критическо изслѣдване, вѣроятно, ще бѫдатъ редуцирани на единъ или само нѣколко.

Относително методата, употрѣбявана за идентифециране образуванитѣ карбонати, тя изисква въпросното добито съединение да се изолира въ чисто състояние и послѣ това анализира. И тукъ, ако срѣдниятъ карбонатъ е траенъ, задачата е съвсѣмъ проста. Въ сѫщность обаче срѣднитѣ карбонати на много метали сѫ нетрайни и отъ вода се разпадатъ частично или, при сгодни условия, изцѣло.

Каква часть отъ срѣдния карбонатъ ще се разпадне и до каква степень, зависи въ много случаи както отъ продължителностьта на промиването, тъй и отъ температурата на водата. Само съ тая особность на много карбонати можемъ си обясни понѣкога крайно противоречивитѣ резултати, постигнати отъ разни химици при изслѣдване карбонатитѣ на единъ и сжщи металъ. Само съ това можемъ си обясни, напр. факта, че, като дѣйствували съ алкалиевъ карбонатъ върху разтворими ферисоли Wallace, Parkmann и др. химици, сполучили да добиятъ основни ферикарбонати съ една или друга формула, а Gmelin, по сжщия начинъ, като измивалъ добрѣ получената утайка, не получилъ никакъвъ карбонатъ, а само ферихидратъ.[1])

Не по-добрѣ стои въпросътъ за идентифицирането киселитѣ карбонати. Тия карбонати обикновено се разтварятъ въ вода, и сж трайни само въ разтворъ, и то въ присжтствие на голѣмъ излишекъ свободенъ CO_2; щомъ отстранимъ послѣдния отъ разтвора, киселиятъ карбонатъ се дисоцира на CO_2 и на срѣденъ или основенъ карбонатъ, който се утайва, като неразтворимо тѣло. Съ какви трудности е свързано рѣшаването на въпроса, дали извѣстенъ металъ може да образува кисели карбонати и какви, най-ясно може да се види отъ интересната работа на Treadwell и Reuter[2]) които, за да докажатъ, че калциевъ карбонатъ и магнезиевъ карбонатъ при разтварянето си въ вода прѣминуватъ въ съотвѣтни бикарбонати, употрѣбяватъ толкова сложни уреди и такава комплицирана метода, че едвамъ ли другъ нѣкой химикъ охотно би я приложилъ още веднажъ на практика за рѣшаване въпроси отъ тая категория. Трѣбва при това да спомена, че при всичката компликация на методата си казанитѣ химици не сж били въ положение да рѣшатъ, какви кисели карбонати могатъ изобщо да образуватъ калций и магнезий, а само констатиратъ, че, при 0 парциаленъ натискъ на CO_2, въ разтвора се намира металенъ окисъ и CO_2 въ таквозъ отношение, каквото е въ бикарбоната. Поради тия трудности въпросътъ за способностьта на металитѣ да образуватъ кисели карбонати е изслѣдванъ твърдѣ малко. Обикновено се приема, че щомъ нѣкой основенъ или срѣденъ карбонатъ се разтваря въ въглеродуокисна вода повече, нежели въ чиста вода, той се намира въ разтвора като бикарбонатъ. Възъ основа на това се счита, че желѣзото въ естестве-

[1]) Dammer. Handbuch der anorganischen Chemie III, 364.

[2]) F. P. Treadwell и M. Reuter. „Ueber die Löslichkeit der Bikarbonate des Calciums und Magnesiums". Въ Zeitschrift für anorganische Chemie, Band, XVIII (1898 г.), 170.

нитѣ „желѣзни води“ се намира като феробикарбонатъ, $FeH_2(CO_3)_2$, което общеприето мнѣние, както ще видимъ по-нататъкъ, не се напълно потвърдява отъ опититѣ.

Отъ казаното до тукъ въ общи черти за съврѣменното състояние на въпроса за металнитѣ карбонати се вижда ясно, колко неразработенъ е още тоя въпросъ и колко още тъмни страни и непълноти той съдържа, макаръ че между карбонититѣ не липсуватъ и такива, които иматъ важно практическо приложение и се добиватъ фабрично (напр. оловни и мѣдни карбонати). Въпросътъ за металнитѣ карбонати е небезинтересенъ и за минералогията и за геологията: карбонатитѣ образуватъ немаловажна група минерали, които се отличаватъ съ голѣма „подвижность“ въ химичееко отношение, затова тѣхното образуване и прѣобразуване сж еднакво интересни и за двѣтѣ тия дисциплини.

При опититѣ съ металнитѣ хидрати, за които ще бѫде дума по-нататъкъ, имахъ прѣдъ видъ да получа отговори главно на слѣднитѣ въпроси: 1. Кои метални хидрати могатъ да реагиратъ направо съ CO_2 при обикновена температура и натискъ и въ каква зависимость стои това имъ свойство отъ мѣстото на метала въ групата, къмъ която принадлежи. 2. Ако металниятъ хидратъ реагира съ CO_2, то дали реакцията ще се спре, когато хидратътъ се прѣвърне въ най-простия или въ нѣкой по-горенъ отъ познатитѣ за тоя металъ карбонати. Напр., ако мѣденъ хидратъ реагира съ CO_2, дали реакцията ще се спре, щомъ се образува основенъ карбонатъ съ малахитова формула $CuCO_3.Cu(OH)_2$ или пъкъ ще прѣмине въ такъвъ съ формула на азурита, $2CuCO_3.Cu(OH)_2$, или най-послѣ реакцията ще се продължи по-нататъкъ и ще се образува нѣкой непознатъ още по-малко основенъ мѣденъ карбонатъ. 3. Понеже подбранитѣ отъ мене условия трѣбва да се считатъ като най-сгодни за образуване отъ изслѣдвания металъ най-висши киселъ карбонатъ, то искахъ да узная, изслѣдваниятъ металъ какъвъ най-висши киселъ карбонатъ ще може да образува независимо отъ това, дали послѣдниятъ ще бѫде траенъ въ изолирано състояние или ще се разпадне. 4. Тъй като употрѣбената отъ мене метода позволява да се констатирва съ голѣма точность образуването на кой да е карбонатъ, безъ да има нужда да го изолираме отъ разтвора, въ който се е образувалъ, то интересно бѣше да си види, дали между многото метали, съ толкова разностепенни основни свойства, не ще има и такива, които да образуватъ други нѣкои кисели карбонати, освѣнъ познатитѣ до сега: зесквикарбонати и бикарбонати. 5. Нѣкои метали, като желѣзо,

живакъ и др., образуватъ повече отъ единъ хидратъ; интересно бѣше да се рѣши опитно, дали всичкитѣ хидрати отъ такъвъ металъ ще могатъ да реагиратъ направо съ CO_2, какви карбонатитѣ ще образуватъ, кои отъ тѣхъ ще сж по-трайни, и въ каква зависимость ще стои всичко това отъ степеньта на окисението на метала и отъ мѣстото му въ групата, къмъ която принадлежи. 6. Най-послѣ, ако се намѣри, че има сигурна разлика въ отнасянето на CO_2 къмъ хидратитѣ на металитѣ отъ разнитѣ групи, дали тоя фактъ не би могълъ да се използува при рѣшаването въпроси относително мѣстото на извѣстни метали въ „Периодическата система на елиментитѣ“. Въ това отношение тая система далеко не е тъй съвършена, както погрѣшно мислятъ нѣкои нейни повръхностни поклонници. Затова опитно намѣрени фактове отъ категорията на горѣказанитѣ биха били твърдѣ полезни спомагателни срѣдства за правилното класифициране на елиментитѣ въ духа на тая система.

Знае се, че способностьта на нѣкое съединение да встжпа по-лесно или по-трудно въ реакции съ други съединения, въ много случаи зависи отъ физическото му състояние, напр. отъ това, да ли въпросното съединение е прѣсно добито или е стояло извѣстно врѣме, да ли е сушено и при каква температура, да ли е аморфно или кристалическо и т. н. Напр. никеловъ карбонатъ, добитъ отъ никеловъ хлоридъ и натриевъ карбонатъ при обикновена температура, се разтваря много лесно въ солна киселина, но той не се разтваря въ нея при обикновена температура, ако е билъ добитъ при температура 150°. Тая зависимость е толкова по-голѣма, колкото по-мудно става реакцията и колкото по-нетрайно е новополученото съединение. Такъвъ е случаятъ при дѣйствието на CO_2 върху металнитѣ хидрати, понеже въглената киселина, H_2CO_3, е твърдѣ слаба, а хидратитѣ сж неразтворими. Прѣдъ видъ на всичко това, за да се получеха резултати по възможность при еднакви условия, трѣбваше при описанитѣ по-долу опити металнитѣ хидрати да се намиратъ въ едно и сжщо физическо състояние. Понеже при добиването на метални хидрати въ чисто състояние, много отъ тѣхъ се анхидриратъ частично или изцѣло, други се прѣвръщатъ отъ аморфно въ кристалическо състояние, трети прѣминуватъ отъ ситнокристалинно въ едрокристалинно състояние и т. н., то най-добрѣ би се постигнала казаната цѣль, ако можехме да дѣйствуваме съ CO_2 върху прѣсно утаенъ хидратъ, безъ да го изолираме отъ смѣсьта и безъ да го прѣчистяме. Всички тия изниквания за еднообразно състояние на металнитѣ хидрати се оказаха изпълними на

практика и то възъ основа на слѣднитѣ фактове и съображения: Отъ прѣдварителнитѣ опити, които бѣхъ направилъ съ разни соли, както и отъ изслѣдванията на г. д-ръ Ал. Христовъ,[1]) се установи, че CO_2 не може да дѣйствува върху соли отъ силни киселини и какъвъ да е металъ. Отъ това слѣдва, че трѣбва да бѫде съвършено безразлично за хода на реакцията и за постигнатия резултатъ, да ли CO_2 дѣйствува върху металенъ хидратъ, суспендиранъ въ чиста вода, или пъкъ въ вода, която съдържа малко или много отъ нѣкой срѣденъ металенъ хлоридъ, нитратъ или сулфатъ. Направенитѣ съ тая цѣль специални опити потвърдиха напълно горнето заключение, съ което се постигна сѫщеврѣменно и едно значително опростение въ експериментирането и увеличение точностьта на добититѣ резултати.

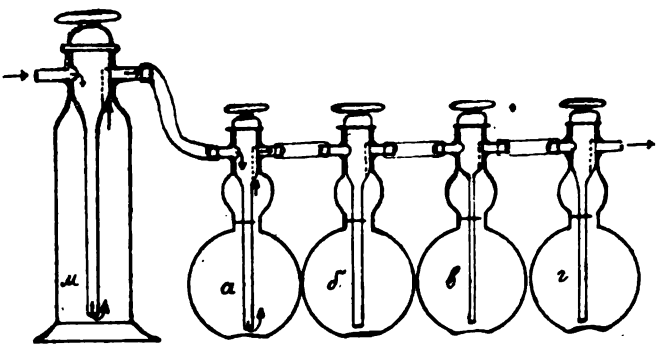

Възъ основа на казаното, описанитѣ по-нататъкъ опити направихъ по слѣдния начинъ: земахъ нѣкоя чиста[2]) разтворима соль — хлоридъ, нитратъ, или сулфатъ — отъ метала, на който хидрата искахъ да изслѣдвамъ, и приготвяхъ обикновено приблизително нормаленъ разтворъ. Отъ послѣдния туряхъ въ двѣ (или три), *„реакционни шишенца“*[3]) *а*, *б* по 50 cm^3 и въ двѣ *„корекционни шишенца“* *в*, *г* по 60 cm^3, послѣ което ги затуляхъ и прѣтегляхъ съ точность до 0·1 милиграма. Слѣдъ това прибавяхъ въ шишен-

[1]) A. Christoff. Untersuchungen über die Absorption des CO_2 in wässerigen Salzlösungen und binären Flüssigkeitsgemengen. Въ „Zeitschrift für physikalische Chemie“. 1905 г. LIII. 3. стр. 221—340.

[2]) Зетата соль може да се счита въ тоя случай за чиста, и ако съдържа кристална вода, влага или каквато и да е соль отъ алкалиеви или алкалоземни метали, само да не е карбонатъ или соль отъ друга нѣкоя слаба киселина, която може да се изпѫди отъ CO_2.

[3]) Тия шишенца бѣха направени по специална поржчка и се оказаха твърдѣ пригодни за цѣльта. Тѣ сѫ тънкостѣнни, затулката имъ служи и за въводна тржбица. Всички тия шишенца иматъ еднакъвъ обемъ и сѫ снабдени съ чертичка, до която събиратъ 70 cm^3.

цата *а*, *б* по 10cm³ точно титрирана приблизително нормална калиева основа[1]) и ги прѣтегляхъ отново, чрѣзъ което узнавахъ теглото на прибавената калиева основа. Въ *„регулирното шише“* *м* туряхъ обикновено 150 cm³ отъ солния разтворъ и 30 cm³ м калиева основа, така че разтворътъ му имаше сѫщия съставъ и концентрация, каквито и оня въ реакционнитѣ шишенца. При нѣкои опити употрѣбявахъ и второ регулирно шише, приготвено по сѫщия начинъ. Всичкитѣ опитни шишенца свързвахъ по редъ, показанъ тукъ на чертежа и CO_2 пропущахъ да тече отъ лѣво къмъ дѣсно. Прибавената въ сѫлния разтворъ калиева основа разлагаше около $^1/_5$ отъ сольта, която се намираше въ шишето, като освобождаваше еквивалентно количество хидратъ на съотвѣтния металъ, така че по количеството на прибавената калиева основа можеше точно да се изчисли количеството на утаения металенъ хидратъ въ всѣко реакционно шишенце, безъ да имаше нужда за тая цѣль той да бѫде изолиранъ. Утаенията хидратъ обикновено не се разтваряше, като разплакнѣхъ смѣсьта, обаче имаше и такива хидрати, които веднажъ утаени, при разплакване смѣсьта, отново се разтваряха лесно и бистро, вѣроятно, като образуваха съ първоначалната, непромѣнена часть отъ сольта разтворими основни соли. И въ такива случаи продължавахъ опита съ бистрия разтворъ, както когато утайката не бѣше разтворена, разбира се, като имахъ прѣдъ видъ, че разтвореният металенъ хидратъ се намираше при особни условия. Понеже, когато хидратътъ се разтваряше, той при никой опитъ не реагираше съ CO_2, то ставаше нужда съ такъвъ хидратъ да се повтори опита при други условия, при които да нѣмаше възможность, да се образува прѣдполагаемата основна соль, така че хидратътъ да останѣше неразтворенъ. Това постигахъ, като утайвахъ хидрата отъ опрѣдѣлено количество сѫленъ разтворъ съ излишно количество амонякъ или калиева основа, послѣ прѣцѣждахъ утайката, изливахъ я добрѣ съ вода и, безъ да я суша, я смивахъ въ едно реакционно шишенце, което допълняхъ съ вода до чертичка (70 cm³). По сѫщия начинъ приготвяхъ и другото реакционно шишенце, както и регулирнитѣ шишенца, а корекционнитѣ шишенца въ такива случаи напълняхъ до чертичката (70 cm³) съ чиста вода. При всички опити се пазѣха слѣднитѣ условия: CO_2, който се образуваше отъ мраморъ и солна киселина, минуваше най-първо прѣзъ голѣмко шише съ чиста вода,

[1]) Калиевата основа, която употрѣбихъ при всички тукъ описани опити, съдържаше въ 10.0000 грама точно 460 милиграма KOH.

едно, за да се прѣчисти отъ увлечения отъ него ClH, а друго, да е всѣкога еднакво влаженъ. Концентрацията на разтворитѣ въ реакционитѣ и регулирнитѣ шишенца биваше всѣкога еднаква. Въ реакционнитѣ и корекционнитѣ шишенца имаше всѣкога по еднакъвъ обемъ отъ солния разтворъ. Най-послѣ CO_2 течеше тъй бавно, че имаше възможность при прѣминуването си прѣзъ едно шишенце да придобие нормалната за случая степень на влажностьта си.

I. Метали отъ магнезиевата група.

1. **Магнезий.** — Карбонатитѣ на магнезия сж изслѣдвани обстоятелно; отъ тѣхъ срѣденъ магнезиевъ карбонатъ, $MgCO_3$, е доста разпространенъ въ природата и се срѣща както въ свободно състояние (магнезитъ), тъй и като двоенъ карбонатъ (доломитъ). Отъ основнитѣ магнезиеви карбонати сж добити множко прѣдставители, които се отличаватъ помежду си или по релативнитѣ количества на основата къмъ киселината, или по количеството на кристалната си вода. Колкото се отнася до киселитѣ магнезиеви карбонати, досегашнитѣ данни въ специалната литература не сж достатъчни, за да се отговори на въпроса, кои отъ възможнитѣ кисели карбонати магнезий може да образува, ако не въ изолирано състояние, то поне въ воденъ разтворъ и въ присжтствие на излишенъ въгледвуокисъ (CO_2). Отдавна се знаеше, че срѣденъ магнезиевъ карбонатъ се разтваря лесно въ вода, наситена съ въгледвуокисъ, отъ което химицитѣ правѣха заключение, че въ разтвора се намира не срѣденъ, а киселъ магнезиевъ карбонатъ; обаче при всички старания да се изолира въ свободно състояние прѣдполагаемиятъ киселъ карбонатъ, всѣкога отъ такъвъ разтворъ се получаваше първоначалниятъ срѣденъ карбонатъ. Понеже пъкъ познатитѣ аналитически методи не бѣха въ състояние да ни дадатъ отговоръ на въпроса, дали при разтварянето на срѣденъ магнезиевъ карбонатъ въ вода, наситена съ CO_2, се образува киселъ карбонатъ и какъвъ, то всички заключения, които се правѣха за състоянието на разтворения срѣденъ магнезиевъ карбонатъ, се градѣха само на прѣдположения; за това едни химици прѣдполагаха, че разтварянето е свързано съ образуване киселъ карбонатъ и то — магнезиевъ бикарбонатъ, $MgH_2(CO_3)$, а други считаха това твърдение за произволно и оставяха въпроса нерѣшенъ. По тая причина въ ржководството на Dammer[1]) слѣдъ

[1]) O. Dammer: Handbuch der anorganischen Chemie. Band. II. 2 Theil, p. 447.

името „магнезиевъ бикарбонатъ“ е поставенъ въпросъ. Изслѣдванията на Treadwell и Reuter[1]) въ по-ново врѣме наистина хвърлиха малко свѣтлина върху казания въпросъ, понеже съ тѣхъ се доказа, че при извѣстни условия, въ поменатия разтворъ сръденъ магнезиевъ карбонатъ се съдържа като магнезиевъ бикарбонатъ; обаче твърдѣ комплицираната метода, която казанитѣ химици употрѣбиха при своитѣ изслѣдвания, не можеше да даде пъленъ отговоръ на въпроса за способностьта на метала магнезий, да образува изобщо кисели карбонати, външъ отъ свързанитѣ съ методата условия. Затова и слѣдъ тия изслѣдвания нищо не се знаеше, дали магнезий е въ състояние при най-сгодни условия да образува тетракарбонатъ, $MgH_6(CO_3)_4$, или другъ нѣкой още по-киселъ карбонатъ. Употрѣбената отъ мене метода, е такмо пригодна да даде окончателенъ отговоръ на послѣдния въпросъ, който стоеше въ химията още отворенъ.

При слѣдния опитъ излѣзохъ отъ нормаленъ воденъ разтворъ на магнезиевъ нитратъ, $Mg(NO_3)_2$. Отъ тоя разтворъ турнахъ по 50 cm^3 въ двѣтѣ „реакционни“ шишенца (*а*, *б*) и ги прѣтеглихъ съ точность до 0·1 милграма. Послѣ това турнахъ въ шишенцата по 10 cm^3 воденъ разтворъ отъ калиева основа, който въ 10 грама съдържаше тъкмо 460 милиграма КОН, и ги прѣтеглихъ отново, отъ което се намѣри, че въ *а* имаше 10.1837 и въ *б* 10.2257 гр. калиева основа, съдържащи 468.45 и 470.38 милиграма КОН. Въ двѣтѣ „корекционни“ шишенла *в* и *г* турнахъ по 60 cm^3 разтворъ отъ магнезиевъ нитратъ, а въ двѣтѣ „регулирни“ шишета *м* и *н* имаше 150 и 25 cm^3 отъ сжщия разтворъ и още 30 и 5 cm^3 калиева хидратъ. Тѣй че въ регулиранитѣ и въ реакционнитѣ шишенца разтворитѣ имаха еднаква концентрация. Прѣзъ свързанитѣ едно съ друго по показания по-горѣ редъ шесть шишенца пропущахъ бавенъ токъ отъ чистъ въглеводокисъ, който се образуваше отъ мраморъ и солна киселина и прѣминуваше най-първо прѣзъ шише съ вода, за да се прѣчисти отъ увлѣчения изъ апарата малко хлороводородъ. Въглеводокисьтъ течеше тъй бавно, че всѣки двѣ секунди минуваше прѣзъ водата приблизително по едно мѣхурче.[2]) Слѣдъ

[1]) l. c.

[2]) Понеже за сигурностьта на опититѣ бѣше нуждно да се знае, какво влияние ще има бързината, съ която тече CO_2 прѣзъ опитнитѣ шишенца, върху точностьта на полученитѣ резултати, то прѣди да почна самитѣ изслѣдвания, направихъ специални опити съ токъ отъ разна бързина. При това се намѣри, че ако CO_2 тече съ скоростъ по-голѣма отъ 1—2 бъкелчета въ секунда, газътъ не успѣва да постигне нормалната степень на влажностьта си, поради което водата на разтворитѣ захваща да прѣминува отъ едно шише въ друго заедно съ неабсорбирания CO_2 по направление на тока. Разбира се, че въ такъвъ случай намѣренитѣ резултати не могатъ да притежаватъ изиск-

като CO_2 тече единъ часъ, затворихъ канелкитѣ на опитнитѣ шишенца и ги прѣтеглихъ по отдѣлно; двѣтѣ реакционни шишенца (*а* и *б*) тежеха 81.8554 и 81.3230 гр., а двѣтѣ корекционни (*в* и *г*) 81.3632 и 80.3668 гр. Послѣ това пропущахъ прѣзъ шишенцата отново CO_2 още половина часъ и пакъ ги прѣтеглихъ; сега тѣ тежаха: 81.3580 (*а*), 81.3331 (*б*), 81.3640 (*в*) и 80.3668 (*г*) гр. Понеже теглата на шишенцата бѣха се промѣнили само незначително, спрѣхъ опита. Първоначалнитѣ тегла на четиритѣ опитни шишенца (*а*, *б*, *в*, *г*,) бѣха се уголѣмили сега изцѣло поредъ съ слѣднитѣ величини: 454.4, 459.3, 96.4 и 91.4 милиграма. Тъй като въ послѣднитѣ двѣ шишенца (*в*, *г*) не бѣше турнато калиева основа, уголѣмяването на теглата имъ съ 96.4 и 91.4 милиграма произлиза отъ теглото на разтворения въ течностьта CO_2 и отъ разликата между теглото на CO_2 въ празната часть на шишето и теглото на измѣстения отъ тамъ въздухъ. И въ двата случая CO_2 въ корекционнитѣ шишенца е задържанъ само механически. Понеже всичкитѣ четири опитни шишенца иматъ еднакви обеми и по равни количества течность, то въ всѣко отъ тѣхъ се намиратъ по равни количества механически задържанъ CO_2. Затова, ако извадимъ отъ намѣренитѣ количества CO_2 (454.4 и 459.3) въ двѣтѣ реакционни шишенца механически задържания CO_2 (91.4), намираме, че въ тѣхъ има 263.0 и 367.9 милиграма CO_2 *химически свързанъ*. Тоя CO_2 е свързанъ съ магнезиева хидратъ, $Mg(OH)_2$, който се намираше свободенъ въ реакционнитѣ шишенца.

Турнатитѣ въ реакционнитѣ шишенца 468.45 и 470.38 милигр. КОН отговарятъ на 243.5 и 244.5 милигр. $Mg(OH)_2$. За прѣвръщане послѣднитѣ количества магнезиевъ хидратъ въ магнезиевъ бикарбонатъ $MgH_2(CO_3)_2$ сж потрѣбни 367.5 и 369.0 милигр. CO_2. Опитно намѣренитѣ количества (363.0 и 367.9) CO_2 сж почти идентични съ теоретически изчисленитѣ, отъ което слѣдва, че отъ дѣйствието на излишно количество CO_2 върху магнезиевъ хидратъ, суспендиранъ въ вода, послѣдниятъ се прѣвръща квантитативно въ магнезиевъ бикарбонатъ, $MgH_2(CO_3)_2$. Съ тоя опитъ се доказва сжщеврѣменно, че металътъ магнезий не е въ състояние да образува при казанитѣ условия, магнезиевъ тетракарбонатъ, $MgH_6(CO_3)_4$ или другъ нѣкой по-киселъ карбонатъ.

ваната точность и сигурность. Ако пъкъ газътъ тече тъй бавно, че въ секунда минува прѣзъ водата по-малко отъ 2 бъкелчета, той прѣминува прѣзъ опитнитѣ шишенца, безъ да промѣни степенъта на влажностьта си, поради което разтворната вода остава въ всѣко шишенце непокатната. При всички тукъ описани опити CO_2 течеше толкова скоро, че едно бъкелче минуваше прѣзъ шишето съ водата въ 1-2 секунди.

2. **Цинкъ.** — Карбонатитѣ на цинка сж били прѣдметъ на многобройни и обстоятелни изслѣдвания. Освѣнъ срѣденъ цинковъ карбонатъ, $ZnCO_3$, който се намира готовъ въ природата, познати сж десетина основни цинкови карбонати и нѣколко двойни. Отъ киселитѣ цинкови карбонати въ литературата се споменува само единъ, именно цинковъ бикарбонатъ, $ZnH_2(CO_3)_2$. Споредъ по-стари изслѣдвания отъ Wagner, а особно Jahn[1]), тоя карбонатъ се образува отъ срѣденъ цинковъ карбонатъ, като го разтворимъ въ вода, наситена съ CO_2 и има слѣднята формула $ZnH_2(CO_3)_2+xH_2O$. За жалость, липсува ми литературата, дѣто е публикуванъ оригиналътъ на тая работа, а отъ твърдѣ краткия рефератъ въ Dammer'овото ржководство не може да се види, какъ Jahn е направилъ опититѣ, по кой начинъ е сполучилъ да разтвори срѣденъ цинковъ карбонатъ въ вода, съдържаща CO_2, и какъ е установилъ дадената отъ него формула, показана по-горѣ. Въ ржководството отъ Dammer'a (l. c.) цинковъ бикарбонатъ е придруженъ съ въпросителенъ знакъ, което ще рече, че сжществуването на това съединение още не е сигурно доказано. Graham—Otto[2]) дори не поменуватъ нищо за цинковъ бикарбонатъ въ своето ржководство. Въ ржководството на Moissan'a[3]) обаче за тоя карбонатъ се разправя, като да се образува отъ срѣденъ цинковъ карбонатъ, кога го разтворимъ въ вода, съдържаща CO_2. Въ една специална студия съ заглавие „Kohlensaures Zinkoxyd" Kraut[4]) пише: . . . „Ако кадмиевъ карбонатъ съдържа цинкъ (отъ дѣйствието на CO_2) най първо се разтваря почти само цинка, като образува бикарбонатъ". Трѣбва да прибавя, че авторътъ не привежда никакви данни, които да подкрѣпяватъ това му твърдение. Впрочемъ авторътъ се явява въ въпросната статия не дотамъ послѣдователенъ относително способностьта на цинка да образува бикарбонатъ. Тъй напримѣръ, покрай горѣцитираното му мнѣние, на страница 9 е казано слѣдньото: „Утайката, която се получава, при силно отдѣлване CO_2, кога смѣсимъ разрѣдени водни разтвори отъ нѣкоя цинкова соль и натриевъ карбонатъ, има дребнозърнеста структура и е подъ микроскопъ напълно аморфна. . . . Слѣдъ нѣколко минути смѣсьта се счества, безъ да промѣни аморф-

[1]) Dammer. Handbuch der anorganischen Chemie. II. $_3$. 483.

[2]) Graham—Otto. Lehrbuch der anorganischen Chemie. II.$_3$. 796.

[3]) H. Moissan: Traité de chimie minérale. III. 1029.

[4]) K. Kraut: „Kohlensaures Zinkoxyd". Zeitschrift für anorg. Chemie. 1896 г. XIII, p. 1—15.

ната си форма. Тая аморфна утайка е неутраленъ цинковъ карбонатъ, съдържащъ вода.“

Отъ казаното дотукъ се вижда ясно, колко противоречиви сж даннитѣ въ литературата по въпроса за способностьта на цинка да образува бикарбонатъ! Въпросътъ се заплита още повече, ако се вземе въ внимание, че онія, които твърдятъ, какво цинкъ може да образува бикарбонатъ, основаватъ се единствено на това, че ужъ срѣденъ цинковъ карбонатъ се разтваря въ вода, съдържаща свободенъ CO_2. Но нема разтварянето не може да е свързано съ образуване не на бикарбоната, а на другъ нѣкой киселъ карбонатъ, като цинковъ зесквикарбонатъ, $Zn_2 H_2 (CO_3)_3$, и т. н.? (Ср. по-нататъкъ желѣзо, никелъ, кобалтъ!).

Прѣдъ видъ на това положение на въпроса за сжществуването на кисели цинкови карбонати изслѣдването, какъ се отнася цинковъ хидратъ къмъ излишенъ CO_2 прѣдставляваше особенъ интересъ.

Слѣдния опитъ направихъ, като излѣзохъ отъ нормаленъ воденъ разтворъ отъ чистъ цинковъ сулфатъ, $ZnSO_4$. Въ двѣтѣ реакционни шишенца (*а, б*) турнахъ по 50 ст.^{3} отъ него и по 10 ст.^{3} калиева основа, въ която имаше 468.$_3$ и 468.$_9$ милиграми KOH. Въ двѣтѣ корекционни шишета (*б, г*) турнахъ по 60 ст.^{3} отъ цинксулфатова разтворъ, а въ двѣтѣ регулирни шишета — 125 и 25 ст.^{3} отъ сжщия разтворъ и 25 и 5 ст.^{3} калиева основа. Освободенията въ реакционнитѣ шишенца $Zn(OH)_2$ бѣше бѣла желатинозна маса, която не се разтвори, като разплакнахъ смѣстьта, а като пропущахъ CO_2, придоби вълнестъ изгледъ.

Слѣдъ като пропущахъ прѣзъ опитнитѣ шишенца CO_2 въ продължение на четири часа, прѣтеглихъ ги, и намѣрихъ, че първоначалнитѣ тегла на четиритѣ шишенца (*а, б, в, г*) бѣха се увеличили, както слѣдва наредъ съ: 283.$_3$, 293.$_2$, 105.$_6$ и 104.$_9$ милиграми. Слѣдъ това пропущахъ прѣзъ шишенцата CO_2 още петь часа и пакъ ги прѣтеглихъ. Увеличението на теглата имъ сега бѣше се промѣнило, както слѣдва: 286.$_8$, 290.$_2$, 105.$_2$ и 104.$_6$ милиграма. Отъ сравнението на тия числа съ по-първитѣ се вижда, че насищението на разтворитѣ въ опитнитѣ шишенца бѣше вече привършено.[1]) Ако

[1]) Дали разтворътъ въ нѣкое опитно шишенце е вече наситенъ съ CO_2, ние познаваме само по това, че теглото на шишенцето съ разтвора не се увеличава повече, ако продължимъ да пущаме прѣзъ него CO_2. Настжпането въ тоя моментъ може да се констатира, само чрѣзъ двѣ послѣдователни прѣтегления на опитнитѣ шишенца. Интерваліътъ между двѣтѣ прѣтегления е, както ще видимъ по-нататъкъ, твърдѣ различенъ за разнитѣ метални хидрати и не може отнапрѣдъ да се опрѣдѣли. Затова бѣше необходимо да се знае, каква промѣна ще прѣтърпи теглото на едно опитно шишенце, ако

отъ първитѣ двѣ числа извадимъ корекционното число 105.2, което отговаря на механически задържаното количество CO_2 въ едно шишенце, намираме, че въ реакционнитѣ шишенца (*а* и *б*) има 181.4 и 185.0 милиграма CO_2 химически свързанъ.

Прибавената въ шишенцата *а* и *б* калиева основа (468.3 и 468.9 мгр.) е утаила 414.9 и 415.4 милигр. $Zn(OH)_2$. За прѣвръщане послѣдния въ срѣденъ цинковъ карбонатъ, $ZnCO_3$, ся потрѣбни теоретически 183.6 и 183.9 милиграми CO_2. Почти пълното съвпадение на опитно намѣренитѣ числа съ теоретически изчисленитѣ показва, че прѣсно добитъ и суспендиранъ въ вода цинковъ хидратъ отъ дѣйствието и въ присѫтствието на излишенъ CO_2 се прѣвръща изцѣло въ срѣденъ цинковъ карбонатъ, безъ да образува ни най-малки количества цинковъ бикарбонатъ или другъ нѣкой киселъ цинковъ карбонатъ. Значи, въ противоположность на магнезий, *цинкъ не може да образува кисели карбонати и при най-сгодни за това условия.* Твърденията на Jahn и на Kraut, какво срѣденъ цинковъ карбонатъ се разтваря лесно въ вода, съдържаща CO_2, като образува цинковъ бикарбонатъ, се оказаха погрѣшни; срѣдниятъ цинковъ карбонатъ, който бѣше се образувалъ при горния опитъ, остана повидимому изцѣло неразтворенъ. Обаче, като прѣцѣдихъ смѣсьта слѣдъ опита, и възварихъ бистрия филтратъ, той се размѫти доста много. Отъ това слѣдва, че една часть отъ срѣдния цинковъ карбонатъ се е била разтворила въ наситената съ CO_2 вода. Това разтваряне обаче, е станало, въ противоречие на мнѣнието на казанитѣ химици, безъ срѣдниятъ карбонатъ да ангажира нѣкакво количество CO_2, значи, безъ да образува киселъ карбонатъ. Въ противоположность на срѣдния магнезиевъ карбонатъ, който при разтварянето си въ наситена съ CO_2 вода, както видѣхме, се прѣвръща изцѣло въ магнезиевъ бикарбонатъ, срѣдниятъ цинковъ карбонатъ се разтваря донѣйдѣ въ вода, наситена съ CO_2, безъ да прѣтърпѣва химическа промѣна и въ разтвора се съдържа като срѣденъ цинковъ карбонатъ. Отъ това слѣдва, че неспособностьта на цинка да образува кисели карбонати не се причинява отъ неразт-

продължихъ да пропущаме CO_2, слѣдъ като е настѫпило вече насищането. За тая цѣль, слѣдъ свършването на опита съ цинковия хидроксисъ, продължихъ да пропущамъ CO_2 ярѣзъ опитнитѣ шишенца още 13 часа, и пакъ ги прѣтеглихъ. Сега увеличението на теглата имъ бѣше спаднало на: 281·9, 286·4, 104·7 и 103·6 милиграма. Намѣрената разлика е за 13-часово излишно пропущане CO_2 само нѣколко милиграма, което не може да окаже чувствително влияние върху получения резултатъ. Това обстоятелство характеризира достатъчно ясно сигурностьта на опитно полученитѣ отъ мене резултати.

творимостьта на срѣдния му карбонатъ въ вода, а е негово присѫщо свойство.

3. Кадмий. — Въ противоположность на магнезий и цинкъ, отъ които сѫ познати доста много карбонати, особни основни, отъ кадмий е познатъ досега само единъ карбонатъ — срѣденъ кадмиевъ карбонатъ, $CdCO_3$. Дали непознаването на основни кадмиеви карбонати произлиза отъ неспособностьта на тоя металъ, да образува подобни съединения, или пакъ отъ обстоятелството, че карбонатитѣ на кадмий сѫ още малко изслѣдвани, не може да се види отъ даннитѣ въ литературата по тоя въпросъ. Колкото се отнася до способностьта на кадмий, да образува кисели карбонати, изслѣдвания въ тая посока сѫ направени отъ Kraut. Въ цитираната му по-горѣ статия (при магнезий!) срѣщаме по този въпросъ слѣднитѣ редове: „.. Не можахъ да добия хидро-карбонатъ отъ кадмий. Срѣденъ кадмиевъ карбонатъ се разтваря толкова малко въ вода, съдържаща CO_2, дори и при нѣколко атмосферни натиска, че не можахъ да изолирамъ изъ разтвора нуждното за една анализа количество карбонатъ.... И тъй кадмий не образува хидрокарбонатъ.“ (стр.. 14).

При слѣдния опитъ излѣзохъ отъ кадмиевъ сулфатъ, $CdSO_4$, отъ който приготвихъ нормаленъ воденъ разтворъ. И тукъ както и при по-първитѣ опити, турнахъ въ реакционнитѣ шишенца (*а, б*) по 50 cm.³ отъ разтвора и по 10 cm.³ калиева основа, въ която имаше 468.9 и 468.4 милиграми KOH, отговореща на 611.8 и 611.2 милиграми кадмиевъ хидратъ, $Cd(OH)_2$. Двѣтѣ корекционни шишенца съдържаха по 60 cm.³ разтворъ отъ кадмиевъ сулфатъ, а регулирнитѣ шишета съдържаха още и съотвѣтно количество калиева основа. Прѣзъ опитнитѣ шишенца пропущахъ CO_2 бавно; пълно насищане настѫпи едвамъ слѣдъ 24 часа. Двѣтѣ реакционни шишенца (*а, б*) бѣха увеличили теглата си съ 279.2 и 286.5 милиграми, а корекционнитѣ шишенца — съ 106.0 и 104.5 милигр. Като извадимъ отъ първитѣ числа 104.5, намираме, че въ реакционнитѣ шишенца има 174.7 и 182.0 милиграми CO_2 свързанъ химически.

За прѣвръщане въ срѣденъ кадмиевъ карбонатъ 611.8 и 611.2 милиграми кадмиевъ хидрокисъ, който се намираше въ двѣтѣ реакционни шишенца, се изисква 183.8 и 183.7 милиграми CO_2. Опитно намѣренитѣ количества (174.7 и 182.9 м.гр.) CO_2 сѫ само съ 9.1 и 1.7 милиграми по-малки отъ теоретически изчисленитѣ. Отъ това слѣдва, че, кога дѣйствува изобилно количество CO_2 върху прѣсно добитъ и суспендиранъ въ вода кадмиевъ хидратъ, $Cd(OH)_2$, послѣдниятъ се прѣвръща бавно, но напълно въ срѣденъ кадмиевъ кар-

бонатъ, $CdCO_3$. При това прѣвръщане желатинозната утайка отъ кадмиевъ хидратъ полека-лека се прѣвръща въ бѣла пѣсъчива маса, която пада на дъното на шишенцето.

И тъй подобно на цинка *кадмий не може да образува кисели карбонати*. Обаче той се отличава отъ цинка по това, че срѣднятъ му карбонатъ е съвършено неразтворимъ въ вода, наситена съ CO_2. Това доказахъ, като прѣцѣдихъ слѣдъ опита смѣсьта отъ реакционнитѣ шишенца и варихъ бистрия филтратъ — той остана напълно бистъръ.

4. **Живакъ.** — Както е познато, живакътъ образува два реда соли, наречени меркуросоли и меркурисоли. Отъ меркурокарбонатитѣ е познатъ досега само срѣденъ меркуро-карбонатъ, Hg_2CO_3, а отъ меркурикарбонатитѣ сж добитѣ само слѣднитѣ два основни: „три основенъ меркури-карбонатъ", 4 $HgO.CO_2$ и „двуосновенъ меркури-карбонатъ", 3 $HgO.CO_2$. Кисели живачни карбонати не сж познати нито отъ меркуро, нито отъ меркури съединенията. Опити направихъ за добиване както меркуро, тъй и меркури карбонати.

За добиване меркури карбонати излѣзохъ отъ меркури хлоридъ, $HgCl_2$, отъ който приготвихъ наситенъ воденъ разтворъ, като възварихъ съ вода излишно количество отъ тая соль, оставихъ разтвора да изстине, прѣцѣдихъ неразтворената часть отъ сольта и наситения бистъръ филтратъ разрѣдихъ съ 10% вода. Отъ тоя разтворъ, който бѣше около половина нормаленъ, турнахъ въ реакционнитѣ шишенца по 50 $cm.^3$ и по 10 $cm.^3$ калиева основа, а въ корекционнитѣ шишенца по 60 $cm.^3$ разтворъ. Регулирнитѣ шишета съдържаха 150 и 25 $cm.^3$ разтворъ и 30 и 5 $cm.^3$ калиева основа. Когато турнахъ калиева основа въ реакционнитѣ шишенца, образува се червеникъво-жълта утайка, която скоро стана жълта. Прѣзъ врѣме на опита опитнитѣ шишенца бѣха покрити съ дебела непрозирна червена хартия. Слѣдъ като пропущахъ CO_2 4 часа, на дъното въ реакционнитѣ шишенца *(а, б)* имаше малко червеникъво-сивъ прахъ, а главната твърда маса надъ него бѣше се прѣвърнала въ черъ ситенъ прахъ. Сега прѣтеглихъ четиритѣ опитни шишенца, и намѣрихъ, че теглата на двѣтѣ реакционни *(а, б)* бѣха се увеличили съ 262.6 и 256.0 милиграми, а ония на корекционнитѣ — съ 123.8 и 122.4 милиграма Слѣдъ това пропущахъ CO_2 още 18 часа, послѣ което врѣме твърдото тѣло въ реакционнитѣ шишенца прѣдставляваше напълно хомогененъ черъ прахъ, а въ корекционнитѣ шишенца *(в, г)* и сега нѣмаше никаква утайка — разтворътъ бѣше бистъръ и безцвѣтенъ. Сега теглата на четиритѣ шишенца бѣха

увеличени всичко съ: 322.4, 331.7, 122.4 и 119.7 милиграма. Отъ по-нататъшно пропущане CO_2 теглата на шишенцата не се увеличаваха повече. Ако извадимъ корекционното число 122.4 отъ двѣтѣ първи, намираме, че въ двѣтѣ реакционни шишенца *(а; б)* има свързанъ химически 200.0 и 209.3 милиграми CO_2.

Въ сжщитѣ шишенца бѣше турнато първоначално 469.4 и 467.3 милиграма КОН, които отговарятъ на 904.5 и 899.8 милиграми HgO. За да се прѣвърнатъ тия количества живаченъ окисъ въ срѣденъ меркури карбонатъ, $HgCO_3$, потрѣбни сж 184.1 и 183.3 милиграми CO_2. Тия числа сж по-малки отъ опитно намѣренитѣ съ 15.9 и 26.0, отъ което слѣдва, че при казанитѣ условия живачнийтъ окисъ отъ дѣиствието на изобилно количество CO_2 се е прѣвърналъ въ срѣденъ меркури карбонатъ, $HgCO_3$, отъ който около 10% сж се прѣвърнали по-нататъкъ въ киселъ меркури карбонатъ. Да ли послѣдниятъ е бикарбонатъ или другъ нѣкой киселъ меркури карбонатъ, не може да се опрѣдѣли само възъ основа на горнитѣ данни.[1])

Образуването при тия условия не само на срѣденъ, но дори и на киселъ меркури карбонатъ трудно можеше да се прѣдвиди, възъ основа на познатото досега за карбонатитѣ на живака. Ако се земе въ внимание, че отъ взаимодѣйствието на живаченъ нитратъ и калиевъ бикарбонатъ се образува само основенъ меркури карбонатъ, при което по-голѣмата часть отъ CO_2 на бикарбоната се отдѣля въ свободно състояние и излетѣва изъ смѣсьта, то трѣбвало би да се очаква, че, и при подбранитѣ отъ мене условия, ще може да се образува само основенъ меркури карбонатъ, но не и срѣденъ, а още по-малко киселъ карбонатъ.

Колкото неочаквани бѣха полученитѣ съ меркуриокиса резултати, толкова очакванитѣ резултати съ меркуроокиса останаха непостигнати. Опититѣ съ меркуроокисъ направихъ по слѣдния начинъ. Понеже меркуронитратъ, $Hg_2(NO_3)_2$, въ воденъ разторъ лесно се разпада и образува неразторима основна соль, то за опита не зехъ готовъ разторъ, а приготвихъ такъвъ въ всѣко опитно шишенце отдѣлно и то така: турнахъ въ всѣко опитно шишенце по 10.48 грама твърда соль и налѣхъ въ двѣтѣ опитни по 50 см.^{3}, а въ двѣтѣ корекционни по 60 см.^{3} вода, послѣ което ги прѣтеглихъ. Слѣдъ това турнахъ въ реакционнитѣ шишенца още по

[1]) Обстоятелно изслѣдване на тия карбонати, както и на всички други нови карбонати отъ другитѣ метали, които се споменуватъ въ тая работа и сж образуватъ по показаната тукъ метода, ще бждатъ прѣдметъ на една специална студия.

10 cm.³ калиева основа и ги прѣтеглихъ отново. Сѫщо тъй приготвихъ и регулирнитѣ шишенца съ меркуронитратъ и калиева основа. Отъ прибавянето калиева основа въ реакционнитѣ шишенца се образува сивочерна утайка, която, като разплакнахъ, стана зеленикъво-сива, а слѣдъ десетина минути бѣше почти съвсѣмъ бѣла. (Вѣроятно се образува основна соль!) Въ корекционнитѣ шишенца меркуронитратътъ не бѣше се разтворилъ, но сѫщо и не бѣше се разпадналъ. Прѣзъ така приготвенитѣ опитни шишенца пропущахъ CO_2 въ продължение на 22 часа, като теглихъ шишенцата прѣзъ това врѣме три пѫти. При първото теглене (слѣдъ 3 часа) теглата на четиритѣ шишенца *(а, б, в, г)* бѣха уголѣмени съ слѣднитѣ величини: 109.9, 111.0, 111.5 и 109.0 милиграми, а при послѣднето теглене се намѣриха слѣднитѣ увеличения: 122.1, 134.3, 135.1 и 137.5 милиграми. Понеже теглата на реакционнитѣ шишенца сѫ се увеличили не повече отъ теглата на корекционнитѣ шишенца, слѣдва, че въ реакционнитѣ шишенца не е имало химически свързанъ CO_2, значи, не се е образувалъ меркурокарбонатъ. Да ли тоя негативенъ резултатъ е слѣдствие отъ това, че меркуроокисътъ е, наистина, индиферентенъ къмъ CO_2, или пъкъ отъ това, че въ реакционнитѣ шишенца не е имало свободенъ меркуроокисъ, а послѣдниятъ е билъ образувалъ нѣкой основенъ меркуронитратъ, който не се промѣнява отъ CO_2, не може да се каже за сега съ сигурность. Фактъ е обаче, че при казанитѣ условия меркуроокисъ не встѫпа въ реакция съ CO_2, когато меркуриокисъ образува не само срѣденъ, но дори и киселъ карбонатъ.

Берилий. — Между химическитѣ елементи берилий заема изключително положение въ това отношение, че въпросътъ за неговата валентность още не е окончателно рѣшенъ, а въ зависимость отъ това и атомното тегло на берилий не е още установено. Причината на това е обстоятелството, че нѣкои сѫществени свойства на берилий и негови съединения изискватъ тоя металъ да е тривалентенъ и да образува първия членъ отъ елементитѣ на алуминиевата група, когато пъкъ „Периодическата система на елементитѣ“,— която опрѣдѣля мѣстото на всѣкой елементъ въ системата въ зависимость само отъ величината на атомното му тегло, — поставя берилий на чело на двувалентнитѣ елементи отъ магнезиевата група, което хармонира съ нѣкои отъ свойствата му. Още не сѫ намѣрени такива данни за берилий или неговитѣ съединения, които окончателно да установяватъ неговата валентность. Прѣдъ видъ на тая несигурность на въпроса за валентността на берилий въ ржководството на

Graham Otto покрай формулитѣ за берилиевитѣ съединения, въ които берилий фигурира като двувалентенъ, сж дадени, както за никой другъ елементъ, и формулитѣ за тривалентенъ берилий. Наистина подъ влиянието на „Периодическата система на елементитѣ“ химицитѣ разглеждатъ берилий прѣдимствено като двувалентенъ елементъ, това обаче се прави по чисто практически и дидактически съображения[1]). При това състояние на въпроса за валентностьта на берилий изслѣдването, какъ се отнася берилиевъ хидратъ спрѣмо CO_2, прѣдставлява особенъ интересъ.

Даннитѣ въ литературата за карбонатитѣ на берилий не се всѣкога схождатъ помежду си. По тоя въпросъ въ ржководството на Graham—Otto (l. c.) е казано на стр. 706 слѣднето: „Съединенията на берилова хидроокисъ съ CO_2 сж изслѣдвани отъ много химици. Постигнатитѣ резултати обаче не сж всѣкога съгласни помежду си, което произлиза, безъ съмнѣние, отъ това, че берилий почти еднакво лесно образува карбонати, както и хидрати; затова при една незначителна промѣна на условията образуванитѣ основни карбонати иматъ другъ съставъ.“ Отъ берилий сж познати досега срѣденъ берилевъ карбонатъ, $BeCO_3$, и нѣколко основни карбонати. Споредъ Klatzo[2]), ако суспендираме основенъ бериловъ карбонатъ въ вода, и пропущаме прѣзъ нея дълго врѣме CO_2, образува се киселъ бериловъ карбонатъ, вѣроятно бикарбонатъ. Това Klatzo'во твърдение обаче изглежда недотамъ основателно, понеже за него не се поменува въ по-новитѣ ржководства по химия (отъ Dammer и Moissan).

Първи опитъ: При слѣдния опитъ излѣзохъ отъ нормаленъ воденъ разторъ на берилевъ сулфатъ, $BeSO_4$, отъ които турнахъ по 60 cm^3 въ корекционнитѣ шишенца, и по 50 m^3 въ реакционнитѣ шишенца; въ послѣднитѣ турнахъ още по 10 cm^3 калиева основа. Образуваната при това утайка отъ берилевъ хидратъ при разплакване на смѣсьта се разтвори веднага бистро. Въ регулиранитѣ шишета имаше сѫщо разторъ отъ берилевъ сулфатъ и съотвѣтно количество калиева основа. Като пропущахъ CO_2 прѣзъ опитнитѣ шишенца 2 часа, не се забѣлѣза никаква промѣна въ разторитѣ, а теглата на реакционнитѣ шишенца бѣха се увеличили съ 89.8 и 89.9 милиграма, а онова на корекционното шишенце — съ 97.9 милиграма. Увеличенията не се промѣниха, като пропущахъ

[1]) По тоя въпросъ сравни казаното на стр. 892 въ III томъ отъ „Traité de chimie minerale“ H. Moissan (1904 г.).

[2]) Klatzo. Journal für praktische Chemie. Band 106, s. 227 (1869 г.).

CO_2 още 6 часа. Отъ тоя опитъ слѣдва, че при условия, при които магнезий, цинкъ, и кадмий образуватъ лесно срѣдни карбонати, а нѣкои дори и бикарбонати, берилий, като хидратъ, не може да реагира съ CO_2. Понеже това изключително отнасяне на първия членъ отъ елементитѣ на магнезиевата група можеше да произлиза отъ това, че берилиевъ хидратъ въ реакционнитѣ шишенца се намираше, вѣроятно, не свободенъ, а като основна соль (основенъ сулфатъ), която не се промѣнява отъ CO_2, то повторихъ сѫщия опитъ при такива условия, дѣто нѣмаше възможность, да се образува основна соль.

Втори опитъ: Възварихъ съ изобилно количество амонякъ 10cm³ нормаленъ воденъ разтворъ отъ берилиевъ сулфатъ; утаения берилиевъ хидроокисъ прѣцѣдихъ, измихъ добрѣ съ гореща вода и смихъ отъ фунията въ едно реакционно шишенце, което напълнихъ до чертичката му (70cm³) съ вода. По сѫщия начинъ приготвихъ, второто реакционно шишенце, и двѣтѣ регулирани, а въ корекционнитѣ шишенца турнахъ само чиста вода. При тия условия берилиевътъ хидроокисъ се намираше въ свободно състояние, суспендиранъ въ чиста вода.

Прѣзъ тъй приготвенитѣ опитни шишенца пропущахъ бавенъ токъ отъ CO_2, докогато теглата имъ не се увеличаваха повече. Тоя моментъ настѫпи, слѣдъ като пропущането трая 15 часа. Теглата на реакционнитѣ шишенца сега бѣха се увеличили съ 191.8 и 191.5 милиграми, а на корекционнитѣ шишенца — съ 135.2 милиграми. Отъ това слѣдва, че въ двѣтѣ реакционни шищенца е имало 56.1 и 56.3 милиграми CO_2 химически свързанъ. За прѣвръщане въ срѣденъ берилиевъ карбонатъ, $BeCO_3$, 215 милиграма берилевъ хидроксисъ, $Be(OH)_2$, който се намираше въ всѣко реакционно шишенце, сѫ потрѣбни 220 милигр. CO_2. Опитно намѣреното количество (56.3 милигр.) CO_2 съставлява 25.5% отъ теоретически изчисленото за срѣденъ карбонатъ. Ако по количеството на химически свързания CO_2 сѫдимъ за състава на образувания карбонатъ, намираме, че CO_2 е прѣстаналъ да дѣйствува химически върху първоначалния берилиевъ хидратъ, щомъ въ реакционнитѣ шишенца се е билъ образувалъ основенъ берилиевъ карбонатъ съ слѣднята формула: $BeCO_3 . 3Be(OH)_2$, въ който има на 215 милиграма $Be(OH)_2$ 55.0 милиграми CO_2. Между познатитѣ до сега 6 основни карбонати наистина нѣма нѣкой съ такъвъ съставъ, но затова пъкъ и условията на тѣхното добиване се отличаватъ отъ

ония, при които се образува намѣреният при горния опитъ основенъ карбонатъ.

Отъ всички досега разгледани метали берилий е пръвъ, на който хидратътъ при най-голѣмо изобилие отъ свободенъ CO_2 и при най-сгодни за реагиране условия, каквито сж при горния опитъ, образува основенъ карбонатъ, който не се промѣнява отъ по-нататъшно дѣйствие на CO_2. Това изключително отнасяне на берилий не може да се обясни съ неразтворимостьта въ вода на образувания основенъ карбонатъ, понеже сж познати и други въ вода неразтворими карбонати, напр. $CaCO_3$, $BaCO_3$ и пр., които все пакъ отъ дѣйствието на CO_2 прѣминуватъ въ кисели карбонати. Поскоро трѣбва да се приеме, че способностьта на берилиевъ хидратъ да образува основенъ, и то силноосновенъ карбонатъ, въ присжтствие на изобилно количество свободенъ CO_2 и при сгодни условия за реагиране, е характеристично свойство на берилий, по което той се отличава отъ другитѣ метали[1]), изслѣдвани досега въ тая посока.

Намѣреният отъ мене фактъ стои въ пълна хармония съ твърдѣ интереснитѣ резултати, постигнати отъ Lacombe[2]) и Urbain. Тѣ намѣриха, че ако дѣйствуваме върху берилиевъ карбонатъ съ излишно количество мастни киселини отъ рода на мравената киселина, всѣкога реакцията се ограничава съ образуване основна берилиева соль съ обща формула A_6Be_4O, напр. $(CH_3.CO_0)_6\ Be_4O$ — основенъ берилиевъ ацетатъ. Забѣлѣжително е, че всички тия соли, които по състава си трѣбва да сж основни, химически се отнасятъ като да сж срѣдни соли. Тъй напр. Lacombe нагрѣвалъ основенъ берилиевъ ацетатъ съ оцетна киселина, наситена съ хлороводородъ, въ затворена тржба нѣколко часа при 150°, безъ сольта да прѣтърпи нѣкаква промѣна[3]).

Отъ съобщения по-горѣ резултатъ за дѣйствието на изобилно количество CO_2 върху берилиевъ хидроокисъ се вижда, че берилий не може да образува кисели карбонати. Тоя резултатъ стои въ противорѣчие съ съобщеното по-горѣ твърдение на Klatzo, какво

---

[1]) Освѣнъ берилий, основенъ карбонатъ образува още и металътъ итрий, на който обаче основностьта далеко не е толкова голѣма, колкото на берилий (ср. по-нататъкъ!).

[2]) G. Urbain et H. Lacombe: „Sur un nouveau sel de glucinium volatil". Comptes rendus des séances de l'académie des sciences. Томъ 133, стр. 874 (1901 г.).
H. Lacombe: „Sur un type de composés du glucinium". C. r. томъ 134. стр. 772. (1902 г.).

[3]) Lacombe заключава отъ своитѣ опити, че берилий трѣбва да е двувалентенъ елементъ, „обаче, казва авторътъ, двувалентностьта на берилий не е достатъченъ мотивъ, за да го причислимъ къмъ магнезиевата група."

суспендиранъ въ вода основенъ берилиевъ карбонатъ отъ изобилно количество CO_2 ужъ се прѣвръщалъ въ киселъ берилиевъ карбонатъ.

II. Елементи отъ алуминиевата група.

1. **Алуминий.** — Макаръ че въпросътъ, дали металътъ алуминий може да образува карбинати и какви, е билъ разискванъ често пати въ разни врѣмена, все пакъ той още не е окончателно рѣшенъ. Трудноститѣ, които се изпрѣчватъ при рѣшаването на тоя на гледъ тъй простъ въпросъ, произлизатъ отъ това, че отъ една страна алуминий е слабо електроположителенъ металъ, затова солитѣ му съ слаби киселини сж нетрайни и лесно се разпадатъ частично или изцѣло отъ дѣйствието на вода; отъ друга страна пъкъ се изисква отъ сегашнитѣ аналитически методи, за да се констатира образуването и да се установи състава на карбоната, послѣдниятъ да се изолира и въ чисто състояние анализира. Не е чудно, че при такива условия добититѣ резултати отъ страна на разни химици не хармонирать помежду си. Тъй напр., като дѣйствуватъ съ натриевъ карбонатъ върху стипца, едни химици съобщаватъ, че сполучили да добиятъ основенъ алуминиевъ карбонатъ съ единъ съставъ, други пъкъ — съ другъ съставъ, трети не могли да получатъ при сжщитѣ условия никакъвъ карбонатъ, четвърти пъкъ считатъ образуваниятъ карбонатъ за двойно съединение отъ алуминиевъ хидроокисъ и алкалиевъ карбонатъ и т. н. Въ една по нова работа по тоя въпросъ Day[1]) казва, че до сега изобщо се приемало, какво алуминий не образува карбонати, но той ужъ сполучилъ да добие основенъ алуминиевъ карбонатъ, като дѣйствувалъ съ CO_2 върху натриевъ алуминатъ. Обаче, кога човѣкъ прѣгледа работата на Day по-отблизу, вижда, че полученията отъ него резултатъ е толкова несигуренъ и неопрѣдѣленъ, че едвамъ ли може да се допусне, че съ неговото изслѣдване се е хвърлило колко-годѣ свѣтлина върху тъмния въпросъ за способността на алуминий, да образува карбонати.

Понеже употрѣбената отъ мене метода на изслѣдване не се засѣга отъ поменатитѣ по-горѣ „прѣчки“, то направенитѣ опити обѣщаваха да дадатъ окончателенъ отговоръ на въпроса да способността на алуминиевъ хироокисъ, да встжпа въ реакция съ CO_2.

[1]) William C. Day: „Die Einwirkung von CO_2 auf Natriumaluminat und die Bildung von basischem aluminiumkarbonat“. Amer chem. J. 19. 707. (Chem. Centralblatt. 1898 г. I, 16).

Първи опитъ. Въ двѣтѣ реакционни шишенца турнахъ по 50 куб. сант. $^4/_5$ нормаленъ воденъ разтворъ отъ стипца и по 10 cm^3 калиевъ хидратъ. Въ корекционнитѣ шишенца имаше по 60 куб. сант. разтворъ отъ стипцата, а въ регулирнитѣ шишета имаше освѣнъ отъ тоя разтворъ още и съотвѣтно количество калиева основа. Утайката отъ алуминиевъ хидратъ, $Al(он)_3$, която бѣше се образувала отъ прибавяне калиева основа въ стипчения разтворъ, при разплакване изчезна напълно, и разтоворътъ стана отново бистъръ. Прѣзъ тъй приготвенитѣ опитни шишенца пропущахъ бавно CO_2 и прѣтеглихъ шишенцата отъ врѣме на врѣме. Слѣдъ нѣколко часово пропущане теглата на шишенцата не се увеличаваха повече. Тогава двѣтѣ реакционни шишенца бѣха натегнали съ 98.5 и 100.8, а корекционнитѣ шишенца — съ 96.0 и 95.4 милиграми, отъ което слѣдва, че въ първитѣ нѣмаше химически свързанъ CO_2. За прѣвръщане въ срѣденъ алуминиевъ карбонатъ, $Al_2(CO_3)_3$, 217.0 и 217.8 милигр. $Al(он)_3$, който се намираше въ реакционнитѣ шишенца, се потрѣбни 183.5 и 183.8 милигр. CO_2. Отъ намѣрения резултатъ слѣдва, че при казанитѣ условия въ реакционнитѣ шишенца не се е образувало никакъвъ алуминиевъ карбонатъ.

Втори опитъ. Понеже, както поменахъ, при горния опитъ утаеният първоначално алуминиевъ хидратъ отново се разтвори, вѣроятно, като образува нѣкаква основна соль съ непромѣнената часть отъ стипцата, то можеше да се прѣдположи, че при казания опитъ CO_2 не е можалъ да разложи тая основна соль, за това и не е реагиралъ съ алуминиева хидратъ. За да се избѣгне образуването на каква да е основна алуминиева соль, повторихъ опита съ прѣсно утаенъ алуминиевъ хидратъ, прѣчистенъ отъ каквито и да е примѣси и суспендиранъ въ чиста вода. За тая цѣль постжпихъ тъй, както при берилий, а именно по слѣдния начинъ: Въ 20 куб. сант. полунормаленъ разтворъ отъ стипца прибавихъ амониевъ хиоридъ и излишно количество амонякъ, варихъ смѣсьта нѣколко врѣме, прѣцѣдихъ утаения алуминиевъ хидратъ и го промихъ добрѣ съ врѣла вода. Слѣдъ това го смихъ въ едно реакционно шишенце, което напълнихъ съ чиста вода до чертичката (70 $cm.^3$). По сжщия начинъ приготвихъ и второто реакционно шишенце, а тъй сжщо регулирнитѣ шишенца; въ корекционното шишенце налѣхъ 70 куб. сант. чиста вода. Прѣзъ шишенцата пропущахъ CO_2, както по-прѣди, въ продължение на 20 часа, когато постжпи максималното увеличение на теглата на реакционнитѣ шишенца, а именно: 150.3 и 155 милиграма. За сжщото врѣме тег-

лото на корекционното шишенце бѣше се увеличило съ 142.5 милиграми. Отъ това слѣдва, че въ реакционнитѣ шишенца имаше 8.1 и 12.5 милиграма химически свързанъ CO_2.

Въ реакционнитѣ шишенца имаше по 260 милигр. $Al(OH)_3$, които за прѣвръщане въ срѣденъ алуминиевъ карбонатъ изискватъ по 220 милигр. CO_2. Понеже намѣренитѣ количества (8 и 12 милигр.) химически свързанъ CO_2 образува около 4% отъ теоретически изчисления за срѣденъ карбонатъ, то не ще бѫде погрѣшно, ако се допусне, че това незначително количество CO_2 е билъ свързанъ химически отъ случайни примѣси, които сѫ били въ алуминиева хидратъ. Това прѣдположение е толкова по-допустимо, че се знае, какво алуминиевъ хидратъ много трудно се получава свободенъ отъ амонякъ или амониеви соли.[1])

Понеже при втория опитъ алуминиевътъ хидратъ бѣше прѣзъ всичкото траяне на опита въ свободно състояние и понеже и тукъ се получи сѫщия негативенъ резултатъ, какъвто и при първия опитъ, то слѣдва отъ полученитѣ резултати, че *алуминиевъ хидратъ не може да образува никакъвъ карбонатъ и при най-сгодни за това условия*. Че индиференостьта на алуминиева хидратъ при горнитѣ опити е наистина присѫща на самия алуминий, а не сѫ дължи на неразтворимостьта на хидрата въ вода, слѣдва отъ това, че между изслѣдванитѣ метални хидрати има много такива, които никакъ не се разтварятъ въ вода и това не имъ прѣчи да образуватъ съ CO_2 при сѫщитѣ условия не вамо срѣдни, но дори и кисели карбонати. Такива метали хидрати сѫ напр. кобалтовъ, желѣзенъ и пр.

2. **Итрий.** — Отъ тоя рѣдъкъ металъ е познатъ само срѣденъ карбонатъ, $Y_2(CO_3)_3$, който Cleve получилъ, като пропущалъ CO_2 прѣзъ итриевъ хидратъ, $Y(OH)_3$, суспендиранъ въ вода. Знае се, че тоя карбонатъ се разтваря много малко въ вода, съдържаща CO_2.

При слѣдния опитъ излѣзохъ отъ $^1/_8$ нормаленъ воденъ разторъ отъ итриевъ хлоридъ, отъ който турнахъ въ двѣ реакционни шишенца по 50 cm.^{3} и още по 10 cm.^{3} калиева основа. Въ едно корекционно шишенце имаше 60 cm.^{3} отъ разтвора, а въ двѣ регулирни шишенца 100 и 25 cm.^{3} разторъ и 20 и 5 cm.^{3} калиева основа. Като пропущахъ CO_2 прѣзъ разторитѣ, максималното увеличение на теглата на реакционнитѣ шишенца настѫпи слѣдъ 16 часа и

[1]) Слѣдъ свършването на опита, прѣцѣдихъ смѣсьта отъ реакционнитѣ шишенца и въ бистрия филтратъ можахъ съ Неслеровъ разторъ да констатирамъ присѫствието на малки количества амонякъ, на който вѣроятно се дължи свързването на намѣренитѣ 4% CO_2. За това сѫ били потрѣбни само 3 милиграма амонякъ.

бѣше за реакционнитѣ шишенца 248,1 и 247,5 милиграма, а за корекционното шишенце 107.3 милигр. Слѣдователно, въ двѣтѣ реакционни шишенца имаше 140.8 и 140.3 милигр. химически свързанъ CO^2. Въ двѣтѣ тия шишенца имаше суспендирано 389.9 и 389.8 милитр. итриевъ хидритъ, $У(он)_3$, който за прѣвръщане въ срѣденъ итриевъ карбонатъ, $У_2(CO_3)_3$, изисква 183.4 и 183.3 милиграма CO_2. Опитно намѣренитѣ количества (140.8 и 140.2 милигр.) CO_2 сж съ 42.6 и 43.1 милиграма по-малко отъ теоретически изчисленитѣ. Тая разлика не може се приписа на опитна грѣшка; по-скоро трѣбва да се приеме, въ противоположность на твърденията на Cleve, че, кога дѣйствува CO_2 върху итриевъ хидратъ, суспендиранъ въ вода, реакцията прѣстава, прѣди да се е образувалъ срѣденъ итриевъ карбонатъ, и вмѣсто послѣдния се образува основенъ итриевъ карбонатъ, който не се промѣнява отъ по-нататашно дѣйствие на CO_2. И наистина опитно намѣреното количество химически свързанъ CO_2 отговаря напълно на такъвъ основенъ итриевъ карбонатъ, който е образуванъ отъ три молекули срѣденъ итриевъ карбонатъ и двѣ молекули итриевъ хидратъ, който слѣдователно има тая формула: $3У_2(CO_3)_3.2У(он)_3$. За прѣвръщане на 389.9 и 389.8 милигр. итриевъ хидрокисъ въ основенъ итриевъ карбонатъ съ горнята формула сж потрѣбни теоретически 137.9 и 137.3 милигр. CO_2, които съвпадатъ съ опитно намѣренитѣ количества 130.8 и 140.2 милигр. CO_2.

Дали итрий при други условия, напр. чрѣзъ взаимно дѣйствие на итриевъ хлоритъ и алкалиевъ карбонатъ, може да образува срѣденъ карбонатъ, трудно е да се прѣдвиди възъ основа на горния опитъ. Понеже пъкъ условията при тоя опитъ сж най-сгодни за за образуване кисели карбонати и за идентифициране на послѣднитѣ, дори и когато сж трайни само въ разтворъ, то трѣбва възъ основа на горѣполученния опитенъ резултатъ, да се заключи, че итрий не може да образува кисели карбонати.

3. **Цирконий.** — Отъ карбонатитѣ на цирконий познаваме самo единъ основенъ съ слѣднята формула: $3ZrO_2.CO_2$, който, споредъ начина на добиването му, кристализира съ 6, 8 или 16 молекули вода. Отъ досегашнитѣ изслѣдвания изглеждаше, като че тоя е единственiятъ траенъ цирконiевъ карбонатъ, понеже все той се е получавалъ, независимо отъ това, дали дѣйствуваме съ алкалиеви карбонати върху разтворими цирконiеви соли, както това е направилъ Hermann[1]), или пъкъ дѣйствуваме съ CO_2 върху цирконiевъ хидро-

[1]) R. Hermann: Ueber Zirkonerde und einiger ihrer Salze. Chemisches Centralblatt 1844 г. 191

окисъ, суспендиранъ въ вода, както е постжпилъ Bergelius[1]). Понеже при образуването на поменатия силно основенъ цирконіевъ карбонатъ $^5/_6$ отъ CO_2 на ангажирания въ реакцията алкалиевъ карбонатъ се отдѣля отъ смѣсьта въ свободно състояние, то ако цирконій би могълъ да образува по-малко основенъ или дори срѣденъ карбонатъ, той би ималъ възможность при горнитѣ условия да стори това. Обаче дори карбонати, освѣнъ горѣпоменатия, не сж могли да бждатъ получени, отъ което слѣдва съ голѣма вѣроятность, че цирконій не може да образува срѣденъ карбонатъ, а още по-малко — нѣкой киселъ. Постигнатиятъ при слѣдния опитъ резултатъ не се съгласува съ това заключение.

За слѣдния опитъ излѣзохъ отъ $^1/_4$ нормаленъ воденъ разтворъ отъ цирконіевъ хлоридъ, $ZrCl_4$, отъ който турнахъ въ 2 реакционни шишенца по 50 cm.^{3} и по 10 cm.^{3} калиева основа. Въ двѣ корекционни шишенца имаше по 60 cm.^{3} отъ разтвора, а въ регулирнитѣ шишенца имаше 120 и 15 cm.^{3} разтворъ и съотвѣтно количество калиева основа. Отъ прибавяне калиева основа въ солния разтворъ се образува бѣла волуминозна утайка, която при разплакване не се разтвори. Като пропущахъ прѣзъ опитнитѣ шишенца 16 часа CO_2, реакционнитѣ шишенца постигнаха максималното увеличение на теглата си, което бѣше 295.$_9$ и 300.$_1$ милиграми; въ това врѣме корекционнитѣ шишенца бѣха увеличили теглата си съ 122.$_2$ и 121.$_8$ милигр. Като извадимъ 122.$_2$ отъ първитѣ двѣ числа, намираме, че въ двѣтѣ реакционни шишенца има 173.$_7$ и 177.$_9$ милиграма CO_2, химически свързанъ.

За да се прѣвърнатъ въ познатия основенъ цирконіевъ карбонатъ, съ формула $3ZrO_2.CO_2$, 330.$_6$ и 330.$_3$ милиграма цирконіевъ хидроокисъ, $Zr(OH)_4$, който се намираше свободенъ въ двѣтѣ реакционни шишенца, се изисква 30.$_7$ и 30.$_7$ милиграма CO_2, а за образуване срѣденъ цирконіевъ карбонатъ, $Zr(CO_3)_2$, сж потрѣбни 183.$_9$ и 183.$_3$ милиграма CO_2. Опитно намѣренитѣ количества (173.$_7$ и 177.$_9$ милигр.) CO_2 сж по-малки отъ ония за срѣденъ карбонатъ съ 10.$_2$ и 5.$_9$ милиграма, която разлика е незначителна и се дължи вѣроятно на примѣсъ въ изходната цирконіева соль, която не бѣше означена като „химически чиста“. Отъ резултата на горния опитъ слѣдва, че, кога дѣйствува изобилно количество CO_2 върху цирконіевъ хидроокисъ, суспендиранъ въ вода, послѣднятъ се прѣвръща въ срѣденъ цирконіевъ карбо-

[1]) H. Moissan: Traité de Chemie minerale. Tome II, 558.

натъ. Тоя резултатъ не се съгласува съ резултата, постигнатъ отъ Berzelius (1824 г.). За жалость липсува ми оригиналътъ на Берцелиусовата работа, за да видя, коя е причината на това значително различие между постигнатитѣ отъ двама ни резултати. Понеже отъ краткитѣ данни въ ржководството на Moissan (l. c.) се вижда, че Берцелиусъ е изолиралъ добития отъ него основенъ цирконіевъ карбонатъ и го е анализиралъ, а азъ само констатирвамъ образуването на срѣденъ цирконіевъ карбонатъ въ разтвора, безъ да го изолирамъ, то, не е невъзможно, противоречието между постигнатитѣ отъ двама ни резултати да произлиза отъ нееднаквостьта на употрѣбенитѣ методи. Бѫдещитѣ опити за изолирване констатирания отъ мене срѣденъ цирконіевъ карбонатъ ще дадатъ окончателенъ отговоръ на тоя въпросъ.

Съ описания по-горѣ опитъ се установи същеврѣменно, че металътъ цирконій като хидратъ и при най-сгодни условия не може да образува кисели карбонати.

4. Лантанъ. — Отъ карбонатитѣ на лантана е познатъ досега само срѣдниятъ $La_2(CO_3)_3$, който се намира готовъ въ природата, а изкуствено се добива отъ лантановъ окисъ и CO_2. За него се знае, че не се разтваря въ вода, а вода, която съдържа CO_2, разтваря отъ него само дири.

За слѣдния опитъ зехъ лантановъ нитратъ, $La(NO_3)_3$, отъ който приготвихъ $^1/_4$ нормаленъ разтворъ. По нѣмане достатъчно количество материялъ, употрѣбихъ само по едно реакционно и корекционно шишенце, въ които турнахъ 50 и 60 Cm^3 отъ казания разтворъ, а въ първото още 10cm^3 калиева основа. Въ регулирното шише имаше 90 cm^3 лантановъ разтворъ и 18cm^3 КОН. Утаеният съ КОН лантановъ хидратъ, $La(OH)_3$, бѣше галертовидно, аморфно бѣло тѣло, и не се разтвори при разплакване смѣсьта. Отъ дѣйствието на CO_2 утайката се прѣвръщаше полека-лека въ пѣсъчиво бѣло тѣло; това прѣвръщане бѣше свързано, както ще видимъ, съ прѣвръщането на хидрата въ карбонатъ, и, понеже галертовидният хидратъ бѣше твърдѣ волумонозенъ, и речи прозиренъ, а карбонатътъ — сбитъ и бѣлъ, твърдѣ лесно можеше да се прослѣди съ най-голѣма точность образуването на карбоната дори до послѣдния моментъ отъ реакцията.

Като пропущахъ CO_2 прѣзъ нагласенитѣ по горния начинъ опитни шишенца, увеличението на теглото на реакционното шишенце постигна своя максимумъ едвамъ слѣдъ 16 часа. Това увеличение бѣше 295.8 милиграма, а корекционното шишенце въ това

врѣме бѣше увеличило теглото си съ 114.9 милиграми. Като извадимъ послѣдното число отъ първото, намираме, че въ реакционното шишенце е имало химически свързанъ 180.9 милиграма CO_2.

Въ реакционното шишенце имаше 529.1 милиграма свободенъ лантановъ хидратъ, $La(он)_3$, който, за да се прѣвърне въ срѣденъ лантановъ карбонатъ, $La_2(CO_3)_3$, изисква 183.8 милиграма CO_2. Опитно намѣреното количество (180.9 милигр.) CO_2 е съ 2.9 милигр. по-малко отъ теоритически изчисленото (183.8), отъ което слѣдва, че суспендиранъ въ вода лантановъ хидратъ отъ дѣйствието на изобилно количество CO_2 се прѣвръща квантитативно въ срѣденъ лантановъ карбонатъ. Съ горния опитъ се установи сѫщеврѣменно, че металътъ лантанъ и при най-сгодни условия не може да образува кисели карбонати.

5. Церъ. — Отъ метала церъ сѫ познати досега само два срѣдни карбоната, именно, церокарбонатъ, $Ce_2(CO_3)_3$ и церикарбонатъ, $Ce(CO_3)_2$. Между даннитѣ за тия два карбоната въ разнитѣ ржководства не сѫществува пълна хармония. Тъй напр., въ ржководството отъ Dammer[1]) за церокарбонатъ се разправя, като да е добитъ въ чисто състояние, а въ ржководството отъ Moissan[2]) за сѫщото съединение е казано: „церокарбонатъ още не е добитъ въ чисто състояние.“ Послѣднето мнѣние се срѣща и въ ржководството отъ Graham—Otto[3]). За церикарбоната у Dammer'a е показана само формулата, безъ никаква уговорка, отъ което слѣдва, че тоя карбонатъ е познатъ като такъвъ. Споредъ Moissan'овото ржководство церикарбонатътъ още не е добитъ въ свободно състояние, а отъ него е познатъ само двоенъ карбонатъ, съставенъ отъ основенъ церикарбонатъ и калиевъ карбонатъ съ слѣднята формула: $Ce(CO_3)_3 . CeO_3 . 4K_2CO_3 . 12H_2O$. У Graham-Otto пъкъ нищо не се поменува за церикарбонати.

Прѣдъ видъ на това разногласие въ литературата относително церовитѣ карбонати, изслѣдването, какъ се отнасатъ двата церови хидрата спрѣмо CO_2, прѣдставляваше особенъ интересъ. Послѣдниятъ се увеличаваше значително отъ обстоятелството, че отъ досегашнитѣ данни излизаше, какво церъ може да образува карбонати и въ двѣтѣ си окисни състояния. Въ това отношение той прѣдставлява изключение отъ всички други метали, които сѫ познати въ двѣокисни форми, но отъ които обикновено само по-долнята може да

[1]) l. c. стр. 24.
[2]) l. c. стр.
[3]) l. c. стр. 417.

образува карбонати, напр. желѣзото и др. Азъ направихъ опити и съ церохидратъ, и съ церихидратъ по слѣдния начинъ.

Опитъ съ церохидратъ, $Ce(OH)_3$. Разтворихъ въ вода церохлоридъ, $CeCl_3$, прѣцѣдихъ малкия остатъкъ, който при това остана неразтворенъ, и получихъ приблизително полунормаленъ разтворъ. Отъ тоя разтворъ турнахъ въ двѣ реакционни шишета по 50 cm.^{3} и по 10 cm.^{3} калиева основа. Въ двѣ корекционни шишенца имаше по 60 cm.^{3}, а въ регулиритѣ освѣнъ това и съотвѣтни количества калиева основа. Образуваната съ калиевата основа бѣла утайка отъ церохидратъ, $Ce(OH)_3$, не се разтвори, като разплакнахъ смѣсьта. Като пропущахъ CO_2 прѣзъ опитнитѣ шишенца, цвѣтътъ на утайката захвана полека-лека да прѣминува въ жълтъ. Слѣдъ петчасово бавно пропущане CO_2 утайката бѣше паднала на дъното и образувала два пласта, отъ които горниятъ бѣше жълтъ като жълтъкъ, а долниятъ бѣлъ — още непромѣненъ хидратъ. Отъ по-нататъшно дѣйствие на CO_2 бѣлиятъ пластъ постепенно намалѣваше, така, че слѣдъ като пропущането на CO_2 трая 22 часа, всичката твърда маса въ реакционнитѣ шишенца бѣше станала жълта; едноврѣменно съ това настжпи и максимумътъ на увеличението на теглата имъ, който бѣше 290.0 и 292.3 милиграма, а за корекционнитѣ шишенца бѣше 112.5 и 110.9 милигр. Слѣдователно въ реакционнитѣ шишенца имаше 179.1 и 181.3 милигр. химически свързанъ CO_2.

Въ реакционнитѣ шишенца имаше 532.1 и 531.7 милиграма свободенъ церевъ хидратъ, $Ce(OH)_3$, които изискватъ 184.1 и 183.9 милигр. CO_2, за да се прѣвърнатъ въ срѣденъ церовъ карбонатъ, $Ce_2(CO_3)_3$. Опитно намѣренитѣ количества CO_2 сж съ 5.0 и 2.6 мгр. по-малки отъ теоретически изчисленитѣ, отъ което слѣдва, че при казанитѣ условия, церохидратъ се прѣвръща отъ CO_2 изцѣло въ срѣденъ церокарбонатъ. Съ тоя опитъ се установи сжщеврѣменно, че металътъ церъ и при най-сгодни условия не може да образува кисели церокарбонати.

Слѣдъ свръшването на опита прѣцѣдихъ бързо смѣсьта отъ едното реакционно шишенце и възварихъ отъ бистрия филтратъ въ епрувета — филтратътъ остана напълно бистъръ и безъ промѣна, отъ което слѣдва, че въ него не е имало разтворенъ бикарбонатъ.

Споредъ даннитѣ въ литературата, срѣденъ церовъ карбонатъ трѣбва да е бѣло тѣло, а пъкъ полученитъ при горния опитъ имаше интенсивно жълтъ цвѣтъ. Трудно може да се допусне, че цвѣтътъ се дължи на нѣкоя примѣсь къмъ първоначалната церова соль, а по-вѣроятно е, че церокарбонатъ, добитъ по показаната погорѣ метода, е самъ цвѣтно-интенсивно жълто тѣло.

Опитъ съ церихидратъ, $Ce(OH)_4$. За тоя опитъ си послужихъ съ церисулфатъ, $Ce(SO_4)_2$, отъ който приготвихъ полунормаленъ воденъ разтворъ. Отъ послѣдния турнахъ въ двѣ реакционни шишенца по 50 cm.^{3} и по 10 cm.^{3} калиева основа. Другитѣ опитни шишенца приготвихъ както при прѣходния опитъ. Като пропущахъ CO_2 21 часъ, настѫпи максималното увеличение на теглата на двѣтѣ реакционни шишенца; то бѣше 278.4 и 294.8 милиграми, а за сѫщото врѣме теглото на корекционното шишенце бѣше се увеличило съ 106.1 милиграмъ. Като извадимъ послѣдното отъ първитѣ числа, излиза, че въ реакционнитѣ шишенца е имало 172.3 и 178.7 милиграма химически свързанъ CO_2.

За прѣвръщане въ срѣденъ церикарбонатъ, $Ce(CO_3)_2$, 434.6 и 434.8 милиграма церихидратъ, $Ce(OH)_4$, които се намираха въ двѣтѣ реакционни шишенца, сж потрѣбни 183.8 и 183.9 милиграма CO_2. Тия количества сж по-голѣми отъ опитно намѣренитѣ но 11.5 и 5.2 милигр. Разликата е незначителна, ако се вземе въ внимание, че изходнятъ церисулфатъ не бѣше съвсѣмъ сухъ. Отъ получения резултатъ, слѣдва, че отъ изобилно количество CO_2 церихидратъ се прѣвръща при горнитѣ условия въ срѣденъ церикарбонатъ. Отъ получения резултатъ сѫщо слѣдва, че металътъ церъ и при найсгодни условия не може да образува кисели церикарбонати.

Заслужава да се спомене къмъ горния опитъ слѣдното наблюдение. Когато турнахъ калиева основа въ реакционнитѣ шишенца, които съдържаха церисулфатъ, образува се бѣла аморфна утайка отъ церихидратъ, която при разплакване на смѣсьта не се разтвори и въ противоположность на церохидрата, отъ дѣйствието на CO_2 не промѣни цвѣта си. Като пропущахъ CO_2 нѣколко врѣме първоначалната утайка набъбваше все повече и повече и съ врѣме се прѣвърна изцѣло въ гъста пихтиевидна маса, прилична на прѣсно утаена силициева киселина, която изпълни шишенцето тъй, че CO_2 не можеше да тече свободно; къмъ края на опита трѣбваше да турна реакционнитѣ шишенца въ легнало положение, за да можеше CO_2 да минува прѣзъ галертовадната смѣсь. Това галертообразно състояние на смѣсьта не се промѣни до края на опита и е, както се види, характеристично за срѣдния церикарбонатъ.

6. Талий. — Отъ тоя металъ сж познати до сега само талокарбонати и то сигурно само срѣденъ талокарбонатъ, Tl_2CO_3. За талобикарбонатъ, $TlHCO_3$, даннитѣ въ литературата сж противоречиви, така че не може съ сигурность да се каже, дали талий може да образува бикарбонатъ или не. Тъй напр. Carstanjen пише, че

добилъ талобикарбонатъ отъ срѣденъ талокарбонатъ, като го наситилъ въ воденъ разтворъ съ CO_2 и пр. и описва свойствата му, обаче Werther, както и Lamy, не сж могли по тоя начинъ да добиятъ казания карбонатъ. Поради тая несигурность относително сжществуването на талобикарбоната въ ржководството на Dammer'a при това съединение е поставенъ въпросъ. Отъ казаното се вижда, че въпросътъ за способностьта на талий да образува кисели карбонати още не е рѣшенъ.

Понеже отъ тоя рѣдъкъ металъ имахъ подъ ржка само незначително количество отъ съединенията му, трѣбваше да направя слѣдния опитъ съ сравнително малко материялъ, отъ това обаче точностьта на получения резултатъ не е пострадала ни най-малко, тъй като и корекционното число се получава при сжщитѣ условия. За опита приготвихъ $^1/_2$ нормаленъ воденъ разтворъ талохлоридъ, TlCl, и турнахъ отъ него въ двѣтѣ реакционни шишенца по 20 cm.^{3} и по 2 cm.^{3} калиева основа. Въ едно корекционно шишенце турнахъ 22 cm.^{3} разтворъ, а като регулирани шишенца служеха двѣ и-формени тржбици съ по 20 cm.^{3} талохлоридъ и по 2 cm.^{3} калиева основа. Прѣдъ послѣднитѣ тржбици имаше едно регулирно шише съ 100 cm.^{3} $^1/_8$ нормална калиева основа.

Като пропущахъ прѣвъ тъй приготвенитѣ опитни шишенца CO_2 въ продължение 17 часа, настжпи максималното увеличение на теглата на реакционнитѣ шишенца, което бѣше 148.$_7$ и 146.$_8$ милиграма, а за корекционното шишенце бѣше 73.$_1$ милигр. Въ реакционнитѣ стъкленца имаше, слѣдователно, 75.$_6$ и 73.$_1$ м-гр. химически свързанъ CO_2. Въ сжщитѣ стъкленца имаше 382.$_1$ и 377.$_6$ милиграма свободенъ талохидратъ, TlOH, който за да се прѣвърне въ талобикарбонатъ, $TlHCO_3$, изисква 76.$_1$ и 75.$_2$ милигр. CO_2. Понеже опитно намѣренитѣ числа сж почти идентични съ теоретически изчисленитѣ, слѣдва, че отъ дѣйствието на CO_2 талохидратътъ се бѣше прѣвърналъ квантитативно въ талобикарбонатъ, $TlHCO_3$. Съ постигнатия при тоя опитъ резултатъ, въпросътъ за способностьта на талий, да образува бикарбонатъ се рѣши окончателно въ положителенъ смисълъ. Другъ е въпросътъ за трайностьта на талобикарбоната въ изолирано състояние, който остава още не рѣшенъ и изисква специални опити.

Дали талий може образува таликарбонати, ако не кисели, то поне срѣдни или основни, въ литературата нищо нѣма казано за това; изглежда, като да не сж още правени опити въ тая посока. И азъ не можахъ да направя подобни опити, понеже ми липсува

съотвѣтенъ материялъ, обаче ако се земе прѣдъ видъ способностьта на талий, да образува бикарбонатъ, изглежда доста вѣроятно, че той ще може да образува поне основни таликарбонати.

III. Метали отъ групата на хрома.

1. **Хромъ.** — Въ химическата литература се срѣщатъ данни за срѣденъ хромокарбонатъ, $CrCO_3$, и четири основни хромикарбонати, на които формулитѣ сж показани по-долу. Всички тия карбонати сж добити отъ разтворими хромови соли и алкалиеви карбонати. Относително сжществуването на казанитѣ четири основни хромикарбонати мнѣнията на отдѣлнитѣ химици се различаватъ значително помежду си. Тъй напр. въ ржководствата на Dammer и на Moissan за тия хромови карбонати се разправя безъ каквато и да е оговорка, отъ което слѣдва, че авторитѣ считатъ тия съединения за добити и сжществуването имъ вънъ отъ всѣко съмнѣние. Въ противоположность на това, тия карбонати липсуватъ въ ржководството на Graham-Otto. Че липсата не е случай, а се дължи на това, че авторитѣ считатъ въпроснитѣ карбонати за несжществуещи, ясно се вижда отъ слѣдния цитатъ изъ казаното ржководство: „Алкалиеви карбонати утайватъ (отъ разтворими хромови соли) сивосинкъвъ хидроокисъ, който съдържа само малко въглена киселина“ (стр. 1072). Отъ това слѣдва, че чрѣзъ взаимодѣйствие на хромисоли и алкалиеви карбонати не могатъ да се образуватъ хромикарбонати. Дали хромикарбонати могатъ да се образуватъ по други методи, напр. отъ хромовъ хидратъ и CO_2, не е още опитвано. Отъ казаното до тукъ се вижда, че въпросътъ за способностьта на хрома, да образува хромикарбонати още не може да се счита за окончателно рѣшенъ. По тая причина азъ направихъ опити съ хромовъ хидратъ, както въ присжтствието на значителенъ излишъкъ отъ първоначалната непромѣнена хромова соль, тъй и въ отсжтствието на такава соль, като суспендирахъ прѣчистенъ хромихидратъ въ дестилирана вода.

При *първия опитъ* излѣзохъ отъ хромова стипца, отъ която приготвихъ нормаленъ воденъ разтворъ. Въ двѣ реакционни шишенца турнахъ по 50 $cm.^3$ отъ тоя разтворъ и по 10 $cm.^3$ калиева основа. Корецкионнитѣ и регулиращитѣ шишенца приготвихъ както обикновено. Образуваната отъ прибавяне калиева основа утайка отъ хромовъ хидратъ, $Cr(OH)_3$, при разплакване смѣсьта се разтвори всичката бистро, вѣроятно, като образува съ непромѣнената стипца основна соль. Слѣдъ като пропущахъ прѣзъ опитнитѣ шишенца CO_2 въ продължение на 15 часа, въ реакционнитѣ шишенца не се за-

бѣлѣзваше никаква видима промѣна, а теглата имъ бѣха се увеличили съ 95.6 и 92.7 милиграма, когато пъкъ теглата на корекционнитѣ шишенца бѣха натегнали съ 96.0 и 95.8 милиграма. Отъ това слѣдва, че въ реакционнитѣ шишенца нѣмаше химически свързанъ CO_2, значи, хромовиятъ хидратъ не бѣше реагиралъ съ CO_2.

Понеже, както видѣхме по-горѣ, утаениятъ съ калиевата основа хромовъ хидратъ отново се разтвори въ смѣсьта, той се намираше не въ свободно състояние, а вѣроятно, като съставна часть на нѣкаква основна соль. Затова, точно казано, съ описания по-горѣ опитъ се доказа не индиферентностьта на свободенъ хромовъ хидратъ къмъ CO_2, а само неспособностьта на CO_2 да разложи прѣдполагаемата въпросна основна соль.

При *втория опитъ* излѣзохъ пакъ отъ воденъ разтворъ на хромова стипца, като зехъ 40 cm.³ отъ него, въ които се съдържаше 687.2 милиграма хромовъ хидратъ, и утаяхъ послѣдния напълно съ амонякъ. Понеже за опита се изискваше хромовиятъ хидратъ да е напълно прѣчистенъ отъ амонякъ, трѣбваше да промия получената утайка отъ хидрата около 30 пати съ врѣла вода, докато филтратътъ не се промѣняваше повече отъ Неслеровъ реактивъ. Така прѣчистения хромовъ хидратъ смихъ въ едно реакционно шишенце, което послѣ допълнихъ съ чиста вода до рѣзката му (70 cm.³). По сѫщия начинъ приготвихъ още едно реакционно шишенце и 2 регулирни, а въ корекционнитѣ шишенца турнахъ по 70 cm.³ чиста вода.

Като пропущахъ CO_2 18 часа, настѫпи максималното увеличение на теглата на реакционнитѣ шишенца, което бѣше 235.4 и 226.7 милиграма, а въ корекционнитѣ шишенца бѣше 169.8 и 168.0 милиграма. Отъ това слѣдваше, че въ реакционнитѣ шишенца имаше 65.6 и 56.9 милигр. химически свързанъ CO_2. Отъ тоя резултатъ трѣбваше да се заключи, че хромовиятъ хидратъ бѣше образувалъ нѣкой основенъ хромикарбонатъ. Така прѣдположихъ и азъ първоначално, но понеже полученото количество CO_2 не отговаря на никой отъ познатитѣ основни карбонати, рѣшихъ да повторя опита съ нови количества хромовъ хидратъ, добитъ по сѫщия начинъ. При тоя, *трети,* опитъ се получи, че въ двѣтѣ реакционни шишенца имаше само 9.6 и 11.7 милиграма химич. свързанъ CO_2, за които трудно можеше да се намѣри нѣкой вѣроятенъ основенъ карбонатъ. Това голѣмо различие въ резултатитѣ отъ двата опита показваше, че свързването на CO_2 въ тоя случай вѣроятно се дължи не на хромовия хидратъ. И наистина, като прѣцѣдихъ смѣсьта отъ реак-

ционнитѣ шишенца и при двата опита, бистриятъ филтратъ се размѣти съ Неслеровъ разтворъ, което показваше, че въ реакционнитѣ шишенца е имало амонякъ, на който сигурно се дължи химическото свързване на намѣрения при опита CO_2.

Понеже отъ тия опити се видѣ, че напълното отстранение амонякъ отъ хромовия хидратъ не може да се постигне чрѣзъ промиване послѣдния съ врѣла вода, трѣбваше да се потърси другъ начинъ, за добиване напълно чистъ хромовъ хидратъ. Направенитѣ съ тая цѣль опити показаха, че ако се употрѣби за утайване хромовиятъ хидратъ анилинъ, вмѣсто амонякъ, получената утайка слѣдъ тричатно промиване съ врѣла вода става съвършено чиста. Съ такъвъ чистъ хромовъ хидратъ направихъ *четвърти опитъ* точно тъй, както е казано при описания по-горѣ „втори опитъ“, като зехъ за всѣко реакционно шишенце по 40 ст.^{3} стипченъ разтворъ, въ който имаше по 687.2 милиграма хромовъ хидратъ. Максималното увеличение теглото на реакционнитѣ шишенца настжпи, слѣдъ като пропушахъ CO_2 17 часа. То бѣше 153.3 и 163.0 милиграма, а за реакционното шишенце бѣше 155.0 милигр. И тъй първото реакционно шишенце имаше 1.7 милиграма по-малко, а въ второто 8.0 милигр. повече CO_2, отколкото въ корекционното шишенце, отъ което слѣдва, че хромовиятъ хидратъ никакъ не бѣше реагиралъ съ CO_2.

Количествата CO_2, необходими за прѣвръщане 687.2 милигр. $Cr(OH)_3$, които се намираха въ всѣко реакционно шишенце, въ нѣкой отъ познатитѣ четири карбонати, е показано слѣдъ формулата на на всѣкой отъ тѣхъ въ слѣднята табличка:

$Cr_2(CO_3)_3$	изисква	439.9	милиграма	CO_2,
$Cr_2O_3.CO_2.4H_2O$	„	146.6	„	„
$2Cr_2O_3.CO_2.6H_2O$	„	73.3	„	„
$4Cr_2O_3.CO_2.H_2O$	„	36.6	„	„

Отъ полученитѣ резултати при горнитѣ опити слѣдва, че чистъ хромовъ хидратъ и при най-сгодни условия не реагира съ CO_2.

2. **Манганъ.** — Отъ тоя металъ е познатъ сигурно срѣденъ манганокарбонатъ, $MnCO_3$, който се намира готовъ въ природата, а е добитъ и изкуствено. Въ ржководството на Moissan се споменуватъ още единъ основенъ манганокарбонатъ, а отъ киселитѣ — още манганозесквикарбонатъ, за които обаче въ ржководствата отъ Dammer и отъ Graham-Otto нищо не е казано. Относително срѣдния манганокарбонатъ се знае, че той се разтваря по-лесно въ вода, наситена съ CO_2, нежели въ чиста, обаче не се знае, да ли

разтварянето е свързано съ образуване кисели карбонати или безъ образуване такива.

При слѣдния опитъ излѣзохъ отъ нормаленъ разтворъ на манганозъ сулфатъ, $MnSO_4$, отъ който турнахъ въ двѣ реакционни шишенца по 50 cm.³ и по 10 cm.³ калиева основа. Корекционнитѣ и регулирнитѣ шишенца приготвихъ сѫщо както при другитѣ опити. Като пропущахъ CO_2 прѣзъ опитнитѣ шишенца 17 часа, настѫпи максималното увеличение теглото на реакционнитѣ шишенца, което бѣше 284.3 и 284.1 милигр., а на корекционнитѣ шишенца теглата се увеличиха съ 86.9 и 86.5 милигр.

Въ реакционнитѣ шишенца имаше 371.7 и 372.3 милиграма свободенъ манганозъ хидратъ, който изисква 183.4 и 183.7 милиграма CO_2, за да се прѣвърне въ срѣденъ манганозъ карбонатъ, $MnCO_3$. Опитно намѣренитѣ количества CO_2 сѫ по-голѣми отъ горнитѣ съ 14.4 и 13.8 милигр.; отъ това слѣдва, че отъ изобилно количество CO_2 манганозъ хидратъ се прѣвръща въ срѣденъ манганозъ карбонатъ, отъ който около 7% реагира по-нататъкъ съ CO_2 и се прѣвръща въ киселъ манганозъ карбонатъ. Да ли послѣдниятъ е бикарбонатъ или другъ нѣкой киселъ карбонатъ, не е установено, обаче той е разтворимъ въ вода, понеже, като прѣцѣдихъ слѣдъ опита смѣсьта отъ реакционнитѣ шишенца и възварихъ бистрия филтратъ, той се размѫти доста силно, отъ което слѣдва, че е съдържалъ киселъ карбонатъ.

Образуваната първоначално желатинозна утайка отъ манганозъ хидратъ, не се разтвори при разплакване на смѣсьта, обаче прѣзъ врѣме на пропускането CO_2 прѣзъ опитнитѣ шишенца тя полекалека се сби и прѣвърна въ праховидна маса съ сивичъкъ цвѣтъ, която падна на дъното на шишенцата.

3. **Желѣзо.** — Макаръ че карбонатитѣ на желѣзото сѫ били прѣдметъ на обстоятелни изслѣдвания отъ страна на много химици, все пакъ въпросътъ за способностьта на желѣзото, да образува карбонати, не е рѣшенъ окончателно и даннитѣ въ литературата отъ страна на разни химици не сѫ лишени отъ противоречия. Отъ желѣзнитѣ карбонати до сега сигурно е познатъ само срѣденъ ферокарбонатъ, $FeCO_3$, който се намира готовъ въ природата, а може да се добие и изкуствено. Знае се сѫщо, че срѣденъ ферокарбонатъ се разтваря значително въ вода, наситена съ CO_2, отъ което правятъ заключение, че при това се образува нѣкой киселъ ферокарбонатъ. Понеже послѣдниятъ е траенъ само въ присѫтствие на свободенъ CO_2, и веднага се утайва като срѣденъ ферокарбонатъ,

щомъ отстранимъ отъ разтвора свободния CO_2, то невъзможно бѣше да се рѣши чрѣзъ анализа въпроса за състава на въпросния киселъ карбонатъ, а химицитѣ обикновено прѣдполагатъ, че е феробикарбонатъ, $FeH_2(CO_3)_2$. Приема се сѫщо, че като бикарбонатъ се намира желѣзото и въ тъй нареченитѣ естествени „желѣзни води“ или „стоманени води“. Основни ферокарбонати още не сѫ познати.

Отъ ферикарбонатитѣ до сега не е познатъ нито срѣденъ, нито пъкъ нѣкой киселъ. Колкото до основнитѣ ферикарбонати, отъ тѣхъ се поменуватъ въ литературата нѣколко, обаче даннитѣ за тѣхъ не сѫ лишени отъ несигурность, та дори и отъ противоречия. За това въпросътъ за основнитѣ ферикарбонати се третира въ отдѣлнитѣ ржководства по химия твърдѣ различно. Тъй напр. въ ржководството на Graham-Otto (II, 2. стр. 632) сѫ описани нѣколко основни ферикарбонати, добити отъ разтворими ферисоли и алкалиеви карбонати. Въ ржководството на Dammer'a сѫщо сѫ показани нѣколко основни ферикарбонати, обаче слѣдъ всѣкой отъ тѣхъ е поставенъ въпросъ, съ което се изказва съмнѣние за сѫществуването имъ. Moissan пъкъ не помѣстя въ ржководството си отдѣлни ферикарбонати, а само изброява фактоветѣ, въз основа на които се приема сѫществуването на такива съединения. Отъ казаното се вижда, че въпросътъ за способностьта на желѣзото да образува ферикарбонати още не е получилъ окончателно рѣшение. Прѣдъ видъ на това положение на въпроса за желѣзнитѣ карбонати, и понеже досегашнитѣ опити сѫ правени съ желѣзни соли и алкалиеви карбонати, азъ изслѣдвахъ по-обстоятелно дѣйствието на CO_2 върху желѣзнитѣ хидрати при разни условия.

Опити съ ферихидратъ, $Fe(OH)_3$. При единъ опитъ дѣйствувахъ съ CO_2 върху ферихидратъ въ присѫтствие на $FeCl_3$, а при други опитъ — въ отсѫтствие на послѣднето съединение. Въ първия случай турнахъ въ реакционнитѣ шишенца по 50 $cm.^3$ нормаленъ разтворъ отъ $FeCl_3$ (сублимиранъ) и по 10 $cm.^3$ калиева основа. Другитѣ опитни шишенца приготвихъ както обикновено. Образуваната отъ прибавяне калиева основа утайка — $Fe(OH)_3$ — се разтвори бистро, като разплакнахъ смѣсьта. Като пропущахъ CO_2 нѣколко часа, настѫпи максималното увеличение теглото на реакционнитѣ шишенца, което бѣше 112.2 и 113.8 милиграма, а двѣтѣ корекционни шишенца въ това врѣме бѣха натегнали съ 111.0 и 112.7 милигр. Отъ тоя резултатъ слѣдва, че въ реакционнитѣ шишенца нѣма химически свързанъ CO_2. Значи, при казанитѣ условия ферихидратъ не реагира съ CO_2.

Понеже при горния опитъ ферихидратътъ се разтвори отъ излишъка на непромѣнената соль — ферихлоридъ, като образува съ нея вѣроятно основна соль, то, за да се избѣгне тая компликация, направихъ втори опитъ съ чистъ ферихидратъ, суспендиранъ въ дестилирана вода. За тая цѣль възварихъ съ калиева основа 30 $cm.^3$ разтворъ отъ ферихлорида и получената утайка, 355.0 милиграма $Fe(OH)_3$, промихъ съ врѣла вода и смихъ въ едно реакционно шишенце, което допълнихъ съ чиста вода до 70 $cm.^3$. Така приготвихъ и второто реакционно шишенце. Като пропущахъ CO_2 16 часа, настжпи максималното увеличение на теглата на реакционнитѣ шишенца, което бѣше 152.8 и 153.8 милигр. Корекционното шишенце бѣше натегнало съ 142.5 милигр., тъй че въ реакционнитѣ шишенца имаше 10.3 и 11.3 милигр. CO_2 химически свързанъ. За прѣвръщане въ срѣденъ ферикарбонатъ, $Fe_2(CO_3)_3$, 355.0 милигр. $Fe(OH)_3$ сж потрѣбни 220 милигр. CO_2. Като се има прѣдъ видъ, че е твърдѣ трудно да се получи по казания начинъ ферихидратъ, съвършено чистъ отъ алкалии, не ще е неоснователно, ако се допусне, че намѣренитѣ въ реакционнитѣ шишенца минимални количества (10 милигр.) химически свързанъ CO_2, е билъ съединенъ не съ ферихидрата, но съ примѣсени къмъ него алкалии. Въ такъвъ случай двата опита довеждатъ до единъ и сжщъ резултатъ, именно, че ферихидратъ и при най-сгодни условия не може да реагира съ CO_2.

Че индиферентността на ферихидрата къмъ CO_2 не се дължи на неговата неразтворимость въ вода, слѣдва отъ факта, дѣто, както ще видимъ, ферохидратъ, макаръ сжщо неразтворимъ въ вода, при сжщитѣ условия образува не само срѣденъ, но дори и киселъ ферокарбонатъ.

Опитъ съ ферохидратъ, $Fe(OH)_2$. Опитътъ съ ферохидратъ направихъ по общия начинъ, като турнахъ въ всѣко реакционно шишенце по 50 $cm.^3$ нормаленъ разтворъ отъ феросулфатъ, $FeCO_4$, и по 10 $cm.^3$ калиева основа. Образуваната при това утайка отъ ферохидратъ не се разтвори при разплакване смѣсьта. Регулирнитѣ и корекционнитѣ шишенца приготвихъ, както обикновено. Дѣйствието на CO_2 върху ферохидрата достигна максимума си въ продължение на 5 часа, при което реакционнитѣ шишенца бѣха натегнали съ 332.2 и 316.3 милиграма, а корекционнитѣ шишенца — съ 108.0 и 108.2 милигр. Слѣдователно въ реакционнитѣ шишенца имаше 224.0 и 208.1 милиграма химически свързанъ CO_2.

Въ реакционнитѣ шишенца имаше първоначално 376.3 и 376.1 милигр. $Fe(OH)_2$, които, за да се прѣвърнатъ въ срѣденъ феро-

карбонатъ, $FeCO_3$, изискватъ 183.9 и 183.7 милиграма CO_2. Опитно намѣренитѣ количества химически свързанъ CO_2 сж по-голѣми отъ послѣднитѣ съ 40.1 и 24.4 милигр. Излишниятъ CO_2 е билъ свързанъ съ часть отъ срѣдния карбонатъ въ видъ на киселъ ферокарбонатъ. За прѣвръщане 376.3 милигр. $Fe(OH)_2$ въ феробикарбонатъ, $FeH_2(CO_3)_2$, сж потрѣбни 367.7, а въ ферозесквикарбонатъ, $Fe_2H_2(CO_3)_3$, 245.2 милигр. CO_2. Отъ това слѣдва, че въ киселъ ферокарбонатъ се е прѣвърнала само една часть отъ срѣдния карбонатъ, послѣ което е настжпило равновѣсие между двата карбоната.

Наистина, по намѣрения при горния опитъ резултатъ не може съ положителность да се рѣши, какъвъ киселъ карбонатъ се е билъ образувалъ при казанитѣ условия, обаче, ако се земе въ внимание, 1) че киселиятъ карбонатъ е трѣбвало да стои въ равновѣсие съ непромѣнената часть отъ срѣдния карбонатъ и съ свободния CO_2 и 2) че е доказано, какво прѣвръщането на срѣденъ натриевъ карбонатъ въ натриевъ бикарбонатъ и обратно всѣкога става чрѣзъ посрѣдно образуване на натриевъ зесквикарбонатъ ($Na_2CO_3 \rightarrow Na_4H_2(CO_3)_3 \rightarrow NaHCO_3$), — възъ основа на това, пб е вѣроятно [1]) че образуванията при горнитѣ условия киселъ ферокарбонатъ е ферозесквикарбонатъ, $Fe_2H_2(CO_3)_3$, а не феробикарбонатъ, $FeH_2(CO_3)_2$, както се прѣдполага сега. Това заключение има още по-голѣма вѣроятность относително състоянието на желѣзото въ естественитѣ „желѣзни води“, понеже послѣднитѣ далеко не сж тъй съвършено наситени съ CO_2, както бѣше разтворътъ при горния опитъ. Затова трѣбва да се приеме, че въ въпроснитѣ „желѣзни води“ желѣзото се намира разтворено като ферозесквикарбонатъ, а не като феробикарбонатъ, както се прѣдполага сега.

Отъ горнитѣ опити съ желѣзото слѣдва, че ферихидратъ не реагира съ CO_2, а ферохидратъ реагира съ CO_2 лесно, като образува смѣсь отъ срѣденъ ферокарбонатъ и киселъ ферокарбонатъ.

4. **Никелъ.** — Отъ никела сж познати, сравнително съ кобалта, малко карбонати. Срѣденъ никеловъ карбонатъ, $NiCO_3$, е добитъ изкуствено, а основенъ никеловъ карбонатъ съ формула, $2NiO.NiCO_3+6H_2O$ се намира готовъ въ природата като минералъ заротитъ; сжщо е познатъ и слѣдниятъ основенъ карбонатъ, $4NiO.NCO_3+8H_2O$. Други никелови карбонати основни или кисели не сж познати. Отъ казаното въ литературата за никеловитѣ карбонати изглежда, като че въпросътъ за способностьта на никела, да

[1]) Сравни кобалтъ и никелъ по-нататъкъ.

образува кисели карбонати още не е билъ прѣдметъ на изслѣдване отъ страна на химицитѣ.

За слѣдния опитъ излѣзохъ отъ нормаленъ воденъ разтворъ отъ никеловъ хлоридъ, $NiCl_2$, отъ който турнахъ въ двѣ реакционни шишенца по 50 cm.³ и по 10 cm.³ калиева основа. Образуваната при това желатинозна зелена утайка отъ никеловъ хидратъ, $Ni(OH)_2$, не се разтвори, като разплакнахъ смѣсьта. Въ корекционнитѣ и регулирнитѣ шишенца турнахъ, както обикновено, отъ никелова разтворъ, или пъкъ още и калиева основа. Като пропущахъ CO_2 22 часа прѣзъ опитнитѣ шишенца, реакционнитѣ шишенца прѣстанаха да увеличаватъ теглата си и максималното имъ увеличение бѣше 348.5 и 348.9 милиграма, а корекционнитѣ шишенца въ това врѣме бѣха натегнали съ 100.4 и 98.6 милиграма. Значи, въ реакционнитѣ шишенца имаше химически свързанъ 248.1 и 248.5 милигр. CO_2. Въ тия шишенца имаше първоначално 386.5 и 386.9 милигр. свободенъ никеловъ хидратъ, който, за да се прѣвърне въ срѣденъ никеловъ карбонатъ, $NiCO_3$, изисква 183.6 и 183.8 милигр. CO_2, а за образуване никеловъ бикарбонатъ, $NiH_2(CO_3)_2$, сж потрѣбни 367.3 и 367.6 милигр. CO_2. Намѣренитѣ количества CO_2 (248.1 и 248.5 милигр.) лежатъ между изчисленитѣ за срѣденъ и за бикарбонатъ количества CO_2, и напълно отговарятъ на четвъртъ киселъ никеловъ карбонатъ съ слѣднята формула $Ni_3H_2(CO_3)_4$, за образуването на който казанитѣ количества никеловъ хидратъ изискватъ 244.6 и 244.8 милигр. CO_2.

Въ противоположность на кобалтовия хидратъ, който, както ще видимъ, напълно се разтворя въ вода отъ дѣйствието на CO_2, отъ никелова хидратъ, по изгледъ, се разтвори при горния опитъ само незначителна часть, а главната маса остана неразтворена като стана само по-блѣда. Слѣдъ опитѣ прѣцѣдихъ смѣсьта отъ реакционнитѣ шишенца и възварихъ бистрия тъмнозеленъ филтратъ, при което веднага се образува волуминозна зелена утайка, вѣроятно отъ срѣденъ никеловъ карбонатъ. Сжщо се размѫти проба отъ бистрия филтратъ, като постоя нѣколко врѣме на въздуха при обикновена температура. Отъ горния опитъ слѣдва, че никеловъ хидратъ при казанитѣ условия реагира съ CO_2, като образува новъ типъ киселъ карбонатъ — *четвърть киселъ никеловъ карбонатъ*, $Ni_3H_2(CO^3)_{41}$; послѣдниятъ донѣйдѣ се разтваря въ вода, наситена съ CO_2, и веднага се утайва отъ разтвора, щомъ изгуби свободния си CO_2.

5. Кобалтъ. — Отъ кобалта е познатъ срѣденъ карбонатъ, $CoCO_3$, който се намира и готовъ въ природата, а тъй сжщо нѣ-

колко основни кобалтови карбонати, на които съставътъ стои въ зависимость отъ начина на добиването и сушенето имъ. Въ ржководството на Dammer'a се споменува единъ киселъ кобалтовъ карбонатъ, който се образува, кога дѣйствуваме върху срѣденъ кобалтовъ карбонатъ съ вода, наситена съ CO_2. Тъй полученият киселъ карбонатъ е познатъ само въ разтворъ, който съдържа свободенъ CO_2 и при отлѫчване на послѣдния отъ разтвора се утайва отново срѣденъ карбонатъ. Самиятъ киселъ карбонатъ не е още изолиранъ и изслѣдванъ, затова нищо не се знае за състава му. Въ ржководствата на Moissan и на Graham-Otto нищо не се споменува за тоя киселъ карбонатъ, пъкъ и въ Dammer'овото ржководство не е показана литературата за него, отъ което слѣдва, че сѫществуването на киселъ кобалтовъ карбонатъ не е окончателно доказано.

При слѣдния опитъ излѣзохъ отъ кобалтовъ нитратъ, $Co(NO_3)_2$, като приготвихъ отъ него нормаленъ разтворъ и турнахъ въ реакционнитѣ шишенца по 50 $cm.^3$ и по 5 $cm.^3$ калиева основа. Въ другитѣ опитни шишенца имаше отъ сѫщия разтворъ и съотвѣтно количество калиева основа. Утайката, $Co(OH)_2$, която се образува, когато турнахъ калиева основа, не се разтвори, като разплакнахъ смѣсьта. Максимумътъ на увеличение теглото на реакционнитѣ шишенца се постигна, слѣдъ като пропущахъ CO_2 14 часа; теглата на шишенцата бѣха се увеличили съ 264.7 и 256.0 милиграма, а корекционнитѣ шишенца бѣха натегнали съ 114.0 и 112.3 милигр. И тъй, въ реакционнитѣ шишенца имаше 150.7 и 142.0 милигр. химически свързанъ CO_2.

Прѣзъ врѣме на пропущането CO_2 първоначалната утайка отъ $Co(OH)_2$ бѣше се разтворила съ изключение на една съвсѣмъ незначителна часть, която прѣдставляваше лигаво кафениево тѣло, никакъ неприлично на кобалтовъ хидратъ. Понеже при по-нататъшно бавно пропущане CO_2 прѣзъ реакционнитѣ шишенца утайката не се разтваряше, прѣцѣдихъ смѣсьта отъ реакционнитѣ шишенца и останалия на филтера твърдъ остатъкъ, безъ да го промивамъ или суша, смихъ го обратно въ едно реакционно шишенце, което допълнихъ съ дестилирана вода. Прѣзъ послѣдното пропущахъ бързъ токъ отъ CO_2 безъ огледъ къмъ квантитативната страна на опита въ продължение на нѣколко часа, но твърдото тѣло не се разтвори, отъ което слѣдва, че то не е кобалтохидратъ, а е нѣкаква примѣсь. Понеже изходната соль, кобалтовъ нитратъ, бѣше „pro anal.“, то едвамъ ли може да се допусне, че тѣлото е било ферихидратъ, макаръ да приличаше на него. По-вѣроятно е, че тая

кафяна утайка бѣше кобалтихидратъ, $Co(OH)_3$, който се е намиралъ първоначално примѣсенъ въ кобалтонитрата, като кобалтинитратъ, $Co(NO_3)_3$. Твърдѣ е вѣроятно, че кобалтихидратъ сжщо тъй нѣма да реагира съ CO_2, както това се доказа за ферихидрата, $Fe(OH)_3$.

Въ реакционнитѣ шишенца имаше първоначално 193.1 и 193.6 милиграма $Co(OH)_3$, които, за да се прѣвърнатъ въ срѣденъ кобалтовъ карбонатъ, $CoCO_3$, изискватъ 91.7 и 91.6 милигр. CO_2, а за прѣвръщане въ кобалтовъ зесквикарбонатъ сж потрѣбни 137.6 и 137.5 милигр CO_2. Опитно намѣренитѣ количества (150.7 и 142.6) CO_2 сж по-голѣми отъ послѣднитѣ съ 13.1 и 4.5 милигр. Отъ това слѣдва, че отъ дѣйствието на изобилно количество CO_2 върху кобалтовъ хидратъ при казанитѣ условия послѣдниятъ се прѣвръща въ кобалтовъ зесквикарбонатъ, $Co_2H_2(CO_3)_3$, който се разтваря лесно въ вода, наситена съ CO_2.

Кобалтовъ зесквикарбонатъ е траенъ само въ разтворъ, и то въ присжтствие на много свободенъ CO_2; ако разтворътъ стои на въздуха, или, по-скоро, ако го възваримъ, кобалтътъ се утайва изъ разтвора като срѣденъ кобалтовъ карбонатъ, въ видъ на розово-виолетно тѣло. Още не сж направени специални опити за изолиране на въпросния киселъ кобалтовъ карбонатъ, обаче по всичко изглежда, че той едвамъ ли ще може да бжде изолиранъ изъ разтвора непромѣненъ.

IV. Метали отъ групата на мѣдьта.

1. Мѣдь. — Карбонатитѣ на мѣдьта сж били прѣдметъ на многобройни и обстоятелни изслѣдвания; постигнатитѣ до сега резултати могатъ да се резюмиратъ въ кратко, както слѣдва: Купрокарбонати още не сж познати, макаръ че сж правени опитвания за тѣхното добиване. Отъ куприкарбонатитѣ срѣденъ куприкарбонатъ, $CuCO_3$, сжщо не е познатъ. За куприбикарбонатъ Wagner[1]) прѣдполага да се образува въ минимални количества, когато дѣйствуване върху основенъ куприкарбонатъ съ CO_2 подъ натискъ 6 атмосфери. Отъ основнитѣ куприкарбонати два (малахитъ и азуритъ) се намиратъ готови въ природата, а по изкуственъ начинъ сж добити нѣколко други такива. Общепознато е, че, ако мѣдь или бронза стои на въздуха, покрива се съ зеленъ пластъ, нареченъ „благородна зеленина“ или „patina“, за която се приема, че по съставъ е подобна на малахита. Въ Dammer'овото ржководство е казано, че такъвъ основенъ карбонатъ се образува още по-бързе, ако суспендираме мѣденъ хидратъ

[1]) R. Wagner. Zeitschrift für anal. Chemie, VI, 169.

въ вода и пропущаме прѣзъ нея CO_2. Отъ всички данни въ литературата слѣдва, че мѣдьта притежава въ голѣма степень тенденция, да образува основни карбонати. Прѣдъ видъ на това и на обстоятелството, че не сѫществуватъ срѣденъ и кисели куприкарбонати, трѣбваше да се очаква съ голѣма вѣроятность, че по употрѣбената отъ мене метода за дѣйствието на CO_2 върху мѣденъ хидратъ реакцията ще се спре при нѣкой срѣденъ карбонатъ. Както ще видимъ, обаче, опититѣ не потвърдиха очакваното.

а. Опитъ съ куприхидратъ, $Cu(OH)_2$. Приготвихъ нормаленъ разтворъ отъ мѣденъ сулфатъ, $CuSO_4$, отъ който турнахъ въ двѣтѣ реакционни шишенца по $50cm^3$ и по $10cm^3$ калиева основа. Другитѣ опитни шишенца снабдихъ, както обикновено, съ сулфатовъ разтворъ или още и съ калиева основа. Прѣзъ тъй приготвенитѣ опитни шишенца пропущахъ бавенъ токъ отъ CO_2 въ продължение на 12 часа, когато настѫпи максималното увеличение теглата на реакционнитѣ шишенца, което бѣше 108.1 и 113.3 милигр., а корекционнитѣ шишенца бѣха натегнали съ 106.0 и 102.1 милигр. Значи, въ реакционнитѣ шишенца имаше 2.1 и 7.3 милигр. химически свързанъ CO_2. За прѣвръщане въ срѣденъ мѣденъ карбонатъ мѣдниятъ хидратъ, който се намираше въ казанитѣ шишенца, се изисква 183.5 и 182.2 милиграма CO_2, отъ което слѣдва, че мѣдниятъ хидратъ не бѣше реагиралъ съ CO_2.

Понеже постигнатиятъ при горния опитъ резултатъ не се съгласуваше съ показанието въ литературата, което спомената погорѣ, и споредъ което трѣбваше да се образува основенъ карбонатъ, повторихъ опита точно по горния начинъ. Добитиятъ при втория опитъ резултатъ потвърди напълно резултата отъ първия опитъ, понеже се намѣри, че въ двѣтѣ реакционни шишенца сега бѣше свързанъ химически 6.5 и 9.4 милигр. CO_2. Отъ горнитѣ резултати слѣдва, че противъ всѣко очакване и въ противоречие съ даннитѣ въ литературата, суспендиранъ въ вода прѣсно добитъ мѣденъ хидратъ при горѣказанитѣ условия (въ отсѫтствие на въздуха) не реагира съ CO_2. Трѣбва да забѣлѣжа още, че мѣдниятъ хидратъ въ реакционнитѣ шишенца остана прѣзъ врѣме на опита по изгледъ непромѣненъ и по количество, и по цвѣтъ.

б. Опитъ съ купрохидратъ, $Cu_2(OH)_2$. Изслѣдването, какъ се отнася купрохидратъ къмъ CO_2, прѣдставляваше особенъ интересъ прѣдъ видъ на негативния резултатъ, полученъ съ куприхидратъ и прѣдъ видъ на слѣднитѣ обстоятелства: 1) купрокисъ, Cu_2O, има „по-силно основни свойства, нежели куприокисъ, CuO“; 2) при все

това купросолитѣ, особно съ кислородни киселини сж познати въ твърдѣ ограниченъ брой[1]); 3) купроокисъ се разпада отъ повечето киселини, дори и органически, на мѣдь и куприокисъ, CuO и 4) калиевъ карбонатъ утайва съ купросоли жълта утайка отъ купрокарбонатъ, за който,- освѣнъ фактътъ за утайването му, нищо друго не се намира въ литературата[2]).

Опита съ купрохидратъ направихъ по слѣдния начинъ: турнахъ въ петьтѣ опитни шишенца по 3 грама ситносчуканъ купрохлоридъ, а въ три отъ тѣхъ още и по 10 cm^3 калиева основа, послѣ което напълнихъ и петьтѣ съ дестилирана вода до чертичката (70 cm^3) и ги прѣтеглихъ. По сжщия редъ приготвихъ и регулиранитѣ шишенца, като имъ турнахъ по 6 гр. купрохлоридъ, 150 cm^3 вода и 20cm^3 калиева основа. Прѣзъ тъй приготвенитѣ шишенца пропущахъ $3^1/_2$ часа CO_2 и послѣ ги прѣтеглихъ. Реакционнитѣ шишенца бѣха увеличили теглото си съ 279.1, 349.0 и 363.3 милигр., а корекционнитѣ — съ 119.0 и 100.5 милигр.

Прѣди да пропущамъ CO_2, твърдата маса въ реакционнитѣ шишенца бѣше мътно-жълтозеленикава, въ която се виждаха непромѣненитѣ бѣли частици отъ купрохлоридъ. При първото теглене твърдата маса бѣше керемиденочервена и съдържаше, освѣнъ бѣлъ купрохлоридъ, още и жълти частици. Особно интересно бѣше, че прѣзъ всичкото врѣме на теглянето на добрѣ затуленитѣ шишенца, отъ твърдата маса въ реакционнитѣ шишенца се отдѣляше доста буйно газъ, каквото не бѣхъ забѣлѣзалъ при нѣкой другъ опитъ. Продължихъ да пропущамъ CO_2, и пакъ прѣтеглихъ шишенцата, като повторихъ това нѣколко пъти. Ето какъ се промѣняваше увеличаването на теглото на тритѣ реакционни и двѣтѣ корекционни шишенца подиръ всѣко пропущане CO_2:

1)	Слѣдъ $3^1/_2$ часа:	279.1	349.0	363.3	119.0	100.5	милигр.
2)	„ още 2 „	209.4	258.1	256.0	132.3	123.9	„
3)	„ „ 17 „	139.5	155.5	155.5	145.0	141.8	„
4)	„ „ 24 „	130.0	150.9	149.7	146.2	140.2	„
5)	„ „ 24 „	128.4	155.8	154.7	151.8	144.8	„

При второто тегляне твърдата маса въ реакционнитѣ шишенца бѣше по-тъмнокеремидена, нежели при първото тегляне; жълтата часть бѣше намалѣла; газъ се отдѣляше все тъй буйно. При третото тегляне твърдата маса бѣше пѣсъчива, керемиденочервена и

[1]) Graham-Otto. Handbuch der chemie. II. 3. 849—852 p.
[2]) O. Dammer. Handbuch der anorganischen Chemie. II. 2. 650.

въ нея се забѣлѣзваха само бѣли частици отъ непромѣненъ купрохлоридъ; газъ се отдѣляше твърдѣ малко. При четвъртото тегляне утайката не бѣше промѣнена, а газъ не се отдѣляше ни дири. Въ края на опита купрохлоридътъ въ двѣтѣ корекционни шишенца бѣше станалъ малко сивичъкъ и ситенъ.

Отъ горната табличка се вижда, че реакцията съ купрохидрата стана малко по-иначе нежели съ хидратитѣ отъ другитѣ метали: у послѣднитѣ теглото на реакционнитѣ шишенца или не се промѣняваше отъ дѣйствието на CO_2 (когато хидратътъ е индиферентенъ къмъ CO_2), или пъкъ теглото имъ се увеличаваше постепенно, (когато хидратътъ реагира съ CO_2), като се приближаваше до единъ максимумъ, послѣ което отъ по-нататъшно пропущане CO_2 теглото на шишенцата не се промѣняваше. Не така е съ купрохидрата: у него увеличеното теглото на реакционнитѣ шишенца скоро достига максимума си; послѣ което отъ по-нататъшно пропущане CO_2 постепенно спада до единъ минимумъ, при който се спира. Ако приемемъ за максимална граница увеличенията 363.3 и 119.0 милигр. при първото тегляне, излиза, че въ реакционнитѣ шишенца тогава е имало максимално по 244.3 милигр. химически свързанъ CO_2. За прѣвръщане утаяния съ калиевата основа купрохидратъ въ слѣдния четвъртъ киселъ купрокарбонатъ $Cu_2H(CO_3)_2$ сж потрѣбни 245 милигр. CO_2. Отъ числата, получени при послѣдното тегляне, излиза, че намаляването на увеличението теглото на реакционнитѣ шишенца отива до тамъ, че въ тѣхъ най-послѣ не остава CO_2, който да е свързанъ химически съ купрохидрата.

Отъ казаното слѣдва, че, когато дѣйствуваме съ изобилно CO_2 върху купрохидратъ, послѣдниятъ въ кжсо врѣме се прѣвръща въ четвъртъ киселъ купрокарбонатъ $Cu_2H(CO_3)_2$, който почева да се разпада при сжщитѣ условия, при които се е образувалъ, като се прѣвръща изцѣло въ Cu_2O. Тоя фактъ е твърдѣ интересенъ, понеже отъ една страна купрохидратътъ се явява, наистина, като по-силна основа нежели куприхидратътъ, отъ друга страна пъкъ направо образуваниятъ киселъ купрокарбонатъ се явява по-нетраенъ отъ куприкарбонатитѣ, и се разпада въ присжтствие на излишенъ CO_2 чакъ на купроокисъ!

Не безинтересно бѣше да се констатира, да ли разпадането на врѣменно образувания киселъ купрокарбонатъ не е свързано, поне донѣйдѣ, съ разпадането на купроокиса на куприокисъ и свободна мѣдь, споредъ слѣдното равенство:

$$Cu_2O = CuO + Cu,$$

което би трѣбвало да се очаква, споредъ даннитѣ въ литературата. Съ тая цѣль прѣсипахъ смѣсьта отъ реакционнитѣ шишенца въ дебелостѣнно шише съ стъклена затулка, прибавихъ около 20 гр. живакъ, плакнахъ силно смѣсьта въ продължение на 1 часъ, и оставихъ спокойно нѣколко деня емусирания живакъ да се слѣе отново. Слѣдъ това го отлѣхъ, промихъ добрѣ и разтворихъ въ азотна киселина: въ бистрия разторъ не можихъ да констатирамъ ни дири отъ мѣдно съединение. Отъ това слѣдва, че при горѣописания опитъ ни дири отъ купроокиса не се бѣха разпаднали на свободна мѣдь. Впрочемъ полученията резултатъ можеше да се прѣдвиди и по това, че въ керемиденочервената твърда маса въ края на опита не се забѣлѣзваха ни дири черни частици отъ куприокисъ, който неизбѣжно трѣбва да се образува заедно съ образуването свободна мѣдь.

Отъ горнитѣ опити съ двата мѣдни хидрата слѣдва, че само една отъ тѣхъ, именно купрохидратътъ, реагира направо съ CO_2, като образува четвъртъ киселъ купрокарбонатъ. Послѣдният е твърдѣ нетрайно съединение и, щомъ се образува, захваща да се разпада при сжщитѣ условия, при които се е образувалъ, като прѣминува напълно въ купроокисъ. При това разпадане не се образува ни диря свободна мѣдь. Врѣменно образуваният киселъ купрокарбонатъ е втори прѣдставитель на новата група кисели карбонати — *четвърти кисели карбонати*. — Куприхидратъ се оказа, противъ всѣко очакване, напълно индеферентенъ къмъ CO_2.

2. Сребро. — До сега е познатъ отъ карбонатитѣ на среброто сигурно само срѣденъ сребъренъ карбонатъ, Ag_2CO_3. За сжществуването на единъ основенъ карбонатъ съ слѣднята формула, $2Ag_2O.CO_2$, мнѣнията на химицитѣ си противоречатъ, понеже едни считатъ тоя карбонатъ за еднородно съединение, когато, споредъ други, то е смѣсь отъ срѣденъ карбоненъ и сребъренъ окисъ. Кисели сребърни карбонати не сж познати.

При слѣдния опитъ излѣзохъ отъ нормаленъ разторъ на сребъренъ нитратъ, $AgNO_3$, отъ който турнахъ въ двѣ реакционни шишенца по 50 cm.³ и по 10 cm.³ калиева основа. Другитѣ опитни шишенца приготвихъ, както обикновено. Отъ прибавяне калиевата основа въ реакционнитѣ шишенца се утая тъмно-кафяно тѣло, Ag_2O, което, като пропущахъ CO_2, полека-лека стана жълто. Прѣвръщането ставаше твърдѣ бавно и въ едното шишенце се прѣвърши

едвамъ слѣдъ 30 часа, а въ другото по това врѣме имаше още малко непромѣнени кафяни частици въ пожълтѣлата утайка. Слѣдъ като пропущахъ CO_2 41 часъ, теглото на едното отъ реакционнитѣ шишенца не се промѣняваше повече. Увеличението теглото на послѣднитѣ бѣше 262.9 и 291.7 милигр., а на корекционното шишенце бѣше 108.9 милигр. И тъй, въ първитѣ имаше 154.0 и 182.8 милигр. химически свързанъ CO_2. За прѣвръщане 962.7 милиграма Ag_2O, който се намираше въ всѣко реакц. шишенце, въ срѣденъ сребъренъ карбонатъ сж потрѣбни 183.6 милигр. CO_2, което число е почти идентично съ опитно намѣреното (182.8) въ второто шишенце (въ първото шишенце реакцията не бѣше свършена!). Отъ това слѣдва, че при горнитѣ условия сребъренъ окисъ се прѣвръща отъ изобилно количество CO_2 квантитативно въ срѣденъ сребъренъ карбонатъ, Ag_2CO_3.

Отъ горния опитъ сжщо слѣдва, че среброто не може да образува кисели карбонати и при най-сгодни за това условия. Това заключение, което е резултатъ отъ горѣописания квантитативенъ опитъ, не хармонира съ мнѣнието на A. Münster, споредъ когото сребъренъ карбонатъ се разтваря въ вода, съдържаща CO_2 въ видъ на сребъренъ бикарбонатъ, $AgHCO_3$, дори по-лесно и отъ калциевъ карбонатъ[1]).

3. Олово. — Карбонатитѣ на оловото сж изслѣдвани доста обстоятелно. Срѣденъ оловенъ карбонатъ, $PbCO_3$, се намира въ природата като минералъ церуситъ. Основни оловни карбонати сж познати нѣколко, които, споредъ условията на добиването имъ, имать различенъ съставъ. Въ ржководството на Moissan се споменува и единъ киселъ оловенъ карбонатъ съ слѣднята формула $4PbCO_3 . CO_2$.

За слѣдния опитъ излѣзохъ отъ нормаленъ разторъ на оловенъ нитратъ, $Pb(NO_3)_2$, отъ който турнахъ въ реакционнитѣ шишенца по 50 cm^3 и 10 cm^3 калиева основа. Въ корецонnитѣ шишенца турнахъ по 60 cm^3 отъ оловния нитратъ, а въ регулирнитѣ още и съотвѣтно количество калиева основа. Волуминозната утайка, която се образува въ реакционнитѣ шишенца отъ прибавяне калиева основа, не се разтвори, като разплакнахъ смѣсьта; тя сжщо не се разтвори и като пропущахъ CO_2, но само стана ситно пѣсъчива. Като пропущахъ CO_2 19 часа, теглата на реакционнитѣ

[1]) R. Brauns. Chemische Mineralogie. Стр. 398.

шишенца прѣстанаха да се увеличаватъ. Максималното имъ увеличение бѣше 279.7 и 289.2 милиграма, а онова на корекционното шишенце бѣше 104.2 милиграма. Значи, въ реакционнитѣ шишенца имаше 175.5 и 185.0 милигр. CO_2, химически свързанъ. Въ сѫщитѣ шишенца имаше първоначално 1001.5 и 1007.0 милигр. свободенъ оловенъ хидратъ, $Pb(OH)_2$, които, за да се прѣвърнатъ въ срѣденъ оловенъ карбонатъ, изискватъ 182.9 и 184.1 милигр. CO_2. И тъй, опитно намѣреното количество CO_2 въ първото шишенце е съ 7.4 милигр. по-малко, а въ второто шишенце — съ 0.9 милигр. по-голѣмо отъ теоретически изчисленото. Отъ това слѣдва, че при казанитѣ условия оловниятъ хидратъ се е прѣвърналъ квантитативно въ срѣденъ оловенъ карбонатъ, $PbCO_3$. Понеже това прѣвръщане е станало, като хидратътъ е прѣминалъ прѣдварително прѣзъ основни оловни карбонати, то слѣдва, че и основнитѣ оловни карбонати, отъ дѣйствието на изобилно количество CO_2 трѣбва да се прѣвърнатъ въ срѣденъ карбонатъ. Значи, ако при добиването оловно бѣлило реакцията не отива до край, а се спира при образуванитѣ основни карбонати, това се дължи изключително на недостатъкъ отъ CO_2.

Отъ резултата на горния опитъ сѫщо слѣдва, че оловото при казанитѣ условия не може да образува кисели карбонати. Понеже подбранитѣ отъ мене условия трѣбва да се считатъ като най-сгодни за образуване кисели карбонати, и то независимо отъ това, да ли тѣ сѫ трайни въ изолирано състояние или нетрайни, то слѣдва, че е съвършено невъзможно да се образува киселъ оловенъ карбонатъ съ формула $4PbCO_3 . CO_2$, какъвто е добилъ Boussingault,[1]) при много по-несгодни условия — като е дѣйствувалъ върху разтворъ отъ оловенъ нитратъ съ разтворъ отъ натриевъ карбонатъ, наситенъ съ CO_2.

За по-голѣма прѣгледность на добититѣ при горнитѣ опити резултати, и за да могатъ тѣ да бѫдатъ сравнени съ познатитѣ досега фактове за металнитѣ карбонати, въ слѣднята табличка сѫ групирани тукъ изслѣдванитѣ метали споредъ разпрѣдѣлението имъ, нагодено отъ H. Erdmann:[2])

---

[1]) H. Moissan. Traité de chimie minérale. IV, 1031.

[2]) H. Erdmann. Lehrbuch der anorganischen Chemie. (1898 г.).

Атомно тегло и название на елемента	Какви карбонати са познати:			Какви карбонати са се образували сега:		
	основни	срѣдни	кисели	основни	срѣдни	кисели
I.						
9.$_0$, Берилий, Be . .	нѣколко	единъ	$BeH_2(CO_3)_2$ (?)	$BeCO_3 . 3Be(OH)_2$	—	—
24.$_4$, Магнезий, Mg . .	„	„	$MgH_2(CO_3)_2$	—	—	$MgH_2(CO_3)_2$
64.$_9$, Цинкъ, Zn . .	„	„	$ZnH_2(CO_3)_2$	—	$ZnCO_3$	—
111.$_1$, Кадмий, Cd . .	—	$CdCO_3$	—	—	$CdCO_3$	—
198.$_5$, Живакъ, Hg . .	Hg' —	Hg_2CO_3	—	—	—	—
	Hg'' нѣколко	—	—	—	$HgCO_3$	(малко)
II.						
26.$_9$, Алуминий, Al . .	нѣколко	—	—	—	—	—
88.$_2$, Итрий, Y . .	—	$Y_2(CO_3)_3$	—	$Y_2(CO_3)_3 . Y(OH)_3$	—	—
89.$_9$, Цирконъ, Zr . .	$3ZrO_2 . CO_2$	—	—	—	$Zr(CO_3)_2$	—
137.$_6$, Лантанъ, La . .	—	$La_2(CO_3)_3$	—	—	$La_2(CO_3)_3$	—
139.$_1$, Церъ, Ce . .	Ce^{III} —	$Ce_2(CO_3)_3$ (?)	—	—	$Ce_2(CO_3)_3$	—
	Ce^{IV} —	$Ce(CO_3)_2$ (?)	—	—	$Ce(CO_3)_2$	—
202.$_6$, Талий, Tl . .	—	Tl_2CO_3	$TlHCO_3$ (?)	—	—	$TlHCO_3$
III.						
51.$_7$, Хромъ, Cr . .	нѣколко	—	—	—	—	—
54.$_6$, Манганъ, Mn . .	единъ (?)	$MnCO_3$	$Mn_2H_2(Co_3)_3$ (?)	—	$MnCO_3$	(малко)
55.$_6$, Желѣзо, Fe . .	Fe'' —	единъ	$FeH_2(CO_3)_3$	—	$FeCO_3$	(малко)
	Fe''' нѣколко (?)	$NiCO_3$	—	—	—	—
58.$_4$, Никелъ, Ni . .	нѣколко	$CoCO_3$	—	—	—	$Ni_3H_2(CO_3)_4$
59.$_0$, Кобалтъ, Co . .	„	—	киселъ (?)	—	—	$Co_2H_2(CO_3)_3$
IV.						
63.$_1$, Мѣдь, Cu . .	Cu' —	—	—	—	—	$Cu'_3H(CO_3)_2$
	Cu'' нѣколко	—	киселъ (?)	—	—	—
107.$_1$, Сребро, Ag . .	единъ (?)	Ag_2CO_3	—	—	Ag_2CO_3	—
205.4, Олово, Pb . .	нѣколко	—	$4PbCO_3 . CO_2$	—	$PbCO_3$	—

Въ първата половина (лѣвата) на таблицата сж означени освѣнъ названията на металитѣ и атомнитѣ имъ тѣла, още и познатитѣ отъ тѣхъ карбонати; отъ послѣднитѣ сж дадени формулитѣ само за най-висшитѣ карбонати отъ всѣкой металъ, а останалитѣ само сж поменати изобщо, и то, ако металътъ образува повече отъ единъ карбонатъ, това е означено съ думата „нѣколко“. Въ втората половина на таблицата е показана формулата на карбоната, който споредъ горнитѣ опити се образува, когато дѣйствува при обикновена температура изобилно количество CO_2 върху съотвѣтния металенъ хидратъ.

Отъ таблицата слѣдва: 1. Способностьта на разнитѣ метали, като хидрати, да реагиратъ при обикновена температура съ CO_2, е твърдѣ различна: едни отъ тѣхъ (Al, Cr и Cü) сж напълно индиферентни; други метали (Be и Y) образуватъ само основни карбонати, послѣ което реакцията се спира; най-много отъ изслѣдванитѣ метали (Zn, Cd, Zr, La, Ce, Ag и Pb) се прѣвърнаха въ срѣдни карбонати; нѣколко метала (Hg'', Mn и Fe'') образуваха смѣсь отъ срѣдни и кисели карбонати; най-послѣ, значителенъ брой метали (Mg, Tl, Ni, Co и Cü) образуваха само кисели карбонати и то нѣколко вида. — 2. Никой отъ изслѣдванитѣ метали не образува тетракарбонатъ, $MH_2(CO_3)_2$, или другъ нѣкой по-киселъ карбонатъ; най-висшитѣ карбонати, добити при горнитѣ опити, сж бикарбонати. Въ това отношение, изслѣдванитѣ метали се отличаватъ отъ алкалиевитѣ, между които, както видѣхме по-прѣди, има и такива, които сж способни да прѣминуватъ отчасть въ карбонати, по-кисели отъ бикарбонатитѣ. — 3. Между карбонатитѣ, получени при горнитѣ опити има два, които образуватъ нова група кисели карбонати, които биха могли да се нарекатъ *„четверть кисели карбонати“* или „тричетверта наситени карбонати“. Тия карбонати сж четвертъ киселъ никеловъ карбонатъ, $Ni_3H_2(CO_3)_4$ и четвъртъ киселъ купрокарбонатъ, $Cu'_3H(CO_3)_2$, отъ които първиятъ е траенъ поне при условията, при които се образува, а послѣдниятъ и при тия условия не може да трае дълго врѣме. 4. Добититѣ при горнитѣ опити карбонати, сж трайни при условията, при които се образуватъ, затова краятъ на реакцията между хидрата и CO_2 се познава ясно по това, че теглата на „реакционнитѣ“ шишенца не се уголѣмяватъ повече отъ по-нататъшно пропущане CO_2. Едничко изключение отъ това правило прояви купрохидратътъ $Cu_2(он)_2$, който образува съ CO_2 най-първо лесно четвъртъ киселъ карбонатъ, $Cu'_3H(CO_3)_2$, а послѣдниятъ отъ по-нататъшно пропущане CO_2 при сжщитѣ условия захвана да се разпада доста бърже, като прѣмина най-послѣ въ купроокисъ, Cu_2O.

Това изключително и донѣйдѣ странно отнасяне на купрохидрата могло би да се разясни по слѣдния начинъ: образуваният четвъртъ киселъ купрокарбонатъ, $Cu_3H(CO_3)_2$, не може да не е траенъ при условията, при които се образува, обаче, слѣдъ като излишният въ разтвора свободенъ CO_2 прѣмине извѣстна максимална граница на концентрацията, карбонатътъ, вѣроятно, захваща да прѣминава въ другъ, по-киселъ купрокарбонатъ, може би, въ купрозесквикарбонатъ, $Cu_4H_2(CO_3)_3$, — който трѣбва да е не траенъ и бърже се разпада направо на Cu_2O и CO_2. Купроокисътъ не реагира направо съ CO_2, затова освободеният CO_2 само увеличава концентрацията на свободния CO_2 въ разтвора; съ това се усилва образуването на нетрайния, по-горенъ киселъ карбонатъ, чрѣзъ което косвено се ускорява разпадането на първоначалния четвъртъ киселъ купрокарбонатъ. Отъ това слѣдва, че, веднажъ като се захване разпадането, трѣбвало би да проръжи до край, независимо отъ това, дали ще продължимъ да пропущаме CO_2 или ще прѣкратимъ пропущането, още щомъ се почене разпадането. Опитътъ показа, че разпадането наистина продължава да става, и слѣдъ като прѣстанемъ да пропущаме CO_2, и то се тъй интенсивно, както, кога пропущаме CO_2.[1]) — 5. Ако сравнимъ получените при горнитѣ опити карбонати съ най-висшия отъ познатитѣ за всѣкой металъ карбонати, виждаме, че тѣ се съвпадатъ само за слѣднитѣ метали: Mg, Cd, La, Ce(?) Tl(?), Mn и Ag. За другитѣ метали тѣ се различаватъ, и то не въ една и сѫща посока, както би могло да се очаква, а съвсѣмъ разнообразно. Тъй напр., въ лѣвата полвина на таблицата сѫ отбѣлѣзани кисели карбонати отъ металитѣ Zn, Pb и Be, каквито липсуватъ въ дѣсната ѝ полвина, а вмѣсто тѣхъ отъ двата първи сѫ получени срѣдни, а отъ берилий само основенъ карбонатъ. Отъ метала итрий бѣше познатъ само срѣденъ карбонатъ, при все това при горнитѣ опити се получи непознатиятъ срѣденъ карбонатъ, а вмѣсто негоновъ основенъ итриевъ карбонатъ. Обратно пъкъ отъ металитѣ Hg'', Zr, Ni, Co и Cu се получиха пò-горни карбонати — било срѣдни, било кисели — отколкото сѫ познатитѣ досега тѣхни най-висши карбонати. — 6. Не се получиха никакви карбонати отъ Al, Cr, Fe''', Hg' и Cu'', макаръ че въ литературата се поменуватъ основни карбонати отъ тѣхъ. Понеже данните въ литературата относително способността на първитѣ три метали сѫ противоречиви, индиферентността на тѣхнитѣ хидрати къмъ

[1]) Описаната тукъ реакция съ купрохидратъ и CO_2 е твърдѣ интересна, и при по-обстоятелното ѝ изслѣдване, може би, ще се постигнатъ резултати, които да хвърлятъ свѣтлина върху нѣкои реакции, аналогични на горнята.

CO_2 можеше до нѣйдѣ да се очаква. Не тъй е обаче съ Hg, а особно съ Cu; отъ тия метали сж познати трайни карбонати, отъ които два основни куприкарбоната дори се намиратъ готови въ природата като минерали малахитъ, $Cu\,CO_3.Cu(oh)_2$, и мѣдна лазурь, $2CuCO_3.Cu(oh)_2$. Затова пълната индеферентность на куприхидрата, $Cu(oh)_2$, къмъ CO_2 бѣше съвсѣмъ неочаквана. Тоя фактъ показва, че казанитѣ два минерала сж се образували въ природата не отъ куприхидратъ и CO_2, а чрѣзъ двойно разлагане алкалиеви карбонати и разтворими мѣдни соли, обикновено мѣденъ сулфатъ.)[1] На сщото основание трѣбва да се счита несполучливо сегашното разяснение на образуването „Patina“[2]) — позеленяването на мѣдни и бронзови прѣдмети (статуи и пр.) при продължително стоене на въздуха. — 7. Между изслѣдванитѣ метали има и такива, които образуватъ по два хидрата, напр. Ce, Hg, Fe и Cu. Отъ тѣхъ само церъ образува карбонати съ двата си хидрата, и то срѣдни церови карбонати, отъ което слѣдва, че нѣма сществена разлика въ основностьта на тия два хидрата. Отъ двата живачни хидрата само по-горниятъ (меркурий) реагира съ CO_2, като образува срѣденъ, а отчасть и киселъ меркурикарбонатъ. Меркуроходратътъ се оказа напълно индиферентенъ къмъ CO_2, поне за условията, при които бѣше направенъ опитътъ. Отъ желѣзото пъкъ, напротивъ, реагира съ CO_2 само по-низкиятъ хидратъ (феро), като образува смѣсь отъ киселъ и срѣденъ ферокарбонатъ. Ферихидратъ се оказа напълно индиферентенъ къмъ CO_2. Въ това отношение ферихидратъ е подобенъ на алуминиевъ и хромовъ хидратъ. Мѣдьта се отнася както желѣзото, понеже и отъ нейнитѣ хидрати само по-низкиятъ реагира съ CO_2, а куприхидратътъ е напълно индефирентенъ къмъ

---

[1]) Понеже CO_2 е индеферентенъ не само къмъ $Cu(oh)_2$, но и къмъ $CuSO_4$, то казаното на стр. 408 въ „Chemische Mineralogie“ отъ R. Brauns, — какво, ако разтворъ отъ разрушени чрѣзъ окисляване минерали: мѣденъ блѣсъкъ, мѣденъ кисъ или шарена мѣдна руда съдържа *въглена киселина* или карбонати, се образуватъ минералитѣ мѣдна лазурь и малахитъ, — не може да бѫде вѣрно по отношение на „въглената киселина“.

[2]) На страница 2 въ интересната монография „Die Patina“ отъ Vanino и Seitter (1903 г.) е поясненo образуването на патина, а тъй сщо — на малахитъ и мѣдна лазурь съ слѣднитѣ равенства:

„$2\,Cu + O = Cu_2O$
$Cu_2O + O = 2Cu\,O$
$2\,CuO + H_2O + CO_2 = CuCO_3.\,Cu(oh)_2$ (малахитъ)
$3[CuO + H_2O + 2CO_2 = 2CuCO_3.\,Cu(oh)_2$ (лазуръ).“

За разяснение химическитѣ процеси при естественото образуване на „патина“ отъ дълговрѣменно стоене на мѣдни и бронзови прѣдмети на въздуха сж захванати въ тукашната лаборатория опитни изслѣдвания; за постигнатитѣ резултати ще бѫде съобщено допълнително.

CO_2. Отъ казаното до тукъ се вижда, че нѣма нѣкаква правилность между степеньта на окислението на единъ металъ и способностьта на съотвѣтнитѣ му хидрати, да образуватъ карбонати. Ако се приеме за правило, че колкото по-горенъ е окисътъ на единъ металъ, толкова по-слаба е способностьта на съотвѣтния хидратъ, да образува карбонати, излиза, че желѣзото и мѣдьта се отнасятъ къмъ CO_2 въ това отношение нормално, а церътъ, особно пъкъ живакътъ — ненормално. — 8. Отъ горнята таблица личи ясно, че способностьта на елементитѣ отъ всѣка група отдѣлно, като хидрати, да образуватъ карбонати стои въ зависимость отъ атомнитѣ имъ тегла, а именно съ увеличение атомното тегло на елементитѣ отъ групата се увеличава способностьта имъ, да образуватъ все по-кисели карбонати. И наистина, виждаме, че първитѣ членове на всѣка отъ четиритѣ групи сж или индиферентни къмъ CO_2 (Al, Cr и Cu″) или пъкъ образуватъ само силно основни карбонати (Be), когато пъкъ послѣднитѣ членове на сжщитѣ групи образуватъ кисели карбонати (Hg″, Tl, Co). Казаното за зависимостьта между величината на атомнитѣ тегла на изслѣдванитѣ метали и способностьта имъ, да образуватъ карбонати, се проявява особно ясно между елементитѣ отъ групата на хрома, отъ които първиятъ членъ (Cr) не образува карбонатъ; вториятъ членъ (Mn) образува смѣсь отъ срѣденъ малко киселъ карбонатъ; третиятъ членъ (Fe″) образува смѣсь отъ киселъ и малко срѣденъ карбонатъ; четвъртиятъ членъ (Ni) образува само киселъ карбонатъ, а послѣдниятъ (Co) образува карбонатъ още по-киселъ отъ прѣдидещия.

Единствено рѣзко изключение отъ намѣреното общо правило — за зависимостьта между величината на атомни тегла на металитѣ отъ всѣка група и способностьта на хидратитѣ имъ, да реагиратъ съ CO_2 — прѣдставлява металътъ магнезий. По мѣстото си въ първата група той не би трѣбвало да може да образува кисели карбонати, а само основни или най-много — срѣденъ карбонатъ. Обаче въ сжщность той образува при горнитѣ опити най-висши киселъ карбонатъ — магнезиевъ бикарбонатъ. По това си свойство — да образува високо кисели карбонати — магнезий се уподобява на металитѣ отъ алкалоземната група, къмъ която той пада и по други нѣкои свои свойства. Изобщо на тоя металъ се гледа като на елементъ, който образува прѣходъ отъ металитѣ на алкалоземната група къмъ ония на цинковата група, затова по право той изцѣло не принадлежи ни на едната, ни на другата група. На тая особеность на магнезий се дължи безъ съмнѣние изключителното свойство на

негова хидратъ спрѣмо CO_2 въ сравнение съ хидратитѣ на другитѣ метали отъ първата група. По отнасянето на магнезиевъ хидратъ къмъ CO_2 металътъ магнезий напълно заслужава да образува първия членъ на елементитѣ отъ алкалоземната група.

По отнасянето на берилиевъ хидратъ къмъ CO_2 металътъ берилий би могълъ да остане на мѣстото си като първи членъ на цинковата група, обаче той би могълъ още по-добрѣ да стои на мѣстото на алуминий въ втората група, а алуминий да прѣмине на първото мѣсто въ третата група. Както видѣхме по-горѣ, въпросътъ за валентностьта на берилий — дали е дву- или тривалентенъ — още не е окончателно рѣшенъ, понеже има важни данни както за неговата двувалентность, тъй и за тривалентностьта му. Къмъ фактоветѣ за тривалентностьта на берилий трѣбва да се причисли и отнасянето на хидрата му къмъ CO_2. И наистина берилий, по основностьта на образувания отъ него карбонатъ трѣбва да стои тъкмо прѣзъ итрий въ втората група, който сѫщо образува основенъ карбонатъ, но съ значително по-малка основность. Съ поменатото размѣстяне на казанитѣ три елемента, наистина се прави малко накърнение на „Периодическата система на елементитѣ“, но това „накърнение“ не ще е първо, а сигурно не ще бѫде и послѣдньо. Сѫществуещитѣ сега волности въ Периодическата система на елементитѣ сѫ толкова много и отъ такова естество, че само едно недостатъчно познаване на фактоветѣ или пъкъ некритическо отнасяне къмъ тѣхъ може да ни накара при класификацията на елементитѣ да се ржководимъ *изключително* отъ величината на атомнитѣ имъ тегла, а да игнорираме всички други — физически и химически — свойства на елементитѣ.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Царь Шишмановата баня въ г. В. Търново.

Съобщава архитектъ Г. Козаровъ.

Напослѣдъкъ се откри банята на царь Шишмана — паметникъ твърдѣ важенъ за народната ни археология и култура.

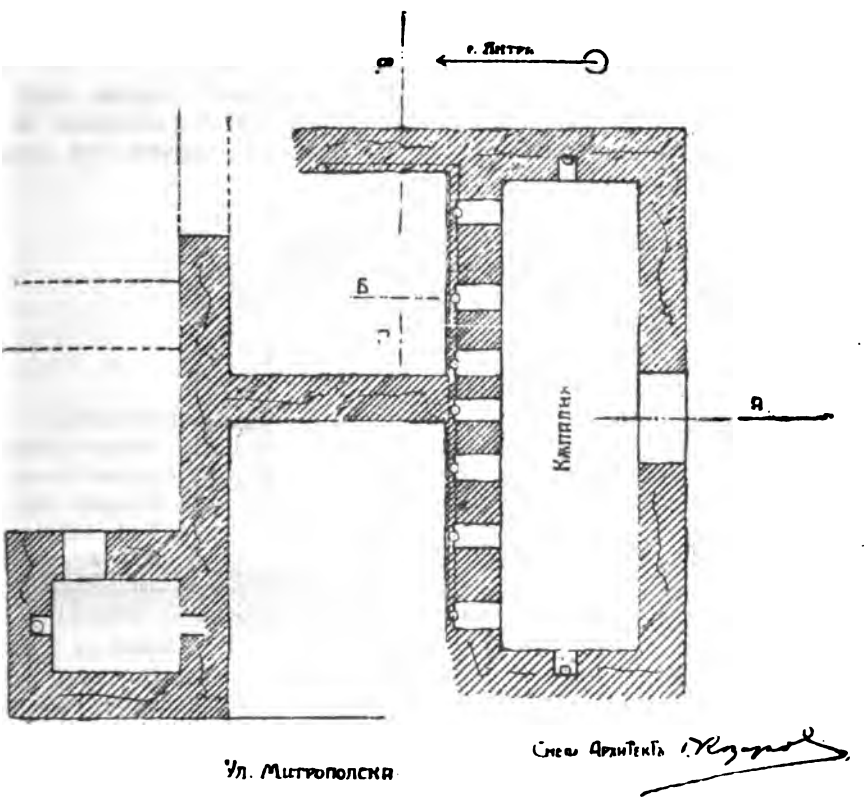

Черт. I.

На лѣвия брѣгъ на р. Янтра, токо до самата стара метрополитска църква „Св. Петръ и Павелъ“ въ Търново се намира единчката извѣстна

въ отечеството ни стара българска баня. Споредъ сѫществуещето прѣдание, пазено у нѣкои търновски сѣмейства, банята е останала отъ врѣмето на българския царь Шишмана. Банята макаръ да лежи въ доста видна търновска улица, като полусрината, а главно като застроена съ кѫщя, до миналата година е била неизвѣстна на търновското общество. За сѫществуването ѝ сѫ знаяли само нѣкои отъ жителитѣ на Асѣновата на г. Търново махала. Застроена на самия лѣвъ брѣгъ на р. Янтра, съборенията ѝ отъ послѣднята укрѣпителенъ зидъ, като мѫчно достѫпенъ, отъ далечъ е мисленъ за лѣвъ устой на споменувания въ историята на г. Търново старъ Владишки мостъ.

Банята е била доста голѣма постройка — това се види отъ запазенитѣ бански помѣщения и полусрутени зидове. Строена сравнително солидно, по формитѣ и начина на зидането си тя има еднаква старость и архитектура съ постройкитѣ останали отъ послѣдното Търновско царство: масивнитѣ зидове отъ ломенъ камъкъ, прошарени съ редове хоризонтално положени тухли, и дебелитѣ варови фуги сѫ характерни за тая постройка.

Основитѣ на банята сѫ застроени съ кѫщята на търновскитѣ жители Дим. Бешовъ, Ив. Николовъ и Ив. Панчевъ. Банята се състояла отъ кѫпалня, водоснабдилище (хазна) и огнище (кюлханъ) (гледай чърт. I). Така както си е сега банята, помѣщения за събличане и обличане не се забѣлѣзватъ, обаче тѣ трѣбва да сѫ съборени или покрити отъ споменатитѣ горѣ кѫщя.

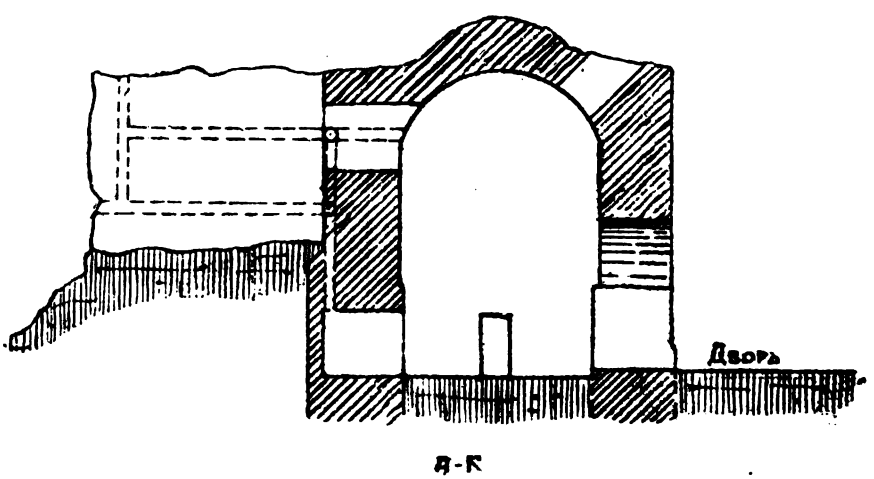

Чърт. II.

Кѫпалнята лежи на самия брѣгъ съ дългата си ось перпендикулярно на рѣчното течение — 5 м. високо отъ сегашното корито на р. Янтра и 1·20 м. низко отъ околната Метрополийска улица (гледай чърт. II). Дълга е 10·40 м., широка — 3·00 м., висока — 4·70 м., а е зидана съ плочесть пѣсъчникъ, ваденъ отъ близкитѣ подъ Трапезица и Царевецъ каменоломни, полаганъ въ хоросанъ отъ едрозърнесть пѣсъкъ. Закрита е съ полуокржженъ сводъ (Tonnengewölbe), зиданъ съ каменни

плочи 0·30—0·40 м. дебели, прѣзъ м. свързванъ съ дѫбови гредички 0·06—0·08 м. дебели. Всичкитѣ стѣни и сводътъ отвѫтрѣ сѫ измазани съ староврѣменна хидравлена мазилка — хоросанъ 0·03 м., дебелъ направенъ отъ варь, пѣсъкъ и млѣти керамиди. Входътъ за кѫпалнята е полуокржавенъ отворъ 2·00 на 2·40 м. височина, зиданъ съ бигоръ, добрѣ изпечени червени тухли отъ размѣри 0·04×0·18×0·30 м. и дебелъ слоевъ хоросанъ.

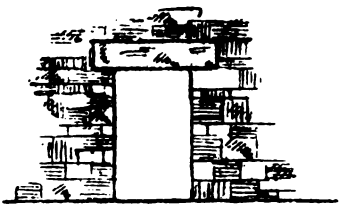

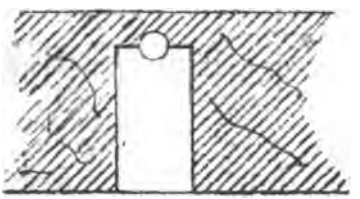

Лакана.

Чърт. III.

Срѣщуположно отъ входа, долу по дългата вѫтрѣшна стѣна се намиратъ седемь отвора 0·55×1·30 м. високи и 1·20 м. дълбоки, прѣдназначени сигурно за лаканитѣ (курнитѣ), зидани отъ ломенъ камъкъ и отворѣ покрити съ дебели каменни плочи (гледай чърт. III). По задното лице на тая стѣна, къмъ тия отвори (лакани) се спускатъ отвѣсно глинени кюнци, които заедно съ двѣтѣ тръби на дѣсно до тѣхъ, сѫ съставяли водопроводната инсталация за студена и топла вода, що е текла въ кѫпалнята. Споредъ твърдението на стопана на кѫщата г. Д. Бешковъ, подъ и до която се намиратъ части отъ кѫпалнята — до прѣди 60-70 години сѫ стоели още каменнитѣ плочи отъ дюшемето, даже и нѣкои отъ каменнитѣ лакани, които слѣдъ нѣколкократно прѣобръщане кѫпалнята въ жилище (сега за сега часть отъ нея служи за жилище и оборъ) всички сѫ изчезнали. На м. височина по двѣтѣ вѫтрѣшни тѣсни и срѣщуположни стѣни на кѫпалнята се намиратъ отвори 0·35×0·30×0·55 м. за вентилациитѣ надъ покрива — служещи, както изглежда, за отвеждане разваления въздухъ отъ кѫпалнята.

Банското водоснабдяване най-добрѣ може да се види отъ съсѣдната, застроена върху банята кѫща на Ив. Николовъ (гледай чърт. IV). Изобщо положението на банята върху самия лятренски брѣгъ, както и

мѣстата и разположението на останалитѣ водопроводни кюнци върху брѣговия зидъ ни каратъ да приемемъ, че банята се е снабдявала съ вода взимана отъ рѣката посрѣдствомъ водно колело, нѣщо подобно на съществуващитѣ и до сега при нѣкой турски бани у насъ (напр. Конъ-баня въ Сливенъ). Колелото посрѣдствомъ кофитѣ си е изтегляло водата отъ рѣката и е пълнило резервоара поставенъ върху брѣговата стѣна. Отъ тамъ водата по отвѣсно лежещия глиненъ кюнкъ отъ 0·20 м. диаметръ се е втичала въ хоризонтално поставенитѣ кюнци, водещи на дѣсно — къмъ душа (?) и седемьтѣхъ лакани. Низколежещиятъ хоризонталенъ кюнкъ изглежда да е служилъ за отвеждане топлата вода, взета отъ резервоара при огнището, която смѣсена съ студената вода отъ главния отвѣсенъ кюнкъ, поради високопоставения каπаленъ отворъ (прозорецъ) се изливала непосрѣдственно само въ петтѣхъ лакана, лежещи по лѣвата стѣна на каπалнята.

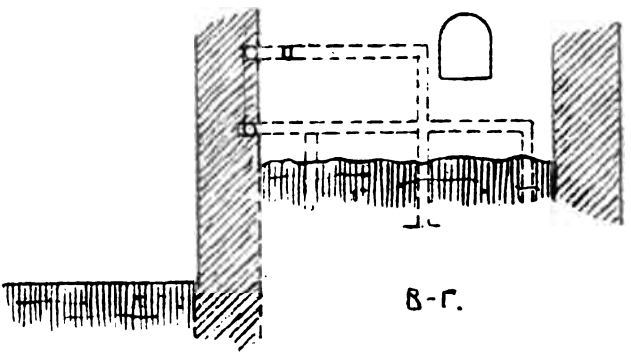

Чърт. IV.

Крайното банско помѣщение 2·10 м. широко и 2·80 м. дълго, намираще се подъ една отъ стаитѣ отъ каπщата на Ив. Панчевъ, по размѣри, разположение и съществуващето за това прѣдание, трѣбва да е служило за огнище на банята. Зидано, както всички други бански стѣни отъ камъкъ, по срѣдата на двѣтѣ си срѣщуположни зида има отвори 0·40 м. широки — дѣсниятъ снабденъ съ отвѣсенъ душникъ. За сега дъното на това помѣщение е запълнено съ пръсть, а самото то съставя часть отъ избата на стопана.

Споредъ насъ, за точното установяване изпълняванитѣ функции както на това, така и на повечето бански помѣщения, нужно е разкриване по голѣма часть отъ съборенитѣ зидове или още по-добрѣ — отчуждяване каπщата, застроени по такъвъ оригиналенъ начинъ, върху тия полуоткрити стѣни. А това мислимъ е нужно да стане часъ по-скоро, особно пъкъ като имаме прѣдъ видъ, че откритата царь Шишманова баня е едничката извѣстна у насъ баня, останала отъ врѣмето на послѣдното българско царство, която отъ своя страна говори много за съществуване на извѣстна култура въ бита на нашитѣ прадѣди.

Търново, 30/XI 1905 г.

Швейцарското Природоизпитателно събрание въ Луцернъ.

(11—13 септ. н. с. 1905 г.).

1. Откриване на заседанието и историческото развитие на Луцернското дружество. — 2. Ботаническа секция: а) по Виенския интернационаленъ конгресъ; б) съкратеното развитие на ръждата, прѣдизвикано отъ външнитѣ условия; в) дѣйствието на силата и свѣтлината върху алпийскитѣ растения; г) разтваряне на целулозата отъ извѣстни гѫбички; д) едноврѣменното цъвтене на Bambus'a. — 3. Опрѣдѣление на понятието видъ: а) развитието на понятието видъ; б) понятието видъ при бактериитѣ; в) появяването на нови видове при охлювитѣ, пеперудитѣ; г) понятието видъ при Uredinæ; д) влиянието на географическото разпространение за образуване на нови форми. — 4. Фауната въ Vierwaldstätter-ското езеро и нейното произхождение. — 5. Земетресения въ Швейцария.

За трети пѫть привлича красивиятъ Луцернъ швейцарскитѣ природоизпитатели, числото на които този пѫть достигаше до 150. Въ недѣля вечерьта стана поздравлението на делегатитѣ въ хотель Gotthard и въ понедѣлникъ сутринѫта — първото главно събрание. Между присѫствуещитѣ личаха г-дата: проф. Pictet — Берлинъ, проф. Nölting — Мюлхаузенъ. Д-ръ Schumacher Корр откри събранието съ една рѣчь въ която прослѣди историята на люцернското дружество, което днесъ празнуваше 50 годишн. си юбилей. По инициативата на това дружество е основана напр. метеорологическата станция, прѣдприело се изучването на Vierwaldstätter-ското езеро, устрояване ботанически, алпийски градини върху Rigi и Pilatus. Срѣдствата за тѣзи излѣдвания повечето сѫ били частни пожертвувания. Отъ различни секции говориха по нѣколко души, като напр. отъ минерало-геологическата секция говори проф. Schmidt — Базелъ върху геологията на източнитѣ Walis алпи и др. По зоология между многото други проф. Studer говори върху осния скелетъ при Gorgonidae. По другитѣ секции говори се сѫщо доста, но смѣтамъ за излишно да изброявамъ само заглавията, затова пристѫпвамъ по-подробно да кажа нѣщо за ботаническата секция и послѣ за главното събрание на зоолозитѣ и ботаницитѣ за обяснение понятието видъ.

Въ заседанието на ботаническата секция говори се отначало върху Виенския интернационаленъ конгресъ, и референтътъ посочи между друго, че обсѫжданията за нареждане номенклатурата довеждатъ до пълно съгласшение и че този неочакванъ добъръ резултатъ се дължи отчасти на d-r Briquet — Женева. Briquet бѣше избранъ отъ Парижкия конгресъ 1900 г. като главенъ ржководитель; въ продължение на 5 години той води приготовителнитѣ работи за Виенския номенклатурски конгресъ и въ неговата книга „Texte synoptique" сѫ изложени всичкитѣ обсѫждания по този въпросъ.

Слѣдъ това говори проф. Fischer — Bern върху влиянието на алпийскитѣ мѣстонахождения за развитието на гѫбичкитѣ Uredineæ — ръждата. Говорещиятъ подложи за разяснение въпроса: по какъвъ начинъ можемъ си обясни различието въ развитието на Uredineæ, специално съкращението на това развитие чрѣзъ изгубването или намаляване на извѣстни спорови форми.

Ако хвърлимъ погледъ върху разпространението на Uredineæ въ Швейцария, то забѣлѣзваме, че процентътъ на Uredineæ съ съкратено

развитие расте въ алпийския регионъ, което показва, че съкращението не е нищо друго освѣнъ приспособление къмъ алпийското мѣстонахождение. Това обяснение се потвърдява съ резултата, добитъ отъ опититѣ на O. Schneider, бившъ асистентъ, водени въ ботаническия институтъ въ Бернъ, отъ които опити слѣдва, че при видоветѣ отъ рода на Melampsora, които живѣятъ върху алпийскитѣ върби, Uredo'споритѣ траятъ кратко врѣме и Teleutsopor'итѣ се появяватъ по-рано, отколкото при онія видове Melampsora, които живѣятъ по върбитѣ въ равнината. Особено ясно се показва това при сравнението на почти едноврѣменно направенитѣ опити (инфекции) съ Melampsora Larici reticulatæ и Melamp. Evonymi-incanæ. Това приспособление можемъ тъй да си го прѣдставимъ: Намалението на Uredo при алпийскитѣ Uredineæ е произлѣзло чрѣзъ директното влияние на климатичнитѣ фактори и слѣдъ туй наслѣдствено се е запазило. Че наистина климатическитѣ фактори могатъ такова влияние да окажатъ се вижда отъ опититѣ, направени отъ Б. Ивановъ прѣзъ миналото лѣто. На 12 юлия той инфицира нѣколко растения Pimpinella magna едноврѣменно съ Uredosporæ отъ Puccinia pimpinellæ. Отъ тѣзи растения едни бѣха занесени на Faulhorn, а другитѣ въ Бернъ се наблюдаваха. Върху Faulhorn се появиха на 28 юлия спори, които състояха отъ Uredo и Teleuto-спори въ отношение 2: 1; въ Бернъ напротивъ се появиха спори още на 27 юлия, но тѣ бѣха изключително Uredo-спори и едва на 31 юлия можеха тукъ-тамъ единични Teleutosporæ да се забѣлѣжатъ. И тъй можемъ каза: на Faulhorn се появяватъ Teleutosporæ (зимни спори) едноврѣменно съ първоначалнитѣ Uredosporæ (лѣтни спори), и то доста изобилно, когато въ Бернъ Teleutosporæ се появяватъ покъсно, отколкото Uredosporæ и отначало не толкова изобилно, съ други думи образуването на Uredo се замѣства повече съ Teleutosporæ и развитието изглежда съкратено. Обаче не трѣбва всичкитѣ случаи за такова съкращение по такъвъ начинъ да си обясняваме, защото ние срѣщаме сѫщото явление и при Uredineæ, които живѣятъ върху пролѣтни растения и въ по-топли страни. Въ тѣзи случаи трѣбва вѫтрѣшни причини да играятъ извѣстна роль за това съкращение.[1])

Д-ръ E. Rübel — Цюрихъ говори върху дѣйствието на силата на свѣтлината върху алпийскитѣ растения. Интензитетътъ на свѣтлината може да се мѣри съ фотографическа книга и колкото по-скоро тя почернява до извѣстенъ тонъ, толкова по-силна е свѣтлината. При това различаваме директна и дифузна слънчева свѣтлина. Той показа цѣлъ редъ криви линии, получени отъ тѣзи свѣтливи интензитети, отъ което се виждаше, че сѫществува една разлика въ сравнение съ тѣзи отъ равнината.

H. C. Schellenberg — Цюрикъ направи съобщение относително неговитѣ излѣдвания по разтварянето на целулозата отъ извѣстни гѫбички. Различаваме въ тъканитѣ на растенията, а именно въ клѣтъчнитѣ ципи два вида целулози (споредъ проф. Schulze. Цюрихъ): истинска и хемицелулоза. Хемицелулозата се различава по това, че се разтваря при врѣне

[1]) Горѣизложеното резюме е взето отъ Compte Rendu des travaux présenté à la quatre-vingt-hutième session de la Société Hélvétique des sciences naturelles, réunié à Lucerne, du 11 au 13 Septembre 1905, p. 62. (Botanique).

съ разрѣдени киселини, когато истинската се разтваря въ концентрирани киселини. Химицелулозата се срѣща по-нечето въ голиитѣ и сѣмената като стѣнно надебеление на клѣткитѣ и при поникването на послѣднитѣ се разтваря (значи така нареч. резервна целулоза). Много гѫбички разтварятъ именно тази целулоза. Напр. ако поставимъ разрѣзи отъ тъкани, които съдържатъ такава целулоза, въ различни култури отъ гѫбички, то забѣлѣзваме, че гѫбичкитѣ я разлагатъ. Тази способность на гѫбичкитѣ, да разпознаватъ двѣ химически близкостоещи материи, както е извѣстно, отдавна е констатирана. Значи ние имаме различни ферменти, които отдѣлватъ тѣзи гѫбички съ навлизването си въ тъканьта на растението.

Проф. F. A. Forel — Моржъ реферира върху едноврѣменното цъвтене на Bambus'а въ изт. Швейцария. Познато е, че много Bambus'и цъвтятъ всѣка година, други обаче само веднажъ прѣзъ цѣлия си животъ. За пълното си развитие употрѣбяватъ при това различно число години: 15, 30, 60 до 80. Единъ своеобразенъ единственъ въ растителния свѣтъ фактъ е тоя, че на далечни разстояния всичкитѣ екземпляри отъ единъ и сѫщи видъ, както и всички стъбла отъ единъ и сѫщи екземпляръ, млади и стари цъвтятъ и завръзватъ плодъ едноврѣменно въ една или нѣколко послѣдователни години. Слѣдъ узрѣването на плода стъблата изсъхватъ, което е твърдѣ очебиещо и което явление често се потвърдява отъ изт. Индия, напр. въ Деира Доонъ въ Бенгалия цъвтѣха прѣзъ 1836 г. всички голѣми Bambus'и въ страната и слѣдъ това измрѣха всичкитѣ, както тѣзи, що бѣха прѣзъ послѣднитѣ години насадени, така и онѣзи прѣди 30 год. Прѣзъ 1824 г. изсъхна една цѣла гора при Рампоора, както и прѣзъ 1840 г. Сѫщо се случва и въ Европа съ култивиранитѣ Bambus'и. Прѣзъ 1867 г. цъвтѣха всички екземпляри отъ Arundaria japonica (Rumb. Metoxa) въ Парижъ, Марсилия и Алжиръ, който видъ бѣше прѣнесенъ прѣди 40 г. отъ Япония отъ Сиболдъ, и то въ единъ единственъ екземпляръ, отъ който произхождаха всички останали култивирани.

Прѣзъ есеньта 1875 и пролѣтьта 1876 цъвтѣше навсѣкѫдѣ въ южна Европа — Arundaria foliata, която приблизително прѣди 30 год. бѣше прѣнесена и слѣдъ това всички растения измрѣха и трѣбваше отново да се засѣятъ. Проф. Forel е намѣрилъ въ Morges и околностьта цъвтещи около 30 купчинки Bambusa gracilis (а споредъ опрѣдѣлването въ политехниката това се отнася до Phyllosttachys puberula). Такива цъвтещи купчинки имаше и около женевското езеро. Твърдѣ интересна е тази солидарность, която иматъ при цъвтението си всички индивидиуми, произходещи отъ единъ първоначаленъ — майчинъ индивидиумъ. Ако наречемъ съ името първоначаленъ индивидиумъ всичко, което произхожда отъ едно сѣме, то въ Европа сѫ толкова първоначални индивиди, колкото първоначално отъ Япония има били прѣнесени. Възможното прѣдположение е това, че всичкитѣ вторични индивиди, каквито сѫ въ европейскитѣ градини, т. е. такива, които отъ единъ първоначаленъ майчинъ инд. произхождатъ чрѣзъ дѣление, цъвтятъ едноврѣменно, защото сѫ еднакво стари. Възможно е обаче сѫщо щото климатични причини да дѣйствуватъ та нееднакво стари вторични индивиди едноврѣменно да цъвтятъ.

На слѣдния день сутриньта стана смѣсеното събрание отъ зоолози и ботаници за обсѫждане въпроса: опрѣдѣление понятието видъ.

За да се подготви разискването, чете се рефератъ за развитието на понятието видъ отъ старо до днешно врѣме отъ професора Bachmann — Луцернъ въ една изящна форма. Първъ съ специаленъ рефератъ се яви Д-ръ Dügelli — Цюрихъ. — Понятието видъ при бактериитѣ. При тѣзи малки организми отдѣлването на природни видове е твърдѣ мѫчно, защото една и сѫща форма, култивирана при различни условия, показва голѣми промѣнения (pleomorphismus). Освѣнъ това бактериитѣ мѫчно се различаватъ помежду си поради незначителната си голѣмина дължина, ширина, образуването на бича; и ето защо трѣбва при характеризирането на бактериитѣ винаги да се гледа и на тѣхнитѣ физиологически бѣлѣзи, напр. растението върху различнитѣ хранителни срѣди, произвеждането на специфични материи, образуване на различнитѣ газове при разлагането на хранителната срѣда, свойството имъ да причиняватъ различни болести, съ една дума за съвършената диагноза на микробитѣ необходимо е да се знае микроскопиране, както на химия и патология. За демонстриране на безграничната промѣнливость при бактериитѣ при единъ и сѫщъ микробъ референтътъ показа нѣколко фигури отъ микроскопични препарати и култури, които той самъ при неговата работа е срѣщналъ, като напр. азотоасимилирующия Azotobacter chroococum, изолиранъ отъ земята, и микроба на киселото млѣко. Мѫчнотията за отдѣлване на видоветѣ се състои въ това, че ние не знаемъ всевъзможнитѣ промѣнения, които една форма може да прѣтърпи. Невъзможно е почти една изслѣдвана форма да се идентифицира съ вече описаната, защото литературата е прѣпълнена съ неправо описани видове.

Слѣдъ това проф. Lang — Цюрихъ прѣдстави своитѣ дългогодишни изслѣдвания върху нѣкои отборни измѣнения при охлювитѣ (Helix nemoralis). Измѣнение, вариция или мутация ето главнитѣ причини за произхождението на видоветѣ. Подъ името вариация или още наречено индивидуално измѣнение подразбираме постъпенното, незабѣлѣзано измѣнение, а съ името мутация — ненадѣйното измѣнение, което по-нататъкъ се прѣдава наслѣдствено. Когато Дарвинъ си прѣдставлява произхождението на единъ новъ видъ главно чрѣзъ бавното измѣнение на индивидуалнитѣ различия подъ влиянието на естествения подборъ, Хуго де Фрисъ се опитва да ни докаже, че само неговитѣ мутации сѫ, които водятъ къмъ появяването на нови видове. Много пати поставятъ H. de Vries въ противорѣчие съ Дарвина, което обаче не е право. Както Дарвинъ, така и de Vries прѣдполагатъ за изходна точка индивидуалнитѣ различия. Разликата се състои въ това, че споредъ Дарвина направлението на понататъшното развитие се опрѣдѣлва отъ подбора, когато de Vries приема, че видоветѣ сѫ вече напълно готови при тѣхното си появяване. Зоолозитѣ се отнасятъ къмъ тази мутационна теория твърдѣ скептично. Референтътъ е правилъ 10 години опити съ извѣстни групи отъ охлюви, защото тѣ сѫ твърдѣ разпространени.

Като мутация при едни охлюви може да се счита внезапното появяване на лѣвозавиващи черупки. Обикновено черупкитѣ се завиватъ на дѣсно; между 30.000 нормални индивиди значи съ дѣснозавиващи черупки срѣща се само единъ индивидъ съ налѣво завиваща се черупка. Отъ кръстосването на такива ненормални индивиди получаватъ се пакъ дѣснозавиващи се черупки; значи извиването не е наслѣдствено. То е слѣдова-

телно едно внезапно измѣнение, което не се наслѣдва. Отъ друга страна срѣщаме твърдѣ незначителни измѣнения, които сж наслѣдствени, което показва, че нѣма никаква разлика между вариация и мутация, както de Vries твърди. Относително цвѣта на черупката различаваме измѣнения, които се състоятъ въ всевъзможнитѣ комбинации на линиитѣ, що се намиратъ по тия черупки. Такива комбинаци сж познати до 400. Тия измѣнения сж безъ опрѣдѣлено направление и сж наслѣдствени. Тука слѣдователно имаме вариация, т. е. постепенно развиващи се измѣнения, които сж наслѣдствени, когато споредъ de Vries тѣ не трѣбва да се прѣдаватъ по наслѣдство по-нататъкъ, а Дарвинъ ги приема за наслѣдствени. Ние можемъ си прѣдстави появяването на единъ видъ значи така: Съ постепенното нарастване на всевъзможнитѣ измѣнения при извѣстни форми се появява такава голѣма разлика между двѣ форми, че тѣ не даватъ по-нататъкъ никакво потомство (не могатъ се кръстосватъ), и тогава ние имаме два вида които, както видѣхме, произлизатъ отъ единъ.

Въ 1865 г. Gregor Mendel, единъ католически попъ въ Brünn изнамѣри единъ законъ, който до 1900 г. не бѣше забѣлѣзанъ и въ сѫщото врѣме (1900 г.) H. de Vries потвърди този законъ, безъ да подозираше че е вече извѣстенъ. Споредъ Mendel родителитѣ, които притежаватъ противоположни бѣлѣзи, напр. единия родитель е съ бѣли, а другия съ червени цвѣтове при кръстосването си даватъ бастарди, прилични на единъ отъ родителитѣ, напр. при кръстосването на бѣли плодникови съ червени тичинкови цвѣтове получаваме само бѣли бастарди.

По-нататъшнитѣ изслѣдвания показватъ, че червениятъ цвѣтъ сѫществува, но латентно, защото той се появява пакъ. 25% отъ второто поколение иматъ червени цвѣтове, при всичко че произлизатъ отъ 2 бѣли родители. При третото поколѣние имаме вече 25% съ червени цвѣтове (които произхождатъ отъ въ по-раншната генерация); значи този цвѣтъ е вече постояненъ, и бѣлиятъ цвѣтъ напълно отстѫпва.

Отъ 75%-тѣхъ отъ II поколѣние съ бѣли цвѣтове растения оставатъ 25% винаги съ бѣли цвѣтове, значи червениятъ цвѣтъ тука изчезва. Останалитѣ 50% въ третата генерация се разпрѣдѣлватъ така: 25% сж червени и 75% бѣли и т. н., до като слѣдъ извѣстно число поколѣния двата цвѣта на родителитѣ пакъ оставатъ.

Това можемъ си прѣдставимъ съ слѣдната схема. Нека ч = червени цвѣтове, б = бѣли цвѣтове, а числата %

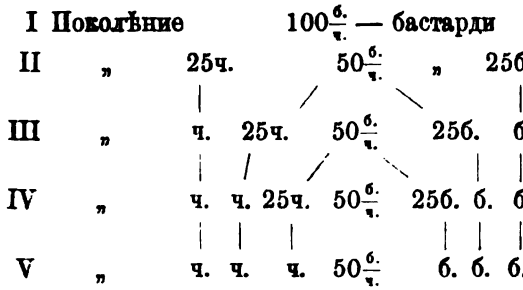

Отъ тая таблица виждаме, че бастардитѣ все се намаляватъ: въ I пок. 100%, въ II 50%, въ III 25%, IV 12·5%, V 6·25%.

Това своеобразно разцѣпление на бастардитѣ можемъ да си обяснимъ съ прѣдположението, че всѣка една полова клѣтка притежава само единъ отъ двата зачатъци. Нека приемемъ, че въ единъ индивидъ отъ първото поколѣние (бастарди) ние имаме 100 мѫжки полови

(прашинки) и 100 женски (яйцеви клѣтки). Ако сега всѣка яйчева клѣтка се съедини съ една прашинкова, то възможни сж слѣднитѣ комбинации: б♂×б♀; ч♂×ч♀; б♂×ч♀ и ч♂×б♀; значи за всѣка една комбинация възможностьта е еднакво голѣма, и понеже имаме 100 сливания, то за всѣка комбинация се падатъ 25 индивиди. И така: 25 екземпляра б♂×б♀— само съ бѣли цвѣтове и оставатъ постоянни 25 „ ч♂×ч♀— „ „ червени „ „ „ „ 50 „ смѣсъ отъ двата характера — бастарди.

При втората генерация отъ тѣзи 50 бастарди 25% или $^1/_4$ оставатъ пакъ бѣли; друга $^1/_4$ червени и останалитѣ 50%, значи 25 екземпляра сж сжщо бастарди, което показва, че наистина бастардитѣ се намаляватъ постъпенно въ по-нататъшнитѣ поколѣния. Сжщото се случва и съ охлювитѣ. Отъ кръстосването на охлюви съ жълта и кафява черупка, получаватъ се въ първата генерация само жълти охлюви, а при втората $^1/_4$ кафяви.

Ако опрашимъ съ прашецъ отъ червена царевица близалцето на една бѣла, то въ II-то поколѣние получаваме тукъ-тамъ червени зърна, явление наречено Xenie. Оказа се обаче по-късно, че това боядисване на зърното зависи отъ хранителната тъкань (endosperm), която споредъ Навашинъ и Guignard се образува отъ въздѣйствието на едно мжжко ядро при така нареченото двойно оплождане. Сжщо и тука се потвърдява този законъ.

Природата обаче не работи само по една схема. Че мутацията играе важна роль е сжщо доказано, но при все това възможни сж слѣднитѣ начини за появяване на единъ новъ видъ:

1) Чрѣзъ постепенното увеличение на незначителни индивидуални измѣнения — посрѣдствомъ подбора — Дарвинизъмъ — Stahl, Detto.

2) Чрѣзъ въздѣйствието на външни влияния, които опрѣдѣлватъ извѣстни наслѣдствени приспособления — Нео Ламаркизмъ (Sachs, Goebel, Wettstein, Warming, Vochting, Reinke, както и Nageli съ своята теория за директното влияние). Споредъ неговия възгледъ това образуване на формитѣ става чрѣзъ едно доброволно отъ вжтрѣшни причини подбудено усъвършенствуване, което стои въ зависимость отъ механическия строй на наслѣдствената материя — идиоплазмата. Отъ това вжтрѣшно стремление за усъвършенствуване се създаватъ не отговоряещи за околната срѣда бѣлѣзи. Но споредъ Негели се образуватъ сжщо наслѣдствено приспособени за околната срѣда бѣлѣзи, които зависятъ отъ дѣйствието на външнитѣ условия. Тука принадлежи сжщо сезонниятъ деморфизмъ на Wettstein, т. е. появяване на двѣ различни форми, — споредъ годишното врѣме (напр. лѣтна и есенна форма), които по-нататъкъ се прѣобръщатъ въ видове.

3) Чрѣзъ внезапнитѣ, зависещи отъ вжтрѣшни причини измѣнения, които пораждатъ нови видове, но прѣживяватъ тѣзи, които подборътъ избира — мутация — Hugo de Vries, Korschinsky.

4) Бастадиране; плодоноснитѣ хибриди могатъ въ видове да се прѣобърнатъ: теория на смѣшението (Kerner, Wettstein de Vries, Murr); Освѣнъ това въ ново врѣме партеногенезисътъ хвърли доста много свѣт-

липа върху наслѣдственостьта и образуването на нови видове. Не трѣбва сѫщо да се прѣнебрѣгва и систематиката: — изучване върху запазването на формитѣ на свобода, географ. имъ разпространение, защото отъ жизнеспособностьта на една форма се опрѣдѣлва нейното значение въ бѫдеще. Лаборатория и екскурзия трѣбва взаимно да си помагатъ.

D-r F. Sarassin — Basel показа двѣ сбирки отъ земни охлюви на о-въ Целебесъ, отъ които може да се види, че единъ и сѫщи видъ отъ странствуването по острова може да се измѣни.

Проф. d-r Standfuss реферира върху неговата 30 год. работа по отборнитѣ опити съ пеперуди. Чрѣзъ хибридициране при пеперудитѣ не се получаватъ никакви нови видове. Съ намаление температурата при излюпване на какавидитѣ получаватъ се форми, прилични на сѣвернитѣ, а при по-висока температура — южни форми, и това директно измѣнение се наслѣдва, значи наслѣдватъ се послѣ придобити признаци, които при образуването на единъ видъ играятъ сѫщо извѣстна роль.

Споредъ Pictet — Женева и химическото дразнение на какавидитѣ дѣйствува така, както и термичното.

Слѣдватъ слѣдъ това ботаницитѣ. Prof. Fisher — Bern говори, възъ основа своитѣ дългогодишни изучвания на Uredineae, върху понятието видъ въ тази група. Ние различаваме тукъ морфологични видове, т. е. такива, които се различаватъ по външни, форменни бѣлѣзи въ противоположность съ биологическитѣ видове, които външно не се различаватъ, но по отношение на хранителнитѣ растения — тѣ се срѣщатъ върху различни растения като паразити.

Всички тѣзи форми прѣминаватъ съвършено незабѣлѣзано една въ друга така, че въ този случай видъ е само едно произволно понятие.

D-r Ricli — Цюрихъ показа нагледно съ видоветѣ отъ *Doronicum* свързката между образуването на формитѣ и географическото разпространение, съ тѣзи отъ Nasturtium palustre влиянието на новозаети мѣстонахождения върху образуването на вариетети, съ Pinus cymbra — географическитѣ раси; и прѣдстави класически примѣри за мутацията еднолистния Fraxinus excelsior и еднолистната Coronilla emerus.

Като примѣръ за бастардиранъ видъ служи хибрида, който произхожда отъ двата вида алпийски рози (Rhododendron hirsutum u Rhod. ferrugineum).

При Picea excelsa ние срѣщаме: 1) наслѣдствени географски ограничени породи; при нѣкои сѫщо сезонни подъ-породи; 3) множество мутационни видове; 4) множество форми произходещи отъ механично или климатично въздѣйствие; 5) форми зависещи отъ мѣстонахождението; 6) физиологически вариетети, т. е. наслѣдствено запазени климатични раси (планинска и равнинска Picea. Тѣзи послѣднитѣ изслѣдвания сж правени отъ Engler — Цюрихъ. Най-послѣ той показа една серия отъ мутации съ Scolopendrium officinale отъ културитѣ на г-нъ Mertens — Цюрихъ.

По-нататъкъ говори проф. Zschokke — Базелъ върху неговитѣ фаусинтични изслѣдвания на Vierwaldstetter-ското езеро. Той дохожда до слѣднитѣ заключения: По-голѣмата часть отъ дълбоководнитѣ животни произлиза отъ крайбрѣжната фауна. При плуването (активното) на формитѣ

отъ брѣга къмъ дъното или при пасивното имъ потъване тѣ незабѣлѣзано напускатъ брѣга и способнитѣ отъ тѣхъ за по-нататъшенъ животъ, които въ тоя случай можемъ да смѣтаме за космополити, приспособяватъ се къмъ новитѣ условия за животъ и живѣятъ по-нататъкъ въ тинята, както е напр. съ Hydra fusca и Planar'итѣ, Cyclopae и Cyprepediae и извѣстни инфузории. Подъ влиянието на натиска измѣняватъ се въ слѣднитѣ поколѣния тѣзи пришълци, и по такъвъ начинъ е получена Frederica Duplessisii (Bryophitae) и Pisidium.

Другъ начинъ за произхождение на дълбоководнитѣ форми сж подземнитѣ води, пещери и празнини, като напр. Слѣпитѣ Isopoda, Amphipoda и Planaria cavatica; и най-послѣ трети водятъ началото си отъ сѣвернитѣ морета — географическо разпространение: много Tubelariae и Cyteridae. Разпространението на различнитѣ форми е различно, както въ вертикално така и въ хоризонтално направление, което зависи отъ една страна отъ основата на езерото и отъ друга отъ храната както и отъ активното или пасивно движение.

Заседанието се закри съ реферата на проф. D-r Früh — Цюрихъ, върху неговитѣ 25 год. наблюдения по земетресението въ Швейцария колко земеетресения сж се случили, съ каква сила и пр. Отъ 1880 г.— 1904 станали сж 822 разтърсвания, отъ които 195 земетресения и отъ тѣхъ 17 отъ вънъ причинени. Срѣдно годишно се падатъ по 32—33 сътресения и 7—8 земетресения. Изобщо земетресенията въ Швейцария не сж били слаби: камбани звънтѣли, езерата се развълнували, чинто вълни достигали до 50 см. височина, комини се срутвали, извори прѣсъхвали и пр.

Бернъ, октомврия 1905 г.

Съобщава **Б. Ивановъ.**

Граматики и рѣчници за български езикъ въ чуждитѣ литератури.

Отъ А. Д. Пироковъ.

Като дадохъ кратки бѣлѣжки върху излѣзлата миналата година българска граматика на хърватски отъ Я. Бенигаръ въ октомврийската книжка на „Българска Сбирка“,[1]) азъ обѣщахъ, че при другъ случай ще се опитамъ да прослѣдя успѣха, който е направилъ българскиятъ езикъ вънъ отъ нашата книжнина, сирѣчь, доколко той си е пробилъ пътъ между чуждитѣ народи. Ето сега искамъ да изложа съвсѣмъ накрсо, какъ исторически, постепенно се е разпространявалъ езикътъ ни у чужденцитѣ — небългари и да дамъ библиографиченъ показалецъ на помага-

[1]) Българска Сбирка, списание за книжнина, исторически и обществени знания, излазя подъ редакцията на Стефана С. Бобчевъ, 1904, год. IX, кн. VIII, отдѣлъ „Книгописъ“, стр. 521—523: Bugarska slovica sa čitankom. Sastavio Janko J. Benigar, tehničar, Zagreb, 1904.

лата: граматики, рѣчници и други ржководства, които намирамъ въ чуждитѣ литератури за изучване езика ни.

Извѣстно е, че колкото единъ народъ стои на по-висока културна степень; колкото неговата литература е по-богата; колкото по-голѣма и по-важна роль играе той въ политико-социално и икономично отношение, толкова повече той привлича вниманието и интереса на други народи: ученитѣ се стремятъ да го изслѣдватъ исторично, етнографично и отъ разни други научни страни; търговецътъ гледа, дали тоя народъ благоприятствува за търговски спекулации; пѫтешественикътъ иска да узнае хубоститѣ на страната и пр. и пр. Доскоро за Япония малко се говорѣше и знаеше. Изведнажъ събитията направиха прѣвратъ и въ книжнината: явиха се много съчинения, които третиратъ японския животъ, история, религия, езикъ и пр.

Не прѣди половинъ вѣкъ и ние българитѣ бѣхме забравени не само отъ чужденцитѣ, но и отъ съплеменицитѣ си — отъ самитѣ славяни, па даже и отъ сами себе си! Причината за това може лесно да се обясни, като земемъ прѣдъ видъ нашето двойно робство — политично и духовно. Българската литература отъ IX. до края на XIV. вѣкъ пропаднала заедно съ пропадането на българската държава. За смѣтка на българщината еленизъмътъ въ турската държава се усилилъ дотамъ, че даже и вънъ населението се смѣтало за гръцко. Когато на Екатерина Велика дошла мисъль да се изгонятъ турцитѣ изъ Европа, билъ изработенъ „Греческій проектъ“, въ който славянитѣ въ Турция не били зети подъ внимание, и, ако „гръцкия проектъ“ би се изпълнилъ, той би билъ голѣмо нещастие за насъ.[1]) Българитѣ били забравени дотамъ, че и учени хора отъ края на по-миналия и началото на миналия вѣкъ имали твърдѣ смѣтно понятие за народа и езика ни. Нѣкои даже мислили, че българскиятъ езикъ съвършено е изчезналъ още въ земитѣ на прабългарското царство.[2])

Въ 1771 г. пръвъ спомнилъ за *българитѣ* историкътъ Шльоцеръ, който казалъ, че изучването на *новия български* езикъ би ни довело до важенъ резултатъ — да узнаемъ, какви сѫ били старитѣ българи.[3]) Патриархътъ на славистиката, Добровски, считалъ българския езикъ, който той не знаялъ никакъ, за нарѣчие отъ сръбския.[4]) Копитаръ въ

---

[1]) Ср. бѣлѣжкитѣ на В. Ламанскій, О нѣкотор. слов. рукоп. и пр., стр. 115 и сл.

[2]) Вж. А. Пыпинъ и В. Спасовичъ, Исторія слав. литературъ, Прбгъ, 1879, стр. 104.

[3]) A. Schlözer, Nordische Geschichte, 1771, стр. 334; отъ сѫщия, Nestor, Russische Annalen. II, 326 и пр. Шльоцеръ мислилъ, че е необходимо за европейскитѣ учени да имать *българска граматика* и *словарь*: „И дѣтѣ, говори той, трѣбва да бѫдатъ за историята много важни. Може би да сѫ уцѣлѣли още въ езика на днешнитѣ българи думи, които би ни навели да узнаемъ, какъвъ народъ сѫ били неславянскитѣ българи“.

[4]) Ios. Dobrovsky, Slovanka, Prag, 1811, I, стр. 194. И по-сетнѣ въ Institutiones linguae slavicae и пр., 1822. Въ Cyrill und Method, 1823, Добровски изброява славянскитѣ езици, но не споменува за *българския*. Копитаръ, като рецензира неговата Slavin, 1806, дѣто Добровски нарича съ общо име „илирци“ всички южни славяни, възтава противъ тая „Namen-Antiquomanie“ и прѣдлага да се наричатъ тѣ съ свои отдѣлни имена: истриляни, хървати, . . . *българи* и пр. Вж. B. Kopitar's Kleinere Schriften, edid. Fr. Miklosich, Wien, 1859, стр. 24 и сл.

1815 г. знаялъ само, че въ български езикъ има *членъ*, който се поставялъ на края на думата.[1])

Въ 1784 г. Екатерина Велика заповѣдала да се прѣведатъ 273 думи и 12 числени имена на всички познати езици въ свѣта. Когато туй било изпълнено, напечатали се тия думи и имена на 200 езика въ една книга подъ насловъ „Сравнителни словари на всички езици и нарѣчия и пр.“[2]) Часть първа, Петербургъ, 1787 г. Втората часть излѣзла въ 1789 г. Но нито въ първата, нито въвъ втората часть не е отредено мѣсто за *българския* езикъ. Тая книга, очаквана съ нетърпение отъ ученя свѣтъ, била рецензирана отъ мнозина специалисти, обаче ни единъ отъ тѣхъ не посочилъ блѣзната.

Откакъ рѣчникътъ се напечаталъ, непрѣстайно идѣли нови думи — на африкански, американски и др. езици. По поржка на царицата държавнинтъ съвѣтникъ Феодоръ Янковичъ де Мириово наредилъ отново и напечаталъ по азбученъ редъ сички думи. И въ 1791 г. излѣзълъ „Сравнительный словарь всѣхъ языковъ и нарѣчій, по азбучному порядку расположеный“ въ 3 части. Тоя словарь има 79 езика повече отъ първия; отъ тѣхъ първитѣ двапайсеть сж славянски, но и тукъ *български* липсва![3])

Пръвъ, който даде положителни[4]) свѣдѣния за *новобългарския езикъ* е извѣстнията сръбски филологъ Вукъ Стефановичъ Караджичъ (1787—1864 год.[5])

Въ първата четвърть на XIX. вѣкъ Вукъ издаде, по поводъ на „Сравнителния словарь“ на Екатерина Велика, „Додатъкъ къмъ Санпетербурскитѣ сравнителни рѣчници на всички езици и нарѣчия съ особени огледи къмъ *българския езикъ*“, Виена, 1822.[6]) Въ тая притурка

---

[1]) Kleinere Schriften, стр. 319.

[2]) Пълното заглавие: „Сравнительные словари всѣхъ языковъ и нарѣчій, собранные десницею всевысочайшей особы. Отдѣленіе первое, содержащее въ себѣ Европейскіе и Азіятскіе языки. Часть первая. Въ Санктпетербургѣ, 1787.“ Съставянето и разпрѣдѣленнето на думитѣ въ рѣчника бѣ възложено на нѣмеца Pallas. Днесъ тоя рѣчникъ е голѣма рѣдкость.

[3]) Липсва тъй сжщо и словенски.

[4]) Наистина много по-рано, а именно въ 1770 г. московполскиятъ учитель Μυχάλη Ἀδ. χαδζῆ Δανιὴλ написалъ Λεξικὸν τετράγλωσσον, въ който между друго има думи и изречения на *български*, но прѣдадени съ гръцка графика и затова много погрѣшно. Напр.: Γόσποτ στόρη νέπο τω, ζέμια τα, σάντζε τω, μέσετζήνα τα, σέέστη τε, ἡ σέτνε... и т. н. [изъ образцитѣ у Миклошича „Geschichte der Lautlehr. im Bulgar.“, стр. 37].

[5]) За биографията и книжовната дѣйность на Вука вж. у Платона Кулаковскій, Вукъ Караджичъ, его дѣятельность и значеніе въ сербской литературѣ, Москва, 1882; сжщо у И. Срезневскій въ „Братская Помочь“, С.-Петербургъ, 1876, стр. 337—365; на сръбски, въ „Даница“, 1865 и „Годишнак“, 1871, послѣ въ „Гласник“ XXXIII, 1872; на български — у Д. Мариновъ въ „Религиозни разкази“, кн. IX—X, стр. 608—635 — по случай прѣнасянето Вуковитѣ останки отъ Виена въ Бѣлградъ прѣзъ септември, 1897; у Любенъ Каравеловъ, Вукъ Стефановичъ Караджичъ, Приложеніе къ страницы изъ книги страданій болгарскаго племени. Повѣсти и разказы, Москва, 1878, стр. 297—312. Пъленъ прѣгледъ на Вуковата дѣйность досежно езика направи проф. В. Ягичъ въ Književnik, Загребъ, 1865, I, кн. 4, стр. 458—485.

[6]) Додатак к Санктпетербурским сравнительним рјечницима свију језика и нарјечија, с особитим огледима бугарског језика. Написао Вук Стефановић, Санктпетербурскога вољног општителства љубитеља Руске словесности, и Крановскога ученог друштва член корреспондент. У Бечу, 1822, 4°, 54 стр. Дотатъкътъ билъ напечатанъ

Караджичъ доказа, че българскиятъ езикъ е наистина сроденъ на сръбския, както и на всички други славянски езици, но *никакъ не е сръбско нарѣчие*, както твърдѣше Добровски. Въ първата часть на „Додатъка“ Вукъ обнародва 27 народни пѣсни,[1]) както му ги продиктувалъ единъ българинъ отъ Разлогъ въ Виена; сетнѣ дава прѣводъ отъ евангелето и най-сетнѣ — въ втората часть — завършва съ особенъ „огледъ“ върху българския езикъ и съ единъ проектъ за *българска граматика*.

Тая сръбска книжка има важно значение за историята на езика ни, защото е *пръвъ* опитъ за българска граматика.[2]) Въ нея чуждиятъ и специялно славянскиятъ свѣтъ за пръвъ пътъ видѣлъ примѣри отъ българска рѣчь — български думи.[3]) Наистина тия думи, погледнати днесъ, показватъ много грѣшки и непълнота, но трѣбва да имаме на умъ, че тѣ сж събирани нѣщо прѣди единъ вѣкъ, когато въ отечеството ни българската дума се гонѣше, а въ книгитѣ рѣдко се срѣщаше.[4])

Показанията на Каражича не сж могли веднага да проникнатъ и произведатъ своето дѣйствие въ учения свѣтъ. И пие виждаме даже единъ първостепененъ славистъ на врѣмето си, какъвто бѣ Шафарикъ, да мисли въ 1826. г., че българи живѣятъ само между Дунава и Балкана, числото на които той прѣсмѣталъ, че достига до 600 хиляди! И по-късно въ своята „Славянска етнография[5]) той съобщава съвсѣмъ чуденъ образецъ отъ български езикъ.

пръвъ пать като приложение на в. „Српске Новине“, редактиранъ отъ нѣкой си Давидовић въ Виена, именно въ бройове 102, 103 и 104 за 1821 г. и 2, 3, 4, 5, 6 (дотукъ I ч.), 8 (оттукъ „Огледи“ буг. јез.), 9, 10, 11, 12 и 13 за 1822 г. Той е прѣпечатанъ оттамъ въ „Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића“, Београд, 1894, кн. II, св. I, стр. 178—240. Димитъръ Мариновъ се погрижилъ „за отплата и благодарность къмъ Вука отъ страна на новата българска книжнина“ да отпечата въ „буквалень прѣводъ“ тоя цѣненъ Вуковъ трудъ въ списанието „Религиозни разкази, прѣводна черковна библиотека, подъ редакцията на Д. Мариновъ, София, год. II (1897), кн. 9—12, стр. 636—650 и кн. XI—XII, стр. 716—767 подъ насловъ: „Притурка къмъ санктпетербурскитѣ сравнителни рѣчници на всичкитѣ езици и нарѣчия съ особни образци (примѣри) отъ българския езикъ. Написалъ и пр.“ Жално е само, че Д. Мариновъ заедно съ прѣвода е направилъ нѣкои измѣнения: вм. ѣ писалъ кь, нѣкждѣ ударението не е прѣдадено споредъ оригинала и пр.

[1]) Караджичъ бѣше обнародвалъ една българска пѣсень още по-рано — въ 1815 г. въ своята „Песнарица“, IV, Виена. Копитаръ, като разглеждалъ тая книга въ Wiener allgem. Literaturzeitung, 1816, стр. 314—333 (ср. B. Kopitar's Kleinere Schriften, edid Fr. Miklosich Wien, 1859, стр. 347—369) изказалъ желание, щото всички събрани отъ Вука *български пѣсни*, които били *повече отъ 20*, да се напечататъ въ скоро врѣме.. (Klein. Schr. 349 подъ лин.).

[2]) Професоръ А. Теодоровъ грѣши, като казва:.... „До него врѣме (сир. до 1830 г. — когато Венелинъ биде изпратенъ съ научна цѣль въ България) *само нашътъ езикъ между всички други не е ималъ граматика*“, вж. стат. „Къмъ историята на бълг. езикъ“ въ Соф. Периодич. спис. XXXIV, стр. 513.

[3]) Много учени — слависти сж черпили отъ нея примѣри за бълг. езикъ.

[4]) Споредъ както самъ признава, Вукъ е знаялъ само *три* български книги: 1-о Книга, глаголемая Мытарства, Будимъ, 1807 (прѣводъ отъ гръцки), 2-о Различния поучителни наставления, сочинена іеромонахомъ Іоакимомъ χαψη, Будимъ, 1819, и 3-о „λεξικὸν τετράγλωσσον“ на Московския учитель Даниилъ по прѣписа на англичанина Leacke съ латиница отъ 1813. (Скупл. сп., 230 и 231.).

[5]) „Slovanský Narodopis“, Прага, 1842. гл. II: „Reč bulharská“ (стр. 33—47). На стр. 160 е помѣстена една чудновата „старобългарска пѣсень“. Ср. още и неговата „Geschichte der slav. Sprache“, 223, „Starine“, IV, 1872, 83—84.

Първа *пълна* граматика за българския езикъ съставилъ на *руски* Юрий Ив. Венелинъ, която обаче не видѣла свѣтъ. Когато прѣзъ есеньта 1830 г.[1]) Венелинъ бѣ натоваренъ отъ руската академия съ научна цѣль да замине въ България, да изучи българския езикъ и напише граматика, той въ Букурещъ на 1831 г. видѣлъ още въ ржкописъ граматиката на Василъ Неновича, но не я харесалъ, „защото тя засѣгала не новия български езикъ, а църковнославянския".[2]) — Венелинъ работилъ върху граматиката си цѣли *шесть* години.[3]) Въ 1835 г. тя била изпратена въ Петербургъ и разгледана отъ извѣстния академикъ Ал. Х. Востоковъ, който се произнесълъ, че нейното издание ще принесе голѣма полза на славянското езикознание.[4])

Ако и да не била напечатана граматиката на Венелина, ние днесъ знаемъ почти всичко за нея, откакъ сегашният министъръ на нар. просвѣта, г. Ив. Д. Шишмановъ издаде „Венелиновитѣ книжа въ Москва" II[5]) „Грамматика нынѣшнаго Болгарскаго нарѣчія" се намирала въ библиотеката на Импер. Общество Исторій и Древностей Россійскихъ, дѣто г. Шишмановъ видѣлъ ржкописа и снелъ най-важни бѣлѣжки отъ него: той съдържалъ 387 страници и образувалъ единъ голѣмъ томъ in folio. На края (стр. 356—387) била приложена и христоматия.[6])

Десеть години слѣдъ Венелина (1840) почналъ да събира материяли за българ. граматика и рѣчникъ П. Прайсъ, извѣстенъ професоръ—славистъ,[7]) който не можалъ да издаде нищо отъ това, защото не сполучилъ, както желалъ, да иде за тая цѣль въ България и Македония.[8])

И тъй, прѣвъ интересъ къмъ запознаване съ нашия езикъ се яви у чужденцитѣ най-напрѣдъ между ученитѣ. Това „научно изслѣдване" въ областьта на българския езикъ продължава съ още по-добри резултати и до наши дни.

---

[1]) Юр. И. Венелинъ, О зародышѣ новой болгарской литературы, Москва, 1838, стр. 6.

[2]) ibidem.

[3]) ibid., стр. 23.

[4]) И А. Краевски, редакторъ на Отеч. Записки, желалъ, Академията да издадѣше граматиката на Венелина. Сжщо и Безсоновъ, Болгарскіе пѣсни, Москва, 1855, I, стр. XVII, съжалява, дѣто трудътъ на Венелина, по недостигъ на срѣдства, не билъ отпечатанъ, че той билъ забѣлѣжителенъ прѣдимно съ обиленъ материалъ. Но Д. Матовъ, като рецензира Отчетъ Импер. Публ. Библ. С. Петербургъ, 1891, казва, че на-да-ли трѣбва много да скърбимъ за това нѣщо, защото мислитѣ и чувствата на Венел. носятъ много субективенъ характеръ (вж. Мин. сб. кн. XII, отд. „Критика", стр. 11 и сл.). – Ив. Шишмановъ намира въ тая граматика нѣкои оригинални възгледи, цѣнни за филолога, културно-историка и етнографа (Венел. книж. и пр., II, стр. 35.).

[5]) „Български прѣгледъ", 1897г., кн. IX, стр. 9 и сл. (и отдѣленъ отпечатъкъ).

[6]) ibidem. — Принципитѣ, прокарани въ граматиката на Венелина станаха извѣстни у насъ и по-рано отъ неговата прѣписка до Априлова, а сжщо и отъ брошурата му „О зародышѣ новой болгарской литературы" 1838. Тѣ дадоха даже поводъ да се образува въ България и специална „българо-руска" школа.

[7]) Вж. Л. Милетичъ, Д-ръ Францъ Миклошичъ и слав. филол., въ Мин. сб., V, стр. 405—407; Шишмановъ, пос. съч., стр. 35 и сл.

[8]) Шишмановъ, ibid., стр. 36.

Нуждата отъ по-точно знание на българския езикъ сѣ повече растѣла и се усѣщала навънъ пакъ главно отъ ученитѣ. Важността отъ такова познание най-добрѣ сфаналъ прочутиятъ славистъ, професоръ въ Виенския университетъ, Францъ Миклошичъ. Въ 1851 г. Миклошичъ почналъ да издава списание „Славянска библиотека или приноси къмъ славянската филология и история.[1]) Въ първия томъ за пръвъ пѫть той написа кратка „Фонетика на новобълг. езикъ“.[2]) Тази статия, която сетнѣ съ нѣкои допълнения влѣзе въ I. т. на Сравнителната граматика,[3]) е твърдѣ важна за насъ и за науката, защото тя е начало на системно, научно разглеждане българския езикъ.[4])

Явй се и обширна и критична граматика на езика ни отъ П. Безсоновъ въ неговия сборникъ отъ български пѣсни.[5]) Авторътъ върви паралелно, като сравнява новобълг. съ старобълг. езикъ. Тоя наученъ трудъ е важенъ за историята на бълг. езикъ, при сѣ че граматиката не е пълна[6]) и съдържа нѣкои грѣшки[7])

Въ 1879 г. се появи второ издание на капиталното съчинение на *Фр. Миклошича*: „Сравнителна граматика на славянскитѣ езици“, I. томъ — фонетика.[8]) Въ нея, както и въ другитѣ три тома[9]) великиятъ учитель изслѣдва българския езикъ, както и другитѣ славянски езици, коренно.[10])

---

[1]) Slavische bibliothek oder beiträge zur slavischen philologie und geschichte. I. т. 1851., 8°, 321; II и послѣденъ т. 1858 г. — Руски прѣводъ отъ Петковичъ, Журн. М. Н. Пр. 1852, LXXVI.

[2]) Lautlehre der bulgarischen Sprache, стр. 43—57.

[3]) Именно въ Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen, 1852 и др. издания (вж. по-долу).

[4]) Ср. Л. Милетичъ, Д-ръ Фр. Миклошичъ и славянската филология, Мин. сб. V, стр. 422.

[5]) Българскія пѣсни изъ сборниковъ Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и другихъ болгаръ, Москва, 1855, 8°, XVIII+268 стр. I т. Въ първия томъ влизатъ, покрай увода и двѣ дълги разсѫждения върху сръбския и българския епосъ (136 стр.), още и *граматика на новобълг. езикъ*, която обгръща 156 стр.; тамъ се разправя за бълг. правописъ (1—6), фонетика (7—88), само за ѣ се говори въ 37 страници! (31—68). — Стр. 157—268+IV — Юнашки пѣсни. — Въ II т. сѫ помѣстени други видове нар. пѣсни и изкуствени стихове.

[6]) Най-много разправя за глаголитѣ — раздѣля ги на 11 „отдѣла“, сетнѣ за склон. на сѫщ. и прилаг.

[7]) аор. плетѣхъ (стр. 118), печѣхъ (120), пѣхъ (121), чюешъ (122), сег. изяв' 1 sg. тичѣмъ. 2 л. тичѣшъ и пр.

[8]) Fr. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slav. Sprachen. I B. — Lautlehre, Wien, 1879, сар. III: Bulgarisch, стр. 361—385.

[9]) II B. — Stammbildungslehre, 1875; III B. — Vergleichende Formenlehre der slav. Sprachen, 1856; IV Vergl. Syntax, 1874, старо изд. 1883.

[10]) Всички свои по-прѣди изказани възгледи по фонетиката на бълг. ез. Миклошичъ изложи въ особна монография: История на звуковитѣ бѣлѣзи въ бълг. ез. (Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen въ Denkschriften der Wiener Akademie, XXXIV и отдѣл. отпеч., 4°, 47, 1883 г.). Това съчинение, допълнено и обогатено съ примѣри отъ по-ново врѣме, накратко разгледа В. Ягичъ въ Arch, f. slav. Phil., VII, стр. 486—487; сетнѣ А. Соболевски въ Журн. Мин. Нар. Просв., 1884, сент. стр. 155—160. И. Богоровъ направи бѣлѣжки, но неумѣстни противъ нея съ „Отговоръ къмъ бивалицата за гласнитѣ знакове въ Българскыа языкъ“, Виена, 1885, 16°, ср. раз правата на М. Дриновъ въ с.-Пер. спис. XII (1884), стр. 155—159.

Въ 1891 г. излѣзе академичниятъ трудъ на д-ръ А. Калина „Студия върху историята на българския езикъ“ (на полски), но не тъй сполучливъ.[1])

Въ сѫщата тая година написа дисертация на руски Н. Тиховъ: „Граматиченъ очеркъ на западнобългарското нарѣчие“, не твърдѣ критиченъ.[2])

Професоръ П. А. Лавровъ издаде въ 1893 г. съчинението „Прѣгледъ на звуковитѣ и формални особности на бълг. езикъ“.[3]) Лавровиятъ трудъ е подобенъ на Калиновия, само че първиятъ е по-описателенъ, а вториятъ — повече историченъ.

Въ своитѣ „Лекции по славянското езикознание,“ 1895. Т. Флоринский е далъ доста широко мѣсто и на българския езикъ.[4]) Романъ Брандтъ издаде на руски въ 1901 г. „Кратка фонетика и морфология на български езикъ“ (лекция.[5])

Натоваренъ отъ царската академия на наукитѣ въ Виена, нашиятъ професоръ Л. Милетичъ написа на нѣмски най-крупна досега студия по българската деалектология — „Източнобългарското нарѣчие“.[6])

Но не само научень интересъ е прѣдставялъ езикътъ ни. У много народи — близки и далечни — нуждата отъ практично знание на говорния и пизления български езикъ се е чувствувала силно, и затова виждаме, че си нагаждатъ граматики, рѣчници и други *практични* помагала за изучването му.

---

[1]) D-r A. Kalina. Studija nad historyją języka bułgarskiego, Kraków, 1891, св. I 385, св. II 205 (отдѣленъ отпеч. изъ XIV и XV т. на Rosprawy wydz. filologicznego akademii umjętności). Рец. М. Дриновъ Пер. сп., Л. Милетичъ въ Мин. сб., X, отд. „критика“, стр. 3—38: Два труда по историята на бълг. ез.

[2]) Очеркъ грамматики западно-болгарскаго нарѣчія по сборнику болгарскихъ пѣсенъ В. В. Качановскаго, Казань, Типография Импер. Университета, 1891, 8°, VIII+278 (печатано най-напрѣдъ въ Ученыя Записки импер. Казанскаго Университета, 1890 г. 1. и 2. св., а сетнѣ, въ 2891, отдѣлно. Писана е за получаване кандидатска титла. Авторътъ се ползувалъ само отъ сборника на Качановски, защото темата му налагала това (темата била зададена отъ Казанск. Истор. Филол. Факултетъ), — Рец. Ст. Ив. Барутчийски въ Период. спис., 1891., кн. XL, стр. 671—679; свършва съ думитѣ: „този трудъ е толкова некритиченъ, щото именно съ това възбужда сензация (стр. 679).

[3]) Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка. Москва, V+236+176 (отдѣл. отпеч. изъ Чтенія въ Импер. Обществѣ Исторіи и Древностей россійскихъ и Моск. Университетѣ). — Приложенъ е и словарь (стр. 1—115) изъ повиднитѣ срѣднобългарски и нѣкои новобълг. паметници. Лавровъ написалъ тая дисертация, за да получи магистерска степень. — Рец. Л. Милетичъ, Мин. сб. X, отд. „критика“, стр. 38—62.

[4]) Лекціи по славянскому языкознанію Тимоѳея Флоринскаго, Часть I: Введеніе. II Юго-западные славянскіе языки (*болгарскій*, сербо-хорватскій и словинскій), Кіевъ. Типографія Импер. Универс. Св. Владимира, 1895. — I Болгарскій языкъ, стр. 47—189.

[5]) Краткая фонетика и морфология болгарскаго языка. Лекціи ординарнаго професора Имп. Москов. Университета Романа Бранта, Москва, 8°, 36 стр.

[6]) Das Ostbulgarische (изъ Schriften der Balkancommission на Виенската Академия). von Prof. D-r L. Miletič. Mit. einer Karte. Wien, 294 колонни гол. 8°. Бѣлѣжки върху нея направи проф. Б. Цоновъ въ Мин. сб. кн. XX: Поправки и допълнения къмъ Милетичевата книга Das Ostbulgarische, и отдѣл. отпеч., гол. 8°, 96 стр.

Още прѣди освобождението ни американски мисионери сѫ пропагандирали протестанство у насъ, и за тая цѣль сѫ издавали разни книги и брошури на простонароденъ български езикъ. Заслугитѣ, които сѫ принесли тия мисионери на възраждането ни, сѫ вече добрѣ оцѣнени отъ насъ.[1]) За да изпълнятъ по-лесно мисията си и да иматъ по-голѣмъ достѫпъ до народа, естествено е, че безъ знанието на говоримия езикъ, тѣ не би помислили това. Ето защо изпърво още виждаме, че агентътъ на Британското и иностранно Библейско Общество, И. Ригсъ, напечатва една малка книжка „Бѣлѣжки върху граматиката на бълг. езикъ,"[2]) 1844, която съдържа всичко сѫществено за практически цѣли. Тя е пръвъ печатанъ опитъ за практическа бълг. граматика на единъ западноевропейски езикъ — английски.

Въ 1852 г. въ Виена българитѣ братя А. и Д. Кир. Цанкови издали на нѣмски „Граматика на българския езикъ."[3]) Авторитѣ не се придържатъ о никоя дотогавашна българска граматика, а „о народния говоръ" (Volkssprache), защото той се запазилъ много по-чистъ.[4]) Явно е, че се държатъ о своето източно-свищовско нарѣчие. — Българскитѣ думи сѫ писани не съ кирилица, а съ латиница — „за общо разбиране.[5]) Тази граматика е служила на врѣмето си често за изворъ, отдѣто сѫ черпили материялъ за бълг. езикъ мнозина учени — чужденци (Миклошичъ, Маценауеръ, Брандъ, Безсоновъ и др.[6])

Подиръ нѣмцитѣ вече виждаме най-многочисления и най-близъкъ намъ славянски народъ — руския, че обръща погледа си къмъ насъ и усѣща потрѣба да познава езика ни. Въ 1854 г. е напечатана една дребна „джебна книга"[7]), която С. Филаретовъ списа за рускитѣ войници по врѣме на Кримската война.

Видѣхме, че на английски бѣ напечатана първата практическа българска граматика въ 1844 г., която се оказа незадоволителна. Затова въ 1859 г. се явява по-обемна „Граматиката на бълг. езикъ съ упражнения

---

[1]) Ив. Д. Шишмановъ, Нови данни за историята на нашето възраждане. Ролата на Америка въ българското образование, Български Прѣгледъ, год. IV (1898) кн. XI, стр. 52—78.

[2]) Elias Riggs, Notes on the Grammar ef the Bulgarian language, Смирна, 8°, 24 стр. Ср. бѣлѣжкитѣ у Шишманова, пос. м. стр. 75.

[3]) Grammatik der bulgarischen Sprache von A. und D. Kiriak Cankof, Wien, 1852, 8°, IV + 216 стр.

[4]) ibid. въ прѣдговора, стр. II.

[5]) Напр. ѣ бѣлѣжатъ съ ѐ — „произнасася се като ѐа"; съ ѫ е отбѣлѣзанъ тъмния звукъ ъ (ѫ).

[6]) Безсоновъ, Болгарскія пѣсни и пр., стр. 112, казва, че Цанковата граматика е съставена въ Вѣна по поржка и непосрѣдно уплтване на Миклошича; . . . . . „но составители готовы всюду jurare in verba magistri" (стр. 113).

[7]) С. В. Филаретовъ, Карманная книга для русскихъ воиновъ, находящимся въ походахъ противъ турокъ по болгарскимъ землямъ, Москва, 1854, стр. 30. Въ нея има българско-руско словарче и граматика. — Ср. А. Теодоровъ, Български Книгописъ, Мин. сб. IX, стр. 150 подъ № 1163.

и словарчета",[1]) а на слѣднята 1860 г. излизатъ отдѣлни и по-пълни словари, придружени съ кратки граматични бѣлѣжки.[2])

Нататъкъ заедно съ историческия вървежъ и събития напиятъ езикъ добива сѐ по-голѣмъ просторъ въ чуждитѣ литератури. Той не се прѣнебрѣгва и при отдѣлни случаи, дѣто се явява нужда.[3]) Въ навечерието на освободителната война състàвя се и специално ржководство за изучването му отъ рускитѣ военни.[4])

Откакъ България се освободи и заживѣ новъ, самостоенъ политически животъ, чуждитѣ народи, вънъ и вътрѣ въ страната, почувствуваха нужда и отъ практическо усвояване на официалния езикъ на новоосноваата държава. Така се появиха цѣлъ редъ практически помагала, методични ржководства и пр. на разни езици.

Въ 1879. Янъ Вагнеръ, бивши учитель въ пловдивската д. м. гимназия издаде на чешки „Кратка граматика на бълг. езикъ съ читанка",[5]) а въ 1883 г. сѫщата излѣзла въ по-голѣмъ обемъ и поправена.[6])

За гърцитѣ написалъ българинътъ Сава И. Доброплодний „Гръцко-българска метода"[7]) въ 1885. По-добра „Нова метода за изучване бълг. езикъ" състави А. І. Ману въ сѫщата година.[8])

Като слѣдваме хронологично, трѣбва да споменемъ и за излѣзлото въ 1886 г. „Ржководство за сравнително изучване на български и руски

---

[1]) C. F. Morse, A grammar of the bulgarian language with exercises and english and bulgarian Vocabularies. Galata Constantinople, 1859, 8°.

[2]) An English and Bulgarian Vocabulary, in two parts: english and bulgarian and bulgarian and english, by Rev. C. F. Morse and aided by Mr Const. Vasiliew, Constantinople, 1860, 8°, 251 стр.

[3]) Напр. „Славянски разговори у главним славенским језицима: руски, пољски, чешки, *бугарски* и српско-хърватски" отъ Томај Драгутин Тулински, Београд 1868, 8°, 145 стр.; сетнѣ въ „Военный переводчикъ съ русскаго языка на турецкій, *болгарскій* и румынскій. Изданіе главнаго русскаго штаба, Петербургъ, 1877"; сѫщо въ „Сравнителния этнографическія таблици славянскихъ языковъ, Петербургъ, 1878 отъ Р. В. Ржига" има мѣсто и за български ез.

[4]) Болгарскій собесѣдникъ, изданіе военно-ученаго комитета главнаго штаба, С.-Петербъ, 1876, II + 124 стр. Съставенъ е възъ основа на Карманная книга. Правописъ — руски: сынъ, былъ и пр. Граматика (стр. 1—57), разговори (60—100), словарь руско-бълг. (103—124).

[5]) Kratka mluvnice jazyka bulharského, sestavil Jan Wegner. Čitanka ot P. I. D. Прага, 1879, м. 8°, 78 стр. съ малко българо-чешко рѣчниче (стр. 75—78).

[6]) Mluvnice jazyka bulharského. Napsal Jan Wagner. Druhé rozmnožené vydání. V. Praze, 1883 г. 211 стр. І дѣлъ теоретиченъ (стр. 9—87), ІІ дѣлъ практиченъ 88—91), разговори българско-чешки (91—99), читанка (100—130), словарче бълг.-чеш. (133—181), словарче чеш.-бълг. (183—211). Рец. F. Vymazal въ Moravská Orlice, 1883, брой 151; А. Теодоровъ въ Период. спис., 1883, кн. VI, стр. 153—165.

[7]) Ἑλληνο-βουλγαρικὴ νέα μέθοδος κατ' Ὀλενδόρφου πρὸς ταχεῖαν ἐκμάθησιν τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης. Συνταχθεῖσα ὑπὸ Σαββᾶ Ηλίεβ Δομπρσπλόδνηη — Нова лесна метода да се изучи българския езикъ, а практически русския и гръцкия, съчинена отъ Савва Иліевъ Добгоплодний, Варна, 1885, 8°, 152 стр. Въ нея има черковнославянски и руски и др. несъотвѣтни съ цѣлта нѣща (биография на автора и пр.).

[8]) Νέα μεθόδος προς ἐκμάθησιν τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης, ὑπὸ Αθανασίου Ι. Μάνου. Варна, 1885, м. 8°, IV + 176. — По Ановата метода.

езици".[1]) Тази книга не дава образци отъ правилна, чиста българска рѣчь, а гони друга цѣль — „да сближи бълг. съ руския езикъ".[2])

Излѣзлата въ 1888 г. „Българска грáматика" отъ д-ръ Фр. Хлеборадъ на нѣмски[3]) е прѣтрупана съ излишни общи сжждения и дефиниции. — Между изданията на „Polyglott Kuntze" за „изучване бързо всѣки езикъ безъ учитель" има „Български", 1891 — малка и съ малко грѣшки книжица.[4])

Не може да се пофали много Ж. Павловата „Практическа българо-гръцка[5]) граматика 1891".[6])

Хубаво практично помагало за паралелно изучване български, френски и нѣмски има отъ П. Хр. Булгаровъ (псевдонимъ?) „Ржководство за френско-бълг.-нѣмски разговоръ" София. 1892.[7])

Забѣлѣжително е, че една доста добра и обемна „Практическа метода за израилитянитѣ, които желаятъ да изучатъ бълг. езикъ" е изработена на еврейски (испанйолски) въ 1893 г. отъ Яковъ А. Гадолъ.[8]) Въ нея има образци за мѣнителници, бонове, разписки и др. търговски книжа.

Въ 1895 сж се явили:

1) на нѣмски: „Българска граматика, ржководство за изучване модерния български писменъ езикъ",[9]) съставена отъ проф. А. Щраусъ и

---

[1]) Ржководство къ сравнительному изученію языковъ болгарскаго и русскаго. — Руководство къмъ (?) сравнително изучване на езици български и руский, отъ В. В. Шарковъ, София, 1886, 8°, 96 стр. На края на (стр. 75—76) е помѣстенъ „българо-русский словарь".

[2]) Ср. стр. 5 ib. Сжщиятъ авторъ се заелъ да редактира за тая цѣль и „Българо-руский журналъ".

[3]) Bulgarische Grammatik von D-r Fr. L. Chleborad, Wien, 1888, VII + 215. Ползувалъ се отъ българскитѣ граматики на Момчилова, Икономова и Сирманова. Допуснати си много грѣшки.

[4]) Polyglott Kuntze — schnellste Erlernung jeder Sprache ohne Lehrer. Bulgarisch. Mit genauer Angabe der Aussprache, Köln, Bonn u. Leipzig, 30 стр.

[5]) Отъ подобни двумислени наслови не може ясно да се разбере, за каква цѣль е назначена книгата — дали за изучване български или другъ езикъ. Така напр. отъ В. Беронъ имаме Пѫрва българо-нѣмска граматика — за изучване нѣмския езикъ; сжщо такива сж и неговитѣ, Пѫрва българо-френска грам. и Буквар българо-френски — за изучване френски. Гръцко-Българский разговорникъ, нарѣдилъ и издалъ Димитрий Василиевъ е книга за българи да изучватъ гръцки езикъ. Такъвъ е и К. Фотиновиятъ Болгарскій разговорникъ, 1845 и др.

[6]) Практическа българско-гръцка граматика съ 85 упражнения, съставена по препорѫченото правописание отъ министерството на народното просвѣщение отъ Ж. Павловъ, учитель по Българский езикъ при вѣроизповеднитѣ училища въ г. Варна. — Πρακτική βουλγαρο-ἑλληνική γραμματική etc. ὑπο Ζ. Παὐλου, 1891, 8°, 200 стр. Авторътъ намѣрявалъ да издаде граматиката си на френски и турски (чети прѣдговора).

[7]) Guide de la conversation française-bulgare-allemande par. P. Chr. Bulgarow, София, XVI + 334 стр. м. 16°.

[8]) Заглавието ще прѣдадемъ съ латиница: „Nuevo metodo pratiko par lo israelito ke dezean aprender presto el bulgaro. Compuesto i publika Iakov A. Gadol. Rustchuk Tipografia Perez Iosef Alkalay. 8°, 123 стр.

[9]) Bulgarische Grammatik, ein Handbuch zur Erlernung der modernen bulgarischen Schrift — und Ursprache. Zum Gebrauche für Lehrer und Lehrende verfasst von

Е. Дуговичъ. Книгата страда отъ правописни грѣшки. На края има читанка и рѣчниче. Даватъ се и нѣколко правила по *синтаксa*.

2) пакъ на нѣмски отъ Фр. Вимазалъ: „Изкуство за да се изучи лесно и бързо българ. езикъ“,[1]) второ издание. Учебникътъ е нагоденъ по Ановата метода. При съставянето му е помагалъ на автора д-ръ К. Иречекъ.[2]) Има и нѣмско-бълг. словарче.

3) на френски: „Говорите ли български?“ София, отъ ***.[3]) Изобилва съ граматични грѣшки.

1896 г.

— Х. Генадиевъ, „Теоретична и практична граматика на бълг. ез. за французи“, въ 2 ч.: I ч. уроци съ упражнения; II ч. ключъ (clefs des thèmes) на I-та.[4])

1897 г.

— Генадиевата граматика издалъ на арменски Т. К. Хинтлиянъ.[5])

— В. Р. Морфилъ, Кратка граматика на бълг. езикъ съ уроци (на английски).[6])

1898 г.

— Атас. І. Иконому, Метода по български ез. за употрѣба въ народнитѣ, градски и дѣвич. училища и за сѣки любознателенъ съплеменникъ,[7]) въ 2 ч. Много хубаво ржководство.

1904 г.

— Янко І. Бенигаръ, Бълг. граматика съ читанка (на хърватски).[8])

— Халилъ Ефенди, Български учебникъ (на турски).[9])

Prof. Adolf Strausz und Em. Dugovich. Wien und Leipzig, 1895, IV + 170 стр. Въ прѣдговора се излага накѫсо историята на България. — Adolf Strausz издаде въ тая сѫща 1895 год. и Български народни пѣсни (Bulgarische Volksdichtungen).

[1]) Die Kunst, die Bulgariche Sprache leicht und schnell zu erlernen. Von Fr. Vymazal. Zweite, neubearbeitete Auflage, Wien, Pest, Lepzig, м. 8°, 183 стр. Отъ сѫщия авторъ има и руска граматика (Russische Grammatik, Brünn, 1880).

[2]) Вж. прѣдговора. — Употрѣбя безъ разлика ъ, ь, ѫ. Има много небългарски изрази: Учителъ-тъ на математиката (41).

[3]) Parlez-vous bulgare? — Ouvrage dans lequel les mots bulgares sont représentés avec leur prononciation en lettres françaises et accentués, par ***. 82 стр. м. 8°. — Рец. Ш(ишмановъ) въ Бълг. Прѣгледъ, год. II (1895), кн. VII, стр. 125—126.

[4]) Grammaire théorique et pratique de la langue bulgare à l'usage de Français, composée par Ch. Ghennadieff. Philippopoli, м. 8°, 223 стр.

[5]) Заглавието прѣдаваме съ латиница: „Dessagan jev kortznagan keraganuchtün bulgareren lezwi“, (чети: Десаган йев кордзнаган кераганухтюн булгаререн лезви). Пловдивъ, 1897, 8°, 216 стр.

[6]) W. R. Morfill, Schort grammar of the bulgarian language w. reading lessons, London, 1897, 8°.

[7]) Βουλγαρικὴς μέθοδος, πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν καὶ ἀστικῶν σχολείων καὶ παρθεναγωγέων καὶ παντος φιλομούσου ὁμογενοῦς. Βάρνη, 1898, 8°.

[8]) Вж. бѣлѣжка 1) въ началото на тая разправа.

[9]) . . . . . Булгарде тахсилъ. Авторътъ е инспекторъ на българскитѣ училища въ Цариградъ и цензоръ на славянскитѣ книги въ министерството на нар. просв. Вж. и бѣл. 88.

Рѣчници.

Рѣчници на български езикъ за чужденци досега сж извѣстни много малко. Дребни словарчета, като приложение на разни граматики, учебници и пр. вече споменахме. Подобни приложения срѣщаме и въ нѣкои сборници на български народни умотворения, издадени на чуждъ езикъ отъ чуждестранни учени.[1])

Отдѣлни словари:

— *К. Ф. Морсъ* и *К. Василиевъ*, Словари на английски и български въ двѣ части: англ.-бълг. и бълг.-англ., Цариградъ, 1860.[2])

— И. Богоровъ, „Българо-френски рѣчникъ,[3]) Виена, 1861.

— (А. Дювернуа) Кратъкъ българско-руски и руско-български словарь, Прбгъ, 1877.[4])

— (А. и Д. Цанковъ) Българско-нѣмски рѣчникъ, I дѣлъ, София, 1881 т..[5])

— А. Дювернуа, Словарь на българския езикъ (руски), Москва, 1886—1889 въ 2 тома.[6]) Той е до досега най-добрия и най-голѣмъ български рѣчникъ.

— Фр. Миклошичъ, Кратъкъ словарь на шесть славянски езици: руски съ черковнославянски, *български*, сръбски, чешки и полски. Петербургъ, 1885 [7])

---

[1]) С. И. Верковичъ, Народне песме македонских бугара, кн. I женске песме, Београд, 1860, стр. 865—374: Објеснење необични бугарски и стране речи, кое се у овим песмама налазе.

Л. Каравеловъ, Памятники народнаго быта болгаръ, Москва, 1861, стр. 301—324: неудобопонятныхъ болгарскихъ словъ, содержащихся въ первой книгѣ памятниковъ.

Aug. Dozon, Български народни пѣсни, Chanson populaires bulgares inédites, Paris, 1875. Въ словарчето (стр. 104 нт.) има и нѣколко съвсѣмъ кжси граматични бѣлѣжки досежно българския правописъ.

Вл. Качановскій, Памятники болгарскаго народнаго творчества, сборникъ западноболгарскихъ пѣсенъ. Петербургъ, 1882, стр. 561—594.

[2]) An English and bulgarian vocabulary, in two parts: english and bulgarian and bulgarian and english. By Rev. E. F. Morse and aided by Mr. Const. Vasiliew Constantinople, 1860, 8°, 251 стр.

[3]) Българско-френски рѣчникъ отъ д-ръ И. А. Богоровъ, Віена, 1871, VIII+506 стр. Тоя рѣчникъ е служилъ на врѣмето си не само на френци и българи, но и на други народи и чужди учени, които сж се интересували отъ нашия езикъ.

[4]) Краткій болгаро-рускій и руско-болгарскій словарь, СПбгъ, 1877. (— изъ руската енциклопедия Брокхаусъ — подъ д. „словарь“).

[5]) Bulgarisch-deutsches Wörterbuch, I; II+110 стр. Тукъ българскитѣ думи сж предадени съ кирилица. Словарчето е допълнено съ нѣкои нови думи, но фонетично страдатъ много.

[6]) Словарь болгарскаго языка по памятникамъ народной словесности и произведеніямъ новѣйшей печати, составилъ —, I т. XXVI+1898 стр., II т. стр. 1899—2622. Рец. М. С. Дриновъ „О болгарскомъ словарѣ А. Л. Дювернуа“ въ отчетъ о прислу-

[7]) Dictionnaire abrégé de six langues slaves (russe, vieux slave, *bulgare*, serbe tschèque et polonais), ainsi que français et allemand, rédigé sous les auspices de son Altesse impériale le prince Pierre d'Oldenbourg par le professeur F. Miclosich. Petersbourg et Moscou-Vienne (заглавието е и на руски), 1885, 8°, 995 стр.

— Найденъ Геровъ, Рѣчникъ на българскый языкъ съ тълкуване рѣчиты на български и рускы. Чясть първа, А—Д., Пловдивъ, 1895[1])—до ѫ, 1904.

— Н. Марковъ, Българско-Френски рѣчникъ, Пловдивъ, 1898[2]).

— А. Dulcet, Италиянско-българско-френски рѣчникъ, I ч., Парижъ, 1903[3]).

— Първи Българско-английски рѣчникъ, съдържащъ най-употрѣбляещитѣ се думи и единъ практиченъ пжтеводитель. — Pronouncing Dictionary of the Bulgarian and English Languages. — Прѣвелъ и наредилъ С. И. К. София, 1903, 8°, 76 стр.

* * *

Върху отдѣлни въпроси отъ българската граматика и диалектология въ послѣдни години възникнаха доста хубави студии въ чуждитѣ книжнини. Читательтъ ще намѣри посочени такива разправи въ богатия библиографиченъ прѣгледъ на славянската филология, 1876—1901 отъ д-ръ Фр. Пастернекъ[4]) и печатаната въ „Извѣстия на Семинара по славянска филология при университета въ София за 1904 и 1905 год." статия на колегата г-ца М. Маждракова подъ надсловъ „Библиографиченъ прѣгледъ на обнародванитѣ материали и изслѣдвания по българска диалектология" (стр. 141—172).

Отъ казаното дотука извличаме като заключение слѣднитѣ мисли:

1. Съ българския езикъ най-рано сѫ се запознали сърбо-хърватитѣ, а по-специално — сърбитѣ[5]).

2. Ако сѫдимъ по количеството[6]) на издаденитѣ писмени помагала, можемъ да твърдимъ, че най-голѣмъ интересъ къмъ нашия езикъ сѫ

женіи премиіи митрополита Макарія, 1892 и отдѣлно отпеч. и забѣл. Н. Шлаковъ въ Руск. Фил. вѣстн., 1886, 3. (т. XVI). ср. рец. указани у Pasternek'a, Arch. f. sl. Phil. XII, стр. 122.

[1]) Рец. Д. М(атовъ) въ Бълг. Прѣгл., год. II, 1895, кн. IV—V, стр. 247. и др. Най-напрѣдъ Геровъ напечата „Болгарскій словарь" въ изданието на втор. отдѣл. Импер. Акад. Наукъ и Матеріалы для сравнительнаго и объяснительнаго словаря и грамматики. С.Пбгъ, 18 56, III.

[2]) Dictionnaire bulgare-français, composé par N. Marcoff. Изд. и печатъ на Хр. Г. Дановъ.

[3]) A. Dulcet, Dictionnaire italien-bulgare-français. Partie I-ère. Paris 1903.

[4]) Bibliographische Uebersicht über die slavische philologie 1876—1891. Verfasst von D-r Fr. Pastrnek, Berlin, 8°, 182 стр. (като приложение на Archiv für slav. Philologie) Въ отдѣла Grammatische Bearbeitung der einzelnen slav. Sprachen. — Das Bulgarische, стр. 101—105.

[5]) Хърватитѣ готвили още въ 1782 г. българска „Slovnica", която по неизвѣстни причини не излѣзла на свѣтъ. (вж. А. Теодоровъ, въ Период. спис., 1883, кн. VI, стр. 153 долу).

[6]) Доколкото смогнахъ да отбѣлѣжа въ тоя си прѣгледъ, не съмъ сигуренъ, че моятъ библиографиченъ показалецъ е пъленъ, защото, който е ималъ нещастието да работи въ нашитѣ библиотеки, знае добрѣ, на какви мжчнотии се натъква, отъ които най-голѣма е *липсата на книги*.

показали руситѣ, подиръ тѣхъ нѣмцитѣ, сетнѣ — френцитѣ и пр. Именно редътъ слѣдва тъй:

1-о руски — 11.[1])
2-о нѣмски — 10.
3-о френски 6.
4-о гръцки 5.
5-о английски 4.
6-о чешки 3 и т. н., и по 1 на сръбски, хърватски, полски, арменски и турски.[2])

Между практическитѣ ржководства не може да се посочи ни едно като примѣрно, — такова, което да задоволява и научнитѣ изисквания. Вината обаче затова въ голѣма степень не бива да товаримъ на чужденцитѣ, а пакъ на сами насъ си. Въ първо врѣме чужди учени сж изслѣдвали, както всичко друго, така и езика ни, непосрѣдно, устно — an Ort und Stelle, както казватъ нѣмцитѣ (Вукъ, Венелинъ и др.). По-подирѣ вече тѣ черпятъ изъ наши трудове — изъ граматики, писани и съставени отъ българи. Извѣстно е обаче, какви учебници и граматики имаме ние: дреболитѣ въ тѣхъ, смѣсенитѣ понятия, дефиниции и термини на граматицитѣ и празнотиитѣ, които срѣщаме и доднесъ изъ учебнитѣ ни ржководства по матерния ни езикъ, показватъ, че у насъ прѣдстои още много да се върши, провѣрява, разработва и прѣработва. И тогава ще имаме негли повече право да изискваме по-добро нѣщо и отъ чужденцитѣ.

---

[1]) Зимамъ въ съображение само *практическитѣ* помагала, защото по тѣхъ може най-добрѣ да се съди, доколко въ масата на единъ народъ се явява нужда да усвоятъ чужди езикъ.

[2]) Освѣнъ посоченото ржководство отъ Халилъ Ефенди, въ Соф. Нар. библиотека имало и единъ старъ турско-български рѣчникъ, писанъ съ турски шрифтъ отъ 1840 (?) год. Съставительтъ билъ нѣкой-си Али Мустафа (тѣзи нѣща ми съобщи г. П. Ихчиевъ, чиновникъ въ сжщата библиотека).

Кратка характеристика на скалитѣ отъ пограничната ивица Деве багъръ (Кюстендилско) — Дъсченъ кладенецъ (Трънско).

Отъ д-ръ Г. Бончевъ.

Граничната ивица между Деве багъръ и Дъсченъ кладенецъ пропѫтувахъ прѣзъ ваканциитѣ на 1905 година по пѫтя Кюстендилъ, Гюешево и граничната линия Деве багъръ, Жадиловски постъ, Коприва, Мало Търново, Църцария, Жеравино, Голешъ, Манчово корито, Голѣмъ връхъ, Ташъ тепе, Дуганска планина, Дукатски постъ, Вило коло, Патарица, Хайдушки прѣслапъ, Черни върхъ, Уши, Угриновъ камикъ, Бѣла вода, Просеникъ, Връшникъ, Малки Стрешеръ, Вило коло, Голѣмъ станъ, Топлидолски постъ, Божички постъ, Букова глава, колибитѣ Скела, Власина, Клисурски постъ, Кебабъ махала, Голѣмъ връхъ, Грознатовски постъ, с. Прѣслопа, Рудина планина, Ранелушки постъ, Щърби камъкъ и Дъсченъ кладенецъ. На връщане отъ Дъсченъ кладенецъ минахъ прѣзъ Милославци, Главановци, Клисура, Колуница, Дѣянова махала, Божица, Милевска планина, Груинци, Босилиградъ, Радичево, Буцалѣво, Брѣстница, Зли долъ, Бранковци, Бистеръ, Долно Тлъмино, Бобешино, Долно село, Прѣколница, Каменита Скакавица, шосето Кюстендилъ—Гюешево. Въ срѣдата прѣсѣкохъ ивицата отвѣсно на гребена между Босилиградъ, Долня и Горня Любата, Мусулъ, Барие, Плоча, Долня Ржана, Горня и Долня Лисина, Босилиградъ. Въ тая обиколка обърнахъ главно внимание на качеството на петрографския материалъ на ивицата, на неговото повърхно разпространение и взаимно положение въ нея, и на геологическата му възрасть. Тия особности на материалитѣ изложихъ въ отдѣлна статия, която се печата въ „Извѣстия за командировкитѣ на Министерството на Народното Просвѣщение“ (книга III, 1905 г.). Въ настоещата статия ще дамъ морфологическа, физикална и съставна (макро- и микроскопска) характеристика на събранитѣ въ обиколката ми материали.

Скалитѣ, които влизатъ въ състава на ивицата сѫ главно: **масивни скали, кристалинни шисти** и **седименти** *(химически* и *механически)*. Отъ тѣхъ най-много сѫ шиститѣ, а по-малко масивнитѣ скали и седиментитѣ. Първитѣ заематъ по-голѣмата (срѣдня) часть отъ ивицата, а осталитѣ краищата ѝ. Послѣднитѣ сѫ повечко въ южния край на ивицата, а по-малко въ сѣверния, но забѣлѣзватъ се тукъ-тамъ въ срѣдата ѝ, по гребена (масивнитѣ) и по скатоветѣ (седиментитѣ).

Масивнитѣ скали, които установихъ на пѫтя си въ прѣдметната ивица, сѫ: *гранититъ, кристалъ порфиръ, риолити* и *трахити.*

Кристалиннитѣ шисти сѫ: *амфиболовъ гранитогнайсъ, аплитовъ гранитогнайсъ, двуслюденъ гнайсъ, метаморфенъ двуслюденъ гнайсъ, биотитовъ гнайсъ, мусковитовъ гнайсъ, хлоритовъ гнайсъ, биотитошистъ, мусковитошистъ, филитоиденъ шистъ, хлоритошистъ, епидотъ хлоритовъ шистъ, хлоритошистъ съ цоизитъ, кварцошистъ, хлоритъ мусковитовъ шистъ, хлоритовъ филитъ, амфиболити* (диоритови и цоизитови), *амфиболошисти, серпентинъ* и *аргилошисти.*

Химическитѣ седименти сѫ: *мраморъ, гѫстъ варовикъ* и *доломитъ.*

Механическитѣ — *ерупгивни туфи* и *конгломерати пѣсъчници, конгломерати, глинести шисти* и *агломерати.*

Тия материали показватъ слѣднитѣ особности:

А. Масивни скали.

Гранититъ.

Брѣотница. Въ източнитѣ отдѣли на селото въ дола, прѣзъ който минава пѫтьтъ за къмъ Зли долъ се появява зърнеста масивна скала съ тъмночервена боя и гранитовъ изгледъ. Тя повръшно е морова и се дроби на кѫсове, които и отъ силата на човѣшка ржка се прѣвръщатъ на буци и пѣсъкъ. Въ скоро отломенитѣ, по-прѣсни, повръхнини наподобява гранита *рапакиви.* Съставътъ на тоя гранититъ и съ просто око се опрѣдѣля; той е отъ: *кварцъ, черна слюда (лепидомеланъ)* и *червенъ фелдшпатъ.* Съ микроскопа къмъ него се прибавя още *магнетитъ, хематитовъ прахъ, лимонитъ, левкоксенъ, хлоритъ, апатитъ* и *цирконъ.* Отъ тѣхъ най-много е фелдшпатътъ, който по естество е ортоклазъ и олигоклазъ; тѣ сѫ почти въ равни количества, отъ които и гранититътъ се показва прѣходенъ въ диоритъ. Фелдшпатътъ е въ неправилно ограничени широки ивици отъ прости индивиди, карл-

сбадски и полисинтетни срастлъци, които сж изпълнени съ микролитови включения и хематитовъ пигментъ. Кварцътъ е сжщо много, но подребнозърнестъ отъ фелдшпата; показва се като дребнозърнеста маса, разположена въ междинитѣ на едритѣ фелдшпати. Той е бистъръ и катакластично устроенъ. Биотитътъ е дребнолуспестъ; той е сбранъ на купища или ивици около едритѣ фелдшпати. Въ неговата срѣда е магнетитътъ и левкоксеновитѣ зърна, а въ него най-ясни се прѣдставятъ апатитътъ и цирконътъ. Хлоритътъ се забѣлѣзва изъ фелдшпата, но има го и между кварцовитѣ зърна.

Кристалъ порфири.

1. Тоя видъ скали се срѣщатъ само въ южната половина на ивицата. Има ги въ околностьта на Жадиловския постъ, южно отъ Копривския, въ Голешкия и Караманси ридъ, въ Ташъ-тепе (Доганица) и въ граничната линия около Барие. Сходни по съставъ и устройство, различаватъ се по боя и изгледъ. Тъй напр. порфиритѣ отъ първитѣ двѣ находища се схождатъ по всичко по между си, но ония порфири отъ осталитѣ находища се различаватъ помежду си и отъ порфиритѣ на първитѣ находища. Първитѣ сж повечето съ сивобозова трахитоидна на гледъ основа и съ едри ортоклазови кристали; по всичко тѣ наподобяватъ на рахли гранитови порфири. Тия порфири сж тождествени съ порфиритѣ отъ землището на селата Илия, Църварица, Раково въ Осоговската планина,[1]) понеже и въ тѣхъ основата пò-лесно се рони отъ порфирнитѣ фелдшпатови кристали, които стърчатъ на повръхностьта като пъпки и образуватъ чакъла въ землището, заето отъ тѣхъ. Вторитѣ съотвѣтствуватъ на ония порфирни материали отъ Осоговската планина, които се намѣрватъ въ мѣстноститѣ: Сакабашъ, Руенъ, Ждрапаница, Куцулиница и пр. Въ тѣхъ повръхностьта е сжщо грапава и съ трахитоиденъ изгледъ, но основата е пò-компактна и съ пò-тъмно зеленикава или ръждава бойна отсѣнка. Въ тѣхъ едропорфирниятъ ортоклазъ се по-лесно подава на разрушение, затова и той се явява като тъмночервени или ръждиви петна, а на много мѣста и съвсѣмъ унищоженъ, отъ който и повръхностьта се явява шуплива или кавернозна.

Порфиритѣ сж съ неправиленъ землестъ ломъ и матовъ блѣсъкъ, който се нарушава отъ блѣскавината на слюденитѣ луспи, кварцовитѣ зърна или стъкленитѣ ортоклазови кристали. Тѣ сж и

[1]) *Г. Бончевъ.* — Приносъ къмъ петрографията на Осоговската планина въ България (Пер. спис. кн. LXVI. св. 7—8, 1905).

единичкитѣ минерали, които се забѣлѣзватъ съ просто око. Само въ по-тъмно бойнитѣ се забѣлѣзватъ и по-дребни бѣли петна отъ плагиоклазъ.

При отворенобойнитѣ порфири, дѣто порфирно развитиятъ фелдшпатъ е изразителенъ и въ субпорфирнитѣ си форми, изглежда, че основната маса количествено го едва прѣвишава, по въ тъмнобойнитѣ тя е по-малко отъ него.

Минералниятъ съставъ на еднитѣ и другитѣ порфири е почти тъждественъ; различава се само по нѣкои второстепени и спорадични минерали. Тѣхниятъ главенъ минераленъ съставъ е отъ: *ортоклазъ* (санидинъ), *плагиоклазъ* (олигоклазъ — андезинъ), *биотитъ, амфиболъ, магнетитъ, апатитъ, цирконъ, сфенъ* и *основа*. Но въ ония отъ тѣхъ, които сж съ напрѣднало промѣнение, броятъ на минералитѣ се увеличава отъ вторичнитѣ, на смѣтка на които намаляватъ първичнитѣ.

Отъ изброенитѣ минерали, които се срѣщатъ на всѣкждѣ въ находището на отворенобойнитѣ порфири, моноклиниятъ фелдшпатъ заима първо мѣсто по форми и количество. Той се явява едъръ (до 5 с.м.) въ съвършени кристални форми, субпорфиренъ и въ основата. Въ прѣснитѣ отдѣли на скалната маса той е съ санидиновъ хабитусъ, а въ промѣненитѣ приима изгледа и на обикновенъ ортоклазъ. Кристалитѣ му сж прости индивиди и карлсбадски срастлъци, затворени отъ: 001, 010, 110, 101, 130, 021 и 111. Тѣ по форма сж четвъртити стълбчета (по оста *à*) или дебели плочи (по стѣнитѣ на 010). Повръшно сж съвършени, съ гладки стѣни, остри ржбове и рогове, но има ги и заоблени или задълбани отъ корозивното дѣйствие на основата и отъ отпечатъцитѣ на по-дребнитѣ кристални форми. На нѣкои отъ тѣхъ личи цѣпителностьта по 001, а повечето сж съ неправилни пукнатини отъ механическата сила на магмата или отъ по-късенъ натискъ. Повечето ортоклази сж съ тъмно сива стъклена боя, а само малко сж забѣлѣли и съ червеникава матова отсѣнка. Въ тънкитѣ прѣрѣзи ортоклазитѣ сж показватъ бистри, стъклени и съ зонално устройство; съдържатъ само иглици отъ апатитъ, зърна отъ цирконъ и тукъ-тамъ по нѣкоя биотитова луспа. Всичко туй показва, че тѣ сж минерали отъ първо затвърдяване, че тѣ сж започнали своето образуване дълбоко подъ земята, даже и въ централното огнище, и го продължили до пълното затвърдяване на магмата. Послѣднята е оставила своитѣ слѣди върху имъ било въ съставно отношение, било чрѣзъ химическото си дѣйствие или механическа сила, като е

спомогнала за зоналното имъ устройство, или пато ги е наяла, напукала, а на мѣста даже и частитѣ имъ размѣстила.

Понеже едритѣ санидинови кристали сж важенъ отличителенъ бѣлѣгъ за тия порфири; тѣ по тѣхъ по право заслужватъ даденото имъ наименование — *кристални порфири*.

Субпорфирното фелдшпатово (ортоклазово) вещество по форма, съставъ и свойства е пато едритѣ порфирови кристали.

Ортоклазовото вещество въ основата е двоино: пато рѣдки микролитни игли или пато ситнозърнеста, почти криптомѣрна, маса.

Ортоклазътъ въ тъмнобойнитѣ порфири, въ едритѣ и дребни кристали е съ изгледа и свойствата на обикновенъ ортоклазъ, а въ основата е по-мѫтенъ и неясенъ; тая му особность се дължи на промѣнението му.

Плагиоклазътъ е субпорфиренъ и съ бѣла боя. Въ тънкитѣ препарати е стъкленъ, бистъръ и напуканъ. Въ напрѣднало промѣненитѣ индивиди замъгленъ отъ землестия вториченъ продуктъ. Той е полисинтетенъ по албитъ-периклиновия законъ. На мѣста по количество е равенъ съ субпорфирно развития ортоклазъ, на други е повече, а на трети по-малко отъ него. Навсѣкждѣ е съ сжщитѣ форми.

Кварцътъ е порфиренъ, зърнестъ или криптомѣренъ въ основата. Зърнестиятъ кварцъ се различава съ просто око. Той е съ тъменъ или синкавъ стъкленъ изгледъ и съ мазна повръхность на отломенитѣ повръхнини. Порфирниятъ кварцъ количествено е малко. Повече е субпорфирниятъ. Той е бистъръ, неправилно напуканъ, а на мѣста и мозаично сдробенъ. Всичкитѣ по-едри кварцови зърна сж заоблени или дълбоко наядени отъ основата, а много отъ тѣхъ се прѣдставятъ само пато скелети.

Кварцътъ въ основата е ситнозърнестъ и неправилно разхвърленъ. Въ скалитѣ съ напрѣднало промѣнение има и малко вториченъ кварцъ изъ основата; той се явява пато ситнозърнестъ мозаиченъ агрегатъ.

Отъ обагренитѣ минерали биотитътъ е най-много. Той е субпорфиренъ и дребно луспестъ; но нѣма го пато съставна часть на криптомѣрната основа. Въ прѣснитѣ отдѣли на скалата, въ отразената свѣтлина, се показва съ черна боя и силенъ блѣсъкъ, а въ проходната съ жълто кафява боя и силенъ плеохроизъмъ. Биотитътъ е въ ясни кристални форми съ четвъртитъ и хексагоналенъ прѣрѣзъ, а на мѣста и заобленъ или наяденъ отъ магмата. Той е повечето напуканъ, а по-малко набърченъ отъ механическото дѣйствие

на послѣднята. Прѣсниятъ биотитъ е чистъ; съдържа само апатитови игли, но напуканиятъ съдържа и вложения отъ основната маса. Промѣненията биотитъ съдържа и вторични продукти: мусковитъ и хлоритъ, а въ крайно промѣненитѣ индивиди има и ръждива маса.

Амфиболътъ е по-малко отъ биотита. Той външно се различава отъ биотита само по своитѣ по-дълги кристалчета и по-слабия блѣсъкъ, а вътрѣшно — по своето устройство, което се значително различава отъ онова на биотита. Амфиболътъ е тъменъ въ отразената свѣтлина, както и биотитътъ; но въ проходната той е съ зелена боя, изразителна (но по-несъвършена отъ биотитовата) цѣпителность и напукване, което не съотвѣтствува на биотитовото. Още по-лесно се различава въ напрѣченъ прѣрѣзъ, въ който и призматичната цѣпителность го изтъква. Прѣсниятъ амфиболъ, който е въ прости и срастли (по 100) форми, е чистъ и съдържа само апатитови и цирконови кристалчета като включения; но промѣненията, особно въ напрѣднало промѣнените отдѣли на скалата, по нищо не отличава отъ биотита, съ който и лесно се смѣсва; различава се само въ напрѣчнитѣ си прѣрѣзи по контуритѣ на индивидитѣ. Въ нѣкои отъ скалнитѣ находища (постътъ Коприва) той се показва и извитъ, набърченъ и сдробенъ отъ механическата сила на магмената струя, но не толкова много както биотитътъ.

Отъ руднитѣ минерали има само магнетитъ въ тия скали. Той се явява въ рѣдки единични заоблени и напукани зърна, които въ находищата, съ напрѣднало промѣнение на масата, сж се прѣвърнали въ лимонитова материя, която е прѣдала своята бойна отсѣнка и на околнитѣ съставни части на скалата.

Отъ акцесорнитѣ минерали най-честъ е апатитътъ. Той се явява въ дребни продълговати и напрѣчно напукани кристалчета или въ цѣлокрайни хексагонални прѣрѣзи. Въ първитѣ освѣнъ споменатитѣ пукнатини се забѣлѣзватъ и надлъжни, които съотвѣтствуватъ на призматичната имъ цѣпителность. Апатитътъ и въ разрушенитѣ отдѣли на скалнитѣ находища остава незачекнатъ отъ промѣнителнитѣ процеси.

По-рѣдъкъ отъ апатита е цирконътъ. Той въ препаритѣ се забѣлѣзва въ дребни уединени зърна, които било като включения въ отдѣлнитѣ минерали, било като съставни части на основата пъстрятъ скалната маса. Тѣ сж незачекнати отъ механическото и химическото дѣйствие на магмата, нито отъ метаморфнитѣ ѝ процеси.

Рѣдко се забѣлѣзватъ кристалчета или кристални класове отъ титанитъ. Първитѣ сж въ ромбни или ромбоидни форми съ широчки

черни контури и съ ситно грапава повръхность, а вторитѣ въ кѫсови форми отъ тѣхъ съ сѫщитѣ особности. Еднитѣ и другитѣ сѫ отъ незавидна голѣмина и сдробени отъ магмата. Въ промѣненитѣ отдѣли на находищата отъ тѣхъ сѫ запазени само контуритѣ, а пространството, което послѣднитѣ ограждатъ, е заето отъ ръждива материя.

Нѣкои отъ порфирнитѣ скали, полѣни съ солна киселина тукъ-тамъ шумятъ; туй шумене тѣ дължатъ на калцита, който се е образувалъ отъ промѣненитѣ плагиоклази. Такъвъ калцитъ се забѣлѣзва и въ тънкитѣ прѣпарати като уединени бѣли маси съ интензивни поларизационни бои.

Скалната основа въ всички порфири отъ разнитѣ находища е отъ единъ и сѫщи съставъ (кварцъ и фелдшпатъ) и отъ едно и сѫщо устройство (съ малки вариации), само че въ едни е по-ситнозърнеста, а въ други по-едрозърнеста. Въ първитѣ устройството е повече гранофирно съ ясно ограничени зрънца, но има и мѣста, въ които се явява криптомѣрно и съ слаба реакция на поларизуваната свѣтлина. Въ нѣкои отъ скалнитѣ находища се забѣлѣзва и флуидалность въ основата, но тя е изразителна само въ обикновено поларизуваната свѣтлина по неправилнитѣ тъмнобойни ивици и опасанитѣ отъ тѣхъ порфирни части. Въ по-едрозърнеститѣ основи, устройството не изгубва гранофирния си изгледъ, но ясното очъртание на отдѣлнитѣ зрънца е маскирано отъ напрѣднало промѣнение на фелдшпата, отъ което и кварцовитѣ зърна се показватъ по-изобилни. Въ Барийското (еруптивно) находище на порфира въ отдѣлитѣ съ напрѣднало промѣнение, въ които се съдържа и доволно много ситенъ пиритъ, зърнестата основа на порфира въ обикновена свѣтлина се показва сиво напетнена. Между кръстосани николи, напетняването дава сипаничевъ изгледъ на основата, но указва се, че то се причинява изключително отъ фелдшпатовото вещество, понеже кварцовото е малко. Въ тая скална маса по-едриятъ фелдшпатъ е съвсѣмъ изчезналъ, а едъръ кварцъ не се забѣлѣзва.

2. Тъждествени по съставъ и свойства на отдѣлнитѣ минерали съ прѣдходнитѣ сѫ и дребнопорфирнитѣ скали отъ Връшникъ, Малъкъ Стрешеръ, Копривския постъ, жилнитѣ находища между Доганския, Дукатски и Патаришки постъ, жилата въ върха Ушитѣ и въ билото на Топлндолския постъ Различаватъ се отъ тѣхъ, че едриятъ имъ фелдшпатъ е рѣдъкъ. Нѣкой отъ тѣхъ сѫ съ сива бозова боя, а другитѣ иматъ и тъмна отсѣнка, но еднитѣ и дру-

гитѣ иматъ сѫщия съставъ и устройство. Въ нѣкои (Върпникъ и Стрешеръ) порфирнитѣ минерали (кварцъ и фелдшпатъ) сѫ еднакво едри, въ други порфиренъ се показва само фелдшпатътъ (жилата надъ Топлидолския постъ), а въ трети (Копривски постъ) освѣнъ кварца и фелдшпата, които сѫ въ еднакви количества, порфиренъ се явява и биотитътъ, който въ сравнение съ тѣхъ, е доста много развитъ.

Устройството на основата въ всичкитѣ е микрогранулитно. Количеството на основата надминава порфирнитѣ и субпорфирни части на скалата, но въ нѣкои находища (надъ Топлидолския постъ) то е почти равно съ тѣхъ, а даже и пò-малко. Часть отъ тѣхъ, по-свѣтлитѣ (Връшникъ), външно се показватъ съ риолитовъ изгледъ, но пò-тъмнитѣ и пò-промѣненитѣ сѫ го съвсѣмъ изгубили и наподобяватъ порфирити. Послѣднитѣ и вжтрѣшно не се отклоняватъ много отъ тѣхъ, понеже порфирнията имъ плагиоклазъ е много, а и въ основата има пакъ отъ него. Порфирнията кварцъ въ тѣхъ е редуцираиъ на уединени рѣдки заоблени или скелетни зърна, които само между кръстосани николи се разпознаватъ, а мѣстата на всичкитѣ обагрени минерали, които сѫщо не се изтъкватъ съ голѣмина, сѫ заети отъ хлоритово вещество. Въ тѣхъ апатитътъ и цирконътъ сѫ съвсѣмъ рѣдки.

Много отъ тия дребно порфирни скали, Връшникъ и др., както се каза и пò-горѣ, иматъ външенъ хабитусъ на риолити. Тѣ по него много приличатъ на нѣкои отъ едропорфирнитѣ, на които трѣбва да се погледне като на структурни вариации. Но осталитѣ едро и дребно порфирни материали отъ ивицата по съставъ, особно по еднаквото количество на плагиоклаза съ ортоклаза, по порфирния кварцъ, и по изгледъ, показватъ пъленъ прѣходъ къмъ дацитови скали и се схождатъ много съ дацититѣ отъ нашитѣ Родопски краища (Кърнаде — Лжкавица), само че основата имъ не е тъй компактна както на Родопскитѣ дацити.

Не по-малъкъ прѣходъ между риолититѣ и дацититѣ показватъ еруптивнитѣ скали отъ находищата въ Бобешинското землище и неговитѣ околности. Тѣ сѫ дребно порфирни по румения ортоклазъ, бѣлия плагиоклазъ, обилнитѣ стъклени кварцови зърна и по дребнитѣ черни слюдени луспи. Скалната боя е сивобозова въ по-извѣтрѣлитѣ отдѣли на находището, а тъмно сива съ слаба зеленина въ прѣснитѣ. Скалната повръхность въ повечето отдѣли на находището е съ изгледа на риолитовата, но въ скоро отломенитѣ части тя е компактна и съ изгледа на дацитната. Съ просто око

се различаватъ минералитѣ: *кварцъ, ортоклазъ, плагиоклазъ* и *черна слюда*. Тия минерали се различаватъ и съ помощьта на микроскопа, но съ тѣхъ заедно въ него се разкрива и рѣдъкъ ситнозърнестъ *магнетитъ и хлоритъ* въ свързка съ биотита и съ изключения въ него магнетитъ, тъмнозеленъ амфиболъ и основа.

Всичкиятъ фелдшпатъ (ортоклазъ и плагиоклазъ) се намира въ периода на разрушението си, затова и всичкиятъ е мѫтенъ отъ образувания въ него каолинъ и мусковитъ. Биотитътъ е повечето нацѣпенъ и пространството въ пукнатинитѣ му е заето отъ калцитъ мусковитова маса. Амфиболътъ е съ тѣсенъ феритовъ вѣнецъ, а едриятъ кварцъ заобленъ и дълбоко наяденъ. Всички съставни минерали сѫ порфирни и субпорфирни, тѣ сѫ рѣзко ограничени отъ основата. Послѣднята е почти на равно количество съ тѣхъ и затова въ нѣкои отдѣли тя се не различава отъ дребно порфирнитѣ части, и лесно се замѣня съ тѣхъ. Тя е почти криптогранофирна и се състои отъ фелдшпатъ и кварцъ, смѣсени съ магнетитовъ прахъ и микролити отъ биотитъ и фелдшпатъ, но безъ основно стъкло.

По тия особности скалитѣ и отъ тия находища на линията могатъ да се именуватъ *риолитови дацити, риолити* или просто *дацити*.

Риолити.

1. Тоя видъ еруптивни скали се намѣрватъ повече южно и ю.-и. отъ поста Коприва, около поста Мала Църцария и на вѫтрѣ въ землището отъ двѣтѣ страни на постоветѣ, а сѫщо и къмъ Девебагърскитѣ прѣдѣли. Тѣ въ разнитѣ находища сѫ съ разенъ изгледъ. Риолититѣ отъ околностьта на Копривския постъ сѫ тъмносиви, съ грапава повърхность и съ неясна основа. Тѣ по външность наподобяватъ биотитови андезити. Мало-Църцарийскитѣ риолити сѫ пакъ тъмносиви, но по-ситнозърнести и съ туфовенъ изгледъ. Тѣхнитѣ биотитови луспи сѫ по-ситни отъ онния на прѣдходнитѣ. Риолититѣ отъ Девебагърскитѣ прѣдѣли на пръвъ погледъ се издаватъ за трахитови материали, но микроскопътъ ги опрѣдѣля за риолити. Въ отдѣлитѣ на находището имъ има и мѣста, въ които кварцътъ е съвършена рѣдкость или отсѫтствува и тѣ се издаватъ за трахити. Риолититѣ отъ послѣднитѣ прѣдѣли сѫ съ отворено сива боя и землесть блѣсъкъ. Въ тѣхъ съ просто око се различава само дребнопорфирниятъ фелдшпатъ и биотитътъ. Характерно за находището имъ е, че въ него има и туфи, които се простиратъ и по-надалечъ къмъ Цървендолския постъ.

Риолититѣ отъ тия находища, които сѫ различни по външнитѣ си бѣлѣзи, сѫ почти еднакви по вѫтрѣшнитѣ си особности. Тѣ иматъ еднакъвъ минераленъ съставъ, който е тъждественъ съ състава на порфиритѣ; той е: *санидинъ, плагиоклазъ, кварцъ* (първиченъ и вториченъ), *биотитъ, амфиболъ, магнетитъ, апатитъ, цирконъ*, тукъ-тамъ *ръждива материя* и *основа*. Въ тѣхъ санидинътъ и плагиоклазътъ сѫ порфирни и субпорфирни; тѣ отъ механическото дѣйствие на магмата сѫ нацѣпени, напукани, а на мѣста и частитѣ имъ размѣстени. Тѣ сѫ бистри и съдържатъ само иглици отъ апатитъ и цирконъ, но въ нѣкои е проникнала и основа, която на мѣста е ограничена на периферитѣ отдѣли на индивидитѣ, а на други и по̀ на вѫтрѣ слоевидно разположена. Всичкитѣ фелдшпатови форми (кристални индивиди, срастъци или тѣхни кѫсове) сѫ рѣзко ограничени отъ основата. Послѣднята около тѣхъ е разположена въ видъ на струи, въ които сѫ взели участие и слюденитѣ форми, но на мѣста тя се натрупва около тѣхъ въ видъ на радии и образува сферолити. Кварцътъ е едъръ и ситенъ. Едриятъ кварцъ рѣдко е полигонално ограниченъ; обикновено е заобленъ или дълбоко наяденъ. Ситниятъ кварцъ е зърнеста съставна часть на основата. Вторичниятъ кварцъ е ситно мозаично агрегиранъ. Биотитътъ е съ особноститѣ на биотита отъ порфирнитѣ скали. Той е обикновено смачканъ, набърченъ, нацѣпенъ, а на мѣста и частично резорбиранъ отъ основата. Той най-добрѣ прѣдставя основнитѣ струи въ скалитѣ. Другитѣ минерали сѫ като съотвѣтнитѣ на прѣдходнитѣ порфири.

Характерна е основата на тия риолити. При Деве-багърскитѣ тя е ситнозърнеста и съ слѣди отъ основно стъкло; при Копривскитѣ основното стъкло въ нея е повече (почти витрофирна) и слабо реагира на поляризуваната свѣтлина, а при Църцарийскитѣ тя е типична витрофирна съ сферолитови образувания и изразителна флуидалность. Послѣднята въ обикновената свѣтлина пропуща жълтокафявитѣ лучи, а между кръстосани николи реагира слабо само въ сферолитнитѣ си отдѣли. Сферолититѣ сѫ прости сфери съ радиарно лучесто устройство и рѣзко ограничени отъ основното стъкло. Само нѣкои показватъ частично концентрично напукване и се прѣдставятъ като двойни сфери. Въ по-бистритѣ стъклени мѣста на основата забѣлѣзватъ и микролити въ иглеста и влакнеста форма. Въ туй отношение риолитътъ се показва тъждественъ съ риолититѣ отъ околностьта на с. Жребичко (Пещерска околия) въ Родопитѣ и съ нѣкои риолити отъ къмъ Хасковскитѣ бани.

2. Риолити има и въ сѣверния край на нивицата около Милославци и Дъсченъ кладенецъ. Тѣ сж значително различаватъ отъ прѣдходнитѣ. Външно съотвѣтствуватъ на трахити, понеже въ тѣхъ на рѣдко се вижда кварцъ. Порфирно развититѣ имъ минерали сж дребни и рѣдки. Скалитѣ сж съ гъста основа, сива боя съ слабо румена отсѣнка и съ матовъ, землестъ блѣсъкъ. Минералнията имъ съставъ е както на другитѣ риолити: едъръ и ситенъ санидинъ, размѣсенъ съ малко плагиоклазъ, кварцъ, биотитъ, а тукъ-тамъ по нѣкое зрънце или кристалче отъ апатитъ. Основата имъ е микрогранофирна; състои се главно отъ дребни четвъртити санидинови микролити размѣсени съ кварцови зърна, биотитови луспи и магнетитовъ прахъ. Изъ тая скална основа сж пръснати рѣдкитѣ заоблени кварцови зърна и по-честитѣ санидинови кристали, които периферно сж били разѣждани отъ основата, но отпослѣ наново заокржжени полигонално. Тѣ сж напукани и въ рѣдки случаи съвсѣмъ бистри; обикновено срѣдата имъ е заета отъ вторични продукти. Едриятъ биотитъ е едничкиятъ обагренъ минералъ, но и той е съвсѣмъ рѣдъкъ. Едъръ магнетитъ е сжщо рѣдъкъ въ тѣхъ.

Трахити.

1. По-голѣмата часть отъ еруптивното находище въ областьта на Дъсченъ кладенецъ, както и еруптивното находище надъ Милославци, което е продължение на първото, а сжщо еруптивната могила около Главановци и еруптивнитѣ маси около Ранилукъ сж трахитни. Трахитътъ отъ тия находища е съ характерния за обикновенитѣ трахити изгледъ, но на мѣста по-компактенъ и съ рѣдки порфирни кварцови зърна, по които се приближава къмъ риолита. Трахитътъ е съ сива боя матовъ блѣсъкъ, който тукъ-тамъ просвѣтлява отъ стъкления блѣсъкъ на порфирния санидинъ. Той е мекъ и крѣхъкъ; ломи се неравно, и се цѣпи въ голѣми неправилни плочи. На него съ просто око се различава *фелдшпатъ*, който е отчасти прѣвърнатъ въ жълтеникава праховидна маса, плочки отъ тъмнозеленъ *биотитъ*, придруженъ отъ тънки черни иглици, които сѣщатъ на *амфиболъ* и по нѣкое зърно отъ *кварцъ*. Другиятъ му минераленъ съставъ се опрѣдѣля съ помощьта на микроскопа. Той е отъ дребнокристаленъ *санидинъ*, мембраненъ *биотитъ*, *магнетитъ* въ ситни зърна и рѣдки кристалчета отъ *апатитъ* и вторични продукти.

Главниятъ минералъ въ трахита е санидинътъ. Едриятъ санидинъ е съ ясни полигонални очъртания, напуканъ и отчасти промѣненъ. Ситниятъ се явява въ квадратни и четвъртити прѣрѣзи прѣдимно отъ прости форми. Съ санидина има и малко плагиоклазъ, който се изтъква само между кръстосани николи. Той е повечето порфиренъ; а по естество е албитъ-олигоклазъ.

Едриятъ биотитъ е полигоналенъ (шестохгълни плочки и тѣсни четвъртити ивици); той е бистъръ и съ свойствата на обикновенъ биотитъ. Ситниятъ биотитъ се явява като иглести кристални рудименти.

Скалната основа съдържа малко кварцъ и магнетитъ въ видъ на прахъ, но главниятъ ѝ минералъ е санидинътъ, на който квадратитѣ и четвъртити прѣрѣзи прѣдставятъ скалата като кристално гранофирна безъ флуидалность.

2. Трахити има и въ областьта на Девебагърския край, но тѣ тамъ нѣматъ рѣзко ограничено находище. На тѣхъ може да се погледне като на бѣдни на кварцъ риолити и риолитови порфири, понеже винаги съдържатъ и кварцъ въ основата си. Тѣхната особность отъ прѣдходнитѣ е и тая, че основата имъ не е индивидуализувана въ ясни кристални форми, а ситнозърнеста съ прѣходъ къмъ криптомѣрна.

Б. Кристалиини шисти.

Амфиболовъ гранитогнайсъ.

Западно отъ Босилиградъ къмъ воденицитѣ, въ посока за Любата, и надъ гробищата, въ посока за Долня Лисина, се показва скална маса съ обширно протежение и съ масивенъ изгледъ. Въ посока за къмъ Любата тя се простира на километъръ разстояние отъ началото си и свърша въ шиститѣ на края. Почти сѫщото протежение има и въ сѣв.-зап. посока за къмъ с. Лисина. Скалата е съ тъмнобозова боя и зеленикава отсѣнка по обагренитѣ минерали. Тя е неправилно напукана и цѣлата прѣвърната на складъ отъ едри неправилно паралелопипедни канари. Скалата е еднородна и не съдържа странични вещества освѣнъ тукъ-тамъ тънки кварцови жили, които я прорѣзватъ въ разна посока. Масивниятъ изгледъ на скалната маса се нарушава отъ частичното наслоение, което изтъкватъ обагренитѣ минерални частици на скалата. По него тя нѣма характера на типична масивна скала, а се прѣдставя като прѣходенъ типъ между масивнитѣ скали и кристалиннитѣ шисти;

тя е *гранитогнайсъ*. Скалата е нееднакво зърнеста. На нея се различаватъ тъмнозелени петна съ слабъ блѣсъкъ, а на мѣста и слюдени луспи, пръснати въ сива зърнеста маса. Точниятъ минераленъ съставъ на скалата се опрѣдѣля само съ помощьта на микроскопа. Послѣдниятъ установява минералитѣ: *кварцъ, фелдшпатъ* (ортоклазъ и плагиоклазъ), *амфиболъ, биотитъ, хлоритъ, калцитъ, титанитъ, магнетитъ, епидотъ, цирконъ, апатитъ* и *серицитъ*. Кварцътъ е зърнестъ, съ зърна отъ катакластично устройство и ундулаторно потъмнѣние. Освѣнъ първичния кварцъ има и вториченъ, който е мозаично агрегиранъ. Фелдшпатътъ е повече отъ кварца. Смѣло може да се каже, че сивата зърнеста маса на скалата се дължи на него. Той е ортоклазъ и плагиоклазъ, но повече е първиятъ, а по-малко вториятъ. Единиятъ и другиятъ е въ едри индивидуални форми и съ мятежъ, причиненъ отъ включения (цоизитови) и метаморфни продукти (серицитъ, каолинъ и калцитъ). Амфиболътъ е доста много, но съ напрѣднало промѣнение въ хлоритъ, епидотъ и кварцъ. Остатъци отъ него се запазени само въ срѣднитѣ отдѣли на индивидитѣ. Въ тѣхъ той се показва тъмнозеленъ и съ свойствата на обикновенъ амфиболъ. Отъ биотита, който е билъ въ малки групици, сж остали само формитѣ, а мѣстото имъ е заето отъ хлоритова маса. Послѣднята, която дължи началото си на два първични минерала, е сравнително повече отъ тѣхъ, и ако не сж остатъцитѣ отъ амфибола и биотита, които посочватъ на генезата ѝ, би могла да повлияе на скалното наименувание, както е повлияла на боята. Магнетитътъ е въ ситенъ прахъ ограниченъ повече на промѣненитѣ хлоритови маси. Той е вторичень продуктъ. На тия хлоритови маси е ограниченъ и титанитътъ, който се явява въ неправилни зърнести маси. Калцитътъ е смѣсенъ съ серицитъ; той е метаморфенъ отъ плагиоклаза.

Всички първични минерали на скалата показватъ бѣлѣзи отъ влиянието на страниченъ натискъ, който се е отразилъ и на общото устройство на скалата. Безъ тия бѣлѣзи по тѣхъ и безъ общото наслоение на обагренитѣ минерални маси, скалата съотвѣтствува на *амфиболовъ гранитъ*, но съ тѣхъ тя получава даденото ѝ наименувание.

Аплитовъ гранитогнайсъ.

Между Горня и Долня Ржана, подъ воденицата. Тоя видъ скала въ тоя край постига интензивно разпространение, но въ границата на находището си минава въ типиченъ сивъ зърнестъ

гнайсъ. Въ по-типичнитѣ отдѣли на находището той е зърнесто масивна скала, съ слаба ръждиво червеникава отсѣнка, която слѣди междинитѣ на по-едритѣ кварцови зърна. Главниятъ съставъ на скалата се различава и съ просто око, но съ него се показва, че слюденото вещество е много малко, а поради него и скалата се явява съ аплитовъ изгледъ. Точниятъ минераленъ съставъ установенъ съ помощьта на микроскопа е: *кварцъ, ортоклазъ, олигоклазъ, мусковитъ, серицитъ* и рѣдкитѣ акцесорни минерали на обикновения гранитъ. Едрозърнестиятъ кварцъ за простото наблюдение въ микроскопа се показва дребнозърнестъ катакластиченъ и съ ондулаторно потъмнѣние. И въ тая скала фелдшпатътъ е най-едриятъ и най-обиленъ минералъ, на който динамометаморфизма е оставилъ своитѣ слѣди, като го е напукалъ, накъсалъ и частитѣ му размѣстилъ, а въ пукнатинитѣ му натрупалъ серицирова маса, която още по-нагледно изтъква орогенетния процесъ. Първичниятъ мусковитъ се явява въ уединени луспи изъ междинитѣ на по-едро развититѣ минерали, и съ дребнозърнестия кварцъ образува привидното лѣпилно вещество на масата. Изъ скалата се забѣлѣзва мусковитъ въ свързка съ магнетитъ, но той е вториченъ продуктъ отъ биотита.

Тоя типъ гранитогнайси има въ коритото на *р. Вилакощица, Марсалица* (Ржанско), *Голѣмъ станъ до Топлидолския постъ и къмъ Просеникъ.*

Двуслюденъ гнайсъ.

Милевска планина, с.-з. склонове. Гнайсътъ отъ тоя край се отличава съ сива боя, тукъ-тамъ блещива повръхность отъ слюденото вещество, зърнесто луспесто устройство и дребно лещовидно напластяване. Простата очна диагноза установява главния му съставъ, но микроскопътъ изтъква особноститѣ на отдѣлнитѣ главни минерали и опрѣдѣля акцесорнитѣ. Въ гнайса има: *кварцъ, ортоклазъ, плагиоклазъ, биотитъ, мусковитъ, цоизитъ, магнетитовъ прахъ* и рѣдки *цирконови зрънца.* Кварцътъ е дребнозърнестъ и мозаично агрегиранъ. Той е най-бистриятъ минералъ въ скалата. Фелдшпатътъ е по-едъръ, но е по-мѫтенъ отъ кварца. Биотитътъ е тъмнокафявъ и въ ситни луспи, сбрани въ групи. Мусковитътъ е въ формитѣ на типиченъ мусковитъ и като серицитови мембрани, пръснати изъ фелдшпата съ цоизита заедно.

Метаморфенъ двуслюденъ гнайсъ.

Босилиградъ, западно отъ града, на пѫтя за Любата. Тоя видъ скала освѣнъ на западъ отъ Босилиградъ намѣрва се и на

изтокъ отъ него, въ низкитѣ баирчини сѣверно отъ пътя за къмъ с. Изворъ, само че тамъ е много метаморфозиранъ и съ изгледа на обикновена глинесто пѣсъчна седиментна скала. Западно отъ Босилиградъ има ограничено разпространение и въ видъ на тѣсна ивица (около 200 метра ширина), свърша въ гранитогнайса на Любатския пътъ. Шистозниятъ изгледъ на скалата се забѣлѣзва и въ най-малкитѣ скални класове, даже и въ промѣненитѣ, но въ всичкитѣ той не се забѣлѣзва съ бѣлѣзитѣ на типичнитѣ шисти. Гнайсътъ е ситнозърнесто-луспестъ съ ситно набърчена повърхность и дребно трѣсковидно надробяване. Той е тъмносивъ, съ слабъ блѣсъкъ по слюдата, която и съ лупа се различава, че е биотитъ и мусковитъ. Съ микроскопа се установяватъ минералитѣ: *кварцъ, фелдшпатъ* (ортоклазъ и олигоклазъ), *биотитъ, мусковитъ, хлоритъ* и *магнетитъ*. Отъ тѣхъ най-едъръ е фелдшпатътъ. Кварцътъ е по-малко отъ него и въ уединени рѣдки зърна или групи отъ тѣхъ, които сж паралелно, въ видъ на ивици разположени. Слюденото вещество е най-много; то образува тѣсни и широчки ивици, размѣсени съ кварцови зърна, които се редуватъ по между си и изпълняватъ ролята на цементна маса. Отъ слюдата повече е мусковитътъ, а по-малко биотитътъ. И двата вида слюда сж съ свойствата на обикновенитѣ слюдени видове. Магнетитътъ се явява въ ситнозърнести агрегати, които образуватъ слойчета, успоредни на наслоението, което опрѣдѣлятъ слюдитѣ. Хлоритътъ е въ по-едри мембрани отъ слюденитѣ. И той е разположенъ успоредно на наслоението. Скалното устройство е кластично, а то е, което най-нагледно доказва, че тоя двуслюденъ гнайсъ е типиченъ метаморфенъ гнайсъ, образуванъ отъ палеозоични седименти, които сж били въ свързка съ ония, които сж дали аргилошиститѣ.

Биотитовъ гнайсъ.

1. **Върхътъ Ушитѣ (Мусулско).** Върхътъ Ушитѣ въ своитѣ гребенови отдѣли, както южнитѣ му и ю.-з. склонове сж заети отъ биотитовъ гнайсъ. Той е съ зърнесто наслоено устройство, сивобозова боя и матовъ блѣсъкъ. На него се различава тънка тъмнозеленикава ивичеста маса, която най-добрѣ прѣдставя наслоението му, тъменъ стъкленъ кварцъ и сива, морова фелдшпатова маса. Минералниятъ съставъ на гнайса е отъ: *кварцъ, ортоклазъ, плагиоклазъ, хлоритъ, амфиболъ, магнетитъ* и *титанитъ*. Най-много въ него е кварцътъ и фелдшпатътъ, а най-малко титанитътъ. Той е

въ късчета съ тъмно кафява боя. Зърнестиятъ магнетитъ е привързанъ на амфиболовото и хлоритово вещество. Послѣдното се дължи на биотита, който е изчезналъ. Амфиболътъ е рѣдъкъ и въ едри кристални късове съ неправилни очъртания. Кварцътъ е дребнозърнестъ и катакластиченъ. Ортоклазътъ е най-едриятъ минералъ; отдѣлнитѣ му индивиди сж неправилно ограничени и съ слѣди отъ зонално устройство. Ако да не сж яснитѣ слѣди на биотита, който е цѣлъ прѣвърнатъ въ хлоритъ, скалата по право бя заслужила наименуването хлоритовъ гнайсъ. Тоя гнайсъ, както и другитѣ шисти отъ тоя край, въ своитѣ минерали показва слѣди отъ динамометаморфно дѣйствие.

Мусковитовъ гнайсъ.

1. **Западно отъ Долня Любата** Гнайсътъ е съ сива боя тукъ-тамъ лъщива повръхность (отъ сланино мазния гжстъ мусковитъ), съ изразително тънко наслоение и неправилно плочесто надробение. Той е въ алтернация съ шиститѣ на края. Съдържа: *кварцъ, фелдшпатъ,* серицитовъ *мусковитъ,* малко *биотитъ, хлоритъ* и *магнетитъ*. Най-бистриятъ и най-едъръ минералъ въ скалата е кварцътъ. Той има сжщитѣ морфологични, физикални и генетични свойства, както и съотвѣтниятъ кварцъ въ прѣдходната скала. Фелдшпатътъ е цѣлъ серицитизуванъ и прѣдставя обща маса, която тукъ-тамъ се явява и съ особноститѣ на плагиоклазъ. Около кварцовитѣ зърна е разпръснатъ типичниятъ мусковитъ, който заедно съ рѣдкия биотитъ, опрѣдѣля наслоението на скалата. Магнетитътъ е съвсѣмъ рѣдъкъ и въ ситна правеста форма.

2. **Просеникъ, на зап. отъ Горня Ржана.** Гнайсътъ отъ това находище е почти матовъ. Той е гжстъ, сбитъ съ дребнозърнесто устройство и ясно наслоение по зеленикаво-мусковитовата маса, която въ сравнение съ сивата е по-малко. Другитѣ му съставни части носятъ бѣлѣзитѣ на съотвѣтнитѣ минерали отъ прѣдходнитѣ гнайси. Тѣ всички иматъ слѣди отъ динамометаморфни дѣйствия.

3. **На пжтя Божица-Груинци, до голѣмата чешма.** Гнайсътъ въ споменатия край има интензивно разпространение. Освѣнъ споменатата мѣстность той заема по-голѣмата часть отъ билото на пжтя къмъ върха „Царица“ и свършва въ землището на колибитѣ въ южнитѣ му поли. Той по цѣлото си протежение е еднороденъ и се прѣслоява тукъ-тамъ съ двослюденъ гнайсъ, но съдържа и амфиболови прослойки. Гнайсътъ е сивъ и съ силенъ блѣсъкъ. Той е

тънко наслоенъ. Състои се отъ: *кварцъ, ортоклазъ, олигоклазъ, мусковитъ,* малко *биотитъ, магнетитъ,* вториченъ *хлоритъ* и ръждива материя. Най-едрияТъ минералъ въ него е фелдшпатътъ; той е мѫтенъ отъ метаморфни продукти. Кварцътъ е катакластиченъ. Другитѣ минерали на скалата сѫ съ свойствата на съотвѣтнитѣ отъ прѣдходнитѣ скали. Тѣ количествено сѫ по-малко отъ кварца и фелдшпата.

4. **Божица.** Божичкиятъ гнайсъ се малко отличава отъ прѣдходния; той е тънкослоенъ и съ лещовидно устройство. Наслоението му се опрѣдѣля отъ слюденото вещество, което е ситнолуспесто. На отцѣпенитѣ повръхности по слюдата гнайсътъ се показва силно блещивъ и наподобява микашистъ, но въ напрѣчни посоки на наслоението изгубва блѣскавината си и се показва матовъ. Минералниятъ съставъ на гнайса е: *кварцъ, ортоклазъ,* малко *плагиоклазъ, мусковитъ, хлоритъ, магнетитъ, хематитъ* и *цоизитъ.* Отъ тия минерали най-много е кварцътъ. Фелдшпатътъ е ограниченъ на лещовиднитѣ форми. Мусковитътъ е обикновенъ и серицитовъ. Хлоритътъ е въ видъ на повлаци. Другитѣ минерали сѫ зърнести, но отъ тѣхъ най-едъръ е цоизитътъ.

5. **Гребенътъ между Топлидолския и Божички постъ.** Гнайсътъ отъ това находище въ повечето свои особности напълно се схожда съ Божичкия, на който е и с.-з. продължение. И той е тънкослоенъ, но наслоението му не е тъй съвършено и слюдата му на всѣкждѣ не е тъй много, затова и лъскавината му на мѣста се почти губи. Въ него сивото зърнесто вещество е повече и неясно разграничено отъ слюдата, както въ прѣдходния, затова и въ напрѣченъ разрѣзъ се показва като наслоенъ аплитовъ гнайсъ. Като особность въ минералния му съставъ е ситнозърнестиятъ ромбододекаедриченъ аламандиновъ гранатъ.

6. **Рѣкачѣвско, на пѫтя Вранковци-Бистеръ.** Гнайсътъ отъ тоя край е тъмносивъ, съ слабъ блѣсъкъ и дребно луспесто зърнесто устройство. Той е тънкослоенъ и се цѣпи по наслоението. Въ него освѣнъ мусковитъ нма и биотитъ, който самъ или въ съдружие съ мусковита образува ивици, които по-нагледно изтъкватъ наслоението на гнайса и го правятъ пъстръ. Съ другитѣ фелдшпати заедно съдържа и микроклинъ, който тукъ-тамъ съдържа и заоблени кварцови зърна. И той съдържа дребнозърнестъ гранатъ и цоизитъ, но по на рѣдко отъ прѣдходния. Въ отдѣлитѣ, дѣто черната слюда се явява въ по-голѣмо количество или взима връхъ надъ мусковита, скалата минава въ *двуслюденъ* или *биотитовъ гнайсъ.*

7. **Ю.-и. отъ с. Зли долъ, за къмъ Бранковци.** Гнайсътъ по изгледъ наподобява микашистъ, но по съставъ е гнайсъ. Има минералния съставъ и устройство на прѣдходния, а и по протежение се явява като негово с.-с.-з. продължение. Въ него фелдшпатътъ по голѣмина не надминава кварцовитѣ зърна; той сѫщо съдържа заоблени кварцови зърна, както микроклинътъ въ прѣдходния. Послѣдниятъ се показва на мѣста като срастла половина въ карлсбадскитѣ срастлъци.

8. **Добри долъ надъ Босилиградъ.** Гнайсътъ въ това находище заима източния брѣгъ на дола, по който поема пътя за къмъ с. Груинци. На него наслоението се изразява въ положението на бѣлата слюда. Той съдържа освѣнъ обикновенитѣ минерали за всѣки мусковитовъ гнайсъ още: хлоритъ, цоизитъ и гранатъ, но много на рѣдко. Отъ главнитѣ му минерали кварцътъ е най-много, а фелдшпатътъ е най-едъръ.

9. **Между Бобешинската община и Долно село.** Тамъ гнайсътъ заедно съ амфиболови и други шисти заима почти цѣлия проломъ между споменатитѣ двѣ точки. Той е сивъ червеникавъ мусковитовъ гнайсъ, съ ясно наслоение и голѣма блѣскавина по слюденитѣ повръхнини. Той напрѣчно на наслоението е неправилно лещовидно устроенъ. Минералниятъ съставъ на гнайса е както и въ прѣдходнитѣ гнайси, само че покрай мусковита съдържа се и а часть отъ фелдшпата му е микропертитовъ.

Хлоритовъ гнайсъ.

1. **Между Бранковци и Рѣкачѣво.** Гнайсътъ първоначално е билъ биотитовъ, но отъ пълното промѣнение на биотита му въ хлоритъ, получава горното наименувание. Гнайсътъ е зърнесто и луспестъ, зеленикъвъ, съ слаба блѣскавина по повръхнинитѣ, дѣто е повечето хлоритъ, а матовъ въ напрѣчнитѣ разрѣзи на хлоритовитѣ повръхнини. Той съдържа: *кварцъ, фелдшпатъ, хлоритъ, серицитъ, калцитъ* и *левкоксенъ*. Въ него най-много е фелдшпатътъ, който по естество е ортоклазъ съ малко плагиоклазъ. Той е серицитизуванъ и съ неясни очъртания на формитѣ си. Кварцътъ е малко и дребнозърнестъ. Хлоритътъ е въ широчки неправилни парцали съ зелена прогледна боя и съ непрогледна левкоксенова маса. Въ нѣкои хлоритови форми се забѣлѣзватъ и рутилови игли въ сагенитово разположение, а то показва, че тѣ сѫ прѣминали отъ биотитовото вещество, отъ което се е образувалъ хлоритътъ.

2. **Завоитѣ по пътя Божица-Груинци въ Милевската планина.** Сѣвероизточнитѣ склонове на Милевската планина по пътя Бо-

жица-Груинци-Изворъ въ завоитѣ сж заети прѣдимно отъ амфиболови кристалинни шисти, които тукъ-тамъ се явяватъ съ масивенъ изгледъ и се прѣдставятъ като метаморфни масивни скали въ шисти. Но между тѣхъ има и зелени шисти, въ които хлоритовото вещество взима връхъ и диктува боята и името на скалитѣ. Хлоритовиятъ гнайсъ по външенъ изгледъ съотвѣтствува на типиченъ дребнозърнестъ шистъ съ синкаво-зеленикава боя. На него се различаватъ само двѣ минерални вещества: сиво (което е и повече глинесто) и синкавозелено. Първото се явява въ отдѣлни неправилни зърнести форми и неправилни маси, а второто е пръснато помежду него; но понеже е повече отъ него дало е и своята бойна отсѣнка. Въ тънкитѣ препарати скалата се показва съставена отъ *фелдшпатъ, хлоритъ* и *кварцъ*, придружени отъ *титанитъ*, промѣненъ въ *левкоксенъ*. Фелдшпатътъ е зърнестъ; той е най-едриятъ минералъ въ скалата. Състои се отъ неправилно ограничени зърнести и мътни индивиди. Своятъ мътежъ тѣ дължатъ на миниционзни сосюрито-каолинови маси, които сж неправилно разхвърлени изъ тѣхъ. Той по естество е ортоклазъ, но има доста и олигоклазъ, който се познава по своитѣ тънки полисинтетни ламели и свойственъ жгълъ на потъмнѣние. Кварцътъ е по-малко отъ фелдшпата. Той е срѣдно до дребно зърнестъ и неправилно пръснатъ изъ масата. Има го първиченъ и вториченъ, но и въ двата случая е бистъръ; той е най-бистриятъ минералъ въ скалата. Хлоритътъ и привързаниятъ на него титанитъ е на всѣкждѣ разхвърленъ изъ масата. Той е мембраненъ и въ повечето случаи разположенъ приблизително въ супаралелни ивици, които най-добрѣ изтъкватъ наслоението въ скалата. Въ нѣкои отъ формитѣ си той се показва епигенетенъ на биотита, но отъ послѣдния минералъ не е остало ни слѣда. По него, по кварца и по фелдшпата скалата получава съотвѣтното си наименувание.

Биотитошистъ.

1. **Между Долня и Горня Любата.** Биотитошистътъ въ мѣстностьта между двѣтѣ Любати има интензивно разпространение. Той се простира въ ю.-з. отдѣли на височината „Влодзи", а на западъ отъ Горня Любата, въ посока за Мусулъ стига мѣстностьта, дѣто се събиратъ рѣкитѣ Барийска и Мусулска. Шистътъ на всѣкждѣ се показва съ еднакъвъ външенъ изгледъ и еднакъвъ съставъ и устройство. Той е дребно-луспестъ, силно блещивъ, съ тъмна боя и съ кафява отсѣнка отъ биотита. Тамъ, дѣто шистътъ покрай биотита съдържа и мусковитъ, боята му се показва по-отворена, а

блѣсъкътъ по-силенъ. На тоя тънкослоенъ и дребно-плочесто напуканъ шистъ при простото наблюдение се различава само слюденото вещество и тукъ-тамъ по-едритѣ кварцови масн. Всичко друго се различава съ помощьта на микроскопа. Съ него се установява точниятъ минералевъ съставъ на шиста, който е отъ *биотитъ, кварцъ,* малко *мусковитъ,* зърнестъ и прашестъ *магнетитъ, гранатъ,* обиленъ иглестъ *турмалинъ* и *хлоритъ*. Отъ тия минерали най-много въ скалата сж кварцътъ и биотитътъ. Кварцътъ е дребнозърнестъ и въ съвсѣмъ рѣдки случаи бистъръ. Биотитътъ е крѣхка слюда съ тъмно до жълто кафява боя. Луспитѣ ѝ сж цѣлокрайни и съ силенъ плеохроизъмъ (блѣдно жълтъ до тъмно кафявъ). Гранатътъ е въ неправилно ограничени напукани зърна. Турмалинътъ е въ дълги и кжси напрѣчно напукани и размѣстени хеиморфни кристалчета, които сж уединено разхвърлени изъ масата. Тѣ се отличаватъ съ силенъ плеохроизъмъ (свѣтълъ до виолетовочеренъ) и интензивни поляризационни бои. Хлоритътъ е образуванъ отъ биотита.

2. с. Плоча. Шистътъ отъ прѣдходното находище се намѣрва и въ землището на с. Плоча като с.-з. продължение въ отдѣлитѣ на височината „Влодзи". Тамъ той е въ клинова алтернация съ мусковитошиститѣ и съ изгледа на метаморфенъ глинестъ шистъ. Той е по-отворенобоенъ отъ прѣдходния, но съ по-слабъ блѣсъкъ отъ него; на мѣста е даже матовъ, тънконаплоченъ и наподобява обикновенъ глинестъ шистъ. Съставътъ му, който е тъждественъ съ състава на шиста отъ прѣдходното находище, се различава само по рѣдкия и по-дребенъ турмалинъ и по граната, който е доста деформиранъ и се явява като лещовидно проточени ивици.

3. Между постоветѣ Дукатъ и Вило коло. Въ пространството между споменатитѣ постове, особно въ западната му половина, се появяватъ ситнозърнести шисти метаморфенъ типъ, които се отличаватъ съ тъмносива боя и слабъ почти матовъ блѣсъкъ. На тѣхъ се различава само сивото минерално вещество и обагреното въ зеленикава боя, което опрѣдѣля и наслоението на скалната маса. Подирното по количество е по-малко отъ първото. Точниятъ минералевъ съставъ на шиста се опрѣдѣля съ помощьта на микроскопа; той е: *кварцъ, биотитъ, хлоритъ, илменитъ,* прѣвърнатъ въ *левкоксенъ, апатитъ,* тукъ-тамъ зърно отъ *епидотъ* и рѣдъкъ *магнетитъ,* прѣвърнатъ въ ръждива материя. Особноститѣ на минералитѣ по нищо не се отличаватъ отъ съотвѣтнитѣ на прѣдходнитѣ шисти. Разликата е само въ изгледа, който не е типично шистенъ и на-

пръвъ погледъ издава скалата за гнайсъ. Въ тѣхъ епигенезата на хлорита отъ биотита е доволно ясна; хлоритовото вещество е взело връхъ надъ биотита. По него и скалата показва прѣходъ къмъ хлоритошиститѣ. Но тъй като то с съ ръждива отсѣнка и изгубило изгледа на типичния хлоритъ, а отъ друга страна и количествено е по-малко отъ сивото вещество, по-право е скалата да се именува *биотитощистъ*.

Мусковитошистъ.

1. Голешки колиби, до войнишкия постъ. Мусковитошистътъ отъ тоя край се явява въ прѣслойки съ зеленитѣ шисти на мѣстностьта, отдѣто започва рѣката, която се влива на западъ отъ с. Бистеръ въ Долно Тлъминската рѣка. Шистътъ е отворенобоенъ, почти бѣлъ, съ тънко паралелно устройство по слюдата и ситнозърнеститѣ захарнобѣли маси, които се редуватъ по между си. Той се цѣпи успоредно на наслоението по слюденитѣ слойчета и повръшно се показва силно блещивъ. На него простата диагноза установява само слюдата мусковитъ, която тукъ-тамъ се показва и съ зеленикава отсѣнка. Въоръженото око опрѣдѣля още и кварцъ. Тия два минерала сж едничкитѣ съставни части на шиста. Отъ тѣхъ кварцътъ е дребнозърнестъ и събранъ въ мозаично агрегирани маси, а слюдата въ луспи, които сж съ взаимно успоредно положение, успоредно на скалното наслоение.

2. Божички постъ, Букова глава, Скела. Тоя край се заима само отъ мусковитошисти. Тѣ започватъ отъ билото между Топлидолския и Божичкия постъ, заиматъ околноститѣ на послѣдния и се простиратъ къмъ сѣверъ прѣзъ Букова глава къмъ Скела и Власина. Тѣ по цѣлото си протежение запазватъ еднаква посока на разпространение (ю.-и.) и почти еднакъвъ наклонъ. Тѣхъ има и на югъ отъ Колуница въ вододѣла между Ерма и Струма и свръшватъ почти до въ с. Божица. Въ западнитѣ отдѣли на находището по граничната линия, както и въ срѣднитѣ по пжтя Колуница-Божица тѣ сж съ еднакъвъ съставъ и устройство. Малко по-различни се показватъ въ южнитѣ отдѣли на находището; тамъ тѣ сж съ постепенъ прѣходъ къмъ гнайситѣ. Напротивъ въ сѣвернитѣ отдѣли прѣминаватъ въ филититѣ на края. Най-много разпространенитѣ мусковитови шисти въ това находище сж сивитѣ блещиви шисти. Тѣ се явяватъ въ дебели слоеве съ паралелно устройство, напрѣчни кварцови жили и съ дребно набърчена, успоредно на наслоението, повръхность. На тѣхъ простото наблюдение установява

само мусковитъ и тукъ-тамъ пръснатитѣ по-едри магнетитови зърна. Съ микроскопа се различаватъ минералитѣ: *мусковитъ, кварцъ, магнетитъ, епидотъ* и рѣдки кѫсчета отъ *турмалинъ*. Най-много е слюдата. Кварцовитѣ зърна сѫ по-малко и проточени успоредно на наслоението. Все въ сѫщата посока сѫ разположени и уединенитѣ едри кристални кѫсове и зърна отъ епидота. Тѣ сѫ съ изразителенъ плеохроизъмъ (лимоновожълтъ до жълтозеленикавъ и бѣлъ) и интензивни поларизационни бои. Повечето сѫ прости индивиди, но нѣкои сѫ и срастли по стѣнитѣ на 100. Едрозърнестиятъ магнетитъ е неправилно разхвърленъ изъ скалата, но ситнозърнестиятъ, който е много повече отъ първия, слѣди разположението на главнитѣ съставни минерали на скалата.

Скалната маса отъ влиянието на атмосферилиитѣ се лесно руши и прѣвръща на мазна слюденопѣсъчна маса, отъ която магнетитътъ се лесно добива чрѣзъ изпиране. Тоя магнетитъ въ прѣдишни врѣмена е билъ важенъ монтанистиченъ материалъ въ тия краища. Въ сѣвернитѣ отдѣли на находището шистътъ е почти ръждивъ отъ промѣнението на магнетита въ лимонитъ.

3. **Между постоветѣ Вило-коло и Патарица (Горно-Любатско).** И тамъ мусковитошистътъ заима широко пространство между гнайситѣ на края. Шистътъ отъ това находище значително се различава отъ шиста на прѣдходнитѣ. Той е тънкослоенъ, даже хартиенъ, и съ обилно количество слюда. Лющи се на дребни луспи. Освѣнъ това и съставътъ му е други; съдържа главно *мусковитъ* и *кварцъ*, но покрай тѣхъ има доста много ситнозърнестъ *гранатъ* (аламандинъ), иглестъ и кристаленъ *турмалинъ* (шерлъ). Кварцътъ е зърнестъ и мѫтенъ отъ линейно или извичесто разположени включения, които въ кварцовата маса около гранатовитѣ зърна сѫ радиарно-лучесто разположени съ центъръ въ граната.

4. **Землището на Караманица, около войнишкия постъ.** Находището на мусковитошиста въ тоя край е широка ивица съ ю.-и. посока, която отъ западъ ограждатъ порфири, а отъ истокъ черни аргилошисти. Шистътъ е ситнолуспестъ, мекъ, блещивъ и съ зеленикаво-сива боя. Простата диагноза установява въ него само мусковитовата и хлоритова маса, но точниятъ му съставъ, опрѣдѣленъ съ помощьта на микроскопа, е: *кварцъ, мусковитъ, хлоритъ, гранатъ* и *магнетитъ*. Главнитѣ минерали сѫ съ свойствата на съотвѣтнитѣ отъ прѣдходнитѣ шисти. Ситнозърнестиятъ гранатъ е доста разпространенъ изъ масата; той е ситнозърнестъ или въ ромбододекаедрични форми. Отъ него и отъ рѣдкия магнетитъ, който е при-

вързанъ повече на хлоритовата маса, се образува ръждива материя, която прониква на всѣкждѣ изъ скалата. Понеже въ тоя шистъ хлоритътъ е доста много и се отразява и на боята му, той го прѣдставя като прѣходенъ типъ въ *хлоритовъ микашистъ*.

5. Барие-Плоча. Въ низкия долъ до селото Барие, както и въ съсѣднитѣ на него баири: сѣверенъ, южень и източенъ (западнитѣ склонове и поли на върха Влодзи), а сѫщо и въ посока за селото Плоча, цѣлото землище е зето отъ бѣли, прѣдимно тънкослойни шисти, които съдържатъ кварцови прожилки, успоредни на наслоението. Повечето отъ тѣхъ сѫ сиви силно блещиви мусковитни шисти, но измежду тѣхъ има и матови, които показватъ прѣходъ къмъ сивитѣ мусковитови гнайси. Тия шисти съдържатъ само: *кварцъ, мусковитъ, хлоритъ,* малко *фелдшпатъ* и тукъ-тамъ тъмно вещество, което въ отразената свѣтлина се показва бѣло и отговаря повече на *левкоксенъ*. Всичкитѣ съставни минерали на шиста се отличаватъ съ особноститѣ на съставнитѣ минерали отъ прѣдходнитѣ шисти. Само кварцътъ се малко отличава, понеже се показва мътенъ въ видъ на влакна, които се събрани въ широки и продължени повлаци, които обхващатъ много зърна наведнажъ.

Филитоиденъ микашистъ.

Източно отъ Горня Лисина, въ посока за Долня Лисина. Пространството до черните аргилошисти на истокъ отъ Горня Лисина е зето отъ тъмносиви мусковитошисти, които се отличаватъ съ силенъ блѣсъкъ, голѣмо набърчаване и мекота. Тѣ съдържатъ повече слюдено вещество, а по-малко кварцово. Тѣхниятъ съставъ се опрѣдѣля и съ просто око; той е: *мусковитъ, хлоритъ, кварцъ* и *ръждива материя*. Съ помощьта на микроскопа се различава още и рѣдъкъ *турмалинъ* и зърнестъ *гранатъ*. Освѣнъ туй доказва се, че хлоритовото вещество произхожда отъ биотитъ. Тъй че, ако се вземе въ внимание съставътъ на тоя шистъ, той би съотвѣтствувалъ на двуслюденъ шистъ, но понеже филитовиятъ му хабитусъ е по-изразителенъ, той напълно заслужва даденото му наименувание. Той е прѣходенъ типъ между типичнитѣ шисти и филититѣ; а и по положение се намѣрва между тѣхъ. Лежи надъ гнайси и микашисти (зап. и ю.-з. отъ Горня Лисина) и се покрива отъ аргилошисти (източно отъ Божичката рѣка — Долня Лисина).

Филитоиденъ мусковитошистъ.

1. Отъ Голѣмъ връхъ до Грознатовския постъ. Скалата заема обширно разпространение по върха и източнитѣ му и с.-и. скатове.

Тя е сивозеленикава, тънко наслоена, набърчена и съ блещива повръхность отъ изобилието на бѣлата слюда. Въ нея има и тънки кварцови прожилки, но тѣ сж успоредно на наслоението разположени и съгласно съ него набърчени. Тя е съставена отъ: *кварцъ, мусковитъ, хлоритъ,* малко *рутилъ* въ видъ на групици, ситенъ *магнетитовъ прахъ* и тукъ-тамъ *ръждива материя* изъ пукнатинитѣ ѝ. Кварцътъ е дребнозърнестъ и въ прослойки съ слюденото вещество. Въ него има пръснатъ хлоритъ. Послѣдния освѣнъ тамъ има го въ слюденитѣ прослойки и въ по-голѣмо количество. И въ двѣтѣ положения се явява въ еднакви ситно-ципести форми, които тукъ-тамъ показватъ слѣди отъ биотитъ, отъ което слѣдва да се заключи, че той се е развилъ отъ него. Мусковитътъ е ситно-луспестъ и рѣдко въ уединени луспи, повечето въ луспести агрегати. Той по формитѣ си показва прѣходъ въ серицитъ и талкъ, но по свойствата си се различава отъ единия и другия.

Понеже тоя шистъ е тънко наслоенъ, силно набърченъ и съ ситенъ минераленъ съставъ той съотвѣтствува и на филитъ.

2. Съ сжщия изгледъ, съставъ и устройство се отличава и шистътъ отъ билото на пътя *Клисура-Божица* южно отъ войнишкитѣ обкопи. Различава се само, че мусковитовитѣ му индивиди сж много по-едри, хлоритовото вещество, което е пръснато на всѣкждѣ изъ скалната маса, е съ неясни очъртания, а кварцътъ е по-рѣдъкъ, по-дребнозърнестъ и съ катакластично очъртание на по-едритѣ зърна. И той е прѣходенъ типъ къмъ филита.

Хлоритошистъ.

1. Между Долня Ржана и Горня Лисина. Скалата заима доволно широка ивица между другитѣ шисти. Тя е съ синкавозеленикава боя, гжсто устройство, неправиленъ трѣсковиденъ ломъ, почти матовъ блѣсъкъ и съ изгледъ на глинестъ шистъ. Хлоритошистътъ е ясно наслоенъ, цѣпи се на дебели неправилни късове и при удара съ чука не издава ясенъ звукъ. На пипане не е съвсѣмъ мекъ, а малко остъръ. Полѣнъ съ солна киселина шуми слабо. Минералнитъ му съставъ при простото наблюдение не може да се узнае, какъвъ е. Той се установява съ помощьта на микроскопа. Съ послѣдния се узнава, че скалата е съставена главно отъ *хлоритъ* и *кварцъ,* а покрай тѣхъ се явяватъ и минералитѣ *мусковитъ, калцитъ,* глинеста *ръждива материя* и малко *титанитъ.* Отъ всички минерали най-много е хлоритътъ; отъ него и скалната маса получава боята си. Хлоритътъ е мембраненъ и непра-

вилно пръснатъ на всѣкждѣ изъ масата. Той е съ синя боя, слабъ плеохроизъмъ и слаби поларизационни бои. Кварцътъ е зърнестъ и размѣсенъ съ хлорита, съ който се мѣси и мусковитътъ. Калцитътъ е въ зърна и ситни луспи, които по своитѣ оптически свойства се смѣсватъ съ ситнитѣ мусковитови мембрани. Ръждивата глинеста маса се показва въ уединени неправилно разхвърлени парцалчета изъ скалата. По всичко скалата отговаря на типиченъ дребнолуспестъ хлоритошистъ.

2. Дѣянова махала сѣверно отъ Божица. Хлоритошистътъ отъ това находище значително се отличава отъ прѣдходния. Той е съ тъмносинкава боя и съ слаба блѣскавина. Повръшно се показва порозенъ или слабокородиранъ, но кородиранитѣ му повръхнини сж съ черна саждива маса покрити. И той на пипане е слабо мастенъ и повечето остъръ (особно въ напрѣчни разрѣзи на наслоението). Неговиятъ главенъ минераленъ съставъ (хлоритъ и кварцъ) се различава съ помощьта на лупата, но точниятъ се установява съ микроскопа. Съ него се доказва, че той има еднакво устройство съ прѣдходния, само че е по-едрозърнестъ и метаморфенъ продуктъ на биотитошиста, което и спазенитѣ форми на биотита потвърдяватъ. Въ тоя хлоритошистъ има: *хлоритъ, мусковитъ, кварцъ, магнетитъ, цоизитъ* и *епидотъ*. Отъ тѣхъ хлоритътъ е въ листнати мембрани, разположени въ еднаква посока. Тѣ въ прѣрѣзи, отвѣсни на тая посока, се показватъ като тѣсни прави или набърчени ивици, които въ краищата си, въ повечето случаи, сж навлакнени. Съ тия хлоритови маси, които алтернирятъ съ зърнестия кварцъ, се мѣси мусковитътъ, който се явява въ уединени луспи или въ групи отъ тѣхъ. Цоизитътъ и епидотътъ сж зърнести; различаватъ се помежду си по плеохроизма и паралелното си потъмнѣние. Магнетитътъ е въ неправилни проточени зърнести маси, които сж разположени по наслоението на скалата.

Епидотовъ хлоритошистъ.

Надъ Кебаповския постъ въ гребеновата линия на Голѣмъ връхъ. Тоя шистъ по външенъ изгледъ наподобява хлоритошиста на Дѣянова махала, но се различава отъ него, че е по-ситно луспестъ и съ по-отворена синкавосива боя. Той е ясно наслоенъ и порозенъ до кавернозенъ като него, само че на пипане е остъръ, понеже и въ него сивото зърнесто вещество взима връхъ на хлоритното. И при него точниятъ минераленъ съставъ се установява само

съ помощьта на микроскопа. Той е: *хлоритъ, кварцъ, епидотъ, магнетитъ, мусковитъ, фелдшпатъ и ръждива материя.*

Хлоритътъ е по-малко отколкото въ шиста отъ Дѣяновата махала, но той по устройство и свойства е тъждественъ съ него. Кварцътъ е зърнестъ и неправилно разхвърленъ изъ масата, шистозността на която изтъква хлорита съ епидотовото вещество. Послѣдното е ситно зърнесто и неправилно разхвърляно; намѣста и въ успоредна посока съ хлорита. Въ кварцовата зърнеста маса има размѣсени и фелдшпатови зърна, но тѣ сж рѣдки и по-едри отъ кварцовитѣ. Магнетитътъ е въ изобилие и въ уединени неправилни или полигонално ограничени зърна. И тоя шистъ, както и прѣдходниятъ, е метамо́рфенъ.

Хлоритъ-цоизитовъ шистъ.

Колибитѣ Голешъ до войнишкия постъ. Скалата е съ тъмнозелена боя, слабо мазна повръхнина съ ясно набърчено наслоение. На нея при простото наблюдение се различава сѫмо тъмнозеленатa хлоритова маса, бѣлиятъ кварцъ и тукъ-тамъ блѣскъвитѣ слюдени луспи. Съ микроскопа се установява, че тя се състои главно отъ: *кварцъ, цоизитъ, хлоритъ, биотитъ, мусковитъ* и ситнозърнестъ *магнетитъ,* пръснатъ изъ биотитовитѣ луспи. Кварцътъ е ситнозърнестъ и въ видъ на неправилни ивици разположенъ между по́широчкитѣ ивици на обагренитѣ минерали, отъ които цоизитътъ съ хлорита се явяватъ най-много разпространени. Цоизитътъ е дребнозърнестъ до иглестъ съ паралелно потъмнѣние, напрѣчни пукнатини и остри поларизационни бои. Хлоритътъ е луспестъ. Другитѣ минерали сж съ обикновенитѣ особности на първичнитѣ имъ типични вещества; само магнетитътъ по форми и положение се прѣдставя за вторичeнъ продуктъ отъ биотита.

Зеленъ шистъ.

Рудникътъ „Благодать“ въ Мусулско. Изъ сивитѣ кварцошисти на източнитѣ склонове на върха Уши се показва зеленъ шистъ, находището на който наподобява неправиленъ щокъ. Въ него се намира рудоносната галенитова жила. Тоя шистъ въ съсѣдство съ рудната жила е импрегнирань съ едъръ и дребенъ пиритъ, отъ промѣната на който повръхнинитѣ на пукнатинитѣ изъ масата сж покрити съ ръжда. Въ него освѣнъ хлоритово вещество и кварцъ има и серпентинозна маса отъ типа на антигоритъ и зърнестъ магнетитъ. Скалата се дроби на неправилни кжсове.

Филитъ.

Клисура, с. Прѣслопа, Рудина планина. Тоя скаленъ типъ постига интензивно разпространение въ сѣверния край на ивицата и въ споменатитѣ мѣстности той е най-типиченъ. Филитовиятъ материалъ по устройство и положение остава единъ сѫщъ по цѣлото протежение на находището, но се различава по боя. Въ повечето отдѣли на находището прѣобладава сивозеленикавата боя на материала, само между Клисура и Драйнци боята му се измѣня въ черна, а блѣсъкътъ му се усилва. Устройството на филита на всѣкѫдѣ е едно и сѫщо: тънкослойно, набърчено и съ прослойки отъ кварцъ, които сѫ неправилни, но успоредно на наслоението разположени. Тѣ слѣдятъ и набърчаването на масата. Освѣнъ тия кварцови жили има и други, които сѫ напрѣчни или коси на наслоението; тѣ сѫ по-късни образувания отъ първитѣ. Набърчаването на скалата не позволява на масата да се цѣпи на широки плочи, но то и способствува да се дроби на трѣсковидни маси. Филититѣ сѫ гѫсти блещиви шисти; но въ нѣкои отдѣли на находището имъ (южнитѣ къмъ Колуница) показватъ ситна индивидуализация на блещивата си материя, а въ други, сѣверо-източнитѣ, тѣ сѫ криптомѣрни и почти матови. Съставътъ на филититѣ е: *мусковитъ, хлоритъ, кварцъ, рутилъ, турмалинъ,* тукъ-тамъ *пиритъ* и *ръждива материя.* Отъ тѣхъ най-много и най-едъръ е мусковитътъ. Хлоритътъ е по-дребно луспестъ и зеленикавъ. Тия два минерала въ микроскопа се показватъ като тѣсни мембрани натрупани въ редове по широкитѣ си повръхнини. Кварцътъ е дребнозърнестъ и съ проточени зърна въ посока на наслоението. Поради незначителното му количество и общата твърдость и компактность на скалата е малка, та лесно се прѣвръща въ глинеста маса. Рутилътъ се явява въ ситни уединени игли или иглести сагенитни групи, съ които въ нѣкои отъ находищата се пълни скалната маса на всѣкѫдѣ. Турмалинътъ е по-рѣдъкъ отъ рутила, но въ по-широчки форми отъ него.

Прѣслопскиятъ филитъ въ качествено отношение на съставнитѣ минерали е сѫщиятъ съ Клисурския, но въ отношение на количеството имъ и тѣхнитѣ единични форми е различенъ отъ него. Въ него слюдата и хлоритътъ сѫ по́-малко и по́-дребни, но кварцътъ е повече. Малко е рутилътъ и турмалинътъ, а повече магнетитътъ.

Филитътъ отъ къмъ Рудина планина е най-гѫстиятъ филитъ отъ това находище; неговиятъ минералевъ съставъ трудно се разграничава даже и при силно увеличване. Въ него кварцовото вещество

е повече отъ другитѣ минерали. Тоя филитъ е прѣходенъ типъ къмъ аргилошиститѣ.

Черниятъ филитъ между Драйнци и Клисура по боя и съставъ може да се именува *графитовъ филитъ*. Той има състава и устройството на прѣдходния, само че вмѣсто хлоритъ има повече въгленни, вѣроятно графитови, вещества, отъ които и боята му е съвсѣмъ почернѣла.

Кварцошистъ.

Мусулъ, източно отъ рудника Благодать. Отъ тоя кварцошистъ е заетъ източниятъ и ю-и скатъ на върха „Уши“ до рудника. Кварцошистътъ сѐ отличава съ сива боя съ тъмна отсѣнка и матова повръхность. Той е тънко наслоенъ и слойчетата му се различаватъ по боята си или по хартийно-тънкитѣ прослойки отъ слюденохлоритовото вещество. Минералниятъ съставъ на кварцошиста е главно отъ дребнозърнеста кварцова маса, въ която сж примѣсени ситни слюденохлоритови ципици, тукъ-тамъ зрънца отъ цирконъ и черно рудно вещество, отъ което се образува ръждавата отсѣнка на нѣкои части отъ масата. Но на мѣста въ кварцошита ясно личатъ минералитѣ: *мусковитъ, биотитъ, амфиболъ* и *хлоритъ*, които и съ просто око се познаватъ.

Въ нѣкои отдѣли на рида, а особено въ близко съсѣдство съ рудника, количеството на хлорита въ шиста се значително увеличава, и той се прѣдставя като кварцитизуванъ хлоритошистъ. Тамъ той се явява като основенъ материалъ, въ който се помѣстя рудоносниятъ зеленъ шистъ.

Амфиболити.

1. Между постоветѣ Дукатъ и Вило-коло. Западно отъ типичнитѣ амфиболити на мѣстностьта, които се явяватъ като продължение на Доганскитѣ, появяватъ се другъ типъ амфиболити, които иматъ изгледа и на амфиболови гнайси. Въ тѣхъ сивото минерално вещество е доста много и отдѣлнитѣ амфиболови игли или групи отъ тѣхъ се показватъ като включени въ него. Скалата съдържа главно: *амфиболъ, кварцъ* и тънкоиглестъ минералъ, който по свойствата си съотвѣтствува на *цоизитъ*. Покрай тѣхъ има: *плагиоклазъ, ортоклазъ, магнетитъ* и тукъ-тамъ маса съ агрегатна поляризация, която съотвѣтствува на *серицитъ*. Скалата е компактна и крѣхка. Дроби се на неправилни дебелоплочести късове, които по повръхностьта си сж матови отъ ръждавата и глинеста материя.

2. Грунищи и надъ него въ посока за Божица. Отдѣлътъ на Милевската планина въ тоя край е заетъ отъ амфиболови скали, които по външенъ изгледъ съотвѣтствуватъ на кристалинни амфиболити, а вѫтрѣшно наподобяватъ диорити. Въ едни отъ тѣхъ, по-едрозърнеститѣ, количеството на тъмнозеления амфиболъ надминава сивата маса на скалата и при това въ повечето свои форми се явява въ ивичести индивиди съ полигонално ограничение, даже и въ крайщата на индивидитѣ. Въ тѣхъ наслоението не е ясно. По-дребнозърнеститѣ, въ които амфиболовото вещество, косто е съ по-отворена боя и съ изгледа на хлоритъ, е пакъ количествено повече отъ сивото вещество, но и тѣ, както и прѣдходнитѣ, сѫ съ масивенъ външенъ изгледъ и безъ наслоение. Въ тѣхъ и зелената минерална маса, която диктува скалната боя е съ неправиленъ зърнестъ изгледъ. Съставътъ на едрозърнеститѣ амфиболити е отъ амфиболови кристали пръснати изъ сива фелдшпатова маса, която тукъ-тамъ съдържа и кварцови зърна въ видъ на цементно вещество. Освѣнъ тѣхъ има и зърнестъ титанитъ, който въ по-голѣмата си часть е прѣвърнатъ въ левкоксенъ, хлоритъ (епигенетенъ отъ амфибола), цоизитъ (като ситнозърнести включени маси въ фелдшпата) и серицитъ (вторичнъ продуктъ на сѫщия).

Амфиболътъ е типиченъ обикновенъ тъмнозеленъ амфиболъ съ изразителни физикални и оптични свойства. Фелдшпатътъ е прѣпълненъ съ включения и вторични продукти, отъ които е доста мѫтенъ и съ неопрѣдѣливо естество. Той се явява като второ образуване слѣдъ амфибола и затова се показва като цементна основа. Кварцътъ е съвсѣмъ малко. Той е най-бистриятъ минералъ въ скалата; заима вторичнитѣ пукнатини въ скалата. Другитѣ минирали сѫ съ обикновенитѣ свойства на типичнитѣ имъ вещества.

Съставътъ на ситнозърнеститѣ амфиболити е както на прѣдходнитѣ, само че е по-дребенъ. Въ него амфиболътъ нѣма онуй ясно очъртание, както въ прѣходния, а и хлоритътъ имъ е повече. Кварцътъ е съвсѣмъ малко и като уединени зърна разхвърленъ изъ масата; но като вториченъ минералъ той пълни пукнатинитѣ на скалата. И въ тия скали, както и въ прѣходнитѣ, естеството на фелдшпата е маскирано отъ включения и вторични продукти. И тия скали съотвѣтствуватъ на промѣнени диорити; затуй еднитѣ и другитѣ напълно заслужватъ прилагателното *диоритови*.

3. Източно отъ с. Бистеръ. Амфиболититѣ въ тоя край постигатъ интензивно разпространение и се мѣсятъ съ другитѣ шисти, а особено съ гнайситѣ и амфиболошиститѣ. Еднакви по съставъ, боя и

други повръшни особности, различаватъ се само по голѣмината на индивидитѣ си и по алтернацията си съ по-отворснобойнитѣ шисти. Едрозърнеститѣ амфиболити по-рѣдко се прѣслояватъ съ тѣхъ, но прѣслоението на дребнозърнеститѣ и иглести амфиболошисти е обикновено явление. Тѣ и по-често се срѣщатъ като тънки прослойки изъ гнайситѣ. Амфиболитъ отъ такава една прослойка се характеризува съ слѣднитѣ особности. Въ по-пълнитѣ, чисто амфиболови, отдѣли, той се състои прѣдимно отъ тъмнозеленъ иглестъ *амфиболъ*, който тукъ-тамъ съдържа тъмнокафяви *биотитови луспи*, *гранатови зърна* и *дребнозърнеста кварцова* маса. Въ тѣхъ се забѣлѣзва още *цоизитъ* и *рутилъ*. Амфиболътъ е съ неясно ограничени и тѣсноивичести единични кристали и срастъци, разположени паралелно на дългата ось на индивидитѣ. Цоизитътъ е въ дребни, напрѣчно напукани кристалчета и зърна. Гранатътъ е въ напукани и сдробени кристали, а рутилътъ — въ неправилни кълсове. Въ сивитѣ и съвсѣмъ прогледни отдѣли на амфиболошиста веществото е отъ едро-и дробнозърнестъ кварцъ, размѣсенъ съ едрички фелдшпатови (ортоклазъ и плагиоклазъ) зърна, които винаги въ едната си посока сж по-дълги отколкото въ другитѣ. Тамъ, дѣто количеството имъ е по-голѣмо, прѣдставятъ скалитѣ за прѣходни въ амфиболови гнайси.

Цоизитовъ амфиболитъ.

Източно отъ с. Божица. Източно отъ Божица по пътя за Груинци-Изворъ, като се мине воденицата въ низкото легло на рѣката и се поеме баиря, между сивитѣ кристалинни шисти започватъ да се показватъ тъмни амфиболови скали, които въ извѣстни отдѣли и въ извѣстни посоки се показватъ като масивни скали, но въ сжщность тѣ сж тъмни амфиболитови шисти. На тѣхъ се различава само два вида минерално вещество: тъмнозелено отъ амфиболъ и сиво съ неопрѣдѣливо естество за простото наблюдение. Отъ тѣхъ първото е повече, а второто по-малко. Послѣдното найдобрѣ изтъква наслоението на скалната маса. Съ помощьта на микроскопа се установява точниятъ минералевъ съставъ на амфиболита, който е отъ: *амфиболъ*, *цоизитъ*, *фелдшпатъ*, малко *кварцъ*, *титанитъ*, тукъ-тамъ *пиритъ*, *мусковитъ*, *епидотъ*, *хлоритъ* и *хематитъ*.

Амфиболътъ е въ неправилно ограничени, единични или събрани на купища, индивиди, които вжтрѣшно и по периферията си сж изпрѣмрѣжени съ епидотови, кварцови и цоизитови зърна. Тукъ-тамъ съдържатъ и хлоритъ.

Сивото вещество на амфиболита е прѣдимно отъ цоизитъ; той е въ видъ на по-едри кристалинни маси, въ които отдѣлнитѣ индивиди се показватъ като продълговати призми или като ситнозърнеста маса, която пълни фелдшпата и амфибола. Понеже цоизитътъ е много, даже повече и отъ фелдшпата, то и скалата получава наименуването си по него.

Фелдшпатътъ е маскиранъ отъ включения и метаморфни продукти и не личи, какво е естеството му. Кварцътъ е въ уединени ситни зрънца или зърнести групи, пръснати между цоизитовитѣ минерали. Титанитътъ е въ неправилни зърнести форми, пръснати между цоизитовитѣ и амфиболови маси или изъ послѣднитѣ. По изгледъ той наподобява вторично вещество, произлѣзло отъ илменитъ. Пиритътъ е въ дребни кубични кристалчета, а хематитътъ въ неправилни кръвночервени луспи.

Амфиболошисти.

Между постоветѣ Доганица и Дукатъ. Скалата е тъмнозелена съ тънки сиви лептоклази и съ дребно плочесто и трѣсковидно надробяване. Тя заима голѣмо протежение и е въ свързка съ амфиболовитѣ гнайси и тъмнитѣ и отворенобойни шисти. На повръхностьта имъ се различава само иглестъ амфиболъ и тъмно-кафявъ блещивъ биотитъ. Съ помощьта на микроскопа се установява и другия по-рѣдъкъ минераленъ съставъ на скалата, а именно: *кварцъ, цоизитъ, епитодъ рутилъ, магнетитъ, апатитъ и хематитъ.*

Най-обилниятъ и най-едъръ минералъ въ скалата е амфиболътъ. Той се явява въ единични и срастли тѣсно-ивичести индивиди съ супаралелно разположение на дългата си ось. Индивидитѣ му сѫ прѣсни и чисти; тукъ-тамъ съдържатъ като включение по нѣкое апатитово зърно или рутилова игла. Отличаватъ се съ слабъ плеохроизъмъ (синкъвъ до блѣдозеленъ), по-слаби поларизационни бои и малъкъ жгълъ на потъмнѣние. Кварцътъ е много малъкъ и въ видъ на дребни уединени зърна, пръснати изъ амфиболовата маса. Цоизитовата маса е бѣла, иглеста или зърнеста. Тя нѣма плеохроизъмъ, но има интезивни поларизационни бои. Потъмнѣва паралелно на дългата ось на индивидитѣ. Рутилътъ е въ уединени неправилни зърна или игли, пръснати изъ скалната маса. По-малко отъ него е магнетитътъ. Апетитътъ е съвсѣмъ рѣдъкъ и обикновено като включение въ амфиболовитѣ индивиди.

Серпентинъ.

Между Бистеръ и Долно Тлъмино. Западно отъ Бистеръ за Долно Тлъмино прѣзъ устието на Доганишката рѣка започватъ да се показватъ гѫсти тъмно-зелени скали съ слаба синкава отсѣнка и съ ръждавина по пукнатинитѣ и по повръхностьта имъ; тѣ на пръвъ погледъ правятъ впечатление на гѫсти хлоритошисти, но по неправилното си повръшно напукване се издаватъ за зелени масивни скали. Тия скали сѫ серпентини. Тѣ сѫ доста жилави, тежки и се ломятъ въ неправилни кѫсове съ остри ржбове и рогове. На тѣхъ и съ лупа се различава само тъмно-зеленикавата маса, която тукъ-тамъ съдържа по-едри неправилно зърнести магнетитови маси. Съ помощьта на микроскопа се установява сѫщиятъ съставъ, само че между кръстосани николи се показватъ ивичести форми съ биотитовъ изгледъ и кафяви поляризационни бои. Тѣ въ обикновено поляризуваната свѣтлина, ако не сѫ рѣдкитѣ или цѣпителни пукнатини, не би се и забѣлѣжили, понеже по боя и изгледъ сѫ еднакви съ осталата маса на скалата. Послѣднята е блѣдозеленикава, еднородна и съдържа черни, неправилни, тънки и по-дебели магнетитови ивици, които я дѣлятъ привидно на неправилни зърнести маси и които между кръстосани николи изчезватъ и тя се прѣдставя като еднородна маса по цѣлото протежение на препарата. Въ послѣдното положение на николитѣ тя се явява съ тѣсноивичеста плетена структура, съ каквато се отличава обикновено антигоритовиятъ серпентинъ. По нея тя съотвѣтствува на *антигоритовъ серпентинъ*. По устройство и по разположението на чернорудното вещество може да се заключи, че тоя серпентинъ се е образувалъ отъ първична пириксенова скала, която е била съставена отъ едри и бистри желѣзо съдържещи пироксенови минерали.

Аргилошисти.

Между Горня и Долня Лисина и Босилиградъ, Радичево, Буцалѐво между Злидолъ и Бранковци, Голѣмъ Връхъ въ землището на Караманица, с.-и. отдѣли на Милевска планина и Добри долъ надъ Босилеградъ. Изброенитѣ находища на аргилошиститѣ, ако и повечето отъ тѣхъ да сѫ самостойни, но понеже материалитѣ имъ по изгледъ, съставъ и устройство сѫ еднакви, ще да сѫ раздѣлени части отъ едно обширно цѣло находище. Шиститѣ отъ всички находища сѫ съ тъмна, почти вѫгленна, боя и черноталенъ блѣсъкъ. Нѣкои отъ тѣхъ (между Лисина и Босилиградъ)

на мѣста се показватъ матови. Освѣнъ шиститѣ съ черновжгленна блѣскава боя има и такива, които сж съ тъмночервеникава бойна отсѣнка отъ хематитовъ пигментъ (между Радичево и Буцалево), други покрити съ бѣлъ прахъ или ръждавина (пакъ тамъ), а трети (Голѣмъ върхъ) тъмнокафяви и саждивочерни вѣроятно отъ манганово вещество. Скалната боя на шиститѣ отъ силното загрѣване се губи и много отъ тѣхъ слѣдъ тоя процесъ избѣлявать, а други почервенявать (ако сж съдържали повечко желѣзно вещество). Шиститѣ сж съ ясно наслоение и силна набърченость, бръчкитѣ на която вариирать отъ 1 м. ширина до размѣритѣ на микроскопска голѣмина. Отъ по-дребнитѣ бръчки повърхностьта на шиститѣ се показва сгужвана. Бръчкитѣ сж по посоката на наслоението; по нея е и по-лесното ломене на скалната маса, която се дроби на неправилни и набърчени трѣски. Отъ дѣйствието на динамометаморфизма върху скалитѣ, което дѣйствие най-добрѣ се е отпечатало въ набърчававането на масата имъ, сж се образували трансверсални и коси пукнатини, които сж прѣвърнали скалната маса на складъ отъ едри и дребни неправилни канаристи форми. Отъ тѣхъ скалната повърхность се прѣдставя надробена на тънки и дебели ромбни и ромбоидни плочи.

Аргилошиститѣ въ всички свои находища сж отъ еднородно вещество. Еднородностьта на веществото имъ се нарушава отъ кварцовитѣ жилни прослойки, които въ повечето случаи сж успоредни на скалното население, и отъ вложенитѣ въ тѣхъ мраморни прослойки (между Босилиградъ, Горня и Долня Лисина, около Злидолъ и Бранковци). Еднитѣ и другитѣ сж изохронни образувания; а напрѣчнитѣ имъ жили по-късни отъ тѣхъ.

Съставътъ на аргилошиститѣ е криптомѣренъ за простото наблюдение. Съ него се различаватъ само кварцовитѣ жили и жилчици отъ черната пиритова маса и нейния метаморфенъ продуктъ, а сжщо и отъ пигмента на скалата. Точниятъ съставъ на шиститѣ се установява съ помощьта на микроскопъ. Съ него се доказва, че главниятъ съставъ на шиститѣ е отъ ситнозърнесть кварцъ, размѣсенъ съ черно вжгленно вещество, а на мѣста и съ мусковитъ серицитови мембрани. Кварцътъ отъ всичкитѣ мѣста на скалното находище се явява въ назжбени и взаимно споени зърна, които сж проточени надлъжъ на наслоението. Само кварцовитѣ зърна въ жилчеститѣ маси сж цѣлокрайни и рѣзко ограничени едно отъ друго. Първитѣ между кръстосани николи най-добрѣ изтъкватъ наслоението, а послѣднитѣ при обикновена свѣтлина се очъртаватъ отъ черната маса на скалата. Чер-

ната маса на скалата е прашеста и образува черни петна, купища, прави и набърчени ивици, които на мѣста сж близу едно до друго и замрѣжватъ прогледностьта на масата въ тънкитѣ препарати. Мусковитовитѣ мембрани сж уединени или събрани по нѣколко въ групи и съ широката си повръхность разположени успоредно на наслоението. Пиритътъ е рѣдъкъ и въ кристални форми, които на мѣста сж промѣнени въ ръждива материя. При силно увеличване изъ скалната маса се забѣлѣзватъ тънки, почти черни игли, които най-много подхождатъ на рутилъ. Турмалинъ има само въ нѣкои шисти (с. и. отдѣли на Милевска планина).

Едни отъ тия шисти, на които кварцътъ се прѣдставя въ сравнително едрички зърна и въ които слюдената маса е повече и съ по-голѣма блѣскавина подхождатъ на филити и могатъ да получатъ прилагателното „филитоидни“ (около Бранковци, Долня Лисица, Голѣмъ връхъ и пр.). Въ други аргилитниятъ хабитусъ е по-изразителенъ (около Радичево, между него и Буцалѣво и др.). Има и таквизъ (Караманица, Долня Лисина — Босилиградъ), въ които кварцовото вещество е много повече отъ другитѣ минерали; тѣ правятъ прѣходъ къмъ кварцошиститѣ.

Около Бранковци покрай чернитѣ аргилошисти има и други, които сж съ по-отворена боя, съ зеленикава отсѣнка и голѣма блѣскавина; тѣ наподобяватъ филитоидни микашисти. Въ тѣхъ масата е тънкослойна и силно сбърчена. Тѣ съдържатъ: *кварцъ, хлоритъ, мусковитъ* и чернорудень прахъ отъ *магнетитъ*. Тия шисти сж въ алтернация съ прѣдходнитѣ.

В. Седименти.

Зърнестъ варовикъ.

Тоя видъ скала се намѣрва с.-з. и източно отъ Горня Лисина, до устието на р. Марсалица подъ Долня Ржана, въ юго-зап. поли на Милевската планина, на изтокъ отъ Божичката рѣка на пжтя за Долня Лисина, на нѣколко мѣста на пжтя Долня Лисина—Босилиградъ, около Бранковци и въ Долно село. Въ всичкитѣ находища зърнестиятъ варовикъ (мраморъ) не е съ еднакъвъ изгледъ; на мѣста типиченъ мраморъ, на други съ циполиновъ изгледъ, на трети като кость или мраморираненъ варовикъ. Варовикътъ е обикновено свѣтлосивъ, но на мѣста се показва сивосинкавъ, а даже и на ивици. Въ него покрай калцитовото вещество се забѣлѣзва слюда, но има и ситнозърнесть пиритъ. Варовикътъ въ микроскопа се показва

отъ едри и дребни калцитови зърна, размѣсени съ слюдени луспи, кварцови зрънца и пиритовъ прахъ.

Метаморфното начало на тоя варовикъ се изтъква не само въ зърнестия съставъ на масата, но и по вънкашностьта му, особно въ мраморираните прослойки източно отъ Горня Лисина. Въ препаратитѣ отъ тоя зърнестъ варовикъ се забѣлѣзва, че той е съставенъ отъ по-едри заоблени кварцови и калцитови зърна или агрегати отъ тѣхъ, които слѣпя основа отъ по-гъста калцитна маса, размѣсена съ ситнозърнесть кварцъ и луспестъ хлоритъ. Отъ послѣднитѣ минерали скалната маса е получила зеленикавата си отсѣнка.

Понеже мраморътъ отъ всички находища се цѣпи и пука на тънки плочи и не е съ еднакво устройство и съставъ, той не може да се използува за други практични цѣли освѣнъ за варъ.

Гъстъ варовикъ.

1. **Между Брѣстница и Зли долъ до чешмата на пътя.** Варовикътъ отъ това находище е съ отворено сива боя неправиленъ ломъ и матова повръхность. Съдържа много калцитни жили и малко $MgCO_3$, който го приближава къмъ доломита.

2. **Щърби камъкъ.** Варовикътъ е съ тъмно до отворено сива боя. Въ него, както и въ прѣдходния, не личи вкаменелость, но и той изобилва на бѣли калцитови жили. Той е дебелослоенъ, набърченъ и напуканъ. По възрасть е юрски варовикъ.

3. **Ранилушки постъ.** Тамъ варовикътъ е тънкослоенъ *мергеловъ варовикъ,* прѣслоенъ съ глинесто-варовита маса. Той е тъмносивъ въ скоро отломенитѣ повръхнини, а бѣлъ въ изложенитѣ дълго на въздуха.

4. **До Каменита-Скакавица на пътя за Прѣколница.** Варовикътъ отъ това находище е тъмносивъ, ръждивъ. Той съдържа слюдени луспи, кварцови зърна, чернорудень прахъ и неясни слѣди отъ вкаменелости. Варовикътъ е крѣхъкъ, ломи се неравно и има матовъ блѣсъкъ.

Доломитъ.

Той е въ свръзка съ варовиковото находище на пътя Брѣстница-Зли долъ. Боята му е тъмносива, а блѣсъкътъ матовъ. Доломитътъ е сдробенъ на ситно; повръшно е прѣвърнатъ на дребенъ чакълъ и прахъ, а вътрѣшно накъсанъ, но частитѣ му слѣпени съ бѣложилчеста маса отъ ситно-зърнесть кварцъ и кристалиненъ доломитъ.

Глинести шисти.

Тѣ сж главно въ сѣверния край на ивицата, въ областьта на Щърби камъкъ, надъ Ранилукъ, около Насалевци, източно и с.-и. отъ Милославци, но има ги и между Брѣстница, Зли долъ, на пжтя въ завоя, подъ чешмата, а сжщо тъй въ областьта на Деве багъръ и между Прѣколница и Долно село. Послѣднитѣ сж най-млади (кредни или терциерни), първитѣ юрски, а вторитѣ палеозоични, вѣроятно карбонски. Първитѣ сж разни по боя (тъмни, черни до тъмносиви), но еднакви по съставъ и устройство. Тѣ сж тънкослойни, наплочени и нацѣпени по пукнатини коси на наслоението. Съдържатъ и кварцови жили, но твърдѣ нарѣдко. Повръхностьта имъ, въ съвсѣмъ рѣдки случаи е равна и гладка; обикновено е трѣсковидно нацѣпена или набърчена отъ бръчки малка мѣрка, които подъ микроскопа не се забѣлѣзватъ. Материалътъ на шиститѣ за простото око криптомѣренъ, затова и тѣ сж показватъ гжсти съ слабъ просвѣтливъ блѣсъкъ. Съ помощьта на микроскопа се установява, че тѣ сж съставени изключително отъ ситни кварцови зрънца и глинеста маса, които сж почти въ еднакво количество и неправилно взаимно разположение.

Глинеститѣ шисти между Брѣстница и Зли долъ сж черни, тъмни или тъмносиви, съ зеленикъва отсѣнка, но съ пò-силенъ блѣсъкъ. Тѣ сжщо съдържатъ кварцови прожилки, които сж прѣтърпѣли сжщитѣ набърчавания и завивания, както и самитѣ шисти. На нѣкои мѣста, дѣто набърчението на материала е неясно, издаватъ го тия кварцови жили. Глинеститѣ шисти сж гжсти и за простото наблюдение криптомѣрни, както и прѣдходнитѣ. Съставътъ и на тѣхъ е както на прѣдходнитѣ само, че кварцовото вещество е съвсѣмъ ситно, както и черната прашеста маса; тѣ съдържатъ и малко хлоритизувани мѣста. Понеже сж били подложени на силенъ страниченъ натискъ, тѣ сж се набърчили, вслѣдствие на което набърчение и повръшно сж се сдробили на дребни лещовидни кжсове.

Глинеститѣ шисти отъ горнитѣ отдѣли на ивицата се значително отличаватъ отъ прѣдходнитѣ. Тѣ сж меки, а на мѣста и съвсѣмъ гнили (особно като сж намокрени). По начало сж отъ сладководна тинеста маса. Повръшно сж рахли и съ неправилно плочовидно нацѣпване. Иматъ матовъ блѣсъкъ съ слаба просвѣтла отсѣнка отъ ситната бѣла слюда, която съдържатъ. Въ съставно отношение тѣ сж както прѣдходнитѣ, само че съдържатъ и слюда. И по устройство се схождатъ съ тѣхъ, само че не сж тъй сбити както тѣхъ.

Еруптивни туфи.

Туфи има и въ двѣтѣ половини на ивицата въ областьта на еруптивнитѣ скали. Туфитѣ въ сѣверната половина сѫ въ околностьта Дъсченъ кладенецъ, Милославци. Тѣ сѫ отворенобойни, сиви, лски, повръшно рахли, матови и съ изгеедъ, който трудно ги отличава отъ самитѣ еруптивни скали. Въ тѣхъ, както и въ самитѣ скали, обагреното вещество е рѣдко и само отъ биотитъ. Другитѣ имъ минерални части сѫ кѫсове отъ кварцъ, санидинъ и еруптивна маса. Устройството имъ е пепелно. Туфитѣ отъ южната половина на ивицата сѫ около Барие, Голешъ, Червенъ долъ и Девебагърския край. Тѣ се явяватъ като повръшни материали на еруптивнитѣ скали. Туфитѣ отъ тоя край по изгледъ сѫ различни отъ прѣдходнитѣ, но по устройство и съставъ тъждествени съ тѣхъ. Тѣ сѫ по-тъмносиви, а на мѣста и съ бозова боя отъ изобилието на черно-слюденитѣ луспици. Освѣнъ това тѣ съдържатъ бѣли землести петна, които посочватъ мѣстата на фелдшпатовитѣ кѫсове, които сѫ се каолинизували. Тѣхната основа е ситнозърнеста и на мѣста едва реагира на поларизуваната свѣтлина. Тамъ, дѣто кѫсоветѣ отъ еруптивната скала сѫ повечко, туфитѣ прѣминаватъ въ еруптивни туфозни брекчи и конгломерати.

Пѣсъчници.

1. Щърби камъкъ, южна страна. Пѣсъчникътъ е дребнозърнестъ съ тъмна и тукъ-тамъ ръждива боя. Той на повръхностьта се показва като глинестъ пѣсъчникъ, а на скоро отломенитѣ повръхнини е съ изгледа на слюденъ пѣсъчникъ, понеже съдържа доста много ситни слюдени луспи. Съ просто око на него не се различава лѣпилото отъ зърнестата му маса. Съ микроскопа се установява разликата между тия двѣ съставни маси на скалата. Съ него се доказва, че зърнестиятъ съставъ е прѣдимно отъ неправилни ръбати кварцови зърна, размѣсени съ зрънца отъ фелдшпатъ (ортоклазъ и плагиоклазъ) и мембрани отъ мусковитъ. Лѣпилото му е глинесто, но съдържа и ситни кварцови зърна. То е тъмно и тукъ-тамъ ръждиво боядисано. Количеството на лѣпилото е еднакво съ количеството на зърнестата маса, която повръшно е зацапана отъ глинестата маса.

Освѣнъ тия пѣсъчници въ тоя край и съсѣднитѣ на него ридове надъ Милославци има и други, но тѣ сѫ по-едрозърнести, на мѣста прѣходни въ дребнозърнести конгломерати, а на други почти глинести и прѣминаватъ въ глинести шисти.

2. **Долно село.** Между конгломератовитѣ и глинести мергелни прослойки въ землището на Долно село има и прослойки отъ пѣсъчници разновиденъ изгледъ и съставъ. Едни отъ тѣхъ сж по-едрозърнести и съ прѣходъ въ конгломерати, други съ повече лѣпилно вещество, трети глинести съ ситни слюдени луспи, а четвърти ситнозърнести и рахли — гнили пѣсъчници. По боя пѣсъчницитѣ сж повечето тъмни, но измежду тѣхъ има и по-отворенобойни съ синкава глинеста отсѣнка. Тѣ сж конкордантно разположени съ другитѣ седименти на края.

3. **Бобешино.** Прѣдходниятъ типъ пѣсъчници има и въ землището на Бебешино, само че тамъ глинеститѣ пѣсъчници сж по-малко, а конгломеруванитѣ повече. Послѣднитѣ на мѣста се отличаватъ съ повече глинесто-пѣсъчно лѣпило, но не сж малко и случаитѣ, въ които лѣпилното вещество се редуцира до минимумъ, и пѣсъчникътъ се показва като сбита, но сипкава маса. Боята на пѣсъчницитѣ е различна: тъмна, бозова, сива, червеникъва тъмно-виолетова, а съставътъ полигенъ материалъ отъ кварцъ слюда, хлоритъ, ръждиви кѫсове отъ еруптивна скала и пр.; но въ него прѣдимството е на страната на разнобойния кварцъ (бѣлъ, сивъ, тъменъ, зеленикъвъ и пр.).

4. **С. и. отъ Зли долъ до чешмата.** Тамъ пѣсъчникътъ е червенъ и дребнозърнестъ. Състои се повечето отъ кварцови зърна и глинесто лѣпило, боядисано червено отъ хематитовъ пигментъ.

Сѫщо такъвъ червенъ пѣсъчникъ има и въ землището на Долно Тлъмино и Жеравино, само че той е по-едрозърнестъ и по-младъ отъ прѣдходния.

Конгломерати.

Тоя видъ седименти сж повече въ южната половина на ивицата, а по-малко въ сѣверната. Въ послѣднята тѣ сж въ сѣверния ѝ край и се явяватъ като прослойки между глинеститѣ шисти и като самостойна по-широка ивица, която дѣли старитѣ филити отъ младитѣ варовити седименти. Първитѣ сж съ полигенъ съставъ, който е тъждественъ съ състава на пѣсъчницитѣ, които прѣслояватъ, но вторитѣ сж полигенни по изгледъ, а по естество сж моногенни *флинтови конгломерати*. Първитѣ сж по-дребнозърнести, а зърната на вторитѣ достигатъ даже голѣмината на лѣшникъ. Послѣднитѣ сж заоблени или лещовидно сплескани. Тѣ по боя сж черни, бѣли, зеленикави или стъклени. Основата на тоя конгломератъ е ситнозърнеста до глинестокварцова, но сбита и компактна, а отъ нея и скалната маса се прѣдставя компактна. Тя количествено е по-малко отъ едритѣ порфирови части на конгло-

мерата. Подирнитѣ сѫ напукани, неправилно изтеглени, а нѣкои отъ тѣхъ и разлистени и съ ондулаторно потъмнѣние.

Конгломератитѣ отъ южната половина на ивицата сѫ прѣдимно полигенни, но тамъ има и риолитови конгломерати (Деве багъръ-Гюешево и около карантиннитѣ колиби на Деве багъръ). Полигеннитѣ конгломерати се състоятъ прѣдимно отъ едри, като лѣшникъ и орѣхъ, черни кварцови и отъ други тъмни шистни зърна, а тукъ-тамъ (Бобешинско) и отъ зърна отъ дребно порфирнитѣ и риолитови скали. Едритѣ конгломератови зърна сѫ пръснати изъ тъмна, съ дребно пѣсъчниковъ изгледъ основа, на която съставътъ е сѫщо полигенъ, но нееднакво компактенъ. Количеството на порфирнитѣ зърна въ отношение къмъ основата е различно; но прѣобладаватъ конгломерати, въ които основата е повече отъ порфирно развититѣ части. Боята на конгломератитѣ отъ разнитѣ краища на находището е различна: тъмна, тъмносива, сива, червеникава, тъмночервена, синкавочерна и пр.; но повече сѫ конгломератитѣ съ тъмната боя (граничната линия, Долно село, Бобешино и пр.). Жилавината на конгломератитѣ е сѫщо различна, нѣйдѣ по-голѣма, нѣйдѣ по-малка; но повече сѫ конгломератитѣ съ по-слаба жилавина, а нѣкѫдѣ и повръшно почти разрахлени и съ изгледа на аглomерати. Поради това имъ свойство тѣ се показватъ неудобни за практически цѣли. Много отъ по-компактнитѣ измежду тѣхъ, изложени на влиянието на атмосферилиитѣ, се лесно разрушаватъ, а то се дължи на глинестото имъ лѣпилно вещество.

Еруптивнитѣ конгломерати сѫ съ разенъ изгледъ, съставъ и устройство. Едни отъ тѣхъ сѫ тъмносиви, други отворенобойни, трети бѣли и ръждиви отъ напрѣдналото промѣнение на младоеруптивнитѣ кѫсове, които ги съставляватъ, а четвърти и шарени отъ разнородния имъ съставъ. По съставъ конгломератитѣ сѫ риолито-трахитови, но нѣкои съдържатъ и кѫсове отъ тъмночервени конгломерати и пѣсъчници, а сѫщо и кѫсове отъ разнобойна кварцова маса. Еруптивнитѣ конгломерати се явяватъ въ слоеве отъ разна дебелина, която се опрѣдѣля отъ сортировката на материала. Повечето еруптивни конгломерати сѫ компактни, но отъ напрѣдналото промѣнение на нѣкои отъ частитѣ и основната имъ маса се явяватъ разрахлени, а тѣ сѫ повръшно шупливи и кавернозни. Величината на зърната въ конгломератитѣ е различна: отъ орѣхъ до лѣшникъ и по-дребна, но има и кѫсове по-голѣми отъ тѣхъ. Количеството на основната маса спрѣмо едритѣ кѫсове е различно, но прѣобладаватъ конгломератитѣ, въ които основата е по-малко отъ едритѣ кѫсове. Съставътъ на основата е туфозенъ и размѣсенъ съ малко

калцитово вещество. Еруптивнитѣ конгломерати, изгладени, имать красивъ външенъ изгледъ, но понеже съставнитѣ имъ части не сж еднакво компактни и лесно се поддаватъ на влиянието на атмосфернитѣ агенти и при туй не могатъ да се вадятъ на едри касове, не могатъ да се разработватъ съ полза. Въ по-прѣснитѣ отдѣли тѣ сж добъръ материалъ за воденични камъни.

Аглomерати.

Тия наносни и насипни материали заематъ низкитѣ легла на долищата, рѣкитѣ и малкитѣ равница като: Босилиградско, Прѣколнишко, Долно селско, Гюешевско, Жеравинско, Знеполско и др. Аглomератитѣ по естеството на веществото си сж полигенни, а по наслоение неправилни. Началото имъ сж съсѣднитѣ стръмни скатове и баири на мѣстноститѣ. Формата и голѣмината на съставнитѣ имъ касове е различна; има между тѣхъ едри ржбати и жглести канари (въ устията на стръмнитѣ долища), заобленъ грамадакъ едъръ като глави и юмруци (въ Долня Ржана), а сщо по-дребенъ чакълъ и ситенъ пѣсъкъ — въ по-низкитѣ и широчки равница. Послѣднитѣ мѣста се явяватъ като сита на рѣчнитѣ течения. Тѣ въ повечето случаи повръшно сж глинестопѣсъчни.

Die Abhandlung: „Kurze Charakteristik der Gesteine von der Grenzlinie zwischen Dewe-bagar (Bezirk Kistendil) und Dasčen-Kladenez (Bezirk Trn)“ enthält makro-und mikroskopische Beschreibung eines grossen Theiles der dort gesammelten petrographischen Materialien. Aus der Abhandlung geht hervor, dass die mittleren Theile dieser Grenzlinie grösstentheils aus Krystallinischen Schiefer und die äuseren (südlichen und nördlichen) aus Sediment-und Eruptivgesteinen zusammengesetzt sind. Zuletst werden in der Abhandlung folgende Gesteinsarten und Varietäten charakterisirt.

a. Massigegesteine: Granitit, Krystallporphyr, Rhyolite, Trachyte.

b. Krystallinische Schiefer: Hornblende-Granitogneis, Aplit-Granitogneis, Zweiglimmerigegneis, Biotitgneis, Muskovitgneis, Chloritgneis, Biotitglimmerschiefer, Muskovitglimmerschiefer, Phyllitschiefer, Chloritschiefer, Epidotchloritschiefer, Chloritschiefer mit Zoisit, Grünschiefer, Quarzschiefer, Chloritglimmerschiefer, Chloritphyllit, Amphibolite, Aktinolitschiefer, Serpentin, Argilitschiefer.

c. Sedimente: Dichte und körnige Kalksteine, Dolomit, Thonschiefer, Rhyolit und Trachyt Tuffe, Sandsteine (glimmerige, thonige, rothe etc.), Konglomerate und Aglomerate.

П. Р. Славейковата прѣводна и подражателна поезия.

Отъ Боянъ Пеневъ.

I. Библиографический очеркъ.

Тоя библиографически очеркъ не претендира за пълнота и изчерпване на всички прѣводни и подражателни Славейкови поетически творения. Знайно е, че въ по-голѣмата си часть Славейковитѣ стихотворения сж работени подъ влияние на чужди образци, — а пъкъ Славейковъ обикновено не е посочвалъ авторитѣ, отъ които е заималъ или направо прѣвеждалъ.[1]) Това е една прѣчка за попълването на библиографическитѣ указания. Друга прѣчка е, че въ София *едва ли се намират* нѣйдѣ пълни издания на съчиненията на славянски поети като Шевченко, Прерадовичъ, Змай Йовановичъ, Жадовска (отъ които е заималъ Славейковъ) — фактъ наистина твърдѣ характеренъ за литературното ни развитие и за интереса ни къмъ славянскитѣ литератури. Затова въ своя очеркъ азъ посочвамъ нѣкои кжсове, които е прѣвеждалъ Славейковъ, тамъ, дѣто съмъ ги намиралъ — било въ христоматии, било въ други литературни сборници.

Особно непълни сж указанията по отношение на мотиви, взети отъ новогръцката книжнина, мотиви, които пълнятъ първитѣ стихотворни сбирки на Славейкова. Ала за насъ сж по-важни тия, взети отъ чужди литератури, мотиви, които сж отразени въ единъ периодъ на Славейковата книжовна дѣйность, когато той се явява съ установенъ до извѣстна степень поетически темпераментъ. А и малкото данни, които имаме на ржка, ни даватъ възможность, да установимъ тия мотиви, ако и не напълно, то поне задоволително.

Бѣлѣжкитѣ и насочванията сж наредени въ хронологически редъ, за да могатъ по-ясно да се прослѣдятъ периодитѣ и размѣритѣ на чуждитѣ влияния върху Славейкова.

[1]) П. П. Славейковъ въ изданието на избранитѣ стихотворения на баща си е посочилъ нѣкои само заимания.

Считамъ за нуждно да направя една уговорка. — За *подражание* въ поезията на Славейкова говоря въ този смисълъ, че въ нея могатъ да се посочатъ слѣди отъ едно или друго влияние; инакъ, за поетическо подражание би трѣбвало да се говори тогава, когато чуждиятъ стилъ е напълно свойственъ на подражателя — когато мотивътъ, взетъ отъ другъ поетъ, е схванатъ въ едно прѣживяване и художествено възпроизведенъ —.

Накрай считамъ за приятенъ дългъ да изкажа благодарность на г. г. Пенчо Славейковъ и проф. В. Златарски за нѣколкото библиографически насочвания, що сж ми дали.

№ 1.

Житие Святаго Теодора (печатано слѣдъ смъртьта на Славейкова отъ сина му Ив. П. Славейковъ въ сп. *Библиотека*, год. III, кн. 15. Пловдивъ, стр. 47[1]) Мотивътъ е взетъ отъ *житие светаго Алексія человѣка Божія, на прочитаніе и умиленіе душевно, сочинено на стихи на языкъ словено болгарскій, а посвящено на сынови и чада болгарски, изъ презелна мобовь, отъ Константина Огняновича, родомъ серба. Будинградъ. 1833.* Това житие е едно отъ първитѣ Славейкови творения. Писано е навѣрно прѣзъ врѣмето, когато Славейковъ е билъ учитель въ Килифарево (около 1844—45 г.) Споредъ Славейкова то е писано по-рано отъ стихотворението му за *Търновския пожаръ* (1845). Въ всѣки случай не ще е писано по-късно отъ 1846 г., защото отъ тая година насетнѣ Славейковъ почва да пише на чистъ български езикъ.

Размѣрътъ на стиховетѣ у Огняновича е петостжпенъ хореически; всѣки два стиха единъ слѣдъ другъ се римуватъ, Славейковъ се е помжчилъ да спази този строй на римитѣ, ала у него нѣма спазенъ ритмъ. Всѣкакъ, изразитѣ и построенията на рѣчьта у Славейкова пб се доближаватъ до чистия български говоръ, отколкото у Огняновича. Не може и дума да става за поетически качества въ едното или въ другото житие. Прѣди всичко никакъвъ поетически моментъ е невъзможенъ при трохи изрази и прѣсилени стихове като слѣднитѣ:

Изъ Огняновича.

Началото.

Римъ великій и западно царство,
Кое бѣше славно отечество
На прѣмноги цари и народы
И съ премудрость украшенны Вожды,

[1]) Това житие е било спазено въ прѣписъ отъ попъ Койча отъ Трѣвна, ала въ прѣписа не е спазенъ първоначалнията правописъ Въ *Библиотека* е напечатанъ прѣписътъ на Хр. Даскаловъ, поправенъ отъ попъ Койчовия прѣписъ и то съ още промѣни въ правописа. Но въ езика, както увѣрява Ив. П. Славейковъ, нѣмало никакви промѣни.

Подъ власъ беше Онорія царя,
Православна римскаго кесаря —
Кога славенъ человѣкъ живѣше,
Кому име Евфимиянъ бѣше.
Той у царя бѣ Совѣтникъ первый,
Благочестивъ съ домашни неговы,
Царю любимъ, и Богу угоденъ,
И до крове отечеству вѣренъ . . .

Изъ Славейкова.

Началото.

Той, святий Теодоръ, по онова врѣме бѣше
Когато Максилиянъ въ Римъ царь сѣдѣше,
Въ това врѣме колкото християни се получиха
Хващаха ги и съ люти мъки мучиха.
Когато тия теготи ставаха,
Тога и святаго Теодора хванаха
И прѣдъ мъчителя Кринка го введоха.
Тогава мъчителя се притече
И на святаго Теодора така рече:
„Послушай ме, Теодоре, и принеси жертвъ,
Та те не нарика и направя мертвъ!“ . . .

№ 2.

Първа здравица (Пѣсни и стихотворения отъ П. Р. Славейкова. Търново. 1879.[1]); гл. и *Избрани съчинения* на П. Р. Славейкова, кн. първа. Стихотворения. София. 1901. стр. 1) Навѣрно Славейковъ е прѣвелъ тая пѣсень отъ нѣкой ржкописенъ текстъ, — прѣписъ изъ Razgovor Ugodni naroda slovenskoga на Качичъ-Миошичъ — помѣстенъ въ прѣписи на Паисиевата история. За пръвъ пжть се срѣща сръбскиятъ текстъ (съ промѣни въ езика и правописа) на тая пѣсень въ нашата книжнина въ еленския прѣписъ на Паисиевата история (1784.), направенъ отъ Дойно Граматикъ. Както е извѣстно, тоя прѣписъ е нравенъ отъ Ковanлъшкия, а послѣдниятъ — отъ Котленския (Софрониевия) — найраншниятъ прѣписъ на Паисиевата История (1765.) Но нито въ Котленския, нито въ Каванлъшкия прѣписъ срѣщаме тази пѣсень. По-нататъкъ срѣщаме тая пѣсень въ Славейковия — Драгановия (1842 г.) и Шишковия (1845 г.) прѣписи на Паисиевата История, — и двата върнени възъ основа на Еленския прѣписъ. Имахъ възможность, да прѣгледамъ само Шишковия прѣписъ, дѣто пѣсеньта е озаглавена *Песна о царя Оруна и царя греческаго Никифора составлена некимъ сербскимъ песнопихцемъ посербскій язикъ писана.* Ето началото ѝ:

[1]) Печатано съ бѣлѣжка: „Настоящата пѣсень е едно отъ първитѣ ми съчинения и прѣводъ отъ Сръбски, на 1848 г. още. Изъ послѣ азъ я бѣхъ поправилъ, но като изгорѣ послѣдний текстъ, намѣрихъ настоящий у едного отъ старитѣ си приятели и го обнародвамъ така както си е, безъ да го поправямъ, за споменъ на първитѣ ми книжовни трудове.“

Фаліо ся цесарь Никифоръ: у бѣлу
граду Цари граду: —
Сокупику сильну войску мою: отъ
востока лѣпо до запада
Поробику равну болгарію, погубику
Краля болгарскаго
Майку му кемъ конемъ погазати
Жену му кемъ зароба отвести
Защо више живети немогу
Отъ Оруна краля болгарскаго . . .

Личи, че българскитѣ прѣписвачи сѫ правили грѣшки и промѣни при прѣписването, та поради това е нарушенъ и еднаквия брой на срички въ стиховетѣ. Славейковъ се е придържалъ въ простонародния десетосриченъ размѣръ на оригинала — петостѫпни хореически стихове. Вмѣкналъ е тукъ-тамѣ въ прѣвода си и рими. Често ударението въ стѫпката не е съгласно съ дѣйствителното ударение на думитѣ. (Тъй напр. споредъ ударението въ стѫпката намѣстѣ трѣба да се изговаря: *срѝвня, старѝ, рѝбиня, глѝва* и пр.)

№ 3.

Гробъ (*Цариградски Вѣстникъ*, 1849 г. бр. 43, — съ бѣлѣжка, че е прѣводъ отъ руски, безъ да е посоченъ авторътъ[1].) Не ми е извѣстенъ оригиналътъ.

№ 4[2])

Басня (*Смѣсна Китка*, Букурещъ. 1852 г. стр. 147.) е воленъ прѣводъ на Криловата басня *Парнасъ* (Басни И. А. Крылова. Полное собрание. Петербургъ, 1894 ч. I стр. 74.) Криловата басня е кѫса и изразителна, въ нея личи майсторска, художествена композиция: съдържанието е изчерпано въ най-сѫществените си елементи и поуката напълно се съгласява съ това съдържание („Если голови пуста, то головѣ ума не придадутъ мѣста"). Славейковата прѣработка е твърдѣ разтегната — само монологътъ на бѣбривото „дърто магаре" е по-голѣмъ отъ Криловата басня — и образитѣ сѫ по-вече индивидуализувани въ нѣкои отношения. Тъй напр. въ *Парнасъ* за новия стопанинъ се казва, че „сталъ пасти на немъ (Парнасъ)ословъ"; стопанинътъ въ Славейковата басня „мислилъ често какво да прави него мѣсто" и — вижда се — слѣдъ дълги размишления разбралъ, че нѣма загуби, ако пусне осли да пасатъ тамъ. Докато Криловъ прѣдава *общото* досѣщане на новитѣ парнасци („Знать, музы свѣту надоѣли и хочетъ онъ, что мы здѣсь пѣли"), у Славейковата басня между парнасцитѣ се изтѫпва откровенъ ораторъ („Послушайте що ще река,

[1]) Стихотворението е прѣпечатано въ статията на г. Ив. Д. Шишмановъ *Наченки отъ руско влияние* (Български Прѣгледъ, г. V. кн. 9. 10)

[2]) №№ 4, 5, 6, 7 сѫ печатани за пръвъ пѫть въ *Смѣсна Китка*, 1852 г. По всѣка вѣроятность ще да сѫ прѣведени между 1849 и 1852 г. Нѣкои отъ тѣхъ се намиратъ въ Галаховата Христоматия, отдѣто сѫ и прѣведени.

любезни, скопосни другари | вий знаете колко годишно съмъ магаре“ и пр.), обяснява новото положение и дълбокомислено заключава:

Ако да питате вий мене:
Не сме за вѣтъра тукъ настанени . . .

Поуката, като нѣма прѣдъ видъ опрѣдѣленъ обектъ съ извѣстни нравствени качества, е твърдѣ неясна и дори безсмислена — „не имай себе си, че си нѣщо!“ и само толкосъ; — тъй както е изразена, тя отива за смѣтка на всѣки четецъ на баснята.

Личи, че прѣводачътъ не може още да се освободи напълно отъ влиянието на руската рѣчь. Срѣщатъ се тукъ-тамъ изрази като тѣзи: „не бойте се о други . . .“ „красно-хитро-сплетено слово“ и др.

№ 5.

Стара Планина[1]) *(Смѣсна Китка,* Букурещъ, 1852 г. стр. 145.) е воленъ прѣводъ на началото на Пушкиновата елегия *Погасло дневное свѣтило* (Сочиненія Пущкина, подъ редакціей А. Скабичевскаго. Петербургъ 1887. т. III. стр. 325.) Прѣводачътъ се е мжчилъ да се придържа въ размѣра на оригинала — ямбически стихове между 9 и 13 срички, съ мжжки и женски рими, различно комбинувани. Прѣведени сж само първитѣ 16 стиха. *Океанътъ* у Пушкина е замѣненъ у Славейкова съ *Стара Планина, послушное вѣтрило* — съ *вечерняя прохлада, угасването* на слънцето — съ *изгрѣването* на луната. Настроението на Пушкиновата елегия не е добило ни най-малъкъ изразъ въ волния, недовършенъ Славейковъ прѣводъ.

№ 6.

Канарче (Смѣсна Китка, Букурещъ, 1852 г. стр. 134.; гл. и *Избр. Съчин.* на П. Р. Сл., кн. I. стр. 10.) е воленъ прѣводъ на Пушкиновото стихотворение *Не пой, красавица, при мнѣ* . . . (Сочиненія А. С. Пушкина, посоч. изд. т. IV. стр. 121.) Славейковъ се е придържалъ въ ямбическия размѣръ на оригинала — осмосрични и деветосрични ямбически стихове, първитѣ — съ мжжки рими *(а)*, а вторитѣ — съ женски *(в)* — *авав.* — Въ прѣвода *красавицата* е замѣнена съ *канарче.* — Когато Пушкинъ *гледа* красивицата, забравя скжпия, сждбоносенъ призракъ на нѣкогашната си изгора, — но когато *слуша* нейния гласъ, призракътъ отново застава прѣдъ него. Съ промѣната на причината на асоциацията за Славейкова липсва възможностьта, да изтъкне първия моментъ, и центъръ на неговата прѣработка е само вторият моментъ. Но до като асоциацията у Пушкина е твърдѣ естествена, у Славейковъ тя е почти невѣроятна: гласътъ на канарчето напомнялъ на поета гласа на „милата мома“ („направи сходство съ нейний гласъ“.[2])

---

[1]) *Стара Планина* и *Канарче* сж първи прѣводи изъ Пушкина на български —, 15 години слѣдъ смъртьта на руския поетъ.

[2]) Въ *Избр. съчинения* тоя стихъ е промѣненъ съ „Напомни ми пакъ нейний гласъ“. — Това, разбира се, не измѣни несочения смисълъ.

№ 7.

Споменъ (Смѣсна Китка, Букурещъ. 1852. стр. 128; гл. и *Избр. Съчинения*, кн. I. стр. 19.) е воленъ прѣводъ на началото на Батюшковата елегия *На развалинахъ замка въ Швеціи*[1]) (Сочиненія Батюшкова. Изданіе Александра Смирдина. Петербургъ, 1850. Стр. 18.)

Размѣрътъ на Батюшковата елегия е ямбически, съ мжжки и женски рими — *авававва;* Славейковъ е гледалъ да се придържа въ сжщия размѣръ при сжщата комбинация на римитѣ, обаче нѣкои стихове не се посрѣщатъ по брой на сричкитѣ. — Вмѣсто развалини на шведски замъкъ, българскиятъ прѣводачъ е ималъ прѣдъ очи търновскитѣ развалини край Етъръ. Настроението и въ двѣтѣ елегии е вечерно. — Въ текста, печатанъ въ *Избр. Съчинения* има нѣкои промѣни въ езика и изразитѣ, които повишаватъ художествената стойность на прѣвода.

№ 8.

Пжтници и псета (Български книжици. Цариградъ 1858 г.; гл. и *Избр. Съчинения*, кн. I. стр. 44.) е прѣводъ на Криловата басня *Прохожіе и собаки* (Басни Крылова, посоч. изд. ч. II. стр. 33.) Прѣводътъ е вѣренъ на оригинала по съдържание и обемъ. Като недостатъци на прѣвода могатъ да се посочатъ изразътъ „и наскоро с'умълчели" и замѣната на *приятели* съ *пжтници*, макаръ че за даденото съдържание понятието *приятели* е по-съотвѣтно. Недостатъкъ и на двѣтѣ басни е, че *кучетата* не опрѣдѣлятъ *завистника:* между тия двѣ понятия нѣма нравствена връзка, необходима въ баснята, дѣто се изтъква поука възъ основа на съотвѣтно съдържание.

№ 9.

Проповѣдникъ (Български Книжици, Цариградъ, 1859 г. стр. 421.) е воленъ прѣводъ на Лермонтовото стихотворение *Пророкъ* (Сочиненія М. Ю. Лермонтова, подъ редакціей А. Скабичевскаго. Полное Собраніе въ одномъ томѣ. Третье изданіе. Петербургъ 1895 г. стр. 429.) Вмѣсто библейския пророкъ, тржбачъ на истината и любовьта, който кръстосва градове и пустини (както е у Лермонтова), у Славейкова е обрисуванъ прѣдимно гражданинътъ агитаторъ. Докато у Лермонтова богатството на художествената форма едва ли може да ни даде право да говоримъ за какъвъ да е граждански духъ на стихотворението, у Славейкова този духъ е на първо мѣсто изтъкнатъ и подчертанъ. Библейската обстановка, загатната още въ първитѣ стихове на Лермонтовото творение (Съ тѣхъ поръ какъ Вѣчный Судія | Мнѣ далъ всевѣдѣнье пророка и пр.) е смѣнена у Славейкова съ нашенска, безъ много-много заобикалки обрисувана, обстановка:

Отъ какъ са сбрахъ съсъ наш'тѣ хора,
И злобата имъ запознахъ,
Доклѣ търпѣхъ дан'имъ мърмора,
Живѣхъ спокойно между тѣхъ . . .

[1]) У Батюшкова не е отбѣлѣзано, че това е прѣводъ на Матиссоновата *Elegie, in den Ruinen eines alten Bergschlosses geschrieben.*

Изразътъ е много реаленъ, както у по-вечето Славейкови стихотворения съ граждански мотиви, и прѣводътъ нито по поетичность, нито по художественость напомня оригинала. Прѣводачътъ се е старалъ да се придържа въ размѣра на оригинала — осмосрични и деветосрични ямбически стихове: у Лермонтова *авав*, у Славейкова *вава*. Стихътъ намѣстѣ е доста тромъ.

№ 10.

Отивашъ си ти вечъ отъ мене (Славейче. Цариградъ. 1864 г. стр. 22; гл. и *Избр. съчинения*, кн. I. стр. 42.) е прѣводъ отъ руски прѣводъ на Гетевото стихотворение *An die Entfernte* (Lieder an Frau v. Stein.)[1]) Първата редакция на тоя прѣводъ не се отличава твърдѣ много отъ любовнитѣ пѣсни, що изпълнятъ *Славейче*, ала втората редакция е издъно прѣработена и може да се разглежда като художествено творение. Прѣводътъ едва ли прѣдава настроението на Гетевата пѣсень; — но, разгледанъ независимо отъ своя оригиналъ, той е една завършена и вѣщо изпълнена пиеса. Въ Славейковия прѣводъ е скрито едно твърдѣ дълбоко чувство, характерно за неговия поетически темпераментъ. Гетевата пѣсень изразява едно, тъй да кажа, *dur* настроение; дълбоката скрѣбь отъ раздѣлата, чезненето сѫ нѣкакъ прозрачни и дѣйствуватъ умирително върху мѫкитѣ на сърцето. У Славейкова настроението е мекъ и меланхоленъ *mol*.

№ 11.

Извинение (Славейче. Цариградъ. 1864 г. стр. 67. гл. и *Избр. съчинения*, кн. I. стр. 48.) е воленъ прѣводъ на стихотворение отъ А. Христопуло. Това стихотворение на гръцкия поетъ анокреонтикъ намираме прѣведено на френски, въ проза, отъ. *Juliette Lamber* (Poétes Grecs contemporains. Paris. 1881. стр. 105).[2])

№ 12.

Гърдитѣ тежко ме болѫтъ (Гайда. II. 1864 г. гл. и *Избр. съчинения*, посоч. изд. стр. 57.) е воленъ прѣводъ на стихотвоението отъ Никитинъ *Покой мнѣ нуженъ.* (Сочиненія И. С. Никитина, подъ редакціей М. Ѳ. де-Пуле. Изданіе десятое, Москва. 1904. т. II стр. 9). Всѣко четворостишие на оригинала е разтегнато въ прѣвода почти двойно по-вече. Краткиятъ и ясенъ изразъ, както се вижда и отъ други прѣводи, не всѣкога се е удавалъ Славейкову. Ето първитѣ куплети на оригинала и прѣвода:

Покой мнѣ нуженъ. Грудь болитъ,
Озлобленъ умъ и ноетъ тѣло.
Все, отъ чего душа скорбитъ,
Вокругъ меня весь день кипѣло.

Гърдитѣ тежко ме болѫтъ
И тѫжни мисли ме морѫтъ,
Почивка искамъ отъ свѣтътъ;
Умътъ озлобенъ, ние тѣло,
Ядъ на сърдцето ми лежи,
И все що на душа тежи,
Въ животътъ ми е свирѣпѣло!

[1]) Това е втори прѣводъ изъ Гете на български. Първи е прѣводътъ на *Kennst du das Land?* извършенъ отъ Катранова.

[2]) Гл. моята литературна бѣлѣжка за Ат. Христопуло въ *с.Пел*, 1905 г. кн. 9, 10.

№ 13.

Живитъ да работятъ (Гайда. III. 1866 г. стр. 24; гл. и *Избр. съчинения*, к. I. стр. 60 — *Мудно ходи наш'то врѣме)* е прѣводъ на стихотворението отъ И. С. Никитинъ *Медленно движется время* (Сочиненія Никитина, посоч. изд. т. II стр. 14). Прѣводътъ не е обработенъ, изразътъ не е тъй отесанъ и непринуденъ както при сполучливитѣ Славейкови прѣводи. Инакъ, по ритмичность, музикалность прѣводътъ дори надминува оригинала. Славейковъ се е придържалъ въ размѣра на оригинала: осмосрични и седмосрични хореически стихове — *вава.*

Мудно ходи наш'то врѣме е втора редакция на тоя прѣводъ, обаче прѣработката е тъй значителна, че втората редакция само по мотивъ напомня стихотворението на Никитина. Настроението на умора, горчивото съзнаване на безсилието на старостьта сѫ усилени, като имъ е дадена една твърдѣ характерна индивидуална окраска, която прави стихотворението напълно оригинално. Изразътъ е кратъкъ и силенъ, ритмътъ и римата сѫ леки и непринудени. Това стихотворение е едно отъ високо поетическитѣ Славейкови творения.

№ 14.

Есенъ (Гайда. III. 1866 г. стр. 39; гл. и *Избр. съчинения*, кн. I стр. 61) е прѣводъ на стихотворението отъ Жадовска *Есень (Тихо я бреду одна по саду).* (Сочиненія Н. А. Добролюбова. Изд. III книжнаго магазина для иногородныхъ. Петербургъ. 1876. т. II. стр. 209). Славейковъ не е спазилъ хореическия размѣръ на оригинала — *вава;* римитѣ сѫ различно комбинувани. Краятъ на прѣвода значително отстѫпва на оригинала по краткость и яснота.

№ 15.

Отвѣтъ (Гайда. III. 1866, стр. 39; гл. и *Избр. съчинения*, кн. I. стр. 62) е своеобразно подражание на стихотворението отъ Жадовска *Нѣтъ, никогда поклоничествомъ низкимъ* . . . (Христоматія для всѣхъ. *Русскіе поэты.* Составилъ Н. Гербель. Петербургъ 1873. стр. 579).

№ 16.

Клетникъ (Гайда. III. 1866 г. стр. 72; гл. и *Избр. съчинения*, кн. I. стр. 65) е прѣводъ на Колцовата пѣсень *Раздумье селянина.* (Стихотворенія А. В. Кольцова. Изданіе А. С. Суворина. Петербургъ. 1892 г. стр. 9) Прѣводачътъ се е придържалъ въ простонародния петосриченъ размѣръ на оригинала. Прѣводътъ е сполучливъ — съ лекъ и естественъ изказъ.

№ 17.

Либе и змия (Гайда. III. 1866 г. стр. 88; гл. и *Избр. съчинения*, кн. I. стр. 63) е прѣводъ отъ руския прѣводъ на Хайневото стихотворение *Vergieftet sind meine Lieder.* Споредъ Пенчо Славейковъ българскиятъ прѣводачъ е ималъ на ржка Добролюбовия прѣводъ. (Сочи-

нения Н. А. Добролюбова, изд. третье книжнаго магазина для иногородныхъ. Петербургъ. 1876 г. т. IV. стр. 588). Размѣрътъ на Славейковия и Добролюбовия прѣводъ е еднакъвъ. Като поетически прѣводъ отъ другъ прѣводъ — още повече на Хайнево стихотворение — *Либе и змия* и по форма и по съдържание е далечъ отъ нѣмската пѣсень. Пенчо Славейковъ бѣлѣжи, че това е първо прѣведено на български Хайнево стихотворение.

№ 18.

Напрѣдъ (*Гайда*, год. III. 1866, стр. 103; гл. и *Избрани съчинения*, кн. I. стр. 67) е прѣводъ на стихотворението отъ А. Н. Плещеевъ. *Впередъ!* Славейковъ го е прѣвеждалъ отъ първата му редакция (печатана въ първата стихотворна сбирка на Плещеева, издадена прѣзъ 1846 г.). Формата на Славейковия стихъ е трома, неподвижна и съвсѣмъ не се посрѣща съ енергичния и живъ *стихъ* на оригинала, който е въ пълна хармония съ съдържанието. Размѣрътъ, съ който си е послужилъ прѣводачътъ, е затруднилъ само неговата работа.

№ 19

Осель и Славей, басня (*Гайда*, г. III. 1866, стр. 130; гл. и *Избрани съчинения*, кн. I стр. 68.) е воленъ прѣводъ на Криловата басня *Осель и Соловей* (Басни Крылова, посоч. изд. ч. IV. стр. 35.)

И тоя прѣводъ, както и прѣводътъ на *Парнасъ* не се отличава съ стегнатость въ формата. Обаче и чрѣзъ него може да се подчертае склонностьта на Ставейкова, да индивидуализува образитѣ при тѣхната обрисовка. Овчарьтъ и овчарката въ Славейковата басня не само се споглеждатъ мълчаливо и усмихнато, услушени въ пѣсеньта на славея (както е и у Крилова), но още

. . . и къмъ ухо
Съ пръстъ мѣрятъ.

Докато у Крилова *оселътъ* стои и слуша съ наведена глава, у Славейкова той „и муси се и души, и разкроява съ уши“, та най-накрай важно отрѣзва своята критика.

Поуката у Славейкова е изречена съвсѣмъ по български — и сопнато и направо. Даже и *оселътъ* става на *магаре* („И нази да пази богъ отъ критикари кат' туй магаре“).

№ 20.

На село (*Гайда*, III. 1866 г. стр. 152; гл. и *Избр. съчинения*, к. I. стр. 70.) е прѣводъ на стихотворението отъ Никитинъ *Ночлегъ въ деревнѣ*. (Сочиненія И. С. Никитина, подъ редакціей М. Ѳ. де Пуле. Изданіе десятое. Москва. 1904 г. т. II стр. 23.)

Прѣводачътъ е гледалъ да се придържа въ размѣра на оригинала — осмосрични и петосрични ямбически стихове — *вава;* неиздържалъ е броятъ на сричкитѣ въ втори и четвърти стихъ на послѣдния куплетъ. Инакъ прѣводътъ е точенъ и съ лекъ изразъ.

№ 21.

Пълна чаша (Гайда, III. 1866 г. стр. 168; гл. и *Избр. съчинения,* к. I. стр. 71) е прѣводъ на стихотворението отъ Жадовска *Не зови меня безстрастной* (Христоматія для всѣхъ, посоч. изд. стр. 579.) Прѣводачътъ е спазилъ хореическия размѣръ на оригинала — осмосрични и седмосрични стихове *вава.* Прѣводътъ, безъ нѣкои неулучени рими, е сполучливъ.

№ 22.

Поетъ (Гайда, III. 1866 г. стр. 216; гл. и *Избр. съчинения,* кн. I. стр. 73.) е прѣводъ на една часть отъ Языковата ода *Поэту* (Христоматія для всѣхъ, посоч. изд., стр. 342.) Прѣводачътъ се е старалъ да се придържа въ ямбическия размѣръ на оригинала съ различно комбинувани мѫжки и женски рими. Макаръ и да е прѣвелъ часть отъ одата, той е схваналъ и изразилъ нейния смисълъ.

№ 23.

Орелъ, ракъ и щука, басня *(Гайда* III. 1866 г. стр. 216; гл. и *Избр. съчинения,* к. I стр. 74.) е воленъ прѣводъ на Криловата басня *Лебедь, щука и ракъ* (Басни И. А. Крылова, посоч. изд. ч. III стр. 27.)

Лебедътъ въ руската басня е замѣненъ съ *орелъ* въ прѣвода.

№ 24.

По въпросътъ (Гайда, III 1866 г. стр. 248.) е воленъ прѣводъ на една часть отъ стихотворението на Никитина *Разговоры* (Съчиненія Никитина, посоч. изд. т. II. стр. 16.) Прѣводачътъ е промѣнилъ характера на оригинала и е специализувалъ, тъй да кажа, неговия общъ духъ въ зависимость отъ черковната борба. За да се види, по какъвъ начинъ е сторилъ това, цитирамъ послѣдния прѣведенъ куплетъ и неговия оригиналъ.

А кждѣ ли сте вий
Съ черни капи глави!
Що стоите задъ плетъ?
Я излѣзте напрѣдъ,
Поучете народъ,
Покажете му бродъ . . .

Гдѣ-жъ вы, слуги добра?
Выходите впередъ . . .
Подайте примѣръ!
Поучайте народъ!

№ 25.

Зеница (Печатано за пръвъ пѫть въ *Избр. съчинения,* кн. I. стр. 79. Пенчо Славейковъ го отнася къмъ 1869 г.) е прѣводъ на стихотворението отъ П. Прерадовичъ *Мица* (Песме Петра Прерадовича. Издање књижарнице В. Валожића. Београд, 1902. стр. 117.) Славейковъ е спазилъ размѣра на оригинала — петостѫпни хореически стихове съ женски рими *в в.* Прѣводътъ е точенъ.

№ 26.

Ако измама . . . (Печатано за пръвъ пѫть въ *Избр. съчинения*, к. I стр. 101. Пенчо Славейковъ го отнася къмъ 1872 г.) е прѣводъ на Пушкиновото стихотворение *Если жизнь тебя обманетъ* (Сочиненія Пушкина, посоч. изд. т. IV стр. 305.) Пушкиновото стихотворение има хореически размѣръ — осмосрични и седмосрични стихове, съ различно комбинувани рими — *ваав* и *авав*. У Славейковия прѣводъ размѣрътъ е ямбически — деветосрични и осмосрични стихове *вава*. Прѣводътъ е сполучливъ както по външната си страна — езикъ и техника, така и по вътрѣшна — изразъ на чуждо настроение.

№ 27.

Поетъ и сганъ (*Читалище*, III. 1873. бр. 10) е воленъ прѣводъ на Пушкиновата сатира *Чернь* (Сочиненія Пушкина, посоч. изд. т. III. стр. 370.) Прѣработката е до толкова волна, че едва ли е спазена у нея слѣда отъ оригинала. Пушкиновиятъ поетъ — горда, аристократическа натура — е контрастъ на Славейковия — сърдитъ, недоволенъ отъ „халосания народъ", но все пакъ искренъ демократъ, който и когато *гади* своитѣ събратия, съ сълзи плаче за тѣхнитѣ бѣди. Прѣводачътъ се е мжчилъ да се държи въ ямбическия размѣръ на оригинала, съ различно комбинувани мжжки и женски рими, — обаче употрѣбата на минало несвършено врѣме наумява ритъма на народнитѣ ни пѣсни.

Славейковъ ще е знаялъ Пушкиновата *Чернь* дълго врѣме прѣди да я прѣведе. Неизвѣстно е, отъ какъвъ източникъ е познавалъ това стихотворение. Въ писмо XXIX[1]) (10 януари, 1852. Трѣвна) той пише на Н. Палаузова въ Одеса „Проваждамъ ви още една Маркова пѣсень, която имахъ честь сега, като си идѣхъ отъ Габрово, да я чуя отъ единъ гайдарь. — бѣдна Българска история! гдѣ ли си потаена изъ устата на онѣзи, които и *Бендевверский* (вмѣсто Белведерски. Б. П.) *Кумиръ не знаятъ да разпознаватъ отъ счупеното гърне*" (курс. е мой.)

№ 28.

Честь — (За пръвъ пѫть печатано въ *Избр. стихотворения*, к. I. стр. 140) е подражание на Шевченковото стихотворение *Минаютъ дні, минаютъ ночі* (Кобзарь Тараса Шевченка. Видане товарищества імени Шевченка. у Львові, 1893. ч. I. Думки, стр. 168.) Характерно е, че Славейковъ се е увличалъ отъ съдържанието на Шевченковитѣ стихотворения, безъ да разбере връзката между форма и съдържание въ различнитѣ имъ части. Пенчо Славейковъ го отнася къмъ 1875 г.

№ 29.

Плачете за онъзъ . . . (Печатано слѣдъ смъртьта на Славейкова отъ сина му Ив. П. Славейковъ въ *Периодическо списание*, кн. LVII. 1898 г. стр. 89; гл. и *Писма на П. Р. Славейковъ*, *Мсб.* XX. стр. 164.

[1]) *Мсб.* кн. XX. Писма на П. Р. Славейковъ, стр. 26.

Прѣводътъ носи дата 1876 г. 26 юни) е прѣводъ отъ руския прѣводъ на една отъ Байроновитѣ еврейски мелодии (Сочиненія Лорда Байрона. Изд. третье подъ редакціей О. Гербеля. Петербургъ. 1883. т. I. стр. 3.) Прѣводачътъ е удвоилъ всѣки стихъ на руския прѣводъ, тъй че вмѣсто тритѣ строфи на руския прѣводъ, въ българския стоятъ шесть. Не е спазенъ ритмъ, а римитѣ сж твърдѣ слаби.

№ 30.

Разбити надежди (*Календарче* за 1877 г. издадено отъ Н. Тодоровъ. Цариградъ; гл. и *Псп.* LVII. стр. 101)[1]) е прѣводъ на втората половина отъ Лермонтовото стихотвореніе *Нѣтъ, я не Байронъ, я другой* (Сочиненія Лермонтова, подъ редакціей А. Скабичевскаго. Третье изданіе въ одномъ томѣ. Петербургъ, 1895 г. стр. 380).

Прѣводачътъ не се е придържалъ о формата на оригинала. Ето прѣводътъ и оригиналътъ:

...Въ душѣ моей, какъ въ океанѣ,
Надежды разбитыхъ грузъ лежитъ.
Кто можетъ, океанъ угрюмый,
Твои извѣдать тайны? Кто
Толпѣ мои разкажетъ думы?
Или поэтъ — или никто...

Въ душата ми вжтрѣ,
Както въ Океана,
Лежжтъ на камара
Разбити надѣжди.
Кой ли ще да може,
Пълно да раскаже,
О, дълбокъ и тъменъ,
Океанъ накълменъ,
Твойтѣ вещи тайни?
На кому сж знайни
На родътъ човѣшки
Мойте мисли тежки?
Или поетъ може,
Ил' никой не може.

№ 31.

Я ми отворете . . . (*Календарче* за 1877 г. Цариградъ; гл. и *Псп.* LVII. стр. 100.) е прѣводъ на първата строфа отъ Лермонтовото стихотворение *Узникъ* (Сочиненія Лермонтова. Изданіе третье подъ редакціей П. А. Ефремова. Петербургъ. 1873. т. I. стр. 63). Славейковъ е прѣвеждалъ първата редакция на тая строфа, която е имала слѣдния завършъкъ:

Чтобъ я съ ней по чисту полю
Ускакалъ на томъ конѣ;
Дайте волю, волю, волю,
И не надо счастья мнѣ!

(Сочиненія Лермонтова, посоч. изд. т. I. стр. 366.) Не е спазенъ ритмъ: стиховетѣ не сж римувани.

[1]) При прѣпечатването въ *Псп.* сж отстранени прѣпинки.

№ 32.

Поздравление отъ Балкана (Пѣсни и стихотворения. Търново. 1879 г.; гл. и *Избр. съчинения*, к. I. стр. 147. Стихотворението носи дата 1877 г.) Мотивътъ е взетъ отъ Пипиновия прѣводъ на едно Бърнсово стихотворение — *Мое Сердце*[1]) (Русская Христоматія. Сост. А. Филоновъ. т. II. стр. 82).

№ 33.

Старъ бунтовникъ на палтото си (*Остенъ*, 1879 г. бр. 10; гл. и *Избр. съчинения*, к. I. стр. 161.) Мотивътъ е взетъ отъ руския прѣводъ на стихотворението на Беранже — *Mon habit.* (Фракъ — гл. Пѣсны Беранже въ переводѣ русскихъ поэтовъ подъ редакціей И. В. Быкова. Петербургъ 1894. стр. 55.)

№ 34.

Илиядата на Омира (Наука, год. I. 1881 г. стр. 558.) Славейковъ е прѣвелъ по-голѣмата часть отъ първата пѣсень.[2]) Не ми е извѣстно, отъ какъвъ езикъ е сторенъ прѣводътъ. Прѣводачътъ си е послужилъ съ ритма и похватитѣ на народнитѣ ни пѣсни . . .

Ето началото на прѣвода:

Пѣй ми, попѣй ми богинье,
За гнѣва, з'Ахилесова,
На Ахилеса Пелидовъ,
За гнѣва за проклетия,
Който злини си безбройни
Докара на Ахейцитѣ;
Много души си юнашки,
Доблестни, въ адъ той пропрати,
И тѣмъ тѣлата остави
За да ги късатъ псетата,
Птицитѣ плътояднитѣ,
(И съ туй се било вършило
Зевесовата прѣсѫда);
Отъ какъ се още най-първо
Свадиха и раздѣлиха
Царь Агамемнонъ *великий*
И благородний Пеледичъ.

---

[1]) Това Бърнсово стихотворение е прѣведено отъ Ив. Толевъ (*Български Прегледъ*, год. III. кн. 7, 8, стр. 107.) Прѣведено е отъ английски и отъ Ив. П. Славейковъ (*Мисъль*, III. стр. 841 —)

[2]) Славейковъ е прѣвеждалъ *Илиадата* по-рано отъ 1880 год. защото прѣзъ 1880. I. 13. пише на сина си Ивана (*Мсб.* Писма на П. Р. Славейковъ, писмо CXCII.) да му прати „единъ тефтеръ съ началото отъ прѣвода на Омировата Илиада" — неговъ ржкописъ.

№ 35.

Дѣдо, баба и златна рибка (*Наука*, I. 1881. стр. 917—924; *Малка хрестоматийка* за образецъ на бѫдущитѣ издания отъ Хрестоматия. Пловдивъ. 1882. стр. 1—13; *Избр. съчинения*, кн. I. стр. 181.) е воленъ прѣводъ на Пушкиновата *Сказка о рыбакѣ и рыбкѣ* (Сочиненія Пушкина, посоч. издание, т. I. стр. 347.) Прѣводътъ е извършенъ въ бѣли стихове съ простонароденъ, десетосриченъ размѣръ, който напомня сръбския размѣръ (петостѫпенъ хорей) на *Първа здравица.*[1]) У Пушкина размѣрътъ е разнообразенъ, простонароденъ руски —.

Славейковъ е далъ извѣстна политическа тенденция на своя прѣводъ. Едва ли може да се отрече, че той е искалъ да наподоби тая дѣлка баба съ нѣкои наши управници-законодатели прѣзъ врѣмето, когато е прѣвеждана приказката (около 1882 г.) Тая тенденция най-ясно е изразена въ едно отъ желанията на бабата, желание, което, разбира се, липсва въ Пушкиновата приказка —:

Не ща вече — свободна царица,

дума бабата —

Искамъ, искамъ *пълномощья* искамъ
Да съмъ волна, що сакамъ да чиня,
Да издавамъ закони, укази;
Да управямъ както менъ ми скивни,
Да не смѣе никой да пошукне;
Менъ да гледатъ, само менъ да слушатъ,
Гдѣ що има, мое все да бѫде.

№ 36.[2])

Отъ жалбитѣ си азъ отвикнахъ (Печатано за първи пѫть въ *Избр. съчинения*, к. I. стр. 178) е прѣводъ на Пушкиновата елегия *Я пережилъ свои желанья* (Сочиненія Пушкина, посоч. изд. т. III. стр. 327.) Въ прѣвода е спазенъ размѣра на оригинала — ямбически деветсрични и осмосрични стихове — *вава*. Откъмъ външна страна — езикъ и изразъ — прѣводътъ е безупрѣченъ.

№ 37.

Станси (Печатано за първи пѫть слѣдъ смъртьта на Славейкова въ *Мисъль*, год. IX. първо полугодие, стр. 481; гл. и *Избр. съчинения*, к. I. стр. 179.) е прѣводъ на Пушкиновото стихотворение *Стансы* (Сочиненія А. С. Пушкина, посоч. издание, т. III. стр. 345.) Стиховетѣ на оригинала сѫ ямбически — десетосрични и осмосрични — *вава;* у Славейкова размѣрътъ е хореически — десетосрични и деветосрични стихове, сѫщо така — *вава*. Макаръ и да е допусналъ нѣкои грѣшки въ техни-

[1]) Гл. № 2.

[2]) №№ 36, 37, 38 и 39 Пенчо Славейковъ отнася къмъ 1882 г.

ката на стиха (неправилни ударения: *кѫму дд е ...*, прѣкалени апострофи: *малко л'дѣте ... гдѣ л'ще ми е ...*), прѣводачътъ е изразилъ доста похватно замисленото и тихо настроение на оригинала — въ всѣки случай по-сполучливо отъ игривитѣ, но не тѣй изразителни стихове на К. Величковия прѣводъ.

№ 38.

Пѣсеньта на ризата (За пръвъ пѫть печатано въ *Избр. съчинения*, кн. I. стр. 190 въ бѣлѣжка: отъ *Томасъ Худъ*) Оригиналътъ не ми е извѣстенъ.

№ 39.

Птичка (Избр. съчинения, кн. I. стр. 173.) е прѣводъ на извѣстната уломка изъ Пушкиновата поема *Цыгане—Птичка Божія не знаетъ ...* (Сочиненія Пушкина, посоч. изд. т. I. стр. 162.) Размѣрътъ на стиховетѣ е сѫщиятъ, какъвто е и въ оригинала: хореически осмосрични и седмосрични стихове — *вава*, Стихътъ е подвиженъ и изразителенъ. Нѣкои ремми сѫ доста слаби (*мълви — вий*, *промѣтъ — погледъ*.)

№ 40.

Работницитѣ (Печатано за пръвъ пѫть въ *Избр. съчин.*, посоч. изд. стр. 174. Пенчо Славейковъ го отнася къмъ 1882 г.) е прѣводъ отъ руския прѣводъ на Фрайлигратово стихотворение — *Помяти труженика.* Рускиятъ прѣводъ е сторенъ отъ Д. Михаловскій (гл. Нѣмецкіе поэты въ біографіяхъ и образцахъ. Подъ редакціей Н. В. Гербеля. Петербургъ, 1877. стр. 586) Славейковиятъ прѣводъ е воленъ — нѣкои стихове не сѫ прѣведени, а по-вечето сѫ твърдѣ своеобразно прѣдадени. Ритмътъ е подвиженъ, — изразътъ, съ малки изключения (купл. 6, 15.), е поетически-завършенъ. Отъ цѣлото стихотворение лъха искреность и непосрѣдственость въ израза на чувството.

№ 41.

Ода на праздната кисия (Календарче за 1883 г.; гл. и *Избр. съчинения*, к. I. стр. 198) е воленъ прѣводъ на Змайовата *Ода празној кеси* (Певанја. Змај-Иованъ Иовановић. Одабране целокупне умотворине, IX изд. Нови Сад. 1882. стр. 269.)

№ 42.

Отговоръ (Търновска Конституция, 1884, бр. 39; гл. и *Избр. съчинения*, кн. I. стр. 202) е стихотворна прѣработка на Тургеневото стихотворение въ проза *Услышишь судъ глупца.* (Полное собраніе сочиненій И. С. Тургенева. Приложеніе къ журналу „Нива“. Петербургъ, 1893. т. IX. стр. 73). При прѣработката нищо не е промѣнено отъ съдържанието на оригинала.

№ 43.

Сждбата на пѣвеца. (За първи пѫть печатано въ *Избр. съчинения*, кн. I. стр. 205 съ бѣлѣжка *отъ П. Прерадовичъ*).

№ 44.[1])

Мисли мои (Псп. XV. 1885 г. стр. 426.) е воленъ прѣводъ на началото и края на Шевченковото стихотворение *Думи мої, думи мої* ... (Кобзаръ Тараса Шевченка. Видане товариства імени Шевченка. У Львові, 1893. Частина перша. Думки, стр. 3.) Славейковъ е прѣвелъ първитѣ 27 стиха и завършъка на стихотворението —:

Думи мої, думи мої,
Квити мої дити и пр.

Възможно е прѣводачътъ да е имилъ на ржка нѣкой руски прѣводъ на това Шевченково стихотворение. Размѣрътъ на оригинала е промѣнливъ въ различнитѣ части на стихотворението. Славейковъ се е придържалъ въ размѣра на началнитѣ стихове (четиристѫпни и тристѫпни хореически стихове съ рими само на тристѫпнитѣ стихове). *Украйна* е замѣнена съ *България*. Стихътъ е лекъ и подвижѣнъ.

№ 45.

Сирота дѣвойка (Псп, XV. стр. 426.) е несполучливъ прѣводъ на една часть отъ Шевченковата балада *Причинна* (Кобзарь Тараса Шевченка, посоч. изд. ч. I. стр. 21) Славейковъ е прѣвелъ тази часть, въ която поетътъ въ едно лирическо настроение описва чезненето на млада дѣвойка за своя далеко забѣгналъ казакъ. (Посоч. изд. стр. 22—23.) Както и други свои прѣводи и подражания (баснитѣ изъ Крилова, Плачете за онѣзъ ..., Поздравление отъ Балкана, Мисли мои и др.) така и тукъ, личи, че Славейковъ не се стреми да даде кратъкъ и завършенъ изразъ на дадена мисъль или съдържание при прѣвеждането. Често въ прѣводитѣ му липсва, тъй да кажа, *стегнатость* на художествената форма. Привеждамъ примѣръ изъ *Сирота дѣвойка* —:

у Шевченко:

Чи винна-ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим сьвітом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого-ж сиротина, кого запитає?

[1]) №№ 44, 45 и 46 носятъ дата 1885 г. юни.

у Славейкова:

Въ какво ли е крива тазъ гълѫбка сива,
Що гълѫба либи, що гълѫба дири?
И кривъ ли е, Боже, тозъ гълѫбъ невиненъ,
Що гълѫбка милва, не ѝ е противенъ?
Та може ль да нь либи, и може ль да нь тѫжи?
Ахъ, гълѫбка тѫжи, нò пакъ се залѫжи,
Помисли и дума, че нейнийтъ милий
Залѣтѣлъ е татькъ, кѫдѣто сѫ били,
И тъй е честита: на възбогъ полита,
Високо си ввърка, за милий си пита . . .
Сирачето клето, дѣвойче напето,
Не може да ввърка, салт' тѫжи и върка
И никого нѣма кого да попита . . .

№ 46.

Гадуларьтъ (Псп., XV. стр. 427.) е прѣводъ на двѣ уломки отъ Шевченковата *Перебендя*: (Кобзарь Тараса Шевченка, посоч. изд. ч. I стр. 39) 1) Витер віе повівае | По полю гуляе и пр. (14-хъ стиха стр. 40)и 2) началото на стихотворението. Прѣводачътъ се е придържалъ въ размѣра на оригинала: четиристѫпни и тристѫпни хореически стихове съ рими на тристѫпнитѣ. *Гѫдуларьтъ* е единъ отъ най-сполучливитѣ Славейкови прѣводи изъ Шевченко и по форма и по съдържание. Макаръ да е избралъ двѣ различни уломки, прѣводачътъ е сполучилъ да ги свърже въ една художествена цѣлость.

№ 47.

Патриотъ (Смѣсна китка, София. 1886, бр. 12, 13: гл. и *Избр. съчинения*, кн. I. стр. 208 — съ бѣлѣжка *по Шартона*). Оригиналътъ не ми е познатъ.

2. Литературни влияния върху П. Р. Славейковата поезия.

(Историко-литературенъ очеркъ)

Пълното и всестранно освѣтление на развитието на дадена литература може да се постигне само тогава, когато се проучатъ отъ всѣка страна, както писателскитѣ личности, така и тѣхнитѣ творения. И, струва ми се, че въ основата на всички тия изучвания трѣба да лежи прослѣдяването на литературнитѣ влияния върху даденъ писатель частно, и върху цѣла епоха въ развитието на дадена книжнина изобщо. За да бѫде уясненъ пѫтътъ, по който е вървѣло това развитие, необходимо е прѣди всичко да се знаятъ мотивитѣ, които му сѫ давали една или друга посока, — страничнитѣ тласъци, които сѫ опрѣдѣляли бързината или бавностьта на това развитие. Най-сетнѣ изучването на литературнитѣ влияния е необходимо, за да се установи както духътъ на индивидуалния творецъ, така и индивидуалниятъ духъ на народа, къмъ който принадлежи тоя творецъ. Защото такова едно изучване ще ни покаже, какво е била въ състояние да възприема отъ чужда литература извѣстна писателска личность, на какво се дължи това възприемане и защо възприетото е намѣрило почва за развитие въ книжнината, на която се присажда. — Тъй че една важна часть отъ историята на всѣка литература е изучването на литературнитѣ влияния, които сѫ придружавали нейното развитие, изучването на пѫтищата и начинитѣ, по които е влиялъ единъ народъ върху другъ, по-младъ въ културно отношение.

Прѣди запознанството си съ творения на руски поети, Славейковъ, *по темитѣ*, що разработва въ своитѣ стихотворни опити, не се различава отъ своитѣ събратя по перо прѣзъ врѣме на възраждането. Едничкото нѣщо, което го отличава отъ нашитѣ

първи стихотворци е *езикътъ* на неговитѣ произведения. Наистина отначало този езикъ е черковнославянски, — на първо врѣме Славейковъ не се отклонява отъ приетия начинъ на писане, — но въ скоро врѣме той го изоставя и започва да си служи съ изказа на говоримата народна рѣчь и въ неговия слогъ поличаватъ тукъ-тамъ особности на поетически изразъ. Понеже неговитѣ първи лутания за книжовенъ езикъ, диренето и намирането на сюжети за стихотворна обработка сж тѣсно свързани съ самоопрѣдѣлянето му като поетъ, важно е да се прослѣдятъ прѣди всичко първитѣ стжпки на неговата литературна дѣйность. А тия първи стжпки не излизатъ отначало вънъ отъ отъпканата пъртина, — и затова, да се обрисува Славейковъ като стихотворецъ прѣди запознанството му съ руски поети, значи да се обрисуватъ нашитѣ първи стихотворци до врѣмето, когато Славейковъ туря основитѣ на поетическата ни книжнина. Духътъ на книжнината ни изобщо прѣзъ 30-хъ и 40-хъ години на миналото столѣтие вече достатъчно опрѣдѣля духа на първитѣ стихотворни опити, — тия опити по съдържание и духъ не се отклоняватъ отъ общия коловозъ, по който е вървѣла въ своето развитие нашата книжнина прѣзъ него врѣме. Отначало темитѣ за стихотворения се взиматъ изъ областьта на черковнитѣ жития, легендитѣ, — даже срѣщатъ се и апокрифни мотиви —, по-нататъкъ, подъ влиянието на *даскалската* книжнина, въ тия стихотворни опити навлиза една струя отъ свѣтски духъ, и тѣ, подъ натиска на врѣмето, започватъ да изразяватъ твърдѣ ясно една жажда за просвѣта, стремежъ — да се излѣзе изъ общия духъ на мъртвило и невѣжество. Двѣтѣ струи — на черковнишки и свѣтски духъ — често се спосрѣщатъ въ книжнината прѣзъ врѣме на възраждането, вървятъ успоредно, докато най-сетнѣ послѣднята взима връхъ и опрѣдѣля по-нататъшното развитие на книжнината ни изобщо и на поезията — частно. — Въ началото на Славейковата книжовна дѣйность ние ясно можемъ да прослѣдимъ тия двѣ, характерни за книжнината ни, струи.

Споредъ начинитѣ, по които сж се отразявали литературнитѣ влияния върху Славейкова, можемъ да раздѣлимъ цѣлата му литературна дѣйность на два периода —: *първи* —, когато Славейковъ се намира подъ влиянието на домашната черковнославянска книжнина, и послѣ — подъ влиянието на сръбската и гръцката, — и то при едно твърдѣ повръхностно и едностранчиво запознанство съ тѣхъ, и *втори* периодъ — началото и развитието на руското влияние. За по-голѣма точность можемъ да кажемъ, че гръцкото и сръбско

влияние подготвятъ руското, явяватъ се като свързващо звѣно между черковното и руско влияние. Границата между тия два периода не може да се постави точно, — приблизително тя е между 1846 и 1849 г. — защото, както ще видимъ по-долу, не се знае, дали Кургановиятъ писмовникъ или Галаховата христоматия е първиятъ източникъ, чрѣзъ който Славейковъ се е запознаялъ съ руската поезия. — По-вечето стихотворни Славейкови опити, писани прѣзъ първия периодъ, не носятъ никакви бѣлѣзи на поетичность и оригиналность: тѣ нито ни запознаватъ съ особноститѣ на Славейковото творчество, нито пъкъ разкриватъ нѣкоя значителна индивидуална особность у своя авторъ. Особено въ началото на тоя първи периодъ Славейковъ се намира подъ изключителното влияние на духа на черковната книжнина и чакъ прѣзъ втората половина на 40-хъ го ини почва да се освобождава отъ него подъ освѣжителното въздѣйствие на руската книжнина.

Въ една автобиографическа бѣлѣжка[1]) П. Р. Славейковъ ни казва, че прочитането на Паисиевата история, която му паднала на ржка прѣзъ 1842 г. „развѣло калугерската мжгла, що го обзела и възродило у него другъ меракъ". Обаче слѣди отъ тая *калугерска мжгла* ние забѣлѣзваме у Славейковитѣ книжовни опити дори до 1848 г. А и много невѣроятна ми се вижда тая мисъль по отношения на 15 годишния паламникъ —: „До сега, (т. е. до прочитането на Паисиевата история) азъ мислѣхъ едностранчиво само какъ да спася душата си, а слѣдъ прочитането на тая история, азъ си зададохъ цѣль какъ да спася народа си, т. е. какъ да му вдъхна патриотизмъ".[2]) — Въ периода 1842—1848 г. Славейковъ е написалъ между другото *Плачъ на Търново и на Търновската патриаршия*,[3]) по подражение на Иеремиевия библейски плачъ, съставилъ е въ стихотворна форма *житие на светаго Теодора*, подъ влияние на *житието на Алекси человѣкъ Божи* отъ Огняновича, написалъ *Акатистъ на св. Иванъ Златоуста*,[4]) *Странното сждовище* — стихотворна обработка на апокрифенъ мотивъ, съчинилъ, както той

---

[1]) *Юбилеенъ сборникъ* по случай петдесетгодишнината на българската журналистика. София. 1894 г. стр. 86.

[2]) Ibid.

[3]) Това произведение не е запазено.

[4]) Тоя *акатистъ* е захванатъ въ Килифарево и е довършенъ прѣзъ 1845 г. За това свидѣтелствува слѣдната бѣлѣжка на П. Р. Славейкова: „ . . . Празенъ азъ не седѣхъ, (когато билъ казанджия, 1845 г.) все пишахъ и вършехъ нѣщо отъ тогавашнитѣ даскалски работи: прѣписвахъ дамаскини, сказания и достопаметнитѣ си изречения, а главно доизкарвахъ започнатия още въ Килифарево *акатистъ на св. Поана Златоустъ*" (*Пет.* XV. Епизодътъ, стр. 842.)

самъ се изразява[1]), „между другитѣ пѣсни и нѣколко *марешки*, сир. пущовски каквито обикновать сега новитѣ омириди да сочиняватъ“ и прѣвелъ 54 пѣсни отъ сръбски, 130 — отъ турски, 212 — отъ гръцки и „лирата на І. Атанасия“[2]) Славейковъ прибавя: „тия ситѣ сж тригодишенъ мой трудъ и начало иматъ когато ме владиката дигна отъ Търново“.[3]) — Въ тия *трудове* още нѣма нищо отъ онова, което отпослѣ отличава Славейкова отъ стихоплетцитѣ прѣзъ него врѣме като натура съ поетическа дарба. Темитѣ на тия произведения сж дадени отъ по-рано, и авторътъ е ималъ да извърши само една задача: да *разправи* дадено съдържание въ една стихотворна рѣчь, — твърдѣ изкълчена отъ прѣсилени рими и неправиленъ ритмъ. А въ житията се е разправяло за нѣкое черковно-легендарно събитие, — напримѣръ за чудесата и мжкитѣ на нѣкой светия — и то обикновено въ духа на една по-вече религиозна, отколкото свѣтска поука. Такова е било поменатото *житие на Алексия человѣкъ Божи*, — такова е било и написаното подъ негово влияние *Житие на свети Теодора*. Въ тогавашната школска мждрость, състоеща главно въ изучване на псалтири, часослови, въ домаскинитѣ и прѣписитѣ на различни жития, съ които е ималъ възможность, да разполага, най-сетнѣ въ самитѣ литературни потрѣби на тогавашнитѣ четци, Славейковъ не е могълъ да намѣри мотиви за други произведения съ другъ духъ. Той до толкова е изпадналъ подъ влиянието на черковно-религиозната книжнина, тъй се е зачиталъ въ нея, че даже счелъ за необходимо да се покалугери. „. . . Тогава, (около 1842 г.) пише той въ поменатата автобиография[4]), подъ влиянието книгитѣ, що бѣхъ челъ, а най-много житието на святаго Алексия, човѣка божий отъ Огняновича, което бѣше ми купилъ баща ми и което носѣхъ все въ джобъ и го четѣхъ, азъ помислихъ да бѣгамъ отъ баща си въ Свята Гора, за която цѣль се скрихъ отъ него въ единъ мънастиръ — въ Присовскийтъ, да ставамъ калугеръ“. За да се усили това му желание, както изповѣдва Славейковъ, не малко е спомогнало и поощряването на маіцихa му. Обаче, както знаемъ, неговиятъ баща, краенъ калугеромразецъ, съвсѣмъ несъчувствено се отнесълъ къмъ желанието на сина си. А това желание на Славейкова не ще да е било слабо, защото слѣдъ 6 години то

[1]) *Мсб.*. XX. Писма на П. Р. Славейковъ. Писмо III (Севлиево, 29. I. 1847 г.).
[2]) Това навѣрно ще е стихотворната сбирка на Ат. Христопуло, подарена Славейкову отъ Фотинова прѣзъ 1846 г.
[3]) Сир. 1842 г.
[4]) *Юбилеенъ сборникъ*, посоч. изд., стр. 86.

отново се пробужда — и пакъ не се сбждва.[1]) По него врѣме той съ жадность прочиталъ всичко, което му паднѣло на ржка и обикновено или е прѣписалъ прочетеното, или пъкъ се е мжчелъ да напише нѣкакво подражение на него.

Може да се каже, че Славейковъ за пръвъ пжть срѣща съчинения съ свѣтско съдържание въ библиотеката на Емануилъ Васкидовича въ Свищовъ (1845 г.) Това сж били главно школски ржководства, писани на гръцки езикъ. Слѣдъ това вече той се запознава съ стихотворенията на Христопуло, съ сръбския прѣводъ на Омировата Илиада, съ Кургановия писмовникъ и други произведения, главно на сръбски и гръцки книжовници, и това запознанство дава нова посока на неговата литературна дѣйность. Произведенията, писани между 1845 и 1849 г., все още не носятъ бѣлѣзитѣ на Славейковата поетическа мощь, но тѣ показватъ едно старание у своя авторъ, да отразява въ даденото съдържание свѣтски духъ. — Въ *Илиадата* Славейковъ до толкова се влюбилъ, че съ нея лѣгалъ и ставалъ[2]) и „подъ нейно влияние“ написалъ въ Севлиево (1846 г.) *Крумиада* и *Самуилка*, въ които, — както изповѣдва самиятъ имъ авторъ — „възпѣвалъ подвизитѣ на Крума и Самуила“[3]) Все по това врѣме той се заловилъ да прѣвежда *Кургановия писмовникъ*,[4]) който билъ готовъ за печатъ прѣзъ 1847 г.[5]) Обаче писмовникътъ не се напечаталъ поради недостатъченъ брой на спомощници. Възъ основа на севлиевскитѣ писма на Славейкова могатъ да се направятъ догадки, че посрѣдствомъ този писмовникъ Славейковъ се е запозналъ съ нѣкои руски автори и съ тѣхни прозаически и поетически творения. Азъ прѣдполагамъ нѣщо повече —: може би чрѣзъ този писмовникъ Славейковъ за пръвъ пжть се е запозналъ съ свѣтската руска книжнина. Това може да се заключи както отъ рускитѣ цитати отъ непосочени автори, цитати, които пъстрятъ писмата му отъ него врѣме, така и отъ честата употрѣба на чисто руски изрази. Характерно за писателската физиономия на

---

[1]) Гл. *Български притчи*, събрани отъ П. Р. Славейковъ, ч. I. Пловдивъ. 1889. стр. XXII.

[2]) *Библиотеката на П. Р. Славейковъ* (*Български Прѣгледъ*, III. кн. 5. стр. 68.)

[3]) Чини ми се, че Славейковъ не ще да е написалъ тия произведения единичко подъ влиянието на сръбския прѣводъ на Илиадата. Възможно е да е зналъ нѣщо за нѣкои лъжеклассически творения било въ руската, било въ друга книжнина. Двѣтѣ тия произведения сж загубени.

[4]) За жалость тоя руски писмовникъ е библиографическа рѣдкость и азъ не съмъ ималъ още възможность, да го видя. Навѣрно, при едно разглеждане на тоя писмовникъ, биха се уяснили много Славейкови занимания и прѣводи.

[5]) *Мсб.* XX. Писмо II. стр. 6.

Славейкова е това, че отъ тоя писмовникъ той най-често обича да цитува *максими,* за да увѣри или докаже нѣщо на лицето, до което пише. Още тукъ поличава у Славейкова оная любовь къмъ кѫсо изразени, вкаменѣли мѫдрости, която ясно е изразена както въ практическата, така и въ книжовната му дѣйность.

Любовнитѣ пѣсни, за които се споменува въ севлиевското Славейково писмо отъ 23. I. 1847 год., сѫ били въ по-голѣмата си часть прѣводи и подражания на гръцки, модни за него врѣме, пѣсни. Славейковъ ни увѣрява, че „доста удачно прѣвеждалъ" все по това врѣме стихотворенията на гръцкия поетъ Христопуло. — При едно повръхностно само сравняване на любовнитѣ пѣсни въ *Пѣснопойката* (1852 г.), — по-голѣмата часть отъ които сѫ писани, прѣди Славейковъ да се запознае съ руската поезия, — съ анакреонтическитѣ пѣсни на Христопуло, може да се види, че горньото твърдение на Славейкова е твърдѣ наивно. Между сълзливо-сантименталнитѣ, изпълнени съ груба чувственость, пѣсни на Славейкова въ Пѣснопойката и художествено обработенитѣ анакреонтически мотиви въ пѣснитѣ на Христопуло нѣма нищо общо. Славейковъ е смъкналъ поетическото було отъ красивата грациозна форма и за тогавашния четецъ тя се явява източникъ на най-примитивна наслада, несъдържаща нито единъ елементъ на естетическо отношение. На жизнерадостната Христопулова лирика, която възпѣва виното и любовьта като извори на най-висша радость въ човѣшкия животъ, — Славейковитѣ любовни пѣсни противопоставятъ присторенитѣ сълзи на нещастна божемъ любовь, комичното чезнене подиръ нѣкое, случайно съврѣно „на чардака, Иваниче". Въ тѣхъ нѣма нито слѣда отъ оня високъ полетъ на чувството, при който любовьта се явява доловена по-вече като космическа сила, тъй далечъ стоеща отъ радостьта или скръбьта на нѣкакъвъ единиченъ, краткотраенъ случай на дѣйствителна любовна връзка, — нѣма нищо отъ жизнерадостния анакреонтизмъ, разкритъ като цѣлъ мирогледъ въ лириката на Христопуло. — Uhland въ една своя пѣсень, Der Wirtin Töchterlein, разправя, че единъ момъкъ тъй си изказалъ жалбата прѣдъ една мнимо мъртва красивица. — „Ахъ, да би било живо, ти, хубаво момиче! . . . Прѣзъ цѣлъ животъ бихъ те обичалъ" — Прѣхласнатъ прѣдъ красотата, неговиятъ другарь възкликналъ: „Азъ съмъ те обичалъ, обичамъ те и сега, ще те обичамъ до вѣка" — Тѣсното и грубо реално чувство на първия момъкъ изпълня любовнитѣ пѣсни на Славейкова, — просторното и волно чувство на втория блика въ лириката на Христопуло, — за него красотата не е нѣщо

ограничено и врѣменно, а — вѣченъ животъ. — Само въ два прѣвода изъ Христопуло — „Извинение“ и „Напомняне“ — извършени къмъ 1862 год., Славейковъ се е помжчилъ да се доближи до духа на Христопуловата поезия.

Изобщо — като вземемъ прѣдъ видъ, че Славейковитѣ любовни пѣсни, които сж прѣработки и прѣводи на турски и гръцки, твърдѣ извѣстни на врѣмето си пѣсни, сж писани съ единичкото желание да се замѣстятъ посрѣдствомъ тѣхъ чуждитѣ пѣсни съ български, — ние не ще имаме почти никакво право да сждимъ възъ основа на тѣхъ за душевния миръ и поетическия вкусъ на Славейкова; — обаче не може да се отрече, че тия пѣсни сж изразъ на твърдѣ ограничения, но все пакъ интименъ душевенъ животъ на една голѣма часть отъ тогавашната градска интелегенция; иначе тѣ не биха се разпространили до толкова, че ехо отъ тѣхъ и до днесъ да се дочува, не биха допаднали тъй много на тогавашната младежь. — Но ако Славейковъ не е усвоилъ и изразилъ духа на Христопуловитѣ пѣсни, той все пакъ е почерпалъ отъ тѣхъ полезенъ урокъ: — чрѣзъ непосрѣдното си запознанство съ тѣхъималъ е възможность, да научи, що е правилность и хубость на стиха.

Редомъ съ твореният отъ черковно-легендаренъ характеръ, подъ влиянието на нѣкои наши книжовници Славейковъ е писалъ и творения съ чисто свѣтско съдържание. Когато неговиятъ гласъ се елива и губи въ общия гласъ на събратята му, той пише оди на султана подъ влияние на Неофита Рилски и други тогавашни стихотворци. Въ тѣзи си оди той отразява настжпилата слѣдъ издаването на Хатишерифа вѣра въ една голѣма часть отъ българския народъ. че

На силный и высокій Тронъ
Великаго Османа
Вторый царува Соломонъ —
Отъ Бога власть му дана[1])

и че само добрини могатъ да се очакватъ отъ този *всеблагъ* и *велемждръ* Соломонъ. — Но тази вѣра за самия Славейковъ е траяла само единъ моментъ и при своята силна прозорливость той първи се съвзима и изтрѣзнява отъ увлѣчението.

[1]) *Пѣснопойка*. Букурещъ 1852 г. стр. 3—4.

Твърдѣ незначително за Славейковото поетическо развитие е било сръбското влияние. Това е съвсѣмъ обяснимо, като се има прѣдъ видъ трудното набавяне на книги, запознанството на нашитѣ тогавашни книжовници съ второстепенни и третостепенни сръбски стихотворци и съвършеното имъ незнание на коя да е чужда художествена книжнина —, а не ще и дума, че самиятъ духъ на врѣмето и на книжнината най-много е обуславялъ слабия интересъ къмъ художествена книжнина. — Сръбското влияние върху Славейкова намираме отразено най-вече въ *смѣшнитѣ* му календари. Славейковиятъ *Нова Мода Календарь* е писанъ споредъ нѣкакъвъ хумористиченъ сръбски календарь.[1]) — Сжщо така и стихотворението *Първа здравица* свидѣтелствува за сръбското влияние, на което е било изложено нашето стихотворство дори до 1850 г. — а у стихотворци изъ западна България това влияние е траяло, макаръ и слабо, до по-късно врѣме.

Прѣзъ 1849 г. еленскиятъ учитель Н. Михайловски подарилъ Славейкову Галаховата Христоматия[2]) „за да си близне малко отъ твореният на рускитѣ поети", както се изразява Пенчо Славейковъ. За менъ е съмнително, дали именно въ 1849 г. Славейковъ си е *близналъ* отъ тия творения. Наистина прѣди тая дата ние не срѣщаме Славейкови печатани прѣводи отъ руски поети, ала отъ едно негово писмо[3]) узнаваме, че Кургановиятъ писмовникъ е съдържалъ между другото и стихотворения, които той не прѣвелъ; ние не знаемъ, какви сж били тия стихотворения и отъ кои руски писатели, ала отъ друга страна пъкъ нѣмаме никакво основание да твърдимъ, че Славейковъ не ги е прѣвеждалъ, или не се е влиялъ отъ тѣхъ слѣдъ 1846 г. Първиятъ печатанъ стихотворенъ прѣводъ на Славейкова отъ руски, който датира отъ 1849 г., е *Гробъ;* оригиналътъ на това стихотворение не се намира въ Галаховата Христоматия. Значи Славейковъ и отъ други, неизвѣстни намъ източници е знаелъ вече прѣзъ него врѣме нѣкои поетически творения, писани на руски.

---

[1]) Така прѣдполага И. Кисимовъ (*Исторически работи*, кн. I стр. 54.) Това прѣдположение се оправдава отъ писмо XXXII. (*Мсб.* XX. Писма на П. Р. Слав., стр. 28). съ дата 8. II. 1852., съ което Слав. моли другаря си Цвѣтко Недевъ да му прати „малката онази сръбска книжка . . . въ която се обема Сръбский годишенъ календарь съ много други забавни и стихотворни сръбски загатки". Пенчо Славейковъ прѣдполага (*Избрани съчинения* на П. Р. Слав. кн. I. стр. XII), че това ще да е *Новый забавный календар* у кого се сваща налази, али само онога нема, що се тражи. Съ особитим приležанiем по хоризонту зли жена израдио. *В. Лазић.* Будим, 1936 и 1830.

[2]) Русская Христоматія. Изданіе третье. 1846 г.

[3]) *Мсб.* XX Писма на П. Р. Слав. Писмо II. стр. 6 (1846 г.)

Тъй че споренъ въпросъ си остава — дали Славейковъ се е влиялъ отъ творения на руски поети отъ 1849 г. насетнѣ или отъ по-рано.

На 24 декември, 1852 г. излѣзли отъ печатъ въ Букурещъ тритѣ Славейкови сбирки — *Смѣсна Китка, Басленикъ* и *Пѣснопойка*. Тия сбирки съдържатъ оригинални, прѣводни и подражателни творения, работени и събирани още отъ началото на книжовната Славейкова дѣйность. Това се вижда най-ясно отъ факта, че въ една отъ тия сбирки — въ *Смѣсна Китка* — могатъ добрѣ да се прослѣдятъ различнитѣ книжовни влияния, на които е билъ изложенъ Славейковъ до 1852 г. — макаръ, поради липса на данни или насочвания отъ страна на Славейкова, да не е възможно строго да се разграничатъ въ единъ хронологически редъ тия влияния. Въ *Смѣсна Китка* редомъ съ твореният отъ черковно-религиозенъ духъ, религиознитѣ поуки,[1]) стоятъ творения съ чисто свѣтски духъ[2]) — подражания и прѣводи отъ сръбски, гръцки и руски езици. — Изворитѣ, отъ които сж черпани материалитѣ за тия три сбирки, не сж точно и въ цѣлость извѣстни. Съ положителность можемъ да твърдимъ само това, че единъ отъ тия извори е била Галаховата Христоматия. Другитѣ източници по всѣка вѣроятность сж били гръцки, сръбски и руски съчинения. — Материалътъ за баснитѣ е черпанъ прѣдимно отъ сръбската и гръцка книжнина. Той е събиранъ така, както по него врѣме обикновено сж събирали учителитѣ материалъ за школскитѣ книжки —: въ своята училищна практика учительтъ често си е служилъ съ нравоучителни прѣводни късове, които послѣ е издавалъ въ отдѣленъ сборникъ. А баснитѣ по него врѣме сж били на мода. Като почнемъ отъ Софрония — та чакъ до освобождението — почти всички по-бѣлѣжити тогавашни учители сж писали сборници отъ басни. Тази пристрастеность на старитѣ ни учители къмъ баснята се дължи както на склонностьта имъ, да пбучаватъ въ училището и вънъ отъ него, за която цѣль, споредъ тѣхъ, баснята е била твърдѣ удобно срѣдство, („Езопъ, — бѣлѣжи Славейковъ въ своя *Басленикъ*, стр. 2, — подъ баснитѣ доказва нравствени и политически поученія. А той способъ е най-дѣйствителенъ . . .“), така и на влиянието отстрана на гръцката и сръбска книжнина: знайно е, че *Езоповитѣ басни* и *Баснитѣ*, издадени отъ Дос. Обрадовича сж били познати почти на всички тогавашни наши учители.— Рускитѣ изрази, що се срѣщатъ въ *Басленика* на Славейкова и

[1]) *Смѣсна Китка*, Букурещъ 1852 г. Цвѣтъ I. Духовно прочитаніе, стр. 11.

[2]) Ibid. Всички останали цвѣтове.

фактътъ, че той въ началото на 50-тѣхъ години е билъ вече запознатъ съ руската книжнина, ни даватъ поводъ да заключаваме, че Славейковъ се е ползувалъ въ своята работа и отъ руски източници.

Запознанството на Славейкова съ руската книжнина е подѣйствувало твърдѣ съживително върху неговата поетическа сила, която подъ влиянието на житията и различни неизвѣстни стихоплетци, твърдѣ възможно е било да задрѣме и заспи за всѣкога. Но по-важно е това, че руското влияние не е създало отъ Славейкова робски подражатель, както често се случва у поети съ слабо развита индивидуалность, а напротивъ: послужило му е за срѣдство да обогати своя поетически стилъ, да разшири кржгозора на своето поетическо чувство, кржгозоръ, който никога не излиза изъ границитѣ на собствената оригиналность и самобитность. Въ рамкитѣ на руското влияние вече Славейковъ почва да се опрѣдѣля не като *стихоплетецъ*, подобенъ на по-раншнитѣ си събратя по перо, а като *поетъ* съ особни душевни склонности и художнишки похвати. Достатъчно е да сравнимъ по обработка само едно кое да е отъ по-раншнитѣ му произведения съ стихотворение, писано подъ руско влияние, за да се увѣримъ въ това твърдение. Най-напрѣдъ бие на очи различието по езикъ: вмѣсто надутия, често безсмисленъ, славянобългарски езикъ на първитѣ произведения, сега срѣщаме единъ чистъ народенъ изказъ, — нѣщо по-вече: — ние виждаме стремежъ у автора, да придаде художествена форма на тоя изказъ. А въ стихотворната мждрость Славейковъ е надминалъ твърдѣ скоро своя едноврѣмешенъ учителъ по поетика, търновеца Петъръ Давидовъ, който съчинявалъ такива образци на възприемчивия си ученикъ:

Христосъ Въскресе,
Юда се обесе,
Христосъ въскресна,
Дявола се пръсна.

Отъ тѣзи стихове до художествената образность въ началото на *Тогасъ поне* е тъй далекъ, както отъ тромия и прѣсиленъ стихъ на Св. Теодоровото житие до правилния и високомузикаленъ ритмъ на *Споменъ*. Тия послѣдни творения сочатъ за единъ значителенъ прогресъ не само по отношение къмъ първитѣ Славейкови произведения, но и по отношение къмъ произведенията на множеството тогавашни извѣстни и неизвѣстни наши стихотворци. Той скоро изпжква надъ тѣхъ като личенъ поетитески натюрель. Докато отначало неговиятъ гласъ се губи въ монотонния хоралъ на съврѣменницитѣ

му стихоплетци, по-късно той се отдѣля въ красиво соло, което е достатъчно силно и изразително, за да нѣма нужда отъ оболния акомпаниментъ —, впрочемъ послѣдният се явява съвсѣмъ неестественъ за своеобразно модулиралия, новъ, Славейковски тонъ въ нашата поезия.

Види се, Славейковъ самъ е угадилъ това животворно въздѣйствие на руската поезия върху неговото творчество, че и при слабото още запознаство съ нея у него се поражда силно желание да обогати библиотеката си съ руски книги, да се запознае по-отблизу съ твореният на руски поети. Отъ трѣвненскитѣ му писма до 1853 г. се вижда, че той се е ползувалъ при своята книжовна работа отъ библиотеката на габровското училище[1]). Обаче нито тая библиотека, нито собствената негова сж могли да задоволятъ литературнитѣ му потрѣби; слѣдъ като влиза въ сношение съ нѣкои одески българи, той започва чрѣзъ тѣхъ да си набавя руски съчинения.[2]) Въ едно писмо отъ 21. III. 1853. (Трѣвна)[3]) той пише на Н. Х. Палаузова: „Виждамъ въ писмата Ви че се вайкате за Сочиненія-та Пушкинови и Гоголеви какъ се ненамѣрватъ . . . Ако че съмъ нетърпеливъ да ги видиж то происхожда Единственно отъ голѣмо-то ми пристрастіе къмъ прочетъ и отъ скудость-та на таквизи книги къмъ кои-то имамъ особенна наклонность. Вы знаете че прочитаніе-то е душа на перото за всякого, а най-много за мене. Вѣрвате ли, брате, мое-то ученіе се състои въ едни сухи граматичка? пакъ азъ не мога да стоя празенъ, въобразете си колко се огорчавамъ и какъ обливамъ перо-то си съ сълзи кога пиша нѣчто че огаждамъ недостатки-тѣ на знанія-та си чи нѣмамъ и книги отъ кои-то да се ползувамъ, что годѣ да се поведж или подражаніе да направиж. У мене само переводы и сочиненія Карамзина и единъ сръбскій телемáхъ съ Хрестоматіи Галахова. Ето вся та ми Бібліотека че какъ да не жажда за книги какъ да не ожйдамъ но что же: не ми е нѣкой повиненъ, като съмъ сиромашескій сынъ нито ми е пакъ нѣкой длъженъ. И Вы, както и азъ се трудите на народно-то добро Вамъ кой заплаща за трудъ че да искамъ и азъ заплата проводете ми какви-то има, проводете ми какви-то обичате или най-добрѣ не ми проваждайте нищичко. любите мя и тое за мене доволно". — Това е едно интимно и тро-

[1]) *Мсб.* XX. Писма на П. Р. Сл. писмо LXIV. LXVI; гл. и *Български Прегл.* ч. I. стр. XXI.

[2]) *Мсб.* XX. Писмо LVII. стр. 43.

[3]) Ibid. стр. 45.

гателно признание, което много добрѣ характеризува жаждата на Славейкова да разшири кржга на своето познание и творчество чрѣзъ общение съ друга книжнина. — „Въ отсутствіе генія (да рекж), пише той по-нататъкъ въ сжщото писмо, азъ искамъ да се занимавамъ съ прѣводъ, но нѣмамъ никакви книги за прѣвожданіе“. Даже и слѣдъ установяването си въ Цариградъ Славейковъ пакъ е продължавалъ да попълня библиотеката си съ руски издания чрѣзъ посрѣдството на одескитѣ българи.[1]) Вече първото отиване на Славейкова въ Цариградъ (1854 г.) му дава възможность, да се снабди съ нѣкои по-отбрани съчинения, — а вече отъ 1863 г. — откакъ се установява въ Цариградъ — за него се разкрива възможность, по-обширно да се запознае съ руската книжнина.[2])

Тъй че отъ 50-хъ години вече руската книжнина е за Славейкова главенъ и токо речи едничъкъ източникъ за прѣводи и подражания чакъ до края на живота му. Наистина той се е ползувалъ и отъ други славянски литератури, ала не тъй обилно както отъ руската. — А влиянието на послѣднята върху нашата отъ втората половина на 19 вѣкъ насамъ се развива crescendo. Като първа причина на това влияние е сродството между двата езика. Втора причина е, че руската книжнина е най-богата съ оригинални и прѣводни творения въ сравнение съ другитѣ славянски

---

[1]) *Мсб.* XX. Писмо LXXXI и CXXVIII.

[2]) Извѣстно е, че по-вечето Славейкови прѣводи и подражания сж извършени между 50-хъ и края на 70-хъ год. И прѣзъ тоя периодъ Славейковъ е прѣвождалъ и занималъ еднакво и отъ поети първостепенни, и отъ не твърдѣ значителни. — Много отъ заетитѣ ржсове не се срѣщатъ въ източницитѣ, които е ималъ на ржка Славейковъ и които сж познати намъ. Въ всѣки случай интересенъ въпросъ е, какъ сж могли да попаднатъ въ ржката на Славейкова вече прѣзъ 50-хъ и 60-хъ год. творения на поети като Никитинъ, Жадовска, Плещеевъ и др. Може само да се прѣдполага, че Славейковъ се е ползувалъ отъ библиотекитѣ на нѣкои цариградски българи-дѣйци; или пъкъ освѣнъ чрѣзъ одескитѣ българи и чрѣзъ библиотеката на габровското училище, той, може би, си е набавялъ книги и отъ нѣкои пжтни книжари, които освѣнъ български книги сж разнасяли по него врѣме и руски —. Отъ такива книжари напр. І. Груевъ си е купилъ около 50-хъ години Галаховата Христоматия (гл. *І. Груевъ. Моитѣ спомени.* Притурка на *Учил. Прѣгледъ*. Пловдивъ, 1905 г. стр. 7.).

Единъ немаловаженъ източникъ, отъ който се е ползувалъ Славейковъ за поетически прѣводи и подражания е *руската Христоматия на А. Филоновъ*. На 13. П. 1877 (*Мсб.* XX. Писмо CLXXXI. Стр. 169) той пише отъ Стара-Загора на сина си Ивана, че приготвя една българска Христоматия, като се ползувалъ най-вече отъ четиритомната Филонова Христоматия, „което — пише Славейковъ— е най-хубавото нѣщо отъ колкото зная до сега по тази часть . . . Тя е дала поводъ на много прѣводи, що съмъ направилъ кога сполучени, кога не, а въ сжщото врѣме на много оригинални стихотворения напослѣдне написалъ“. Ала пламъцитѣ на старозагорския пожаръ сж унищожили споменуванитѣ въ това писмо Славейкови творения, — а тѣ сж били, споредъ признанието на автора, най-хубавитѣ му, най-прочувствувани творения; — инакъ тѣ биха послужили като едно богато свидѣтелство за по-точното установяване и обяснение на руското влияние върху Славейкова.

литературн. Трета причина е, че „нашиятъ сроденъ гений е рускиятъ", както се изразява Вазовъ на едно мѣсто въ *Нова Земя*. И дѣйствително руското влияние върху никоя славянска литература не се е отразило тъй силно, както върху развитието на нашата. Не помня, кой нашъ литераторъ бѣше казалъ слѣднята много права мисъль, — че всесвѣтската литература за насъ днесъ за днесъ се затваря въ руската. И изглежда, че още за дълго врѣме това твърдение не ще загуби цѣна. И днесъ по-вечето отъ нашитѣ млади поети се запознаватъ съ новитѣ посоки въ литературата и изкуството изобщо посрѣдствомъ руската книжнина. Хубавото въ тоя фактъ е, че все пакъ съществува една книжнина, езикътъ на която е близъкъ до нашия, и това помага на нашитѣ поети съ малко трудъ да слѣдватъ, макаръ и много повръхностно, това, което става съ литературата въ чужбина; лошото е, че запознанството става *само* чрѣзъ руска книжнина и руски художници.— Спрѣхъ се по-горѣ да изброя на едро причинитѣ на руското влияние, защото тѣ еднакво важатъ и за Славейкова. Съ влиянието на руската книжнина върху нашата се поставя началото на една нова посока въ поезията, — посока, която носи чисто реформаторски характеръ. Тоя характеръ най-вече се е отразилъ върху формата на поетическитѣ опити: сюжетитѣ на нашата поезия чакъ до освобождението си оставатъ въ зависимость отъ условията на живота, — не изгубватъ своята реална основа. Послѣдньото най-вече може да се твърди по отношение къмъ Славейкова, когото врѣмето съ своитѣ искания и борби увлича въ своята стихия и който, като чувствителна, възприемчива натура, не е могълъ да не бѫде неговъ изразитель.

Изглежда, че измежду всички руски поети, които е познавалъ, Славейковъ най-много е обичалъ Пушкина. Съ послѣдния той се е запознalъ навѣрно отъ Галаховата Христоматия. Още при първо и съвсѣмъ повръхностно запознанство Пушкинъ му е направилъ силно впечатление. Славейковъ си направилъ особна тетрадка, дѣто записвалъ творения на руски поети, а най-много — на Пушкина; тая тетрадка е съдържала слѣднята уломка, написана отъ Славейкова по адресъ на руския поетъ:

. . . Не бѣ ми братъ. —
По муза бѣше ми познатъ,
Но милъ ми бѣ отъ братъ по-много.[1])

[1]) *П. П. Славейковъ*. Пушкинъ въ България. (*Мисъль*, год.. IX. стр. 563.)

Вече въ *Сѫтсна Китка* се появяватъ два прѣвода изъ Пушкина: *Канарче и Стара Планина*. Тия прѣводи сѫ твърдѣ волни и — ще видимъ това по-нататъкъ — твърдѣ характерни както за Славейковото разбиране на Пушкина, така и за характеризуването на неговото поетическо чувство. Въ единъ интервалъ отъ цѣли 20 год. ние не срѣщаме у Славейкова други творения, освѣнъ горнитѣ, които да *сочатъ* за Пушкиново влияние върху неговата поезия. Чакъ въ 1872 г. Славейковъ прѣвежда *Ако измама,* а въ 1873 г. — *Поетъ и сганъ;* въ 1881 г. прѣвежда приказката *Дѣдо, баба и златна рибка*, въ 1882 г. — *Отъ жалбитѣ си азъ отвикнахъ, Станси и Птичка*. И това сѫ всички, познати намъ Славейкови прѣводи изъ Пушкина. Може би той да е прѣвеждалъ и други Пушкинови творения — но прѣводитѣ или сѫ изгорѣли въ Стара-Загора, или сѫ пропаднали при нѣкакъвъ случай — и за тѣхъ ние нѣмаме никакви указания. А знае се, че Славейковъ прѣзъ врѣме на учителствуването си въ Стара-Загора е прѣвеждалъ твърдѣ много — и въ нѣкои негови писма отъ него врѣме сѫ запазени прѣводи изъ руски поети или пъкъ неруски, но прѣведени пакъ чрѣзъ руски езикъ.

Първитѣ Славейкови прѣводи изъ Пушкина далеко отстѫпватъ на прѣводитѣ слѣдъ 70-хъ години, както по форма, пластичность на езика, тъй и по схващане на духа на Пушкиновата поезия. Докато въ *Канарче* и *Стара-Планина* езикътъ е несигуренъ и неизразителенъ, въ останалитѣ прѣводи, съ изключение на *Поетъ и сганъ*, изказътъ е свободенъ и естественъ, и, главно — не е лишенъ отъ художествена прѣлесть. Сетнѣ: при първитѣ прѣводи ясно личи, че Славейковъ не се стреми да схване и изрази духа и художественитѣ хубости на оригинала; за него е достатъчно, ако намѣри въ него мотивъ, въ който да затвори своето тѣсно субективно прѣживяване, съвсѣмъ различно отъ онова, което е вдъхновявало руския поетъ при написването на прѣвежданото творение. По-къснитѣ прѣводи вече издаватъ едно по-сериозно отношение къмъ оригинала, — едно старание да се даде завършенъ, художественъ изразъ на схванатъ, доловенъ духъ на оригинала. Обаче това твърдѣ рѣдко се е удавало на Славейкова.

Слѣди отъ Пушкиново влияние върху Славейкова се срѣщатъ често въ поетическитѣ му творения дори до края на книжовната му дѣйность, — ала най-силно е било това влияние, както рекохъ, въ началото на запознанството. Причинитѣ за това сѫ ясни. Пушкинъ е билъ първиятъ мощенъ художникъ, съ когото е ималъ случай да се запознае Славейковъ, и то слѣдъ като се е наслушалъ

до затъпителна умора на гръцкитѣ монотонни любовни пѣсни, слѣдъ като и въ сръбскитѣ и въ нашитѣ стихотворци не е намѣрилъ нѣщо, което да затрогне душата му. Наистина Пенчо Славейковъ справедливо бѣлѣжи, че „духътъ и формата на Пушкиновата поезия сж били съвсѣмъ чужди за Славейкова“ — това се вижда отъ Славейковитѣ прѣводи изъ Пушкина — ала не може да се отрече, че у Славейкова е имало едно непосрѣдно чувство, което му е подсказвало за поетическата мощь на руския художникъ. Той не е разбралъ и схваналъ Пушкина изцѣло — като художникъ и поетъ; той е билъ увлѣченъ само отъ изкѣстни негови страни, — елементи отъ които е съзрѣлъ и въ своята душа. И това *малко* схванато е дало, може би, поводъ за дълбокъ чувственъ животъ, дълбоки прѣживявания, които не сж могли да се реализуватъ въ художествени образи. Тѣзи схващания сж били мотиви, за да се развълнуватъ нѣкои по-спокойни прѣди струни на душата му. Но тия струни сж били тъй нестройни, чѣ тѣхнитѣ звуци не сж могли да се слѣятъ въ чистъ акордъ —, тѣ сж останали само като свидѣтелство за дълбокия трепетъ на душата. — Като силно чуствуващъ юноша, който не е потапялъ още своята индивидуалность въ сивото море на дѣлничния животъ и не е потръпвалъ отъ досѣгането съ него, — Славейковъ често изпада въ едно *нѣжно-меланхолно настроение* неясно, неопрѣдѣлено за него, и въ нѣкой токо-що прочетенъ елегиченъ кась е намиралъ възможность да му даде изразъ —, а то е било или тжга за блѣдната луна, която мълчаливо потъва въ Етровитѣ глжбини, и поетътъ напразно я моли да почака още малко, че освѣнъ нея той никого нѣма, — или пъкъ — тжженъ споменъ за минала, нѣкогашна любовь, но все още живо затрогваща душата. И както се вижда отъ тогавашнитѣ Славейкови поетически произведения и писма до приятели тия сантиментално тжжни прѣживявания не ще да сж били рѣдки въ юношеския му животъ. Не маловаженъ източникъ за тия прѣживявания е, споредъ менъ, и първата, злополучна любовь на поета. Отъ друга страна тази *сантименталность* не е била чужда на нашата интелегенция прѣзъ него врѣме. И често грубитѣ условия на нашия животъ, които съвсѣмъ не сж хармонирали съ нея, сж я поставяли въ комично освѣтление.

При такива условия на живота си Славейковъ се запознава съ руската поезия, — и не е никакъ чудно, че се е увлѣкълъ отъ нейнитѣ тжжно-романтични тонове. — По-късно вече, като увлѣченъ общественъ дѣецъ съ опрѣдѣлени въ общи черти политически идеали, той се вдъхновява отъ социално-граждански мотиви, които въ изобилие

е намиралъ въ новата руска поезия. Но при обработката на тия мотиви той не е можалъ да вложи такова дълбоко и интимно чувство, каквото срѣщаме у творенията му, работени подъ първото и прѣсно впечатление отъ запознанството съ руската поезия. То се знае — увлѣчениятъ общественъ дѣецъ не е могълъ да бѫде добъръ поетъ: нито врѣмето, нито условията на живота сж му позволявали да бѫде такъвъ. Поетътъ еималъ твърдѣ малко врѣме, за да се погрижи за окончателната обработка на своитѣ било прѣводни, било оригинални стихотворения. Той даже често е бързалъ да ги печата, за да не загубятъ своя интересъ, тѣсно свързанъ съ политическитѣ и обществени условия въ даденъ моментъ. Но отъ това, разбира се, ни най-малко не слѣдва, че Славейковъ не е билъ способенъ да обработва и поправя своитѣ поетически творения. Че той е можелъ да стори това — и то твърдѣ сполучливо, по начинъ, който говори много за неговото художнишко чувство — ние виждаме отъ тия негови творения, които сж запазени въ двѣ редакции. При друго врѣме, при една възможность да допълни празднотата на своето литературно и естетическо образование, той би използувалъ тази си способность, за да създаде художествено завършени и издържани творения като *Отиваш си ти вечъ отъ мене* (Гете) и *Мудно ходи наш'то врѣме* (Никитинъ). — Ала всѣкога който е гледалъ на поезията не като на свещено призвание, а като на срѣдство за агитация и поука, той е създавалъ творения посрѣдствени и слаби въ всѣко отношение. Само една малка часть отъ неговата дидактическа поезия може да претендира за художествена стойность — то сж нѣкои негови басни. За тия басни Славейковъ охотно е черпѣлъ мотиви отъ руски баснописци — най-вече отъ Крилова. Езикътъ на първитѣ прѣведени изъ руската книжнина басни е твърдѣ многословенъ, често безцвѣтенъ и прошаренъ съ русизми. На по-късно прѣведенитѣ басни вече той съумѣва да придаде една своеобразна оригиналность, тѣсно свързана съ поучния и хумористиченъ тонъ на народнитѣ ни творения.

Слѣдъ 70-хъ години Славейковъ се запознава съ Шевченко. Нѣчи отъ нѣкои негови прѣводи изъ Шевченко, че послѣдниятъ му е билъ любимъ поетъ. Съ чувство е прѣвелъ Славейковъ, макаръ и волно, нѣкои отъ задушевнитѣ Шевченкови пѣсни. Той даже и при едно твърдѣ повърхностно запознанство съ малоруския поетъ е почувствувалъ нѣщо сродно съ неговата душа. И не е могълъ да не му направи впечатление поетътъ, който нито по духъ, нито по стремежъ се е отдѣлялъ отъ своя народъ, който е израсълъ и живѣлъ

между народа, чиято поезия носи общественъ, хуманенъ духъ. Може би едно по-дълбоко запознанство съ Шевченковата поезия значително би се отразило върху творчеството на Славейкова. Обаче Славейковъ не е ималъ нито врѣме, нито възможность, да вникне по-дълбоко въ поезията на малоруския поетъ. Сѫщото би могло да се каже и за запознанството му съ другъ руски поетъ — Никитина, чиято поезия е проникната съ народна скрѫбь, дълбоко и почти болезнено сподѣляна отъ поета.

Славейковъ е заималъ мотиви и отъ други руски и неруски поети, обаче тия заимания сѫ съвсѣмъ случайни и не се дължатъ на нѣкакво влияние на прѣвеждания авторъ върху Славейковото творчество. Той е харесвалъ нѣкое чуждо стихотворение, най-вече за съдържащата се въ него идея, година за манифестиране при условията на нашия животъ — и го е прѣвеждалъ. Но понѣкога — въ късна пора — той се връща при младежкитѣ си чувства и съ увлѣчение прѣвежда нѣкой лирически кѫсъ, говорещъ за интимно, сѫщо нѣкакво настроение, което сѣкашъ гостува въ душата на поета.

И тъй — моята цѣль бѣше да покажа, какъ сѫ се отразявали различнитѣ литературни влияния върху поезията на Славейкова, — по-точно: какъ сѫ се отразявали върху неговата поетическа способность и върху формата и съдържанието на поетическитѣ му творения, и какви сѫ били въ общи черти причинитѣ за поддаване на тия влияния. При това азъ исках да подчъртая поетическия усѣтъ на Славейковата личность, усѣтъ, който въ цѣлата му поезия личи като ржководна нишка, всѣкога сочеща макаръ и труденъ, но вѣренъ пѫть. — Отначало ние виждаме Славейкова да се губи въ безцвѣтната маса на първитѣ ни стихотворци и послѣ — въ едно твърдѣ скоро врѣме — той става първоучитель въ нашата поезия. Макаръ и въ рамкитѣ на чужди влияния, той се очертава като ориганаленъ, самобитенъ поетъ. Твореният, работени подъ впечатлението на тия влияния могатъ да ни кажатъ твърдѣ много за поетическата сила на този, който е работилъ въ врѣмена най-неблагоприятни за развитието на поетическата дарба, — за неговитѣ задушевни чувства и копнежи, които понѣкога не е могълъ да изрази самъ, ала майсторски е съумѣвалъ да ни загатне за тѣхъ при посрѣдството на други художници на мисъльта и словото. Тая сила на поета не ще да е била малка, щомъ само тя е могла да го

отклони отъ заглъхване и упадъкъ и да му начъртае нови, примамливи пътища съ най-благоприятна перспектива за развитие на неговото творчество. Благодарение на тая си сила той не само се измича отъ задушливитѣ и стѣснителни условия на нашата книжнина, но и вмъква *въ поезията ни* оная освѣжителна струя отъ художественъ езикъ и форми, която и до днесъ придружава нейното развитие.

Двѣ думи за езика на Славейковитѣ поетически прѣводи.

Безъ съмнѣние за насъ Славейковъ е старъ майсторъ на старъ занаятъ; — младитѣ начинатели другадѣ чиракуватъ сега, други похвати учатъ —, ала и у стария майсторъ все още остава нѣщо, което заслужва изучване и чиракуване: то е неговиятъ езикъ, въ който като въ фокусъ сж отразени както народната художествена мисъль, така и духътъ на индивидуалния творецъ. Този езикъ съставя богатство както на оригиналнитѣ, така и на прѣводнитѣ му и подражателни творения.

3. П. Р. Славейковъ като гражданинъ и поетъ споредъ прѣводната му поезия.

Лирическитѣ прѣводи, които извършва даденъ поетъ, могатъ да иматъ твърдѣ важно значение при изучването на цѣлата негова поезия и творчество. И колкото е по-голѣма поетическата му сила, толкова по-цѣнни сж заключенията, извадени отъ начина, по който сж сторени прѣводитѣ. Защото поетическата мощь достатъчно опрѣдѣля оригиналностьта и самобитностьта на даденъ поетъ, — и прѣводитѣ добиватъ значение на оригинални творения толкова по-вече, колкото е по-голѣма тази мощь. Би могло да се твърди даже, че истински поетически прѣводи сж невъзможни: — само индивудалното, самобитното е проникнато съ дълбоко чувство и поезия; и една поетическа натура не е въ състояние да обгърне и изрази чуждо настроение: несъзнателно, докато се стреми да намѣри изразъ на чуждото, изразява своя душевенъ миръ. Като добъръ примѣръ за това могатъ да ни послужатъ прѣводитѣ на Пенча Славейковъ изъ модерната нѣмска лирика. — Наистина, въ историята на всѣка поезия не рѣдко се срѣщатъ имена на поети, цѣлата литературна на които се е състояла въ прѣвеждане. Обаче не по-малко вѣрно е, че тия поети, които сж оставили име само като добри прѣводачи, сж били твърдѣ слаби творци и че едничкитѣ добри качества на тѣхнитѣ прѣводи сж *гладкость* и *лекость*, — и като сж еднакво далечъ тия прѣводи отъ духа на своя непосрѣдственъ творецъ и отъ живото, поетическо чуство, тѣ сж бездушни като копия отъ творения на велики майстори и могатъ десеть пѫти да бѫдатъ прочетени, безъ нито веднажъ да затрогнатъ душата на четеца.

У П. Р. Славейкова нѣмаме богатъ материалъ отъ прѣводи и подражания, отъ които да сѫдимъ за особеноститѣ му като поетъ. По-вечето отъ тия прѣводи сж несполучливи въ художествено отношение и въ тѣхъ има твърдѣ малко поетическо. Но все пакъ и отъ това малко поетическо въ тѣхъ, отъ съдържанието на прѣводитѣ и

подражанията, отъ тѣхния изборъ, най-сетнѣ отъ мотивитѣ, които сж карали Славейкова да прѣведе едно или друго стихотворение, могатъ да се направятъ нѣкои заключения както за Славейковото творчество, така и за характеристиката му като общественъ дѣецъ.

Наистина, при изучването на Славейковата книжовна дѣйность не е толкова важенъ въпросътъ, да се обясни психологията на неговото творчество. Защото значението на Славейкова е историко-литературно и пò е важно да се изучатъ историческитѣ условия, при които той е билъ принуденъ да работи, да се опрѣдѣли историко-културната обстановка на неговата дѣйность, въздѣйствието, което той е оказалъ както върху историческитѣ условия на своето врѣме, така и върху развитието на нашата книжнина, а сжщо така — да се посочатъ и ония въздѣйствия, които сж се отразили върху неговата дѣйность. Важно е да се установи цѣнностьта на неговата литературна работа както по отношение на даденъ исторически моментъ, така и по отношение къмъ нашата литература. А тия послѣдни въпроси могатъ да се рѣшатъ и безъ да се проучва по единъ аналитически пѫть психологията на Славейковото творчество.

Обаче пълното проучване на Славейкова не може да се изгради само отъ опрѣдѣлянето на неговото обществено и историческо значение. А Славейковъ, като мощна индивидуалность, заслужва пълно проучване; изслѣдването на неговата личность може да прѣдставя значителенъ психологически интересъ. Изучването на индивидуалната Славейкова психология е интересно прѣди всичко затова, че ще ни обясни особеноститѣ на една личность, която е оказала силно въздѣйствие върху своитѣ съврѣменници и — нѣщо по-вече: — която е дала въ извѣстенъ смисъль посока на историческитѣ условия. Анализи, които иматъ такава цѣль, не могатъ да ползуватъ прѣко едно историко-литературно изслѣдване, обаче, могатъ да послужатъ като важно срѣдство, да се обяснятъ по-дълбокитѣ връзки между силната личность и нацията, къмъ която тя принадлежи, положението ѝ като центъръ на дадена обществена и политическа срѣда и, най-сетнѣ —, мотивитѣ и особеноститѣ на тия връзки и отношения.

Тъй че моята работа, като има за цѣль да прослѣди, какви особености на своята индивидуалность е отразилъ Славейковъ при прѣвеждането и подражаването на поетически творения, носи повече характеръ на приносъ къмъ изучването на индивидуалната психология на Славейкова, — безъ да претендира да изчерпи въпроса изцѣло. — А много отъ Славейковитѣ заимания изъ чужди автори ни даватъ възможность, да сторимъ това,

понеже същественото въ тѣхъ не е духътъ на прѣвеждания авторъ — често той и да е схванатъ, не е изразенъ — а индивидуалниятъ духъ на Славейкова, неговата творческа способность, неговитѣ симпатии къмъ извѣстни обществени идеали. Въ чуждото творение той не се стреми да долови душевното настроение на неговия авторъ въ врѣмето, когато послѣдниятъ го е създавалъ —, нѣма за цѣль да даде ясенъ изразъ на чуждо настроение, слѣдъ като го направи отчасть и свое —, въ това творение той най-често намира мотивъ, да изрази собственото си душевно настроение. Може да се рече, че почти всички Славейкови прѣводи и подражания се обуславятъ отъ душевното му разположение прѣзъ периода, когато ги е вършилъ. — Отъ неговитѣ прѣводи твърдѣ малъкъ брой ще влѣзатъ въ съкровищницата на нашата художествена литература, — останалитѣ, макаръ и да имать отдѣлни части художествено изпълнени и сполучливо изразени, като цѣлость сж слаби и въ художествено и въ техническо отношение —, ала по-вечето отъ тѣхъ ще останатъ като важни документи за уясняването на личната Славейкова психика, за опрѣдѣлянето на поетическия му вкусъ. Въ тия заимания много ясно могатъ да се схванатъ начинитѣ, по които Славейковъ е обработвалъ чуждитѣ *мотиви*, като се прослѣди, доколко той е билъ способенъ да ги разбере и усвои, затворени въ една художествена цѣлость. Като се изхожда отъ поетическия му вкусъ, може да се обясни въ извѣстенъ смисълъ неговата интуитивна способность, по ограничено — неговата поетическа диспозиция. А при обяснение на творчеството на даденъ поетъ прѣди всичко е важно да се установи връзката между неговата поетическа интуиция и способностьта му, да конкретизува въ художествени образи своитѣ прѣживѣвания. Често дадено чувство у поета може да бѫде твърдѣ силно и все пакъ художникътъ да си остава прѣдъ невъзможностьта, да му даде художественъ изразъ и често мотивътъ, полученъ отвънъ, му дава възможность, да изрази своето настроение. — Мотивитѣ, които сж карали Славейкова да прибѣгва до заимания отъ чужди автори, и начинитѣ, по които е вършилъ тия заимания, ще ни обяснятъ, доколко изобщо той е билъ способенъ за художествено творчество.

За моята цѣль ще бѫде достатъчно да разгледамъ само по-характернитѣ книжовно поетически-заимания на Славейкова, и то главно *по съдържание*, защото тамъ именно, въ съдържанието, сж отразени както неговитѣ обществени идеали, така и душевнитѣ му склонности, доколкото тѣ се рисуватъ като склонности на поети-

чески натюрель. — За менъ е важно да подчертая по-вече индивидуално-психологическата, отколкото чисто художествената стойность на неговитѣ прѣводи и подражания.

Първата особеность, която релефно изпъква и при повръхностния прѣгледъ на тия занимания, е, че Славейковъ се увлича прѣдимно отъ *меланхолно-романтичната* страна на руската поезия прѣзъ първата половина на 19 вѣкъ. Когато говорихъ за влиянието на Пушкиновата поезия върху Славейкова, азъ споменахъ отчасть за особеноститѣ на тая меланхолия, която отначало носи повече характеръ на сълзлива сантименталность. — Не трѣба да се мисли, че меланхолията въ Славейковата поезия изобщо е навѣта отъ руската поезия: тя си е съществувала като характерна склонность на неговата душа; влиянието на руската поезия е спомогнало само да получи тая меланхолия по-ясенъ, по-опрѣдѣленъ изразъ; ако тя не се мотивираше отъ душевнитѣ склонности на поета, не би получила въ творенията му интименъ и задушевенъ изразъ. Нито общественитѣ мотиви на руската поезия, нито политическитѣ й тенденции сж могли да го вдъхновятъ тъй силно, както нейнитѣ тъжни тонове. Може да се каже, че той е билъ увлѣченъ отъ най-съществената особеность на руската поезия — особеность, която издава нейния специфично славянски характеръ. Тая меланхолия Славейковъ таи за себе си,

Въ самотия тъженъ,
Безъ другарь съ другари, —

не обича твърдѣ да я повѣрява другиму — и въ часоветѣ на уединение тя е пълна господарка на душата му.

Нему твърдѣ много ще е допаднало признанието на руската поетеса Жадовска, *Не зови меня безстрастной,* и той съ чувството го е прѣвелъ:

Ти безстрастенъ не зови ме,
Ни безчувственъ, ни суровъ:
На сърдце ми много има
Състраданье и любовь.

Но кога съмъ прѣдъ народа,
Азъ се вардя и тая,
Равнодушенъ ужъ да ходя,
Болката си да н' явя.

Тъй върви прѣдъ господаря,
Съсъ стѣснено въ страхъ сърдце,
Рабъ, що носи и привардя
Пълна чаша въвъ ржцѣ.

Къмъ отрудения, измжчванъ отъ робството народъ душата му е прѣпълнена съ любовь, съ любовьта на живещия и дълбокочувствуващъ човѣкъ, — но той би желалъ да не прѣлѣе тя — и защо да прѣлива прѣдъ този, който и нѣма да я разбере, пъкъ може и грубо да ѝ се надсмѣе . . . А

. . . горчиви сж хули и укори
Отъ тѣзи хора, които обичашъ —

(Отговоръ).

Този човѣкъ е прозиралъ дълбоко въ душата на масата, срѣдъ която е работилъ прѣзъ цѣлъ животъ, на която е разкривалъ и посочвалъ пжтища; едва ли той е могълъ да се заблуди нѣкога въ своята вѣрна и силна наблюдателность. И въ сжщото врѣме високо е цѣнѣлъ чувствата, що сж го ржководили неотстжпно въ неговата обществена дѣйность, за да не ги изложи на посмѣшище прѣдъ „неразбранитѣ". — А на аренатa на дѣлничния животъ той е приказливъ и сѣкашъ съ своята приказливость иска да скрие, да забрави задушевнитѣ си прѣживѣвания; — той влиза въ интименъ разговоръ съ своя събесѣдникъ и особено му е приятно да го поучава, а понѣкога и мъмре въ единъ полушеговитъ, полусериозенъ тонъ, — и затова обича да си служи било съ бодливата насмѣшка на *лекатa сатира,* било съ дидактическия тонъ на *баснята,* за които твърдѣ често намира мотиви у други автори.

Неговото отношение къмъ еднородцитѣ му, характерътъ на неговата обществена дѣйность и убѣждения личатъ най-добрѣ въ прѣводитѣ му съ граждански мотиви и въ побългарената Пушкинова сатира *Чернь. Поетъ и сгань* по съдържание нѣма нищо общо съ *Чернь,* нито пъкъ костюмътъ на нашия простонароденъ цигуларь допада на Пушкиновия поетъ аристократъ. Тукъ нѣма нищо общо съ апологията на чистото изкуство, тъй както го е схващалъ геният на Пушкина. *Поетъ и сгань* е глумлива отначало прѣпирня между пѣвеца и сганьта — прѣпирня, вършена на единъ обикновенъ нашенски мегданъ, припеканъ отъ дотегливитѣ лучи на лѣтното слънце.

Поетъ на гусла вдъхновенна
Захласнато си свирѣше
И пѣеше. А околъ него
Надута сгань, непросвѣтена
Халосано го слушаше,
И равнодушно, и студено
Намръщено му мъмляше:
„Непръкналъ се и невидѣлъ се,
Хей! Докога ще ни глушишъ?
Наялъ се, а че и распѣлъ се
Паламникътъ му н'едни, вижъ!
Я чуй ти пуста пѣсень ясна
Какъвъ я заизвивалъ я . . .“

Сѣкашъ Славейковъ, измѫчванъ отъ скука въ затвора на Баба Алиѐ (дѣто е сторенъ прѣводътъ), поискалъ е да се пошегува съ българската поезия . . . Ние съзираме понѣкога у него прищѣвката, да вмѣстя по едно комическо интермецо въ тревогитѣ на своя вѫтрѣшенъ животъ и въ своята поезия. Но това комическо интермецо не поражда празенъ смѣхъ: въ него звучи тонъ на скрита задушевность — като че ли поетътъ въ прѣсиленъ смѣхъ иска да сподави дълбоко, наболѣло чувство. Той започва на шега, а неволно, неусѣтно завръшва сериозно —, веселата идилия свръшва съ сълзи . . .

Наставникъ ли? Водитель умний?
За васъ що страда, той е лудъ.
Достойни вамъ сѫ тѣзъ безумни,
Що тичатъ да цѣлуватъ скутъ,
Да клатятъ шапки съ поклони шумни —
За васъ е той полезенъ трудъ . . .

За носителитѣ на тоя „полезенъ трудъ“ поетътъ е измислилъ остроумното прозвище *клатишапковци* — и когато Пушкиновиятъ поетъ вдъхновено завръшва своята апология, нашиятъ, при сатиричния обратъ на своето настроение, припомня си за тия клатишапковци и за ония, които слѣпо и наивно имъ довѣряватъ — и въ сѫщия мигъ издава сѫщинската си природа: —

Но тамъ той дѣтъ ги гадѣше
За тѣхъ пакъ съ сълзи плачеше . . .

Да оставимъ на страна тромата, нехудожествена форма на тоя изразъ: интересно за насъ въ случая е съдържанието, що се крие

задъ него. Едно е ясно, — че поетътъ дълго е мислилъ, дълго е чувствувалъ, докато даде изразъ на своето настроение —; сѣкашъ, въ усамотението, между четиритѣхъ стѣни на тъмницата, неусѣтно, мъгновена искра е освѣтила глъбинитѣ на душата му, и той е видѣлъ тамъ бисера на своята любовь къмъ тѣзи, които сж му причинили тъй много задушевни терзания, но едва ли нѣкога сж могли да сломятъ неговата резигнация. Музикалниятъ и изпълненъ съ свободенъ духъ финалъ на *Чернь* е останалъ незабѣлѣзанъ за резигнираната скърбь. И дѣ е могълъ такъвъ единъ финалъ да хармонира съ страданията на онія, отъ които даже и „състрадаващиятъ Богъ намръщенъ е извърналъ лице“ . . .

Славейковото интимно отношение къмъ народа, чиято борба едничко е давала смисъль на поетовия животъ, даже и слѣдъ като душата му е бивала изпълнена съ безвѣрие и апатия къмъ идеали и борби —, неговиятъ задушевенъ копнежъ за свѣтла бѫднина на тоя народъ, сж изразени най прочувствувано въ подражанията и прѣводитѣ му изъ Шевченко. Славейковъ е прѣвелъ една уломка отъ Шевченковитѣ *Думи,* дѣто поетътъ тѫжно признава, че „страшно е човѣкъ да живѣе на воля и да спи“, да изпрозѣва и проспи живота си — и той би задоволилъ душата си само въ грижа за своитѣ ближни. Въ стихотворението *Мисли мои,* което е по-вече побългаряване, отколкото прѣводъ на Шевченковата пѣсень *Думи мої,* поетътъ ни открива, че съ нищо не е можалъ да заглуши, да забрави своитѣ тѫжни и ядни мисли, навѣти отъ неволята на неговата родина —; надали по тѣхъ ще заплаче нѣкой, както е плакалъ поетътъ — и той ги праща въ татковината си, да дирятъ тамъ „вѣрно сърдце“ и да намѣрятъ най-сетнѣ миръ при своята майка — земя. За неволята на тая майка — земя пѣе бездомниятъ *гждуларь (Гждуларьтъ),* на чиято старешка глава тегне тежъкъ споменъ — и той свири и пѣе, за да отбѣгне тежки мисли. Сждбата на тоя гждуларь-несрѣтникъ твърдѣ много напомня поетовата сждба.

Навѣрно прѣзъ врѣмето на своя напрегнатъ политически животъ слѣдъ освобождението Славейковъ ще да е прѣвелъ *Патриотъ* отъ Шартона. Това стихотворение, както и другитѣ Славейкови прѣводи съ граждански мотиви, ни опрѣдѣля донѣйдѣ оня мащабъ, съ който поетътъ е билъ склоненъ да мѣри обществената дѣйность на дадена личность. Шартановото стихотворение е една характеристика на литератора-патриотъ, за когото „нѣма друга любовь освѣнъ любовьта къмъ народа“, чиито устни и на сънъ и на явѣ „прѣговарятъ: родъ и бѫдещность народна“; за него единственъ

изворъ за пѣсни съ народнитѣ теглила. И не е чудно, че за Славейкова, увлѣченъ до самозабрава въ кипежа на политическитѣ борби и страсти, застаналъ лице срѣщу лице съ мнимитѣ народни приятели, въ чиято душа и безъ свѣщь е виждалъ, образътъ на поета-патриотъ се е мѣркалъ като крайна цѣль на неговата литературна дѣйность, по възможность до изгубване покрита отъ обществената. — Найсетнѣ тоя дѣецъ трѣба до тамъ да бѫде прѣданъ въ служене на своя народъ, че и когато го укоряватъ и хулятъ несправедливо, когато го удрятъ, той трѣба да понесе достойно всичко това и да си каже за утѣха:

Удрете ме, но бѫдете сити,
Задоволни, свободни, честити! —

(*Отговоръ* — споредъ Тургенева).

За добра честь Славейковъ не е могълъ да притежава тая не твърдѣ привлѣкателна и съ плитка искреность кротость: — това ние виждаме отъ дивѣтѣ му най-задушевни творения — *Не пъй ми се* и *Жестокостьта ми се сломи* —, и едва ли може да я притежава една живострунна, отзивчива душа, която и при най-слабия лъхъ трепти, която като обича дълбоко, често и дълбоко ненавижда. Инакъ то не би било душа-арфа, а нѣщо прилично на музикаленъ перпетумъ, който и въ дъждъ и въ слънце, и въ дѣлникъ и въ празникъ свири все еднаква, монотонна пѣсень. — И наистина при условия, въ каквито е работилъ най-често Славейковъ, условия на напрегната обществена дѣйность —, когато обществено-политическото настроение достига най-висока точка на интенсивность и всѣки мигъ е готово да се разрази кога въ по-мъничка, кога въ по-голѣма обществена катастрофа — при такива условия прѣди всичко цѣнятъ гражданственостьта, общественостьта на дадена личность — безразлично въ какво се проявява нейната дѣйность: дали въ литература или пъкъ прѣко — въ обществения животъ. Цѣнностьта на личностьта се мѣри споредъ активното участие, което взема тя въ развитието на обществения животъ, въ неговитѣ борби и крушения. Разбира се, при такива условия едва ли може да става дума за траенъ дълбокъ индивидуаленъ или обществен животъ; едва ли може да става дума за изкуство, за развитие на художествена литература —, понеже такива условия вече като необходимо слѣдствие прѣдполагатъ врѣменно потискване на националната култура — и изкуството, доколкото е било развито, служи като едно срѣдство, като едно оръжие

въ общественитѣ борби. Поетътъ, служитель на своето врѣме, на неговитѣ прѣки потрѣби и интереси, е пламененъ общественъ дѣецъ; той трѣба да забѣлѣзва най-измѣнчивитѣ, най-краткотрайни настроения въ срѣдата на борцитѣ и всѣки мигъ да бѫде готовъ да ги вдъхновява. Неговата *поезия* служи на врѣмето и на момента, и когато изпълнява тази служба, тя е незамѣнима; но слѣдъ този моментъ, слѣдъ това врѣме тя умира, — а знайно е, че за покойници като нея само добро се говори.

Писательтъ-гражданинъ, общественъ дѣецъ стои редомъ съ работника, що издига и извърта тежкия млатъ, съ прѣгърбения надъ земята орачъ, съ измѫчената отъ денонощенъ трудъ шивачка:

Той е сѫщо пролетарий,
Гладенъ ходи, въ дългъ живѣй,
Побѣлѣлъ съ денье и въ грижи,
Приживѣ съсухренъ тлѣй.

Приневоленъ отъ сѫдбата, той седи наведенъ надъ масата, пише редъ слѣдъ редъ, листъ слѣдъ листъ — лишенъ отъ много хубости на живота и само понѣкога дочува летежа на врѣмето —, а когато го дочуе, за мигъ той неволно прѣкѫсва денонощната си работа и се унася, сѣкашъ плахо, въ едно интимно кѫтче на душата си — —

. . . . Въ градината тъй дивно
Грѣе слънцето съ привѣтъ,
Сладкогласний славей пѣе,
Въ небеса соколъ лети, —
Той все съ книгитѣ, неволникъ
На идеи и мечти . . .

(*Работницитѣ* — по Фрайлиграта.)

Като че ли прѣдъ намръщеното и замислено лице на народния ратникъ се е мѣрнала крадишкомъ нѣкоя красота и неговиятъ погледъ минутно, неусѣтно се е прояснилъ „ . . . Първитѣ дни на Мая . . . Но що ни е намъ до врѣмето? Насъ ни занимаватъ мисли, които отвличатъ вниманието ни отъ прѣлеститѣ на природата. — Блаженни сѫ онѣзи народи, които основани на нѣщо, притежатели на една колко годѣ честита сѫдба, милвани отъ благатни надежди, посрѣщатъ прѣкрасната тази часть на годината, която само ги дразни и разполага къмъ весели въображения и къмъ сладкитѣ чувствувания на единъ честитъ животъ! — . . . . Ахъ, ние се на-

мѣрваме още въ тѫжнитѣ денье на онази часть отъ годината, когато студеният борей немилостиво ломи голитѣ клонове на народното стебло, когато връзъ народната ни почва по долинитѣ лежатъ още дебели снѣгове и на планинитѣ не бучи освѣнъ разорителна буря"...[1]) И като постникъ прѣзъ чиято глава е минала грѣшна мисъль, той бърза да отбѣгне и забрави образа на мѣрналата се красота —, че прѣдъ него лежи труденъ пѫть, — пѫть на самоотричане и безропотна служба на своя родъ — — И — все пъкъ — макаръ и бѣди всечасно да го връхлѣтятъ, макаръ и сждбата никога да не му се усмихва галено, той пѣе своята волна пѣсень, която далечъ по широкия свѣтъ се разнася (*Сждбата на пѣзеца* — Прерадовичъ) и таи въ себе гордото съзнание, „че е послужилъ на рода си и че безъ петно му е честьта".

Славейковъ е натура прѣдимно *емоционална,* крайно *впечатлителна,* — натура, която живѣе дълбокъ и интенсивенъ вѫтрѣшенъ животъ. Това едва ли може да се докаже, едва ли могатъ ясно и напълно да се доловятъ всички характерни особености на неговата поетическа диспозиция; условията, при които е живѣлъ Славейковъ, не сѫ му дали възможность, да даде завършенъ художественъ изразъ на своя душевенъ миръ, да ни каже нѣщо по-вече за интимнитѣ си чувства, — по-вече отъ *онова,* за което ни загатва въ малкото разпилени бисери изъ неговата лирика, което по-вече можемъ да почувствуваме, да угадимъ, отколкото да докажемъ. — И тази впечатлителность се отразява най-вече при възприемането на скрѣбнитѣ, тъмнитѣ страни на живота. Надъ Славейковитѣ пѣсни, колкото и да сѫ тѣ неугладени, затворени въ неравни, груби очертания на чувството, се носи тиха, потаена тѫга — като лека, вечерна мѫгла по склоноветѣ на унесения въ себе планински връхъ. Тѫжното настроение, което често го обзима, е дълбоко и силно и понѣкога твърдѣ скоро парализува душевнитѣ му сили, — той не може да понесе дълго врѣме това настроение и често то се завръшва или съ апатия, или съ душевно безсилие, при което е невъзможно никакво поетическо творчество. То не е задушевна, кротка пѣсень, която гали и унася душата, а ненадѣенъ, силенъ миньоренъ акордъ, който изведнажъ я сломява, — акордъ, слѣдъ който черна сѣнка се спуща надъ свѣтлитѣ душевни катчета.

---

[1]) *Размисъли* (уводна статия отъ П. Р. Слав.), *в. Македония,* год. VI, 1872. бр. 7.

А не ще и дума, че това душевно настроение е имало твърдѣ голѣмо значение както при художествената концепция, доколкото можемъ да прослѣдимъ такава у Славейкова, така и при обработката на заети или оригинални теми. И навѣрно Славейковъ се е чувствувалъ само тогасъ вдъхновенъ поетъ, когато именно около меланхолното настроение сж се роели всички чувствени възприятия. — Азъ споменахъ вече, че чуждитѣ влияния не сж създали неговата творческа природа, нито пъкъ сж я промѣнили. Той е билъ достатъчно самобитенъ, за да наложи своята индивидуалность надъ всичко, което е проявилъ неговиятъ духъ. Въ смисълъ на оригиналность това съставя положителна страна на неговата поетическа сила, — въ художественъ смисълъ това е единъ недостатъкъ на творчеството му, който се отразява най-силно тамъ, дѣто въображението се сили да създаде художествени образи. Разбира се азъ съ това не искамъ да отрека художнишка способность у Славейкова, — а само твърдя, че тая негова черта е била една важна пръчка за усилването на тая способность. — За да се прояви основниятъ, емоционално-меланхоленъ обликъ на неговата душа, не е потрѣбно силно въздѣйствие. Често единъ мѣрналъ се поетически образъ, една загатната картина въ чуждо творение, сж достатъчни за да събудятъ съвсѣмъ свободни, чисто индивидуални прѣдставления, които Славейковъ се мжчи да вплете въ поетически изразъ. — Затова той не се вживѣва напълно въ чуждитѣ мотиви, а само въ извѣстни елементи на художествено цѣлостното само по себе произведение, елементи, които сж допадали най-добрѣ на душевното му настроение, и по такъвъ начинъ е измѣстилъ художествения центъръ на чуждия мотивъ. За него е било по-лесно да подчертае своитѣ душевни склонности и настроения, нежели да обгърне и разбере чуждитѣ въ тѣхната цѣлость и да имъ даде художественъ изразъ. — Кржгътъ на неговото чувствуване не е много широкъ и разностранент, но въ своитѣ граници той се отличава съ дълбочина и сила на чувството. Веднажъ засегнато извѣстно чувство отъ този кржгъ, възникнало поради една или друга асоциация, то не може да прѣкрати своя животъ, докато не бжде изживѣно въ най-характернитѣ си елементи. — За най-добра илюстрация на тая мисъль може да ни послужи прѣводътъ на Батюшковата елегия — *Стомнъ*. Славейковъ е прѣвелъ само началото на тая елегия, дѣто елегично-романтичното настроение, което прибуля картината на историческото минало, е най-силно изразено. Батюшковата елегия го увлича най-много съ своята романтична обстановка, която тъй живо му напомня за роденъ, нощенъ

ландшафтъ край неговия любимъ Етъръ, — и вдаденъ въ съзерцание на тоя ландшафтъ, той мълква, когато ще трѣба да заговори за славата на минали врѣмена, за чутната юнащина на нѣкогашния български воинъ. Първото настроение е тъй силно и господствуващо у него въ дадения моментъ, че заглушава патриотическия екстазъ, макаръ послѣдниятъ да би се явилъ твърдѣ естественъ и възможенъ при дадената обстановка и духъ на врѣмето. Но затова пъкъ съ двѣ-три загатки само поетътъ е създалъ цѣла художествена картина, богата и откъмъ съдържание и откъмъ настроение.

Славейковъ сжщо така не е довършилъ и волния прѣводъ на Пушкиновата елегия *Погасло дневное светило (Стара-Планина)*. Тоя прѣводъ не притежава нито една частица отъ художественитѣ достоинства на *Споменъ;* но за менъ той е важенъ, понеже по него може да се прослѣди, какъ и доколко е билъ способенъ Славейковъ да схване формата и съдържанието на едно чуждо поетическо творение — особено въ началото на своето развитие като поетъ. И при едно повръхностно сравнение между оригинала и прѣвода по съдържание, може да се забѣлѣжи, че Славейковъ не е ималъ за цѣль, да схване и възпроизведе настроението на Пушкиновата елегия, а тя му е послужила само като мотивъ да загатне за единъ свой личенъ споменъ. — Рускиятъ поетъ, самотенъ срѣдъ океана, би желалъ да бѫде далечъ отъ този край, кѫдѣто, въпрѣки желанието му, се стремятъ неговитѣ спомени; наистина всички виновници на неговитѣ страдания сѣкашъ сж забравени вече, споменътъ за тѣхъ като че ли е удавенъ въ широкия, воленъ океанъ —, ала накрай поетътъ горчиво признава, че нищо не може да излѣкува рànитѣ на сърцето, да го освободи отъ мѫкитѣ на любовното чезнене — а той копнѣе за такава свобода и къмъ нея се стреми. — У Славейкова е изразено само едно, тъй да река, пасивно чувство, породено отъ спомена за „нейната хубавина“,[1]) само едно спокойно сантиментално настроение, безъ да остава мѣсто за каква да е активна окраска на чувството — желание или стремежъ. Изобщо Славейковъ е доловилъ твърдѣ повръхностно елегичния тонъ на Пушкиновото

[1]) Вече самата загатка, що съдържа този изразъ, е единъ дисонансъ, който издава неспособностьта на Славейкова, да схване художествената обработка и красота на оригинала. Безъ да ще той се стреми да се освободи отъ прѣдаването на впечатления и прѣживѣвания въ даденъ моментъ и по-лесно му е да конкретизува причината на тѣзи прѣживѣвания („нейната хубавина“). — Сетнѣ, докато у Пушкина съ израза „Волнуйся подъ мной, угрюмый океанъ“ се символизира дадено настроение, у Славейкова изразътъ — „Бѣлѣй се ти прѣдъ мене, Стара-Планина!“ остава усамотенъ, несвързанъ съ цѣлото.

творение и го е усилилъ въ рамкитѣ на една младежка сантиментalность:

. . . . Ахъ! споменътъ за нейната хубавина
Влѣче и мами ми сърцето.
Замокриха ми сълзи по страни . . .

Това сантиментално чувство се рисува още по-ясно въ фона на сребристата свѣтлина на „нощната лампада“ . . .

Ще се спра и на другъ, по-късенъ *прѣводъ* изъ Пушкина, който не е лишенъ отъ поетичность и художественость — *Отъ жалбитѣ си азъ отвикнахъ,* прѣводъ на *Я пережилъ свои желанья.* Първиятъ куплетъ у Славейкова се отличава рѣзко отъ оригинала както по настроение, така и по поетически изразъ. У Славейкова *страданието* е замѣнено съ *скрѣбь;* у Пушкина сж *останали* само едни страдания, като нѣщо логично, неминуемо слѣдъ вихрения животъ на поета; Славейковъ е *обикналъ* скърбитѣ, живѣе въ дълбока тъга и очаква своя край —; рускиятъ поетъ излиза отъ границитѣ на примирението и тъгата и нетърпеливо пита: „Придѣтъ ли мой конецъ?“ — Тая нервна нетърпеливость, която вълнува понѣкога поета и го събужда отъ апатията къмъ миналото и околното, кара го да трепне като есененъ, самотенъ листъ; у Славейкова послѣдниятъ куплетъ наистина самъ по себе взетъ е художествено изпълненъ, но не е и художествено свързанъ съ цѣлото: сравнението на поетовия животъ съ посърналия, самотенъ листъ, който трепери отъ зимната буря, остава неясно и непълно. — Все тъй далекъ отъ своя оригиналъ както *Поетъ и сганъ* е и *Канарче,* воленъ прѣводъ на Пушкиното стихотворение *Не пой, красавица, при мнѣ,* — дѣто за Славейкова вече слѣдъ замѣната на *красавицата* съ *канарче,* е било невъзможно да изрази духа на оригинала.

По-оригиналенъ се явява Славейковъ въ *побългаренитѣ* си прѣводи и въ подражанията *Изъ Шевченко, Старъ бунтовникъ на палтото си, Ода на празната кисия, Поздравление на Балкана, Патриотъ, Мудно ходи наш'то врѣме и пр.,* и тѣ би трѣбало да се разглеждатъ по-вече като оригинални творения, отколкото като прѣводни. — А и въ останалитѣ му прѣводи има не малко особености, — било въ израза, било въ подчертаването на идеята, — които характерно ги отличаватъ отъ оригинала.[1]) Тъй напр. бабата въ прѣвода на

[1]) Като сполучливи прѣводи, които се *приближаватъ* до духа и формата на оригинала могатъ да се посочатъ слѣднитѣ лирически късове: *Есень* и *Пълна чаша* (Жадовска), безъ нѣкои прѣтрупани изрази, *Ако измама* (Пушкинъ), *Отишелъ,* (сжщо), безъ нѣкои чисто технически недостатъци и *Птичка* (Пушкинъ).

Пушкиновата *Сказка о рибакъ и рибкѣ* е много по-капризна и властолюбива, отколкото въ оригинала: освѣнъ царска власть, тя иска и нѣкакво си *пълномощно*, за да има право да издава каквито ще „укази и закони“.[1]) Въ *Напрѣдъ* (По Плещеева) прѣводачътъ възклицава:

Прѣдъ никого да не лежиме въ прахъ
Ни за хатъръ, ни за заплата!

А куплетътъ отъ Жадовска

Нѣтъ, никогда поклонничествомъ низкимъ
Я покровительства и славы не куплю,
И лести я ни дальнимъ и ни близкимъ
Изъ устъ моихъ постидно не пролью —

Славейковъ е прѣвелъ така:

Съ лъсть, съ клевети и съ низко раболѣпство
Не съмъ азъ търсилъ слава на свѣта:
Съ мизевирликъ, съ интриги, съ непотрѣбство
До днесъ не съмъ осрамотилъ уста.

Стихътъ „Пройду своимъ путемъ, хотъ горестно но честно“ Славейковъ е прѣвелъ:

И по ума на нѣкои *мухари*
Азъ никога не ще се поведа —
(*Отпътъ*)

като е използувалъ въ случая една не твърдѣ скромна българска пословица.

Куплетътъ изъ Фрайлиграта въ руски прѣводъ

. . . . Иль, за плату, вздоръ чужой
Поправляя, умъ свой мучитъ,
Иль граматикѣ сухой
Онъ дѣтей съ терпѣньемъ учитъ — —

е прѣведенъ:

. . . . Шутъ, що служи за заплата,
Денонощенъ лицедѣй,
Ил' съ ученость прѣбогата
Древнокласиченъ лакей.
(*Работницитъ*)

[1]) Гл. библиографическия очеркъ, № 35.

Подобни примѣри би могли да се наброятъ твърдѣ много, особено въ по-волнитѣ Славейкови прѣводи.[1]) Но и посоченитѣ съ достатъчно, за да се види, какъ волно е прѣвеждалъ Славейковъ.

Споменахъ вече, че послѣдниятъ дѣлъ отъ моята работа носи характеръ на приносъ. Затова азъ нѣма да резюмирамъ изказанитѣ до тукъ възгледи върху Славейкова като гражданинъ и поетъ. Много отъ казаното въ това разглеждане не е напълно обосновано — това обоснование ще си бѫде на мѣстото при друго разглеждане —, допуснахъ това, за да бѫде по-ясна мисъльта ми; а ще закржгля своитѣ заключения, когато разгледамъ цѣлата Славейкова поезия, когато ще имамъ възможность, да разполагамъ съ по-обширни и по-цѣнни материали — съ оригиналнитѣ творения на книжовника, както поетически, така и прозаически —. Именно въ изучването на оригиналнитѣ творения е центъра на психологическата страна на разглеждането; всички околни изучвания само хвърлятъ по-силна свѣтлина върху тоя центъръ. Но — за да се обясни човѣка отъ писателя и обратно, необходимо е да се прослѣдятъ всички по-важни, по-значителни дѣла на изучваната личность.

---

[1]) Гл. и примѣритѣ, посочени въ библиографическия очеркъ.

Изъ прѣдисторията на Балкански полуостровъ.

Отъ д-ръ Г. И. Кацаровъ.

I.

Не е невѣроятно, че елинитѣ сж проникнали въ историческитѣ си жилища отъ къмъ сѣверъ. Споредъ *Хирта* (die Indogermanen, т. I, стр. 148) по-старитѣ имъ жилища трѣбва да се търсятъ приблизително въ Унгария; ако се приеме това, лесно ще се обяснятъ отъ една страна отношенията на гръцкия езикъ къмъ италийскитѣ диалекти и отъ друга страна връзкитѣ му съ трако-фригийския и южно-иранския езикъ.

Прѣди да дойдатъ гърцитѣ въ Елада, тая страна и островитѣ на Егейското море били обитавани отъ едно негръцко, неарийско население, което, както се вижда, било сродно съ малоазиятскитѣ неарийски племена. Това се доказва отъ разпространението на мѣстнитѣ имена, чиито основи и суфикси не сж индогермански. Имената на -νθος (напр. Κόρινθος Προβάλινθος и пр.) отговарятъ точно на малоазиятскитѣ имена на -νδος, -νδα (напр. Ларанда, Каранда, и пр.); тоже и имената на -σσός, -ττός (напр. Κνωσσός, Βριληττός, Κηφισός) отговарятъ на малоазиятскитѣ мѣстни имена, образувани съ суфиксъ -ς- -ςς (напр. Ἁλικαρνασσός Μυκαλησσός и пр.) Името на гр. Ἄρνη (въ Беотия и Тесалия) отговаря на ликийския Ἄρνα (ср. Ἰδάρνη въ Кария, Ἀτάρνη въ Мисия, Ἄβαρνος въ Троада и пр.). Срѣщатъ се и други еднакви имена и въ Мала-Азия и въ Гърция: напр. Παρνασσός въ Фокида и въ Кападокия, или имена съ еднакви основи и равни суфикси (напр. *Ларисса* въ Гърция, Ларанда въ Кападокия и пр.).[1])

И старитѣ вече сж знаяли за съществуването на прѣдгръцко население: така въ Киклядскитѣ острови едно врѣме живѣли *кари*,

[1]) За горното в. главно *Kretschmer*, Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache, стр. 401 сл., *Hirt*, ц. съч. стр. 61; *M. Kiessling*, Zeitschrift für Ethnologie, 1905, стр. 1017 сл.

остатъци отъ които се запазили най-малко чакъ до 8 в. пр. Хр. (Herod. I, 171. Thuk. I, 4, 8). И тъй не може вече да има съмнѣние, че „малоазиятската“ група племена въ прѣдисторическо врѣме била разпространена въ Гърция и островитѣ. Затова не ще бѫде излишно да се запознаемъ на кратко съ племената на М.-Азия.[1])

Неиндогерманскитѣ народи на М.-Азия се дѣлятъ географически на двѣ групи: западна, която обхваща кари, лиди и мизи и източна — ликии, писиди, изаври, ликаонци, килики и кападоки; между двѣтѣ групи сж се втикнали клинообразно фригитѣ и витинитѣ.

Ликии. Илиадата вече познава ликии въ долината на Ксантосъ; тѣ наричали себе си *Trmmili.* Наименуването Λύκιοι е твърдѣ старо; въ форма *Luku* (Ruku) то се срѣща въ надписитѣ на Рамзесъ II (1324—1258) и синъ му Мернепта. Значи още въ старо врѣме обитавали малката планинска страна въ ю.-з. Мала-Азия.

Ликитѣ поради географическото си положение по-дълго врѣме си запазили националностьта и езика прѣдъ проникващия еленизъмъ. Алфабета си тѣ заели отъ дорийскитѣ колонисти, прибавили нѣколко нови знака за специалнитѣ звукове на своя езикъ и писали на ликийски. Имаме запазени ликийски надписи отъ V и IV в. прѣди Хр., повечето надгробни. Въпросътъ за тѣхния езикъ още не е окончателно разрѣшенъ. Мнозина учени го признаватъ индогермански; *Kretschmer* обаче рѣшително отрича това. Споредъ него както ликийския, тъй и другитѣ малоазиятски езици (на лиди, кари, писиди, изаври, памфили) образуватъ особна езикова фамилия „sui generis“. Западнитѣ малоазияти: кари, лиди, мизи се считатъ близко сродни, — защото, споредъ Херод. I, 181, лидитѣ и мизитѣ участвували въ култа на „Зевса Карийски“ въ Милаза като „братя на каритѣ“. Но отъ друга страна е явно, че ликийскиятъ езикъ е смѣсенъ; въ него има и индогермански елементъ. Споредъ Херодота ликитѣ дошли въ М.-Азия отъ Критъ; това прѣселение по море се приема и отъ днешни историци.

Кари. Това племе въ прѣдисторическо врѣме се простирало и по островитѣ на Егейското море, особно въ Критъ, па и въ самата Гърция. Алфабетътъ на карийскитѣ надписи е гръцки, но съдържа много нови знакове, което много затруднява четенето имъ. Карийскиятъ езикъ споредъ Кречмера е сроденъ съ ликийския; въ всѣки случай той не е индогермански.

---

[1]) В. *Kretschmer,* цит. съч. стр. 370 сл.

Лиди. Етнографическитѣ отношения на Лидия прѣдставятъ по-голѣми мжчнотии. Хомеровиятъ епосъ не познава лиди въ долината на Хермосъ, а само *меони* (Μ῾ονες Μαίονες).

Споменахме по-горѣ за участието на лидитѣ въ култа въ Милаза; това доказва, че въ Лидия има елементъ сроденъ съ карийския. Послѣ вѣроятно е, че въ прѣдисторическо врѣме фригийски племена отъ изтокъ проникнали и въ Лидия и установили тамъ властьта си. Въ истор. врѣме тия два елемента се слѣли въ едно, но изглежда, че на западъ прѣобладавалъ домашниятъ, малоазиятскиятъ, елементъ, на изтокъ — фригийскиятъ. Близу е до ума, че горѣспоменатитѣ *меони* прѣдставляватъ фригийския елементъ (смѣсенъ съ лиди), който едно врѣме властвувалъ въ Лидия и послѣ билъ изтиканъ отъ автохтонитѣ лиди къмъ изтокъ; тамъ въ историческо врѣме лежи „Меония".

Kiepert (Lehrb. d. alt. Geograph. 112) изказва приемливо мнѣние, че династията по Мермнадитѣ, основана отъ Гигесъ, била национално-лидийска; династията пъкъ на Хедаклидитѣ, която ок. 687 г. съборилъ Гигесъ, *Radet*[1]) счита меонска.

Мизи. Подобни, като въ Лидия, били и етнологическитѣ отношения въ Мизия. Мизитѣ сж тракийско племе, което споредъ Илиада (N 5) седи на сѣверъ отъ Балкана; тамъ и въ историческо врѣме има остатъци отъ него (Moesi). Тѣ минали въ Азия прѣзъ мизийския (тракийския) Босфоръ, части отъ тѣхъ останали въ Пропонтида и въ Витиния. По-сетнѣ жилищата имъ се простирали на з. отъ мизийския Олимпъ и на с. отъ планината Темносъ до Адрамитенския заливъ.

Свѣдението на Херодота, че мизитѣ сж братя на лидитѣ и каритѣ, може да се съгласи съ индогерманския произходъ на мизитѣ, ако приемемъ, че историческитѣ мизи сж били смѣсенъ народъ отъ автохтони, сродни на лиди и кари, и пришелцитѣ тракийци-мизи; върху тоя смѣсенъ народъ било прѣнесено името на придошлото племе. — За останалитѣ малоазиятски племена малко ни е извѣстно; повечето отъ тѣхъ Кречмеръ причислява къмъ малоазиятската фамилия.[2]) Изобщо първоначалнитѣ отношения на наро-

---

[1]) La Lydie et le monde Grec au temps des Mermnades. стр. 58 сл. Името на царя Κανδαύλης, който билъ сваленъ отъ Гигесъ, е индогермански („καν" куче lat. canis; δαύλης: ср. слав. *давити* Κανδαυλης = „Кучедавецъ"). То е име на богъ, когото Гърцитѣ идентифицирали съ своя Хермесъ или Хераклъ. Родътъ на хераклидитѣ се изкарвалъ отъ бога Κανδαύλης (Хераклъ). Това потвърждава мнѣнието, че тая династия била меонска (т. е. фригийска).

[2]) Споредъ *Хомелъ* (стр. 56) източнитѣ килики образуватъ часть отъ хетититѣ.

дитѣ на М.-Азия сж доста заплетени и не могатъ още да се разяснятъ сигурно.

Горнитѣ племена може да се считатъ автохтонни. Въ сѣверозападна М.-Азия и по западния брѣгъ намѣрваме други племена, които сигурно сж се прѣселили отъ Европа: това сж тракийски племена, дошли отъ Тракия прѣзъ Босфора и Хелеспонта; тия прѣселения не сж станали изведнажъ, а постепенно. Тукъ принадлежатъ *фригитѣ* (отъ горното течение на р. Сангарий до пизидскитѣ езера), *мизитѣ* при Пропонтида, на и. отъ Ида и около Олимпъ,[1]) *тинитѣ* и *витинитѣ* при брѣга на Черно море; послѣднитѣ се прѣселили вече въ ясно историческо врѣме (7 в. пр. Хр.); и отъ тѣхъ една часть останала въ Тракия. Интересно е да забѣлѣжимъ, че могили (tumuli) намѣрваме и на двата брѣга на Пропонтида; тѣ показватъ еднакво устройство: състоятъ отъ пластове наредени така, че слѣдъ пластъ пепелъ и изгорена земя, съдържаща глинени сждове, чирепи и животински кости, иде пластъ земя и камъни; произходътъ на могилата трѣбва да се обясни така: при погребянето на мрътвия били принасяни въ жъртва животни и хора (роби); изгоренитѣ остатъци заедно съ употрѣбенитѣ при помена сждове били затрупвани съ земя и камъни. Жъртвата за умрѣлия, който е билъ погребенъ въ дъното на могилата, била повтаряна периодически и всѣки пжть остатъцитѣ били заравяни, додѣто могилата достигала доста голѣма височина. Съ това се съгласява и описанието, което дава Херодотъ (V, 8) за тракийскитѣ погребални обичаи.

Къмъ най-старитѣ прѣселенци отъ фриго-тракийската група принадлежатъ *троянцитѣ*, които заели мѣстностьта на с. отъ планината Ида; тѣ сж се прѣселили вѣроятно вече въ 3-то хилядо прѣди Хр.[2])

II.

Можемъ сега отново да се повърнемъ къмъ Гърция. Въпросътъ за прѣдисторическитѣ племена на тая страна напослѣдъкъ се разгледа обширно отъ извѣстния езиковѣдецъ *A. Fick* въ съчинението: Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands, 1905 г. Той продължава изслѣдванията, започнати отъ *Pauli, Kretschmer* и др., като разглежда подробно и систематично

[1]) Часть отъ тѣхъ останала въ Европа подъ име Мезі (Мизия).

[2]) В. подробно *Kretschmer*, стр. 171 сл. и моя рефератъ въ Периодич. спис. LXI, стр. 684 сл. *Helmolt*, Weltgesch. IV, 47.

мѣстнитѣ имена въ М.-Азия и Гърция, за да разясни етнографическото положение на неиндогерманскитѣ племена, които едно врѣме населявали Гърция.

Fick приема, че племената на М.-Азия трѣбва да се считатъ *хетитски*, т. е. принадлежали къмъ племената, що обитавали С. Сирия, С. Месопотамия, Киликия, Кападокия и Армения и имали чести сблъсквания съ египтянитѣ и асирийцитѣ (отъ ок. 1500—ок. 700 пр. Хр.)[1]) Отъ тѣхъ най-извѣстни сж тъй наречените *хета*, които въ 15 в. пр. Хр. проникватъ отъ Кападокия въ Сирия и се сблъскватъ съ египетския фараонъ Рамзесъ II (1324—1258).

Сжщитѣ (малоазиятски) или сродни съ тѣхъ племена обитавали и южната часть на Балкански полуостровъ и островитѣ на Егейското море. За тѣхъ дава свѣдения отчасти и литературната традиция на гърцитѣ.

Между тия прѣдгръцки племена на Елада трѣбва да споменемъ на първо мѣсто *пеласгитѣ*. Споредъ Фика пеласгитѣ сж клонъ отъ *пелагонитѣ* (на С. отъ Македония); въ Крестония пеласгитѣ още въ Херодотово врѣме си запазили името и езика (Herod. I, 57). Източно тѣ достигали до Струма. За присжтствието имъ въ Тесалия говори областьта Πελασγιῶτις. Притискани отъ пеони, фриги и траки, македонци, ахейци, доряни тѣ се пръснали въ разни мѣста; намѣрваме ги въ Фокида, Атика, Ахея, Аргосъ, Ю. Аркадия; другъ клонъ билъ изтикнатъ до Атонъ, заелъ Лемносъ, основалъ крѣпости по Хелеспонта, Пропонтида, въ Еолида и по лидийския брѣгъ до Микале. Най-южното мѣсто, което достигнали, е Критъ. Отъ крѣпоститѣ си (τύρσεις, кула), отъ което носятъ и прѣвора Τυρσανοί Τυρρανοί) тѣ пиратствували по морето.

За пеласгитѣ е особно характерно името Λάρισα, което се срѣща на много мѣста, дѣто сж живѣли;[2]) сжщо и името Λέσβα и произведенитѣ отъ него имена.

Пелагонитѣ, отъ които произлизатъ пеласгитѣ, се смѣсили съ индоевропейскитѣ пеони, чието име почнало да се употрѣбява за тоя смѣсенъ народъ. За първоначалната идентичность на пеласгитѣ съ пелагонитѣ говори и обстоятелството, че името пелагони се срѣща въ области, обитавани отъ пеласги (в. *Fick*, стр. 99 сл.) — Името тирсени се употрѣбява за пеласгитѣ на Атонския полу-

[1]) *Messerschmidt*, die Hettiter, (alter Orient, 4, 1). *Hommel*, Grundriss der Geogr. und Gesch. d. alten Orients, стр. 42 сл.

[2]) Сжщото изказа по-рано *C. F. Lehmann*, цит. по-долу мѣсто стр. 390.

островъ, островитѣ и азиятския брѣгъ; въ материка Гърция и Критъ не се употрѣбя.

Поради еднаквостьта на името пеласгийскитѣ тиррени били смѣсени съ етрускитѣ;[1]) споредъ *Fick* тия два народа не бива да се идентифицират; двата надписа съ гръцки букви, но негръцки езикъ, намѣрени въ Лемносъ въ 1885 г., се считатъ отъ мнозина за етруски; Споредъ Fick тѣ прѣдставятъ проба отъ пеласгийски езикъ, който още не разбираме. Ако има нѣкакво сродство между езика на етрускитѣ и пеласгитѣ, то се обяснява съ това, че и двата народа принадлежатъ къмъ *алпинската раса*.

Като главни божества на пеласгитѣ трѣбва да се считатъ богътъ на огъня (Хефестъ), Хермесъ (φαλλός) и великата богиня. Тѣхната религия е главно почитане производителната и родилната сила на природата; като символъ служатъ човѣшкитѣ полови органи. Култътъ на φαλλός'α е миналъ у гърцитѣ именно отъ пеласгитѣ. Другъ символъ на производителната сила билъ у пеласгитѣ козелътъ и формата му като Сатиръ и Панъ.

Прѣдгръцкото население на Източна Гърция (Тесалия, Фокида, Беотия, Атика, Мегарида, Източния Пелопонесъ) стои въ тѣсна свръзка съ хетититѣ на М.-Азия, както е ясно отъ мѣстнитѣ имена (в. *Fick*, стр. 127 сл.). Западнитѣ страни (Епиръ, Акарнания, Этолия, Зап. Локрида, Зап. Пелапонесъ, Месения) пъкъ били обитавани отъ племена, които старитѣ схващатъ подъ името *лелеги*. И тоя народъ билъ близу сроденъ съ малоазиятскитѣ хетити. — Лелегитѣ Fick свързва съ *гордеитѣ* (около Битоля); послѣднитѣ сж остатъкъ отъ старото население, което живѣло на с. отъ Гърция прѣди нахлуването на илиритѣ, пеонитѣ и пр. Лелегитѣ рано минали Парнасъ, проникнали въ Евбея и Мегарида, и отъ тука заели Кикладскитѣ и Спорадскитѣ острови и западния брѣгъ на М.-Азия отъ Троада до Ликия. Поводъ за проникването на лелегитѣ далъ тласъкътъ на илиритѣ, които най-напрѣдъ заели Епиръ. Илиритѣ се раздѣлили на два клона; единътъ продължилъ пѫтя си въ Гърция, а другиятъ миналъ прѣзъ Адриатическото море и завзелъ южна Италия.

Лелегитѣ по брѣга на М.-Азия били покорени по-послѣ отъ каритѣ; послѣднитѣ заели и много отъ островитѣ на Егейското море, сжщо и нѣкои мѣста въ източния Пелопонесъ и около Саронския заливъ.

---

[1]) Сложният въпросъ за етрускитѣ тукъ не ни занимава: за първоначалното имъ отечество изказва ново правдоподобно мнѣние *C. F. Lehmann*, Beiträge zur alten Gesch. IV, 394; ср. и *Hirt*, die Indogermanen I, 50 сл.

И най-старитѣ жители на Критъ, така наречените *етеокрети*, които най-дълго се запазили въ източната часть на Критъ, сж близко сродни съ малоазиатитѣ (особно съ тия на Кария и Ликия). етеокретитѣ едно врѣме заимали цѣлия островъ. Слѣдъ тѣхъ дошли въ острова *кидони:* тѣ се прѣселили отъ с. з. Мала-Азия, когато тамъ пражителитѣ вече били се смѣсили съ фригийски племена, проникнали прѣзъ Хелеспонта. Въ Критъ най-послѣ намѣрваме и пеласги (въ Гортиния). И другитѣ острови, които заключватъ егейското море отъ къмъ Ю., имали население сродно на хетититѣ въ Мала-Азия.

Нека се повърнемъ отново къмъ пеласгитѣ. *Fick* приема, че и първобитното прѣдтракийско население на Тракия е Пелагонско. Още по-рано *Pauli* (Vorgriech. Inschrift von Lemnos 1886, стр. 79) бѣ изказалъ прѣдположение, чо „малоазиатскитѣ" народи сж били разпространени и въ Македония и Тракия; за доказателство Паули навежда имената на σσός: Ἀγησσός, Ὀδησσός, Σαλμυδησσός, Αἰγισσός Ζιλμισσός Ναΐσσός, Paralissus, Patanissa; въ Македония: Ἄρνισσα, Τύρισσα и пр. *Kretschmer*[1]) обаче счита тия имена тракийски и ги изключава отъ групата на малоазиатскитѣ имена съ суфиксъ ς-. Колкото се отнася до мѣстнитѣ имена по брѣга на Понта, Кречмеръ едва ли е правъ; вѣроятно е, че и „каритѣ" сж проникнали въ Черно море и сж основали тамъ нѣкои поселения, както направили по-сетнѣ гърцитѣ. Освѣнъ въ изброенитѣ вече имена, споменъ за тѣхъ е запазенъ въ мѣстото Καρῶν λιμήν (на Ю. отъ Мангалия).[2]) *Fick* указва и на имената съ Суфиксъ -νθ, напр. Ἄφυνθος, Πέρινθος, Ὄλυνθος, Ζήρυνθος и на други тракийски имена сходни съ малоазиатски; напр. Σίνδος на Термейския заливъ: Σινδα въ Писидия, Σίνδιτα въ Кападокия, Σινδία въ Ликия, Σινδησσός въ Кария; — Μελανδία въ Ситония: ликийсколично име Μελανδίασις; — Ἀλίνδοια въ Македония: Ἄλινδα въ Кария; — Βόλβη езеро и мѣсто на С. отъ Халкидика: Βόλβαι въ Кария. Καλλάτις на Понта: Καλλάτηβος въ Лидия. Ὄλβηλος въ Македония (по-старо отъ Ὄρβηλος): Ὄλβα въ Памфилия, Ὄλβη въ Киликия.

Страбонъ (с. 440) споменува мѣстото Λάρισα между Навлокосъ и Одессосъ; казахме вече по-рано, че това име е характерно за пеласгитѣ. — Пеласгийски сж имената Βυλ-άζωρα Ἄζωρος, Гор-

[1]) Цит. съч. стр. 405.

[2]) *Bürchner*, die Besiedelung der Küstèn des Pontos Euxeinos durch die Milesier, I, стр. 35.

τυνία на Вардаръ (в. Γόρτυν въ Аркадия и Критъ), Λέβα, тракийски градъ съ неизвѣстно мѣстоположение.[2])

Въпроса за отношението на Пелагонското население на Тракия къмъ Малоазиатитѣ Фикъ обѣщава да разгледа по-сетнѣ. Не може сега да се каже, дали ще се потвърди мнѣнието му, че Тракия била обитавана именно отъ пелагони-пеласги. При това Фикъ не се произнася по-точно за отношението на пеласгитѣ къмъ хетититѣ.[1]) Обаче мнѣнието, че въ Тракия, прѣди да дойдатъ тракитѣ, е живѣло племе сродно съ „малоазиятитѣ", може да се подкрѣпи донѣкадѣ и съ други аргументи.[2]) Ние ще обърнемъ внимание на слѣдното.

Къмъ Кария сочи „двойната брадва", символъ, който намѣрваме на монетитѣ на нѣкои тракийски царе;[3]) за тоя символъ ще говоримъ по-долу; може би тракитѣ сж го заели отъ по-старото население.[4])

Въ Критъ намѣрваме една рѣка Κεδρισός; *Fick* (ц. с. стр. 25) сближава това име съ името на планината Κίνδριον; правилната форма споредъ него е Κι(ν)δρισός. Ние пъкъ ще забѣлѣжимъ, че това име се съгласява, навѣрно не случайно, съ името на тракийския богъ Κενδρισός.[5]) И въ Тракия има едно мѣсто Κίνδρα.[6])

Томашекъ въ своето съчинение „Старитѣ траки" (die allten Thraker, II, 1), дѣто за пръвъ пѫть дава и систематично изложение на тракийската религия, съ право е приелъ Аполона въ редицата на тракийскитѣ богове.[7]) Многобройни надписи,[8]) въ които се срѣща Аполонъ съ различни прѣкори, свидѣтелствуватъ за живото му почитание въ Тракия. Не може да има съмнѣние, че тракитѣ не сж приели тоя богъ тепърва отъ гърцитѣ. *U.* v. *Wilamowitz — Moellendorff*[9]) е доказалъ, че гърцитѣ сж приели тоя богъ отъ „мало-

---

[2]) *Fick*, стр. 21. Споредъ сжщия ученъ и Ἴστρος е хетитско име, стр. 30. Друго, мнѣние у *Hirt*, цит. съч. 16.

[1]) *C. F. Lehmann* (Beiträge zur alt. Gesch. IV, 390) причислява пеласгитѣ къмъ „каритѣ" т. е. къмъ прѣдарийското негръцко население.

[2]) Споредъ *Knudtzon* хетититѣ били дошли отъ Тракия (в. *Lindl*, Cyrus, стр. 32.)

[3]) в. *Head*, Historia nummorum, стр. 240.

[4]) За разпространението на символа в. *S. Müller*, Urgesch. Europas, стр. 59.

[5]) За него в. *Reinach*, Revue des études Grecques XV, 1902, стр. 32 и моя рефератъ въ Пер. спис. кн. 63, стр. 470.

[6]) *Tomaschek*, Thrakar, II, 2, с. 85.

[7]) в. и *Domaszewski*, die Religion des römichen Heeres, стр. 53.

[8]) в. *Dumont*, Mélanges d'Archéologie, и надписитѣ публикувани въ Мсб. м. 16—17 стр. 72. — *Tomaschek*, ц. с. II, 1, стр. 48.

[9]) Въ спис. *Hermes*, 38 (1903), стр. 575 сл. Ср. и *Hommel*, ц. с. стр. 53.

азиатското“ население, сѫщото, което е живѣло и въ Тракия. Самото име Аполонъ не е гръцко. Значи, ние ще трѣбва да приемемъ, че и въ Тракия тоя богъ е много старъ и е заетъ отъ по-старото население.

Сѫщото, по всѣка вѣроятность, ще важи и за Артемида.

Говорихме по-горѣ за религията на пеласгитѣ.[9a]) Интереснитѣ бѣлѣжки на *Fick* по тоя въпросъ хвърлятъ свѣтлина и въ Тракия. Херодътъ (IV, 33) ни разказва за нѣкакви си таинствени ἱρά (жертви), увити въ пшенична слама, които тракийскитѣ и пеонски жени принасяли на „царица Артемида“ (Ἀρτέμιδι τῇ βασιλείῃ) и които играятъ роль и въ култа на хиперборейцитѣ.[1]) Въ тия таинствени жертви се криелъ споредъ вѣроятното прѣдположение на *Schroeder* символъ на демона на плодородието. И обичаятъ въ тоя култъ, да се принася въ жертва магаре, ще трѣбва да се припише на първобитното население на Тракия; трѣбва да забѣлѣжимъ, че градъ Лампсакъ, дѣто и въ историческо врѣме още се принасяла подобна жертва на Приапа,[2]) лежи близу до старитѣ пеласгийски градове на Пропонтида. Едва ли можемъ да се съмнѣваме, че магарето като символъ на производителната сила на природата, ще да е играло роль въ култа на малоазиятското-тракийско прѣнаселение.[3])

Въ тая свързка принадлежи най-послѣ и *Хермесъ*.[4]) Споредъ Херодота (V, 7) Хермесъ билъ най-високиятъ богъ на тракийскитѣ князе; тѣ го почитали като свой родоначалникъ. *Томашекъ* съ право прѣдполага, че тоя богъ и въ Тракия ще да е носилъ име Хермесъ, както и въ Гърция.[5]) И тоя богъ произхожда отъ „малоазиятското“ население,[6]) отъ което сѫ го възприели гърци и траки; затова и у двата народа богътъ се явява съ сѫщото име.

Тия отношения между Тракия и „малоазиятскитѣ“ племена не ще изгубятъ смисъльта си, дори и да не се потвърди мнѣнието на Фика, че вѫтрѣшностьта на Тракия била обитавана отъ пеласги; въ такъвъ случай ще трѣбва да приемемъ, че това влияние върху

[9a]) Изобщо за Фаллоса въ обредитѣ в. *Dieterich*, Mutter Erde, стр. 92 сл.

[1]) За тоя култъ в. *Schroeder*, Archiv für Religionswissenschaft, т. VIII, стр. 69 сл. и моя рефератъ въ *Пер. сп.* кн. 66, стр. 130.

[2]) в. *Schroeder*, цит. м. стр. 78.

[3]) в. *Schroeder*, стр. 77.

[4]) в. *Fick*, ц. с. стр. 66. 145.

[5]) в. и моята статия въ *Пер. спис.* кн. 63 (1902) стр. 733.

[6]) И споредъ *Hommel*, ц. с. стр. 53, Хермесъ произхожда отъ М. Азия.

Тракия е упражнено отъ „каритѣ“ („малоазиятското“ население), които сигурно заимали и брѣговетѣ на Тракия и които се явяватъ като носители на по-старата микенска култура, както ще видимъ по-долу. Тракия е била изложена на влияние отъ страна на прѣдмикенската и микенската култура изобщо: не е чудно, значи, че съ тия културни елементи сж проникнали и религиозни прѣдстави.[1])

III.

Слѣдъ тия бѣлѣжки за племената, можемъ да се обърнемъ да разгледаме на кжсо най-старата култура на странитѣ около Егейското море.

Слѣдъ каменния вѣкъ непосрѣдствено иде въ Гърция тъй наречената *прѣдмикенска* култура, която е повлияна силно отъ Египетъ; това е първата метална епоха — и то *бронзова*.

Най-стари сж находкитѣ отъ тая епоха въ Критъ, за които ще споменемъ по-долу; тѣ сж отъ третото хилядо пр. Хр. Гробоветѣ, намѣрени по островитѣ на Егейско море, въ Гърция и Мала-Азия, даватъ понятие за тая култура; тѣ иматъ форма на 4-жгълни ковчези; на всѣка страна иматъ по единъ голѣмъ камъкъ, единъ въ основата и единъ като покривъ; на едната страна има отворъ, прѣзъ който се влиза въ гроба. Тия гробове сж общи за нѣколко трупа. Формата имъ произхожда отъ Египетъ и се разпространила по цѣла Европа. Въ тѣхъ намѣрваме кинжали и брадви отъ бронза, и сребърни издѣлия. Нѣма вече камънни орждия; срѣщатъ се само бръсначи отъ обсидианъ. Глиненитѣ сждове сж груби, глината смѣсена съ пѣсъкъ, за да бжде по-трайна. Въ орнаментиката особено сж характерни спирални мрѣжи, надраскани съ глината, произходещи отъ Египетъ; произвеждатъ се и хубави сждове отъ камъкъ (особено мраморъ); въ тѣхъ орнаментитѣ сж изпжкнали. Срѣщатъ се и статуетки, най-вече женски; нѣкои сж изработени погрижливо, иматъ ржцѣ и крака, други сж много несъвършени.[1a])

Тая култура се повлияла и въ сѣвернитѣ области, дѣто е приета въ чисто каменна епоха: въ Босна, Сърбия, Седмиградско, и на други мѣста въ сѣверната часть на Балкански полуостровъ.[2])

Особно сж интересни находкитѣ въ островъ *Мелосъ* (при село Филакопи), защото прѣдставятъ непрѣкжснато развитие отъ

---

[1]) В. изобщо *S. Müller*, Urgeschichte Europas. стр. 34 и на други мѣста.

[1a]) Образи у *Perrot* и *Chipiez* VI, стр. 738 сл.

[2]) *S. Müller*, цит. съч. стр. 30 сл.

начало на културата до микенската епоха.[1]) Значението си тоя островъ дължалъ на обсидиана, отъ който се приготвяли каменни издѣлия (ножове, копия и пр.); обсидианътъ отъ тукъ се е изнасялъ и въ другитѣ острови и въ Гърция. Въ най-долния слой — различаватъ се четири слоя — сж открити само чиреши: керамичнитѣ издѣлия сж били правени съ ржка и сж полирани, нѣкои сж снабдени съ драскотини. Въ втория слой се забѣлѣзватъ слѣди отъ кжщи; глиненитѣ издѣлия показватъ праволинейни геометрически орнаменти; нарисувани сж често и органически сжщества (птици, риби и пр.). Третиятъ слой прѣдставя вече укрѣпенъ градъ; въ кжщитѣ имало вече и стѣнна декорация. Употрѣбя се вече грънчарското колело, орнаментиката е съ криви линии и натуралистични мотиви; позната е вече бронза и олово. Четвъртиятъ слой принадлежи на микенската култура (в. по-долу); въ керамиката се забѣлѣзва понататъшно развитие на домашната индустрия; но покрай това почва внось на микенски вази; забѣлѣзва се и влияние отъ Критъ.

Непосрѣдствено прѣдъ микенската епоха спада тъй наречената *протомикенска* бронзова епоха, която още малко е извѣстна; керамическитѣ издѣлия показватъ извѣстенъ напрѣдъкъ сравнително съ прѣдишната епоха; тѣ сж добрѣ изпечени и нарисувани съ геометрически орнаменти.[2])

Микенската култура, къмъ която прѣминуваме, носи името си отъ мѣстото, дѣто е открита най-напрѣдъ отъ *Шлимана.* Това име може да се употрѣбя и сега, защото се е вкоренило, но не трѣбва да се свързва съ него прѣдстава, че изходната точка на тая култура е Микена (въ Арголида); днесъ е вече явно, че центърътъ ѝ трѣбва да се търси въ Критъ. Други главни мѣстонахождения на тая култура сж: Тиринтъ, Орхоменъ, крѣпостьта *Гулась* на Копаидското езеро (Беотия), акрополисътъ въ Атина и шестиятъ градъ въ Троя. Слѣди отъ нея срѣщаме и на други мѣста въ източна Гърция отъ Тесалия на с. до Лакония на ю.; въ западнитѣ мѣста на Гърция тя не е намѣрена; до като въ изт. Гърция цъвтѣла висока култура, на з. владѣяли още примитивни отношения; това се обяснява съ обстоятелството, че елементитѣ на по-високата култура сж дошли отъ истокъ.

---

[1]) Разкопкитѣ въ Мелосъ сж правени подъ ржководството на *Hogarth* въ 1898—9 г.; в. *Lenschau,* Iahres bericht über griech. Gerchichte стр. 117 сл. (= Iahresber. über die Fortschritte der klass. Altertumsviss. 1904).

[2]) в. *S. Müller,* ц. съч. стр. 35.

Епохата на микенската култура може да се опрѣдѣли. Единъ скарабей съ името на египетския фараонъ Аменофисъ II (ок. 1461—1436) е намѣренъ въ Микена; други съ името на Аменофисъ III (1427—1392) — въ Микена и въ Родосъ; скарабеи съ името на съпругата на Аменофиса III сж намѣрени въ Микена, въ Родосъ (въ гр. Ялисосъ), въ Фестъ и въ Саламинъ (Кипръ).

Въ сжщата епоха въ Египетъ се забѣлѣзва влияние на микенската култура, особено въ областьта на изкуството. На Тутмозисъ III (ок. 1500 пр. хр.) донасятъ подаръци „голѣмцитѣ на страната Кефти (вѣроятно Критъ) и на островитѣ, които се намѣрватъ въ морето“; между тия подаръци виждаме вази, прилични на микенскитѣ. Въ некрополитѣ на Гуробъ (ок. 1400—1250 пр. хр.) и Кахунъ (ок. 1100) сж намѣрени микенски глинени вази, съ които било внасяно въ Египетъ може би дървено масло. Тия бѣлѣзи явно свидѣтелствуватъ за сношенията на Египетъ съ микенския свѣтъ[1]). Можемъ слѣдователно да приемемъ, че разцвѣтътъ на микенската култура пада въ половината на второто хилядо пр. Хр.

Най-важнитѣ центрове на микенската култура въ Арголида сж били *Тиринтъ* и *Микена*. Ние ще опишемъ на кратко крѣпостьта въ Тиринтъ, при която най-добрѣ може да се разбере планътъ на крѣпость въ микенска епоха.

Крѣпостьта на Тиринтъ,[2]) далечъ отъ морето 2 км., се издига надъ скалистъ хълмъ високъ 10—18 м.; палатътъ заима южната по-голѣма половина на скалата; сѣверната часть на крѣпостьта още не е изкопана. Стѣната, която обикаляла хълма, е съградена отъ голѣми неодѣлани камъни („киклопски“ стѣни); първоначалното тя се е издигала ок. 20 м. надъ равнината; дебела е ок. 7—8 м., а на ю и ю.-и. достига дебелина до 17½ м.; въ тая часть на стѣната се намѣрватъ галерии,[3]) покрити сводообразно съ голѣми камъни, прѣзъ които се влиза въ голѣми стаи лежещи въ стѣната; послѣднитѣ сж служили навѣрно като складове.

На източната страна се намѣрва главната порта, до която се достига по една рампа; тя не е била затворена съ врата. Като минемъ прѣзъ нея и вървимъ къмъ ю., достигаме до една вжтрѣшна

---

[1]) *Steindorff*, die Blütezeit der Pharaonenreiches, стр. 93 сл.

[2]) в. *Luckenbach*, Abbildungen zur alten Geschichte, 5 изд. обр. 3 и сл. Цитираме това помагало, защото по евтината си цѣна може да бжде достжпно всѣкиму. Извѣстно е съчинението на *Perrot* и *Chipiez*, Histoire de l'art dans l'antiquité т. VI (La Grèce primitive, l'art mycénien).

[3]) в. *Luckenbach* обр. 5.

порта; около 45 крачки по-нататъкъ срѣщаме площадка, прѣзъ която се издига голѣмъ пропилей (врата между двѣ хали съ по два стълба); прѣзъ него се влиза въ прѣддворъ, дълъгъ ок. 35 м. отъ с. къмъ ю.; отъ тамъ прѣзъ единъ по-малъкъ пропилей се влиза въ посланъ дворъ (15·75×20·25 м.), обиколенъ отъ вси страни съ колонада; на южната страна на тоя дворъ се намѣрвалъ кѫщниятъ алтаръ; на срѣдната сѣверна страна се издигалъ малъкъ вестибулъ съ два стълба; отъ него водятъ три врати въ една прѣдзала, на сѣверната страна на която тоже има врата; прѣзъ нея се влиза въ залата за мѫжетѣ (мегаронъ), дълга 11·80 м., широка 9·80 м.; нейниятъ покривъ, въ срѣдата отворенъ, се подпиралъ отъ четири стълба; тъкмо подъ отвора на покрива се намѣрва огнището. Задъ прѣдзалата на мегарона има коридори, които водятъ къмъ банята; нейниятъ подъ се образува отъ една каменна плоча, тежка ок. 20.000 кгр. — Отдѣлно отъ мѫжкото жилище въ източната страна на зданието се намѣрвало женското жилище, което по устройство прилича на мѫжкото. По-нататъкъ срѣщаме други помѣщения, които служили може би за складове. Задъ мегарона има единъ дворъ, отъ които прѣзъ каменна стълба се достига до една задня врата.

Планътъ на тоя царски палатъ е типиченъ. И описаниятъ отъ Хомера палатъ въ сѫществените си чърти отговаря на тиринтския,[1]) както изобщо описаната отъ Хомера култура отчасти е идентична съ микенската (по-сетнѣшната епоха); това е културата на ахейцитѣ, за произхода на която ще говоримъ по-долу.

Крѣпостьта въ *Микена* (С. И. Арголида), 15 км. далечъ отъ брѣга, лежи близу до проходитѣ, които водятъ къмъ Истма. Хълмътъ, на който се издигала крѣпостьта, е 278 м. високъ; къмъ и. е скързанъ съ планината Елиасъ (800 м.), къмъ з. се снишава и се свързва съ другъ хълмъ, дѣто се намѣрвала една часть отъ *града;* трѣбва да забѣлѣжимъ, че подъ крѣпостьта се е намѣрвало едно население (градъ), отъ което сѫ се запазили малко остатъци. Заслужва да се споменатъ и пѫтищата, които водятъ прѣзъ планината къмъ Коринтъ: тѣ сѫ изсѣчени въ скалитѣ, или пъкъ основитѣ имъ сѫ направени отъ голѣми недѣлани камъни; надъ потоцитѣ има камънни мостове, изградени въ форма на фалшивъ сводъ (както галериитѣ въ стѣната на Тиринтъ). Планътъ на крѣпостьта прѣдставлява неправиленъ трихгълникъ, най-тѣсната страна

[1]) в. *Jebb,* Homer, стр. 237.

на който е обърната къмъ и. Ние нѣма да описваме тука подробно плана. Главната врата на крѣпостьта е прочутата *„лъвска порта,*[1]) която се защищава чрѣзъ една издадена напрѣдъ продълговата кула (на дѣсна страна); портитѣ и кулитѣ сж изградени отъ грижливо издѣлани, правилно наредени, четиржгълни камъни; самата порта се образува отъ двѣ каменни греди, изправени малко накриво, надъ които е поставенъ напрѣчникъ, който служи като горенъ прагъ; и тоя послѣдниятъ е каменень блокъ, дълъгъ 5 м., 2·5 м. високъ и повече отъ 1 м. дебелъ. Тая порта е била затваряна съ двукрилна дървена врата. За да се облекчи тежестьта, която лежала надъ горния прагъ на портата, надъ него е оставенъ въ стѣната единъ празенъ тржгълникъ; тоя тржгълникъ е изпълненъ съ една плоча, която съдържа слѣдния рельефъ: върху една алтаровидна подставка се издига единъ стълбъ, който нагорѣ се разширява и се свръшва съ своеобразенъ капителъ; отъ двѣтѣ страни на стълба сж изправени лъвове, които съ прѣднитѣ си лапи се опиратъ на подставката; главитѣ имъ, сега загубени, сж били обърнати къмъ приближаващия се.

Въ крѣпостьта привличатъ нашето внимание гробоветѣ, открити близу до лъвската врата. Гробището е заградено съ двоенъ кржгъ отъ изправени каменни плочи; самитѣ гробове (шесть) сж издълбани вертикално въ скалитѣ (Schachtgräber) и съдържали 19 скелета мжжки и женски, затрупани, така да се каже, съ скъпоцѣнности отъ всѣкакъвъ видъ (златни маски, диадеми, пръстени, гривни, оржжия, металически съдове, златни идолчета и пр.). Надгробнитѣ стълбове (стели) сж покрити съ рельефи които изображаватъ сцени отъ ловъ и битка; отгорѣ и отдолу на рельефа, има спирали. Открить е и алтарътъ, който служилъ за култа на мртвитѣ. Въ града при крѣпостьта сж открити и други гробове, подобни на споменатитѣ; тѣ сж изсѣчени хоризонтално въ скалитѣ и сж по-бѣдни. Тѣ се дѣлятъ на 3 части: *дромосъ* (проходъ), *стомионъ* (врата) и собствена гробна стая и образуватъ прѣходъ къмъ тъй нареченитѣ *„куполни гробници“;* отъ тѣзи най-забѣлѣжителна е тъй нареченото *„съкровище на царя Атрея;*[2]) то има слѣдното устройство. Единъ отгорѣ открить коридоръ (дромосъ) широкъ 5 м., дълъгъ 35 м., обхванатъ отъ странитѣ съ стѣни отъ квадратни камъни, води къмъ единъ порталъ, високъ $5\frac{1}{2}$ м., долу 3 м., горѣ $2\frac{1}{2}$ м. широкъ; отгорѣ

[1]) *Luckenbach.* fig 8.

[2]) *Luckenbch,* fig. 9—11. Въ старо врѣме тия гробници се считали за съкровища.

той е покритъ съ два голѣми камъка, отъ които по-голѣмиятъ е ок. 1·17 м. дебелъ, дължъ ок. 9 м. и широкъ 4 м. (тежи около 120.000 кгр.); надъ тѣхъ е оставенъ облекчителенъ трижгълникъ (както при лъвската порта); самата врата на портала е била дървена. Отъ портала се влиза въ едно куполообразно пространство (Tholos), което е служило навѣрно за принасяне жертви на умрѣлия; то прилича на голѣмъ каменен кошеръ (15 м. диаметъръ и сжщо толкова височина) и се образува отъ 33 хоризонтални каменни пръстени, които нагорѣ постепенно се стѣсняватъ. Отъ вжтрѣ стѣната била покрита съ бронзови орнаменти. Отъ Толоса се влиза надѣсно въ една четиржгълна гробница, която била украсена съ алабастрови плочи и бронзови орнаменти.

Горѣописанитѣ гробници сж били фамилни; труповетѣ не сж изгаряли, а може би балсамирали; на лицето на умрѣлитѣ князе се поставяла златна маска; туряли въ гроба и много други прѣдмети, необходими на умрѣлия въ задгробния му животъ споредъ тогавашната вѣра.

Подобни гробници сж открити и на други мѣста. При Микена има още шесть; има при Херайонъ (Арголида), Вафио (Лакония), Кампосъ (Месения), Мениди и Торикосъ (Атика), Орхоменъ (Беотия), Димини (Тесалия) и пр.

Други крѣпости тукъ нѣма да описваме; ще се спремъ само при находкитѣ въ *Троя,* които за насъ прѣдставятъ особенъ интересъ.[1]) Около 5 км. далечъ отъ Хелеспонта (Дарданелитѣ) се издига хълмътъ *Хисарлжкъ* — 30 м. високъ, който къмъ с. се спуща стръмно надолу, къмъ ю. пъкъ прѣминува съ слаба наклонность въ единъ дължъ хребетъ. Въ основата на тоя хълмъ едно врѣме се съединявали два потока: Скамандеръ (дн. Мендере), и Симоеисъ (дн. Думбрек-су). Това мѣсто е било обитавано непрѣкжснато хиляди години. Различаватъ се ясно деветъ слоя (поселения).

Най-старото поселение (ок. 3000 г. пр. Хр.) принадлежи на каменния вѣкъ; тамъ сж намѣрени груби каменни брадви, чукове, игли и шила отъ кость, груби глинени сждове, работени съ ржка и печени на открить огънь, много отъ тѣхъ на первата си иматъ дупки, за да се окачватъ съ врѣвь надъ огъня. Като украшения по тѣхъ сж надраскани или нарисувани съ бѣла боя паралелни линии и зигзаци.

---

[1]) Главното съчинение: *Dörpfeld,* Troia und Ilion, 2 тома 1902. не бѣ ни достжпно; възползувахме се отъ статията на *E. Kalinka* въ Zeitschr. für österr. Gymnasien 1904, стр. 613 сл., която добрѣ ориентира върху находкитѣ въ Троя.

Слѣдното поселение[1]) (втория градъ) е съществувало дълго врѣме и може да се отнесе тоже въ трето хилядо пр. Хр.; стѣната на крѣпостьта била два пѫти разширявана. Тя е изградена отъ глинени, сушени на слънце тухли върху една малко полѣгата основа отъ недѣлани камъни, слѣпени съ калъ. Стѣнитѣ съ били укрѣпени съ кули, междината между които била ок. 10 м.; тѣ се издавали отъ стѣната малко напрѣдъ. Устройството на портитѣ (три или четири) е било различно въ тритѣ градежни периода. Въ първия периодъ пѫтьтъ на входа се продължава задъ собствената порта между двѣ дебели стѣни; тукъ неприятельтъ билъ спиранъ слѣдъ като прѣвзималъ самата порта. Тая крѣпость била прѣвзета и унищожена. При подновяването на стѣнитѣ прѣдишната система била изоставена; сега двѣтѣ стѣни, между които се намѣрвала вратата, били направени дебели ок. 7—8 м., чрѣзъ което произлѣзла голѣма кула, широка 18 м. Въ третия периодъ най-сетнѣ портата е вече *пропилей*.

Кѫщитѣ въ третия градеженъ периодъ на това поселение имать прѣдзала и една единствена стая за живѣене. Основата на стѣнитѣ била отъ недѣлани камъни, самитѣ стѣни съдържали дървени напрѣчници (греди), пространството между които било изградено съ глинени тухли; отвънка стѣнитѣ били излѣпени съ глина, смѣсена съ калъ; стрѣхата била широка, за да се пазятъ стѣнитѣ отъ дъжда; покривътъ билъ плосъкъ, покритъ съ земя. На заднята страна на кѫщата двѣтѣ стѣни били продължени задъ заднята стѣна, та образували единъ покритъ сайвантъ (тремъ). Най-голѣмата кѫща е навѣрно царскиятъ палатъ; въ него стаята за живѣене е 10 м. широка, 20 м. дълга; почти въ срѣдата ѝ има околчеста издигнатина, дѣто се намѣрвало огнището. Покрай нея има други по-малки здания за фамилията и прислугата; тѣ всички съ обърнати къмъ единъ дворъ, покритъ съ чакълъ, въ който се влиза прѣзъ единъ пропилей; отъ обиколната стѣна на двора се издаватъ на вѫтрѣ direци, които навѣрно подържали покривъ, тъй че около двора се образувала единъ видъ покрита колонада.

Въ тая епоха вече е изнамѣрена пещьта за печене на глината, сѫщо и грънчарското колело; отъ вазитѣ най-очебийни съ вази съ лице (уста, носъ и пр.)[2]) и вази въ форма на животни; характерни съ и чаши съ двѣ дръжки, кани съ дълга извита шия. Между другитѣ находки особено се изтъква „съкровището на Приама“ и

[1]) в. *Luckenbach*, fig. 2.

[2]) в. *Perrot* и *Chipiez*, VI, стр. 905.

други съкровища, които съдържатъ златни диадеми, гердани, гривни, около 10.000 златни пръстени, златни и сребърни сждове, игли отъ бронза, злато, сребро и електронъ, перли отъ злато, фаянсъ, карнеолъ, оржжия отъ бронза и пр.; има езици и пръчки отъ сребро и електронъ, които сж служили навѣрно като размѣнно срѣдство. Желѣзото още не е познато, бронзата съдържа 90% мѣдь и 10% калай. Покрай това се срѣщатъ още и старитѣ каменни оржжия. За отбѣлѣзване сж многобройнитѣ прешлени за вретено, нѣкои отъ които съдържатъ знакове (навѣрно букви). Има идолчета отъ олово, камъкъ, кость и глина, първи опити да се прѣдадатъ човѣшкитѣ чърти.

Крѣпостьта на втория градъ била изгорена, навѣрно слѣдъ нѣкаква дълга обсада. Извѣстие за това може би е спазено въ гръцкото сказание за първо разрушение на Троя дълго врѣме прѣди Ахила и Хектора. Шлиманъ мислѣше, че е открилъ въ тоя слой Хомеровата Троя; но това послѣ се указа невѣрно.

Подобни глинени издѣля, както въ втория градъ, сж открити въ могили на Тракия и Фригия. Обичаятъ да се правятъ могили на мртвия е тракийски; той е донесенъ въ Троада и Фригия отъ тракитѣ, които дошли отъ Европа. Може да се прѣдполага, че честото подновяване на тоя градъ, слѣдъ разрушение, стои въ връзка съ нахлуването и натиска на индогерманскитѣ племена въ Мала-Азия.

Слѣднитѣ поселения сж бѣдни и не заслужватъ голѣмо внимание. Иде послѣ *шестиятъ градъ*, чиито жители тоже сж били индогерманци (трако-фриги). Това е *Хомеровата Троя*. Крѣпостната стѣна на тоя градъ обхваща пространство ок. 2 ha (дълга е ок. 540 м.). Горнята половина на стѣната е дебела ок. 2 м.; а долнята т. е. основата, която е малко полѣгата, достига дебелина до 5 м.; тя е направена отъ хубаво издѣлани квадратни камъни. Разпознати сж кулитѣ, 4 градски порти и кладенецътъ на крѣпостьта. Вжтрѣ зданията се издигали на концентрични тераси; отъ тѣхъ не е запазено нищо. Покривътъ навѣрно билъ плосъкъ, покритъ съ земя, и на краищата по-нисъкъ, отколкото въ срѣдата, за да се стича дъждътъ. Покривътъ на прѣддверието отпрѣдъ билъ подпрѣнъ съ дървени стълбове върху каменни бази.

Индустрията не стои тъй високо, както архитектурата. Металнитѣ сждове се срѣщатъ по-рѣдко; срѣщатъ се отдѣлно и хубаво полирани камънни оржжия; и тукъ още нѣма желѣзо. Керамиката достига върха на развитието си; техниката е „микенска“; внасяли се много микенски вази, но сжщо се и подражавали на мѣстото.

Тоя шести градъ е едноврѣменен съ крѣпоститѣ на Микена и Тиринтъ и пада въ втората половина на второто хилядо пр. Хр. И тоя градъ е билъ разрушенъ.

Първитѣ жители на *седмото поселение,* обитавало най-малко три вѣка, тоже сж били Трако-фриги; то било бѣдно население. Това население било смѣнено отъ друго, което градило и нови жилища и имало и своя керамика: сждове съ дебели стѣни, правени съ ржка, печени на открить огънь; тѣ иматъ характерни изпжкнали наддатки (Buckelkeramik); намѣрени сж брадви и чукове отъ бронза и калъпи, въ които били изливани. Подобни находки има въ Унгария. Прѣдполага се, че носители на тая култура сж били кимерийци или сродни съ тѣхъ племена; тѣ сж държали въ Троя навѣрно прѣзъ цѣлия VII в. пр. Хр.

Слѣднитѣ поселения (гръцки) тукъ не ни интересуватъ.

Остава да кажемъ нѣколко думи и за находкитѣ въ *Критъ,*[1]) които по блѣскавитѣ си резултати надминаха всѣкакво очакване. Тоя островъ много рано билъ изложенъ на източни влияния и игралъ важна роля като посрѣдникъ между Европа и Изтокъ.

Старото значение на Критъ бѣше ни вече извѣстно отъ традицията, на която обаче историцитѣ не искаха твърдѣ да вѣрватъ. Споредъ извѣстия у старитѣ въ гр. Кносъ царувалъ *Миносъ,* синътъ на Зевса и Европа, дъщерята на Феникса. Зевсъ въ форма на бикъ я отвлѣкълъ отъ Финикия въ Гортинъ и се съединилъ съ нея. Споредъ Тукидида Миносъ за първъ пжть основалъ морска сила и владѣялъ морето; той прогонилъ каритѣ отъ островитѣ и колонизиралъ Цикладитѣ. Споредъ Херодота каритѣ подъ име „Лелеги“ били поданници на Миноса[2]) Сказанието разказва и за походъ на Миноса противъ Атика; Атинянитѣ, побѣдени, трѣбвало да изпращатъ всѣки 7 години трибутъ отъ благородни дѣвици и младежи на минотавъра, който живѣлъ въ Лабиринта. Тезей найпослѣ освободилъ града отъ това задължение. И въ това сказание се крияТъ може би исторически спомени.[3])

---

[1]) Литературата по разкопкитѣ въ Критъ е указана у *Бузескулъ,* Введеніе въ исторію Греціи, стр. 437., който дава и описание на по-важнитѣ находки. Добрѣ ориентиратъ и статиитѣ на *S. Reinach,* въ спис. L'anthropologie, т. XIII (1902) и т. XV (1904). В. сжщо *Drerup,* Homer, 1903 г., статията на *E. Peroutka* въ Listy filologické 1905, стр. 321 сл. 401 сл.; за послѣднитѣ открития в. *Karo,* въ Archiv. f. Religionswiss. VIII, стр. 511 сл.

[2]) *Busolt,* griech. Gesch. I² 334 сл.

[3]) Навѣрно и на други мѣста критянитѣ установили властьта си: в. *Fick,* цит. съч. стр. 27 сл.

Центърът на микенската култура е срѣднята часть на Критъ, дѣто се намѣрвали по-сетнѣ гръцкитѣ градове Кносъ, Гортинъ, Ликтъ, Милетъ, Ликастъ, Фестъ, Ритионъ. Въ източнитѣ и западнитѣ планински части на острова седѣли още и въ историческо врѣме негръцки племена. Най-важният градъ въ по-старо врѣме билъ Кносъ, който лежи въ срѣдата на сѣверния брѣгъ, единъ часъ далечъ отъ морето въ една хълмиста мѣстность. Разкопкитѣ при Кносъ сж правени отъ англичанина *A. Evans* отъ 1900 г. нататъкъ. Най-долният слой, който намѣсти достига до 7·50 м., прѣдставя младия каменен периодъ: намѣрена е глина, произходеща отъ стѣнитѣ на колибитѣ, намѣрени сж брадви отъ серпентинъ, ядеитъ, кжсове отъ обсидианъ и черновати глинени сждове съ вдълбени орнаменти, изпълнени съ варь. Въ най-горния пластъ на тая епоха сж намѣрени нѣща отъ „прѣдмикенската“ култура, която е повлияна силно отъ Египетъ (първа бронзова епоха); особно сж характерни тъй наречените сждове — „Камаресъ“ (по пещерата Камаресъ, дѣто ги намѣрили за първъ пжть) отъ хубава червена глина, нашарени съ разни бои (най-често съ бѣла), и отъ различна форма.[1])

Надъ тоя слой лежатъ остатъцитѣ отъ обширенъ микенски палатъ. Ние не можемъ тукъ да описваме подробно плана, защото нѣма още окончателни публикации на находкитѣ. Разнитѣ помѣщения на палата: стаи, колонади, архиви, алтари и свѣтилища съ образи и оброчни дарове и др. се групиратъ около единъ голѣмъ вжтрѣшенъ дворъ. „Сжществен характеръ на тая архитектура, ако гледаме само плана, е нейната свързаность, прѣдпочитане прави жгли и прави лини, постояненъ стремежъ, да установи лесни и многобройни сношения между разнитѣ зали и съ вънкашността“ (S. Reinach). Сложният планъ на тоя палатъ ни напомнюва гръцкото сказание за лабиринта, жилището за Минотавъра. Освѣнъ това има магазини, дѣто сж намѣрени голѣми делви, въ които се държало вино и масло; въ нѣкои отъ стаитѣ подъ пода сж открити четиржгълни скривалища, затваряни отгорѣ съ плоча. Намѣрена е работилница за фабрикация на файансъ и една за изтискване дървено масло; има и баня, и канализация подъ зданието, съ която сж свързани и тржбитѣ за клозетитѣ.

120 м. къмъ и. отъ сѣверния входъ на палата Евансъ е открилъ царската вила на два или три етажа; тя има една зала.

[1]) *S. Müller*, стр. 31.

(11·50 м. дълга, 4·55 широка), която на дъното е малко издигната и съдържа една ниша, дѣто сж намѣрени остатъци отъ тронъ. — На с. отъ сѣверозападния жгълъ на палата е намѣренъ единъ театъръ, който служилъ вѣроятно за игри и култови церемонии. Както палатътъ, тъй и другитѣ кжщи сж имали нѣколко етажа съединени съ стълба.[1])

Палатътъ въ Кносъ въ разни врѣмена билъ прѣстроянъ и разширянъ; той билъ разрушенъ въ 13/12 в. пр. Хр. Хронологията на находкитѣ въ Кносъ още не е установена сигурно. *Reinach*[2]) дава приблизителна хронологическа таблица. Разцвѣтътъ на тая епоха, която може да се нарече „критска", пада вѣроятно 2000—1500 пр. Хр.

Другъ палатъ е открытъ отъ италиански учени (отъ 1900 г. нататъкъ) при *Фестъ*[2]) около 4 км. далечъ отъ срѣдата на южния брѣгъ на острова. Наблизу сж намѣрени и 12 сводообразни гробници съ множество прѣдмети. Планътъ на Фестоския палатъ е по-простъ и по-прѣгледенъ отъ тоя въ Кносъ. Забѣлѣжително е, че тия палати не сж обградени съ стѣни, както тия въ Гърция.[3a])

Остатъцитѣ отъ палатитѣ въ Фестъ и Кносъ напослѣдъкъ сж проучени грижливо отъ *W. Dörpfeld.*[4]) Споредъ него трѣбва въ Фестъ да се различаватъ два палата: единъ по-старъ, и другъ — по-новъ; тѣ се различаватъ и по начина на градежа и по намѣренитѣ керамически издѣлия. Сжщото е и въ Кносъ и въ Агиа-Триада (близу до Фестосъ). — Планътъ на по-старитѣ палати въ Критъ се отличава отъ тоя на палатитѣ въ Тиринтъ и Микена: тѣ нѣматъ голѣми зали (μέγαρον), както въ тиринтския палатъ. Върху развалинитѣ на разрушенитѣ и затрупани палати били изградени нови, които по планъ и техника се отличаватъ отъ по-старитѣ: тѣ вече съдържатъ като центъръ единъ голѣмъ мегаронъ (широка зала съ прѣдзала); въ Фестъ тоя мегаронъ се отваря къмъ единъ дворъ. — По-нататъкъ *Dörpfeld* сравнява критския палатъ съ микенско-хомеровитѣ: по техниката си и художествено обзаведване тѣ не се различаватъ сжществено. По плана си младитѣ критски палати образуватъ прѣходна стъпень между старокритскитѣ и ахейскитѣ палати; тѣ иматъ мегаронъ като ахейскитѣ, обаче художе-

[1]) в. обр. 1—3 у *Reinach,* L'Anthopologie, 1904, стр. 258.
[2]) Ibid. стр. 295.
[3]) Литературата по разкопкитѣ въ Фестосъ е указана и въ Archiv. für Religionswissenschaft VII, 1904; стр. 264.
[3a]) По тоя въпросъ вж. *E. Kornemann,* въ *Klio,* т. VI, стр. 171, сл.
[4]) Mittheil. d. Archäol. Instit. Athen XXX, 1905, с. 257 сл.

ственото обзаведване на мегарона е както въ старокритскитѣ палати. И находкитѣ въ по-младитѣ критски палати се съгласяватъ по-добрѣ съ находкитѣ на ахейскитѣ палати въ Гърция, отколкото съ тия въ старокритскитѣ. — *Dörpfeld* изтъква обстоятелството, че единъ народъ, когато си присвоява чужда по-висока култура, възприема наистина чуждата градежна техника и художествена обеззавеждане, но често си запазва стария планъ на къщата и приема, че същото е станало и съ ахейцитѣ; тѣ приели културата отъ оня народъ, който въ Критъ достигналъ висока културна стъпень; когато прѣвзели Критъ, тѣ разрушили старокритскитѣ палати и карали да имъ строятъ новитѣ палати по другъ планъ, който тѣ донесли съ себе си.

Интересно е да се забѣлѣжи, че никоя отъ микенскитѣ крѣпости не лежи непосрѣдствено до морето; всички сж разположени на извѣстно разстояние отъ морето върху изолирани хълмове. Това ни очудва, особно ако вземемъ прѣдъ видъ, че микенскитѣ царе водили жива морска търговия. Причината на това ще да е билъ страхътъ отъ ненадѣйни нападения на пирати: морското разбойничество тогава било нѣщо обикновено. Затова избирали мѣста сигурни, по възможность близки до морето, но не непосрѣдствено до него. Същo трѣбва да обърнемъ внимание, че тия стари палати не сж били изолирани крѣпости: при тѣхъ е имало обикновенно градски поселения.

IV.

Въпросътъ за носителитѣ на микенската култура е много мжченъ и още не е разрѣшенъ.

Ние казахме вече по-горѣ, че малоазиатската група народи едно врѣме се е простирала и по о-витѣ на Егейското море и въ Гърция. *Kretschmer* е наклоненъ да вѣрва, че тая раса е носитель на микенската култура; гърцитѣ постепенно покорили и погълнали това население, тъй щото между „карийския„ и „елинския“ периодъ на тая култура трѣбва да се постави дълга прѣходна епоха.

R. v. Scala [1]) мисли, че образуването на тая култура се дължи на съвмѣстното живѣние на гърцитѣ съ малоазиатското племе.

Въ микенския стилъ *Furtwängler* [2]) различава два основни елементи: единътъ характеризира мжжетѣ съ леко облѣкло, женитѣ

[1]) у *Helmolt*, Weltgeschichtte IV, 259.

[2]) Antike Gemmen III, 15 (цит. у *Pöhlmann*).

съ диплени рокли, прѣдпочита за мотиви лъвове, сфинксове, грифове, палми; другиятъ нѣма подобни украшения, мжжетѣ прѣдставя съ военно облѣкло, женитѣ — съ гладъкъ хитонъ. Нѣкои[1]) прѣдполагатъ, че носителитѣ на втория елементъ сж именно гърцитѣ, които проникватъ отъ къмъ сѣверъ, а първия приписватъ на старото домашно население. Ала подобно заключение едва ли може да се приеме.[2])

Споредъ *Dörpfeld'a* носителитѣ на старокритската култура, която тъй силно е повлияла върху всички острови и брѣгове на егейското море, сж били *кари*, едно мнѣние, което по-рано вече изказа *Köhler;* палатитѣ пъкъ въ Тиринтъ и Микена и по-младитѣ въ Критъ[3]) наистина сж произлѣзли подъ влияние на „карийско“ изкуство, но тѣхни обитатели сж били вече *ахейцитѣ*, които си присвоили токоречи цѣлата култура отъ критянитѣ. Въ врѣме на Миноса ахейцитѣ завладѣли цѣлия Критъ и изтикали по-старото население; сега настжпва разцвѣтътъ на морската мощь на Миноса. Обаче часть отъ старото население се запазило въ източната и западната часть на Критъ (етеокрети и кидони). Dörpfeld прѣдполага, че разрушението на по-старитѣ палати отъ ахейцитѣ е станало около 1300 г. пр. хр. Карийското население, изгонено отъ Критъ и островитѣ, отишло въ Мала-Азия, дѣто го намѣрваме послѣ като кари и лики. Часть отъ него може би тогава се отправило къмъ з. и заселнало въ Италия подъ име етруски. *Dörpfeld* сжщо прѣпоржча да се употрѣбя за по-старата култура името „критска“ или „карийска“, а за по-новата — „микенска“ или „ахейска“. Ние по-горѣ употрѣбихме името „микенска култура“ като общо и за двата периода.

Съ право *C. F. Lehmann*[4]) е обърналъ внимание, че занимаващата ни проблема прѣдставя голѣми мжчнотии. Тая проблема е донѣкадѣ аналогична съ проблемата за отдѣлянето на сумерийския елементъ отъ старата вавилонска култура. Кои елементи въ гръцката култура трѣбва да се считатъ за специфично гръцки и кои трѣбва да се турятъ за смѣтка на каритѣ? Въ нашето досегашно понятие за гръцката култура има важни негръцки елементи. Ако искаме да отдѣлимъ тия негръцки, „карийски“ елементи, срѣщаме мжчнотията, че „карийската култура“ въ голѣмата си часть е непозната величина. Ясно е значи, колко е сложенъ въпросътъ. *C. F.*

---

[1]) *Lenschau,* цит. м. 128.

[2]) *Pöhlmann,* Grundriss der griech. Gesch. 3⁰ изд. стр. 14.

[3]) в. по-горѣ стр. 274.

[4]) Въ Reiträge zur alt. Gesch. IV 387 сл.

Lehmann е наклоненъ да приеме, че именно техническитѣ похвати и придобивки на микенската култура трѣбва да се припишатъ на негръцкия елементъ на населението. Сжщиятъ ученъ е обърналъ внимание на нѣкои сходства между микенската култура и тая на халдитѣ, именно въ областьта на техниката и култа. Това се обяснява съ обстоятелството, че халдитѣ (или урартейци, които обитавали Армения, прѣди да дойдатъ тамъ индогерманскитѣ арменци) сж се прѣселили въ Армения вѣроятно отъ къмъ Западъ, и то тепърва въ историческо врѣме. Това прѣселване ще да е въ свръзка съ тракийско-фригийското нахлуване въ М.-Азия.

Ние имаме нѣкои извѣстия и за други племена, които имали отечеството си въ Критъ или пъкъ прѣминували отъ тамъ. Така напр. тъй наречените *Pursta,* които въ врѣме на Рамзесъ III (ок. начало на 12 в. пр. хр.) нападатъ Египетъ по сухо и по море заедно съ други „морски и сѣверни“ племена и се поселяватъ послѣ по южния брѣгъ на Финикия подъ име *филистимляни,* произхождатъ отъ Критъ (= Кафторъ). Не може обаче да се каже, дали тѣ сж „кари“ или гърци.

Между племената, които нападали Египетъ намѣрваме и *Aqaiwaša,* които се идентифицирятъ съ Ἀχαιοί (ἈχαιFοί). *Meister*[1]) е доказалъ, че Критъ, прѣди да дойдатъ тамъ дорянитѣ е билъ населенъ отъ ахейци, сжщо както Лакедемонъ, Месения и Арголида. Не е изключена обаче възможността, че и прѣди самитѣ ахейци въ Критъ вече проникнали гръцки племена, които почнали да изтикватъ етеокретитѣ и кидонитѣ.[2])

Ние изложихме нѣкои по-важни мнѣния по въпроса за носителитѣ на микенската култура; както виждаме, той е далечъ още отъ окончателно рѣшение, което трѣбва да се отчаква тепърва отъ бждещето.

V.

Прѣди да говоримъ за *микенското изкуство,* което е цъвнало подъ влияние на източното изкуство, нека забѣлѣжимъ, че изкуството писане било вече извѣстно на носителитѣ на микенската култура. Още прѣди голѣмитѣ находки въ Критъ *Евансъ* бѣ установилъ двѣ системи микенско писмо; едно образно писмо, сродно съ хетитскитѣ хиероглифи, и друга система *линеарно* писмо, което

[1]) Dorer und Achäer, I Theil.

[2]) За горното в. *C. F. Lehmann,* ц. м. стр. 392 сл.

показва извѣстно сходство съ кипрското силабично писмо (послѣдното се е употрѣбявало дори до 4/3 в. пр. хр.[1]) Слѣди отъ това писмо сж намѣрени въ Критъ, Микена, Науплия, Мениди (Атика), Орхоменъ, Сифносъ, Египетъ (Гуробъ и Кахунъ).

Находкитѣ въ Критъ напълно потвърдиха догадкитѣ на Evans; въ Критъ сж намѣрени много написани глинени таблички.[2]) Срѣщатъ се надписи и съ мастило върху глинени сждове. За жалъ това писмо още не е прочетено. Можемъ да си прѣдставимъ, колко биха се увеличили познанията ни върху микенската култура, ако се удаде единъ день прочитането на това писмо. Впрочемъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че употрѣбата на глинени таблици за писане въ Критъ се дължи на вавилонско влияние.[3])

За *архитектурата*[4]) е характеренъ киклопскиятъ начинъ на градежъ: стѣнитѣ на крѣпоститѣ сж съградени отъ голѣми неодѣлани камъни, слѣпени съ глина; отпрѣдъ дупкитѣ между камънитѣ сж изпълнени съ по-малки камъни и глина. Хубаво издѣлани квадратни камъни се употрѣбятъ въ малко по-сетнѣшно врѣме. Техниката да се работи съ огромни камъни заслужва очудване. Гради се освѣнъ това и съ тухли отъ глина, смѣсена съ слама, печени на слънце; съ такива тухли се съгражда горнята часть на стѣнитѣ на крѣпоститѣ (въ Троя); въ Гърция се употрѣбятъ рѣдко, само при вжтрѣшни градежи. Въ Критъ се градило съ малки камъни и глина, съ дървени напрѣчници, които придаватъ по-голѣма якость на стѣната. И при градежа съ тухли се употрѣбя дървенъ материялъ (особно греди въ крайщата на стѣнитѣ).

Въ най-старитѣ крѣпостни стѣни (Троя, рѣдко въ Гърция) намѣрваме защитни кули, които се издаватъ на-напрѣдъ отъ стѣната; на портитѣ се обръща особно внимание; тѣ сж укрѣпени съ издадени нанапрѣдъ кули и иматъ дълги ходници.

Въ градежа на палатитѣ се употрѣбя вече дървенъ стълбъ (колона) върху каменна база: тоя елементъ е заетъ отъ Истокъ (Египетъ), но формата на стълба въ микенското изкуство е развита по особенъ начинъ; стълбътъ нагорѣ се разширява, прибавя се и валчесть капитель, който е прѣдстжпенъ на дорийския капитель. Стълбътъ се употрѣбя въ пропилеи (портика) и хали (Säulenhalle).

---

[1]) Вж. образецъ у *Maspero*, Histoire ancienne des peuples de l'orient, 5-о изд. стр. 824.

[2]) в. образецъ у *Drerup*, стр. 100.

[3]) *C. F. Lehmann*, Babyloniens Kulturmission einst und jetzt, стр. 6.

[4]) За слѣдното главно *Drerup*, Homer стр. 71 сл.

За разликата между критски и микенски палати говорихме вече по-горѣ.

Въ други отношения архитектурата е още несъвършена. Вертикалниятъ сводъ още не е изнамѣренъ. Така напр. портитѣ не сж покрити съ сводъ, ами горниятъ прагъ обикновено се образува отъ голѣмъ камененъ блокъ (в. по-горѣ и за архитектурата на гробницитѣ). И покривътъ на зданията билъ примитивенъ: плосъкъ покривъ отъ глина, почиващъ върху дървени напрѣчни греди.

Въ микенското изкуство нѣма още голѣми скулптурни произведения; имаме само *фигурини* отъ глина, файансъ, слонова кость, бронза. Напр. фигурка отъ слонова кость, доста повредена, на скачокъ, намѣрена въ Кносъ (у Drerup, обр. 84). Изображението на човѣка е още доста несъвършено. Много сполучливи обаче сж образитѣ на животни, които могатъ да се сравняватъ съ най-добритѣ творения на по-сетнѣшното гръцко изкуство.

Твърдѣ е развита *живописьта*. Микенската живопись е главно стѣнна декорация (фрески); въ Кносъ сж намѣрени фрески, които прѣдставятъ процесии отъ мжже и жени въ естествена голѣмина; боитѣ често сж още много прѣсни. Заслужва да споменемъ фигурата на единъ младежъ съ шарена прѣстилка, който носи една ваза (обр. 78 у Дрерупъ). Тѣлата на женитѣ сж изобразени съ бѣла боя, а тия на мжжетѣ съ тъмно-канелена. Има прѣдставени и малки сцени съ многобройни личности; въ една сж прѣдставени елегантни дами, накитени, твърдѣ деколтирани, облѣчени съ рокли на волани, съ спуснати черни коси: тѣ, както се вижда, водятъ оживенъ разговоръ. Имаме една рисунка на моминска глава (у Дрерупъ, обр. 79), бѣла и румена съ черни като смола коси; тоя профилъ, казва *S. Reinach* (Apollo, стр. 32), е тъй модеренъ, че ако би било възможно съмнѣние, ние бихме се колебали да го поставимъ въ XVI в. пр. хр. Има ловжийски сцени, прѣлестно изработени пейсажи и пр.

Много често се изображава бикътъ, било като фреска, било като рельефъ; тоя мотивъ е твърдѣ разпространенъ въ паметницитѣ на микенската епоха.

Имаме и барелейфи на алабастъръ, щукъ, камъкъ; и откжслеци отъ щукови рельефи, нащарени съ червена-кестенява боя, напр. една бича глава, сж запазени. — Особно трѣбва да се спомене една ваза отъ черъ стеатитъ, намѣрена при Агиа — Триада; тя е украсена съ рельефъ, който прѣдставя нѣкаква процесия отъ жътвари (обр. 95 у Drerup).

Особно била развита *металната индустрия:* златнитѣ и бронзовитѣ издѣлия показватъ чудно съвършенство. Нека споменемъ напр. бронзовата статуйка на оплакваща жена (обр. 51 у Дрерупъ); нейното облѣкло — рокля съ волани, е типично за микенското женско облѣкло; тая форма на облѣклото е произлѣзла подъ вавилонско влияние;[1]) послѣ оловната статуйка на мжжъ, облѣченъ само съ прѣдстилка и ека на рамената (обр. 50 ibid.)

Особно трѣбва да изтъкнемъ златнитѣ части отъ Вафио; на едната е прѣдставенъ въ рельефъ ловъ на диви бикове, на другата — бикове на паша (обр. 54 у Дрерупъ); на едно острие на мечъ сж прѣдставени четирма мжже съ голѣми щитове, какъ се биятъ съ разярени лъвове; на други мечъ е прѣдставенъ лъвъ, който гони антилопи (обр. 31); или е прѣдставена мѣстность съ папирусъ, въ която ихневмони гонятъ водни птици. Тия мотиви сочатъ къмъ Египетъ. Образитѣ на мечоветѣ сж инкрустирана работа, съ сребро и разноцвѣтно злато. На една сребърна чаша е прѣдставена обсада на градъ (обр. 29). Заслужватъ да се споменатъ и златнитѣ маски, които прѣдаватъ вѣрно чъртитѣ на умрѣлия; обичаятъ, да се покрива лицето на мрътвия съ маска, е много старъ въ Египетъ.

Високо развита е и *глиптиката;* техниката, да се рѣжатъ скжпоцѣнни камъни, произхожда отъ Вавилония. Имаме такива геми отъ карнеолъ, халцедонъ, сардониксъ, аметистъ. Мотивитѣ сж заети отъ изтокъ; напр. смѣсени фигури на човѣкъ и животно, разни демони съ магарешка и бича глава, крилати свинксове, грифове и пр. Срѣщатъ се и култови сцени съ рогове, дървета, стълбове и двойката брадва. Има и домашни мотиви, напр. морски животни. Не по-малко внимание заслужава *керамиката;* глиненитѣ сждове сж работени съ колело отъ хубава глина; нарисуванитѣ орнаменти стоятъ много хубаво на лъскавата повръхнина. Орнаментиката е линеарна, или пъкъ заима мотивитѣ отъ природата: листа, пжпки, цвѣтове, пеперуди, морски животни (особно полипи съ спирално завити членове). Обр. 66 у Дрерупъ. Тия хубави вази се търсили и на дурги мѣста и се изнасяли; намѣрваме ги чакъ въ Сицилия.

Влиянието на изтокъ върху микенското изкуство е много голѣмо; то заима отъ тамъ и техника и мотиви. Обаче не може да се отрече, че то развива по-нататъкъ възприетитѣ елементи, прѣработва ги самостойно и имъ удря свой печатъ. Микенското изку-

[1]) *C. F. Lehmann,* Beitr. zur alt. Gesch. IV, 387.

ство се отличава съ прѣсенъ натурализъмъ; както дума *S. Reinach* (Apollo стр. 36), то прѣдава чудесно идеята на живота.

Находкитѣ въ Критъ даватъ нѣкои свѣдения и за *религията*[1]) на „микенцитѣ". Намѣрена е Диктейската пещера (въ планината Ласити, до село Психрò), за която говорятъ и старитѣ автори; въ нея Зевсъ прѣкаралъ дѣтинството си, тамъ се съединилъ съ Европа, отъ нея Миносъ извадилъ законитѣ на баща си. Въ тая пещера споредъ находкитѣ се почиталъ единъ богъ, койтоималъ за символъ двойната брадва; това е навѣрно богъ на небото (посетнѣшният Τᾶν Κρηταγένης). Интересно е да се забѣлѣжи, че и въ М. Азия богътъ на небото носи двойна брадва (Λάβρυς), отъ която си носи името Ζεὺς λαβράυνδος (карийския Зевсъ отъ Лабранда). И въ палата въ Кносъ на много мѣста по стѣнитѣ се срѣща сѫщият символъ. *Evans* е открилъ даже и домашното капище, дѣто се служило на тоя богъ: на алтара въ задната страна сѫ били поставени прѣдмети като рогове и между тѣхъ — двойната брадва. Трѣбва да се приеме, че култътъ билъ аниконически, т. е. божеството се почитало въ символъ, а не въ образъ. Находката въ Критъ обяснява и прочутия лабиринтъ; λαβύρινθος е произлѣзло отъ λάβραυνδος и значи „къщата на Λάβρυς.[2]) Когато произлѣзло сказанието за лабиринта, палатътъ въ Кносъ вече билъ разрушенъ; гърцитѣ вѣрвали, че тия обширни развалини не сѫ могли да бѫдатъ човѣшко жилище, тамъ живѣялъ минотавърътъ (чудовищният синъ на Миноса), който принадлежи къмъ многобройнитѣ микенски демони съ смѣсена форма.

Освѣнъ свещени символи (двойна брадва, стълбъ, гълѫбъ и пр.; намѣренъ е и *кръстъ*[3]) отъ шаренъ мраморъ) голѣма роль играятъ въ култа и свещенитѣ дървета. Срѣщатъ се и богове въ човѣшка форма, но тѣ не сѫ *култови* образи; въ светилницата не се срѣщатъ подобни образи, а само символи.[4]) Двойната брадва се срѣща и въ ржцѣтѣ на богини. Богини въоржжени съ копия и лѫкъ се срѣщатъ и на други мѣста въ микенския културенъ кржгъ. Тукъ може да се припомни, че въ Критъ въ историческо врѣме се почитала *Диктина*, която е стара богиня на луната; има слѣди, които показватъ, че вече въ микенско врѣме сѫществувалъ култъ

---

[1]) Ползуваме се главно отъ *Karo*, Archive f. Religionswiss. VII, стр. 117, в. и *Dussaud*, Questions Mucéniennes, въ Revue de l'histoire de religions 1905 (LI) стр. 24 сл.

[2]) в. *Kretschmer*, цит. съч. 404.

[3]) в. по-подробно *Reinach* L'Anthropologie, 1904, стр. 275 сл.

[4]) *Dussaud* се съмнява въ това.

на луната. По паметницитѣ се разпознава и една богиня на плодородието. Тя би могла да се сравни съ критската *Бритомартисъ* (= „сладката дѣвица“).

Друга една богиня сигурно може да се опрѣдѣли; тя е великата „богиня—майка“ (по-сетнѣшната гръцка Рея-Кибела). Тя се изобразява между два лъва, сжщо както и въ фригийски и етруски паметници. Въ единъ образъ на печатъ тая богиня стои на една планина, пазена отъ два лъва, единъ поклонникъ издига къмъ нея ржцѣтѣ си. Вѣроятно е прѣдположението на Евапса, че въ Кносъ е сжществувалъ култъ на една висша двойка божества: небесния богъ и великата майка (Зевсъ и Рея въ гръцката религия).

Има и други богове: напр. единъ младъ богъ, който укротява лъвове и други чудновати животни; сжщо и други разни богини; напр. богинята съ змии въ ржцѣтѣ; тѣзи всички божества имать човѣшка форма. Споредъ Каро чудноватитѣ сжщества, които срѣщаме по паметницитѣ, не сж богове, а *демони*, слуги на боговетѣ.[1]) Тѣ ни напомнятъ дактилитѣ, куретитѣ и корибантитѣ, които играятъ роль въ критския и фригийския култъ на Зевса и Кибела.

За култа на душитѣ на умрѣлитѣ споменахме вече по-горѣ; на единъ отъ гробоветѣ въ крѣпостьта въ Микена е намѣренъ единъ алтаръ съ дупка, прѣзъ която кръвьта на закланитѣ въ жртва животни се стичала въ гроба, за да се наслаждава отъ нея душата на мъртвия.

Както много други въпроси, така и въпросътъ за религията на „микенцитѣ“ токо-що е поставенъ на дневенъ редъ; систематичното му изучване, което ще ни донесе бждещето, ще освѣтли и много въпроси изъ областьта на гръцката религия.

Важнитѣ задачи, съ които науката ще се занимава въ бждеще въ тая область сж слѣднитѣ: да се проучи основно въпросътъ за прѣдгръцкото население на областитѣ около егейското море, за неговата култура, за влиянието, което е упражнило тая култура върху гърцитѣ. Безъ да се разрѣшатъ тия пробаеми, не ще можемъ да опрѣдѣлимъ точно, какво мѣсто трѣбва да заематъ гърцитѣ въ всемирната история.[2])

---

[1]) Споредъ *Dussaud* рѣзка граница между демони и божества не може да се установи.

[2]) Както справедливо забѣлѣзва *Fick* ц. м. стр. 5.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Международенъ помагаленъ езикъ.

Отъ д-ръ Ив. А. Георговъ.

Още прѣди скоро триста години великиятъ френски философъ Декартъ въ едно писмо отъ 20. ноември 1629. година до своя приятель Мерсенне, чрѣзъ когото той стоеше въ сношение съ външния свѣтъ, когато се бѣ оттеглилъ и укрилъ въ Холандия, за да се отдаде изключително на своитѣ философски занятия, — пръвъ изказа мисъльта, че би било възможно да се измисли единъ езикъ, който би могълъ лесно да се научи, лесно да се изговаря и да се пише, и който притова би изражавалъ нѣщата тъй вѣрно и точно, щото да не бъде вечно дори и за единъ селянинъ, да сѫди върху нѣщата така правилно, както сега не могатъ сѫди дори и философитѣ. Такъвъ единъ всеобщъ езикъ, който споредъ Декарта би могълъ да се изучава лесно отъ всѣкиго въ късо врѣме, — пет до шест деня биха стигнали за това, — поради неговата лесното и голѣмата му полза за международнитѣ сношения би се усвоявалъ отъ голѣмъ брой хора по цѣлия свѣтъ. Тая мисъль за единъ универсаленъ езикъ отъ този моментъ постоянно занимава умоветѣ на видни учени и практици и въ течение на врѣмето взима все повече яснина въ подигнатия проблемъ, като интересува все по-голѣми кржгове по всички краища на земното кълбо. Сериозно е обладанъ отъ тоя въпросъ прѣзъ цѣлия свой животъ и другъ отъ най-видните философи на новитѣ врѣмена, именно Лайбницъ. Обаче него не интересува толкова единъ такъвъ езикъ, който по своята лесния за усвояване би могълъ да стане по възможность общъ езикъ на човѣчеството; ами него занимава въпросътъ, какъ би могълъ да се създаде езикъ, който да изражава точно мисъльта, да стане истинско орждие на разума. За тая цѣль трѣба да се анализиратъ идеитѣ на разума, та да се намѣрятъ най-проститѣ идеи, отъ които сж съставени всички сложни идеи. Тия прости идеи трѣба да се турятъ въ основата на словаря на тоя философски езикъ. Сетнѣ трѣба да се намѣрятъ разнитѣ отношения, въ които могатъ да влѣзатъ идеитѣ помежду си, та възъ основа на тия отношения да се състави и една рационална граматика. Тая граматика ще трѣба да може да изрази всички отношения на мислитѣ, каквито се срѣщатъ въ разнитѣ езици, въ които е намѣрила изразъ човѣшката мисъль; пакрай това обаче тя трѣба да бъде и колкото се може по-проста, като не допуска никакви изключения, никакви неправилности и нелогичности.

Споредъ това този рационаленъ езикъ не бива да притежава повече отъ едно склонение и едно спрежение, да не допуска разлика въ родоветѣ на имената, въ спрежението да посочва само разликата въ врѣмената, докогато разликата въ числата и лицата да се съдържа само въ подлога. Сѫщо така трѣба да се опрости и склонението, което ще се изражава само съ прѣдлози безъ промѣна въ имената. Излишно е дори да се мѣни името и по число, защото разликата въ числото може да се означи по единъ доста удоволителенъ начинъ просто въ члена.

Въ врѣме на френската революция „гражданинътъ“ Delormel прѣдставя на националния конвентъ единъ проектъ за универсаленъ езикъ, съ който проектъ той иска да сближи човѣцитѣ и народитѣ чрѣзъ „благата връзка на братството“, на която цѣль най-вече може да послужи единъ логически и правиленъ езикъ. Той съзнава, че приимането на такъвъ единъ универсаленъ езикъ не може да се прѣдостави на частната инициатива, която никога не би могла да дойде до общо съгласие: заради това авторътъ, съзнавайки, че тоя универсаленъ езикъ може да се прокара и да се наложи отъ властитѣ, съ своя проектъ се отправя къмъ върховната власть въ френската република. Що се отнася до самия езикъ, който се прѣдлагаше въ проектъ за универсаленъ езикъ, той бѣ съставенъ твърдѣ произволно и бѣ крайно непрактиченъ.

Въ първата половина на XIX. вѣкъ въпросътъ за единъ универсаленъ езикъ занимава все повече умове, които правятъ всевъзможни опити, да създадатъ единъ такъвъ езикъ, който би могълъ да се приеме отъ културното човѣчество като общъ езикъ въ взаимнитѣ сношения на хората. Повечето отъ тия опити искатъ да създадатъ тоя езикъ отъ елементи априорни, т. е. отъ такива елементи, които не се намиратъ въ готовитѣ езици. Но тъкмо въ това лежи и причината за тѣхния пъленъ неуспѣхъ. Именно заради това, че тия изкуствени езици не се ползуваха отъ елементитѣ на готовитѣ езици, нито единъ отъ тѣхъ не само не можа да постигне своята послѣдна цѣль, да стане дѣйствително универсаленъ езикъ, ами дори не сполучи да заинтересува и само една група хора, която да поеме върху си пропагандата, за да го прокара въ едно по-широко общество.

Въ 1860. година извѣстниятъ знаменитъ филологъ Jakob von Grimm обнародва отъ Цера, съ дата 10. януарий, една програма за съставяне на единъ универсаленъ езикъ, въ която по единъ едвали не съвършенъ начинъ посочи главнитѣ ржководни принципи, които трѣба да се имать прѣдъ видъ при изработването на единъ всемиренъ езикъ за общо сношение. Въ началото на тоя свой планъ Гримъ изтъква, какъ на първо мѣсто трѣба да се изложатъ на публиката извънреднитѣ изгоди, които ще извлѣче човѣчеството, ако успѣе да изработи и да приеме единъ универсаленъ езикъ; посочва, какъ поради твърдѣ важни основания на тая цѣль не може да послужи никой отъ познатитѣ намъ народни езици; отбѣлѣзва мѫчнотиитѣ, които се изпрѣчватъ при разрѣшението на тоя проблемъ, и показва, защо досега той не е могълъ да намѣри едно удоволително рѣшение.

Този езикъ трѣба да бѫде строго логиченъ, т. е. всѣка дума въ него трѣба да означава точно и безъ двосмислие съотвѣтното понятие;

„ако всемирнятъ езикъ не би ималъ друга изгода освѣнъ тая, именно да отстрани онія бъркотии въ идеитѣ, които произлизатъ въ всички езици отъ неопрѣдѣленото значение на толкова думи, трудътъ, който би се похарчилъ за постигане на тая цѣль, би билъ широко възнагражденъ“. Образуването на думитѣ, тѣхното производство и съединяване трѣба да става по опрѣдѣлени правила, които да бждатъ колкото се може прости, така щото да не може да се поражда никакво съмнѣние относително производнитѣ и съставенитѣ думи. На второ мѣсто този езикъ трѣба да обладава неограничено богатство отъ думи. За сжщото понятие не бива да има нѣколко думи; ала понятио е, че ако всѣка дума трѣба да означава точно съотвѣтно понятие, тогава всѣка възможна отсѣнка на едно-поняние ще трѣба да се означава съ друга дума, било съ помощьта на особена сричка, било на нѣкакъвъ специаленъ епитетъ. Сжщо така необходимо за точно изражаване на мисъльта е разнообразие въ наредбата на думитѣ въ изречението. Тая наредба въ универсалния езикъ трѣба да бжде еднакво отдалечена отъ произволно разхвърляне на думитѣ, като въ латинския езикъ, както и отъ строго ограничение. Слѣдователно ще е позволена инверсията, която обаче трѣба да има опрѣдѣленъ смисълъ.

Езикътъ трѣба да бжде хармоиченъ, защото ще служи не само за сношения на хората и за науката, ами и за изразъ на поезия и музика. Притова той трѣба лесно да се изучава, говори и пише. За тая цѣль мѣнитбитѣ, производствата и съставянията на думитѣ трѣба да ставатъ по строго опрѣдѣлени правила. Тукъ Гримъ слѣдъ твърдѣ вѣрнитѣ възгледи, които изказва върху направата на бждещия универсаленъ езикъ, се впуска да обяснява, и това е едничката погрѣшна страна въ неговитѣ прѣдложения, какъ за корени на думитѣ трѣбало да се взиматъ такива срички, въ които буквитѣ и звуковетѣ да иматъ извѣстенъ характеръ, който трѣба да имъ се опрѣдѣля произволно въ думитѣ. Така напр. a би могло да означава разпространение, s дължина, r широчина, t височина, и тогава за понятието пространство бихме могли да образуваме думата sarat и т. н.

За да може всемирнятъ езикъ да се говори лесно, трѣба да бждатъ изключени отъ него всички звукове, които нѣкои народи мжчно произнасятъ. Такива звукове сж носовкитѣ, сетнѣ ch (нѣмско), mn, sm и пр. sch (= ш) би трѣбало да се запази, макаръ гърцитѣ да не могатъ го изговори, защото тоя звукъ е характеристиченъ, внася разнообразие въ говора и се произнася толкова лесно, че при малко добра воля всѣки ще смогне да усвои произношението му. Най-послѣ, за да може езикътъ лесно да се пише, всѣка буква ще трѣба да има свой непромѣнливъ изговоръ, и всѣка дума ще трѣба да се пише точно така, както се произнася.

Сетнѣ Гримъ посочва, кои въпроси има да се разрѣшатъ специално при създаването на всемирния езикъ, и въ какъвъ поредъкъ трѣба да се върви притова. Понеже такава една работа, за да излѣзе сполучлива, би трѣбало да се извърши отъ едно лице, а това нѣщо надминава човѣшкитѣ сили, заради това потрѣбно е първенъ да се издири пжтъть, по който човѣшкиятъ духъ е вървѣлъ въ развоя на езицитѣ. Това изслѣдване ще ни покаже особено, какви спънки трѣба да се избѣгватъ

въ прѣдначинанието. Така подготвена работата, ако се върви строго по посочената програма, ще може сполучливо да се разрѣши това велико дѣло

Двѣ десетолѣтия слѣдъ излизането на тоя забѣлѣжителенъ планъ, въ който се опрѣдѣляше посоката, по която трѣба да работятъ оныя мѫже, които мислѣка да се прѣдадатъ на това важно дѣло, появи се оня проектъ за всемиренъ езикъ, който даде силенъ тласъкъ на въпроса за създаването на такъвъ единъ органъ за всеобщо сношаване между хората по цѣлата повръхнина на земята. То бѣ забѣлѣжителното дѣло на католишкия свещеникъ въ Litzelstetten при Констанцъ на Констанцското езеро Johann Martin Schleyer. Този рѣдъкъ многоезичникъ — неговитѣ послѣдователи изброяватъ до 83 езика, които той знаелъ — кадѣ 1880. година намисли да създаде единъ пъленъ новъ езикъ, който да се отличава съ своята проста, правилна и рационална грѫматика. За основа на словаря на езика той взе народния английски говоръ, защото „тоя говоръ е най-разпространеният отъ всички езици на цивилизуванитѣ народи“. Този езикъ Шлайеръ нарече volapük, свѣтски, т. е. всемиренъ езикъ, отъ vol, свѣтъ, вселена, vola родителенъ падежъ (отъ англійската дума world, свѣтъ), и pük, езикъ (отъ англійския глаголъ speak, говоря).

Доколко тоя опитъ отговаряше на едно общо желание, що се чувствуваше вече по цѣлия свѣтъ, стана явно отъ бързия приемъ, който намѣри новиятъ всемиренъ езикъ всрѣдъ най-разнообразнитѣ съсловия и звания на петьтѣ части на земята. Изпърво езикътъ се разпространи въ Германия, особено въ южна Германия, сетнѣ въ Франция, дѣто се образува и специално дружество, което си постави за цѣль, да съдѣйствува за широко разпространение на всемирния езикъ въ Франция. Това дружество бѣ l'Association française pour la propagation du Volapük; въ централния комитетъ на дружеството влизаха видни прѣдставители на науката и книжнината, на търговията и индустрията, на политиката и журналистиката. Дори и извѣстният магазинъ Printemps откри специаленъ курсъ за изучаване на тоя езикъ. Сѫщо такова движение въ полза на езика срѣщаме и въ другитѣ страни на Европа, както и въ Америка, дѣто въ всички по-главни градове се отвориха курсове за усвояване на новия езикъ. Въ 1889. година, когато въ Парижъ стана третиятъ и най-важенъ конгресъ на привърженицитѣ на волапюкъ, дѣто изключително се говорѝ на тоя езикъ, е имало 286 дружества или клубове волапюкски, разхвърлени по цѣлия свѣтъ, дори до Мелбурнъ и Сидней въ Австралия и Капщатъ въ южна Африка. 25 журнала сѫ се занимавали съ волапюкъ, отъ които 7 списвани изключително на тоя езикъ. Единъ такъвъ журналъ е излазялъ дори въ Китай. Оныя, които говорили волапюкъ въ това врѣме, достигали до единъ милионъ. И всичкия този необикновенъ успѣхъ имá тоя езикъ само 8—9 години слѣдъ своето появяване! Една особена „Международна академия на волапюкъ“ се занимаваше специално да разглежда всички въпроси, които се подигаха отъ вси страни за опростяване на езика и за неговото окончателно уреждане. Първиятъ членъ отъ устава на тая академия поставяше за задача на академията слѣдното: „Академията се грижи единствено да попълни и усъвърши грамматиката и словаря на изобрѣтателя“.

Обаче скоро слѣдъ като волапюкъ достигна до своя връхъ, той захвана и да упадва. Поради мѫчнотиитѣ, които все още прѣдставяше този езикъ, който трѣбаше да бѫде колкото се може по-лесенъ за усвояване, за да си пробие пѫть навсѣкѫдѣ, поради чудноватата му граматика, която не взимаше твърдѣ въ внимание главнитѣ културни езици[1]), поради неотстѫпчивостьта на неговия изобрѣтатель, който не одобряваше много отъ прѣдлаганитѣ подобрения и опростотворения, скоро настана между привърженицитѣ разколъ, който все повече се усилваше, особено заради това, че въ онова врѣме бѣха захванали да се появяватъ нови по-приимливи проекти за всемиренъ езикъ. Съ врѣме и самата академия на волапюкиститѣ, особено откато въ 1893. година за неинъ директоръ се избра рускиятъ инжинеръ по желѣзницитѣ въ Петербургъ Розенбергеръ, въ своитѣ залѣгания, да видоизмѣни волапюкъ, та да го нагоди къмъ новитѣ изисквания отъ единъ всемиренъ езикъ, тръгна въ такива пѫтища, които доведоха до създаването на новъ типъ всемиренъ езикъ, който вече съвсѣмъ се отдалечи отъ първоначалния волапюкъ. Що се отнася до самия волапюкъ, той отъ това врѣме бързе захвана да губи теренъ, така щото въ днешно врѣме едвали има нѣкакъвъ остатъкъ отъ многобройнитѣ му дружества, а привърженицитѣ му можеби могатъ да се изброятъ на пръсти.

Бързото нечувано разпространение на тоя пръвъ дѣйствителенъ всемиренъ езикъ и неговиятъ още по-бързъ упадъкъ съ твърдѣ поучителни за бѫдещитѣ дѣйци въ тази область за създаване на единъ всеобщъ езикъ. „Въ всѣки случай“, казва и единъ отъ най-видните днешни пионери на това поле, отъ забѣлѣжителното съчинение на когото се ползуваме главно за историческото изложение на въпроса, „отъ неговата история може да се извади двойно заключение. На първо мѣсто за партизанитѣ на единъ изкуственъ езикъ тя доставя единъ могѫщъ аргументъ a fortiori. Ако волапюкъ въпрѣки своитѣ мѫчнотии и своитѣ важни недостатъци съ успѣхъ можа да се въведе на практика, па дори се прие и съ въстроргъ отъ хиляди лица отъ всички нации, това е необоримъ доказъ, какво единъ по-простъ, по-лесенъ и особено повече международенъ езикъ би могълъ да бѫде всеобщо приетъ. На второ мѣсто това доказва, че каквато и да бѫде ревностьта на неговитѣ разпространители и прѣданостьта на неговитѣ ученици, единъ международенъ езикъ може да бѫде сигуренъ за своя краенъ и окончателенъ успѣхъ, само когато получи официална санкция чрѣзъ международно съглашение. До тогава той е подложенъ на всѣкакви ереси и схизми и винаги може да се боя отъ конкуренцията на единъ по-съвършенъ съперникъ, *па дори и на единъ по-малко съвършенъ* съперникъ. Съ двѣ думи, въ историята на во-

[1]) Думитѣ се съставяха донѣкѫдѣ по нѣмски образецъ, чрѣзъ съединяване, при което опрѣдѣлителната дума се поставаше въ родителенъ падежъ прѣдъ опрѣдѣляваната (volapük). Единъ марсилски волапюкистъ се нарекълъ за смѣхъ: klonalitakipafablüdacifalöpasekretan (секретарь на дирекцията на една фабрика за канделабри); а единъ хумористиченъ вѣстникъ на волапюкъ въ Мюнхенъ прѣдложилъ на своитѣ четци слѣдния логогрифъ: löpikalarevidasekretel (главенъ секретарь на смѣтната палата); тая дума могли да разбератъ само двама волапюкисти.

лапюкъ партизанитѣ на единъ изкуственъ езикъ могатъ въ сѫщото врѣме да намѣрятъ основания за надежда и за скромность.“[1])

Създаването на волапюкъ и неговиятъ необикновенъ успѣхъ даде поводъ на мнозина, да излѣзатъ съ нови проекти за всемиренъ езикъ, въ които се виждаше и влиянието, което бѣха упражнили върху съставителитѣ на тия всевъзможни езици слабитѣ страни на тѣхния прѣдшественикъ, които тѣ гледаха да избѣгнатъ. Въ осемдесеттѣ години се появяватъ повече отъ десеть нови опита за съставяне на всемиренъ езикъ, отъ които заслужватъ да се споменатъ spelin отъ Bauer, учитель по математика въ горното реално училище въ Загребъ, pasilingua отъ гимназиалния учитель въ Саверне (Алзасъ) Paul Steiner, lingua отъ англійския филологъ George Henderson. Но никой отъ тия опити нѣма онзи успѣхъ, какъвто придоби съ своя проектъ рускиятъ лѣкарь Заменхофъ, авторътъ на извѣстния международенъ езикъ (lingvo internacia) esperanto. Съчинението на д-ра Заменхофа върху тоя езикъ се появи въ Варшава на руски въ 1887. година. За основа на своя словарь авторътъ на тоя езикъ взе не нѣкакви произволни корени, както бѣ направилъ Шлайеръ, ами думи, които сѫ добили вече международна употрѣба, и които се намиратъ въ не малъкъ брой въ всички културни езици. Що се отнася до граматиката, тя се опрости до възможность, като се избѣгваха всѣкакви изключения и неправилности. Отначало новиятъ езикъ си пробиваше пѫть полека, и то най-напрѣдъ въ Русия. Отъ тамъ esperanto взе да се разпростира въ Германия, Англия, Америка, Франция и въ други страни. Въ Франция тоя изкуственъ езикъ намѣри особено ревностенъ поддрѫжникъ въ лицето на видния филологъ Louis de Beaufront, който сѫщо се бѣ заловилъ да състави единъ международенъ езикъ. Той почти бѣ изработилъ тоя свой езикъ, когато се запозна съ езика esperanto, който намѣри по-съвършенъ отъ своя проектъ. Ето защо той изостави своя проектъ и взе да пропагандира за esperanto. Броятъ на привърженицитѣ на esperanto скоро взе да расте бързе, така щото въ началото на 1903. год. повече отъ 50.000 лица по разнитѣ краища на земното кълбо сѫ говорили на есперанто, а до това врѣме бѣха излѣзли и повече отъ 150 съчинения на тоя езикъ. Есперанто намѣри подкрѣпа и у Левъ Толстоя, който по поводъ на едно писмо отъ есперантиститѣ до него горещо прѣпоржча този езикъ на културнитѣ народи, нахождайки го много лесенъ за усвояване. „Жертвитѣ, които ще принесе всѣки човѣкъ отъ нашия европейски миръ, като посвети нѣколко часа да изучи тоя езикъ, сѫ нищо, а послѣдицитѣ, които могатъ да настанатъ, ако се приеме той поне отъ всичкитѣ християни европейци и американци — сѫ толкова голѣми, че трѣба да се направи тоя опитъ.“[2]) Сѫщо и извѣстниятъ филологъ Максъ Мюлеръ, който по-рано бѣ прѣпоржчвалъ други такива опити, намѣри, че есперанто заслужва първо мѣсто отъ всички подобни езици. И споменатиятъ вече по-горѣ англійски филологъ George Hen-

[1]) *L. Couturat et L. Leau*, Histoire de la langue universelle. Paris, Hachette et C-ie 1903. Стр. 163.

[2]) *Д. Матовъ*, Идеята за изкуственъ всемиренъ езикъ. „Български Прѣгледъ“, год. I., кн. XI—XII. Стр. 197.

derson, самъ авторъ на три разни проекта за изкуственъ международенъ езикъ, се произнесе въ полза на есперанто съ слѣднитѣ думи: „Отъ всички проекти за изкуствени езици есперанто е рѣшително най-добриятъ. и азъ съмъ убѣденъ, че ако той се бѣ появилъ прѣди волапюкъ, щѣше да спечели за себе си не само ония, които възприеха волапюкъ, ами още и хиляди други.“ [1]) Ето и какъ заключаватъ авторитѣ на цитуваното тука съчинение своята критика върху тоя забѣлѣжителенъ езикъ: „Въпрѣки всички тия несъвършенства, които лесно могатъ се поправи, системата, по която въ есперанто се образуватъ думитѣ, показва чудесна правилность и плодовитость. Именно тая система спомага да придаде на тоя езикъ оня чудесенъ характеръ на „естественъ езикъ“, на „живъ езикъ“, който му признаватъ компетентни сѫдии. Той е наистина езикъ, който притежава вѫтрѣшни и безкрайни източници, който има оригинална физиономия и свой собственъ „духъ“. Ще дадемъ само единъ примѣръ: езицитѣ иматъ думи за означаване съотечественикъ, съврѣменникъ и пр. Есперанто ги прѣвожда съ samlandano (оня който принадлежи на сѫщата страна), samtempano (който принадлежи на сѫщото врѣме) и пр. Сѫщо така той казва samideano, за да означи „оногова, който е партизанинъ на сѫщата идея“, на която сте и вие; това е една оригинална дума, която, мислимъ, нѣма нѣщо подобно въ европейскитѣ езици. Така този езикъ не е изкуственъ, замръзналъ и мъртъвъ езикъ, проста отливка отъ нашитѣ езици; той е езикъ, който има способность да живѣе, да се развива и да надмине по гъвкавость, богатство и разнообразие естественитѣ езици. Най-сетнѣ това е единъ езикъ, който може да се отличи и съ своята елегантность и стилъ, ако е вѣрно, че истинската елегантность се състои въ простота и ясность, и че стилъ не е нищо друго освѣнъ наредба, която внасяме въ израза на мисъльта.“ [2])

Нека най-сетнѣ споменемъ още два неотдавнашни забѣлѣжителни опита, които иматъ много подобие съ есперанто, то сѫ novilatiin отъ германския учитель на гимназията въ Nordhausen д-ръ Беерманъ и idiom neutral, който по чудноватъ начинъ поникна отъ стремежитѣ на волапюкиститѣ, да усъвършатъ и прѣобразуватъ волапюкъ. Именно отъ международнитѣ конгреси на волапюкиститѣ бѣ възникнала тъй наречената „Международна академия за всемиренъ езикъ“, която си постави за задача, да реформира и усъвърши волапюкъ. Прѣзъ май 1893. год. за директоръ на тая академия биде избранъ рускиятъ инжинеръ Розенбергеръ, който внесе такива промѣни въ първичния волапюкски говоръ, щото той изгуби съвсѣмъ своя първоначаленъ видъ и се приближи твърдѣ много къмъ есперанто. Така напр. докато споредъ волапюкъ Международната академия за всемиренъ езикъ се наричаше Kadem bevünetik volapüka, по idiom neutral тя получи название Akademi internasional de lingu universal. За да се види международниятъ съставъ на тая академия, нека посочимъ, че на 1. януарий 1903. г. тя е броила между своитѣ членове 1 белгиецъ, 2 датчанина, 4 нѣмеца, 1 англичанинъ, 3 италиянеца, 2 холандеца, 2 руси и 6 американеца. Доколко принципитѣ на тоя международенъ

[1]) *L. Couturat* et. *L. Leau*, op. cit. Стр. 330.

[2]) Ibid. Стр. 362—363.

езикъ се доближавать до оня идеалъ, който трѣба да прѣдставя единъ истински международенъ езикъ, се вижда отъ слѣдната оцѣнка на тоя езикъ въ книгата на Couturat и Leau: „Принципитѣ на idiom neutral ни се виждать необорими; тѣ по наша вѣра съ онія принципи, които бждещиятъ международенъ езикъ необходимо трѣба да усвои или да провѣри; такъвъ е особено принципътъ на максимална международность на коренитѣ. Каквато граматика и да се приеме, непрѣмѣнно трѣба да се държи смѣтка за оня списъкъ отъ международни корени, който състави академията.“[1])

Това движение за съставяне на единъ общъ езикъ не можеше да не заинтересува и занимае и сериозни научни кржгове. Тъй още и по онова врѣме, когато волапюкъ едвамъ бѣ достигналъ до върха на своя успѣхъ, основаното още отъ Франклина въ 1743. г. научно дружество „American Philosophical Society“ се занима съ въпроса за международния езикъ и въ 1887. г. натовари единъ специаленъ комитетъ да проучи научната стойность на волапюкъ. Вече мѣсецъ подиръ своето назначение тоя комитетъ прѣдстави на дружеството единъ важенъ рапортъ, въ който се излагаше пълна програма за всемирния езикъ. Комитетътъ изтъкваше на първо мѣсто голѣмата нужда отъ единъ всеобщъ езикъ, която нужда се чувствува все повече и повече. Едно врѣме донѣкждѣ служеше на тая нужда латинскиятъ, по-късно френскиятъ езикъ, особено всрѣдъ учения свѣтъ, обаче отпослѣ взеха да се появяватъ писмени произведения на всевъзможни езици, а отъ това произлѣзе такава смѣсица, щото Максъ Мюлеръ намѣри за добрѣ да прѣдложи на ученитѣ, да се ограничатъ само върху слѣднитѣ шесть езика, въ които да обнародватъ своитѣ трудове: нѣмски, френски, английски, италиянски, испански и латински. Но и това прѣдложение не може да бжде спасително, защото малцина съ онія учени, които биха могли да усвоятъ всички тия шесть езика. Покрай това и търговци и пжтешественици иматъ сжщо така потрѣба отъ единъ международенъ простъ и лесенъ езикъ. Комитетътъ твърди, че създаването на такъвъ езикъ е съобразно съ общата тенденция на модерната цивилизация къмъ универсалность и еднообразие; тъй че международниятъ езикъ е не само нѣщо, което е желателно, ами и което ще се осжществи. Обаче наша работа, работа на разумнитѣ хора е, да не се оставяме да ни води тука случаятъ, ами да извършимъ това дѣло разбрано и съобразно съ данитѣ на науката. Така комитетътъ завръшва съ това, че посочва единъ планъ за бждещия международенъ езикъ и формулира неговитѣ сжществени свойства. Първото отъ тия условия е, че материята и формата на тоя езикъ трѣба да се вематъ отъ оная арийска основа, която намираме въ шесттѣхъ велики европейски езика: английски, френски, нѣмски, испански, италиянски и руски; а заради това трѣба да се вземе тая основа, защото арийскитѣ народи стоятъ на чело на културата, която си служи съ тия езици. Отъ това слѣдва, че международниятъ езикъ трѣба да бжде по възможность близъкъ до тия езици; поради това той ще може и по-лесно да се изучава отъ разнитѣ народи отъ арийска цивилизация.

[1]) *Couturat* et *Leau*, op. cit. Стр. 498.

Сетнѣ комитетътъ разглежда поредъ тритѣ елемента на езика: фонетика, граматика и словарь. Относително фонетиката рапортътъ поставя слѣднитѣ принципи за международния езикъ: 1) правописътъ ще бѫде абсолютно фонетиченъ; 2) всѣка буква ще означава все сѫщия звукъ; 3) тоя звукъ трѣба да бѫде общъ на всички главни арийски езици и да не прѣдставя никаква мѫчнотия на хората, които говорятъ тия езици; 4) не ще има въ международния езикъ ни дифтонги, ни дифграфи, ни двойни съгласни; 5) смисълътъ на думитѣ не ще зависи никога отъ тона, отъ ударението, отъ квантитетъ или отъ модулации на гласа; 6) езикътъ ще има само петтѣ чисти гласни: a, e, и, o, y и никакви нечисти гласни, като нѣмскитѣ ä, ö, ü; 7) не ще има съгласни, които мѫчно се произнасятъ, като английското th или нѣмското ch или носовки; 8) ще се употрѣбятъ латинскитѣ букви, теглени на единъ пѫть, безъ да има нужда да се прѣкѫсва вървежътъ на рѫката при пишенето на една дума; значи не ще има акценти, апострофи, дори не бива да се туря точка надъ буквитѣ i и j или напрѣчна чертица при рѫкописното t; 9) звуковетѣ не само трѣба да могатъ да се произнасятъ лесно, ами и да бѫдатъ благозвучни за ухото; заради това ще се избѣгватъ всѣкакви непріятни за слуха съчетания на звукове; 10) думитѣ трѣба да бѫдатъ колкото се може кѫси.

Словарьтъ на езика трѣба да бѫде съставенъ отъ общия словарь на шесттѣ главни езика. Къмъ тая груба думи ще се прибавятъ научнитѣ международни термини, които ще се избиратъ отъ комитети, специално назначени за тая цѣль отъ международни конгреси; сетнѣ ще се вематъ терминитѣ на търговията, които сѫщо така въ голѣмъ размѣръ сѫ международни. Остатъкътъ отъ потрѣбнитѣ думи ще се изработва постепенно, споредъ нуждитѣ, отъ международнитѣ комитети, които ще иматъ за задача, да установятъ международния езикъ.

Граматиката, най-мѫчната часть отъ цѣлата работа, трѣба да бѫде сѫщо тъй съставена споредъ граматикитѣ на арийскитѣ езици, като се вземе отъ тѣхъ всичко най-просто. Тука въ рапорта се даватъ подробности върху излишностьта на члена, върху направата на прилагателното и нарѣчието, върху родоветѣ и склонението на съществителнитѣ, върху мѣстоименията, върху спрежението на глагола, както и върху най-главнитѣ точки на синтаксата.

Като излиза отъ тия принципи, които би трѣбало да се поставятъ въ основата на единъ международенъ езикъ, комитетътъ доходжа до заключение, че езикътъ волапюкъ не може да служи за международенъ езикъ, защото не отговаря на най-сѫщественитѣ искания отъ единъ международенъ езикъ, изтъкнати въ рапорта. И комитетътъ завършн своя рапортъ, като изказа мнѣние, че международниятъ езикъ трѣба да бѫде създаденъ или избранъ отъ единъ международенъ комитетъ, излѣзълъ отъ шесттѣ или седемтѣ главни арийски народности; заради това рапортътъ прѣдлагаше на дружеството да одобри една резолуция, споредъ която да се поканятъ всичкн учени дружества на свѣта да съставятъ единъ международенъ комитетъ, за да се изработи единъ всемиренъ езикъ за нуждитѣ на търговията, на кореспонденцията, на устнитѣ сношения и на науката. И наистина дружеството прие тая резолуция, като прѣдложи да се събере-

за тая цѣль и единъ международенъ конгресъ въ Лондонъ или въ Парижъ. Около двайсеть дружества приеха поканата на Американското философско дружество, обаче въпрѣки това инициативата на това дружество скоро се забрави, особено поради опозицията, която тя срещна всрѣдъ многобройнитѣ по онова врѣме привърженици на волапюка, който, както видѣхме, се отхвърляше отъ американското дружество.

Ала идеята, подигната отъ всички тия залѣгания за създаване на единъ международенъ езикъ, бѣ намѣрила такова широко разпространение между прѣдставителитѣ на разни културни течения, щото тая идея не можеше вече да заглъхне, а напротивъ си пробиваше пѫть въ все по-широки слоеве на обществото и обгрѫщаше все по-голѣми кржгове. Само че, научени отъ многобройнитѣ опити, направени въ течение на XIX. вѣкъ, безъ тия опити да бѣха успѣли да разрѣшатъ практически задачата, която гонѣха, крѣпителитѣ на тая идея измѣниха методата, по която трѣбаше да се дойде до сполучливо разрѣшение на толкова важния въпросъ. Практическитѣ опити за създаване на единъ всемиренъ езикъ наистина бѣха твърдѣ разнообразни, ала въпрѣки това разнообразие лесно може да се забѣлѣжи въ тѣхъ единъ постояненъ вървежъ къмъ опрѣдѣленъ типъ, който взима да се отличава въ главнитѣ си черти като оня бѫдещъ обликъ, който по всѣка вѣроятность ще получи този всемиренъ езикъ. Ето какъ рисуватъ тоя обликъ на бѫдещия всемиренъ езикъ Couturat и Leau въ своето вече нѣколко пѫти цитувано съчинение:

„Тази тъй забѣлѣжителна конвергенция на най-послѣднитѣ проекти позволява да опрѣдѣлимъ, какво ще бѫде вѣроятно практическото и окончателно разрѣшение, и да изтъкнемъ сѫществennитѣ черти на това рѣшение . . . Ще посочимъ общитѣ черти на всички проекти или на болшинството отъ тѣхъ; тая работа ще изкара наявѣ отъ една страна основнитѣ прилики на всички тѣзи проекти, а отъ друга страна много или малко скрития идеалъ, къмъ който се стремятъ тѣ всички, и къмъ който се приближаватъ повече или по-малко . . . Ще се опитаме сѫщо тъй да опрѣдѣлимъ идеалния всемиренъ езикъ, като изпитаме неговитѣ много или малко съвършени реализации чрѣзъ просто съпоставяне на тѣхнитѣ общи бѣлѣзи.

На първо мѣсто азбуката ще има за основа латинската азбука. Тя не бива да съдържа освѣнъ съвсѣмъ отлични единъ отъ другъ звукове, които да могатъ лесно да се изговарятъ отъ всички европейски езици. Всѣка буква ще има навсѣкждѣ сѫщия звукъ, всѣки звукъ винаги ще се прѣдставя отъ сѫщата буква, и простъ звукъ ще бѫде прѣданъ съ проста буква.

Изобщо граматическитѣ правила ще иматъ всеобща и абсолутна стойность и нѣма да допускатъ никакво изключение нито нѣщо факултативно. Граматиката ще бѫде аналитична, за да бѫде съобразна съ духа на модернитѣ европейски езици.

Ще има опрѣдѣленъ членъ, както въ повечето отъ проектитѣ и въ европейскитѣ езици; неопрѣдѣленятъ и раздѣлителнятъ членъ изглеждатъ безполезни.

Разликата между родоветѣ ще бѫде естествена и не ще се означава освѣнъ въ случай на необходимость.

Ще има единъ единичъкъ бѣлѣгъ за множественото число на всички думи, които приматъ тая флексия. Сѫщо и склонението (ако има склонение) ще трѣба да бѫде сѫщото за всички думи, които се склапятъ, и ще се свежда къмъ два падежа (именителенъ и винителенъ), докато всички други падежи ще се замѣстятъ съ прѣдлози.

Прилагателнитѣ нѣма да се мѣняватъ по родъ. Дали тѣ ще се мѣнятъ по число, това ще трѣба да се рѣши отъ теоретични съображения. Въ всѣки случай потрѣбно ще бѫде, да се мѣняватъ прилагателнитѣ употрѣбани като сѫществителни, а така сѫщо изглежда полезно, да се мѣняватъ и онія прилагателни, които се употрѣбятъ като прилогъ.

Степенитѣ ще се образуватъ аналитично (съ помощьта на нарѣчия), и то по еднаквъ начинъ за всички думи, които търпятъ такава промѣна.

Проститѣ числителни ще бѫдатъ взети отъ латинския езикъ; сложнитѣ числителни ще трѣба да се образуватъ по единъ абсолутно правиленъ способъ, като се поставятъ десетицитѣ винаги прѣди единицитѣ. Всички числителни ще трѣба правилно да произлизатъ отъ проститѣ числителни.

Мѣстоименията (притежателни, показателни, относителни и пр.) ще бѫдатъ еднакви съ съотвѣтнитѣ прилагателни (притежателни, показателни, относителни и пр.).

Притежателнитѣ мѣстоимения ще произлизатъ правилно отъ личнитѣ мѣстоимения. А тия послѣднитѣ ще бѫдатъ по възможность съставени по подражание на латинскитѣ мѣстоимения.

Ще има съотношение по форма между прилагателнитѣ, мѣстоименията и нарѣчията отъ съотвѣтно значение.

Спрежението ще бѫде обсолутно правилно и еднообразно за всички глаголи безъ изключение. То не ще съдържа никаква промѣна за числата и лицата.

Може да бѫде въпросъ, дали спрежението ще бѫде синтетично (чрѣзъ мѣнитбени бѣлѣзи) или аналитично (чрѣзъ спомагателни глаголи). Най-вѣроятното рѣшение е слѣдното: тритѣ главни врѣмена ще бѫдатъ синтетични, второстепеннитѣ врѣмена ще бѫдатъ аналитични. Въ всѣки случай страдателнията задогъ ще се образува аналитично съ посрѣдството на спомагателния глаголъ съмъ.

Производнитѣ нарѣчия ще се образуватъ правилно, като се изхожда отъ прилагателнитѣ; тѣ не ще бѫдатъ еднакви съ послѣднитѣ.

Частицитѣ (прѣдлози, съюзи) ще бѫдатъ неизмѣнливи и колкото се може по-прости.

Най-сетнѣ има една важна наредба, която не сѫществува въ всички проекти, но която изглежда да е твърдѣ полезна и много желателна: то е формалното различие на частитѣ на рѣчьта. Обаче то не бива въ никой случай да прѣчи на образуването на словаря и да не бърка на възприимането на международни думи. Значи то трѣба да се постигне по-скоро чрѣзъ окончания отколкото чрѣзъ правила на дължина и на вътрѣшна направа на думитѣ.

Така щото въ цѣлата граматика оставатъ само двѣ спорни точки: склонението (ограничено върху винителния падежъ) и съгласуването на прилагателното съ неговото сѫществително.

Синтаксата зависи въ голѣма часть отъ приимането или отблъсването на винителния падежъ: въ първия случай тя ще бѫде сравнително свободна; въ втория необходимо ще бѫде строго опрѣдѣлена. Съ други думи, касае се, дали прѣкиятъ падежъ на глагола ще се посочва чрѣзъ неговата форма или чрѣзъ неговото положение. Отъ тоя главенъ въпросъ зависятъ всички правила на синтаксата, слѣдователно и характерътъ и свойствата на бѫдещия международенъ езикъ. Мѣстото на прилагателното и на нарѣчието сѫ само второстепенни подробности въ сравнение съ горния въпросъ. Въ всѣки случай питането повече обичатъ да изразяватъ съ специална частица[1]) отколкото съ инверсия на подлога, каквото изглежда да говори въ полза на първата алтернатива (свободна синтаксa).

Що се отнася до словаря, той ще трѣба да се основава върху *принципа на международностьта*. Обаче важно е, да се опрѣдѣли точно смисълътъ и приложението на тоя принципъ. Той може да засѣга само европейската международность. А тази послѣдната трѣба да се тури въ зависимость отъ всички европейски езици споредъ тѣхната важность. Тая „важность“ на всѣки езикъ обаче мѫчно може да се оцѣни, защото тя не е съразмѣрна съ броя на хората, които говорятъ езика като свой майчинъ езикъ, ами зависи и отъ по-голѣмото или по-малко свое разпространение . . . „По мнѣнието на всички, има шесть главни европейски езика (нѣмски, френски, английски, италиянски, руски, испански), а отъ тѣхъ пъкъ три (нѣмски, френски, английски) иматъ прѣобладаваща важность.“[2])

Слѣдъ като хвърлихме единъ общъ погледъ върху историческия развой на въпроса за създаването на единъ международенъ езикъ, нека се спремъ малко върху аргументитѣ, съ които привърженицитѣ на единъ всемиренъ езикъ оправдаватъ нуждата отъ единъ такъвъ езикъ. Тия доводи сѫ много добрѣ изложени въ една брошура на едного отъ главнитѣ днешни борци за всемирния езикъ, споменатия вече L. Couturat, който е издалъ тая своя брошура на френски, английски и нѣмски подъ наслов „Международниятъ помагаленъ езикъ“, както и въ сказката държана отъ сѫщо такъвъ единъ борецъ въ Германия, именно отъ прочутия химикъ и мислитель W. Ostwald, прѣдъ „Баварското окржжно дружество отъ обществото на нѣмскитѣ инжинери“ на 21. ноември 1903. година. Върху тоя въпросъ съ интересъ може да се прочете и статията отъ A. Schinz подъ наслов La Question d'une langue internationale artificielle, обнародвана въ „Revue philosophique de la France et de l'étranger“ въ броевете отъ юлий и августъ 1905. год.

Съ развоя и разпространението на културата и съ новитѣ културни придобивки хората върху цѣлата земна повръхнина встѫпватъ въ все по-близки сношения помежду си. Търговията и индустрията докарва въ тѣсни връзки най-отдалечени краища на земята, а параходи, желѣзници, телеграфи и телефони улесняватъ както никога по-напрѣдъ тия сношения и връзки. Съ тѣзи сношения народитѣ ставатъ все по-близки едни на

[1]) Авторътъ на волапюкъ бѣ взелъ за тая цѣль въпросителната частица ли отъ руския езикъ.

[2]) *L. Couturat* et *L. Leau*, op. cit. Стр. 551—555.

други, и човѣчеството въпрѣки голѣмитѣ още разногласия и стълкновения захваща все повече да чувствува своето единство. Това се проявява особено ярко въ все по-честитѣ конгреси, на които се стичатъ прѣдставители отъ всички краища на земята и си подаватъ ржка за задружна работа въ най-разнообразнитѣ проявления на културата. Но тъкмо въ тия тъй чести събори особено се чувствува липсата на единъ общъ органъ за взаимно споразумѣние. На тия събори се говори най-малко на четири езика, макаръ можеби повече отъ половината отъ участницитѣ да владѣятъ само матерния си езикъ. Разбира се, че такова едно положение не може освѣнъ да спъва работата, за която се събиратъ тия конгреси. Сетнѣ науката обгръща все по-голѣми слоеве отъ обществото, а така сѫщо прониква и между по-голѣмъ брой народи, които взиматъ участие въ научната дѣятелность на човѣчеството. Съ това за отдѣлнитѣ работници на научното поле става все по-мжчно, да слѣдятъ развоя на науката, тъй като научнитѣ трудове се появяватъ на разни езици, които е невъзможно да се усвоятъ отъ всѣкиго. „Макаръ и да е отдавна постигнато общо съгласие въ областьта на научнитѣ истини и дори въ философията; макаръ и да се установяватъ интелектуални сродства и умствени симпатии между мислителитѣ на разнитѣ народи, все пакъ различието на езицитѣ се явява като постоянна спънка за точна и свободна размѣна на мислитѣ и за пълно споразумѣние и непосрѣдно взаимодѣйствие между умоветѣ.“[1]) Но не само за научнитѣ сношения е необходимъ единъ всеобщъ езикъ. Сѫщо така нуженъ става тоя езикъ, както казахме, и за търговскитѣ сношения, за промишленитѣ прѣдприятия, за пжтешествията, които ставатъ все по-обширни. „За общитѣ сношения ни трѣба намъ единъ езикъ, който да се говори не само отъ учения, ами и отъ работника въ фабриката и отъ носача на улицата; трѣба ни да купимъ въ Бѣлградъ яка отъ една продавачка и въ Норвегия да можемъ попита селянина за пжтя, а желаемъ да бжде възможно, щото и двамата да разбиратъ и да говорятъ общия езикъ.“[2]) „Заради това всемирниятъ езикъ не трѣба да бжде технически или аристократически езикъ, който да е достжпенъ само на нѣколцина посветени, ами единъ езикъ за всекидневна употрѣба, който да ни служи сѫщо тъй по желѣзницата и въ гостиницата, както и въ едно общество отъ учени или на международнитѣ конгреси. Съ една дума, тоя езикъ трѣба да се употрѣбя всѣгдѣ тамъ, дѣто може да се употрѣби и кой да е отъ националнитѣ езици.“[3])

Но тука може да се породи въпросъ, защо, ако нуждата отъ единъ международенъ езикъ е такава голѣма, да не се вземе единъ отъ националнитѣ езици, който и така се говори вече отъ 50 до 100 милиона хора и има богата книжнина, като напр. англійскиятъ, френскиятъ, нѣмскиятъ езикъ. Колкото простъ и да е тоя начинъ за разрѣшаване на въпроса за всемирния езикъ, той се натъква на такива спънки, които правятъ невъзможно, да се постигне общо съгласие. Противъ това ще се изпрѣчи

[1]) *Louis Couturat,* A plea for an international language. London 1903. Стр. 4.
[2]) *W. Ostwald,* Die Weltsprache. Stuttgart. Стр. 7.
[3]) *L. Couturat,* A plea for an international language. Стр. 6.

националната гордость на другитѣ велики народи, които едвали биха се рѣшили да прѣнебрѣгнатъ такива силни чувства и да ги принесатъ въ жертва макаръ и на такова едно благородно и високо полезно дѣло. Но не сж само тия чувства, които ще се явятъ като първа мжчнотия противъ подобно рѣшение на въпроса. Има и твърдѣ важни практически съображения, съображения отъ политически и икономически характеръ, които ще накарятъ другитѣ народи да се възпротивятъ на такава важна прѣднина, която би се дала на оня народъ, чийто езикъ би се приелъ за всемиренъ езикъ. Езикътъ на единъ народъ е, както казва Couturat, носитель на неговитѣ идеи, на неговото влияние и на неговитѣ продукти и въплъщение на неговия духъ, символъ на неговото национално единство, на неговото господство. А това сж всичко срѣдства, за да се издигне единъ народъ значително надъ другитѣ въ общото имъ надпрѣварване за културно и политическо надмощие. „Значи никакъвъ изгледъ не би имало, да се наложи по такъвъ начинъ единъ истински всемиренъ езикъ, и всѣкакъвъ опитъ въ тая посока отъ самото начало би прѣтърпѣлъ несполука. Притова играятъ не само национални гледища, ами и значителни практически интереси. Народътъ, чийто езикъ би се прогласилъ за всемиренъ езикъ, вече съ това би получилъ голѣма техническа изгода прѣдъ всички други народи, защото неговитѣ книги и вѣстници биха се чели навсѣкждѣ, неговитѣ съобщения, каталози, цѣноразписи отъ всѣкакъвъ видъ биха се разбирали навсѣкждѣ, тъй че никой другъ народъ, който не е изгубилъ досущъ влѣчението къмъ самозапазване, не би могълъ да извърши съзнателно такава една стжпка. Съ езика се прѣдава и мирогледътъ, художественото и научното мислене на другитѣ, които си служатъ съ тоя езикъ, и намѣсто съ въвождане на единъ общъ езикъ за взаимно сношаване да се запази собственият материнъ езикъ откъмъ влияния и потисвания, ако се приеме единъ *живъ* езикъ, скоро би се занемарилъ и дори би изчезналъ собственият езикъ.“ [1])

Но вънъ отъ всички тия съображения има и други сериозни мотиви, които говорятъ противъ приимането на единъ националенъ говоръ за всемиренъ езикъ. Международният езикъ, ако искаме да го наложимъ като общъ езикъ за взаимнитѣ сношения, трѣба да може да се изучава лесно отъ всѣкакви хора. Не само ученитѣ, ами и занаятчиитѣ и търговцитѣ, селянитѣ и работницитѣ трѣба да могатъ лесно да усвоятъ тоя езикъ и да си служатъ съ него. Затова езикътъ трѣба да се отличава съ такава простота и правилность, каквато не притежава нито единъ отъ националнитѣ езици. „Изучаването на общия езикъ не бива да бжде помжчно отколкото малката и голѣмата таблица за умножение, тъй че всѣки ученикъ въ първоначалното училище да може покрай четмо и писмо да научи и основитѣ на общия езикъ, и въ бждеще да му е потрѣбно само да разшири споредъ нуждитѣ своето езиково богатство чрѣзъ четене.“ [2])

---

[1]) *W. Ostwald,* op. cit. Стр. 5—6.

[2]) Ibid., стр. 7. — И Максъ Мюлеръ твърди, че „единъ изкуственъ езикъ можемного по-правилно, по-съвършено и по-лесно да се научи, отколкото кой и да е отъ естественитѣ езици на човѣчеството“.

Има още единъ способъ за разрѣшение на въпроса, именно да се взематъ нѣколко езика, които еднакво да се употрѣбятъ въ областьта на науката. Такова мнѣние е било изказано и прието и на единъ конгресъ на математицитѣ. Обаче явно е, че това мнѣние не може да даде истинско рѣшение на въпроса, защото ще трѣба да се приематъ най-малко петь-шесть езика, които горѣ-долу всѣки ученъ би трѣбало да изучава. Разбира се, че ученитѣ биха изгубили много врѣме, за да усвоятъ всички тия езици, ако би могло да се постигне съгласие относително тия езици, защото все ще има народи, които ще настояватъ, да се приеме и тѣхниятъ езикъ въ броя на международнитѣ езици. Сетнѣ това рѣшение би могло още, макаръ и съ голѣми мжчнотии, да се прокара за научнитѣ занятия, обаче то би било съвсѣмъ непрактично въ областьта на търговията и промишлеността, както и за пжтешественицитѣ. Колцина отъ дѣйцитѣ въ тия области биха могли да усвоятъ всички тия езици! „За да могатъ да се запознаятъ съ работитѣ, които ги интересуватъ, ученитѣ би трѣбало да бждатъ полиглоти; а за тая цѣль тѣ би трѣбало да занемарятъ всички други студии и значи да бждатъ почти лишени отъ познанието на тѣхнитѣ специални области.“ [1])

Но възможно ли е, да се прокара на практика, щото хора отъ разни народности да научатъ единъ изкуственъ езикъ тъй бързе и тъй добрѣ, че да могатъ помежду си да си служатъ съ тоя езикъ и да се разбиратъ както трѣба? Оствалдъ навожда въ своята брошура една случка, която показва, какъ и на практика съществува онова, каквото отъ теоретически разсждения излиза тъй лесно изпълнимо. Прѣзъ есеньта на 1903. год. се бѣ събралъ въ Виена международенъ конгресъ по геология. Професоръ Credner предприелъ съ нѣкои отъ участницитѣ въ конгреса едно по-дължко пжтуване. Между тия участници имало трима, единъ норвежецъ, единъ белгиецъ и единъ ромънинъ, които случайно били знаели есперанто. Credner наблюдавалъ съ голѣмо очудване, какъ тия трима господа, които взаимно не сж знаели матерния езикъ на другитѣ, сж се разговаряли безъ всѣка мжчнотия помежду си на есперанто, и то не само съвсѣмъ бавно върху научни въпроси, ами и доста свободно върху всички въпроси отъ катадневния животъ. Credner полюбопитствувалъ да узнае, въ колко врѣме единиятъ отъ тия господа научилъ езика, и билъ много очуденъ, като чулъ, че за тая цѣль той не билъ употрѣбилъ повече отъ двѣ-три недѣли.

Но може ли се постигна общо съгласие за въвождане на единъ международенъ езикъ? На тоя въпросъ лесно може да се отговори утвърдително, особено като се вземе въ внимание, какъ и въ много други културни области е могло да се дойде до общо споразумѣние, макаръ и тамъ да е имало да се прѣодоляватъ много мжчнотии. Така напр. ние вече притежаваме международни наредби въ общото нотно писмо, въ телеграфическитѣ бѣлѣзи по Морсе, въ алгебрическитѣ знакове и формули, въ химическитѣ формули, въ мореплавателнитѣ знакове, въ новото разпрѣдѣление на врѣмето, споредъ което въ Европа се отличаватъ всичко три врѣмена: източно-европейско, срѣдно-европейско и западно-европейско,

[1]) *L. Couturat*, A plea и т. н. Стр. 8.

и т. н. Наистина има още мнозина, които се отнасятъ твърдѣ скептически спрѣмо тоя въпросъ и мислятъ, че едвали може практически да се дойде тукъ до удовлетворителенъ резултатъ. Обаче това никакъ не отчайва ония, които сж се поставили на чело на тая борба за международния езикъ. Тѣ много добрѣ знаятъ, съ какво недовѣрие и съпротивение сж се посрѣщали винаги подобни необикновени нововъведения. И при построяването на желѣзницитѣ намѣрили се въ Франция инакъ сериозни хора, които съ авторитетъ искали да докажатъ научно, че една локомотива никога не ще може да тегли по релси единъ влакъ, и то въ едно врѣме, когато въ Англия вече влаковетѣ спокойно вървѣли по релситѣ![1])

Още прѣди десетина години идеята за въвождане на единъ всемиренъ езикъ се смѣташе отъ сериозни хора за мечта, за утопия, която едвали ще може нѣкога да намѣри сериозни поддръжници, освѣнъ въ лицето на мечтатели и мистици. „Еднообразието, за което мечтаятъ социалисти, волапюковци и мистици, казваше покойниятъ нашъ филологъ Д. Матовъ въ една своя статия върху „Идеята за изкуственъ всемиренъ езикъ", е противъ цѣлитѣ на природата, въ която царува разнообразие и богатство въ форми и прояви." „Уравнението, което би могълъ да докара общиятъ изкуственъ езикъ, е враждебно на цивилизацията и на гениалностьта." И той завръшваше своята статия съ слѣднитѣ тежки думи: „Въ сравнение съ толкова други утопии, идеята за единъ всемиренъ езикъ се намира въ неблагоприятно положение. Социалистичнитѣ реформи допущатъ и постепенно и частично въвождане, допущатъ измѣнения и еволуция. Всемирниятъ езикъ трѣба да не се мѣнява, инакъ той не ще бѫде всемиренъ и единъ. Изобщо прокарването на идеята за единъ общъ езикъ е по-невъзможно, отколкото и на най-смѣла социалистична утопия."[2])

Но отъ тогава тая мечта взе да печели все повече и по-могѫщи поддръжници и да влиза въ полето на практическото приложение, подъ натиска на обстоятелствата. Въ 1900. година по случай на всемирното изложение станаха въ Парижъ и разни международни конгреси, дѣто се срѣщаха мѫже отъ различни народности, които много мѫчно се разбираха и споразумяваха. Прѣдъ тия разнообразни конгреси, между които бѣха първиятъ международенъ конгресъ по философия, конгресътъ по история на наукитѣ, международниятъ конгресъ по социология, международниятъ конгресъ за техническото образование, конгресътъ на френската асоциация за напрѣдъка на наукитѣ, по единъ планъ прѣдставенъ отъ доктора по математика L. Leau направиха се постѫпки въ полза на създаването на единъ международенъ помагаленъ езикъ. Всички конгреси се произнесоха благоприятно за тая идея и избраха делегати, които да се събератъ подиръ закриването на конгреситѣ, да обсѫдятъ въпроса и да вематъ рѣшение по него. И наистина, тѣзи делегати слѣдъ нѣколко съвѣщания дойдоха до извѣстно съгласие, което намѣри изразъ въ една

[1]) *L. Couturat,* A pIea и т. н. Стр. 23—24.

[2]) *Д. Матовъ,* Идеята за изкуственъ всемиренъ езикъ. „Български Прѣгледъ". Год. I., кн. XI—XII. Стр. 209.

декларация, що съдържа ония точки, въ които се бѣ постигнало споразумѣние. Ето тая декларация, която биде приета на 4/17. януарий 1901. година:

„Подписанитѣ, делегирани отъ разни конгреси или дружества за проучване на въпроса за единъ международенъ помагаленъ езикъ, се съгласиха върху слѣднитѣ точки:

I. Желателно е, да се избере и да се разпространява единъ международенъ помагаленъ езикъ, който ще бѫде прѣдназначенъ не да замѣни въ индивидуалния животъ на всѣки народъ националнитѣ говори, ами да служи на писменитѣ и устни сношения между лица съ различни матерни езици.

II. Единъ международенъ помагаленъ езикъ, за да изпълни полезно своята задача, трѣба да отговаря на слѣднитѣ условия:

1. Трѣба да бѫде годенъ да служи както на обикновенитѣ сношения на ежедневния животъ и на търговскитѣ нужди, така сѫщо и на научнитѣ и философскитѣ задачи;

2. Трѣба да може да се научи лесно отъ всѣко лице съ срѣдно първоначално образование и особено отъ лица отъ европейския културенъ свѣтъ;

3. Не бива да бѫде нѣкой отъ националнитѣ езици.

III. Потрѣбно е, да се образува една обща делегация, която да прѣдставява цѣлостьта на всички ония лица, които разбиратъ нуждата отъ единъ помагаленъ езикъ и неговата възможность, и които сѫ заинтересувани въ въвождането на такъвъ международенъ езикъ. Тая делегация ще назначи единъ комитетъ съставенъ отъ членове, които могатъ да се събиратъ въ извѣстно врѣме.

Задачата на тоя комитетъ е опрѣдѣлена въ слѣднитѣ точки.

IV. Изборътъ на помагалния езикъ принадлежи най-напрѣдъ на „Международната асоциация на академиитѣ“ (Association internationale des Académies), сетнѣ, въ случай на неуспѣхъ, т. е. ако тая асоциация откаже или не дойде до нѣкакво рѣшение, на прѣдпидѣния въ членъ III. комитетъ.

V. Поради това този комитетъ ще има за първа задача, да прѣдстави въ надлежна форма на Международната асоциация на академиитѣ желанията изказани отъ присъединилитѣ се общества и конгреси и да я покани почтително, да осѫществи тоя проектъ за единъ помагаленъ езикъ.

VI. Комитетътъ ще трѣба да създаде едно дружество, което да работи за разпространение на помагалния езикъ, който бѫде избранъ за такъвъ.

VII. Подписанитѣ, по настоящe делегирани отъ разни конгреси и дружества, рѣшаватъ да направятъ постѫпки прѣдъ всички дружества отъ учени, търговци и туристи, за да получатъ тѣхното присъединение къмъ тоя планъ.

VIII. Допущатъ се да участвуватъ въ делегацията прѣдставителитѣ на дружествата, съставени редовно, които се присъединятъ къмъ настоящата декларация.“

Международната асоциация на академиитѣ, за която е дума въ чл. IV. на декларацията, се основа въ 1900. година и се състои засега отъ

слѣднитѣ 19 академии или научни дружества въ Амстердамъ, Берлинъ, Брюкселъ, Будапеща, Христиания, Копенхагенъ, Гетингенъ, Лайпцигъ, Лондонъ (Royal Society, British Academy), Мюнхенъ, Парижъ (Académie des sciences, Académie des inscriptions, Académie des sciences morales), Петербургъ, Римъ (Academia dei Lincei), Стокхолмъ, Виена и Вашингтонъ. Тя се събира на общо събрание всѣки три години и въ врѣмето между тия събрания се прѣдставява отъ единъ комитетъ. Първото събрание стана въ 1901. година въ Парижъ, второто прѣзъ 1904. година въ Лондонъ. Важенъ е по въпроса за международния езикъ § 10. отъ устава на асоциацията, който гласи: „За да се изматъ въ съображение, за да се изучатъ или за да се подготвятъ научни прѣдприятия или изслѣдвания отъ международенъ интересъ, могатъ да се съставятъ специални международни комисии, по прѣдложение на една или на нѣколко отъ сдруженитѣ академии, било отъ общото събрание, било между двѣ такива общи събрания отъ комитета."

Отъ деня, въ който се прие горната декларация, се състави „Делегацията за въвождане на единъ международенъ помагалень езикъ", за секретарь на която се избра L. Leau, а за касиеръ Louis Couturat. Делегацията имаше за първа задача, да пропагандира за идеята, за която бѣ съставена, и да съсрѣдоточи въ себе си всички усилия, които се прѣдприимаха отъ разни страни въ полза на тая идея. И та скоро успѣ да спечели за това дѣло повече отъ 200 дружества, между които въ Франция Société française de psychologie, Société française de philosophie, Société de sociologie, Société mathématique de France, Société astronomique de France, Société française de physique, Société zoologique de France, Société de géographie, Société d'économie industrielle et commerciale, Société française d'hygiène, Société des gens de science, Société nationale de médecine de Lyon, най-старото френско дружество Société philomathique, Institut Pasteur de Lille, Ligue française de l'enseignement, Fédération des universités populaires, академиитѣ въ Марсилия и въ Дижонъ и много други научни дружества; въ Швейцария между друго Institut national genevois; въ Белгия Société belge d'astronomie, Société royale de géographie d'Anvers, Institut des hautes études à Bruxelles и др.; въ Англия London sociological society и пр.; въ Германия Verein deutscher Ingenieure, Deutsche Bunsen-Gesellschaft, Kosmos, Gesellschaft der Naturfreunde, което брои 4000 члена, Академията на наукитѣ въ Ерфуртъ; въ Русия Политехническото общество въ Петербургъ и др.; сѫщо тъй сѫ се присъединили дружества научни отъ Италия, Швеция, Аржентина, Перу, както и нѣкои международни сдружия каквито сѫ: Международното дружество на електрицитѣ, Международниятъ институтъ по социология, Международниятъ институтъ по библиография, Международната лига на мира и свободата, Международниятъ институтъ за мира, Всемирниятъ конгресъ за мира, Union internationale и пр.

Но не сѫ само ученитѣ дружества, които сѫ дали досега своето съгласие, ами многобройни сѫ и дружествата на промишленици и търговци, както и на туристи, които сѫщо тъй сѫ много заинтересувани за

благополучното разрѣшение на въпроса, и които сж се притекли на помощь на декларацията и сж ѝ дали своята подкрѣпа.

Както споменахъ по-горѣ, и първиятъ международенъ конгресъ по философия, който се събра въ Парижъ въ 1900. година, се произнесе въ полза на единъ всемиренъ езикъ и избра едного измежду себе си, именно професора L. Couturat, който да изучи по-основно въпроса и срѣдствата за неговото най-добро рѣшение и да докладва на втория конгресъ по философия, който имаше да стане въ 1904. година въ Женева. Couturat прѣдстави своя докладъ въ тоя конгресъ, който съ възхищение прие мнѣнията изказани въ него, единодушно подновн мандата на докладчика и подири една блѣскава рѣчь въ полза на прѣдприетото дѣло отстрана на извѣстния мислитель и професоръ по философия на университета въ Бернъ Лудвигъ Шайнъ избра и послѣдния за свой новъ делегатъ въ делегацията. Докладчикътъ между друго посочи онія съображения, които сж накарали делегацията да прѣдложи като първа инстанция, на която ще трѣба да се прѣдстави въпросътъ за рѣшаване, Международната асоциация на академитѣ, както и начина, по който ще трѣба да се подѣйствува върху тая асоциация. „Всички дружества, които ние прѣдставяваме, желаятъ да приематъ единъ международенъ езикъ, който да бѫде колкото се може по-простъ и по-лесенъ, но тѣ желаятъ прѣди всичко, щото тоя езикъ да бѫде *единъ*; а за това той трѣба да бѫде избранъ отъ една компетентна власть, официално призната и санкционирана отъ главнитѣ културни държави. Струваше ни се, че най-високиятъ научен международенъ авторитетъ, на който би могълъ да се повѣри тоя изборъ, е *Международната асоциация на академитѣ*, образувана въ 1900. година поради основания аналогични съ онія, които правятъ желателно и дори належащо приемането на помагаленъ езикъ. А казаната асоциация не може да бѫде свикана съ въпроса освѣнъ чрезъ една или нѣколко отъ сдруженитѣ академии; но за да се спечели поддръжката на една академия, очевидно трѣба да се придобие индивидуалната поддръжка на академицитѣ. Отъ друга страна, за да се въздѣйствува върху академитѣ, цѣнно и почти неизбѣжно ни бѣ съдѣйствието на университетскитѣ професори; ала университетитѣ изобщо сж държавни учрѣждения, та нѣматъ свободата, да ни даватъ своята колективна поддръжка; заради това ние заобиколихме мѫчнотията, като потърсихме индивидуалното одобрение на тѣхнитѣ членове. Така ние организувахме покрай делегацията и за усилване на пропагандата една *международна петиция отправена до академитѣ* и запазена само за членоветѣ на академитѣ и университетитѣ, отъ които събираме подписи.“ [1]) Тая петиция е била подписана до 1. мартъ 1905. год. отъ 720 души, между които личатъ имената на Lavisse, Poincaré, на починалия директоръ на Пастьоровия институтъ Duclaux, на философа Renouvier и социолога Tarde, и двамата починали, на мислителитѣ Bergson въ Парижъ и прѣстарѣлия Ernest Naville въ Женева, на бѣловласия борецъ за мира Frédéric Passy, на професоритѣ Ostwald въ Липиска и Stein въ Бернъ, на академицитѣ

[1]) *L. Couturat*, Rapport sur les progrès de l'idée de la langue internationale, présenté au II-e congrès international de philosophie à Genève. 1904. Стр. 8—9.

Ламански и Бодуенъ де Куртне въ Петербургъ, на мислителя Ernst Mach въ Виена и на извѣстния филологъ Hugo Schuchardt, членъ на Виенската академия на наукитѣ. Послѣдниятъ въ началото на мѣсецъ юлий 1902. година биде натоваренъ отъ Виенската академия на наукитѣ „да слѣди движението, което се стреми да създаде единъ изкуственъ международенъ помагаленъ езикъ, и при случай да й докладва". Шухартъ намѣри въ края на слѣдната година, че е дошло вече врѣме, да изпълни възложената нему работа, и прѣдстави единъ докладъ, въ който съ възторжени думи защищава идеята за единъ изкуственъ всемиренъ езикъ и заключава своя рапортъ както слѣдва: „Въ интереса на самитѣ академии е, да уловятъ сегодния моментъ, за да насочватъ и да доведатъ на добъръ край едно движение, което по всѣка очевидность не ще се остави да го спратъ, и което най-накрай ще се наложи дори и на научнитѣ сношения."[1]) Въ този духъ завръшва и другъ академикъ единъ свой рапортъ до Académie royale de Belgique въ началото на януарий 1904. година: Движението въ полза на единъ международенъ помагаленъ езикъ е тъй хубаво организувано днесъ и се води тъй добрѣ, щото нищо не ще може вече да го спре, нито да го отклони отъ неговата цѣль. Международниятъ езикъ ще се създаде; но той може да се създаде съ подкрѣпата на академиитѣ или безъ тая подкрѣпа. Очевидно е желателно, въ интереса на самата наука и на академиитѣ, щото тѣ да взематъ въ туй дѣло онова участие, което имъ се пада. Тѣхната честь е ангажирана донѣкждѣ въ това.

Въпрѣки голѣмия и сравнително бързъ напрѣдъкъ, който прави напослѣдъкъ тая идея, все още има да се прѣодоляватъ голѣми мачнотии, докато бѫде осѫществена идеята. Заради това и делегацията, съставена подиръ парижкия конгресъ по философия, развива неуморна дѣйность, като агитира дѣто може чрѣзъ брошури, чрѣзъ подкани за присъединение къмъ нейната работа, чрѣзъ придобиване на все повече дружества въ полза на дѣлото. Подиръ избирането на професора Щайна за делегатъ отъ втория философски конгресъ, двамата делегати на философскитѣ конгреси Couturat и Stein сѫ отправили до всички онія, които биха могли да се интересуватъ за въпроса, едно окржжно писмо, въ което като съобщаватъ, че въ послѣдно врѣме се е присъединила къмъ делегацията и Société française de philosophie, като е избрала за свой прѣдставитель френския философъ Henri Bergson, членъ на Académie des sciences morales et politiques, обрѫщатъ вниманието върху значението на въпроса за единъ всемиренъ езикъ и канятъ особено ученитѣ, да дадатъ своята подкрѣпа на дѣлото. „Тоя въпросъ трѣба да се наложи на вниманието на всѣки мислещъ човѣкъ, а особено на онія мѫже, чието звание е посветено на изучаването на социалнитѣ задачи и на напрѣдъка на цивилизацията. Отъ всички срѣдства, които трѣба да служатъ на такива стремения, никое не е по-дѣятелно и по-скоро може да се осѫществи отколкото приимането на единъ международенъ помагаленъ езикъ. Тоя езикъ,

[1]) *Hugo Schuchardt,* Rapport sur le mouvement tendant à la création d'une langue auxiliaire internationale artificielle. Extrait de la „Revue Internationale de l'Enseignement" du 15 mars 1906.

безъ да заличи естественитѣ различия между народитѣ, би трѣбало да даде възможность на всѣки народъ, да се сношава свободно и непосрѣдно съ всички и да размѣня съ тѣхъ не само своитѣ стоки, ами и своитѣ мисли. Нищо не би принесло повече, за да се установи солидариость и братство между хората и да се постигне интелектуалното и морално единство на човѣшкия родъ.

Ние се надѣваме, че вие сподѣлите нашия начинъ на гледане, и молимъ да ни дадете своето съдѣйствие въ прѣслѣдването на нашата задача:

1) чрѣзъ разпространяване на идеята за единъ международенъ езикъ и на нашето прѣдприятие въ вашия кржгъ;

2) чрѣзъ подписване на нашата международна петиция до академиитѣ, като притова поканите да направятъ сжщото и вашитѣ другари;

3) чрѣзъ присъединяване на дружества и чрѣзъ придобиване на помощи за делегацията, дѣто се прѣдстави случай."

Единъ отъ върлитѣ противници на тая мдея е прѣдседателъ на Виенската академия на наукитѣ Theodor Gomperz, който слѣдъ събранието на Международната асоциация на академиитѣ прѣзъ 1904. година въ Лондонъ обнародва една статия въ Münchener Allgemeine Zeitung, дѣто като главенъ мотивъ противъ това дѣло навежда единъ крайно егоистиченъ мотивъ, именно че той не иска, щото „силнитѣ" народи да се поставятъ наравно съ „слабитѣ", и че послѣднитѣ трѣба просто да изучаватъ езика на първитѣ. Едвали може да се изтъква по-рѣзко и по-открито националниятъ егоизъмъ. Въ едно частно писмо до мене проф. Couturat посочва, че дѣлото, за което се бори делегацията, е на първо мѣсто въ интереса на славянскитѣ народи, защото ако това дѣло не сполучи, рѣшението, което рано или късно би се наложило, би билъ тройниятъ съюзъ на английския, нѣмския и френския езикъ, който съюзъ се прѣдлага отъ нѣкои, и който е осжщественъ на дѣло въ протоколитѣ на Международната асоциация на академиитѣ, дѣто всички рѣшения се съставятъ на тия три езика. Дори единъ членъ отъ брюкселската академия прѣдлага просто, да се не взиматъ никакъ въ внимание ония научни работи и научни журнали, които нѣма да бждатъ написани на единъ отъ тия три езика. „Ще забѣлѣжа, продължава г. Couturat въ писмото си, че тия лица не виждатъ освѣнъ едната страна на въпроса и занемарятъ напълно интереса на търговията и на проститѣ пжтешественици; нашата делегация напротивъ има за сжществена задача, да обгърне всички тия три вида интереси въ едно общо дѣло и да иска едно единичко рѣшение за всички. Азъ вѣрвамъ, че колкото повече размислите, толкова повече ще се убѣдите, че нашиятъ планъ е най- практичниятъ, а така сжщо и най-справедливиятъ и най-либералниятъ. Единичкото възражение, което би могло да се направи, е това: Ако Асоциацията на академиитѣ не ще иска да се натовари съ въпроса? Ние сме взели въ внимание тоя случай и затова прѣдвиждаме избора на единъ комитетъ. Сжщественото е, да получимъ доста подкрѣпа отъ разнитѣ цивилизувани страни, за да може делегацията да има потрѣбния авторитетъ, било да прѣдстави въпроса на Асоциацията на академиитѣ,

било да се натовари сама съ неговото разрѣшение чрѣзъ посрѣдството на комитета."

Между ония дружества, които сж дали своето съгласие на делегацията и сж избрали свой прѣдставитель въ тая делегация, има вече и едно дружество отъ България, то е градската библиотека „Неофитъ Рилски" въ Копривщица, която е избрала за свой прѣдставитель въ делегацията г. П. Орѣшкова. Тоя хубавъ примѣръ трѣба да се послѣдва и отъ други въ България; ето защо ние подканяме нашитѣ учителски дружества, нашитѣ търговски камари,[1]) нашитѣ дружества на медици, журналисти, инжинери, стенографи, туристи и пр., да се присъединятъ къмъ делегацията. Участието се изказва съ писмо до главния секретарь на делегацията (Dr. L. Leau, secrétaire général de la Délégation pour l'adoption d' une langue auxiliaire internationale, Paris, rue Vavin 6). Всѣко сдружие, което се присъедини къмъ делегацията, трѣба да избере измежду си единъ свой прѣдставитель, като съобщи името му на делегацията. Тоя прѣдставитель има право да гласува писмено, когато се избере комитетътъ, прѣдвиденъ въ чл. III. на декларацията. Дружествата както и отдѣлнитѣ лица могатъ да изпратятъ каквато сума обичатъ за разноскитѣ на делегацията до касиера ѝ (Dr. L. Couturat, trésorier de la Délégation etc., Paris, rue Nicole 7).

Новъ етимологиченъ рѣчникъ на влашкия езикъ.

Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen von *Dr Sextil Puşcariu* (Sammlung romanischer Elementarbücher herausgegeben von Wilchelm Meyer-Lübke. III. Reihe: Wörterbücher I). Heidelberg. 1905. 8°. XV, 235.

Неотдавна излѣзлиятъ етимологиченъ рѣчникъ на влашкия езикъ отъ младия влашки ученъ д-ръ С. Пушкарю, приватенъ доцентъ въ Виенския университетъ, се появя като слѣдствие „отъ стремежа да се замѣни Чихаковия рѣчникъ съ другъ новъ, който да стои на височината на днешната наука" та така да се удоволятъ новитѣ потрѣби, породени отъ значителния напрѣдъкъ, що направи прѣзъ послѣднитѣ години изучването влашкия езикъ благодарение на усилената дѣйность на домашни и чужди, стари и млади учени. Изслѣдванията на разнитѣ влашки диялекти сж дѣло кажи единчко на проф. Г. Вайганда, директоръ на поддържания отъ ромънското правителство „Институтъ за влашки езикъ въ Липиска", въ чието „Годишни извѣстия" (Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig 1894 ff.), излѣзли вече дванайсе тома до сега, намѣриха мѣсто и студии и дисертации на негови ученици по най-различни въпроси изъ историята на влашкия езикъ, неговата граматика и лексикография. Като вѣнецъ на тоя засиленъ устремъ въ изучването влашкия

[1]) Отъ търговскитѣ камари сж се присъединили вече слѣднитѣ: въ Франция: Annecy. Auxerre, Bourges, Dijon, Boulogne-sur-Mer, Havre, Nancy; въ Германия: Elberfeld; въ Швейцария: Женева и пр.

езикъ излѣзе много цѣнната „История на влашкия езикъ“ отъ букурешкия проф. О. Денсушияну (Histoire de la langue roumaine. Tome I. Les origines. Paris. 1901/2). Така прѣвъзходнятъ за врѣмето си влашки етимологиченъ рѣчникъ на Чихака, чиито дѣлъ „латински елементи“ се яви на свѣтъ още прѣди тридесеть и петь години (A. de Cihac, Dictionnaire d'étymologie daco-romane. I. Éléments latins. Francfort s/M. 1870) се указва вече твърдѣ устарѣлъ. Голѣмиятъ исторически и народенъ рѣчникъ на влашкия езикъ Etimologicum Magnum Romaniae отъ проф. Хъждеу, започналъ да излиза отъ 1887 г. насамъ като издание на Ромънската академия въ Букурещъ, е изкаранъ едва до половината на буква *L* и поради голѣмитѣ трудности въ съставянето му, главно поради осѣдность на материялъ, кой знае кога ще се довърши. При това грѣшкитѣ на Чихаковия рѣчникъ, включително съ печатнитѣ, се повтарятъ все още дори и въ най-добритѣ съчинения по романска филология, отъ общия интересъ на които влашкиятъ езикъ остая и до сега твърдѣ отдаленъ. Сигурно и отъ желанието на автора да помогне да се възбуди по-скоро и сериозно тоя интересъ, като очертае, ако и приблизително, картината на родството на влашкия езикъ съ другитѣ романски езици и посочи особното му положение между тѣхъ, е изникналъ този му трудъ; потѣсно вътрѣшно родство изтъква той между влашкия езикъ и пороманчения албански, южноиталиянско-сардийски и дори испански (срв. и прѣдг., с. VII). И Чихакъ покрай латинскитѣ етимони изрежда̀ше съотвѣткитѣ въ разнитѣ романски езици, но нито отъ тѣхния изборъ, нито отъ тѣхната наредa, подобна цѣль, като послѣдната, не поличава: ако и да спонува въ прѣдговора за „очебийни аналогии“ (analogies... frappantes) между албански и влашки (daco-roman), приведенитѣ албански думи дѣржатъ навсѣкждѣ послѣдно мѣсто, а диялетни италиянски форми почти съвсѣмъ не посочва.

И въ избора на чисто домашния материялъ Пушкарю се отличава сѫществено отъ Чихака. Той е обърналъ особено внимание да застане въ рѣчника си, до колкото е възможно това при съврѣменното състояние на влашката диялектология, и четиритѣ влашки диялекти: книжовно или дако-влашки, цинцарски (аромънски), меглено-влашки и истро-влашки. Отъ даковлашкитѣ подговори той привежда думи само тогава, когато тѣ или не сѫществуватъ въ книжовния езикъ или пъкъ сѫ интересни по нѣкоя особность, необусловена отъ фонетиката на говора. Всѣки отъ 1947-тѣхъ броя на нарочно сбито за нарѣчность съставения рѣчникъ започва съ книжовно-влашката форма на думата, до която въ скоби се поставятъ диялектичнитѣ паралели; ако първоначалната дума не сѫществува въ книжовния езикъ, въ такъвъ случай се започва съ диялектична. Особно богати сѫ податкитѣ му отъ цинцарския диялектъ, чиито съотвѣтни думи на книжовнитѣ сѫ приведени дори и тогава, когато първиците у него не сѫ спазени, но замѣстени отъ чуждици, съ какивито, особно съ гърцизми и българизми, той е твърдѣ обиленъ. Така Пушк. съ право посочва на рѣчника си, че може да послужи и като влашко-цинцарски рѣчникъ, а показалецътъ на подаденитѣ влашки думи (с. 221—229) — като цинцарско-влашки. Наредъ съ този показалецъ стоятъ още показалци на

непоставенитѣ въ начало на статийкитѣ думи книжовно-влашки (с. 210—221), меглено-влашки (с. 229—231) и истро-влашки (с. 231—232), а за улесненіе на романисти — и показалецъ на латинскитѣ етимони, включително съ прѣдполагаемитѣ (с. 183—210).

Сѫщо така и въ трактуването на употрѣбения вече отъ Чихака материялъ Пушкарю остая твърдѣ свободенъ. Въ неговия рѣчникъ не сѫ намѣрили мѣсто твърдѣ много думи, помѣстени у Чихака, защото, споредъ него, сѫ „или книжовни образувания, или на влашка почва израснала производи или най-послѣ съвсѣмъ непознати и никадѣ неотбѣлѣзани думи“ (прѣдг., с. X—XI). Въ замѣна на това пъкъ той е прибавилъ думи, които Чихакъ е смѣталъ като чуждици и помѣстилъ въ втория томъ на рѣчника си (Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais. Francforts/M. 1879) или пъкъ съвсѣмъ неотбѣлѣзалъ, най-вече диялектни и старовлашки. Нъ при тия свои добавки и поправки Пушкарю не винаги е билъ честитъ да налучка истинската етимология. Нѣколко примѣри. Ако и самъ да забѣлѣзва, че е трудничко да се изведе фонетично правилно вл. *tărsină* „козиняво вълне, връвь“ отъ лат. tra(n)senna, дѣто не прилѣга добрѣ и по значение, той взема на вѣра тази етимология (бр. 1716), прѣдложена отъ Candrea въ Convorbiri literare XXXVIII 885/6, като не споменува нито дума за много по-правилната етимология на Чихака (II 403) отъ стб. **тръсина**, което както и **тръса**, **тръсть**, означава seta, срв. и **тръстьнина** τρίχινα ῥάκι panni e pilis facti, **тръстьнъ**, **тръстьнинъ**, **тръсьнинъ**, **тръстиньно оуже** (вж. у Mikl. Lex. psl.-gr.-lat. 1808—9); въ новобългарски *търсина* означава „дълги косми отъ конска опашка, отъ конска грива; примки, струни“ (Геровъ Рѣчн. V 369), а *тръстина* — „козиняво, яриняво вълне, което селянитѣ сами си сучатъ“ (Jbid. V 370). Така вл. *tărsină* е развила значение подобно на новобълг. *тръстина*. — Невѣроятна е прѣдложената етимология (бр. 985) на *lis* „weiss“ (?), що се употрѣбя твърдѣ рѣдко като прилагателно да обозначи животно съ бѣло на челото (срв. у Liuba-Jana, Măidan, s. 114: *Liseiĭ* е [un cîne] *lis* în frunte [alb.], цит. у Puşc.) и по често като име на куче, конь, овца (Liseiĭ, Lisu, Lisa), отъ прѣдполагаемо народнолат. *lissus, що Пушкарю крои като произлѣзло отъ гр. λισσός „glatt“, та така да може да свърже влашк. *lis* като отъ единъ и сѫщи произходъ съ итал. liscio „glatt“, сиц. lišu, пров. lis, фр. lisse, исп. alisar. Инакъ той би билъ склоненъ да допусне, че „влашката дума би могла да произлиза направо отъ гр. λισσός“ (!). За да избѣгне звуковата невъзможность да се изведе вл. *lis* отъ *lissus, той прѣдполага нататъкъ, че на гр. ι ще е съотвѣтствувало въ прѣдполагаемата народнолат. форма „затворено, но кратко ĭ“, защото „инакъ би се получило вл. **les* или **ĭis*“. По форма, пъкъ и по подаденитѣ значения, вл. *lis* съотвѣтствува на бълг. *лис*,-*а*,-*о* (стб. лысъ, и у друг. слав. ез., вж. у Mikl. Et. Wtb. 177, дѣто посочва и вл. lişiţă „fulica atra“, за което и у Cihac II 173), отдѣто сигурно е заета. Геровъ Рѣчн. III 28 дава за прил. *лис* слѣднитѣ значения: „1) комуто е окапала косата: безкосъ; лысый, плѣшивый, облысѣлый, облысѣвшій. 2) За добитъкъ: който има бѣло, лисо на челото си; лысый; (напр.) лиси биволи“. На това послѣдното значение, що отбѣлѣзва и Дювернуа — *лисъ* пр. имѣющій бѣлую полосу на лѣбу (о лошади и буй-

волѣ)“ (Слов. болг. яз. I, 1126) — отговаря точно влашкото, посочено по-горѣ. Срв. и сръб. „*лисаст,-а,-о* z. B. Pferd, das eine Blässe hat, macula alba insignis“ и „*лйсац, сца* т. 1) лисаст конь, der Blasshengst equus nota alba insignis“ (Караџић Срп. Р.[2] 341). Въ моя роденъ български говоръ (Орхание) *Лúса* е едно отъ най-обикновенитѣ имена на кучки и др. животни съ бѣло на челото. Въ материялитѣ за бълг. рѣчникъ, що ми бѣха наржка, не намѣрихъ податки отъ други краища за това, защото изобщо словарни материяли отъ този родъ не сж доставяни отъ нашитѣ събирачи, но за вѣрване е да е твърдѣ разпространено, отдѣто и мегл.-вл. *Lisa* като име на кучки и овце, което отбѣлѣзва Папахаджи (Megl.-Rom. 171). Интересно е по отношъ на това българското женско кръстно име *Лúса*, посочено у Герова Рѣчн. V 626 и у Н. Вукадинова въ Сб. мин. XV 196 (отъ Радомиръ), ако не е съкращение отъ Елисавéта — Лисавéта — Лисáва. — Вл. *partál* с. м. „Stück“, що Пушкарю (бр. 1273) ни посочва изъ двѣ приказки, употрѣбена като „*partale* de slănină“ и „*partal* de grîu“, и смѣта да има първоначално значение „четвърть“, лат. quartarius, отдѣто го и произвежда („ursprünglich wohl „Viertel“ < quartarius,-um“), стои сигурно въ свръзка съ бълг. *партаљ, парцаљ* с. м. „откѫслекъ, дрипа“ (вж. знач. по-подр. у Герова Рѣчн. IV 14 и у Дювернуа Слов. I, 1601), що Миклошичъ (Die türk. Elem. in den südost-und osteurop. Spr., Denkschr. d. Wien. Ak., ph.-hist. Cl., XXXVIII 182 и XXXV 140) свързва съ *парче* (бълг., сръб., ром.), *парча* (бълг., руск.), малор. *фарча*, отъ тур. parča. — Грѣшна, но интересна за етимологическия похватъ на автора е предложената етимология отъ чисто конструктивенъ характеръ за вл. *данáс* с. м., мегл.-вл. *дăнáс* „einjähr. Kalb“ = *d'an* (= *de an* „vorjährig“) + *ac.* (бр. 1186). Подобно смѣло етимологизуване въ този случай е непотрѣбно, защото е явно, че вл. *данáс* иде отъ бълг. *данак, даначе*, що Миклошичъ Türk. El., Denkschr. XXXVIII 100 произвежда отъ тур. *dana* „einjähriges Kind, Kalb.“ Все отъ слабость къмъ подобно конструктивно етимологизуване той е паднаљ пакъ въ грѣшка да построява мегленовл. *princă* с. ж. (für **prind-că*) „Vogelfall“ отъ гл. *prind* „fassen, fangen“ (бр. 1388), до като тази дума въ толкова обилния съ българизми мегленовлашки диялектъ е заемка отъ бълг. *примка* laqueus (нѣколкото значения на думата въ бълг. ез. вж. у Герова Рѣчн. IV 279 и у Дювер. Слов. II 1913; изъ по-стари паметн. отбѣл. у Mikl. Lex. psl.-gr.-lat. 673). Цинц. *mură* (бр. 1133) съ значение „Schlund der Tiere“ има безъ съмнѣние сжщи произходъ съ бълг. *мура*, нгр. μούλα „Magen“, алб. *mułε* „Magen, Laab“ Mikl. Et. Wtb. 204, G. Meyer Alb. Wtb. 289, Neugr. Stud. III 45. — Ако цинц. *furnu* с. м. „Backofen“ може да бѫде по форма, значение и родъ наслѣдствена дума = лат. furnus, мегленовл. *furnă* с. ж. не бива да се подвежда подъ сжщата норма, както постжпя Пушкарю (бр. 684), защото, както показва окончанието и родътъ ѝ, тя е заета отъ бълг. *фурна* (за разпр. на тази дума отъ романски произходъ въ балканскитѣ езици вж. у Mikl. Türk. El., Denkschr. XXXIV 298).

Азъ нарочно си послужихъ тука все съ такива случаи, въ които влашката дума е заета отъ български, едно, защото това е по-интересно за българския четецъ, и друго — да изтъкна това, което не единъ пѫть

вече е изтъквано, че е необходимо за този, що се занимава съ историята и лексикографията на влашкия езикъ, да познава добрѣ славянскитѣ езици и особно български, съ който влашкиятъ езикъ отъ вѣкове насамъ се е намиралъ въ допиръ, развивалъ се е подъ негово влияние, заелъ е отъ него прѣзъ различни врѣмена грамаденъ запасъ словарно богатство, процесъ непривършенъ и до сега, особно въ двата му южни диялекти. Пушкарю, заедно съ познатия историкъ на влашкия езикъ, Овиди Денсушияну, спада въ числото на младитѣ, трѣзви влашки учени, които се стремятъ да освободятъ народната си наука отъ стѣснителнитѣ вериги на заслѣпѣния патриотизмъ, въ които до скоро стоеше окована, и така да ѝ дадатъ просторъ за новъ развой. Денсушияну въ своята „Исторія на влашкия езикъ“ показа много добрѣ значението на българския езикъ за политическитѣ сждбини на влашкия и даде самъ отличенъ примѣръ за добритѣ резултати отъ познанството съ славянската наука. На Пушкарю липсватъ подобни познания, та затова е изпадналъ въ непростителни грѣшки и неумѣстни умувания да етимологизува като наслѣдствени просто заети отъ съсѣденъ езикъ думи.

Измежду наслѣденитѣ отъ праромънско врѣме първици думи, събранието и обяснението на които е задача на новия рѣчникъ, авторътъ помѣстя, но въ скоби, и десетина такива, на които други учени придаватъ романски произходъ, но които нему се виждатъ чуждици, повечето славянщини, или пъкъ отъ съвсѣмъ тъменъ произходъ. Къмъ вл. *baie* с. ж., цинц. *baňe* „Bad, Bergwerk“, що Пушкарю поставя въ това число, като смѣта, че ще произлиза по-скоро отъ стб. баѣ „Bad“ (отдѣто и алб. г. *bajε*), отколкото отъ лат. balneum, азъ бихъ добавилъ за сравнение на второто значение „рудникъ“ на влашката дума мадж. *bánya*, също заета отъ старобългарски, що означава: 1) „das Bergwerk, die Grube“ и 2) „warmes Bad“ (Ballagi Ung. Wtb.[5] 44). Между тѣзи думи е и *bot* с. м. „Schnabel, Schnautze“, чиято етимология отъ лат. *bŏtĭna*, примитивна форма отъ botŭlus „Wurst“, прѣдложена отъ Чихака I 27, Пушк. (бр. 211) намира невѣроятна, но по-добра не прѣдлага. Азъ бихъ допусналъ по-скоро съкращение на стб. хвостъ „Schwanz, Rüssel“, само съ непознатъ произходъ (вж. у Mikl. Et. Wtb. 87, Vergl. Gr. II 188), което е твърдѣ възможно, защото тази дума е съвършено уединена по корена си и при това съ ударение върху послѣдната сричка, срв. руск. *хоботъ*, до като всички други думи съ суфиксъ *-отъ* не носятъ ударение върху суфикса: троскотъ, тропотъ и др. Възможно е дори думата да е сродена съ корена *бод-* на глаг. *бод-ж*. — Тъмната по произходъ влашка дума *ghiodéă* с. м. „Keule“, цинц. *cl'oadă, gl'oadă*, която Миклошичъ Conson. II 57 извеждаше отъ слав. гвоздь (срв. и Cihac II 120), а Хъждеу Columna III — *clova = clava, авторътъ хубаво сравнява съ алб. *kl'okε* „Stab mit gebogener Spitze, Keule“, което Густ. Майеръ Alb. Wtb. 192 отъждествява, споредъ Пушк. погрѣшно, съ итал. crocciа, gruccia, фр. crosse, исп. croza „Krummstab, Hirtenstab“ (вж. и у Д. Матовъ, Гр.-бълг. студ., Сб. мин. IX 62). Тази дума съществува и въ българския езикъ *гега* с. ж. дълга овчарска тояга, на единия край съ кука за ловене овце за краката; сопа; пастушескій посохъ“ Геровъ Рѣчн. I 212, та така трѣбва да се

причисли къмъ онія отъ непознатъ още произходъ думи, общи на тия три езика — влашки, албански и български, — а често прѣминали и у околнитѣ. Въ това число спада и вл. *sestre*, бълг. *зестра*, малоруската *зястра*, за която Чихакъ I 322/3 строи лат. *ex-staura (lat. *staurus отъ гр. σταυρός) — ecs-staura — sechstra — sestra, а Хъждеу Cuv. d. bătr. Suppl. I, c. LIX, LXXX извежда отъ лат. dextrae „Gabe", която етимология, споредъ автора (бр. 1935), заслужва повече внимание, ако и нѣкои диялектични форми да ѝ се противятъ. Миклошичъ Et. Wtb. 402 произвежда българската и малоруската дума отъ влашки.

Съ тѣзи думи Пушк. не смѣсва, та затова ги оставя неоскобени, нѣколко такива, за които човѣкъ наистина може да се съмнява дали да ги вземе за наслѣдствени ли да ги смѣтне за чуждици. Още въ прѣдговора (с. XI) той обръща внимание върху нѣколко отъ тоя родъ: бр. бр. 393 *сер* „Zapfen" отъ лат. cĭppus или отъ стб. чепъ, 1403 *рир* „Knospe" — лат. pŭppa или сръб. *пупа* (стб. пупъ), 1487 *rus* „rot-blond" — лат. rŭssus или стб. роусъ (бълг., сръб. *рус*), отдѣто алб. *rus*, нгр. ῥοῦσσος (ῥοῦσσα „weisse Ziege"), 1786 *сыц. ud* „Urin", произв. отъ глаг. *ud* „nass machen" (лат. ūdare) или произл. отъ мадж. *hud* „Urin".

Между това Пушк., както и Чихакъ I 142/3, поставя (бр. 968) като сигуренъ произхода на вл. *leĭ* с. м. „Löwe" отъ лат. lĕo,-ōnem, което звуково е невъзможно, защото въ латинскитѣ елементи въ влашкия езикъ по закенъ наслѣдствено *l* прѣдъ кратко ĕ, поради силна палатализация, не може да се задържи, та както лат. lĕpus,-oris дава вл. ĭepure „заекъ", така и лат. lĕo,-ōnis би дало вл. **ĭeŭ*. Влаш. *leĭ* произхожда несъмнѣнно отъ стб. львъ, нб. *лев* и затова Микл. Et. Wtb. 179 съ право поставя наредъ съ съотвѣтнитѣ форми на стб. львъ у другитѣ славянски езици и тая влашка дума. Въ полза на българския ѝ произходъ говори и особното ѝ значение да именува „franc", защото, както и новобългарското, отъ старитѣ монети съ изображение левъ (вж. у C. Jireček, Das Fürstentum Bulgarien. Wien 1891, s. 226, Bem. 2). — Много смѣла ми се вижда етимологията на вл. *báier* с. м., *báieră* с. ж. „Band" (цинц. *bair*, *baieră* „Kette, Band, Reihe", мегл. *baier* „Kette, Perlenchnur", истровл. *baiere* „Haarflechtband) като субстантивирано прилагателно=лат. varius „bunt, färbig". Малор. *baiop* „aus Wolle geflocht. Schnur" наистина ще е заета отъ влашки. Интересно е, че тази дума, ако и диялектно, съществува и въ българския езикъ: „*баéръ*, с. м. панизъ отъ стари пари, съ който млади булки си китятъ главитѣ (Воденъ)" Геровъ Рѣчн. I 21.

При стремежа си да състави свой рѣчникъ на латинскитѣ елементи въ влашкия езикъ съ огледъ къмъ другитѣ романски езици „волкото е възможно по-сбито", Пушк. все пакъ не е оставилъ безъ внимание и околнитѣ езици или за да отбѣлѣжи по нѣкоя заета тѣмъ влашка дума или пъкъ да обясни нѣкое особно значение или интересна фразеологична употрѣба на друга влашка дума. Въ първия случай, не иска питане, той е искалъ да посочи обсега, въ който нѣкоя наслѣдствена влашка дума се е разпространила извънъ влашкитѣ уста. Ако се съди и по тия да кажемъ случайни бѣлѣжки въ рѣчника на Пушкарю, най-много влашки елементи сж проникнали въ унгарския и малоруския езикъ. Задруж-

нятъ животъ на власи и малоруси въ Буковина и Бесарабия прѣдставя добро условие за взаимни заемки на двата езика. Така малоруският езикъ е поизпъстрилъ своя словарь съ доста влашки думи, рѣдко нѣкоя отъ които ще се намѣри разпространена и по-надалечъ. Такива чуждици въ малоруски сж отбѣлѣжени и у Миклошича, въ Etym. Wörterbuch и порано въ Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen (Denkschr. der Wiener Ak., ph.-h. Cl., XV 73-140) passim, па и у самия Желеховскій, Малорусько-нѣмецкій словар, т. I и II, Львів 1886 pass., а на отдѣлно сж събрани въ наивната и некритична статия на I. A. Candrea за влашкитѣ елементи въ славянскитѣ езици (Elementele române în limbile slavice. Noua Revistă Română, 1900, I. p. 399—409). Както и трѣбва да се очаква, повечето отъ влашкитѣ думи въ малоруския езикъ сж пастирски наименувания: *вакáр* „говедарь“ — вл. văcár отъ vacă = лат. vacca (Pușc. 1848, Mikl. Et. Wtb. 374, Жел. 54); *ватуля* (сжщо полски wetula „едногодишна коза“) „Mutterschaf mit erstem Lamm‘ — вл. vătuiĭ,-ie „junger Bock; Ziege von einem Jahr bis zur Zeit des Werfens“ (бр. 1867), *гармасáр* „жребецъ“ — вл. armăsár, лат. armesarius; *колáстра* „Biestmilch“ — вл. colast(r)ă (бр. 456; вж. по-долу); *рингáч, рíга, рíга* „schlecht castriertes Ochs“, *ригова́тый* прил. — вл. rîncăciĭ прил. „einhodig, halbkastriert (von Pferden), geil“, rîncaș с. м. (бр. 1463); *роша* „rotbraune Ziege“ (мадж. rós „rot“) — вл. roș,-a „rot“, лат. roseus (бр. 1475; Mikl. Et. Wtb 282), *румегáти* (*-ека-*), *румегова́ти* „прѣживѣмъ wiederkauen“, *румегавци* „Wiederkauer“ — вл. rúmeg „wiederkauen“, лат. rūmĭgo,-are (бр. 1483); *ýрма* „Spur und Zertretung von einer Schafherde am Grase“ — вл. urmă „Spur“ (бр. 1837); *турма* „grex“ (сжщо [бълг.], сръб., слов., пол.) — вл. turmă, алб. turmε „Haufen, Menge, Herde“, ит. turma, лат. turma (бр. 1777); *чутора* — вл. ciutură (бр. 382; вж. по-нат.). Но срещатъ се и други сжщо тъй интересни въ културно отношение: *кумнáт* „Schwager“ — вл. cumnát, лат. cognatus (бр. 442, Жел. 39, Mikl. Et. Wtb. 147); *нанашко,-а* — „Pate, Patin“ — вл. nanaș, (бр. 1207); *фиин (фина, филина)* „der Neugetaufte“ — вл. fin „Täufling“ (отъ *filianus, произв. отъ лат. filius), отдѣто и мадж. fin, слов. pilun (Mikl. Et. Wtb. 586); и др. — Почти все такъвъ характеръ иматъ и не по-малочисленитѣ заети отъ влашкия езикъ маджарски думи.

Особенъ интересъ прѣдставятъ — и по количество и по качество — влашкитѣ словарни елементи, проникнали въ словарното съкровище на българина. По тѣхъ ще може да се отсѫди най-добрѣ като въ каква мѣра влашкиятъ езикъ, като се е намиралъ подъ продължително и силно влияние отъ страна на българския, е могълъ да му се отплати като му заеме и самъ той нѣщо отъ своя страна: **непосрѣднитѣ словарни заемки** сж най-сигурното мѣрило за влиянието на единъ езикъ върху други. Така изслѣдването влашкитѣ думи въ българския езикъ е отъ полза не само за българския рѣчникъ, но и за историята на българския езикъ изобщо, защото сѫдейки по количеството и качеството имъ ще може да се опрѣдѣли приблизително степенъта на влиянието на влашкия езикъ върху българския, та така да може прѣдварително да се види като до колко има смисъль да се прибѣгва до влашкия езикъ за обяснението на най-

интереснитѣ явления отъ историята на българския езикъ, по които той се отличава отъ другитѣ славянски езици, като напр. развоя на членната форма, изчезването склонението и др. Но, както изглежда, не особно обилна жетва очаква изслѣдвача на влашкото влияние върху българския езикъ. У Пушк., който се е грижилъ да отбѣлѣжи всѣки случай, дѣто една наслѣдствена влашка дума съществува и у околнитѣ езици, не е отбѣлѣжена нито една дума, като се изключи *зестра*, чиято истинска етимология остава още непозната, която да е заета на български, безъ да съществува у другитѣ балкански езици. Не малко сж думитѣ отъ латински произходъ, които сж общоупотрѣбителни и до днесъ въ балканскитѣ езици — влашки, албански, новогръцки, български и сръбски — и дори прѣминали въ употрѣба и у други съсѣдни езици, но тѣ сж все такива, че още почти за никоя отъ тѣхъ не може да се твърди, че е заета и разпространена у другитѣ отъ тоя или оня отъ изброенитѣ езици. Безъ съмнѣние източникътъ на всичкитѣ тѣхъ се крие въ балкано-романски, езика на първитѣ римски колонисти на Балканския полуостровъ, простонароденъ латински езикъ (Vulgärlatein), отъ който слѣдъ врѣме, подъ мощното влияние отъ страна на езицитѣ на завареннтѣ и дошли отпослѣ народи на полуострова, особно на българскитѣ славяни, се образува влашкиятъ езикъ, па и който упражни такова силно влияние върху албанския езикъ та доби днешниятъ си полуромански видъ. Тѣзи латински елементи въ словаритѣ на балканскитѣ езици, ако и повечето отъ тѣхъ да сж приковавали не единъ пжть вниманието и на Миклошича (Etym. Wtb. d. slav. Spr., Die Fremdwörter, Die türk. Elem. и т. н.) Густ. Майера (Etym. Wtb. d. alb. Spr., Neugriechische Studien III, Etymologischen aus den Balkansprachen въ Indogerm. Forsch. VI 104-123 и т. н.). и др. учени, си остава все още нерѣшена и много интересна задавка за бждещъ изслѣдвачъ, особно да се опрѣдѣлятъ разновиднитѣ измѣнения въ форма и смисъль, що всѣка дума въ всѣки отдѣленъ езикъ добива, и, въ зависимость отъ това, да се прослѣди пжтя на распространеннето имъ. За много отъ тѣхъ, главно за по-културнитѣ, ще трѣбва да се признае гръцко посрѣдство, тъй като, както е знайно, гръцката култура отъ византийско врѣме до недавно господствуваше по цѣлия Балканъ. Пушкарю вижда колко е трудно да се отсѣди още отъ сега отъ кой езикъ всѣка дума е тръгнала да се разпространи у другитѣ и затова се задоволява само да посочи, че тая или друга дума, освѣнъ въ влашки, съществува и у другитѣ езици на Балканския полуостровъ. Но отъ врѣме на врѣме той се позабравя, та затова и отбѣлѣзва слѣднитѣ петшестина думи като сигурно или вѣроятно заети отъ влашки у другитѣ езици, ако и за повечето отъ тѣхъ това да е още много съмнително. Отъ вл. *căciula* с. ж. (лат. *cateulla отъ cattea „Katze"), споредъ него, „произхожда алб. kɛsul'ɛ, бълг. *качулка*, *качул*, мак.-бълг. (!) *кучул*, нгр. *χατσούλα*" (бр. 248; инакъ у G. Meyer Alb. Wtb. 190/1 и Ngr. St. III 29; срв. и Mikl. Et. Wtb. 108). — Вл. *cadă* (лат. cada): „алб. kaδɛ „Gährbottich" произхожда отъ влашки, отдѣто вѣроятно и стб. кадь, сръб. *када*, мадж. *kád*" (бр. 250). Но той не споменува, че думата съществува и у другитѣ славянски езици: слов. *kad*, рус. *кадка*, малор. *кадь*, *кадка*, бѣлор. *кадка*,

ч. *káď*, пол. *kadź*; лит. *kodis* (Mikl. Et. Wtb. 108; срв. G. Meyer Alb. Wtb. 164), па и въ български „*када*, каца, кадосъ“ (Геровъ Рѣчн. I 333). — Отъ вл. *ciutură* (лат. *cytola) „чрѣзъ пастиритѣ распространена“: бълг. сръб. *чутура*, алб. *tšotre*, нгр. τσιότρα, мадж. *csutora*, малор. *чутора*, тур. *tšotra*, докато алб. *tšutul* отъ итал. *ciotolă* (бр. 382). — Вл. *crăciun* „коледа“: бълг. *крачунъ*, малор. *перечунъ*, в.-рус. *корочунъ*, слов. *kračun*, сръб. *Крачунните* (собств. име), мадж. *karacson* (бр. 407; Mikl. Lex. pal.-gr.-lat. 310, 318, Et. Wtb. 130, Die slav. Elem. im Rum. 26; Jagić въ Arch. f. slav. Phil. II 610; Schuhardt въ Arch. IX 256/7, Asboth ibid. 694/5; и др.). — Отъ вл. *cupa* (лат. cuppa)“ произхожда нгр. κόβα, срб. и малор. *купа*“; алб. *kupε* той отдѣля като направо произлѣзла отъ латински (бр. 450), а стб. *коупа*, бълг. *купа*, слов. *kupa*, чеш. *kupa* сж му вѣроятно неизвѣстни (виж Mikl. Et. Wtb. 147; Türk. Elem. Denkschr. XXXV 112, XXVVII 160, Die Fremdwörter Denkschr. XV 103, G. Meyer Alb. Wtb. 215, Ngr. St. III 35). — Вл. *colast(r)ă*: „бълг. *куластра*, малор. *коластра*, мадж. *gulasst(r)a*“ (бр. 456; ср. Mikl. Etym. Wtb. 123), а оттукъ и новогр. κουλιάστρα (G. Meyer Ngr. St. II 75). — Думата *guşe* „е разпространена по цѣлия Балкански полуостровъ и е заета сигурно отъ влашки или албански: бълг. *гуша*, нгр. γκοβσα, хърв. *gúša*, *gùša*, мадж. *gusa*“ (бр. 747; ср. и G. Meyer Alb. Wtb. 135/6, Ngr. St. II 23; Mikl. Et. Wtb. 81; Cihac II 131; Štrekelj въ Arch. f. slav. Phil. XII 457/8). — Вл. *puică*, образувана „съ славянски суфиксъ“ отъ *puiĭ*, „проникнала въ съсѣднитѣ езици: алб. *puĺke*, сръб. бълг. *пуйка*, малор. *пулька*, *пуйка*, мадж. *pulyka*“ (бр. 1395; вж. у Mikl. Etym. Wtb. 267 и у Meyer Alb. Wtb. 356/7). — Отъ вл. *turmă* (лат. turma) произхожда сръб., слов., пол. и малор. *turma*“ (бр. 1777; срв. Mikl. Etym. Wtb., Die Fremdwörter 133). Думата сѫществува и въ българския езикъ: „*турма* с. ж. 1) Гѫстъ димъ. 2) Тумба, калабалъкъ; толпа“ (Геровъ Рѣчн. V 371), заедно съ производната *турмѣкъ* с. м. „мѫжко биволче, стѫпило въ втората година“ (Гер. Рѣчн. V 371), що съотвѣтствува на влашката производна „*turmác* sm. junger Büffel, der mit der Herde läuft“ (бр. 1777); *турмакиня* с. ж. „женско биволче, стѫпило въ втората година“ (Гер. Рѣчн. V 371).

Все подобни сж и другитѣ влашки думи, които Пушкарю посочва като такива, които сѫществуватъ и въ околнитѣ езици, та и въ български: *búsa* (бр. 242), *cămaşe* „риза“ (бр. 266), *čeraşe* „череша“ (бр. 388), *dafîna* (бр. 482), *doága* „Daube“ (бр. 536), *furcă* „хурка“ (бр. 678), *pépine* „Melone“ (бр. 1298), *sac* (бр. 1492), *săpîn* (бр. 1515), *skáră*, лат. scala (бр. 1543), *spátă* „Schwert“ (бр. 1616), *splină* лат. splen стб. слѣнии (бр. 1625), *ţîţă* „weibliche Brust“ (бр. 1742), *turtă* (бр. 1747) и др. т. Повечето отъ тѣхъ, изкто и по-горѣ наведенитѣ, ако и да притежаватъ твърдѣ обилна литература, оставатъ още етимологически необяснени. Не е чудно, че за нѣкои отъ тѣхъ по-нататъшнитѣ издирания може да установятъ нелатински първоначаленъ произходъ, но за по-голѣма часть отъ тѣхъ латинскиятъ произходъ не може да се отрича.

Една твърдѣ интересна заемка на българския езикъ отъ влашкия, неотбѣлѣзана у Пушк., но посочена още отъ Миклошича най-напрѣдъ въ Die Fremdwörter 107, а послѣ и въ Etym. Wtb. 180, е нарѣчието

май „fast, ungefähr“ (вж. у Герова Рѣчн. III 43: „*май* нар. токо рѣчи, комай, почти; *почти, только*. Май голѣмичъкъ. Май не е така. Май му сж дѣлжки ржцѣтѣ“; срв. у Дюв. Слов. I 1159) — вл. *mai* adv. „noch, mehr, beinahe“ отъ лат. magis (бр. 1015). Думата е заета и на малоруски. Срв. поради сѫщото значение българ. и малор. *камай*, що Миклошичъ (Etym. Wtb. 125, Türk Elem. Denkschr. XXXVII 64, XXXVIII 151) извежда отъ една съобщена нему отъ единъ ученъ арменецъ турска дума *komak'i* съ значение „vielleicht“.

Влашки произходъ трѣбва да се отдаде на българ. дума *маса* „Tisch“ (Дювернуа, Слов. болг. яз. I 1175; у Герова неотбѣлѣзана), за широкото разпространение на която въ българския езикъ е способствувало обстоятелството, че думата се среща и въ турски, дѣто и Миклошичъ (Die slav., magyar. u. rum. Elem. im türk. Wortschatze, Sitzungsber. d. Wiener Ak., ph.-hist. Cl., Bd. 118, V Abh., S. 14) и Г. Майеръ (Türk. Stud. I 46) я извеждатъ отъ влашката *masă*. Вл. *masă* произхожда законно отъ лат. mensa прѣко една засвидѣтелствувана простонародно-латинска форма mēsa (Puşc., бр. 1040). — Нито у Герова, нито у Дювернуа е отбѣлѣзана познатата дума *кърнáче* „Wurst“, сигурно модерно заимствуване на влашката дума cîrnáţ с. м. „Wurst“, що Пушк. (бр. 374) извежда отъ *carnaceum, производна отъ лат. caro,-nem.

У Герова Рѣчн. I 177 се среща „*вутуръ* с. м. птица, голѣмъ едъръ орелъ, карталъ“, що е безъ съмнѣние една и сѫща дума съ вл. *vúltur* с. м. „Adler“, която Puşc. 1923 произвежда отъ лат. vŭltŭr.

И въ друго отношение Пушкарю не е оставилъ безъ огледъ съсѣднитѣ езици, а именно при обяснението на семазиологичнитѣ движения и фразеологичната употрѣба на нѣкои наслѣдствени думи, които безъ чуждо влияние остаятъ неясни. За влашкия езикъ, който гъмжи отъ чуждици, особно славянщини, въ своя словарь, това е твърдѣ естествено: ако единъ езикъ се е отдалъ така силно на влияние отъ страна на други, че много свои думи е прѣдалъ на пълна забрава и оставилъ да изчезнатъ въ дрезгавината на миналото, като ги замѣнилъ съ нови, чужди, не е никакъ чудно други да останатъ да крѣпятъ наредъ съ нездраво одомашенитѣ още тѣмъ съотвѣтни чуждици и въ нѣкой моментъ, найчесто когато влиянието отъ страна на чуждия езикъ прѣстане, се съвзематъ и изтикватъ чуждитѣ гостенки, но твърдѣ често си задържатъ отъ тѣхъ за споменъ нѣкакво ново значение, покрай старото. Твърдѣ интересни наблюдения върху влашкия езикъ въ това отношение могатъ се намѣри у L. Şaineanu, Incercare asupra semasiologiei limbei române. Bucureşti 1887 (Revista III 211—462) и нѣщичко у O. Densusianu Histoire de la langue roumaine I 263—268, а върху езика на първитѣ влашки паметници у А. И. Яцимирскій, Изъ славяно-румынскихъ семасіологическихъ наблюденій (Извѣстія отд. русск. яз. и сл. Имп. ак. н. IX$_2$ 257—278). И Пушкарю отбѣлѣзва нѣколко такива случаи, ако и не нови. Напр. вл. *joc* (отъ лат. jocus) е развило дѣвтѣ си значения „Spiel“ и „Tanz“ подъ влияние на слав. *игра* (бр. 909). Подъ сѫщо такова влияние вл. floare (отъ лат. flos, flōrem) добива покрай първоначалното си значение „Blume“ и значение „Farbe“; Пушкарю (бр. 623) я сравнява съ руск.

цвѣтъ (мн. ч.-ы) „Blume“ и *цвѣтъ* (мн. ч.-а) „Farbe“. Вл. *ochiĭ* (отъ лат. oclus=oculus) покрай значението си „око“ развива и значение „прозорецъ“ сигурно съ огледъ къмъ слав. *окно* (бр. 1217). Много интересна е взаимната размѣна на значенията на лат. *lumen* „Licht“ и *mundus* „Welt“ въ застжпницитѣ имъ въ влашкия езикъ подъ влиянието на стб. свѣтъ, що означава отъ една страна „Licht“, а отъ друга „Welt“ (срв. и мадж. vilag=„Licht“ и „Welt“); днесъ въ влашкия езикъ съществува *lume* с. ж. само съ значение „Welt“, а въ цинцарския диялектъ е спазено *munda* с. ж. съ значение „Strahl лжчь“ (Puşc. бр. 993, 1127). И др. т.

Повечко такива семазиологични и фразеологични успоредици отбѣлѣзва Пушкарю между влашкия и албанския езикъ. Често пжти тѣ се сподѣлятъ и отъ други балкански езици, та затова прѣдставятъ особенъ интересъ и сигурно ще съставятъ най-занимателния дѣлъ въ бждницитѣ сравнителни изучвания на балканскитѣ езици. За нѣкои отъ тѣхъ може да се допусне, че сж еднакво наложени тѣмъ отъ страна на нѣкой чужди езикъ; такъвъ е напр. случаятъ съ бълг. „*пия тютюнъ*“, нгрьц. *πίνω καπνόν*, цинц. *beau tutune* като прѣводъ на тур. *tütün içmek'* (това доумѣва за гръцкия изразъ G. Meyer въ Türk. Stud. I 5). Но за повечето отъ тѣхъ трѣбва да се допусне, че изходището имъ може да се намѣри въ самитѣ тѣзи езици.

Прѣди да свърша своитѣ бѣлѣжки върху рѣчника на Пушкарю, искамъ да обърна внимание върху нѣколко такива словозначни успоредици, като посоча и българскитѣ паралели.

Влашкото наименувание за *кола* — *car* (отъ лат. carrum) — означава и съзвѣздието „голѣмата мечка“, сжщо както и бълг. „*колата*“, руск. „*телѣга*“; срв. нгр. *ἀναποδοκάραβο*. Това значение има още простонароднолатинската форма carrus, а сжщо и съотвѣткитѣ у другитѣ романски езици (вж. у Puşc. бр. 694 и Dens. Hist. I 187).—И друго едно съзвѣздие има паралелно наименование въ балканскитѣ езици. Пушкарю (бр. 694) посочва, че вл. *găinuşe* (мегл. вл. *puĭ'itsă*) „Rebhuhn“ означава и „едно съзвѣздие“ („ein Sternbild“), като сравнява за това и алб. *pulɛ* „Huhn“, която дума сжщо има и това второ значение. Сжщата сждба въ значението сподѣля и бълг. „*кокошка*“. До като въ по-първия случай изходната точка на значението се намира въ простонароднолатинския езикъ, тукъ значението е заето на другитѣ балкански езици навѣрно отъ новогръцки, дѣто то се е развило отъ едно твърдѣ интересно народноетимологично сближение на *πουλί* „Vogel, Hähnhen“ съ еднаквозвочната *πούλια* „Siebengestirn“, що си иде отъ стгр. *πλειάς*-*πλειάδες* „Siebengestirn“. — Къмъ посоченото отъ Пушкарю (бр. 1023) значение на *măr* „ябълка“ въ цинц. *meru de fatsă* (па и просто *meare*) и алб. *mɔlɛ fak'esɛ*, що сравнява съ фр. pommette и порт. mãça do rosto, нека да се вземе за сравнение и българ. *ябълка* съ значение сжщо тъй и на „ябълка на лицето“. — Значението на деминутивитѣ вл. *omuşór* (отъ *om* „Mann, Mensch“) и алб. *ñeriθ* (отъ *ñer* „мжжъ“) „Gaumenzäpfchen“, които сравнява единъ съ други и Kr. Sandfeld Jensen въ студията си за „Нелатинскитѣ елементи въ влашкия езикъ“ (Gröber's Grundriss I² 527), сподѣля и бълг. *мжжета*, умалително отъ *мжжъ*. — Успоредно по значение съ вл. *inimă* (*irimă*)

„Herz“ и „Bauch“ (бр. 75) стои бълг. *сърце* „Herz“ и „Magen“ и съ израза *тă doare inima*, що Пушкарю сравнява съ фр. j'ai mal au coeur, се съгласява бълг. *„боли ме сърце“*. — И вл. *mijloc* съ значението си „Mittel, Kreuz (als Mitte des Körpers aufgefasst)“ (бр. 1076) отговаря на бълг. *половина* съ сѫщото значение. За сѫщото срв. вл. *crúce* „Kreuz“ (отъ лат. crux,-cem): даковл. *crucea spinări*, мегл.-вл. просто *crutse* „Rückgrat“ (бр. 416), къмъ което и бълг. *кръстъ* (на гърба). — Поради значението на вл. *cunún* „vermählen“, ст.-вл. сѫщо „bekränzen“ (отъ лат. corono,-are), Пушк. (бр. 448) сравнява алб. *kunursój* „segne ein“ (kunors < нгр. χορώνα), нгр. στεφανώνω „bekränzen, vermählen“ и хърв. *vjenčati* „einsegnen“ (ovjenčati „bekränzen“, отъ vijenac „Kranz“); за това срв. и бълг. *вѣнчавамъ* „segne ein“ и *овѣнчавамъ* „bekränze“ (отъ *вѣнецъ*). — На влашкиятъ глаголъ *iaĭ, luai, luat, luare* „nehmen“ (отъ levo,-ore, Puşc. бр. 760) въ всичкитѣ му значения — „zur Frau, zum Manne nehmen“, „kaufen“ (срв. и алб. *mar* и *bl'er'* и нгр. παίρνω) „aufbrechen“ — съотвѣтствува точно бълг. *вземамъ*. — Къмъ вл. *scurteică* „kurzes Kleid“, образувана отъ прил. *scurt,-ă* „кѫсъ“ (Puşc. бр. 463) срв. бълг. *кѫсакъ, кѫсаче* (отъ прил. кѫсъ); новогр. κοντογοῦνι „kurze Frauenjacke“ (отъ прил. κοντός „kurz, klein“ и γούνα „Pelz“).

Липиска. 06. **Ст. Романски.**

Правнитѣ понятия.

Отъ В. Гиневъ.

Настоещиятъ етюдъ върху правнитѣ понятия прѣдставлява едно по-обширно развитие на ония основни мисли, които авторътъ мислѣше да изложи въ рефератъ прѣдъ първия съборъ на юриститѣ въ България. Въ него собствено се излага и разяснява само въпросътъ досежно дѣйствителния обьектъ на правнитѣ дисциплини, и то въ неговото съотношение съ правнитѣ понятия. Изложението на тоя въпросъ пъкъ е тѣсно свързано съ разяснението характера на законодателния материалъ. Научната разработка обаче на тоя материалъ, неговото свеждание чрѣзъ правната индукция на ония основни юридични принципи, върху които се крѣпи, и отъ които чрѣзъ подробна дедукция се получава стройната система на дадено положително законодателство, се основава, самата тя, върху правнитѣ понятия, но не изяснява съотношението на тия понятия съ тѣхния обьектъ. Заради това тоя въпросъ, както и всички други, разяснението на които се крѣпи върху установената вече теория на правнитѣ понятия, се засѣга мимоходомъ само въ настоещето развитие.

Въ основата на правнитѣ понятия лежатъ познания досежно нормативното съотношение между явления изъ обществения животъ, които познания, благодарение схващанието на правнитѣ норми като безпрѣкословни заповѣди, се отличаватъ едва ли не съ аксиоматична достовѣрность. Ето защо и на правнитѣ понятия е тъй присща прецизностьта и увѣреностьта, съ които се отличаватъ понятията на математичнитѣ науки; въ това отношение правнитѣ понятия се намиратъ въ близко родство съ понятията на математичнитѣ науки. Тия понятия на нормативни съотношения извършатъ напълно функцията на научни понятия въ догматично-практичната, нормативна правна наука, крайната цѣль на която е приложението. Да ли обаче тия понятия синтезиратъ истино научни наши познания, които допринасятъ нѣщо въ нашето дѣйствително знание и могатъ

да се подведатъ подъ универсалния принципъ на единството въ закономѣрностьта, стига само това единство да се приеме като гносеологиченъ постулатъ, — е въпросъ, върху който може да се спори. Разрѣшението на тоя въпросъ обаче и неговото пълно освѣтление е тѣсно свързано съ други чисто гносеологични въпроси, и то би могло да бѫде прѣдметъ на специална работа.

Нека ми бѫде сѫщо позволено да изкажа тукъ особната си благодарность на г. г. *Franz v. Liszt,* професоръ при Берлинския университетъ, *Paul Moriaud,* професоръ при Женевския университетъ и *Maffeo Pantaleoni,* професоръ при Римския университетъ, за тѣхнитѣ цѣнни упжтвания и указания по литературата на въпроса.

Литература.

Alexander S. Moral Order and Progress. III ed. 1899.

Bain Al. Logique déductive et inductive. t I, II. éd. IV. 1902.

Bauer. Les classes sociales. Analyse de la vie sociale. 1902.

Bergbohm. Jurisprudenz und Rechtswissenschaft. I B. 1892.

Bierling. Zur Kritik der juristischen Grundbegriffe. t I и II. 1877, 1883.

— — Juristische Prinzipienlehre. t I, II. 1894. 1898.

Binding. Handbuch des Strafrechts. I B. 1885.

Bouglé. Les sciences sociales en Allemagne. Les métodes actuelles. 1896.

Васьковскій. Е. В. Ученіе о толкованіи и примѣненіи гражданскихъ законовъ.

Windelband. Präludien. Normen und Naturgesetze.

Windscheid. Lehrbuch des Pandektenrechts. 8 Aufl. 1900.

Wundt. Logik. I, II, 1, II. 2. 1893, 1894, 1895.

— — Ethik, eine Untersuchung der Thatsachen und Gesetze des sittlichen Lebens. 2 Aufl. 1892.

Гессенъ. О наукѣ права.

Dernburg. Pandekten. I, II, III. 1900, 1887.

Durkheim Em. La règle de la Méthode sociologique. 2 éd. 1901.

Eltzbacher. Ueber Rechtsbegriffe. 1900.

— — Die Handlungsfähigkeit. 1903.

Geny Fr. Méthode d'interprétation et de sources en droit positif privé. 1899.

Jellineck. Das Recht des modernen Staates. I. B. Allgemeine Staatslehre. 1900.

Jhering. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwickelung. I, II, III B. 4 Aufl. 1878/1888.

— — Der Zweck im Recht. I, II Bd. 1877.

— — Der Kampf um's Recht. 13 Aufl. 1897.

Ковалевскій. М. Историко-Сравнительный методъ въ Юриспруденціи. 1880.

— — Первобытное право. Вып. I, II. 1886.

Kohlrausch. Irrtum und Schuldbegriff im Strafrecht. 1903.

Lévy-Bruhl. La morale et la Science des moeurs. 2 ed. 1904.

Liszt. Lehrbuch des deutschen Strafrechts. 10 Aufl. 1900.

Merkel. Juristische Encyclopädie. 2 Aufl. 1900.

Meumann G. A. Prolegomena zu einem System des Vermögensrechts. 1903.

Meyer M. Er. Rechtsnormen und Kulturnormen. 1903.

Муромцевъ С. Образованіе права по ученіямъ нѣмецкой юриспруденціи. 2 изд. 1886.

Нечаевъ. Гражданское Право и гражданское правовѣденіе.

Paulsen. System der Ethik. 5 Aufl. 1900.

Поповилиевъ М. Енциклопедия и обща теория на правото. 1905.

Radbruch Der Handlungsbegriff in seiner Bedeutung für das Strafrechtssystem. Zugleich ein Beitrag zur Lehre von der wiss. Systematik. 1904.

Rickert. Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. 1902.

Roguin. La règle de droit.

Rümelin. Juristische Begriffsbildung. 1878.

Sigwart. Logik. Bd. I, II. 2 Aufl. 1889, 1893.

Sidgwick. H. The Methods of ethics. 1901.

Sohm. Institutionen. 10 Aufl. 1901.

Spencer. The data of ethics — les bases de la morale évolutionniste. 6 ed. 1895.

— — La morale des différents peuples.

— — Principes de Sociologie. t I — IV.

— — Principes de psychologie t I, II.

— — L'Individu contre l'Etat. (the man versus the state.)

Stammler. Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. 1896.

— — Die Lehre von dem richtigen Rechte. 1902.

— — Ueber die Methode der geschichtlichen Rechtstheorie. 1889.

Stephen L. The science of ethics. 1882.

Schuppe. Wilh. Grundriss der Erkenntnistheorie und Logik. 1894.
— — Die Methode der Rechtsphilosophie. Zeitschrift f. vergl. Recht. 1884. № 4.
Tarde G. La logique sociale.
— — Les lois sociales. 3 ed. 1902.
Thöl. Einleitung in das deutsche Privatrecht. 1851.
Thon. Rechtsnorm und subjectives Recht. 1878.
Ferneck. H. v. Die Rechtswidrigkeit. 1903.

Значение на общата теория върху правнитѣ понятия въ практично и теоретично отношение.

Макаръ че чисто теоретичнитѣ, строго научнитѣ изслѣдвания изъ областьта на правото не сж вече такава голѣма рѣдкость въ философско-правната литература, все пакъ като че ли е още потрѣбно, щото тѣ да се оправдаватъ и да се поставятъ въ извѣстно съотношение съ практичния правенъ животъ. Тая потрѣба се корени не само въ лесно обяснимото желание и стремение на всички юристи, които се занимаватъ почти изключително съ непосрѣдното приложение на правнитѣ норми, да узнаятъ важностьта, цѣната и значението на всѣко теоретично изслѣдване изъ областьта на правото именно по отношение на неговото прилагане въ конкретни случаи изъ обществения животъ. Тая потрѣба има и свои по-дълбоки, чисто теоретични основи: правото е по самото си естество практична наука, и всѣко изслѣдване, колкото теоретично да е то, трѣбва да носи тоя общъ, характеренъ отпечатъкъ на правото, щомъ като това изслѣдване има за прѣдметъ явления изъ областьта на тая наука, и щомъ като тия явления то разглежда отъ специфичното свойно гледище.

Тая интимна връзка между теоретично-научнитѣ изслѣдвания въ правото и неговия практиченъ характеръ може да се изтъкне отъ двѣ различни гледища, отъ които собствено и правото разглежда явленията, прѣдметъ на неговитѣ изучвания.

Въ рамкитѣ на индивидуалната психика най-напрѣдъ реагирането на правото се манифестира въ специалната мотивация на нѣкои наши съзнателни волеви прояви. Правото, все въ рамкитѣ на индивидуалната психика, се съзнава отъ насъ като особенъ видъ етическа сила, като особенъ видъ етически норми, които регулиратъ нашето поведение, мотивиратъ и направляватъ нашата обществена

дѣйность.[1]) Въ такъвъ случай обаче, очевидно е, че и правнитѣ норми, както и всички други мотиви съ опрѣдѣлено съдържание, които детерминиратъ нашето поведение по отношение на извѣстни цѣли, се крѣпятъ върху прѣдварителни по-вече или по-малко съзнателни, по-вече или по-малко строго обективни, отъ чисто теоретиченъ характеръ обобщения.[2]) И понеже правнитѣ норми направляватъ нашитѣ постѫпки по отношение на ближнитѣ ни като членове на една обществена организация, то и обобщенията, отъ които тѣ зависятъ, обгрѫщатъ явления изъ обществения животъ. Къ тая зависимость отъ прѣдварителни теоретични обобщения правнитѣ норми се намиратъ и тогава, когато тѣ, отдѣлени отъ индивидуалното съзнание, абстрахирани отъ процеса на непосрѣдното имъ приложение, се обективиратъ въ законодателни кодекси, като особени прояви на съзнателния животъ. И тогава пакъ, при законодателната дѣйность на по-вече или по-малко диференцираліятѣ се законодателни органи, посрѣдствомъ които се извършва процесътъ на обективиране правнитѣ норми, не е трудно да се открие тѣсната зависимость, въ която се намира съдържанието на правнитѣ норми съ прѣдварителни обобщения върху обществения животъ, върху условията за неговото съществуване и развитие. Очевидно е слѣдъ това, какво голѣмо значение за правилното схващане *практичната* страна на правото имать онія *теоретични* изслѣдвания, които си поставятъ за цѣль, да разкриятъ необходимитѣ съотношения между обществения животъ и неговото развитие отъ една страна и генезиса и развитието на правнитѣ норми отъ друга. Нека сѫщо така да забѣлѣжимъ, че и самата оцѣнка на правнитѣ норми, на тѣхното съдържание, на тѣхната роля, като мотиви въ практичния животъ, и тя отъ своя страна се опира пакъ на прѣдварителни теоретични изучвания, макаръ че би могло да се спори върху обстоятелството, дали послѣднитѣ основи и на тия изучвания е телеологичнията или пъкъ каузалнията детерминизмъ.[3])

---

[1]) Срв. *H. v. Ferneck* Rechtswidrigkeit S 11—98.

[2]) Срв. *Sigwart* Logik II, S. 726. „Die Frage was soll ich thun? verlangt immer eine Antwort in der zugleich das Element realer Wahrheit als des Zweckes der reinen Erkenntniss enthalten ist."

Ср. сѫщо *Spencer*. Les bases de la morale évolutionniste Ch. VII, VIII. *Wurdt* Ethik.

[3]) Ср. *Al. Bain* Logique déductive et inductive t II. 465—505.
Lévy-Brühl. La morale et la science des moeurs. passim и особно pp. 11 s, 90 s.
W. Wundt. Logik B. II. 2. S. 577. Сѫщо S. 554—556—558.
Sigwart. Logik B. II. SS. 726—727, 746—748; 251.
Stammler. Wirtschaft und Recht. — Die Lehre vom richtigen Recht.
Ferneck. Rechtswidrigkeit.
Гессенъ. О наукѣ права стр. 135—144.

Не съ тия сложни и прѣплетени въпроси обаче се занимава теорията на правнитѣ понятия.

Практическиятъ характеръ на правото се проявява и въ друго направление, и научно-теоретичнитѣ изслѣдвания изъ областьта на правото сж необходими да изяснятъ не само въпроса досежно каузалнитѣ или телеологични прѣдпоставки на правнитѣ норми. Правото обгръща сжщо така и всички ония явления, които сж свързани съ приложението въ конкретния общественъ животъ на веднажъ създаденитѣ и установени норми; то изучва самото това приложение на правнитѣ норми.[1])

Собствено нужно е даже да се отбѣлѣжи, че най-сжществената задача на правната наука, както се схваща тя днесъ, състои въ изучването на правото прѣдимно подъ освѣтлението на неговото приложене въ обществения животъ. А пъкъ именно за рационалното приложение на правнитѣ норми сж необходими пакъ прѣдварителни чисто теоретични изучвания върху правнитѣ понятия, благодарение на които се извърша собствено и самото приложение.

Приложението на правнитѣ норми въ конкретни случаи се заключава винаги въ субсумирането чрѣзъ дедукция на тия конкретни случаи подъ общитѣ правни принципи, като развитие на съотвѣтнитѣ правни понятия. Всѣко юридическо правило, формулирано или извлѣчено съобразно съ разпорежданията на закона, указва на извѣстни фактични обстоятелства, които трѣбва да се свържатъ съ опрѣдѣлени юридически послѣдици. При приложението на правнитѣ норми тия юридически правила служатъ за голѣма премиса на силлогизма, посрѣдствомъ който се извърша субсумирането, а конкретниятъ случай, приравненъ къмъ фактичнитѣ обстоятелства на юридическия принципъ, за неговата малка премиса. Заключението на силлогизма, крайниятъ резултатъ на приложението, свързва въ едно цѣло конкретния случай съ юридическата необходима послѣдица на правния принципъ.

Въ сжщата логическа операция, въ постройката на сжщо такъвъ субсумиращъ силлогизмъ, се заключава приложението и тогава, когато конкретниятъ случай, спрѣмо който трѣбва да се приложи правната норма, не е частиченъ случай, който се обгръща отъ юридическия

[1]) Ср. сжщо разграничението на Вундтъ, Logik II. 2. S. 559. Задачата на правната наука, споредъ него, е сжщо така теоретична и практична. Практичната се заключава въ приложението на установенитѣ законоположения къмъ отдѣлнитѣ явления на дѣйствителния правенъ животъ. И тая практична страна обгръща друга теоретична проблема — die angemessene Subsumtion unter die für den concreten Fall geltenden Rechtssätze.

принципъ и който се субсумира подъ него само съ проста една дедукция. Въ постройката пакъ на такъвъ силлогизмъ се заключава същностьта на приложението и тогава, когато, било поради това, че конкретниятъ случай не се обгръща напълно отъ общитѣ понятия на юридическия принципъ, или пъкъ поради това, че, споредъ лицето, което извърша приложението, намѣрението, волята на законодателя — върху непрѣмѣнното прокарване (Durchsetzung) на която се крѣпи необходимостьта на логическитѣ операции въ приложението — не е обгръщала или не е могла да обгръща и тоя конкретенъ случай отъ общия юридически принципъ, когато поради всичко това процесътъ на приложението е усложненъ съ редица второстепенни заключения по аналогия. И въ тия случаи обаче заключенията по аналогия не измѣнятъ собствено същностьта на силлогизма, посрѣдствомъ който се извърша приложението, а откриватъ оня юридически принципъ, който, споредъ интерпрета — необходимиятъ посрѣдникъ, споредъ Gény, между закона и юридическия животъ — трѣбва да се приложи въ дадения случай. Веднажъ тоя принципъ откритъ, той се въдига въ голѣма премиса на силлогизма, по-послѣшнитѣ форми на който оставатъ напълно тождествени съ тия, съ които се отличава силлогизмътъ на простото субсумиране чрѣзъ дедукция.[1])

---

[1]) Ср. *Sigwart* Logik B. II. S. 736—728.; S. 296. — *Wundt* Logik Bd. S. 581.; също 585—588. Вундтъ прави различие между субсумиране на понятия (математиката) и субсумиране чрѣзъ заключения (правна дедукция). — *Mill* Logique t. II p. 550. — *Al. Bain* Logique. — *Mayer, Max Ernst* Rechtsnormeu un Kulturnormeu S. 19. — *Eltzbacher* Die Handlungsfähigkeit S. 19. — *Gény* Méthode d'interprétation p. p. 114—115; 220—221 etc. *Boutmy* Les rapports et les limites des études juridiques et des études politiques p. 50. — *Radbruch* Der Handlungsbegriff S. 7—67 passim. *Merkel.* Juristische Encyclopädie. S. 345. S. 142.

Че същностьта на приложението е субсумиращъ силлогизъмъ, отдѣлнитѣ логически операции при който се извършатъ съ дедукция, подобна на оная въ математиката, е положение, което се е признавало за правилно и отъ по-старитѣ автори изъ областьта на правото. Voysin напр. вече счита, че всѣко рѣшение n'est qu'un véritable syllogisme, dont la loi, les actes et les faits sont les prémisses (majeure et mineure) et la sentance en est la conséquence". Така също почти всички логици схващатъ приложението като логически процесъ (Sigwart, Wundt, Mill, Bain и пр.); така се схваща то почти отъ всички автори — юристи. Въ ново врѣме обаче противъ това схващане се отправятъ доста много критики, като се изтъква суровостьта и неумолимостьта на дедуктивния логиченъ процесъ, който съставя основата на това схващане, и се съпоставя съ чувствата на справедливость и правдивость, а също така и съ самия животъ, който не е нито така просто, нито така сурово логиченъ, както тая токо що обрисувана схема на приложението. Особено талантливъ прѣдставитель на това течение въ Франция е познатъ *Gény* съ своя капиталенъ, по-горѣ цитиранъ трудъ. (pp. 39—46 etc., etc.) Познати сж също въ Германия сарказмитѣ и критикитѣ отправени противъ „Begriffsjurisprudenz". Тия критики обаче, както ще се види отъ по-послѣшното изложение, не засѣгатъ ни най-малко същностьта на приложението: то винаги се заключава въ единъ субсумиращъ силлогизмъ. Тия критики, както и вѣскитѣ съображения, които се излагатъ за тѣхна подкрѣпа, засѣгатъ само въпроса, дали премиситѣ на тоя силлогизмъ трѣбва да се подбиратъ подъ

Отъ изложеното пъкъ, струва ни се, може много лесно да се схване, колко голѣма е важностьта и значението на правнитѣ понятия при приложението. Субсумирането на конкретни случаи подъ общи юридически принципи, постройката на силлогизма, чрѣзъ който се извършва всѣко конкретно приложение, сж възможни като логически операции само поради това, че тия общи юридически принципи съ посрѣдството на научнитѣ понятия, които разкриватъ тѣхното съдържание, обгрѣщатъ вече логически конкретния случай, по отношение на който се извършва самото приложение.[1]) За да бѫде слѣдов. субсумирането правилно и приложението неатакуемо, необходимо е не само една ясна прѣдстава и строго експлиниране и анализиране на конкретния случай, но още и пълно познание както на юридическитѣ принципи, така и на научнитѣ правни понятия, които тѣ съдържатъ.[2])

Не сж мало случаитѣ на неправилно приложение, несправедливи рѣшения и нелѣпи практики, които се дължатъ или на неправилно обобщени юридически принципи, или пъкъ на неясно схващане ония понятия, благодарение на които се извършва субсумирането. Справедливо указва Ferneck, die Rechtswidrigkeit, до какви абсурдни резултати може да доведе приложението, голѣмата премиса на което обгрѣща погрѣшното опрѣдѣление на понятието противозаконность. Ако се приеме за правилно напр. обобщението, че може да има и правомѣрни прѣстжпления, очевидно е, че тогава и упражнението на правата ни би могло да се въздигне въ прѣстжпление. Сжщо така *Meumann* въ Prolegomena zu einem System des Vermögenrechts указва, до колко неопрѣдѣлена, неясна може да бѫде практиката досежно случаитѣ на владѣнието, щомъ като тя не почива на обобщения, системно водени и развити до такива дефиниции, съ които практиката би могла да си служи съ сжщата сигур-

---

освѣтлението на стария традиционенъ методъ, или подъ освѣтлението на новитѣ изслѣдвания и изучвания върху тълкуването на законитѣ. Тоя въпросъ обаче е съвършено отдѣленъ отъ въпроса за сжщината на приложението. Премиситѣ, подбрани и подъ освѣтлението на новия методъ, пакъ ще бѫдатъ премиси на единъ субсумиращъ силлогизмъ, въ който се заключава — не вече тълкуването — а приложението на закона. И само досежно методитѣ, благодарение на които ние разкриваме голѣмитѣ премиси въ тоя силлогизмъ, напълно сж силни остритѣ сарказми и силнитѣ критики на Jhering и др. противъ собственото негово дѣло — противъ „Begriffsjurisprudenz". Приложението обаче, както и самъ Gény признава (р. р. 118—123—131; 225—464—468), никога се редуцира само на единъ чисто логиченъ процесъ, на една субсумираща дедукция. — Die Anwendung der Rechtsprinzipien unter speciellen Bedingungen ist eine logische Aufgabe. *Wundt* S. II. 2. S. 536. —

[1]) Ср. *Sigwart* Log. II, S. 787. Jede allgemeine Regel der Verhältnisse, auf die sie anwendbar sein soll. — Ср. сжщо *Wundt* Log. II. 2. S. 566—68.

[2]) *Meumann* Prolegomena S. 10.

ность, съ каквато математиката си служи съ своитѣ понятия и формули.[1]) Задоволява ли се практиката само съ нѣкои емпирически обобщения, водени безъ всѣкаква система и непоставени въ никакво съотношение едни съ други, употрѣблява ли такива несъвършени въ логично и научно отношение положения за голѣми премиси на приложението, то и нейнитѣ резултати, даже при най-пълното и правдиво експлиниране на конкретния случай, биха се отличавали съ неточность, неправилность и несправедливость. А самото експлиниране на конкретнитѣ, индивидуални случаи безъ помощьта на ясни, прѣдварително установени правни понятия, поради самия характеръ на приложението въ правото, би се указало за невъзможно. Субсумирането на конкретния случай подъ общото понятие се извърша само тогава, когато чрѣзъ анализъ на това понятие, който способствува за съотвѣтното изслѣдване на случая, и въ него въ случая се открияТ сѫщитѣ типични елементи, които обгръща и съдържанието на правното понятие.[2])

Въ всѣки случай обаче една рационална юриспруденция, която иска да базира всички свои дѣйствия на прѣдварителното научно асимилиране на материята, съ която тя ще оперира, би могла да се крѣпи само върху една рационална, методично установена теория на правнитѣ понятия. Най-важната задача за една рационална юриспруденция не се заключава въ суровото възпроизвеждане на законодателнитѣ текстове. Главната, сѫщественята задача на юриспруденцията се заключава по-скоро въ научната разработка на тия законодателни текстове, въ изяснението съобразно съ тѣхъ на общи принципи, тѣхното строго развитие въ всички възможни логични послѣдици, които биха могли да иматъ юридическо значение, тѣхното формулиране въ ясни, точни дефиниции, които биха могли безъ по-нататъшни логически промѣни да послужатъ за голѣми премиси на силлогизма, съ който се извърша приложението. Основата обаче на тая научна разработка на материала, съ който оперира юриспруденцията, е правилното и научното установяване на правнитѣ понятия, които уясняватъ и законодателнитѣ текстове и юридическитѣ принципи, които свързатъ тия текстове и тия принципи съ реалния

[1]) *Meumann* Op. cit. S. 25. Сѫщо *Wundt* Logik II. 1. S. 7.; *Jehring* III. S. 378.

[2]) Ср. *Bergbohm* Jurisprudenz und Rechtsphilosophie S. 69—71. Сѫщо *Wundt* Logik II. 2. S. 586. Jede Rechtsdeduction ist nicht blos eine Uebertragung fertiger Ergebnisse in ein systematisches Schema, sondern setzt eine Form der Untersuchung, welche sich mit den Hilfsoperationen der *Begriffsanalysen* vollzieht. Diese besteht in parallel laufende Zergliederung der in Anwendung kommende Rechtsbegriffe und der zu beurteilenhen Thatsachen. — Ср. Сѫщо *Durkheim*. La méthode sociologique. P. 24.

общественъ животъ, както по произходъ, тъй и по приложение. Благодарение на научно образуванитѣ понятия и самитѣ правни принципи, както бѣлѣжи и самъ Gény, ставатъ по-сигурни и по-плодотворни, а пъкъ и самата юриспруденция, самото приложение се напълно рационализира.[1])

Едвали има нужда слѣдъ всичко това да се отбѣлѣжи, че остритѣ критики и тънкитѣ насмѣшки, които съ такова видимо удоволствие се повтарятъ въ модерната правна литература противъ „геометричния методъ на юриспруденцията", „логичното право", „юриспруденция на понятията" (Begriffsjurisprudenz) и др. не засѣгатъ нито това схващане на приложението като логиченъ процесъ, нито пъкъ научното значение и прѣдимната роля, която играятъ правнитѣ понятия при тая субсумираща дедукция. Тия критики и насмѣшки, които за първи пътъ разви Иерингъ,[2]) могатъ да имать значение само тогава, когато тѣ сж насочени противъ априорната геометрична юриспруденция[3]) или даже когато тѣ визиратъ Иерингового[4]) схващане на правнитѣ понятия като отдѣлни правни тѣла, способни като логични абстракции да породятъ нови конкретни резултати, или както иронично забѣлѣзва самъ Иерингъ — „produktiv werden, sich mit andern seines gleichen begatten und Junge zeugen lassen".[5]) Очевидно е, че съвършено ненаучно е онова схващане на правнитѣ понятия, споредъ което тѣ, отъ чисто логични, абстрактни образувания, се прѣвръщатъ въ опрѣдѣлени, конкретни тѣла, които се намиратъ въ извѣстно съотношение съ пространственитѣ измѣрения и които притежаватъ опрѣдѣлени характерни качества. Самото правно явление най-напрѣдъ не е нито дадено тѣло въ пространството, нито пъкъ опрѣдѣлено нѣкое качество на дадени тѣла. Неговата сжщность се заключава изключително въ извѣстни съотношения между членоветѣ на дадено общество, съотношения породени и обусловени отъ тѣхнитѣ взаимни постжпки.[6])

---

[1]) *Sigwart* Log. B. II S, 738—738.
Wundt Log. B. II. 2. S. 577—578.
H. V. Ferneck Die Rechtswidrigkeit.
Meumann Prolegomena.
Gény Methode . . . p. 114—115—117; 170—173;37—39 etc.
Boutmy Op. cit. — *Radbruch.* Op. cit. passim. — *Meyer* Op. cit. 66—67.
[2]) *Ihering* Scherz und Ernst S. 6—17, 245—316.
[3]) *Meumann* Prolegomena S. 10.
[4]) *Ihering* Geist d. röm. R. S. 357 ff.
[5]) „ Scherz und Ernst S. 7.
Geist d. röm. Recht. I. S. 40. II. S. 359—369. p. 59.
[6]) Ср. статията „Императивно атрибутивната правова теория на Л. И. Петражицки" въ списанието на Юрид. дружество кн. 8, 1904, стр. 361—364.

Въ такъвъ случай и правнитѣ понятия, като логически образувания именно отъ тия явления, могатъ още по-малко да се идентифицират съ опрѣдѣлени нѣкои конкретни тѣла, тъй като на абстрактното, макаръ извлѣчено отъ конкретното, не може въ никой случай да се приписва реално нѣкое сѫществуване въ емпирическия миръ. Истина е, че научната функция на правнитѣ понятия не се ограничава само съ пасивната синтеза на фактичнитѣ явления. Съ правнитѣ понятия ние още изслѣдваме и измѣрваме конкретното, за да го субсумираме подъ юридическия принципъ и извършимъ приложението, и въ тоя именно смисълъ може да се употрѣбява фигуративниятъ изразъ, че абстрактното въ правото поражда конкретното. Не се ли схване обаче тоя изразъ само като проста метафора, не може да се схване правилно нито логичната природа на правнитѣ понятия, нито пъкъ тѣхната дѣйствителна функция при приложението. Въ такъвъ случай възможни сѫ приложения, които въпрѣки това, че запазватъ строго логична външна форма, нѣматъ обаче нищо общо съ истинно научното приложение. Неправилността пъкъ тогава се заключава не толкова въ схващането на приложението като логиченъ процесъ, или пъкъ въ схващането на правнитѣ понятия като единственото логично срѣдство, съ което се извърша тоя процесъ, а въ погрѣшното схващане на самитѣ тия логични образувания, на които се приписва функция, несъвмѣстима нито съ тѣхното образуване, нито съ тѣхната природа, като чисто абстрактни образувания.[1])

Сѫщо така ненаучно е и онова приложение, което се крѣпи не на нѣкои общи юридически принципи, извлѣчени чрѣзъ научна разработка на самото позитивно право, което юристътъ трѣбва да се стреми да прилага въ дѣйствителния животъ, а на ония всеобщи и непоколебими правни принципи, които нѣкои юристи формулиратъ посрѣдствомъ редица априорни сѫждения,[2]) и които именно поради тая сѝ априорность се отличаватъ съ своя субъективизмъ, произволность и едностранчивость. Възможно е въ такъвъ случай, щото приложението, което се базира върху тия принципи, да ни доведе до крайно нежелателни резултати, а не до ония, които членоветѣ на обществената организация, възъ основа на позитивното право,

[1]) Ср. *Radbruch.* Handlungsbegriff. S. 34—40. Ср. сѫщо. *Нечаевъ* Гражданское право.

[2]) Ср. *В. Гессенъ* О наукѣ права, стр. 129. — *Meumann* Prolegomena. S. 10. Ср. *Wundt.* Ethik.

Ср. *Bouglé.* Les sciences sociales. P. 2—3.

сѫ имали прѣдъ видъ. И въ тоя случай обаче погрѣшно се схваща не приложението като логиченъ процесъ и функцията на правнитѣ понятия при него, а характерътъ на оня материалъ, който указва извѣстно влияние върху конкретното съдържание на приложението като логиченъ процесъ.

При всичко това обаче погрѣшно би било да се мисли, че при приложението, прѣдимна роля при което играятъ дедукцията и правнитѣ понятия, чувството на справедливость — aequitas —, правнитѣ чувства, цѣлесъобразностьта и др. нѣматъ съвършено никакво значение. Макаръ че приложението на правото, разгледано като логиченъ процесъ, редуциранъ на основнитѣ си елементи, се състои изключително въ постройката чрѣзъ дедукция на единъ силлогизмъ, съ това обаче то не губи ни най-малко характера си и на етиченъ процесъ, развитието на който се съпровожда съ развитието на извѣстни етични емоции у насъ. Напротивъ, приложението като логиченъ процесъ прѣдполага тая негова етична подкладка. Самитѣ тия юридически принципи, самитѣ тия правни дефиниции, като развитие на правнитѣ понятия, които служатъ за голѣма премиса на силлогизма при приложението, сѫ обобщения на прѣдварителни наши постѫпки,[1]) които сѫ били прѣдизвикани понякой другого, именно и отъ етични нѣкои емоции. Често пѫти справедливостьта на тия правни принципи, добити чрѣзъ указанитѣ логични методи, е очевидна; тѣ като че ли сѫ конденсирани етични емоции въ логични принципи. А пъкъ и самото приложение на тия принципи въ конкретни нѣкои случаи, като обратенъ процесъ на тѣхното създаване, не може да не удовлетвори нашитѣ етични чувства, стига само да съществува равенство и тождественость въ случаитѣ, а сѫщо така равенство и тождественость въ етичното ни развитие.[2]) Не рѣдко сѫщо така се забѣлѣзва и тоя своеобразенъ процесъ, при който етичнитѣ чувства, етичнитѣ възрѣния, благодарение на които се е породилъ извѣстенъ юридически принципъ, като че ли оставатъ на съвършено заденъ планъ и никога вече не се взиматъ подъ внимание при приложението.[3]) Измѣнятъ ли се обаче етичнитѣ чувства и възрѣния и не се ли удовлетворяватъ тѣ вече съ приетото до сега приложение, или пъкъ по-

[1]) *Wundt.* Logik B. II. 2. S. 577.

[2]) *Gény.* Méthode etc. p. 496: Nous sentons dans notre fond intime comme un besoin d'égalité juridique, en vertu duquel les mêmes situations de fait doivent comporter les mêmes sanctions juridiques.

[3]) Ср. напр. въ това отношение развитието въ Римъ на принципа error juris nocet, изложено въ *Kohlrausch* Strafrecht und Irrthum S. 85—86.

родять ли се нови случаи, субсумирането на които подъ старитѣ принципи не може да удовлетвори етичнитѣ ни емоции, тутакси се започва тогава извѣстна реакция, изворътъ на която е неудовлетвореностьта на етичнитѣ емоции, а краятъ — коригирането на старитѣ юридически принципи и тѣхното усъвършенствуване, или пъкъ създаване на нови по- „хармонични съ случая", или най-послѣ съ субсумирането на самитѣ случаи, вслѣдствие на по-внимателно и по-правилно изучване и анализиране, подъ други правни принципи. Винаги обаче етичнитѣ чувства, съображенията за справедливость — aequitas — и др. опрѣдѣлятъ направлението само, въ което се развиватъ юридическитѣ принципи; тѣ сж двигателнитѣ сили, които опрѣдѣлятъ динамиката на правото.[1]) Самиятъ актъ на приложението обаче — статиката на правото, — разгледанъ въ процеса на неговото конкретно извършване, е винаги единъ силлогизмъ, построенъ чрѣзъ субсумираща дедукция. Етичнитѣ чувства, съображенията за справедливость и др. ще ни подсказватъ принципа, който, приложенъ въ конкретния случай, би ни довелъ до справедливи резултати, — стига само да можахме свободно да законодателствуваме за всѣки случай отдѣлно.[2]) Даже и въ тоя случай обаче, за да можемъ да приложимъ указания принципъ, необходимо е, той логически да обгръща субсумирания случай. Обвързани ли сме съ даденъ законодателенъ материалъ, както е случая съ диференцираните общественн организации, които имать и свои специални законодателни органи, подбирането на правнитѣ премиси въ силлогизма на приложението се прѣвръща сжщо така въ чистъ логиченъ процесъ. И тогава, истина е, етичнитѣ чувства не губятъ съвършено всѣко значение: тѣхната неудовлетвореность, когато тя не е послѣдица отъ принципа dura lex, sed lex, е важенъ симптомъ, отъ който може да се заключи за недостатъчната обоснованость на субсумирането, а съ това и единъ мощенъ двигатель, благодарение на който се подлага на по-тънъкъ анализъ и изучване, както отдѣлния случай и правнията принципъ, така и самото субсумиране.[3])

---

[1]) Ср. *Gény*, Méthode etc. p. 482. — H. v. *Ferneck* Rechtswidrigkeit. S. 11-90 ff. *Jhering*. Geist. II S. 377-388. *Муромцевъ*. Образованіе права. Стр. 17; 55-60-64. *Wundt* Logik II. 2. S. 541: . . . wo philosopsiche Anschauungen mit der Erfahrung in Wiederspruch gerathen, verwandelt sich dieser Wiederspruch in eine *Forderung*, die man einem Recht der Zukunft entgegenbringt.

[2]) *Gény* Méthode etc. f. 486 — l'application par instinct. — Ср. сжщо p. 40.

[3]) Ср. *Radbruch* S. 15—16 ff. — Ср. сжщо за ролята на етичнитѣ емоции при правилното и неправилно субсумиране *Kohlrausch* Strafrecht S. 60—85, както и за създаване нови принципи, непрѣдвидени отъ законодателя.

По такъвъ начинъ мнозина велики римски юристи сж спомогнали да се развие тѣхното право и тѣхната юриспруденция до това съвършенство, съ което тя обикновено се слави. Бяде ли пъкъ неудовлетвореността послѣдица отъ самия законодателенъ материалъ, етичнитѣ емоции сж скрититѣ двигатели, които опрѣдѣлятъ темпа и колорита на неговото измѣнение, а слѣдов. и на прогреса въ правото.[1]) Самото приложение на съществуващето право обаче се заключава въ една субсумираща дедукция, правилността на която е поставена въ изключителна зависимость отъ правилно, научно установенитѣ правни понятия.[2])

Не по-маловажна роля играятъ правнитѣ понятия и въ чисто теоретично отношение. Както всички други науки, така и правото не може да се задоволи само съ отдѣлни изслѣдвания върху явленията, прѣдметъ на неговото изучване, съ единствената цѣль, да достигне то съ тия специални изслѣдвания до достовѣрни научни резултати. Както всички други науки, така и правото се стреми не само да достигне до истиното разпознаване на явленията, които то изучава отъ специалното свое гледище, но още, съ съотвѣтнитѣ методи, да внесе единство и системность въ добититѣ така по единично вѣрни научни резултати. Само по такъвъ начинъ правото, както и всички други науки, би ни спомогнало да се „ориентираме много по-лесно въ това екстензивно и интензивно многообразие“,[3]) което вселената манифестира и въ правнитѣ явления: по такъвъ начинъ сжщо така ние можемъ да схванемъ все по-голѣмъ и по-голѣмъ кржгъ отъ тѣхното конкретно проявление, който тепърва започваме да откриваме.

Тоя идеалъ на всички науки обаче правото може да постигне само възъ основа на правилно образувани юридически понятия. Единството и системността на познанията и въ правото, както и въ другитѣ науки, се извърша и излага сжщо така съ крайната синтеза на тия познания въ понятия и тѣхното съотвѣтно систематизиране и класиране.

И въ това отношение обаче, за да достигнемъ до вѣрни резултати, винаги трѣбва да имаме прѣдъ видъ двойственния характеръ на правото като наука.

---

[1]) Ср. *Meumann* Op. cit. S. 79. So lange jus und aequus nicht identisch sind, ist kein Fortschritt denkbar.

[2]) Ср. Ролята на понятията при дедукцията отъ синтетични положения *Sigwart* Logik II, S. 274—275.

[3]) *Рикертъ*. Граници и пр. passim.

Като задача на съврѣмената правна наука може да се постави не само стремението ѝ, да създаде една правилна научна основа за рационалното приложение на правото, но още да изучи съвкупностьта на всички възможни явления изъ правовия животъ на народитѣ, да изслѣдва посрѣдствомъ съотвѣтни методи както взаимната връзка и зависимость на явленията по между имъ, така и съотношението имъ съ други обществени явления, както тѣхната закономѣрна послѣдователность, така и законитѣ на тѣхната коекзистентность, да опрѣдѣли основнитѣ и второстепенни фактори на тѣхния генезисъ и развитие. За да се изложатъ обаче научно и методично добититѣ цѣнни резултати отъ изучването на правовитѣ явления отъ тая страна, необходимо е полученитѣ резултати да се синтезиратъ въ понятия, съ класирането на които се вноси единство и системность въ придобититѣ отъ това гледище познания. Понятието е логическата операция, съ която се завършва всѣко наше познание, и систематизирането на разнитѣ закони, получени отъ тия изучвания, необходимо се закржглява въ класификацията на образуванитѣ отъ тѣхъ понятия.

Приложението обаче на правото въ конкретни случаи се счита обикновено като сѫществена задача на правнитѣ дисциплини, тъй както сѫ застѫпени тѣ и въ университетитѣ. И значението на правнитѣ понятия въ теоретично отношение за тия именно дисциплини е още по-голѣмо. Правото е въ висша степень систематична наука и класирането и систематиката на необходимитѣ познания, които могатъ да дадатъ на приложението дѣйствително научень характеръ, сѫ още по-небходими за правото, като наука на приложението. Истина е, че, за да се извърши приложението, необходими сѫ прѣдварителни изучвания, както на законодателния материалъ, така и на отдѣлнитѣ правни отношения, разглеждани отъ гледището именно на приложението, на оцѣнката по дадени норми, и че правото като наука класира и систематизира тия прѣдварителни познания, изложени въ форма на понятия, въ най-разнообразни отношения на субординация, координация и суперординация. Съ това класиране и систематизиране обаче правото има за цѣль не само да внесе единство и редъ въ придобититѣ вече познания и образуванитѣ понятия. Съ класирането на правнитѣ понятия, както и съ тѣхния анализъ и синтетично присъединяване, правото, като наука на приложението, се стреми сѫщо така да изслѣдва и отдѣлнитѣ нови конкретни случаи, по

отношение на които ще трѣбва да се извърши процесътъ на приложението.

Наистина, и това изслѣдване на нови случаи, които трѣбва да се субсумиратъ подъ дадени юридически принципи, може да ни разкрие нови нѣкои познания, които бихме могли да превърнемъ въ понятия и съотвѣтно да класираме. Обаче самото субсумиране на тия нови случаи ние извършваме само тогава, когато съ помощьта на анализа или пъкъ на синтетично съпоставяне на образуванитѣ и класирани вече правни понятия, ние успѣемъ да открием въ новитѣ случаи всички тия необходими и съществени елементи, които образуватъ и логичното съдържание на правното понятие. Безъ помощьта на това класиране на правнитѣ понятия и съотвѣтното систематизиране на познанията, самото приложение не би почивало върху трайни научни основи. Неговата правилность би зависѣла отъ случая или отъ нѣкои емпирически само познания,[1]) които се оказватъ недостатъчни, особно въ онии сложни фактически отношения, които обгръщатъ съществените елементи на различни правни понятия и правилното субсумиране на които подъ съотвѣтното правно понятие се улеснява само тогава, когато благодарение на класирането на правнитѣ понятия се фиксиратъ точно, както отдѣлнитѣ необходими елементи на всѣко едно отъ тѣхъ, така също и тѣхното взаимно отношение. Ето защо и систематиката и класификацията играятъ такава важна и първостепенна роля въ всички правни дисциплини, изключителната цѣль на които е разпознаването на приложението.[2])

---

[1]) Ср. *v. Liszt* Strafrecht S. 2. Nur die Ordnung der Kenntnisse im System verbürgt jene sichere, immer bereite Herrschaft über alle Einzelheiten, ohne welche die Rechtsanwendung stets Dilletantismus bleibt, jedem Zufall, jeder Willkühr preisgegeben.

[2]) *Wundt* Logik II. 2. S. 535; също 541, 550—58, 585—586.

. . . niemals kann die theoretische Betrachtung in anderen Gebieten auf die realen Vorgänge einen nennenswerten Einfluss gewinnen. Die Jurisprudenz dagegen ist die in eminentem Sinne *praktische* Wissenschaft. Sie bringt die gegebene Rechtssatzungen in eine systematische Form, die den Umfang und die Richtigkeit ihrer Anwendungen sichert, während sie gleichzeitig die künftigen Acte der Gesetzgebung vorbereitet. (S. 535.) — Също S. 585: Die Classification Der Rechtsbegriffe ist zunächst eine rein theoretische Aufgabe, die aber gleichwohl auf die praktische Rechtsübung nicht ohne Einfluss bleibt. Indem die systematische Verbindung der Rechtsbegriffe der einzelnen Rechtsinstituten die nach den logischen Folgen ihrer Zwecke zukommende Stellung anweist, sichert sie für die Rechtsanwendung die richtige Subsumtion des einzelnen Falls unter die allgemeine Regel. —

Radbruch op. cit. S. 66—23 passim.
Eltzbacher Ueber Rechtsbegriffe S. 3—15. etc.
Meyer Op. cit. S. 66—67.
Durkheim. La méthode sociologique. p. 24.

Систематиката и класификацията обаче прѣдполагатъ вече една правилна теория на правнитѣ понятия. Да се класифицират могатъ само понятия, тъй като само понятията могатъ да бждатъ субъекти и предикати на субсумиращитѣ сждения, посрѣдствомъ които се извърша класификацията. Ето защо и всички правни дисциплини се стремятъ да опрѣдѣлятъ точно най-общото понятие, което синтезира най-общитѣ резултати на тѣхнитѣ изслѣдвания, върху което се крѣпятъ всички отдѣлни системи и класификации на останалитѣ по-нисши понятия, знанието на които е необходимо за самото приложение. Правнитѣ понятия слѣдов. сж не само крайнитѣ процеси, съ които правнитѣ дисциплини завършатъ и излагатъ придобититѣ вече познания върху обьекта на тѣхнитѣ изслѣдвания, но още и научнитѣ срѣдства, благодарение на които се извърша и рационалното приложение на правото.

Съ теорията на правнитѣ понятия, съ които оперира правото, като наука на приложението, се занимава настоещиятъ етюдъ.

Сегашното положение на теорията върху правнитѣ понятия.

Въпрѣки това голѣмо значение на правнитѣ понятия по отношение както на практиката, така и на теорията, учението за правнитѣ понятия още не е получило оная научна разработка, която то заслужва. Изслѣдвания, специалната задача на които е разглеждането на правнитѣ понятия, като особенъ видъ научни понятия, образуването, съдържанието, обьема и научната функция на които е нужно да се опрѣдѣли, започватъ да се явяватъ, и то, до колкото ни е извѣстно, почти изключително въ германската литература, едвамъ въ послѣдно врѣме, като изключимъ, разбира се, познатитѣ работи на *Rümelin* и *Jhering* — единственитѣ съчинения по тая материя въ продължение на по-вече отъ четвъртъ вѣкъ.[1])

Gény Méthode etc. p. 4 Le bus suprême de la science c'est la synthèse complète et définitive des théories juridiques.

Rickert Die Grenzen etc. passim.

Sigwart. Logik I S. 318 ff.; II S. 337-338.

Kohlrausch Op. cit. S. 62. — Handlungsfähigkeit S. 18—19.

Jhering: Unsere Aufgade Geist des r. Recht. II 330—331; I 36—40.

[1]) *Jhering* Unsere Aufgabe — въ Jahrbücher (1857) и Geist des röm. Rechts § 37—41.

Rümelin Juristische Begriffsbildung 1878.

Ritzsbacher Rechtsbegriffe 1900.

Radbruch Op. cit. 1904.

Истина е, че мнозина автори, при изучването на специални нѣкои области отъ правната наука, или при разглеждането на специални нѣкои въпроси изъ правния животъ, съ достигали до цѣнни резултати досежно общата теория на правнитѣ понятия, когато съ се стремили да фиксиратъ съдържанието на основни нѣкои понятия, необходими за по-послѣшни тѣхни изслѣдвания. Подробното и по-общо изяснение на тия основни понятия за отдѣлнитѣ правни дисциплини — правни отношения, договоръ, собственость, дѣяния, прѣстжпление и др., — благодарение крайната системность, съ която се отличава правото като наука, се е дори налагало на всѣки авторъ, който се стремилъ да внесе единство и системность въ изложението на придобитѣ научни резултати, единство и системность въ самото приложение.

Тия единични и откжслечни мисли обаче, даже ако тѣ съ указвали на нѣкои истини, досежно съотношението на правнитѣ понятия къмъ тѣхнитѣ обьекти и къмъ придобититѣ познания отъ тѣхъ, не могатъ да замѣнятъ специалнитѣ изслѣдвания по общата теория на правнитѣ понятия. По-често и тия изучвания съ носили отпечатъка на специалната правна дисциплина, отъ гледището на която тѣ съ били прѣдприети. Но често пжти сжщо тия изучвания, водени така случайно и безсистемно по отношение общата теория на правнитѣ понятия, съ имали за резултатъ такива понятия, които съвършено не съ могли да извършатъ функцията, присжща на научнитѣ правни понятия.[1]) И въ всѣки случай тия само изучвания съ недостатъчни и не могатъ да замѣнятъ ония общи изслѣдвания, които иматъ за цѣль, да опрѣдѣлятъ сжщността на понятията, съ които си служатъ всички отдѣлни правни дисциплини, да обяснятъ тайната на тѣхното образуване въ връзка както съ тѣхния обьектъ, така и съ характера на познанията, които ни разкриватъ правнитѣ дисциплини, да нахвърлятъ по тоя начинъ солиднитѣ бази, на които трѣбва да се крѣпи и систематиката и класификацията на една правна дисциплина.

Впрочемъ, за да бжде така недостатъчно разработена общата теория на правнитѣ понятия, възможно е, щото да не е безъ значение и това обстоятелство, че отъ като *Sigwart* съ познатия си трудъ по логиката разколеба основитѣ на старото схващане сжщността на панятията въобще, съврѣменната логика още не е окончателно фиксирала теорията на понятията, нито пжкъ е успѣла да

[1]) *Meumann* Prolegomena S. 24, 28—30.

изложи въ общеприета форма[1]) тѣхното ново схващание[2]) Очевидно е въ такъвъ случай, че общата теория на правнитѣ понятия е лишена отъ сигурно установенитѣ общи основи, които би могла да заеме отъ общата теория на понятията въобще, безъ тя да се впуща въ специални издирвания и подробни изслѣдвания, за да обоснове, както своето гледище относително съотношенията между понятията и тѣхния обьектъ въобще, така и своето схващание досежно прѣдварителнитѣ необходими познания за тѣхното образуване. Изглежда даже, като че ли всѣки, който иска да достигне до положителни и вѣрни резултати въ изслѣдванията си изъ тая область, трѣбва да начене съ изучването на тия именно въпроси, както е направилъ напр. *Eltzbacher*.[3])

Отъ друга страна трѣбва да се признае, че, за да бѫде такова положението на учението за правнитѣ понятия, не безъ значение сж сѫщо така особенитѣ технически трудности, които се срѣщатъ при разработката впрочемъ на всички етични науки.[4]) Правнитѣ понятия като че ли коренно се различаватъ отъ понятията на другитѣ науки, тѣ като че ли се намиратъ въ едно своеобразно съотношение съ тѣхнитѣ обьекти, съотношение, което толкова по-трудно може да се фиксира, че правото не е успѣло още да разграничи областьта на своитѣ чисто правни изслѣдвания съ научно установена и общеприета дефиниция на понятието право въобще. Мнозина юристи считатъ даже всѣкакви усилия, да се установи научното съдържание на нѣкои основни правни понятия, за безполезни, макаръ че въ научно установената дефиниция на тия понятия, върху които се крѣпятъ всички класификации на отдѣлнитѣ правни дисциплини, се заключава върховната задача на правото като наука.[5])

Ние видѣхме, че научнитѣ понятия сж крайнитѣ резултати отъ процеса на мисленето, съ тѣхъ обикновено се завършатъ и излагатъ прѣдварително придобититѣ вече познания върху реалнитѣ явления и тѣхнитѣ взаимни постоянни съотношения. Всички тия отдѣлни наши познания, придобити по единично въ форма на сждения и понятия, благодарение на тѣхната логическа сѫщность, благо-

[1]) *Rickert*. Die Grenzen S. 25.
[2]) *Eltzbacher* Op. cit. S. 6.
Jellineck. Staatslehre S 24—25.
[3]) *Eltzbacher* Op. cit. S 6—17.
[4]) *Sigwart* Logik II. S. 725.
[5]) *Bergbohm* Jurisprudenz I S. 77.
Реннекампфъ Очерки юридической энциклопедій стр. 26.
Петражицкій Очерки философіи права стр. 5—6.
Meumann Prolegomena S. 25.

дарение на общността, опрѣдѣлеността, зависимостьта и необходимостьта на тѣхнитѣ признаци, групиратъ, синтезиратъ и систематизиратъ. Съ това научнитѣ понятия извършатъ важната своя функция въ областьта на познанието, като умствено опростяватъ безконечното фактично многообразие въ явленията и подготвятъ необходимитѣ условия за изучване на нови явления, които нашето съзнание тепърва започва да открива въ вселената.[1])

А правнитѣ понятия, синтеза на какви наши прѣдварително придобити познания върху реалнитѣ юридически явления и тѣхнитѣ постоянни взаимни съотношения сж тѣ? Познания отъ какъвъ характеръ и върху какви обьекти обгръщатъ ония сжждения, които ние прѣвръщаме въ правни понятия? Познания отъ еднородни или разнородни обьекти групиратъ и класиратъ правнитѣ понятия? Синтеза на кои прѣдварителни познания и върху кои правни явления е напр. понятието продажба, тъй както то се опрѣдѣля отъ гражданското право, т. е. като договоръ между двѣтѣ страни, съ който едната се задължава да прѣхвърли собствеността на една вещь, а другата да заплати уговорената цѣна? Истина е, че и съ понятието продажба ние все пакъ опростяваме мислено безкрайното разнообразие на конкретнитѣ обществени явления, които се развиватъ въ дѣйствителността: вмѣсто отдѣлнитѣ прѣдстави на безбройни всѣкидневни инвидуални продажби, които се извършатъ между членоветѣ на една обществена организация, и които имать за прѣдметъ дадени индивидуални вещи въ дѣйствителността, вмѣсто всички тия прѣдстави, които нашето съзнание би могло мжчно да обгърне и възпроизведе въ тѣхната индивидуалность и съвкупность, нашиятъ умъ изработва понятието на проданьта. Съ него ние се издигаме надъ отдѣлнитѣ тия индивидуални факти, и съ единъ само процесъ на мисъльта обхващаме всички еднородни явления. А за да може пъкъ нашето съзнание да фиксира понятието за продань и съ това да ни ориентира въ фактичното многообразие на явленията — продажби, необходими сж прѣдварителни нѣкои познания върху тия явления, колкото и елементарни да сж тѣ, които понятието закржглява въ тѣхната научна синтеза.

Обаче обогатяватъ ли се чисто юридическитѣ познания на единъ юристъ, ако той установи еднородността на безбройно много индивидуални продажби и конденсира тѣхнитѣ общи, сжществени и

---

[1]) *Wundt* Logik I S. 94—96.
Sigwart Log. I 317—319.
Radbruch Der Handlungsbegriff S. 28. — *Rickert* Grenzen.

необходими елементи въ едно понятие? Та познанията върху еднородността на безбройни индивидуални съглашения съ задължение на прѣхвърляне собствеността и заплащане уговорената цѣна, като че ли не сж даже познания върху правни явления, тъй като тия индивидуални съглашения сж само единъ отъ елементитѣ на правното явление, и тѣ само тогава биха се развили въ пълното юридическо явление, когато прѣдставата за тия съглашения се свърже съ прѣдставитѣ за дѣйствително прѣхвърлената собственость и заплатената цѣна. Прѣдставитѣ обаче за дѣйствнтелно прѣхвърлената собственость и заплатената цѣна указватъ на нови факти, спрѣмо дѣйствителното проявление на които първоначалното понятие на продажба не ни разкрива вече никакви познания. Наистина понятието за продань, тъй както то се опрѣдѣля обикновено отъ гражданското право, обгръща като свои елементи и понятията за прѣхвърляне на собствеността и заплащането на уговорената цѣна. Съ тѣхъ обаче понятието за продань не конденсира познания за *дѣйствителното* прѣхвърляне на собствеността, нито за дѣйствителното заплащане на уговорената цѣна, като познания върху реални вече явления въ емпирическия миръ. Съ тѣхъ понятието продань обгръща само познания върху *задължаването*, върху факта за приемане извѣстни задължения, да се извършатъ тия дѣйствия като необходимъ моментъ за перфекционирането на самото съгласяване. А правното явление пъкъ обгръща не само факта на съглашението съ неговитѣ необходими моменти, но още и юридическитѣ послѣдици отъ тоя фактъ, дѣйствителното изпълняване на поетитѣ задължения, като отдѣлни реални факти въ емпирическия миръ. И не се ли развиятъ въ дѣйствителността тия факти като юридически послѣдици на постигнатото съглашение, ние не ще имаме вече правното явление продажба, макаръ че съглашението се е проявило като отдѣленъ реаленъ фактъ; въ такъвъ случай ние ще имаме напр. нарушение на договора, унищожение на всѣкакви задължения между странитѣ и др., но въ никой случай не ще имаме продажба.

Правното понятие продажба слѣд., тъй както се то опрѣдѣля обикновено, не обгръща правното явление, тъй както се то развива въ реалната дѣйствителность, нито пъкъ съотношението между неговитѣ елементи, както напр. понятието тежесть обгръща съотношението между падащитѣ тѣла и земната притегателна сила. Въ такъвъ случай като че ли трѣбва да се приеме, какво познанията, синтезътъ на които е това понятие, не сж юридически познания, придобити

отъ изучването само на правнитѣ явления и че понятието продажба, тъй както се схваща то обикновено, не е юридическо понятие.

И при всичко това понятието продажба, така както се то дефинира обикновено, е напълно санкционирано отъ гражданското право и законодателство, и то слѣдъ толкова дълго приспособение отъ страна на науката, както къмъ обекта на своитѣ изслѣдвания, така и къмъ научнитѣ цѣли, които тя се мачи да постигне. Съ същата характерна особеность се отличаватъ даже всички по-конкретни понятия, съ които оперирать обикновено отдѣлнитѣ правни дисциплини. И тая именно особеность на правнитѣ понятия мачно би могла да се уясни до тогава, до когато и по отношение на тѣхъ се прилагатъ, безъ всѣкакъвъ огледъ досежно особеноститѣ на обекта и характера на познанието въ правото, същитѣ методи, същитѣ гледища, които господствуватъ при образуването на научнитѣ понятия въ другитѣ науки, задачата на които е да ни дадатъ само каузални познания.

Или може би правнитѣ понятия не съ синтеза на познания, които ние придобиваме отъ изучването на правнитѣ явления като реални прояви на социалната дѣйствителность? Може би познанията, които се стремятъ да систематизиратъ отдѣлнитѣ правни дисциплини иматъ съвършено другъ обектъ, а не правното явление? Въ такъвъ случай дали правнитѣ понятия съ онния понятия, които се съдържатъ като съставни части въ отдѣлнитѣ законоположения, както твърдятъ едни юристи,[1]) или пъкъ правнитѣ понятия съ понятия отъ обекти, които длъжатъ своето съществуване на правото, понятия на законоположенията, както твърдятъ други (Brinz)? Дали правнитѣ понятия иматъ за обектъ правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи,[2]) или пъкъ правнитѣ теоретични принципи и тѣхнитѣ елементи,[3]) или най-послѣ смисъльта и съдържанието на опрѣдѣлени законоположения?[4])

За да можемъ да си разяснимъ всички тия въпроси и да имъ дадемъ правиленъ отговоръ, за да можемъ да си разяснимъ сжщо така своеобразната особеность на правнитѣ понятия, и да дадемъ една разработка на тѣхната обща теория, която е свързана съ такива технически трудности, намъ е необходимо да опрѣдѣлимъ, какъвъ е обектътъ

---

[1]) Ср. *Zittelmann* Irrthum und Rechtsgeschäft S. 17.
Windscheid Pandekten I, § 24.
[2]) *Eltzbacher* Op. sit.
[3]) *Radbruch* op. sit. 29—32.
[4]) *Stammler* Die Lehre vom richtigen Recht S. 1—12.
Гессенъ О наукѣ права.

на познанията, които синтезиратъ правнитѣ понятия и какъвъ видъ познания правнитѣ дисциплини, съобразно съ тѣхнитѣ крайни научни цѣли, придобиватъ отъ тоя обектъ. Както теорията на всички други понятия, така и теорията на правнитѣ понятия, може да гради своитѣ по-нататъшни научни изслѣдвания само въз основа на солидни прѣдварителни изучвания досежно съотношенията между правнитѣ понятия и обекта на ония познания, които тия понятия логически завършатъ. Всѣко едно конкретно различие между отдѣлнитѣ видове научни понятия, всѣкаква тѣхна характерна особеность, за да бѫде тя научно установена, за да има извѣстно научно значение, непрѣмѣнно трѣбва да произтича като необходима послѣдица отъ ония различия и характерни особености, съ които се отличаватъ, както самиятъ обектъ на правната наука, така и познанията, които тя ни разкрива въ зависимость отъ специфичното нейно гледище и отъ самия обектъ на нейнитѣ изучвания.[1])

Обектъ на правнитѣ понятия.

Законоположенията като обектъ на правнитѣ понятия.

Ние видѣхме, че и правнитѣ понятия, като научни понятия, съ синтеза на ония познания, които правото като наука, се стреми съ специалнитѣ си методи на издирване да открие досежно явленията, прѣдметъ на неговото изучване. Правнитѣ понятия, като научни понятия, съ ония процеси на мисленето, съ които правото като наука завърша, закрѣпява и фиксира придобититѣ познания върху обекта на неговитѣ изучвания. Очевидно е слѣдъ това, че обектъ на правнитѣ понятия не могатъ да бѫдатъ явления, които не впадатъ въ кржга на правнитѣ изучвания; обектъ на правнитѣ понятия, като научни понятия, може да бѫде само обектътъ на правото като наука.

Съ термина правото като наука въ нашето съзнание се пробуждатъ обикновено двѣ прѣдстави, различни въ извѣстно отношение една отъ друга. Правото като наука означава или просто съвкупностьта на отдѣлнитѣ правни дисциплини — и въ такъвъ случай правото е събирателниятъ терминъ на тия дисциплини, — или пъкъ то означава тая отдѣлна правна дисциплина, която се

[1]) *Sigwart* II S. 214—216. *Wundt*. Ethik. *Spencer* Psychologie.
Ср. сѫщо статията „Императивно-атрибутивната теория и пр.“ 359 и др.

занимава съ послѣднитѣ обобщения на всички специални познания, придобити отъ научнитѣ издирвания на другитѣ правни дисциплини, която, съ други думи, се стреми да разкрие ония истини досежно обьекта на правнитѣ дисциплини, които сж общи на всички отдѣлни права, които лежатъ въ основата на всички по-конкретни научни юридически познания и сж тѣхната неизбѣжна синтеза. Въ тоя случай съ термина право се означава философията на отдѣлнитѣ правни дисциплини.[1])

По отношение обьекта обаче, който съставя прѣдметъ за изучване отъ правото, между тия двѣ схващания на правото като наука не може да сжществува никакво различие. И обьектътъ на правото като философия на отдѣлнитѣ правни дисциплини не може да бъде другъ освѣнъ обьекта на отдѣлнитѣ правни дисциплини разглеждани — едва ли има нужда да се отбѣлѣжи — отъ по-общо гледище. Различието между разнитѣ правни дисциплини, както и между тѣхъ и правото, като философия на тия десциплини, лежи не толкова въ нѣкое различие досежно обьекта на тѣхнитѣ изучвания, колкото въ различието досежно гледищата, отъ които тѣ прѣдприематъ тия изучвания. Това именно различие относително гледището, отъ което всѣка една правна дисциплина изучава своя обьектъ, и което е съобразно съ общата природа на изслѣдвания обьектъ, се изтъква и тогава, когато се изтъква и нѣкое различие въ самия обьектъ. Отъ гледището обаче на една обща теория върху правнитѣ понятия въобще изчезва и всѣко различие между гледищата на отдѣлнитѣ правни дисциплини, отъ които тѣ прѣдприематъ своитѣ специални изучвания, тъй като тя се стреми да разкрие въ тѣхната най-обща форма съотношенията, въ които се намиратъ правнитѣ понятия съ тѣхния обьектъ въ всѣка една правна дисциплина.[2])

И така обьектътъ на правнитѣ понятия е и обьектъ на отдѣлнитѣ правни дисциплини. А на пръвъ погледъ едва ли има нѣщо по-леко отъ това да се опрѣдѣли обьектътъ на отдѣлнитѣ правни дисциплини. За тая цѣль достатъчно е напр. да разтворимъ който и да било учебникъ по гражданско, търговско, углавно, държавно и др. право, или да прослѣдимъ веригата отъ аргументи, съ които се иска да се установи истиностьта на едно схващание по нѣкой специаленъ въпросъ изъ позитивното право, прѣдметъ на

[1]) Ср. *Wundt* Logik II. 2. S. 542.
Bierling Prinzipienlehre I.
[2]) Ср. *Wundt* Logik II. 2 S. 560—561. *Radbruch* Handlungsbegriff. S. 55—56. Сжщо. *Гессенъ*. О наукѣ права. Стр. 117—118.

нѣкоя специална юридическа монография. Изглежда, като че ли сигурниятъ обектъ, съ изучването на който се занимаватъ отдѣлнитѣ правни дисциплини, съ законоположенията на позитивното право, било писанитѣ законоположения, които дължатъ своето съществуване на законодателната дѣйность, която проявява специалниятъ, строго опрѣдѣленият и диференциралъ се социаленъ органъ, било обичайнитѣ законоположения, които дължатъ своето съществуване на аморфната обществена правова съвѣсть, на продължителната и задължителна практика. Познания върху какъвъ обектъ се стреми да развие и ни прѣдаде напр. коментарната юридическа литература, така особено цѣнна за юриспруденцията? Всички свои юридически построения, всички свои научни теории не основава ли тя върху познания, придобити отъ изучвания съ нейнитѣ специални методи на законодателнитѣ текстове? Ето защо всѣко съчинение отъ тоя видъ, още съ първитѣ си страници, — съ теорията на правнитѣ източници — се стреми да фиксира точно оня материалъ, съ изучването на който то по-послѣ ще се занимава. И каква цѣль прѣслѣдва научното тълкуване на законитѣ напр., което попълва поважнитѣ страници на тия съчинения? Нали съ научното тълкуване всѣки авторъ се стреми, съ съотвѣтнитѣ методи да опрѣдѣли точния и вѣроятния смисълъ на отдѣлнитѣ законоположения, за да може слѣдъ това правилната догматика чрѣзъ анализъ да открие ония тѣхни съществени елементи, отъ които тя послѣ съ помощьта на една широка индукция строи най-общитѣ правни принципи.[1])

И така, изглежда, че обекта на отдѣлнитѣ правни дисциплини съ съотвѣтнитѣ тѣхни законоположения. Познания върху тия законоположения съ съотвѣтнитѣ юридически методи на издирване отдѣлнитѣ правни дисциплини се стремятъ да разкриятъ, тѣхъ да вематъ за основа на всички юридически построения и теории, тѣхъ да въздигнатъ чрѣзъ постепенни обобщения въ основни юридически принципи, и тѣхъ да синтезиратъ слѣдов. въ правни понятия. Би могло слѣдов. да се каже, че обектътъ на правнитѣ понятия съ положенията на писанитѣ или обичайни законодателни текстове. Истина е, че рѣдко тия законоположения запазватъ въ правната литература — освѣнъ може би въ строго коментарната — своя чистъ видъ. Прав-

[1]) *Zachariä* въ своето класическо съчинение отъ 1808 г. — Handbuch des französischen Zivilrechts — схваща главната задача на правната наука das Gesetzbuch aus sich selbst auszulegen.

Сѫщата логична прѣработка на законодателния материалъ — неговото кантитативно опростяване — поставя и *Jhering* като една отъ задачитѣ на юриспруденцията. Ср. Geist d. r. Recht. II. 330.

нитѣ науки скоро ги прѣвръщатъ, както се забѣлѣза вече, въ удобенъ материалъ, отъ който извличатъ познатитѣ юридически принципи, съ изложението на които тѣ прѣдимно се занимаватъ. Обаче и тия общи юридически принципи, както се тѣ схващатъ тогава, сж производната форма на отдѣлнитѣ законоположения, които все още лежатъ въ основата на тѣхното образувание. Макаръ че се излагатъ въ прѣдимно по-обща форма, тѣ все пакъ не заключаватъ нищо априорно въ себе си, и въ нищо друго не се отличаватъ отъ оня материалъ изъ позитивното законодателство, отъ който самитѣ тѣ сж били придобити чрѣзъ анализъ и индукция. Ето защо и самитѣ тѣ могатъ да бждатъ формулирани expressis verbis въ позитивнитѣ закони, както сж формулирани и самитѣ законоположения отъ дѣто сж тѣ добити.[1])

И дѣйствително мнозина юристи считатъ като суровъ материалъ на правнитѣ дисциплини отдѣлнитѣ законоположения.[2]) Самъ Jhering[3]) счита сщо така законоположенията като първиченъ материалъ, който веднага се хвърля на очи всѣкиму, който започва да се занимава съ правото. И задачата на правната наука, споредъ него, — позната с фразата — се заключава именно въ преципитирането на законоположенията въ правни понятия (Präzipitierung der Rechtssätze zu Rechtsbegriffen, S. 39). Споредъ *Windscheid* слѣдъ това задачата на правнитѣ дисциплини се заключава пакъ въ научната разработка на законоположенията, въ откриването на ония понятия като основа на юридическитѣ конструкции, които съдържатъ законоположенията.[4]) *Zittelmann* мисли дори, че самитѣ законоположения обгръщатъ вече правнитѣ понятия, тъй като тѣ сж само съставни части на отдѣлнитѣ законоположения,[5]) а *Feuerbach* намира, че истинското юридическо знание въ правото се заключава именно въ законоположенията.[6]) И *Stammler* най-послѣ счита върховната задача на правната догматика — на техническото право, der technischen Rechtslehre споредъ неговата терминология — въ откриването смисъла и истинското съдържание на законоположенията. въ неговото обгръщане въ закономѣрно единство и въ систематично излагане.[7]) Не ще бжде излишно да отбѣлѣжимъ

[1]) *Гесенъ* Op. cit.
[2]) *Radbruch* Op. cit. S. 13.
[3]) *Jhering* Geist d. R. R. I S. 28—40; II. S. 371—387. Ср. Kampf um's Recht. S. 4.
[4]) *Windscheid* Recht und Rechtswissenschaft S. 13.
Pandecten I. § 24.
[5]) *Zittelmann* Op. cit. S. 17.
[6]) *Feuerbach* Philosophie und Empirie S. 68.
[7]) *Stammler* Die Lehre vom richtigen Recht S. 3.

наново, че познанията върху отдѣлнитѣ законоположения, които правото, споредъ всички изложени схващания, има за цѣль да ни разкрие, носятъ не генетически каузаленъ характеръ, а логически конструктивенъ Правната догматика нѣма за цѣль, да изучи генезиса на отдѣлнитѣ законоположения, да ги съпостави въ отдѣли каузални съотношения съ други нѣкои явления. Съществуването на отдѣлнитѣ законоположения е фактъ, който правната догматика прѣдполага, но не обяснява. Веднажъ обаче тия законоположения създадени, веднажъ фактътъ на тѣхното съществуване възприетъ отъ насъ, правната наука, споредъ указалнитѣ схващания, се стреми отъ своето специално гледище да разпознае не факта на създаването имъ, а самитѣ тѣхъ като дадени явления.

Въ такъвъ смисълъ трѣбва да се схваща и положението, че обьектътъ на правнитѣ понятия сж отдѣлнитѣ законоположения.

И при всичко това отдѣлнитѣ законоположения не сж обьектътъ, отъ научното разпознаване на който се образуватъ правнитѣ понятия въобще. Че това е така, се вижда, както отъ логичната природа на всѣко едно законоположение, съ което се манифестира правото, така и отъ характера на познанията, които бихме могли да придобиемъ отъ научното разпознаване на тия законоположения и които би трѣбвало логически да завършимъ въ правнитѣ понятия.

Въпросътъ досежно логичната природа на законоположенията е споренъ още въ съврѣменната наука. Споренъ е собствено въпросътъ, дали отдѣлнитѣ положения на закона, т. е. отдѣлнитѣ негови членове и параграфи, както и съставнитѣ имъ изречения, сж сждения, или сждения и императиви, или пъкъ само императиви.

Съврѣменната правна наука признава най-разнообразни подраздѣления и класиране на отдѣлнитѣ законоположения. Така напр. *Thöl,* първиятъ, който се опита да даде научна основа на това подраздѣление, класира отдѣлнитѣ законоположения въ три групи: отрицаващи (verneinende), опрѣдѣляващи (begriffsentwickelnde) и управопълномощаващи (berechtgende); послѣднитѣ законоположения той подраздѣля пакъ на три нови групи: позволяващи, повеляващи и запрѣщаващи (erlaubende, gebietende, verbietende).[1]) *Windscheid* подраздѣля законоположенията на управопълномощаващи, отрицаващи и декларативни (berechtigende, verneinende, declaratorische).[2]) И отъ

[1]) *Thöl* Einleitung . . . S. 97.

[2]) *Gierke* Privatrecht S. 113—117.

Съществуватъ и други подраздѣления, значението на които досежно въпроса, каква е логическата природа на законоположенията, е маловажна. Така напр. *Meitzen*

съврѣменитѣ юристи *Gierke* напр. различава само управопълнощаващи и задължаващи (berchtigende и verpflichtende) отъ една страна, и диспозитивни, указателни (deutende) отъ друга.[1])

Макаръ че всички тия класирания на отдѣлнитѣ законоположения нѣматъ особени научни заслуги — самъ *Thöl* признава, че неговата класификация не обгръща всички законоположения —, все пакъ тѣ, досежно въпроса за логичната природа на законоположенията, не сж безъ всѣкакво значение. Даже може да се поддържа, че цѣлта на това класиране не е толкова стремението, да се вниса единство въ изучвания материалъ, колкото стремението да се укаже, че не всички законоположения сж императиви.

И дѣйствително, императивнията характеръ на много положения отъ позитивнитѣ закони се хвърля на очи още отъ самата редакционна форма, съ която законодателтъ е облѣкълъ своята мисъль. Въ тия законоположения самъ законодателтъ се е потрудилъ — намѣрено или случайно, не важи — да изкаже своята воля съ императивното наклонение на съотвѣтния глаголъ. Така напр. е направилъ той въ чл. чл. 245, 529 и мн. др. отъ Търговския законъ, въ които изрично той прѣдписва, щото „уставътъ на сдружаването *трѣбва да се прѣдстави за* региструвaнето му“, или, щото „мѣнителницата *трѣбва да съдържа*“ и т. н. Други законоположения обаче законодателтъ — намѣрено или случайно, пакъ не важи — е отбѣгналъ да облѣче въ индикативна или изявителна форма, въ каквато форма ние обличаме всички наши сжждения. Така напр. въ сжщия Търговски законъ, въ единъ членъ по-рано, или единъ членъ по-послѣ, законодателтъ отбѣлѣзва: „Сдружаването не се *счита* за станало прѣди зарегиструвaнето му“ (чл. 299), или че „мѣнителницата *може* да се тегли на заповѣдьта“ (чл. 530). И на първъ погледъ тия законоположения въ нищо не се различаватъ отъ ония сжждения, които биха си поставили за цѣль, да формулиратъ едно придобито наше познание и да поставитъ въ сжщото съотношение субьекта „сдружаването“ или „мѣнителницата“ съ предиката „легално перфекциониране (станало)“ или съ предиката „теглене на лична заповѣдь“,

---

Prolegomena S. 73 дѣли, само че не законоположенията, а нормитѣ, на Sicherungs — и Forderungsnormen и др.

[1]) Дѣлението, което прокарва *Binding* въ Handbuch des Strafrechts I, S. 181 ff.; и което състои въ класирането на отдѣлнитѣ законоположения въ утвърдяващи и отрицаващи (bejahende и verneinende), губи абсолютно всѣкакво значение поради ненаучната основа, върху която той гради това дѣление: утвърдяващи законоположения, споредъ него, сж тия, които резюмиратъ пораждането и погасяването на правата и задълженията. Кои ще бждатъ тогава отрицателнитѣ законоположения? Тия, които резюмиратъ прѣхвърлянето на правата, по самата си етимология сж винаги утвърдителни. —

въ каквото се намиратъ тѣ въ цитиранитѣ законоположения. Въ други пъкъ законоположения, законодателтъ прѣдава пакъ въ индикативна форма, въ форма на сѫждения, легалната дефиниция на нѣкое понятие, като се стреми да фиксира напълно неговото логично съдържание. Така напр. чл. 2 отъ Търговския законъ опрѣдѣля съдържанието на понятието „търговецъ“, чл. 239 понятието „сдружаване“ и др. И тия законоположения като че ли нѣматъ никакъвъ императивенъ характеръ. Заради това и мнозина юристи мислятъ, че наредъ съ императивнитѣ законоположения, — които *Thöl* обгръща въ подгрупата повелителни и запрѣтителни на общата група управопълномощаващи, а *Gierke* — подъ групата на управопълномощаващи и задължаващи — модернитѣ законодателства си служатъ и съ законоположения, които нѣматъ императивенъ характеръ — такива сѫ напр. отрицаващитѣ, опрѣдѣлителнитѣ (begriffsentwickelnde) и управопълномощаващи, специално позволителнитѣ (erlaubende) по класификацията на Thöl, декларативнитѣ (указателнитѣ, deutende), по класификацията на *Gierke*.

Обаче императивниятъ характеръ на тия законоположения се отрича не само поради редакционната форма, въ която тѣ често пѫти по-вече или по-малко случайно се обличатъ. И поради самото си съдържание тия законоположения, споредъ указаното схващане, не могатъ да иматъ императивенъ характеръ. Какъ може да се развие напр. логичното съдържание на едно понятие въ една легална дефиниция съ законоположение, което има императивна форма и сѫщность? Могатъ ли управопълномощаващитѣ (berechtigende) законоположения найр., или пъкъ позволителнитѣ, декларативнитѣ (erlaubende, deutende) по самото естество на своето съдържание да се считатъ за императиви? А тия именно законоположения иматъ особено важно значение, както за манифестирането на правото, така и за опрѣдѣление логичния характеръ на отдѣлнитѣ законоположения.

Законътъ, все споредъ това схващание, не извърша само една функция въ правния животъ: неговото прѣдназначение не се завърша само съ налагането на длъжности; законътъ въ сѫщото врѣме създава и права — субъективни права — въ полза на отдѣлнитѣ членове на една обществена организация. Слѣдов. ако налагането на задължения законътъ може да постигне само съ императивнитѣ си законоположения, създаването на права той може да постигне, истина е, и съ императиви, но сѫщо така и съ законоположения, които въ извѣстни случаи не могатъ да иматъ

императивенъ характеръ. Право, отъ което бенефисиерътъ е длъженъ да се ползува, даже въпрѣки волята си, е логически абсурдъ. Ето защо мнозина юристи считатъ, че не е свойствена императивната форма на ония законоположения, които създаватъ права — управопълномощаващи, позволителни, декларативни законоположения. А законоположения отъ тоя именно видъ прѣобладаватъ въ модернитѣ законодателства. Всичкитѣ видове приватни закони, а сѫщо така голѣма часть отъ процесуалното право, обгръщатъ законоположения именно отъ тоя видъ. Така напр., за да взememъ класическия примѣръ на *Thöl,* законоположението, което отдава изключителното право на ловъ, е позволително. Наистина, въ него се съдържа и императивенъ моментъ, — всички други сж длъжни да не безпокоятъ бенефисиера да упражнява свободно правото си на ловъ, — обаче нито позволителниятъ моментъ обгръща повелителния, нито повелителниятъ позволителния.[1]) Най-типични въ това отношение сж ония законоположения, които регулиратъ правото на собственость. Макаръ че и тѣ обгръщатъ императивенъ моментъ по отношение на другитѣ — да не безпокоятъ бенефисиера да упражнява правото на собственость, — по отношение на самия собственикъ обаче тѣ не съдържатъ никакви императивни елементи: тия законоположения нѣматъ и не могатъ да иматъ за цѣль, да наложатъ на бенефисиера задължителенъ нѣкой редъ, по който той би могълъ да се ползува отъ вѣщьта, собственостьта на която му принадлежи. Всѣки бенефисиеръ — поради самото естество на правото — може да се ползува и го упражнява споредъ желанието си. Въ противенъ случай самото това право би се прѣвърнало въ задължение.[2])

При все това да се отрича императивния характеръ не само на правото, като етична сила, която служи за основа на безбройни обществени връзки отъ сѫщото естество, но даже и на отдѣлнитѣ законоположения, въ които именно се манифестира етичниятъ моментъ

---

[1]) *Thöl* Einleitung. S. 104.
[2]) Ср. по всичко изложено
Thöl Einleitung.
Bülow Archiv für civilistische Praxis, LXIV.
Pernice Grünhut's Zeitschrift VII.
Binding Normen I; Handbuch.
Bierling Zur Kritik. Jur. Prinzipienlehre
Eltzbacher Handlungsfähigkeit. 216—59. Rechtsbegriffe.
Radbruch Handlungsbegriff 13 St.
H. v. Ferneck. Rechtswidrigkeit. 98—116; 281—304.
Jhering. Geist II. S. 358.

на правото, е несъобразно съ дѣйствителностьта. Отдѣлнитѣ законоположения, въпрѣки очевидната индикативна форма, въ която сж редактирани по-голѣмата часть отъ тѣхъ, очевидно е, не сж сжждения. Съ тѣхъ законодательтъ нито иска да разкрие и прѣдаде дѣйствителнитѣ съотношения, въ които се намиратъ двѣ наши прѣдстави, нито пъкъ иска да разложи нѣкоя наша сложна прѣдстава на нейнитѣ съставни елементи. Отдѣлнитѣ законоположения, даже тия, които не сж облѣчени въ императивна форма, нито иматъ за цѣль, нито пъкъ могатъ да бждатъ теоретични изяснения върху ония задължения на субекта, изложени въ предиката на законоположението, които задължения въ изказания видъ сжществуватъ като дадени въ дѣйствителностьта, и които нашето съзнание е разкрило именно въ прѣдаденото съотношение отъ законоположението. Законоположението на чл. 244 отъ Търговския законъ напр., което се цитира по-горѣ, не е едно отрицателно сжждение, което ни разкрива дѣйствителни нѣкои съотношения между легалното перфекциониране на сдружаването и неговото вписване въ търговския регистъръ; то нѣма за цѣль, да изключи една възможна синтеза между тия прѣдстави, която въ други случаи ние бихме извършили. Законоположението на чл. 244 не ни разкрива, че дѣйствително по силата на нѣкои нови сжждения въ самата дѣйствителность легалното перфекциониране на сдружаването не се извършва прѣди вписването му въ търговския регистъръ. Законоположението на чл. 244 е едно изявление на волята у законодателя: не че дѣйствителното съотношение между вписването въ регистра и легалното перфекциониране е онова, което е указано отъ чл. 244 отъ Търг. законъ, а волята на законодателя е такава, щото сдружаването да се не счита за станало прѣди вписването му въ регистра. Сжщитѣ разсжждения могатъ да се повторятъ по отношение чл. 530 или 534 отъ Търг. законъ. И законоположението въ чл. 534, че издательтъ отговаря за приемането и напълнението и т. н., нѣма за цѣль, да разкрие познания върху съотношението на тия прѣдстави тѣй, както се то развива въ дѣйствителностьта, а да опрѣдѣли волята на законодателя, че издательтъ трѣбва да отговаря именно споредъ изложенитѣ правила.

По такъвъ начинъ слѣдов. става явно, че отдѣлнитѣ законоположения сж конкретнитѣ изявления на законодателевата воля.[1])

[1]) *Merkel.* Encyclopädie. § 42. S. 24. Ср. сжщо §§ 58—59. S 32—34. § 100 — S. 50—51.

Още *Portalis* е писалъ, че les lois sont des volontés. Tout ce qui est commendement, disposition proprement dite, est du ressort des lois. Tout ce qui est définition,

И понеже волята на законодателя въ правния животъ винаги се стреми къмъ конкретно приложение, самитѣ законоположения, въ всѣко едно отъ които тая воля се манифестира, съ сжщо така заповѣди, които дава законодательтъ, и които трѣбва да бждатъ изпълнени. Отдѣлнитѣ законоположения слѣдов. съ нищо друго освѣнъ императиви. И тѣ, както и всички други императиви, съ конкретнитѣ заповѣди, посрѣдствомъ които законодательтъ иска, не да съобщи сжществуването на извѣстни факти, но да детерминира волята на неговитѣ подчинени къмъ достигането на сжщитѣ факти. И законоположенията на законодателя, както и всички други императиви, не търпятъ провѣрка върху истиностьта на заповѣданото, а изискватъ послушание и изпълнение. Сжщиятъ индивидуаленъ и повелителенъ моментъ, който характеризира логичната природа на всички императиви, е присжщъ и на всѣко едно законоположение.[1])

Императивниятъ характеръ на отдѣлнитѣ законоположения се опрѣдѣля слѣдъ това и отъ самата функция, която извърша законодательтъ отъ гледището на индивидуалната съзнателна воля. Правното явление обгръща обикновено взаимнитѣ отношения на отдѣлнитѣ членове въ една обществена организация, фиксирани съ извършането, при опрѣдѣлени фактични обстоятелства, на извѣстни постжпки или пъкъ въздържането имъ отъ други. Кои обаче постжпки е нужно да се извършатъ при тия обстоятелства и отъ кои е нужно да се въздържимъ, опрѣдѣля законодательтъ чрѣзъ отдѣлнитѣ законоположения. За да могатъ обаче тия законоположения така да въздѣйствуватъ върху нашето съзнание, че да детерминиратъ волята ни къмъ постжпки съобразно съ тѣхъ, необходимо е, щото самитѣ законоположения да прѣдизвикатъ у насъ опрѣдѣлени мотиви, които всѣки единъ въ анализа на собственитѣ си душевни процеси чувствува, съзнава като задължения, съдържанието на които указва на извършването или въздържането отъ сжщитѣ ония постжпки, които попълватъ съдържанието на даденото законоположение. А само императивитѣ могатъ да пробудятъ въ съзнанието ни мотиви отъ такъвъ характеръ. Само императивитѣ ние чувствуваме и схващаме като задължения, които ни подтикватъ къмъ извършането или въздържането отъ постжпки, напълно хар-

---

enseignement, doctrine est du ressort de la science. — (Exposé des motifs du Titre préliminaire.)

[1]) *Sigwart* Logik S 17.
Bierling Zur Kritik II, S. 284—289; Prinzipienlehre S. 27—30.
Bauer. Les classes sociales. S. 265.

монирящи съ тѣхното съдържание, тъй като самитѣ императиви сж собствено обобщения на такива именно мотивационни процеси при конкретното проявление на нашата волева дѣйность. Отдѣлнитѣ законоположения слѣд. до толкова, до колкото тѣ сж дѣйствуваще право, до колкото тѣ се конкретизиратъ и въплотяватъ въ отдѣлни правни явления, не могатъ да не бждатъ императиви, каквато и да е тѣхната изразна форма, императивна или пъкъ индикативна. Заради това и всѣко едно законоположение може да се облича въ коя да е отъ тия форми, безъ да се измѣня неговата логична сжщина, неговия императивенъ характеръ. Прѣвръщането на едно законоположение отъ индикативна въ императивна форма, както и прѣвръщането отъ сегашно въ бждеще врѣме на глагола, който опрѣдѣля индикативния характеръ на законоположението, не измѣня ни най-малко характера и значението на всѣко едно законоположение. Така напр. логичната сжщина на законоположението въ чл. 534 отъ Търг. законъ, издателтъ отговаря и т. н., не се измѣня ни най-малко, ако на сжщото законоположение се даде редакцията, че издателтъ напр. *ще* отговаря и т. н., или издателтъ *трѣбва да* отговаря или да отговаря и т. н. Императивнията характеръ слѣд. на ония законоположения, които прѣдписватъ извършането или въздържането отъ извѣстни постжпки, не подлежи на никакво съмнѣние. Той не се оспорва даже отъ ония юристи, които обикновено оспорватъ императивния характеръ на правото, като всеобщъ неговъ признакъ. Така напр. *Pernice* счита, „dass man die einzelnen Rechtssätze logisch sämtlich als Befehle auffassen kann," само че той се съмнѣва, дали „man sie so auffassen muss„; така схваща императивния характеръ на правото *Merkel* и др. Въпросътъ, около който най-често се спори, е, дали, както *Merkel* забѣлѣзва, императивната форма изчерпва въобще формата на правото, защото правното явление обгръща не само задължения, но още и права. И дѣйствително тия законоположения, които прѣдписватъ извършването и въздържането на извѣстни постжпки, като съдържатъ положителни или отрицателни заповѣди, сж собствено повелителнитѣ и запрѣтителнитѣ законоположения. Тия законоположения обаче не изчерпватъ всички видове разпорежданія на закона. Освѣнъ тѣхъ, по класификацията на *Thöl*, ние различаваме още begriffsentwickelnde, verneinende и erlaubende, като подраздѣления на berechtigende, по класификацията на *Gierke* — deutende. Дали слѣдов. и тия законоположения имать императивенъ характеръ?

И тия законоположения ние лесно бихме могли да редуцираме на повелителни, ако приемемъ за напълно установена и общеприета теорията, която авансиратъ модерни нѣкои юристи,[1]) и които схваща всѣко законоположение като заповѣдь, отправена не къмъ членоветѣ на обществената организация,а къмъ държавнитѣ органи, натоварени съ функцията да прилагатъ законитѣ. Въ такъвъ случай всѣко законоположение само за себе е заповѣдь, която задължава държавния органъ да разрѣши, съобразно съ нейното съдържание, всѣки конкретенъ случай, подложенъ на неговото обсѫждане, и всѣко едно законоположение тогава е отъ безспоренъ императивенъ характеръ.

Обаче и безъ помощьта на тая теория императивния характеръ на правото и по отношение на тия законоположения се установява.

И най-напрѣдъ, очевидно е, че опрѣдѣлителнитѣ (begriffsentwickelnde) законоположения и тѣ иматъ императивенъ характеръ. Тия законоположения не сѫ логичното развитие на едно понятие въ една дефиниция, която може да бѫде вѣрна, но може и да не бѫде съобразна съ дѣйствителностьта. Ако законътъ въ чл. 29 на Закона за собственостьта и др., въ чл. 2 отъ Търговския законъ и др. дава легалната дефиниция на понятието собственость, търговецъ и др., това не значи, че той съ тѣхъ иска да обогати нашето познание съ една дефиниция, безупречна въ логично отношение. Съ тая дефиниция законодательтъ е искалъ само да изложи, какъ той схваща, и какъ трѣбва да се схваща това понятие на всѣкѫдѣ, дѣто той го е употрѣбилъ. Така чл. 2 отъ Търг. законъ говори, че търговецъ *въ смисъла на настоящия законъ* и т. н. Тия легални дефиниции сѫ слѣдов. задължителни за всички онния, които трѣбва да се съобразяватъ съ другитѣ прѣдписания на Закона и законоположението, въ което тѣ сѫ изложени, като законоположение, което заключава една заповѣдь, има безсъмнѣнно императивенъ характеръ.[2])

Императивнията характеръ на опрѣдѣлителнитѣ законоположения произтича и отъ друга една страна. Тия законоположения, вижда се достатъчно отъ изложеното по-горѣ, нѣматъ самостоятe-

[1]) *Meyer* Rechtsnorm und Kulturnorm. Ср. напр. S. 15. Das „Soll", das in den Gesetzen steckt, hat eine ganz andere Bedeutung; es enthält den Befehl des Staates an den Richter: „Wenn diese und jene Voaussetzungen erfüllt sind, dann sollst Du das Organ, durch welches ich thätig werde, so und nicht anders verfahren und urtheilen".

[2]) Ср. *Radbruch*. Handlungsbegriff. S. 47—48.

лен характеръ; тѣ излагатъ начина, по който трѣбва да се схваща едно понятие, употрѣбено въ друго законоположение, къмъ което опрѣдѣлителнитѣ законоположения сж едно необходимо, споредъ законодателя, допълнение. Опрѣдѣлителнитѣ законоположения доразвиватъ правната идея, която законодателтъ е изказалъ въ основното законоположение. Съ тия понятия законодателтъ съкращава първитѣ основни законоположения и имъ дава по-съвършена редакция. Очевидно е въ такъвъ случай, че и характерътъ на опрѣдѣлителнитѣ законоположения не може да бѫде другъ отъ тоя, който отличава тия основни законоположения, отъ които тѣ сж собствено една часть. И ако тия законоположения сж императивни, то и опрѣдѣлителнитѣ, които вече сами за себе сж императивни, сж сѫщо така часть отъ други по-конкретни императиви.[1])

Обаче не само опрѣдѣлителнитѣ законоположения, при по-подробното имъ разглеждане, сж императиви. И позволителнитѣ, отрицателнитѣ, управопълномощаващитѣ и диспозитивнитѣ законоположения, въпрѣки това че тѣ не създаватъ задължения, а създаватъ права, че не прѣдписватъ извършването или въздържането отъ извѣстни постѫпки, а съдържатъ само указания за възможни постѫпки, и тѣ иматъ сѫщата логична природа, ако и да се изтъкватъ обикновено като най-силенъ аргументъ противъ императивната теория на правото. Типичнитѣ примѣри въ даденя случай сж законоположенията, които регулиратъ упражнението правото на собственость, необходимата отбрана, правото на притежателя да отблъсва незаконнитѣ, забранените нарушения на неговото владѣние, и най-послѣ примѣра на *Thöl* за изключителното право на ловъ. Всички тия законоположения конституиратъ, споредъ противоположното схващане, едно право, което бенефисиерътъ може да упражни или да не упражни: нито едно отъ тѣхъ обаче не детерминира по единъ императивенъ начинъ извършането на една опрѣдѣлена постѫпка, ползуването по единъ извѣстенъ начинъ отъ създаденото право.

Безъ да се отрича голѣмото значение, което иматъ законоположенията отъ тоя видъ въ приватното право, а сѫщо така и

[1]) Contra *Eisele*, който разглежда тия опрѣдѣлителни (begriffsentwickelnde) законоположения заедно съ класификацийтѣ, систематиката и конструкцията на юридическитѣ принципи, извършени отъ законодателя въ закона, като логически операции, на които обаче той отрича строго юридически, задължителенъ характеръ, понеже не сж заповѣди. — Ср. сѫщо Bekker, Saleilles.

Съгласно съ текста ср. *Gény* Méthode p. 242—243: Les conceptions énoncées par la loi, ont autorité législative. Du moment, en effet, que les conceptions juridiques peuvent recéler des règles positives, à titre de conséquences nécessaires, le législateur peut se servir de ce moyen pour traduire sa volonté.

въ обществения животъ, все пакъ обаче трѣбва да се изтъкне, че основниятъ елементъ и на тия законоположения е отъ чистъ императивенъ характеръ. За да се подържа противното, аргументира се съ това, че тия позволителни, декларативни и пр. законоположения не нормиратъ задължения, а отдаватъ права. Тая аргументация обаче би била само тогава безупречна, когато понятията право и задължение нѣматъ нищо общо по между си, или даже, ако въ извѣстно отношение тия понятия сж зависими отъ едно друго, то въ всѣки случай понятието право е логически първоначалното; das Recht ist das begrifflich frühere, както подържа *Binding* (Normen I). Правото обаче е немислимо безъ задължението; то и задължението сж двѣ корелативни понятия. Право, на което не съотвѣтствуватъ извѣстни задължения, социалната дѣйствителность не познава; то би било даже логиченъ абсурдъ. Самото право, разгледано отъ противоположно гледище, е сжщото задължение, което логически му съотвѣтствува, само че разглеждано отъ противоположна страна на задължения: правата слѣдов., както забѣлѣзва *H. v. Ferneck* не сж отдѣлни нѣкои явления, които правната наука ни разкрива *пожрай, прѣдъ* или *слѣдъ* задълженията, а самитѣ тия задължения, тѣхниятъ рефлексъ; заради това и съ конституирането на задълженията, конституиратъ се и правата.[1]) Самото упражняване на правата се намира въ пълна зависимость отъ изпълнението на ония задължения, които имъ съотвѣтствуватъ, макаръ че задълженията нормиратъ поведението на други лица. Често пѫти бенефисиерътъ се радва и ползува отъ извѣстни права, безъ той да подозира даже тѣхното сжществуване или пъкъ да бѫде въ състояние самъ да схваща значението и ползата отъ упражнението на правата си (напр. малолѣтни). Достатъчно е въ тия случаи задължениятъ, обязаноститѣ на когото образуватъ съдържанието на тия права, да изпълни коректно задълженията си.

На всички тия позволителни и т. н. законоположения слѣдов., които на първ погледъ създаватъ само права, е сжщественъ елементътъ на задължението. Какво значение би могло да има законоположението напр., което отдава правото на собственика, да се ползува и разпорежда съ вещьта, която му принадлежи, ако то не обгръща императивнитѣ елементи, които конституиратъ задълженията на други лица, да не безпокоятъ собственика въ неговото

[1]) *H. v. Ferneck.* Rechtswidrigkeit I. S. 108—109.
Bierling. Prinzipienlehre. I. S. 130 Die Pflicht ist das logische Prius. Zur Kritik. I. 152 II 34.

ползуване и разпореждане? Даже правото на собственость, както вече модерната правна наука конструира това понятие, обгръща не елементитѣ на utendi, fruendi ac abutendi, а само елемента да не бѫде собственикътъ обезпокоенъ отъ другитѣ, когато той се ползува и разпорежда съ вещьта.[1]) Какво значение сѫщо така би могло да има законоположението на *Thöl* за изключителното право на ловъ, ако то не обгръща, както и самъ той признава, императивнитѣ елементи, щото всички други, освѣнъ бенефисинера, да не се ползуватъ отъ лова върху опрѣдѣленото мѣсто? Истина е сѫщо така, както обсѫжда *Thöl*, че задължението на другитѣ да се не ползуватъ, не създава правото, привилегията на бенефисиера, щото той да ходи на ловъ, когато пожелае. Но и самото законоположение на *Thöl* въ сѫщность не отдава правото на ползуване, то отдава само *изключителното* право на лова, а това право се състои именно въ задълженията на другитѣ да не се ползуватъ отъ лова.[2]) И само въз основа на тия задължения бенефисиерътъ може изключително да се ползува отъ тѣхъ.[3]) А тъй като законодателтъ може да конституира задължения само посрѣдствомъ императивни законоположения, то очевидно е, че всички тия позволителни, декларативни, указателни законоположения, дотолкова поне, доколкото тѣ сѫ разпореждания на единъ законъ, иматъ несъмнѣнно императивенъ характеръ. Ако въпрѣки това тѣ се формулиратъ отъ законодателя въ индикативна форма, и съдържатъ позволение за извършане или въздържане отъ извѣстни постѫпки, това означава, че тия законоположения формулиратъ законодателни разпореждания не вече отъ гледището на задължения, а отъ становището на правоимѣщия. Винаги обаче и тия законоположения съдържатъ елементи отъ императивенъ характеръ, които конституиратъ ония елементи, отъ които се състои и самото право, което се отдава. Самото позволе-

---

[1]) Ср. *H.v.Ferneck.* Rechtswidrigkeit S. 113—114. —
Eine Rechtsbeziehung liegt strenge genommennur insoweit vor, als das Objekt des Rechtes nur correspondirenden Pflicht ein und dasselbe ist. Der Berechtigte etwas hat ein Recht darauf, dass ihm der Verpflichtete einen Gegenstand gebe, der Verpflichtete hat die Pflicht dem Berchtigten den Gegenstand zu geben. Markel construirt die Relation: der Verpflichtete hat die Pflicht, *nicht zu stören*, der Berechtigte hat dem Verpflichtenden genenüber das Recht zu *geniessen*. Richtigerweise könnte der Berechtigte in diesem Fall nur das Recht haben vom Verpflichteten *nicht gestört* zu werden. Er hat das Recht auch dann, wenn er nicht geniessen will und nicht geniessen kann. Folglich ist nicht der Genuss gewähleistet, sondern das Nichtgestörtwerden. —

[2]) Ср. *Bierling* Zur Kritik. II. S. 333: Der Gesetzgeber kann Niemandem den Gegenstand des Genusses unmittelbar liefern. —

[3]) Ср. *Kohlrausch* Irrthum. S. 57. Worin liegt der anerkennende Inhalt z. B. aller der Rechtsnormen, die Leben und Körperintigrität schützen, wenn nicht in den Imperativen, die ihre Verletzung verbieten?

ние, юридическата свобода, като отдѣленъ фактъ, който не се намира въ никакво прѣко съотношение съ нѣкои задължения, не е разпореждание отъ чисто законодателно естество. То е, както се изразява и *Jellineck*, ирелевантно дѣяние по отношение на правото. Ползуването отъ правата, тѣхното конкретно реализиране обгръща не вече юридически елементи, а етически или икономически и т. н.[1]) Законодателтъ конституира задължения и чрѣзъ тѣхъ само той създава и права.

Вънъ отъ тия позволителни законоположения обаче, които не толкова позволяватъ, колкото отдаватъ извѣстни права — управопълномощаващи, въ строгото значение на думата, законоположения — не малка важность прѣдставляватъ и собствено позволителнитѣ законоположения, т. е, тия, които позволяватъ при извѣстни условия постжпки, които обикновено се забраняватъ. Самото това съпоставяне на тия позволителни законоположения съ основни нѣкои запрѣтителни, които тѣ отричатъ или отмѣняватъ, при изброенитѣ отъ закона условия, указва вече на тѣхния императивенъ характеръ. Винаги позволителнитѣ законоположения отъ тоя видъ прѣдполагатъ съществуването на едно по-общо запрѣтително законоположение, което тѣ ограничаватъ при дадени обстоятелства. Въ такъвъ случай тѣ, подобно на опрѣдѣлителнитѣ законоположения, сж само допълнителни разпореждания къмъ тия основни законоположения, и тѣхниятъ императивенъ характеръ произтича отъ същитѣ основания, отъ които произтича и императивниятъ характеръ на опрѣдѣлителнитѣ законоположения. Най-напрѣдъ и тия законоположения въпрѣки диспозитивното имъ съдържание, редактирано въ индикативна форма, могатъ да се считатъ за императиви, ограничаващи случаитѣ, при които основното запрѣтително законоположение би могло да се приложи. Императивниятъ характеръ слѣдъ това и на тия позволителни законоположения, свързани съ основнитѣ запрѣ-

---

[1]) *Jellineck* System S. 52. Rechtsgenuss, sofern er keine Beziehungen zu andern hat, ist rechtlich irrelevante Handlung. Die Rechtsordnung erlaubt mir mein Pferd zu verkaufen, zu verleihen, zu vermieten. Allein obwohl es reite oder zum Ziehen verwende, ist ihr ganz gleichgültig. Genussmöglichkeit ist einer der grössten Zwecke, welche die Rechtsordnung für das Individuum verfolgt. Allein dieser Zweck ist ökonomischer und ethischer, nicht mehr juristischer Natur. —

Ср. Сжщо *Ferneck* S. 128—129—130.

Um das Dürfen, das ausserhalb der Rechte und Pflichten liegt, um die Ausübung, den Genuss des Rechtes kümmert sich das Recht nicht . . . Das im Müssen nothwendig liegende Dürfen, bedarf eben, weil es wesentlich darin liegt, nicht erst der Hervorhebung . . . Nirgends übt das Recht die Funktion zu „erlauben", zu „gewähren", „anzuerkennen" neben der Auferlegung des Müssens. Es liegt ausschliesslich: Du sollst, das heisst: — Du musst, und darin liegt die Statuierung des Könnens. —

тителни, към които тѣ сж допълнение, произтичатъ и отъ обстоятелството, че тѣ сж часть отъ единъ по-общъ императивъ, какъвто е, както знаемъ, всѣко запрѣтително законоположение.

Такъвъ е характерътъ на законоположението напр., което позволява на притежателя на една вещь да отблъсва всѣкакви противозаконни посѣгателства на трети лица върху нея. Това законоположение безъ заповѣдьта, която забранява самоуправството, не би имало никакъвъ смисълъ. Веднажъ обаче тая заповѣдь формулирана въ нѣкое законоположение, позволителното законоположение, което я ограничава, е императивъ, и защото законодателтъ изявява отдѣлно и по-конкретно своята воля, споредъ която запрѣтяването на самоуправството не трѣбва да обгръща и самоуправствата на владѣтеля противъ незаконнитѣ посѣгателства, отправени противъ неговото владѣние, и защото, комбинирано съ това второ законоположение, позволителното образува часть отъ единъ и сжщъ императивъ, който запрѣщава самоуправството съ изключение на това, което предприема владѣтеля противъ незаконнитѣ посѣгателства върху неговото владѣние. Отъ сжщия видъ е и законоположението, което освобождава отъ наказание необходимата отбрана. Съвършено некоректно и погрѣшно е, отъ чисто научно гледище, да се схваща неизбѣжната отбрана като едно право. И възможно е, щото на това именно схващане да се дължи обстоятелството, че дълго врѣме теорията се лутала, до дѣто достигне до едно правилно обяснение на това правно явление. Неизбѣжната отбрана не е нито право, на което съотвѣтствуватъ нѣкои задължения, нито пъкъ задължение на което съотвѣтствува нѣкое право. Тя е ограничение и конкретизиране на заповѣдьта — не върши прѣстжпления. Съ законоположението, което санкционира неизбѣжната отбрана, законодателтъ само ограничава приложението на това по-общо законоположение, което обгръща горнята заповѣдь. Въ такъвъ случай императивниятъ характеръ и на това законоположение е очевиденъ.

Позволителнитѣ законоположения отъ тоя видъ иматъ особено значение за модернитѣ законодателства; модернитѣ закони обикновено си служатъ вече съ все по-общи и по-общи законоположения, които обгръщатъ и еднообразно нормиратъ все по-широкъ и по-широкъ кржгъ отъ фактични отношения. Приложението обаче на тия общи принципи въ нѣкои конкретни случаи съ типични особености би могло да не бжде съобразно съ цѣлитѣ, етиката или политиката на законодателя. Тѣхното ограничение слѣдователно по отношение именно на тия типични случаи се налага

на законодателя, и той, поради чисто редакционни съображения, ограничава приложението на общитѣ принципи съ отдѣлното формулиране на много нови законоположения, като изключение на общитѣ положения. Обаче и тия нови законоположения иматъ императивенъ характеръ, тъй като само съ нови императиви законодателтъ може да ограничи или унищожи при тия по-конкретни фактични обстоятелства създаденитѣ задължения отъ по-общия императивъ. И тия именно нови императиви, съ по-конкретно и отрицателно съдържание, сж позволителнитѣ законоположения. Ето защо и всѣко ново тѣхно отрицание, като двойно отрицание, води къмъ положителното, т. е. къмъ по-общата заповѣдь, която обгръща по-общото законоположение. Очевидно е обаче, че тия позволителни законоположения не създаватъ, както погрѣшно се твърди отъ нѣкои юристи, задължението на други лица, да оставятъ свободно тоя, който се ползува отъ разпорежданието имъ, да извърши позволеното дѣяние. Това задължение не е послѣдица отъ тия позволителни законоположения, тъй като позволението никога не може да създаде задължението. Задължението е продуктъ на други законоположения, съдържанието на които е отъ естество различно, както отъ съдържанието на онова запрѣтително законоположение, което позволителното непосрѣдно ограничава и допълва, така и на самото това позволително законоположение. То може да се дължи на други по-общи запрѣтителни законоположения, напр. на законоположението, да се не безпокои свободното дѣйствие на другиго и т. н.

Че и останалитѣ видове законоположения, по-подробното разглеждане на които може да се счете за излишно, толкова по-вече, че класиране, което би обгръщало всички законоположения, правната наука не познава, иматъ сжщия императивенъ характеръ, ние въ това леко бихме се убѣдили, ако и тѣхъ разгледаме като изявления на законодателната воля, заповѣдитѣ на която трѣбва да се приведатъ въ изпълнение.

А тая именно заповѣдь облича всички законоположения, които биха могли да иматъ извѣстно юридическо значение. Още съ самото издаване и промулгиране на закона, законодателтъ издава и заповѣдьта, която съставя най-сжществения елементъ въ акта на промулгирането, и споредъ която промулгираниятъ законъ трѣбва „да се облѣче съ държавния печатъ, да се обнародва въ Държавния вѣстникъ и да се тури въ дѣйствие“. Всѣко законоположение, съпоставено съ тая заповѣдь, придобива характеръ на императивъ, съ който или се изяснява нѣкое основно императивно положение, което само

за себе детерминира вече извършването или въздържането отъ извѣстни наши постжпки, или пѣкъ се детерминира самото наше поведение въ сжщия смисълъ.[1]) Всѣко обаче изречение, вписано въ закона, което, съпоставено съ тая основна законодателна заповѣдь, не се намира въ никакво право или косвено съотношение съ нашето поведение, нѣма императивенъ характеръ, но заради това пъкъ и нѣма никакво юридическо значение. Така въ много древни зако-

---

[1]) Contrà *Binding* Krit. Vierteljahrschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft XXI; Normen I; Handbuch.

Binding счита, че промулгирането и санкционирането на законитѣ не обгръща никакви императивни елементи. Споредъ него, когато законодателтъ постановява, щото тоя законъ да се скрѣпи съ държавенъ печатъ и тури въ изпълнение, той не издава никакви заповѣди. Binding разлага собствено това постановление на законодателя на два елемента: споредъ него законодателтъ съ тая формула, съ която се промулгира законътъ, заявява тържествено и автентично, че това, което обгръща настоящиятъ законъ, е дѣйствително законъ — ita jus esto —, и че тоя законъ дѣйствително се прилага и има силата на законъ — заповѣдьта да встжпи закона въ сила. По такъвъ начинъ слѣдов. Binding мисли, че промулгирането обгръща собствено не императивни елементи, но двѣ екзистенциални или асерторични сжждения: върху дѣйствителното сжществуване на закона (mann kann nicht *„befehlen“*, dass etwas Recht *sein soll*), и върху неговото дѣйствително встжпване въ сила (eine authentische Erklärung über den Anfang der Rechtwirksamkeit des Gesetzes).

Безъ да се впущаме въ подробното разглеждане на тая теория, все пакъ може да се забѣлѣжи, че тя схваща съвършено погрѣшно естеството на промулгирането. Очевидно е, че елементътъ на промулгирането, ita jus esto, не е сжждение, съ което се констатира сжществуването на закона. Ако то бѣше сжждение, неговата истинность, съобразность съ дѣйствителностьта, трѣбваше да може да се провѣри, колкото и автентично да е неговото произхождение. Напротивъ именно съ тая формула на промулгирането единъ законъ става законъ и едно екзистенциално сжждение би било вѣрно само тогава, когато законътъ се облѣче и съ тая заповѣдь. Самата редакция, слѣдъ това, и самата сжщность на промулгирането релѣефно доказватъ императивния му характеръ: промулгирането е волево изявление, щото изложеното да се счита за законъ — jus *esto*.

Сжщото противорѣчие се съдържа и въ втората мисъль на Binding'a, че промулгирането се свежда собствено къмъ сжждението относително встжпването въ сила на закона. Собствено тукъ погрѣшно се счита въпроса досежно дѣйствителното встжпване на единъ законъ въ сила за единъ отъ елементитѣ на промулгирането. Разпореждането, което опрѣдѣля датата, въ която законътъ встжпва въ сила, се съдържа въ самия законъ; то е часть отъ неговитѣ постановления, и то придобива характеръ на законно разпореждане само съ промулгирането ita jus esto. Да се счита и това законоположение за втори елементъ, който заедно съ ita jus esto съставя промулгирането, значи да се смѣсва, както забѣлѣзва *Mayer*, „творящата дѣйность съ сътворения продуктъ“. Вънъ отъ това всѣки законъ встжпва въ сила не поради външни нѣкои сили, а именно въ изпълнение на това законодателно разпореждане, което опрѣдѣля датата на встжпването му въ сила. Слѣд. положението, което опрѣдѣля тая дата, не само че не е едно екзистенциално сжждение, а императивъ, изпълнението на който тепърва допълва всички необходими елементи, за да се образува едно такова сжждение.

Освѣнъ изложеното сравни противъ схващането на Binding'a,

Bierling. Zur Kritik II, S. 336—348.

Mayer, Max Ernst. Rechtsnorm S. 3—5, 14—15.

H. v. Ferneck. Rechtswidrigkeit.

Gény. Méthode etc. passim, и особено p. 218: Enfin pour achever la précision du matériel législatif, il resterait à observer que la force obligatoire de la loi n'appartient qu'à la exprimant authentiquement la volonté juridique de l'autorité législative... Il faut distinguer le contenu et l'impératif, la pensée juridique — Rechtsgedanke — et l'injonction — Rechtsbefehl — qui le rend obligatoire pour le for intérieur.

нодателни паметници се срѣщатъ и разни разкази, морални сентенции и др., които очевидно нѣматъ императивенъ характеръ, но заради това пъкъ и нѣматъ никакво юридическо значение. Императивни сж само тия положения на закона, съ които се конституира или манифестира и самото право.[1])

По такъвъ начинъ слѣд. теорията, която въздига отдѣлнитѣ законоположения въ обектъ на правнитѣ понятия, логически се развива и слива съ теорията, споредъ която обьектътъ на правнитѣ понятия сж правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи, тъй като правнитѣ норми сж обикновено названието на ония основни императивни законоположения, които опрѣдѣлятъ и императивния характеръ на всѣкакъвъ законодателенъ материалъ.[2]) За да може да се схване и разясни дѣйствителното значение на мисъльта, било на *Ihering*, че правната наука се занимава съ преципитирането на законоположенията въ правни понятия,[3]) или на *Stammler*, че правнитѣ понятия сж синтеза на онии познания, които правото открива отъ изучването смисъла и истинското съдържание на законоположенията, било на *Windscheid*, споредъ когото правнитѣ понятия се съдържатъ въ самитѣ законоположения, или пъкъ на *Zittelmann*, споредъ когото правнитѣ понятия сж елементи, съставни части на сжщитѣ законоположения, необходимо е да се схване и опрѣдѣли дѣйствителното съотношение, въ което се намиратъ правнитѣ понятия и правнитѣ норми, а така сжщо тия пакъ понятия и елементитѣ на правнитѣ

---

[1]) Ср. по всичко изложено:
Bierling Zur Kritik II. S. 7—32; 307—351; 267—268.
Juristische Principienlehre. I. S. 30—40; 71—107; 162—169; 172—183.
II. S. 4—6 Anm.
H. v. Ferneck Rechtswidrigkeit S. 104—116; 284—297; 119—120; 166.
Eltsbacher Handlungsfähigkeit S. 43—49.
Rechtsbegriffe S. 18—19.
Kohlrausch Irrthum und Schuldbegriff S. 56—57.
Radbruch Handlungsbegriff S. 13.
Mayer Rechtsnorm passim. S. 40; Die Gesete sind ihrer Form nach abstracte Imperative. S. 3.
Sigwart Logik S. 17.
Gény Methode etc. passim.

[2]) *Gierke* Privatrecht S. 117. Objectives Recht ist der Inbegriff der Rechtssätze, Rechtssätze sind aber Normen.

[3]) Това схващане прѣобладава въ трудоветѣ на Ihering: Gewonnen aus Rechtssätzen, lassen sich Rechtsbergriffe jederzet wiederum auf sich zurückführen, Geist d. r. Recht, II, S. 383. Обаче и въ трудоветѣ на Иеринга, както и въ трудоветѣ на мнозина други юристи, които не се грижатъ да разграничатъ така точно и методично съотношението между правнитѣ понятия, фактичнитѣ правоотношения и отдѣлнитѣ законоположения, не липсватъ мѣста, дѣто правнитѣ понятия се съпоставятъ направо съ социалната дѣйствителность. Ср. Geist d. r. Recht, II S. 375 ff. S. 381, 387 и пр. I 37—38.

норми. И едната, и другата теория материално не се отличавать една отъ друга, и едната, и другата еднакво сѣващать логичната сѫщность на тоя суровъ материалъ, който тѣ считатъ за обьектъ на правнитѣ понятия. И споредъ едната, и споредъ другата теория, тоя обьектъ е отъ императивно естество. Въ такъвъ случай теорията, която опрѣдѣля тоя императивенъ характеръ още отъ самитѣ термини, съ които си служи, и счита, че правнитѣ норми сѫ обьектъ на правнитѣ понятия, има вънъ отъ другитѣ възможни прѣдимства, и заслугата, че си служи съ една строго научна терминология. Обаче нейнитѣ несъобразности, до толкова до колкото тѣ произтичатъ отъ съпоставянето на правнитѣ понятия именно съ правнитѣ норми, като съ императиви, не могатъ да не бѫдатъ несъобразности и за първата теория.

Правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи, като обьектъ на правнитѣ понятия.

Теория на Eltzbacher.

Теорията, споредъ която единственіятъ обьектъ на правнитѣ понятия сѫ правнитѣ норми или тѣхнитѣ елементи, дължи своето научно сбоснование и систематично изложение на *Eltzbacher*.[1]) И споредъ Eltzbacher правнитѣ понятия, както и всички други понятия, сѫ онія логични образувания, които синтезиратъ и излагатъ придобититѣ научни познания върху обьекта на правната наука, и класирането въ система на които е крайната цѣль на правото, като наука. Правнитѣ понятия слѣдов., споредъ Eltzbacher, сѫ научни понятия на правото, като наука.

А пъкъ единственіятъ обьектъ, съ научното разпознаване на който се занимава само правната наука въ отличие отъ другитѣ науки, сѫ правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи. Съдържанието на правнитѣ норми, тѣхното историческо образуване и развитие, тѣхната научна прѣцѣнка, правото се стреми да разнознае и обсѫди, и придобититѣ познания върху тоя обьектъ то се стреми да класира въ една завършена научна система на правнитѣ понятия.[1])

Собствено, споредъ *Eltzbacher*, и съ другитѣ дефиниции досежно обьекта на научнитѣ изслѣдвания въ правото, макаръ вече не така ясно, опрѣдѣлено и недвусмислено, се указва пакъ на прав-

[1]) *Eltzbacher* Ueber Rechtsbegriffe 1900. Die Handlungsfähigkeit 1903 S. 15—120.
[1]) *Eltzbacher* Handlungsfähigkeit S—18—19.

нитѣ норми, или тѣхнитѣ елементи. Така напр. че обьектътъ на правната наука е напр. „правото“, или „правото въ обьективното значение на тая дума“, означава собствено, споредъ *Eltzbacher*, че обьектътъ на правната наука е по-голѣмъ или по-малъкъ кржгъ отъ правни норми: напр. нормитѣ, които образуватъ даденъ единъ нравовъ поредъкъ, или тия които сж дѣйствували или дѣйствуватъ още като правови въ дадена мѣстность, при даденъ моментъ и т. н.

Ако пъкъ обьектътъ, съ научното разпознаване на който се занимава правната наука, сж правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи, очевидно е, споредъ *Eltzbacher*, че и обьекти на правнитѣ понятия могатъ да бждатъ пакъ само правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи, тъй като правнитѣ понятия сж научнитѣ понятия именно на правната наука. При това нужно е да се отбѣлѣжи, че обьектътъ на правнитѣ понятия, правната норма, не е явление, което ние схващаме винаги като непосрѣдно дадено въ дѣйствителния миръ на явленията, и което правната наука, като такава, изучава отъ своето гледище. Непосрѣдно дадени явления въ дѣйствителностьта сж за правната наука отдѣлнитѣ законоположения, и чрѣзъ извѣстна научна разработка на тия законоположения правото разпознава истинския обьектъ на своитѣ изучвания — правнитѣ норми. Самъ *Eltzbacher* отбѣлѣзва, че изобщо правнитѣ норми съвършено нарѣдко се срѣщатъ формулирани, като отдѣлно затворено цѣло въ законодателния материалъ, отъ дѣто тѣ могатъ да се отдѣлятъ и възпроизведатъ безъ всѣкаква друга научна прѣработка; по-често правнитѣ норми се разпадатъ на много отдѣлни законоположения, членове и параграфи, и тия именно законоположения сж градивото, отъ което се строи „изкусната постройка на правнитѣ норми (das kunstvolle Gebäude der Rechtsnormen)“.[1])

Всѣка правна норма съдържа едно пълно, едно закржглено и завършено разпореждане досежно извѣстни наши конкретни постжпки, извършване или изоставяне на извѣстни наши дѣйствия. А всѣко едно законоположение съвършено нарѣдко съдържа именно такова едно прѣдписание. Обикновено всѣко отдѣлно законоположение се задоволява да опрѣдѣли или само прѣдписаната постжпка, или пъкъ само условията, при които тая постжпка трѣбва да се извърши, или пъкъ даже отдѣлнитѣ законоположения не рѣдко указватъ и освѣтлявать едната страна само на прѣдписаната постжпка, или пъкъ на условията, при които тя трѣбва да се извърши.

[1]) *Eltzbacher* Haudlungsfähigkeit. S. 43.

Така напр. правната норма отъ частното право, която регулира пораждането и изчезването на собствеността, се разпада на множество законоположения, които законътъ фиксира въ членове, допълнени съ ония законоположения, които се намиратъ въ общата му часть. Всѣко едно отъ тия законоположения, взето и изучвано отдѣлно, не прѣдставлява никакъвъ интересъ; то придобива значение само тогава, когато се постави въ нужното съотношение съ оная норма, на която собствено самото то е една отъ съставнитѣ части. По такъвъ начинъ сѫщо така всички ония законодателни разпореждания, които обгръща „общата часть“ на единъ законъ — напр. за задълженията и договоритѣ — сѫ отдѣлени общи елементи на разни правни норми, които, макаръ че могатъ да функциониратъ като самостойни общи правни норми, обаче истинното си значение придобиватъ само тогава, когато заематъ мѣстото си като елементи именно на тия конкретни норми, отъ които сѫ били извлѣчени. Такива сѫ напр. разпорежданията за отговорността по *culpa*, съпоставени съ разпорежданията за отговорността по culpa при извѣстни договори, продань, пълномощно и т. н. И колкото законодателната техника е по-напрѣднала, колкото по-вече законитѣ отражаватъ всички нюанси на общественитѣ отношения, толкова отдѣлнитѣ правни норми разпадатъ въ по-вече законоположения, отъ които едни освѣтляватъ едната страна само на прѣдписанитѣ постѫпки, или условията, които ги обусловятъ, които законоположения слѣд. опрѣдѣлятъ отдѣлнитѣ само елементи на юридическия фактъ и правнитѣ послѣдици, а други обобщаватъ по общитѣ елементи на много конкретни правни норми въ по-общи юридически принципи.

Само развититѣ, закржглени и завършени правни норми, както и тѣхнитѣ елементи, сѫ, споредъ *Eltzbacher*, обектъ, съ изучването на който се занимава правото, а слѣдов. и обектъ на правнитѣ понятия. Логически необходимо е прочее, щото правната наука, прѣди да се отдаде на специално юридическитѣ познания върху правнитѣ норми, да разкрие по-напрѣдъ съ съотвѣтнитѣ ѝ методи самитѣ тия правни норми отъ непосрѣдно дадения ѝ материалъ, отъ отдѣлнитѣ законоположения.

Другъ обектъ, освѣнъ правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи, правнитѣ понятия не могатъ и да иматъ, и всички други понятия, които сѫ логичнията резултатъ отъ научни изучвания върху други обекти, не сѫ правни понятия. Така напр. не сѫ ония понятия правни, които иматъ за обектъ прѣдмети, които, за да сѫществу-

ватъ, не се намиратъ въ никаква зависимость отъ правнитѣ норми: напр. понятието „человѣкъ", „причина" и др. Но даже и тия други понятия, обьектътъ на които, макаръ и да е поставенъ въ извѣстно съотношение съ съществуването на правнитѣ норми, не е обаче самитѣ тия правни норми или нѣкъ тѣхнитѣ елементи, но правнитѣ норми заедно съ другитѣ още нѣкои елементи, които правната норма, като даденъ резултатъ отъ конкретни законоположения, не обгръща, — и тия понятия не сж правни понятия. Така напр. понятията, които иматъ за обьектъ не самитѣ правни норми, а тѣхното приложение въ обществения животъ, не сж, споредъ *Eltzbacher* — и той особно напира върху това положение —, правни понятия. Правнитѣ понятия нѣматъ за обьектъ покупката на нѣкое съчинение, което ми се прѣдлага, или нѣкъ продажбата на недвижимитѣ имоти чрѣзъ сждебния приставъ, или напр. извършенитѣ прѣстжпни дѣяния прѣзъ една опрѣдѣлена година въ дадена мѣстность. Всички тия явления не ни сж дадени непосрѣдно съ една опрѣдѣлена правна норма, нито пѣкъ сж съставни нѣкои нейни елементи, извѣстно условие, къмъ което законътъ прикрѣпя извѣстна правна послѣдица. Тѣ сж *явления на правния животъ*, факти, които, макаръ че се пораждатъ *въ основа* на извѣстни правни норми, обаче не се обгръщатъ отъ тѣхъ: тѣ сж социални массови явления, споредъ терминологията на *Stammler*.[1]) Тия явления се пораждатъ отъ приложението на правнитѣ норми при извѣстни конкретни обществени отношения, и тѣхъ ние можемъ да изучимъ и разпознаемъ съ непосрѣдно наблюдение на самия общественъ животъ. Правнитѣ понятия обаче сж резултати отъ логичния процесъ, съ който се завършатъ научнитѣ познания, придобити не чрѣзъ непосрѣдно наблюдение върху явленията изъ правовия животъ, а съ анализъ и разлагане на самата правна норма. Ето защо и правната наука не се страхува да образува правни понятия и тогава, когато извѣстна правна норма нивга още не е бивала прилагана въ обществени отношения, когато слѣд. конкретни обществени отношения, които като че ли обгръщатъ това правно понятие, никога не сж съществували като дадени конкретни явления, никога не сж бивали възприемани отъ насъ чрѣзъ непосрѣдно наблюдение. Ето защо сжщо така, обьектътъ на правнитѣ понятия — правнитѣ норми — сж, споредъ *Eltzbacher*, дадени веднажъ само като отдѣлни явления, колкото многобройни и да бждатъ конкретнитѣ приложения на тия норми; при това тѣ,

[1]) *Stammler*. Wirtschaft und Recht. passim. Die Lehre vom richtigen Recht.

до дѣто не бждатъ измѣнени, оставатъ винаги едни и сжщи, колкото и разнообразни и промѣнчиви да бждатъ отдѣлнитѣ обществени отношения, които тѣ нормиратъ. Самитѣ правни понятия, най-послѣ, обгръщатъ винаги сжщитѣ онія малко и строго опрѣдѣлени признаци, които самата правна норма, отъ която сж тѣ образувани, съдържа, като свои елементи: понятието напр. за продань обгръща възмездното отчуждаване на собствеността върху една вещь, тъй както и самата норма, отъ която е образувано това понятие, съдържа само тия елементи. Продажбитѣ обаче, като явления, породени отъ приложението на тая норма, указватъ различие и досежно вещьта, собствеността на която се отчуждава възмездно, и досежно цѣлта, за която се отчуждава, и досежно лицата, врѣмето, мѣстото и т. н.[1])

На пръвъ погледъ изглежда, че теорията, която схваща правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи като единствения обектъ на правнитѣ понятия, се отличава не само съ една поразителна ясность и научна опрѣдѣленость, но още и съ една пълна съобразность съ дѣйствителния обектъ на правнитѣ теоретични изслѣдвания. Правнитѣ норми сж научно-юридическа разработка на отдѣлнитѣ законоположения, тѣхното свеждане и прѣтопяване въ онія основни императивни положения, които споредъ законодателя, трѣбва да регулиратъ и детерминиратъ опрѣдѣлени наши постжпки, извършването на извѣстни дѣйствия или въздържането отъ други. А пъкъ ние видѣхме вече, какво мѣсто заема изучването на отдѣлнитѣ законоположения въ различнитѣ правни дисциплини. Сжщото мѣсто слѣдов. заема и изучването отъ сжщото гледище на правнитѣ норми, тъй като първата научна задача на всѣка правна дисциплина се състои въ разкриването на онія основни законоположения — правнитѣ норми —, отдѣлни елементи, отдѣлни постановления на които сж всѣко едно конкретно законоположение. Разкриването на правнитѣ норми, слѣдователно, е първата научно-правна разработка на суровия материалъ, съ изучването на който се занимаватъ правнитѣ науки, разработка, която вниса вече извѣстно единство въ изучвания материалъ и опрѣдѣля неговия характеръ. А съ това теорията, която счита тия правни норми — резултатъ на една прѣдварителна разработка на суровия материялъ, изучванъ отъ правото

---

[1]) *Eltzbacher* Ueber Rechtsbegriffe S. 24—25, 38. 70—72. Handlungsfähigkeit S. 15—26.
Radbruch Handlungsbegriff. S. 29—32.
Ср. сжщо *Stammler*. Wirtchaft S. 167—177 и др.

— като обектъ на правнитѣ понятия, изглежда като едно непрѣсилено обобщение на изучванията, съ които като че ли се занимаватъ почти изключително отдѣлнитѣ правни дисциплини.[1])

Въ сѫщность обаче теорията, споредъ която правнитѣ норми сѫ единственият обектъ на правнитѣ понятия, не е нито така ясна, нито така строго научно опрѣдѣлена. Особено съотношението, въ което поставя тя правнитѣ понятия и правнитѣ норми, както и логическия пѫть, по който се образуватъ първитѣ отъ вторитѣ, тая теория е оставила съвършено неразяснени. А при разясняването на тия въпроси именно, тая теория срѣща непрѣодолими трудности.

И прѣди всичко, въ каква смисъль трѣбва да се схваща положението, че правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи сѫ единственият обектъ на правнитѣ понятия?

Възможно е, щото това положение да се схване въ тоя смисълъ, че правнитѣ понятия се мислятъ като непосрѣдната синтеза на онія познанія, които формулира самата правна норма. Правнитѣ понятия въ такъвъ случай ще обгръщатъ сѫщото логично съдържание, каквото иматъ правнитѣ норми, тѣ ще бѫдатъ тѣхното логично прѣвръщане въ нова форма на мислене. И дѣйствително, извѣстно е, че всѣко научно понятие е крайният резултатъ на оня процесъ, съ който ние завършваме и излагаме разкрититѣ познания върху нѣкой прѣдметъ. Научнитѣ понятия слѣд. винаги прѣдполагатъ придобити вече познания, а тия познания винаги ние придобиваме и фиксираме въ форма на сѫждения; съ сѫждения ние съпоставяме разнитѣ си прѣдстави, получени отъ външни раздразнения, въ извѣстни опрѣдѣлени отношения, съ тѣхъ сѫщо така ние разлагаме една сложна наша прѣдстава на нейнитѣ съставни елементи. Обаче фиксираме ли веднажъ тия познания като съдържание на опрѣдѣлени сѫждения, нищо не ни прѣчи да прѣвърнемъ това съдържание и му дадемъ, вмѣсто формата на сѫждение, формата на научно понятие. Въ такъвъ случай тия сѫждения ще образуватъ непосрѣдния материалъ, непосрѣдното стѫпало, отъ което нашето съзнание се

[1]) *Wundt* Logik II. 2. S. 577: Die Rechtsnormen bilden die unmittelbaren Grundlagen des Rechts und daher auch die Ausgangspunkte für dessen wissenschaftlichen Bearbeitung. Само че правовитѣ понятия и дефиниции Wundt извлича не отъ правнитѣ норми, а отъ тия факти, които самитѣ правни норми регулиратъ. — Ср. Ibid. S. 280. Ср. сѫщо *Васьковскій* „Задача догматики права упростить, преобразовать матеріалъ добытый толкованіемъ смысла наличныхъ нормъ и путемъ логическимъ развитіемъ — скрытыхъ нормъ.“ стр. 316.

издига до научнитѣ понятия.[1]) Допустимо е, слѣд., щото теорията, която счита правнитѣ норми за непосрѣденъ обѣктъ на правнитѣ понятия, да се схване именно въ тоя смисълъ; правнитѣ понятия се разглеждатъ тогава като логичното прѣвръщане на правнитѣ норми и форма на понятия съ адекватно съдържание.

За да може обаче това схващане да бѫде съобразно съ дѣйствителностьта, необходимо е, щото самитѣ правни норми да ни разкриватъ вече извѣстни познания върху нѣкой обѣктъ, или съ други думи, да бѫдатъ самитѣ тѣ сѫждения, съдържанието на които обьема сѫщитѣ тия познания, които ще бѫдатъ закржглени и прѣдадени въ самитѣ правни понятия.

Така схваща правнитѣ норми напр. *Zittelmann*. Споредъ него правнитѣ норми винаги ни разкриватъ тия познания, че, споредъ волята на законодателя, опрѣдѣленъ субьектъ, при наличностьта на извѣстни условия, е задъленъ по указанъ начинъ спрѣмо друго лице. Съ нормата законодательтъ извърша присъединението на тия разни факти въ едно, и изказва сѫждението, че тия факти се намиратъ вече въ юридичната връзка едни съ други. Истина е, че познанията, които ни разкриватъ правнитѣ норми — така схваща самъ *Zittelmann* правнитѣ норми като сѫждения — сѫ до толкова само достовѣрни, до колкото тѣ сѫ съобразни съ волята на законодателя, обаче все пакъ не може да се откаже, че познания и отъ тоя характеръ, истиностьта на които се крѣпи изключително върху манифестираната вече воля на законодателя, ние можемъ да придобиемъ и разкриемъ само чрѣзъ сѫждения. Ако пъкъ правнитѣ норми ни разкриватъ такива познания, то очевидно е, че правнитѣ норми сѫ сѫждения. По самата си сѫщность даже правнитѣ норми не могатъ да бѫдатъ така чужди за логиката, както сѫ чужди за нея императивитѣ. *Zittelmann* приема като съвършено вѣрна мисъльта на *Sigwart'a*, че императивитѣ, поради индивидуалния и непрѣносимъ (unübertragbares) моментъ, който ги характеризира, не сѫ сѫждения. Само че, споредъ него, правнитѣ норми не могатъ да бѫдатъ императиви, и поради това, че тѣ регулиратъ поведението на всички хора изобщо опрѣдѣлени, и поради това, че тѣ разкриватъ извѣстни наши познания досежно факта на задължението, което обвързва, съобразно съ волята на законодателя, опрѣ-

[1]) Ср. *Wundt*. Logik I. S. 94—154. *Schuppe*. Logik. S. 38. *Sigwart*. Logik I. 316—382. *Ritzbacher*. Rechtsbegriffe. S. 21—22. *Radbruch*. Handlungsbegriff. *Rickert*. Grenzen. S. 25.

дѣленъ единъ субьектъ. Така напр. императивъ е, споредъ *Zittelmann*, „не убивай!“ Обаче правнитѣ норми „ти трѣбва да не убиваш“, или „ти си задъленъ да не убиваш“ съ сѫждения и поради това, че тия норми регулиратъ поведението на всички изобщо, и поради това, че тѣ разкриватъ познания върху сѫществуващи отношения между субьекта „ти“, и предиката съ копулата „трѣбва и т. н.“[1])

Да се мисли обаче, че правнитѣ норми сѫ сѫждения, които ни разкриватъ извѣстни познания върху задълженията на единъ субьектъ, или върху сѫществуващи отношения между субьекта „ти“ и предиката „трѣбва и т. н.“, е очевидно погрѣшно. Правнитѣ норми, като положения, съ които законодателъ изказва волята си, която подлежи на изпълнение, нито си поставятъ за цѣль да разкриятъ извѣстни наши познания върху факта на задължението, нито пъкъ могатъ да ни разкриятъ познания отъ тоя видъ, които подлежатъ на научна провѣрка. Правнитѣ норми иматъ за цѣль да детерминиратъ, като императиви, поведението на тия, които тѣ визиратъ, и тѣхното съдържание изисква не провѣрка досежно тѣхната истиность или погрѣшность, а подчинение. Тоя именно моментъ въ императивитѣ нарича *Sigwart* непрѣносимъ: императивътъ не се схваща отъ тогова, когото той визира, по сѫщия начинъ, по който се схваща той отъ тогова, който го прѣдава; на императива ние се подчиняваме, а не го възприемаме и прѣживѣваме, както възприемаме и възпроизвеждаме сѫжденията по начинъ досущъ идентиченъ съ лицето, което ни прѣдава тия сѫждения.[2])

Тоя характеръ на императиви правнитѣ норми ни най-малко не губятъ и тогава, когато тѣ, подобно на съврѣменнитѣ закони, обличатъ формата на общи положения, на норми, които регулиратъ съ общи термини поведението на всички граждани въобще. И въ тоя случай правната норма остава пакъ не разкритие на познания, които могатъ да бѫдатъ вѣрни или погрѣшни, а изявление на една воля, която трѣбва да бѫде слѣдвана. Индивидуалното и непрѣносимото, които, споредъ *Sigwart*, послѣдванъ и отъ *Zittelmann*, ха-

[1]) *Zittelmann*. Irrthum und Rechtsgeschäft. S. 222 ff. d. *Eltzbacher*. Handlungsfähigkeit. J. 39.

[2]) *Sigwart*. Logik S. 17. Anm.

Cp. *Wundt*.. Logik II. 2. S. 578—579. Es besteht eine tiefgreifende Verschiedenheit zwischen Rechtsnormen und theoretischen Grundsäzen. Jene enthalten ein *Sollen*, einen Befehl, dessen Befolgung zunächst den Willen des Handelnden überlassen bleibt... Die Norm, des Gesetz es ist nur ein Willensgebot, es enthält nicht ein allgemeingültiges Sein, sondern ein Sollen.

рактеризирать императива, и въ тоя случай оставать като съществени моменти на правнитѣ норми: малко важи, дали законодателятъ е едно единично лице, или една колегия, или лицето, което правната норма визира, е едно отдѣлно, или съвкупность отъ граждани, изобщо опрѣдѣлени; винаги същностьта на една норма се свежда въ една заповѣдь, която прѣдписва извършването или въздържането на извѣстни постжпки, и индивидуалнитѣ моменть на която изпъква особено рельефно въ съзнанието на тогова, който, макаръ и опрѣдѣленъ съ общи термини, се намира вече при нужнитѣ условия, също така общо опрѣдѣлени, за да се подчини и изпълни самата правна норма.

Ако правнитѣ норми, въпрѣки тѣхното общо значение и формулиране, все пакъ по логичната си същность сж императиви, очевидно е, че тѣ тогава не могатъ да ни разкриятъ познания, върху каквито и да сж обьекти, и да извършатъ слѣд. логическата функция на сжжденията. И въ това отношение не би трѣбвало да се схваща погрѣшно смисъла на индикативната форма отъ глагола „трѣбва“, посрѣдствомъ която заедно съ неопрѣдѣлителното наклонение отъ глагола, който ни разкрива съдържанието на самата норма, нерѣдко се формулирать правнитѣ норми: „купуватъть трѣбва да“ и т. н. Самиятъ глаголъ „трѣбва“ въ тия случаи указва не на едно познание, което ние разкриваме въ субьекта, а съдържанието на единъ императивъ, съдържанието на едно волево изявление, което, споредъ волята на тогова, който заповѣдва, трѣбва да се изпълни. Същата функция въ модернитѣ езици извършатъ твърдѣ често подчинителното наклонение или даже бждещето отъ изявителното наклонение. Всички тия разновидни глаголни форми обаче, съ които може да се прѣдаде съдържанието на една правна норма, не могатъ да измѣнятъ и нейната логична природа, като норма: въ всички случаи правнитѣ норми сж едно волево изявление, което подлежи на изпълнение и което слѣд. не може да не бжде отъ императивенъ характеръ. А като волево изявление правнитѣ норми, очевидно е, не могатъ да ни разкриятъ никакви познания. Наистина, съпоставянето на конкретни нѣкои наши прѣдстави досежно задълженията на нѣкого, споредъ дадени правни норми, се крѣпи върху придобити познания, и положението, че извѣстенъ субьектъ трѣбва, или задълженъ е, да постжпи, споредъ сжщитѣ правни норми по опрѣдѣленъ редъ, сж истински сжждения, които ни разкриватъ тия именно познания. Въ това отношение, и положенията на *Zittelmann*, които ни разкриватъ това съотношение между су-

бьекта и предиката на задължениятa, сж дѣйствително сжждения, макаръ че, както и той самъ забѣлѣзва, синтезата на тия познания въ сжждения, се крѣпи изключително върху манифестираната вече воля на законодателя. Обаче, погрѣшно е да се идентифицират тия именно положения съ правнитѣ норми: тѣ не сж сжждения като правни норми, а сжждения върху правнитѣ норми: тѣ прѣдполагатъ вече сжществуването на правнитѣ норми. Познанията, които тия сжждения ни разкриватъ, сж собствено познания върху ония съотношения между субьектъ и предикатъ, които се фиксират и опрѣдѣлятъ само отъ съдържанието на правни нѣкои норми, които сж дѣйствителни, както отбѣлѣзва самъ *Zittelmann*, само заради това, че тѣ сж съобразни съ волята на законодателя, изразена въ правнитѣ норми. Обаче въ никой случай не може да се подържа, че тия сжждения както по логичната си сжщность, така и по съдържанието си сж логични образувания досущъ идентични съ правнитѣ норми.[1])

Щомъ като обаче правнитѣ норми, поради самата си логична сжщность, като императиви, нито могатъ да ни разкриятъ извѣстни познания върху даденъ обьектъ, нито пъкъ могатъ да бждатъ сжждения, съдържанието на които обема тия познания, очевидно е, че тѣхното съдържание не може да бжде прѣвърнато въ правни понятия съ идентично съдържание. Правнитѣ понятия не могатъ слѣдов. да иматъ за непосрѣденъ обьектъ правнитѣ норми въ тоя смисълъ, че тѣ да завършатъ и закржглятъ въ нова логична форма разкрититѣ вече познания отъ правнитѣ норми; защото правнитѣ норми не сж сжждения, а отъ съдържанието на несжждения никога не могатъ да се образуватъ понятия. Не може напр. да се образува понятие отъ императива „да бжде свѣтлина“, отъ тая индивидуална заповѣдь, отъ това единично волево изявление, което не

[1]) *Sigwart* Logik I. S. 17. Anm.
Bierling Zur Kritik II. S. 256—304.
Zur Prinzipienlehre I. S. 26—30.
Сжщо и *Васьковскій* Ученіе и т. н., който сжщо така погрѣшно схваща „юридическія нормы“ като „сужденія аксіоматическаго характера“, и то въ тоя смисълъ, че тѣ сж безусловно вѣрни изразители на дѣйствителната законодателева воля (стр. 209—211). Обаче очевидно е, че правнитѣ норми, като волеви изявления нито могатъ да бждатъ „безусловно вѣрни“, нито пъкъ да изказватъ дѣйствителната воля на законодателя, тъй като тѣ сж самата тая воля, фиксирана и изразена. Едвамъ вече, въз основа на тия изказани норми, ние можемъ да образуваме сжждения върху дѣйствителното тѣхно съдържание, които биха претендирали на безусловна вѣрность, и съ помощьта на тия сжждения — юридически принципи — ние можемъ да градимъ ония логически конструкции, благодарение на които отъ даденитѣ многобройни норми ние заключаваме за нови по-общи норми, еднакво задължителни за приложението.

ни разкрива никакви познания върху съотвѣтни съотношения между двѣ наши прѣдстави. И анализътъ нито на едно научно правно понятие не би могълъ да ни разкрие неговото образуване отъ правнитѣ норми, като сѫждения. Ние видѣхме вече, че даже *Zittelmann* извлича понятието на задължение не отъ правнитѣ норми или отъ тѣхната синтеза, а отъ сѫждения, които, макаръ че прѣдполагатъ сѫществуването на тия норми, сѫ съвършено разнородни логични образувания съ различно сѫщо така съдържание.

Ето защо и самъ *Eltzbacher* отхвърля като погрѣшно това схващание, споредъ което правнитѣ понятия сѫ синтеза на ония познания, които ни разкриватъ правнитѣ норми като сѫждения.[1]) Самитѣ правни норми, и споредъ него, не могатъ да бѫдатъ сѫждения, даже ако сѫ изразени въ форма на сѫждения, „това дѣяние напр. се наказва“, защото тая изразна форма не е сѫществена за правнитѣ норми: тя винаги може да се промѣни, безъ да се измѣни логичното значение на правната норма. Слѣдъ това, ако се приеме, че правнитѣ понятия сѫ нова логична форма на съдържанието, което формулиратъ правнитѣ норми като сѫждения, трѣбва да се приеме сѫщо така, че правнитѣ понятия иматъ за обьектъ не самитѣ правни норми, а ония прѣдмети, върху които тия норми, като сѫждения, ни разкриватъ вече извѣстни познания. А споредъ *Eltzbacher* самитѣ правни норми и тѣхнитѣ елементи сѫ единственият обьектъ, върху който правната наука тепърва разкрива юридични познания чрѣзъ сѫждения, различни отъ правнитѣ норми. И съдържанието на тия именно сѫждения правнитѣ понятия прѣвръщатъ въ нова логична форма, въ форма на понятия. Правнитѣ норми слѣдов. се тъй различаватъ, споредъ *Eltzbacher*, отъ правнитѣ понятия, както се различава обьекта на една наука отъ разпознавателната ни дѣйность, макаръ че и правнитѣ норми сѫ прояви на особенъ видъ дѣйность, на законодателевата дѣйность. Обаче *Eltzbacher* мисли, че „както материята на всѣка една наука е различна отъ формата, въ която тя обхваща тая материя, сѫщо така и при ония науки, материята на които е човѣшкото създаване (Erzeugniss), дѣйностьта, която създава тая материя, е различна отъ дѣйностьта, която научно обхваща сѫщата материя. И правнитѣ норми сѫщо така сѫ нѣщо тъй различно отъ правнитѣ понятия, както е различна дѣйностьта на законодателя отъ тая на юриста-ученъ, при всичко че тая дѣйность може да

[1]) *Eltzbacher* Rechtsbegriffe S. 18—19.

изхожда отъ една и сѫща личность."[1]) Въ такъвъ смисълъ схваща *Eltzbacher* положението, че правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи сѫ единственият обектъ на правнитѣ понятия. Необходимо е слѣд. да видимъ, дали логическото развитие и на това положение, така схванато, не е свързано пакъ съ непрѣодолими трудности, поради които то едва ли може да се счита за съобразно съ дѣйствителностьта. Истина е, че правнитѣ норми, както и всички етични норми, въпрѣки тѣхния императивенъ характеръ, могатъ да послужатъ като обектъ на научни разпознавания, а слѣд. и на научни понятия. Само съдържанието на императивитѣ, на нормитѣ, като съдържание на едно волево изявление, което нѣма за цѣль, да установи това, що сѫществува, а това, което трѣбва да се извърши, само това съдържание не може да се прѣвърне въ научно понятие, тъй като самото то не заключава никакви познания върху нѣкой обектъ. Обаче фактътъ, че такъвъ императивъ съ опрѣдѣлено съдържание е билъ изказанъ, или фактътъ, че извѣстна правна норма съ опрѣдѣлено съдържание сѫществува, тия факти сѫ опрѣдѣлени индивидуални явления, които могатъ да бѫдатъ прѣдмети на специални научни изучвания. За тая цѣль напр. ще е потрѣбно прѣди всичко да се установи сѫществуването на всѣка една правна норма, не като волево изявление, което трѣбва да се изпълни, а като единъ фактъ съ опрѣдѣлено свое съдържание, съ опрѣдѣлени свои видови и индивидуални черти, който трѣбва да се разпознае. Че тия норми сѫществуватъ като дадени явления въ емпирическия миръ, че тѣ иматъ опрѣдѣлено едно съдържание, което фиксира тѣхната индивидуалность като конкретни дадени явления, ние разкриваме, както и всички други наши познания, чрѣзъ сѫждения, които обаче могатъ да бѫдатъ вѣрни, но могатъ да бѫдатъ и погрѣшни. Въ такъвъ смисълъ напр. ние можемъ да узнаемъ, че извѣстенъ членъ отъ Наказателния законъ напр., като дадено явление въ правния животъ, гласи, че тоя, който извърши извѣстно дѣяние се наказва съ опрѣдѣлено наказание. Съ това положение ние не указваме вече на едно волево изявление, на единъ императивъ, който трѣбва да се приложи отъ надлежнитѣ държавни органи, а искаме да опишемъ и прѣдадемъ дѣйствителното съдържание на тоя членъ отъ Наказателния законъ. По такъвъ начинъ чрѣзъ сѫждения ние разкриваме и прѣдаваме като вѣрно съдържанието на всички законоположения, а слѣдов. и сѫществуването на

[1]) *Eltzbacher*. Op. cit. S. 18.

правнитѣ норми като фактъ, проявенъ вече въ дѣйствителностьта.[1]) Веднажъ установено дѣйствителното съществуване на правнитѣ норми, очевидно е, че нищо не ни прѣчи, посрѣдствомъ съотвѣтнитѣ научни методи, да се стремимъ да разкриемъ нови познания, досежно тия правни норми, тѣхния генезисъ и развитие. За тая цѣль, ние пакъ въ сжжденията разбираме опрѣдѣленитѣ съотношения, въ които винаги се развиватъ тия правни норми било съ други сродни социални или психични явления, било съ прѣдшествуващи норми, съществуването като фактъ на които сжщо така безспорно е било вече установено. Разкрититѣ по такъвъ начинъ познания слѣдъ това ние сжщо така бихме могли да завършимъ и изложимъ въ научни понятия, съдържанието на които ще бжде идентично съ съдържанието на сжжденията, които ни разкриватъ тия познания върху правнитѣ норми. Обектътъ на самитѣ понятия слѣдов. сж пакъ правнитѣ норми, като фактъ, прѣдметъ на научно разпознаване.[2]) Не подлежи на никакво съмнѣние, че придобититѣ по такъвъ начинъ понятия отъ изучването на правнитѣ норми иматъ голѣмо научно значение; тѣ сж научнитѣ понятия на правото, като историческа наука или като клонъ отъ социалнитѣ науки.[3]) Тия понятия обаче не биха имали никакво значение за отдѣлнитѣ правни дисциплини, като догматически дисциплини, върховната цѣль на които е приложението. Самъ *Eltzbacher* даже не въ тоя смисълъ схваща изложеното отъ него положение, че правнитѣ понятия иматъ за единственъ тѣхенъ обектъ правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи. Би могло даже да се поддържа, че той не би счелъ за правни онія понятия, които завършатъ и излагатъ наши познания досежно опрѣдѣлени съотношения, въ които се намиратъ правнитѣ норми като опрѣдѣлени индивидуални явления било съ други социални явления, било съ прѣдшествуващи правни норми. Отъ примѣритѣ, които самъ *Eltzbacher* привежда, се вижда, че той, съ указаното положение, се стреми да опрѣдѣли обекта на онія понятия, привеждането въ система на които съставя крайната научна задача на отдѣлнитѣ правни догматични дисциплини. А пъкъ всѣка една отъ тия правни дисциплини изучава всѣка една норма отдѣлно и сама за себе, безъ да я съпоставя, като опрѣдѣлено индивидуално явление, било съ други социални или психични прояви, било съ

---

[1]) Ср. *Sigwart.* Logik I. S. 17—19; II. S. 725—726.

[2]) Ср. *Sigwart.* Op. cit. II. S. 723—736 .... die Normen zu erklären und auf ihre psychologische Gründe zurückzuführen.

[3]) *Kohlrausch.* Irrthum. S. 32, както и литературата дадена по-долу.

прѣдшедствуващи правни норми. Самитѣ понятия даже, съ които оперирать тия дисциплини, тѣ получавать като че ли само отъ анализа и разлагането на всѣка правна норма, взета пакъ отдѣлно и безъ никакво съотношение на взаимна зависимость съ друга нѣкоя норма.

Обаче резултатьтъ на нашитѣ изучвания не ще бѫде по-благоприятенъ, ако ние ограничимъ нашитѣ изслѣдвания само върху една опрѣдѣлена правна норма, като отдѣлно индивидуално явление, безъ да я съпоставимъ въ указанитѣ по-горѣ съотношения съ други нѣкои явления. И отъ тия изслѣдвания, прѣдметъ на които сж правнитѣ норми или тѣхнитѣ елементи, ние мачно бихме могли да достигнемъ до правнитѣ понятия на отдѣлнитѣ правни дисциплини. Изучванията върху отдѣлнитѣ правни норми или тѣхнитѣ елементи, като изучвания върху отдѣлни индувидуални явления, всѣко едно отъ които не прѣдставлява никаква типичность въ научно отношение, не могатъ изобщо да ни разкриятъ такива познания, прѣвръщането на които въ понятия би могло да има извѣстно научно значение.[1]) Отъ изучването на правната норма, купувачьтъ да заплати и т. н., или на тая, върху която се базира actio de in rem verso, и т. н., отъ изучването на тия норми, като отдѣлни индивидуални факти, или като норми, които дѣйствително сѫществуватъ въ емпиричния миръ на явленията, ние едва ли бихме могли да образуваме друго нѣкое понятие съ извѣстна научна стойность, освѣнъ общото понятие за правна норма въобще или за елементитѣ на правната норма. Никога обаче отъ изучването на тия правни норми, като отдѣлни факти, ние не бихме могли да достигнемъ нито до понятието за незаконното обогатяване напр., нито до понятието задължение въобще, или задължение у купувача, да заплати цѣната. За образуването на тия понятия необходими сж други познания, и въ всѣки случай познанията отъ факта за сѫществуването на тия норми не изчерпватъ напълно съдържанието на тия понятия.

Даже тия понятия, които привежда *Eltzbacher,* за да подкрѣпи положението, че правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи, сж обьектъть на правнитѣ понятия, даже и тѣ, при по-подробно разглеждане, очевидно не се получаватъ отъ синтеза на ония познания, които ние придобиваме отъ непосрѣдното изучване на съотвѣтната правна

[1]) А върху това схващане се крѣпи до извѣстна степень теорията на *Eltzbacher.* Ср. Rechtsbegriffe. S. 34—36; 42—43.

норма, като отдѣленъ индивидуаленъ обектъ на научни издирвания. Понятието напр. обявяването на война отъ германския императоръ[1]) може ли да се образува отъ познанията, придобити при научното изучване на нормата, споредъ която императорътъ обявява война (R. Verf. 11)? Отъ съдържанието на тая норма като императивъ, ние видѣхме вече, не можемъ да образуваме никакво понятие: едно волево изявление не ни разкрива познания, които можемъ да синтезираме въ понятие. Сѫщо така и отъ нормата, императорътъ обявява война и т. н., като императивъ, не може никога да се извлѣче понятието на обявяване война. Отъ сѫждението пъкъ, че въ германското право сѫществува тая норма, ние бихме могли да образуваме само такова понятие, съдържанието на което е адекватно съ съдържанието на това сѫждение, т. е. понятие за сѫществуването на тая норма въ германското право. При цо-широко обобщение ние бихме могли сѫщо така да образуваме понятието на обективирана правна норма въобще и елементи на правната норма. Никога обаче отъ тая норма, като индивидуално явление, ние не бихме могли да разкриемъ такива познания, които, прѣвърнати въ понятие, биха ни дали съдържанието на понятието обявяване война, споредъ германското право. Нѣщо по-вече даже. Не само че понятието обявяване война е логическо образуване, което не е поставено въ пълна зависимость отъ прѣдварителното сѫществуване, възприемане и изучване на нормата, обектътъ споредъ *Eltzbacher*, на това понятие, но самата тая норма си служи вече съ сѫщото понятие, или по-право съ сѫществената часть отъ неговото съдържание, за да прѣдаде именно своето съдържание. Много юридически понятия, както напр. понятието собственость, личность и др. се обгрѫщатъ напълно отъ съдържанието на нѣкои правни норми[2]) и заради това обикновенниятъ методъ, употрѣбяванъ при образуването на правнитѣ понятия, е анализътъ и разлагането на самитѣ правни норми. Самиятъ тоя фактъ обаче показва, че другъ е обектътъ на правнитѣ понятия. Не могатъ да се считатъ като обектъ на правнитѣ понятия ония правни норми, които сами съдържатъ вече въ извѣстенъ смисълъ като готово логическо образувание сѫщото правно понятие. Самъ *Eltzbacher* признава и счита като особенъ

[1]) *Eltzbacher* Handlungsfähigkeit. S. 17.

[2]) Ср. *Wundt* Logik II. 2. S. 580 . . . Die Rechtsbegriffe werden theils in den bruchstückweise vorliegenden Grundnormen, theils in den Gesetzen und gewohnheitsrechtlichen Satzungen gegeben, Hülfsnormen vorausgesetzt.

Ср. сѫщо *Bierling*. Prinzipienlehre. I 155—157.

характеренъ признакъ на правнитѣ понятия това обстоятелство, че обикновено постояннитѣ признаци на правнитѣ понятия сж сжщитѣ ония, които сж показани и отъ съдържанието на самата правна норма. Да синтезиратъ това съдържание на правнитѣ норми правнитѣ понятия не могатъ, понеже съдържанието на правнитѣ норми е отъ императивно естество. А какъ могатъ тогава да се образуватъ тия понятия отъ изучването на сжщитѣ правни норми като индивидуални явления?[1]) Ние виждаме слѣд., че научнитѣ изслѣдвания върху правнитѣ норми, като обекти на научно разпознаване, не могатъ да иматъ за резултатъ ония понятия, съ които оперирать отдѣлнитѣ правни дисциплини. Правнитѣ норми, като обектъ на научно разпознаване, могатъ да бждатъ изучвани отъ двѣ само страни: или въ съотношението имъ съ други социални или психични явления или други правни норми, или пъкъ, взети сами за себе, като отдѣлни индивидуални явления, като правни норми. Обаче нито съ първитѣ, нито съ вторитѣ изучвания не се занимаватъ обикновенитѣ правни дисциплини. Напротивъ тия правни дисциплини оперирать, и то твърдѣ често, съ сжщитѣ ония понятия, съ които си служи и самия законодатель, за да очертае и прѣдаде общото съдържание на правната норма. Да се мисли тогава, че тия понятия могатъ да се образуватъ отъ изучвания върху съдържанието на правната норма, е заради това невъзможно, защото никакво понятие отъ съдържанието на единъ императивъ не може да се образува. Не може никога да се образува понятие: „купувачътъ да заплати уговорената цѣна“. А понятията „купувачъ“, „заплащане“, „цѣна“ и др., очевидно, не могатъ да иматъ за обектъ сжщото онова съдържание на правната норма, въ което тѣ сж употрѣбени вече като изготвени понятия.

И не малко юридически понятия, съ класирането на които се занимаватъ отдѣлнитѣ правни дисциплини, сж именно отъ тая категория: всички тѣ се употрѣбяватъ и сж елементи отъ съдържанието на правнитѣ норми, безъ да указватъ на други нѣкои норми, като на тѣхенъ обектъ. Понятията вещь, собственость, личность, оржжие, симулативность, джиро и т. н., нито сж самитѣ тѣ правни норми, нито пъкъ синтеза отъ познания, придобити отъ изучването на правнитѣ норми, като дадени явления въ дѣйствителностьта. Тѣ сж елементи, съставни части отъ съдържанието на

[1]) *Sigwart* Logik I. 2. S. 17 Anm.
Radbruch Handlungsbegriff S. 29—31.

правнитѣ норми, при това логичното значение на които въ нормата е почти същото като онова, което фиксира самата правна дисциплина.

Но даже и ония юридически понятия, съ които си служи правото, и които не сж самитѣ тѣ като готови логически образувания съставни елементи въ съдържанието на правнитѣ норми, даже и тѣ не могатъ да се образуватъ отъ изучването само на правнитѣ норми като индивидуални явления. Понятията „задължение", „юридически фактъ", „правни послѣдици" и др. наистина обгръщатъ и познания върху съществуването на извѣстни правни норми, тия познания обаче сж придобити отъ друго гледище. Очевидно е напр., че задължение или правна послѣдица, па и всички други по-конкретни правни понятия, — тъй като на всички тѣхъ елементътъ на задължението е същественъ — безъ императивъ, безъ правна норма, която конституира това задължение, тия правни послѣдици, не сж мислими.[1]) Обаче нито съ единъ отъ познатитѣ научни методи ние не бихме могли да образуваме понятието на задължение, правни послѣдици и др., отъ изучванията само на правната норма, като индивидуално явление, безъ да прибавимъ къмъ тия изучвания и познания върху други още елементи, които правната норма, като такава, не обгръща.

Юридическитѣ принципи и тѣхното съдържание, като обьектъ на правнитѣ понятия.

Теория на Radbruch.

Radbruch,[2]) за да отстрани тия недостатъци въ теорията на *Eltzbacher*, прѣдлага нейното корегиране въ двѣ отношения. Понеже той признава, че правнитѣ норми сж императиви, а понятия отъ императиви могатъ да се образуватъ само досежно факта на тѣхното съществуване, то, за да образуваме понятие и отъ самата норма, необходимо е да замѣнимъ правната норма съ съждение, което ни разкрива съдържанието на правната норма, като разпореждане на законодателя: „Азъ, законодателтъ, разпореждамъ . . ." Тия съждения пъкъ сж собствено правнитѣ научни принципи — Lehrsätze по не-

[1]) Тоя елементъ, както ще се види по-послѣ (гл. II), е съществен за всички правни понятия, тъй като съществуването на правнитѣ норми е единъ отъ конститутивнитѣ елементи на всѣко правно явление. Ако обаче тукъ правнитѣ понятия не се разглеждатъ и отъ тая страна, това се прави изключително съ цѣль, да се избѣгнатъ нѣкои осложнения и приповторения.

[2]) *Radbruch* Handlungsbegriff. S. 26—31.

това терминология. По такъвъ начинъ слѣд. правнитѣ понятия имать, споредъ *Radbruch*, за обьектъ не вече правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи, а юридическитѣ принципи и елементитѣ имъ. За да може обаче това положение да обгръща и тия понятия, съ които си служи законодательтъ, за да фиксира съдържанието на правната норма, *Radbruch* прѣдлага и втора коректура въ теорията на *Eltzbacher*. Понеже тия понятия образуватъ съдържанието или часть, отъ елементитѣ на съдържанието на правнитѣ норми, и понеже самитѣ норми като императиви не могатъ да бждатъ удобенъ материалъ за логичното имъ прѣвръщане въ понятия, то и обьектъ на правнитѣ понятия, споредъ *Radbruch*, могатъ да бждатъ освѣнъ юридическитѣ принципи още и тѣхнитѣ елементи, а сжщо така и съдържанието, както и елементитѣ отъ съдържанието на юридическитѣ принципи.[1])

Какъ могатъ обаче правнитѣ понятия да се образуватъ отъ юридическитѣ принципи и тѣхнитѣ елементи, или пъкъ отъ съдържанието имъ и елементитѣ на съдържанието имъ, е сжщо толкова трудно да се опрѣдѣли, както е трудно да се опрѣдѣли при теорията на *Eltzbacher* пътьтъ, по който се образуватъ правнитѣ понятия отъ правнитѣ норми.

Всѣка правна норма, прѣвърната въ юридически принципъ, е сжждение, което поставя въ съотношение разпорежданото на законодателя съ съдържанието на нормата, сжществуването на която то винаги прѣдполага. Така напр. нормата-купувачътъ да заплати уговорената сума — се прѣвръща въ юридически принципъ: законодательтъ разпорежда, щото купувачътъ да заплати цѣната, или: пъкъ: купувачътъ е длъженъ, споредъ правото, да заплати уговорената цѣна, и т. н. Ние видѣхме, че въ такъвъ смисълъ схваща и *Zittelmann* правнитѣ норми като сжждения, безъ, разбира се, да различава правната норма отъ образувания възъ основа на нейното сжществуване юридически принципъ.[2])

---

[1]) *Radbruch* напира особено силно върху различието, което трѣбва да се прави между понятия отъ правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи и понятия отъ съдържанието на правнитѣ норми и елементитѣ отъ това съдържание — различие, което споредъ него е изпусналъ изъ видъ и *Eltzbacher*. Ако не правимъ това различие, ние не можемъ, споредъ *Radbruch*, да образуваме никога понятията на субективното право, или субективнитѣ права, тъй като тия понятия не сж понятия върху правнитѣ норми или тѣхнитѣ елементи, а върху съдържанието на тия норми. (В. *Radbruch* Handlungsbegriff S. 31 Anm.) Това различие обаче отъ гледището, което се застжпва въ тоя етюдъ, нѣма голѣмо значение, тъй като то е по-скоро различие въ становищата, отъ които се разглежда все пакъ съдържанието на правнитѣ норми. Въ единия случай то се разглежда отъ становището на обективното право — понятия върху правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи—, въ другия отъ становището на правоимѣщия или задължения — понятия отъ съдържанието на правнитѣ норми.

[2]) В. по-горѣ стр. 102.

Разкритието на юридическитѣ принципи отъ правнитѣ норми, както всѣкиму е извѣстно, съставя една отъ важнитѣ задачи на рационалната юриспруденция. При все това обаче, погрѣшно би било да се счита, че изучването на тия принципи, като дадени явления, съставя единствения обьектъ, съ научното разпознаване на който се занимаватъ отдѣлнитѣ правни дисциплини, а слѣд. и единствения обьектъ на правнитѣ понятия. Юридическитѣ принципи иматъ друго значение въ правото, и тѣхното разкритие се прѣдприема съ съвършено други цѣли. Тѣ сж логичното срѣдство, съ което юриспруденцията извърша приложението на дадени правни норми въ конкретни случаи. Сжщностьта на приложението, познато е вече, се състои въ единъ субсумиращъ силлогизмъ. А пъкъ силлогизмътъ може да се построи само съ сжждения. Правнитѣ норми обаче, като императиви, не могатъ да служатъ за основа на нѣкой силлогизмъ, отъ тѣхъ не може да се извлѣче никакво заключение. Заради това правната наука се стреми да прѣвърне тия норми въ юридически принципи, въ удобна отъ логическо гледище материя, съ която тя би могла да конструира отдѣлнитѣ елементи на силлогизма, съ който се извърша и самото приложение. Така напр. юридическиятъ принципъ, че купувачътъ е длъженъ да заплати уговорената цѣна, може да послужи като основа на силлогизма, съ който едно рѣшение би приложило нормата съ сжщото съдържание въ нѣкой конкретенъ случай. Самата норма обаче, въ нейната императивна форма, въ никой случай не би могла да субсумира нѣкой конкретенъ случай и да даде нужния материалъ за постройката на силлогизма, съ който единствено би могло да се приложи която и да било правна норма.[1]) Истина е, че при приложението юридическитѣ принципи ни разкриватъ не толкова съдържанието на правнитѣ норми като обьектъ на законодателеви разпореждания, — въ такъвъ случай субсумирането на фактични отношения на-да-ли би могло да бжде извършено —, колкото познания досежно начина, споредъ който възъ основа на даденитѣ правни норми се регулиратъ фактичнитѣ положения.[2]) Обаче, споредъ схващанието на *Radbruch-a*, какъ могатъ юридическитѣ принципи да бждатъ обьектъ на правнитѣ понятия?

---

[1]) Ср. *Wundt* Logik II. S. 581. Für jede einzelne Anwendung wird es unerlässlich, dass die *ethische* Form des Imperativs der Rechtsnormen durch die *logische* der Definition ersetzt werde.

Ср. *Bierling*. Zur Kritik. II. S. 300—304.

[2]) Вж. по-послѣ стр. 70—71. Въ тоя случай юридическитѣ принципи сж само научно правнитѣ дефиниции на съотвѣтнитѣ юридически понятия.

Radbruch, както се изложи по-горѣ, схваща положението, че юридическитѣ принципи сж обектъ на правнитѣ понятия по два различни начина. Така той мисли, че правнитѣ понятия могатъ да иматъ за обектъ или самитѣ юридически принципи и тѣхнитѣ елементи, или пъкъ съдържанието на тия принципи и елементитѣ отъ това съдържание.

Обаче въ каква смисль трѣбва да се схваща най-напрѣдъ положението, че само юридическитѣ принципи и тѣхнитѣ елементи сж обектътъ на правнитѣ понятия?

Очевидно е, че правнитѣ понятия никога не биха могли да завършатъ и изложатъ ония наши познания, които ние бихме придобили отъ изучването на юридическитѣ принципи безъ никакво съотношение съ тѣхното съдържание. Защото, въ такъвъ случай, ние бихме могли да достигнемъ само до най-общитѣ понятия на логиката: „съждение“, или елементитѣ му „субектъ“, „предикатъ“ и т. н., тъй като юридическитѣ принципи сж съждения, и само логиката изучава тия форми на мисъльта, като отдѣлни обекти на самостоятелни познания, безъ никакво съотношение съ тѣхното съдържание. Ако ние пъкъ се задоволимъ съ по-конкретни резултати отъ изучването на юридическитѣ принципи и спремъ нашитѣ обобщения до тая граница, до дѣто юридическитѣ принципи все пакъ оставатъ съждения съ опрѣдѣлено съдържание, съждения досежно съдържанието на една съществуваща норма — споредъ схващането на *Radbruch* — то и въ тоя случай ние на-да-ли бихме достигнали до тия понятия, съ които оперирать обикновенитѣ правни дисциплини. Съ обобщения, които все пакъ, макаръ и формално, запазватъ съдържанието на правни принципи, ние бихме могли да достигнемъ пакъ само до понятието „юридически принципъ“, понятие, което наистина не е безъ значение за правната наука, но което отъ своя страна нито изчерпва, нито субординира съдържанието на останалитѣ правни понятия. Ако ние най-послѣ бихме желали да се задоволимъ съ още по-конкретни резултати отъ разучването на юридическитѣ принципи, ние трѣбва въ такъвъ случай да образуваме понятие върху конкретното съдържание на даденъ единъ юридически принципъ, взето не като съдържание, което ни разкрива познания върху нѣкои обекти, синтезътъ на които би далъ образуваното понятие, а самото това съдържание като обектъ на възможни познания, възможни съждения, синтезътъ именно на които е даденото правно понятие. Прѣдъ видъ обаче на това обстоятелство, че всѣка правна норма е дадена като съвършено индивидуално

явление, проявено веднажъ само въ дѣйствителностьта — само една норма има, купувачътъ и т. н. като дадено явление въ нашето законодателство —, вслѣдствие на което и съдържанието на всѣки юридически принципъ се отличава съ сжщата индивидуалность, очевидно е, че понятия отъ конкретното съдържание на даденъ юридически принципъ, като прѣдметъ на научно издирване, ние бихме могли да образуваме само тогава, когато бихме могли да образуваме понятия отъ всѣка една индивидуална прѣдстава; и въ тоя случай обаче не съ тия понятия оперирать отдѣлнитѣ правни дисциплини. Понятията за покупка, за андосиране, за незаконно обогатяване, за кражба etc.. очевидно, не сж понятия отъ онния познания, които бихме придобили отъ изучвания върху юридическитѣ принципи досежно проданьта, андосирането и т. н. Съ тия понятия ние указваме не на юридическитѣ принципи или тѣхнитѣ елементи, а поскоро на фактични нѣкои отношения, които се развиватъ въ дѣйствителностьта, и които могатъ да породятъ други фактични отношения, като резултатъ отъ взаимнитѣ ни постжпки, опрѣдѣлени отъ закона. Познанията, които юридическитѣ понятия завършатъ и излагатъ, указватъ на познания не досежно сжществуването на една правна норма, а досежно сжществуването на реални обществени отношения, поставени въ опрѣдѣлена зависимость едни отъ други. Ако ли пъкъ тия правни понятия сж научниятъ резултатъ отъ изучването на юридическитѣ принципи, като дадени явления, тѣ би трѣбвало да ни разкриватъ извѣстни опрѣдѣлени съотношения между познатитѣ юридически принципи или тѣхнитѣ елементи. Познания отъ тия съотношения и отъ тоя характеръ ние придобиваме съ сжждения, различни обаче отъ юридическитѣ принципи, както е различенъ обьектътъ, като прѣдстава, отъ придобититѣ познания върху него; и само съ тия нови сжждения слѣдъ това ние бихме могли да се издигнемъ до правнитѣ понятия. Тогава само ние бихме могли да кажемъ, че юридическитѣ принципи сж обьектътъ на правнитѣ понятия.

Обаче едва ли има нужда да се отбѣлѣзва, че не тия познания правнитѣ понятия обгръщатъ. Тѣ не сж резултатъ отъ нови изучвания, прѣдприети върху юридическитѣ принципи, като дадени индивидуални, конкретни явления. Истина е, че догматиката, за да улесни запознаването съ законодателния материалъ, се стреми да съпостави въ извѣстни съотношения юридическитѣ принципи едни съ други, както напр. тия, които фиксиратъ общитѣ разпореждания досежно договоритѣ въобще, и тия, които фиксиратъ разпореждания

досежно нѣкои по-конкретни договори, продажба, заемъ и др. Обаче тия съотношения на субординация и суперординация между юридическитѣ принципи се крѣпятъ само върху идентични съотношения между самитѣ понятия, употрѣбени като понятия отъ юридическитѣ принципи.[1]) А самиятъ тоя фактъ, че юридическитѣ принципи съдържатъ вече готови понятия, като синтеза отъ изучването на другъ нѣкой обьектъ — понятия, които съдържатъ и правнитѣ норми и възъ основа на които се извърша и тѣхната систематика — самиятъ тоя фактъ показва, че както правнитѣ норми, така и юридическитѣ принципи не сж най-проститѣ явления, съ изучването на които се занимава правото: самитѣ тѣ прѣдполагатъ вече извѣстни придобити резултати отъ разпознавателната ни дѣйность, която се стреми да обогати нашитѣ юридически познания върху дѣйствителния обьектъ на правнитѣ дисциплини. Тѣ не могатъ тогава да бждатъ и обьектъ на правнитѣ понятия.

Самъ *Radbruch* не ни посочва, нито кои правни понятия ние бихме могли да образуваме отъ изучването на правнитѣ принципи или тѣхнитѣ елементи, като дадени явления и безъ всѣкакво съотношение съ тѣхното съдържание, нито пъкъ пжтя, по който ние бихме могли да образуваме правни понятия отъ тоя тѣхенъ обьектъ.

По-подробни освѣтления, макаръ и до извѣстна степень противорѣчиви, дава той по въпроса, кои правни понятия имать за обьектъ съдържанието на юридическитѣ принципи, или елементитѣ отъ това имъ съдържание, и какъ трѣбва да се схваща положението, че обьектътъ на правнитѣ понятия е именно съдържанието на юридическитѣ принципи и елементитѣ на това съдържание.

---

[1]) Ср. *Wundt.* Logik II. 2. S. 595—536. Die Rechtssatzungen sind Gegenstand einer systematischen wissenschaftlichen Untersuchung in Bezug auf die ihnen zum Ausdruck gelangenden Rechtsbegriffe. Die praktische Bedeutung der unwissenschaftlichen Rechtsbildungen liegt hauptsächlich in diesen Verallgemeinerung der Rechtsideen, die immer zugleich, gegenüber der schrankenlosen Gestaltungen des Gewohnheitsrechts und der Gesetze eine Vereinfachung ist.

Ср. *Merkel.* Encyclopädie. § 358—359. S. 147. *Meumann.* Prolegomena. 35—75.

Ср. сжщо *Sigwart* Logik II. S. 740. Bei der Vielheit von Geboten und Verboten, welche unterscheidbare Richtungen unseres Handelns regeln und unser Verhältniss zu verschiedenen Classen von Objecten betreffen, ergiebt sich die Aufgabe zu generalisieren und die Vielheit nebeneinanderstehender Sätze an ihre letzten und allgemeinsten Prinzipien zu reducieren.

Ср. сжщо *Гессенъ* О наукѣ права, стр. 129—130.

И *Васьковскій* Ученіе, 66—71. Стр. 316. Научная систематизація водится сообразно сходства въ основаніяхъ существенныхъ свойствъ научныхъ понятій (321).

Само че и споредъ Васьковскій тия понятия ние образуваме съ съотвѣтнитѣ методи (елементаренъ анализъ, конструктивенъ синтезъ, генерализираща абстракция) отъ правнитѣ норми (339).

И най-напрѣдъ ония правни понятия имать, споредъ *Radbruch*, за обьектъ елементитѣ отъ съдържанието на юридическитѣ принципи, които се съдържать вече като понятия въ тѣхъ, които уясняватъ и развиватъ смисъльта, значението и самото съдържание на юридическитѣ принципи. Чрѣзъ тия понятия, или пъкъ върху тѣхъ, юридическитѣ принципи изказватъ и развиватъ нѣкоя мисъль, разкриватъ правната идея, която тѣ съдържатъ.[1]) Такива сж напр. понятието „оржжие", „личность" и др. въ юридическитѣ принципи по нанисане тѣлесна поврѣда и др. Такива могатъ да бждатъ, споредъ *Radbruch*, сжщо така и най-общитѣ понятия въ правото, понятието за фактично положение и юридични послѣдици, като понятия, обьектъ на които сж елементитѣ отъ съдържанието на юридическитѣ принципи, взети отдѣлно и независимо отъ тѣхното взаимно съотношение, опрѣдѣлено отъ самия принципъ, като едно цѣло. По такъвъ начинъ по всѣка вѣроятность ние добиваме, споредъ *Radbruch*, понятието за фактично положение, юридиченъ фактъ, отъ елемента на принципа напримѣръ „който извърши това" или пъкъ понятието за юридични послѣдици отъ елемента „ще бжде така наказанъ", разглеждани не въ тѣхната взаимна връзка, опрѣдѣлена отъ цѣлото съдържание на принципа „извършеното се наказва", а отдѣлно като елементи само на това съдържание. Самото съдържание на юридическитѣ принципи пъкъ е обьектъ, споредъ *Radbruch*, на ония правни понятия, които обгръщатъ цѣлото съдържание на правнитѣ принципи, които синтезиратъ познанията върху взаимнитѣ съотношения между отдѣлнитѣ елементи отъ това съдържание. Юридическитѣ принципи сж сжждения, и ония правни понятия имать за обьектъ тѣхното съдържание, които прѣвръщатъ тия сжждения въ форма на понятия съ еднакво логическо съдържание. Тия понятия имать за обьектъ не понятията, които съдържа самиятъ юридически принципъ, а самото съдържание, разкрито съ тия понятия. Такива сж, споредъ *Radbruch*, най-общитѣ понятия за субьективното право, за юридическото задължение и за абстрактнитѣ правоотношения. Всѣки юридиченъ принципъ е едно сжждение върху това, що нѣкой, при наличностьта на извѣстни факти, или е *длженъ*, споредъ правото, да извърши, или пъкъ *може* да извърши. Първото сжждение, прѣвърнато въ понятие, е юридическото задължение, второто — субьективното право, а корелативното отноше-

[1]) *Radbruch* Handlungsbegriff S. 21.

ние между субъективното право и юридическото задължение е абстрактното правоотношение.[1])

Въ това, може да се каже, се състои теорията на *Radbruch* върху обьекта на правнитѣ понятия, изложена тъй схематично, както схематично и разхвърлено е изложена тя и въ самото му съчинение. Поради това, може би, нейното развитие въ нѣкои отношения е неясно, дори противорѣчиво.

И най-напрѣдъ, изглежда, че *Radbruch* неправилно формулира положението, съ което опрѣдѣля обьекта на правнитѣ понятия. Отъ развитието, което той дава на своята мисъль, се вижда, че той счита за обьектъ на правнитѣ понятия собствено не съдържанието на самитѣ юридически принципи, отъ изучването на които чрѣзъ нови сѫждения би се образували правнитѣ понятия, а ония обьекти, върху които юридическитѣ принципи сами вече, като сѫждения, ни разкриватъ извѣстни познания. Юридическитѣ принципи, тѣхното съдържание, играятъ за *Radbruch* сѫщата роля при образуването на правнитѣ понятия, каквато играятъ всички сѫждения, които ни разкриватъ извѣстни познания върху съотношенията напр. между движението на тѣлата и тѣхната масса, сила и др., и които служатъ като непосрѣдния логически материалъ, благодарение на който механиката напр. образува своитѣ научни понятия. Заради това и самъ *Radbruch* бѣлѣжи, че не е необходимо, щото съдържанието на юридическитѣ принципи да се схваща въ формата на сѫждения; то може да бѫде обгърнато и прѣдадено и въ формата на понятие.[2]) Въ такъвъ случай обаче, както обьектъ на научнитѣ понятия, съ които оперира механиката, не могатъ да бѫдатъ ония сѫждения, които ни разкриватъ познания върху съотношенията между движението на тѣлата и дѣйствуващата сила напр., а самитѣ тия съотношения, сѫщо така и правнитѣ понятия не биха могли да имать за обьектъ съдържанието или елементитѣ отъ съдържанието на юридическитѣ принципи; тѣ биха могли да имать за обьектъ ония прѣдмети, върху които юридическитѣ принципи, като сѫждения, ни разкриватъ извѣстни познания.

Че обьектътъ на правнитѣ понятия не може да бѫде съдържанието или елементитѣ отъ съдържанието на юридическитѣ принципи, се вижда, освѣнъ това, и отъ обстоятелството, че самитѣ тия юридически принципи си служатъ вече и съ понятия, които имать

[1]) *Radbruch* Op. cit. S. 28—55.
[2]) *Radbruch* Handlungsbegriff S. 12—28.

извѣстенъ юридиченъ характеръ. Такива сж напр. понятията вещь, движима или недвижима, при юридическитѣ принципи, които указватъ начина за придобиването правото на собственость и др. Очевидно е тогава, че или тия понятия въобще нѣматъ характеръ на правни, и се употрѣбяватъ отъ правнитѣ дисциплини само като понятия на обикновения езикъ, съ които тѣ фиксиратъ изложението си, или пъкъ че тѣ сж правни понятия, обектъ на които могатъ да бждатъ други прѣдмети, обче въ никой случай не могатъ да бждатъ елементитѣ отъ съдържанието на юридическитѣ принципи.

Кой е тоя прѣдметъ, който по такъвъ начинъ би могълъ да бжде обектъ на правнитѣ понятия, на пръвъ погледъ, като че ли може доста леко да се опрѣдѣли. Това сж сжщитѣ ония обекти, върху които юридическитѣ принципи като сжждения ни разкриватъ извѣстни познания. Това сж слѣдователно разпорежданията на законодателя, съдържанието на правнитѣ норми, като обектъ на тия разпореждания. Самъ *Radbruch* мисли, че юридическитѣ принципи сж правнитѣ норми, прѣвърнати отъ императиви въ сжждения, които указватъ на тѣхното съдържание, като на едно сжществуващо разпореждане на законодателя, при това разпореждане съ опрѣдѣлено, фиксирано съдържание. Заради това той сжщо така, за да подкрѣпи мисъльта си, че субективното право е понятие, обектъ на което е съдържанието на юридическитѣ принципи, и което обгръща съотношението между факта и юридическитѣ послѣдици, цитира положенията, споредъ които се придобива правото на собственость, прѣвръща тия положения въ юридически принципъ, и отъ неговото съдържание той счита, че извлича понятието за придобиване собственость.[1])

Обаче трудно е да се схване, какъ могатъ понятията, които биха обхващали сжщото съдържание, каквото иматъ и юридическитѣ принципи, да бждатъ именно ония, съ които оперирятъ отдѣлнитѣ правни дисциплини. Юридическитѣ принципи, като сжждения, споредъ схващането на самия *Radbruch*, прѣвръщатъ само императивната форма на правнитѣ норми въ сжждения; тѣ ни разкриватъ съдържанието на правната норма като обектъ на изказаната законодателева воля. Съдържанието на юридическитѣ принципи слѣд. въ тѣхната най-обща форма се заключава винаги, споредъ схващането на *Radbruch*, въ съпоставянето на двѣтѣ прѣдстави — волята на законодателя и съдържанието на правната норма. И понятията

[1]) *Radbruch* Handlungsbegriff S. 45—46.

тогава, образувани чрѣзъ тия сѫждения, могатъ да обгрѫщатъ само това съотношение между тия само прѣдстави. Но даже ако анализираме юридическитѣ принципи, изразени въ тѣхната обикновена редакция, въ която тѣ ни разкриватъ само съдържанието на правната норма, безъ да излагатъ и изказватъ изрично, че това съдържание е обьектъ на едно законодателево разпореждане — така напр. ако анализираме юридическитѣ принципи, изразени въ формата: купувачътъ е длъженъ да заплати и пр. — и тогава ние бихме намѣрили, че юридическитѣ принципи като сѫждения ни разкриватъ пакъ не дѣйствителни нѣкои съотношения между единъ субьектъ и предиката на задължение, като сѫществуващи въ реалния миръ, а като съотношения, които ни сѫ дадени само отъ съдържанието на правната норма. Винаги слѣд. познанията, които ни разкриватъ юридическитѣ принципи, и съ които тѣ обогатяватъ нашето знание, сѫ познания, придобити не отъ ония обществени отношения, които правнитѣ норми регулиратъ, а отъ съдържанието на самитѣ тия норми; въ такъвъ случай тия познания ще бѫдатъ само тогава цѣнни за насъ, когато тѣ се крѣпятъ върху познания досежно дѣйствителното, безпорното сѫществуване на самата норма, съдържанието на която тѣ ни разкриватъ. И понятията слѣд., съ които ние завършваме тия познания въ една научна синтеза, могатъ да бѫдатъ въ най-общата си форма понятия досежно волята само на законодателя и съдържанието на правната норма. Въ такъвъ случай и задачата на отдѣлнитѣ правни дисциплини би се заключавала не въ изучването приложението на правнитѣ норми въ конкретни фактични отношения, а въ изучването съдържанието на правнитѣ норми или само по себе, или като обьектъ на законодателево разпореждане, въ изучването съотношението на разнитѣ съдържания на правнитѣ норми или по между имъ, или съ други нѣкои явления, и най-послѣ въ анализа на правнитѣ норми, като анализъ върху съдържанието на извѣстни сѫждения, на юридическитѣ принципи; тия изучвания правнитѣ дисциплини ще фиксиратъ въ нови сѫждения, въ непосрѣдния логически процесъ, който ще се завърши съ научнитѣ правни понятия.

Обаче очевидно е, че е невъзможно да се образува даже понятието на субьективното право посрѣдствомъ ония сѫждения, които ни разкриватъ познания върху конкретното съдържание на една правна норма, издадена съобразно съ волята на законодателя въ дадено врѣме. По силата на какви обобщения можемъ ние да прѣвърнемъ съдържанието на тия сѫждения, на тия юридически прин-

цини въ понятието субьективно право? Очевидно само тогава, когато самото субьективно право за насъ е именно едно съотношение между волята на законодателя и съдържанието на неговитѣ разпореждания. Такова едно понятие обаче, не би имало никакво научно значение: съ него ние не бихме могли да систематизираме никакви наши познания, придобити при прилагането на правнитѣ норми. Правнитѣ понятия винаги указватъ на реални отношения, които правната норма регулира. А тия отношения ние не можемъ логически да извлѣчемъ отъ съдържанието на юридическитѣ принципи, разгледано самото то като обектъ на научни разпознавания.

Самъ *Radbruch* даже не извлича собствено правнитѣ понятия, напр. понятието субьективно право, отъ съдържанието на юридическитѣ принципи, които, като сѫждения, ни разкриватъ съдържанието на правната норма. Когато той мисли, че субьективното право е понятие, което обгръща познания, че нѣкой при дадени фактични обстоятелства може, споредъ правото, да извърши нѣщо, той остава собствено сферата на юридическитѣ принципи и обгръща познания, досежно самитѣ социални отношения, управлявани отъ тия юридически принципи, така както се развиватъ и наблюдаватъ тѣ въ обществения животъ. Извършането отъ нѣкого на извѣстни постѫпки споредъ правото, при дадени фактични обстоятелства, като дадено явление, не е вече съдържание на единъ юридически принципъ, а явления, които ни разкрива самата дѣйствителность. Сѫждението, благодарение на което *Radbruch* образува понятието за субьективното право, ни разкрива познания не върху съдържанието на извѣстна норма, като обектъ на законодателево разпореждане, а върху дѣйствителни нѣкои съотношения между взаимнитѣ наши постѫпки, опрѣдѣлени отъ правнитѣ норми, като конкретни, опрѣдѣлени явления, наблюдавани въ обществения животъ.

Истина е, че може да се оспори положението, споредъ което юридическитѣ принципи сѫ сѫждения върху съдържанието само на правнитѣ норми, и може съ успѣхъ да се поддържа, че тѣ сѫ по-скоро сѫждения, които ни разкриватъ познания върху дѣйствителни съотношения между постѫпкитѣ на членоветѣ въ едно общество, регулирани отъ правнитѣ норми. Приема ли се обаче второто положение за вѣрно, необходимо е тогава ясно да се укаже, че обектътъ на правнитѣ понятия е не съдържанието на юридическитѣ принципи, както и да се схващатъ тѣ, а тоя обектъ, това съотношение на взаимнитѣ постѫпки между членоветѣ на една обще-

ствена организация, познания върху който обектъ ни разкриватъ юридическитѣ принципи като научни сждения.

На тоя обектъ, на взаимнитѣ постжпки, опрѣдѣлени отъ закона, или на тѣхното съдържание, или най-послѣ на тѣхнитѣ субекти, указватъ и ония правни понятия, които се съдържатъ като такива въ правнитѣ норми или юридическитѣ положения. Така напр. понятието „вещь“ е до толкова само юридическо понятие, до колкото то указва на такова съдържание на взаимнитѣ ни постжпки, което би измѣнило, споредъ закона, тѣхното взаимно отношение. Сжщото е и за понятието „оржжие“, „личность“ и др. Не може да се допусне даже, че тия понятия, като понятия, би могли да бждатъ обектъ, отъ научнитѣ издирвания на който ние образуваме научнитѣ правни понятия. Съпоставянето на извѣстни понятия, па били тѣ даже ония, които употрѣбяватъ юридическитѣ принципи, като дадени явления, които тепърва трѣбва да се изслѣдватъ и придобититѣ познания отъ тия изучвания да се синтезиратъ въ нови научни понятия, очевидно не е задача нито на една правна дисциплина. Тия понятия слѣдователно, които юридическитѣ принципи съдържатъ, могатъ да бждатъ разглеждани отъ правнитѣ науки не като обектъ на възможни понятия, а като завършени логически образувания, обектътъ на които сж други нѣкои явления. И само като готови научни понятия, правнитѣ дисциплини могатъ да ги класиратъ, да ги субсумиратъ, субординиратъ или суперординиратъ. А ако тия понятия, които се съдържатъ вече било отъ правнитѣ норми, било отъ юридическитѣ принципи, сж образувани вече научни правни понятия, то и самиятъ тѣхенъ обектъ не могатъ да бждатъ нито тия норми или юридически принципи и тѣхнитѣ елементи, нито съдържанието имъ или елементитѣ отъ съдържанието имъ.[1])

Истина е, че понятията, които се съдържатъ било въ правнитѣ норми, било въ юридическитѣ принципи, като развитие на тѣхното съдържание въ форма на сжждение, изпълняватъ за законодателя сжщата функция, която извършватъ и думитѣ, като найелементарни понятия, при обикновеното прѣдаване на мислитѣ ни. Съ тѣхъ законодателтъ иска да прѣдаде смисъла на заповѣдитѣ, на императивитѣ, на които той дава силата на законъ. Ето защо и интерпретацията на законитѣ, върховната цѣль на която състои

[1]) Ср. *Meumann* Prolegomena. S. 6. Unmöglich ist es aus dem Inhalte der Gesetze die Bedeutung von jenen Begriffsbezeichnungen, mit denen die modernen Gesetzbücher operiren, zu bestimmen, und es muss naturgemäss zu ihrer Auslegung auf die Lehre zurückgegriffen werden, die sie erfunden hat.

въ откриването истинския смисълъ на законодателевата воля, дѣйствителното съдържание на издаденитѣ отъ него императиви (ratio legis), се стреми, съ граматически анализъ на съдържанието, да схване значението на употрѣбенитѣ понятия като думи, а съ тѣхъ и самата законодателева заповѣдь.[1]) Обаче задачата на правнитѣ дисциплини, като отдѣлни клонове на една наука, не се ограничава само съ интерпретацията на законитѣ,[2]) и въ всѣки случай не отъ това фиксиране дѣйствителното съдържание на издаденитѣ императиви отъ законодателя образуватъ тѣ научнитѣ си понятия. Обектътъ на правнитѣ понятия е другъ, анализътъ и детерминацията на тѣхното съдържание винаги указватъ на явления изъ конкретната обществена дѣйствителность. А понеже и законодателнитѣ разпореждания визиратъ пролвитѣ на сѫщата обществена дѣйствителность, законодателтъ, за да разбере съдържанието на тия си разпореждания, използува или пъкъ самъ образува нѣкои правни понятия. Заради това съвършенството на законодателевитѣ разпореждания и прогресътъ на правната наука се намира въ такава тѣсна взаимна зависимость: изготвенитѣ вече правни понятия, техниката, научнитѣ методи за тѣхното изготвяне се използватъ напълно отъ законодателя, за да фиксира той по-научно смисъла на своитѣ заповѣди, и обгърне по-прѣплетени и сложни фактични отношения. Законодателтъ употрѣбява слѣдов. готови научни понятия, а съ това дава новъ потикъ за научната разработка на правнитѣ понятия, за нови конструкции при приложението. Въ всѣки случай обаче съ тия понятия, разглеждани като понятия, а не като обекътъ на възможни понятия, ние можемъ да свързвемъ правнитѣ норми или юридическитѣ принципи съ дѣйствителнитѣ фактични съотношения на взаимнитѣ ни постѫпки, които тѣ регулиратъ.[3]) Приложението може

---

[1]) Ср. *Gény* Méthode p. 22—25. *Kohlrausch.* Irrtum. S. 179.

[2]) Ср. *Ihering* Geist II. 358—359. Ср. сѫщо *Васьковскій* etc. стр. XIV; 350. Объективное право существуетъ для того, чтобы примѣнятся въ жизни. Задача догматики — легкое и быстрое примѣненіе. Этой цѣли она достигаетъ посредствомъ количественнаго и качественнаго упрощеніе матеріала.

[3]) Че правото не се завършва само съ правнитѣ норми и тѣхното съдържание, както и съ юридическитѣ принципи въобще, чувствуватъ и тия, които подобно на *Merkel* мислятъ, че природата на правото не се изчерпва съ неговата логическо-граматическа структура.

Ср. сѫщо *Kohlrausc* Irrtum . . . S. 179. Das, was dem Richter bei Beantwortung der Schuldfrage gegeben ist, ist eine *einzelne* strafbare Handlung, eine konkrete, in Raum und Zeit gegebene Handlung, deren Verhältniss zum Strafgesetz in Frage steht. Das Strafgesetz kennt aber nicht alle Menschen, an die als an mögliche Subjekte von Delicten die Normen sich wenden. Es kennt ebensowenig die einzelnen Objekte der alle Modalitäten der Ausführung. Und selbst wenn es sie kennen würde, kann es doch die Individuen nicht nennen, die einzelnen Vorgänge der Wirklichkeit nicht aufzählen. An

да се извърши благодарение на тия понятия, които изтъкватъ и обхващатъ сѫществените и общи признаци на възможнитѣ фактични отношения.[1]) Защото приложението, както знаемъ вече, се заключава въ субсумирането на единъ отдѣленъ случай, на конкретни фактични отношения, подъ съотвѣтната правна норма, или подъ съотвѣтния юридически принципъ. А какъ би могло да се извърши това субсумиране, ако понятията въ положението, подъ което се субсумира конкретниятъ случай, обхващатъ сѫществените и общи елементи на обектъ отъ съвършено друго естество, досущъ разнороденъ отъ самия конкретенъ случай? Какъ би могло да се извърши субсумирането, ако самитѣ понятия на голѣмата премиса не обхващатъ вече логически и самия конкретенъ случай, субектъ на малката премиса? Ако обектътъ на правнитѣ понятия сѫ правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи или съдържанието имъ и елементитѣ на тѣхното съдържание, ние бихме могли да субсумираме подъ положенията, които обгръщатъ тия понятия, само индивидуални нѣкои норми или тѣхнитѣ елементи, юридически принципи или елементитѣ имъ и т. н. — въ никой случай обаче ние не бихме могли да субсумираме подъ тѣхъ самитѣ конкретни съотношения на взаимнитѣ ни постѫпки, които съставятъ обектъ на дѣйствителното приложение въ правото.[2])

Теория на Stammler.

Сѫщитѣ възражения, направени противъ схващането на *Radbruch* досежно обекта на правнитѣ понятия, могатъ да се приповторятъ и досежно схващането на *Stammler* по сѫщия въпросъ. *Stammler*, като изхожда отъ познатото философско гледище, тъй талантливо прокарано въ извѣстното му съчинение *Wirthchaft und*

---

die Stelle des einmaligen Dinges oder Vorganges tritt das Wort, der Begriff, der die übereinstimmenden wesentlichen Eigenschaften der möglichen Einzelbegebenheiten heraushebt, zusammenfasst und so die Abstraktion, die Abfassung eines „Gesetzbuches" erst möglich macht.

[1]) Ср. *Ihering*. Geist des r. Rechts. II 327—329.

[2]) *Wundt* Logik II. 2. S. 566-568; 585—588. Auf du Definitionen der Rechtsbegriffe und ihren systematischen Zusammenhang gründet siet die Rechtsdeduction, deren wichtigste Hauptform, in der Unterordnung gegebenen einzelner Tatsachen unter die durch Definition festgestellten Rechtsbegriffe besteht.

Ср. сѫщо *Sigwart* Logik II. S. 237. Jede allgemeine Regel enthält einen allgemeinen Begriff der Verhältnisse, auf die sie anwendbar sein soll; diese allgemeinen Begriffe sind auf empyrischen Wege durch Abstraktion gewonnen, und geben allgemeine Merkmale dessen, in Beziehung auf was die Rechtsordnung irgend eine Forderung ausspricht.

Recht, което различава въ обществения животъ материята отъ регулиращата (regelnde) форма, подъ която първата се развива и съ която социалния животъ се конституира, поставя като задача на правнитѣ дисциплини — на техничното правно учение (der technische Rechtslehre), по неговата терминология — разкритието смисъла и дѣйствителното съдържание на отдѣлнитѣ, опрѣдѣлени законоположения и учрѣждения, както и неговото научно обгръщане и систематично изложение (*den Sinn und wirklichen Inhalt* (k. St.) bestimmter Sätze und Einrichtungen klar zu legen, ihn einheitlich zu erfassen und systematisch geordnet vor zutragen). Споредъ това правото, като техника, се занимава само съ репродукция, *съ разпознаване на веднажъ* познатото, споредъ думитѣ на *Böckh*, които Stammler цитира въ курсивъ: неговата задача се изчерпва съ *възпроизвеждането* едно волево съдържание, което е разпознато вече като съществуващо, и изложението на което, само поради това, че съществува, прѣдставлява вече извѣстенъ интересъ. Тая характерна своя особеность правната наука запазва и тогава, когато познанията, които тя разкрива, имать за обьектъ или строго очертани (umrissene) параграфи на единъ законникъ, или пъкъ правнитѣ разпореждания на обичайното право, или най-послѣ самата правна практика, и тогава, когато разясненията, които тя дава, имать за цѣль, да установять дѣйствителната правна мисъль въ разпорежданията на законодателната власть, или пъкъ да обрисуватъ необходимитѣ послѣдици на издадени вече законоположения. *Послѣдният* въпросъ, *крайната* цѣль, която правото като наука си поставя, се заключава винаги въ стремението й, да изясни съдържанието на една правна воля, веднажъ изразена, да разпознае позитивнитѣ законодателни положения въ смисъла на тѣхнитѣ разпореждания. Правото изучава формалнитѣ условия на обществения животъ, и, като наука на формата, то прѣдприема изучванията върху съдържанието на тия формални условия, безъ обаче да достигне до материалнитѣ обществени отношения, които се развиватъ и опрѣдѣлятъ отъ тия формални условия. Заради това и научнитѣ резултати на правото не се влияятъ ни най-малко отъ дѣйствителното изпълнение на тия формални условия отъ реалния общественъ животъ: *формата* може да се изучава отдѣлно сама за себе (Die Form kann für sich gesondert wissenschaftlich behandelt werden.[1])

[1]) *Stammler*. Die Lehre . . . S. 3—11.
Сѫщо Stammler. Wirtschaft und Recht. S. 165 и S. 316. Die Form eines sozialen Lebens mag für sich gesondert durch Jurisprudenz in Betrachtung gezogen werden. — Ср. върху изложеното S. 165—169 и passim 245.

Ако пъкъ задачата на правото се състои въ разпознаването на тоя обектъ, така характеризиранъ, очевидно е, че и научнитѣ правни понятия, логичната функция на които е синтезата на тия познания, ще иматъ за обектъ сжщото това съдържание на позитивнитѣ законоположения, сжщото това разяснение съдържанието на една опрѣдѣлена правна воля, сжщото това възпроизвеждане на нейното съдържание, възпроизвеждание на веднажъ познатото. Ето защо и научната стойность на правнитѣ понятия не може да се измѣрва съ дѣйствителното развитие на обществения животъ. Правилността на правнитѣ понятия може да се обоснове съ доводи, извлѣчени само отъ опрѣдѣленото съдържание на правнитѣ положения; правнитѣ понятия обаче сж независими отъ кантитативното реализиране на тия положения. Въ такъвъ случай изложението на *Stammler*, макаръ и да се отличава съ онова систематично и строго разграничено, ясно излагане на мислитѣ, които тъй характеризиратъ тоя съврѣменъ юристъ-философъ, все пакъ материално не ще се различава отъ схващането на *Radbruch*. Собствено самъ *Radbruch* признава, че той прави извѣстни коректури само на теорията на *Eltzbacher*, а извѣстно е, че *Eltzbacher* въ много отношения се вдъхновявалъ отъ възгледитѣ както специално на *Stammler-a*, така и на философското направление, на което *Stammler* е единъ отъ талантливитѣ прѣдставители. При все това обаче трудно е да се приеме, че обектътъ на правнитѣ понятия, и според *Stammler*, е самото съдържание на правнитѣ законоположения. Въ новото си съчинение той ясно казва, че правнитѣ понятия сж синтеза не вече отъ добити познания върху обекта на правнитѣ дисциплини — дѣйствителното съдържание на правната воля —, а синтеза отъ други познания, срѣдство, съ помощьта на което правото постига крайната си цѣль — да разясни истинското съдържание на позитивно-правнитѣ законоположения. Даже научнитѣ изслѣдвания на философията на правото — allgemeine Rechtslehre или juristische Prinzipienlehre — до толкова, до колкото тѣ обгръщатъ общитѣ понятия, които, макаръ независими отъ специалнитѣ правни дисциплини, се използватъ отъ тѣхъ, — и тия изслѣдвания иматъ за цѣль, да установятъ онія понятия, онія помагала, съ които юристътъ обхваща и доминира смисъла и съдържанието само на позитивно-правнитѣ разпореждания.[1])

[1]) *Stammler* Die Lehre S. 4—5.

Истина е, че простото възпроизвеждане на едно правно волево съдържание, което е познато вече като съществуващо, има голѣмо значение за правната наука. Обаче съ него не се изчерпва всичко, що правото трѣбва да разпознае. Възпроизвеждането съдържанието на законодателевата воля изчерпва задачата само на интерпретацията, на стремението, добрѣ да се узнае, какво собствено позитивното право дѣйствително разпорежда. Обаче интерпретацията е първиятъ фазисъ на сложния процесъ, отъ който се състои дѣйностьта на юриста. Правилната интерпретация е само едно отъ условията на правилното приложение. А правилното приложение е невъзможно безъ научно установенитѣ правни понятия, извлѣчени подъ освѣтлението на специално юридическо гледище отъ същата оная дѣйствителность, спрѣмо която се извърша и самото приложение. Самъ *Stammler* мисли, че правната наука, колкото и да се занимава съ формата само на общественитѣ отношения, съ тѣхното външно регулиране, е все пакъ наука на тия обществени отношения. Самитѣ правни норми, законоположения, въ които се проявява формата на обществения животъ, не сж съвършено независими отъ придобититѣ опити изъ социалната дѣйствителность: тѣ винаги визиратъ възможното нейно конкретно проявление (ein mögliches Zusammenleben von Menschen).[1]) Въ такъвъ случай и обьектъть на правнитѣ понятия сж същитѣ тия социални отношения, които се развиватъ и регулиратъ подъ правнитѣ норми и законоположения, подъ социалната форма — обьектъ на правната наука. Правнитѣ понятия обхващатъ пакъ тия отношения, само че не въ тѣхното материално развитие, а въ тѣхното формално конституиране и регулиране отъ правнитѣ норми. Правното понятие „обида“ напр. е същото това понятие, което законодательтъ е наложилъ въ съотвѣтното разпореждане на наказателния законъ.[2]) Това правно понятие ни разкрива смисъла и съдържанието на същото това законоположение. Правната наука изучава не конкретното приложение на законоположенията въ обществения животъ, а самитѣ тия законоположения, абстрахирани отъ всѣко реално съдържание, което общественитѣ отношения проявяватъ въ конкретното развитие на обществения животъ. Отъ същата формална страна обгръщатъ и правнитѣ понятия социалнитѣ отношения, които се регулиратъ отъ законоположенията.[3])

---

[1]) *Stammler* Wirtschaft und Recht. S. 177—179.
[2]) *Stammler* ibid. S. 167.
[3]) *Stammler* Wirtschaft. S. 177—179; 196; 230; 316.

Така по-скоро схваща *Stammler* обьекта на правнитѣ понятия и тѣхното взаимно съотношение. Това схващане на правнитѣ понятия, очевидно е, се крѣпи главно върху дълбокото различие между формата и материята на социалния животъ, което *Stammler* се стреми послѣдователно да проведе, и което опрѣдѣля сѫщо така и неговото схващане на правната наука, като наука на чистата форма, като наука въ много отношения сходна съ логиката.[1]) Критичното разглеждане на тия основни прѣдпоставки въ теорията на *Stammler* би носило по-вече гносеологично-социологиченъ характеръ — какъвто характеръ носи и самото съчинение на *Stammler'a* —, отъ колкото юридически: то е свързано освѣнъ това съ критичното разглеждане на неокритицизма и телеологичното обяснение въ социалнитѣ науки. Отъ гледището, което се застѫпва въ настоящия етюдъ, сѫществено е да се изтъкне, че правнитѣ понятия, споредъ теорията на *Stammler,* иматъ за обьектъ не самитѣ правоотношения, тъй както се развиватъ тѣ въ дѣйствителностьта, разгледани отъ специалното гледище на правото, като нормативна наука, а формалната страна само на социалнитѣ отношения, съдържанието на които правнитѣ понятия обгръщатъ до толкова, до колкото то е опрѣдѣлено отъ самитѣ законоположения. Правнитѣ норми обаче не сѫ само мрѣжата, прѣзъ която се разглеждатъ социалнитѣ отношения. Тѣ не сѫществуватъ само като абстрактни формули, обьективирани въ законодателнитѣ кодекси, които мислено само се намиратъ въ съотношение съ фактичнитѣ отношения. Правнитѣ норми, като право, като мотиви необьективирани и неотдѣлени отъ нашето поведение, което тѣ регулиратъ, сѫ дадени явления, които се развиватъ съ самитѣ конкретни правоотношения, като единъ отъ тѣхнитѣ сѫществени елементи.[2]) И правнитѣ понятия, които обгръщатъ тия явления, обгръщатъ и тоя тѣхенъ елементъ, който характеризира правнитѣ отношения като нормативни явления.[3]) Формалното разглеждане на социалнитѣ отношения, както се то схваща отъ *Stammler*, като задача на правото, не е собствено разглеждането на тия отношения, като опрѣдѣлени факти въ дѣйствителностьта, изучвани отъ специално гледище, а разглеждането съдържанието на правнитѣ норми и на отдѣлнитѣ законоположения, въ тѣхната обьективирана и отвлѣчена форма, като правни норми, поставени въ мислено, идеално само-

[1]) *Stammler* ibid. S. 166, passim.
[2]) Ср. *Ferneck.* Rechtswidrigkeit. S. 11—98.
[3]) Ср. *Софиновъ* Генрихъ Риккертъ и его книга. „Вопросы филос. и психол." № 3, 1905 г. стр. 451—452—453.

съотношение съ дѣйствителния общественъ животъ. И отъ тая страна слѣдов. теорията на *Stammler* се приближава до теорията на *Eltzbacher* и *Radbruch*.

Фактичнитѣ правни отношения и тѣхнитѣ елементи, като обьектъ на правнитѣ понятия.

И така ние виждаме, че послѣднитѣ прѣдстави, които се криятъ въ основата на всѣко едно правно понятие, сж прѣдстави, възбудени у насъ вслѣдствие сжществуването на извѣстни фактични отношения, които мотивиратъ опрѣдѣлено едно съотношение между взаимнитѣ постжпки на членоветѣ въ една обществена организация. Всѣко юридическо понятие, съ което оперира една отъ разнитѣ правни дисциплини, винаги ни указва или на едно пълно фактично отношение, което опрѣдѣля извѣстни наши постжпки, отдѣлнитѣ елементи на това фактично отношение, или пъкъ на самитѣ тия постжпки, като законни послѣдици на извѣстни фактични отношения, и на елементитѣ на тия постжпки, които найчесто прѣдставятъ единъ комплексъ отъ взаимни отдѣлни постжпки.[1])

Пълното доказателство, че фактичнитѣ правни отношения или тѣхнитѣ елементи сж дѣйствителниятъ обьектъ на правнитѣ понятия, ние бихме могли да прѣдставимъ само тогава, когато съ логиченъ анализъ и детерминация на всички правни понятия разкриемъ найнапрѣдъ тѣхното съдържание въ индивидуални, конкретни фактични правоотношения или тѣхнитѣ елементи, и когато слѣдъ това разкриемъ логичния пжть, по който всѣко едно отъ тия понятия се е образувало именно отъ съотвѣтнитѣ му фактични отношения или отъ тѣхнитѣ елементи. Съ тоя индуктивенъ методъ обаче, посрѣдствомъ който бихме могли да обосновемъ горньото положение, досежно обьекта на правнитѣ понятия, ние, даже ако ограничимъ нашитѣ изслѣдвания върху най-общитѣ правни понятия, които логично обгръщатъ вече по-конкретнитѣ, не можемъ си послужи и поради това, че съ тия изслѣдвания настоещия етюдъ би значително увеличилъ своя обьемъ, и поради това, че самата тая материя е доста спорна, и характерътъ, прѣдметътъ и значението на найобщитѣ правни понятия се схващатъ отъ разнитѣ юристи доста различно, а често дори противоположно.[2])

[1]) Ср. *Ferneck*. Rechtswidrigkeit. S. 17, 93, 98, 871 etc Jeder Rechtsbegriff muss in letzter Linie auf Beziehungen zwischen Menschen zurückgeführt werden können.

[2]) Ср. напр. за понятието „противозаконность“ противорѣчивитѣ възгледи на юриститѣ у *Ferneck* Rechtswidrigkeit. S. 209—220.

При всичко това все пакъ може да се отбѣлѣжи, че почти всички отдѣлни монографии, цѣлта на които е научното фиксиране съдържанието на едно правно понятие, извличатъ главнитѣ свои научни положения отъ изучванията именно върху самата обществена дѣйствителность, самия правенъ животъ, тъй както се той развива и манифестира въ дѣйствителностьта.[1]) Най-общитѣ понятия, които изтъква всѣко едно правоотношение — понятията на юридически фактъ и свързанитѣ съ него правни послѣдици, и тѣ винаги указватъ не на нѣкое съдържание на правни законоположения, а на извѣстни фактични отношения, които сѫществуватъ като дадени явления въ обществената дѣйствителность и които правната наука не може да игнорира[2])

Че правнитѣ понятия не могатъ да бѫдатъ образувани отъ научни изучвания върху други обекти, се вижда отъ самата функция, която тѣ извършатъ като научни понятия на правнитѣ дисциплини. Правнитѣ понятия сѫ крайната синтеза на ония познания, които ние придобиваме отъ правната наука, върховната

---

[1]) Ср. напр. *H. v. Ferneck.* Rechtswidrigkeit, като установява понятието „вещно право“ (S. 220—244), „юридична личность“ (S. 244—276), Rechtswidrigkeit (S. 276—398).

Сѫщо *Kohlrausch.* Irrtum . . ., който, като се стреми да опрѣдѣли понятието намѣрение (Vorzatz), изрично говори (S. 64): Bei der Aufstellung eines Princips, welches angeben soll, auf welche Momente sich das Bewusstsein des Thäters zu erstrecken hat, damit vom Vorsatz die Rede sein kann, handelt es sich lediglich *um die einzelnen aus den realen Vorgängen* des Lebens abstrahierten Tratbestände. — сѫщо S. 100—102.

Сѫщо *Gény.* Méthode etc. p. 260. Que faut-il entendre p. etc. par signature dans les cas où la loi l'exige, notamment en matière de testament olographe? Cela ne se peut préciser qu'à l'aide des usages de la vie“.

Mayer. Rechtsnorm S. 51—52 при опрѣдѣлението на правоотношение. Die Rechtsverhältnisse sind Verhältnisse, die von den Rechtssätzen nur ergriffen, nicht erzeugt werden.

Самъ *Radbruch* даже, когато установява понятието на дѣяние (Handlungsbegriff S. 69—144) се впуща доста често въ анализиране и проучване не съдържанието на юридичнитѣ принципи или правнитѣ норми и положения, а на самитѣ факти, тъй както се тѣ манифестиратъ въ правния животъ.

Че изучването на самитѣ факти е прѣдметъ на правнитѣ дисциплини, не отрича сѫщо така и *Eltzbacher,* Handlungsfähigkeit S. 19, само че на това изучване той отдава само интерпретационно значение: благодарение на него ние можемъ ясно и точно да схванемъ съдържанието на правото — мисъль, която напомня схващането на *Stammler.* Обаче очевидно е, че ако съдържанието на правото ние можемъ да схванемъ съ изучвания върху факти изъ правния животъ, тия факти и самото право не сѫ двѣ величини толкова несъизмѣрими. Ако съ изучването върху дѣйствителностьта ние можемъ да узнаемъ дѣйствителното съдържание на правнитѣ норми, а слѣд. и на правнитѣ понятия, очевидно е, че съ изучваннята на сѫщата тая дѣйствителность ние можемъ само да образуваме и съответнитѣ правни понятия.

Ср. сѫщо противорѣчивитѣ възгледи на *Bierling.* Zur Kritik. II S. 129 ff. Prinzipienlehre I, 183—200.

[2]) Ср. *Gény.* Méthode etc. p. 306.

Ср. напр. *Liszt.* Handbuch des Strafrechts S. 110. Verbrechen ist die strafbare, schuldhafte, rechtswidrige *Handlung.*

цѣль на която е приложението на сѫществуващи вече правни норми въ конкретни, индивидуални, фактични отношения. За да може обаче приложението да се извърши и субсумирането на конкретния, индивидуалния случай подъ правната норма да е логично възможно, необходимо е, щото понятията, които обгръща субсумиращето сѫждение, и благодарение на които се извърша приложението, да имать за прѣдметъ явления отъ сѫщото естество, отъ сѫщия характеръ и видъ, отъ каквото естество, характеръ и видъ сѫ самитѣ тия фактични отношения, по отношение на които се извърша приложението. Процесътъ на субсумирането може да се извърши благодарение само на това тѣхно качество, че правнитѣ понятия като логически образувания, обгръщатъ вече сѫщностьта на фактичнитѣ отношения, които ще се субсумиратъ подъ тѣхъ; тѣ обгръщатъ тѣхнитѣ общи, характерни и опрѣдѣлени признаци, благодарение на които индивидуалното, конкретното въ тия фактични правоотношения се губи и обезличава въ логично общото. Тия обаче общи, характерни, опрѣдѣлени признаци на фактичнитѣ правоотношения, тая тѣхна сѫщность, правото може да конденсира въ научни правни понятия само тогава, когато то изучава съ надлежнитѣ методи и отъ своето специално гледище сѫщитѣ фактични правоотношения, като дадени конкретни явления въ обществената дѣйствителность. А слѣдъ това, очевидно е, че сѫщитѣ фактични правоотношения, които съставятъ обьекта на научнитѣ издирвания въ правото, съставятъ и обьектъ на крайната научна синтеза върху познанията, придобити отъ тия издирвания — върху правнитѣ понятия.[1])

---

[1]) Ср. *Wundt.* Methodenlehre S, 607. Die Rechtswissennschaft ist ein System von Begriffen, die allgemein genug sein sollen, um das ganze Rechtsleben in sie einorden zu können. Ср. Logik S. 582. Die Jurisprudenz entrinnt durch generalisirende Abstraktion ihrer Begriffe den verwickelten Verhältnissen des menschlichen Verkehrs und des wirklichen Handelns, und darum ist sie die complicirteste aller Wissenschaften . . . Die Rechtsbegriffe bewahren vermöge der unendlichen Vielgestaltigkeit, die die Erscheinungen der menschlichen Gesellschaft darbieten, immer ihre abstracte Natur, und sie lassen daher keine andere Verbindung mit der konkreten Erfahrung zu als die Subsumtion der letzteren. — Ср. сѫщо S. 583. S. 566 — неговото схващане сѫщността и произхода на фикцията като юридиченъ методъ при приложението. Wenn zu einem bestimmten durch feste Normen geregelte Rechtsfall ein neuer hinzutritt, auf den man die nämlichen Normen anwenden will, so würde es streng genommen logisch notwendig sein, erst einen Generalbegriff zu bilden, der beide Fälle unter sich fasst, und dann auf diesen die nun verallgemeinerten Normen anzuwenden. Statt dieses umständlichen Verfahrens wählt man das einfachere der Subsumtion unter den bereits normativen Tall, indem man fictif der zweite dem ersten Fall identisch gesetzt wird.

Ср. *Поповилиевъ* Енциклопедия на правото ст. 34—35. „. . . отъ частнитѣ понятия на фактитѣ въ областьта на положителното право“. — „Правнитѣ понятия се създаватъ исторически отъ общественитѣ отношения.“

Ето защо справедливо забѣлѣзва *Hold v. Terneck,* че всѣко правно понятие е копие (Abbild) на човѣшкия животъ. Въ основата на всѣко правно понятие лежатъ явления, които ни разкрива емпиричниятъ миръ. Както всѣка наука е обяснение на това, що е (das Seiende), което тя, споредъ обьекта, разглежда отъ отдѣлна една страна, така и правото може само тогава да бѫде наука, ако понятията, съ които оперира юриспруденцията, обгрѫщатъ реаленъ субстратъ. Това не значи обаче, че правнитѣ понятия сѫ нѣщо реално, което се проявява въ дѣйствителностьта наредъ съ хората и нѣщата, или пъкъ че тѣ обозначаватъ качества на хора, прѣдмети или събития, или пъкъ на самитѣ тѣхъ съотвѣтствуватъ извѣстни нѣща, въ смисълъ на опрѣдѣлени прѣдмети въ пространството. Правнитѣ понятия обгрѫщатъ съотношения между волевитѣ ни постѫпки, и правното понятие напр. „вещь“ се образува, както отбѣлѣзва *Jellineck,* чрѣзъ абстракция само отъ отношенията на хората спрѣмо прѣдметитѣ отъ външния свѣтъ, които отношения сѫ регулирани отъ правото. Външъ отъ насъ има дѣйствително материални тѣла, но нѣма „вещь“ въ юридиченъ смисъль на това понятие, нѣма собственость, нѣма владѣние.[1])

Тия именно съотношения между взаимнитѣ ни постѫпки въ тѣхната връзка съ фактични нѣкои отношения, съ юридическия фактъ, изучава правото като наука на приложението, и то отъ специалното гледище, което характеризира юридическитѣ изучвания. Въ съвкупностьта на тия явления, въ оная тѣхна безсистемность и не-

---

[1]) *Jellineck* Staatslebre I. S. 145.

Ср. *Wundt* Logik II. 2. S. 575 . . . Alle Rechtsbegriffe, da sie sich auf menschliche Lebensverhältnisse und mensbliche Handlungen beziehen . . . .

Сѫщо *H. v. Ferneck,* неговото схващане на понятието противозаконность (Rechtswidrigkeit, S. 371): Rechtswidrig bezeichnet überhaupt niemals eine Eigenschaft eines äusseren Vorganges. Eine Handlung kann nie rechtwidrig sein, ohne pflichtswidrig zu sein. — Dem Begriff der Rechtswidrigkeit entspricht kein anderer concreter Tatbestand als dem der Pflichtwidrigkeit. Der reale Vorgang, der gegeben sein muss, damit man von Pflichtwidrigkeit sprechen kann, ist eine Willenstätigkeit (Handlung oder Unterlassen) . . . Der Bezeichung einer Handlung als rechtswidrig liegt also ganz bestimmten Tatbestand in dem empirischen Welt zu Grunde. Man könnte von einer Rechtswissenchaft gar nicht sprechen, wenn die Jurisprudenz mit Begriffe operierte, die eines realen Substrates ermangeln. Wissenschaft ist jede Erklärung des *Seienden,* das sie nach Objecte von einer bestimmten Seite betrachtet. Jeder ihrer Begriffe hat sein Abbild im menschlichen Leben. — Ср. сѫщо S. 174: Ja das ganze Recht selbst ist nichts als ein factisches Geschehen, das es nur ein Ausschnitt aus dem Leben der Menschen ist. Hat ja doch die Rechtswissenschaft überhaupt nichts anderes zu tunn, als gewisse Complexe von Veränderungen in der empirischen Welt gedanklich zusammenzufassen und die Zusammenhänge desselben als gesetzmässig aufzuweisen.

Ср. сѫщо *Merkel* Lehrbuch S. 18. ff. Das Recht indem man seine specifische Natur im Auge hat, erscheint als das Resultat eines Denkprocesses, der von der Betrachtung des menschlichen Lebens ausgeht.

обозримо многообразие, съ които се отличава дѣйствителностьта, разгледана въ нейнитѣ индивидуални, конкретни прояви, правото като наука, все пакъ успѣва да открие постоянни нѣкои елементи' които внисатъ система и еднообразие въ изучванитѣ явления. И тамъ, дѣто фактичнитѣ правоотношения сж много по-прости и еднообразни, тамъ дѣто тѣхното индивидуално съдържание не е поставено въ толкова голѣма зависимость отъ конкретнитѣ условия и историческото развитие на културния общественъ животъ, тамъ тия общи елементи правната наука разкрива много по-бързо и много по-удобно синтезира въ правни понятия.[1]) Приватното право оперира съ по-строго научни и по-рано образувани понятия отъ държавното. Обаче понятията и на едната, и на другата дисциплина внисатъ единство и система въ придобититѣ познания чрѣзъ изучване на фактичнитѣ отношения. Така напр. единъ отъ общитѣ елементи, който внися единство, система и еднообразие въ всички явления на договори, било за продажба, било за наемъ и др., е елементътъ — изявяване на взаимното съгласие. Отъ тия постоянни елементи образува и правото своитѣ научни понятия.[2]) И колкото открититѣ постоянни елементи, които образуватъ съдържанието на правнитѣ понятия, внисатъ по-голѣмо единство, система и еднообразие въ конкретната правна дѣйствителность, толкова по-справедливо може да се каже, че правната наука е система отъ понятия, които сж достатъчно общи, за да обгърнатъ всички нейни прояви.[3])

Самъ законодательтъ даже, за да издаде нормитѣ, които по неговата върховна воля трѣбва да се прилагатъ въ дѣйствителния животъ, и той се нуждае отъ научното юридично обхващане на сжщитѣ тия фактични отношения, изучването на които съставя обектъ и на правната наука, и на правнитѣ понятия.[4]) Дѣйностьта на законодателя далечъ не е тъй различна отъ дѣйностьта на юриста — ученъ, както е различенъ обектътъ на познанието отъ разпознавателната дѣйность и както се тя схваща отъ *Eltzbacher*.[5]) И законодательтъ се нуждае отъ прѣдварителни изучвания върху ония фак-

[1]) *Wundt*. Logik II 2. S. 537—538.

[2]) *Зом*. Институція римскаго права ст. 17—18.
Нечаевъ. Гражданско право.

[3]) *Wundt*. Methodenlehre S. 607.; Logik II. 2. S. 582.

[4]) Ст. *Wundt*. Logik II. 2. S. 580. Die Grundwie die Hülfsnormenn Rechts beruhen auf gewissen mit mehr oder minder klarem Bewusstsein befolgten *Rechtsanschauungen* Diese sind, wie alle Anschauungen in den Vorstellungen einzelner rechtlicher Vevhältnisse gegeben, die freilich frühe schon Bezeichnungen gebracht und in dieser verallgemeinerten Form von der gesetzgebung geregelt werden.

[5]) Ср. *Eltsbacher*. Rechtsbegriffe S. 18. В. сжщо по-горѣ стр. 106.

тични отношения, спрѣмо които издаденитѣ отъ него норми ще се прилагатъ. Ето защо законодателството и правната наука се намиратъ въ такива тѣсни взаимни връзки, въ каквито ни се рисуватъ отъ историята на най-първобитнитѣ законодателства дори до днесъ. За да се убѣдимъ въ това, достатъчно е да укажемъ напр. на онова благотворно взаимно влияние между науката и законодателството, на онова грандиозно развитие на правната наука, което прѣдшествува и послужи за основа на модерното германско законодателство.[1]) Ето защо твърдѣ често правната наука приема като готови научни понятия и ония логични образувания, съдържанието на които, като съдържание на понятия, е фиксирано, макаръ и съ други цѣли, отъ самия законодатель. И изучванията, систематизацията на фактичнитѣ отношения, които законодателтъ иска да нормира, му сж необходими не само поради това, че благодарение на тѣхъ само той може рационално да удовлетвори всички научни принципи на правната политика, и съ това да издаде норми, приложението на които би било едно отъ условията за успѣшното развитие на една обществена организация. Тия изучвания, прѣдприети отъ чисто юридическо гледище, сж необходими на законодателя още и поради това, че съ тѣхъ той би достигналъ до едно точно формулиране на законодателната мисъль, до систематичното излагане на самитѣ негови разпорѣждания, до пълното обхващане слѣд. на всички ония отношения, които законодателтъ иска да нормира, и до точното и систематично излагане на това, що той е вече разпоредилъ.[2]) Първоначално самъ законодателтъ постановява своитѣ разпорѣждания емпирически, съ колебание, подъ изключителното и непосрѣдно въздѣйствие на отдѣлни факти. Неговитѣ разпорѣждания сж повечето безсистемни, казуистични. Понятията, които употрѣбява той, сж най-елементарни логически образувания, които внасятъ най-простото и най-малкото единство въ явленията, които изучава тогавашната правна дисциплина.[3]) Обаче съ постепенното изучване на тия явления, съ тѣхния послѣдовенъ и всеобхващащъ анализъ, благо-

[1]) Ср. *Meumann*. Prolegomena. S. 5: Es ist an und für sich unmöglich, ein ganzes Rechtsgebiet zu kodifizieren, ohne sich einen ganz erheblichen Uebergriff in das Ressort der Wissenschaft zu gestatten. Eine Kodification muss mit dem beginnen, was die Wissenschaft erst als den Abschluss ihrer Arbeit betrachten kann — sie muss ein system aufstellen. — S. 6. Die modernen gesetzbücher enthalten auch insofern eine erhebliche Beimischung von Theorie als sie mit einer grossen Anzahl von Begriffsbezeichnungen operiren die sich als Produkte der römischen oder gemeinrechtlihen Doktrin darstellen. — Ср. сжщо S. 82.

[2]) Ср. *Jehring*. Geist. I. S. 47. II. S. 328.

[3]) Ср. *Gény*. Méthode. p. 170—173; 413.

дарение на който законодательтъ открива основнитѣ и съществени елементи на правния животъ, които пъкъ отпослѣ обобщава и синтезира въ понятия, и самата техника на законодателствуването се подобрява. Отъ спонтанно, казуистично, безсистемно, то става съзнателно, опрѣдѣлено и принципиално; то прѣдвижда и обгръща, благодарение на тия понятия, все по-вече и по-вече комплицирани прояви на правния животъ. Първоначално законодательтъ често се задоволява да въздига въ норма такива наши взаимни постжпки, които фактично дѣйствително сж слѣдвали въ обществения животъ развитието на нѣкои реални отношения. Нормативното формулиране на правото въ тия случаи е настжпвало слѣдъ обикновеното фактично реализиране при същитѣ условия, указани въ нормата, на нормираното съотношение между взаимнитѣ ни постжпки. За да се образува напр. обичайното право, необходимо е само достатъчното, многократно приповтаряне на извѣстни наши постжпки, които, като реални явления изъ обществения животъ, винаги се извършатъ въ опрѣдѣлено едно съотношение съ извѣстни други факти. Отъ приповтарянето на това именно реално, фактично съотношение между нашитѣ постжпки и тия факти се установява спонтанно, почти инстинктивно, оная трайна, постоянна практика на наши постжпки, която, именно поради тия нейни качества, и това нейно образуване, се възвежда въ юридически необходима, наложителна съ съдѣйствието на организираната обществена власть. Самитѣ правни обичайни норми, които сж инкорпорирани въ тая практика, и които направляватъ спонтанно или съзнателно нашитѣ постжпки въ това направление, ние можемъ да извлѣчемъ чрѣзъ специални изучвания и съ съотвѣтни методи — абстракция и генерализация — пакъ изъ сжщата тая социална дѣйствителность, отъ сжщото това съотношение между взаимнитѣ ни постжпки и реални нѣкои факти, които сж и необходимиятъ елементъ за образуването на обичайното право. Очевидно е тогава, че самото схващане и формулиране на извлѣченитѣ правни норми би могло да се извърши успѣшно само тогава, когато то се прѣдшествува съ съотвѣтното систематизиране чрѣзъ правнитѣ понятия на сжщитѣ явления изъ обществения животъ.[1])

[1]) Ср. *Gény*. Méthode p. 270—338; passim. La formation d'un droit coutumier suppose d'abord, que par une suite suffisante d'actes répétés, se soit établie une pratique constante concernant un rapport de la vie sociale. Et voila l'élément de fait qui sert à la coutume de substratum nécessaire.

Ср. сжщо *Wundt*. Logik II. 2. S. 534. Jede Rechtsnorm besteht ursprünglich nur in der von Fall zu Falle geschehenen Feststellung dessen, was Recht sei .... Aus

Обаче и при по-послѣшното развитие на техниката въ законодателството, особено когато то отъ спонтанно, инстинктивно се прѣвръща въ съзнателно и прѣднамѣрено, и тогава съвършенството на законодателнитѣ разпореждания зависи отъ логичното съвършенство на употрѣбенитѣ отъ тѣхъ правни понятия, които сж били извлѣчени пакъ изъ обществената дѣйствителность. Съзнателното нормиране на фактичнитѣ отношения се извърша благодарение на науката.[1]) На науката сжщо така се дължи антиципирането на фактитѣ отъ законодателнитѣ разпореждания, — явление познато въ правния животъ. Въ тия случаи не само съотношението на взаимнитѣ ни постжпки, които законоположенията нормирать, не сж сжществували до тогава въ дѣйствителния животъ, и започвать да се проявяватъ, като индивидуални конкретни явления, едвамъ слѣдъ тѣхното фиксиране въ тия законоположения, но даже и самитѣ фактични отношения, къмъ които законодательтъ прикрѣпя това съотношение между взаимнитѣ ни постжпки, като тѣхни правни послѣдици, възможно е, сжщо така да не сж били извлѣчени отъ дадени, сжществуващи вече, конкретни явления на емпиричния миръ. Отъ тукъ обаче не слѣдва ни най-малко, че въ основата на тия законодателни разпореждания, както и въ основата на употрѣбенитѣ въ тѣхъ правни понятия, не лежатъ прѣдварителни научни изслѣдвания върху фактични съотношения, върху явления аналогични съ тия, които се пораждатъ вече слѣдъ създаването на самата правна норма, която ги регулира. Антиципирането на фактитѣ и тѣхното нормиране въ императиви прѣди тѣхното пораждане е възможно само тогава, когато ние сме въ състояние, вслѣдствие прѣдварителни обобщения изъ емпиричната дѣйствителность, да прѣдвидимъ пораждането на тия факти — не, разбира се, въ тѣхнитѣ индивидуални, конкретни подробности, а въ тѣхната логична сжщность, въ тѣхнитѣ общи, опрѣдѣлени, характерни признаци, — когато слѣдователно ние сме въ състояние да опрѣдѣлимъ и самата тая логична сжщность, самитѣ тия тѣхни общи, опрѣдѣлени и характерни признаци.[2]) А тая

---

solchen individuellen, durch das natürliche Gerechtigkeitsgefühl geleiteten, dem instinktiven Takt Aller überlassenen Bestimmungen entspricht eine *allgemeingültige* Norm, der neue Rechtsentscheidungen folgen. — Ср. сжщо S. 583—584.

Ср. *Ferneck.* Rechtswidrigkeit S. 32. Die Menschen betrachten das Seiende als das Seinsollende. —

Ср. *Dernburg.* Pandekten t I. S. 59. *Муромцевъ.* Образованіе права. Стр. 23—25.

[1]) *Wundt.* Logik II. 2. S. 546.

[2]) Ср. *Sigwart.* Logik II. S. 728. Das Objekt jedes wirklichen Wollens ist ein in der Zukunft real oder wenigstens realisirbar vorgestellter Zustand meiner selbst und anderer Dinge in einzelner Bestimmtheit oder in allgemeinerem Begriff gedacht. Ако

логична сѫщность, тия общи, опрѣдѣлени и характерни признаци ни разкрива съдържанието на правнитѣ понятия, образувани отъ специални изучвания върху сѫществуващи анологични фактични отношения.[1]) И въ това отношение слѣдователно, разпорежданията на законодателя прѣдполагатъ прѣдварителното изучване на тия фактични отношения, и синтезата на придобититѣ познания въ научни правни понятия. И заради това именно тия разпореждания на законодателя, било въ форма на законоположения, било въ форма на правни норми, било най-послѣ въ форма на юридически принципи, не могатъ да бѫдатъ обьектъ на правнитѣ понятия: тѣ прѣдполагатъ вече тия правни понятия, като резултатъ отъ научно разпознавателната ни дѣйность досежно дѣйствителния обьектъ на правнитѣ норми, фактичнитѣ отношения, като прояви на обществената дѣйствителность.[2])

Ако слѣдъ това научно-правната систематика си поставя за цѣль, да опрѣдѣли взаимнитѣ логични отношения на юридическитѣ понятия, образувани вече съ съотвѣтнитѣ методи отъ тоя тѣхенъ обьектъ, да класира тия понятия въ тѣхнитѣ разнообразни отношения на субординация, координация или суперординация въ една завършена и закржглена система, това не значи, че и самиятъ обьектъ на научно-правнитѣ изслѣдвания се измѣня, и отъ емпирично явление става опрѣдѣлено логично образувание. Правото е въ висока степень систематична наука: научноправната систематика е отъ голѣмо значение за приложението на правнитѣ норми. Обаче, както всѣка научна систематика, така и правната систематика класира готови, образувани вече понятия, придобити отъ прѣдварителни изслѣдвания върху тѣхния специаленъ обьектъ. Научно правната

това е вѣрно за индивидуалната волева дѣйность, то е сѫщо така вѣрно и за законодателевата дѣйность, тъй като разпорежданията на законодателя винаги визиратъ дѣйствуващата воля, която съединява юридическия фактъ съ правнитѣ послѣдици (вж. подолу стр. 197). —

[1]) Ето защо, справедлива е, мисъльта на *Gény*, че поради невъзможностьта да се обхване и прѣдвидятъ прѣдварително всички възможни обществени отношения между хората, несъвършени сж и самитѣ закони. Gény Méthode p. 104. La loi est pour cela incomplète que l'ordre juridique, pour être saisi en totalité supposerait connus davance tous les rapports pouvant susciter entre les hommes des conflits d'aspirations ou d'intérêts — or une telle synthèse du monde n'est á la portée de personne. . . . .

Ср. сѫщо *Wundt*. Logik II. 2. S. 577: Auch besitzen die Rechtsnormen eine ähnliche Allgemeinheit, da sie alle einzelne Rechtsanwendungen, aus denen sie durch verallgemeinerende Abstraktion hervorgegangen sind. . . . . .

[2]) Ср. *Ihering*. Geist I. S. 27.
Bekker. Ernst und Scherz S. 44—69—76.
Gény. Méthode passim p. p. 155; 237 etc.
Mayer. Rechtsnorm S. 8.

систематика оперира съ готови понятия и фиксира тѣхнитѣ взаимни отношения, като понятия, като готови логични образувания. Тя е логиката въ правната наука, задачата на която се заключава въ класирането на образуванитѣ отъ правото научни понятия по степеньта на тѣхното по-конкретно или по-абстрактно съдържание, и въ изложението на придобититѣ познания въ строго научна, изрядлена система. Обаче самото съдържание на понятието, като научно правно понятие, винаги указва на фактични нѣкои съотношения, отъ които то е образувано. Даже най-общото правно понятие, което стои на най-високото мѣсто въ правната систематика, и което субсумира всички други по-конкретни понятия — понятието на правнитѣ отношения, на правното явление —, и то указва на свойствата тия правни отношения, отъ съотвѣтнитѣ изучвания на които сж придобити всички други правни понятия. Съ установяването на неговото научно съдържание се занимаватъ не отдѣлнитѣ конкретни правни дисциплини, а философията или общата теория на правото, като система на най-общитѣ правни понятия, които разясняватъ по-конкретнитѣ понятия на всички други правни дисциплини. Обаче въ основата и на тия най-общи научни правни понятия, както и въ основата на научнитѣ понятия на останалитѣ конкретни правни дисциплини, лежатъ изучвания пакъ върху тия фактични правоотношения, разглеждани отъ по-общо или по-конкретно специално гледище. Самитѣ тия дисциплини, вслѣдствие изучването на фактичнитѣ правоотношения отъ специалното тѣхно гледище, не се намиратъ една съ друга въ такова съотношение, че едната да се отличава отъ другата по степеньта на по-голѣмата абстрактность на нейнитѣ най-конкретни понятия. Гражданското право като юридическа дисциплина не е по-абстрактно отъ углавното или държавно право, нито пакъ обратното. Всичкитѣ тия дисциплини изучаватъ специаленъ кржгъ отъ общата сфера на конкретнитѣ правни явления, отдѣлни нейни части, които се намиратъ по между си въ логичното съотношение не на конкретното съ общото или абстрактното, а на частитѣ съ цѣлото. Явленията, съ изучването на които се занимава гражданското право сж също толкова конкретни, колкото и тия, съ които се занимава държавното или углавното и т. н. Слѣдъ това най-общитѣ понятия, които сж логични образувания собствено на тия дисциплини, сж не понятията за правни отношения въобще, за правно явление, а за приватното правно отношение, за приватното правно явление, за публичното правоотношение и т. н. Самото понятие на правно явление въобще, на правоотношение сж логични образувания на правната

дисциплина, която по степенъта на общото, абстрактното на понятията, които систематизира, стои надъ всички тия дисциплини. Заради това и всички тѣ се ползуватъ въ еднаква степень отъ нейнитѣ резултати за разяснение на специални тѣхни въпроси.[1]) Ако слѣд. научно-правната систематика съпоставя научно-правнитѣ понятия по степенъта на тѣхното по-голѣмо или по-малко абстрактно съдържание, по степенъта на тѣхната суб-, супер- и координация, това тя прави само възъ основа на по-конкретното или по-абстрактно гледище, отъ което отдѣлнитѣ правни дисциплини изучватъ все сжщитѣ правни явления, и образуватъ съотвѣтнитѣ си понятия. Фактичнитѣ правоотношения сж слѣд. обектътъ на правнитѣ понятия и мѣстото на тия понятия въ научно-правната систематика, зависи напълно отъ по-абстрактнитѣ или по-конкретни познания, които това понятие завършва и които сж придобити отъ сжщитѣ фактични правоотношения.

И така обектъ на правнитѣ понятия могатъ да бждатъ само онния явления, които проявява емпиричната социална дѣйствителность, и сжщностьта на които се свежда въ съотношението, което предизвикватъ опрѣдѣлени фактични обстоятелства въ взаимнитѣ наши постжпки. Съ това обаче ние още не сме дали пълна характеристика на правнитѣ понятия, като научни понятия на правнитѣ дисциплини. Своеобразностьта на правнитѣ понятия не се ни най-малко изяснява само съ онова развитие, което има за цѣль, да установи обекта, отъ изучването на който се образуватъ тия понятия. За да се изясни напълно логичната сжщность на правнитѣ понятия, като научни понятия на правната наука, необходимо е да се изяснятъ и онния тѣхни характерни особености, благодарение на които тѣ рѣзко се отличаватъ отъ научнитѣ понятия на другитѣ науки. Очевидно е напр., че сжществува доста голѣмо различие въ съотношението на правнитѣ понятия съ тѣхнитѣ обекти и онова на естествено-научнитѣ напр. понятия и тѣхнитѣ обекти. Правнитѣ понятия обгрѣщатъ елементитѣ само на правнитѣ явления, или пъкъ тѣхната синтеза въ едно единично правно явление, а естествено-научнитѣ понятия обгрѣщатъ съотношения между нѣколко естествено-научни явления, или пъкъ фиксиратъ чрѣзъ анализъ съотношението между елементитѣ на едно само явление. Правнитѣ понятия обгрѣщатъ или елементитѣ на фактични обстоятелства и правни послѣ-

[1]) Ср. *Radbruch.* Der Handlungsbegriff S. 55—56.
Ср. сжщо *Bierling.* Prinzipienlehre I S. 309 ff.

дици, или синтезата на тия елементи въ понятието, какво нѣщо е правно явление; естествено-научнитѣ обгръщатъ съотношението между явленията. напр. падането на тѣлата и притегателната сила (тежесть) или пъкъ опрѣдѣление на физическо явление и т. н.

Правнитѣ понятия освѣнъ това сж не само логично образуване отъ правнитѣ явления, но самитѣ тѣ като че ли сж творческата сила, отъ приспособението на която се поражда всѣко едно индивидуално, конкретно, правно явление. При сжществуването на извѣстенъ договоръ за продань напр. индивидуалното правно явление се развива въ своята интегралность, като се въплотятъ въ съотношения на волеви постжпки понятията за заплащане цѣната и прѣхвърляне собствеността, съобразно съ конкретнитѣ особености на сжщото явление. Отъ приспособението на правнитѣ понятия, като логични образувания, като че ли се поражда самото конкретно, индивидуално явление, и заради това се счита, може би, че тѣхниятъ обьектъ сж самитѣ правни норми, които се прилагатъ съ тия понятия. Такова едно съотношение между обьекта и естествено-научнитѣ понятия нийдѣ се не наблюдава. Естествено-научнитѣ явления винаги се развиватъ независимо отъ всѣкакви наши логични образувания и никога порождането на тия явления не се намира въ каквото и да било съотношение съ образуванитѣ вече отъ тѣхъ наши понятия.[1]) Правнитѣ понятия най-послѣ могатъ да бждатъ образувани, както изтъква и *Eltzbacher*, тъй, че да обгръщатъ явления, които до тогава и съ такова съдържание не сж сжществували въ дѣйствителностьта, или даже никога може би не ще сжществуватъ. Напр. такова е указаното отъ *Eltzbacher* понятие за обявяване война по германското право, макаръ че Германия не е обявявала още война отъ сжществуването си до днесъ. А самитѣ тия явления ще се породятъ въ дѣйствителностьта именно като *приспособение* на тия понятия въ конкретни фактични отношения. Всички тия особености на правнитѣ понятия слѣд. трѣбва да бждатъ изяснени, и, ако обьектъть на правнитѣ понятия е дѣйствително-правното явление, като дадено явление на фактичнитѣ правоотношения, тия особености на правнитѣ понятия трѣбва да се изяснятъ, като се съпоставятъ именно съ аналогични особености въ тѣхния обьектъ, или съ характера на познанията, които правнитѣ науки придобиватъ и систематизиратъ въ зависимость отъ обьекта на тѣхнитѣ изслѣдвания и отъ специалното гледище подъ освѣтлението на което тѣ прѣдприематъ това изучване.

[1]) Ср. *Durkheim*. La méthode sociologiqe p. 24.

Характерътъ на познанията въ правото.

И така, за да характеризираме напълно правнитѣ понятия, като особенъ видъ научни понятия, необходимо е да разяснимъ особения характеръ на познанията, които придобива правото, като специална наука. Правнитѣ понятия, като научни понятия на правната наука, сж резултатъ отъ оня логиченъ процесъ, съ който ние завършаме и излагаме познанията, които правото придобива отъ обьекта на неговитѣ изучвания. Характерътъ пъкъ на познанията въ правото зависи, както отъ особената природа на тоя обектъ на правнитѣ изучвания, така и отъ специалното гледище, отъ което правото прѣдприема въ зависимость пакъ отъ сжщата тѣхна природа изучванията върху правнитѣ явления. Очевидно е напр., че научнитѣ понятия на механиката се отличаватъ значително отъ правнитѣ понятия поради това, че първитѣ излагатъ познания, придобити отъ изучване върху обьекти, които коренно се отличаватъ отъ ония фактични отношения въ социалната дѣйствителность, които образуватъ съдържанието на правнитѣ явления, и обьекта на правнитѣ понятия; освѣнъ това самата природа на явленията, които изучава механиката като наука, изключава всѣка възможность, да се изучватъ тѣ отъ онова гледище, отъ което правото изучава своя обьектъ и отъ което зависи неговия своеобразенъ колоритъ, като отдѣлна наука.

А специални научни изслѣдвания именно въ това направление сж още доста голѣма рѣдкость въ философско правната литература. За да се изяснятъ особеноститѣ и характера на правнитѣ понятия, доста на рѣдко се съпоставятъ тѣ съ особеноститѣ и характера на правото, като наука, на която собствено тѣ сж научно-логичнитѣ образувания. А само съ научни изслѣдвания въ това направление ние бихме могли да изяснимъ особеноститѣ на правнитѣ понятия въ сравнение съ научнитѣ понятия на другитѣ науки.

Правнитѣ понятия сж понятия на съотношение (Relationsbegriffe). Въ основата на тия понятия лежатъ познания досежно взаимнитѣ отношения на два най-малко обьекта, които познания ни разкриватъ отъ съотвѣтни сжждения на съотношение (Relationsurteile). Всѣко правно понятие, което не е самото понятие върху правното явление, ни разкрива и излага съотношението между извѣстни конкретни юридически факти и правни послѣдици, съотношението между конкретнитѣ елементи на дадено правно явление.[1]) Това съотношение обаче, познания върху което ни разкрива и излага правната наука,

[1]) *Sigwart. Logik* II. S. 243—244.

е доста различно отъ онова съотношение между явленията, съ изучването на което се занимаватъ напр. — обикновенитѣ естествени науки.

Научнитѣ понятия, съ които оперирать положителнитѣ науки, завършатъ и излагатъ познания върху каузалнитѣ съотношения между явления, които сж обектъ на тѣхнитѣ изслѣдвания. Въ основата на всѣко едно естествено-научно понятие лежи прѣдставата за взаимнитѣ съотношения на двѣ най-малко явления, които се намиратъ помежду си въ необходимата зависимость на слѣдствието съ причината. Ето защо естествено-научнитѣ понятия винаги указватъ на взаимни отношения, които сжществуватъ, като дадени вече, между конкретнитѣ явления. Обикновенитѣ научни понятия, съ които оперирать положителнитѣ науки, обгръщатъ познания върху каузалнитѣ връзки между явленията, отъ които винаги едното трѣбва да бѫде причина, а другото слѣдствие. За да се появи слѣдствието, необходимо е, но заради това и достатъчно е, прѣдварителната проява на причината, като реално явление, безъ да е необходимо, освѣнъ това, и въздѣйствието на кой да е другъ агентъ. Причината слѣдов. обгръща вече слѣдствието, и понятия, които синтезиратъ познания върху каузалното съотношение на явленията, обгръщатъ логично слѣдствието, ако тѣ указватъ на причината и на каузалното съотношение съ слѣдствието.[1])

Едва ли има нужда да се отбѣлѣжи, че и правнитѣ явления, като явления на емпиричната дѣйствителность, могатъ да се изучаватъ отъ гледището на каузалния детерминизмъ, така напр. когато се иска да се откриять причиннитѣ съотношения, въ които тѣ се намиратъ било съ други прѣдшествуващи правни явления, било пъкъ изобщо съ други социални или етични явления.[2]) Отъ това гледище изучава явленията нравото, като обяснителна наука. Така се стреми да изучава правнитѣ явления историчната школа въ правото,[3]) или пъкъ философско-историчната школа на Йеринга, споредъ която понятието цѣль е само една разновидность на категорията причинность и се напълно идентифицира съ психологична каузалность;[4])

---

[1]) Ср. *Schuppe.* Logik. S. 58—60—61. *Sigwart.* Logik I, II. *Rickert.* Die Grenzen.

[2]) Ср. *Liszt.* Vorlesungen über Rechtsphilosophie. 1904—1905. W. S.

[3]) Ср. *Kohlrausch.* Irrtum... S. 32. *Stammler.* Ueber die Methode der geschichtlichen Rechtstheorie, pass. Wirtschaft. S. 315—816.

[4]) Ср. *Stammler.* Wirtschaft. S. 354—355.
Wundt. Logik I. S. 649; II. 1. S. 29.
Ihering. Geist III. S. 2.; Zweck im Recht. I.; Kampfum's Recht.
Houglé. Les sciences sociales en Allemagne. P. 103—141. *Durkheim.* La méthode sociologique. P. 116—118.

така изучава, макаръ и отъ по-общо гледище, правнитѣ явления и социологията, като разглежда тѣхнитѣ разнообразни прѣплетени връзки съ всички други социални явления.[1]) Отъ каузално-генетично или телеологично-генетично гледище могатъ да се разглеждатъ напр. разнитѣ закони, като конкретно съдържание на извѣстни правни явления. Отъ сащото гледище могатъ да се придобиятъ познания върху взаимнитѣ съотношения между конкретни индивидуални правни явления и други социални явления, напр. икономични, битови и др.[2]) Понятията пъкъ, които ще завършатъ и изложатъ познания отъ тоя характеръ върху правнитѣ явления, се отличаватъ отъ обикновенитѣ естествено-научни само по обьекта, отъ изучването на който тѣ сж придобити.

Макаръ че тия каузални познания иматъ голѣмо научно значение за развитието на правото въобще[3]), обаче ние видѣхме, че не отъ това гледище обикновенитѣ правни дисциплини изучаватъ правнитѣ явления. Научнитѣ понятия на тия дисциплини обгръщатъ и излагатъ познания не върху каузални съотношения между отдѣлнитѣ конкретни правни явления, а познания върху отдѣлнитѣ елементи на всѣко едно правно явление и тѣхното взаимно отношение. Всѣко научно понятие, съ което оперирятъ обикновенитѣ правни дисциплини, е понятие или върху юридическия фактъ, или върху правнитѣ послѣдици, или най-послѣ върху синтезата на тия елементи въ правното явление. А пъкъ правнитѣ дисциплини се стремятъ да опрѣдѣлятъ онова съотношение, въ което се намиратъ тия елементи въ всѣко едно правно явление. Сжществениятъ моментъ въ развитието на правното явление се заключава не въ неговото каузално предетерминиране като дадено явление въ емпиричния миръ, а въ неговото конституиране, пораждане като явление, слѣдъ което вече то може да бжде обьектъ и на каузални познания. Заради

Ср. сащо *Meumann.* Prolegomena. S. 11—66—71.
Моруицевъ. Образованіе права. Стр. 2—15—26—38.
[1]) Ср. *Spencer.* La sociologie.
Stammler. Das richtige Recht. S. 601—628; Wirtschaft. S. 305—349.
Jellineck. Staatslehre. S. S. 17—19; 25—48.
Durkheim. La méthode sociologique.
Tarde. Les lois sociales.
Bauer. Les classes sociales. pp. 264—271—275; 336—341.
Merkel. Encyklopädie S S. 360—361: 142.
[2]) Така изучава правнитѣ явления сравнително-историческата юриспруденция. Ср. *Ковалевскій.* Историко-сравнительный методъ въ юриспруденціи. Первобытное право. Вып. I. II.
Ср. *Schuppe.* Die methode der Rechtsphilosophie.
[3]) Ср. *Гессенъ.* О наукѣ права. Стр. 121—127.

това и тия дисциплини обикновено разрѣшаватъ въпроса при дадени фактични обстоятелства, кои юридически послѣдици трѣбва да се извършатъ или пъкъ обратно.

А това редуване между отдѣлнитѣ елементи на правното явление, тия връзки между юридическия фактъ и правнитѣ послѣдици не сж причинни връзки. Фактичнитѣ отношения, които винаги въ реалното развитие на правното явление, като дадено явление въ дѣйствителностьта, прѣдшествуватъ развитието на юридическитѣ послѣдици, не сж свързани съ тѣхъ така необходимо, неизбѣжно, както сж свързани по между си всѣка една причина съ своето слѣдствие. Даже, за да се породятъ и развиятъ юридическитѣ послѣдици, като втори елементъ на правното явление, който слѣдва развитието на първия, не е достатъчно, макаръ че е необходимо, прѣдварителното сжществуване, като дадено явление, на фактичнитѣ отношения. За да се породятъ правнитѣ послѣдици, като резултатъ на фактичнитѣ отношения, и да се реализира съотношението между тия елементи, което заедно съ тѣхъ съставя съдържанието на правното явление, необходимо е още въздѣйствието на новъ, автономенъ агентъ, необходимо е и въздѣйствието на човѣшката воля.[1]) Съзнателната волева дѣйность циментира съотношението между основнитѣ конститутивни елементи на правното понятие, а не тѣхната вжтрѣшна каузална зависимость. Тя свързва всички юридически факти съ съотвѣтнитѣ имъ правни послѣдици, и благодарение на нея само може правното явление да сжществува като дадено явление въ дѣйствителностьта.

Самата наша съзнателна волева дѣйность, слѣдъ това конкретнитѣ нейни прояви, и тя отъ своя страна не е нито необходима послѣдица на фактичнитѣ отношения, прѣдварителното сжществуване на които тя въ правното явление прѣдполага, нито пъкъ юридическитѣ послѣдици сж единственитѣ необходими и възможни послѣдици отъ нейното въздѣйствие. Развитието на фактичнитѣ отношения въ дѣйствителностьта не се намира въ каузално съотношение съ въздѣйствието на нашата воля; тѣхното пораждане не влѣче слѣдъ себе непрѣмѣнното, необходимото, неизбѣжното въздѣйствие на човѣшката воля. Сжщо така, ако ли пъкъ нашата воля, вслѣд-

[1]) Ср. *Ferneck*. Rechtswidrigkeit. S. 389. Als eine geistige Funktion übt das Recht nicht die Wirksamkeit, äussere Vorgänge, unabhängig von der Psyche des Menschen hervorzurfen oder zu unterdrücken, es wirkt vielmehr ausschliesslich mittelbar auf die den Menschen umgebenden Aussenwelt, indem es immer nur Motiv ist.

Ср. *Windelband*. Normen und Naturgesetze.

ствие пораждането на тия фактични отношения, въздѣйствува върху тѣхъ, не е нито необходимо, нито неизбѣжно, щото нейната реакция да се конкретизира въ ония именно правни послѣдици, които съответствуватъ на даденитѣ фактични отношения, споредъ съществуващи вече правни норми; тия правни послѣдици сж едно отъ многото възможни слѣдствия на това въздѣйствие и, теоретично погледнато, то е толкова необходимо каузално детерминирано, колкото и всички други послѣдици. Въздѣйствието на човѣшката воля слѣд. въ правното явление е въздѣйствие на съвършено автономенъ агентъ по отношение на конститутивнитѣ елементи на правното явление, юридическия фактъ и правнитѣ послѣдици.[1])

---

[1]) Ср. *Wundt.* Logik II. 2. S. 578: den Normen, verschieden von den Naturgesetzen kommt nur eine *bedingte* von der freien Willensentschliessung der Rechtssubjecte abhängige Notwendigkeit zu. — Ср. сщо *Sigwart* Logik II. S. 225—4.

Stammler. Wirtschaft und Recht S. 240 и др. 537—539. *Jellineck.* Staatslehre S. 17—19.

Windelband. Normen und Naturgesetze.

Contrà. *Zittelmann* Irrtum S. 201—225, който мисли, че „категорията на каузалностьта“ и въ правото е единичкото логично срѣдство, благодарение на което ние можемъ да обгърнемъ, схванемъ, запомнимъ и наложимъ онова разнообразие на единични норми, въ формата на които обективното право се проявява първоначално въ емпиричния миръ. За да можемъ обаче да употрѣбимъ това логично срѣдство, нуждно е, споредъ *Zittelmann*, да дадемъ нова логична форма на правото: нормитѣ сж само суровия материалъ, съ който строимъ юридическия миръ. А тая логична форма е сщата, въ която ние обхващаме и материалния миръ. За тая цѣлъ ние „кондесираме“ нормираното положение на една личность — нормирано съ серия правни норми еднородни по своето съдържание — „въ субьективно право“, и това субьективно право ние обхващаме вече съ понятието изъ материалния миръ — обьектъ, като нѣщо извънъ самитѣ норми. И всички ония форми на мисленето, съ които ние си служимъ при разпознаването на материалния миръ ние прилагаме и досежно тия „нѣща“ на мисльта (gedachte Dinge): ние обгръщаме тия конкретни права, мислени като нѣща, досущъ тѣй, както обхващаме и тѣлата въ пространството, съ категорията на причинностьта. Безъ закона за причинностьта правнитъ редъ би билъ „rudis indigestaque moles“. Благодарение на това схващане ние търсимъ причината на всѣко измѣнение, пораждане и изгасване на правата, както търсимъ причинитѣ и съотвѣтнитѣ процеси при тѣлата. А тия причинни съотношения между „юридичнитѣ тѣла“ ни разкриватъ, споредъ *Zittelmann*, юридичнитѣ научни положения. Така схваща *Zittelmann* каузалнитѣ съотношения въ правното явление. И едвали има нужда да се отбѣлѣжатъ грѣшкитѣ на това схващане. Прѣди всичко самитѣ правни закони, научнитѣ положения, коренно се различаватъ по своята природа, отъ естественитѣ закони. Тѣ не разкриватъ едно постоянно и независимо отъ тѣхъ съотношение между реалнитѣ явления, или между човѣшкитѣ взаимни постжпки; тѣ сж мотивъ, основание на тия явления, на тия постжпки (*Sigwart* Logik II. S. 452). Правнитѣ законоположения разкриватъ съдържанието на правнитѣ норми, които не сж сждения, а императиви. Самитѣ тия положения не сж сждения, които ни разкриватъ каузални съотношения между елементитѣ на правното явление, свързани единъ съ другъ съ необходимитѣ, но достатъчни, връзки на причината съ слѣдствието, а сждения, които ни *описватъ* само съдържанието на сществуващи правни норми. Какво друго ни разкрива тоя юридически законъ, който цитира *Zittelmann*: „всѣки договоръ има ония правни послѣдици, които сж уговорени въ взаимното съгласие на странитѣ“?

Ст. *Bierlug.* Zur Kritik II. B. S. 259—280.

Ferneck. Rechtswidrigkeit. S. 214.

Radbruch: Handlungsbegriff. S. 40—42.

Не ще бъде може-би излишно да се отбѣлѣжи повторно, че и въ това направление правнитѣ явления могатъ да се изучаватъ отъ гледището на каузалния детерминизъмъ. Очевидно е напр., че биха могли да се изучатъ причиннитѣ съотношения, въ които се намиратъ, както въздѣйствието на индивидуалната човѣшка воля съ фактичнитѣ отношения, така и правнитѣ послѣдици съ същото това въздѣйствие при едно дадено правно явление. Защото, ако това въздѣйствие на човѣшката воля изобщо отъ гледището на правото не се намира въ никакви причинни съотношения нито съ фактичнитѣ обстоятелства, нито пъкъ съ правнитѣ послѣдици, то отъ гледището пъкъ на индивидуалната психика това въздѣйствие съ тия резултати е все пакъ каузално детерминирано, щомъ като индивидуалната воля е дѣйствително въздѣйствувала и циментирала тия два елемента въ конкретно нѣкое правно явление.[1]) Особено научно значение напр. за социологията, придобиватъ тия изучвания тогава, когато тѣ се простиратъ не върху индивидуални само явления, а върху масови социални явления, и когато необходимото въздѣйствие на човѣшката воля и пораждането на правнитѣ послѣдици се поставя въ извѣстна взаимна зависимость отъ други нѣкои научно опрѣдѣлени социални явления.[2]) Въ всички тия случаи правното явление се изучава като свършенъ фактъ, и каузалнитѣ съотношения, които се разкриватъ при това изучване, съ каузални съотношения не между юридическия фактъ и правнитѣ послѣдици, а между тия елементи заедно съ други нѣкои явления и въздѣйствието на съзнателната человѣческа дѣйность.

Отъ друга страна нужно е да се забѣлѣжи сѫщо така, че нормативното разглеждане на правнитѣ явления, колкото и да е прилично въ нѣкои свои становища съ гледището на телеологичния критицизмъ въ съврѣменитѣ социални науки, се сѫществено различава отъ него. Нормативното разглеждане на правнитѣ явления нѣма за цѣль да внесе чрѣзъ понятието на „социалния идеалъ“ или „общепризнатитѣ цѣнности“ система, единство и закономѣрность въ разнообразното съдържание на волята като особенъ видъ насока на съзнанието. Нормативното разглеждане има за цѣль, да внесе единство и система само въ приложението на опрѣдѣлени и дадени вече волеви съдържания — правнитѣ норми — и придобититѣ отъ това гледище научни резултати имать значение само за това приложение, безъ да могатъ обаче да претендиратъ на равноправность съ каузалнитѣ познания.

Ср. *Stammler.* Wirtschaft. — Die Lehre vom richtigen Recht.
Rickert. Die grenzen etc.

[1]) Ср. *Stammler.* Wirtschaft S. 381: Sobald eine menschliche Handlung als äusseres geschehen für sich erwogen wird, ist sie eine natürliche Einzelerscheinung deren Bedeutung ebenso notwendig unter dem kausaltätigkeitsgesetz sich befindet, wie jede andere Veränderung in der Natur. — Ср. сѫщо S. 303.
Ср. сѫщо *Windelband.* Normen nud Naturgesetze.

[2]) *Sigwart.* Logik S. 733.

Колкото и важни да бѫдатъ тия изучвания, както за теоретичната правна наука, така и за практичното ѝ приложение, все пакъ тѣ не сѫ прѣдметъ на обикновенитѣ правни дисциплини. Послѣднитѣ се занимаватъ съ изучването на правното явление не като такова, което е вече породено и завършено въ дѣйствителностьта, а като такова, което тепърва ще трѣбва да се извърши, осѫществи, прѣцѣни. Тѣ изучаватъ отдѣлнитѣ елементи на правното явление не отъ гледището на тѣхното каузално съотношение съ други социални явления и съ въздѣйствието на човѣшката воля, а отъ гледището на самата тая воля, която ще трѣбва да съедини въ нужната връзка юридическия фактъ съ правнитѣ послѣдици. Кой юридически фактъ обаче съ какви правни послѣдици трѣбва да се свърже, не може да се узнае отъ изучването само на тия два елемента на правното явление, като дадено явление въ дѣйствителностьта. Ние видѣхме вече, че тия елементи не се намиратъ въ каузално съотношение, и извѣстни правни послѣдици нивга не сѫ необходимата послѣдица на дадени фактични обстоятелства. Иначе самото тѣхно създаване въ едно явление не би се нуждаяло отъ въздѣйствието на човѣшката воля. Кои юридически факти съ какви правни послѣдици трѣбва да се свържатъ, опрѣдѣля само правната норма[1]) и нея собствено прилага съзнателната наша волева дѣйность, когато тя, безъ да е поставена въ причинни съотношения нито съ фактичнитѣ обстоятелства, нито съ юридическитѣ послѣдици, свързва тия два елемента въ конкретно нѣкое правно явление. Ето защо и отдѣлнитѣ правни дисциплини сѫ *практично-догматични, нормативни науки.*[2])

И познанията, които правото, като практично-догматична наука, като нормативна наука, разкрива въ явленията — обьектъ на нейнитѣ изслѣдвания —, и тѣ се отличаватъ съ сѫщата тая особеность, която характеризира правото, като наука. Тия познания ни разкриватъ не причинни нѣкои съотношения между правнитѣ явления или тѣхнитѣ елементи, а съотношения само между извѣстни фактични обстоятелства, проявени вече като реални явления въ дѣй-

[1]) *Sigwart.* Logik 737 Der Zusammenhang der allgemeinen Merkmalen den Verhältnisse mit der rechtlichen Folgen ist kein logisch notwendiger sondern nur durch den Willen des gesetzgebers gesetzter.

Ср. сѫщо *Bierling.* Zur Kritik II. S. 267—266.

[2]) Ср. *Kohlrausch.* Irrtum. S. 90. Wenn wir das gesamtgebiet der Wissenschaft einteilen in *beschreibende und genetisch erklärende* einerseits, in *beurteilende, in Normwissenschaften* andererseits, so ist das Recht dem letztgenannten gebiete zuzurechnen.

Jellineck. Staatslehre. 17—19. *Ihering.* Geist d. r. Rechts. II. S. 328. *Gény* Méthode. p. 519—521.

ствителностьта, и въздѣйствието на нашата воля върху тия фактични обстоятелства което въздѣйствие се заключава въ пораждането на правнитѣ послѣдици, споредъ опрѣдѣлени правни норми, съществуващи като опрѣдѣленъ, даденъ фактъ. Познанията въ правнитѣ дисциплини слѣд. ни разкриватъ съотношенията между юридическия фактъ, правната норма и правнитѣ послѣдици, и то отъ гледището на дѣйствуващата воля, която съединява тоя юридически фактъ съ опрѣдѣленитѣ, споредъ правната норма, юридически послѣдици.[1]) Връзкитѣ, които ни разкриватъ познанията на правната наука и които съществуватъ между елементитѣ на правнитѣ явления, съ връзки *нормативни,* съобразни съ съществуваща правна норма[2])

И така познанията, които отдѣлнитѣ правни дисциплини се стремятъ да разкриятъ и слѣдъ това да синтезиратъ въ правни понятия, съ познания собствено върху отдѣлнитѣ елементи на правното явление и върху тѣхнитѣ нормативни съотношения. Ето защо и научнитѣ понятия, съ които обикновенно оперирать тия науки, указватъ само на единъ отъ елементитѣ на правнитѣ яв-

---

[1]) Ср. *Sigwart.* Logik II. S. 243. Alle Begriffe rechtlicher Verhältnisse setzen sich zusammen aus Tatbeständen und Zweckbeziehungen, die auf das Wollen zurückgehen.

[2]) *Mayer.* Rechtsnormen. S. 71—72. Um *richtig* zu sein muss eine Theorie Erkenntniswert haben, d. h. wertvoll sein für die Erkenntniss gegenebener Erscheinungen... Und da die theoretische Jurisprudenz in letzter Linie der Rechtsanwendung dient, muss man juristische Konstruktionen nach ihrem *praktischen Erkenntniswert* d. i. nach dem Wert, den sie als *anwendbare* Erkenntnisse haben, einschätzen. Allzuoft vergisst unsere Wissenschaft, dass sie Prinzipien aufstellen soll, die nicht nur ihre Wahrheit, sondern auch ihre Richtigkeit haben, Prinzipien, die für die Gedanken und Betätigungen des Juristen, eine Rechtsschnur sind — sie vergisst dass sie eine *normative* Wissenschaft sein solle. So ist z. B. einer grossen Auzahl von Definitionen die Aufgabe gestellt, unmittelbar anwendbare Kriterien für die Entscheidung praktischer Fälle zu geben; (man denke etwa an dem Begriff des Vorsatzes, der Urkunde, des Anfanges der Ausführung etc.); wenn derartige Begriffe, wie es häufig geschieht so definiert werden, dass die Begriffsbestimmung dem Richter keinerlei Unterstützung für die Rechtssprechung gewährt, so ist die Aussage unrichtig, auch wenn sie nihts falsches enthält. Andere Begriffsbildungen, die nicht den Zweck haben, unmittelbar die Lösung prakticcher Fälle zu sichern müssen um nichts weniger normativ sein, sie sind mit der Aufgabe betraut, die Gedanken, die für eine grössere oder kleinere Gruppe von Entscheidungen, massgebend sind, zu entwickeln und zu ordnen.

Очевидно е, че, ако познанията не съ противорѣчиви съ фактитѣ на правния животъ, и ако тѣ съ почерпани отъ специалното гледище на правото като нормативна наука, тѣ не могатъ да не бждатъ „истинни". Истината и въ правото, като нормативна наука, е само една. При все това обаче Mayer вѣрно схваща особеностьта на научнитѣ познания въ правото, като наука на приложението.

Ср. сжщо *Bergbohm.* Jurisprudenz S. 89.

Gény Méthode . . p. 13. Въ това отношение справедлива е бѣлѣжката на *Gény,* че методътъ на правото, като нормативна наука, — la méthode de mise en oeuvre du droit positif proprement dit —, не е третиранъ отъ философи, макаръ че тѣ третиратъ la politique, l'économie sociale, la science historique du droit, la philosophie du droit, la législation.

Ср. при все това *Al. Bain.* Logique t. II. 504—508.

Sigwart. Logik. t II. S. 723—749.

ления — обикновенно на юридическия фактъ или на правнитѣ послѣдици, — които се намиратъ въ опрѣдѣлено съотношение — като мотивъ или послѣдица — съ нашата волева дѣйность.[1])

И първитѣ познания, които сж необходими отъ гледището на нашата съзнателна волева дѣйность като необходимъ агентъ, който свързва отдѣлнитѣ елементи на правното явление, сж познанията върху сжществуването на фактичнитѣ отношения, като дадени конкретни явления въ дѣйствителностьта. Тия познания ние можемъ да придобиемъ чрѣзъ непосрѣдно възприемане, или, както е случая при сждебното разглеждане на тия факти, чрѣзъ опрѣдѣлени форми на доказателственитѣ методи, които сж опрѣдѣлени отъ процесуалнитѣ закони и които иматъ изключително индуктивенъ характеръ.[2]) Слѣдъ тия познания върху дѣйствителното сжществуване на дадени фактични обстоятелства, необходими сж познанията, че тия индивидуални фактични отношения, споредъ сжществуващи познати правни норми, сж свързани съ тия именно правни послѣдици, които дѣйствуващата воля трѣбва да породи или породенитѣ вече да прѣцѣни. Правното явление е етично явление: юридическитѣ послѣдици не се извличатъ като каузално необходими отъ юридическия фактъ, а се съпоставятъ съ правнитѣ норми,[3]) които могатъ да сжществуватъ било обьективирани въ форма на законодателни кодекси, било нераздѣлени отъ самото правно явление въ форма на особенъ видъ мотивационни процеси.

Въ конкретнитѣ, индивидуалнитѣ правни явления съпоставянието на фактичнитѣ обстоятелства съ правнитѣ норми е явление сжщо така индивидуално, както и самитѣ фактични обстоятелства. Правнитѣ норми за дѣйствуващата воля сж ония етични мотивационни емоции, които опрѣдѣлятъ конкретнитѣ правни послѣдици,

[1]) Ср. *Jhering.* Geist des r. Rechts. II. S. 383. Alle Rechtsbegriffe sind praktische Potenzen.

[2]) *Wundt.* Logik II. 2. S. 587.

[3]) Истина е, че самото сжществуване на правнитѣ норми не е прѣдметъ на особени научни издирвания, както сж нормитѣ и висшитѣ принципи на етиката. Правнитѣ норми сж по-непосрѣдно дадени явления. Тѣхното сжществуване веднажъ опрѣдѣлено е безспорно за правната наука. Това обаче не измѣня етичния характеръ на правното явление: познанията върху юридичнитѣ послѣдици и при правното явление „нито сж часть, нито сж пъкъ послѣдици отъ познания върху дѣйствителностьта, а познания върху това, което трѣбва да се извърши.“ *(Sigwart.* Logik II. S. 724).

Аксиоматичната достовѣрность на правнитѣ норми указва това влияние само върху правнитѣ понятия, че и тѣ, подобно на понятията въ математиката, могатъ, поради екзактностьта на тѣхното съдържание, да бждатъ изходни точки на самостоятеленъ анализъ, отъ който се разкриватъ нови хоризонти за приложението.

Ср. *Wundt.* Logik II. 1. S. 7.

прикрѣпени къмъ индивидуалнитѣ фактични обстоятелства.[1]) Съ такава индивидуалность се отличаватъ даже правнитѣ норми на първобитнитѣ законодателства, макаръ че тия норми се намиратъ не вече въ процеса на тѣхното индивидуално приложение, а обективирани въ законодателнитѣ писани или обичайни кодекси.

Задачата на правната наука слѣдъ това се заключава въ стремението ѝ да внесе единство, система и простота въ онния и отъ такъвъ характеръ познания, които тя придобива отъ изучванията на конкретнитѣ индивидуални правни явления, въ процеса на тѣхното развитие, въ процеса на тѣхното прѣцѣнявание, споредъ правната норма. Единство и система и тукъ ние бихме постигнали само тогава, когато познанията върху еднородни фактични обстоятелства, които се намиратъ въ еднакви нормативни съотношения съ еднородни сѫщо така правни послѣдици, ние синтезираме въ съотвѣтнитѣ юридически понятия на конкретни нѣкои фактични отношения, или пъкъ когато познания досежно еднородни фактични обстоятелства ние синтезираме и изложимъ въ съотвѣтни правни понятия на конкретни юридически послѣдици. По такъвъ начинъ се образуватъ правнитѣ научни понятия съ тѣхната специфична особеность, като понятия на нормативни науки, и по такъвъ начинъ и тѣ извършатъ сѫщата логична функция досежно познанията, които разкрива правото, като нормативна наука, както и всички други научни понятия.[2])

Така напр. понятието договоръ, като понятие за взаимното съгласие на двѣ страни, което се намира въ нормативно съотношение съ извѣстни правови послѣдици, е образувано отъ съотвѣтнитѣ познания върху конкретното съгласие на двѣ страни, строго опрѣдѣлени по своята индивидуалность, врѣме и мѣсто, свързано

---

[1]) Ср. *Sigwart.* Logik II. S. 728—729; 730—732 Anm. 733.
Bierling. Prinzipienlehre I. S. 149 ff.
Сѫщо *Windelband.* Normen und Naturgesetze.
Mayer Rechtsnormen S. 44—46.
Jellineck. Staatslehre S. 17—19.

[2]) Ср. *Ferneck.* Recntswidrigkeit. S. 119. Die Begriffe, mit denen die Jurisprudenz operirt, können nicht daraus gewonnen werden, dass man betrachtet, was in den einzelnen Fällen die das Recht regeln will, tatsächlich geschieht, sondern nur daraus, dass man von der Quelle der Funktion ausgehend, fragt, was im Sinne des bewussten Wollens geschehen sollte.

Мисъльта на *Ferneck,* че правнитѣ понятия не могатъ да се извлѣкатъ отъ явленията на дѣйствителностьта, не би могла, струва ни се, да се схване като отрицание на това положение, че обектътъ на правнитѣ понятия сѫ явления на правния животъ. Съ тоя изразъ *Ferneck* подчертава нормативния характеръ на познанията въ правото, като изключава всичко онова, което е несъобразно съ правната норма. Естествено е, че това ограничение би се явило излишно, ако самата правна норма се схваща като коститутивенъ елементъ на правното явление.

сѫщо така съ опрѣдѣлени правни послѣдици. Съ това понятие се вниса научна система и единство въ познанията, досежно всѣка една индивидуална конкретна проява на взаимното съгласие на двѣ страни, което трѣбва да се послѣдва или прѣцѣни съ опрѣдѣленитѣ вече конкретни правни послѣдици. Съ това понятие сѫщо така, развито въ научна правна дефиниция, се извърша субсумирането при приложението. А пъкъ, тъй като правнията животъ се конкретизира въ опрѣдѣлени обществени отношения, въ взаимнитѣ постѫпки на членоветѣ въ една обществена организация, явно е, че необходимо условие за правилното образуване на правнитѣ понятия е грижливото изяснение на онія психологични елементи, които лежатъ въ основата и характеризиратъ отдѣлнитѣ тия постѫпки, като прояви на волевата ни дѣйность. Въ това отношение напълно справедливо напира *Wundt* върху значението, което има психологията на волята за правната наука, както въ теоретично, тъй и въ практично отношение.[1])

И така виждаме слѣд., че правнитѣ понятия сѫ понятия за елементитѣ на правното явление, разглеждани въ тѣхното нормативно съотношение, въ процеса на тѣхното създаване или прѣцѣняване, въ процеса на приложението дадена правна норма въ конкретни индивидуални случаи.[2]) Правнитѣ норми играятъ важна роля, и при развитието на правнитѣ явления, а слѣд. и при образуването на правнитѣ понятия. Правнитѣ норми създаватъ онова нормативно съотношение между юридическия фактъ и правнитѣ послѣдици на правното явление, което съотношение е единъ отъ постояннитѣ и сѫществени елементи на всички правни понятия, съ които оперирать конкретнитѣ правни дисциплини. Правнитѣ норми, отъ гледището на индивидуалната психика и като етични мотиви, сѫ двигателтъ на нашата съзнателна волева дѣйность, която свързва юридическия фактъ съ правнитѣ послѣдици и създава правното явление.

[1]) B. *Wundt*. Logik II. 2. S. 575—576. Der Wille beim Abschluss eines Rechtsgeschäfts, die Willensmotive, aus denen Rechtsverletzungen entspringen, etc.—Alles das sind Fragen, die zwar zunächst der praktischen Menschenerkenntniss voraussetzen, aber doch ohne gründliche Vertiefung in die theoretischen Probleme der Psychologie selbstverständlich nur dilettantisch und mangelhaft beantworten werden können.

Ср. сѫщо *Sigwart*. Logik. II. S. 723—925.

[2]) Естествено е, че при образуването и на правнитѣ понятия пакъ сѫ необходими каузални познания върху отдѣлнитѣ тѣхни признаци, за да се изтъкнатъ сѫщественитѣ и необходимитѣ, които влѣкатъ и останалитѣ несѫществени и случайни признаци. Тия познания сѫ логически необходими, за да можемъ да образуваме каквито и да било понятия. Тѣ обаче сѫ съвършено различни както отъ каузалнитѣ познания върху съотношението на двѣ прѣдстави, така и отъ нормативнитѣ познания върху елементитѣ на правнитѣ явления.

Ср. *Sigwart*. Logik II. 237—238. *Schuppe* Die Methode. 214—221.

Правнитѣ норми най-послѣ, като обективирани императиви, съ критериятъ, съ който прѣцѣняваме правилната връзка между елементитѣ на правното явление. Обаче погрѣшно би било, ако, именно поради това тѣхно съществено значение за отдѣлнитѣ правни дисциплини, ние въздигнемъ правнитѣ норми като единственъ обектъ, съ изучването на който се занимава правото. Правнитѣ норми, отъ гледището на правото, не съ самостоятелни, отдѣлни явления: тѣ съ само единъ отъ конститутивнитѣ елементи на правното явление и правнитѣ понятия, като понятия образувани отъ правнитѣ явления, обгрѣщатъ вече и тоя тѣхенъ елементъ.[1])

Изучването на правнитѣ норми като съществуващъ фактъ съ опрѣдѣлено волево съдържание е необходимо, но не и достатъчно, за отдѣлнитѣ правни дисциплини. Съ интерпретацията на позитивнитѣ закони, задачата на правнитѣ науки не се изчерпва. А за приложението на установената вече чрѣзъ интерпретация воля на законодателя, необходими съ още познания върху фактични правоотношения изъ социалната дѣйствителность, познания, придобити именно отъ гледището на приложението самата норма въ дѣйствителния животъ. Ако ли пъкъ обективиранитѣ правни норми въ разнитѣ законодателни кодекси употрѣбяватъ готови понятия, за да разкриятъ юридическата мисъль, законодателната воля, която тѣ обгрѣщатъ, това не означава още, че съ изучването на тия само норми се завърша образованието на единъ юристъ. Истина е, че твърдѣ често даже тия понятия, които употрѣбява законодателтъ, особено модерниятъ законодатель, законодателната работа на когото е обикновено синтезата на рационални дългогодишни прѣдварителни изучвания, се възприематъ като готови юридически понятия отъ самитѣ правни дисциплини. Юридическата техника обаче не се придобива само съ схоластичното разлагане на правнитѣ норми въ понятия, които се съдържатъ въ тѣхъ, и съ въздигането на тия понятия — даже ако се вмъкне въ тѣхъ създадения отъ законодателя елементъ на нормативно съотношение — въ правни понятия. За юриста е необходимо самъ той мислено да извърши и прѣживѣе ония прѣдварителни юридически изучвания върху социалната дѣйствителность, благодарение на които законодателтъ е далъ такава формулировка на своята мисъль и воля, каквато ни разкриватъ съ-

[1]) Ср. *Wundt* Logik II. 2. S. 580.
Сжщо *Kohlrausch* Irrtum. S. 19. Das Verbrechen kann einerseits betrachtet werden als psychisch-physisches Ereignis, als *Handlung*, andererseits unter dem gesichtspunkte der einer Handlung durch das Recht zu Teil werdenden Beurteilung: als rechtswidrige Handlung. Сжщо S. 59.

държанието на позитивнитѣ правни норми.[1]) А тия изучвания съ напълно идентични съ онія, които извършатъ и съ които се отличаватъ отдѣлнитѣ правни дисциплини, стига само тѣ, вмѣсто да се задоволятъ съ тия формално схоластични изслѣдвания, които характеризиратъ обикновенитѣ коментарни правни изслѣдвания, да прѣдпочитатъ изучвания върху онія реални условия и прояви на обществения животъ, които даватъ конкретното съдържание и на самитѣ правни явления.[2]) Тогава само правната наука ще бѫде не найлеката дисциплина, която всѣки може безъ трудъ да усвои, а най-трудната наука, която обгръща най-общитѣ реални познания.[3]) И тогава само сѫщо така би могло да се обясни онова интимно взаимодѣйствие между правото като наука и законодателната дѣйность, което отива даже до тамъ, че законодателтъ си служи, за да изрази своята мисъль и воля, съ понятия, които е изработило правото, като наука, и обратно — правото като наука копира съдържанието на изготвенитѣ и употрѣбени вече отъ законодателя понятия, за да постигне нужната система, простота и единство въ познанията, които то излага. Съ издаването на норми, императиви, законодателтъ собствено се поставя на гледище, което е доста близко до онова, на което се поставя юристътъ при добиването на специалнитѣ негови познания. Императивътъ на законодателя визира сѫщата дѣйствуваща воля, която съединява юридическия фактъ съ правнитѣ послѣдици, и отъ гледището на която отдѣлнитѣ правни дисциплини изучаватъ нормативното съотношение между юридическия фактъ и правнитѣ послѣдици при приложението на сѫществуващата вече правна норма. За да може пъкъ законодателтъ да прѣдаде

[1]) Ср. до извѣстна степень: *Durkheim.* Révue intérnationale de l'enseignement, 1888. Si l'édudiant en droit passe tout son temps à commenter les textes, il prendra l'habitude de voir dans la volonté législatrice la source unique du Droit. Or ce serait prendre la lettre pour l'esprit, l'apparence pour la réalité. C'est dans les entrailles même de la société que le droit s'élabore et le législateur ne fait que consacrer un travail qui se fait sans lui.

Сѫщо *Gény.* Méthode pp. 249—250. A peine est-il besoin de noter que pour saisir la portée éminement pratique de la loi l'interprète doit se présenter aussi exactement que possible les rapports de faits, que le législateur a voulu juridiquement organiser, avec toutes les circonstances qui les déterminant, font ressortir les exigences morales, politiques, sociales, économiques, parfois même technique auxquelles la disposition doit satisfaire. Ainsi apparetra le but propre de la loi (ratio legis) qui sans révéler par lui-meme et à lui seul les moyens que le législateur met en oeuvre pour la réaliser, permet du moins, des mieux comprendre ces moyens et d'en développer les détails.

Сѫщо *Jellineck.* Gesetz und Verordnung S. 235 (цитирано по *Mayer* Rechtsnorm S. 136)

Ср. *Муромцевъ.* Образованіе права. Стр. 23—25; 35: Норма создается при участіи мышленія.

[2]) Ср. *Gény.* Méthode passim.

[3]) *Wundt.* Logik II. 2. S. 560.

на своитѣ разпореждания оня общъ характеръ, съ който се отличаватъ съврѣменнитѣ законодателства, той се нуждае и извършва сѫщитѣ оний обобщения, било по отношение на фактическитѣ обстоятелства, било по отношение на правнитѣ послѣдици, които би извършила и правната наука, ако тя трѣбваше да извлича тия обобщения отъ конкретната обществена дѣйствителность. Ние казваме напр. при интерпретацията per argumentum a contrario, че извѣстно схващание на закона е съвършено несъвмѣстимо съ социалната дѣйствителность.

Съ тия обобщения, съ тия понятия законодателтъ вниса система и простота въ своитѣ разпореждания, въ сѫщото врѣме обаче той улеснява и изучванията на юриста, при всичко че цѣлта на законодателя е не приложението на правнитѣ норми, а само тѣхното създаване, само тѣхното промулгиране. Създаването на правнитѣ норми и приложението имъ отъ логическо гледище не сѫ процеси тъй различни, както се мисли обикновено. Създаването на правнитѣ норми е тѣхното абстрахиране отъ отдѣлнитѣ конкретни приложения, и разликата между юриста-ученъ и законодателя е тая, че до гдѣто законодателтъ се спира до обобщението, до създаването на нормата, юристътъ прави още една стѫпка и се грижи за новото приложение на обобщеното, на създадената правна норма.

Обаче и законодателтъ, и юристътъ изучаватъ едни и сѫщи явления отъ едно и сѫщо гледище. Понятията, които употрѣбяватъ тѣ, сѫ винаги понятия, които указватъ на систематизирани познания върху една и сѫща дѣйствителность, върху фактичнитѣ правни отношения и правнитѣ послѣдици, а не върху правнитѣ норми, юридическитѣ законоположения или тѣхнитѣ елементи.[1]) Заради това законодателтъ и юристътъ се ползуватъ взаимно отъ направенитѣ изучвания, макаръ че законодателтъ излага самата нормативна връзка, която той създава между юридическия фактъ и правнитѣ послѣдици, а юристътъ излага самитѣ тия елементи на правното явление въ създаденото вече тѣхно нормативно съотношение.[2])

---

[1]) Ср. Понятията като срѣдство при интерпретацията. *Gény.* Méthode. 246—248. *Wundt.* Logik II. 2. 280.

Ср. *Sigwart.* Logik II. S. 218. Dass die Relation, die zuerst nur Gegenstand der Erfahrung war, jetzt Gegenstand des Wollens ist, kann in der Art und Weise wie der Begriff gebildet ist keinen Unterschied begründen.

[2]) Ср. *Kohlrausch.* Jrrtum . . . S. 169—180. Selbst wenn das Strafgesetz alle einzelne Menschen als mögliche Subjecte von Delikten, alle einzelnen Objekte, oder Modalitäten der Ausführung kennen würde, kann es doch die Individuen nicht nennen, die einzelnen Vorgänge der Wirklichkeit nicht aufzählen. Eine Fülle konkreter Tatbestände zieht es in eine abstrakte Formel zusammen.

Въ противоположната крайность и въ сѫщитѣ грѣшки изпада обаче и онова схващание, споредъ което правнитѣ понятия се считатъ за логически образувания само на законодателя, който е властенъ да конструира правнитѣ понятия съ сѫщата свобода, съ която техникътъ изработва една машина.[1]) Че законодателтъ дѣйствително оказва извѣстно въздѣйствие върху правнитѣ понятия,се вижда прѣди всичко отъ това, че правнитѣ норми, които съставятъ единъ отъ елементитѣ на правното явление, познания върху което отъ специалното гледище на правната наука синтезиратъ юридическитѣ понятия, сѫ продуктъ само на неговата, законодателева дѣйность. Това обаче не означава още, че законодателтъ съ своитѣ разпореждания може да образува напълно споредъ волята си разнитѣ юридически понятия, съ които оперирать правнитѣ дисциплини, и слѣдъ това да наложи тия негови логични образувания на юриста-теоретикъ.

Въ това направление дѣйностьта на законодателя срѣща извѣстни граници, които поради самата функция, която той извърша, не могатъ да бѫдатъ прѣминати.

Интересенъ е въ това отношение за теорията на правото подигнатиятъ въпросъ въ философско-правната литература, досежно границитѣ на законодателната дѣйность и незадължителнитѣ законодателни разпореждания,[2]) и очевидно е, че тия граници не се очертаватъ само съ познатата английска поговорка относително силата и властьта на английския парламентъ. По самата си сѫщность прѣди всичко дѣйностьта на законодателя има за цѣль, не да установи теоретични нѣкои истини досежно взаимното съотношение на правнитѣ явления или тѣхнитѣ елементи, а да изкаже една заповѣдь, единъ императивъ, който трѣбва да слѣдваме въ дѣйствителния животъ.[3]) Истина е, че за да формулира тия си заповѣди и за да опрѣдѣли по-строго и съ общи понятия тѣхното съдържание, законодателтъ се нуждае отъ прѣдварителни юридически познания, обаче все пакъ нуждно е да се отбѣлѣжи, че законодателтъ съ тия изучвания иска не да установява съдържанието на научнитѣ

Kohlrausch мисли обаче, че онова обобщаване нѣма нищо общо съ въпроса, досежно наказуемостьта на едно дѣяние, когато очевидно то е прѣдприето именно да установи тая наказуемость съ закона. Наказуемостьта е добавъчният елементъ, който юристътъ внася въ обобщението на закона.

[1]) *Rümelin.* Juristische Begriffsbildung S. 12—13.
Eltsbacher. Ueber Rechtsbegriffe S. 4; S. 18.

[2]) Ср. *Gény.* Méthode p. 94—95—104; 200 etc.
Radbruch. Handlungsbegriff. S. 47—48.
Jhering. Geist. II. 5 A. S 371—374.

[3]) Ср. *Bierling.* Zur Kritik II. S. 263—268.
Windelband. Normen und Naturgesetze.

правни понятия и тѣхнитѣ взаимни отношения, а да установи и изложи нормативнитѣ връзки, които той създава въ всички онии явления, логично обхванати отъ тия общи понятия. И само съ установяването на тоя необходимъ елементъ за всѣко правно явление, съ установяването на това нормативно съотношение, законодателтъ може да укаже извѣстно въздѣйствие и върху съдържанието на правнитѣ понятия. Ето защо и съдържанието на всички онии правни понятия, които обгръщатъ формални познания досежно самата логична природа на правното явление или неговитѣ елементи, безъ всѣко съотношение съ конкретното, историческо съдържание на тия явления, се намира вънъ отъ всѣкакво въздѣйствие отъ страна на законодателя. Законодателтъ не може да въздѣйствува върху съдържанието на най-общитѣ формални научни понятия, съ които оперира правото — понятията правно явление, юридически фактъ, правни послѣдици, нормативни съотношения, правна норма, юридическо отношение, юридическо задължение, субективно право и др. Тия понятия не обгръщатъ познания досежно нормативното съотношение на даденъ фактъ съ дадени правни послѣдици, напр. дадено прѣстъпление съ опрѣдѣлено наказание; тѣ не обгръщатъ познания върху самото съдържание на дадено, конкретно правно явление, въ което единъ отъ конституивнитѣ елементи е и конкретното съдържание на правната норма, за да може законодателтъ да укаже посрѣдствомъ съдържанието на тая норма извѣстно въздѣйствие върху тѣхъ. Съдържанието на тия понятия е формално; то обгръща само формалнитѣ елементи на правната норма, присъщи на всѣко конкретно нейно съдържание, за да бъде то именно съдържание на норма; затова съдържанието на тия понятия е независимо отъ историчнитѣ възрѣния на законодателя.[1])

Въздѣйствието на законодателя върху съдържанието на правнитѣ понятия започва да се проявява само при онии по-конкретни понятия, които обгръщатъ познания за по-конкретното нормативно съотношение на юридиченъ нѣкой фактъ съ правни послѣдици, при което съотношение самото материално съдържание вече на правната норма е конститутивенъ елементъ. Законодателтъ е напълно властенъ да подбере и въздигне въ правни само онии

[1]) Ср. *Bierling.* Prinzipienlehre I. S. 11—15 8 9. Der zeitweiligen Gemeinanschaungen vom Rechte, soweit sie sich nicht bloss auf einen bestimmten *Rechtsinhalt, Sondern auf Wesen und allgemeine Eigennshaften des Rechts* bezieht, kommt gegenüber dem Rechte selbst keine andere Bedeutung zu als irgend welcher Anschauung, die gelegentlich Einfluss auf Rechtsbildung zu gewinnen vermag. —

Ср. сѫщо *Поповилиевъ.* Енциклопедия. Стр. 33—34.

фактични отношения отъ сложната, прѣплетена и разновидна социална дѣйствителность, които той, по силата на общественото самосъхранение или пъкъ по силата на законодателната цѣлесъобразность, намира за необходимо да нормира по свой планъ. Съ това пъкъ законодателтъ опрѣдѣля и самото съдържание на правнитѣ явления и въздѣйствува слѣдователно върху съдържанието на правнитѣ понятия. Обаче това въздѣйствие на законодателя съвсѣмъ не е отъ такова естество, че да се уприличава то съ въздѣйствието на техника върху създадената отъ него машина.[1]) Самъ законодателтъ при образуването на правнитѣ понятия, съ които той иска да си служи, трѣбва да съблюдава извѣстни условия досежно материята и метода на обобщенията.[2]) Въ противенъ случай самитѣ негови образувания не биха носили характеръ на научни понятия. И тия понятия законодателтъ може да образува само съ юридическото разпознаване на конкрентнитѣ фактични отношения, разгледани съ съотвѣтнитѣ методи на правото и отъ специалното негово гледище, тъй както впрочемъ техникътъ може да създаде машини само отъ извѣстенъ материалъ и при спазването на извѣстни правила. Слѣдъ това обаче и самитѣ сѫществени елементи отъ съдържанието на тия по-конкретни понятия, съ които оперирать отдѣлнитѣ правни дисциплини, и тѣ сѫ независими отъ законодателнитѣ разпореждания. Законодателтъ може да създаде и въздѣйствува само върху подробноститѣ на машината, върху второстепеннитѣ елементи отъ съдържанието на правнитѣ понятия. Той не може нито да внесе система и простота въ своитѣ разпореждания, нито да улесни дѣйностьта на юриста, ако си служи съ понятието договоръ напр., въ което изхвърля елемента на взаимното съгласие между странитѣ, или съ конкретни наказания, въ които изхвърля елемента на заплашване.[3]) Не може сѫщо така законодателтъ да въздигне ония елементи като сѫществени за понятието продань, които сѫ сѫществени за понятието влогъ напр., или пъкъ да замѣни съдържанието на понятието собственость съ онова на понятието наказание, личность и т. н. Законодателтъ създава собствено само нормативната връзка между опрѣдѣленъ отъ него юридически фактъ и опрѣдѣлени правни послѣдици, и

---

[1]) Законодателтъ не създава правнитѣ понятия, както техникътъ машината. Неговото въздѣйствие не засѣга образуването на правнитѣ понятия, като особени процеси на мисленнето. То засѣга само обьекта, прѣдмета на правнитѣ понятия, и то поради това че самата законодателева заповѣдь, норма е единъ отъ конститутивнитѣ елементи на тоя обѣктъ.

[2]) Ср. *Meumann.* Prolegomena S. 31—32.

[3]) Ср. *Ferneck.* Rechtswidrigkeit. S. 118. Ср. *Eltzbacher.* S. 37-39; 46-50; 62-64.

чрѣзъ тоя елементъ само, до колкото той е необходимъ за съдържанието на правното понятие, може той да въздѣйствува върху правнитѣ понятия. Понятието договоръ, като взаимно съгласие между двѣ страни, можемъ да образуваме отъ изучванията на социалнитѣ фактични отношения, безъ да ги съпоставяме съ каквато и да било правна норма.[1]) Това понятие би могло да има значение, само че то не ще има юридически характеръ. То става юридическо само тогава, когато извѣстно законодателно разпореждане свърже съ него извѣстни правни послѣдици, и тия елементи на нормативното съотношение между тѣхъ ние вмъкнемъ въ самото съдържание на правното понятие договоръ.[2]) За да свърже обаче законодательтъ, посрѣдствомъ законодателевата норма, именно договора съ тия правни послѣдици, необходимо е, за да има система и простота въ неговитѣ разпореждания, щото самото това понятие непрѣмѣнно да обгръща елементитѣ на взаимно съгласие между странитѣ. Въпъ отъ тия елементи обаче законодательтъ може да изисква и други нѣкои елементи, за да свърже договорътъ съ юридически послѣдици и да го прѣвърне въ правно понятие. Понятието договоръ тогава, за да обгръща всички ония правни явления, досежно които трѣбва да се приложи това конкретно позитивно право, трѣбва да съдържа и тия второстепенни елементи, при сѫществуването на които заедно съ основнитѣ законодательтъ създава нормативното съотношение съ съотвѣтнитѣ правни послѣдици. И само по отношение на тия второстепени елементи въздѣйствието на законодателя върху съдържанието на материалнитѣ правни понятия е абсолютно. Така напр. съдържанието на юридическото понятие договоръ може да обьема само взаимното съгласие на двѣтѣ страни, стига само то да не накърнява добритѣ нрави, закона и др., — каквото съдържание има това понятие въ всички почти съврѣмени законодателства; то може

[1]) Ср. *Sigwart.* II. S. 218. Ich hätte dieselben Begriffe ohne alle Beziehng auf das Wollen durch Vergleichung des Gegebenen nach bestimmten Relationen bilden können — Ср. такива логични образувания въ *Durkheim,* la méthode sociologique, 49–52, 80—93.

[2]) Ср. *Ferneck.* Rechtswidrigkeit S. 204. Rechtsnormen ergehen lediglich, wenn eine Lebensbeziehung zwischen Menschen besteht, die menschliche Interesen betrifft. *Die Norm erzeugt die Pflicht und hiedurch das Recht und erhebt damit die Lebens — zur Rechtsbeziehung.*

Ср. сѫщо S. 123—130. Dass ein *beschriebenes Papier* ein „Testament" ist, ist eine kurze Ausdruckweise dafür, dass Menschen in bestimmten Relationen die durch Imperative entstehen, zueinander stehen. Was ist die reale Ursache dafür, dass das beschriebene Papier ein „Testament" ist, wenn nicht, das an Menschen gewisse Befehle gerichtet werden.

Eltzbacher. Rbeguffe S. 23—33 сѫщо. *Kohlrausch.* Irrtum S. 184 — Ср. *Gény* Méthode. p. 155—237. Ср. сѫщо прѣкрасното изложение на *Муромцевъ.* Образованіе права, стр. 73—76—83—88, за образуването на понятията alluviones, universitas rerum отъ фактични отношения и тѣхното съпоставяне съ правнитѣ норми.

обаче къмъ тия елементи да присъедини други нѣкои напр. спазването на извѣстни формалности при това съгласие, както е напр. Stipulatio при римското прово на дванадесетѣхъ таблици. Понятието за продань сѫщо така може да изисква освѣнъ съгласието върху вещьта и цѣната за прѣхвърляне собствеността на тая вещь, още дѣйствителното нейно прѣхвърляне чрѣзъ traditio и т. н.

И въ тия случаи обаче погрѣшно би било да се мисли, че законодательтъ създава самъ, чрѣзъ правнитѣ норми, тия второстепенни елементи, отъ които отпослѣ правната наука образува съотвѣтнитѣ юридически понятия. И тия елементи законодательтъ разкрива изъ социалната дѣйствителность. Ако даже законодателството не се е диференцирало въ специаленъ нѣкой органъ, и не е стѫпило въ фазиса на съзнателното нормиране и регулиране на взаимнитѣ постѫпки, ако то се намира все още въ фазиса на обичайното право, самитѣ тия понятия, както и самитѣ правни норми, ние извличаме направо отъ изучванията и систематизиранията на проявенитѣ вече конкретни правни явления. Обаче и тамъ, дѣто дѣйностьта на законодателя е съзнателна и нормирането планомѣрно, и тамъ тия второстепенни елементи законодательтъ разкрива пакъ чрѣзъ прѣдварителни изучвания на самата социална дѣйствителность. При планомѣрното и съзнателно нормиране законодательтъ често пѫти вмъква такива второстепени елементи въ съдържанието на понятията, съ които той разкрива правната мисълъ на своитѣ разпореждания, които елементи чрѣзъ наблюдение върху реалното развитие на обществения животъ той е разкрилъ и съотвѣтно систематизиралъ, като сѫществуващи вече. Обаче и тогава, когато законодательтъ, благодарение на сѫщата способность да наблюдава реалното развитие на обществената дѣйствителность, и да обобщава добититѣ научни резултати отъ това наблюдение, се стреми съзнателно да реагира върху него, като антиципира реалното развитие на фактитѣ, и тогава той комбинира такива второстепени елементи съ основнитѣ елементи отъ съдържанието на правното понятие, които, макаръ че може-би никога до тогава не сѫ се проявявали като реални елементи на едно дадено явление, и че тепърва и възъ основа на създаденитѣ норми отъ законодателя ще се материализиратъ въ конкретни правни явления, все пакъ сѫ извлѣчени отъ сѫщата тая дѣйствителность. Законодательтъ въ тия случаи фиксира легалното съдържание на опрѣдѣлено едно понятие, и правната норма, която той промулгира, свързва юридически послѣдици само съ тия конкретни индивидуални, реални, правни явления, които, вънъ отъ тѣхнитѣ сѫществени,

опрѣдѣлящи тѣхната обикновена физиономия, съдържатъ още тия елементи, които законодателтъ е вмъкналъ въ съдържанието на понятието, съ което той разкрива мисъльта на самата правна норма. Съ такива понятия си служатъ обикновено всички ония закони, които внисатъ нѣщо „ново“ въ правния животъ на една обществена организация. И това „ново“ обаче законодателтъ не фабрикува безъ всѣкакъвъ огледъ върху дѣйствителната проява на визиранитѣ правни явления. Законодателть не би могълъ да обогати съдържанието на едно правно явление съ такива негови второстепенни признаци, които съ съвършено несъвмѣстими съ общата природа на това явление, съ неговитѣ същественни, основни елементи. А тая природа на правното явление законадателтъ може да разпознае само слѣдъ като е разкрилъ, чрѣзъ изучвания върху конкретнитѣ явления, същественитѣ елементи на самото правно явление, върху чиито второстепенни признаци той иска да въздѣйствува. Самитѣ тия второстепенни елементи слѣдъ това той извлича отъ същата обществена дѣйствителность, върху която иска да реагира; той нормира възможната нейна бждеща, конкретна проява, само възъ основа на солидни обобщения отъ сегашното нейно развитие. На всички ония елементи, съ които законодателтъ антиципира реалната проява на фактитѣ, съотвѣтствуватъ въ неговото съзнание прѣдстави отъ бждещи реални прояви на обществената дѣйствителность. Антиципирането на фактитѣ е проектирането на онова, което една съзнателна волева дѣйность се стреми да достигне, и то слѣд. е свойствено на всѣка наша практична съзнателна, а особено на етичната ни дѣйность.[1])

Законодателнитѣ разпорежданія съ съзнателното установяване на нормативни съотношения между извѣстенъ юридически фактъ и опрѣдѣлени правни послѣдици. Това пъкъ нормативно съотношение се реализира въ дѣйствителностьта винаги съ съдѣйствието на съзнателната ни волева дѣйность, на гледището на която собствено се поставя и самъ законодателтъ, когато комбинира разпорежданията си. При издаването на правнитѣ норми законодателтъ проектира въ дѣйствителностьта тѣхното реализиране, и, по съображения на законодателна политика, той комбинира такива елементи отъ фактичнитѣ отношения и правнитѣ послѣдици, които, свързани въ нормативно съотношение, отговарятъ напълно на онаи цѣлесъобразность и планомѣрность, която го ржководи въ неговата за-

[1]) Ср. *Sigwart*. Logik II. 724—730.

конодателна политика.[1]) А понеже законодателнитѣ разпореждания, правнитѣ норми сж единъ отъ конститутивнитѣ елементи на правното явление, а слѣдов. и на правното понятие, то и самото това понятие въздига въ второстепенни елементи отъ своето съдържание и ония елементи, къмъ чиято конкретна проява самъ законодателтъ прикрѣпя извѣстни правни послѣдици. Правнитѣ понятия сж научни понятия на една практична, нормативна наука, за която гледището на дѣйствуваща воля, която прилага правната норма, е сжществено, мѣродавно; тѣ слѣдов. трѣбва да носятъ характерния колоритъ на правото като наука, и да обгръщатъ въ съдържанието си елементи, които макаръ и да не сж се проявили въ дѣйствителностьта, съзнателната волева дѣйность проектира вече. Иначе правнитѣ понятия не биха могли да извършатъ функцията на научни понятия при приложението на правнитѣ норми, или пъкъ при прѣцѣняването на веднажъ приложената правна норма.[2])

Заради това правото познава научни понятия, съ които законодателтъ разкрива съдържанието на една правна норма, никога още не прилагана въ дѣйствителностьта. Такова е напр. научното правно понятие за обявяване война споредъ германското право, което понятие *Eltzbacher* цитира, за да подкрѣпи своята теория, че обьектътъ на правнитѣ понятия сж неконкретни фактични отношения, а само правнитѣ норми и тѣхнитѣ елементи. И тия понятия обаче не могатъ да се образуватъ, безъ съотвѣтнитѣ изучвания върху сжществуващи, прѣживѣни вече правни явления. Елементътъ на нормативното съотношение между фактични нѣкои обстоятелства и обявяването на война, ние бихме могли да извлѣчемъ само отъ дѣйствителностьта, дѣто това съотношение съ всички негови характерни и сжществени особености сжществува като реално, дадено явление. Самото понятие обявяване война слѣдъ това никога ние не бихме могли да образуваме, ако не сме изучвали минали прѣживѣвани вече случаи на обявяване война, и ако не

---

[1]) Заради това и правнитѣ понятия могатъ да се разглеждатъ като понятия на дадена цѣль (Zweckbgeriff). Въ тоя случай ср. *Sigwart.* Logik II. 218—219; I. 354—356.

[2]) Ср. *Kohlrausch.* Irrtum. S. 94—95. Der Mensch handelt nicht auf Grund sinnlicher Wahrnehmungen, sondern auf Grund von höchst komplizierten Assoziationen und *Begriffen,* wenn auch in letzter Linie die Elemente dieser Begriffe auf der sinnlichen Auffassung von Gegenständen oder auf der Reproduzierung von früher wahrgenommenen Dingen beruhen. Solche Begriffe kommen erst zu Stande durch bestimmte Synthesen unseres Denkens. Das Ziel unserer Untersuchung ist die Lösung der Frage, unter welchem Gesichtspunkt der *praktisch handelnde Mensch* die Gegenstände sieht.

Jellineck. Staatslehre. S. 15. Die Welt des Juristen ist die des Handelns, des praktischen Lebens, der Dinge für uns, nicht der Dinge an sich.

Sigwart. Logik. S. 728—729.

сме открили въ тия именно явления сѫществените елементи на това понятие. Това, което характеризира понятието за обявяване война споредъ германското право, това сѫ нѣкои детайли, реализирането на които германскиятъ законодатель е антиципиралъ, слѣдъ което и образувалъ самото понятие, което и употрѣбилъ въ позитивното германско право. Науката възприема това готово логично образуване, и тя винаги ще използува понятието за обявяване война при своитѣ научни цѣли на приложение или прѣцѣнка. Винаги обаче въ основата и на тия понятия, както и на всички научни правни понятия, лежатъ изучвания и познания отъ конкретни правни явления, като своеобразни прояви на обществения животъ. И ако познанията върху тия явления се отличаватъ съ всички тия характерни особености, които характеризиратъ правото като практично-догматична, нормативна наука, ако познанията върху тия явления сѫ познания върху нормативното съотношение между фактични обстоятелства и правни послѣдици, пълното съдържание на които е познато като сѫществуващо въ дѣйствителностьта, или пъкъ като проектирано въ бѫдещето развитие на тая дѣйствителность, очевидно е, че и научнитѣ правни понятия, които внисатъ система, единство и простота въ тия познания, ще се отличаватъ съ сѫщитѣ тия характерни особености. Правнитѣ понятия сѫ понятия изъ дѣйствителностьта, за да субсумиратъ при приложението явления пакъ изъ дѣйствителностьта. Тѣ сѫ понятия на дѣйствуващата воля и визиратъ винаги бѫдещата проява на оная дѣйствителность, върху която реагира тая воля.[1])

[1]) Ср. *Sigwart* Logik II. S. 249. Wo wir handeln, stellen wir zuerst in Gedanken vorgebildeten Zustand unserer selbst oder anderer Dinge vor, auf welchen sich aus irgend einem Grunde unseres Wollens richtet.

Русе, февруари 1906 г.

Село Келифарево и манастиръ̀тъ му Св. Богородица.

Отъ **Йорданъ П. Георгиевъ.**

Описание. — Минало. — Сахатна кула. — Копринарство. — Управление. — Чорбаджии. — Данъци. — Салахори. — Метоси и училища. — Църква „Св. Архангелъ“. — Църква „Св. Богородица“. — Жители и материално положение. — Учебно дѣло. — Читалище. — Земледѣческо общество. — Крѣпостьта на царь Ивана Александъръ. — Разположение и разпрѣдѣление на Келифарския манастиръ. — Основание и възобновение. — Новата църква „Св. Димитрий“. — Старата църква „Св. Богородица“. — Манастирски старини. — Кондика. — Съставъ и материално състояние. — Манастиръ̀тъ на „Св. Теодосия“.

Село Келифарево е разположено на южния склонъ на единъ полѣгатъ спускъ $13^1/_2$ км. на югъ отъ Търново. Отъ основанието си и до днесъ това село не се е мѣстило, само че се е уголѣмило и разпрострѣло на сѣвероизтокъ. Хигиенически то е поставено доста добрѣ. Климатъ̀тъ му е приятенъ и мекъ, поради което е особено сгоденъ за слабогръди хора. По край селото минава единъ отъ притоцитѣ на Янтра, Бѣлица, която тамъ се нарича Келифарската рѣка. Тя извира отъ Трѣвненския балканъ и приима отначало Стара рѣка, която извира отъ сжщия балканъ, а като доближи до Келифарево приима рѣка Еньовица, която събира водитѣ си отъ Дебели-ръ̀тъ.

Кога е основано село Келифарево, не се знае; знае се само, че то е станало извѣстно въ врѣмето на царь Ивана Александъръ, който построилъ срѣщу него, задъ рѣката, една крѣпость, за развалинитѣ на която ще говоримъ по-нататъкъ. За пръвъ пжть Келифарево се споменува въ житието на св. Теодосия Търновски въ втората половина на XIV. вѣкъ; но въ това житие селото се нарича „кифаларево“, навѣрно, отъ гръцката дума κεφαλία, главатарь. Народното прѣдание изкарва сегашното название „Келифарево“ отъ името на дѣдо Келифира, за когото се разправя, че въ една голѣма чума, когато всичкитѣ селяни измрѣли, останалъ самъ той, и отъ неговитѣ потомци се заселило отново и постепенно селото и се

нарекло по името му Келифарево. А пъкъ турцитѣ наричали Келифарево „Дервентъ-кьой“, защото водѣло къмъ Хаинъ-боазския проходъ.

Село Келифарево е било въ миналитѣ врѣмена единъ видъ градецъ и още въ началото на 19-я вѣкъ се снабдило, както и съсѣднитѣ му селища Дрѣново, Трѣвна и Елена, съ камбана за часовникъ и съ часовна кула. Камбаната е била излѣна въ Габрово прѣзъ 1813 год., а сахатната кула, която стои и до сега въ селото, е била издигната, споредъ турския ѝ надписъ, прѣзъ 1235 г. отъ Хеджра[1]) отъ Хаджи Мустафа Зааде Ибрахимовъ. Послѣ синътъ на Х. Мустафа продалъ тая кула на селото за 1860 гр., та сахатътъ станалъ селски.

Прѣзъ миналитѣ робски врѣмена жителитѣ на Келифарево и на околнитѣ му селища се занимавали главно съ земледѣлие, лозарство и скотовъдство, но прѣселенитѣ въ него турци прѣнесли и копринарството, което станало прѣзъ 19-я вѣкъ едно отъ най-доходнитѣ занятия на жителитѣ, и то не само на Келифарчени, но и на селянитѣ отъ ближния балканъ. Копринарството е било най-развито къмъ половината на 19-я вѣкъ. Тогава въ Келифарево е имало до 40 долапа за точене на бюрюнджукъ. Тия долапи изкарвали въ благоприятни случаи до 1200 оки коприна, която се продавала срѣдньо по 300 гр. оката. На келифарскитѣ долапи идѣли да си точатъ пашкулитѣ и ближнитѣ балканджии. Особенъ турски чиновникъ, наречен гюмрюкчии, събиралъ данъка отъ коприната, която се точела въ селото. Той прибиралъ въ една особна маза бюрюнджука, до дѣто се източи, прѣтеглялъ го слѣдъ това и взималъ по 6 гр. на оката данъкъ.

Отъ падането ни подъ османцитѣ почти до танзимата (1840 г.), Келифарево е било административенъ центъръ на всичкитѣ села до балкана. Това се вижда отъ фюдютя (документъ за границитѣ на общината), въ който между махалитѣ на Келифарево е записанъ и днешниятъ градъ Трѣвна. Село Келифарево и подчиненитѣ му махали се управлявали до 1840 год. отъ наслѣдственъ бей, на когото давали данъци и работѣли безплатно. Конакътъ на бея се намиралъ на долния (източния) край на селото, дѣто сж били и частнитѣ му имоти. Слѣдъ унищожаването на феодалнитѣ правдини въ турското царство (1839 г.) беятъ продължавалъ да принуждава

[1]) Къмъ началото на 18 вѣкъ.

селянитѣ да му работятъ безплатно, затова чорбаджиитѣ Стоянъ Бабиноолу, Стоянъ Кокалана и Х. Трифонъ отишли въ Цариградъ и изпросили заповѣдь отъ правителството за вдигането му отъ селото. Тогава Келифарево и подчиненитѣ му махали почналъ да управлява единъ субашъ съ нѣколко сеймени. По-послѣ селото се сдобило и съ мюдюринъ, на когото помагалъ единъ чаушъ съ 12 заптии, но това траяло кратко врѣме. За да възстановятъ потъпканитѣ си отъ мюдюрина права, мѣстнитѣ чорбаджии издѣйствували прѣзъ 1864 год. прѣдъ дунавския валия Митхадъ-паша унищожението на мюдюрлюка, и Келифарево съ околнитѣ си махали си останало пакъ подъ управлението на единъ субашъ, и то чакъ до освобождението.

Прѣзъ всичкото врѣме на робството жителитѣ на Келифарево се дѣлѣли на 2 общини: християнска и мохамеданска. И двѣтѣ общини се управлявали отъ избрани чорбаджии подъ върховния надзоръ па мѣстния субашъ, който билъ всѣкога играчка и орждие на чорбаджиитѣ. Християнската община имала къмъ края на робството само въ Келифарево повече отъ 200 кѫщи. Къмъ нея се брояли и всички селяни отъ околнитѣ колиби. А мохамеданци е имало само въ Келифарево; тѣ брояли всичко 62 кѫщи турски и 60 кѫщи цигански.

Християнитѣ отъ Келифарската община избирали ежегодно по 2 души: единъ за чорбаджия, а другъ за неговъ помощникъ, за кабакчия. Чорбаджията прѣдставлявалъ и защищавалъ раята прѣдъ турскитѣ власти, а помощникътъ му, кабакчията, събиралъ данъцитѣ, и то, разбира се, само отъ християнитѣ. И двамата: и чорбаджията и кабакчията, давали поржчители прѣдъ властьта, че ще платятъ всичко, което не би могло да се събере отъ данъка или което би се изгубило. Ето защо, за да можали да събиратъ всичкитѣ данъци, а сѫщеврѣменно и да се награбятъ, чорбаджиитѣ изисквали отъ властьта да затваря всѣки християнинъ, който не си плащалъ данъка. Слѣдъ това самиятъ чорбаджия или нѣкой отъ неговитѣ прѣдшественици ставалъ на затворения поржчитель и плащалъ за него всичко, което той длъжалъ. Обаче, длъжникътъ се задължавалъ да се изплати слѣдъ опрѣдѣлено врѣме на освободителя си въ натура, като му давалъ жито, вино, коприна и други нѣща, които стрували въ сѫщность много повече, отколкото той длъжалъ. По такъвъ начинъ въ миналитѣ робски врѣмена, когато парите сѫ били рѣдкость, изплащането на данъцитѣ е било много съсипателно.

Главниятъ и най-тежкиятъ отъ данъцитѣ, които сж плащали нашитѣ дѣди прѣзъ всичкото врѣме на робството, е билъ военниятъ данъкъ, нареченъ харачъ. Харачътъ се е постоянно увеличавалъ, но въ Келифарево сж запомнили само послѣдното му повишение, споредъ което всѣки мжжъ отъ 14 год. нагорѣ плащалъ по 35 гр. годишно, а по-богатитѣ сж плащали „алие“ по 65 гр. Въ Келифарево старцитѣ сж запомнили, че едно врѣме обикалялъ всѣка година селата особенъ чиновникъ, нареченъ харачарь, който прѣглеждалъ израстналитѣ момчета, като имъ мѣрялъ вратоветѣ, главитѣ и височината, за да имъ опрѣдѣли възрастьта. Харачарьтъ налагалъ на 14-годишнитѣ пъленъ харачъ, а на 12-13-годишнитѣ — половинъ харачъ, слѣдъ което си заминавалъ, като оставялъ на мѣстния кабакчия да събира самъ тоя данъкъ.

Що се отнася до другитѣ данъци, то тѣ сж били до 19-я в. сравнително леки. Така до появяването на кърджалиитѣ жителитѣ на Келифарево и на подвластнитѣ му махали плащали само „хлѣбнина“, която се състояла въ туй, че всѣка кжща давала на селския бей по 1 крина жито, по 1 крина ечимикъ и по 3 кокошки. Данъкъ на виното нѣмало. Прѣзъ врѣмето на кърджалиитѣ и Османа Пазвантоолу данъци почти не се събирали, защото разбойницитѣ ограбвали всичко. А когато турското царство се поумирило и почнало да се реформира въ началото на 19-я вѣкъ, хлѣбнината била замѣстена съ десетъкъ на хранитѣ и на добитъка. Освѣнъ това, слѣдъ танзимата (1840 г.) турското правителство наложило и данъкъ на лозята, отначало по 3 гр., а скоро послѣ това прѣзъ 1849 год. по 6 гр. на дюлюмъ.

Когато било съобщено въ Келифарево, че данъкътъ на дюлюмъ лозе става 6 гроша, събрали се жителитѣ отъ цѣлия келифарски балканъ и потеглили на грамадни тълпи за Търново, за да протестиратъ. Къмъ тѣхъ се присъединили и много недоволници отъ дрѣновскитѣ села. Селянитѣ напълнили цѣлия градъ и поставили турскитѣ мѣстни власти въ много трудно положение. Най-послѣ отдѣлнитѣ тълпи се събрали вкупомъ подъ полицейския домъ и почнали да крещятъ, колкото можали, че не искатъ новия данъкъ. Тогава управительтъ на града билъ принуденъ да повика отъ митрополията владиката Неофитъ, за да ги смири. Неофитъ почналъ да говори на разбунтуванитѣ по турски и да ги склања да се разотидатъ, но тѣ почнали да му крещятъ отъ всѣкждѣ: „за тебе гиранътъ!“, съ което искали да му напомнятъ грозната сждба на прѣдшественика му Атанасия, който биде удавенъ прѣзъ 1848 г.

въ митрополитския гиранъ. Когато владиката не сполучилъ да прѣдума селянитѣ да си разотидатъ, излѣзълъ самиятъ управитель на града и почналъ да имъ прави хиляди обѣщания, та едвамъ привечерь тая огромна тълпа почнала да се разпръсва и да се възвръща къмъ балкана. Това масово движение на планинцитѣ стрѣснало властитѣ, и новиятъ данъкъ на лозята билъ намаленъ пакъ по 3 гр. на дюлюмъ.

Освѣнъ държавнитѣ даждия, които плащали, като турски раи, нашитѣ бащи и дѣди били принудени като подвластни на Цариградската вселенска патриаршия да плащатъ ежегодно и църковенъ данъкъ, който се опрѣдѣлялъ пакъ отъ турското правителство въ ферманитѣ и бератитѣ, които султанътъ давалъ на патриарха и на подчиненитѣ му владици. Обаче гръцкитѣ епископи, когато можали, налагали и повече. Църковниятъ данъкъ, наречень отъ народа „владищина“, е билъ въ половината на 19-я в. 12 гр. на вѣнчило. Народътъ често пъти се опиралъ и не искалъ да плаща владищината, обаче фанариотитѣ прибѣгвали въ такива случаи къмъ турскитѣ власти и си вземали насила онова, което имъ се падало. Но слѣдъ кримската война (1853—1856 г.), когато църковната борба е била въ Търново въ разгара си, Келифарево и подвластнитѣ му махали се опрѣли и не искали да платятъ на търновския митрополитъ нищо. Владиката поискалъ помощьта на властьта и търновскиятъ управитель повикалъ келифарскитѣ чорбаджии и ги заставялъ да събератъ отъ всѣка къща по 12 гроша; но чорбаджиитѣ, нагласени по-рано отъ влиятелния търновчанинъ Стефанъ Карагьозовъ, имали смѣлостьта да поискатъ отъ управителя записъ, отъ който да се вижда, че Келифарско дължи на владиката искананата сума. Такъвъ записъ, разбира се, нѣмало, и паритѣ останали несъбрани, защото самиятъ управитель нѣмалъ смѣлостьта, да употрѣби насилие. Тогава Неофитъ билъ принуденъ да влѣзе въ лични прѣговори съ келифарскитѣ чорбаджии, на които направилъ голѣма отстжпка, като се съгласилъ да вземе по 6 гр. на къща, намѣсто по 12 гр. Но и тоя намаленъ данъкъ билъ плащанъ отъ жителитѣ на Келифарско само нѣколко години, до като прѣзъ 1860 г. келифарчени заедно съ жителитѣ почти на цѣлата Търновска епархия прѣстанали да плащатъ каквато и да била владищина на фанариотитѣ.

Келифарево е било посѣщавано редовно на всѣки три години по веднажъ отъ търновскитѣ митрополити, при което тѣ служали литургия, светявали въ църквата и по къщата вода, четѣли надъ

гробоветѣ и въобще извършвали разни трѣби, за които взимали доста пари. Така при обиколката си, която правѣли и по другитѣ села, владицитѣ взимали отъ келифарската църква, само за дѣто служали, отъ 1000 до 1500 гр., а пъкъ отъ всѣки попъ взимали по 50 гр. Тия пари сж били единъ видъ извънреденъ данъкъ, който търновскитѣ митрополити събирали на всѣки 3 години отъ всички църкви и попове въ епархията си.

Когато дохождалъ „фенеръ-владика“ въ Келифарево, службата въ църква ставала по гръцки, но обикновено тамъ си четѣли и служали прѣзъ всичкото врѣме на робството по славянски. При богослужението владицитѣ държали всѣкога на народа рѣчи, но, разбира се, все по турски; защото гръцки никой не разбиралъ, а български фанариотитѣ нито знаяли, нито пъкъ искали да чуватъ.

Освѣнъ държавнитѣ и църковнитѣ даждия, нашитѣ бащи и дѣди били принуждавани прѣзъ всичкото врѣме на робството да извършватъ както на мѣстнитѣ бегове и спахии, така сжщо въ много случаи и на държавата, разни безплатни работи, извѣстни подъ името „ангария“, при която селянитѣ, не само че не получавали нищо, но и сами трѣбало да се хранятъ, а така сжщо да си хранятъ сами и добитъка. Най-тежка и най-опасна за живота е била държавната ангария, която се налагала на населението въ врѣме на война. Тя се състояла въ това, че всѣко село трѣбало да дава, освѣнъ извѣстно количество храна, още и извѣстно число кола и хора, наречени „салахори“, които да познаватъ пътищата, дѣто минавала войската, да прѣвозватъ товаритѣ ѝ и да копаятъ табии. Въ такива случаи всѣко село си разхвърляло новъ данъкъ и събранитѣ пари давало на салахоритѣ си, за да хранятъ себе си и добитъка си.

Келифарско е давало салахори почти за прѣзъ всички войни, които сж водили турцитѣ съ руситѣ. Най-много хора сж били вдигнати отъ селото прѣзъ кримската война и откарани въ Силистра, за да правятъ табии, но повечето отъ тѣхъ поради гладъ и болести се разбѣгали и се завърнали тайно по домоветѣ си. Въобще, понеже салахоритѣ трѣбало да работятъ съ мѣсеци на царщината, тѣ всѣки пътъ бѣгали единъ по единъ. Ония отъ тѣхъ, които властьта хващала, затваряла ги за по нѣколко мѣсеца въ Търново, а които можали да се прикриятъ поне 2-3 недѣли, никой не ги потръсвалъ. Най-тежка е била за Келифарево въ това отношение освободителната война. Тогава турскитѣ власти хванали по кжщята около 70 души, затворили ги въ конака и ги отвели слѣдъ това насила

въ Котелъ да правятъ табии. Сега турцитѣ за пръвъ и послѣденъ пѫть направили само едно улеснение на салахоритѣ, като ги хранили отъ общия казанъ.

Въ Келифарево е имало въ началото на 19-я вѣкъ три метоха, които сѫ принадлежали на келифарския манастиръ „Св. Богородица“ и на другитѣ ближни манастири. Обаче днесъ отъ тия метоси нѣма никаква слѣда. Монаситѣ отъ тия три метоха сѫ били първатѣ учители на келифарчени, които собствено пращали дѣцата си повече въ манастира „Св. Богородица“, дѣто е имало отколѣ келия, която се пълнѣла съ дѣца и отъ ближнитѣ колиби. Това се продължавало до 1826 год. Въ тая година било издигнато близу до построената по-послѣ църква „Св. Богородица“ нарочно здание за училище, въ което станалъ учитель попъ Генко, който знаялъ гръцки. Той е билъ първатъ редовенъ учитель въ Келифарево. Попъ Генко прѣподавалъ по келийната метода на 40-50 момчета. Всѣко момче плащало на учителя по 100 пари или по 3 гр. на мѣсецъ, а прѣзъ зимата всѣки ученикъ носѣлъ редовно и ежедневно по едно дърво за палене на училищната соба. Въпрѣки въведения по-рано въ търновско обичай: ученицитѣ да хранятъ на редъ, единъ слѣдъ други, даскала си, въ Келифарево не сѫ никога спазарявали учитель съ условие, да го хранятъ. Къмъ половината на 19-я вѣкъ въ келифарското училище сѫ даскалували нѣколко години наредъ, и то единъ слѣдъ други, Т. Шишковъ и П. Славейковъ, но и двамата сѫ прѣподавали пакъ по келийната метода. А кога е прѣнесена отъ Габрово и въведена въ Келифарево взаимноучителната метода, не се знае; навѣрно това ще да е станало слѣдъ кримската война, слѣдъ която образованието се бързо разшири въ учрѣдения наскоро дунавски вилаетъ.

Въ Келифарево има 2 църкви: „Св. Архангелъ“ и „Св. Богородица“.

Църквата „Св. Архангелъ“ е сѫществувала още въ врѣмето на търновското царство. За тая църква прѣданието разправя, че прѣзъ 1518 год., когато султанъ Селимъ заповѣдалъ, щото всички каменни храмове, даже и цариградскитѣ, да бѫдатъ прѣобърнати въ джамии, ходжата на селото, който билъ голѣмъ приятель на попа, му съобщилъ тайно царската заповѣдь. Тогава попътъ, за да спаси божия храмъ отъ опоганяване, събралъ скѫпоцѣнноститѣ му, запалилъ го слѣдъ това, а самъ избѣгалъ съ всички църковни принадлежности въ Влашко. По такъвъ начинъ църквата изгорѣла цѣла, а на мѣстото ѝ останалъ да стърчи само камъкътъ на прѣстола,

отъ вглъбнатината на който камъкъ старцитѣ ходѣли послѣ да събиратъ вода и да се мокрятъ за здраве. Едвамъ прѣзъ 1871 год. на мѣстото на тая църква е била издигната нова църква, която била наречена по името на старата пакъ „Св. Архангелъ".

Днешната църква „Св. Архангелъ" е висока и свѣтла, безъ фрески, послана съ плочи и украсена съ много простъ иконостасъ, безъ особени рѣзби. Като нова, тая църква нѣма почти никакви старини. Всичко, що е по-старо въ нея, е прѣнесено отъ църквата „Св. Богородица". Така отъ тамъ е прѣнесено едно старо славянско евангелие, печатано прѣзъ 1795 год. Това евангелие, споредъ забѣлѣжката на първия му листъ, е било въ Старо-Загорската църква „Св. Димитрий". Прѣзъ 1832 год. попъ Генко го купилъ за църквата „Св. Богородица" и отбѣлѣзалъ на края му: **попъ генчо колюкъ отъ село келифарево** 1832. Отъ тамъ е прѣнесенъ и единъ старъ октоихъ, въ който първиятъ келифарски учитель е отбѣлѣзалъ, че се е опопилъ на 1823 год. и че знаялъ гръцки. Най-послѣ отъ църквата „Св. Богородица" сж прѣнесени и голѣмитѣ свѣтилници, които стоятъ днесъ прѣдъ олтара на църквата „Св. Архангелъ", и които сж излѣни въ Келифарево отъ македонски майстори прѣзъ 1851 год.

Слѣдъ изгарянето на старата църква „Св. Архангелъ" прѣзъ 1518 год., келифарчени си построили една низка и малка, покрита съ дъски църквица, на име „Св. Богородица". Въ първата половина на 19-я вѣкъ тая църквица била съборена, а на мѣстото ѝ издигнали прѣзъ сжщата година нова църква, наречена пакъ „Св. Богородица", надъ вратата на която е отбѣлѣзана годината 1835, като дата на издигането ѝ. Тая църква се състои отъ 3 отдѣления: женско, мжжко, и олтаръ, и има 6 реда тронове. Вратитѣ ѝ сж направени много дебели и сж покрити съ пулове, а зидоветѣ ѝ сж сжщо много дебели и съ малки прозорчета, поради което църквата е всѣкога полумрачна.

Църквата „Св. Богородица" е сравнително низка, при всичко че е издигната надъ земята. Тя се подпира отъ 10 дебели дървени стълба и е послана съ доста груби плочи.

Най-старитѣ икони, направени за днешната църква „Св. Богородица", сж малки и сж отъ 1836 и 1837 г., а голѣмитѣ икони на иконостаса сж правени 3-4 години слѣдъ издигането на църквата. На тѣхъ сж отбѣлѣзани имената на трѣвненскитѣ зографи Петъръ Кръстьовъ Захариевичъ и Симеонъ Симеоновъ. Самиятъ иконостасъ

е изработенъ съ хубави рѣзби отъ орѣхово дърво, но само царскитѣ му двери сж позлатени.

Отъ скѫпоцѣнноститѣ, направени нарочно за днешната църква „Св. Богородица", за забѣлѣзване е само едно сравнително ново евангелие, което е дебело обковано съ сребро, и едната му страна е позлатена; обаче отъ старата, съборена прѣзъ 1835 г. църква, сж останали доста църковни принадлежности, отъ които за отбѣлѣзване сж слѣднитѣ:

Стара сребърна чаша за причастие, на която сж отбѣлѣзани само имената на подарителитѣ ѝ.

Звънецъ за олтара, на който, покрай имената на подарителитѣ му, се чете и годината 1816.

Голѣмъ старъ кръстъ, украсенъ съ сърма и съ разноцвѣтни камъни.

Единъ много старъ и много оригиналенъ полюлей, поставенъ сега въ женското отдѣление. Тоя полюлей е билъ направенъ отъ нѣкой си попъ Стоянъ. Той е изработенъ само отъ дърво и е украсенъ съ разноцвѣтни броеници вмѣсто висулки.

Голѣмо ржкописно евангелие, на послѣдната кора на което се чете, че го е подвързалъ даскалъ Стоянъ отъ Трѣвна за $2^1/_2$ гр.

Нѣколко голѣми икони, запазени сега въ женското отдѣление и украсени по края съ доста груби рѣзби. Тия икони сж стояли, по всѣка вѣроятность, на стария иконостасъ.

Нѣколко малки икони, запазени въ мжжкото отдѣление, на 3 отъ които има надписи и дати. Най-старата отъ тѣхъ е подарена отъ „ктиторъ петко" въ 1810 год., втората е отъ 1822 год., а третата — отъ 1823 год.

Най-послѣ отъ старата църква „Св. Богородица" сж останали и сж се запазили въ новата църква нѣколко печатни минеи отъ 1788 г., а това показва, че вече къмъ края на XVIII-я вѣкъ въ Келифарево взели да изоставятъ ржкописнитѣ църковни книги и да въвеждатъ вмѣсто тѣхъ печатни.

Келифарската община брои днесъ 700 кжщи, отъ които 678 въ Келифарево, а останалитѣ въ присъединенитѣ къмъ него селища, именно: въ Нацовци 12, въ Върлинка 5, въ Малчовци 4 и въ Келифарския манастиръ 1. Всичкитѣ жители на келифарската община сж 3190 души. Населението е, изобщо взето, българско. Само въ Келифарево има 4 кжщи турски и около 50 кжщи мохамедански цигани.

Поради малкото землище на келифарската община още въ турско врѣме храната на жителитѣ му не достигала, та тѣ били принуждавани да търсятъ прѣхраната си въ другитѣ по-плодородни турски земи. Така, мжжетѣ отивали да жънатъ въ Добруджа, а момитѣ, подъ ржководството и началството на особени драгомани — въ Романя (Тракия). Но понеже тия кярове не били достатъчни, то мнозина отъ мжжетѣ почнали още отъ прѣди 60 години да отиватъ въ Влашко, дѣто се занимавали отначало съ дюлгерлъкъ, а послѣ почнали да се занимаватъ и съ градинарство. Обаче отиване на цѣли тайфи (дружини) отъ келифарчени въ Влашко и въобще въ странство за печалба се започнало чакъ слѣдъ освобождението.

Днесъ населението отъ келифарската община се занимава главно съ земледѣлие, а отчасти и съ търговия, но повечето отъ мжжетѣ прѣкарватъ лѣтно врѣме далечъ отъ родното си мѣсто, въ Русия, въ Австро-Унгария, а най-вече въ Влашко, дѣто повече отъ 300 души обработватъ градини. А и въ самото Келифарево има доста градинари, които продаватъ произведенията си главно въ Габрово, а слѣдъ това въ Дрѣново и Трѣвна; обаче тия градинари се занимаватъ сжщеврѣменно и съ произвеждане на зърнени храни.

Освѣнъ съ земледѣлие и градинарство, келифарчени се занимаватъ и съ копринарство. Така прѣзъ 1901 г. е имало въ келифарската община 200 бубохранители, които сж изкарали 2000 кгр. пашкули по 2 л. и 40 ст. кгр. Това производство е било сравнително малко, защото прѣзъ нея година се появили разни болести у копринената буба.

Най-послѣ въ келифарската община има и 25 души, които се занимаватъ едноврѣменно съ кръчмарство и бакалство.

Материалното положение на келифарчени е много лошо. Надали има 50 души между тѣхъ безъ дългъ. Останалитѣ сж фиктивни собственици на имотитѣ си. Около 40 души отъ тѣхъ дължатъ на земледѣлческата каса, а другитѣ — на частни лихвари, които сж въ Келифарево твърдѣ много. Тия лихвари взематъ ужъ прѣдвидената въ закона лихва, а въ сжщность взематъ много повече, защото вписватъ въ записитѣ си обикновено една по-голѣма сума отъ тая, която сж дали. До кждѣ е достигнало материалното положение на жителитѣ отъ келифарската община, се вижда отъ това, че само прѣзъ 1901 г. сж били продавани имоти на 100 души за неизплатени дългове.

По материалната си западналость келифарската община не стои по-добрѣ отъ жителитѣ си. Тя има наистина единъ бюджетъ отъ 10.150 л., който заедно съ училищния налогъ прави 10.870 л.; но затова пъкъ длъжи 20.000 л., отъ които 3.000 л. на учителитѣ и 14.000 л. на разни бивши и настоящи служещи, а останалитѣ 3.000 л. — на частни лица. Общината има малко имоти, които ѝ докарватъ единъ съвсѣмъ незначителенъ доходъ. Тия имоти се състоятъ отъ 4 декара бахчи и 960 декара гора.

Учебното дѣло въ келифарската община е вървѣло слѣдъ освобождението сравнително добрѣ. Тамъ до скоро е имало трикласно училище, отъ което за сега е отворенъ само I-и кл. съ 25 момчета и 6 момичета; но затова пъкъ дѣцата въ основното училище се постепенно увеличаватъ и сж достигнали до 306, отъ които 164 ученици и 142 ученички.

Поради бързото увеличение на ученицитѣ прѣзъ 1891 год. е било издигнато въ Келифарево ново училище, снабдено съ обширенъ дворъ отъ 1000 кв. м., съ кладенецъ въ него и заградено съ зидъ и пармаклъкъ. Освѣнъ това новото училище е снабдено съ 1 разсадникъ отъ 1 декаръ и съ 2 училищни градини пакъ по 1 декаръ. Тия градини сж насѣяни съ културни растения и облагородени дръвчета, поради което сж повлияли доста много върху разработването на частнитѣ селски градини.

Келифарското училище има 2 библиотеки, учителска и ученическа. Първата е основана прѣзъ 1893 год. и има 313 номера, а втората — прѣзъ 1899 год. и има 144 номера.

Учителскиятъ персоналъ въ Келифарево се състои отъ 4 учители и 3 учителки, за подържането на които, както и за подържането на училищата въобще, общината харчи отъ скромния си бюджетъ почтената сума 4.800 лева, но при все това на бѣднитѣ ученици нѣма кой да помогне. Наистина училището има свои частни имоти, 60 декара гора, 16 декара пасбище и пасбището на „Града“, но тия имоти даватъ нищожни приходи; обаче и това, което тѣ даватъ, осиромашалото кметство го взима и го употрѣбява за всичко друго, но не и за подпомагане на бѣднитѣ ученици. Ето защо прѣзъ 1901 год. десеть бѣдни дѣца сж посѣщавали прѣзъ цѣлата учебна година училището, безъ да имать поне единъ учебникъ на ржка.

Слѣдъ освобождението въ Келифарево е било основано прѣзъ 1884 год. читалище „Надежда“, членоветѣ на което сж сега повече отъ 80. Това читалище има единъ скроменъ капиталъ отъ

1.000 л., и една порядъчна библиотека като за едно село. При това читалнята на читалището е много добрѣ наредена. Въ нея се получаватъ редовно 9 списания за възрастни, 3 списания дѣтски и десетина вѣстника.

За подържането и развитието на народното образование въ Келифарево е уредено едно вечерно училище, което трае прѣзъ цѣлия зименъ сезонъ и се посѣщава отъ доста слушатели. Вечерното училище се урежда отъ учителитѣ, а срѣдства за издържането му дава кметството.

Най-послѣ въ Келифарево има и едно земледѣлческо общество, което дава пари подъ лихва по 6%, и то само на ония селяни, които имать нужда да си купятъ ниви или земледѣлчески орждия. Това общество е основано прѣзъ 1897 год. и разполага за сега съ единъ малъкъ капиталъ отъ 1500 лева.

Срѣщу селото задъ рѣка Бѣлица и надвѣсена надъ нея се издига една голѣма трапезовидна височина, прилична на търновската „Трапезица“, особено когато се гледа откъмъ селото. Тая височина се казва „Градътъ“. Тя е 3 пати по-обширна отъ Трапезица, отгорѣ е почти равна, а отъ страни е отъ всѣкждѣ стръмна, особено надъ рѣката. Въ южната си часть „Градътъ“ има остатъци отъ старъ зидъ, широкъ до 1 м., а цѣлото му пространство отгорѣ е било до скоро покрито съ ниви, поради което мжчно може да се прослѣди, дали е имало тамъ нѣкога жилища.

Въ най-западната часть на „Града“, срѣщу селото и надъ самата рѣка, се намиратъ развалинитѣ на крѣпостьта на царь Ивана Александъръ. Тая крѣпость е заградена отъ своя страна съ стръмнини. Само на юго-истокъ тя се отдѣля отъ една по-голѣма издигнатина на „Града“ съ единъ грамаденъ ровъ, който има даже сега, слѣдъ толкова срутвания на камъни и пръсть въ него, 25 м. дължина, 8 м. ширина и 4 м. дълбочина. Крѣпостьта на Ив. Александъръ се постепенно навежда къмъ сѣверъ и се свръшва съ нѣколко метрова стръмнина, права като стѣна, надъ самата рѣка.

Тая крѣпость има една съвсѣмъ неправилна форма. Тя се започва съ една кула, която се е издигала въ южната, а сжщеврѣменно и най-високата ѝ часть. Кулата е 11 м. широка и 17 м. дълга. Отъ странитѣ ѝ излизатъ два зида, които се постепенно отдалечаватъ. Зидътъ, който върви отъ западъ край рѣката, е 127 м. дълъгъ, а източниятъ е 97 м. Сѣвернятъ пъкъ зидъ, който съединява надъ рѣката другитѣ два зида, е само 52 м. дълъгъ.

Крѣпостьта на Ив. Александъръ е тъй слабо направена, както сж направени и всичкитѣ ни многобройни крѣпости, развалинитѣ на които се виждатъ и до сега въ планинскитѣ клисури. Наистина зидъть на тая крѣпость е 1 м. и 30 см. широкъ, а въ основитѣ на кулата даже 2 м., но тоя зидъ е направенъ само отъ недѣлани камъни, празнинитѣ между които сж запълнени съ дребни камъчета и съ калъ.

Отъ крѣпостьта се вижда цѣлото село Келифарево и долината, която се намира между селото и прохода, който води прѣзъ келифарския манастиръ и Вонещата вода за Хаинъ-боазъ. За запазването на тоя именно проходъ трѣба да е била издигната и тая крѣпость, защото старинъть пѫть за прохода е минавалъ прѣзъ моста срѣщу крѣпостьта и край дѣсния брѣгъ на рѣката подъ самата крѣпость.

Четири км. на югъ отъ Келифарево, на западното подножие на една залѣсена височина, на дѣсния брѣгъ на рѣка Бѣлица, се издига свещената ограда на келифарския манастиръ „Св. Богородица“. Тоя манастиръ има форма на единъ неправиленъ четвероѫгълникъ и се състои отъ два двора, отъ които вѫтрѣшниятъ, около църквата, е дълъгъ 50 м. и широкъ около 40 м., а външниятъ, въ който стои добитъкътъ, е 40 м. дълъгъ и 30 м. широкъ. Манастиръть е заграденъ отъ всѣкждѣ съ високи каменни стѣни, а отчасти и съ сгради, въ които има 40 стаи, 2 мази, 1 дюкянъ и 1 огроменъ чардакъ.

Кога е основанъ днешниятъ манастиръ „Св. Богородица“, не се знае точно, обаче това, дѣто въ него има гръцки църковни печатни книги отъ 1586 год, и то съ разни славянски забѣлѣжки, показва, че въ XVI-я вѣкъ тоя манастиръ е вече сѫществувалъ. Въобще днешниятъ манастиръ „Св. Богородица“ е билъ издигнатъ слѣдъ падането ни подъ турцитѣ, които изгорили стария манастиръ на св. Теодосия. На мѣстото на сегашния манастиръ трѣба да е имало нѣкоя църквица или шкитъ отъ стария манастиръ Къмъ това ни навежда поне фактъть, дѣто даже задъ рѣката на едно много по-далечно разстояние отъ стария манастиръ се виждатъ и до сега въ нивитѣ основитѣ на една стара църква, правена съ хоросанъ и покрита отъ вѫтрѣ съ фрески.

Манастирската стара църква се казва „Св. Богородица“. Тя е била подновявана къмъ края на XVIII-я вѣкъ, при което монаситѣ сж употрѣбили като сграденъ материалъ даже и плочитѣ отъ манастирскитѣ гробища. Така на едно прозорче на тавана въ мжж-

кото отдѣление е зазидана една надгробна плоча, надписътъ на която може да се чете доста свободно отъ олтара. Най-горѣ на тая плоча личатъ съвсѣмъ ясно думитѣ: „пое҃мї ги҃ раба твоего келк҃ ѡпкѡ“, а най-долу е отбѣлѣзана датата „ѓ҃а҃ѱ҃ѵ҃в҃“.[1])

Въ врѣме на кърджалиитѣ въ края на XVIII-я и въ началото на XIX-я вѣкъ манастиръ̀тъ билъ ограбванъ и разрушаванъ отъ тия разбойници, та въ първата половина на XIX-я вѣкъ билъ отново възобновенъ, като пристроили къмъ старата църква нова и като издигнали днешната грамадна сграда край рѣката. Но прѣди да се изпроси за тая цѣль нужниятъ султански фермянъ, тогавашниятъ търновски митрополитъ далъ на егумена една пантахуса, съ която му разрѣшилъ да събира помощи за възобновлението на манастира. Най-отгорѣ на тая пантахуса е изобразено рождеството на св. Богородица, а отъ двѣтѣ страни на това изображение стоятъ образитѣ на св. Теодосия и на св. Хараламшя. Около срѣдньото изображение е написано съ едри букви слѣдньото:

✝ печатъ с҃тыа обителн рождества пресватыа в҃огородицы Келифаровскїа а҃ѡѳѕ года.[2])

А подъ о разитѣ стои въ пантахусата слѣднитъ текстъ:

Иже въ на҃шеа С҃тѣ҃йшїа митропо́лїи Те́рновскїа, ѡбрѣта́ющїисѧ касаби́ и се́ла Бг҃охрани́мыа, На҃ши ˆЄпи́тропи, всечестне́йшїи кани́рицы, Прєподо́бнїи ˆІеромонасн, Бл҃аговѣ́йнїи Сщє́нницы, Почте́нніи хаџи́, хри́стнїи Ста́рцы и хорбаџи́ ˆИ є҃пи́тропи цркѡ́внїи, ˆИ про́чїи вси Благослове́нніи христїа́ны, Любе́зная ѻ҃ Гд҃е ѹ҃да на҃шемъ Сми́ре́нїю, Благода́ть, и҃ ми́ръ, да и҃ма́те, ѡ҃ Гд҃а Бг҃а вседержи́теля, и҃ ѡ҃ пре҃ч҃тыа ˆЄгѡ҃ ѥ҃тери, пре҃стыа Бц҃ы, и҃ ѡ҃ на҃съ, ѥ҃тка, и҃ благослове́нїе, и҃ проще́нїе, Сїе да е҃ст҃ ке́домо всѣ́мъ вамъ ѡ҃ѵ҃кѡ, ѡ҃бре҃та́ется въ терно́вска каза́ Монастыръ Хра́мъ рождества пре҃стыа вл҃ци на҃шеа Бц҃ы и при҃сно дѣ́вы мари́и именуе́мый Килифа́ровскїи и҃ ради вре́менїи зданне́нїе и҃ спа́дна и са҃съ гѹле́мо Предстоа́нїе са́ кнкерни́сва, и҃ вле́зе въ гѹле́мъ бо́ръ и҃ тегота́ и҃ ѳ҃ ве́тхото вре́мя обветша, и҃ и҃сками дагѡ̀ напра́вным, ˆАми҃ немо́жнмъ безпо́мощи православ́нихъ христїа́нъ, Сегѡ̀ ра́ди и҃ дадо́хми всѧ́кѹю власть всепречестне́йшемѹ ˆАрхимандри́ту и҃ їгѹ́мену ˆОц҃ѹ҃ Ѳеодори́ту: не козбра́нно и҃ безнѹ́жно, посѣ́кала сщє́нная наша ˆЄпархїа митропо́лїи терно́вскїа, по касабы́те, и҃ по села́та: Да и҃ма власть да хо́ди, и҃ да посѣ́ла, со́съ та́зе Пантахѹ́за, Монастырскнте хо́ра Дѹхо́внцы и҃ когѡ̀то и҃зко́ли, зара́дъ Монастыро́тъ, зара́дъ ми́лостнни къ вѣ́-

[1]) 1792.
[2]) 1836.

шнимъ всепроуѣстностамъ да гѝ прнѣмете, и да подарѝте, кой какóто мóже всáкъ спротѝ снлата сѝ, кóй Парѳсíа, кóй Сарандáръ, кóй проскомндїа, кóй литургíа, за рáди спасéнїе дшн вáши, за нѐ мнлостнвна Бгоугóдное и Бгопрїáтное ѐсть дѣло, и ѿ всѣ добродѣтели дшеспасѝтелное и полéзное, ѐсть защо и мнóжество грѣхóвъ покрнвáетъ, и прощáетъ, нбо кóйто дáва на монастырѝте, и на г҃ркóвното на сáмаго Гд҃а дáва: за нѐ и всѝхъ мѣстехъ прѣстóе и прѣпрослáвленное, нмя Бжїе, слáвословятса и поунтáетса, и всáкій днь, безкрóвная жéртва прнносѝтса, ѿмнлующихъ и помагáющнхъ, Сты́мъ монастырéмъ Тáко и вíе любомнлостнвїе православнїе христїани, да стáнете нóвїе ктѝторн на стóю ѻбы́тель Келифáровскую, и да подарѝте мнлостнвна; и да са подкáнете ѐдннъ дрýгїй да помóгнатъ, на монастыръ стїа Бг҃ы: и всáкъ дáвшій мнлостнвнх да напѝше своéто нмя, да бýде ктѝторъ нóвъ, и да споменýнатса вѣчнѡ, кáкоже и прéжде бывшїн, ктѝторн, и прнлóжнвкн, и Гд҃ь, Бг҃ъ Їнсъ, Хр҃съ и прсучнстая Є҆гѡ Мáтеръ, да вознспóслетъ благодáтїю своéю, вáмъ богáтую Мнлость, Свою, ѿ нѐ нстощнмаго сокрóвница своегѡ, и да благословнтъ чáда вáша, и да умножѝтъ нмéнїе вáше, мнóгѡ, и нзобнлїе мнóгѡ, и да подарѝтъ вáсъ, благáя Ѳ҆враáма, и Ѳ҆саáка и Їáкова, Ѳ҆ въ бýдущїн вѣкн да сподóбнтъ вáсъ на вѣсконéчное небéсное цр҃тво, и благодáть Гд҃а, Бг҃а и спáса нáшегѡ Їнсá Хр҃ста сóсъ нáша молѝтва да пробýдн

Со всѣмн вáмн Ѧмннь.

Слѣдва гръцкиятъ подписъ на митрополита Иларнона.

Слѣдъ като събрали нужнитѣ срѣдства, монаситѣ се сдобили прѣзъ 1840 год. съ една запазена до сега буйрултия (указъ), съ която се позволявало възстановяването на църквата на старото ѝ мѣсто, като се опрѣдѣля точно дължината, широчината и височината ѝ, и като се заповѣдва, да не се направи нито единъ пръстъ повече или по-малко. А нѣколко мѣсеца сдѣдъ това прѣзъ 1841 г. се получилъ и специаленъ запазенъ сжщо ферманъ, съ който се разрѣшава да се поднови западналиятъ манастиръ, по молбата на келифарчени и на жителитѣ отъ околнитѣ селища.

Манастирската църква е правожгълна, съ малко и слабо издадено кубе. Тя е $22\frac{1}{2}$ м. дълга, $11\frac{1}{2}$ м. широка и около 6 м. висока. Подъ нейния покривъ се намиратъ новата църква „Св. Димитрий“, параклисътъ „Св. Теодосий и Св. Ив. Рилски“ и старата църква „Св. Богородица“.

Новата църква и параклисътъ сж построени прѣзъ 1842 г. на мѣстото на женското отдѣление и на притвора на старата църква.

Новата църква се състои отъ 3 отдѣления: олтаръ, мѫжко и женско отдѣление, — Послѣднитѣ двѣ отдѣления имать помежду си кафезъ (решетка). Въ нея за забѣлѣзване е иконостасътъ, който е изработенъ съ красиви и позлатени най-горѣ рѣзби. Иконитѣ на иконостаса сѫ правени наскоро слѣдъ издигането на църквата прѣзъ 1843 г. отъ разни трѣвненски майстори, между които личи най-много името на Йонка П. Витановичъ. А кубето на църквата е покрито съ фрески прѣзъ 1845 год. Доста красиви сѫ по направата си чашата за причастие и нейнията дискосъ отъ 1844 год., както и новото евангелие, печатано прѣзъ 1867 г. въ Виена и обковано съ сребро.

Кандилата на новата църква сѫ правени наскоро слѣдъ издигането ѝ. Най-старото отъ тѣхъ е отъ 1844 год. То стои прѣдъ иконата на св. Троица.

Отъ лѣва страна на олтара се издига параклисътъ, въ който се намиратъ между другитѣ икони и образитѣ на св. Теодосия и на св. Ив. Рилски, изработени прѣзъ 1842 год.

Въ новата църква се намиратъ нѣкои важни нѣща, прѣнесени отъ старата църква. Отъ тѣхъ най-интересни сѫ слѣднитѣ:

Стара иконичка „Рождество Пр. Богородици“, на долния край на която е изобразена селянка съ сукманъ, съ куланъ и съ интеши, седнала прѣдъ една забита фурка да преде кждѣля.

Икона „Св. Богородица“, поставена въ олтара. На нея е отбѣлѣзана годината ѯ҃ѻ҃ѯ҃ѳ.[1])

Малка икона „Св. Марина и св. Никола“, поставена отъ дѣсна страна въ женското отдѣление. На гърба на тая икона личи датата сєнє ѯ҃ѻ҃л.[2])

Най-послѣ въ олтара на прѣстола сѫ поставени два кръста, отъ които единиятъ носи датата 1830 год., а другиятъ, който изглежда по-старъ, нѣма ни дата, ни надписъ.

Въ параклиса има сѫщо запазени отъ старата църква една малка икона „Св. Богородица“ и единъ дискосъ. Иконата е захвърлена като непотрѣбна въ олтара. На нея е отбѣлѣзана годината 1816. А дискосътъ стои и до сега на прангара. На него се чете слѣдниятъ надписъ:

† Да сѧ знай тѳзи диско хаджаго димѵ наст . . . . вца ѻ҃ каглюкіи сннє ѯ҃ѱ҃п.[3])

---

[1]) 1829 г.
[2]) 1830 г.
[3]) 1780 г.

Новата църква е прикрѣпена съ олтара си до старата, отъ която сж останали олтарътъ и мждото отдѣление. Тия остатъци отъ старата църква сж покрити съ фрески, отъ които по-горнитѣ иматъ само гръцки надписи, а по-долнитѣ — български. Това нѣщо, както и фактътъ, че църквата има само една мазанка, показва, че сградата ѝ не е правена въ врѣмето на старото ни царство, а е ѝздигната по-късно слѣдъ падането ни подъ турцитѣ.

Старини въ старата църква почти нѣма, защото повечето отъ принадлежноститѣ ѝ сж отчасти разграбени, отчасти прѣнесени въ новата църква, а отчасти и запазени въ келията на егуменитѣ. Сега на иконостаса на старата църква има двѣ малки икони отъ 1788 и отъ 1790 год. Първата прѣдставлява влизането на Христа въ Иерусалимъ, а втората — рождеството на Св. Богородица. Освѣнъ това между книгитѣ, захвърлени въ една фирида на олтара, има единъ доста разпокжсанъ ржкописенъ псалтиръ и нѣколко гръцки минеи съ незначителни гръцки бѣлѣжки. При една отъ тия забѣлѣжки, написана на първия листъ на септемврийския миней, е отбѣлѣзана годината 1728.

Въ егуменската келия се съхраняватъ разни манастирски старини, между които и много стари книги. Отъ тия книги за отбѣлѣзване сж слѣднитѣ:

Ржкописенъ псалтиръ, написанъ на дебела хартия.

Гръцко евангелие, печатано прѣзъ 1586 год. На края на това евангелие е написано по славянски, да е проклетъ отъ 318 никейски светци и отъ другитѣ светии оня, който го усвои. Слѣдъ това, пакъ по славянски, има двѣ забѣлѣжки, отъ които едната е отъ подвързача на книгата, но и двѣтѣ сж полускжсани, поради което изцѣло не могатъ да се прочетатъ. Въ забѣлѣжката на подвързача се чете между другото и името на султанъ Мустафа. А отъ страна на втората забѣлѣжка е записано името „попъ лефтеръ“ и годината ,а҂ѱпд.[1])

Освѣнъ старото гръцко евангелие въ егуменската стая има още и много други запазени гръцки книги, повечето отъ които сж донасяли набожнитѣ поклонници отъ Иерусалимъ и сж ги подарявали на манастира. Отъ тия книги по-интересенъ е единъ, печатанъ прѣзъ 1807 год., проскинитарионъ. Той е пъленъ съ картини отъ църковната история, а на първия му листъ стои слѣдната забѣлѣжка:

[1]) 1784 г.

„Дасѧ знай когатѵсн додѣха хаџиите ѿ Їерѵсалимъ на мѣсица маїа на ді день ѧѿѳѧѕ лѣта[1]) ѿ христа и донесоха тази книга ѿ тамъ амиинъ".

Голѣма печатна сбирка отъ разни молитви, сръбска редакция. На послѣднята кора на тая книга подарителъ ѝ е отбѣлѣзалъ годината ѧѯсгі.[2]) Обаче тая книга трѣба да е прѣнесена въ манастира по-късно, а ще да е била подарена отначало на нѣкоя сръбска църква. Това се вижда отъ надписа на подарителя ѝ, който нарича себе си и майка си съ чисто сръбскитѣ имена Милошъ и Станица.

Едно турско продавателно писмо, писано въ 1250 год. отъ Хеджра. Въ него се поменува, че прѣзъ 1248 год. е билъ войвода Х. Мехмедъ ага, а въ 1250 г. е билъ каймакамъ Абдуллахъ Меджитъ ефенди. Отъ това се вижда, че войводството въ Търново е траило до 1839, а може би и до 1840 год., и че послѣдниятъ търновски войвода е билъ Мехмедъ ага.

Славянска литургия, печатана въ 1736 год. Съ нея се е сдобилъ манастирътъ чакъ прѣзъ 1834 год., както гласи слѣднята забѣлѣжка, написана на послѣднята кора на тая книга отъ бждещия егуменъ Теодосия.

„Сїа книга казваса лютюрга имаа ѳеодосна єродаконъ зелъа ѿ акакна єросхимонаха московица за гроша 30 въ лето ѧѿѳлд".[3])

„Това саписа въ ѧѿѳлн[4]) тогаси имса дади благословѣнне дла унта ѿ владиката митрополита панарета сирєчъ станахъ диаконъ мѣ ѡктомрна 11 день".

Старо славянско печатно евангелие, на края на което е записана годината 1822.

Най-старият български прѣводъ на евангелието, направенъ още прѣзъ 1828 год. отъ Петра Сапуновъ.

Общо житие за мѣсецъ августъ, между многото забѣлѣжки въ което за падане на градъ, за наводнение и др. такива, четемъ и слѣднята:

„Въ лето 1846 маїа 15 день въ срада на ѡсемъ сахате и половина, възлезе султанъ абдулъ межитъ въ търново, сасъ големъ салтанатъ".

Обаче най-цѣнни отъ книгитѣ, запазени въ егуменската келия, сж два подвързани наедно ржкописи, именно оригиналниятъ текстъ на службата на св. Теодосия и прѣписъ отъ житието му, напра-

[1]) 1836 г. [2]) 7213 т. е. 1705 г. отъ Р. Хр. [3]) 1834 г. [4]) 1838 г.

вени въ Рилския монастиръ. Службата на св. Теодосия е съчинена отъ иеросхимонахъ Спиридона, а житието му е само прѣписано отъ сѫщия, но е съчинено, както е извѣстно, отъ съученика на св. Теодосия, отъ цариградския патриархъ Калиста, и още на врѣмето си е било прѣведено на славянски. Какъ сѫ попаднали тия два ржкописа въ келифарския манастиръ и кой ги е донесълъ, се вижда отъ слѣднята бѣлѣжка, която намираме на края имъ:

Сїа книга глаголемаа житїе и служба стаго преподобнаго ѻц҃а нашего Ѳеодосїа Ѳерновскаго принесохъ ѿ монастиръ стаго ѻц҃а Їѡа҃нна рилскаго во епархы терновскїа и ѻтечествка нашего: болгарскаго: гаврїилъ іеромонахъ меншы во монастирехъ и братїа всемъ таксноть терновскїи и ѻкресны его села

:клето: ѕѧѡ҃її : мартъ: а҃:"[1])

Двата ржкописа: службата и житието на св. Теодосия, се прѣдшествуватъ отъ едно прѣдисловие, въ което иеросхимонахъ Спиридонъ, слѣдъ като излага съвсѣмъ накратко живота на св. Теодосия, пише слѣднитѣ редове:

Ѡ҃удивителна кѣщь ѡбрѣтаѣтсѧ здѣсь: какѡ грѣки иноплеменн сѫще прїале сегѡ̀ прѣпбнагѡ во стыхъ; болгариже ѣдноплеменнн сѫще въ завкенїю предале: и памать ємѹ несотворнле: ѡ̀ тма! ѡ̀ слѣпота̀ болгарскаа! и како можна таковагѡ бгодѣтела въ закенїю предати и памать ємѹ несотворити: а҃ще ли ѻнъ вторый кратъ Болгарїю просвѣтилъ, Ѥресѡвъ прогналъ, и вѣрѹ ѡ҃тверднлъ православїе насадилъ: иже и до днесъ нерѹшимо стоитсѧ молитвами егѡ̀; мнѣ мнитсѧ какѡ достоинъ ѣстъ равноапостолскѹю ѹѣсть дати, и памать творити: и не тоуїю монастырь той ѝдѣже ѻнъ постилсѧ; но и всѧ̀ ѡ҃ Болгарїа должна ѣсть памать творити, и поутати его̀.

Тѣмже а҃зъ видѣвше таковое безумїе, дерзнѹхомъ и сотворихо ємѹ̀ достойнѹю памати служѕ҃: и а҃ще кто̀ ѡбращетсѧ бгоутецъ да творитъ ємѹ̀ памать, и мнюѡ̀ какѡ не хотще бѹдетъ трѹдъ егѡ̀:

Спѹридѡнъ іеросхимонахъ:

Най-послѣ между книгитѣ запазени въ егуменската келия е и манастирската кондика, въ началото на която четемъ:

„**Въ лѣто ѕѧѡ҃і**[2]) **пое а҃рхїмандрїтъ Ѳеодѡритъ монастырать келефарски прѣстыа ѣцы, сасъ послѣдните нещя**".

Слѣдъ това сѫ изложени едно слѣдъ друго манастирскитѣ принадлежности и смѣткитѣ за прѣзъ разнитѣ години. Въ началото

[1]) 1 мартъ 1817 год. [2]) 1813 г.

на кондиката всичко е писано едновременно и по гръцки и по български, по-нататъкъ — само по гръцки, а най-послѣ — само по български.

Смѣткитѣ на манастира сж завѣрявани въ кондиката не само отъ търновския митрополитъ, но и отъ келифарскитѣ чорбаджии.

Своята кондика манастиръть е получилъ отъ търновската митрополия прѣзъ 1823 г., когато сж били дадени такива кондики на всички църкви и манастири въ търновската епархия. Това се потвърждава отъ бѣлѣжката на подвързача ѝ, която гласи:

„Сїе тефтєрь монастирцки повезахгъ при архиепископа Їлаpїѡна при архимандрита ѳєѡдѡра азь ѡкалии гєнгъ колюфъ ѳ село келифарюкъ єєнє ґлѡкг“.[1])

Освѣнъ манастирскитѣ принадлежности и приходо-разходи, въ кондиката сж отбѣлѣзани и разнитѣ подаръци и завѣщания на благочестивитѣ християни, каквото е напр. слѣдното:

„лѣто ґлѡкє[2]) ѝца септєврнє уєсло їа дадѣ стамѣ сторї какофъ стокатаси на монастирє задошета си алла ша мѣ тєгли харца архїмандрїтъ Ѳєѡдорїть ѳ монастира доден жївь дадо стамо послє стоката цю останї сатан монастїрцка като са престанї.

Келифарскиятъ манастиръ се управлява отъ егуменъ иеромонахъ Самуила и има 7 монаси, 3 послушници и 5 слуги. Материалното състояние на манастира е срѣдньо. Той притежава 970 декара нивя, 360 декара гора, 50 дюлюма лозя, отъ които само 7 се обработватъ, 95 овце, 50 агнета, 14 кози, 15 ярета, 3 чифта волове, 3 крави, 4 даначета и 2 коня. Освѣнъ това манастиръть притежава и едно здание съ 3 дюкяна въ Търново. Отъ тия имоти, както и отъ църквата си, келифарскиятъ манастиръ има единъ доходъ отъ 7000 лева, колкото е приблизително и разходътъ му.

Източно отъ манастира надъ самия него се намиратъ на една доста голѣма височина развалинитѣ на стария келифарски манастиръ „Св. Богородица“, основанъ къмъ половината на 14-я вѣкъ отъ прѣподобния Теодосий търновски, а ограбенъ и разрушенъ въ края на сжщия вѣкъ отъ турцитѣ.

Височината, върху която се намиратъ тия развалини, е наведена къмъ рѣката, т. е. къмъ днешния манастиръ, и е покрита съ гъста и мжчно проходима гора. Най-горната часть на тая височина е била заградена съ единъ грамаденъ зидъ, основитѣ на който се виждатъ на всѣкждѣ. Тоя зидъ е правъ само отъ изтокъ и сѣверъ. Източната стѣна е 165 м. дълга, а сѣверната 157½ м. Отъ къмъ за-

[1]) 1823 г. [2]) 1825 г. 11 септ.

падъ пѫтѣ и отъ къмъ югъ зидътъ се изкривява, споредъ мѣстото, прѣзъ което минава, и заима една дължина отъ 240 метра. Почти успоредно на източния зидъ минава прѣзъ срѣдата на заграденото пространство другъ зидъ. Тъй щото цѣлото заградено пространство се е състояло отъ двѣ слѣпени укрѣпления: сѫщинска крѣпость, която има форма на единъ разкривенъ четверожгълникъ и манастирско укрѣпление, което има форма на единъ съвсѣмъ неправиленъ многожгълникъ. Въ послѣдното укрѣпление се намиратъ развалинитѣ на нѣколко сгради, въ които има тухли и парчета отъ варь, покрити съ живописъ.

Сѫщинската крѣпость, която заима сѣвероизточната, а сѫщеврѣменно и по-голѣмата часть отъ цѣлото укрѣпление е правена слѣдъ издигането на манастира отъ царь Ивана Александъръ, за да иматъ защита монаситѣ въ случай на нападение. Въ нея има сѫщо развалини на нѣколко сгради, но въ тия развалини не се вижда нито варь, нито фреска. — Навѣрно ще да сѫ били жилища на стражитѣ, които сѫ пазѣли манастира.

Прѣзъ сѫщинската крѣпость минава единъ старъ и широкъ пѫть за кола, а на четиритѣхъ главни ѫгла на цѣлото укрѣпление се намиратъ развалинитѣ на 4 кули. Освѣнъ тѣхъ къмъ срѣдата на напрѣчната стѣна тъкмо срѣщу развалинитѣ на старата църква се е издигала и още една кула. Развалинитѣ на най-важната и най-голѣмата кула се намиратъ на сѣвероизточната часть на сѫщинската крѣпость, дѣто мѣстото е най-високо въ цѣлото укрѣпление. Тая кула е служила главно за наблюдение, защото прѣдъ нея се открива едно широко пространство къмъ сѣверъ; така, отъ нея се вижда Келифарево, пѫтьтъ отъ Келифарево за манастира, а даже и часть отъ горнитѣ махали на Търново.

Стѣнитѣ, които сѫ заграждали манастирскитѣ сгради, и самата крѣпость сѫ били издигнати все надъ стръмнини. Само мѣстото при наблюдателната кула е било сгодно за нападане, защото надъ него се издига една по-висока полуостровообразна височина; но между тая височина и кулата е билъ изкопанъ още на врѣмето си единъ голѣмъ ровъ, който има сега една дължина само отъ 4 метра. Зидътъ на всичкитѣ стѣни и въ двѣтѣ укрѣпления е широкъ 1 метъръ. Той е сухъ зидъ, правенъ отъ недѣлани и дѣлани камъни, но безъ тухли и безъ хоросанъ, почти така, както е направена и крѣпостьта на Ивана Александъръ срѣщу Келифарево.

София, 11/I 1904 год.

Единъ новъ пеперуденъ вариететъ за България.

Отъ Ал. К. Дрѣновски.

Aporia crataegi L. var. Augusta Trt.

(Овощна пеперуда).

Този новъ за науката var., непознатъ до сега въ България, е билъ открить за пръвъ пжть отъ Conte Comm. Emilio Turati на о-въ Сицилия прѣзъ 1904 год. Публикувалъ го е въ списанието Il Naturalista Siciliano, Anno XVIII, № 2—3, 1905 г., дѣто той дава неговата първа диагноза и подробно описание на ♂ и ♀ екз. отъ този var. въ сравнение съ сжщитѣ отъ вида. Послѣднята гласи така: „macula cellulari nigra, costis nigris late in margine externo desinentibus".

Споредъ автора на този var., послѣдниятъ напомня на пръвъ погледъ вида Hippia Brem. по чернитѣ краища на крилѣтѣ си, а сжщо и неговия var. Kreitneri Frr. поради черното пятно, което затваря централната, дисковидалната клѣтка по прѣднитѣ крилѣ. Тѣзи форми сж познати до сега само отъ източна Азия (Китай, Монголия и Амуръ). Conte Comm. E. Turati казва, че прѣзъ ноември м. 1904 год. въ Berliner Entomol. Verein г. Rey е забѣлѣзалъ за подобна една тъмна crataegi L. съ широки пепеляви жилки по крилѣтѣ, както и г. D-r Nissen за друга отъ Алжиръ, която имала едно черно пятно по прѣднитѣ крилѣ и по-тънки жилки по сжщитѣ.

Но на 20 май тази година азъ можахъ да забѣлѣжа въ София единъ тъменъ ♂ екз. отъ този видъ, който много ми напомняше въпросния var. Като си припомнихъ, че подобенъ var. до сега никога не съмъ срѣщалъ, а сжщо и не е билъ даденъ отъ другъ нѣкой изслѣдователь чужденецъ за пеперудната фауна на България и съсѣднитѣ ѝ страни, силно се заинтересувахъ за тази форма и се опитахъ да провѣря, дали не се срѣща и у насъ. По тази причина започнахъ старателно и систематично всѣки день да събирамъ многобройни материяли отъ тази обикновена овощна пепе-

руда и прѣзъ врѣмето отъ 20 май до 5 юния с. г. можахъ да се снабдя съ около 500 екз., между които открихъ и такива тъмни и красиви екз., които напълно отговарятъ на var. Augusta Trt., съ което послѣдниятъ се установи като срѣщащъ се и въ България.

Всичкитѣ си събрани материяли отъ послѣдния ще изложа по-долѣ съ характернитѣ имъ особености и отклонения.

Мжжкитѣ екз. се срѣщатъ много по-начесто отъ ♀, както и въ разни прѣходни свързващи членове между основната форма на вида и типичния var. Сжщинскиятъ видъ се много рѣдко срѣща, както и крайнитѣ, най-силно прѣдставени форми на var., а най-често се срѣщатъ тъмнитѣ екз. много близки до сжщия.

Прѣднитѣ имъ крилѣ сж дълги отъ 24 мм. до 36 мм., а най-често 32 мм.

Люспитѣ по крилѣтѣ сж боядисани въ бѣла, слабо зеленикава, боя и сж разположени на гжсто, като се и отчасти припокриватъ, съ което правятъ крилѣтѣ съвсѣмъ непрозрачни, както е това и при ♂ на вида.

По страничния тѣсенъ ржбъ на прѣднитѣ крилѣ се появяватъ силно развити само черни люспички, вмѣсто бѣли, които сж подребни, по-тѣсни и разположени много по-нарѣдко по между си, отъ колкото бѣлитѣ. Тѣ заиматъ най-широко мѣсто около жилкитѣ по крилѣтѣ до самия ржбъ, като образуватъ тамъ едни равнобедрени трижгълници, основата на които е самиятъ ржбъ, а височинитѣ — жилкитѣ. Най-често тѣ не сж съвсѣмъ изолирани единъ отъ другъ, а съ основитѣ си се допиратъ, като въ най-тъмнитѣ ♂ екз. послѣднитѣ се и отчасти сливатъ и образуватъ покрай ржба цѣла непрѣкжсната, едномилиметрова, черна линия. Послѣднята, като започва отъ долния външенъ жгълъ на прѣдн. крилѣ, протака се до апикалния имъ край, извива се покрай самия прѣденъ ржбъ на сжщитѣ кр. навжтрѣ къмъ корена на крилото и се свръшва до жилката II_3. Освѣнъ това, въ нѣколко най-тъмни екз., апикалниятъ край на пр. кр., между жилкитѣ II_4 и II_5, е съвършено изпълненъ съ черни люспички, между които не се забѣлѣзва даже и слѣда отъ бѣлитѣ люспи на сжщото мѣсто въ вида.

Бедрата въ споменатитѣ черни трижгълници по пр. кр. не сж прави линии, а огънати навжтрѣ къмъ жилкитѣ, и съ това тѣзи △-ци стават по-дълги, а върховетѣ имъ се протакатъ въ много екз. до срѣдата на жилкитѣ. Послѣднитѣ и тия на централната клѣтка, особено отъ долнята страна на пр. кр., сж нашироко покрити съ черни люспички, като съ това въ типичнитѣ екз. отъ

var. се получватъ по крилѣтѣ имъ черни нивички и до 0·8 мм. широки. Въ заднитѣ крилѣ пъкъ сѫщитѣ △-ци сѫ по-слабо развити, а въ нѣкои екз. тѣ сѫ едвамъ прѣдставени като кѫси, малки, отдѣлени едно отъ друго, триѫгълничета. Най-силно сѫ развити по прѣдния страниченъ ржбъ на сѫщитѣ кр., кждѣто се въ основитѣ си и отчасти допиратъ.

Върху страничния тѣсенъ ржбъ на централната, дискоидална клѣтка по прѣднитѣ кр. въ вида, има едно дълго тѣсно 0·25—0·5 мм. черно, слабо прѣчупено по срѣдата си пятно, което тукъ въ ♂ екз. отъ var. е много по-силно развито и по-нашироко, до 1—2 мм., покрито съ много и черни, по-нарѣдко поставени, люспички. При нѣкои тъмни екз. тѣ сѫ разположени и върху бѣлитѣ люспи около това пятно и придаватъ на послѣдното видъ като да е напрашено съ сажди. Освѣнъ това, по долнята страна на заднитѣ крилѣ въ нѣкои не много тъмни екз., измежду бѣлитѣ нагѫсто разположени люспички има разпръснати и такива черни, които сѫ най-силно развити по срѣдата на сѫщитѣ около централната клѣтка и образуватъ една широка, неостро ограничена, сива, напрѣчна връзка, успоредна съ външния ржбъ на кр., а между основитѣ, коренитѣ, особено на жилкитѣ IV_2 и V въ сѫщитѣ крилѣ тия черни люспи сѫ до толкова нагѫсто разположени, че образуватъ тамъ една черна продълговата сѣнка, която се постепенно разсвѣтлява къмъ срѣдата на сѫщитѣ жилки.

Женскитѣ екземпляри се по-рѣдко забѣлѣзватъ да хвъркатъ, и при съвършено чиститѣ люспичкитѣ по прѣднитѣ крилѣ сѫ по-нарѣдко поставени, и то именно подъ дискоидалната клѣтка и въ страна отъ нея, кждѣто тѣ сѫ на далечъ една отъ друга на разстояние, каквото биха заели 2-3 люспички, а въ клѣтката къмъ страничния ржбъ и къмъ задния ржбъ на сѫщитѣ крилѣ тѣ се постепенно сгѫстяватъ, па даже се и слабо припокриватъ, както сѫщитѣ по заднитѣ крилѣ. По долнята страна на тѣзи крилѣ люспичкитѣ сѫ още по-нарѣдко разположени.

Изброенитѣ до тукъ бѣлѣзи въ ♀ екз. отъ var. Augusta Trt. могатъ да се забѣлѣжатъ тъй ясно само въ съвършено прѣснитѣ екз., каквито съвсѣмъ рѣдко се срѣщатъ да хвъркатъ, а всѣкога могатъ да се получатъ скоро слѣдъ излюпването имъ, защото люспичкитѣ по прѣднитѣ имъ крилѣ твърдѣ лесно опадатъ, даже прѣзъ врѣме на хвъркането на тия ♀ и на най-старателното имъ хващане и препариране.

Заднитѣ крилѣ отъ двѣтѣ си страни сж нагѫсто покрити съ люспички, съ което сж и съвсѣмъ непрогледни, а по долнята имъ страна се срѣщатъ най-често охраво-жълти люспички. Освѣнъ това не сж рѣдки случаитѣ, когато по долнята страна на сѫщитѣ крилѣ измежду жълтитѣ люспички има разпръснати нарѣдко и такива черни, които сж най-добрѣ развити по срѣдата имъ, подъ централната клѣтка, както и при ♂ екз. Сѫщо тъй и жилкитѣ по тия крилѣ сж покрити съ черни люспички доста на широко, съ което правятъ да изпѫкватъ съвсѣмъ ясно надъ основната боя на крилѣтѣ.

Страничнитѣ черни трижгълници по горнитѣ крилѣ и тукъ, както и въ ♂ екз., личатъ много ясно. Развити сж сѫщо така най-силно около жилкитѣ, само че сж по-кѫси, издигатъ се по жилкитѣ на 2—4 мм., въ съвършено чиститѣ екз. сж покрити нарѣдко съ черни тънки люспички, съ което тия мѣста по горнитѣ кр. ставатъ прозрачни. Бедрата на сѫщитѣ равнобедрени △-ци тукъ сж прави линии, а не огънати къмъ жилкитѣ, както сѫщитѣ при ♂ екз. Основитѣ имъ се сѫщо така допиратъ и отчасти сливатъ и образуватъ покрай самия ржбъ една по-тѣсна черна линийка.

По заднитѣ крилѣ, чернитѣ трижгълници сж по-добрѣ развити, отколкото тѣзи на сѫщото мѣсто при ♂ екз., като личатъ доста ясно и всѣкога по прѣдния имъ ржбъ сж по-голѣми. При нѣкои по-тъмни екз. тѣ се отчасти сливатъ, като образуватъ покрай ржба една тѣсна черна линийка.

Черното дискоидално пятно по прѣднитѣ крилѣ, сѫщо тъй както и при ♂ екз., е добрѣ развито, по-често широко до 2 мм., и между жилкитѣ III_2 и III_3 то е въ форма на едно кржгло пятно, което се продължава нагорѣ въ форма на тѣсна черна ивичка между жилкитѣ III_2 и III. Люспичкитѣ му сж черни, по-тѣсни и по-нарѣдко разположени, както и тия въ чернитѣ трижгълници по страничнитѣ ржбове на сѫщитѣ крилѣ. Тѣ лесно опадатъ и при единъ много тъменъ екз., люспичкитѣ отъ това пятно се протакатъ и на напрѣдъ вжтрѣ въ клѣтката покрай горнята и дълга жилка чакъ до срѣдата ѝ. Такова едно пятно се често забѣлѣзва и върху напрѣчната странична жилка въ централната клѣтка по долнята страна на заднитѣ крилѣ, само че то е по-малко, до 0·5 мм. широко, продълговато и не съвсѣмъ остро ограничено.

Рѣдки сж екземпляритѣ, въ които сж събрани всички изложени до тукъ особности въ var. augusta Trt., но винаги най-добрѣ се запазватъ чернитѣ трижгълници покрай ржба на прѣднитѣ крилѣ, а противоположно на това чернитѣ дискоидални пятна по прѣд-

нитѣ крилѣ сж обикновено слабо развити, широки отъ 0·5—1 мм., и винаги сж най-добрѣ развити по долнята страна на сжщитѣ крилѣ. Сжщо така и жилкитѣ най-често сж нашироко до 0·5—0·8 мм., покрити съ черни люспи, които сж най-ясно прѣдставени пакъ отъ долнята страна на сжщитѣ крилѣ. Винаги по долнята страна на заднитѣ крилѣ, измежду бѣлитѣ люспички, има разпръснати нарѣдко и черни такива, които въ нѣкои неособено тъмни ♂ екз. сж развити по-силно и придаватъ на сжщитѣ една сивина, каквато никога не се забѣлѣзва въ ♂ и ♀ на вида.

Нашитѣ екземпляри отъ този интересенъ var. въ сравнение съ фотографиитѣ му, които дава Conte Comm. E. Turati въ труда си, на табл. 1, фиг. 2, 3, 6 ♂ и 4, 7 ♀, показватъ слѣднята малка разлика: нашитѣ ♂ екз. бивать най-често съ 32 мм. дълги прѣдни крилѣ, а ♀ — 34 мм., когато сжщитѣ на първитѣ ♂ и ♀ едвамъ сж 28—32 мм. дълги; чернитѣ ржбни трижгълници по крилѣтѣ сж винаги по-силно развити въ нашитѣ екз., черното дискоидално пятно по прѣднитѣ крилѣ въ нашитѣ ♂ екз. е по-слабо развито обикновено, а само въ нѣкои тъмни ♂ екз. и по-силно отъ тия на таблицата; при нашитѣ ♀ екз. чернитѣ ржбни трижгълници сж по-силно и ясно развити, както и черното дискоидално пятно по сжщитѣ крилѣ е пакъ по-силно развито и пó е широко.

Сезоннитѣ диморфни форми, както и многобройнитѣ резултати отъ температурнитѣ изслѣдвания върху какавидитѣ на пеперудитѣ, много добрѣ ни показватъ, че пó-голѣмата тъмнота на люспитѣ и силното развитие на знацитѣ по крилѣтѣ имъ е въ прѣма зависимость отъ пó-дълговрѣменното дѣйствие на по-низката температура и пó-силната влага на въздуха върху наскоро образувалитѣ се какавиди.

Като имамъ това прѣдъ видъ, а още че и врѣмето отъ началото на м. май до 20 с. м. тази година бѣше много влажно и доста хладно тъкмо прѣзъ това врѣме, когато гжсеницитѣ на вида Aporia crataegi L. сж се прѣвръщали въ какавиди, то мога да прѣдположа съ голѣма сигурность, какво изброенитѣ условия сж повлияли за измѣнението люспестата покривка по крилѣтѣ на този видъ, та да стане послѣдниятъ толкова тъменъ, че макаръ и да е европейски видъ, да заприлича на близкия азиятски видъ Hippia Brem., чрѣзъ тази, тъй да се каже, прѣходна форма, наречена отъ Conte Comm. Emilio Turati, var. Augusta Trt.

София, 8 юни 1906 год.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Необходими бѣлѣжки къмъ развитието на българската ботанично-флористична литература.

До прѣди 18 години съ изучването на българската флора се занимаваха изключително чужди ботаници, като Frivaldsky, Grisebach, Ianka, Панчић, Velenovský и др., и слѣдователно ботанично-флористичната наука въ връзка съ нашата флора се развиваше вънъ отъ България. Но не минаха едва 10 години отъ освободителната война и първитѣ искри отъ тая наука проблѣснаха и на българска почва. Явиха се една по друга въ 1889 и 1891 год. статиитѣ на покойния професоръ, тогава учитель, д-ръ Ст. Георгиевъ, отъ които първата обхваща материяли по флората на Южна България, а въ втората се разгледва растителностьта на Родопитѣ и Рилската планина, разбира се по обема на тия материяли, що самъ той бѣ открилъ и изучилъ и възъ основа на ония, що чуждитѣ ботаници бѣха вече оповѣстили. Но — на кратко казано — важното е, че, край шаблонния списъкъ на растенията, авторътъ и въ двѣтѣ си статии едноврѣменно и съ вѣщина се занимава съ разгледването и разпрѣдѣлянето на изучения материялъ отъ географско и отчасти биологично гледище; той посочва редъ елементи и факти, които свързватъ флората на България съ оная на Срѣдна Европа, Срѣдиземно-морския басеинъ, Азия и Сибиръ. А всичко това — съ отклонение отъ цѣлта — още е придружено отъ редъ важни и точни географски бѣлѣжки, особно за Рило-родопския масивъ.

Азъ отбѣлѣзвамъ тия нѣколко думи за въпроснитѣ статии, не правейки нѣкаква строга оцѣнка, а съ цѣль, да привлѣча внимание къмъ обстоятелството, че тѣ, като първи български ботанични статии съ извѣстна стойность, трѣбва да се разгледватъ като крайгълънъ камъкъ на българската ботанична литература, излѣзла подъ перото на български ботаници;[1]) за българина тѣ произвеждатъ първия потикъ къмъ събиране и проучване на българската флора.

Почти едноврѣменно съ завършането на втората Георгиева статия, въ 1891 г. извѣстниятъ днесъ пражки професоръ г. d-r J. Velenovský слѣдъ отдѣлни приноси въ чужди списания отъ 1884 до 1891 г. издаде

[1]) Тукъ азъ не взимамъ въ внимание статии и бѣлѣжки, писани въ връзка съ народната медицина, които иматъ съвсѣмъ другъ характеръ и назначение и далечъ не влизатъ въ областьта на ботанично-флористичната литература.

на латински своята „Flora bulgarica“, съдържаща 2542 вида съ цѣлъ брой нови за Европа и науката видове и тъй нагласена, че може да служи и за опрѣдѣляне на растенията, които обхваща. Трѣба веднага да признаемъ, че тая цѣнна книга ведно съ допълнителната ѝ часть отъ 1892 год. (Supplementum I), която внесе още 335 нови за българската флора растения, съставя общата основа и прѣдставя въ общи черти образа на бждещата единъ день всецѣло проучена флора. По сила и значение съ появяването си тя изключи всѣки другъ трудъ по отношение на прѣслѣдваната обща цѣль и съ положителность може да се твърди, че като чисто ботанично-флористиченъ научен трудъ, тя скрѣпя здраво главнитѣ части на българската флора, която остава само съ течението на врѣмето да се зида и доиздида въ окончателния си образъ.

И тъй отъ една страна флората на проф. Velenovský, написана на латински, отъ друга — статиитѣ на Георгиева, написани на български, застанаха като първи ботанични трудове по българската флора, които оставаха да се допълватъ и разширяватъ съ по-нататъшни нови и подробни изслѣдвания. И наистина тѣ веднага произведоха потикъ къмъ по-нататъшна работа. Слѣдъ тѣхъ не закъснѣха да се появятъ и напослѣдъкъ умножатъ и усилятъ цѣлъ брой приноси по флористиката, отъ които едни се пишатъ отъ ботаници, слѣдвали наукитѣ си въ чужди университети, други — отъ такива, завършили образованието си въ България при бившето Висше училище. Изъ съдържанието на появилитѣ се до сега приноси, въ които се засѣгатъ сѣменнитѣ и папратовитѣ растения, — изключая нѣкои отъ статиитѣ на Б. Давидовъ, въ които се прави опитъ за географско-ботанични студии — изпъква строгия стремежъ къмъ индивидовото опознаване и установяване на живѣещитѣ на българска земя растения, чиито имена, образъ и географско разпрѣдѣление единъ день ще бждатъ прѣдадени въ пълната българска флора и географско-ботанична карта. Въ тия статии, повтарямъ, се забѣлѣзва съзнанието, съ което тъй дълбоко е пропито желанието на българския младъ ботаникъ, да проучи часъ по-скоро нашия растителенъ миръ и да спомогне чрѣзъ това за установяването на българската ботанично-флористична наука и ботанична география. Но, ако въ това отношение стойностьта на поменатитѣ статии е голѣма, напротивъ, по отношение на обема имъ, начинътъ на шаблонното имъ изложение, локалния или общия имъ характеръ, па и стойностьта на градивото имъ за използуване, нѣкои отъ тѣхъ прѣдставятъ малки или голѣми отклонения, съ които именно идатъ да се свържатъ моитѣ необходими бѣлѣжки къмъ развитието на българската ботанична литература.

Азъ нѣма да посочвамъ поименно статиитѣ или авторитѣ имъ, ами просто ще разгледамъ общо крайната задача на нашитѣ ботаници-флористи и ще посоча, какъ би трѣбало да я прѣслѣдватъ, слѣдъ което, мисля, сами ще изпъкнатъ статиитѣ съ визиранитѣ отъ менъ недостатъци, ако има такива.

Крайната задача на нашитѣ ботаници-флористи е, да проучатъ по единично всички видове растения, които се развиватъ на българска земя, като върху послѣднята прослѣдятъ подробно всѣко тѣхно находище количествено, качествено и въ всѣко направление. Заедно съ това тѣ,

даже неволно, ще прѣдадатъ локални или общи факти и по самото географско разпространение на видоветѣ, което едноврѣменно сами тѣ могатъ да изтъкнатъ, или пъкъ ще го оставятъ като суровъ материялъ за използуване отъ ботаници, занимаващи се съ географско-биологични студии.

Отъ друга страна отбѣлѣзахме по-горѣ, че флората на г. Velenovský, който и днесъ самъ изучва и отблизу слѣди проучването на сѣменнитѣ, папратовитѣ и висшитѣ мъхови растения, прѣдставлява общата мрѣжа на нашата флора и обхваща, дѣ по-вече — дѣ по-малко, по нѣщо извѣстно отъ всѣки кътъ на България; слѣдователно, за всѣки кътъ, тя прѣдставя пръснати или групирани елементи, извѣстни вече за българската флора, които оставатъ само да се допълнятъ отъ най-извѣстнитѣ, що ги придружаватъ, за да изпакне цѣлъ-цѣленичъкъ флористичнияТ образъ на тоя кътъ. Тоя образъ, обаче, ще бѫде пъленъ само тогава, когато чрѣзъ екскурзии и наблюдения прѣзъ всичкитѣ сезони се установи появата, развитието и изчезването на всѣки видъ и върху всѣки кътъ. Това на веднажъ не може се извърши, а се постига само съ течението на врѣмето. Но на всѣки случай не е трудно, мисля, да се разбере, че не сж никакъ екскурзиитѣ отъ общъ характеръ, които побързо ще спомогнатъ за окончателното проучване на нашата флора, а, напротивъ, локалнитѣ флористични екскурзии или, по-точно казано, подробни студии ще допринесатъ това. Общитѣ екскурзии всѫдѣ ще засегнатъ, но и всѫдѣ ще оставатъ празнини, ако не отъ гледище на подробно разглеждане, то сигурно по отношение на сезонитѣ. И, ако нашиятъ флористъ си постави за цѣль чрѣзъ общи екскурзии да спомогне за пълното проучване на флората, сигурно ще е въ състояние да умножи колкото кратно иска по маршрутъ и по сезонъ своитѣ екскурзии и вѣчно ще гони цѣлта, безъ да я стигне: той винаги и слѣдъ всѣка екскурзия ще вписва нѣщо ново очебиещо, но край това ново — въ сѫщность много малко — той всѣки пътъ ще внася и грамаденъ баластъ отъ едно и сѫщо качество, обикновено отъ слаба стойность, па дори и врѣденъ, защото запълня страницитѣ на списанията, въ които инакъ биха се помѣстили други цѣнни трудове, и създава просто излишна ботанична литература. Локалнитѣ екскурзии и собственo локалнитѣ подробни флористични студии, напротивъ, даватъ най-благодатни резултати особно за нашия случай. За тѣхъ флористътъ подѣля страната на горѣ-долу опрѣдѣлени отъ климата, терена или положението райони, или просто избира извѣстенъ кътъ и, слѣдъ като го проучи въ различни направления и сезони, изтъква флористичния му образъ. Резултатитѣ отъ такива изучвания бивагъ опрѣдѣлени и пропити съ значение като градиво за общата флора. По тоя начинъ веднага и за винаги се попълва една извѣстна зѣяща празнина. По тоя начинъ ще се избѣгне и оня излишенъ баластъ отъ литература, който би се натрупалъ, ако за сѫщия кътъ биха се направили въ различни отдалечени врѣмена 10 екскурзии, написали 10 статии и повторили 10 пъти едни и сѫщи видове.

На най-послѣ българскиятъ ботаникъ-флористъ, ако напълно съзнава отбѣлѣзаната обща и главна цѣль на ботанично-флористичнитѣ изслѣдвания и наблюдения, ще допусне ли, че вѣчно трѣбва да се занимава съ това повтаряне на шаблонния систематиченъ листъ на видоветѣ, въ който

при всѣка статия вписва само по нѣколко, дори 5—10 новооткрити за българската флора растения? Ще допусне ли съвѣстьта му, че за всѣка нова екскурзия ще бѫде достатъчно само да прѣпише, малко измѣни, допълни или намали броя на видоветѣ и го напечата пакъ като новъ приносъ? Ще приеме ли да стори това за райони близки, еднакви по релефъ, профилъ, теренъ, климатъ и положение спрѣмо слънцето и вѣтроветѣ? Ще отиде ли до тамъ, че да игнорира откритото и извѣстно вече за извѣстенъ районъ растение? И защо най-послѣ, ако приеме да се подаде на тия слабости, ще трупа тия излишни за поколѣнията списъци, когато рано или късно, при локалнитѣ или общи ботаничногеографски студии и при съставянето на окончателната българска флора, ще лъсне несъстоятелностьта имъ?

Това до сега, и особно по-рано, и да можеше да се допусне, би се извинило отъ една страна съ недостатъка отъ работници, и отъ друга съ неопитностьта, която винаги придружава начеващия. Отъ тукъ натѣй обаче българскитѣ ботаници-флористи трѣба да се замислятъ въ това отношение и въ интереса на общото дѣло да не допущатъ вече подобни слабости.

Повтарямъ, че безъ да посочвамъ на подобни слабости, прокарани отчасти или изцѣло въ тая или оная статия, просто по мои лични убѣждения, па и за мое ржководство, ще прѣдамъ въ нѣколко бѣлѣжки това, що нашитѣ флористи трѣбва да спазватъ при развитието на ботаническата литература.

I. Ние ще можемъ по-скоро да изучимъ нашата флора и се сближимъ съ вѫтрѣшнитѣ ѝ интимни връзки, ако, както казахъ, правимъ това чрѣзъ локални, подробни и по-дълговрѣменни студии. Чрѣзъ това ще се лишимъ отъ повторения 10 пѫти хонораръ, но за това пъкъ ще избѣгнемъ излишния материялъ, съ който само ще ощетяваме списанията и обременяваме сами себе си въ по-нататъшнитѣ си работи, и това особно за мѣста, които вече сѫ посѣщавани по нѣколко пѫти.

II. Въ краенъ случай, ако флористътъ е убѣденъ, че съ общитѣ си екскурзии общо ще бѫде по-полезенъ, че напр. има по-голѣмъ шансъ да открие по-лесно и по-вече нови за науката или за България видове, то въ такъвъ случай той трѣбва строго да избѣгва излишнитѣ повторения или да се занимава само съ своитѣ нови видове, особно ако не далечъ отъ това мѣсто вече сѫ правени флористични изслѣдвания.

III. Изучването изцѣло или на райони да става винаги тъй, че въ статитѣ да се отбѣлѣзватъ съ прѣгледность характеритѣ за всѣки видъ и особно новитѣ за науката или за българската флора растения, а повтарящитѣ се само да се изброятъ и отнесатъ къмъ съотвѣтнитѣ сѣмейства съ дребенъ шрифтъ; даже, ако флористътъ мисли да обобщава материялитѣ си и пише монографии, не трѣбва и да ги изброява. Нека не забравяме, че тия списъци прѣдставятъ само суровъ материялъ и, колкото послѣдниятъ е по-отбранъ и по-чистъ отъ излишни коментарии и прѣтрупвания, толкова по-бързо и по-добрѣ може да се използува. Ще ни се възрази, че, ако се разтакатъ статитѣ, това се прави, за да имъ се придаде прѣгледность. Не е вѣрно. Оня, който ще се ползува отъ тия материяли, знае добрѣ, че могатъ и тъй еднакво да се използуватъ.

IV. Нека се не лъжемъ, че, ако флората на два срѣщуположни планински склона и на единъ поясъ отъ долината, които включаватъ по между си, е изучена, ще направимъ, кой знае какъвъ грададенъ приносъ, като допроучимъ останалитѣ мѣста, за които само ще повтаряме листа на видоветѣ. Да, вѣроятно ще намѣримъ и нови елементи, но нека отбѣлѣжимъ само тѣхъ, а за другитѣ споменемъ само, че се повтарятъ. Сѫщото ще бѫде, ако Витошката флора е изучена и флористътъ се заеме съ оная на Люлинъ, па седне да ни разправя на дълго и широко, какъ по нея не се срѣщатъ ония алпийски видове, които се срѣщатъ по върховетѣ на Витоша, а отъ друга страна повтори напечатването листа на растенията, които обитаватъ низкитѣ пасбища и политѣ на Витоша, отъ които Люлинъ трѣба да се разглежда само като с.-западно продължение! То се знае, че и въ тоя случай ще се намѣрятъ нѣкои и други растения, неоткрити до сега, ала това трѣбва ли да послужи като поводъ за излишно повторение на видоветѣ, което може да се замѣни само съ една кратка бѣлѣжка? — Напротивъ, бихъ разбралъ и схваналъ съ голѣмъ интересъ отдѣлното изучване на близки кътове съ различни терени или съ различни климатическки условия, съ различенъ профилъ или съ различно положение спрѣмо слънцето и вѣтроветѣ. Но дори и въ такъвъ случай пакъ сравнителното едноврѣменно изучване е за прѣдпочитане.

V. При флористичнитѣ изслѣдвания флориститѣ често се впущатъ и въ чисти географски изслѣдвания. Тѣхнитѣ географски бѣлѣжки могатъ да бѫдатъ твърдѣ цѣнни, но нѣма смисълъ да придружаватъ ботаничния трудъ. Авторътъ може да си ги публикува отдѣлно като географска статия, а къмъ листа на растенията да отнесе само онова, що засѣга релефа на мѣстностьта и геолого-петрографското естество на терена, които сж намиратъ винаги въ връзка съ естеството и развитието на флората.

VI. Не разбираме, сѫщо какво значение биха имали слѣднитѣ излишни повторения. Напр. извѣстенъ видъ е открить само на едно или двѣ мѣста и е помѣстенъ въ нѣкоя отъ публикуванитѣ статии. Защо слѣдъ това, когато другъ го открие за друго мѣсто, трѣбва да спомене, че тоя видъ е новъ, че е намѣренъ само еди-дѣ си отъ еди-кого си и цитира статията; или, че е извѣстенъ за южна България, а той го открилъ за Сѣверна и пр. — Всичко това е пакъ излишенъ материялъ и като свѣдѣние и като щета за списанията, защото той ще се прѣдаде въ монографичнитѣ студии.

VII. Флористътъ, най-послѣ, ако се счита гордъ, когато може да оповѣсти най-малко единъ открить отъ него новъ за България видъ, сѫщо тъй трѣба да бѫде достатъчно скропулозенъ и спрѣмо правото въ това отношение и на другитѣ. Въ нѣкои статии има такива случаи, дѣто авторътъ се счита за честитъ, че е открилъ открить вече новъ видъ за българската флора. Най-послѣ има и такива случаи въ връзка съ синонимиката, дѣто единъ видъ, открить по-рано и публикуванъ подъ едно име, се прѣдава въ друга статия и отъ сѫщия авторъ пакъ като новооткритъ видъ. Ала най-важното е, че такива грѣшки, които човѣкъ най-послѣ неволно може да направи, не се поправятъ или опровергаватъ отъ самия авторъ въ слѣдващитѣ му статии.

Сега на всичко до тукъ казано мнозина, може би, ще ми възразятъ, че за екскурзиитѣ най-послѣ се харчатъ много пари, които трѣба да се изкаратъ чрѣзъ написаното, което особно за случая, ако се съблюдаватъ горнитѣ бѣлѣжки, ще бѫде твърдѣ малко или нищожно. Въ замѣна на това, обаче, обикновено иде на помощь самото министерство [illegible] и пръстанало да помага и то, споредъ менъ, достатъчно. Вѣрно е, че въпрѣки това малко се добива или нищо се не печели, ала ние не трѣба най-послѣ на първо мѣсто да визираме чрѣзъ нашитѣ студии тлъсти материални облаги. Онія, които иматъ душата и сърцето си устремени къмъ тая цѣль, нека по-добрѣ не засѣгатъ чистата и непорочна като дѣвица наука. При науката трѣба самоотричане отъ подобни лъсти; при нея трѣба само привързаность и идеяленъ стремежъ. Тогава само, макаръ въ ущрѣбъ на материалнитѣ си интереси, ще можемъ да запазимъ чисти значението и правилното развитие на нашата млада, едва зародена ботанична литература и да работимъ като най-скропулозни първи български ботанични пионери, чиито дѣла има да се обсѫждатъ отъ поколѣнията.

Разбира се, всѣки е отговоренъ за дѣлата си, но лошото у врѣме прѣдварено и унищожено въ зародиша се отразява благотворно върху развоя на общото дѣло; па и въ случая, ако ние самитѣ български ботаници съзнаемъ отбѣлѣзанитѣ слабости и се въздържимъ отъ тѣхъ при нашитѣ трудове, ако за това и самитѣ редактори слѣдятъ — увѣренъ съмъ, че ще прѣдадемъ на нашитѣ поколѣния отбрани по качество и количество и сбити съдържателни материяли, та ще ни е чиста съвѣстьта, че достойно и честно сме работили, а, ведно съ това нѣма да ощетяваме и списанията съ дълги „километрични“ статии.

Д-ръ Ст. Петковъ.

Синтаксисъ на българския езикъ за III. и IV класъ. Съставилъ М. Ивановъ, Пловдивъ. 1901. 8°, VI+132.

Прѣди петъ години и нѣщо професоръ г. Милетичъ написа въ „Училищенъ прѣгледъ“ (година IV. 1899. книга VII-VIII.) съдържателната студия „Синтактични въпроси“ (отдѣленъ отпечатъкъ. София. Печатница на Ив. Г. Говедаровъ и С-ie 1899 8° 53). Въ нея той изложи сбито мнѣнието и на покойния нѣмски филологъ Franz Kern върху значението на глагола въ изречението, което напълно усвоява и намира „напълно съгласно съ науката и напълно ясно и практично, за да се основе върху него съ пъленъ успѣхъ за обучението училищниятъ синтаксисъ по материя ни езикъ“ (стр. 21).

Разсѫжденията на г. Милетича подѣйствуваха до толкова, че въ скоро врѣме идеитѣ на Керна бидоха възприети у насъ още у двама гимназиални учители. Единиятъ, именно г. Ив. Д. Топковъ, само отчасть ги приложи въ своя „Учебникъ по българска синтаксa съ упражнения по синтаксa, правописъ и стилъ въ концентриченъ кржгъ за III класъ“. Пловдивъ. 1899. 8,° IV+106. Казвамъ отчасть, понеже у него се сли-

жиха два принципа — старъ и новъ. Тая бъркотия на граматичнитѣ понятия отмина вторията учитель, авторътъ на разглежданата книга г. М. Ивановъ, който зафърли съвършено старата теория, а усвои напълно теорията на Керна.

Практично приложение на своитѣ възгледи върху основитѣ на училищния синтаксисъ Кернъ прѣдстави въ учебника си „Grundriss der Deutschen Satzlehre". При изработването на свои синтаксисъ г. Ивановъ е ималъ прѣдъ очи именно тоя учебникъ на Керна, прѣдназначенъ за нѣмскитѣ гимназии. За това Ивановъ не ни казва изрично, а само споменава че „усвоилъ основния принципъ на Керна" (вж. I. страница въ прѣдговора му). За да докажа фактически, че учебникътъ на Иванова е копие на Керновия „Grundriss der Deutschen Satzlehre", ще посоча, I. какво е прѣписалъ (вс. прѣвелъ) г. Ивановъ отъ Керна и II. какво ново е внесълъ въ учебника си, като ще остава за сега на страна критичнитѣ възрази, що извиква тая книга.

I.

Като чете човѣкъ синтаксиса на М. Иванова, веднага забѣлѣзва много еднаквости между тоя учебникъ и учебника на Керна. Тая прилика и мене заинтересува живо, та се заловихъ да сравнявамъ съдържанието и на двата учебника параграфъ по параграфъ. Отъ направената съпоставка излѣзе не само досущъ еднаква разпоредба на материала (сходни дефиниции, тъждествени обяснения), но и прѣписани дума по дума примѣри у Иванова, така че най-сетнѣ излиза, какво учебникътъ на Иванова не е нищо друго освѣнъ Керновиятъ „Grundriss der Deutschen Satzlehre" на български. За да не бѫде голословенъ, длъженъ съмъ да дамъ примѣри. Ще приведа съпоставени по три примѣра отъ двата учебника — единъ изъ началото, други изъ срѣдата, а трети изъ края. Тия примѣри стигатъ, за да видимъ същеврѣменно и отклоненитѣ, що е направилъ самъ-тамъ г. Ивановъ.

У Иванова:

§ 7. стр. 5—6.

Глаголно съдържание (сказуемо)

Глаголно съдържание се нарича извѣстното въ опрѣдѣления глаголъ състояние (на движение или на покой).

Забѣлѣжка: Състоянията, които се изразяватъ чрѣзъ глаголитѣ, сж твърдѣ разнообразни.

Тѣ сж ту *бързопръходни*, като *светна се, изгрѣя, падна*; ту *дълготрайни*, като *вѣче, виси, спѣти* и т. н.

Състоянията могатъ да бѫдатъ дѣйствия, като *шия, орадя, пиша*, или случки (произшествия), като *вали, вѣе, умрѣ*.

Дѣйствия сж такива състояния, които зависятъ отъ волята на човѣка; случки сж такива състояния, които не зависятъ отъ волята на човѣка.

У Керна:

§ 4. стр. 2—3.

Verbalinhalt (Prädikat).

Der Verbalinhalt ist der in dem finiten Verbum ausgedrückte Zustand (der Bewegung oder der Ruhe).

Erläuterung: Die Zustände, welche durch die Zeitwörter ausgedrückt werden, sind sehr verschiedener Art.

1. Sie sind bald schnell vorübergehende, wie blitzen, und fallen, bald solche, welche lange dauern können, wie regnen und hängen.

Das Blitzen dauert nur einen Augenblick und verschwindet dann; die Aepfel sind so lange am Baum, bis sie abfallen oder abgenommen werden.

2. Die Zustände können Handlungen sein, wie bauen und retten, oder Ereignisse, wie einsturzen und sterben.

Състоянията могатъ да бѫдатъ външни, като *чета, ходя, шия* или вѫтрѣшни, като *скърбя, мисля, надѣвамъ се, кая се.*

Състоянията могатъ да бѫдатъ точно опрѣдѣлени или твърдѣ общи.

Така напр. *тровя* по-точно опрѣдѣлено отъ *умъртвявамъ*. При умъртвявамъ може да се мисли на всѣко срѣдство, съ което може да се причини смъртъ, а при тровя (което е само единъ видъ умъртвяване)— само на отрова, при удавямъ — само на вода и т. н.

Най-общо, всичко обемаще състояние изразява глаголътъ *съмъ, си, е*, и т. н. Това състояние обхваща всички възможни състояния, защото всичко, което се движи и почива, което има и нѣма, което става и изчезва, трѣба всѣкога да *е*.

§ 109. стр. 78—79.

Главни изречения въ значение на приставени

Главнитѣ изречения *не* всѣкога съдържатъ главната мисъль на сложното съставено изречение.

Обяснение. Въ съставното изречение „бѣше срѣдъ нощь, когато непрiятельтъ нападна лагера ни съ страшни топовни гърмежи“ приставеното изречение съдържа по-важната мисъль, а главното показва само врѣмето на случката, което даже може да се изкаже само съ едно поясненне, ако се обърне приставеното изречение на главно: Непрiятельтъ нападна лагера ни *посрѣдъ нощь* съ страшни топовни гърмежи.

На съставното изречение „вижда се, че *той не е щастливъ*“ главната мисъль лежи въ приставеното изречение. Чрѣзъ прѣвръщане на главното въ приставено и обратно, съставното изречение получава формата „както се вижда, той не е щастливъ“, това пъкъ чрѣзъ прѣвръщане на приставеното изречение въ едно поясненне става просто изречение „повидимому той не е щастливъ“. Най-послѣ сѫщата мисъль може да се изкаже чрѣзъ двѣ главни изречения: „вижда се, той не е щастливъ“.

§ 132. стр. 97—99.

Сѫществителнитѣ означаватъ:

1. Нѣщо самостоятелно (дѣйствително или изявително), напр. Янтра, Стоянъ, войска, соль, растение, липа, русалка. Такива сѫществителни се наричатъ конкретни.

Между примѣритѣ Янтра е собствено име, т. е. такова, което се дава само на едно сѫщество, както и Стоянъ, което ма-

Handlungen sind solche Zustände, welche von dem Willen des Menschen abhängen; Ereignisse sind solche Zustände, die nicht von dem Willen des Menschen abhängen.

3. Die Zustände können äussere sein, wie laufen und sitzen, oder innere, wie hoffen und bereuen.

4. Die Zustände können sehr allgemeine sein, oder genauer bestimmte.

So ist vergiften minder umfassend als töten. Bei töten kann an jedes beliebige Werkzeng des Tötens gedacht werden, dagegen bei vergiften, welches eine Art des Tötens ist, nur an Gift, bei ertränken nur an Wasser, bei erschiessen nur an eine Schusswaffe. Den allgemeinsten, alles umfassenden Zustand drückt das Verbum sein aus. Dieser Zustand umfasst alle möglichen Zustände; denn alles, was sich bewegt und ruht, hat und entbehrt, wird und vergeht, muss immer sein.

§ 79. стр. 58.

Hauptsätze im Werte von Nebensätzen.

Die Hauptsätze enthalten keineswegs immer den wichtigsten Gedanken der Satzverbindung.

Erläuterung: In dem zusammengesetzten Satze „es war gerade zwölf Uhr, als der Turm mit furchtbarem Gekrach einstürzte“ enthält der Nebensatz die dem Redenden wichtigste Thatsache, der Hauptsatz nur eine Zeitangabe zu derselben, die sogar durch eine blosse Satz bestimmung ausgedrückt werden kann, wenn der Nebensatz zum Hauptzatz umgeformt wird.

Der zusammengesetze Satz „esscheint, dass er nicht glücklich ist“ lässt sich mit Verwandlung des Hauptsatzes in einen Nebensatz und des Nebensatzes in einen Hauptsatz in die Form bringen „wie es scheint, ist er nicht glüchlich“ und dieser wieder durch Verwandlung des Nebensatzes in eine Satzbestimmung in den einfachen Satz umformen „dem Anscheine nach ist er nicht glücklich“. Endlich kann man denselben Sinn durch zwei Hauptsätze ausdrücken: „es scheint, er ist nicht glücklich“.

§ 95. стр. 71—72.

Die Substantiva bezeichnen:

1. Etwas Selbstständiges (Wirkliches oder Erdichtehes), z. B. Wald, Baum, Ast, Blatt, Holz, Donau, Karl, Nixe. Solche Substantiva heissen konkrete Substantiva. — Unter den Beispielen ist Wald ein Sammelname (ein kollektives Substantiva) d h. ein solches Substantiv, in welchem an eine Mehrheit gleichartiger Gegenstände (Bäume)

каръ че се дава на много отдѣлни същества, но тѣ заедно не съставляватъ родъ или видъ. Всички, които се наричатъ съ име Стоянъ, не образуватъ нито видъ човѣкъ, нито видъ ученици, нито другъ нѣкой видъ. Тѣ сж единакви само по име.

Другитѣ съществителни се наричатъ нарицателни. Отъ тѣхъ войска е събирателно, т. е. такова съществително, въ което се мисли на много еднородни прѣдмети, които всички *заедно* означаватъ същото, което и събирателното име, но отдѣлно не носятъ името на дѣлото — войници заедно сж войска, много овце заедно сж стадо, много дървета заедно сж гора и пр. — Сол е *веществено*, т. е. съществително, което означава нѣщо самостойно съществуеще, безъ опрѣдѣлена форма — най-малката часть отъ него носи името на цѣлото; такива сж и вода, желѣзо, дърво и пр. — Растение, животно и пр. сж *родови* имена, т. е. такива, които се даватъ както на цѣлия родъ, тъй и на всѣки отдѣленъ прѣдметъ отъ сжщия родъ. Всички растения не сж единакви — едни сж дървета, други трѣви; едни иматъ листа, други не; едни даватъ плодове, що се употрѣбяватъ за ядене, други не. Чрезъ тия разлики вжтрѣ въ сжщия родъ произлизатъ *видовете*, напр. водорасли, гжби, трѣви, липи и пр.

2. Съществителнитѣ означаватъ нѣщо, което никога не съществува самостоятелно, а всѣкога доходжа само като качество или състояние на друго нѣщо, но чрезъ съществителната форма на думата тая се означава, като че съществува самостоятелно. Напр. *дължина* (на платна), *зеленина* (на градъ), *хубость* (на природата), *плавателность* (на Дунава), *цвѣтность* (на цвѣте), *прилежание* (на ученикъ) и пр. Такива съществителни имена се наричатъ абстрактни.

Забѣлѣжка. Също и прилагателнитѣ имена, прилагателнитѣ мѣстоимения и причастията, които като опрѣдѣления и сказуеми се отнасятъ до съществителни, сж по-голѣмата часть абстрактни.

gedacht wird, welche alle zusammen dasselbe bedeuten, wie der Sammelname; viele Bäume zusammen sind ein Wald, viele Soldaten zusammen sind ein Heer. — Holz ist ein Stoffname, d. h. ein Substantivum, welches etwas selbständig Existirendes bezeichnet, was in keiner bestimmten Formgedacht wird. Eine Kegelkugel ist Holz, eine Balken ist Holz, ebenso ein Stock, eine Tischplatte, ein Fensterkreuz. Solche Stoffnamen sind z. B. auch Wasser, Eisen, Tuch. — Donau ist ein Eigenname, d. h. ein solcher, welcher nur ein Einzelwesen zukommt, oder wie der Name Karl zwar vielen Einzelwesen, die aber zusammen keine Gattung bilden. Alle, welche Karl heissen, bilden weder die Gattung Mensch, noch Schüler, noch sonst irgend eine Gattung. Sie stimmen nur darin überein, dass sie denselben Namen haben. — Die übrigen Substantiva von obiger Art heissen Gattungsnamen oder appellative Substantiva, d. h. solche, welche zusammen eine Gattung bilden. Sie bezeichnen alle nämlich solche Dinge, an welchen bei aller Verschiedenheit im Einzelnen doch gleiche, gemeinsame Eigenschaffen erkannt werden. Alle Bäume Würzeln in der Erde haben einen holzigen Stamm, treiben Aeste u. s. w. Aber einige von ihnen haben Nadeln, die andere Blätter; einige tragen essbare Früchte, andere nicht. Durch diese Verschiedenheiten innerhalb derselben Gattung enstehen die Arten, z. B. „Tanne, Buche, Birnbaum". Auch diese Arten bezeichnenden Substantiva sind appellative Substantiva.

2. Etwas, was nie selbständig existiert immer nur als Eigenschaft oder Zustand an etwas anderem haftet, aber durch die substantivische Form des Wortes doch so bezeichnet wird, als ob es selbständig existierte. Die Grösse (des Waldes), die Schönheit (des Baumes), die Länge (des Astes), die Zartheit (des Blattes), die Schiffbarkeit (der Donau), der Fleiss (Karls), die Lockung (der Nixe). Solche Substantiva heissen abstrakte Substantiva.

Anm. 1. Auch die Adjectiva, die adjektivischen Pronomina, adjektivischen zahlwörter, Participia, welhe in der ihnen eigentümlichen Verbindung mit Substantiven (als Attribut) und mit Verben (als Prädikatsnominative) nie etwas als einen selbständigen Gegenstand bezeichnen, können als Substantiva gebraucht (Substantiviert) werden und gehören dann meistens zu den konkreten, selten zu den abstrakten Substantiven.

зуемии опрѣдѣления (вж. §§ 25. и 44) никога не означаватъ самостоятеленъ прѣдметъ, могатъ да се употрѣбятъ като съществителни.

Стреми се къмъ *доброто* и *справедливото*. *Ситъ* на *владенъ* вѣра не лови. *Боленъ здравъ* носи. *Добъръ добро* не пати. *Каквото посикало, такова* се и *отзовало*.

Konkret gebraucht sind sie in folgenden Beispielen: Er ist vom Ei nur das Gelbe. Bringe mir Grünes zum Kranze. Dieser ist's gewesen. Grüsse die Deinen. Er ist der erste von allen. Kaufe von Gärtner Blühendes. Der Angeklagte ist freigesprochen. Abstrakt gebraucht sind sie inden folgenden Beispielen: Ich liebe das Durchsichtige des Wassers. Das Freundliche an dem Knaben zufällt mir. Sfrebe nach dem Guten.

Отъ горнитѣ съпоставки е видно, каква самостойность проявява Ивановъ. Безцѣлно е да привождамъ по сѫщия начинъ други примѣри: успоредицитѣ се посрѣщатъ *дословно* отъ край до край. Но, за да се покаже по-ясно разположението на материала въ двата учебника, не е лишно да успоредимъ параграфитѣ, *които все така се посрѣщатъ*. Поставямъ на първо мѣсто параграфитѣ у Иванова, а на второ — съотвѣтнитѣ параграфи у Керна.

2—2[1]), 3—1, 4—3, 5—5, 6—6, 7—4, 13—7, 14—8, 15, 16 и 17—11, 18—9, 22—10, 23—12, 24—13, 25—14, 27 и 28—15, 29—16, 31—17, 33—22, 36—20, 37—21, 41—29 и 30, 42—31, 43—32, 44—33, 45—34, 49—35, 50—36 и 37, 51—37, 61 и 62—38, 64—39, 65—40, 66—41, 67 и 68—42, 77—56, 57, 59 и 60, 78—61, 79—43, 89—44, 90—45, 91 и 92—46, 94—66 и 47, 95 и 97—48, 82, 83 и стр. 63—65, 96—66 и 48, 98—66, 49 и 50, 100—69, 101—68, 102—75, 103—70, 104—71, 105—76, 106—74, 107—77, 108—78, 109—79, 110—80 и 81, 111—84, 112—51 и 52, 113—53 и 54, 117—55, 118—86, 119—87, 120—88, 121—89, 122—92, 125—91, 127 и 128—90, 130—93, 131—94, 132—95, 133—96, 134—97, 135—98, 136—99, 137—100, 138—101, 139—102, 140, 141 и 142—103 и 143—104.

Освѣнъ това, г. Ивановъ е използувалъ кое по-много, кое по-малко и слѣднитѣ страници: 50-55—26-30 и 58-63—41-42.

II.

Горнитѣ успоредици ясно свѣдочатъ за грамаднитѣ заемки на Иванова. Безъ огледъ на туй не бива съвсѣмъ да отричаме у него и извѣстна самостойность. Той е самостоенъ главно при избора на примѣритѣ, понеже по-голѣмата часть отъ тѣхъ сж черпени изъ нашата книжнина. Въ туй собствено състои главната заслуга на г. Иванова при изработката на неговия учебникъ по Кернова подложка.

Несъмнѣно строежътъ на българския езикъ се отличава твърдѣ много отъ тоя на нѣмския. Безъ огледъ на туй г. Ивановъ си е далъ трудъ да сближи нашия синтаксисъ съ нѣмския. Обаче на мѣстѣ е билъ принуденъ да отстжпи отъ оригинала. Така той е счелъ за лишно да говори за конзекутивни (§ 72) и инструментални (§ 73) изречения, плеоназмъ, Pleonasmus (§ 85), както и за родителния падежъ (§ 19) и др.[1]) На спроти това г. Ивановъ е внесълъ дефиниция на синтаксиса (§ 1); употрѣба а) и значение на нѣкои врѣмена (§ 8—12), б) и служба на члена (§ 46—48), в) апозицията (§ 52—55) и г) инверзията (§ 114—116);

[1]) Чети: § 2. у Иванова съотвѣтствува на § 2. у Керна.

[1]) За genetivus, както и за додатъка (Anhang, стр. 78—91), разбира се, нѣма какво да говори Ивановъ, защото това сж чисто нѣмски особности.

съгласуване на а) субекта съ предиката (§ 20—21), б) предикативния атрибутъ съ подложната дума (§ 26), в) повече подложни думи съ предиката (§ 70—73), г) нѣколко опрѣдѣляеми съ атрибута (§ 74—76) и д) относителното мѣстоимение „който“ и „чийто“ (§ 93); падежъ а) винителенъ за сравнение (accusativus comparationis) (§ 35), б) падежни остатъци (§ 38) и в) дателенъ притежателенъ (dativus passessivus) (§ 59—60); допълнение а) прѣдложно (§ 39—40) и б) опрѣдѣлително (§ 56—58); залогъ а) страдателенъ (§ 30—31) и б) срѣденъ (§ 32); съчинени изречения (§ 80—88); въ интерпункцията: съединителна чертица (§ 123), скоби (§ 124), многоточие (§ 126) и апострофъ (§ 129), plus отбрани „четива за синтаксиченъ разборъ“ (стр. 107—132). Свръхъ това г. Ивановъ на мѣстѣ е по-кратъкъ, на мѣстѣ по-просторенъ отъ Керна. Така напримѣръ срѣщу 3 реда (§ 20) за дателенъ падежъ у Керна намираме повече отъ 2 страници (25—27) у Иванова; срѣщу 4 страници (37—41) у Иванова за апозицията стои само $^1/_2$ страница (§ 27) у Керна и срѣщу 2 страници (44—46) у Керна за риторскитѣ въпроси фигурират у Иванова само 8 реда (стр. 56—57) и то подъ бѣлѣжка и пр.

Освѣнъ това Ивановъ е отстъпилъ отъ оригинала и въ други точки. Напримѣръ той прѣдхожда нѣкои (не всички!) дефиниции, види се, по чисто практично-педагогически съображения, съ надлежни примѣри. Сравни стр. 16—17, 44—45, 65 и др. Г-нъ Ивановъ се не съгласява съ Керна и относително важността на глаголното съдържание: за него е по-важно глаголното лице. Поне на такава мисъль ни навежда редътъ на думитѣ. Сравни у

Иванова § 3.

Опрѣдѣленъ глаголъ е дума, въ която сж изразени двѣ нѣща: 1. прѣдметъ (лице или нѣщо) — това е глаголното лице, 2. състояние или дѣйствие — това е глаголното съдържание.

Керна § 1.

Finites Verbum ist das Wort, in welchem zweierlei ausgedrückt ist: 1. ein Zustand (der Bewegung oder der Ruhe): der Verbalinhalt, 2. ein Gegenstand (Person oder Sache): die Verbalperson.

Но общо взето, както вече казахъ, обликътъ на Ивановия синтаксисъ е речи досущъ тъждественъ съ тоя на Керновия „Grundriss“. По мое мнѣние, самъ авторътъ Ивановъ, бѣше длъженъ да ни каже, кое отъ дѣ черпи. Не е чудно да е счелъ това за маловажно, ала това не може да се оправдае, защото Ивановъ, като прѣдлага своя учебникъ „главно на вниманието на г. г. учителитѣ по български езикъ“ (вж. прѣдговоръ, I стр.), трѣбаше да имъ посочи изрично учебника на Керна, за да могатъ непосрѣдно се запозна съ идеитѣ на Керна, стига да имъ бѫде извѣстенъ неговиятъ „Grundriss der Deutschen Satzlehre“ Освѣнъ това, ако бѣ указалъ Ивановъ, какво заима отъ Керна, щѣше да ни освободи отъ задължението, да успореждаме заемкитѣ, та щѣхме направо да минемъ къмъ по-важния въпросъ: до колко Керновитѣ идеи сж приложими въ нашия училищенъ синтаксисъ, при оная рутина отъ застарѣли теоретични нагледи, що господствуватъ въ нашитѣ учебници. Но това ще бѫде прѣдметъ на специална статия, въ която критично ще засегна слабитѣ страни въ „Синтаксиса“ на г. Иванова.

София, I. 1905. **Хр. П. Стоиловъ.**

Adolphe Block, Origine turque des Bulgares. (Bulletins et mémoires de la société d'Anthropologie de Paris, V-e série, tome VI-e, fascic. 5 (1903), pag. 537—546.

Въпросътъ за произхода или потеклото на старитѣ българи — *прабългаритѣ*, основателитѣ на българската държава на Балканския полуостровъ, до сега се е изслѣдвалъ и разрѣшавалъ по данни исторически и отчасть етнографически въ тоя или оня смисълъ. Въ послѣдно врѣме г. А. Блохъ въ означената тукъ статия направи първъ опитъ да постави и разгледа въпроса отъ антропологическо становище и дохожда до сѫщитѣ заключения, както повечето историци и етнографи.

Блохъ почва съ опрѣдѣление исторически извѣстното живѣлище на българитѣ. „Имало нѣкога-си въ азиатска Сарматия единъ градъ и едно море, които сѫ носили името на българитѣ", пише Блохъ и възъ основа на свѣдѣнията, които ни даватъ арабскитѣ писатели, Абулфеда (XIII в.), Ибнъ-Фадланъ (нач. на X в.), Ибнъ-Хаукалъ (2. полов. на X в.), посочва, че гр. Булгаръ (Bulâr или Bulghar), развалинитѣ на който се видятъ днесъ на лѣвия брѣгъ на р. Волга при вливането на Кама въ тая рѣка (на 135 версти на ю. отъ г. Казань), е билъ главенъ центъръ въ българската земя, която се намирала на сѣверъ въ областьта на р. Волга и която у Теофана е означена съ името *велика България*, у патр. Никифора — *стара България*, у Конст. Багренородни — *черна България*, а у арабскитѣ писатели — *вътрѣшна България;* съ името *Велика България* я наричатъ още кордильеритъ *Jean du Plan Carpin*, който билъ изпратенъ въ Татария отъ папа Инокентия IV. въ 1246 г. и *Rubruquis*, натоваренъ въ 1253 г. отъ Людвика IX. да проповѣдва Евангелието въ източна Европа. Оттука Б. извежда, че „Велика България е била разположена по срѣдня Волга и била наречена така за отличие отъ Малка България на Дунавъ", а днешното село *Болгары* на единъ малъкъ лѣвъ притокъ на Волга (9 килом. отъ тая рѣка) се намира въ срѣдата на мѣстото, което е заимала старата столица на волжкото българско царство.

По поводъ на тоя изводъ на г. Блоха считаме за нужно да забѣлѣжимъ, че по-старитѣ византийски писатели, Теофанъ и Никифоръ (и двамата отъ нач. на IX. в.), наистина наричатъ земята на българитѣ първиятъ — стара велика България, а вториятъ — велика България, но споредъ тѣхнитѣ данни тая „стара или велика България се намирала не по срѣдното течение на Волга, а по̀ на югъ по сѣверо-източнитѣ брѣгове на Азовско и Черно море (Вж. *Theophanes,* ed. de Boor, I, 356; *Nicephorus patr.* ed. de Boor, 33); сѫщо така и Константинъ Багранородни помѣстя „черна България" (μαύρη Βουλγαρία) пакъ около Меотида — Азовско море (De administ. imp. ed Bon. 80, 180), тъй че не трѣба да се смѣсва велика България отъ VII. в. съ оная отъ X. и слѣднитѣ вѣкове, която наистина се простирала по срѣдньото течение на Волга и е имала за центъръ гр. Булгаръ.

Опрѣдѣлението географическото положение на българската земя било потрѣбно за г. Блоха, за да може да узнае отъ него, кои народи сѫ били съсѣдни на българитѣ и какво би могло да бѫде тѣхното родство

помежду имъ. Такива сж били маджаритѣ, които сж отъ турски произходъ и образуватъ съ българитѣ и други съплеменни тѣмъ народи южния клонъ отъ урало-алтайската раса, т. е. турско-татарския клонъ, а сжщо и сѣсѣдната на българитѣ Кумания, за която говори Plan Cerpin, че била населена съ кумани сжщо отъ турски произходъ. Руситѣ, които сж живѣли на сѣверъ отъ българската земя, Блохъ смѣта като отдѣлна група народи и отъ сѣвсѣмъ друга раса.

„Колкото пъкъ до морето, пише Б., което отъ старо врѣме носило името *българско*, то то е Palus-Meotide, което наричали безразлично *българско* и *руско*, както може да се установи въ съчиненията на арабския писатель Масуди, който е живѣлъ прѣзъ IX. и X. вѣкъ". Наистина Масуди, като опровергава сжществуващето до него мнѣние, какво Хазарското море, т. е. Каспийското се съединява съ Майотасъ (Азовското) и Найтасъ (Черното), споменува, че Меотида се наричало българско море, но не и руско. Той строго различава Хазарско море (Каспийското) отъ Майотасъ — българското море и Найтасъ (Черно море) — руското (Вж. *Гаркави*, сказанія мусульманскихъ писателей о славянахъ и русскихъ, Спбургъ 1870, стр. 127—128, 130 (§ 11), 133—134). Но въ случая е важно името на Азовско море — българско. Въ X. вѣкъ, когато е писалъ Масуди, това море не е могло да получи това име, защото българитѣ сж живѣли далечъ на сѣверъ, и областьта на Азовско море е била заселена съ хазари, а това още веднажъ показва, че за да може Азовското море да се нарича *български*, тукъ сж живѣли нѣкога по-рано българитѣ, тъй че и тукъ имаме доказателство, че българитѣ сж владѣли и областьта на Азовско море по-рано и че тукъ сж били първоначалнитѣ имъ живѣлища, както това се ясно види отъ Теофана и Никифора.

За отношението на името Волга къмъ името на българитѣ, Блохъ, като излиза отъ това, че Никифоръ Григора (визант. писатель отъ XIV. в.) отбѣлѣзва, какво Волга сж наричала нѣкога Болга, отдѣто българитѣ водятъ името си, — това отъ една страна, а отъ друга — че Rubruquis разправя, че татаритѣ не умѣятъ да произнесатъ звука Б, дохожда до прѣдположение, че българитѣ първоначално се наричали Vulgares, Volgares, а оттука признава, че рѣката Волга е получила името си отъ българитѣ (Vulgares, Volgares) сжщо така, както Palus-Meotide се наричало *Българско море*, още повече че Волга татаритѣ наричатъ Atel или Itel=рѣка.

Слѣдъ като установява, че българитѣ произхождатъ отъ Велика България на Волга, Блохъ по-нататъкъ си задава въпросъ: отдѣ сж тѣ излѣзли, прѣди да станатъ извѣстни подъ името българи?

Прѣвъ пътъ тѣ ставатъ извѣстни подъ това име въ V. в., но, споредъ извѣстията на Никифора Григора, който копира по-стари автори, българитѣ, прѣди да се настанятъ на Волга, били скити. Затова Блохъ се обръща къмъ въпроса: какво се разбирали въ старо врѣме подъ името „скити"? Като посочва, какъ широко и общо сж разбирали Херодотъ и Плиний това име, а именно, че подъ „скити" гърцитѣ и римлянитѣ сж смѣсили всички народи, които сж живѣяли далечъ въ вжтрѣшностьта на земитѣ на сѣверъ и сѣвероизтокъ и сж били почти непознати на другия свѣтъ, Блохъ прави слѣдното заключение:

„Явно е, че съ такова едно разтягане на името „скити", трѣба да се очаква, да се намѣрятъ между тѣхъ всевъзможни раси и всѣкакви потекла, или пъкъ би трѣбало да се считатъ за *скити* само скититѣ на Херодота. Но между Херодотовитѣ скити имало *скити номади* и *скити земледѣлци;* въ такъвъ случай антропологическитѣ черти на вторитѣ не трѣбва да бѫдатъ сѫщитѣ както на първитѣ поради съвсѣмъ различнитѣ условия за сѫществуване. И тъй въ тая епоха (VI. в. пр. Хр.) една часть отъ първоначалнитѣ скити била е вече физически видоизмѣнена."

Че въ скититѣ имало народи отъ различни раси, Блохъ посочва още и на това, че на сѣверъ отъ земята на Херодотовитѣ скити, т. е. въ една область, която по-сетнѣ била така сѫщо наречена *скитска земя*, имало единъ многоброенъ народъ (Будини) съ зеленкави очи и червена коса (финни? или прадѣдитѣ на германцитѣ?), а още по̀ на сѣверъ, въ политѣ на високи планини, другъ единъ народъ съ плѣшива глава, вирнатъ носъ и твърдѣ издадена брада (монголоиди?).

Отъ всичко това за г. Блоха става ясно, че първитѣ обитатели на руския сѣверъ, били тѣ наречени скити или иначе, могли сѫ да произлѣзатъ само отъ съсѣдната страна, т. е. отъ сѣверна Азия, слѣдов. „тѣ трѣбало, заключава Блохъ, да бѫдатъ отъ урало-алтайски произходъ". Подкрѣпа на тоя изводъ Б. намира у Вамбери, който така сѫщо мисли, че скититѣ на послѣднитѣ вѣкове прѣди християнската ера сѫ били отъ турски произходъ. Както и да било, споредъ Блоха, скититѣ не сѫ могли да бѫдатъ нито отъ ирански произходъ, защото тѣ нѣкога-си, споредъ Херодота, сѫ нападали на Мидия, дѣто оставали въ течение на 28 години и се върнали въ земята си, която не се намирала въ тия краища, нито пъкъ отъ арийски, защото, споредъ Ефора (III в. пр. Хр.), между скититѣ имало такива, които сѫ ядѣли човѣшко месо, а пъкъ че арийцитѣ сѫ били антропофаги, нѣма и споменъ.

Сѫщото различие се забѣлѣзва и въ външнитѣ черти на скититѣ, въ които Блохъ вижда два типа, защото 1., споредъ описанието на Хипократа (IV в. пр. Хр.), скититѣ номади имали антропологически черти, които принадлежатъ на монголоидския типъ, отдѣто може да се заключи, че вече нѣколко вѣка прѣди християнската ера отъ жълтитѣ раси на сѣв. Азия сѫ емигрирали въ Европа, и 2. Галиенъ ни говори за единъ, типъ, приличенъ на германския. „Съ една рѣчь, казва Блохъ, името скити се давало просто на два различни единъ отъ другъ типа и на разни народности, малко или много познати на епохата, както днесъ още наричатъ *индийци* автохтонитѣ на Америка".

Но редомъ съ общото име скити, сѫщитѣ тия скити носятъ и други имена. Така, перситѣ наричатъ *туранци* всички народи — осѣдли и номади, които се простирали на сѣверъ отъ р. Оксъ (Аму-Дария), а тамъ сѫщо се намирали скититѣ; а пъкъ визант. писатель Агапий отъ VI. в. забѣлѣзва, че скититѣ били познати сѫщо подъ името хунни.

Слѣдъ тия прѣдварителни бѣлѣжки за скититѣ Блохъ лесно прѣминава къмъ установяване алтайския произходъ на българитѣ възъ основа пакъ на антропологически данни. Той излиза отъ това, че историята различава между тѣхъ *черни българи* за отличие отъ *бѣли българи*. Така рускиятъ лѣтописецъ Несторъ отбѣлѣзва черни българи, сѫщо и Конст.

Багренородни говори за Велика България μαύρη Βουλγαρία.[1]) Епитетътъ *черни* не може да се отнесе, споредъ Блоха, нито къмъ коситѣ на българитѣ, защото всички българи сж имали черни коси, но само къмъ цвѣта на кожата, който впрочемъ не е билъ дѣйствително чернъ, а ще да е билъ тъменъ, какъвто сж имали хуннитѣ, нито пъкъ къмъ земята българска, но къмъ обитателитѣ ѝ, защото тѣ сж имали кожа по-тъмна отколкото дунавскитѣ българи. И тъй по цвѣта на кожата си българитѣ би трѣбало да се отнесатъ къмъ расата на хунитѣ. Това впрочемъ се потвърдява и отъ исторически данни: българитѣ били хунни-кутургури; за Касиодора хунни и българи били синоними; Прокопий нарича българитѣ хунни, а Кост. Багренородни ги нарича унногундури, а пъкъ у Теофана тѣ сж наречени хунногундобългари. „И тъй, заключава Блохъ, имало е нѣкога българи черни и българи бѣли, както е имало хазари черни и хазари бѣли, хунни черни и хунни бѣли, както днесъ още има турци съ тъменъ цвѣтъ въ централна Азия и бѣли турци въ Европа и Мала Азия... Днесъ обаче сѫществуватъ само бѣли българи, защото обитатели съ бронзовъ цвѣтъ, които могатъ да се срѣщнатъ въ България, не сж нищо друго освѣнъ прѣселилитѣ се цигани“.

Като признава по тоя начинъ урало-алтэйското потекло на българитѣ завоеватели, Блохъ по-нататъкъ се опитва да докаже, че тѣ принадлежатъ тъкмо къмъ турския клонъ на урало-алтайцитѣ.

„Знайно е, пише той, че урало-алтайската раса обима монголи, манджурци, турци и финни. Истинскитѣ монголи не били влизали въ движение прѣди XIII. в., а манджурцитѣ оставали въ земята си. Оставатъ слѣдов. финитѣ и турцитѣ“, и Блохъ възъ основа пакъ на арабскитѣ писатели доказва, че българитѣ сж могли да принадлежатъ само къмъ клона на вторитѣ. Така, той посочва на това, 1. че царътъ на българитѣ, споредъ Ибнъ-Фадлана, написалъ писмо до халифа на турски езикъ; 2. че езикътъ на българитѣ, споредъ Истакри, билъ сходенъ съ езика на хазаритѣ, които сж били турски народъ; 3. самото име „българинъ“ Блохъ е готовъ, заедно съ Вамбери и Томашека, да обясни съ турски езикъ; 4. имената, числителнитѣ въ именика на българскитѣ князе, които сж остатъци отъ българския езикъ, сж съвсѣмъ турски думи; 5. обичаитѣ на волжкитѣ българи сж сѫщи турски: споредъ Ибнъ-Фадлана, стопанинътъ на кѫщата взималъ прѣди всички други първото кѫсче месо, както е днесъ у усбецитѣ и киргизитѣ; всѣки гостенинъ сѣдалъ на отдѣлна софра, както при двора на Атила; почетно мѣсто било лѣвата страна, както у турцитѣ и пр.; 6. длъжностьта *таркань* намираме и у българитѣ и у турцитѣ; 7. обичаитѣ на дунавскитѣ българи били сѫщитѣ, каквито и у българитѣ на Велика България, поне въ първитѣ врѣмена; така, тѣ носѣли широки гащи, кожуси съ мѣденъ синджиръ около кръста, бръснали си главата по източному. Най-сетнѣ, споредъ Блоха, ако българитѣ сж хунни, то ясно е, че тѣ сж били сѫщо отъ турско потекло, защото византийцитѣ наричали турци и хуннитѣ; а пъкъ хуннитѣ отъ

[1]) Подробно за тия черни и бѣли българи Блохъ говори въ статията си „De la transformation d'une race de couleur en une race blanche“, съобщена въ Антропологическото дружество въ Парижъ на 14. мартъ 1901. г.

III., IV. и V. вѣкове се наричали отъ китайцитѣ Хиунгъ-Ну (Hioung-Nou), а тия Хиунгъ-Ну сж били тъкмо алтайскитѣ турци.

Блохъ завърша статията си съ въпроса: какво прѣдставятъ днешнитѣ българи спрѣмо българитѣ, които завоевали Мизия? На тоя въпросъ Блохъ отговаря съгласно съ общеприетото мнѣние, че българитѣ завоеватели, които били по-малобройни отъ заварените мизийски славяни, били погълнати отъ послѣднитѣ въ смѣшението си; самиятъ имъ езикъ, както и религията имъ били замѣнени съ онія на славянитѣ, и урало-алтайскитѣ нрави се прѣобразували, тъй че днесъ остава само името на българитѣ, като единъкъкъ споменъ за тѣхното минало господство; впрочемъ Блохъ допуща, че първоначалниятъ типъ на българитѣ трѣбва да е билъ вече измѣненъ, прѣди тѣ да пристигнатъ на Дунава. Но и при все това Блохъ се пита: дали абсолютно нищо не е останало отъ природния типъ на волжкитѣ българи между днешнитѣ туземци?

„Обединаро, който е изучвалъ антропологията на България въ 1883 г., отговаря Блохъ, описва три различни типа, отъ които една нарича българо-татарски, който има брахикефална глава, челюсть prognathe и очи криви. — Ние не констатирахме кривина на очитѣ между българитѣ, които наблюдавахме, и възможно е, щото тоя особенъ характеръ да се отнася само къмъ татаритѣ, които въ XVIII. в. сж се настанили въ България. Но ние отбѣлѣзахме, че всички български жени въ столицата и въ околноститѣ имаха изобщо единъ и сжщи типъ на лицето, тъй че тѣ съвсѣмъ не се отличаватъ едни отъ други. Това се отнася главно до горнята устна и носа. И наистина, горнята устна е твърдѣ широка на височина, отъ свободния си край до основата на носа, съ което се намалява сжщо така и самата височина на носа, и тия двѣ особни черти даватъ на физиономията на българскитѣ жени отъ страна единъ специаленъ отпечатъкъ, който е поразителенъ, но не и красивъ. У мжжетѣ тая особеность на горната устна по-малко се забѣлѣзва, може би поради мустацитѣ. (Нека забѣлѣжимъ прочее, че тази голѣма широчина на горната устна се забѣлѣзва така сжщо и въ другитѣ раси). Както и да било, ако може да се каже, че българскиятъ типъ отъ Волга е изцѣло изчезналъ отъ днешна България, не може и да се отрича, че турската кръвь не е прѣдадена въ единъ даденъ моментъ на потомството на мизийскитѣ славяни“.

В. Н. З.

Цвиичовитѣ възгледи върху етнографията на Македония.

Отъ А. Иширковъ.

Господинъ проф. І. Цвијић, добрѣ извѣстенъ у насъ съ своитѣ географски и геолошки изучвания на Балкански полуостровъ, ни изненада твърдѣ неприятно чрѣзъ своята нова публикация върху етнографията на Македония.[1])

Въ слѣднитѣ редове искамъ да изложа и прѣцѣня на кжсо стойностьта на Цвиичовитѣ възгледи върху народностьта на македонскитѣ славѣни.

Господинъ Цвијић е недоволенъ отъ досегашното разгледване на македонския въпросъ и той иска да го постави на друга основа. Своитѣ разгледвания той свежда въ слѣднитѣ групи:

1. Понятието за Македония е неточно. Скопската и Тетовска область спадатъ въ Стара-Сърбия.

2. Македонскитѣ славѣни нѣматъ опрѣдѣлено народно осѣщане и народно самосъзнание ни сръбско, ни българско, макаръ и да сж твърдѣ сродни съ сърбитѣ и българитѣ.

3. Името българинъ (бугаринъ), съ което се наричатъ обикновено македонскитѣ славѣни, не е етнографско име и не означава етническия българинъ.

4. Чуждестраннитѣ, нѣмски, френски, английски и други етнографски карти на Македония не сж етнографски, нито сж говорни или езикови (Sprachkarte), но сж боядисани само възъ основа на погрѣшно схванатото име българинъ, съ което македонскитѣ славѣни се често наричатъ.

5. Статистическитѣ таблици сж неистинни или неточни.

---

[1]) Неколика проматарња о етнографји македонских словена. Въ сп. Дело, год. X, кн. 38, стр. 1—46. Френски прѣводъ: Remarques sur l'ethnographie de la Macedoine. Въ Annales de Géographie. XV année, № 80 и 81. Има отдѣлни издания на сръбски (у книжаря Геца Кона) и на френски. Прѣведено е още на английски (Remarks on the ethnography of the Macedonian Slavs. London. Horace Cox), на руски и на нѣмски. Посоченитѣ у мене страници сж споредъ статията въ сп. Дело.

I.

Господинъ Цвијић не говори върху първата група на своитѣ разслѣдвания, а казва само, че писалъ другадѣ върху границитѣ на Македония. До колкото познавамъ писаното отъ него, не може да бѫде другадѣ освѣнъ въ статията му: „Географски положај и опште географске особине Македоније и Старе Србије", печатано въ Српски Књижовни Гласник. 1904, бр. 72 и 73. Бѣлѣжката въ французкия прѣводъ, че върху границитѣ на Македония говори на стр. 41. т. I на съчинението La géographie et la géologie de la Macédoine et de la Vieille-Serbie на сръбски, издание на академията, показва, че токо що приведената статия съставя уводъ на голѣмото Цвиичово съчинение върху Стара-Сърбия и Македония, що се печата вече отъ нѣколко години насамъ.

Цвијић справедливо забѣлѣзва въ статията си Географски положај и т. н, че подъ името Македония въ различни врѣмена се подразбирала различно голѣма область въ южната часть на Балкански полуостровъ, но не е вѣрно неговото твърдение, че „појам Македоније у новоје време погрешно раширио и на Скопску и Тетовску област *кое нису никадъ рачунале у Македонији* (стр. 4 у неколика проматрања и т. н.)

Сѣверна граница на Македония, въ широкъ смисълъ на думата, отъ врѣмето на Филипа II и римското владичество, образувалъ прочутиятъ въ древностьта главенъ вододѣлъ на Балканския полуостровъ отъ Адриатика до Понтосъ.[1]) Ето какъ говори Страбонъ:

Ἐκ βορρᾶ δὲ τῇ νοουμένῃ εὐθείᾳ γραμμῇ τῇ διὰ Βερτίσκου ὄρους καὶ Σκάρδου καὶ Ὀρβήλου καὶ Ροδόπης καὶ Αἵμου τὰ γάρ ὄρη ταῦτα, ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ Ἀδρίου, διήκει κατὰ εὐθέαν γραμμὴν ἕως τοῦ Εὐξείνου, ποιοῦντα χερρόνησον μεγάλην πρὸς νότον, τήν τε Θράκην ὁμοῦ καὶ Μακεδονίαν καὶ Ἤπειρον καὶ Ἀχαΐαν (Strabo, VII, 326 trg 10, издание Kramer).

Отъ къмъ сѣверъ (се ограничава Македония) съ мислима права линия прѣзъ планината Бертискосъ и Шаръ, и Орбелусъ, и Родопи и Хемусъ; тѣзи планини начевайки се отъ Адрия се простиратъ по права линия до Черно море, като образуватъ къмъ югъ голѣмъ полуостровъ, т. е. Тракия заедно съ Македония и Епиръ и Ахия.

---

[1]) Димитровъ: Македония въ миналото ѝ (по Ἀρχία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας; отъ М. Дринца, въ Периодическо списание на Българ. книж. дружество, XXXVII и XXXVIII, стр. 23. D-r. M. Döll: Studien zur Geographie der alten Makedoniens. 1891, стр. 25.

Това опрѣдѣление на македонската сѣверна граница намираше отглась за дълго врѣме въ литературата на различнитѣ народи. Басеинитѣ на Вардаръ и Струма се смѣтали въ различни врѣмена като македонска земя. Йорданъ Ивановъ въ своето капитално съчинение върху сѣверна Македония[1]) привежда въ прѣдговора (III и IV) много примѣри отъ 16, 17 и 18 вѣкове, съ които показва, че подъ името Македония се подразбирала не само сегашната сѣверна Македония (Скопско), но и Струмската область на Кюстендилско. Тепърва въ миналия вѣкъ (19) въ свръзка съ орохидрографскитѣ, етнографски и политикоадминистративни отношения се създадоха по-опрѣдѣлени граници на Македония: на сѣверъ Шаръ-планина, скопска Черна гора и политическитѣ граници на Сърбия и България, на западъ вододѣлнитѣ планини на Адриатическо и Бѣло море, на югъ Бѣло море, на изтокъ рѣка Места, която е граница между вилаетитѣ Одрински и Солунски. Това схващане на македонскитѣ граници си проби пѫть въ западноевропейската литература още въ първата половина на миналия вѣкъ, но понеже тъкмо въ естественитѣ граници на Македония мнозинството отъ населението сж българи, то когато се засилиха народнитѣ борби въ тази область и българитѣ поведоха борба първо за духовно, а послѣ и за политическо освобождение, турцитѣ запрѣтиха името Македония, гърцитѣ поискаха да ограничатъ тази область до срѣдата, а сърбитѣ да ѝ отнематъ сѣверната половина. Между претендентитѣ за Македония само българитѣ, които имать яка вѣра въ българщината на македонскитѣ славѣни и въ тѣхното числено надмощие въ тая область, поддържатъ нейнитѣ естествени граници.

Въ противовѣсъ на Цвиичовото твърдение, че Скопско и Тетовско никога не сж смѣтани въ Македония, ще приведа нѣколко примѣра. Chalkondylas, който живѣлъ въ 15 вѣкъ (умрѣлъ 1464 год.), като описва походитѣ на Стефана Душана и на Баязита въ Македония споменува винаги Скопие като македонски градъ.[2])

На 1502 година Добровничанинътъ Петанчитъ описва пѫтя прѣзъ сѣверна Македония и пише: „като се тръгне оттука (Скопие), минава се прѣзъ Жегличовската равнина, Конопнишката долина,

---

[1]) Йорданъ Ивановъ. Сѣверна Македония. Исторически изслѣдвания. София 1906.

[2]) Στέφανος ἐγένετο βασιλεὺς Τριβαλλῶν ὃς ὁρμώμενος ἦν ἀπὸ τῆς ἐς τὸν Ἰονίον χώρας τὰ περὶ Σπιδάμνου καταστρεφάμενος καὶ ἐς τὴν Μακεδονίαν ἠλάσατο, καὶ ἐς τὴν τῶν Σκοπίων τὰ βασίλεια ἐποιήσατο! (Боиското издание стр. 26).

Καὶ τοὶς περὶ Μακεδονίαν ἠγεμόσιν ποιησάμενος τὴν Σκοπίων φκίσε πόλιν παμπόλλους τῶν Τούρκων ἀπό τε τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἀγαγὼν σὺν γυναιξί τε ἅμα καὶ παισί. (стр 60).

Бербушката баня, Стримонския мостъ, който раздѣля *македонцитѣ* отъ трибалитѣ или българитѣ.[1])

Англичанинътъ докторъ Браунъ (Edwrd Brown: A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia и т. н. London 1673, гледай Белешке доктора Брауна из српских земаља от године 1669 од Ст. Новаковића. Споменик на сръбската кралевска Академия IX.) поставя границата между Сърбия и Македония въ планината на югъ отъ Враня — скопска Черна-Гора, която той смѣта гранка отъ Стара-планина. Той свързва тази граница съ традицията за старото македонско царство.

Въ **Родословіе Сербское**, ржкописъ отъ XVI вѣкъ, прѣписанъ въ 1791 год. отъ Іеромонаха Іосифъ Трониаца, печатанъ въ Гласникъ V, 1853 год. стр. 20—112, се говори често за българска Македония и между другото и за Скопие. На стр. 29—30 лѣтописецътъ говори, че Нееманъ покорилъ „Трибалію, иже нарицается Сербія а не Сервія; Сервія бо есте Скоплѣ и окрестныя ему прѣдѣли, аще и есть въ Македоніи“ . . .

Въ Геровия прѣписъ на поправената Паисева славяноболгарска история имѣ единъ отдѣлъ, въ който се говори за българскитѣ области и градове. Въ третата българска часть — *Македония* влизатъ градоветѣ: Скопие, Щипъ, Кратово и др.[2])

Въ една ржкописна бѣлѣжка за изтурчване на българи отъ родопската область и сѣверна Македония въ 1670 г. стои, че султанътъ изпратилъ **въ Македонію своего кезнра сосъ ҳ тысящею войска** . . . дѣто изтурчилъ между други и **Крупникъ**, и **Кочане**.[3])

Азъ нѣма да привеждамъ повече примѣри за македонщината на Скопско прѣди XIX вѣкъ, защото не отдавамъ много голѣмо значение на това. Старитѣ списатели мѣсили твърдѣ много имената, и ако прослѣдимъ литературата само за Скопско, ще видимъ, че то се наричало въ различни врѣмена и у различни автори Дардания, Македония, Мизия, Долна Мизия, Долна Земля, Горна Мизия, Пеония, Илирия, България, Сърбия и др.; много пати самиятъ градъ Скопие се поставя на граница между Македония или Дардания и Горна Мизия. Много по-важно би било за Цвичовото разглеждане да се прослѣди, какъ се създаде въ XIX вѣкъ сегашната граница на Македония, но тъкмо това Цв. не иска да вземе въ внимание.

[1]) Д-ръ К. Иречекъ: Стари пътешествия по България. Спсп. IV. стр. 73.

[2]) Проф. Ламански. — Болгарская словесность XVIII вѣка, въ Журн. Мин. Народ. Просвѣщенія 1869, Сент. М. Дриновъ Бранского пер. спис. IV стр. 19.

[3]) Иорд. Ивановъ: Сѣверна Македония, стр. IV.

Подъ името *Стара-Сърбия*, което възникна послѣ освобождението на сръбското княжество, едни сърби разбиратъ Сърбия въ границитѣ на Милотиновото царство, други до кждѣто се простиратъ сръбскитѣ претенции на най-голѣмитѣ шовинисти, трети се ограничаватъ съ Косово и Метохия. Обстоятелството, дѣто на нѣколко италиянски карти: Меркаторната карта (1554), картата на Gastaldi (1566) и други, въ границитѣ на Сърбия влиза и Скопие, накарало Цв. да прѣнесе името Стара-Сърбия и върху Скопско и Тетовско, макаръ и да признава, че сърбитѣ (?) отъ двѣтѣ страни на Шаръ се значително различаватъ.[1]) Не зная, дали Цв. не е ималъ подъ ржка стари карти, въ които Скопие е отбѣлѣзано въ границитѣ на България или на Македония, но у мене се случило, че въ старитѣ карти съ разграничени области, които притежава нашиятъ географски институтъ, Скопие се намира само въ България или въ Македония. Въ картата на S. Sanson. geographe ordinaire du Roy, отъ 1692 година: Estats de l'Empire des Turqs en Europe ou font les Beglerbeglicz ou Gouvernements de Romelie de la Mer, de Bude, de Temeswar et de Bosnie, qui comprenent les Provinces de Bosnie, Servie, Bulgarie, Roumelie, Macedoine, Albanie, Epire, Thesalie, Achaie, Morée и т. н. Граница между Сърбия и Албания е вододѣлътъ на сръбска Морава и Дринъ, — Скопие е въ границитѣ на България, границата между България и Сърбия отива отвждъ (на западъ) Morava de Bulgarie fl. Картата се придружава отъ подробно административно дѣление. Въ Румелийски беглербегликъ влизатъ Румелия, България, Македония и др.; въ България влизатъ градоветѣ Sophia, Uscopia, Vidin, Guistendil и др. Сѫщото виждаме въ по-къснешната карта на Sanson: Estats de l'Empire du Grand Seigneur des Turcs en Europe en Asie et en Afrique и т. н. отъ 1708 година. Въ картата Walachie, Servia, Bulgaria, Romania безъ дата и авторъ, изглежда по начертание не по-къснешна отъ началото на 18 вѣкъ, граница между Сърбия и Македония е Шаръ-планина, и градоветѣ Скопие, Кратово и др. сѫ отбѣлѣзани въ Македония.

[1]) Добъръ примѣръ за българщината на македонскитѣ славѣни въ Черногорията при самата граница на Стара-Сърбия ни дава слѣдниятъ документъ. Въ протоколитѣ на Бѣлградската митрополия отъ врѣмето на австрийската окупация намираме слѣднитѣ бѣлѣжки: Въ 1734 год. билъ попъ въ село Клепе „Іерея Пет'ръ Кленски, синъ земледѣлца Михаила, рожденіемъ и воспитаніемъ из села *Банїанскога, близ Скопїа*, 8чил се книги ва патріаршіи инекскои 5 Георгіа ер'монаха Пеѣанина, священствѣтъ 30 лѣтъ, искѣшенъ бивъ како читати знаетъ святое писаніе, пробациимъ из царствѣющихъ книг' читаетъ среднимъ разѣмиим' *заносить їазикомъ бл'гарскимъ*" (Споменик, XLII, други разред 37, стр. 114).

Картитѣ на Балканскитѣ земи отъ 15, 16, 17 и 18 вѣкъ сж много неточни и твърдѣ рискувано би било само възъ основа на тѣхъ да прокарваме граници между народитѣ или да именуваме извѣстни покрайнини. Тѣ биха ни принесли голѣма услуга, кога подтвърждаватъ това, което знаемъ отъ пжтешественици по тия страни, отъ историци, отъ автентични документи изъ различни врѣмена. А тъкмо отъ пжтешественици, отъ историци, отъ грамоти узнаваме, че Скопско се наричало Дардания, Илирия, Македония, Долня земя, България, Мизия, Долна Мизия, Горня Мизия много по-често отколкото Сърбия или infirior Servia dicta Bulgaria. И сега, когато името Македония, което е старо класическо за Скопско, което срѣщаме често въ дългата история на тази область, доби вече въ 19. вѣкъ гражданственость въ разговоръ и литература, бива ли то да се затрие и замѣни съ новосковано име Стара-Сърбия, което всѣки сърбинъ разтѣга по волята си?

Много по-яка основа за разглеждане на границитѣ между сърби и македонски българи ни дава домашната сръбска и българска литература отъ 18 и началото на 19 вѣкъ, отъ врѣмето, когато борбата за Македония между сърби и българи не бѣше още позната.

Проф. В. Карић въ своето капитално географско съчинение Србија (Београд, 1887) стр. 480-481 скицира границитѣ на Сърбия възъ основа на казаното отъ по-първитѣ сръбски историко-географи. Първи опрѣдѣлилъ границитѣ на Сърбия сръбскиятъ историкъ Иванъ Раичъ въ своята история на славѣнскитѣ народи, излѣзла въ Виена 1794—1795. Раичъ казва: Горна Мизия, която обхващала и Дардания и Трибалия добила име Сърбия; границитѣ ѝ били: на сѣверъ Дунавъ и Савва, на югъ Шаръ-Планина и Македония, на западъ Дрина, а на истокъ Цибрица.[1]) Соларић, въ своето земеописание, печатано въ Венеция 1804 година, първо на сръбски езикъ, казва, че Сърбия лежи на западъ отъ България и между Шаръ-планина и Дунава. Отъ неговата карта на

[1]) Понеже Карић не посочва страници отъ съчинението на Раичъ, то не можахъ да свѣря, отъ дѣ взема той за граница на истокъ р. Цибрица. Азъ имахъ на ржка будимското издание отъ 1823 год. и тамъ въ кн. IX, глава VII § 5, като се описватъ границитѣ на Сърбия възъ основа на Порфирогенета, Саски, Фарлашъ и съврѣменнитѣ карти, се казва: Тако протегашеся она (Сърбия) отъ Вербаса рѣки Босанскія до Тимока между Сербліею и Болгаріею протекащаго". На друго мѣсто, кн. IX, глава V, § 9, се говори за Хуниада . . . „отходитъ оттуду и в Болгарсую страну къ Видину. Немного ту пробавивъ дни, спѣшитъ на Косово поле еже съ Болгаріею гряничитъ". Раичъ говори за Видинъ като български градъ и въ кн. IX глава VI § 5 „въ Болгарскія градъ Видинъ". Не трѣба да се изпуща отъ очи, че бащата на Раичъ е родомъ отъ Видинъ.

Балканския полуостровъ, приложена у Карић стр. 6, се вижда ясно, че и Соларић приима за източна граница на Сърбия р. Тимокъ. Вук Караџић пише въ 1827 г. въ своето географическо-статистическо описание на Сърбия, че Сърбия заима всичко, що е отъ Шаръ-планина до Сава и Дунавъ и отъ Стара-планина до Дрина и Лима. Той не говори за Стара-Сърбия.

Отъ голѣмъ интересъ сж възгледитѣ за границитѣ на Сърбия у сърбитѣ-привърженици на Балканска федерация отъ 60-тѣ години на миналия вѣкъ. Тѣхъ ги изваждамъ отъ българския прѣводъ на проф. П. Милюковата статия: Сръбско-българскитѣ отношения по македонски въпросъ (въ Български Прѣгледъ, год. V, кн. IX—X).

Още въ 1860 година Сръбското Учено Дружество, което издаде Верковичевитѣ македонски пѣсни съ името „бугарски“ отказвало субсидия на Милоевић'а да събира и издава материали отъ Македония, която той опорито смѣталъ за сърбска земя („Српство“ № 21, 23, Милюковъ с. 77). Dimitri Stephanowitsch, сърбинъ, горещъ привърженикъ на панславистка федерация, иска за сърбитѣ въ своята брошура Slaves et grecs devant la Turquie. Paris. 1861. с. 8, 31 само Босна и Нови-пазаръ (Милюковъ стр. 51). Vladimir Iovanovics въ своята брошура Les Serbes et la mission de la Serbie dans l'Europa d'Orient, прѣведена и на английски езикъ, опрѣдѣля на стр. 242 Стара-Сърбия така: Ce sont les Serbes de l'Hertzegovine, de la Bosnie et de la Metoche appelés „Stara Serbie“. (Милюковъ с. 77). Сърбинътъ С. С. въ своята брошура „Источно питање и Србија“, Београд, 1870, пише: „погрѣшно е да се мисли, че въ Тракия, Румелия и Македония живѣятъ гърци. Тѣ съставятъ множество само въ градоветѣ, които лежатъ по брѣга на Архипелагъ, а селското население е *чисто „българско“* (цитатъ въ В. „Свобода“ № 30 (1870), Милюковъ, стр. 76).

Нека видимъ сега, какъ схващали българитѣ границитѣ на своитѣ еднородци.

Паисий Хилиндарски, родоначалникъ на българската история, пръвъ дѣецъ за народна пробуда, въ своята Історія славяноболгарска отъ 1762 год. пише: . . . . „и одолевали (българитѣ) много кратье Грековъ и Римляновъ, и узимали отъ ныхъ земля и мѣсто, и тако до после узели вся Тракія и Македонія и Илирикъ нека част. И населили ся *Болгари* на тал земля и *донинѣ, како ся видитъ.*[1]) На стр. 74: „Егда исперво взели Греци землю отъ Сми-

[1]) Изданието на А. Теодоровъ. Пловдивъ, 1898, стр. 36.

лица царя отъ Серезъ до Щипъ, раздѣлилися Болгаре на двѣ: Охридски Болгари останлися съ Арнаути заедно, Терновски Болгари со Власи заедно остали; и сталъ Охридски баронъ кралъ самовластенъ и тако были Болгаре на двое раздѣлени. Въ Търново царъ називалъся, въ Охридъ краль. Тако были на двое раздѣлени отъ Смилица царя до послѣдняго царя Шишмана и краля Вукашина. Еще во време Константина царя пришелъ Сербски краль Милотинъ и узелъ пакъ тая земля отъ Грецье, отъ Щипъ до Серезъ, и паки были Болгари раздѣлени".

Още по-широко схващане границитѣ на българското племе и още по-силна народна гордость виждаме у единъ отъ прѣправачитѣ на Паисевата славяноболгарска история (Геровия прѣписъ, гледай у проф. Ламански: Болгарская словесность XVIII вѣка въ Журн. Мин. Нар. Просвѣщ. 1869, Септ..., Дриновъ Браилското Пер. списание IV. стр. 19—20). Прѣправачътъ пише: „Болгарская земля на четыры части се раздѣлява: Первая часть Мисинія (Мизия)", изброява 33 „градовы болгарскы". Въ тѣхъ влизатъ Тулча въ крайни изтокъ, Неготинъ на западъ. „Часть вторая Ѳракія" съ 43 „градовы болгарскы", между тѣхъ Нишъ, Пиротъ, Враня, Лѣсковецъ и др. „Часть третая Македонія" има 37 „градовы болгарскы", между тѣхъ Скопие, Щипъ, Кратово и др. „Часть четвъртая" Дарданія" съ 31 „градовы", между тѣхъ Охридъ, „старая столица Болгаромъ", Тетово, Призренъ и др.... „Тие са градовы вси во Дарданію, крайна Венецианомъ. То е западная страна болгаромъ, Ѳракія восточная страна болгаромъ, Македонія южная страна болгаромъ, Загоріе сѣверна страна болгаромъ".

Отъ обстоятелството, дѣто Дарданія се смѣта „край на Венецианомъ", Дриновъ заключава съ право, че това раздѣление на българската земя датира отъ прѣди 1797 година, защото до тази година се намирала Далмация въ венецианско владѣние. (Дриновъ БрПсп. IV. стр. 21).

Още по-хубаво ни илустрира народното схващане на българитѣ отъ 18 вѣкъ иеросхимонахътъ Спиридонъ въ своята „Исторія во кратцѣ о Болгарскомъ народѣ славенскомъ сочинися и списася въ лѣто 1792 Спиридономъ Іеросхимонахомъ. (Издание на В. Н. Златарски 1900). На стр. 13 четемъ: „Болгъ же братъ Бремувъ завоева Тракію, Македонію, Далмацію, даже до Белое море и до Рімъ. И той бѣ подобевъ отца своего — мучитель великій, повелѣ народови звати именемъ его *Болгаре,* и от то время назвашася іллирицы *болгары.* Греки не имущіи слово *буке,* не могутъ сказати

болгары, но волгары; а рімляне, имущіе слово *бъ*, могутъ сказать болгары". Спиридонъ се ползувалъ отъ руския прѣводъ, московско издание (1719 г.) на историята отъ Кардинала Цезара Баронии († 1607): Annales ecclisiastica a christo ad annum 1198. Той посочва винаги грижливо източника. На стр. 40 четемъ по Баронии: „Дарданія или Вардарія есть земля болгарская недалеко Солуне"... На стр. 41 привежда разказа на Баронии за борбата на Василия Македонецъ съ българина юнакъ прѣдъ очитѣ на Бориса и византиския императоръ. Борисъ като видѣлъ, че Василий надвилъ българина, когото никой гръкъ не можелъ по-рано да повали, попиталъ го, отъ дѣ е и какъвъ е родъ, а той отговорилъ: „родом от Македоніи. Царъ же рече: умѣеши ли по Болгарски? Он же проглагола ему по болгарски, и тогда позна его царъ болгарски, яко Василіи есть родом болгаринъ". На стр. 94: „Поиде (Муратъ) на Сербов и плѣни сербску землю и взя гради Борчь и Раваницу в лѣто 6946 (= 1438); таже пріиде *в Болгаріи изгори град Скопія* въ немъ много души изгорѣша, и окрестніе град(и)". Характерно е за послѣдната извадка, че тя е заета отъ сръбски лѣтописъ, който гласи: „Въ лъто 6946 (= 1438) поробы Муратъ Србле и пріими Боргъ и Равницу, и въ то лѣто изгорѣ Скопіе, и въ немъ многу душь съгорѣ". (Златарски: Исторія во кратцѣ и т. н. с. XLIV).

Правилно схванали границитѣ на Македония нашитѣ първи географи. Архимандритъ Неофитъ Хилиндарецъ въ своето кратко „Землеописаніе" отъ 1835 г.[1]), опрѣдѣля така границитѣ на Македония: „Македонія е великая область — и опредѣлявася къ востокъ, отъ Ѳракіа: която раздѣлява отъ Неста рѣка — къ пладнина отъ Тесалія, и Албанія — къ западъ отъ Адриінското море — къ полунощь отъ Далмація, Босна, Сербіа, и Болгаріа" (стр. 28—29). Между планинитѣ на Македония архимандритъ Неофитъ споменува „*Скардъ между Македоніа, и Илиріческаго предѣла*" (стр. 29). „Жители, Грецы, Болгари, Куцовласи, всѣ восточно благочестивіи, и мало Могаметане, и Евреи" (стр. 29). За сърби въ Македония не говори; градъ Скопие не споменува въ никоя область на Балкански полуостровъ. „Между Болгарскитѣ, и Македонскитѣ предѣли нахождатся много Болгарскіи градища, като: Бобошево, Дупница, Струмица,

[1]) Краткое политическое землеописаніе за обученіе на Болгарското Младенчество, напечатано *съ одобреніемъ и изждивеніемъ Его Свѣтлости Князя Сербскаго Милоша Ѳеодоровича Обреновича* на даръ оучащеися Болгарской юности. Благословеніемъ же преосвященейшаго Сербіи Митрополіта Господина Петра и изданно отъ Неофита архимандрита Хилиндарца, родомже Котляица. Часть пятая. Въ Крагуевцѣ оу Княжеской-Сербской Типографіи. 1835.

Смитрополіа, Петричъ, Радовишъ, Паланга, Щипъ, Кюстендилъ, Куманово, Разлогъ и др. (стр. 30). Когато говори за Албания казва: „жителитѣ сж Арнаути, Грецы, Болгари (стр. 31)“.

Константинъ Г. Фотиновъ въ своето „Общое землеописание“[1]) отъ 1843 година на стр. 108 пише: „Въ сѣверна страна близу при сербскитѣ прѣделы Македония има Скопія съ 10000 ж.“

Картата на сегашная *Болгаріа, Θракія, Македонія* и на прилежащитѣ земи, изработена и гравирана отъ Алек. Х. Руссетъ въ Страсбургъ 1843 год., а издадена отъ Димитрія Хаджи Руссета въ полза на новооснованото въ Русчукъ славенобългарско училище, която би правила честь на днешната наша картография, ни дава ясно разграничение между Сърбия, България, Тракия и Македония. Границата между България и Сърбия върви по Тимокъ, минава между Нишъ и Алексинацъ, послѣ върви по вододѣла на Българска Морава и Нишава. Границата между България и Македония е вододѣла на Струма и на Искъръ и Нишава; границата между Сърбия и Македония прѣсича Българска Морава на сѣверъ отъ Враня, а послѣ върви по вододѣла на Вардаръ; на истокъ Македония граничи съ Места, а на западъ съ вододѣла на Вардаръ и Бистрица, на югъ съ Бѣло Море.

Колкото се отнася до българскитѣ привърженици на югославянска федарация, тѣхнитѣ възгледи сж изложени тържествено въ резолуцията, взета въ „народния съборъ“ отъ 5 априлъ 1867 година въ Букурещъ. „Прѣдъ видъ на това, че съврѣменното положение на работитѣ подбужда всичкитѣ угнетени народи въ Турция да взематъ мѣрки за своето освобождение, то и ние българитѣ, живущи въ България, Тракия и *Македония*, се събрахме, за да обмислимъ и да намѣримъ срѣдства за освобождение на нашето скжпо отечество, за да могатъ и насъ да броятъ въ числото на свободнитѣ народи и за да докажемъ, че сжществуваме. За постигване на тази цѣль намъ е необходимо да изберемъ единъ съсѣденъ народъ, съ който бихме могли да достигнемъ освобождение и обща полза; за такъвъ народъ ние не можемъ да броимъ никой другъ освѣнъ сръбския; и нашитѣ интереси сж еднакви, понеже чрѣзъ братството народътъ може да добие независимость. Прѣдъ видъ на такава братска близость ние, съгласно съ сегашнитѣ обстоятелства, смѣтаме за нуждно да туримъ въ основата слѣднитѣ 12 пункта:

---

[1]) Общое землеописаніе вкратцѣ за сичката земя, преведено отъ Гречески на Славеноболгарскій языкъ, умножено е съ распространеніемъ многозначнихъ потребнихъ областей и сега перво на свѣтъ издано трудомъ Константина Г. Фотинова. Смирна 1843.

1. Между сърбитѣ и българитѣ трѣба да се установи братско съединение подъ името югославянско царство.

2. Югославянското царство се състои отъ Сърбия и България (къмъ България спадатъ — Тракия и *Македония).*

3. Глава на новообразуваното царство ще бѫде сегашниятъ сръбски князъ Михаилъ Обреновичъ съ право на наслѣдство.

И т. н. (Гледай у П. Милюкова: Сърбско-българскитѣ отношения и т. н. стр. 61. М. С. Пироћанца: Кнез Михаило и заедничка радња Балканских народа 1895, стр. 37. Период. спис. 1900. LXI, стр. 8—9.

Отъ приведенитѣ примѣри вѣрвамъ да личи ясно, че твърдението на Цв., *какво прѣди 19 вѣкъ Скопско и Тетовско,* на които той не поставя никакви граници, *никога не сѫ се смѣтали къмъ Македония, не може да бѫде вѣрно. Цвиичовото прѣдложение, да се причислятъ и Скопско и Тетовско къмъ Стара-Сърбия е още по-малко основано.* Сръбскитѣ учени не трѣба да изпущатъ отъ очи факта, че името югозападна или западна България, което прѣдлагаха за Македония много наши учени, име, което се явява много по-естествено за тази область отколкото името Стара-Сърбия за която и да била нейна часть, не намѣри приемъ въ нашата литература. Само кога говоримъ за „цѣлокупна България", чиито граници се начъртаха въ Санъ-Стефано възъ основа на грамадна етнографска литература послѣ славнитѣ руски побѣди, името Македония става синонимно съ дѣлъ отъ цѣлото българско отечество. Иначе, ние държимъ яко за класическото име Македония, което е тѣсно свързано съ нашето народно възраждане и нашата опорита черковна борба. А сега, когато съ това славно име се схваща една область отъ Европейска Турция, чиито граници сѫ отбѣлѣзани съ кръвьта на македонски и наши българи, когато се съзира вече ясно стремежътъ на международната контролна комисия въ Македония да създаде отъ тая многострадална область нѣщо отдѣлно, само за себе си, името Македония стана за насъ още по-мило, а на другитѣ *то се вече налага.*

II.

Съ наблюдения и друго изкуство Цв. дошелъ до резултата: „Македонскитѣ славѣни у своята маса нѣматъ никакво народно съзнание, нѣматъ ни сръбско, ни българско осѣщане, а сѫ прѣдразположени да възприематъ леко едно отъ двѣтѣ и да ста-

натъ бърже българи или сърби. А да се установи това е географски най-важно, защото такова установяване на сегашното състояние на народното осѣщане може да ни послужи като най-важенъ фактъ, кога прѣцѣняваме стойностьта на българскитѣ и сърбски претенции върху македонскитѣ славѣни. Това установяване е най-важно и за македонската политишка задача, ако доде редъ тя да се разрѣшава споредъ научнитѣ установявания“ (стр. 9).

Нека разчленимъ тѣзи думи на Цвијића.

Наистина, у значителна часть отъ македонскитѣ славѣни нѣма яко народно съзнание, иначе не би имало почва за различни пропаганди въ Македония, не бихме имали мухамедани славѣни, които се отнасятъ по-злѣ съ своитѣ сънародници християни отколкото самитѣ турци; не бихме имали патриаршисти славѣни, които слушатъ словото Боже на езикъ, що не разбиратъ, нѣмаше да има измѣнници, които за интересъ и капризъ мѣнятъ народность и вѣра. Но тъкмо Цв., който пѫтувалъ на длъжъ и на ширъ по Македония, трѣба да е забѣлѣзълъ, ако е искалъ, че у по-голѣмата часть отъ македонскитѣ славѣни гори силно огънътъ на българското народно съзнание, по-силно дори отколкото у българитѣ и сърбитѣ отъ свободнитѣ земи. Въ Македония има много български общини, които сѫ показали не единъ пѫть чудеса отъ патриотизъмъ. Историята на народното свѣстяване по села и градове въ Македония е пълна съ свѣтли примѣри отъ силенъ народенъ поривъ; и македонскитѣ българи сѫ демонстрирали многократно своята народность не само срѣщу гърци и турци, но и срѣщу сърбитѣ.[1]) И това народно свѣстяване на македонскитѣ българи не датира отъ врѣмето, когато се основа българска екзархия, както често се натяква, а много по-рано, по-рано дори отколкото въ прѣдѣлитѣ на сегашното княжество. Ето що казва покойниятъ професоръ М. Дриновъ: „Доста е да си наумимъ, че македонци сѫ и Паисий, отъ когото се захваща историята на българското възраждане, и Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ, авторъ на една отъ първитѣ пе-

[1]) Отъ голѣмата литература по този въпросъ ще посоча само нѣколко статии: К. Шапкаровъ: Нѣколко критически бѣлѣжки върху обнародванитѣ до сега материали по историята на възраждането на българитѣ въ Македония. Български Прѣгледъ год. II, кн. VII и VIII, IX, X. М. Дриновъ: Нѣколко думи за х. Иокима, даскала Кърчовскаго. Спсп. XXXIV стр. 569—573. В. Кънчовъ: Йорданъ хаджи Константиновъ Джинотъ. Български Прегледъ год. III кн. 10 стр. 85—108; Сѫщиятъ: Положението въ Македония. Българ. Прегледъ гол. V кн. III стр. 41—69. Ив. Георговъ: Послѣдниятъ опитъ на сръбската пропаганда въ Скопье. Българ. Прегледъ год. III кн. XII стр. 77—104. Д-ръ Н. Маренинъ: Историята на новооткритото сръбско училище въ Велесъ. Българ. Прѣгледъ год. VI кн. VIII и IX. и много други.

чатни български книги, която е издадена още на 1816 год. въ Будимъ, и Хаджи Теодосий Синаитски баща на българското книгопечатание, и Хаджи Йоакимъ, даскалъ Кърчовски, който най-напрѣдъ е захваналь да печата книги, писани съ народенъ български езикъ, и Неофитъ Рилски, патриархътъ на българскитѣ учители, и Христаки Павловичъ Дупничанинъ, и Іоанъ Димитриевичъ Охриданинъ, единъ отъ първитѣ български книгоиздатели въ Цариградъ, и много други отъ първитѣ дѣйци по възраждането на българския народъ.“[1]) Когато се основа вече екзархията, повече отъ $^2/_3$ отъ християнското население на македонскитѣ епархии поиска да се присъедини къмъ българската черква, за която то се по-рано опорито борѝ.

Господинъ Цвиjић прѣцѣнява много низко народното съзнание на македонскитѣ славѣни, които за своята българска народность сж много страдали и страдатъ още. Неговата прѣцѣнка е много еластична, тя нѣма мѣрка, и е крайно несигурна, затова не може да служи за основа при прѣцѣнката и на българскитѣ и сръбски претенции върху македонскитѣ славѣни. Струва ми се, че Цв. се много мами, като мисли, че македонскитѣ славѣни еднакво бързо ставатъ сърби както и българи. За отдѣлни единици, прѣселени въ Сърбия, това може да е вѣрно; но не тъй стои работата съ широката маса въ Македония. Онѣзи, които стоятъ по-близу до сръбската пропаганда въ Македония и цѣнятъ добрѣ обстоятелствата, при които тя работи сега, не вѣрвамъ да сж толкозъ оптимисти. Сегашнитѣ условия за сръбска пропаганда въ Македония сж твърдѣ благоприятни. Тя работи подъ етикета на гръцката патриаршия и съ това прибира подъ своето черковно управление българитѣ патриаршисти; турцитѣ, които водятъ борба съ революционно организиранитѣ македонски българи, подпомагатъ сърбитѣ; голѣма часть отъ българскитѣ учители и революционери сж обхванати отъ модерния интернационализъмъ и не правятъ якъ отпоръ на сръбската пропаганда. Но въпрѣки това, успѣхитѣ, които сърбитѣ направиха досега въ Македония, далеко не отговарятъ на сторенитѣ отъ тѣхъ жертви; тѣ сж незначителни и азъ се много съмнѣвамъ, да ли тѣ ще ги удържатъ при едно свободно автономно управление.

Но и да се съгласимъ за минута съ господина Цвиjића, че македонскитѣ славѣни нѣматъ народно съзнание, то слѣдва ли отъ

[1]) М. Дриновъ: Първата българска типография въ Солунъ. Период. списание кн. 31 стр. 2.

това, че ние можемъ да ги отличимъ отъ тѣхнитѣ съзнателни сънародници по кръвь, езикъ, история, материална и духовна култура? Можемъ ли да наречемъ нашитѣ родопски помаци, които нѣматъ българско национално съзнание, съ името мухамедански славѣни и да ги туримъ на редъ съ бошняцитѣ мухамедани? Самъ Цвийић казва: макаръ македонскитѣ славѣни да прѣдставятъ една флотантна народна маса, която нѣма опрѣдѣлено ни сръбско, ни българско осѣщане, може да се намѣри у езика и историческитѣ традиции сръбски и български чърти, бѣлѣзи и слѣди (стр. 9 и 10). И Цв., който въз основа на наблюдаваното народно съзнание, не можалъ да схване народностьта на македонскитѣ славѣни, бѣше длъженъ да подири ония фактове изъ историята на езика и живота на македонскитѣ славѣни, които биха хвърлили повече свѣтлина върху тѣхната народность. Но Цв. се задоволява само съ несполучливия опитъ, да посочи къмъ коя езикова група клони повече езикътъ на македонскитѣ славяни: къмъ българска или сръбско-хърватска? Безъ да разглежда въпроса всестранно, Цв. въз основа на нѣколко отдѣлни цитата, смѣта, че е доказано, какво народниятъ говоръ около Скопие, Куманово, Кратово, Тетово и Гостиваръ билъ насъмнѣнно по-близъкъ до сръбския отколкото до българския, а езикътъ на останалитѣ македонски славѣни има и български и сръбски езикови чърти, и сръбски и български влияния.

Жално е, дѣто Цв. прѣнебрегналъ филолошкитѣ изучвания на нашитѣ учени; въ тѣхъ той би срѣщналъ по-опрѣдѣлено поставяне на македонския въпросъ въ езиково отношение. Въ обстойната рецензия на проф. А. Теодоровъ Баланъ върху книгата на Мисиркова: „За македонцкитѣ работи“, печатана въ Период. Списание, кн. LXV, той би намѣрилъ готовъ отговоръ на въпроса за езика на македонскитѣ славѣни, който той бѣгло засѣга. Господинъ Теодоровъ разглежда търпеливо слѣдния силогизъмъ на Мисиркова: „македонскитѣ славяни сж толкова българи, колкото и сърби, или тѣ не сж нито едното, нито другото, а съставятъ между българи и сърби отдѣлна славянска народность“, и въз основа на подробенъ филолошки разборъ той дохожда до тоя резултатъ: „Откъмъ езика, който исторически е владѣлъ и се развивалъ у македонскитѣ славѣни, $1^1/_2$ дѣлъ отъ тѣхъ, по източнитѣ и южни краища до западъ на Македония, непознава въ сравнение съ сърбитѣ ни една особитость сръбска, а въ сравнение съ българитѣ не притежава такива изрично свои и основни по значението имъ бѣлѣзи, които да го издигатъ

надъ обикновеното положение на говорна область, та не е ни отъ сръбско, ни отъ друго нѣкое племе, освѣнъ отъ българско. Останалиятъ 1 дѣлъ отъ тия славѣни, разселени по срѣдищна Македония, сподѣля въ езика си всички онія бѣлѣзи, които характеризуватъ нарочито езиковия строй на българското племе, като притежава отъ друга страна и бочни бѣлѣзи, частимъ извѣстни на отдѣлни български говори, частимъ свойствени на сръбското племе или пъкъ развити подъ негово езиково влияние, та сжщо не може да бжде ни отъ сръбско, ни отъ засебно нѣкое племе, но се дружи пакъ едничко къмъ българското. По чъртитѣ на „сръбщина“ въ езика си това срѣдищно македонско население прилича на населението въ извѣстенъ просторъ на тимоконишавската область: и двѣтѣ опасватъ отъ югъ къмъ истокъ и сѣверъ сръбския езикъ, който дѣлятъ отъ българския въ видъ на гранична българска ивица, отъ трайни досѣгания съ сърбитѣ възприела или образувала извѣстни особитости въ езика си подъ непосрѣдното влияние на роднинското съсѣдство (отдѣленъ отпечатъкъ стр. 33—34). А. Теодоровъ завърша своето разглеждане на Мисирковото твърдение за отдѣленъ македонско славѣнски езикъ съ слѣднитѣ думи: *„Между сърби и българи на Балкански полуостровъ по езикъ, който въ историята на всѣко племе е единъ отъ сжществените етнографски бѣлѣзи, не сжществува днесъ трето славѣнско племе „македонско“ (и нито четвърто „тимоконишавско“), и не ще е сжществувало въ тая смисълъ нито въ прѣдишни врѣмена, понеже за историята на езика на сегашнитѣ македонски славѣни* (та и на тимоконишавскитѣ) — при липса на други податки — *не могатъ да се почерпятъ положителни или индуктивни изведени основи за подобно твърдение.* Езикътъ на срѣдномакедонскитѣ славѣни (и на знайнитѣ тимоконишавски) е напросто особитъ говоръ български, съсъ свои говорни отклонения, които въ сравнение съ отклоненията на други български говори отъ говора приетъ за основа на книжовния езикъ, имать това качество, че сж добили крайно развитие въ извѣстна посока или областно българска, или на прѣходъ отъ българския езикъ къмъ сръбския, а никакъ не обратно“.

Сърбщината на езика у сѣверомакедонскитѣ славѣни Цвиjић поставя въ свръзка и съ езика на „сърбитѣ“ отъ областьта на Българска Морава. А това е силогозъмъ, чиято прѣдпоставка не е доказана. Езикътъ на населението въ „новоосвободенитѣ крайща“ не можемъ да приемемъ за сръбски, защото сръбскитѣ свойщини въ него не сж повече отъ българскитѣ, а знае се отъ друга страна, че жи-

телитѣ на тѣзи крайща се наричаха прѣди освободителната война (1877—78) българи, така ги наричаха цѣла редица пжтешественици. така ги наричаха турцитѣ, така ги наричаха и сърбитѣ въ говоръ и литература. Източна Морава се наричаше нѣколко вѣка наредъ Българска Морава и опита на Срећковић да докаже, че „то је чисто пропагандјска ствар а у изводима нема такве рече“ (Гласникъ кн. 54. стр. 116) е празна работа. Още англійскиятъ пжтешественикъ E Brown въ 1669 г. различава Morava di Bulgaria отъ Morava di Serbia (Споменик IX), на картитѣ отъ 15, 16, 17 и 18 вѣкъ е писана Българска Морава, сърбинътъ Иеротей Рачанинъ въ своето „путашествіе кь граду Іерусалиму въ лѣто отъ Рожд. Христова 1704 пише между другото „дойдосмо на Бугарску Мораву“ (Новаковић: Прилози к истории српске књижовности. Гласник, кн. 31, стр. 297). Въ статията на Іована Миленковић „О рекама у Србји“, печатана въ Гласник кн. II (св. XIX) 1866 г. се описва на стр. 275 „Бугарска Морава“, а на стр. 276—277 се говори, че Велики и Малки Тимокъ извиратъ въ България, въ пиротски кадалъкъ. Пакрички епископъ Кирилъ Живковичъ, който на 1794 година напечаталъ „Житіе святихъ Сербскихъ просвѣтителей Симеона и Саввы“ е „рождень въ Пиротѣ въ прѣдѣлѣ Болгаріи 1730 лѣта“. Гледай Руварац: О кнезу Лазару стр. 544. Многочисленитѣ прѣселенци отъ „новоосвободенитѣ крайща“ въ Бѣлградско носятъ прѣзимената „бугари“ и „бугарићи“; тѣ се отличаватъ отъ мѣстнитѣ сърби по носия и говоръ, не се мѣсятъ съ тѣхъ чрѣзъ женитби; новитѣ генерации бързо възприематъ сръбски езикъ, но старитѣ употрѣбяватъ думи (врѣшникъ вм. сач, лажица вм. кашика и др.), които младитѣ не разбиратъ.[1]) Съ заповѣдь отъ 8 февруари 1878 година се забранява строго на сръбскитѣ войници да наричатъ жителитѣ отсамъ Нишъ „бугари“.[2]) Борбата на пиротчани за тѣхната българска народность въ прѣходното врѣме между Санъ-Стефанския и Берлинския договоръ личи ясно въ многочисленитѣ документи, които напечата С. Христовъ въ Сборникъ за народни умотворения и пр. XI. стр. 289—304.

Господинъ Цвијић прави добрѣ, дѣто не се спира върху историческитѣ права, защото съ тѣхъ не може никога да се дойде до единъ край. Той не отдава голѣмо значение и на езиковитѣ раз-

[1]) Д-ръ Цвијић: Насеља српских земаља. Расправе и Грађа. кн. II. 1903. стр. 970—1, за прѣселенци отъ Нишъ стр. 938, 1074, 1076 отъ Пиротъ 338, 1024, отъ Враня 1008, 1035, 1047, Лесковецъ 959 и много други. Гледай и у „Мемоара проте Матије Нанадовића. Београд. 1869 стр. 86.

[2]) Алекса С. Іовановић: Врања и њено Поморавље. Сп. „Дело“, кн. XX. стр. 55.

личия, защото той схваща много добрѣ, че понятието *народность* е компликувано психолошко понятие, и народностьта се често формира подъ дѣйствието на обстоятелства, които сж много по-важни отъ незначителнитѣ разлики въ говора (стр. 12, заб. 3). Азъ се съгласявамъ съ възгледа на Цвијића и къмъ края на статията сж ще се опитамъ да изтъкна повече факти, които ни опрѣдѣлятъ народностьта на македонскитѣ славѣни.

III.

За сърбитѣ най-болна страна въ македонския въпросъ е обстоятеството, дѣто славѣнскитѣ жители на Македония наричатъ себе си българи (употрѣбяватъ повече формата бугари), дѣто ги споменуватъ съ това име старитѣ списатели, дѣто ги наричатъ съ името българи тѣхнитѣ съсѣди: гърци, турци, власи, албанци, та дори и сърбитѣ, дѣто цѣла редица именити пжтешественици ги описватъ като българи. И първата работа на сръбскитѣ списатели, когато почнаха да убѣждаватъ своя народъ и чуждия свѣтъ, че македонскитѣ славѣни, които наричатъ себе си българи, сж чисти сърби, бѣше да обяснятъ по единъ или други начинъ това странно явление: сърби да наричатъ сами себе си българи. Срећковић[1]) подхвана, а Веселиновић[2]) допълни обяснението, което се възприе безкритично като откровение отъ всички книжовници сърби.

Това обяснение е много просто.

1. Името бугаринъ въ Македония нѣма нищо общо съ името българинъ въ княжеството; послѣдното произлѣзло отъ името Волга, а първото отъ vulgarus-простакъ, селянинъ.

2. Понеже сърбитѣ били воинствени, бунтовници, то турцитѣ не обичали тѣхното име и македонскитѣ славѣни, които сж сърби, отъ страхъ прѣдъ турцитѣ се наричали бугари, което значело покарна раја

И господинъ Цвијић се присъединява къмъ това тълкувание. На стр. 15 той казва „както нѣма народно съзнание широката народна маса у македонскитѣ славѣни, така и името бугаринъ въ Македония не е име народно, не означава народность. Когато македонскиятъ селянинъ употрѣбява името бугаринъ, той означава съ това двѣ нѣща: хора съ простъ животъ, въ подчинено и отрудено положение и послѣ съ него отличава простата работна маса, която

[1]) П. Срећковић: Историја Српскаго народа I. 311, Чеславъ 28—30.

[2]) Веселиновић: Срби у Маћедонији и у јужној Старој Србији. 1880 стр. 46.

говори славѣнски, отъ неславѣнитѣ, гърцитѣ и турцитѣ, които сж надъ нея и я гледатъ като нѣщо по-низко. Съ прилагателното български, а, о, се означава най-главно простъ начинъ на животъ, работа и мислене. Когато идете на госте у македонски славѣни, и тѣ нѣматъ съ какво да се отсрамятъ, казватъ „асли Бугари“ (сжщински българи). За проста работа казватъ „бугарска работа“. Когато македонецътъ иска да каже, че нѣкой говори и мисли просто, казва „прикажува каурски“, „прикажува бугарски“. Цв. чулъ дори да се казва, когато пшеницата се изроди, „побугари се“.

Отъ приведенитѣ мисли на Цвийића върху значението на името бугаринъ въ Македония виждаме, че и той дохожда до сжщото заключение, до което бѣха дошли по-рано Срећковић и др.: именно, че името бугаринъ значи простакъ и рая, само намѣсто да го произведе отъ vulgaris (us), той го изкарва отъ смисъла на името, който му придавали самитѣ македонски славѣни. Но Цв. не се солидаризира съ Срећковић, и др., които доказватъ, че името бугаринъ въ Македения произлиза отъ vulgaris независимо отъ мизийското име българинъ, твърдение, което дори шовинисти сърби отхвърлиха като противоречиво на историята и филолошкитѣ закони (Веселиновић. Срби у Маћедонји и т. н. стр. 11) и на стр. 17 и 18 той казва: „Въ врѣмето на българското владичество, главно въ врѣмето на знатната българска мощь при царь Симеона въ 10 вѣкъ македонскитѣ славѣни се наричали съ политическото име българи, а тѣхната земя българска. Безъ съмнѣние това политическо име захванало да възприема и народътъ, както става въ днешно врѣме въ подобни случаи“. Изглежда, че Цв., който по-рано дава толкозъ наивно тълкуване на името бугаринъ въ Македония, се стрѣсва отъ своитѣ послѣдни думи и веднага прибавя: „Противно на това д-ръ В. Ђерић твърди, че „од најстаријих времена па до почетка 19. века нема ниједно поуздана примера, гдѣ би Словѣни Маћедонји сами себе називали Бугарима или свој језик бугарским“.[1])

Стойността на Ђерићовото твърдене ще се илустрира само чрѣзъ примѣритѣ, които привеждамъ като противовѣсъ на Цвийичовитѣ доводи. Сега искамъ да прицѣня Цвийичовото тълкуване на думата „българинъ“ въ Македония. — Името българинъ е едно нарицало, съ което нарича себе си македонскиятъ славѣнинъ, съ което го наричатъ и неговитѣ съсѣди. Това име не означава рая и покоренъ, защото македонскиятъ славѣнинъ е наричанъ съ това име и когато

[1]) О српском имену у Старој Србији и у Маћедонији. Београд. 1904 стр. 48.

е владѣлъ надъ гърци, албанци, власи и сърби. Името българинъ въ Македония не означава и простакъ, селянинъ, защото съ това име се наричали македонски славѣни, които стояли на високо обществено стжпало. Ако сега името българинъ се понижава нѣкога до синонимно съ простакъ и рая, то не показва, че това име не означава народность, че то не е етническо, то показва само низкото културно и лошо политико-социално положение на македонския българинъ. Щомъ Цв. признава, че името българи възприели славѣнитѣ въ Македония, когато станало тѣхното обединене съ мизийскитѣ славѣни въ врѣмето на царь Симеона, то трѣба да признае, че тогавашното име българинъ не е било синонимно съ простакъ и рая, а име народно, племенно или поне име политическо. И тъкмо това име се запазило до днешенъ день. Колкото се отнася до Цвиичовата метода на тълкуване, трѣба да забѣлѣжа, че съ нея той би дошелъ до сжщото заключение за етническата стойность и на името българинъ въ княжеството, защото изразътъ „българска работа“ е най-обикновенъ у насъ; много отрицателни чърти отъ нашия народенъ характеръ, както и нашата простотия изобщо означаваме винаги съ него. У насъ не липсватъ и изразитѣ „сръбска работа“ и „руска работа“, когато искаме да характеризираме отрицателнитѣ чърти на тѣзи два народа. Цв. би намѣрилъ дори и по-силни доказателства за неетничностьта на името българинъ отъ княжеството въ обстоятелството, дѣто нашитѣ селяни често наричатъ гражданина българинъ съ името гръкъ.

Стремежътъ на Цв. да лиши отъ етничность името българинъ у македонскитѣ славѣни, като твърди, че до колкото има етнографски елементъ въ понятието българинъ, означава славѣнинъ и славѣнски (стр. 16), не е увѣнчанъ съ успѣхъ Неговитѣ доводи за това иматъ частиченъ характеръ. Нѣма съмнѣние, че етничното у името българинъ клони къмъ славѣнско, защото българинътъ се заключава въ славѣнина, но вториятъ не изключава първия. А да отречемъ етничность на името българинъ у македонскитѣ славѣни, защото тѣ наричатъ по нѣкога българи и хора, които сж другонародници, но чиито славѣнски езикъ разбиратъ и които се кръстятъ по православно, е неправилно; това явление може да се наблюдава у всички народи, чиито народопознания сж незначителни. У насъ въ княжеството съмъ наблюдавалъ това твърдѣ често.

Цвиичъ вѣрва, че отъ 13 вѣкъ, когато Македония подпаднала подъ сърбитѣ, македонскитѣ славѣни възприели бързо името сърбинъ, и политичното име българинъ изчезнало. Тази си мисъль Цв. под-

крѣпя съ обстоятелството, дѣто въ Душановъ законъ не се споменуватъ българи и дѣто Кантакузенъ, който говори за сърби въ Македония, не споменува българи въ тази область. Наистина, много е странно, дѣто Душанъ, който се титулува **царь и самодрьжьць Срьклемь, Грькомь, Блъгаромь и Арбанасомь,**[1]) който въ писмото си до Андрея Дандоло, писано въ Сересъ 1345 год. се величае като владѣтель на не малка часть отъ българското царство,[2]) въ чийто Скопски съборъ отъ 1343 година далъ своята благословия на новооснованата сръбска патриаршия и Охридскиятъ архиепископъ, който е носилъ титлата „български“, въ чийто сложенъ гербъ влизатъ и българскиятъ коронованъ и македонскиятъ некоронованъ левъ,[3]) не споменува въ законика си българи, когато наредъ съ гърци, власи, албанци, поставя и малобройнитѣ саси. Дали въ тази постжпка на Душана не се крие политика, която сърбитѣ подържатъ сега наново: да не признаватъ българската народность на македонскитѣ славѣни? Колкото се отнася до факта, че Кантакузенъ не споменува българи въ Македония, не трѣба много да се напира върху него, защото чрѣзъ такива доводи може лесно да се изкара, че въ самата Сърбия не е имало сърби. Не трѣбва да се забравя и това, че въ 14 и 15 вѣкъ съ името трибали се подразбиратъ не единъ пжть и българи. Много по-голѣмо значение за етнографията на Македония има наименуването на тая земя и на нейното славѣнско население, когато турцитѣ я покорили вече и съ това се прѣкжснало всѣко гръцко, българско и сръбско господство, което влияло върху името на страната и населението. А тъкмо данитѣ отъ това врѣме сж въ полза на приемането, че македонскитѣ славѣни и подъ сръбското господство запазили своето българско име.[4])

Вукашинъ и Крали Марко, които господствували върху Македония сж извѣстни повече като български господари отколкото като сръбски.[5]) Иванъ Музаки, който отъ разказитѣ на баща си и дѣда

[1]) Флоринскій: Памятники законодательной дѣятельности Душана, стр. 41, 42.

[2]) „Stephanus dei grata Servie, Dioclie, Chilminie, Zente, Albanie et maritime regionis rex, nec non Bulgarie imperii partis non modice particeps, et fere totius imperii Romanie dominus. Monumenta Slavorum meridionalium II. 278.

[3]) Du Cange: Historia Buzantina. 1680 стр. 267, 293, Гласникъ св. IX. 1857.

[4]) М. Дриновъ справедливо забѣлѣзва, че сръбското влияние се изразило главно въ видоизмѣната на името българинъ на бугаринъ.

[5]) Гледай литературата: Georgius Phranzes (Бонско изданне стр. 54); М. Константиновичъ (Гласникъ XVIII. стр. 75 и 80); И. Руварац: О Кнезу Лазару стр. 414—422; Дримколовъ: Сръбскитѣ претенции въ Западна България. Бълг. Прѣгледъ. Год. I, кн. V, стр. 104—5; А. Иширковъ: Крали Марко у старитѣ западни историци. Бълг. Прѣгледъ год. III, кн. XII, стр. 163; В. Юрдановъ: Крали Марко въ българската народна епика. Сборн. на Бълг. Кн. Др. I. 1901. XI—XII и др.

си познавалъ много добрѣ отношенията въ Македония (14 и 15 в.) въ своята история Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi нарича Вукашина царь на България или най-малко царь на Сърбия и България.[1]) Трѣбва да забѣлѣжа, че Музаки добрѣ различава господаритѣ на сѫщинска Сърбия — напр. Lazzaro Despoto de Servia. Той нарича и Крали Марка Marco Ré di Bulgaria. Музаки познава добрѣ и границата между Албания и България на планината Перистери[2]) Константинъ, господарътъ на Кюстендилското царство, което обхващало по-голѣмата часть отъ сѣверна Македония съ градоветѣ: Дойранъ, Велесъ, Струмица, Щипъ, Кратово и др. владѣлъ *българска земя*. Въ стария поменикъ на Пшински манастиръ Св. Прохоръ той е записанъ така: **рабъ Божій Костадинъ воєвода кльгарскій** (К. Я. Гротъ. Русскій Филологическій Вѣстникъ 1884, кн. 4. М. Дриновъ: Сборниче за юбилея на професора Маринъ С. Дриновъ 1900 стр. 124). Прѣзъ зимата 1474 год. калугери отъ манастира Св. Якимъ Осиговски отишли въ Добровникъ за милостиня и Добровнишкиятъ съвѣтъ (consilium Rogatorum) разрѣшилъ да се подарятъ на Бълг. манастиръ Св. Якимъ 20 перпера. (... elemosinam monasterio Sancti Ioachim partium Bulgarie)[3]) турскиятъ историкъ Саадединъ отъ XVII в. (ржкописъ въ Софийската народна библиотека) нарича земята на Константина „българска страна“. Той говори за Константина: „Той владѣеше много провинции, имаше голѣма войска и *царуваше въ България;* той бѣше господарь на странитѣ, дѣто сѫ златнитѣ и сребърнитѣ мини и съблазненъ отъ илюзията на мощь, той не искаше да се подчини на съсѣднитѣ царе“ (Ржкописъ, гледай сѫщо Bratutti, Cronica dell origine e progressi della casa Ottomana, tom I, pag 106). Хаджи Калфа (стр. 88) нарича Кюстендилъ „българска столица“. Рицаръ Харфъ, който прѣминалъ сѣверна Македония прѣзъ 1499 година, я нарича Bulgaria Superior provincia: Vrsobalna, Pristina (Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, Cöln 1860 стр. 254; Иорд. Ивановъ Сѣв. Македон. стр. 149). Въ Родословіе Сербскоє срѣщаме на стр. 25 „Тако въ Тракіи и Македоніи быша Болгары“, на стр. 71 като се

[1]) Da questo Signor Theodoro naeque il Signor Andrea Mosachi secondo lo quale fu Sevastro Crator, il qualo combatti col Re Vucasino ch'era Ré de Bulgaria e dominova quasi insinoad Andrinopl. Ch. Hopf: Chronique Greco-Romaine. Berlin. 1873. стр. 281. Вукашинъ Ré de Servia e Bulgaria. стр. 282.

[2]) . . dove s'incontrarno in un loco nomine la Montagne de Peristeri, e li v'e e'una fontana nominata Dobrida, e la se devide l'Albania dalla Bulgaria Hopf стр. 281.

[3]) Иричекъ: Христианскиятъ елементъ въ топографическата номенклатура на балканскитѣ земи. Псп. LV—LVI стр. 241. Иорд. Ивановъ: Сѣверна Македония стр. 408—409.

говори, че Душановото царство, се разпаднало, и всѣки господарувалъ въ своето княжество, продължава „Вукашинь же со братіею во Болгаріи и Македоніи“.

Цвијић твърди по-нататъкъ, че сръбското име се държало въ Македония и *може би по-яко отъ българското* още и въ 16, 17 и 18 вѣкове, но „допълненитѣ“ свидѣтелствата, които той привежда за доказателство на своето твърдение, говорятъ много повече въ полза на българското име отколкото на сръбското. Че калугери отъ манастири, които се намирали подъ сръбската Пекска патриаршия, се наричали сърби или отъ сръбска земя не е чудно; по-голѣма сила имать доказателствата, дѣто калугери отъ такива манастири се наричали отъ българска земя, което се срѣща сѫщо често. Докато Хаджи Калфа споменува сърби само наредъ съ власи и гърци въ едно солунско село и мелеси сърби[1]) въ Костурски кадалъкъ, говори за българи въ градове, села и покрайнини (гледай Hadshi Chalfa: Rumeli und Bosna, Хамеровъ прѣводъ. 1812. стр. 97 и 98). Докато сръбскиятъ патриархъ Васили Бркић[2]) споменува (1771 г.) сърби и българи въ Дебърския край (Рѣкалия), Кюстендилско и Скопско, говори изобщо за Македония като страна, населена съ българи. Като описва града Серезъ (гледай Споменикъ X стр. 47) пише: „в нѣмже домовъ турецкихъ болше двадесятъ тысящъ наодится, к тому есть и хрістіанства Грекωвъ и Болгарωвъ до тысяща домωвъ, мѣсто убω славное, и въ ним Турки много богатіе, прочее же деревна Болгаре и Турки, но какъ Болгаровъ много болше Турковъ *„такъ во всем Македоніи вси турки Болгарскіи іазикъ умѣютъ“*. На стр. 50 „Четвертое княжество Охридъ, каторой лежитъ на дорозѣ между горами отъ востока со езеромъ, оное убо имѣтъ болшое поселеніе за горами къ западу, тѣмже и Албанезовъ мало в немъ находится и Грековъ, но болшая часть Болгари и Влахи“. Иеротей Рачанинъ, който говорѣлъ за живи сръбски традиции въ Овче поле. пише (1704 г.): „И паки дойдосмо у Велез град Бугарскый, а Турци зову Кюприлія“ (Гласникъ кн. 31 стр. 299). Послѣ тѣзи свидѣтелства отъ 17 и 18 вѣкъ, Цвијић прѣминава къмъ

[1]) Прѣводътъ на Хаджи Калфа отъ Новаковић, отъ който се ползувалъ Цвијић, е малко прѣсиленъ: „Die Bergen werden von einem, von Serben und Walachen gezeugten Stamme bewohnt (стр. 95) е прѣведено: у планинама (Костурског Кадилука) станује Срби и Власи (Споменик XVIII с. 37).

[2]) Потребнія свѣдѣнія о земляхъ и народахъ лежащихъ какъ по берегу, такъ и далѣе внутръ земли по адриатическому морю исповѣдающихъ хрістіанской православной греко-восточной законъ. Писано е по желанието на руския адмиралъ Орловъ въ 1771 г. Издаде И. Руварац въ Споменикъ X. 1891 год.

19 вѣкъ и привежда Иосифъ Мюлера, единственият списатель, който говори прѣди послѣднята четвъртина на миналото столетие само за сърби въ битолски вилаетъ. Но не трѣбва да се забравя, че Мюлеръ навлѣзълъ въ Битолско отъ западнитѣ сръбски области и като непознавалъ българитѣ, смѣтналъ македонскитѣ славѣни отъ тази покрайнина за сърби. По-нататъкъ Цв. привежда свидетелствата на Лежана и Берара, които говорятъ за сръбски оазиси около Прѣспа и Охридъ, но самъ веднага прибавя: „Али и од последње двојице и од многих других путника 19. века зна, да је тада већ било превладало бугарско име у Македонији". Най-послѣ Цв. приключава своитѣ доказателства за сѫществуването на сръбското име въ Македония и подъ турцитѣ съ увѣрението на Ястребова, че името българинъ се разпространило по Македония „нарочито после основање бугарске егзархије у Цариграду (1871 године)."

Въ противовѣсъ на Цвиичовитѣ доводи за сръбското име на македонскитѣ славѣни отъ 16, 17 и 18 вѣкове можа да приведа твърдѣ много свидѣтелства отъ сръбската, турската, гръцката, българската, руската и западноевропейската литература. Азъ ще се ограничa само съ нѣколко примѣра, които имамъ на ржка и на които отдавамъ голѣма достовѣрность.

Въ Солунската лагенда или Слово Кирила Философа, чието историческо значение не се отрича, се именува Македония земя българска, езикътъ на славянитѣ отъ тази область — български (Гласникъ св. VIII стр. 146—147. Иорд. Ивановъ. Сѣверна Македония стр. 63—64.).

Въ 1557 година съ помощьта на потурнака Мехмедъ Соколооглу били отцѣпени отъ Охридската архиепископия епархиитѣ Скопска, Кюстендилска и Самоковска и придадени на възобновената Пекска патриаршия. Понеже населението въ споменатитѣ епархии било българско, то патриархъ Герасимъ носилъ вече въ 1580 година титлата архиепископъ Пекски и патриархъ „вьсѣмь срьбліемь и блъгарѡмь и севѣрнимь странамь (Rad Jugoslavenske Akademie I стр. 177. Св. Никетик: Историјски развитак српске цркве. Гласник кн. 31. 1871 г. стр. 52—78). Герасимовиятъ приемникъ Иеротей е нареченъ въ единъ записъ отъ 1589 година „отець и ѵчитель срьблемь и блъгаромь (Никетик стр. 53). Пекскиятъ патриархъ Арсени Черноевичь, за да стигне въ 1686 година въ Осоговски манастиръ обиколилъ „всех Србских поморских и блъгарских землъ и приидохъ зде въ монастиръ Осоговъ" (И. С. Ястребовъ: Податци за историју српске цркве. Београд 1879 стр. 83.

М. Дриновъ: Пьрва българска типография въ Солунъ. Исп. XXXI стр. 27). Въ една записка се срѣща, когато Скопскиятъ митрополитъ Атанасии въ 1747 год. заелъ сръбския патриаршески прѣстолъ „биешь радость велика всімь сірбомъ и болгаромъ“ (Ястребовъ податци ... стр. 70.). Дриновъ прѣдполага, че този Атанасий, както и Михаилъ, митрополитъ Коласийски (Кюстендилски), Кратовски, Щипски и Радомирски, който въ 1657 год. собственоржчно писалъ на една черковна книга по чисто български, че ходилъ въ Ерусалимъ „съ братанца своего іеромонаха Дамаскина“,[1]) сж били българи.

Католическата пропаганда, когато създала свои епископства въ прѣдѣлитѣ на турската империя, държала смѣтка за народностьта на населението. И затова материалитѣ, черпени отъ нейната архива и издадени отъ Fermendžiu, ни даватъ важни данни за българитѣ въ 16, 17 и 18 вѣкове (1565 до 1799 година).

Петъръ Богданъ (Doidat), добрѣ извѣстниятъ Софийски католически архиепископъ, който познавалъ много добрѣ отношенията на Балкански полуостровъ прѣзъ 17 в., пише въ 1640 година: България се нарича сега всичко това, което отпрѣди се казвало горня Мизия, часть отъ долня Мизия, цѣла Тракия, *по-голѣмата часть отъ Македония и Морава чакъ до Охридъ и до границитѣ на Албания, Гърция и Сърбия.* [La Bulgaria si chiama adesso tutto quello, che si chiamava prima Misia superiore, et parte delle inferiore Misia tutta la Tracìa, pur che adesso intorno al mar di Gallipoli s'usa la lingua Greca, *et la maggiora parte della Macedonia et tutta la Morava sino Ohirida, et sino alli confini d'Albania et di Grecia, et della Servia,* et verso l'oriento si esrende sino al Mar negro; et il Danubio la divide di Aquilone con la Valachìa e Moldavia, anticamente dette Dacìa antiqua, ultra Danubium eti. стр. 68 на Acta Bulgariae ecclesiastica отъ E. Fermendžiu. Zagrabiae. 1887, т. 18 отъ Monumenta Slavorum meridionalium. Л. Милетичъ: Изъ историята на Българската католишка пропаганда въ XVII в. Бълг. Прѣгл. Год. I, кн. XI, стр. 175).

Сжщиятъ архиепископъ, като говори въ едно свое свидѣтелство, датирано отъ 24 априлъ 1654 год. въ Чипровецъ, за оплакванията, дѣто Охридскиятъ епископъ се мѣсилъ въ работитѣ на Призренския, изтъква факта, че епископътъ на провинция България, въ която лежи градъ Охридъ, нѣма какво да се мѣси на Сърбия. [essendo si intromesso Monsignor d'Ohrida nella Servia, non havendo da

[1]) Востоковъ: Филологическія наблюденія стр. 181. М. Дриновъ: Яковъ Трайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие (български книжари въ 16-ти вѣкъ) въ Юбилеенъ Сборникъ на Славянска Бесѣда 1895 стр. 35.

ar niente la Servia con quella provincia Bulgaria, nella quale vif e la citta d'Ohrida (стр. 247 на сѫщото съчинение.)].

Въ библиотеката на сръбската кралевска академия се пази подъ № 102 едно ржкописно административно дѣление на Турция: „Раздѣленіе административно царства турскогъ по званичномъ извѣстію“, което изглежда по своето съдържание не по-къснешно отъ началото на XIX вѣкъ. Въ него сѫ отбѣлѣзани като България слѣднитѣ вилаети: Силистренски, Видински, Нишки (въ послѣдния влизатъ Куршумлия и Лѣсковецъ), Скопски (Болгарія и Албанія).[1])

Турцитѣ завладѣли Македония отъ сръбски князе като българска страна и тѣ наричатъ винаги македонскитѣ славяни българи. Азъ ще посоча тука само Евлие Челеби, който е пѫтувалъ прѣзъ Македония прѣзъ 1660 година и съ своитѣ цѣнни и пространни бѣлѣжки върху земитѣ на Балкански полуостровъ помрачи славата на Хаджи Калфа. Въ своето съчинение Сияхатъ-наме V т. Евлие Челеби говори често за българи въ Македония,[2]) а когато описва Прилепъ казва: „изобщо тукъ се говори български езикъ, защото всички християни сѫ сърби и българи“. Тука не бива да мислимъ, че съ думитѣ „български езикъ“ Евлие Челеби подразбира славѣнски езикъ, защото отъ цѣлото му съчинение личи ясно, че той различава добрѣ сръбски отъ български езикъ. Когато говори за Скопие, споменува черкви българска и сръбска, но за послѣднята прибавя, че въ нея се черкуватъ и латини, което ни навожда на мисъль, че тя е била католическа.

Името българинъ се затвърдило особено яко въ Македония въ Самуилово врѣме. Отъ тогасъ византийскитѣ списатели наричатъ често Македония съ името България; македонскитѣ славѣни — българи; Императоръ Василий, разорителтъ на Самуиловата войска, билъ нареченъ Българоубиецъ (Βουλγαρόκτονος). И когато Македония подпаднала слѣдъ Самуила наново подъ Византия, българската Охридска архиепископия запазила своята независимость, и нейнитѣ началници се титулували „автокефални архиепископи български“, А Никита Хониатъ, като говори за единъ отъ тѣхъ, го нарича πατρίαρχης Βουλγαρίας. Архимандритъ Нилъ Доскопатрийски, който писалъ около 1043 година, — 25 години слѣдъ разтурването на българското царство, ни разправя: „Българската църква и слѣдъ покоряването на българитѣ отъ императора Василия, уварди своитѣ

[1]) Прѣписъ отъ тоя ржкописъ ми даде г-нъ проф. В. Златарски.
[2]) Евлие Челеби отъ А. Шоповъ. Период. спис. LXII стр. 179, 185 и др. Й. Ивановъ: Сѣверна Македония стр. 207, 246.

правдини и не се подчини на Константинополската. Въ България се считатъ сега повече отъ 30 епископства."[1]) Въ началото на 12 вѣкъ, около 100 години слѣдъ покорението на българското царство отъ империята, на Охридския прѣстолъ стоялъ архиепископъ Теофилактъ. Въ негово врѣме нѣкой си инокъ се заелъ да строи църква въ гр Кичево, безъ да вземе позволение отъ Теофилакта, въ чиято область се намиралъ този градъ. Инокътъ казвалъ, че той земалъ позволение отъ Константинополски патриархъ. Теофилактъ запретилъ на инока да строи църквата и сжщеврѣмено пратилъ писмо на Константинополския патриархъ, комуто между другото писалъ: „Какво право има Константинополскиятъ патриархъ, да се мѣси на *българитѣ* (Τίς γὰρ εν Βουλγάροις μετουσία, τῷ Κωνσταντινοπόλεως Πατρίαρχῃ), когато той нѣма право и да ржкополага нѣкого тамъ, въ българската църква, която си има свой автокефаленъ архиепископъ".[2])

Когато се разтурила Охридската архиепископия (1767 година), титулътъ на Охридскиятъ архиепископъ усвоили владицитѣ отъ различни македонски епархии. Костурскиятъ се титулувалъ Ὁ χαστορίας υπέρτιμος και Ἔξαρχος πάσης παλαιὰς Βουλγαρίας: екзархъ на всичка стара България (М. Дриновъ: Нѣколко думи за титлитѣ на Костурския митрополитъ и на нѣкои други гръцки владици въ Македония. Спсп. кн. XXVI стр. 242—243). Григоровичъ говори на стр. 95, 2 изд. на неговия „Очеркъ путишествіе по европейской Турціи, Москва 1877," че старата титла на пелагониския митрополитъ Ἔξαρχος πάσης ἄνω Βουλγαρίας се замѣнила съ екзарха на всичка Македония. Струмишкиятъ митрополитъ носилъ до 1881 година титлата екзархъ на българска Македония.[3])

Българщината у Македонскитѣ славѣни прѣзъ вѣковетѣ 10—13 е прѣдставена много добрѣ отъ покойния професоръ М. Дриновъ въ статията му: Les Serbes ont-ils en des colonies ou une autorité quelconque en Macédoine avant le XIII siécle? Comment s'appelaient les Slaves qui habitaient la Macédoine avant cette époque? помѣстена въ книгата La Macédoine au point du vue ethnographique, historique et philologique par Ofeïkoff. Philipopoli. 1887. стр. 158—187. За да илустрирамъ, до колко тѣсно било свързано

[1]) Nili Doxopatrii: Notitia Patriarch. у Пеячевичовата Historia Serviae. 1799. стр. 111, у М. Дриновъ: Исторически прѣгледъ на Българската църква 1869. стр. 56—57.

[2]) Theophylacti archiepiscpi Bulgarie opera, ed. Rubeis et Finette, Venetiae. 1758. p. 663. М. Дриновъ: Истор. прѣгл. на Бълг. църква стр. 57—58.

[3]) А. Шоповъ: Материали по новата история на Македония. Спсп. XXXI стр. 97

името България съ земята на сегашна Македония, ще приведа само слѣдния примѣръ. До като Дунавска България слѣдъ падането на българското царство подъ Византия (въ врѣмето на Василия Българоубиецъ) образувала тема на крайдунавскитѣ градове, по голѣмата часть отъ сегашна Македония образувала темата „България“ съ главни градове: изпърво Охридъ (1018—1040 г.), послѣ Скопие (1040—1060 г.), послѣ София (1060—1070) и най-послѣ пакъ Скопие [Н. Скабалановичъ: Византійское Государство и церковь въ XI вѣкѣ, отъ смерти Василія II Болгаробойца до воцареніе Александра I Комнена. Спб. 1884 стр. 225).

Къмъ извадкитѣ, които направихъ изъ книгитѣ на българскитѣ историографи отъ 18 в. въ глава I, ще прибавя още слѣдния примѣръ, който ни говори ясно, чия земя е сѣверна Македония. Въ единъ ржкописъ, добрѣ описанъ отъ Даничичъ (Starine I. 4), срѣщаме тая записка: „Сіа книга избранна различними слови, чрьтахъ ю оу Будимском вароши Діакь Вѣлко Поповичь, отьчеством же отъ *Бльгарскіе земли* отъ места *Кратова,* при дрьжаве светаагоримскаго цесара Лѣополда а подъ властію срьбскословенскаго светѣишаго патриарха нашего Хаци Арсеніа Чрьноевича, въ лето 1704.“

Въ втората половина на 17 вѣкъ единъ руски плѣникъ пропжтувалъ по-голѣмата часть отъ Европейска Турция и въ своя пжтописъ, като описва Скопие, прибавя „а окресть тага мѣста Скопи съ трехъ странъ уѣздньи люди все болгарскіе [Описаніе турецкой имперіи, составеное русскимъ бившимъ въ плѣну у турокъ въ второй половинѣ XVII вѣка. Издадено отъ П. А. Сырку въ православный палестинскій Сборникъ, т. X. вып. III. Спб. 1890. с. 22].

Добровничанинътъ Маринъ Кабога пише слѣдното за пжтя отъ Скопие за Кюстендилъ: „на 12 тръгнахми отъ Куманово и изъ пжтя срѣщнахме едного турчина, когото нашитѣ хора помислиха, че е кесаджия, защото питаше кои сме и какво носимъ; ние се усъмнихме да не е шпионинъ съ свои другаре, та не поискахме да останемъ въ Страцинъ, толкозъ повече, че имаше само единъ разваленъ ханъ съ нѣколко кжщи на българе (casi dì Bulgari) наоколу, пъкъ и тѣ диви“ (Giorna le del Nobile Marìno di Maroizza C. Caboga въ Споменик XXXIV, 221—222, Ивановъ, Сѣв. Мак. 151.).

Изглежда, че сръбското владичество върху Македония въ 14 вѣкъ не изгладило по-раншното българско господство върху тази страна и въ Хилендарския манастиръ, защото намираме една бѣлѣжка отъ 1685 година отъ Наканора Хилендарски: „обрѣтохъ уписано, яко икона глаголемая Троеручица сама своимъ мановениемъ и чудотво-

реніемъ пришла есть изъ Богохранимаго града Скопіа иже иногда въ немъ Българωмъ царствующимъ, отъ монастира глаголемаго Грьеручица" (П. Голубински: Первое путишествіе въ Аѳонскіе Монастыри и скити. 1877, часть II, отд. I. с. 21).

Цвијић, макаръ и да твърди, че сръбското име се държало и подъ турцитѣ и може би по-яко отъ българското, несъзнателно подъ натиска на фактитѣ, които иска да умаловажи, бива принуденъ да доказва, защо македонскитѣ славѣни подъ властьта на турцитѣ почватъ наново да губятъ своето сръбско име и се наричатъ българи. И той прибѣгва до старата теория на Веселиновича, която толкозъ много пѫти е оборвана отъ българска страна[1]): сръбското име било компремитирано прѣдъ турцитѣ и македонскитѣ славѣни, за да избѣгнатъ гнѣва на турцитѣ, се наричали българи. По-късното подпадане на Сърбия подъ турцитѣ и нейното по-рано освобождение сж споредъ Цв. главната причина, дѣто македонскитѣ славѣни се нарекли българи. Твърдението, че македонскитѣ славѣни възприели българското име въ послѣднитѣ 100 години, защото сръбското име било компрометирано прѣдъ турцитѣ като име на ревулюционенъ народъ, е споредъ Цв. психолошки ясно „и није га потребно примерима документирати". Менъ ми се струва, наопаки, такова едно твърдение не само не е ясно психолошки, но се не потвърдява и исторически. Народитѣ се възхищаватъ винаги отъ юначеството, тѣ обичатъ и почитатъ воинственитѣ и юнашки народи. Храбриятъ народъ омайва подчиненитѣ и послѣднитѣ смѣтатъ за гордость да се числятъ въ неговитѣ редове, да имъ бѫдатъ близки. Гръцкото, име доби най-голѣма почесть въ прѣдѣлитѣ на турската империя когато чрѣзъ възстания се компрометира прѣдъ турцитѣ най-вече. Д. Матовъ справедливо забѣлѣзва, че слѣдъ Нѣгушкото възстание гръцкото име се много компрометира въ Нѣгушъ, а при сѣ това жителитѣ на Нѣгушъ, които не сж по потекло гърци, а повечето власи и българи, не захвърлиха прието и чуждо за тѣхъ име, а го разпространиха на всички почти граждани и го разпространяватъ днесъ и по селата въ Нѣгушко, както и по цѣла източна и югозападна Македония[2]). И какъ да си обяснимъ сръбското име на старосърбиянцитѣ отъ Косово, Метохия и Нови-Пазаръ, разположени между черногорци и сърби отъ кралството, чието име бѣше

[1]) Ще посоча симо Д. Матовъ: Кратка разправия по етнографията на Македония Спсп. XXXV, отдѣленъ отпечатъкъ стр. 51—52. и А. Теодоровъ: Една македонска теория. Пер. спис. LXV, . . отдѣленъ отпечатъкъ стр. 34 и слѣднитѣ.

[2]) Д. Матовъ: Кратка разправия и т. н. стр. 51.

еднакво компрометирано прѣдъ турцитѣ? Защо не промѣниха и тѣ името си, за да отбѣгнатъ гнѣва на турцитѣ? Можемъ ли приписа нѣкое чередѣйно въздѣйствие на Шаръ-планина?

Въпросътъ за българското име на македонскитѣ славѣни е много ясенъ, стига да се приеме възъ основа на достовѣрнитѣ исторически факти слѣдното: 1) Българското име се е прѣнесло върху македонскитѣ славѣни отъ мизийскитѣ българи, които още въ врѣмето на Крума навлѣзли въ сѣверна Македония, а при Бориса и Симеона завладѣли цѣлата страна. Единството на славѣнитѣ отъ двѣтѣ страни на Рила и Осоговъ диктувало политиката на българскитѣ царе, когато въ управата на държавата вземали вече дѣлъ и славѣнски главатари. Новосъздаденатa старобългарска литература била обща за всички славѣни отъ широкото българско царство и тя се еднакво развивала въ източна България и край брѣговетѣ на Преспенското и Охридско езеро. Общиятъ литературенъ и черковенъ езикъ, общото политическо живуване, общата история създали въ продължение на четири вѣка въ границитѣ на България, Тракия и Македония единъ народъ, който се наричалъ български, чиято земя носѣла името българска земя, България. 2) Когато сърбитѣ завладѣли Македония, намѣрили страната гѫсто населена съ едно българско славѣнско племе, което имало вече свой езикъ, своя история. Много е рискувано да се мисли, че въ кѫсото сръбско владичество върху Македония, която запазила, макаръ и въ намамаленъ размѣръ, своята българска Охридска архиепископия, можло българското славѣнско население да възприеме сръбско име и затрие своето българско, което носило вече много вѣкове. Народнитѣ влияния въ срѣднитѣ вѣкове не трѣба да си ги мислимъ тъй мощни както днешнитѣ, когато чрѣзъ училища, воинска служба, живо съобщение, богата литература, всѣкидневни вѣстници и др. се правятъ въ кѫсо врѣме чудеса. Сръбскитѣ колонисти, които отишли въ Македония било като прѣселенци, било като войници, управители и др. се прѣтопявали по-скоро тѣ самитѣ въ масата на македонскитѣ българи, отколкото да посърбятъ тия послѣднитѣ.

Като се приеме послѣдното тълкувание за вѣрно, можемъ лесно да си обяснимъ, защо Вукашинъ и Крали Марко, сръбски князе, се наричатъ отъ историци и пѫтешественици български, защо македонскитѣ славѣни наричатъ себе си българи, защо турцитѣ, които взели отъ сръбски князе Македония, наричатъ славѣнскитѣ ѝ жители българи, защо гърци, албанци и сърби наричатъ македонскитѣ славѣни българи отъ 10 вѣкъ та и до днешенъ день.

Приематъ ли се изцѣло първитѣ двѣ точки: че македонскитѣ славѣни носили отъ 10 до 13 вѣкъ името българи равносилно съ мизийскитѣ и тракийски българи, че сръбското влияние въ 13 вѣкъ не промѣнило името на македонскитѣ българи, още по-лесно ще си обяснимъ, защо тъкмо въ 19 вѣкъ изпъква вече името българинъ въ Македония почти демонстративно, защо всички пѫтешественици отъ този вѣкъ го свързватъ тѣсно съ славѣнското население на тази область.

19 вѣкъ е вѣкътъ на националното съзнание. Идеята, че понятието народъ не се покрива съ понятията вѣра и поданство, озари още въ краи на 18 вѣкъ Балкански полуостровъ. Съ пробуждането на македонскитѣ славѣни се събужда и тѣхното народно съзнание, изтъква се и тѣхното народно име. Отъ друга страна, докато пѫтешественицитѣ отъ по-миналитѣ столѣтия не сѫ се интересували толковъ отъ народностьта на хората, (за тѣхъ било достаточно вѣрата), пѫтешественицитѣ отъ 19 вѣкъ разпитвали на първо мѣсто за народностьта и езика на населението. Съвсѣмъ неоснована е мисъльта, която ни се подхвърля често, че екзархията създала българи въ Македония, наопаки — *българитѣ въ Македония създадоха българска екзархия.*

IV—V.

Върху послѣднитѣ два дѣла отъ статията на Цвијића малко ще кажа, защото нашитѣ възгледи веднажъ раздвоени по въпроситѣ на първитѣ три дѣла не можатъ да се срѣщнатъ въ послѣднитѣ два, които се явяватъ като послѣдица на ужъ доказани прѣдпоставки.

Цв., като вѣрва, че е доказалъ, „да македонски Словени нису имали ни раније као ни данас народног осећања, српског или бугарског, и да су, немајући народног имена, примали српско, у последње време бугарско име“ (с. 23), прѣминава къмъ четвърти дѣль и ни дава пъленъ библиографски прѣгледъ на чуждитѣ и домашни етнографски карти върху Македония. Цв. мисли, че етнографскитѣ карти на Шафарика,[1]) Буе,[2]) Лежана,[3]) Макензи и Ирби,[4])

[1]) P. J. Safařík. Slovansky, Zemévid. MPCCCXLII. текстътъ е озаглавенъ Slovanský národopis.

[2]) A. Boué. Ethnographische Karte der osmanischen Reiches europäischen Theiles und von Grichenland. Мащабъ 1: 3.800.000 въ Berghaus Phys. Atlas VIII Taf. 19. 1847 година.

[3]) G. Lejean: Carte etnographique de la Turquie d'Europe et des états vassaux autonomes· Ergänzungsheft № 4 zu Petermanns Mittheilungen. Gotha. 1861.

[4]) G. M. Mackenzie and A. P. Jrby. The Turks, the Greeks, and the Slavons. London. 1867. Има сръбски и български прѣводъ.

Брадашка,[1]) Петермана,[2]) Киперта,[3]) Вайганда[4]) и др. сж невѣрни, тѣ не били нито етнографски, нито езикови карти, защото авторитѣ имъ не познавали славѣнскитѣ езици и не проучвали етнографски балканскитѣ народи, а изработили своитѣ карти само възъ основа на факта, че македонскитѣ славѣни наричали себе си българи и така ги наричали тѣхнитѣ турски или гръцки проводници, или възъ основа на литература, въ която по споменатитѣ причини се говори за македонскитѣ славѣни като българи.[5]) Цв. споменува и етнографскитѣ карти на българи, сърби и гърци, споредъ които въ Македония има или само българи, или само сърби или само гърци. Той говори и за етнографската карта на Славянското Благотворително Общество въ Петербургъ, която подъ редакцията на Комарова и Зарянко излѣзе въ 1890 г. въ два вида: единиятъ, въ който Македония е означена като българска, и другиятъ, въ който се поставятъ само македонски славѣни.

„Както сж изработени възъ погрѣшна основа етнографскитѣ карти, така сж погрѣшни въ основата си и въ детайлитѣ статистичнитѣ таблици". Цв. смѣта, какво е доказано достатъчно убѣдително, че *е абсулутно невъзможно да се издвоятъ отъ народната маса на македонскитѣ славѣни етнически сърби и етнически българи.* Би могли да се отличатъ само привърженици на българската, сръбска или гръцка партия между македонскитѣ славѣни. Но това не е научно, етнографско издирване, а партийно. За илустрация, до колко сж противоречиви статистичнитѣ таблици за македонското население, Цв. привежда сравнителна таблица отъ нѣколко автора, които застжпватъ турско, българско, сръбско, гръцко и неутрално гледище.

Азъ се съгласявамъ съ Цвијића, че отъ славѣнскитѣ мѣстни жители на единъ градъ или село въ Македония не можемъ да

---

[1]) Fr. Bradaška: Die Slaven in der Türkei. Petermanns Mittheilungen. Jahrgang 1869 Tafel 22.

[2]) A. Petermann: Die Ausdehnung der Slaven in der Türkei und den angrenzenden Gebieten, 1: 3.700000. Geogr. Mittheil. 1869. Tafel 22.

[3]) H. Kiepert: Ethnographische Übersicht der europäischen Orient. Berlin, 1876. ново издание 1878 год.

[4]) G. Weigand: Die Aromunen, ethnographish-philologisch-historische Untersuchungen. I Bd. Leipzig 1895 съ етнографска карта на голѣма часть отъ Македония.

[5]) Pouqueville. Voyage de la Gréce. Второ издание 1826. съ двѣ карти.
E. E. Cousinéry. Voyage dans la Macédoine, contentant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays. Tome I и II. Paris 1831.
Griesebach: Reise durch Rumelien und nach Brussa I и II т. Göttingen 1841.
Викторъ Григоровичъ: Очеркъ путешествія по европейской Турціи. Москва. 1877. Григоровичъ е пжтувалъ въ 1844 год.
J. G. v. Hahn: Reise von Belgrad nach Salonik. Wien 1861. и други.

издвоимъ сърби и българи, и понеже не намирамъ основа за третьо славѣнско племе на Балкански полуостровъ, то дохождамъ до заключение, че тѣ сж по-близки или само до българитѣ или само до сърбитѣ. Не мога да се съглася, че половината отъ мѣстнитѣ жители на Куманово, напримѣръ, можатъ да бждатъ българи, а другата — сърби, че единиятъ братъ е сърбинъ, а другия — българинъ. Тука имаме явно партии, които дѣлятъ на двѣ едно и сжщо население, което е или българско, или сръбско. И етнографскитѣ изучвания върху македонскитѣ славѣни трѣба да се издигнатъ надъ партийнитѣ и политико-стопански интереси, за да ни опрѣдѣлятъ, къмъ кой народъ: български или сръбски, принадлежатъ повече македонскитѣ славѣни. Срѣдината, която избраль Цвијић, води, наистина, къмъ лесно и практично разрѣшение на въпроса, но тя не отговаря на истината, не се съгласява съ фактитѣ, които ни прѣдставя историята, езикознанието, етнографията и сегашното състояние на македонското славѣнско население.

Името „Македонски славѣни“, съ което Цвијић нарича македонскитѣ българи, не е ново въ литературата. То се възприе порано отъ мнозина писатели възъ основа на различни мотиви. Едни възприеха името „македонски славѣни“, защото не можаха да се ориентиратъ въ грамадната шовинистична литература върху Македония, други отъ желание да играятъ примирителна роль между българи и сърби, трети по чисто политични съображения. Първиятъ случай ни илустрира добрѣ проф. Теообалдъ Фишеръ, който въ своето капитално съчинение за южна Европа, повлиянъ отъ съчинението на Гопчевичъ, нарича македонскитѣ българи македонци и македонски славѣни (Länderkunde von Europa, herausg. v. A. Kirchhoff. 1893. т. III стр. 151.) Като примѣръ за втория случай ни служи втората етнографската карта на Слав. Благотворително Общество въ Петербургъ. 1890.[1]) Като примѣръ за третия случай ни служи съчинението на македонеца Мисирковъ, въ което се прокарва мисъльта, че Македония може да добрува само тогасъ, когато прѣстанатъ да я смѣтатъ населена отъ българи или сърби, а отъ македонски славѣни. Често пжти и удобството за статистично прѣсмѣтане на македонското население подпомага възприемането на името македонски

[1]) По поводъ на тази карта проф. Кочубински написи остра статия въ Одескія Вѣстникъ 1900 № 239—242, сравни Archiv f. Sl. phyl. XI. 264, XIII. 616.

славѣни (Dr. K. Peucker. Makedonien, Altserbien und Albanien Wien. 1902. Карта, придружена съ статистични таблици).

Господинъ Цвиjић е познатъ като привърженикъ на автономна Македония и на югославѣнски съюзъ, той е прѣдседатель на Бѣлградското дружество „Словенски Југ“, та може да се прѣдположи, че неговитѣ политически идеи сж въздѣйствували значително върху субективното схващане на македонския въпросъ. Би могли да си помислимъ, че Цв. приема името македонски славѣни вмѣсто употрѣбяваното въ самата Македония име българи, като смѣта, че съ това би се улеснилъ въпроса за автономна Македония. Но тъкмо въ това отношение Цв. не ни дава никакви опорни точки. Само на стр. 9 срѣщаме една съвсѣмъ слаба догадка; като изтъква, че фактътъ, какво македонскитѣ славѣни нѣматъ ни сръбско, ни българско осѣщане и можатъ лесно да станатъ и сърби, и българи, е географски най-важенъ при оцѣнката на сръбскитѣ и български претенции върху македонскитѣ славѣни, прибавя: „напослетку је то најзначајније и за македонски политички проблем, ако се он буде решавао према научним констатацијама“. Какво иска да каже Цв. съ послѣдното прѣдложение, което въ французкия прѣводъ е изпуснато, не зная. Едно е вѣрно само, че опрѣдѣлената народность на македонскитѣ славѣни би попрѣчила много по-малко на автономното управление, отколкото на единъ дѣлежъ; слѣдов. Цвиjићовото прѣдложение би клонило повече въ полза на разрѣшение македонския въпросъ чрѣзъ дѣлежъ, отколкото чрѣзъ автономно управление. Въ това ни убѣждава и фактътъ, дѣто Цв. се стреми винаги грижливо да отдѣли за сръбщината сѣверна Македония, а останалата часть да обяви като прѣходна область между България и Сърбия.

Въ това ни убѣждава и фактътъ, дѣто Цв., като споменува, че писълъ първо въ Die Zeit, № 175 отъ 25 мартъ 1903 год., какво македонскитѣ славѣни сж досежно народностьта си флотантна маса, която се колебае между сърби и българи, прибавя: „а затим га је с много интуиције развио и одатле извео конзеквенце даровити писац К. Gersin (Н. Жупанић) — „Дело“, кн. XXXVIII, стр. 6. — А консеквенциитѣ на Gersin'a сж дѣлежъ на Македония въ сфери на интереси между българи и сърби надлъжъ по вододѣла на Струма и Вардаръ.[1])

[1]) K. Gersin: Macedonien und das türkiche Problem. Wien. 1903. стр. 28.

И колко се различава Цвијић въ това отношение отъ сърбитѣ привърженици на балкански съюзъ отъ 60-тѣ години, за които говорихъ въ дѣлъ I!!

Тозъ, който ратува за автономно управление на Македония и за балканска федерация, не бива да го смущава мисъльта, че македонскитѣ славѣни се наричатъ българи. Въ етнографията най-елементарното правило е да наречемъ населението на една страна първо съ името, което си дава то само, да посочимъ имената, съ които го наричатъ съсѣднитѣ му народи и послѣ чрѣзъ сравнително изучване да опрѣдѣлимъ мѣстото на това население въ по-голѣмата племенна фамилия. Цвијић, който познава отблизу македонцитѣ, който пише въ брошурата, която е прѣдметъ на моето разглеждане, че македонскитѣ славѣни се наричатъ обикновено българи, така ги наричатъ съсѣдитѣ имъ, прави основна етнографска грѣшка, като лишава македонскитѣ славѣни отъ тѣхното народно име; погледнато отъ морално становище, Цв. върши голѣма неправда надъ потиснатото македонско българско население, като му отрича най-милото му притежание — неговото име. Нека запазимъ за македонскитѣ славѣни тѣхното народно име българи (бугари) и ги отличимъ отъ българитѣ въ княжеството съ името македонски българи, както това сториха много писачи твърдѣ отдавна. Колкото се отнася до стремежа да създаваме нови славѣнски народи на мѣстото на отдавна оформенитѣ вече, е твърдѣ погрѣшно дѣло; и за насъ, българитѣ, стремежътъ на Цв. да изкара македонскитѣ българи отдѣлно славѣнско племе, ни засѣга тъй мачително, както сърбитѣ, когато подържателитѣ на австрийско господство върху Босна и Херцеговина искатъ да създадатъ отъ жителитѣ на тѣзи провинции отдѣлно отъ сърбитѣ славѣнско племе.

Каква е народностьта на македонскитѣ славѣни? Ето единъ въпросъ, на който Цвијић отдава голѣмо значение, но за чието разрѣшение той направилъ твърдѣ малко, защото неговата задача не е била да издири народностьта на македонскитѣ славѣни, а да ги обезличи и направи пригоденъ материалъ за всѣкаква политика. Цв. намѣсто да изтъкне достатъчно ясно фактитѣ, върху които се гради народностьта у едно население, той ги или игнорира, или се стреми да ги умаловажи, като ги обяснява своеобразно.

Важенъ факторъ за народностьта на едно население е неговото народно съзнание. Цв. отрича, въпрѣки историята и сегашното

състояние на нѣщата, всѣко народно съзнание у македонскитѣ славѣни, както въ минало врѣме, така и сега.

Историята на Самуиловото българско царство, чийто центъръ се намиралъ при Воденъ, Могленъ и Охридъ. ни прѣдставя единъ добъръ примѣръ, че въ това врѣме (10 в.) македонскитѣ славѣни имали вече народность, и то българска. Отъ това врѣме ние притежаваме много официални документи (главно хрисовули), въ които се говори за Македония като страна българска, за нейното славѣнско население като българско. А до колко силно е било българското народно съзнание у македонскитѣ славѣни отъ Скопско въ 1073 год., ни показва фактътъ, дѣто въстаницитѣ, като повикали сърбина Бодина да имъ стане прѣдводитель, го накарали да се нарече *български царь* и да приеме името Петъръ, което име носилъ Петъръ Делиянъ, народниятъ водитель на по-първото въстание (1040 г.). И М. Дриновъ се пита въ своята спомената вече статия въ Офейковата La Macédoine стр. 164—165, какъ е възможно, щото славѣнитѣ въ Македония и Сърбия, които се намирали еднакво подъ властьта на Симеона, да образуватъ послѣ неговата смъртъ († 927 г.) двѣ различни държави: една въ Македония подъ Самуила като българско царство, и друга въ Сърбия подъ Чеслава като сръбско кралство, безъ да се е отличавало тѣхното население още тогасъ по езикъ, история, обичаи и др. Тозъ, който не работи съ прѣдубѣждение въ историята, трѣба да признае възъ основа на много исторически данни, отъ които нѣкои приведохъ въ първитѣ глави на моята критика, че македонскитѣ славѣни се чувствували въ 10—13 вѣкове българи еднакво силно съ българитѣ отъ Дунавска България и Тракия; тѣ сж имали тогасъ несъмнѣнно българско народно съзнание.

Византийскитѣ и западноевропейски списатели: Михаилъ Пеела, Кекавменъ, Николица, Никифоръ Вриенний, Анна Комнина, Архиепископъ Теофилактъ, Иоанъ Скилица, Георги Кедринъ, Зонара, Годфридъ Мелатерра, Раимундъ Агилски, Робертъ Монахъ, Петъръ Тудеболдъ, Вилхелмъ Тирски и мн. др., всичкитѣ тия списатели, които живѣли въ 11 и 12 вѣкове и отъ които мнозина пжтували прѣзъ сегашна Македония едногласно наричатъ тая страна *българска,* а населението ѝ *българи.* Българска земя (Bulgaraland) наричатъ тая земя и старитѣ норвежки саги, въ които се разказва за минаването на норвежкитѣ кръстоносци покрай Балканския полуостровъ въ 1154 година. Тука пжтемъ ще забѣлѣжа още, че познатиятъ норвежки принцъ Харолдъ, който помагалъ на византий-

цитѣ да усмирятъ македонисото възстание въ 1040 год., се нарича въ старитѣ скандинавски пѣсни разорителъ на България (Bolgara-brennir). Нѣкои отъ горѣизброенитѣ списатели споменуватъ и за сърбитѣ, но при това ясно забѣлѣзватъ, че сърбитѣ се намирали вънъ отъ сегашна Македония и доста далечъ на сѣверъ отъ нея. Така, Анна Комнина изрично забѣлѣзва, че около края на 11 вѣкъ пограниченъ градъ между България и Сърбия билъ Липенъ, който се намѣрвалъ тамъ, дѣто е сега селцето Липлянъ, въ сѣверната часть на Косово поле. Съ това свидѣтелство на Анна Комнина се посрѣщатъ и думитѣ на Иоанна Скилица, който казва, че сръбско-българската етнографска граница въ 1073 год. минувала покрай Прищина. Особено подробни извѣстия по тоя въпросъ ни съобщава Вилхлмъ Тирски, който живѣлъ въ 12 в., па е пжтувалъ и по Сърбия и по сегашна Македония (около 1169 год. той дохождалъ въ Охридъ и въ Битоля). Вилхелмъ Тирски описва Сърбия като гориста и мжчно пристжпна страна, която се намѣрвала между Далмация, Венгрия и Илирия. За българитѣ Вилхелмъ Тирски казва, че имали много широка земя, че населявали всичкото пространство, което се протѣга отъ Дунава до кждѣ Цариградъ и до Адриатическото море. (М. Дриновъ въ La Macédoine отъ Ofeikoff стр. 169—171, у А. Шоповъ: Народностьта и езика на македонцитѣ стр. 26—27).

Нека хвърлимъ сега единъ погледъ въ 19 вѣкъ, който е най-мѣродавенъ за сегашното състояние на народното съзнание у македонскитѣ славѣни.

Потикъ за възраждане на македонскитѣ славѣни въ втората половина на 18 и въ началото на 19 вѣкъ дадоха гърцитѣ и сърбитѣ, които, поставени въ много по-благоприятни условия отколкото българитѣ, бѣха се по-рано възродили. Първитѣ труженци на българското възраждане се явиха въ македонскитѣ епархии на бившата Пекска патриаршия: Самоковска и Скопска, дѣто подъ благотворното влияние на сърбитѣ се запази славѣнското богуслужение най-трайно. Първитѣ възродители на българщината въ Македония се явяватъ на самото мѣсто като българи, които милѣятъ за българското име и го изтъкватъ съ жаръ и гордость прѣдъ имената на другоплеменици сърби и гърци. (Гледай Историята на отецъ Паисия и на нейнитѣ прѣправачи). Първитѣ години на нашето възраждане е най-славното врѣме отъ нашата история. Драго е на човѣка да прослѣди, какъ искрата, пусната отъ отецъ Паисий, образува огънь, който обхваща бързо всичкитѣ покрайнини на българското отечество. Но сърбитѣ игнорираятъ това врѣме, тѣ се прикриватъ прѣдъ думитѣ

„българска пропаганда“ и „българска екзархия“. Да, ние не отричаме нашата пропаганда за свѣстяване на българщината въ различнитѣ крайща на нашето отечество; ние сме се подпомагали като свои; по-богатитѣ дружества въ Тракия и Дунавска България сж пращали често пари, книги и черковни потрѣби на бѣдни македонски общини; въ днешно врѣме ние харчимъ много за просвѣтителни цѣли въ Македония и Одринско, но тая съзнателна дѣйность захваща късно, тепърва послѣ 60-тѣ години на миналия вѣкъ, когато се наканиха да правятъ пропаганда тамъ и сърбитѣ. А тъкмо отъ първата половина на миналото столѣтие притежаваме цѣнни изучвания на езика и народностьта у македонскитѣ славѣни. Азъ ще изоставя всички западноевропейски пжтешественици, които Цв. не зачита, защото ужъ не познавали добрѣ славѣнскитѣ езици, а ще посоча само руситѣ Григоровичъ и Гилфердингъ, слависти, на които не може да се откаже компетентность въ областьта на славѣнската филология. И двамата пжтували прѣди 60-тѣ години (първиятъ въ 1844, вториятъ 1857 год.), когато нѣмаше още българска пропаганда, когато нѣмаше ни македонски въпросъ между българи и сърби, нито български владици и учители или български и сръбски агенти въ Македония, които сега чрѣзъ своитѣ разговори влиятъ често върху пжтешественицитѣ. И двамата слависти говорятъ само за български народъ и за български езикъ, кога доде дума за македонскитѣ славѣни. Гилфердингъ отбѣлѣзва дори влияние на българския езикъ въ Призренъ. („Въ рѣчи призренскихъ Сербовъ уже слишно приближеніе къ болгарскому нарѣчію; окончанія падежей често опускаятся, особено въ сочитаніи съ предлогами и т. н.“, цитатъ у Шоповъ: Народностьта и езика на македонцитѣ стр. 30).

Но кждѣ се изразява народностьта на македонскитѣ славѣни въ миналия вѣкъ и сега?

1. Подъ турското робство прѣди 1878 год. македонскитѣ славѣни по географско положение бѣха еднакво близу до Дунавска България и Тракия както и къмъ Стара-Сърбия, но тѣ свързаха своята сждба не съ сърбитѣ отъ турската империя, а съ българитѣ. И днесъ когато Македония и Стара-Сърбия се намиратъ въ еднакво отношение къмъ Турция, нѣматъ нищо общо помежду си освѣнъ административното дѣление на Косовския вилаетъ. Стремежътъ у сърбитѣ, да свръзватъ въ послѣдно врѣме Стара-Сърбия съ Македония, е тенденциозенъ и заслужава укоръ, защото въ дѣйствителность не сжществува между тѣхъ никаква културнополитична свръзка.

2. Македонскитѣ славѣни водиха борба за черковна свобода и българска народна църква рамо до рамо съ българитѣ отъ Дунавска България и Тракия.

3. Повече отъ ¾ отъ македонскитѣ славѣни принадлежатъ на българската черква, образуватъ български общини, иматъ български училища, се прѣдставятъ прѣдъ властьта за българи въпрѣки силнитѣ гонения отъ всички страни.

4. Македонскитѣ славѣни подържатъ много по-тѣсна свръзка съ българското княжество, отколкото съ сръбското кралство, макаръ главниятъ пжть за свободнитѣ държави Сърбия и България — пжтьтъ Солунъ—Скопие—Нишь — да води прѣзъ първата; македонскитѣ славѣни се осѣщатъ много повече у дома си въ България отколкото въ Сърбия. Статистиката на македонскитѣ емигранти у насъ и въ Сърбия прѣдставя грамадни различия. Само въ София числото на роденитѣ въ Македония е повече отъ 10000 души.

5. Македонската ревулуционна организация, колкото и да искаше да бжде интернационална, остана българска, защото населението, което я поддържаше бѣше българско. Турцитѣ знаятъ това най-добрѣ, и тѣхнитѣ прѣслѣдвания сж най-добра илустрация, какъ тѣ схващатъ народностьта на македонскитѣ славѣни.

Много характеренъ бѣлѣгъ за народностьта на едно население е неговото народно име. Но трѣба ли да се дискутира върху името на македонскитѣ славѣни, което имъ отрича Цвијић? Азъ мисля, че това е работа за по-наивни списатели, а не за хора, които боравятъ съ наука. Отричането етничностьта на едно име, съ което само себе си нарича едно население, съ което го наричатъ и неговитѣ съжители и съсѣди, което се корени дълбоко въ говоръ и литература, отрича основнитѣ начала на етнографията. Името българинъ у македонскитѣ славѣни не е прѣкоръ, име за гаврило, както сж много племенни имена, като шопъ, торлакъ и др., защото съ прѣкоръ и гаврило никое население не нарича само себе си, то бива така наричано само отъ съсѣдитѣ си. Името българинъ въ Македония, което срѣщаме въ срѣднитѣ вѣкове и подъ турското владичество до днесъ, е означавало винаги едно и сжщо: славѣнско население, което говори български, което смѣта себе си дѣлъ отъ цѣлокупния български народъ, чиято земя образува часть отъ общото българско отечество.

Македонскитѣ славѣни подобно на останалитѣ свои съплеменици — славѣни: сърби, руси, чехи, поляци и др. възприели въ

10 вѣкъ държавно и народно име българи и го запазили въ тази смисъль до день днешенъ. Доказателствата на сръбитѣ, че македонскитѣ славѣни подъ кратковрѣменото владичество на сръбскитѣ господари надъ Македония, промѣнили своето българско име, сж слаби и не промѣнятъ съ нищо факта, дѣто днесъ македонскитѣ славѣни се наричатъ пакъ наредъ съ българитѣ отъ княжеството българи.

Българската народность на македонскитѣ славѣни се изразява още повече въ тѣхната духовна и материална култура, главно въ тѣхния езикъ. Но прѣдставянето тъкмо на тази страна отъ македонския въпросъ не спада въ плана на моята статия, която има за цѣль да се движи въ границитѣ на Цвиичовитѣ разглеждания върху етнографията на македонскитѣ славѣни. Смѣтамъ обаче за нужно да цитирамъ думитѣ поне на единъ виденъ славистъ върху езика на македонскитѣ славѣни, защото тъкмо езикътъ е най-мѣродавенъ за въпроса, къмъ кой народъ: български или сръбски, принадлежатъ повече македонскитѣ славѣни. Проф. д-ръ Л. Нидерле, знаменитъ славистъ — народовѣдецъ като разгледва най-грижливо и безпристрастно грамадната литература върху македонския въпросъ, дохожда до слѣднитѣ заключения: 1) „че въ *историята* могатъ и сърби и българи да черпятъ еднакви права върху Македония, 2) че *народописно* Македония стои еднакво близу отъ една страна съ Сърбия, отъ друга съ България, и че особно македонската „Слава“ не е изключителенъ критерий за сръбщината на страната, и че 3) наопаки по *езикъ* трѣба да я присъединимъ къмъ България, а не къмъ Сърбия. Този е днесъ резултатътъ, до който сж дошли прѣднитѣ политически незаинтересувани слависти, като Ягичъ, Облакъ, Иречекъ, Лавровъ, Калина, Флорински, и туй трѣбва да бѫде директива за обективния отдаленъ наблюдатель, който самъ нѣма тази степень на лингвистично образование, за да си състави самостоятелно заключение“. Нидерле цитира при това слѣдния Облаковъ изразъ въ Ячичовия Archiv XVI. 313: „Angefangen von Grigorović bis auf Kalina und Lavrov wurden die macedoniche Dialecte im Grossen und Ganzen — bis auf vereinzelte Ausnahmen — zum balgarischen Sprachstamme gerechnet und bei unserer heutigen Kenntniss derselben gibt es wohl kaum einen ernsten Forcher, der diesen Zusammenhang in Abrede stellen würde“. (Л. Нидерле. Македонскиятъ въпросъ, стр. 29).

За да постави въ по-ясна свѣтлина възгледитѣ на Цв. върху етнографията на македонскитѣ славѣни, ще характеризирамъ съ нѣколко думи сръбската литература върху Македония.

Разликата между сръбската и българска литература върху Македония е много голѣма. До като послѣдната показва голѣмо единство и еднообразие, първата ни поразява съ своята противоречивость. А тъкмо въ тази неустановеность и противоречивость се крие единъ фактъ, който говори много лошо за *основитѣ,* върху които сърбитѣ градятъ своитѣ изводи, и за цѣлта, съ която тѣ третиратъ македонския въпросъ.

До като всички българи сж съгласни върху границитѣ на днешна Македония, всѣки сръбски списатель приема друга граница. K. Gersin (Н. Жупанић), за когото Цв. се отзовава съ голѣма похвала („Дело", XXXVIII, стр. 6) въ своята книга Macedonien und das türkische Problem. Wien. 1903, стр. 9 приема за „естествени граници" на Македония: „На изтокъ Доспатъ планина, на сѣверо-изтокъ Рила и Осоговъ планина, на сѣверъ Черна-Гора и Шаръ-планина, на западъ гребенътъ на източноалбанскитѣ планини съ посока отъ сѣверъ къмъ югъ (Дешатъ планина, Ябланица, Мокра планина) и Грамосъ планина, на югъ Камбуна планина, която се спуща стръмно къмъ Бистрица, и високия Олимпъ. Бѣлото море досѣга Македония отъ югъ чакъ до устието на Места, която образува дълго врѣме граница на Македония". Цвијић отнема на Македония Скопско и Тетовско, а Ив. Иванић поставя сѣверномакедонската граница на югъ отъ градоветѣ Велесъ, Прилѣпъ, Битоля, Охридъ и други.[1])

До като българитѣ отъ врѣмето на Паисий (1762 г.) и до днесъ пишатъ въ пълно съгласие, че Македония е българска страна, нейнитѣ жители сж българи,[2]) въ Сърбия прѣди 1868 година никой

[1]) Ив. Иванић: Маћедоније и Маћедонци. Путописне белешке са географском, етнографском, статистичком и привредно-трговичком грађом. Београд. 1906. стр. XII.

[2]) Изключение правятъ само П. Драгановъ, родомъ отъ Бесарабия, и К. П. Мисирковъ, македонецъ, които смѣтатъ македонскитѣ славѣни за отдѣлно отъ българитѣ и сърби племе. П. Драгановъ: Этнографическія очеркъ славянской части Македоніи въ Славянски Извѣстія 1887—1888 и въ неговия Македонскій Слав. Сборникъ I Спб. 1894; гледай рецензиитѣ на Д. Матовъ въ Българ. прегледъ год. II кн. II, стр. 105—108, Министерски сборникъ кн. XI, стр. 13—23. К. П. Мисирковъ: За Македонцкитѣ работи. София. 1903.). Има да забѣлѣжа, че Мисирковъ прѣди да подпадне подъ влиянието на покойния руски консулъ въ Битоля Ростовски, чиито домашенъ учитель билъ и се прѣдаде на сепаратистични идеи, е писалъ филолошки студии, въ които изкарва Моравското наречие по-близко до българското отколкото до сръбското. Гледай неговата статия: Значението на Моравското или Ресавското наречие за съврѣмената и историческата етнография на Балканския полуостровъ, печатана първо въ „Руская Старина"

не говорѣше за сърби въ Македония, и първитѣ опити въ тази посока отъ Милоевић и Срећковић докарахъ смѣхъ и незадоволство у самитѣ сърби.[1])

Тепърва слѣдъ създаването на българската екзархия (1870 г.), а главно слѣдъ новото политическо положение на Балканския полуостровъ послѣ Берлинския конгресъ (1878 г.) събудиха у сърбитѣ мисъльта за тѣхни права върху Македония. Новиятъ пѫть Нишъ — Лесковецъ — Враня — Скопие — Солунъ насочи сръбската политика на югъ, къмъ Бѣлото море. Подхванатата етнографска и историческа литература отъ Милоевић и Срећковић, която изкарваше македонскитѣ славѣни сърби, придоби съ това политическа подплата. Съмишленицитѣ на Милоевића и Срећковића се увеличаваха отъ день на день сѣ повече, границитѣ на сръбското племе се прокарваха въ книги и по карти сѣ по-широко. И колкото по-лошо вървѣха работитѣ вѫтрѣ въ Сърбия, толкозъ повече сръбскитѣ правителства подпомагаха шовинистичното течение въ народа и съ това отвличаха неговото внимание. Къмъ това врѣме спадатъ книгитѣ на М. Веселиновић[2]) П. Срећковић,[3]) Ст. Протић,[4]) и други, народнитѣ митинги прѣзъ 1885 год. въ Бѣлградъ, Нишъ, Враня, въ които страстно ораторствуваха К. Баджовић, П. Срећковић, М. Милоевић, архимандритъ Сава и др., като отричаха на българитѣ не само всѣкакви

а послѣ въ Български прегледъ, год. V, кн. 1 стр. 121—128. Ето до какви заключения дошелъ Мисирковъ досежно моравското наречие.

а) „Че съврѣменнитѣ сръбски славѣни отъ моравското наречие сѫ по-близки до българскитѣ славѣни, отколкото до сърбо-хърватитѣ;“

б) „Че прадѣдитѣ на моравскитѣ славѣни сѫ били по-близки до ония славѣни, отъ които по-послѣ се образува българскиятъ народъ;“

в) „Че срѣдновѣковото славѣнско царство, основано отъ Немања, разширено отъ приемницитѣ му и наричано сръбско, е било образувано отъ племена по-близки до ония славѣни, отъ които бѣ образувано българското царство, отколкото до сръбско-хърватскитѣ племена;“

г) „Че въ сръбското царство сръбска е била само династията на Немања“. (стр. 127). Трѣба да забѣлѣжа още, че Мисирковъ е свършилъ четвърти класъ въ Шабацъ и учителската школа въ Бѣлградъ; въ 1891 година взималъ участие въ шовинистическата екскурзия на дружеството „Св. Сава“ и посетилъ Смедерово, Ягодина, Чуприя, Парачинъ, Крушевацъ, Търстеникъ, Враня и Пиротъ. Ето и нѣколко реда отъ неговата книга за македонцитѣ работи, въ която пише на македонски езикъ отдѣленъ отъ сръбски и български езици: „Идеіата за образуаін'ето на нашето другарство беше — полно оддел'уаін'е на нашите интереси од бугарцитѣ. Со него нніе сакафме да покажиме на руситѣ, оти у насъ во Македонія немат национален антагонизм и іет возможно задружно работеін'е отъ сите македонцки народности на културна почва“. (Стр. 45).

[1]) Гледай реферата на С. Новаковић и М. Куюнджић върху пѣснитѣ на Милоевић отъ Праве Србију въ Гласник 1873, кн. 38.

[2]) Србија и Македонија. Историјска студија. Београд. 1880.

[3]) Из историји српске 1884 и много други.

[4]) Македонији и Македонцима. Београд. 1888. Законодавство и владаљци српски XVI в. и народности у Македонија. Београ. 1888.

исторически, но и етнографски права върху Македония;[1]) въ това врѣме спада основаването на дружеството „Св. Сава“ въ Бѣлградъ и новия сборникъ „Братство“ (1887—1890 г.)

Сърбитѣ ги обхвана голѣма нервозность, идеята за сръбска Македония и за Стара-Сърбия въ границитѣ на Душановото царство проникна въ всички слоеве на народа; вѣстницитѣ се пълнѣха съ статии по македонския въпросъ и раздухваха омраза къмъ българитѣ, на които послѣ побѣдата при Сливница нищо не можаха да сторятъ. Сръбската етнографска и историческа литература отъ това врѣме, която имаше за задача да задоволи разпалената вече чрѣзъ училищата и вѣстницитѣ фантазия на четцитѣ си, се градѣше върху слаби основи, бѣше безкритична, нѣмаше научна цѣна и за това не реагираше въ мѣродавнитѣ кржгове на славистиката. Тази литература достигна най-послѣ своя връхъ въ публикациитѣ на Гопчевача[2]) когото Цв. взема да извѣстна степенъ още подъ закрила,[3]) и етнографската карта на сръбскитѣ земи отъ великошколската младежъ,[4]) и се сгрумоляса подъ силнитѣ удари на лични слависти и добри познавачи на Македония,[5]) за да изникне на нейно мѣсто новото учение за македоскитѣ славѣни, което формулира най-послѣ Цвијић и което се възприе отъ официалнитѣ сръбски кржгове и интелигенцията съ сжщата ревность както прѣди нѣколко години се възприемаха възгледитѣ на Гопчевичъ.

Накипѣлата вражда противъ сръбската етнографска и историческа литература, която не зачиташе и най-елементарнитѣ искания на науката, се излѣ отъ всички страни противъ публикациитѣ на Гопчевичъ и има сждбоносно значение както за автора

[1]) Сравни реферата на Б. Попелка въ Slovanský Sbornik 1887. VI. 12, 84, у д-ръ Нидерле: Македонскиятъ въпросъ. София 1902 стр. 26.

[2]) Makedonien und Altserbien. Wien 1889. Die ethnographische Verhältnisse Makedoniens und Altserbiens въ Petterm. Geogr. Mitteilungen 1889. III и Die Wahrheit über Makedonien. Wien 1890. Прѣведени сж на сръбски отъ М. Касумовић. 1890; първата книга и на руски отъ М. Петровичъ.

[3]) Гледай „Дело“ XXXVIII кн. стр. 30.

[4]) Етнографска карта српских земаља изређена на основу историја, језика, обичаја и поезије. Израда и издање српске великошколске омладине. Београд 1891. Тази карта, въ която съ боята на сърбитѣ е покрита цѣла Македония и западната часть на България и Тракия (до нскъръ и Ихтиманъ), е излѣзла въ 1903 год. и на французки подъ редакцията на университетския професоръ Миланъ Андоновичъ.

[5]) Противъ книгитѣ на Гопчевичъ се произнесоха именититѣ слависти Флорински (Живая Старина I, 20—23), Нидерле (Македонскиятъ въпросъ, стр. 26—27), Ягичъ (Archiv XV. 618), Мурко, Кочубински, Нерингъ, още Томашекъ, Зигеръ, Йостерайхъ, Науманъ, Оппелъ, Вайгандъ, Хронъ, Башмаковъ, Милюковъ и много други. Ягичъ писа: Schade um das schöne Papier und das schönen Drwck — die beiden „gediegensten“ Seiten des Werkes, което ще рече на вулгаренъ езикъ: Язъкъ за хубавата книга и хубавия печатъ!

имъ, който се принуди да се оттегли на съзерцание намѣсто въ манастиръ въ Малки Лошинъ подъ чуждо име Леонъ Бренеръ, сѫщо и за сръбската литература върху македонскитѣ славѣни. Още въ сѫщата година д-ръ Миловановић[1]) захвана да проповѣдва, че турското владичество изличило у македонскитѣ славѣни всѣко българско и сръбско народно съзнание, и тѣ сега еднакво лесно можатъ да ставатъ и българи, и сърби. По този пѫть дойде и Цвијић и много негови съмишленици. Сега съчинението на Ив. Ивановић върху Македония, дѣто се прокарва мисъльта, че и славѣнитѣ отъ долината на Струма говорятъ сѫщо тъй хубаво сръбски, както той самъ и всички сърби отъ свободнитѣ и неосвободенитѣ сръбски земи, което прѣди 10 години би донесло ефтина слава на автора му, се хладно прие отъ широката маса и се остро критикува отъ привърженицитѣ на Цвиичовитѣ възгледи (Гледай рецензията на П. Янковић въ Српске Књиж. Гласник, 1906 година).

Между сърбитѣ не липсуваха писатели, които се опълчиха противъ шовинистичната и съ нищо не основана етнографска и исторична литература върху Македония и самата Сърбия, но тѣ бѣха малцина. На първо мѣсто стоеше Иларионъ Руварац, чиято литературна дѣйность можемъ да характеризираме като борба противъ историка Срећковић, когото той не остави на мира и въ послѣсмъртнитѣ си публикации. Въ своята книга „О кнезу Лазару", Руварац взема силно подъ закрила българитѣ. Трѣзво и научно е разгледалъ много въпроси отъ езикознанието и историята на Македония С. Новаковић, но като грѣхъ трѣба да му впишемъ неговитѣ брошури подъ псевдонимъ Шарпланинац, Костантин и др. и неговата политическа дѣйность досежно Македония като членъ отъ напредняшката партия.

Колкото се отнася до сръбскитѣ вѣстници, то нѣкои отъ тѣхъ посрѣщнаха въ послѣдно врѣме еднакво одобрително и брошурата на Цвијича и книгата на Ивановића, макаръ тѣ да сѫ диаметрално противоположни по своитѣ възгледи. За такива вѣстници е достатъчно, щомъ се не каже, че македонскитѣ славѣни сѫ българи.

Въ политично отношение се забѣлѣзва най-силно голѣмата разлика между българската и сръбска литература върху Македония.

Въ черковно отношение по-голѣмата часть отъ християнитѣ въ Македония се числятъ къмъ българската народна черква. Цариградската конференция въ 1876 година и Санъ-Стефанския дого-

[1]) Срби и Бугари („Дело" 1998, I. и отдѣленъ отпечатъкъ).

воръ въ 1878 г. схващаха въ границитѣ на Велика България и Македония, но прѣдъ видъ на смѣсеното население въ Македония и сегашното политическо положение на Балкански полуостровъ, въ България никой не мисли за присъединение изцѣло или отчасти на Македония. Единчката цѣль на българитѣ въ тѣхната политическа дѣйность досежно Македония е да се подобри положението на македонцитѣ безъ огледъ къмъ народность и вѣра; затова у насъ държатъ всички яко за *автономно управление* на Македония. Сръбското политическо гледище досежно Македония е противно на българското. Понеже политическата цѣль на сърбитѣ е да стигнатъ Бѣло море, Солунъ, и съ това да се освободятъ икономически,[1]) то тѣ сж готови да дѣлятъ Македония и съ гърци, и съ българи. И до като цѣлта е еднаква у всички сръбски политикани: да се излѣзе на Бѣло море, мотивитѣ за дѣлежъ сж различни . . . Характерно е още това, че и тѣзи, които твърдятъ, че цѣла Македония е сръбска, доброволно отстжпятъ по-голѣмата часть отъ „своята земя“ на съсѣдитѣ, които сж турили вече яко кракъ върху нея, стига да ги пуснатъ по Вардаръ до Солунъ. Колкото се отнася до съмишленицитѣ на Цвијића, то тѣ създадоха своята теория за македонскитѣ славѣни безъ свѣсть и безъ име, за да оправдаятъ своята идея за дѣлежъ. Сърбитѣ се отправиха първо къмъ гърцитѣ съ прѣдложение за дѣлежъ, като имъ обѣщаваха южна Македония,[2]) но гърцитѣ ги отблъснаха, защото нѣма какво да взематъ отъ тѣхъ. Този отказъ не отчая сърбитѣ. Въ 1897 год. тѣ се обърнаха къмъ насъ съ прѣдложение за дѣлежъ, като ни отстжпаха великодушно източната часть на Македония, басейна на Струма. И българитѣ ги отблъснаха, защото у насъ всички поддържатъ нераздѣлна Македония.[3]) Когато народниятъ прѣдставитель Хр. Славейковъ интерпелира на 13 декември 1898 година българското правителство върху сръбското официално прѣдложение за дѣлежъ на Македония, министъръ-прѣдседателя Стоиловъ отговори: „На прѣдложението, което ни се направи (отъ Сърбия) за раздѣлението на извѣстна страна, ние отговорихме, че не считаме въ нашъ интересъ да раз-

[1]) Върху този пунктъ сж се произнесли много сръбски дѣйци. Особено категорично го е изказвалъ при много случаи сръбскиятъ дипломат. агентъ въ София Св. Симичъ. Гледай неговата критика върху моитѣ антропо-географски бѣлѣжки върху Балкански полуостровъ, Дело (февруари = мартъ 1898).

[2]) Ив. Георговъ: Македония нераздѣлна. Бълг. Прегледъ. Година IV. книга II, стр. 82—102.

[3]) Die Zeit, Wien. 1896. IX Band № 105: Die macedonische Frage отъ д-ръ М. Г. Миловановичъ.

дѣляме едно наслѣдство, което не е наше. Тукъ съществува турска империя, а ние сме васали на Турция. Ние можемъ само да даваме съвѣти, да се направи това, което ще бѫде полезно и за васъ, и за насъ. Но да идемъ да дѣлимъ нѣщо, което не е въ нашиѫцѣ, не можемъ да приememъ. И отъ своя страна, ние отблъснахметова прѣдложение. *Ний стоимъ днесъ на тая почва, че искаме да се дадатъ автономни права на Македония,* защото това е въ интереса на всичкитѣ съсѣдни държави, било на Сърбия, било на Гърция, било на България, а тъй сѫщо и на турската империя[5]. (Книга III отъ дневницитѣ на II-та сесия на IX обикновено народно събрание, стр. 484. Сравни Ив. Георговъ: Дѣлежъ и пакъ дѣлежъ. Бълг. Прѣгледъ, год. IV, кн. XI, стр. 127).

Въ много финна политична форма, но сѫщеврѣменно много прозрачно, се застѫпи за дѣлежъ на Македония д-ръ Миловановиѣ,[1]) който искаше да се споразумѣемъ по Македонския въпросъ, прѣди да се разпадне Турция, защото иначе лошо очаква балканскитѣ държавици. Той дори заплашва: „Не достигне ли Сърбия Егейско море, ще бѫде принудена да се прѣдаде напълно въ ѫцѣтѣ на австрийската дипломация". Отъ българска страна отговори на Миловановиѣа проф. Ив. Георговъ въ цитираната вече статия „Дѣлежъ и пакъ дѣлежъ".

Много наивни сѫ мотивитѣ за дѣлежъ на Македония у Цвиичовия съмишленикъ Gersin. Той, като смѣта, че отъ македонскитѣ славѣни можемъ да възпитаме и добри българи, и добри сърби, прѣдлага да си подѣлимъ Македония по вододѣла на Струма и Вардаръ. „Македонцитѣ като сърби биха увеличили и засилили една народность, която притежава всички основи и способности да достигне въ кѫсо врѣме висока културна степень; сръбскиятъ езикъ е богатъ съ изрази и е благозвученъ, съдържа 46·47% благозвучие, слѣдователно 8·39% повече отъ нѣмския и 3% повече отъ французкия. Освѣнъ това той се отличава съ прѣдимството, че се говори въ центъра на Балкански полуостровъ и се употрѣбява вече като книжовенъ езикъ отъ 9 милиона югославѣни, слѣдователно се явява призванъ да стане централенъ езикъ на югославѣнитѣ" (Macedonien und das türk. Problem. стр. 29).

Идеята за автономна Македония си проби пѫть въ нѣкои сръбски кѫгове, но тя не можа да залови яко коренъ, защото не отговаря на сръбската политика. Хората около дружеството „Сло-

[5]) Срби и Бугари.

венски Југ", чийто прѣдседатель е Цвијић, парадиратъ често съ автономията на Македония, но като се вгледаме по-дълбоко въ тѣхното вѣрую и въ тѣхнитѣ дѣла, се показва доста прозрачно и у тѣхъ идеята за дѣлежъ. Това личи ясно отъ Цвиичовитѣ възгледи върху етнографията на македонскитѣ славѣни.

Е, каква цѣна може да има сръбската етнографска литература, която въ 40 години, половина човѣшки животъ, показа такава голѣма промѣна въ своитѣ основи: до 1868 година да признава македонскитѣ славѣни за българи, до 1898 година за сърби, а отъ това врѣме насамъ да ги смѣта ни българи, ни сърби, а хора безъ народность, безъ свѣсть и безъ име.

Каква морална сила може да има сръбската политика по отношение на македонцитѣ, когато тя е готова да ги дѣли и съ дявола, стига да стигнатъ сърбитѣ Бѣло море?

Но най-грозното въ сръбската литература върху Македония се гнѣзди въ стремежа, да се маскира политическата тенденция съ ужъ „научни" трудове по етнографията на македонскитѣ славѣни.

Искамъ да завърша моитѣ бѣлѣжки върху Цваичовитѣ етнографски разгледвания на македонскитѣ славѣни съ единъ опитъ, да схвана методата на неговото изслѣдване.

Цв. излиза отъ своето субективно схващане, че македонскитѣ славѣни нѣматъ свое народно осѣщане. Той дошелъ къмъ това схващане по различни пѫтища. Цв. почуствувалъ това нѣщо въ разговоръ съ много македонски славѣни, той го констатиралъ въ самата страна, дѣто е много пѫтувалъ, и въ съсѣднитѣ на Македония земи; къмъ такова схващане го е довелъ фактътъ, дѣто македонскитѣ славѣни дошли въ Сърбия бързо ставатъ сърби, дошлитѣ въ България ставатъ българи, а лесно се и гърчеятъ. И това явление у македонцитѣ не е ново, а старо; Цв. привежда единъ примѣръ, дѣто славѣнскиятъ войвода Богое (Вонгоисъ), за да усвои лесно Арта, се обявилъ споредъ лѣтописцитѣ, че е отъ сръбско-арбанашко-българско-гръцки родъ.

Цвиичовото схващане на народното осѣщане у македонскитѣ славѣни го срѣщаме и у насъ твърдѣ често застѫпено. И ние, българитѣ отъ княжеството, сме приживѣли много повече разочарования отъ „отдѣлни македонски славѣни" отколкото сърбитѣ. Много отчаени македонски агитатори за българщината на Македония сѫ прѣминавали слѣдъ неудовлетворени амбиции въ редоветѣ на сръбскитѣ

дѣйци. И това се случавало съ учители, попове и еснафлии. Укоръть, че македонецътъ за пари ставалъ и българинъ, и сърбинъ, и гръкъ, се чува у насъ всѣкидневно и сигуръ по-често отколкото въ Сърбия; такива укори сме чували и отъ чужденци (гледай M. Choublier: La question d'Orient depuis le traité de Berlin. Paris 1899). Но не трѣба да се забравя, че това сж единични случаи, нека бждатъ стотини, хиляди, но тѣ не ни даватъ право да сждимъ отъ единичнитѣ случаи за едно население, което брои повече отъ милионъ души. Дори да нѣма по-стари данни върху народнитѣ борби въ Македония, но сегашниятъ отпоръ на македонскитѣ българи противъ турци, гърци и сърби е толкозъ силенъ и се извръша при такива трудни обстоятелства, и се изкупува съ такива голѣми жертви, че е грѣхъ да се говори, какво македонскитѣ славѣни въ своята главна маса нѣматъ народно осѣщане.

Македония, която е владѣна смѣнливо отъ разнообразни народи, които е населена съ най-пъстро население, дѣто се кръстосватъ интереситѣ на много държави, е отхранила народъ, въ чиито отдѣлни членове ще срѣщнемъ често покварени характери, но масата на народа, вгнѣздена въ гънкитѣ на своитѣ планини, се е запазила сравнително чиста, и тя ще даде при по-благоприятни условия за животъ добри граждани на своята страна. Народното съзнание на македонскитѣ славѣни прилича на жерава, пазена дълго врѣме подъ дебелъ пластъ пепелъ, и сега, досегната отъ вѣтъра на новото врѣме, вече блещука и скоро ще свѣтне съ яръкъ пламъкъ.

Цв. като незачита новата история на Македония, или я пжтемъ отдава на българска пропаганда отъ ново врѣме, и като се оставя само на своето субективно схващане за народното осѣщане на македонскитѣ славѣни, се старае по-нататъкъ да свърже това свое схващане съ доказателствата за неетничността на името българинъ въ Македония, и по този начинъ той иска да си създаде основа за своята присжда върху етнографскитѣ карти и статистически таблици на македонското население — главната задача на неговото разглеждане. Цвијић иска да убие съ единъ врушумъ два заека: да обезцѣни досегашната етнографска литература върху македонскитѣ славѣни, която е въ полза на българитѣ, и да прѣдстави сжщеврѣменно сегашното положение на въпроса за македонскитѣ славѣни, какъвто би могли да си го мислимъ прѣди десети вѣкъ, когато славѣнитѣ въ Македония не били още засегнати отъ народна политическа организация.

Въ своитѣ доказателства Цв. се ползува често едностранчиво отъ историческата литература, което води къмъ неточни изводи. Когато се ползува отъ стари карти, за да обоснове границитѣ на Стара Сърбия, игнорира картитѣ, които показватъ противното. Като се ползува отъ съчиненията на Хаджи Калфа, Бркић и Рачанинъ, за да докаже, че името сърбинъ се държало въ Македония и въ 16, 17 и 18 вѣкове и може би по-силно отъ българското, не казва, че тѣзи автори говорятъ същеврѣменно много по-опрѣдѣлено за българитѣ въ тази область.

Бие силно въ очи и понижава много стойностьта на Цвиичовитѣ доводи обстоятелството, дѣто посочваната отъ него литература като доказателства не подкрѣпя винаги изказанитѣ отъ него мисли. Напр. като говори въ географски положај и т. н., че въ много карти отъ първата половина на 18 вѣкъ въ Сърбия влизали Скопски, Кратовски и Кюстендилски край, пише по-нататъкъ: „Пезнато је да те шире границе има Србија и код историка Рајића, П. Соларића и Вука, као што је В. Карић истакао (Србија с. 475)“. У Карића на посочената страница нѣма нищо за границата на Сърбия; Карић говори на стр. 480 слѣдното. Името Сърбия не се споменува у сръбската книжнина по-рано отъ 17 в. Въ Жифаровичавата „Стематография“ първата сръбска печатана книга въ Австрия, излѣзла въ 1741 година, се споменува наредъ съ другитѣ сръбски земи и Сърбия. Доситей споменува Сърбия въ едно свое дѣло отъ 1783 година. „Мало доцније, Јован Рајић, историчар српски, не само да је помиње него јој још и границе одређује. У својој историји словенских народа, која је угледала свет у Бечу, године 1794—1795, он каже да је Горња Мезија, која је обхватала и Дарданију и Трибалију, добила име: Србија, а границе су јој ове: на северу Дунав и Сава, на југу Шар Планина и Македонија, на запад Дрина, а на исток Цибрица. Соларић у своме земљопису, штампаноме у Млецима 1804, и првоме на српскоме језику, узима у Србију исто што и Рајић, и ако јој не одређује све границе него каже само то, да лежи западно од Бугарске, између Шар Планина и Дунава. Ала што није на ситно казао у земљопису он је обележио у Атласу, што га је за тај исти земљопис израдио. Из картице Балканскога полуострова, која је у томе Атласу, види се, да су границе Србије оне, које им је и Рајић обележио. Значајно је, да Вук Караџић у своме геогра-

фическо-статистичком описанију Србије, чак и 1827 године узима у Србију све од Шар Пладине до Сава и Дунав и од Старе Планине до Дрине и Лима. Он је тамо тако у цело и описује, и непоминьући никако „Стару Србију“ као нешто одвојено од ослобођене Србије.“ Ясно е, че този пасажъ, който искалъ да посочи Цв. като доказателство, че и Рајић и Соларић и Вук смѣтали Скопски, Кратовски и Кюстендилски край къмъ Стара Сърбия, нѣма нищо общо съ неговото твърдение, и затова се възползувахъ отъ него въ първата глава, за да докажа противното. Колкото за р. Цибрица, като граница между България и Сърбия, то е грѣшка на Карића, която азъ поправихъ. Изглежда, че сжщото е станало и съ цитирането на Меркаторната карта на Европа (Duisburg 1554), въ която ужъ били различени Расция и Сърбия и изглеждало, че послѣдната обхващала и южнитѣ дѣлове около Косово и Скопие... Въ Periplus-a, издаденъ отъ A. Nordenskiöld 1897 год. на стр. 93 е репродукцирана картата на Европа отъ Меркаторния атласъ 1595 год. (*Europa,* ad magnae Europa Gerardi Merktoris P. imitationem, Rumoldi Merkatoris F. Cura edita, feruato tameu initio longitudinis ex ratione magnetis, quod Pater in magna sua universali posuit. *Duysburgi* chuorum typis aeneis.). Въ тази карта Сърбия не е означена, а отъ двѣтѣ страни на Морава е отбѣлѣзано съ едри букви Bulgaria. При липса на възможность, да се провѣрятъ всички цитати у Цвијић-а, положението на четеца, веднажъ усъмнѣнъ въ истинността на цитатитѣ, е ужасно.

Тозъ, който не познава отблизу литературата, съ която борави Цв., лесно би приелъ като категорични изведенитѣ отъ нея заключения. Това важи особено много за чуждоезичнитѣ прѣводи, които ще се четатъ отъ хора, що не познаватъ сръбската и българска домашна книжнина. Чрѣзъ контра извадки отъ сжщата литература, отъ която се ползувалъ Цв., азъ се постарахъ да докажа, че Цвиичовото твърдение, какво Скопско и Тетовско никога не сж смѣтани прѣди 19 вѣкъ къмъ Македония, не може да бжде вѣрно; сжщото сторихъ и за неговото твърдение, че подъ турското владичество прѣди 19 вѣкъ сръбското име се държало въ Македония и може би по-яко отъ българското. Но особено поучително би било за чужденцитѣ, много полезно за науката, ако Цв. намѣсто да лишава отъ стойность чуждитѣ етнографски карти, защото тѣхнитѣ автори не познаватъ ужъ езика на македонскитѣ славѣни, посочеше изъ бо-

гатата сръбска литература върху Македония, какъ сж схващали езика на македонскитѣ славѣни самитѣ сърби прѣди 60-тѣ години на миналия вѣкъ. Такъвъ единъ трудъ би билъ отъ голѣма полза за науката, защото никой не би се усъмнилъ, че сърбитѣ, и то тѣхни патриарси и учени, не сж били въ състояние да различатъ своя собственъ езикъ отъ езика на македонскитѣ славѣни. Отъ българска страна е често напирано върху този пунктъ, но сърбитѣ сж го винаги отбѣгвали.

Тамъ, дѣто Цвијић не може да противопостави на фактитѣ никакви доводи съ фактиченъ характеръ, прибѣгва къмъ психологията, която дала особенъ отпечатъкъ на цѣлата му разправия върху етнографията на македонскитѣ славѣни. Особено ясно личи психолошкиятъ методъ на Цв. въ отдѣлитѣ за народното съзнание и името българинъ. До колко е несигуренъ този психолошки методъ при изучването на спорни етнографски въпроси и каква може да бѫде стойностьта на добититѣ чрѣзъ него изводи, може лесно да си прѣдстави всѣки, който е боравилъ въ тази область.

Цв. говори, че той поставя македонския въпросъ върху нова основа; азъ не виждамъ това. Цв., както и неговитѣ сръбски прѣдшественици, гради своето разглеждане на македонския въпросъ пакъ върху старитѣ основи: името българинъ въ Македония не е етнично, българското име у македонскитѣ славѣни измѣстило сръбското тепърва въ турското робство. Новото у Цв. е, дѣто иска да засвои за сръбщината само сѣверна Македония (Скопско и Тетовско), и дѣто се стреми, да обезличи останалата часть отъ македонскитѣ славѣни. Колкото се отнася до психолошкото разглеждане на етнографския македонски въпросъ, то го изпрѣвари съ много по-голѣмъ успѣхъ неговиятъ съотечественикъ Стева І. Радослављевић-Бдин съ своята голѣма книга: Историје Бугаризма на Балканском полуострову, народност и език Македонаца. Београд, 1890.

Цвиичовата студия върху етнографията на македонскитѣ славѣни въпрѣки много грижливата обработка, въпрѣки голѣмия трудъ, който автора си сторилъ, за да ни приведе толкозъ много доказателства за своитѣ твърдения и да ни даде систематиченъ библиографиченъ прѣгледъ на етнографскитѣ карти върху Македония, изнася за науката малко ново, се явява въ историко-методично отношение много слаба.

Прибавка.

Когато бѣше подъ печатъ моята статия, получихъ отъ г. Цвијића неговото ново съчинение: Основа за географију и геологију Македоније и Стара Србије въ двѣ книги. Статията „Географски положај“ и т. н., за която говорихъ въ I дѣлъ и която бѣше напечатана порано въ Српске Књиж. Гласник, е помѣстена въ кн. I, стр. 15—38, а „Неколика прамарања о етнографији македонских славени“ въ кн. II, стр. 512—548. Въ това съчинение на Цв. не се говори за Шаръ-планина и земитѣ на сѣверъ отъ нея, и поставянето името Стара-Сърбия наредъ съ Македония за нейно заглавие стои въ свръзка съ Цвиичовото желание да разшири границитѣ на Стара-Сърбия и на югъ отъ Шаръ-планина. Въ първия дѣлъ азъ разгледахъ въпроса отъ всички страни и доказахъ, че най-правилно е да се задържи името Македония и за Скопско и Тетовско, защото то е име класическо за тази страна, вкоренило се вече въ говоръ и литература и отговаря най-добрѣ въ чисто географски смисълъ. Но ако трѣба да отхвърлимъ това име и го замѣнимъ съ друго, то аналогично съ доводитѣ на Цв. най-правилно би било да наречемъ тази область първо Стара Гърция, защото въ старитѣ карти този край най-често се означава съ името Graecia, послѣ Стара България, а най-послѣ иде редъ да се нарече Стара-Сърбия. Цвијић казва. *„Појам Стара Србија није дакле створен ради националних претензија, и јужне се границе Старе Србије морају проширити и преко Шар-планине, у главноме на област данашњег Косовског вилаета“*. (курсивъ у Цвијића). Да, понятието Стара Сърбия не се създаде поради национални претенции, но то се разшири на югъ отъ Шаръ заради тѣхъ. Прѣди Милоевића (1868.) никой не мислѣше за сърби на югъ отъ Шаръ, и понятието Стара Сърбия се свързваше главно съ Метохия. За това ни убѣждава най-добрѣ съчинението на Янковичъ и Груичъ,[1]) дѣто се изброяватъ слѣднитѣ *сръбски земи:* 1) Сърбия (княжеството), 2) Босна, 3) Херцеговина, 4) Черна-Гора, 5) Метохия, 6) Сръбско воеводство (Банатъ, Бачка и Сремъ), 7) Славония, 8) Далмация, 9) Примория. Нищо се не говори за Македония, а когато се споменува Метохия, е

[1]) Iankovitch et Grouïtch: Slaves du sud ou le **Peuple Serbes** avec les Croates et les Bulgares. Aperçu de leur Vie Historique, Politique et Sociale. Paris. 1853.

писано: „La Metohie, ou ancienne Serbie, et une partie de l'Albanie, avec Prisren, capital de l'empire serbe, sous le régne de Douchan, et les Villes de Prichtina, Novipazar et le champ de Kossovo.“ (стр. 126).

Като контра-доводъ на Цвичовото твърдение, че името Македония се разширило тепърва въ 19 вѣкъ и върху Скопско и Тетовско, посочвамъ още картитѣ на Птоломеевия Атласъ, дѣто сѣверна граница на Македония образува главниятъ вододѣлъ на Балкански полуостровъ. А картитѣ на Птоломея сж влияли силно върху картографията отъ XV вѣкъ насамъ. Хубаво личи това въ интересната орографска карта на земята отъ Henricus Martelus Germanus, издадена отъ Iosé de Lacereda (гледай Periplus-a на A. Nordenskiöld'a 1897, стр. 123.)

Недавна се получи въ нашия географски институтъ италианската карта Macedonia Epiro Livadia Albania e Ianna отъ Giacomo Cantelli, 1684 год., въ която Скопие влиза въ границитѣ на Македония и на сѣверъ отъ нея е означена България. Отъ помѣстенитѣ стари карти въ Facsimile — Atlas и Periplus на Nordenskiöld'a личи ясно, че възъ основа на стари карти, на които Цв. държи твърдѣ много, би могли да разширимъ границитѣ на България и върху голѣма часть отъ Сърбия, която липсува съвсѣмъ въ много карти. (Гледай напр. картата на Conte Freducci отъ 1497 година, Periplus-a, XXII; Срѣдиземноморската карта на W. Barenszoon отъ 1595 год., Facsimile — Atlas, стр. 39).

Петко Р. Славейковъ.

(Историко-литературна студия.)

Отъ **Боянъ Пеневъ.**

Моята цѣль е да изложа и очертая не външния животъ на личността, а интимния й, вътрѣшенъ животъ, тъй както ни се рисува той въ зависимость отъ борбитѣ на възраждането, отъ общия животъ на нацията и както е изразенъ въ поетически признания, интимни изповѣди и писма. Въ границитѣ на тази цѣль азъ използувахъ като материалъ Славейковата поезия; обществената му дѣйность засегнахъ до толкозъ, доколкото тя се мотивира отъ неговитѣ основни възгледи, доколкото не носи характеръ на промѣнливость и случайность. Отъ това гледище за менъ не бѣше важно да проследя въ подробности неговитѣ поетически и политически дѣла, да отбѣлѣжа еднитѣ и другитѣ, дори и тогава, когато тѣ се явяватъ като разултатъ на случайно външно влияние — резултатъ самъ по себе незначителенъ — или пъкъ въ духа на единъ партизански възгледъ. — На втори планъ азъ разгледахъ тия дѣла като изразъ — въ много отношения — на духовния животъ на срѣдата, между която е живѣлъ Славейковъ; срѣда и въ смисълъ на нация, и по-ограничено — на обществена група, отдѣлнитѣ единици отъ която сподѣлятъ еднакви политически идеали и стремежи. При разглеждането на Славейкова като личность, азъ не го схващахъ изключително като орждие на идеалитѣ на прѣдосвободителното врѣме, — не приписахъ неговата сила на околната срѣда, а повече я разглеждахъ като първоначаленъ потикъ — потикъ еднакво и въ живота и развитието на нашия езикъ и въ живота на поезията и книжнината ни изобщо, а сжщо тъй и въ обществения животъ. — За да обясня вжтрѣшния животъ на епохата и връзкитѣ му съ личния животъ на поета-гражданинъ, прѣдпочитахъ интимнитѣ признания и писма — колкото и оскждни да сж — прѣдъ даденитѣ и извѣстни факти на външния личенъ животъ. Защото тъкмо въ първитѣ се съдържатъ мотивитѣ и характеристиката

както на неявения, интимния животъ на поета, тъй и на обществената му дѣйность. — Посочвахъ историческото значение на неговата обществена и книжовна работа — доколкото долавяхъ въ нея не буренясали руини, а нерѣшена загатка, оставена намъ отъ миналото. Това ме накара да си позволя нѣкои външни отклонения отъ общата тема — и то колчемъ ми се вдадѣше случай да отбѣлѣжа онова отъ миналото, което не е загубило цѣна за наст, за наше врѣме. Една оцѣнка на сегашното трѣба да изхожда прѣди всичко отъ живота на миналото, отъ подхващането на здравитѣ нишки, що свързватъ вчерашния животъ съ днешния и опрѣдѣлятъ много страни на сегашното като продуктъ на миналото. Безъ смисъла на послѣднето не можемъ разбра живота на сегашното, разглежданъ било въ обществени, било въ индивидуални прояви; първоизточницитѣ на еднитѣ и на другитѣ тъй неуловимо се прѣплитатъ, че уясняването на послѣднитѣ не може да се откѫсне отъ живота и оцѣнката на първитѣ.

— —

1.

Първитѣ стихотворения на Славейкова — прѣводни и оригинални, събрани въ Пѣснопойка и Смѣсна китка — ни го рисуватъ главно като сантименталенъ любовникъ и романтикъ. Тѣ сѫ интересни прѣди всичко за това, че ни разкриватъ донѣйдѣ особеноститѣ както на Славейковия личенъ сантиментализмъ, тъй сѫщо и една интересна страна отъ тогавашния градски животъ. Че пѣснитѣ въ Пѣснопойката сѫ допаднали на околната срѣда, се вижда между другото отъ факта, че когато до отпечатването Смѣсна китка е имала 200 спомощници, Басненика — само 50, Пѣснопойката е имала тъкмо 1000 спомощници. Прѣзъ него врѣме любовнитѣ пѣсни и пѣснопойкитѣ сѫ били на мода. То е било врѣме, когато безискуствената, проста селска идилия е почвала да се вгражданява подъ влияние на гръцкия граждански животъ, лъжливата цивилизация и мудностьта на ориенталския животъ. Всичко това е намирало благоприятна почва за вирѣене въ живота на тогавашната наша градска младежь въ нейната некултурность и лека податливость къмъ онова, що е гъделичкало галантнитѣ ѝ чувства. Тая податливость е добила най-ясенъ изразъ въ разпространенитѣ тогава любовни пѣсни, въ обноскитѣ, обръщенията и частнитѣ писма между

гражданитѣ, въ възгледитѣ за мода и цивилизация, за сношение между двата пола и пр. Заедно съ вгражданяването — и любовьта, и пѣсеньта, що я възпѣва, добиватъ характеръ на извратеность и поквара. Въ първитѣ Славейкови любовни пѣсни наистина намѣстѣ (особено въ Смѣсна китка) се долавятъ тонове на чистъ, непосрѣденъ любовенъ лиризмъ, ала той не е тѣхна основна черта; тѣ напомнятъ онѣзи прости и груби подражания на народната лирика, изникнали прѣзъ врѣме, когато цивилизацията се е само докоснала до първобитния народенъ животъ, и селскиятъ животъ почва да се мѣси съ градския и да губи своята първобитна идиличность и непристорена наивность. Изобщо въ тия пѣсни — притъкмени къмъ гръцки мелодии, прѣплетени съ турски напѣвъ — всѣка наслада, всѣко душевно разположение има своя изворъ въ грубата чувственость. Любовьта въ тѣхъ е всѣкога нещастна, любовната склонность винаги срѣща прѣчки и почти въ всѣка пѣсень сж нарисувани страдания отъ неудовлетвореностьта на стремежитѣ, комиченъ сантиментализмъ и безкрайни пристерени въздишки. Ето напр. нѣколко моменти отъ тая любовь:

Първата срѣща: — токо що пристигналъ въ Ловечъ, той води кончето си къмъ хана и случайно я съзира да се крие задъ вратнята —:

Първо и първо кат' те видѣхъ,
Въ огънь пламнахъ сиромахъ —
Отъ тогази и до сега
Гдѣ съмъ, какъ съмъ — не познахъ.
. . . Вѣрвай изгорѣхъ.

Ала нѣма смѣлость да ѝ открие любовьта си:

Все туй азъ мисля день и нощь,
Какъ да ти се открия . . .
. . . За таквази случка трѣба и наука,
И небесна мждрость, нѣкой умъ високъ.

Но най-сетнѣ се рѣшава да ѝ напише писмо:

„. . . Радостно ме не посрѣщашъ,
За любовь ли помена,
Като че се не усѣщашъ,
Та погледвашъ па страна . . .“

Накрай тя му изневѣря, той „мълкомъ въздиша като африкански робъ“ и послѣ възклицава:

Ахъ злочести вие мжже!
Затова и азъ отвинѣ,
Доръ животътъ ми прѣмине,
Ще страня вечъ отъ женитѣ:
Звѣрове сж ядовити . . .

Любовнитѣ пѣсни на Славейкова, макаръ голѣма часть отъ тѣхъ да сж подражания и прѣводи, не могатъ се откжсна съвсѣмъ отъ неговия личенъ животъ.[1]) Чувствата, изобразени въ тѣхъ като присжщи на врѣмето и срѣдата, все ще иматъ родство, макаръ и далечно, съ оногова, който ги е изразявалъ въ измѣрена рѣчь —, поне прѣзъ врѣмето, когато е писалъ тия любовни пѣсни. И едва ли би могло да бжде друго-яче, едва ли може да се твърди, че случкитѣ и чувствата, що изобразяватъ тѣ, сж съвсѣмъ чужди за Славейкова. Въ тѣхъ, както ще видимъ по-нататъкъ, има нѣщо лично прѣживѣно, и на нѣкои мѣста за своя авторъ тѣ не сж само звучни и студени стихове, а и изстрадани. Ако искаме да обяснимъ първитѣ лирически стихотворения на Славейкова, мотивитѣ за тѣхното създаване, ние не бива да се спираме изключително на влиянието на гръцкитѣ и турски пѣсни, а по-късно и на руската поезия. Едно не трѣба да се забравя — че Славейковъ е поетически натюрель, и дори въ първитѣ свои стихотворни опити, макаръ и твърдѣ слабо, той се е проявилъ като такъвъ. Но ако за установяването на външнитѣ влияния като мотиви ние имаме малко-много материали, за мотивитѣ, дадени отъ личния животъ едва ли можемъ каза нѣщо положително. Нашитѣ книжовници и обществени дѣйци прѣзъ врѣме на възраждането и националнитѣ борби най-трудно могатъ да се доловятъ въ тѣхния интименъ животъ. Врѣмето и работата, що сж имали да вършатъ, не сж имъ давали твърдѣ често поводъ, да се отпуснатъ въ лични, интимни изповѣди; и въ своитѣ прѣписки тѣ винаги за „народното благо“, „за полза и успѣваніе народно“, сж се прѣпирали и блѣнували — и само въ рѣдки случаи, неволно сж заго-

[1]) Когато е дума за Славейковитѣ пѣснопойки, едно нѣщо трѣба да се има прѣдъ видъ — че не всички пѣсни въ тѣхъ сж Славейкови. Обикновено съставителитѣ на пѣснопойки покрай своитѣ стихотворения сж туряли и чужди, и то най-често безъ да посочватъ авторитѣ имъ. Нѣкои отъ пѣснитѣ въ Славейковата *пѣснопойка*, за които се е мислило, че сж Славейкови, сж прѣпечатани въ други пѣснопойки (напр. Пѣснопойката на М. Лазаровъ, 1858.) като сж посочени сжщинскитѣ имъ автори. Но и тукъ пакъ грижливо трѣба да се отдѣля оригиналното отъ заетото и прѣпечатаното. Обикновено когато Славейковъ е прѣпечатвалъ въ своитѣ сбирки нѣкое стихотворение, ималъ е обичай да го поправя и авторизува. (Ср. напр. Катрановия прѣводъ на Гегевото *An die Entfernte* — Пѣснопойка на М. Лазаровъ, стр. 13 — съ Славейковата прѣработка въ *Славейче*, стр. 22).

ворвали за себе си —, че грѣхъ е било за тѣхъ, които цѣлъ животъ сж отдали въ служба на народа си, да заговорятъ за личнитѣ си работи и мжки, които прѣдъ тѣхнитѣ очи сж нищо въ сравнение съ общитѣ. И затуй Славейковитѣ писма сж пълни съ даскалски и народни работи — и съвсѣмъ случайно понѣкога тъй споменува въ тѣхъ за „кръсникъ Юрдана“, за „поповата щерка“, за „серафимитѣ, що хвъркали прѣдъ очитѣ му“, или за „унынiето, което го налегнало снощи, та счелъ за нуждно да ся расходи“. Тѣзи и подобни бѣлѣжки обикновено сж залутани по краищата на писмата, сѣкашъ гузни между дългитѣ и широки разправии за общи работи. И само възъ основа на такива откжслечни бѣлѣжки едва ли може да се установи нѣщо опрѣдѣлено и ясно изъ интимния животъ, а въ по-вечето случаи празднинитѣ трѣба да се попълнятъ съ прѣдположения и догатки.

Ние имаме на ржка твърдѣ малко свидѣтелства за юношеския животъ на Славейкова, за врѣмето, когато понѣкога и два дни не се е застоявалъ на едно мѣсто и все пакъ е намиралъ врѣме да пише любовни и сантиментални стихове. Отъ писмата му прѣзъ 1852 год. могатъ да се направятъ нѣкои догатки за една негова раншна любовь и да се обяснятъ отчасть сълзливомеланхолнитѣ настроения, що сж го обзимали често прѣзъ него врѣме и които твърдѣ ясно сж отразени въ нѣкои отъ тогавашнитѣ му стихотворения. — На 9 декември 1851 год. Славейковъ пише отъ Трѣвна до приятеля си Цвѣтка Недевъ въ Габрово,[1]) че единъ неговъ приятель се оженилъ и завърша писмото си —: „ами ний, ами ний? Страхъ ме е, че като ожидами Месия, не ще угадимъ какъ ще младината ни да прѣцъфти и повѣне — Ахъ! ахъ! кому сказать, кому сердце отдать!“ — Това е една загатка за склонностьта и очакването. На 8 февруари 1852 (п. XXXII.) той пише на сжщия си приятель за нѣкакви мисли, които му е изповѣдалъ по-рано. „Тѣ до толко разтроиха мозъка и разслабиха тѣлото ми, чтото здравието ми е въ опасность. ахъ! ахъ! ахъ!!!“ На 10 февруари, с. год. (п. XXXIII.) боленъ, диктува отъ легло писмо все до Цв. Недевъ, което завърша: „извѣстнитѣ вамъ мои сърдечни вълнения, спомогвани отъ това неполучване, докараха ме до постелка, отъ гдѣто тазъ недѣля съ чужда ржка ви пиша и ако се продължи до недѣля страхъ ме е, ча мълчеливата ми могила ще прѣбжде неотвѣтствена на дружескитѣ ваши привѣтствия ... Ще ли, друже, вашата

[1]) *Мсб.* XX. Писма на П. Р. Славейковъ. Писмо XXVII.

отъ приятелска любовь изтикана сълза да накваси заключенитѣ отъ смъртьта мои устни, или ще балканский вѣтъръ далечъ отъ мене да я събори по блѣдавитѣ ви страни?

Да прѣтърпя нѣмамъ сила
И умирамъ Душо мила.

Совершиша ся . . . Прощавайте. И у гроба вашъ Петко Р. Славейковъ".

Загатката за „сърдечни вълнения" и двата стиха въ края на писмото ни даватъ донѣйдѣ право да прѣдполагаме, че една отъ причинитѣ за мѫката му е вѣкакъвъ токо-що зароденъ любовенъ романъ. Какво друго оправдание добива това прѣдположение? — Съ единъ тѫжноироиченъ тонъ, той пише на приятеля си (п. XXXVII — 16. IV. 1852): „Дѣдо ти попъ има новъ зетъ, нему медъ, а намъ ледъ . . ." Той обичалъ поповата щерка въ Трѣвна — по всичко личи, че тая любовь е била по-вече мълчалива и затаена — и отъ по-нататъшни загатки се вижда, че той е поискалъ рѫката ѝ, ала сѫ му отказали. Не леко ще да е прѣнесълъ той всичко това. Любовното му страдание се изразява не рѣдко било въ отдѣлни мѣста, било въ общия тонъ на писмата му отъ него врѣме. — „Радвай се, пише той на Цвѣтка Недевъ, (п. XXXIV.) побѣдихъ страстьта си, но тая побѣда направи голѣмъ ущербъ на здравието ми". На 3 мартъ, с. г. (п. XXXV.) той се отбилъ съ коня си у дѣдо попови, — тамъ свàрилъ нѣколцина приятели; слѣдъ една горчива за него шега, той пилъ наздравица за трѣвненскитѣ моми тъкмо една „стотилница" чаша, и изповѣдва въ писмото си, че трудно му е било да гълта виното, но нали за хубавици било — и чашата глътвалъ, ако го принудѣли . . . Слѣдъ това става сериозенъ — :

Годинитѣ минуватъ, насъ нѣма кой да ожени,
Но така въ иргепликъ младостьта ни ще повѣпе.

И послѣ, тъкмо по хайневски, устата се смѣятъ, а сърцето плаче — : „Азъ прѣтърпѣхъ прѣзрѣнието си, но не мога да помисля, безъ да рукнатъ отъ очи кървави сълзи . . ." Накрай той пожелава на приятеля си да не сполетва и него такова зло. — Поповата щерка се омѫжила за другиго (п. XXXVII.) — Das ist eine alte Geschichte —, ала сърцето на младия поетъ за дълго е останало прѣчупено надвѣ. — Въ писмо XXXIX той извѣстява прия-

теля си, че на 21. IV (1852) се сгодилъ —: „Най-сетнѣ уловихъ нѣмеца за краката“. И защо се сгодилъ? — „Дѣдо ти попъ е причина, та прибързахъ. Той мислѣше друго, пъкъ азъ да му докажа, че глътнахъ желтото около устнитѣ си, спечелихъ нова китка и либаво злато пръстенче съ чернооко момиченце“. Отъ писмо XL (22. V.) се вижда, че той все още не може да забрави „дѣда попа“ —: „дѣдо попъ се хапи и ще се хапи, дѣто се не стига, но . . .“

Между писмата цитуванитѣ загатки сж най-яснитѣ, а останалитѣ, които срѣщаме тукъ-тамъ сж толкова слаби, че едва ли биха ни позволили какво да е опрѣдѣлено прѣдположение. Стихотворенията въ Смѣсна китка и Пѣснопойка сж писани между 1849—52 год. и ние можемъ да прѣдполагаме, че нѣкои отъ тѣхъ сж писани подъ впечатлението на тая първа любовь. Колкото и да е трудно за насъ да уловимъ дѣйствителното било въ отношения, било въ отдѣлни случки отъ писмата на Славейкова, колкото и да е рискувано да диримъ начина, по който това дѣйствително се е отразило въ душата на поета и послѣ въ неговата поезия — да разграничимъ истината отъ поезията, все пакъ отъ сравнението на тогавашнитѣ му писма съ нѣкои лирически пасажи въ стихотворенията изъ Смѣсна китка могатъ да се направятъ нѣкои интересни догатки за характеристиката на тая любовь и за връзкитѣ ѝ съ първитѣ лирически опити на Славейкова. Стихотворението Славей[1]) напомня твърдѣ много настроението на цитуваното Славейково писмо отъ 10. II. (п. XXXIII.). Нѣкога и той се надварялъ съ славея да посрѣща цвѣтния май, но сега

. . . Черно зло
Твоя другъ сполетѣ
И несвѣстно той се мѣта боленъ на легло . . .

Въ друго стихотворение, два стиха отъ което цитува въ горното писмо, той все съ сжщия сантименталенъ тонъ излага на кжсо историята на любовьта си —:

Врѣме има какъ те обичамъ
(Името ти не наричамъ)
Любовьта си не показвахъ,
Почета ти азъ запазвахъ.

[1]) *Избр. стихотворения* на П. Р. Слав., стр. 24.

Любовьта ми не угади
И другиму любовь дади.
Да прѣтърпя нѣмамъ сила,
И умирамъ, душо мила!
Катъ отивашъ на вѣнчило,
Щешъ ме срѣщнешъ на носило.
Ти до либе и подъ вѣнецъ,
Азъ за тебе студенъ мъртвецъ.
Ти подъ було, азъ подъ саванъ . . .

Въ стихотворението Любовь[1]) поетътъ изповѣдва, че е обзетъ отъ любовь, отъ която „страдае и гори“ — но нѣма смѣлость да открие любовьта си. Едничка утѣха му сж цвѣтята и звѣздитѣ и тѣмъ разкрива той своитѣ мжки. Животворната роса освѣжава цвѣтята, но нейната любовь все повече го мжчи, и той ще клюмне „като цвѣтъ подъ коса“. — И любовьта му увѣхва прѣди да цъфне (Промѣна).[2]) Неговото либе му измѣня. По-прѣди той е билъ веселъ, драги му сж били „и зорницата, и тихия чучуръ на лжка“, но сега е тжженъ, напраздно дири миналитѣ дни и пò му сж драги нощнитѣ тъмнини, чернитѣ облаци, буритѣ и дъждоветѣ. Нека сърцето забрави онова, което е желало и любило (На сърцето),[3]) надежди и блѣнове да не смущаватъ душевния покой —

Поспи, като лале строшено отъ вѣтъръ,
Поспи, като сърна ударена съ копье.
Защо жалѣешъ за миналитѣ дни?

Отъ миналата радость не е останалъ никакъвъ отблѣсъкъ.

. . . Сега пъкъ всичко забрави и заспи — —

Такъвъ сантименталенъ лиризмъ, изворитѣ на който не могатъ да не бждатъ лични прѣживѣвания, се срѣща често изъ пѣснитѣ въ Смѣсна китка, — и тѣ по никой начинъ не могатъ се сравни съ присторенитѣ и цинични пѣсни въ Пѣснопойката. Въ послѣднитѣ нѣма дори и поменъ отъ художественость. Друго би било, ако тѣ не се различаваха тъй рѣзко отъ народната безискуствена лирика и по мотиви и по външна обработка.

[1]) *Смѣсна китка*, стр. 135.
[2]) Ibid., стр. 130.
[3]) Ibid., стр. 135.

Изразътъ въ тѣхъ е твърдѣ далечъ отъ простия и естественъ изразъ, изработенъ и установенъ въ народнитѣ любовни пѣсни.[1] Славейковата любовна терминология е чужденска, взета отъ гръцки и турски пѣсни, и тъкмо подходна за циничния реализмъ, който е тѣхно съдържание. Понѣкога се срѣщатъ цѣли готови изрази, които не затварятъ въ себе си нито нѣкакъвъ опрѣдѣленъ образъ, нито какво да е ясно реално прѣдставление. Тѣ напомнятъ изтрито отъ дълга употрѣба клише, което вмѣсто картина отпечатва само неясни петна. Но ако е дума изобщо за готови и безсмислено употрѣбяни изразни форми, може да се каже, че тѣ по нѣкой пжть се срѣщатъ и въ творенията на новитѣ ни поети и издавать не толкова скудостьта на нашия художественъ езикъ, колкото бѣдностьта на личния творчески миръ откъмъ образи.

Самъ Славейковъ — особено по-късно — е схващалъ твърдѣ ясно цѣната и значението на своитѣ любовни пѣсни. Въ една полемика[2] Т. Бурмовъ обвинява Славейкова между другото и въ това, че „смогналъ да се развратятъ не малко невинни български душици съ сладострастнитѣ и безнравственитѣ пѣсни на пѣснопойкитѣ си". На това Славейковъ отговаря[3]: „Питаме, прѣди поевението на нашитѣ пѣснопойки, тѣзи развращаванитѣ невинни душици дали се не развращаваха като пѣяха „аманъ-аманъ" и нейсе „психи му, пули му" и намъ какво си „иди доди либеле, ела довечера" и други сума, при които нашитѣ пѣсни сж цвѣте?" — Той е прѣвелъ чуждитѣ пѣсни, за да ги направи по езикъ само български, — и за да бждатъ все тъй любими, оставилъ е непромѣнено съдържанието имъ. И въ това дѣло той се е ржководилъ отъ идеалитѣ на възраждането — съживяването на българския езикъ. Пѣснитѣ сж били само едно противопоставяне на гръцкитѣ навѣи и тѣхната положителна страна е езикътъ имъ. Че тѣ сж намѣрили разпространение между младежьта — това свидѣтелствува за влиянието отстрана на гръцкия граждански животъ. Тѣ въ сжщность сж само признакъ на това

[1]) Само донѣйдѣ — по форма — се доближава до народната пѣсень слѣдната уломка изъ Пѣснопойка (стр. 53).

Не ставай рано прѣдъ зора,
Не ходи, либе, за вода.
Не дрънкай мѣнци ковани,
Не троши здати колани.
Кални сж други широки,
Мжтни сж води дълбоки и пр.

[2]) *Съвѣтникъ*, 1863 г. бр. 34.

[3]) *Гайда*, 1863, бр. 13.

чисто външно и врѣменно влияние, на което въ никой случай не може да се дава голѣмо значение. Нравствената същность на срѣдата, между която сж били разпространени тѣ, е била опрѣдѣлена отъ много по-важни фактори и влияния, за да могатъ пѣснопойкитѣ да ѝ повлияятъ — но съ езика си сж били въ състояние да измѣстятъ турскитѣ и гръцки пѣсни и да бждатъ примѣръ за други подобни опити.[1]) И наистина полека, но сигурно тѣ сж постигали цѣлта си. И слѣдъ това не умрѣха съвсѣмъ. — За една отъ тѣхъ ни разправя Вазовъ въ своята драска „Неостарѣла“.[2]) Прѣзъ единъ меланхоленъ есененъ день поетътъ, зарѣянъ самъ изъ полето, вижда да отминуватъ по близкия пжть двѣ дѣвойки — и дочува пѣсеньта имъ —:

Да л' ме помни мой любезни,
Да л' ме мисли и жалѣй . . .

Тия два стиха се сливатъ съ меланхолията на есеньта, засѣдатъ и въ душата на поета и го унасятъ въ спомени за онова врѣме, на което и той е билъ съврѣменникъ. „Тая пѣсень, бѣлѣжи той, една отъ безбройнитѣ истерически-въздихателни любовни пѣсни, които нѣкога наводниха България, прослужиха честно службата си на поколѣнието, на което азъ принадлежа, одърпана, завѣхтѣла, продължаваше да служи за разтуха на новото поколѣние. Но какво отъ това? Нейната старость не бърка на двѣтѣ дѣвойки да изливатъ чрѣзъ нея прилива на чувствата си и свѣжата поезия на младостьта... И послѣ прѣзъ цѣлата вечерь слѣдваха да ми се чуватъ онѣзи два стиха, които сега добиха неизразима сила, свѣжесть и поетичность, и съ такава сладостна, тиха скрѣбь звучаха на душата ми, и така тжжно, тжжно . . “

2.

Въ единъ политически разговоръ съ Славейкова, генералъ Соболевъ — русинъ, едноврѣмешенъ министъръ въ България му забѣлѣзалъ, че обича алегорически да се изразява. „Това показва, отвърналъ Славейковъ, че на изтокъ съмъ роденъ и на изтокъ възпитанъ“.[3])

Безъ съмнѣние най-цѣнното свидѣтелство за неговата поетическа дарба е склонностьта му, да дава на своята мисъль конкретенъ

---

[1]) Ср. Пѣснопойкитѣ на Зафировъ и Желевъ („Българска гъсля“) и на **М. Лазаровъ.**

[2]) *Български прѣгледъ.* Год. II, кн. I.

[3]) *Послѣднето ми ходжние въ София.* 1883. стр. 19.

изразъ, и изобилието на образи въ всичко, що е написалъ. На богатството и пъстротата на неговитѣ образи се дължи емоционалностьта на неговия езикъ. Тая емоционалность въ езика е твърдѣ разнообразна по тонъ, който често отъ романтично-меланхолна мекота прѣминава къмъ ироничния присмѣхъ на сатирата. Своитѣ сравнения и образи той черпи еднакво и отъ околната нему природа и направо отъ живота. — Пролѣтьта е млада дѣвойка, на която често трѣба да се напомня, че малко трае всѣка красота, а есеньта — умислена невѣста съ гроздъ въ ржка. Когато поетътъ говори за Гергана, че тя между момитѣ е като бисеръ между мониста, и че послѣ е закрѣпяла като ранъ босилекъ въ засуха, когато сравнява сърцето си на старини съ изстинало огнище, върху което тукъ-тамъ мъждѣе огънь, когато ни казва, че свободата въ родината му е прѣчупено цвѣте, увѣхнало, загубило мирись, осланено край Струма, край Вардаръ съвсѣмъ не присадено или когато иронично забѣлѣзва, че унинтитѣ приличатъ на плашило на пусто лозе — ние живо чувствуваме неговата способность, да вниква въ живота на народното творчество и въ интимния животъ на народа. — Бихъ посочилъ още единъ Славейковъ образъ, който има художествено значение само поради своята общность и широта. Въ едно отъ раншнитѣ си стихотворения (Страшното сждовище) той рисува една картина на ада въ духа на старитѣ апокрифни творения, бѣлѣжита по краткостьта и силата на израза. Слѣдъ страшния сждъ грѣшницитѣ били прогонени

Тамъ, гдѣт' ги никой не смилява,
Отъ гдѣто бѣга и смъртьта,
И на плача имъ дивъ внимава
Едничка само вѣчностьта.

Двѣ абстрактни понятия — смъртьта и вѣчностьта — прѣвърнати въ живи митически образи, величествени и по ситуация и по отношението си спроти участьта на „грѣшницитѣ".

Въ вѣстникарскитѣ статии, за обработката на които е нѣмалъ ни врѣме, а може би, и нито охота, образитѣ често сж неопрѣдѣлени, понѣкой пжть — твърдѣ прозаично реални и дори досадни. Ала въ статиитѣ му, писани не по дългъ, а своеволно, съ живъ интересъ къмъ подигнатия въпросъ, характорно сж отразени неговитѣ поетически особености. Изборътъ на образи за дадено сравнение е непринуденъ, самитѣ образи сж естествени и често сравнението се съдържа не толкозъ въ неподвижния образъ, кол-

което въ отношението между отдѣлнитѣ образи. Колкото и да сж завършено обрисувани, опрѣдѣлени чрѣзъ съотношения, дѣйствие, послѣднитѣ запазватъ относителенъ самостоенъ животъ и винаги сж въ тѣсна връзка съ мисъльта, която опрѣдѣлятъ. Тѣхниятъ творецъ не се увлича до крайность слѣдъ тѣхъ, не ги изважда извънъ кржга на прѣдметната мисъль и винаги има прѣдъ очи цѣльта, заради която ги създава. — Разбира се, много отъ онова, което е казалъ Славейковъ въ своитѣ публицистически статии, можелъ е да го каже по-иначе, въ по-художествена форма, ала и друго еималъ прѣдъ видъ той като публицистъ и общественъ дѣецъ — да бжде разбранъ и за най-проститѣ —, и само до толкова си е служилъ съ образни форми въ своитѣ статии, доколкото тѣ не сж противорѣчили на тази му цѣль, доколкото сж били достжпни за въображението и на по-простия четецъ. — „Че е умрѣлъ въпросътъ, пише той въ една статия за черковния въпросъ,[1]) или че душа бере и ще умре, не можемъ да кажемъ; но какво прави, дѣ се намира и какъ е, ако ни пита нѣкой, и него не можемъ му каза. Защото не отъ скоро врѣме той е като д ъ л г а ч ъ, който се гурка въ океана на неизвѣстностьта: потъне и изгуби се изпрѣдъ очитѣ ни за врѣме, ще го видишъ послѣ издалъ се нѣйдѣ надалечъ, дѣто едва може да се назерква, и пакъ се изгуби, и пакъ се подаде, та излѣзе и близу се види — като да посегнешъ и да го уловишъ — но, ето го — смугне се пакъ въ водата и ако нѣмашъ работа, върви та го дири, или седни та гаткай, дѣ се намира той сега на дъното на морето“. — Въ една статия, писана прѣзъ мартъ, той сравнява: „. . . Наистина не сж твърдѣ весели цвѣтята на възпоминанията ни прѣзъ миналото хилядолѣтие, нито толкозъ радостни неразвититѣ още пжпки на надеждитѣ ни за въ бждещитѣ столѣтия: върли измами и тежки изкушения ни дѣлятъ отъ 3 мартъ, 1870 г. и мрачни, студени, отъ ледъ планини лежатъ връзъ надеждитѣ, които първи мартъ дойде да поразстопли въ настжпващата пролѣть“. Подъ датитѣ той подразбира характеристиката на дадени политически събития. — Но най-сполучливи сж образитѣ, взети изъ областьта на народнитѣ пословици или пъкъ доловени отъ лични наблюдения надъ народния животъ — и обикновено комичното съотношение между тия образи се опрѣдѣля въ едно хумористично настроение. Въ една своя рѣчь въ Учрѣдителното народно събрание той се произнася противъ с е н а т а — споразумителна инстанция между

[1]) *Гайда*. II. 1864. бр. 9.

Княза и Народното събрание. „... Турите ли между Народното събрание и Княза, между министритѣ и Народното събрание друга една станция на кривитѣ дърва — министритѣ ще стоварятъ тамъ кривитѣ си дърва, Народното събрание — тоже; самата станция като има двѣ врати за изходъ въ обвинения — да стоваря кабахатя на своитѣ кривоти, кога на еднитѣ, кога на другитѣ, то ни единъ не ще се намѣри прямо отвѣтственъ. А стоваренитѣ отъ тукъ или отъ тамъ криви дърва трѣба да се вдигатъ, трѣба да се носятъ и тѣ ще се натрапятъ на гърба на народното тѣло, което освѣнъ теготата, която ще трѣба да понесе, ще има да търпи безмълвно всичкитѣ отрепвания и охлузвания на гърба си въ носението на чуждитѣ криви дърва.." [1]) И, естествено, съ стъкмената си по тоя начинъ рѣчь Славейковъ е въздѣйствувалъ върху народнитѣ прѣдставители много по-вече, отколкото другитѣ оратори съ своитѣ дълги и широки теоритически мждрувания.

И всѣкога, когато е ималъ за цѣль, да въздѣйствува върху другитѣ, той е разчиталъ прѣди всичко на простотата и ясността на своя езикъ. „... Откакъ сме се тукъ срѣщнали и намѣрили — говори той на народнитѣ прѣдставители — вие сте имали случай да забѣлѣжите, че азъ не обичамъ дългитѣ слова и отбѣгвамъ доколкото ми е възможно отъ онѣзи буйни словоизвержения на гръмливи фрази и калабалъкъ думи, но гледамъ колкото е възможно по-накратко и по-ясно да прѣдставя своитѣ взглядове върху разисквани въпросъ, избѣгвамъ отъ онѣзи за сила ужъ на словото риторически повторения и гледамъ колкото мога да бѫда кратъкъ и ясенъ". — Въ особеноститѣ на неговия езиковъ стилъ се съдържатъ и писателскитѣ му особености —, тъкмо споредъ Бюфона: стилътъ отразява човѣка. Затова неговиятъ езикъ е невъзможенъ за подражание — той може да ни научи какъ да пишемъ, но не и тъкмо тъй, по неговъ образецъ, да пишемъ. — Освѣнъ образността отличителни признаци на Славейковия езикъ сж алегоричнитѣ изрази, честата употрѣба на пословици, по-рѣдко — на цитати, и сетнѣ склонността къмъ индивидуализуване, точно опрѣдѣляне. Особеность на неговата рѣчь е и поговорката. Съ нея си служи когато иска да охарактеризува било дадено лице, било извѣстно положение. И тя сѫщо тъй издава единъ стремежъ къмъ образенъ изразъ, само че тукъ образитѣ се долавятъ въ едно комично освѣтление.

[1]) *Протоколи на Учредителното народно събрание.* Издание на Хр. Г. Данов. 1879. стр. 256.

Остроумията, смѣшнитѣ поговорки, хумористичнитѣ отсѣнки придаватъ една своеобразна живость на неговия езикъ.

Никога не излага своята мисъль, прѣди да я изясни добрѣ за себе си. И затова се стреми да ѝ даде по възможность по-пълна яснота. Прямъ е, изразява мисъльта си безъ заобикалки, стига самъ той да е увѣренъ въ нейната здравота. Туй което отъ наблюдение е уловилъ като истина за себе си, обича да го изказва безъ увъртки, макаръ и да знае, че приказкитѣ му на мнозина не ще се аресатъ. Изобщо неговитѣ изразни срѣдства сж колкото прости, толкова и оригинални. Рѣчьта му като самия него е спокойна и самоувѣрена, лишена отъ фрази и съчиненость. Неговиятъ езикъ характеризува единъ сдържанъ темпераментъ, който има способностьта, да схваща характерното въ нѣщата и да прониква въ сжщностьта на въпроситѣ. Той е сдържанъ, дори и когато говори за най-върлитѣ си врагове, не обича да лъскае въ своитѣ писма даже и най-близкитѣ си. — Дългогодишната практика на публициста и агитатора не покваря естественостьта и хубостьта на неговия езикъ —, за да бѫде убѣдителенъ въ своитѣ публицистически статии и по-късно — въ рѣчитѣ си въ Народното събрание, той никога не прибѣгва до фалшивъ патосъ и реторическа аргументация. Много отъ особеноститѣ на неговия езикъ се оправдаватъ и отъ стремежа му да бѫде ясенъ и кратъкъ. Той знае, че ще бѫде убѣдителенъ само когато се доближи до практическия разумъ и простосърдечието на онѣзи, които възприематъ рѣчьта му. Поради това употрѣбя пословицитѣ не като срѣдство за езиковъ ефектъ, а защото тѣ изведнажъ хвърлятъ силна свѣтлина върху мисъльта му, даватъ ѝ пъленъ и завършенъ изразъ. За сжщата цѣль той си служи съ сравнения въ по-широкъ смисълъ, съ цитати изъ Св. Писание, съ примѣри изъ живота и историята. Не малка убѣдителность се е съдържала въ изразитѣ „както казва историята“, „дѣто има една приказка“, „дѣто рекълъ онзи“ и пр. Българинътъ изобщо мжчно вѣрва въ авторитети и най-често твърдѣ скоро се разочарована въ своята вѣра, но въ авторитета на своитѣ вкаменени мждрости, непосрѣдно свързани съ неговия жизненъ опитъ, той и до днесъ слѣпо вѣрва — тъй както всѣки народъ вѣрва въ всичко онова, що е възникнало отъ неговия животъ, което вѣкове сж създали и закрѣпили. Въ тоя смисълъ рускиятъ народъ има една характерна подумка: „на пословица, какъ на дурака суда нѣтъ“.

Азъ ще се спра по-вечко върху пословицата и баснята, като двѣ твърдѣ характерни особености на Славейковия изказъ. —

Потебня въ една своя лекция по Словесностьта[1]) като говори за непрѣкъснатата връзка между баснята и пословицата, изказва възгледа, че пословицата произхожда отъ баснята —, когато съдържанието на послѣднята поблѣднява, забравя се постепенно и нейното нравоучение остава подъ форма на пословица —; по нѣкой пѫть голѣмо поетическо произведение слѣдъ врѣме се стѣснява въ единъ периодъ, въ единъ изразъ и най-подиръ, както се изразява Потебня — въ една синтаксична единица. Когато се употрѣбя пословицата, обикновено се прѣдполага, че съдържанието е извѣстно или поне може да се установи въ общи черти отъ тона и смисъла на пословицата; но дори и да не бѫде установено, въздѣйствие е пакъ възможно, като се знае значението и смисъла на пословицата отъ случаи, върху които е бивала прилагана по-рано. Въ такъвъ смисълъ пословицитѣ могатъ да се разглеждатъ като умствени величини, които замѣстватъ цѣла съвокупность отъ мисли, отъ които тѣ сѫ възникнали, — като синтезъ на много отдѣлни наблюдения надъ живота, на много отдѣлни факти изъ нравствения животъ на човѣка. — Отъ тукъ се вижда какво голѣмо значение може да има пословицата въ рѣчьта на оногова, който умѣе да си служи съ нея; щомъ тя е турена на мѣстото си, изведнажъ силата на разказа или на мисъльта се съсрѣдоточава въ нея. Отъ друга страна, като образни комплекси, пословицитѣ, споредъ съдържанието на своитѣ образи, могатъ да се разполагатъ по такъвъ начинъ, че свободно да идватъ на умъ, да упростяватъ процеса на мисъльта и сами да служатъ като мисловни маси. — Способностьта на Славейкова, за всѣки случай въ живота да намира съотвѣтна пословица или басня, съ която да изчерпва по-важнитѣ елементи въ съдържанието на конкретния фактъ и да му дава едноврѣменно и характеристика и етическа цѣна, не може да се обясни другояче освѣнъ съ това, че той добрѣ е схваналъ тоя фактъ, анализувалъ го е, ималъ е за него ясна прѣдстава —, и своята индивидуална оцѣнка излага въ форма на една пословица. Макаръ пословицата да е плодъ на колективно творчество, все пакъ приложението, което ѝ дава отдѣлната личность, начинътъ, по който се ползува съ нея, ни дава право да говоримъ за индивидуална оцѣнка. Тукъ послѣднята се съдържа въ намирането и избора, въ способностьта на Славейкова да детирминира и изразява конкретния фактъ съ една синтаксична единица. — Ала най-важното е, че той

[1]) *Изъ записокъ по теоріи Словесности.* Харьковъ. 1906. (Пословица. Басня).

умѣе да въздѣйствува върху живота пакъ съ самия животъ, защото за него пословицитѣ сж имали цѣна именно като духовенъ продуктъ на народния животъ. Тѣ сж самия животъ на нашия народъ, приложение на народната мждрость въ живота, мждрость извлѣчена отъ опитъ, прилуки и калѐние въ живота; и затуй въздѣйствуватъ най-добрѣ върху природа, сродна на оная, що ги е създала.

Такова едно въздѣйствие чрѣзъ живитѣ факти на живота се съдържа въ употрѣбата и приложението на баснята и анегдота. Туй, което въ поставения за разглеждане въпросъ се възприема тъмно и забъркано, съ помощьта на баснята добива освѣтление — и колкото по-вече съвпадатъ съдържанието и поуката на баснята съ конкретния случай, който е породилъ извѣстенъ политически или общественъ въпросъ, толкозъ по-малко съмнѣние може да има върху етическата цѣна, която баснописецътъ дава на дѣйствителностьта; а за да упрости още по-вече своята работа, Славейковъ въ своитѣ басни и анегдоти, — тѣсно свързани съ дѣйствителностьта, що го е заобикаляла — си служи съ образи познати малко-много на неговитѣ слушатели и четци. „. . . И както сме вървѣли ние досега, ако вървимъ все тъй, то на попитването „какъ отиваме?“ никога не би могли да дадемъ другъ отговоръ отъ онзи, който далъ гарванътъ, когато го попитали — „Какъ ти отиватъ, Галуне, дѣцата?“ — „Колкото отиватъ, рекълъ той, все по-черни ставатъ“.[1]) Характерно за първитѣ му басни е, че образитѣ въ тѣхъ сж индивидуализувани въ смисълъ такъвъ, че се доближаватъ до националната физиономия на българина. Ала неговото внимание не е насочено толкозъ къмъ художествената страна на баснята, колкото къмъ начина по който ще я приложи —. За да достигне по-прѣко своята цѣль, той прокарва само общитѣ очертания на образитѣ, тѣхнитѣ най-груби контури, обикновено тенденциозно надебелени. Най-често той прилага баснята къмъ нѣкой току що възникналъ случай и поради това тя добива у него освѣнъ поучния и публицистиченъ характеръ —, дори въ негови ржцѣ тя е по-вече орждие за публицистика и полемика. Въ Македония[2]) той печата една прѣводна басня изъ Лафонтена „Ушитѣ на заеца“, „която сѣкашъ нарочно била съчинена за българския народъ“; и споредъ съдържанието на баснята изважда такава поука: „много бъл-

[1]) *Македония*, год. II. бр. 10. Какъ отиваме.

[2]) Год. I. бр. 70.

гари иматъ такива заешки сърца. Страхуватъ се отъ сѣнката си, не се мѣсятъ въ нищо, не произнасятъ рѣчь, не прѣдприематъ никакво дѣло, което се отнася до общия интересъ. Гости въ общината,[1]) чужденци, тѣ сж принесли врѣда на отечеството си. И лошо, и жалостно!“ — Въ края на едно антрефиле въ Гайда[2]) Славейковъ е помѣстилъ своя извѣстенъ прѣводъ на Криловата басня Оселъ и славей. При освещението на българското читалище въ Цариградъ той държалъ рѣчь и, споредъ него, рѣчьта му произвела силно впечатление на присѫтствуващитѣ. Въ една подигравателна дописка Турция твърди противното. По поводъ на тая дописка Славейковъ пише, че не иска да се впуща въ обяснения, а „само ще прикаже една приказка“ — и цитува поменатата басня.

Споменахъ по-горѣ, че Славейковъ е билъ принуденъ да се изказва често чрѣзъ срѣдствата на пословицата и баснята и извънъ склонностьта си: сполучливо приложената къмъ спорния фактъ басня е и анализъ на факта, и синтезъ, който изразява неговия смисълъ. Споредъ израза на Потебня баснята е най-елементарниятъ, най-разпространениятъ, най-популярниятъ способъ за познание. Тя е едноврѣменно и познание, и обобщение, и нравоучение. Не сж потрѣбни басни и анегдоти за оногова, който е въ състояние да анализува, да схваща явленията на обществения и личенъ животъ и да ги цѣни отъ свое гледище. Изобщо въ употрѣбата на баснитѣ и пословицитѣ отъ страна на отдѣлнитѣ личности като срѣдство за разбиране и общение съ масата и послѣ, въ разпространението имъ между народа — се съдържа единъ бѣлѣгъ за културното състояние на послѣдния. Пословицитѣ и поукитѣ на баснитѣ сж готова мѫдрость за онѣзи, за които е трудно да мислятъ, да живѣятъ съ подвижна мисъль и да се осланятъ по-вече на една своя, субективна оцѣнка.

3.

Връзкитѣ на Славейковата поезия съ народното творчество сж колкото външни, толкова и вѫтрѣшни. Съдържанието на всичко, що е написалъ Славейковъ, въ чиято душа е вибриралъ отгласъ отъ духовния животъ на народа, е проникнато съ най-характернитѣ бѣлѣзи на нашия националенъ духъ. Външнитѣ връзки личатъ изобщо въ езиковия стилъ на Славейкова, въ изразнитѣ форми на

[1]) Сир. обществото.
[2]) Год. III, стр. 130.

неговия слогъ, тъй сроденъ съ народния. — И досега дори никой отъ нашитѣ писатели не е надминалъ простотата, непосрѣдността и естествеността на неговия езикъ; послѣдниятъ е сѫщо тъй опрѣдѣленъ и изразителенъ, както напр. смисълътъ на една народна пословица или хумористъ на една присмѣхулна народна пѣсень. Славейковото значение за развитието на нашия художественъ езикъ се съдържа именно въ факта, че той посочва като сигуренъ източникъ за това развитие художественитѣ форми на народната словесность и народното творчество. По такъвъ начинъ той се стреми да направи езика ни годенъ за постигането на естетически цѣли, да му придаде грациозность или, по-право — да извлѣче съдържащата се въ него грациозность. И когато заема отъ народната словесность, той не се ползува отъ нейния фриволенъ, похабенъ езикъ, а си служи съ огладения, художественъ слогъ, въ който сѫ облѣчени най-хубавитѣ творения на народния духъ. — Сродството между езика на личността и народния езикъ се дължи на вътрѣшното родство помежду имъ, — безъ което е невъзможно взаимно влияние.

За проявата и закрѣпването на това родство, разбира се, не малко значение има мѣстото, дѣто Славейковъ е расълъ и е прѣкаралъ дѣтскитѣ си и юношески години, дѣто е възприелъ своитѣ първи, основни впечатления. Българскиятъ животъ съ най-характернитѣ си особености, съ своитѣ първобитни форми, съ всичкитѣ си типични черти е билъ запазенъ най-чистъ тъкмо „подъ сѣнката на Балкана“. Тамъ връзкитѣ на народа съ старитѣ легенди и приказки сѫ били най-живи и най-силни. — Ала той е националенъ не само защото е усвоилъ идеитѣ и формата на народното творчество, но и защото е опрѣдѣлилъ и изразилъ народнитѣ стремежи прѣзъ даденъ исторически моментъ. Залутанъ по малкитѣ градчета и села изъ дебритѣ на Балкана, той не е можалъ да изпита отъ малъкъ влиянието на живота по чужбина, а е расълъ и се образувалъ главно подъ влиянието на народния битъ, на неясnитѣ домогвания къмъ просвѣта, на капризнитѣ и закачливи отначало избухвания противъ невѣжитѣ гръцки духовници. Тоя животъ напълно опрѣдѣля и обуславя неговитѣ възгледи за най-близкитѣ потрѣби на българина и очертава главнитѣ контури на обществената му дѣйность. — Поетически темпераментъ, принуденъ да живѣе между народнитѣ маси — той наблюдава и изучва тѣхния животъ, чувствува родството между своята лична душа и душата на племето и съ любовь я дири и долавя въ легендитѣ и пѣснитѣ на народа. Знайно е съ каква енергия и любознателность е изучвалъ

той народния ни фолклоръ. По едно врѣме — както самъ изповѣдва въ едно писмо до Палаузова[1]) — той дори е замислилъ нѣкаква, съ твърдѣ широки рамки, поема, „която да обйема въ пълно всичко що баснословно се нахожда на днешното врѣме у българитѣ“. За герой на поемата е избралъ Крали Марка, „като лице, на което името е заплетено по-вече отъ всѣко друго съ баснословия и народни чрѣзвичайности“. — И наистина за единъ човѣкъ, който е изпжкналъ като изразитель на своето врѣме, едва ли би могло да има нѣщо по-естествено отъ това, да изучва вжтрѣшния, интимния животъ на народа и отраза на тоя животъ въ народнитѣ творения. Ако ролята на неговитѣ еднородци е била незначителна въ настоящето, той се е мжчилъ да долови цѣнностьта и значението на нацията въ глжбинитѣ на народното творчество.

Една отъ отличителнитѣ особености на Славейковата поезия е нейния елегиченъ тонъ. Като народната музика и народнитѣ пѣсни тя е меланхолна, бавна и тиха. Духътъ на народната ни музика е безкрайна тжга; въ пѣснитѣ се слушатъ въздишки и стонове, които измжчватъ и гнетятъ душата. Никакъвъ тонъ на бодрость и подйемъ. Минйорниятъ тонъ е отличителенъ и за веселитѣ и игриви пѣсни. Съзнанието за тегловния животъ не оставя българина дори и въ минутитѣ, отредени да прѣкара по-весело. Даже и въ хайдушкитѣ пѣсни, едничкитѣ между народнитѣ ни пѣсни, въ които се долавя тонъ на жизнерадость, тжжниятъ, провлаченъ напѣвъ сподавя израза на бодрость и юнащина. Всичко, що е създалъ народътъ прѣзъ дългитѣ години на робството, носи тжженъ отпечатъкъ. Сжщиятъ отпечатъкъ носи и всичко онова, което е създала отдѣлната даровита личность изъ срѣдата на тоя народъ, духътъ на която е билъ сломенъ въ атмосферата на робския животъ — безъ да намира възможность и условия да прояви своитѣ напрѣгнали сили въ всичката имъ пълнота. Хладниятъ лъхъ на робството като струя изъ подземни, тъмни нѣдра е смразявалъ усмивката и жизнерадостьта. „... Ако имъ се вижда, че се смѣемъ, нека знаятъ че то е за да закриемъ сълзитѣ на съжалението си“.[2])

За жалость елегизмътъ на Славейковата поезия не е получилъ високъ поетически изразъ, не се е очерталъ като силна индивидуална меланхолия, но все пакъ съдържаща бѣлѣзитѣ на народната —. Найсиленъ изразъ е получилъ тоя елегизмъ въ Не пѣй ми се и

[1]) *Мсб.* XX. Писма на П. Р. Сл. стр. 31.

[2]) *Македония* I. бр. 44.

Жестокостьта ми се сломи — и то не толкозъ въ съдържанието на изразенитѣ тамъ настроения, колкото въ тѣхния общъ тонъ.

Друга особеность на Славейковото творчество, сжщо тъй мотивирана отъ прѣплетенитѣ и трудно уловими нишки между личностьта и народа, е хуморътъ — , който по нѣкога само прѣминава въ лека сатира и ирония. Защото сатирата-бичъ е възможна само при едно по-високо обществено съзнание, при едно по-сложно обособяване на отдѣлнитѣ личности и групи, що съставятъ дадена срѣда — , при условия, оформяването на които опрѣдѣля постепенно съдържанието и характера на индивидуалната критика. Изразителитѣ на послѣднята иматъ тънъкъ, нервенъ усѣтъ, прозорливость къмъ прояветѣ на живота, способность да долавятъ дисонанситѣ въ обществения и личенъ животъ и ядно да негодуватъ. Но когато личностьта и масата се сливатъ въ идеалитѣ и стремежитѣ си, наблюденията и страничната критика не могатъ да се изразятъ въ остра форма. Критиката бива придружена съ съчувствие, а насмѣшката се изразява въ форма на хуморъ. Между нашитѣ доосвободителни поети само у Ботева и отчасть у Каравелова се забѣлѣзва склонность къмъ сатира — а това се дължи еднакво и на личния имъ темпераментъ и на невъзможностьта да се сродятъ тъй отблизу съ живота на народа както напр. Славейковъ се е сродилъ.

Славейковиятъ хуморъ е твърдѣ своеобразенъ поради индивидуалната отсѣнка, що носи, и въ сжщото врѣме — богатъ съ национални черти, съдържащъ особеноститѣ на народния хуморъ, неговия обличителенъ и насмѣшливъ характеръ, опрѣдѣленъ отъ способностьта на българина да наблюдава и да се самонаблюдава. Тоя хуморъ е изразенъ не толкозъ въ смѣшнитѣ и присмѣхулни народни пѣсни, колкото въ пословицитѣ и въ начина, по-който българинътъ си служи съ тѣхъ. За него тѣ сж обица, и той остроумно и похватно умѣе да я прикача на ушитѣ на когото трѣба. Присмѣхътъ е нагледъ спокоенъ, сдържанъ и сарказмътъ, които понѣкога го придружава, е твърдѣ случаенъ. „Не е бо майсторията — пише Славейковъ въ една бѣлѣжка за в. „Остенъ“[1]) — въ лютитѣ и остри изречения, или въ безобразнитѣ приплѣскования, но въ остроумното изобличение“. Въ края на Пѣснопойка има единъ дѣлъ стихотворения, който носи заглавие сатири. Тия „сатири“ въ сжщность нѣматъ никакъвъ сатиричен духъ, а сж проникнати съ хуморъ, съ добродушни и безобидни насмѣшки надъ другитѣ, съ

[1]) *Македония*. Год. VI. бр. 5.

остроумия и присмѣхи надъ хорската глупость, а понѣвга самъ стихоплетецътъ осмива себе си. Прѣдметъ на тия „сатири“ сж женитбата, отношенията между съпрузи, домашнитѣ неразбории и разправии за „моди“ (Иванъ и Стоянъ, Честитий мжжъ и пр.) или пъкъ гъркоманията на Славейковитѣ еднородци, която е направила езикътъ имъ едно своеобразно есперанто отъ български, турски и гръцки фрази (Гърчолия). Характерно за Славейковия хуморъ е, че той е придруженъ съ тонъ на безнадежность спроти недостатъцитѣ, които се осмиватъ. И то безнадежность, не толкова свързана съ съдържанието на насмѣшката и носеща характеръ на искреность и самоувѣреность, но безнадежность повече въ тона, въ начина на нейния изразъ. За да бжде забѣлѣзанъ, недостатъкътъ е прѣувеличенъ. Инакъ въ основата на тая насмѣшка лежи симпатия и това именно я приближава до хумора. Прикритата симпатия, съчувствието къмъ онова, което се осмива, опрѣдѣля връзката между оногова, които се смѣе и обекта на смѣха, — който, възможно е, да таи въ себе цѣнно съдържание. — Нѣкои Славейкови насмѣшки изглеждатъ като да нѣматъ никаква прѣка морална тенденция, а цѣлта имъ е само убѣдително и остроумно да посочатъ извѣстенъ, обикновено личенъ нравственъ недостатъкъ. Въ сжщность тѣхната цѣль е да въздѣйствуватъ съ равнодушния си тонъ, — по отрицателенъ пжть. Азъ бихъ нарекълъ този видъ насмѣшка равнодушна, и въ сжщность — най-художествена. Прѣди всичко тя е резултатъ на вѣрна и дълбока наблюдателность. — Въ една политическа брошура[1]) Славейковъ между другото характеризува З. Стоянова. Нарича го „скроменъ“, „заслужилъ“ „безкористенъ патриотъ“, оправдава политическитѣ му грѣшки и дори споменува, че неговитѣ обществени и литературни заслуги не били достатъчно признати; но понеже Захарий е общувалъ съ политически некадърници, той прибавя накрай: „нашъ бае Захария е чисто брашно, но размѣсено съ трицитѣ, прѣдоставя се на свинитѣ“. Славейковъ ни е оставилъ много вѣщи, художествени характеристики на наши политически дѣйци, — характеристики, изпълнени по-вече въ тона на една карикатурна обрисовка и фиксирани съ тънка, едва уловима ирония. Въ сжщата брушура[2]) той пише за едного, „които ревностно се занимавалъ съ дипломатически въпроси“: „При другитѣ общи недостатки на нѣкои македонци, той има още и тоя, че между патриотизмъ и егоизмъ не прави разлика; за него

[1]) *Размишления по положението ни.* София, 1886. стр. 57.
[2]) Стр. 58.

всички думи, що окончаватъ на изъмъ сж отъ единъ родъ и отъ еднакво произхождение когато е дума за духовно-денежни свръзки". — Пакъ тамъ[1]) той характеризува единъ нашъ публицистъ —: „... Той не е мраченъ, коваренъ, злобенъ и пакостенъ като ...; той е добродушенъ, желае доброто на всички, безъ повръда на никого. Едничкиятъ кусурецъ на г... е, че е доста наивенъ, простофиля, т. е. малко будаладжа, ако не и досущъ глупавъ. У него има искрено желание за доброто на народа му, готовъ е да послуша когото и да е и да направи каквото и да е, съ намърение ужъ да излъзе добро отъ неговото дъяние, пъкъ то излъзва наопъки — по-вече зло; защото като самъ не умъе да направи каквото тръба, прави каквото му ужъ за добро порачватъ изкусителитъ, които умъятъ да се възползуватъ отъ неговата готовностъ въ своитъ намърения, не всъкога добри". За едного отъ цариградскитъ българи той пише на Палаузова[2]): „... Отъ друга страна той ище да събере сичкитъ за българитъ добрини въ едно ръшето, да ги пръсъй, да ги пръчисти, че съ ржката си да ги раздава по една по една и то на тъзи, които сж като него". Безъ съмнъние, всички тия характеристики, богати откъмъ психологична страна, сж схванати при едно непосръдно наблюдение; самиятъ начинъ на характеризуване издава непръдвзетостьта и обективностьта на наблюдателя: обикновено слъдъ тъхъ той прибавя, и то тъкмо въ тона, съ който българина укорява и наставя —: „да е живъ какъвто е", или „тия сж днесъ за днесъ за въ работа българи Добри, зли — това сж, по-добри ги нъма —, да сж живи!"

Споредъ лицето той съобразява и тона на осмиването. Тая особеность на неговия хуморъ го отличава отъ хумора на Алека Константиновъ и Вазова и отъ сатирата на Ст. Михайловски. Послъдниятъ се отнася къмъ недостатъцитъ на нашия общественъ животъ съ ядна, наранителна сатира, която обикновено е проникната съ чувство на безнадежность и песимизмъ —, черните краски пръизобилствуватъ въ нея. Вазовъ нъма силата на сатирикъ, а на своя хуморъ придава една сантиментална окраска. У Алека добродушието и съчувствието опръдъляtъ рамкитъ на хумора. Насмъшката у него никога не взема характеръ на сдържана, но все пакъ жестока изобличителность и ирония, както се случва понъкога у Славейкова. Доближаватъ се до добродушния тонъ на

[1]) Стр. 19.

[2]) *Мсб.* XX. Писма на П. Р. Славейковъ, стр. 62.

Алековия хуморъ Ода на праздната кисия, Опъкъ свѣтъ, Момче, ума си събери, Помама и нѣкои още дребни стихотворения. Въ тѣхъ авторътъ постепенно разкрива своето чувство по косвенъ пѫть: — то поличава отъ самия начинъ, по който той рисува и разправя.

4.

Отношението на поета къмъ околния животъ е елегично, защото и историческото минало и сегашната обстановка прѣдразполагатъ къмъ елегични настроения; но въ неговия елегизмъ се долавя и хуморъ, защото той има погледъ и за бѫдещето и съ своя смѣхъ на съчувствие и обичь иска да пробуди въ народната душа онѣзи сили, що се таятъ като залогъ за това бѫдеще. Елегизмътъ се рисува като основно душевно настроение, което неволно, незабѣлѣзано за самия поетъ излиза на явѣ и обуславя не само израза на народната скрѣбь въ пѣснитѣ му, но и неговия личенъ сантиментализмъ и меланхолия; а хуморътъ по-вече опрѣдѣля хуманния колоритъ на неговата поезия, нравственото самочувствие на гражданина и обществения дѣецъ. Въ рамкитѣ на тия двѣ основни настроения, елегичното и хумористичното, вариира духовния животъ на поета —, тѣ опрѣдѣлятъ Gefühlston'a и идейния елементъ на неговата поезия. Въ зависимость отъ тѣхъ е и всичко онова, което долавяме у Славейкова като художественъ похватъ въ най-широкъ смисълъ.

За да се види послѣднето, достатъчно е да се прослѣди отношението на поета къмъ природата, начина, по които е концепирана тя въ неговитѣ творения. — Това отношение не се мотивира отъ вѫтрѣшната свобода на художника. Изобщо природата въ поезията на Славейкова е твърдѣ слабо засегната. И то обикновено природната картина или носи характеръ на алегория или пъкъ има твърдѣ второстепено значение за поетическия изразъ. Въ стихотворението Есенъ[1]) (1876 г.) е дадена една косвена, алегорична обрисовка на народнитѣ страдания. Поетътъ се обръща къмъ „самотното птиче“ —:

. . . Гдѣ ти днесъ другари?
Бѣгатъ кой какъ свари,

[1]) *Избр. съчинения на П. Р. Сл.* т. I. стр. 143.

Ти самò въ дола;
Но не пѣйшъ — ти плачешъ;
Грозно гарванъ граче
На гола ела . . . .

Инакъ — нему рѣдко се удава да нарисува единъ цѣлостенъ ландшафтъ, който да има значение и опрѣдѣленость извънъ настроението, що вплита въ себе. За примѣръ бихъ посочилъ Цариградско устие[1]) и България[2]). които дори не могатъ се взе за физическо описание. Въ първото стихотворение вече самиятъ бързъ ритмъ, tempo-то, не хармонира съ спокойното и тихо настроение на вечерната картина. Описанието е безъ мѣра прѣтрупано; въ редуването на отдѣлнитѣ му части не се чувствува никаква слѣдовность или необходимость — отъ луната се минува къмъ меезимина, къмъ палатитѣ, къмъ свѣтлината, къмъ гласоветѣ, що сж „екнали“ — и веднага — къмъ мълчанието на кипариситѣ и пр.; всѣки стихъ е отдѣлна картина и всички картини се сливатъ въ такъвъ хаосъ, че никакво цѣлостно художествено впечатление е невъзможно[3]). — Между Славейковитѣ творения срѣщаме два ескиза на талантливо замислени картини, въ които личното чувство и природата се сливатъ въ една стихия; но за жалость и двата сж недовършени и съвсѣмъ блѣдо нахвърлени. Въ Тжга[4]) широко тегленитѣ контури сж останали не само незапълнени, но и заличени отъ ненамѣсто сложенитѣ краски. Поетътъ мѣри личнитѣ си страдания съ стихията на морето и бурята, — но накрай ржката му се разтреперва отъ гнѣвъ прѣдъ образа на народнитѣ измамници, „вързлитѣ егоисти“, и въ сатиричния завършекъ на стихотворението блѣднѣе и се губи широтата и дълбината на индивидуалното чувство; рѣзкиятъ прѣходъ отъ възвишеность къмъ низменность прави впечатление на тривиалность. Въ пролога на Бойка войвода[5]) върволицата чувства и мисли, що обзематъ героинята, сж символизувани съ стихията на нощь, прѣзъ която бурята и дъждоветѣ се смѣнятъ съ ясно, звѣздно небе. Въ фона на бурната дъждовна нощь е очертанъ като силуетъ образа на Бойка войвода;

[1]) *Избр. съчинения*, стр. 75.

[2]) в. *Търновска Конституция*, год. I. бр. 79.

[3]) Ср. и стихотворението *Тамо* (Смѣсна китка, стр. 131), което по външната сж форма и по нѣкои отдѣлни изрази напомня Катрановия прѣводъ на Гетевото стихотворение *Kennst du das Land*.

[4]) *Избр. съчин.* стр. 196.

[5]) *Избр. съчин.*, стр. 119.

въ очакване на либето си, потънала въ мисли, тя не чува и не вижда това, що става около нея. Но всичко туй е една слаба загатка: картината е единствена, поемата не е завършена и образътъ не е усиленъ. — Твърдѣ малъкъ брой сж стихотворенията, въ които лични настроения сж обективирани въ природни картини и които сочатъ за едно художествено отношение къмъ природата. То сж стихотворенията, въ които послѣднята е повѣреница на страданията на поета. Той не я рисува, а само загатва за нея и центъръ на творението си остава израза на неговото чувство на меланхолия и скрѣбь. Характерно е въ началото на Споменъ[1]) обръщението къмъ тжжната, блѣдна луна, която гасне въ етровитѣ глжбини:

И тази вечерь, о свѣтликава луна,
Едва ли изподъ тъменъ облакъ се подавашъ —
Блѣдава, меланхолна, скрѣбна свѣтлина
Съ зари тжжовни околъ мене разпилявашъ.
Погрѣй .... Що гаснешъ въ етровитѣ глжбини...
Не видишъ ли? Очи отъ тебе азъ не снемамъ!
Прѣдъ тебъ оплаквамъ тжжнитѣ си младини,
И освѣнъ тебъ утѣха друга нѣмамъ ...

Послѣ —: все тъй лирическото обръщение къмъ „посърналитѣ и тжжни“ есенни гори[2]), надъ които плаче вѣтърътъ и отнася сухитѣ имъ, пожелтѣли листи. — Въ началото на Тогазъ поне[3]) романтичната картина опрѣдѣля тона на чувството, изразено въ втората половина на стихотворението.

Я чуй какъ сладко шумоли
Вечерната прохлада!
Какъ тжжно-тжжно ръмоли
Ручейка край ливада,
Тече и си върви.

Вижъ блѣдосвѣтлата луна
На пжтя си отива,
И сладкозарна свѣтлина
По равнини разлива,
По сѣнчести гори.

---

[1]) *Смѣсена китка*, стр. 129.
[2]) *Гори*. Смѣсена китка, стр. 140.
[3]) *Избр. съчин.* стр. 84.

Тамъ славейко е затрептѣлъ,
Между дръвя листнати,
И сладкозвучно е запѣлъ
Пѣснитѣ си познати:
Чип — чип . . . и спи, спи, спи!

Ей стонъ, ей другъ . . . Чуй какъ ехти!
Какъ нѣжно чуролика . . .
Прѣсѣква, млъква, пакъ счести,
И кърши си езика —
Другарчето си да приспи . . .

Вредъ тихо. Излека чурти
Тамъ чучурътъ прибрѣженъ,
Вечерникътъ съ листа шумти,
И счува се кат' стонъ болезненъ
На мъничко дѣте.

Въ сумрака на тая картина се рисува поетовото тежкосантиментално настроение, породено отъ злочеста любовь. За него нѣма вече да се повтори такава „любовна нощь“ — и накрай, задавенъ въ потоци отъ сантименталность, той моли своята „дружка“, която тъй равнодушно се е отнасяла къмъ него приживѣ, да дойде на смъртния му одъръ — и тогазъ поне — мъртавъ да го цѣлуне „като милъ сѫщъ братъ“ . . .

Посоченитѣ тукъ лирически уломки подчертаватъ у Славейкова една романтична склонность при рисуването на природата. Тя му прави впечатление при вечерна обстановка. — Ако тази му особеность бѣше получила по-опрѣдѣленъ и установенъ поетически изразъ, ако той имаше възможность свободно да ѝ се отдаде, въ неговата поезия, може би, щѣхме да имаме отразъ на народнопоетическото схващане на природата, изразено по-вече въ интимния животъ на българина, отколкото въ народнитѣ умотворения. Българинътъ по отношение къмъ природата е романтикъ. Безъ съмнѣние, този романтизмъ се дължи не малко на самия характеръ на балканския пейзажъ, който не се отличава съ широкъ и открить хоризонтъ. Монотонниятъ, провлаченъ шумъ на горитѣ се отйеква въ душата и я приковава въ мълчание и меланхолия. При вечерната обстановка на ладшафта се пробужда фантазията на българина. И той не приказва толкова за самата природа, за нейния изгледъ, колкото за онова, което живѣе задъ нея и въ нея. Идатъ ми на умъ Елинъ-Пелиновитѣ К о с а ч и. (Въ тоя разказъ сѫ цѣнни само картинитѣ) Тѣ, цѣлъ день сгърбени подъ слънчевитѣ палещи лъчи,

работятъ единъ прѣзъ другъ и по-вече мълчатъ. Но когато вечерьта се сбератъ край пламналия огънь, — загледани въ играта на пламъцитѣ и въ тъмнитѣ сѣнки, що се гонятъ наоколо —, изникватъ въ паметьта имъ чутитѣ нѣвга легенди и приказки. Тѣ се сливатъ съ природата, живѣятъ съ нейния животъ и ставатъ нейни дѣца. Съ дрезгавината и мрака заедно се спущатъ надъ тѣхъ духоветѣ на природата — и като грижлива майка тя имъ шепне таинствени, примамливи приказки, залъгва ги и ги унася въ трепетъ и самозабрава. Въ тѣхъ се събуждатъ отново сънищата и виденията на минали врѣмена....

У никого отъ нашитѣ поети схващането на природата не е добило мощенъ, рѣшително очертанъ изразъ, въ който да се съсрѣдочаватъ и прѣливатъ въ художествена хармония най-характернитѣ особености на една индивидуална душа. и въ чиято непосрѣдность и живостъ да се долавя неувѣхващата поезия на народнитѣ пѣсни и легенди, — У Вазова афектиранитѣ, възторжени възклицания, изблицитѣ на чувство, що опрѣдѣлятъ отношението на поета къмъ природата, заглушаватъ поетическия пантеизмъ и изразяватъ повече едно органическо влѣчение, безсилно да се избистри въ форма на художествено съзерцание. — Ландшафтитѣ на П. П. Славейковата поезия се отличаватъ съ богатъ колоритъ. Но той вдъхновено е възсъздалъ само поезията на нощьта, въ която се отѣкватъ псалмитѣ на поета, общечовѣшки копнежи и разочарования, надежди и блѣнове. У Яворова изчезватъ границитѣ между природата и стихийната личность. — Може би затова, че нашата поезия едва сега стжпва на сигуренъ пжть — като възприема елементи на народното творчество, но не направо, а чрѣзъ една вжтрѣшна прѣработка, която ги обогатява съ индивидуални нюанси. И, може би, тепърва поетитѣ ни чрѣзъ посрѣдството на народното творчество ще прозратъ по-дълбоко въ душата си и ще доловятъ тамъ само трайното и значителното, за да могатъ по такъвъ начинъ, както казва Гете, да закрѣпятъ въ трайна мисъль всѣки колебливъ образъ. Ние имаме затова признаци въ нашата поезия. Ботевъ се е само вслушвалъ въ хайдушката пѣсень на Балкана, но не еималъ нито търпение, ни врѣме да долови образа на ония тъмни, призрачни сѣнки, за които му е разправяла пѣсеньта. Пенчо Славейковъ се вслушва въ неговитѣ пророчески слова и, може би, въ Кървава пѣсень ще доземе онзи блѣнъ, който се е мѣркалъ прѣдъ бащата-Балканъ, унесенъ въ метяжния воленъ рой на сѣнкитѣ-вѣкове.

5.

Славейковата поезия не е продуктъ на мощно творчество. Причинитѣ за това сж колкото субективни толкова и обективни. Вече самиятъ фактъ, че Славейковъ е писалъ много отъ стихотворенията си прѣзъ врѣме когато е прѣживѣвалъ силни душевни вълнения, породени било отъ безотрадния неговъ животъ, било отъ страданията на околнитѣ, характеризува въ извѣстенъ смисълъ неговитѣ творения. По-вечето отъ тѣхъ сж проникнати съ дълбоко чувство, съ хумористично настроение, но затова пъкъ художествената имъ страна е несравнено по-слаба отъ поетическата. Тѣхната основна черта е не спокойното съзерцание, при което образитѣ слѣдватъ единъ подиръ другъ въ ясна връзка и завършена, конкретна закржленость, а дълбоко развълнуваното чувство. А знайно е, че силнитѣ душевни прѣживявания сж най-малко годни за художествена репродукция въ врѣмето, когато трайтъ още. За да схване и изрази онова, което го е вълнувало прѣзъ извѣстно врѣме, поетътъ трѣба да го изживѣе въ моментитѣ на избликъ,— билъ той възторгъ, гнѣвъ или отвръщение — за да може да го отдѣли отъ себе си и да го гледа отъ далеко —, да освободи душата си отъ гнета на реалнитѣ чувства и въжделения. Само спокойната и ясна душа е въ състояние да създава ясни, художествени образи. Когато прѣмине бурята въ душата на поета, когато въ нея всичко утихне като гладката морска ширъ, той се спира на брѣга и събира бисеритѣ и коралитѣ, що е изхвърлило тамъ морето отъ тъмни чувствувания и вълнения. Само тогазъ той може да схване сжщината на своитѣ прѣживявания, да ги анализува, да отдѣли характерното отъ незначителното. Въ противенъ случай хаотичностьта на психологическото състояние се прѣдава и на поетическото творение. Най-напрѣдъ то бива лишено отъ художественъ центъръ, основната идея е разкжсана и затъмнена срѣдъ случайнитѣ, прѣплитащи се настроения и мисли, -- и вмѣсто да изрази интересното, значителното, поетътъ изразява безразборно всичко каквото долови. — За примѣръ бихъ посочилъ стихотворението Тжга,[1]) въ което въображението на поета слѣдва всѣко измѣнчиво настроение безъ да притежава сила да се домогне до една художествено регулирана форма — и липсата на единство въ настроенията затъмнява основната мисъль. Отъ дълбокото лирическо чувство поетътъ веднага минува къмъ единъ рѣзъкъ сатиричен поривъ, който придава

[1]) *Избр. съчинения*, стр. 196.

публицистиченъ характеръ на стихотворението. — Въ Не пѣй ми се[1]) се прѣплитатъ нѣколко интересни мисли, всички въ връзка съ живота и прѣживяванията на поета, но ни една отъ тѣхъ не е посочена като централна и подчиняваща въ свой изразъ другитѣ —. Поетътъ се оплаква, че нѣма кой да го слуша и затова не иска по-вече да пѣе (купл. I и III); въ края на първия куплетъ горчиво признава, че равнодушието на околнитѣ къмъ неговитѣ пѣсни убива поетическата му дарба; мисъльта въ края на втория куплетъ — народъ, който е глухъ за пѣсни, не може да достигне историческа слава —, е откѫсната отъ първата мисъль. — Въ Изъ отговорътъ ми къмъ . . .[2]) вмѣсто да се затвори изходната мисъль (мотивитѣ които налагатъ на поета да не пѣе) въ едно основно настроение, и по такъвъ начинъ да се задълбочи, тя е твърдѣ много разточена и изразътъ губи сила, поради повторението на една и сѫща мисъль, нюансирана отъ различни настроения, уморителното редуване на които отслабя сѫщо тъй и силата на лирическия изразъ. — Въ Не кълни ме[3]) има твърдѣ много неясно и недоизказано, което се дължи не толкозъ на сдържаността на поета да изкаже нѣкои по-смѣли за тогавашнитѣ условия и врѣме мисли, колкото на това, че е ималъ основната мисъль само за себе си и въ стихотворението възпроизвежда, отбѣлѣзва само настроенията, що се роятъ около нея, безъ да има омисълъ въ начина на тѣхното редуване, като ги свърже въ едно цѣло, да изрази самата нея; — затова и настроението тукъ е по-ясно отъ мисъльта. — Сѫщото въ общи черти се схваща и въ други стихотворения. Бихъ посочилъ още Зловеща сурвакня,[4]) Червейчето,[5]) И тази вечерь, о свѣтликава луна . . ., Сетня пѣсень, На гроба на Априлова[6]) и др. — Издържани сѫ само кѫситѣ лирически стихотворения, изпълнени съ едно просто, но изразително настроение. Едни отъ тѣхъ нѣматъ нищо общо съ дѣлничния животъ на гражданина (Въ родний край,[7]) Заспала е[8]) Не растатъ саминки[9])...),

[1]) *Избр. съчинения*, стр. 82.
[2]) Ibid., стр. 92.
[3]) *Избр. съчинения*, стр. 106.
[4]) *Читалище*, год. V., стр. 125.
[5]) *Басненикъ*.
[6]) *Сѫтъсна китка*.
[7]) *Избр. съчинения*, стр. 36.
[8]) Ibid., стр. 33.
[9]) Ibid., стр. 81.

а отъ другитѣ лъха мека, нѣжна тъга и въ сѫщото врѣме примирение съ несгодитѣ въ личния животъ (Епилогъ,[1]) Отъ всичкото наричано свѣтовно[2])..., Положение[3]) и нѣкои други още).

Изобщо за Славейковата лирика може да се каже, че е твърдѣ далечно и слабо ехо на личния му животъ. Самиятъ характеръ на неговия външенъ и разнообразенъ животъ, самото врѣме на изненади и тревожни очаквания рѣдко сѫ му давали възможность да се отдаде свободно на вътрѣшнитѣ си влѣчения. Политическото движение все по-вече се е разраствало, създавало е нови въпроси и стремежи и е поглъщало неговото внимание. Единъ поетъ, поставенъ въ условията на нашето възраждане и национално свѣстяване, принуденъ да бѫде едноврѣменно и публицистъ, и агитаторъ, и създатель на поетически езикъ, — току речи самотенъ, безъ прѣдходници, — едва ли е могълъ да намѣри възможность да прояви своята поетическа сѫщность. Неговата, тъй да кажа, поетическа енергия е бивала използувана за политически и обществени цѣли. Само когато са е удавало на поета по нѣкога случай, да се отдалечи отъ суетенията на политическия животъ, той е могълъ да долови далечнитѣ звуци на пѣснитѣ, що сѫ се носили въ душата му. Срѣдъ всѣкидневния кипежъ на живота той е билъ гражданинъ, а гражданинътъ всѣка минута е трѣбало да прави компромиси между личнитѣ си душевни мотиви и чувства и чуждитѣ, колективнитѣ. Вънъ отъ това вниманието му мигъ слѣдъ мигъ е бивало насочвано къмъ твърдѣ различни страни безъ да има възможность да се съсрѣдоточи за по-дълго врѣме върху една само —. Неговитѣ пѣсни сѫ писани крадишкомъ: вършенето, активното участие въ околния животъ е било по-важно отъ занятието съ поезия. И неговата лирика е отразъ не толкова на основната му поетическа сѫщность, колкото редица отъ промѣнливи настроения, не всѣкога ясно загатващи за вътрѣшния животъ на поета. А намѣстѣ настроенията сѫ твърдѣ незначителни, изразътъ е твърдѣ наивенъ за да придаде цѣна на чувството, що затваря въ себе си.

Но независимо отъ факта, че гражданинътъ въ много отношения е побъркалъ на поета, азъ ще посоча и единъ другъ фактъ, който е спиралъ и затруднявалъ неговото поетическо развитие.

---

[1]) *Избр. съчин.*, стр. 216.

[2]) Ibid., стр. 214.

[3]) Ibid., стр. 37.

Напиятъ книжовенъ езикъ, езикътъ на новата българска литература, се е намиралъ въ първата фаза на своето развитие. Славейковъ е почналъ книжовната си дѣйность, когато у насъ още се е водилъ споръ, дали на черковенъ или на говоримия български езикъ да се списва книжнината ни. И съ единъ езикъ, който е прѣдставявалъ смѣсь отъ простонародни български изкази, отъ архистични граматически форми, отъ черковна рѣчь, той е билъ принуденъ да дава форма и изразъ на поетическитѣ си творения; отъ този езиковъ материалъ той е трѣбало да изработва поетически стилъ. — И разбира се прѣчкитѣ, що е трѣбало да надмогне, не могатъ се сравни съ прѣчкитѣ, които поставя прѣдъ единъ нашъ поетъ днешното състояние на езика ни. При развитието на единъ книжовенъ езикъ биха могли да се различатъ двѣ страни. Една — изработването и установяването на опрѣдѣленъ литературенъ езикъ, който и откъмъ външна страна и откъмъ формална да бѫде толкова богатъ, че самъ да се налага на книжовницитѣ; при изработването на единъ такъвъ езикъ усилията на всички отдѣлни книжовници се сливатъ наедно. Втората страна е, — когато отдѣлниятъ книжовникъ, обикновено поетъ, отъ богатството на тоя установенъ езикъ подбира само онова, което му допада, изработва си по такъвъ начинъ свой, индивидуаленъ езикъ и своеобразно си служи съ него. Първата работа извършватъ онѣзи, на които е сѫдено да настроятъ, както казва Брандесъ, за дълги години езиковия инструментъ, да опрѣдѣлятъ тоналностьта на основната гама, тоналность, напълно отговаряща на културното състояние прѣзъ дадена историческа епоха. Ако поетътъ има прѣдъ себе си такъвъ единъ настроенъ инструментъ, не му остава нищо друго, освѣнъ да прѣдаде чрѣзъ него, на каквато гама му се поще, пѣснитѣ, що звучатъ въ душата му. Славейковъ е билъ само настроитель, — и като истински настроитель-музикантъ той еималъ привичка да прѣнебрѣгва множеството диапазони на граматицитѣ и по̀ му е било драго да провѣри работата си съ нѣколко крадишкомъ открѣхнати акорда отъ току що настроенитѣ струни. Новитѣ ни поети все още продължаватъ почина на старитѣ — , но работата е, че тѣ вече имать на разположение доста обширна клавиатура, за да свирятъ завършени композиции и да донастрояватъ по-нататъкъ. И все пакъ не малко усилия ся потрѣбни още, за да се направи езикътъ ни годенъ за постигането дори и на най-общи художествени цѣли. Защото единъ поетически езикъ трѣба да притежава не само качества на изобразителность, но и откъмъ музикална страна — да бѫде строенъ

и хармоничень, — да притежава редомъ съ пластическитѣ качества и музикални. — И, струва ми се, че нашата поезия ще достигне до такъвъ езикъ, не толкова чрѣзъ едно изкуствено развитие на книжовния езикъ, чрѣзъ създаване на нови езикови форми, нови думи, колкото чрѣзъ обогатяване на вътрѣшния миръ на отдѣлнитѣ поети, на онова въ тѣхъ, което нѣмцитѣ наричатъ Lebensgehalt. Заключенията въ душата образъ, колкото и да е сложенъ и широко замисленъ, не прѣстава да вълнува своя творецъ докато не бѫде освободенъ въ външенъ изразъ. Въ нюанситѣ на индивидуалното чувство се развиватъ и оглеждатъ нюанситѣ въ езика. Творенията на даденъ поетъ откъмъ формална страна сѫ сѫщо тъй въ зависимость отъ неговата индивидуална психика, както и откъмъ съдържание. Тамъ кѫдѣто поезията се отлѫчва отъ душата на поета и прѣстава да бѫде въ връзка съ нейния животъ, тя се прѣвръща въ занятие — такова напримѣръ каквото сѫ вършили по-вечето наши стихотворци прѣди освобождението.

И отъ своитѣ събратя-писатели поетътъ не е можалъ да научи нищо, а е трѣбало той да ги учи. Тукъ азъ ще отбѣлѣжа още едно условие, което е задушавало поетическата проява у Славейкова. То е общото състояние на тогавашната ни зараждаща се поезия. Околнитѣ поетически образци нито съ формата си сѫ могли да му служатъ за примѣръ, нито пъкъ съ сюжетитѣ сѫ могли да обогатятъ съ нови елементи съдържанието на неговата поезия. Достатъчно е да прѣлистимъ една книжка отъ „Български книжици“ или отъ „Читалище“ за да разберемъ какъвъ източникъ за поетическо вдъхновение е могла да бѫде поезията ни прѣзъ врѣме на Славейкова. Сюжетитѣ ѝ сѫ въ прѣка връзка съ духа на врѣмето. То сѫ стихотворения, въ които се разправя за училищата, за начина, по който трѣба да се води просвѣтата въ Македония, за новоустроени читалища, за „наукѫ и просвѣщеніе“ и пр. Нищо не е прѣчило на всѣки даскалъ да стане поетъ и да реди „омерически излиянія“ като тѣзи:

О народе благъ на имя,
А пъкъ славенъ на прѣзимя—
Слушай Мудрость тя зове
За учебни трудове.

Характерно за духа на тая „поезия“ е, че стихотворцитѣ отъ него врѣме твърдѣ често споменуватъ името на нѣкакви Музы или Муси —, понятие твърдѣ широко, което е имало смисълъ само

за него врѣме — и както синия цвѣтъ на нѣмскитѣ романтици е затварялъ въ себе си всички изказани и неизказани блѣнове на поета, тъй и музитѣ сж обгръщали и „мудрость и образованость и всякое народно благо“. По-късно сжщо такава роля игра и изразътъ лучи въ поезията на Вазова. — Разбира се това не сж били единственитѣ теми. Понѣкога нѣкои отъ стихотворцитѣ се отклоняватъ отъ общеприетитѣ и обикновени сюжети и единъ отъ тѣхъ описва Пловдивъ, другъ по подражание на него — Търново, трети, по образеца на Буало, излага правила за стихотворство, четвърти описва наводнението на Марица, при изгледа на което „и Неронъ би се разплакалъ гръмогласно“... Срѣщатъ се тукъ-тамъ нѣкакви „тжжни напѣви“, нѣкакви „горестни припоминанія“, напр. въ споменъ на Костаки Славчевича, отъ този родъ:

...Като призракъ ся скитамъ азъ
Прѣгърбенъ, сѣдъ, повѣхналъ, блѣдъ;
Смѣхътъ ми вече смѣхъ не е,
А горко приозжбваніе;
Истинжлото ми сърце
Веч' гробно мѣсто сѣкашъ е,
И въ мене животъ не личи —
Мрьтва гармонія ечи . . .[1])

Срѣщатъ се дори стихотворения съ по общи теми — напримѣръ... силата на любовьта или пъкъ страха прѣдъ смъртьта. Понеже такава една тема е била твърдѣ трудна за поета, той най-напрѣдъ се е прѣкръствалъ и помолвалъ на музата —: „помогни ми, Музо, мжченъ прѣдметъ избрахъ“ (Франгя)... Въ техническитѣ похвати на тогавашното стихотворство не се е криела нѣкаква мждрость и трудность. То сж били блажени врѣмена за стихоплетство когато сж римували народенъ съ небесенъ, Методие съ просвѣщеніе, възроденъ съ сладкогласенъ... — Между всичкия този сборъ отъ безцвѣтни и безжизнени стихотворения се срѣщатъ тукъ-тамъ и поетично замислени работи, които даже изненадватъ на пръвъ пжть. Напр. стихотворенията на Добря Чинтуловъ въ „Цариградски вѣстникъ“, прѣводитѣ на Катранова, нѣкои отъ стихотворенията на Пюскюллиева и др. Но тѣ сж твърдѣ незначителенъ брой и съвсѣмъ случайни за врѣмето си.

Ала въпрѣки всички тия условия, между който се е развивалъ Славейковъ като поетъ, ние все пакъ можемъ да говоримъ за една

[1]) *Читалище*, год. III. 1873. кн. 12.

естетическа оцѣнка на неговата поезия. Нейната художествена цѣна, колкото и да е незначителна, не може съвсѣмъ да се прѣнебрѣгне. На първо мѣсто азъ отбѣлѣзахъ вече неговия езиковъ стилъ, слѣдъ това споменахъ за образностьта на поетическия му стилъ. Тукъ искамъ да отбѣлѣжа още двѣ особености въ поетическитѣ му похвати, особености, които характеризуватъ по-вече външната страна на неговата поезия — нейната форма. На първо мѣсто — привичката на Славейкова да поправя и прѣработва своитѣ творения и начина, по които е вършилъ тази прѣработка, и сетнѣ — тѣхната ритмичность, музикалната имъ страна. — Доколкото е ималъ възможность той се е грижилъ за външната обработка на своитѣ поетически творения. Това може да се види и отъ едно бѣгло сравнение на стихотворенията му въ първитѣ сбирки съ стихотворенията въ Избрани съчинения. Дори ако неговата самокритика ги е намирала твърдѣ слаби, той е ималъ смѣлость да ги унищожи. „Крали Марко,[1]) пише той на Н. Палаузова, може белкимъ да види бѣлия свѣтъ, ако не съмъ близо до огъня, кога почувствувамъ слабостьта си“. Много отъ стихотворенията му при повторно обработване сж приемали съвсѣмъ новъ изгледъ и по форма и по съдържание. Напр. стихотворението Въвъ родний край, при чиято обработка сж прѣмахнати наивнитѣ и безсмислени изрази, всички лирически моменти сж точно прѣсмѣтнати и похватно свързани въ художествена цѣлость. Не е потрѣбенъ анализъ за да се види различието между двѣтѣ редакции. Достатъчно е и едно цитуване само.

Тамъ горѣ, задъ балкана, има мѣсто.	Въвъ родний край съ мечти летя азъ често.
Не е прочуто, нето толко хубаво.	Живѣящъ тукъ уединенъ,
Но азъ си съ него запознахъ въ иргенство,	
И съ таенъ споменъ то за менъ е либаво.	
Тамъ диво, просто все; но на година шеста	
Какъ отъ туй мѣсто съмъ удалеченъ;	
А тайний споменъ на любовь злочеста	И споменътъ на любовьта злочеста
По злѣ мя мжчи, и рани отъ день на день.	Все съ нови рани ме рани отъ день на день.

[1]) Една поема, която Слав. не довършилъ. Гл. *Моб.* XX. Писма на П. Р. Слав. стр. 45.

Тамъ мило либе вече за мень не поменува,
и кждрави косы
за мене не реси;
Съ любовь сърдечна пламенна,
прѣдъ свѣтлѫ-тѫ луна
Другара си безъ насита цалува;
Съ даръ менъ обричваный, то другиго дари,
А тайний споменъ на миналото менъ гори.[1])

Тамъ мойта дружка вечъ за менъ не поменува,
И кждрави коси
За мене не реси; —
Съсъ пламенна любовь,
Обичния си новъ
Другарь безъ нàсита цѣлува...
Съсъ даръ обричанъ менъ тя другиго дари —
А менѣ само споменъ

Въ сърце остави, вѣроломенъ,
Да ме измѫчва и гори.[2])

Ще посоча още нѣколко примѣра.

Отиваш̀ъ си ти вечъ отъ мене.[3]) Вториятъ стихъ на първа редакция „Оставамъ вечъ безъ тебе азъ“ — излишенъ и напомнящъ любовнитѣ пѣсни въ Пѣснопойка — е замѣненъ въ втората редакция съ опрѣдѣленъ и изразителенъ стихъ „Усамотенъ оставамъ азъ“, като е избѣгнато при това и повторението на „вечъ“. Неправилнитѣ стихове въ втория куплетъ: „Какъ пѫтникъ сутринь гледъ издига | Напраздно въ чистото небе, | Ако надъ него чохвърлига | Къмъ въздухъ синь трепти и пѣе...“ сѫ прѣработени:

Какъ пѫтникъ сутринь гледъ издига
Къмъ съзорени небеса,
На сладкопойна чохвърлига
Отъ дѣто чува се гласа —
Така и азъ... и пр.

Тукъ самото изречение добива по-правиленъ граматически строежъ, избѣгнато е повторението чисто небе, въздухъ синь и спазени сѫ рими въ втория и четвърти стихъ. Послѣдниятъ стихъ на първа редакция „Върни се, либе, пакъ назадъ“ е промѣненъ: „Върни се пакъ при менъ, върни...“ —, и въ повторението на този призивъ („върни се“) се опрѣдѣля и усиля настроението на пѣсеньта.

Жестокостьта ми се сломи. Стиховетѣ: „И виждаше ми ся теглило малко | Това що знаяхъ той че теглѣше | И неговото

[1]) *Сѣтьна Китка*, стр. 132.

[2]) *Избр. съчинения*, стр. 36.

[3]) Вж. моята статия за П. Р. Славейковата прѣводна и подражателна поезия. *Пер.* LXVII. стр. 211, № 10.

състоянье жалко | В' менъ състраданье не възбуждаше...[1]) сѫ издъно прѣработени въ втората редакция — :

За този животъ въ прозебанье жалко,
Така мърцина влаченъ день за день —
Теглото му бѣ изкупленье малко:
И не намѣри отзивъ то у менъ...[2])

Разликата е очевидна: съ първитѣ два стиха е даденъ единъ мотивъ по-вече за жестокосърдието на поета, спечелено е откъмъ музикалность — ритмътъ е по-правиленъ и освѣнъ това избѣгнато е прѣсиленото римуване на теглешé съ възбуждашé. Въ прѣработката на четвъртия куплетъ („Прѣслѣдвана и то за моя грѣхъ" вмѣсто „прѣслѣдвана за мойта смѣлость грѣхъ") изразътъ на чувството е усиленъ съ прибавката на и то. Въ петия куплетъ (трети стихъ) повторението „(невѣста) безъ домъ, безъ свое мѣсто" е замѣнено съ общия, но опрѣдѣлящъ изразъ „неволница злочеста". Осмиятъ куплетъ: „Проклѣхъ достойнитѣ за туй проклетство | Онѣзъ неистови мѫчители | Виновнитѣ за тѣзи окаянства | И бѣднимъ върлитѣ гонители | ... е прѣработенъ:

Проклѣхъ и вси достойни за проклетства
И срамъ и свѣсь притъпкали въ прахъ,
Виновници за всички тѣзи бѣдста —
А заедно и себе си съ тѣхъ...

Избѣгнати сѫ прѣсиленитѣ рими проклетство и окаянства, мѫчителй и гонителй избѣгната е сѫщо тъй старата падежна форма бѣднимъ, и сетнѣ — прибавенъ е единъ новъ по съдържание стихъ („А заедно и себе си съ тѣхъ") — изразъ на самопрѣзрѣние, който нюансира послѣдвалото у поета чувство на разкаяние. Въ деветия куплетъ съвсѣмъ непоетичниятъ и не тъй изразитъ стихъ „И вслушахъ се, и чувамъ не далеко"... е замѣненъ съ стиха „И вслушахъ се... И близо, и далеко"..., напълно хармониращъ съ широкия и силенъ тонъ на цѣлото стихотворение.

Споменъ[3]) (Батюшковъ). Неопрѣдѣленията изразъ въ първата редакция „огромна направа" (купл. II, стихъ 2.) е замѣненъ съ „порутена направа" — и тоя послѣденъ изразъ вече очертава конту-

[1]) *Читалище*, год. III. 1873. кн. 4.
[2]) *Избр. съчинения*, стр. 107.
[3]) Гл. Прѣводната и подражателна поезия на П. Р. Сл. *Изв.* LXVII. стр. 210. № 7.

ритѣ на картината; изразътъ „пълзя“ (II. 3), който съвсѣмъ не се съгласува съ състоянието на унесеность и съзерцание (както би трѣбало да бѫде въ случая) е замѣненъ съ „стоя“; безсмисленятъ изразъ „за да пригледвамъ съ мълчание“ (III. 4.) е промѣненъ —: „посрѣдъ това мълчанье“.[1]) — За да се видятъ художественитѣ достоинства на Споменъ не ще е безинтересно, ако се съпостави съ одно друго подражание на Батюшковата елегия — На прѣславскитѣ развалини отъ Хар. Ангеловъ.[2]) Докато въ Славейковата уломка личатъ дълбоки слѣди на поетическа мощь, добила най-силенъ изразъ при възсъздаването на вечерния ландшафтъ, въ Х. Ангеловото подражание нѣма и диря отъ оригинална концепция, нито пъкъ има поменъ нѣкакъвъ отъ художественитѣ достоинства на руската елегия. Достатъчно е да се сравнятъ двѣтѣ подражания само по начало, за да се видятъ различията помежду имъ. У Славейкова дори само двата стиха „Умисленъ мѣсецътъ занича прѣзъ гори | Струитѣ си какъ Етъръ лѣе“ сѫ вече, сами по себе взети, цѣлна, завършена картина, която нито съ една своя краска, нито съ една черта не може се сравни съ блѣдната, безъ изразъ и безъ перспектива, картина въ елегията на Хар. Ангелова. У послѣдния „дневната звѣзда на западъ си гори...“ —, Славейковиятъ изразъ изведнажъ разкрива прѣдъ насъ картина пълна съ естественость и животъ —: „На западъ слънцето трепти, едва гори...“ Докато у Х. Ангелова луната е безжизнена, почти метална („...ей луната с' яви | Надъ гжститѣ гори | Съ блѣдава свѣтлина тя грѣе...) у Славейкова тя е персонифицирана („умислена... занича прѣзъ гори“...) и то въ настроение, което тъкмо доцълня впечатлението отъ вечерната обстановка на развалинитѣ и тишината на цѣлия нощенъ пейзажъ. — Славейковата елегия, макаръ и да не е завършена като подражание, но като художествена картина е напълно завършена, дори проникната отъ единство, ненарушено отъ обрисовка на исторически животъ. Хар. Ангеловъ завършва своята елегия съ единъ твърдѣ безплоденъ възгласъ къмъ врѣмето, което „съсипва такива спомени“; мисля, че авторътъ е ималъ на умъ другъ край —, безъ съмнѣние, той се е ръководилъ отъ извѣстна патриотическа тенденция, макаръ тя да се чувствува само въ духа на цѣлото стихотворение, въ загаткитѣ

[1]) При прѣпечатването на стихотворението въ *Избр. съчинения*, е пропуснатъ, по погрѣшка сигурно, въ купл. II. стихътъ „Твърдини мъховити, църкви запустени“, който слѣдва подиръ шестия стихъ.

[2]) *Читалище*, год. I. стр. 703.

за „славната старина“ и въ скръбьта, че „всичко сега е пусто и срутено“. Авторътъ, стѣсненъ отъ условията и врѣмето[1]), е нѣмалъ възможность ясно да изрази тая тенденция. Въ всѣки случай неговото отношение къмъ историческата старина и слава сѣкашъ му се налага отъ духа на врѣмето като задължение. Наопаки — поетическитѣ способности и влѣчения на Славейкова се рисуватъ въ Споменъ като по-силни отъ съзнанието за граждански, отечественъ дългъ; въ случая не тоя дългъ го вдъхновява, а свободното чувство на поета.

Музикалната страна на Славейковитѣ стихове не е твърдѣ особена и значителна. Обикновенитѣ стѫпки на неговитѣ стихове сѫ хорей и ямбъ; срѣщатъ се, по-рѣдко, стихове и съ по-сложенъ музикаленъ строежъ. Въ строгъ смисълъ Славейковъ надали е правѣлъ изборъ между различнитѣ стихосложни форми въ зависимость отъ характера и нюанситѣ на мисъльта и настроението. Но при нѣкои стихотворения, като че ли самото съдържание е налагало опрѣдѣлена, съотвѣтна форма и хармонията между форма и съдържание неусѣтно е издържана. Тая хармония на нѣкои мѣста е до толкова спазена, че музикалностьта се дължи колкото на стѫпкитѣ и начина на комбинуването имъ, толкова и на пунктоацията, на избора на разносрични думи и на благозвучие. Въ Жестокостьта ми се сломи музикалната форма има твърдѣ голѣмо значение за силата на мисъльта и приружаващото я настроение. Сѫщото може да се рече за Пролѣть,[2]) Въвъ родний край, Мудно ходи наш'то врѣме,[3]) Докрай ли ме остави ти[4]) и др. Въ Не растатъ саминки... краткостьта и простотата на лирическото настроение, чистотата на чувството се прѣливатъ съ непринудения и несложенъ ритмъ. Впечатлението отъ Пѣсень кога сѣятъ цвѣтята не малко се дължи на наивния, галйовенъ тонъ на стихотворението, спазенъ въ простонароденъ ритмъ и въ задушевностьта на умалителнитѣ изрази. Въ Не пѣй ми се, Не кълни ме..., Трудъ за трудъ сдържаната и сериозна мисъль е изразена въ бавенъ, тихъ ритмъ. При обработката на народни мотиви (Бойка войводя, Изворътъ на Бѣлоногата, Милена) е спазенъ простонароденъ ритмъ. Несполучливо е употрѣбенъ тоя ритмъ въ Цариградското устие, дѣто инструментътъ, който е избралъ автора,

[1]) Елегията е писана въ Жеравна. (5. VI. 1871).
[2]) *Избор. съчин.*, стр. 92.
[3]) Ibid., стр. 60.
[4]) Ibid., стр. 43.

не позволява изпълнението на тъкмената пиеса. Може би затова, че той е ималъ за цѣль не да изрази впечатление отъ даденъ пейзажъ, а просто да даде въ стихотворна форма едно външно описание. Въ Борба за цѣлувка драматизмътъ е изразенъ въ бързото tempo на диалогичната форма, въ подвижния ритмъ, прошаренъ съ рими и напомнящъ музикално scherzo.

6.

Ако Славейковъ е срѣщналъ твърдѣ много вътрѣшни и външни прѣчки, които сж спирали поетическитѣ пориви на неговия лирически темпераментъ, — то, може да се каже, почти невъзможно е било за него да се прояви въ областьта на епическото творчество. За послѣднето е нуждно спокойно врѣме, установенъ националенъ битъ, несмущаванъ отъ национално пробуждане и смѫтни стремежи, които прѣдвѣщаватъ нова фаза въ историческия животъ и обикновено увличатъ въ своя потокъ даровититѣ личности изъ срѣдата на нацията. — Дрѣмливата, унесена пѣсень на горитѣ се дочува само прѣзъ лѣтото, когато надъ тѣхнитѣ тъмни сѣнки замре тишината на лѣтния зной, — а прѣзъ пролѣтьта, когато още топлитѣ вѣтрове не сж сварили да стопятъ снѣговетѣ по ржтищата, само тукъ-тамъ изъ долинитѣ се мѣркатъ кокичета и минзухари, които като че ли за мигъ цъфтятъ и за мигъ увѣхватъ. — И въ сѫщность двѣтѣ Славейкови пѣсни — наричамъ ги тъй защото по концепция и обработка твърдѣ малко се различаватъ отъ народната пѣсень — Изворътъ на Бѣлоногата и Бойка войвода, отъ които авторътъ е смѣталъ да създаде епически творения, съдържатъ повече лирически елементи, отколкото епически. Този имъ лирически характеръ се дължи и на това, че въ тѣхъ центъръ на изображение е психологията и сждбата на лицата, — и доколкото има обрисовка на събития, тя е вмъкната само като срѣдство за постигане на тая цѣль.

Въ Изворътъ на Бѣлоногата едва ли може да се посочи единъ художественъ центъръ, единъ главенъ моментъ, въ зависимость отъ когото да сж всички останали — било като се опрѣдѣлятъ отъ него, било пъкъ като го мотивиратъ. Това не е епически разказъ, защото разказътъ тукъ е лишенъ отъ епически центъръ, а пѣсень, изпъстрена едноврѣменно и съ лирически моменти и съ народно-идилични картини, всѣка отъ които живѣе сама за себе си. Въ

сѫщность въ Изворътъ на Бѣлоногата има четире еднакво важни момента —: 1. „черната вѣда“ подслушва влюбенитѣ и сторва да ги погуби, 2. срѣщата на Гергана съ бея, 3. вграждането и смъртьта на Гергана и 4. изчезването на Никола и въплатяването на Гергана. Ако между послѣднитѣ два момента има нѣкаква зависимость, то между първитѣ два нѣма никаква връзка; сетнѣ — твърдѣ незначителна е връзката между третия и четвърти моментъ — поржката на бея, да се изгради чешма въ честь на срѣщата му съ Гергана. Черната вѣда още слѣдъ първия моментъ изчезва и не взема никакво участие въ по-нататъшното развитие на случкитѣ; тъй както е обрисувана, тя не може се все и за символически образъ на орисия. Вторият моментъ е напълно самостоенъ — неговъ центъръ е отказа на Гергана да слѣдва бея. Като мотивъ за вграждането на Гергана може да се смѣтне прѣдположението, че зидаритѣ, на които е поржчано да изградятъ чешма, едва ли биха могли да се помирятъ съ възложената тѣмъ работа — да вдигатъ паметникъ за срѣщата на турчинъ съ българка. И като изкупление за неволно сторенъ грѣхъ, вграждатъ Гергана, като виновница отчасть за изграждането на чешмата. Но такава една мотивировка е твърдѣ широка, дадена е отъ условията на робския животъ, — и като е само прѣдполагана и съ нищо не загатната, не носи характеръ на художественость. — Въ пѣсеньта е намѣрилъ донѣйдѣ изразъ наивно поетическия романтизмъ на народнитѣ повѣрия. Моментитѣ, които най-ясно посочватъ тоя романтизмъ сж —: завистьта на вѣдата и намѣрението ѝ да погуби влюбенитѣ, въплътяването на мъртвата Гергана и загадъчното изчезване на Никола. Първиятъ моментъ е една чисто романтична мотивировка на слѣдващитѣ случки — послѣднитѣ се мотивиратъ отъ едно народно суевѣрие; вторият — като поетически образъ се дължи сѫщо на народни повѣрия, а третиятъ е лишенъ отъ всѣка мотивировка. Тъй че Славейковъ е изобразилъ народното повѣрие не художествено-поетически, съ помощьта, на ясни, психологически обосновани мотиви, а народно-романтически, посрѣдствомъ елементитѣ на народно-психологическия романтизмъ — суевѣрия и неясни загатки и при това, — което е най-важно, — въ случая наивното схващане и суевѣрието не сж използувани като индивидуално психологически факти, мотивиращи дадени, конкретни постжпки или случки. Славейковъ не се е отнесълъ къмъ дадения сюжетъ като художникъ, не го е възсъздалъ свободно, а чрѣзъ похватитѣ на народното творчество е изобразилъ разпространената легенда. Не ще и дума, че като народна легенда, като творение,

което се е родило и живѣло дълго въ народната фантазия, тя не е лишена отъ поетичность. И онзи, който мисли да я използува само за едно външно подражание или рецитиране, по-добрѣ би сторилъ да я остави да живѣе въ народното въображение и схващане такава, каквато е създадена и украсена отъ фантазията на народа-поетъ, за да послужи като материалъ на отдѣлния творецъ, материалъ, когото послѣдният ще трѣба да промѣни коренно и по форма и по съдържание, за да създаде отъ него едно свое творение. Изворътъ на Бѣлоногата като външно подражание на народния разказъ, — както всички подобни подражания въ нашата поезия — седи въ много отношения по-долу отъ своя първоизточникъ. Пѣсеньта е лишена освѣнъ отъ художествена цѣлость и мотивировка, още и отъ непосрѣдностьта и наивностьта на народнопоетическия изказъ. Послѣднето се чувствува най-вече въ диалога. Напр. „. . . а най хубави сараи | тамъ онзи моя бащинъ домъ“ или „. . . да глѣдамъ дене слънцето | и вечеръ ясна мѣсчинка, | съ милйони звѣзди около! | Какви по-свѣтли сараи | отъ тѣзъ небесни сводове?“ и пр. Но има и издържани пасажи, напълно хармониращи съ простия и естественъ тонъ на народнитѣ поетически творения. Напр. уломката „Жално въздъхна Гергана, | умилно дума продума“ и пр,[1]) въ която образитѣ се сливатъ въ полски букетъ отъ диви миризливи цвѣтя, тъй живо напомнящи за шубрацитѣ, пладнищата и сѣнчеститѣ горски кътища, дѣто сж расли. — Накрай ще посоча единъ чисто външенъ, но важенъ недостатъкъ на тая пѣсень. Често при прѣдаването на единъ опрѣдѣленъ моментъ отъ разказа авторътъ си служи съ различни глаголни врѣмена. Безъ съмнѣние, поетътъ има право да си служи свободно съ различнитѣ глаголни врѣмена, но само ако умѣе да стори това похватно и акотова е потрѣбно за да се изрази бавность или енергичность въ настроението на даденъ моментъ. Тукъ случаятъ е другъ. Ето примѣръ:

Рано рапила Гергана,
Станала та се омила.
Прѣдъ икона се прѣкръсти,
Тихо се Богу помоли,
Росна е китка набрала . . .

Или:

Гергана вода налива,
Бѣли си крака измива,
Везиръ прѣдъ чадъръ седѣше,
Гледалъ Гергана, чудилъ се . . .[2])

[1]) *Избр. съчин.*, стр. 113.
[2]) Ср. и пасажа „Дюлгери чешма градили“ и пр.

По сѫщия начинъ, съ сѫщитѣ похвати, каквито виждаме въ Изворътъ на бѣлоногата, е написана и пѣсеньта Милена.[1]) Случката е взета тъй както е разправена просто и наивно въ народната пѣсень — немотивирана и прѣдадена безъ какъвъ да е психологически моментъ. Тази наивность, спазена отъ автора твърдѣ присторено и неестествено, произвежда комично впечатление. Ето съдържанието на пѣсеньта —: младо търговче се връща отъ панаиръ, минува край черква и вижда, че въ двора копаятъ гробъ; пита за кого е този гробъ и гробаря му отвръща, че е за Милена —:

Вчера горката почина:
Както си прѣла и пѣла,
И дѣто прѣла умрѣла...

Милена е годеница на пѫтника; той поржчва на гробаря да изкопае гроба по-широкъ „колкото за двама", влиза въ черква,

Надъ носило се наведе
И вече не се изправи...[2])

Само краятъ на пѣсеньта е поетично завършенъ — и то не въ връзка съ вървежа на дѣйствието, а самъ по себе — като образъ. Надъ гроба на младитѣ порастватъ яворъ и тънка дафина и колчемъ долнякътъ подухне, клонетѣ имъ се привеждатъ и сливатъ. Отъ тая картина П. Ю. Тодоровъ въ Надъ черква е създалъ високо художественъ, осмисленъ символъ —, но тамъ образътъ е въ връзка съ съвсѣмъ друго съдържание.

Тая часть отъ Бойка войвода, що ни е останала (краятъ на пѣсеньта е загубенъ) е само единъ диалогъ безъ никакво дѣйствие, придруженъ отъ встжпление. Въ тоя диалогъ съ стилъ, напълно хармониращъ съ сюжета, е нарисуванъ хероическия образъ на Бойка Войвода. Диалогътъ е прошаренъ съ тиради и картини, изпълнени съ красота и мощь като самия образъ на хероинята —:

Страшно е войска на ударъ:
Трошатъ се саби, ножове,
Ломятъ се копья, щитове,

---

[1]) *Избр. съчин.*, стр. 135.

[2]) Едно съвсѣмъ свободно използуване на сѫщия мотивъ е *Първо либе*, отъ П. П. Славейковъ (*Бѣлнове*, стр. 124, уломка 3). Обаче поетътъ не е отишълъ прѣко художествената обрисовка до художествена осмисленость.

Гърди съ гърди се ударятъ;
Падатъ юнаци въ кръвьта си;
Братъ тъпче брата ранена
Прѣдъ супостати излѣзълъ
На борба за смъртъ, за животъ,
За слава и за отплата...

Или:

Вятрѣ въ борбата кога си,
Самъ на борбата отгорѣ,
Мъсть у гърди се разпаля,
Сърце се въ кърви запѣня,
Въ жили се дързость разлива,
Ржцѣ отъ ярость потрепватъ,
Сами се теглятъ къмъ себя;
Очи отъ огънь тъмнѣятъ,
Нищо прѣдъ себе не видятъ:
Страшенъ противникъ — муха е
Смъртъ ли напрѣдъ излѣзе,
Гледашъ на нея безстрашно, —
Самъ ти врѣзъ нея политашъ...

И тя като Клерхенъ въ Егмонтъ завижда на участьта на мжжетѣ — да отиватъ на бой и да умиратъ въ битката — и страстно иска да прѣживѣе тая участь —:

Съ войската на бой кога си,
Щомъ чуешъ екне тржбата,
Кипва кръвьта ти, възвира,
Смъртъ ни на умъ ти не иде...
Гдѣ се по-сладко умира
Ако не на бой съ дружина...
Отъ такъвазъ участь блажена
Що азъ да бжда лишена?...

Самата нейна готовность да слѣдва либето си въ боя, тонътъ, съ който изразява своята рѣшителность — безъ какво да е дѣйствие или постжпка, прѣко нарисувани — я очертаватъ като хероическа натура. Такава е тя не само по отхрана (баща ѝ е старъ воинъ), но и защото чувствува, че

Нѣма отъ любовь по-силно
И отъ раздѣла по-тежко.

Въ едно отъ писмата си Славейковъ пише, че тъкми да разправи въ редъ пѣсни цѣлата Българска история. Навѣрно Кракра

Перницки[1]) е плодъ на това му намѣрение. Но и въ тая пѣсень макаръ авторътъ да е избралъ исторически сюжетъ, се е случило същото, каквото и съ Изворътъ на Бѣлоногата, Милена и по-късно — съ драмата Старозагорченката. Не е интересно отъ дѣ е взетъ сюжета: — дали отъ повѣрията на народа, или направо отъ дѣйствителния животъ, или пъкъ отъ историята; важно е отношението на индивидуалния творецъ къмъ него, важенъ е начина, по който той си служи съ готово даденото и го осмисля — като го съобразява съ своитѣ творчески интереси чрѣзъ прѣмахване на онова, което той смѣта за излишно и прибавяне на нови елементи. — Тукъ нѣма никакво възсъздаване. Вмѣсто авторътъ да застане надъ сюжета, като свободенъ творецъ — наопаки: сюжетътъ го е подчинилъ. (Славейковъ като излиза отъ съображението, че Кракра ще да е шопъ, отива до тамъ, че се мжчи да спази шопски диалектъ въ рѣчьта му...) По такъвъ начинъ Вазовъ пише своитѣ Легенди при Царевецъ.[2]) Въ случая и Вазовъ и Славейковъ имать една цѣль — да не се отклонятъ отъ съдържанието на историческата легенда или пъкъ историческата дѣйствителность. За своята недовършена драма Старозагорченката Славейкевъ пише: „Тукъ азъ съмъ гледалъ да бжда по-вѣренъ на събитията, отколкото на сценическитѣ удобства“. Никаква помисъль да се излѣзне отъ единъ центъръ, отъ една ясна художествена идея, за израза на която е нуждно свободно отношение къмъ готово дадения сюжетъ като материалъ. И двамата се ограничавать само съ една повърхностна техника, безъ да могатъ да изразятъ било своя духъ, било пъкъ духа на чуждото. Ако има нѣщо да ни говори за индивидуалнитѣ склонности на автора, то е избора на сюжета. Обаче най-често тоя изборъ не е свободенъ, а съ огледъ къмъ извѣстна тенденция, обикновено патриотическа. Неговата работа дори не може се сравни съ просто копиране. Въ неговитѣ ржцѣ сюжетътъ не е гъвкавъ гипсъ, отъ който той може да извае каквито иска форми, а парчета отъ строшена ваза, които напраздно се мжчи да слѣпи въ цѣлна форма.

Славейковъ не е довършилъ своя едничъкъ опитъ въ областьта на драмата — и добрѣ е сторилъ. Сигурно и той самъ се е разочаровалъ въ него. Неговата Старозагорченка[3]) е цѣла изплетена отъ несъобразности. Още отначало една майка, която се скрила

[1]) *Избр. съч.*, стр. 209.

[2]) *Българска сбирка*, 1906.

[3]) *Наука*, год. II. кн. 8, 9, 11, 12.

отъ турцитѣ, съвсѣмъ равнодушно удави дѣтето си въ единъ кладенецъ, понеже то високо плачело и насмалко щѣло да издаде съ плача си скритите... Че авторътъ самъ не е ималъ прѣдъ очи нѣкакъвъ планъ, показва слѣднята негова бѣлѣжка: „Въ първото дѣйствие, въ второто, а може и въ другитѣ дѣйствия нѣкои отъ сценитѣ да се измѣстятъ, съкратятъ или съвсѣмъ да се изключатъ за да стане трагедията по-удобна за прѣдставление... Драмата собствено започва отъ третята поява на второ дѣйствие“...

7.

Характеристиката на Славейковата поезия по тонъ и мотиви добива твърдѣ силно освѣтление, ако се съпостави съ Ботевата лирика. Въ различията между индивидуалнитѣ особености на двамата поети и идеалитѣ, що сж възприели отъ своето врѣме, се криятъ и различията въ тѣхната поезия. Сдържаностьта е отличителна особеность на Славейковата поезия. Колкото и да е силно и дълбоко чувството у него, то никога не прѣминава въ пламененъ лирически поривъ — въ патосъ или ядно възмущение. Въ Не пѣй ми се поетътъ се раздѣля съ най-скжпия другарь на живота си — лирата си — ала тона на неговата изповѣдь е спокоенъ, сдържанъ, макаръ чувството на съжаление и разочарование да е твърдѣ силно. Лириката на Ботева е като самия него порывиста и енергична. Ботевиятъ патосъ: „Тамъ..., тамъ буря кърши клонове, | А сабя ги свива на вѣнецъ...“ или „сърце ми трепти ще хвръкне... | Ще хвръкне, изгоро, свѣсти се!...“ е съвсѣмъ чуждъ за Славейковия поетически темпераментъ.

Не пѣй ми се, не смѣй ми се, —
Отъ днесъ вече ще да блѣя...

Ботевъ не е могълъ да си прѣдстави друго яче Славейкова като поетъ, и иронично се изразява на неговото заричане да пѣе.[1]) — Чувството на безнадеждность, на душевенъ упадъкъ и

[1]) Слѣднята уломка изъ единъ Ботевъ фейлетонъ (*Будилникъ*, 1873.) е твърдѣ характерна за отношенията на Ботева къмъ Славейкова —: „Сънувахъ, че отидохъ въ Цариградъ, градътъ на кучетата и столицата на султана. Щомъ излѣзохъ въ българския вапоръ (български — нѣкому царвулитѣ!) на скелята, видѣхъ човѣкъ, че седѣше на камъкъ гробенъ, подъ безплодни трьни, плачеше и четѣше въ псалтиря: ‚не яде ми се! и не ща да ямъ!‘ На трънитѣ бѣше си покачилъ той гуслата, гайдата и веселуш-

отчаяние е чуждо за Ботевата бодра сатирична лирика, проникната съ патоса на гнѣва. „Страстната любовь тъй рано загина у мене, а умразата ще ме придружава до гробъ“[1]) — Въ Славейковитѣ пѣсни звучи елегията на робския животъ, а у Ботева и поезия и животъ се сливатъ въ една стихийна трагедия на свободата. У първия тѣгата на робството рѣдко минува границитѣ на резигнацията и меланхолията, — за него е чужда отровната ирония и сатира на втория. Сдържаностьта на Славейкова мотивира хумористичния тонъ на неговата поезия. Съ скръбьта и съчувствието на хумориста той наблюдава недостатъцитѣ на своитѣ еднородци и дори когато до дънъ душа е обиденъ отъ тѣхъ, все пакъ въ тона на горчивата му скръбь се долавя прошка и състрадание. Наистина често неговитѣ стихове не сж лишени отъ съживителенъ пламъкъ, но въ тѣхъ нѣма ненависть и буйно негодуване каквито виждаме въ Ботевата лирика. Неговитѣ опити да сатиризува и да пише оди сж били всѣкога несполучливи. Сатиричното му настроение скоро прѣминава въ лека ирония и хуморъ. Двѣтѣ му оди къмъ Априлова сж писани по задължение и сж най-слабитѣ и най-безсмислени стихотворения въ Смѣсна Китка.

Ботевъ нито за мигъ не откжсва погледъ отъ своя идеалъ и вънъ отъ живота на тоя идеалъ ние не можемъ си прѣдстави нито неговата поезия, нито самия него. Погледътъ му е винаги напрѣгнатъ, неспокоенъ и най-често — гнѣвенъ. Никакво увлѣчение, никаква друга страсть не сж въ състояние да го отвлѣкатъ отъ дълга, който самъ си е избралъ и възложилъ. Дори и въ минутата на любовното увлѣчение той е изпълненъ съ съзнание за тоя дългъ и прѣдъ любовьта си къмъ роба жертвува своята лична любовь:

Въ тѣзъ гърди вечъ любовь не грѣе —
И не можешъ я ти събуди
Тамъ, дѣ скръбь дълбока владѣе . . .

Неговата любовна лирика е лишена отъ нѣжность и задушевность. Той дори грубо се обръща къмъ изгората си —:

ката, а по себе си дюняа кадаръ звънци. ‚Кои си ти?‘ попитахъ азъ плачущия израилъ на брѣговетѣ босфорски. ‚Афоресанията отъ восточната черква, проклетията отъ схизматическата екзархия и наказанията отъ великията монголъ — редакторътъ на *Македония!*‘ проплака тоя Еремия, който отъ дѣтинство още е привикналъ да се оплака като вдовица.... ‚Ами тия звънци що щатъ по тебе?‘ — ‚Накачилъ съмъ се, за да ми се смѣятъ кучетата, както що се смѣятъ и на цѣлъ български народъ...‘

[1]) *Дума*, 1871 г. Примѣри отъ турско правосждие.

Питашъ ме защо съмъ азъ
Дохождалъ нощѣ у васъ
Какъ съмъ скочилъ прѣзъ плета
И що щѣлъ съмъ да крада —
Като мама ти не съмъ старъ. . . .

Любовната лирика заема видно мѣста въ поезията на Славейкова и въ никое отношение не може да се съпостави съ Ботевитѣ пѣсни. Колко е чуждъ за тона на Ботевата поезия напр. слѣдниятъ лирически кжсъ, въ който скрѣбьта и безнадежностьта прѣдъ изчезналата за винаги радость се славатъ въ едно тихо, прозрачно-чисто настроение — :

. . . И ти мое ясно, несравнено цвѣте, —
Смъртьта покоси те съ ледена ржка,
Безъ врѣме усърна, безъ врѣме улѣтѣ
И на мене само завѣща тжга.

Не растатъ саминки въ поле цвѣтоветѣ,
Нито птички пѣятъ сами въ пролѣтьта;
Безъ сърце другарско тежки сж денетѣ,
Тежъкъ безъ надежди животъ на свѣта.[1])

Такива лирически уломки рѣдко се срѣщатъ въ Славейковата поезия, макаръ и да сж твърдѣ характерни за неговото поетическо чувство — , рѣдко се срѣщатъ изобщо и въ нашата доосвободителна поезия. Тѣ приличатъ на малки, красиви теменужки, скрити край бурния водопадъ. Едва ли нѣкой е могълъ да се доближи до тѣхъ, да се наслади отъ сладката имъ мирись и да подслуша мълчаливото имъ страдание. Врѣмето на кипежи и бури е искало съотвѣтенъ акомпаниментъ отъ бурливи, геройски пѣсни — , такива пѣсни, въ каквито сж се слѣли живота и поезията на Ботева.

Посоченитѣ до тукъ особености сж отразени и въ начина, по който двамата поети възпроизвеждатъ природата и природнитѣ картини. Природата въ пѣснитѣ на Ботева живѣе съ живота на юнака — и само въ неговата орисия взема участие. „Лежи юнакътъ, а на небето слънцето, спрѣно, сърдито пече.“ На него пѣе хайдушкитѣ си пѣсни Балкана, него жалятъ „земя и небо, звѣръ и природа.“ Сърцето на поета-революционеръ страстно копнѣе за онзи край, за онова тамъ, дѣто земята гърми и тътне отъ прѣдсмъртни н над-

[1]) *Избр. съчин.* стр. 81.

гробни пѣсни, дѣто бурята кърши клонове, а сабя ги свива на вѣнецъ. — Славейковъ обича да рисува природата въ единъ идиличенъ, понѣкога меланхолно-мекъ колоритъ, а въ нѣкои отъ стихотворенията му природниятъ ландшафтъ е нѣженъ акомпаниментъ на тиха, любовна мелодия. Често настроението на ландшафта опрѣдѣля поетическото му настроение — или като е въ контрастъ или пъкъ като хармонира съ него.

Ако се взрѣмъ въ идейния духъ на Ботевата и Славейкова поезия, ще забѣлѣжимъ други различия. Поезията на Ботева е поезия на бждещето, — на свободата, неограничена отъ политически гнетъ и робски условия на живота. Всѣко врѣме, всѣки моментъ на общественъ животъ, изпълненъ съ дисонанситѣ на нарушена свобода, ще намира нѣщо свое, нѣщо сродно въ пѣснитѣ на Ботева. Въ тѣхъ сж изразени настроения, които съпровождатъ всѣко врѣме на подйеми и трайни политически вълнения. Ботевото революционно краснорѣчие за дълго още ще възпламенява млада България. Дори нѣкои елементи на неговата поезия ще придобиятъ по-голѣма жизненость съ течение на врѣмето. Тя ще живѣе не съ своитѣ художествени достоинства, защото въ нея тѣ сж незначителни, но на първо мѣсто съ своята поетическа сила, и сетнѣ — съ чувствата и идеалитѣ, що изразява. — Славейковата поезия въ много отношения е въ прѣка връзка съ епохата на възраждането и идейниятъ елементъ въ нея за насъ има по-вече исторически смисълъ. Въ противоположность на Ботевата —, тя живѣе за насъ по-вече поради художественото си значение. Инакъ Славейковъ е вѣренъ на политическитѣ възгласи къмъ старината и понѣкога любовьта му къмъ отечеството прѣминува въ мечтание за минали славни врѣмена, които той охотно възпѣва. Не напраздно още отъ малъкъ се е зачиталъ въ историята на Паисия — и се е вслушвалъ въ зова на атонския калугеръ, въ неговитѣ възторзи прѣдъ миналото, изучването на което за него е било първо условие за духовно възраждане. Още 19 годишенъ той е написалъ двѣ поеми съ исторически сюжети — Крумиада и Самуилка, — прѣработилъ е една отъ историческитѣ пѣсни на Качичъ-Миошича — Първа здравица, дѣто се славятъ подвизитѣ на Крума, по-късно е написалъ пѣснитѣ Кракра Пернишки и Бойка Войвода — опити да се нарисуватъ въ героически стилъ бѣлѣжити моменти изъ нашата история, пакъ съобразно съ идеалитѣ на възраждането[1]).

[1]) Славейковъ пише на Н. Палаузова (21. IV. 1853): „Отъ нѣкое врѣме насамъ азъ се занимавамъ, доколкото ми е извѣстна Българската история, да я правя на на-

Въ поезията си, съ своя воленъ космополитически духъ, Ботевъ е излѣзълъ дори и извънъ привичкитѣ на поети, които сж отскочили отсамъ синуритѣ на миналото. Вазовъ, — поезията на когото не малко е опрѣдѣлена отъ идеалитѣ на възраждането и националнитѣ борби — и до днесъ още извръща погледи къмъ атрибутитѣ на старината и то (най-важното въ случая) не толкова съ художественн цѣли, което е очевидно отъ начина, по който обработва историческитѣ сюжети. Измежду послѣднитѣ му произведения съ исторически дъхъ освѣнъ Легенди при Царевецъ бихъ посочилъ още Въ старата боянска църква,[1]) дѣто мотивитѣ на прѣклонението прѣдъ старината сж най-ясно изразени.[2])

родни пѣсни. Види ми се този способъ помага щото и онѣзи, които не улавятъ никаква книга на ржка, да знаятъ на изустъ много отъ историята ни“ (*Мсб.* XX. Писма на П. Р. Сл. стр. 46).

[1]) *Художникъ*, 1905 г.

[2]) Краятъ на студията — въ слѣднята кн. на *Пся*.

Нѣколко нови и съ малко находища видове пеперуди (Macrolepidopterae) за България.

Отъ Ал. К. Дрѣновски.

Съ шесть фотографични снимки.

Уводъ и обща часть.

За да си помогна при по-пълното проучване пеперудната фауна на Витоша, съ което се бѣхъ заловилъ още прѣзъ 1900 г., започнахъ да събирамъ материяли и отъ близкитѣ ѝ планини въ ю.-зап. България, именно отъ зап. Стара-пл. и Рила. До колкото ми позволяваше врѣмето, само прѣзъ ваканционнитѣ два мѣсеци, това направихъ съ голѣмо усърдие, като за кѫсо врѣме сполучихъ да се снабдя съ такива цѣнни и многобройни материяли, повечето отъ които ми бѣха познати и отъ Витоша, щото за сега пълното имъ и обстойно обработване ми се явява невъзможно, по която причина намислихъ да оповѣстя само тия, които сѫ най-важни и нови за България видове, а сѫщо така и нѣкои извѣстни вече, но съ малко находища.

По-голѣмата часть отъ тѣхъ притежавамъ отъ Рила (по р. Бистрица къмъ в. Мусала и по р. Марица) и около Петроханъ (по в. Комъ и в. Тодорини кукли) и то само отъ планинската имъ и алпийска зона на височина надъ 1200 м. до 2900 м. Тѣ прѣдставляватъ главно елементи отъ сибирската (всичко 15 вида) и сѣв. алпийската (вс. 10 вида) фауни, а по-малко отъ тѣхъ принадлежатъ къмъ ориенталската (само 7 вида) и балканската (само 2 вида), най-важни отъ които сѫ слѣднитѣ 13 вида, вариетети и аберации, които до сега не сѫ били забѣлѣзани отъ никой другъ изслѣдователь, екскурзиралъ по сѫщитѣ тия мѣста.[1]) Erebia pronoë

[1]) По Рила и зап. Стара-пл. сѫ екскурзирали слѣднитѣ нѣколко ентомолози: Г-да V. Apfelbeck, H. Elwes, J. Frivaldsky, J. Haberhauer, Д. Йоакимовъ, M. Nicholl, † Хр. Пигулевъ, H. Rebel и Treitschke.

Esp и var. pitho Hb., Caradrina morpheus Hufn., Hypaena proboscidalis HS., Acidalia remutaria Hb. ab. exstirpata Fuchs, Anaitis lithoxylata Hb., Larentia variata Schiff. ab. stragulata Hb., Lar. didymata L., Lar. scripturata Hb., Numeria capreolaria F., Ellopia prosapiaria L. var. prasinaria Hb., Gnophos dilucidaria Hb., Gn. myrtillata Thubg. var. obfuscaria Hb., Scodiona conspersaria Schiff. var. caninculina Hb. Тѣхъ ще означа съ звѣздичка.

Обаче не по-малъкъ интересъ прѣдставляватъ и слѣднитѣ нѣколко български форми, като характерни елементи за високитѣ планински мѣста у насъ: Argynnis pales Schiff. var. balcanica Rbl., Erebia rhodopensis Nich., Er. tyndarus Esp. var. balcanica Rbl. и Coenonympha tiphon Rott. var. rhodopensis Elw. Тъй като диагнозитѣ имъ, дадени отъ г-да D-r H. Rebel, H. Elwes и г-жа M. d. B. Nicholl, ги намираме само въ трудоветѣ на тия автори, помѣстени въ малко разпространени списания, съ което сж недостжпни всѣкиму, намирамъ за неизлишно, па даже и съвсѣмъ намѣсто, да ги дамъ тукъ, като сжщеврѣменно се и опитамъ, основавайки се на многоброенъ материялъ (съ какъвто не сж разполагали спеменатитѣ автори), да ги допълня и съ това да направя по-лесно опрѣдѣлянето на споменатитѣ нѣколко интересни форми. Сжщо тъй не по-малко внимание заслужва и новооткритиятъ отъ менъ за цѣла Европа ориенталски видъ Anaitis columbata Metzn, който можахъ да констатирамъ по Рила и зап. Стара-пл. въ много и чисти екземпляри.

Г-нъ D-r H. Rebel, въ студията си върху пеперудитѣ на България, ето какво казва за послѣднята, като се основава на многобройнитѣ си материяли отъ южна България: „тя прѣдставлява единъ много интересенъ теренъ въ фаунистично отношение, като пеперудната ѝ фауна показва прѣимуществено ориентѫлски характеръ. При всичко че пеперудитѣ се цѣнятъ твърдѣ низко, изобщо като източници за познаването фаунистичнитѣ особности на една страна, и въ тѣхната хвъркателна способность съглеждатъ безграничното имъ разпространение, обаче твърдѣ често локалното разпространение на тия организми стои въ прѣма противоположность съ изказаното по-горѣ. Едни отъ организмитѣ, върху които най-добрѣ могатъ се отрази съпровождащитѣ всѣка страна физични явления, сж насѣкомитѣ, а отъ тѣхъ главно пеперудитѣ, по която причина на послѣднитѣ трѣба да се даде по-достойно за уважение мѣсто, каквото до сега не имъ се е давало. Пеперудитѣ притежаватъ най-голѣма реагируеща способность къмъ влиянието на температурата, която

ее лесно познава отъ измѣнението люспестата покривка върху крилѣтѣ имъ. Освѣнъ това, многобройниятъ материялъ, който се има на разположение почти отъ всѣки видъ пеперуда, какъвто не може да ее прѣдстави нито приблизително въ другитѣ организми, ни дава най-лесно и сигурно срѣдство за отгатване особеноститѣ на всѣка страна, сѫщо тъй както въ геологията чрѣзъ по-силното или по-слабо развитие на извѣстни вкаменелости, които служатъ за познаването старостьта на единъ хоризонтъ, се съди за продължителностьта или кратковрѣменностьта на извѣстни климатически особености. При оцѣняване фаунистичнитѣ отношения на една страна на високитѣ ѝ отдѣлни части се пада разна стойность, при което, рѣшаещо значение има географското положение на тази страна. И въ такава страна, каквато е България, съ положение приблизително, каквото е на срѣдна Италия (41°—44° с. ш.), върху високитѣ ѝ части, планини, които се издигатъ въ върхове и надъ 2500 м., още отъ началото се очаква откриването на тия форми, които биха могли да ни дадатъ най-добри свѣдения за фаунистичното ѝ минало.

Прѣдъ видъ всичко по-горѣ казано отъ най-добрия познавачъ на пеперудната фауна въ България, многоуважемиятъ доцентъ въ Виенския университетъ и управитель на придворния естественоисториченъ музей, г-нъ D-r H. Rebel, за да може съ врѣме да се установи характеристичностьта и мѣстото, което нашата пеперудна фауна заима въ реда на фаунитѣ отъ съсѣднитѣ ни страни, чувствува се нужда отъ по-обстойно и сравнително проучване на всички видове отъ разни части въ България, особно на тия отъ планинитѣ. Разбира се, това ще бѫде възможно само тогава, когато започнемъ да работимъ колкото е възможно съ много екземпляри отъ единъ и сѫщъ видъ и потърсимъ съ тѣхъ да установимъ при всѣки единъ случай най-често срѣщащата се, обикновената форма, по отношение голѣмината на крилѣтѣ и тѣхната боя, а сѫщо така и крайнитѣ форми, съ най-слабо и най-силно прѣдставени важнитѣ бѣлѣзи. Тогава отъ съпоставянето на така полученитѣ резултати помежду имъ, бихме могли съ голѣма сигурность да отгатнемъ особеноститѣ както въ физичнитѣ условия на всѣки кътъ въ страната ни, тъй и въ неговия животъ. Обаче не трѣба да се задоволяваме, както сме правили до сега, само като означаваме мѣстонахождението на всѣки видъ и врѣмето на хвърчането му въ една мѣстность, понеже съ подобенъ материялъ не можемъ си послужи за основното и всестранно проучване на толкова интересната ни пеперудна фауна. Послѣдниятъ, тъй да се каже суровъ

материялъ, би ни послужилъ само като указатель за разпространението и находището на тоя или оня видъ у насъ, безъ обаче съ това да ни даде поне нѣщо за особеноститѣ имъ въ сравнение съ сжщитѣ отъ нѣкоя друга страна.

Отбѣлѣзаният недостатъкъ се до нѣйдѣ оправдава отъ обстоятелството, че повечето отъ нашитѣ ентомолози, които работятъ върху тѣхъ, нѣматъ възможность, да се снабдятъ сами съ нуждитѣ имъ за сравнение материяли отъ разнитѣ кжтове на отечеството ни поради недостатъчность на срѣдства.

Изказаното по-горѣ отъ менъ мнѣние се опитахъ самъ да осжществя, като го приложихъ къмъ прѣдлагаемия тукъ материялъ главно върху българскитѣ форми, а сжщо тъй и върху нѣкои нови за послѣднята видове, както и къмъ ориенталския видъ Anaitis columbata Metzn.

За по-пълно означение находището на всѣки отъ по-долѣ изброенитѣ видове дадохъ и височинитѣ на мѣстата, въ които тѣ хвъркатъ, като указахъ даже, до колкото това можахъ да направя съ моята опитность, и между какви височини се движатъ, т. е. тѣхното вертикално разпространение по планинитѣ. Послѣднитѣ заимствувамъ отъ най-новата реамбулирана карта на картографичния институтъ отъ 1905 и 1906 г. съ мащабъ 1:40,000.

Относително разпространението на всѣки видъ ще спомена само странитѣ съсѣдни на България и ония на зап. и сѣв. Азия, като такива, съ пеперудната фауна на които нашата — има най-голѣмо сходство. Това съмъ заимствувалъ отъ слѣднитѣ ржководства и трудове:

1. D-r Arnold Spuler: „Die Schmetterlinge Europas". Dritte Auflage, 1906 J. Stuttgart.

2. D-r Otto Staudinger und D-r H. Rebel: „Catalog der Lepidopteren des Palaearctischen Faunengebietes". Dritte Auflage, 1901 J. Berlin.

3. D-r H. Rebel: „Studien über die Lepidopterentauna der Balkanländer". I T. Bulgarien und Ostrumelien, въ Annalen des k. k. naturhistorischen Hofmuseums, Bd. XVIII, Heft 2 u. 3, 1903, J., p. 123—347. Wien.

4. D-r H. Rebel: Stud ü. d. Lf. d. Bldr. II T. Bosnien und Herzegovina. Сжщо тамъ, Bd. XIX, H. 2 u. 3, 1904 J., p. 97—377. Wien.

5. M. De la B. Nicholl: „Bulgarian Butterflies", въ The Entomologist's Record and Journal of variation. Vol. XII., № 2 и 3, p. 29—34, 64—69. London, 1900.

6. Henry Johan Elwes: „On the Butterflies of Bulgaria", въ Transactions of the Entomological Society of London, p. 183—206, 1900.

7. Metzner in Frankfurt a/o.: „Bemerkung über Geom. Lapidisaria Freyer und Beschreibung 3 neuer europäischer Spanner". Въ Entomologische Zeitung. Herausgegeben von dem entomologischen Vereine zu Stettin. 1845 J., p. 188—189, № 4.

8. Caradja Aristides v.: 1) „Neuer Beitrag zur Lepidopterufauna Rumäniens", 2) „Ein Beitrag zur Lepidopterenfauna Rumäniens", въ Buletinul Sotietații de Scienţe din Bucaresci, 1903 и 1906.

Специална часть.

Nymphalidae.

Nymphalinae.

1. **Neptis lucilla F.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 144. — Nicholl, p. 68. — Elwes, p. 196. — Rbl., Stud. I, p. 164, № 27.

Този сибирски видъ биде за пръвъ пжть констатиранъ въ България отъ г-жа M. Nicholl и г-нъ H. Elwes около с. Костенецъ, прѣзъ м. юлия 1899 г.; по-послѣ отъ г-нъ H. Rebel по долината на р. Рилска, около манастира, прѣзъ сжщия мѣсецъ 1902 г., отъ дѣто той притежавалъ единъ голѣмъ ♂ екз., който по горнята страна на заднитѣ си крилѣималъ по-кжси и раздѣлени едно отъ друго бѣли пятна.

Сжщо такъвъ единъ голѣмъ екз., съ 28 м. м. дълги прѣдни крилѣ,[1]) притежавамъ и азъ отъ околностьта на Босиловградъ, който хванахъ прѣзъ юлия мѣсецъ 1903 г. По описанитѣ си бѣлѣзи тия два екз. се отчасти приближаватъ до var. ludmilla HS., но значителната имъ голѣмина ги веднага отличава отъ послѣдния и затова се считатъ като основна форма на вида.

Споредъ г-нъ Пигулевъ[2]) (†) този видъ хвърка и около гр. Котелъ, но г-нъ Rebel се съмнѣва за вѣрностьта на това находище на вида.[3])

---

[1]) За дължина на крилѣтѣ се взима разстоянието отъ корена имъ до най-отдалечения тѣхенъ край, но безъ рѣсничкитѣ по ржба на сжщитѣ.

[2]) *П. Бахметьевъ:* „Бабочки Болгаріи", въ Horae Societatis Entomologicae Rossicae. XXXV t., p. 50, 1902.

[3]) „*D-r H. Rbl.*: „Studien über die Lepidopterenfauna der Balkanländer". I T. Bulgarien und Ostrumelien. 1903. p. 164, № 27.

Разпространенъ е и въ Босна, Херцеговина, Ромъния и Мала-Азия.

2. **Melitaea cynthia Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 174. — Nicholl, p. 65, — Elwes, p. 196 № 62. — Rbl., Stud. I, p. 167, № 39.

Както и много други видове, нови за България, па даже и за науката, сж били открити за пръвъ пжть отъ г-нъ I. Haberhauer още прѣзъ 1873 г., тъй и този алпийски видъ е билъ открить отъ него на Рила още тогава. Слѣдъ тази година сж го ловили пакъ тамъ по стръмнитѣ склонове на височинитѣ между гр. Самоковъ и Рилския манастиръ (навѣрно по в. Попова шапка) г-жа M. Nicholl и г-нъ H. Elwes още прѣзъ 1899 г., а въ края на юлия 1902 г. и г-нъ H. Redel го е ловилъ въ много екземпляри подъ Елени връхъ изъ ливадитѣ и хвойновитѣ храсталаци, на една височина отъ 2300 м

Миналата година и менъ се удаде случая, да се снабдя съ нѣколко ♀ екз. отъ този видъ сжщо на Рила, само по на изтокъ, по долината на р. Бистрица къмъ в. Мусала на една височина отъ 2000—2500 м., прѣзъ мѣсецитѣ юлия и августа. Прѣднитѣ имъ крилѣ сж 24 мм. дълги и се отличаватъ отъ ♂ екз. по свѣтло-ръждивочервенитѣ си крилѣ и по липсата по послѣднитѣ на бѣлитѣ напрѣчни връзки на ♂. Освѣнъ това тѣ се отличаватъ и отъ рисунката на Spuler-a табл. 6, фиг. 6 в. ♀ по дължината на прѣднитѣ си крилѣ и по тѣхната боя, която въ послѣднята е тъмно-ръждива до кафява. Г-нъ H. Rebel, основавайки се на събранитѣ си по Рила материяли, казва за този видъ, че варира както и по Алпитѣ, понеже притежава и такива ♀, които по горнята страна на крилѣтѣ си иматъ слабо изразени бѣлитѣ връзки на ♂.

Споредъ сжщия авторъ, този видъ принадлежи къмъ най-интереснитѣ фаунистични явления на България. На Рила той достига южната граница на своето разпространение. Извънъ Алпитѣ до сега е познатъ и отъ Седмиградско (Унгария).

3. **Melitaea dictynna Esp.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 195.— Nich., p. 69. — Elw., p. 197, № 68. — Rbl., Stud. I., p. 169, № 47.

До сега е билъ познатъ само отъ Рила, дѣто на една височина отъ около 1600 м. е билъ констатиранъ отъ г-нъ Elwes прѣзъ 1899 г., и отъ околностьта на гр. Сливенъ — отъ г-жа M. Nicholl сжщата година. Но послѣдното находище се вижда на г-нъ Rebel като да е невѣрно.

Сѫщия този сибирски видъ можахъ да открия чрѣзъ единъ ♂ екз. въ околностьта на Босиловградъ прѣзъ юлия мѣсецъ 1903 год.

Прѣднитѣ му крилѣ сѫ 21 мм. дълги и по това се схождa съ рисунката въ атласа на Spuler-a, табл. 7, фиг. 10 ♂, само че е по-тъменъ и може да се познае по слѣднитѣ си бѣлѣзи: заднитѣ крилѣ отъ горната страна сѫ навсѣкждѣ черно-кафяви и отъ напрѣчната имъ желто-червена връзка, близу до самия имъ външенъ ржбъ сѫ се запазили само 4 съвършено дребни и мжчно забѣлѣжими червено-кафяви точици; върху долнята страна на сѫщитѣ кр., въ желто-кафявата напрѣчна срѣдня връзка се забѣлѣзватъ черни и дребни точки, по-навжтрѣ до които има по едно свѣтло-жълто по-голѣмо, неясно ограничено пятно. Отъ външнитѣ два реда желто-червени пятна по горнята стр. на пр. кр. тукъ сѫ останали съвсѣмъ малки, едно отъ друго ясно отдѣлени жълти пятна; сѫщо тъй и другитѣ пятна по коренното поле на сѫщитѣ кр. сѫ пакъ по-дребни и не остро ограничени, каквото сѫ сѫщитѣ на рисунката.

Разпространенъ твърдѣ локално по планинитѣ на Босна и Херцеговина, Черна-гора, Сърбия, Ромъния, Уралъ и Армения.

4. **Argynnis pales Schiff. var. balcanica Rbl.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 210 f. — Nich., p. 33, 64. 65, 67. — Elw., p. 198, № 73. — Rbl., Stud, I, p. 169, № 50. — Таблица I.

Споредъ г-нъ Rebel се срѣща често по Рила въ алпийската ѝ зона на височина надъ 2000 м.

Но г-нъ Elwes намира, че тукашнитѣ екз., съ каквито той самъ се е снабдилъ прѣзъ 1899 г., сѫ напълно аналогични съ сѫщитѣ отъ високитѣ планини на Босна и Херцеговина и се отличаватъ отъ типичнитѣ алпийски екз. на сѫщия видъ по яснитѣ черни знакове по прѣднитѣ кр. и по ясната си очна връзка по долнята страна на зад. кр. По тѣзи си бѣлѣзи тази форма се приближавала, казва той, до по-голѣмата и по-блѣда форма graeca Stgr., и г-нъ Rebel я приема за новъ var. balcanica.

Този var. г-нъ D-r O. Staudinger го смѣта като идентиченъ съ var. caucasica Stgr. и като такъвъ го е вмѣстилъ въ новия си каталогъ отъ 1901 г., стр. 35 № 210 f. Обаче послѣдниятъ е по-едъръ, и черитѣ знаци по кр. му, а сѫщо и очната връзка по долнята стр. на зад. кр. сѫ по-слабо развити.

Сѫщо тъй и азъ можахъ още прѣзъ юлия 1902 г. да открия този сѣв.-алпийски var. по платото на Витоша надъ 1900 м.,

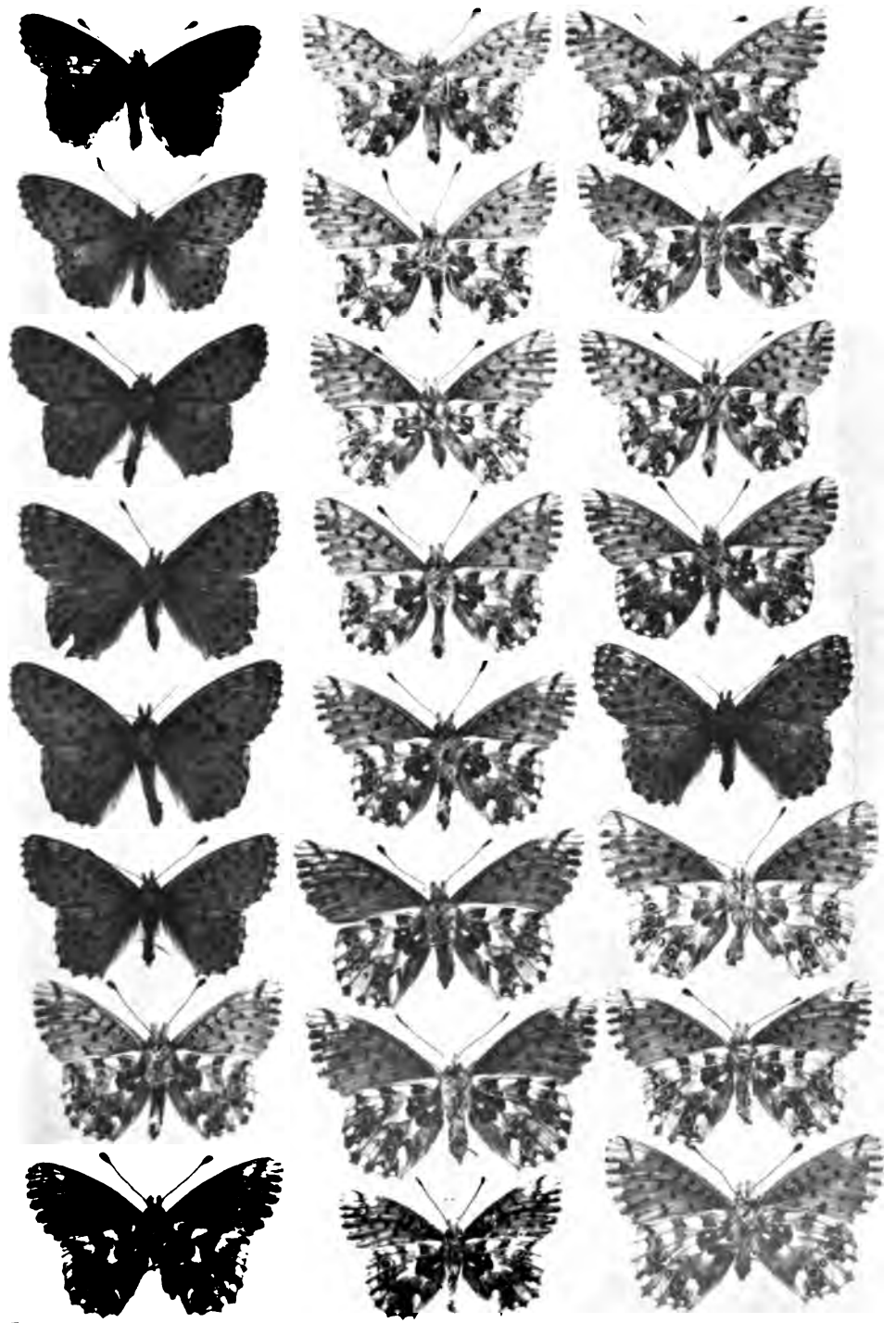

Argynnis pales Schiff. var. balcanica Rbl., ♂ u ♀.

а прѣзъ юлия и августа 1903 и 1905 г. г. и на Рила. Въ послѣдното находище той хвърка по голитѣ мѣста, по обраслитѣ съ буйна трѣва ливади, най-често съ Erebia tyndarus Esp. var. balcanica Rbl. и Coenonympha tiphon Rott. var. rhodopensis Elw. изъ долината на р. Бистрица и р. Марица на една височина отъ 1800—2500 метра.

Срѣща се твърдѣ често и се лесно разпознава още при хвъркането си по ръждиво-червенитѣ крилѣ и тѣхния малъкъ размѣръ въ сравнение съ срѣщащитѣ се тукъ други видове отъ сжщия родъ. Дължината на прѣднитѣ му крилѣ се движи между 17 и 20 мм., а най-често се срѣщатъ екз. съ 18·5 мм. дълги прѣдни крилѣ. Най-малкитѣ сж ♁ екз., а най-голѣмитѣ — ♀. Освѣнъ това, тѣ се отличаватъ помежду си още и по това, че долнята страна по задн. кр. при ♀ е блѣда, а при ♂ тъмна. При първитѣ сж по-добрѣ развити желто-зеленитѣ мѣста, а ръждиво-кафявитѣ пятна и сѣнка около очичкитѣ на сжщата стр. по зад. кр. сж по-свѣтли и по-слабо развити отъ тия при ♂; въ послѣднитѣ обаче очнитѣ пятна, които сж много ясно прѣдставени, сж заобиколени съ потъмно ръждиво-кафяви, па даже и въ нѣкои съ черно-кафави и по-силно развити пятна. Очнитѣ пятна въ ♁ и ♀ екз., които сж въ единъ редъ и винаги 5, сж почти еднакво ясно и силно развити и сж разположени между жилкитѣ II, III_1, III_2, III_3, IV_1, IV_2, като по-често между жилкитѣ IV_2 и α се забѣлѣзва една кафява малка точка, която само въ единъ тъменъ ♂ екз. е много ясно заобиколена съ единъ сиво-зеленъ вѣнецъ. Коренното поле на сжщитѣ зад. кр. отъ долн. стр., което е на гжсто покрито съ желти космици, въ нѣкои ♂ екз. е чисто кафяво, както и вжтрѣшнийтъ край на пълната очна връзка.

Клѣтката между жилкитѣ III_3 и IV_1 е най-свѣтла отъ всички други, върху долн. стр. на зад. крилѣ е чисто жълта, а надъ и подъ нейното малко очно пятно кафявитѣ полумѣсеци сж твърдѣ слабо развити въ сравнение съ сжщитѣ въ съсѣднитѣ ѝ клѣтки. Обаче по-навънъ стоещата отъ нея клѣтка е най-тъмна поради силното развитие на очното си пятно и на полумѣсецитѣ надъ и подъ него.

Освѣнъ по зад. кр. такова едно като спомената очни пятна (което е най-често слабо отворено отъ къмъ страната на върха на крилото) намираме винаги и по апикалния край отъ долн. стр. на прѣд. кр. и то между жилкитѣ II_3 и III_1, на което отъ горнята стр. по сжщ. кр. отговаря едно черно, силно развито пятно.

Отъ него нагорѣ потегля една ръждива, по-често широка линия и се завърша до самия прѣденъ външенъ ржбъ на сжщ. кр. Подъ споменатото апикално очно пятно въ съсѣдната клѣтка се намира винаги едно сиво пятно, на което сжщо така отговаря отъ гор. стр. на кр. едно добрѣ развито черно пятно, а само въ единъ тъменъ ♂ екз., слѣдващето по-надолѣ черно пятно е покрито на половина съ сиви люспи. Второто сиво пятно понѣкога има въ срѣдата си по една тъмна точка и съ това заприличва на второ очно пятно по долн. стр. на пр. крилѣ.

Всички жилки по крилѣтѣ сж съвършено черни и много рѣзко изпжкватъ надъ основната имъ боя, а освѣнъ това и чернитѣ точки и пятна по горнята страна на сжщитѣ сж съвършено черни и много ясно личатъ.

Този var. е открить и въ Босна, Херцеговина, Черна-гора и Ромъния.

Satyrinae.

5. **Erebia oeme Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 278. — Nich., p. 34, 65, 67. — Elw., p. 200, № 88. — Rbl., Stud. I, p. 173, № 65.

Познатъ за сега у насъ само отъ Рила, дѣто е билъ доказанъ още прѣзъ 1873 г. отъ стария пеперударь въ България, г-нъ J. Haberhauer. По-късно въ 1899 г. по долината на р. Рилска и надъ гр. Самоковъ по височинитѣ сж го открили г-жа M. Nicholl и г-нъ H. Elwes, а прѣзъ 1902 г. г-нъ Rebel го е забѣлѣзалъ подъ Елени-връхъ.

По на истокъ отъ тия находища, по р. Бистрица подъ в. Маркуджикъ около пжтя за в. Мусала и по р. Марица около войнишкия постъ, на една височина отъ 1900—2000 м., открихъ този рѣдъкъ сѣвероалпийски видъ чрѣзъ 2 малки ♀ екз. Тукъ той хвърка по обрасналитѣ съ буйна трѣва ливади заедно съ Erebia tyndarus Esp. var. balcanica Rbl. и Coenonympha tiphon Rott. v. rhodopensis Elw. Има 19·5 мм. дълги прѣдни крилѣ и показва слѣдното различие отъ рисунката на Spuler-a, табл. 9, фиг. 14 a ♂: двѣтѣ апикални очни пятна на пр. кр. сж по-ясно очъртани и червено-кафявата връзка, която ги заобикаля, не е толкова редуцирана само около пятната, а се продължава по-надолѣ до жилката IV_2, подъ която има още едно по-малко очно пятно; петьтѣхъ едри, колкото апикалнитѣ, очни пятна покрай външния ржбъ по горнята стр. на задн. кр. сж по-нашироко заобиколени отъ напрѣчната червено-

кафява връзка, въ която се тѣ намиратъ; долн. стр. на пр. и зад. кр. е по-свѣтло-кафява.

Екземпляритѣ, които е събиралъ г-нъ Rebel, прѣдставляватъ споредъ него, едрия var. spodia Stgr., като притежаватъ по-ясни и широки червени връзки по кр. и по-богато, силно развитие на очнитѣ пятна, именно въ ♀ родъ. Освѣнъ това, тази форма, която се е често срѣщала съ вида E. medusa F. и понѣкога се е смисала съ нейния var. psodia Hb., се познава и по чернитѣ си махалца въ края на пипалата (сѫщитѣ при psodia Hb. сѫ жълто-кафяви), както и по червената си връзка върху долнята стр. на пр. кр., понеже е неясно ограничена, като на вѫтрѣ къмъ корена на кр. се постепено изгубва въ основната му кафява боя. (Послѣднята при var. psodia Hb. е съвсѣмъ остро ограничена отъ околната кафява боя на крилото).

Видътъ и var. сѫ познати и отъ Босна, Херцеговина, Черна-гора и Ромъния.

6. **Erebia melas** Hbst. — Stgr. u. Rbl., Kat. № 282. — Elw., p. 201, № 89. —

Единъ отъ най-характернитѣ и интересни видове на рода Erebia за високитѣ части на Рила е този балкански видъ, който-биде тукъ за пръвъ пѫть откритъ отъ покойния Хр. Пигулевъ[1]), само че той не еималъ възможность, да го оповѣсти. Понеже по-послѣ г-нъ Rebel не е могълъ да провѣри това находище, затова се съмнѣва въ вѣрностьта му.

Но този видъ и азъ можахъ да го срѣщна на често по горното течение на р. Бистрица около езерата и по-нагорѣ подъ в. Мусала, а сѫщо тъй и по р. Марица подъ езерата, около в. Саржгьолъ и в. Чадъръ-тепе на една височина отъ около 1600—2600 м.

Въ тия мѣста той хвърка заедно съ Erebia pronoë Esp., E. tyndarus Esp. var. balcanica Rbl и Coenonympha tiphon Rott. var. rhodopensis Elw. изъ ливадитѣ и лесно се разпознава отъ тия видове по чернитѣ си крилѣ. Върху послѣднитѣ личатъ най-ясно, апикалното едро двойно око и освѣнъ него едно по-малко подъ това, между жилкитѣ IV_1 и IV_2; измежду десетьтѣхъ ми екз. само въ единъ личи и друго помежду споменатитѣ, но то е съвсѣмъ дребно. По заднитѣ кр. има само 3 такива пятна, разположени между жилкитѣ III_2, III_3, IV_1 и IV_2. Отъ долнята стр. на кр. проглеждатъ доста ясно апикалното двойно око, по-рѣдко и второто подъ

[1]) П. Бахметьевъ: „Бабочки Болгаріи". 1902, стр. 55, № 168.

него, а по задн. кр. и тритѣ споменати. При нѣкои екз. отъ послѣднитѣ проглеждатъ само страничнитѣ двѣ, а при единъ ♁ тъменъ екз. ни едно.

Напрѣчната срѣдня широка, свѣтло-кафяво-червена връзка по долн. стр. въ пр. кр. само при единъ ♀ екз. личи слабо, при който тъй сѫщо слабо личи и връзката по задн. кр., а при много други ♂ отъ споменатитѣ находища кр. сѫ навсѣкѫдѣ еднакво черни, и никакви срѣдни връзки по тѣхъ се не забѣлѣзватъ. Дължината на пр. кр. е 19·2 мм. (въ най-малката ♂ форма) — 21·5 мм. (въ най-голѣмата ♀ форма), а по-често 19·5 мм.

Най-често срѣщанитѣ ♂ екз. по Рила се отличаватъ отъ рисунката на Spuler-а, табл. 10, фиг. 3, по липсата на напрѣчната свѣтло-кафяво-черна връзка по долн. стр. на пр. кр.; нашитѣ екз. освѣнъ това сѫ по-тъмни, дори черни. По сѫщитѣ бѣлѣзи послѣднитѣ се отличаватъ и отъ босна-херцеговинскитѣ, които г-нъ Rebel доста подробно описва въ втората си студия по пеперудитѣ на балканскитѣ земи[1]). Въ тѣхъ по крилѣгѣ личатъ остаткитѣ отъ напрѣчнитѣ срѣдни, кафяво-червени връзки като вѣнецъ около апикалното двойно око; освѣнъ това, дълж. на пр. имъ кр. достига до 24 мм. въ ♂, 25 мм. въ ♀.

Разпространенъ е и въ Босна, Херцеговина, Сърбия и Черна-гора.

*7. **Erebia pronoë Esp.** и **var. pitho Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 288 a).

Твърдѣ рѣдъкъ сѣвероалпийски, високо-планински видъ, който открихъ миналата година на Рила за пръвъ пѫть въ България. Извѣстенъ ми е само отъ двѣ находища, по р. Бистрица около езерата подъ в. Мусала, на една височина отъ 1800—2300 м, и по долината на р. Марица надъ войнишкия постъ къмъ езерата, на една височина отъ 1900—2200 м. Хвърка изъ ливадитѣ заедно съ Erebia melas Hrbst., E. rhodopensis Elw. и Coenonympha tiphon Rott. var. rhodopensis Elw., отъ който ловихъ чисти екз. прѣзъ врѣмето отъ 29 юлия до 10 августа. Тѣ показватъ слѣдното различие отъ рисунката на Spuler-а, табл. 10, фиг. 13: ♂ екз. сѫ съ по-тъмно-кафяви крилѣ, по горнята стр. слабо личи червено-кафявата връзка, която въ по-вечето екз. се е запазила като поясче около двойното апикално око; при нѣколко екз. тя едва личи като червено-кафява сѣнка, безъ обаче съ това да ни напомня за сѫществуването тамъ на нѣкаква си

[1]) D-r H. Rbl.: „Studien über die Lepidopterenfauna des Balcanländer“ II T. Bosnien und Herzegowina. 1904., p. 165 № 68.

червено-каф. връзка. ♀ пъкъ екземпляри сж нормално боядисани, по-свѣтли отъ мжжкитѣ и върху кр. имъ ясно личатъ черв.-каф. напрѣчни връзки, но само въ една ♀ отъ долината на р. Бистрица, сж послѣднитѣ съвсѣмъ редуцирани, а именно въ пр. кр. въ едни полѣчета около апикалнитѣ очички, а въ задн. — въ една кафява точица между жилкитѣ III_1 и III_2. Женскитѣ се лесно разпознаватъ отъ ♂, понеже тѣ иматъ по долн. стр. на задн. си кр., близу до външния ржбъ, една широка бѣлѣзникава сиво-жълта връзка, вмѣсто сиворъждиво-кафявата на ♂ която, както и въ ♂, не притежава даже и слѣда отъ очни пятна. Послѣднята обаче при нѣкои ♂ е до толкова тъмна, че едвамъ личи като такава. Дължината на прѣднитѣ кр. въ ♂ и ♀ се движи между 19·5 мм. и 24 мм., като се срѣщатъ най-често екз. съ 22·5 мм. дълги пр. крилѣ.

Измежду многото ♀ екз. можахъ да открия и такава една форма съ 21 мм. дълги пр. кр., която притежава слѣднитѣ особности: кр. отъ горѣ и отъ долѣ сж изобщо по-свѣтли, отъ напрѣчнитѣ ръждиво-червени връзки по горн. стр. на пр. кр. сж останали само такива части отъ горния й край, колкото биха заели лицевацитѣ тукъ апикални очички при основната ♀ ф., т. е. само разстоянието между жилкитѣ II_3 и III_3, и то като едно закржглено жълто-червено пятно, въ и подъ което нѣма никакво очно пятно; по гор. стр. на зад. кр. отъ сжщата връзка сж останали само едвамъ забѣлѣжими кафяви пятна на мѣстото на очичкитѣ при вида; срѣднитѣ напрѣчни, жълто-червени връзки по долн. стр. на прѣд. кр. иматъ на мѣстото на очнитѣ апикални пятна само 2 съвсѣмъ дребни бѣли точици, а въ сиво-жълтата срѣдня връзка по долн. стр. на зад. кр., която е по-тѣсна и по-ясно ограничена отъ сжщата при вида, сжщо тъй липсва всѣкаква слѣда отъ точки.

Тази особена, рѣдка, съвсѣмъ безъ очни пятна и по-дребна ♀ форма напълно отговаря на var. pitho Hb. отъ Алпитѣ.

Споредъ г-нъ Rebel, сжщи като описанитѣ по-горѣ ♂ екз. отъ Рила се срѣщатъ и по планинитѣ на Босна и Херцеговина на височина отъ 1635 м. — 2107 м., измежду които той е можалъ да открие сжщо тъй и дребната безъ очни петна форма pitho Hb.

Като алпийски видъ биде доказанъ извънъ алпийскитѣ страни още и по Апенинитѣ и Карпатитѣ.

8. **Erebia rhodopensis Nich.** — Ent. Rec., XII, p. 67. — Elw., p. 202. — Rbl., Stud. I, p. 174, № 67. — Таблица II.

Споредъ г-нъ Rebel, този новъ за науката видъ прѣдставлява едно интересно алпийско откритие у насъ и е билъ извѣстенъ още въ 1873 г., а прѣди три години се оповѣсти като такъвъ.

До сега сж го събирали извѣстниятъ старъ пеперударь въ България (Сливенъ) г-нъ J. Haberhauer, г-жа M. Nicholl, г. H. Elwes, г-нъ d-r H. Rebel и азъ, и отъ събранитѣ материяли се добрѣ потвърждава самостоятелностьта на този видъ.

За пръвъ пжть се е опиталъ да го диагнозира г-нъ d-r O. Staudinger, но понеже не еималъ възможностьта, да го проучи основно (защото вѣроятно не е разполагалъ съ достатъчно материялъ), той го е причислилъ като var. къмъ вида gorge, за какъвто го намираме въ каталога му.[1]) Сжщо тъй и d-r Arnold Spuler, като копира тая диагноза отъ каталога, поставя този видъ въ текста на опрѣдѣлителя си, стр. 38, № 23, пакъ като var. на вида gorge. и съ маловажнитѣ бѣлѣзи, които дава, не може да се опрѣдѣли този добрѣ установенъ видъ.

Г-жа M. Nicholl, като го открива около хвойновитѣ храсталаци и мучурищата въ най-високитѣ части по долината на р. Марица (1800 м. и повече?), а сжщо и въ Айранъ-дере надъ с. Костенецъ, прѣзъ юлия 1899 г., смѣтала съ това, че е имала единъ новъ видъ, но го е приела само за една локална форма на E. gorgone B. (сжщо тъй го е приелъ и г-нъ Elwes), понеже гениталнитѣ му органи, изслѣдвани отъ d-r Staudinger и Edwards, напълно отговаряли, на тия въ gorgone B. Успѣла да събере отъ нѣго само 6 ♂ екз. а никакъвъ ♀ екз., тя се е лишила отъ нѣкои важни бѣлѣзи, присжщи на rhodopensis Nich. Като неговъ отличителенъ бѣлѣгъ тя поставя лѣнивото му хвъркане и че никога, като gorgone B., не хвърчалъ надъ скалиститѣ мѣста.

Обаче г-нъ Rebel по-инъкъ схваща, какво мѣсто трѣба да заеме този новъ видъ, като казва, че близостьта на половитѣ органи не изключва едно видово различие по между имъ, като форми далечъ една отъ друга, по мѣсто. Този видъ се отличава отъ gorgone B. тъй значително, че никаква малка прилика между нѣкои бѣлѣзи не може да попрѣчи за признаването неговата самостоятелность.

Въ това отношение послѣдниятъ авторъ има по-голѣмо право, защото обръща внимание и на други важни и постоянни бѣлѣзи,

[1]) D-r O. Stgr. и D-r H. Rbl.; Catalog der Lepidopteren des Palaearktischen Faunengebietes. St. 47, № 292 d, 1901 J.

като приема, че rhodopensis Nich. се отличава отъ gorgone B. съществено по слѣднитѣ бѣлѣзи: чрѣзъ по-тѣснитѣ си и по-разперени крилѣ; чрѣзъ рѣзко ограничената си свѣтла връзка (ивица) покрай външния по-тѣсенъ ржбъ по долн. стр. на пр. кр. при ♂; чрѣзъ липсата въ същото мѣсто по кр. на ♀ на желтеникавата пъстрота по по-тѣсното ржбно поле, каквато се срѣща винаги при gorgone B. ♀; съ рѣзко ограничената тъмна връзка по долн. стр. на задн. кр. въ двата пола, която при gorgone B. се постепенно губи къмъ корена (основата) на крилото, и че тукъ ребърцата (изпжкналитѣ жилки покрити съ люспички) сж желтеникаво-свѣтли и кафявото тъмно основно поле не е напрашено съ желтеникави люспички. Палпитѣ (челюстнитѣ крачка) и чисто бѣлитѣ отъ долѣ пипала при двата вида не прѣдставлявать никакво различие.

Съ това, казва г-нъ Rebel, gorgone B. само отъ далечъ е сродна съ rhodopensis Nich.; освѣнъ това, послѣднята се веднага отдѣля отъ първата, като се взремъ въ апикалнитѣ очички на пр. кр., които сж по-близко до прѣдния ржбъ, отъ колкото въ gorgone B.

Г-нъ Rebel намира сжщо тъй само ♂ и то 4 екз. на 25 юлия 1902 г. изъ трѣвиститѣ стръмнини подъ Елени връхъ на височина 1800—2000 м. Въ края на труда си той дава двѣ рисунки на ♂ и ♀ rhodopensis Nich., нарисувани споредъ екземпляритѣ на г-нъ J. Haberhauer, подарени отъ послѣдния на придворния музей въ Виена.

На 5 августъ 1905 г., когато за втори пжть екскурзирахъ по Рила, успѣхъ да се снабдя съ 3 ♁ и 1 ♀ екз. отъ този доста рѣдъкъ български видъ.

По горното течение на р. Бистрица близу до в. Мусала по трѣвиститѣ мучурливи полянки подъ първото езеро хвъркатъ въ голѣмо изобилие видоветѣ E. pronoë Esp., E. melas Hrbst. и Coenonympha tiphon Rott. var. rhodopensis Elw. на една височина отъ 2200—2400 м. Като се снабдихъ съ нѣколко десетки отъ изброенитѣ рѣдки планински видове, азъ забѣлѣзахъ въ събирания си материялъ, за мое голѣмо учудване, и три екз. отъ търсения отъ менъ по Рила новъ видъ E. rhodopensis Nich., който много лесно разпознахъ отъ споменатитѣ 2 други вида отъ сжщия родъ по малкия размѣръ на кр. му, по-ясно ограниченитѣ и тѣсни напрѣчни ръждиво-кафяви връзки по долн. стр. на зад. кр. при ♂ и по-ясно ограничената желто-червена напр. връзка по долн. стр. на пр. кр. въ двата пола. Това ми скжпо откритие ме принуди да се взирамъ занапрѣдъ повече, и прѣзъ врѣме на екскурзията си по

р. Марица на 10 августъ с. г. успѣхъ да хвана сжщо тамъ, около изворитѣ, по трѣвиститѣ мочурища на вис. 2300 м., дѣто и M. Nicholl го е открила, единъ ♂ екз., който имаше дължина на пр. си кр. 17 мм. Отъ тия четири екз. само ♀ е по-едъръ отъ рисунката на г-на Rebel-a (съ 17 мм. ♀), а всички се отличаватъ малко по нѣкои бѣлѣзи отъ тази рисунка. Въ ♁ екз. напр. основната боя по гор. стр. на кр., особено въ прѣснитѣ екз., е кафяво-черна, а не сиво-кафяво-черна, както въ рисунката, обаче сжщата въ ♀ е сполучливо прѣдставена и ръждиво-червенитѣ напрѣчни връзки по кр. отъ гор. стр. сж сжщо тъй рѣзко ограничени и отдѣлени отъ основната боя на кр.; напрѣчната свѣтла връзка покрай външния ржбъ по долн. стр. на задн. кр. при ♀ може да бжде и по цѣлата си дължина еднакво широка, както това е въ моя ♀ екз., а не само (както е тя прѣдставена на рисунката), по срѣдата сравнително много по-широка, отъ колкото въ крайщата.

Съ тѣзи си критични бѣлѣжки, смѣя отчасти да допълня диагнозата на въпросния видъ, дадена отъ г-на d-r H. Rebel-a.

9. **Erebia tyndarus Esp. и var. balcanica Rbl.** — Stgr. u. Rbl., Kat., № 320 — Rbl., Stud. I, p. 176, № 72. — Nich., p. 65, 66. — Elw., p. 202, № 91. — Таблица III.

Въ България познатъ още прѣзъ 1873 г. чрѣзъ г-нъ Haberhauer, а кжсно слѣдъ това едвамъ въ 1899 г. сжщо по Рила го откриватъ г-жа M. Nicholl и г-нъ H. Elwes върху височинитѣ надъ гр. Самоковъ. Г-нъ V. Apfelbeck го е срѣщалъ на Демиръ-капия, а г-нъ Rebel е хваналъ само единъ ♂ екз. отъ var. подъ Елени връхъ прѣзъ 1896 г.

Този сбирски видъ и var. хвъркатъ по високитѣ части на Рила и зап. Стара-пл., дѣто по р. Бистрица къмъ в. Мусала по горното течение на р. Марица надъ войнишкия постъ къмъ езерата и по ю.-и. склонове на в. малъкъ и голѣмъ Комъ (2000 м.), можахъ да го открия прѣзъ юлия и августа на 1902 год. и 1905 год. Въ тия мѣста той дружи съ видоветѣ Coenonympha tiphon Rott. var. rhodopensis Elw. и Erbia euryale Esp. и се срѣща по голитѣ трѣвисти мѣста на една височина отъ 1800—2200 м.

Измежду многото екз., които притежавамъ отъ тия находища, имамъ само единъ дребенъ ♀ екз. съ 18 мм. дълги прѣдни кр. отъ Рила, който по послѣдния си бѣлѣгъ и бѣлѣзникавата си долня стр. на зад. кр., въ която не се забѣлѣзватъ никакви очни пятна,

Erebia tyndarus Rott. var. balcanica Rbl., ♂ u ♀.

отговаря на основната типична форма tyndarus Esp. Обаче всички други екз., които се срѣщатъ по-често, сж по-едри и по бѣлѣзитѣ си сж доста близки до var. ottomana HS., като се тъй силно отличаватъ отъ типичната алпийска tyndarus Esp., споредъ г-нъ Rebel, щото послѣдниятъ още прѣзъ 1898 г. ги е взималъ за нова форма, която нарекълъ var. balcanica Rbl.[1])

Споредъ него, var. balcanica Rbl. прѣдставлява единъ интересенъ свързващъ членъ между типичната алпийска tyndarus Esp. и застжпения въ Гърция var ottomana HS. Екземпляритѣ отъ този новъ var. стоятъ сжщо и по голѣмина между споменатитѣ 2 форми, и разстоянията между крайнитѣ точки на разперенитѣ имъ прѣдни крилѣ се отнасятъ помежду си както 31 мм. (tynd.): 35 мм. (balc.): 40 (ott.).

Въ по-закржгления форма на крилѣтѣ въ разположението на пятната и въ повече еднобойната червено-кафява дол. стр. на задн. кр., казва г-нъ Rebel, var. balcanica Rbl. се силно приближава до var. ottomana HS., като при това се силно отклонява отъ алпийската форма. Независимо отъ голѣмината на кр. нѣкои ♂ balcanica Rbl. се отличаватъ отъ алпийската tyndarus само чрѣзъ една малко по-силна кафява пъстрота въ срѣднята връзка по долн. стр. на зад. крилѣ.

Основавайки се на саморжчно събранитѣ си материяли отъ този var., смѣя да дамъ слѣднитѣ допълнителни свѣдения къмъ споменатата по-горѣ диагноза на г-на d-r H. Rebel-a, за по-лесното и сигурно разпознаване на този новъ и интересенъ var.

Мжжкитѣ и женскитѣ форми се еднакво често срѣщатъ и могатъ да се разпознаятъ едни отъ други по слѣднитѣ си бѣлѣзи: ♂ изглеждатъ всѣкога по-кжси, по-широки, а ♀ по-дълги, по-тѣсни; защото пр. кр. въ първитѣ сж 18—20·5 мм. дълги, по-често 19 мм., ♀ пъкъ — отъ 19—21·5, по-често 20·5 мм. (екз. отъ в. Комъ сж съ по-кжситѣ размѣри на крилѣтѣ). Пр. кр. при ♂ сж по-често 13 мм. широки при дължина 19 мм., а при ♀ — 12·5 мм. при дълж. на сжщитѣ 20·5 мм. Боята на люспитѣ по горн. стр. на кр., която дава слабъ синьо-зеленъ блѣсъкъ, при ♂ е по-тъмно-кафява отъ тая при ♀, а отдолѣ по пр. кр. въ ♂ е червено-кафява, при ♀ всѣкога желто-черв.-кафява. Долнята стр. на зад. кр. въ двата пола дава още единъ много-важенъ отличителенъ бѣлѣгъ

[1]) D-r H. Rbl.: "Stud. u. d. L. f. d. B.". B. u. O, I T. p. 176, № 72.
„ „ „ : „ „ „ „ „ „ „ B. u. H, II T. p. 168, № 75.

между ♂ и ♀. На пръвъ погледъ, безъ да се взираме добрѣ, послѣднята при ♂ е синкава, а при ♀ желтеникава, обаче ако се вгледаме добрѣ ще забѣлѣжимъ, че напрѣчната имъ широка връзка при ♂ (която въ нѣкои прѣсни, чисти и по-тъмни екз. е остро ограничена) е сиво-синя, отъ нея навжтрѣ къмъ корена на кр. е кафява и на гжсто покрита съ сиво-синкави космици. Тѣсната ивица навънъ отъ напрѣчната връзка, до самия ржбъ на задн. кр. е съ боята на коренното имъ поле. При ♀ пъкъ екз. напрѣчната широка връзка сжщо по долн. стр. на зад. кр. е бѣлѣзникаво-сиво-жълта, а коренното поле и тѣсната ивица до самия външенъ ржбъ сж сиво-желто-кафяви.

Въ нѣкои ♂ екз. долн. стр. на задн. крилѣ е сиво-синкаво-кафява, върху която личатъ тукъ-тамъ остатки само отъ вжтрѣшнитѣ граници на напрѣчната широка връзка, а при ♀ — е сжщо еднобойна свѣтло-сиво-жълта, върху която сжщо тъй личатъ едвамъ забѣлѣжими остатки отъ напрѣчната връзка.

Моитѣ екз. отъ този var. се отличаватъ отъ рисунката на Spuler-a, табл. 10 фиг. 10 ♂ tyndarus Esp. по слѣднитѣ нѣколко бѣлѣга: върху напрѣчната широка връзка по долн. стр. на задн. кр. има по-често 3—4 черни пятна съ по едно съвсѣмъ малко бѣло зрънце въ срѣдата имъ, двѣтѣ отъ които между жилкитѣ III_3 IV_1 и IV_2 се винаги запазватъ поне като съвсѣмъ дребни черни точици. Сжщото се забѣлѣзва и при ♀ екз., само че освѣнъ това, при една форма има и тази особеность, че по връзката не може да се забѣлѣжи нито слѣда отъ чернитѣ точици. Само тази послѣднята, която изглежда да е една крайна форма на var. balcanica Rbl., се малко приближава до ♁-та tyndarus Esp. въ атласа на Spuler-a, но по-тъмното ѝ коренно поле на сжщитѣ кр. и размѣритѣ на пр. ѝ кр. я веднага отличаватъ отъ типичната форма на вида. Споредъ описанието на босна-херцеговинскитѣ екз. отъ сжщия var. на г-на Rebel а излиза, че нашитѣ сж съ по-свѣтло боядисани долни страни въ задн. кр. и сж по-едри отъ първитѣ. За разстояние между прѣднитѣ имъ разперени крилѣ дава 35 мм. срѣдно, което при нашитѣ ♂ екз. е ср. 37·5 мм., а при ♀ — 39·5 мм., освѣнъ това двѣ ♀ иматъ и 40 мм. разстояние, близко до това, което ни дава г-нъ Rebel за var. ottomana HS.

Видътъ и var. хвъркатъ и по планинитѣ на Босна, Херцеговина, Черна-гора, Сърбия и Кроация.

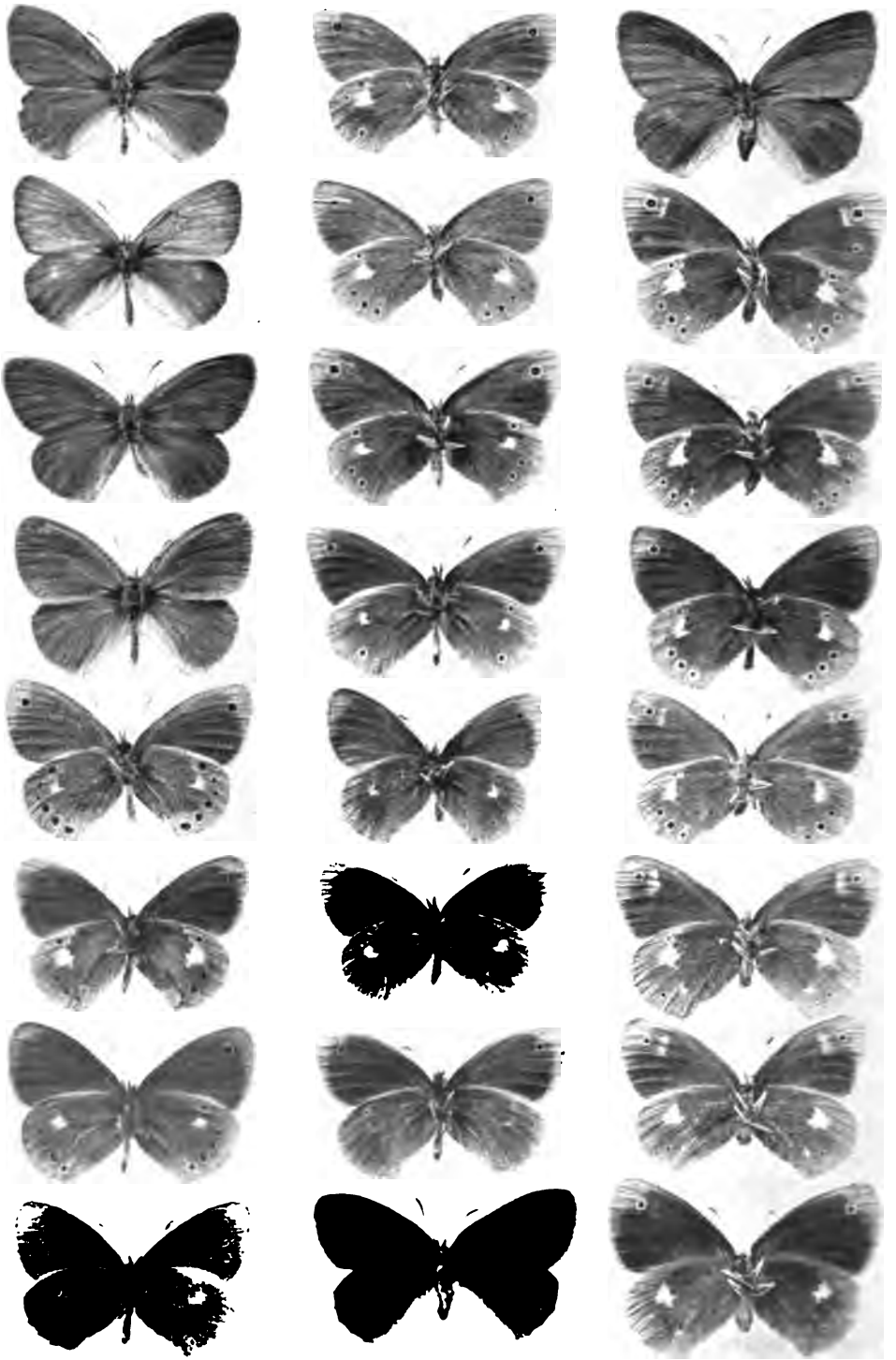

10. **Coenonympha tiphon Rott. var. rhodopensis Elw.** — Tr. Ent. Soc., 1900, p. 205, № 110. — Nich., p. 34, 65 — Rbl., Stud. I, p. 181, № 95. — Таблица IV.

Навсѣкждѣ по Рила и зап. Стара-пл. въ алпийския и подалпийския поясъ (на Витоша липсва), винаги надъ 1700 м., по открититѣ мѣста, покрити съ буйна трѣва ливади, хвърка доста бързо и на често една tiphon-ова форма съ по-свѣтли и по-кжси крилѣ.

За нея г-нъ d-r H. Rebel казва, че е разпространена изъ долината по р. Рилска и по на изтокъ чакъ до гр. Самоковъ и в. Мусала на височина между 1300 м. и 1800 м. За пръвъ пжть биде хваната отъ г-нъ H. Elwes (юлия 1900 г.) и опрѣдѣлена като C. tiphon Rott. var. rhodopensis Elw. По-послѣ d-r O. Staudinger възъ основа на дотогава събранитѣ материяли я диагнозира въ новия си каталогъ (1901 г.) като C. symphita Ld. var. tiphonides Stgr. При всичко че въ послѣднята споменува за бѣлитѣ точки, които се срѣщатъ по долн. стр. на зад. кр., както и за умѣреноразвититѣ очички по сжщитѣ, но все пакъ отдѣля тази форма отъ близкия до нея видъ tiphon Rott. Тая диагноза, безъ никакво измѣнение, d-r A. Spuler поставя въ текста на опрѣдѣлителя си стр. 48, № 12, а освѣнъ това и въ допълнителната табл. 17 b дава и рисунка, която е далечъ отъ дѣйствителностьта, защото косталното бѣло пятно по долн. стр. на задн. кр., което винаги се срѣща, е съвсѣмъ пропуснато.

Обаче г-нъ Elwes съ пълно право причислява тази форма къмъ вида tiphon Rott., основавайки се на косталното бѣло пятно, което липсва при вида symphita Ld., а се срѣща винаги при пѫрвия видъ.

Г-нъ Rebel приема, че var. rhodopensis Elw. стои най-близу до алпийския var. isis Thnbg., отъ сжщия видъ и е най-малката крилата форма между всички var. на вида tiphon Rott.

Горната стр. на кр. въ двата пола е най-често свѣтла желтокафява, а по-рѣдко при ♂ е малко потъмнена. Отъ знацитѣ по долн. стр. на кр. проглеждатъ отъ горѣ понѣкога само апикалнитѣ (крайнитѣ, връхнитѣ) очички, а по-често второто и трето око отъ външния край на задн. кр. Прѣднитѣ кр. притежаватъ върху долнята си стр. най-често само едно съвсѣмъ малко съ желтъ кржгъ обвито апикално око и само при нѣкои (споредъ г-нъ Rebel само при една) ♀ екз. по-навжтрѣ отъ него се намира слаба слѣда отъ горнята

половина на външната желто-бѣла връзка, която при var. isis Thnbg. се явявала твърдѣ ясно. Заднитѣ кр. сѫщо върху долн. си стр. съ доста на широко зелено-сиво посмѣсти и притежаватъ най-често единъ пъленъ, паралеленъ съ външния ржбъ, редъ отъ 6 очички, отъ които второто отъ вътрѣшния жгълъ (тоя близу до края на коремчето) е най-голѣмо. И споредъ г-нъ Rebel, само въ една ♂ като изключение най-едри съ косталнитѣ очички.

Очнитѣ пятна варират по голѣмина и число твърдѣ много и отчасти даже изчезватъ. Въ туй отношение най-крайнитѣ, отличаващи се отъ обикновенитѣ ♂, притежаватъ по-вечето пати само поменатото по-горѣ второ око отъ вътрѣшния жгълъ по долн. стр. на зад. кр. и косталното око като точка, когато всички останали съ ги съвсѣмъ изгубили. Като правило е, че само подъ косталнитѣ очички (тия, разположени близу и успоредно на вътрѣшния прѣденъ ржбъ на задн. кр.) се намира едно по-голѣмина и форма измѣнчиво свѣтло желто-бѣло пятно, като остатъкъ на срѣднята напрѣчна връзка, сѫщо тамъ въ вида. Твърдѣ рѣдко при нѣкои ♀, на сѫщото мѣсто се забѣлѣзва една продължаваща се отъ горния прѣденъ край до долния заденъ край, успоредно и по-навътрѣ отъ реда на очичкитѣ, силно стѣснена въ двата си края, бѣлѣзникава връзка. Такава една ♀ съвсѣмъ сполучливо е прѣдставена на таб. III фиг 4, въ труда на г-нъ d-r H. Rebel (Stud. I T. 1903.).

Въ нѣкои ♂ екз., които притежавамъ, заднитѣ кр. отъ долн. стр. съ цѣли еднакви сиво-синкаво черни, върху които съвсѣмъ ясно изпъкватъ обвититѣ съ желтъ вѣнецъ очни пятна и косталното малко неправилно бѣлѣзникаво пятно.

Този новъ за науката var. открихъ и азъ по-южнитѣ и източни склонове на в. малъкъ и голѣмъ Комъ и по сѣв. и изт. склонове на в. Тодорини кукли, на височина между 1650—2006 м. въ зап. Стара-пл., въ края на юлия и началото на августа мѣсецъ 1903 г. По-рано, още на 20 августа 1902 г., нѣколко ♀ екз. отъ сѫщия var. хванахъ по Рила, около първото езеро подъ в. Мусала; а миналата година отъ 28 юлия до 10 августа сѫщо тамъ и по на низко по р. Бистрица подъ в. Маркуджикъ на височина отъ 1800—2400 м., го ловихъ въ изобилие. Хвърка и по горното течение на р. Марица изъ ливадитѣ и голитѣ мѣста на височина отъ 1900—2200 м. Дѣлжината на прѣднитѣ крилѣ въ всички екз. отъ споменатитѣ находища се движи между 15·5 мм. и 19 мм., а по-често се срѣщатъ екз. съ 17 мм. дълги пр. кр.

Най-тъмнитѣ и съ най-добрѣ и силно развити очички екз. притежавамъ отъ най-голѣмата височина на находищата имъ, отъ около първото езеро подъ в. Мусала, на вис. 2400 м.

По мнѣнието на г-на Rebel-a, тази по-голѣма тъмнота и това по-силно развитие на очнитѣ пятна по долн. стр. на задн. кр. въ българскитѣ екз. отъ този var. въ сравнение съ сжщитѣ отъ Босна и Херцеговина навѣрно стои въ законна връзка съ владѣещата на Рила по-голѣма влажность, както това е било познато като правило при сезоннитѣ диморфни пеперуди въ тропицитѣ.

Този сибирски видъ липсва въ Мала-Азия и по на истокъ се явява най-първо на Алтай и въ Сибиръ.

Lymantriidae.

11. **Lymantria monacha L.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 931. — Rbl., Stud. I T., p. 204, Ankg. 1.

Познатъ у насъ само въ нѣколко екземпляра. Най-първо го е публикувалъ г-нъ В. Т. Ковачевъ за русенско, отъ околностьта на с. Ветово,[1]) още прѣзъ 1897 г.

Прѣзъ 1902 г. азъ го открихъ по политѣ на Витоша; прѣзъ м. августъ 1903 г. можахъ да хвана отъ него единъ ♂ екз. и около Петроханъ по р. Гаванишница въ клисурската долина, а на 8 сжщия мѣсецъ миналата година този сибирски видъ сжщо така доказахъ и на Рила въ Чамъ-кория чрѣзъ единъ прѣсенъ и чистъ ♂ екз.

Отъ тритѣ находища екз. се отличаватъ само по голѣмината на кр., която се движи между 20 м. и 21·5 мм.; отъ тѣхъ рилскиятъ екз. е най-едъръ и прѣдставлява слѣдното отличие отъ рисунката на Spuler-a, табл. 25, фиг. 30 ♂: нашиятъ е по-едъръ, напрѣчнитѣ му начупени линии по гор. стр. на пр. кр. сж по-тъмни, черни, а основната боя на послѣднитѣ е чисто бѣла, а не свѣтло-желта както въ рисунката; зад. кр. сжщо отъ горѣ, сж тъмно-сиви, а не бѣлѣзникави както въ рисунката.

Г-нъ Rebel, като се съмнѣва въ вѣрностьта на най-първото находище на вида, понеже не е ималъ случай да го констатира самъ, счита находището му въ България за съмнително. Обаче, прѣдъ видъ обстоятелството, че по-послѣ сжщиятъ видъ биде открить

[1]) В. Т. Ковачевъ: „Материяли по фауната на Русенската околность". Въ Годишника на Българското Природоизпит. Држ. II ч. 1898, стр. 26.

и въ още 3 находища, едно отъ друго доста отдалечени, мисля, че съмнѣнието на г-на Rebela пада.

Разпространенъ въ Босна, Херцеговина, Ромъния, сѣв. Гърция, Армения и въ юж. часть на изт. Сибиръ.

Noctuidae.

Trifinae.

12. **Agrotis melanura Koll.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 1321.— Таблица V.

Този много рѣдъкъ ориенталски (азиятски) видъ у насъ е извѣстенъ до сега за цѣла Европа само отъ Далмация и то, споредъ г-нъ E. Hofmann,[1]) чрѣзъ единъ екземпляръ, който се намиралъ въ императорския кабинетъ въ Виена.

Като такъвъ, видътъ A. melanura Koll. заслужва нашето най-голѣмо внимание, още повече, че неговото присѫтствие у насъ служи за уякчаване връзката, която сѫществува между българската неперудна фауна и тази на зап. и централна Азия. За пръвъ пѫть го открихъ още прѣзъ юлия 1903 г. по сѣв. склонове на Коньова пл., а на слѣдующата година сѫщо тъй и по южн. склонъ на Люлинъ въ околностьта на с. Владая,[2]) чрѣзъ единъ нечисть екз.

Г-нъ E. Hofmann поставя този видъ въ текста на опрѣдѣлителя си въ създадения отъ г-нъ Lederer новъ родъ Dichagyris далечъ отъ p. Agrotis, слѣдъ p. Spinterops, като му дава слѣднята диагноза на г-нъ Kollar Vinc: „прѣдни крилѣ бѣли, съ широки черни ржбни връзки и рѣснички съ сѫщата боя, заднитѣ сиви. Долнята страна на всичкитѣ крилѣ е както горн. стр. на задн. кр.“ Но отъ този видъ той не дава никаква рисунка въ атласа си.

Слѣдъ него го диагнозира и г-нъ d-r A. Spuler въ новото издание на Hofmann-ова атласъ отъ 1906 г., като изправя мѣстото му и го поставя въ p. Agrotis. Обаче и той не дава отъ него рисунка, но описанието му е пò-вѣрно и се схожда съ нашитѣ екз. При все това пакъ тя сама, безъ рисунка, не може да ни послужи за лесното опрѣдѣляне на този видъ. Тази диагноза е изработена отъ Herrich-Schäffe споредъ една боядисана рисунка на Mann.

---

[1]) Ernst Hofmann: „Die Gross — Schmetterlinge Europas“. Zweite Auflage. 1894. p. 150. Gatt. 14.

[2]) Ал. К. Дрѣновски: „Втори допълнителенъ приносъ къмъ неперудната фауна на Витоша и околностьта ѝ“. Сборникъ за народни умотворения. 1907 г.

Agrotis melanura Koll.

Прѣдъ видъ всичко това, намирамъ за съвсѣмъ умѣстно да дамъ и азъ едно пълно описание и една рисунка на чистия си екз. отъ този видъ.

Боята на люспичкитѣ по гор. стр. на тѣлото е свѣтла желто-бѣла, а по долната — бѣла; люспитѣ по горния и прѣденъ край на гърдитѣ, както и по челото, сж изпъстрени съ тъмно черно-кафяви люспички. Коремчето, освѣнъ съ люспички, е покрито и съ дълги бѣли космички, гжсто разположени помежду си, както отъ гор. стр. тъй и отъ долн., но по на гжсто. Челюстнитѣ пипалца отъ гор. стр. сж свѣтли желто-бѣли, а отъ страни тъмно-черно-кафяви. Тѣ сж кжси, широки въ долния си край, а на прѣдния сж тжпи, кждѣто се показва измежду люспичкитѣ по едно за всѣко пипалце кжсо, свѣтло, прѣсечено конусче отъ плътно прилегнали помежду си люспички. Пипалата сж четинкообразни, по-кжси отъ прѣднитѣ крилѣ, черно-кафяви и покрити съ дребни и нѣжни бѣлѣзникави люспички, които лесно опадатъ. Прѣднитѣ крака сж по-кжси. Бедрата на всичкитѣ крака сж на гжсто покрити съ дълги бѣли космички. Свиркитѣ имъ пъкъ сж покрити само съ люспички и сж снабдени, освѣнъ съ двата чифта дълги бодли, които се срѣщатъ въ много други видове, още и съ 5—6 такива по-малки и черно-кафяви. И петтѣхъ членчета на стжпалата сж покрити на гжсто съ кафяво-черни люспички, а само външнияѣ имъ край е покритъ съ бѣлѣзникави люспи, които образуватъ по едно ржкавче тамъ, гдѣто прѣдидущето членче се залавя за послѣдващето. Основната боя на люспичкитѣ по пр. крилѣ е свѣтла желто-бѣла. Покрай външния рѫбъ на сжщитѣ има по една широка, напрѣчна, черно-кафява връзка, която заима до $^1/_4$ отъ дължината имъ. Послѣднята е слабо вълновидна и остро ограничена отъ вжтрѣшната си страна, къмъ корена на кр., и като потегля отъ прѣдния апикаленъ край на кр., кждѣто е най широка и най-тъмна — дори до черна, отива надолѣ, назадъ, покрай самия тѣсенъ външенъ рѫбъ на сжщитѣ крилѣ, постепенно се стѣснява и разсвѣтлява и като достигне до вжтрѣшния зад. рѫбъ на кр, тя става на половина широка, по-свѣтла черно-кафява, и люспичкитѣ ѝ се разреждатъ.

Прѣдният рѫбъ въ пр. кр. между вжтрѣшния горенъ край на напрѣчната кафяво-черна връзка и корена му е покритъ съ четири еднакво отдалечени по между си и отъ споменатитѣ двѣ точки неправилни пятна съ боята на напрѣчната връзка. Освѣнъ тия пятна има и други, но по-слабо развити; отъ тѣхъ едно има близу до корена на пр. кр., друго по-навънъ отъ него, дългнесто и

прѣчупено по срѣдата си навжтрѣ. Сжщо така и изъ люспичкитѣ по свѣтлата часть отъ пр. кр. сж разпръснати люспи съ боята на напрѣчната връзка.

Заднитѣ кр. сж бѣли и по-силно блѣскави отъ прѣднитѣ. Сжщо тъй тѣ до външния си тѣсенъ ржбъ иматъ по една напрѣчна, по-тѣсна и сжщеврѣменно по-свѣтла сиво-кафява връзка, която обаче не е остро ограничена, а постепенно и бързо се изгубва къмъ корена на крилѣтѣ.

Долната стр. на кр. изобщо е по-свѣтла отъ горн., и връзкитѣ тукъ сж по-слабо развити, пб сж кжси и пò-тѣсни. Отъ пятната по горн. стр. на пр. кр. тукъ не проглеждатъ нито едно, а освѣнъ това тукъ липсватъ и кафявитѣ люспички, разпръснати по гор. стр. на пр. кр. измежду желто-бѣлитѣ. Крилѣтѣ отъ страни по ржбоветѣ си сж набити съ многобройни дълги и тънки кафяво-черни люспички, като рѣснички, боядисани съ боята на напрѣчната връзка, и не свободнитѣ имъ краища, а тия съ които се залавятъ въ ржбоветѣ на кр., сж свѣтло желто-бѣли само на кжсо разстояние отъ дълж. имъ. Съ това си тѣзи люспички образуватъ една нѣжна лжкатушна свѣтла линия до самия външенъ ржбъ на пр. кр., която ясно отдѣля тия рѣснички отъ тъмната широка връзка по крилѣтѣ. Но рѣсничкитѣ по вжтрѣшния страниченъ ржбъ на задн. кр. къмъ страната на коремчето въ свободнитѣ си краища ставатъ постепенно пò на широко бѣлѣзникави — до бѣли, и се обрѣщатъ въ дълги, бѣли космици, които ясно личатъ покрай коремчето.

Разпространенъ въ Далмация, сѣв. Мала-Азия, сѣв. Месопотамия, въ Задкаспийска область и планинската страна Taurus.

13. **Dianthoecia proxima Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 1530.

Твърдѣ рѣдъкъ високопланински, сѣвероалпийски видъ, констатиранъ у насъ до сега на Витоша и Рила.

За пръвъ пжть въ България биде даденъ отъ менъ отъ първото находище още прѣзъ 1904 год., а на 10 августъ миналата година открихъ второто му находище по горното течение на р. Марица надъ войнишкия постъ, на една височина отъ около 2000 м. Единственятъ и чистъ ♀ екз., който притежавамъ отъ Рила, се отличава отъ витошкитѣ екз. (хванати високо надъ. с. Княжево по пжтя за Черния връхъ на вис. около 1500 м.) по малката си величина, като има 14 мм. дълги прѣдни кр., а послѣднитѣ — 17 мм., и съ по-тѣснитѣ си пр. кр., 5·6 мм. (въ най-широкия имъ външенъ край), въ другитѣ 7·2 мм.

Нашитѣ екз. въ сравнение съ рисунката на Spuler-a, табл. 37, фиг. 17, сж по-свѣтли; въ свѣтлитѣ мѣста по прѣдн. кр. не прѣобладава сиво-синята боя; двѣтѣ цятна (бубрековидното и кржглото по-навжтрѣ отъ него) по срѣдата на сжщитѣ кр. сж свѣтло-сиво-бѣли, които много по-ясно изпжкватъ надъ околната имъ боя отъ колкото сжщитѣ въ рисунката; заднитѣ крилѣ при нашитѣ екз. сж по-свѣтли, сиво-бѣли, а не кално-сиви както въ рисунката. Послѣднята по голѣмина отговаря повече на витошкитѣ едри екз.

Разпространенъ по Алпитѣ, въ Армения и въ центр. и сѣв. Азия. Непознатъ до сега отъ никоя друга страна на Балканския полуостровъ.

*14. **Caradrina morpheus Hufn.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 2016.

Рѣдъкъ сибирски видъ, който за пръвъ пжть въ България констатирахъ на 5 юлия 1903 г., около Петроханъ въ зап. Стара-пл., на една височина отъ 1400 м., чрѣзъ единъ чистъ екз.. Миналата година на 1 августа можахъ да хвана отъ сжщия видъ единъ екз. и на Рила надъ Чамъ-кория по шосето за в. Соколецъ на височина около 1350 м. Двата екз. иматъ 14—15 мм. дълги пр. кр. и се отличаватъ отъ рисунката на Spuler-a, табл. 43, фиг. 33, само по това, че напрѣчната слабо развита линия по горнята страна на зад. крилѣ близу до външния имъ ржбъ липсва съвсѣмъ въ рисунката. Рилскиятъ екз. е малко по-свѣтълъ отъ петроханския.

Познатъ е до сега на Балканския полуостровъ само отъ Босна, Ромъния, а по на истокъ и отъ Армения и Уралъ.

15. **Amphipyra tragopogonis L.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 2047. — Rbl., Stud. I, p. 223, № 352.

За България познатъ до сега само отъ околностьта на гр. Сливенъ, кждѣто е билъ хванатъ отъ г-нъ Rebel още прѣзъ 1902 г., и отъ Рила — въ Чамъ-кория надъ горското училище, дѣто го констатирахъ чрѣзъ 2 екз. въ края на юлия и началото на августъ миналата година.

Тѣ иматъ 16 и 18·5 мм. дълги прѣдни крилѣ и се отличаватъ отъ рисунката на Spuler-a, табл. 44, фиг. 25, по това, че черната напрѣчна връзка, успоредна и близу до външния тѣсенъ ржбъ на пр. кр., е съставена отъ кжси линийки, отдѣлени една отъ друга и поставени по жилкитѣ на кр., когато сжщитѣ въ рисунката сж слѣти въ една цѣла непрѣкжсната линия.

Този сибирски видъ много лесно се познава по тритѣ си черни дискоидални дългнести пятна, които заедно образуватъ единъ

дълъгъ равнобедренъ триѫгълникъ, разположенъ съ височината си по дължината на пр. крилѣ.

Разпространенъ е сѫщо тъй въ сѣв. Херцеговина, Ромъния и зап. Азия.

Hypaeninae.

*16. **Hypaena proboscidalis HS.** — Stgr. u. Rbl., Kat., № 2826.

Този сибирски видъ отъ никого до сега не е споменатъ за България, но миналата година въ края на юлия и началото на августъ мѣсецъ можахъ да го открия чрѣзъ 2 екз. въ насъ по Рила въ Чамъ-кория надъ горското училище.

Тукъ той хвърка денемъ изъ буковитѣ и лѣшникови храсталаци заедно съ вида Ortholitha limitata Sc., съ който на пръвъ погледъ лесно се смиса въ нечиститѣ си екз. Има 18 и 20 мм. дълги прѣдни кр. и показва тази само разлика, въ сравнение съ рисунката на Spuler-a, табл. 55, фиг. 13, че единътъ екз. е по-дребенъ и съ по-свѣтли кр., а вториятъ пò-тъменъ и пò-едъръ; освѣнъ това редътъ отъ 5-тѣхъ бѣли точки, разположенъ успоредно и близу до външния тѣсенъ ржбъ по горната страна на пр. кр. въ нашитѣ екз. твърдѣ слабо личи, защото точкитѣ сѫ пò-дребни.

Познатъ по Балкан. полуостровъ и Босна, Херцеговина, Ромъния, а сѫщо и въ зап. Азия.

Geometridae.

Acidaliinae.

*17. **Acidalia remutaria Hb. и ab. exstirpata Fuchs.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3074. — D-r A. Spuler — II T, p. 23. № 102.

Видътъ за сега е познатъ у насъ само отъ двѣ находища, отъ политѣ на Витоша и Рила при с. Костенецъ. Въ второто мѣсто на 10 май 1903 г. изъ свѣтлитѣ низки горички около селото отъ страната къмъ с. Баня и къмъ водопада надъ сѫщото можахъ да открия този сибирски видъ за пръвъ пѫть въ България. Той напомня на близкия си видъ fumata Stph., разпространенъ на пò-голѣма височина. Отъ него се отличава по пò-свѣтлитѣ си чисто бѣло-желти блѣскави крилѣ и по ясната си напрѣчна, близу до външния пò-тѣсенъ ржбъ на пр. кр. назѫбена линия. Единътъ типиченъ екз. отъ тукъ се напълно схожда съ тоя отъ Витоша и има 14 мм. дълги пр. крилѣ, а другиятъ е малко пò-дребенъ и показва

слѣдното различие въ сравнение съ първия: тѣлото и крилѣтѣ му сж чисто бѣли и пò-силно блѣскави, а върху послѣднитѣ липсватъ отъ горѣ желто-кафявитѣ напрѣчни линии, двѣтѣ срѣдни отъ които се едвамъ проглеждатъ на свѣтло и отъ долѣ личатъ по-добрѣ; сжщо така се проглеждатъ и срѣднитѣ напрѣчни линии по задн. кр., а отдолѣ пъкъ слабо личатъ. Освѣнъ това и срѣднитѣ точки по кр. едвамъ личатъ. Тази форма съ съвсѣмъ липсващи напрѣчни линии по крилѣтѣ, която много напомня единъ, избѣлѣлъ екз., отговаря напълно на ab. exstirpata Fuchs. До сега е неизвѣстна отъ други находища въ България, а сжщо и по Балканския полуостровъ.

Видътъ въ сравнение съ рисунката, която дава Spuler, табл. 58, фиг. 2, показва само тази малка разлика, че отъ напрѣчнитѣ връзки по пр. кр. най-ясно изпжква не тази която е въ самата имъ срѣда, а онази по-навънъ отъ нея, която на рисунката е пò-слабо прѣдставена, а точката пò-навжтрѣ отъ нея липсва; отгорѣ покоренното поле на задн. крилѣ липсва най-вжтрѣшната кжса напрѣчна линия, която въ рисунката ясно личи.

Видътъ е разпространенъ и въ Босна, Ромъния, по Уралъ и пò на изтокъ.

Larentiinae.

*18. **Anaitis lythoxylata Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3212.

Измежду многото интересни ориенталски (азиятски) видове у насъ, животътъ и развитието на които още не сж добрѣ проучени е и този новъ за България видъ. Разпространението му е твърдѣ ограничено, и то само въ гориститѣ области на планинитѣ. За сега у насъ е познатъ само отъ Рила, гдѣто миналата година на 5 августъ го открихъ въ нѣколко чисти екз. по долината на р. Бистрица по пжтя за в. Мусала въ клековата зона подъ в. Маркуджикъ на една височина отъ 1800—2200 м. Тукъ той хвърка по влажнитѣ покрити съ буйна трѣва полянки между влачущия се Pinus montana Mill. заедно съ близкия му видъ Anaitis columbata Metzn, отъ който се отличава по пò-бавното си хвъркане, по ръждиво-боядисанитѣ си крилѣ и по малкия размѣръ на крилѣтѣ си.

Тритѣ добрѣ запазени ♀ екз., които притежавамъ отъ тукъ, иматъ 14·5—15·2 мм. дълги прѣдни крилѣ и люспитѣ по крилѣтѣ имъ сж боядисани въ ясно кафяво-ръждива боя.

Въ сравнение съ рисунката на Spuler-а, табл. 66, фиг. 6, нашитѣ екз. сж по-свѣтло боядисани и иматъ напрѣчната кжса кафява линия и точката пò-навжтрѣ отъ нея (сжщото е и съ точката по-

пр. кр.) по горн. стр. на задн. кр. едвамъ забѣлѣжими. Сѫщата рисунка въ сравнение съ нашитѣ екз. ми се вижда малко непълна, снета вѣроятно отъ не съвсѣмъ прѣсни и чисти екз., защото въ нашитѣ, между напрѣчнитѣ линии по горн. стр. на пр. кр. има още 4 много тънки, нѣжни и ясно забѣлѣжими линийки, които съвсѣмъ липсватъ въ рисунката.

Разпространенъ въ Босна, Мала-Азия и Армения.

19. **Anaitis columbata Metzner** — Stett. e. Z. 1845, p. 188, Gn. II, 497; (-aria) Frr. 521, 2 (1848); Normadaria HS. 395, III p. 182. — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3216. — Bith; Pont; Arm; Cauc. s; ? Hyrc. — Таблица VI.

Тъй като този видъ прѣдставлява едно извънредно интересно явление за пеперудната фауна на България, а сѫщеврѣменно и за тази на цѣла Европа, и понеже до сега, е билъ споменатъ отъ трима автори и то само за по-горѣ изброенитѣ страни още прѣзъ 1845—50 год., азъ намирамъ за съвсѣмъ умѣстно да дамъ подолѣ неговата първа диагноза, създадена отъ г-нъ Metzner,[1]) и основавайки се на събранитѣ отъ мене материяли отъ три находища въ България, да я разясня и допълня. Това ми се даже и налага, защото споменатата диагноза се намира въ едно старо и твърдѣ малко разпространено списание, а въ най-новото ржководство за опрѣдѣлянето пеперудитѣ на Европа[2]) този видъ даже и несѫществува, понеже до сега се е считалъ само за азиятски.

Какъто споменахъ вече въ приноса си по пеперудитѣ на Витоша,[3]) този видъ за пръвъ пѫть открихъ на 1 августъ 1902 г. и го ловихъ въ много екз. по хребета Зелена-глава, на западъ и непосрѣдствено до Петроханъ въ зап. Стара-пл., на една височина отъ 1500 м. Слѣдъ това на слѣдуещата година го открихъ и на Витоша, на изтокъ отъ Голи-връхъ (1800 м. вис.) и около манастира надъ с. Сеславци по политѣ на Мургашъ на сѣв. и на 20 км. отъ София. Миналата година той ми стана извѣстенъ и отъ Рила, кѫдѣто хвърка изъ ливадитѣ въ долината на р. Бистрица по пѫтя за в. Мусала подъ в. Марчуджикъ, на една

[1]) Metzner: Entomologische Zeitung. Herausgegeben von dem entom. Vereine zu Stettin. 1845, p. 188.

[2]) D-r A. Spuler: „Die Gross-Schmetterlinge Europas". 1906 J.

[3]) Ал. К. Дрѣновски: „Втори допълнителенъ приносъ къмъ пеперудната фауна на Витоша и околностьта ѝ". 1907 г. Мин. сбор. № XXIII.

— — : „Витоша и нейната пеперудна фауна". 1906 год. Въ Трудове на Българското Природонзп. Друж., кн. III, 1906 г., стр. 91—119.

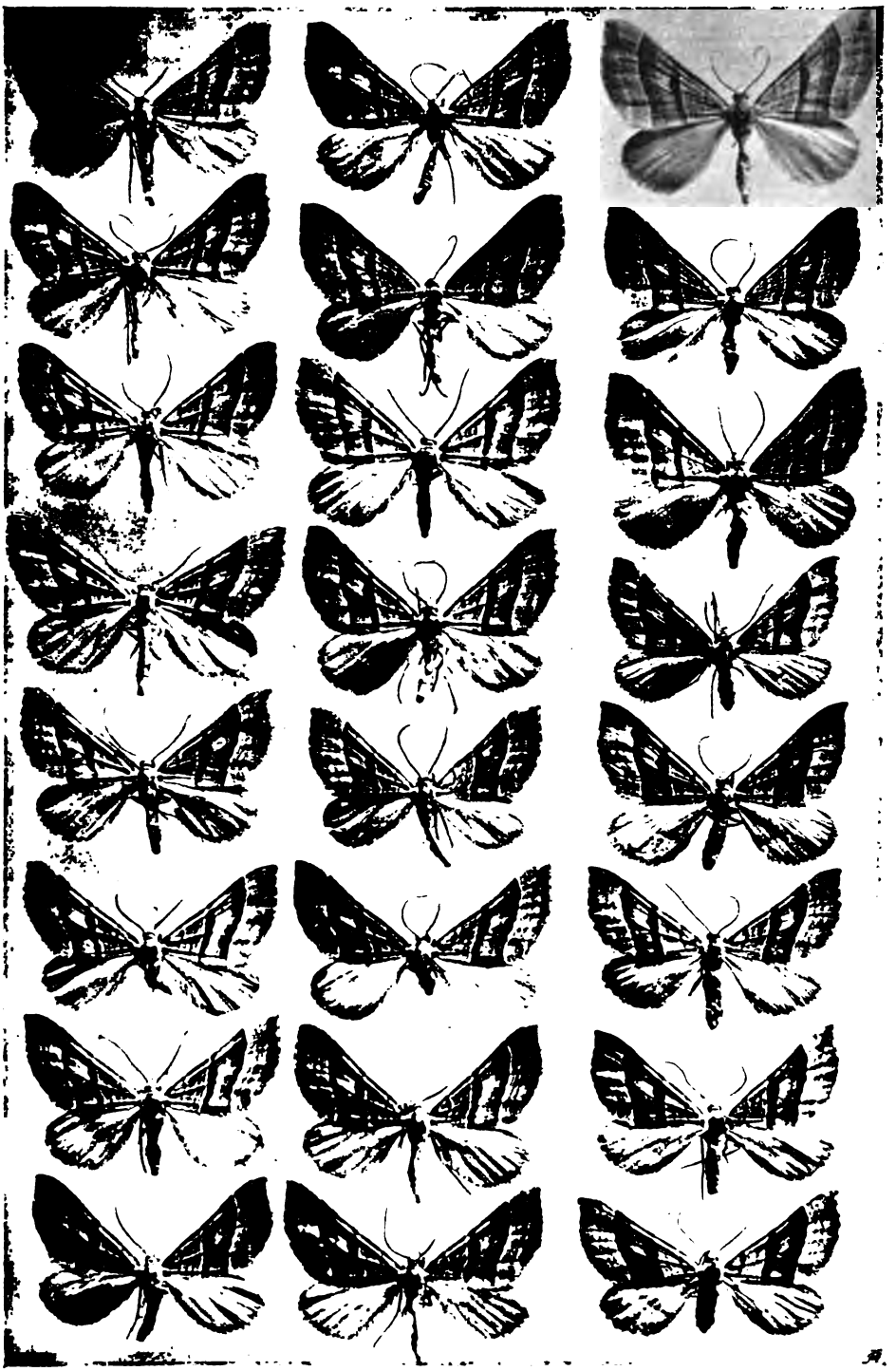

Anaitis columbata Metzn., ♀.

височина отъ около 1800—2000 м. По на изтокъ отъ това му находище, около Демиръ-капия, той бѣ забѣлѣзанъ отъ студента по химия Л. Лукашъ.

Споредъ автора на този видъ, г-нъ Metzner, видътъ A. columbata е най-близко стоещъ по голѣмина, форма и външенъ изгледъ, до вида plagiata L. Обаче това азъ не можахъ да забѣлѣжа, и то ми се вижда даже неоснователно, защото като сравнихъ приликата, която съществува между тия два вида, съ тая — между видоветѣ columbata Metzn. и lithoxylata Hb., можахъ да забѣлѣжа слѣднята по-голѣма връзка на въпросния видъ съ вида lithoxylata Hb, а именно: апикалнията край въ прѣдницѣ му крилѣ е по-тѣсенъ и по-остъръ, както въ litho., отколкото въ plag.; същият край се повече продължава и извива на страни, също както въ litho, отколкото въ plag., което извиване въ послѣдния даже не личи. Външната напрѣчна, широка, по-дълга връзка върху прѣдн. кр. е слабо и тъпо прѣчупена навътрѣ въ горния си прѣденъ край, както е това и въ litho., въ сравнение съ същата при plag., въ който видъ тя пакъ тамъ е прѣчупена подъ правъ жгълъ, и даже горнята ѝ покъса часть е дъговидно вдлъбната навътрѣ къмъ корена на крилото; долнята ѝ пъкъ по-голѣма часть въ първитѣ два вида, особено въ columb., е съвсѣмъ слабо (даже и никакъ) вълновидна по външната си страна, когато същата въ plag. е много ясно вълновидна до зигзагообразна.

Освѣнъ това тъмната сѣнка, която потегля отъ апикалния край на пр. кр., се направлява въ columb. не тъкмо къмъ корена на същитѣ, както това ясно личи въ plag., а къмъ срѣдата на долния имъ вътрѣшенъ ржбъ също както и въ litho. Отъ тази сѣнка надолѣ покрай самия тѣсенъ ржбъ на кр. се протака една тъмна връзка, която тъй добрѣ личи, както и при litho. Прѣдният външенъ ржбъ на пр. кр. въ columb. въ срѣдата си е слабо извитъ навътрѣ, при litho. също (тукъ е малко по-слабо прѣдставена), а при plag. този ржбъ не само че не е вдлъбнатъ, но даже и слабо е извитъ навънъ. Също тъй тѣзи кр. въ columbata и litho. сж по-тѣсни отъ същитѣ на plag., като отношението между срѣднитѣ имъ дължини и широчини въ тритѣ вида се отнася както 2·23 (columb.): 2·23 (litho.): 2·03 (plag.), което ясно личи още при пръвъ погледъ.

Но видътъ columbata се отличава и отъ lithoxylata Hb. по слѣднитѣ нѣколко бѣлѣга: боята на люспитѣ по кр. въ първия видъ е сиво охраво-жълта, въ втория — кафяво-ръждиво-червена; дълж. на пр. кр. най-често е 19·5 мм., а въ litho. 14·5 мм.; напрѣчнитѣ

тъмни връзки по пр. кр. въ columb. сж прѣдставени въ litho. само отъ по двѣ ограничителни линии, безъ обаче помежду имъ да има тъмна сѣнка. По тази причина образуваното отъ тази сѣнка пятно въ горнята половина на вжтрѣшната втора напрѣчна връзка по пр. кр. въ columb., въ litho. съвсѣмъ липсва. То при columb. твърдѣ ясно личи и служи като най-добъръ неговъ бѣлѣгъ за отликата му отъ всички други европейски видове на сжщия родъ.

Боята на тѣлото му е сиво-охраво-желта, по коремчето посвѣтла, а още по-свѣтла по долнята страна на послѣдното, и въ мѣстото, дѣто се съединяватъ всѣки двѣ коремни членчета. Долниятъ страничепъ край на челното качулче и устнитѣ пипалца, които сж малко по-кжси и тжпи, както и въ litho., отъ колкото при plag., сж желто-кафяви; устнитѣ пипалца по долн. си стр. сж бѣли.

Пипалата сж четинкообразни, желто-кафяви, отъ горнята си стр. по гърба сж покрити съ твърдѣ нѣжни и слабо забѣлѣзващи се желто-сиви люспички, които се лесно излющватъ. Краката отъ външна стр., не къмъ гърдитѣ, сж дарчиново-кафяви, а къмъ вжтр. стр. — бѣли. Бедрата на задн. крака сж снабдени съ по 2 чифта бодли както и въ другитѣ два вида.

Основната боя на пр. кр. е сиво-охраво-желта. Първата напрѣчна линия близу до корена на сжщитѣ кр., която въ горния си прѣденъ край се слабо и тжпо подвива навжтрѣ, сжщо и въ litho., а не както въ plag. (кждѣто е много-силно, подъ правъ до остъръ жгълъ прѣчупена), е тъмно-сиво-желта, на прѣдния си край по-широка и ясно ограничена навънъ съ една бѣлѣзникава сиво-охрова линия.

Първата срѣдня напрѣчна връзка по пр. кр., по-навънъ отъ споменатата по сжщитѣ кр. е ясно ограничена къмъ корена на кр. съ една бѣлѣзн-сиво-охрова линия. Тя е сиво-желто-кафява, най-широка и най-тъмна е подъ прѣдния ржбъ на сжщото кр., именно между най-дългитѣ жилки на дискоидалната клѣтка, като образува тамъ едно четверожгълно, дългнесто и слабо заоблено пятно, което липсва въ другитѣ два вида. Сжщата тази връзка напрѣдъ до прѣдния ржбъ слабо изчезва, а назадъ до задн. ржбъ тя става по-блѣда, по-тѣсна и по продължението си е почти права, само че отъ подкосталната жилка се слабо подвива навжтрѣ. Втората срѣдня напрѣчна връзка по пр. кр. по-навънъ отъ първата е съставена отъ три съвсѣмъ зацапани линии, които прѣминаватъ една въ друга като въ сѣнка, и то главно само външнитѣ 2 линии. Тази връзка отвънъ е сжщо тъй ясно ограничена съ една бѣлѣзн-

охраво-жълта линия. Тя излиза спокойно отъ прѣднин ржбъ на пр. кр. и при горнята жилка на дискоидалната клѣтка се слабо и тжпо подвива навжтрѣ, а най-често подъ долнята жилка на сжщата кл. тя се подвива втори пжть навжтрѣ, като започва да върви успоредно съ първата връзка, но отъ жилката IV_2 тя се слабо отклонява навънъ. Нейният външенъ ржбъ не прави никакви вълни. Между тѣзи двѣ напрѣчни връзки основното поле на кр. е свѣтло-сиво-охр.-ж. и не се остро ограничава отъ послѣднитѣ, както това е въ другитѣ два вида. По-навънъ отъ тѣзи двѣ връзки слѣдва едно потъмняващо мѣсто, съставено отъ три напрѣчни зацапани линии, което въ горния си край е въ прѣмо съединение съ тази тъмна сѣнка, която потегля отъ апикалния остъръ край на сжщитѣ пр. кр. Между това тъмно мѣсто и тъмната сѣнка до самия външенъ ржбъ се ясно забѣлѣзва една слаба, вълновидна, не остро ограничена свѣтла линия, която се винаги запазва.

Освѣнъ това въ вида columb., сжщо както и въ litho., на напрѣдъ отъ тъмната сѣнка, която потегля отъ апикалния край на пр. кр., липсва всѣкаква червенина, каквато е добрѣ прѣдставена винаги въ plagiata L.

Ржбнитѣ рѣснички (Fransen) по кр. върху вжтрѣшната си половина сж по-тъмно кално-сиви, отколкото по външната, което произлиза отъ това, че тия многобройни люспички по ржба сж два вида: кжси, които сж по-нагжсто разположени, и кално-сиви, и по-дълги почти двойно, които сж по-тънки, по-нарѣдко и свѣтло-сиво-бѣли, а само на свободния си край малко по-тъмни. Това е сжщо така и въ litho., а при plagiata тѣзи рѣснички, разположени по краищата на жилкитѣ, сж чисто бѣли и изглеждатъ като снопъ отъ лучи съ форма на вѣтрило.

Заднитѣ крилѣ сж ясно охраво-сиво-жълти, които къмъ корена си се постепенно разсвѣтляватъ до свѣтло охраво-жълти. По срѣдата имъ има една напрѣчна, твърдѣ зацапана дъговидна свѣтла линия и една такава точка далеко напрѣдъ, навжтрѣ отъ нея.

Цѣлата долна стр. на кр. е боядисана въ боята отъ горнята стр. на задн. кр. По прѣднитѣ се показватъ, проглеждатъ двѣтѣ напрѣчни връзки отъ горн. имъ страна, отъ които най-ясно и остро личатъ свѣтлитѣ имъ двѣ ограничителни линии, а върху задн. кр. проглежда свѣтлата напрѣчна дъговидна линия на горн. стр., която тукъ е по-ясно прѣдставена, и освѣнъ това по сжщитѣ кр. има разпръснати ръждиво-червени люспички, които придаватъ на сжщитѣ точковатъ изгледъ.

Разпространенъ около гр. Бруса и по пл. Олимпъ, въ сѣв. Мала-Азия, руска Задкавказка область, сѣв. Кавказъ и Армения, сѣв. Персия съ пл. Елбурусъ.

20. **Scotosia rhamnata Schiff.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3281. — Rbl., Stud. I, p. 254, № 561.

Извѣстенъ въ България до сега само отъ околностьта на гр. Сливенъ, дѣто за пръвъ пѫть го е събиралъ г-нъ J. Haberhauer. Прѣзъ юли мѣсецъ 1903 г. сжщиятъ този рѣдъкъ ориенталски видъ можахъ да констатирамъ по източния низъкъ край на Коньова пл. на вис. 800—900 м. Двата екз., които притежавамъ отъ тукъ, имать 20 мм. дълги прѣдни крилѣ, и по тѣхъ прѣобладава ясно желто-кафявата боя. Напрѣчнитѣ широки черно-кафяви срѣдни връзки по крилѣтѣ, сравнително по-ясно изпѫкватъ надъ основната имъ боя, отколкото сжщитѣ при дадената отъ Spuler-a рисунка, табл. 66, фиг. 31, която е тъмна, а и крилѣтѣ сж по-кжси.

Разпространенъ е и въ Босна, Херцеговина, Ромъния и зап. Азия.

21. **Lygris prunata L.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3291.

Застжпенъ и въ България низъ планинскитѣ мѣстности на зап. Стара-пл., Витоша и Рила и неизвѣстенъ до сега по на изтокъ.

Този сибирски видъ биде открить за пръвъ пѫть отъ менъ около Петроханъ прѣзъ августъ 1903 год. Тукъ той хвърка изъ букака на клисурската рѣка и по-високо по пѫтя за в. Тодорини кукли. Екземплярить отъ това находище се напълно схождатъ съ сжщитѣ отъ Рила (Чамъ-корпя), кждѣто по шосето за в. Соколецъ надъ палата въ Царска Бистрица можахъ да го констатирамъ въ началото на м. августъ миналата година. Има 18·5—19 мм. дълги прѣдни крилѣ, върху горнята страна на които липсва желтата сѣнка на зап. европ. екземпляри, а прѣобладава сивата. Въ послѣдното находище хвърка на една височина отъ 1300—1400 м. заедно съ близкия му видъ populata L., но по-рѣдко.

Разпространенъ въ Босна, Херцеговина, Сърбия, Ромъния, Сибиръ и Армения.

22. **Lygris populata L. и ab. musauaria Frr.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3293 и a).

Дружи съ по-първия видъ, но се срѣща по-начесто отъ него. Този сибирски видъ ми е извѣстенъ отъ Витоша, Рила и зап. Стара-планина.

До прѣди 1905 година никой другъ не бѣше споменалъ за този видъ, че се срѣща въ България, а миналата година го за

пръвъ пѫть дадохъ въ пеперудната фауна на Витоша (1000 м. високо).

Но въ много и чисти екземпляри го ловихъ въ края на юли и началото на августъ 1905 г. на Рила въ Чамъ-кория, на вис. 1200—1400 м. Сѫщо тъй и прѣзъ 1903 г. той ми стана извѣстенъ и отъ околностьта на Петроханъ изъ старитѣ букови гори на р. р. Клисурска, Гаванишница и Гинска подъ в. Комъ на една височина отъ 1200—1500 м. прѣзъ августъ мѣсецъ. Отъ тритѣ тѣзи находища екз. се схождатъ, само че измежду тия отъ Чамъ-кория се ясно разпознава тъмната, съ кафява напрѣчна срѣдня връзка по пр. кр. форма musauaria Frr. Размѣритѣ на прѣд. крилѣ въ вида се движатъ между 16 и 18 мм., по-често 17·5 мм., а тия на *aber.* достигатъ до 18·8 мм. Тѣ сѫ много прилични съ тази, която дава Spuler, табл. 67, фиг. 6 a, b, само че между нашитѣ екз. има и такива по-дребни.

Разпространенъ въ Босна, Ромъния, Уралъ и Сибиръ.

*23. **Larentia variata Schiff. ab. stragulata Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3306. —

Споредъ г-нъ Д. Иоакимовъ,[1]) основната форма на този сибирски и планински видъ хвърка по ливадитѣ около Рилския манастиръ; прѣзъ юни мѣсецъ, отъ който е можалъ да хване единъ екз. съ 17·5 мм. дълги прѣдни кр. Но по на истокъ отъ това находище по долината на р. Бистрица въ мѣстностьта Царска Бистрица на една височина отъ 1400 м. можахъ и азъ да хвана, на 4 августъ миналата година единъ чистъ екз. отъ сѫщия видъ. Послѣдниятъ обаче е пò-малъкъ отъ първия, съ 15 мм. дълги пр. кр. съ сиво боядисани люспи, вмѣсто кафяви, при основната форма; отъ срѣднята напрѣчна връзка по пр. му кр. е развита само горнята ѝ половина, а долнята е редуцирана на три малки, едно до друго разположени, елиптични пятна.

Съ тѣзи си бѣлѣзи, тази форма напълно отговаря на ab. stragulata Hb., която не е извѣстна отъ друго находище въ България. Г-нъ Rebel въ студията си по пеп. фауна на Босна и Херцеговина[2]) при разпространението на сѫщия видъ въ реда на другитѣ държави е поставилъ и България, само че съ въпросъ. Това, мисля азъ, означава неговото съмнѣние въ вѣрностьта на находището на

[1]) Д. Иоакимовъ: „Приносъ къмъ фауната отъ насѣкоми на Рила-планина", 1897 г., въ Периодическо списание.

[2]) D-r H. Rebel: „Stud. über die Lepidopterenfauna der Balkanländer", II t. Bosnien und Herzegowina. 1903, № XVIII, стр. 261, № 650.

този видъ по Рила Но съ откриването на тази *aber.* отъ менъ това съмнѣние пада.

Разпространенъ въ Босна и Херцеговина, Ромъния, Гърция, Сибиръ и Армения.

24. **Larentia iuniperata L.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3310.

Твърдѣ подобенъ на сивитѣ екз. отъ прѣдидещия видъ, само че е по-малъкъ отъ него, съ 14·5 мм. дълги прѣдни кр. Нашитѣ екз. сж малко пò-едри отъ рисунката въ атласа на Spuler-a, табл. 67, фиг. 14. Този високопланински видъ, който още миналата година открихъ за пръвъ пжть въ България на Витоша (1400 м. вис.), можахъ да намѣря и между материялитѣ си, които съмъ събиралъ по зап. Стара-пл. прѣзъ 1903 г. Тамъ той хвърка въ околностьта на Петроханъ къмъ мѣстностьта Сувата около хвойновитѣ храсталаци, кждѣто живѣятъ гжсеницитѣ му на височина 1500 м. въ края на юлия и началото на августъ. Екз. отъ тукъ сж малко пò-едри отъ витошкитѣ, и срѣднята напрѣчна връзка по-пр. имъ кр. е пò-тъмна.

До колкото ми е извѣстно отъ сжществуещата до сега литература по пеперудитѣ, този рѣдъкъ видъ не е още открить отъ друга нѣкоя страна на Балканския полуостровъ.

Познатъ е само отъ центр. и сѣв. Европа безъ полярнитѣ области и отъ сѣв. и центр. Италия.

25. **Larentia truncata Hufn.** — Stgr. u Rbl., Kat. № 3319.

Доста рѣдъкъ сибирски видъ, който още прѣзъ м. августъ 1902 г. открихъ за пръвъ пжть въ България по политѣ на Витоша.[1])

Г-нъ Rebel се съмнѣва въ вѣрностьта на това му находище, вѣроятно защото както той, тъй и неговитѣ прѣдшественици чуждестранци, не сж имали възможность, да го открилъ въ България.[2]) Обаче това не може да бжде вѣрно, защото сжщия този видъ констатирахъ чрѣзъ нѣколко здрави екз. на 3 августъ 1903 г. около Петроханъ на вис. 1450 м. и близу тамъ по горното течение на р. Гинска на 1500 м. вис., както и на 9 августъ миналата година по р. Марица около войнишкия постъ на 1800 м. вис.

Екземпляритѣ отъ всички тия находища се напълно схождатъ помежду си, иматъ 16—17 мм. дълги прѣдни кр., както и въ рисунката на Spuler-a, табл. 67, фиг. 19, само че въ послѣднята

---

[1]) Ал. К. Дрѣновски: „Допълнение къмъ материалитѣ по изучването на пеперудитѣ въ София и околностьта ѝ". Трудове на Прир. Да. кн. II. 1903 г.

[2]) D-r H. Rebel: „Stud. I t., Balg. u. Ostr. 1903, p. 255, Ank. 1).

напрѣчната бѣла рѣзка по горн. стр. на задн. кр. е прѣставена на 1 мм. по-близу до външния имъ ржбъ, отколкото сжщата при нашитѣ екземпляри.

Разпространенъ въ Босна, Херцеговина, Ромъния, Армения и Сибиръ до изт. Азия.

26. **Larentia olivata Bkh.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3332.

Този сибирски и планински видъ се срѣща и у насъ, но рѣдко. Констатиранъ въ по 1—2 екз. на Витоша отъ студента Ив. Бурешъ и отъ менъ прѣзъ юли 1903 г. На 3 августъ миналата година азъ можахъ да го открия и на Рила въ източния край на Чамъ-кория къмъ Черната скала. Екз. отъ тия находища почти не се отличаватъ помежду си, но сж по-едри отъ рисунката на Spuler-a, табл. 67, фиг. 25, като иматъ 14·8 мм. дълги прѣдни кр. Заднитѣ кр. на нашитѣ екз. сж бѣлѣзникаво-сиви, а не сиво-кафяви, както е това на споменатата рисунка.

Разпространенъ е въ Босна, Херцеговина, Морея, Армения, Алтай и Уралъ.

*27. **Larntia didymata L.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3358.

Само нѣколко ♂ екз., които хванахъ на Рила между Чамъ-кория и в. Соколецъ около „Бѣлия камъкъ“ на 7 августъ миналата година ми дадоха възможность, да направя този рѣдъкъ сѣверо-алпийски видъ извѣстенъ за България. Хвърка изъ храсталацитѣ покрай еловитѣ дървета изъ доловетѣ на поточетата на височина отъ 1400—1500 м.

Нашитѣ екз. сж по-едри отъ този, който, дава Spuler, табл. 68, фиг. 4. а, и иматъ 14·5—15 мм. дълги прѣдни кр., но се отличаватъ още и по болта на люспитѣ по кр., която не е толкова кафява, както въ рисунката, а едвамъ слабо сиво-кафява. Задн. кр. сж пепеливо-сиви и само покрай външния си ржбъ отъ горн. стр. иматъ по една двумилиметрова широка ивица (връзка) съ тъмно-сива боя, а успоредно съ нея и навжтрѣ къмъ корена на кр. други двѣ ясни, съ сжщата боя и доста отдалечени една отъ друга линии.

Разпространенъ и въ Босна, Херцеговина и Уралъ.

*28. **Larentia scripturata Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3415.— Извѣстенъ за сега само отъ Рила.

Хвърка около Чамъ-кория по течението на р. Бистрица по пжтя за в. Мусала на височина отъ 1400—1600 м., дѣто на 5 августъ миналата година можахъ да открия този новъ за България и рѣдъкъ сѣверо-алпийски видъ. По сивитѣ си и нѣжни кр. много напомня нѣкои екз. отъ Lar. riguata Hb. отъ с. Кня-

жево, но отъ тѣхъ се отличава по голѣмина — съ 16·2 мм. дълги прѣдни крилѣ, които иматъ сива като пепель боя. По сжщитѣ има много напрѣчни тъмни линии и такива точки по срѣдата имъ.

Нашитѣ екз. сж пò-едри отъ рисунката на Spuler-a табл. 69, фиг. 3, и освѣнъ това нѣматъ никаква синкава сѣнка по пр. си крилѣ.

Разпространенъ въ Босна, Херцеговина и Карпати.

*29. **Numeria capreolaria F.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3716.

Отъ многото интересни видове пеперуди на иглолистнитѣ гори е и този сѣвероалпийски видъ, който при всичко че констатирахъ въ голѣмо изобилие на всѣкждѣ изъ Чамъ-кория (на 1100—1400 м. височина) въ края на юли и началото на августъ мѣсеци миналата година, до сега е останалъ още неизвѣстенъ за България, ако и да сж минавали прѣзъ това мѣсто и други фаунисти.

Прѣзъ деня хвърка между елитѣ и бороветѣ, като при това се лута насамъ-нататъкъ, по което се и лесно познава. Пò-нависоко къмъ малкия дворецъ въ Царска Бистрица съ него заедно хвърка и вида Lygris populata L., съ който се смиса при хвъркането си. Освѣнъ денѣ хвърка и вечерь около лампитѣ.

Мжжкитѣ и ♀ екз. се еднакво срѣщатъ, и то най-често скрити изъ сѣнчаститѣ храсталаци, покрай пжтищата, пжтекитѣ и при размърдване клонетѣ тѣ бързо изхвърквать, но скоро пакъ кацватъ, даже и по влажната пръсть на сѣнка.

Лесно се разпознаватъ една отъ друга, защото ♂ сж пò-дребни, съ 15·5—17·2 мм. дълги прѣдни кр., пò-често 16·5 мм., а освѣнъ това добрѣ ги издава още при хвъркането имъ боята по люспитѣ на кр. имъ, която е отъ свѣтло сиво-ръждива до тъмно-кафяво-ръждива, както и по широкитѣ си гребенести пипала; ♀ сж пò-едри, съ 17—19 мм. дълги пр. кр., пò-често 18 мм., които сж боядисани въ слабо жълто-сиво-черна боя и иматъ тънки нишковидни пипала.

Измежду ♂ екз. се забѣлѣзватъ и такива съ свѣтло сиво-ръждиви кр., които по срѣдното поле на пр. си кр. не притежаватъ никаква широка тъмна сѣнка въ напрѣчната връзка, която поради това едвамъ изпжква надъ основната имъ боя и е ограничена съ дребни жълти и задъ тѣхъ свѣтло-кафяви полумѣсечета. По тѣзи си бѣлѣзи тѣзи ♂ екз. се силно приближаватъ до ab. donzelaria Dup. отъ Галиция и Италия.

Нашитѣ екз. отъ вида сж пò-едри отъ рисунката на Spuler-a, табл. 59, фиг. 9 ♂ и освѣнъ това сж често пò-свѣтли отъ послѣднята.

Извѣстенъ е и отъ иглолистнитѣ гори на Босна, Ромъния и Гърция.

Boarmiinae.

30. **Biston graecarius Stgr.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3822. — Rbl., Stud. I, p. 265, № 634.

До сега е билъ извѣстенъ въ двѣтѣ си форми — ♂ крилата и ♀ почти безъ крила, отъ нѣколко мѣста въ България, като отъ Сливенъ, Варна и София по политѣ на Витоша. Обаче тази година на 20 мартъ можахъ да констатирамъ този ориенталски видъ и въ дефилето на р. Искъръ оттатъкъ с. Курило покрай рѣката близу до първия тунелъ чрѣзъ една ♀ форма, която по нищо не се отличава отъ познатитѣ ми отъ Витоша ♀ ф. Крилѣтѣ ѝ сж 2·5—3 мм. дълги, бѣли и нагжсто покрити съ дълги, бѣли и остри космици, по който си бѣлѣгъ, споредъ Spuler-a — текстъ 101 стр., № 6, тя се отличава отъ приличнитѣ ѝ ♀ екз. на близкия видъ alpinus Sulz.

Разпространенъ въ Босна, Херцеговина, Гърция и Македония.

*31. **Ellopia prosapiaria L. var. prasinaria Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3720.

Познатъ въ България само на Рила, дѣто го за пръвъ пжть открихъ на 9 августъ миналата година по пжтя отъ Чамъ-кория, прѣзъ Христакевъ просторъ за долината на р. Марица и войнишкия постъ на една височина отъ 1700—1900 м. въ зоната на мурата (Pinus peuce Grisb.) чрѣзъ единъ съвършено прѣсенъ и добрѣ запазенъ ♂ екз. Основната жълто-кафява форма отъ този сибирски видъ не е извѣстна у насъ, както и въ съсѣднитѣ ни страни, а само този var. съ луково-зелени крилѣ, напрѣчнитѣ бѣли линии по които сж ясно очъртани. Моятъ екз. е пò-едъръ отъ рисунката на Spuler-a, табл. 59, фиг. 10 в., като има 18 мм. дълги прѣдни крилѣ.

Извѣстенъ е и отъ Босна, Херцеговина, Ромъния, Гърция, Армения и Сибиръ.

*32. **Gnophos dilucidaria Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3964.

Хвърка изъ скалиститѣ мѣста на в. Тодорини-кукли на височина 1700 м., дѣто на 2 августъ 1903 г. можахъ да се снабдя съ

единъ чифтъ ♂ и ♀, доста добрѣ запазени. Крилѣтѣ имъ сж сивобѣли, а въ ♂ по края и чисто сиви. Върху тѣхъ ясно личатъ напрѣчнитѣ тъмно сиво-кафяви линии. Мжжкиятъ екз. е по-едъръ, съ 19·5 мм. дълги прѣдни кр., а ♀ — 16·8 мм. Рисунката на мжжката форма, която дава Spuler, табл. 53, фиг. 10, е съ по-кжси крилѣ отъ нашия екземпляръ.

Хвърка бавно и кацва винаги върху скалитѣ и съ сивата боя на крилѣтѣ си се твърдѣ добрѣ прикрива отъ прѣслѣдване.

Този рѣдъкъ сѣвероалпийски видъ не е извѣстенъ отъ друго находище въ България, и за пръвъ пжть азъ го констатирахъ.

Познатъ е и отъ Босна, Херцеговина, Ромъния и на Уралъ.

*33. **Gnophos myrtillata Thnbg. var. obfuscaria Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 3965.

Извѣстенъ у насъ само отъ Рила., но локално, дѣто въ началото на мѣсецъ августъ миналата година можахъ да го констатирамъ въ Чамъ-кория около горското училище и по-нагорѣ, по р. Бистрица подъ в. Маркуджикъ на една височина отъ 1250—1800 м. чрѣзъ четири добрѣ запазени екземпляра. Въ тия мѣста хвъркатъ само пепеливата и желто-пепеливата форма отъ вида var. obfuscaria Hb. Нашитѣ екз. по нищо не се отличаватъ отъ рисунката на Spuler-a, табл. 63, фиг. 11 ♀, и иматъ 19—22 мм. дълги прѣдни кр. въ ♀ екз., а ♂ не притежавамъ. Върху кр. много ясно личатъ напрѣчнитѣ тъмни връзки.

Този сѣвероалпийски и високопланински видъ е неизвѣстенъ отъ друго мѣсто въ България; за сега е открить само отъ менъ.

Извѣстенъ и отъ Херцеговина, Армения и центр. Азия.

*34. **Scodiona conspersaria Schiff. и var. caninculina Hb.** — Stgr. u. Rbl., Kat. № 4059. — Rbl., Stud. I, p. 270 № 667.

Споредъ г-нъ Rebel видътъ е билъ открить около гр. Сливенъ още въ 1864 г. отъ г-нъ Lederer. Но сжщиятъ този ориенталски видъ познавамъ и азъ отъ гр. Русе, дѣто още прѣзъ юли 1899 г. изъ храсталацитѣ въ лозята можахъ да хвана отъ него единъ чистъ ♂ екз. Той прѣдставлява слѣднитѣ особности въ сравнение съ рисунката на Spuler-a, табл. 64, фиг. 29 ♂: по-малъкъ е отъ послѣднята и има 16 мм. дълги прѣдни кр., люспитѣ по които сж чисто бѣли, а не сиви; отъ напрѣчнитѣ близу до външния ржбъ кафяви точковати линии върху кр. тукъ сж се запазили само точкитѣ върху жилкитѣ, боядисани съвсѣмъ свѣтло-кафяво; сжщитѣ върху задн. кр. се едвамъ забѣлѣзватъ; вжтрѣшниятъ (по коренното поле) напрѣченъ редъ отъ три точки по пр. кр. тукъ съвсѣмъ

липсва, но кафявитѣ точки въ срѣдата на кр. сж запазени и сжщо така сж по-свѣтли, както и другитѣ точки.

По тѣзи си бѣлѣзи този екз. отъ Русе напълно отговаря на var. caninculina Hb., който за сега е новъ за България.

Видътъ е разпространенъ и въ Босна, Херцеговина, Сърбия, Добруджа, Гърция, зап. и центр. Азия.

Sesiidae.

35. **Sesia ichneumoniformis F.** — Stgr. u. Rbl, Kat. № 4573. — Rbl., Stud. I, p. 284, № 759.

Този рѣдъкъ ориенталски видъ можахъ да констатирамъ на Рила прѣзъ августъ миналата година. Тамъ той хвърка изъ долината на р. Бистрица, близу до палата на Т. Ц. В. князъ Борисъ Трѣновски и князъ Кирилъ Прѣславски на една височина отъ 1400 мм.; отъ него хванахъ единъ едъръ и чистъ екз. съ 12·5 мм. дълги пр. кр. Отличава се отъ рисунката на Spuler-a, табл. 20, фиг. 26, по това, че е по-едъръ.

Това му находище е второ, защото още прѣзъ 1861—62 г. го е констатиралъ г-нъ Lederer въ околностьта на гр. Сливенъ.

Извѣстенъ е отъ Босна, Гърция, Ромъния и зап. Азия.

София, 1 май 1906 г.

Историческата битка при Варна въ 1444 г.

(Допълнителни бѣлѣжки къмъ реферата на г-нъ професора Иширковъ върху сжщата тема, четенъ на 31 октомври 1905 год.)

Отъ Д. А. Ихчиевъ.

Тази битка е станала при Варна въ 1444 год. или 848 г. отъ егира между съюзнитѣ християнски владѣтели на чело съ полския краль Владислава[1]) и турцитѣ, прѣдвождани отъ юначния султанъ Мурадъ II, VI-и султанъ по редъ, синъ на Челяби султанъ Мехмедъ и баща на султанъ Мехмеда II — фатихъ, завоеватель на Цариградъ.

Най-кръвопролитното сражение е станало на 9-и день отъ м. Реджебъ въ вторникъ 848 г. (1444.) и се е завършило съ побѣда отъ страна на турцитѣ.

Въ тая битка, изобщо, най-геройски сж участвували *еничеритѣ*, които, споредъ турскитѣ лѣтописи, сж омили лицето (огаратмишъ) на империята и я спасили отъ окончателенъ погромъ.

Споредъ историческия турски ржкописенъ лѣтописъ, подъ название: *„тач-ул-теварихъ“* (корона на лѣтописитѣ), съставенъ въ края на XVI-и в. отъ прочутия тогавашенъ мухамеданскиисторикъ, поетъ и дипломатъ ходжа Сеад-Еддинъ, родомъ отъ Персия, ето какъ се описва тази Варненска битка, озаглавена

„Съюзъ на невѣрнитѣ — езичници-владѣтели (кюфар-текюри) подъ началството на измѣнникъ-нарушителя на мирния договоръ, Маджарския краль Янко, Янкулъ,[2]) срѣщу империята на Динъ-Исляма“:

Въ държавитѣ на кюфарскитѣ владѣтели като мълния се разнесе новината, че юначнитъ османски султанъ Мурадъ Гази се

---

[1]) Въ турскитѣ лѣтописи е казано: съ унгарския краль Янко, Лади славъ или Янколъ.

[2]) Споредъ историята на Челяби Заде-Ахмедъ ефенди Бруссеви (1650 г. Хр.) — Арделъ войвода си (Трансилвания) Лади-сласъ.

оттеглилъ окончателно отъ прѣстола, отдалечилъ се отъ държавното управление и се умопобъркалъ. Вѣстьта за умопобъркването на султана била пръсната съ злонамѣрена цѣль отъ вѣчно-проклетия немирникъ-бунтовникъ Караманоглу, който употрѣбилъ тая хитрость, за да може по-лесно да заблуди и втикне къмъ неприятелски дѣйствия и другитѣ кюфарски владѣтели.

Безспорно това радостно извѣстие причинило въ страната на кюфаритѣ неописуема радость; тѣ тъй силно повѣрвали въ неговата истинность, че зели отъ него поводъ да образуватъ формаленъ съюзъ за общо дѣйствуване срѣщу динъ-исляма, срѣщу османската империя. Слѣдъ като прѣговаряли извѣстно врѣме, тѣ сключили помежду си единъ нападателенъ съюзъ, въ силата на който всѣки отъ съюзенитѣ кюфарски владѣтели трѣбало най-напрѣдъ да съобщи на своитѣ съюзници количеството и готовностьта на своитѣ военни сили, които би могълъ да извади на походъ срѣщу османцитѣ. За тази цѣль всѣки отъ тѣхъ съставилъ подробенъ описъ на своитѣ военни сили (девтер-и-тефеилъ), за числото на войската си, но цифритѣ въ тия описи били доста прѣувеличавани.

Най-главниятъ отъ противницитѣ-владѣтели *шарлатанъ-измамникътъ*, който е игралъ музефирска и подстрекателна роля въ този съюзъ, е билъ проклетиятъ и изневѣрникъ Караманоглу. Той, за да заблуди още по-вече съюзнитѣ кюфари, напослѣдъкъ, освѣнъ че пратилъ неточенъ списъкъ (тефтеръ) на унгарския краль за войската, която събралъ и мобилизиралъ, но съ едно приятелско ласкателно писмо му съобщилъ и слѣдното:

„Приятелю, знай, че Османоглу-Мурадъ е съвършено умопобърканъ: нито помни, нито разбира, нито обсѫжда онова, което върши. Скита се, като лудъ по пустини, по поляни, по гори и по села въ саруханската область. Прѣкарва живота си въ развратъ, въ обществото на развратни и съ леко поведение жени, като е оставилъ за свой наслѣдникъ едно малолѣтно дѣте, въ ржцѣтѣ на което е повѣрилъ и възложилъ сждбинитѣ на държавата, пазенето на градоветѣ и крѣпоститѣ, спокойствието и благоденствието на жителитѣ.

„Твърдѣ е възможно, поне азъ тъй мисля, че този новъ малолѣтенъ османски владѣтель, още щомъ чуе първия сигналъ на война, щомъ се откриятъ първитѣ неприятелски дѣйствия, ще напусне прѣстола и ще избѣга. Да се прѣвзематъ градове и крѣпости отъ него е много лесно, защото той е още *„крѫжка и прѫсна фиданка“* и нищо не е видѣлъ и разбралъ отъ свѣтовния животъ, нито пъкъ е виждалъ или отивалъ да се сражава на бойното поле. Той не е

каленъ и опитенъ владѣтель, не е изпиталъ още горчивинитѣ нито на едно поражение отъ страна на своитѣ врагове; защото отъ него, като дѣте, винаги се е криело подобно нѣщо, а сж го залъгвали съ разни фантастични работи и небивалици. Той нѣма абсолютно никаква опитность въ ржководенето на обществените работи и досега не е направилъ никакви военни приготовления.

„Изобщо, отъ всичко това заключавамъ, че тъкмо сега е момента да сключимъ формаленъ военен съюзъ, да нападнемъ съ общи сили отоманската империя и я разрушимъ, докато синътъ е още дѣте, а бащата далечъ отъ общитѣ работи. И ако сега не направимъ този нашъ съюзъ, а го отложимъ за по-нататъкъ, трѣба непрѣмѣнно да се има прѣдъ видъ обстоятелството, че този мюсюлмански владѣтель ще стане пълнолѣтенъ и ще съумѣе ò врѣме да вземе всички мѣрки за едно силно съпротивление срѣщу насъ; тъй че отпослѣ твърдѣ много ще се каемъ, дѣто сме пропуснали такъвъ благоприятенъ случай, безъ да го използуваме, защото подобни моменти много рѣдко се улучватъ“.

Щомъ се получило горньото, пълно съ лъжи и измислици писмо на Караманоглу отъ унгарския краль, послѣдниятъ заповѣдалъ да се даде най-широка гласность на всѣкждѣ изъ неговата страна на това писмо, като се направи съдържанието му извѣстно на всички слоеве отъ населението.

Кюфаринътъ Янкулъ възкликналъ радостно отъ това неочаквано извѣстие и извикалъ гръмогласно: „какво стоимъ още!“ (не дюрубъ даха!). Веднага той разпратилъ копия отъ това писмо до всички свои приятели и съюзници, а освѣнъ това въ отдѣлни писма отъ своя страна той ги приканвалъ да се готвятъ за походъ и на пръвъ позивъ незабавно да се явятъ при него.

И наистина, слѣдъ кратко врѣме той успѣлъ да събере и мобилизира едно огромно количество войска. Най-напрѣдъ била събрана войската отъ Унгария; послѣ се мобилизирали и централизирали войскитѣ отъ Германия, Босна, Херцеговина, Кара-Богданъ, Влахия, Франция, Полша, Чехия и други кюфарски господарства.

Съюзната войска, споредъ очевидци, е била до 300,000 д. в., отъ които 80,000 д. сж били съ тежко въоржжение. Главнокомандуещъ е билъ „маджаръ-крали“ — Янкула.

Тази кюфарска войска, добрѣ обучена и снабдена съ всички видове оржжия, припаси и обозни кола, подъ началството на своя юначенъ вождъ — кюфарина Янко, тръгнала на походъ, минала сръбската граница и пристигнала благополучно при сръбския дес-

потъ Лазоглу.[1]) Тукъ съюзницитѣ успѣли да присъединятъ и него къмъ съюза, и той тръгналъ съ общата кюфарска войска за да я улеснява въ маршрута. Слѣдъ това вече съюзната войска навлѣзла въ ислямската държава и почнала да пали, граби и опустошава градове, крѣпости, села и паланки.

Тя минала покрай Бѣлградъ, заобиколила Видинъ и нападнала направо най-силната крѣпость на р. Дунавъ — Никополъ (Никиполъ). Слѣдъ като разграбила и опустошила околноститѣ и прѣдградията на Никополъ, съюзната кюфарска войска заминала *по сухо* за вжтрѣшностьта на империята.

Никополскиятъ санджакъ-бей — *Ферузи-бейоглу Мехмедъ-бей,* безъ да губи нито минутка, и въ пълно присжтствие на духа събралъ всички стоещи въ крѣпостьта и около него румелийски войници, както и много доброволци и стари ветерани-юнаци, прославени въ множеството *румелийски битки;* излѣзълъ вънъ отъ крѣпостьта и прѣслѣдвалъ изъ задъ тилъ ариеръ-гарда на кюфарската съюзна войска. Мнозина кюфарски войници били убити, а мнозина били заробени, хванати въ плѣнъ, обковани въ вериги и подъ военевъ ескортъ изпратени на султана въ Одринъ.

Отъ автентичнитѣ свѣдѣния, добити чрѣзъ разпити на заробенитѣ кюфарски войници, се узнало, че планътъ на съюзницитѣ кюфари цѣлилъ да разруши окончателно Империята на динъисляма. За тая цѣль именно войскитѣ минали по сухо за Варна, като се проектирало отъ тамъ да отидатъ въ Цариградъ, да взематъ дъщерята на Стамболския владѣтель, а слѣдъ това заедно съ войската на византийския (Цари-градски) кюфарски владѣтель да отидатъ и прѣвзематъ славната столица на османския падишахъ — градъ Одринъ.

Пограничнитѣ османски команданти (Серденъ-гечитъ-агаларъ) били будни и много осторожни. Щомъ се научили за похода на кюфарската армия, веднага още чрѣзъ специални скороходци (татари и чавушани) съобщили това на султана и на централното правителство въ Одринъ. Султанътъ, макаръ и малолѣтенъ, щомъ получилъ страшното извѣстие отъ пограничнитѣ команданти, веднага, още въ сжщия день, свикалъ висшъ военевъ съвѣтъ, който се е състоялъ отъ находещитѣ се тамъ велики везири, сердари и прочути пълководци.

---

[1]) Въ друга източници — Вълкооглу.

Съвѣтътъ подъ прѣдсѣдателството на младия султанъ засѣдавалъ почти цѣлъ день и най-послѣ рѣшилъ: да се повика отново на власть султанъ Мурадъ, отъ когото се чувствувало голѣма нужда въ този моментъ да прѣдводителствува османскитѣ войници, тъй като новиятъ султанъ, като младъ още, не би могълъ тъй сполучливо да се противопостави на огромната съюзна армия, навлѣзла вече въ прѣдѣлитѣ на Империята и почнала своитѣ разрушителни дѣйствия.

Младиятъ султанъ напълно удобрилъ това рѣшение, взето единодушно отъ съвѣта. Възъ основа на него той веднага написалъ на баща си въ Магнезия едно трогателно писмо, въ което, съобщавайки му за нахлуването на кюфарскитѣ войски въ ислямската държава, молилъ го незабавно да тръгне за Румелия съ събранитѣ тамъ войски и да застане на чело на храбритѣ османски войници срѣщу неприятелитѣ на динъ-исляма.

Понеже се минало доста врѣме, безъ да се получи отговоръ на това писмо отъ страна на султанъ Мурада, и като се боялъ да не би поканата му да бѫде отхвърлена, младиятъ султанъ се принудилъ да му прати още едно писмо съ нарочни царски чохадари съ което колѣнопрѣклонно го молилъ да тръгне незабавно като му казвалъ: „Ако на Ваше Величество е присърце сѫществуването на османската империя, Вашъ прѣмъ граждански и религиозенъ дългъ е да дойдете колкото е възможно по-скоро и да прогоните отъ Империята враговетѣ на динъ-исляма. Защото само на Васъ, на Вашата неустрашимость и рѣшителность могатъ да бѫдатъ подчинени и покорени тукашнитѣ военачалници и въобще — османската войска. Вашето присѫтствие тукъ при войскитѣ и военачалницитѣ ще озари, като ясно слънце тѣхния духъ и ще имъ вдъхне куражъ.

„Сегашнитѣ обстоятелства и интереситѣ на ислама диктуватъ на Ваше Величество да не се противите, защото иначе посрѣдъ ислямството ще настѫпи голѣма безредица, за която Вие ще бѫдете моралниятъ отговорникъ“.

Това трогателно писмо развълнувало султанъ Мурада и го накарало да рѣши да тръгне веднага за Румелия, макаръ че малко прѣди това той билъ наклоненъ да не отива на бойното поле.

Той далъ веднага разпореждане за походъ на войската, която била събрана съ свѣткавична бързина, и придруженъ отъ многобройната си военна и гражданска свита (теба биле), на чело на 12000 пѣхота и 3000 конница, тръгналъ. По съображения на по-голѣма безопасность, първоначалниятъ маршрутъ билъ по брѣга на

морето, дѣто отъ опрѣдѣлено мѣсто войската влѣзла въ кораби, за да бѫде прѣнесена до *„Калиполе“* (Гелиболъ),

По единъ щастливъ случай прѣзъ врѣме на морското пѫтувене отъ палубата на единъ корабъ султанътъ съгледалъ още отъ далечъ, какъ около 65 френски военни корѫба съ открити платна и като хвърчащи птици цѣпили морето и бързали да заградятъ и завзематъ Гелиболския пѫть. Султанътъ, като видѣлъ това, прѣдъ опасностьта, че могатъ да бѫдатъ заловени, рѣшилъ и по божие вдъхновение промѣнилъ маршрута по посока къмъ крѣпостьта и едноименната мѣстность: *„Ялакъ-Абадъ“*. Той миналъ покрай дълбинитѣ на „Искендирие“ благополучно и подиръ това тръгналъ къмъ малката крѣпость, именувана „Акче-хисаръ“, дѣто съ всичкитѣ си войски слѣзълъ на сухо.

Вѣрниятъ и любимъ царски великъ полководецъ *Халилъ-паша,* благодарение на своята тънка съобразителность, улучилъ въ прѣдвиждането си, че султанътъ ще слѣзе въ *Акче-хисаръ,* кѫдѣто го чакалъ отрано и благополучно посрѣщналъ.

Султанътъ, за да бѫде гарантиранъ отъ възможна неприятелска изненада въ тоя градъ, заповѣдалъ на градския комендантъ *Халилъ-паша,* да постави отъ всички страни топове. Слѣдъ това, по изричната султанска заповѣдь, брѣгътъ билъ запазенъ отъ нѣколко военни кораба, тъй че градътъ билъ защитенъ и по сухо и по море, та войскитѣ могли вече спокойно да тръгнатъ по-нататъкъ.

Съюзнитѣ кюфарски владѣтели, много се ядосвали, че пропуснали благоприятния случай да прѣсѣкатъ пѫтя на султана и да го захванатъ въ морето, като по този начинъ попрѣчатъ на анадолската и румелийската войски да се срѣщнатъ въ Одринското поле.

Споредъ лѣтописа на ходжа Сеадъ-Еддинъ, комуто може да се вѣрва по-вече отъ другитѣ турски историци-лѣтописи, маршрутътъ на султанъ Мурадовитѣ войски отъ *Акче-хисаръ* се описва така:

Султановитѣ войски тръгнали отъ *Акче-хисаръ* по сухо къмъ Одринъ; насрѣдъ пѫтя още султанъ Мехмедъ посрѣщналъ баща си султанъ Мурада съ войскитѣ му. Населението отъ гр. Одринъ и околноститѣ му въ празнична прѣмѣна на тълпи, на тълпи съ задушевна рѧдость още отъ далечъ посрѣщнало и привѣтствувало юначния султанъ Мурада съ войската му.

Войницитѣ, както и самъ Мурадъ, изглеждали храбри, неустрашими и готови за бой; тѣхното благополучно пристигане въ Одринъ сърадвало уплашеното мюсюлманско население и ободрило духа на

румелийскитѣ войски, събрани тогава въ Одринското поле за походъ срѣщу кюфаритѣ.

Въ тая радосна срѣща между двамата султани, най-напрѣдъ били прѣдставени на султанъ Мурада плѣненитѣ отъ Никополския Мехмедъ-бей кюфари, които били съвършено отпаднали духомъ. Султанътъ много се зарадвалъ, като видѣлъ физиономитѣ на тия изнурени отъ пжть и тегла кюфари, и въ възторгъ публично произнесълъ благодарствени молитви къмъ Бога за успѣшна побѣда надъ враговетѣ на динъ-ислѧма.

Понеже при това състояние на работитѣ трѣбало да се зематъ бързи и сигурни мѣрки за успѣшното изгонване на възбунтувалитѣ се кюфари отъ прѣдѣлитѣ на Ислямската държава, султанъ Мурадъ, като уменъ господарь и опитенъ стратегъ, веднага разпоредилъ слѣдньото: той самъ съ по-голѣмата часть отъ османската войска да тръгне срѣщу неприятелитѣ — кюфари, а султанъ Мехмедъ-ханъ да остане въ Одринъ и, бидейки готовъ за всѣка случайность, да приготвя нужнитѣ количества храна, провизии и военни припаси за новитѣ войски, които ще идватъ отъ Анадола. Тази часть отъ войската, съ която султанъ Мурадъ потеглилъ срѣщу кюфаритѣ, била по-малко отъ половината неприятелска.

Тъкмо въ врѣмето на тия разпоредби пристигнали допълнителни извѣстия, че кюфарскитѣ съюзни „кесари“, минали прѣзъ Влашко и пристигнали въ Варна[1]).

Въ Варненското обширно поле били разположени подъ чадъри, на лагеръ, двѣтѣ неприятелски войски една срѣщу друга, готови за бой.

Още призори въ лагера на кюфарскитѣ войски и въ оня на ислямската армия почнали да се чуватъ тжрби и барабани за почване на боя. Настжплението почнало.

Кюфаринътъ Янко най-напрѣдъ съ силна войска, подпомогнатъ отъ източното и западното крило, се спусналъ на атака срѣщу османскитѣ анадолски войски. Срѣщу него се спуснали най-юначнитѣ и самоотвержени турски войници, които хладнокръвно се отнасяли къмъ кръвополитния бой и хилядитѣ човѣшки жертви. Ония войници — мюсюлмани, които били опитни да въртятъ сабята, на-

[1]) Споредъ други турски лѣтописи, като: на Челяби Заде Али ефенди Бруссеви, Гюлшини и др., походътъ на султанъ Мурада се описва така: „Султанъ Мурадъ съ голѣмо число войници отъ Анадолъ прѣмина по море до крѣпостьта „Мида“ (Калай-Мидаде) близу до Цариградъ и отъ тамъ, слѣдъ като се присъедини къмъ събралитѣ се румелийски войски, които го чакаха, отправи се веднага за Варна (по сухо или по море — не е казано).

хвърляли се въ строй съ голи саби въ редоветѣ на кюфарската армия и правили касапници отъ човѣшко месо. По този начинъ тия рѣшителни и неустрашими борци на колони успѣвали да отидатъ много навжтрѣ въ неприятелската армия, докато най-послѣ славно намирали своята смъртъ подъ ударитѣ на хилади неприятелски щикове, саби, ханджари и стрѣли.

Бойното поле се напълнило съ обезглавени трупове и отсѣчени глави. Тѣхниятъ брой е билъ повече отъ тоя на звѣздитѣ, които съ своята блѣда свѣтлина, поставяли въ полузракъ полесражението и му придавали видъ на една страшна и сърцераздирателна картина. Освѣнъ човѣшки трупове и пролѣта кръвь, полесраженията били пълни съ разни изпотрошени боѣни прѣдмети и припаси, като саби, мечове, стрѣли, силяхи, паласки, кемери и пр. Найсетнѣ картината се допълняла отъ сграбчилитѣ се на борба съ послѣдни сили юначни войници, които безслѣдно изчезвали въ потоцитѣ човѣшка кръвь...

Въ това страшно и кръвопролитно сражение между многото юначни османски пълководци загиналъ и анадолскиятъ бейлеръ-бей *Караджа-бей*.

Каква сждба! Каква орисница! Загиналитѣ въ *джихада* войници тръгнали съ надежда да се върнатъ съ пълни кемери и кисии отъ богата плячка на злато и скжпоцѣности, а трѣбаше мжченически да сложатъ кости на бойното поле!...

Слѣдъ като проклетиятъ кюфаринъ Янко нанесълъ окончателно поражение на анадолската османска армия, останалата часть отъ нея не е могла да бжде турена въ поредъкъ отъ тежко ранения й вождь *Караджа-бей*, а се разбѣгала, като оставяла задъ себе си всички припаси, оржжия, храна и пр. Подиръ това, кюфарската многобройна армия съ всички сили нападнала въ центъра на румелийскитѣ отборъ — юнаци, прѣдвождани отъ самия султанъ Мурадъ.

Кюфарскитѣ войски, поради своята многобройность, имали голѣми шансове за побѣда. Османскитѣ войски, като малочислени, търпѣли голѣми поражения и били принуждавани постоянно да смѣняватъ позициитѣ си, за да избѣгватъ гибелния неприятелски ударъ. Бойното поле откъмъ позициитѣ на ислямската армия почнало да се изпразва, войницитѣ се разредили, и по-голѣмата часть отъ турскитѣ полководци заедно съ своитѣ полкове почнали да отстжпватъ въ безпоредъкъ, като поразени.

Султанътъ останалъ почти самичъкъ на бойното поле. Придружавали го само най-вѣрнитѣ му придворни бейове и сердари,

заедно съ нѣколко румелийски бейове и тѣхнитѣ доброволчески дружини.

Само еничеритѣ, като живъ плетъ отъ хора, застанали прѣдъ кюфарската войска и съ главитѣ си пазили живота на султана.

Лагеръть на османската армия заприличалъ на пустиня; рѣдко се виждалъ полководецъ на бойното поле отъ храбрата ислямска войска. Много хиляди войници, заедно съ своитѣ началници, полумрътви и едвамъ дишещи отъ страхъ и умора, се спирали на много далечни разстояния отъ бойното поле, пропѫтувани съ тройно по-голѣма бързина отъ обикновено врѣме.[1])

Султанътъ, развълнуванъ и обезкураженъ отъ тоя печаленъ видъ на своитѣ уплашени войници, съ душевна скрѫбь и болка на сърце, помолилъ близкостоещитѣ до него полковници да спратъ отъ бѣгство своитѣ войници въ *гористата мѣстность задъ единъ хлѣмъ* до втора заповѣдь. Слѣдъ това той колѣничилъ, и съ съкрушено сърце и вдигнати къмъ небето очи, произнесълъ слѣднята молитва: „Боже Велики, ти който си царь на царетѣ, смили се надъ насъ! Погледни жертвитѣ, които паднаха на бойното поле за динъ-ислѣма: газии, кахримани и пехливани! (юнаци, борци и герои). Вземи подъ своя защита и покровителство всички правовѣрни мухамедани, които отъ все сърце и душа отиватъ да се жертвуватъ за своята права вѣра, която по твое повеление и чрѣзъ словото на твоя пророкъ Мухамеда сме пригърнали и изповѣдваме!

„Ти си Боже, защитникътъ и наставникътъ на великия нашъ пророкъ, посланикъ Божи, Мухамедъ, за чиято вѣра ние сме се събрали тукъ, да се пожертвуваме срѣщу неприятелитѣ — кюфари! Увеличи, Боже, нашата сила и мощь, за да можемъ да се впуснемъ по-скоро и умремъ за славата Сюлейманова (Соломонова).

„Помогни ни, Боже Великий, да побѣдимъ на туй бойно поле, смили се надъ събранитѣ тукъ твои създания: ходжи, вайзи, шейхове и разни други учени и тебе прѣданни молли, които истинно вѣрватъ и проповѣдватъ вѣрата на великия пророкъ — ресул-улъ-уллахи! Боже! Поне за удовлетворение чистия и непорочень духъ на пророка, който е първиятъ слѣдъ тебе застѫпникъ на цѣлото ислямство, — закрили ни отъ удара на невѣрнитѣ, на мръснитѣ кюфари!

---

[1]) Споредъ очевидеца, бѣлѣжитиятъ османски историкъ, Идриз, сраженията се почнали отъ пространото Добрудженско поле и достигнали чакъ до рѣка *Калчия*, — разстояние за три деня пѫть, а бѣжанцитѣ войници въ страха си сѫ го земали само за-единъ день.

„О! Боже, не оставяй да пропадне позорно и да се унищожи ислямската войска! Не оставяй нашитѣ газии, да бѫдатъ потъпкани, смазани и унищожени отъ нечиститѣ рѫцѣ на кюфаритѣ — врагове на динъ-ислама! Но ти, праведни Боже, бѫди защитникъ и закрилникъ на събранния тукъ мюсюлмански свѣтъ (гюрух-и-мюсюлиманъ) и съкруши близкостоещитѣ до насъ врагове на ислама, които само по име изповѣдатъ религията на праведни Исуса!

„Боже, не давай сила на кюфарския краль Янко, който е ненаситенъ и иска да покоси подъ ножъ синоветѣ на динъ-ислама! Но защити подъ своя всесиленъ скиптъръ и подъ своята мощна дѣсница твоитѣ вѣрни чада, синоветѣ на Мухамеда! Направи неприятелитѣ ни и виновницитѣ на тия кръвополития да отслабнатъ и изгубятъ силата си! Прогони и отдалечи отъ насъ разбойнически нахлулитѣ кюфари!

„Не наказвай и не унищожавай младия и идеаленъ ислямски народъ! Не оставяй да бѫде сломена и потъпкана неговата слава.

„Ржководи нашитѣ мюсюлмани да вървятъ по правия пѫть на спасението и не оставяй, Боже, да бѫде унищожено и опропастено населението на нашата империя.

„Запази съ своята мощна дѣсница мюсюлманитѣ и подари имъ това, което тѣ просятъ отъ тебъ!“

Слѣдъ произнасянето на тази молитва, султанъ Мурадъ и останалитѣ ислямски военачалници се установили здраво на бойнитѣ позиции и рѣшили: или да умратъ славно, или да побѣдятъ неприятеля. Около султана юначнитѣ еничери въ двойни редове образували обржчъ (сев-бестей синджиръ увере) и съ голи остри кювдета (ками) въ рѫцѣ, чакали нетърпѣливо атаката на кюфаритѣ.

Унгарскиятъ краль — Янко, възгордѣнъ отъ вървежа на боя, като виждалъ жалкото положение на султана, помислилъ, че послѣдниятъ ще бѣга, и съ ярость извикалъ на своитѣ войски: „войници, на щурмъ къмъ султановитѣ войски!“ И самъ той на конь, съ гола сабя въ рѫка се спусналъ напрѣдъ, като мислѣлъ, че съ единъ замахъ на сабята си ще покоси мюсюлманскитѣ войници — еничери, които му се изпречатъ, и ще отиде направо до военния станъ на султана, дѣто или ще му отсѣче главата, или ще го земе живъ въ плѣнъ.

Кръвнишкитѣ очи на злополучния краль — кюфаринъ мѣрили право въ срѣдата на оня полкъ, дѣто се намиралъ самиятъ султанъ — командантъ, възседналъ на своя сивъ конь. Въ този критиченъ моментъ османскитѣ войници сгжстили твърдѣ силно редоветѣ

около султана и образували една непристжпна стѣна отъ хора. Султанътъ, макаръ и малко отначало уплашенъ, не изгубилъ присжтствие духа и, уповавайки се на Божията помощь, хладнокръвно чакалъ неприятелската атака.

Янкула съ пуснатъ въ пъленъ бѣгъ конь и съ гола дълга сабя показалъ чудеса отъ храбрость, като съсичалъ всичко, каквото му се падне на пжтя и окуражавалъ своитѣ войници съ думитѣ: „Войници! Не бойте се; вървете храбро слѣдъ мене! Цѣлыта ни е да раздѣлимъ неприятеля на двѣ части, да си отворимъ свободенъ пжть и да обиколимъ самия султанъ въ срѣдата, слѣдъ което ще го погубимъ и ще спечелимъ пълна побѣда.“

Наистина, кюфаритѣ съсѣкли много мюсюлмански войници и пълковници и успѣли да раздѣлятъ османскитѣ войници на двѣ части и да влѣзатъ посрѣдъ тѣхъ; заобиколили султана, Янкула се впусналъ въ пъленъ коненъ бѣгъ къмъ него да го убие. Въ този моментъ обаче, когато той Янкулъ се намиралъ само на двѣ-три крачки отъ султана, за нещастие на кюфаритѣ, единъ старъ ветеранинъ и опитенъ въ битки еничеринъ, на име *Коджа-Хадыръ*, се впусналъ съ коня си, прѣсѣкълъ главата на Янкуловия конь, свалилъ Янкула и съ единъ замахъ му отсѣкълъ главата. Тя била веднага отнесена при султана, който възрадванъ отъ сполуката, прѣгърналъ нѣколко пжти смѣлия еничеринъ, благодарилъ му и го възнаградилъ богато.

Слѣдъ този обратъ въ военното щастие османскитѣ войници добили куражъ и се нахвърляли като гладни леневе (джанаваръ аланъ гиби) съ голи саби въ кюфарскитѣ редове.

Щастливо спасенията отъ явна смрътъ султанъ, обнадежденъ отъ тази бѣсна атака на своитѣ войници, заповѣдалъ веднага на близкостоещитѣ колони да имъ отидатъ на помощь; а самъ той, слѣдъ като произнесълъ кратката си молитва: „Я, рабби! бисмил-лаххи ел-рахманъ“ (Боже, помогни ни и омилостиви се надъ насъ), възсѣдналъ на коня си, далъ заповѣдь да сигналиратъ атаката и да развѣятъ военнитѣ за *джихада* знамена и най-напрѣдъ като бѣсенъ левъ се впусналъ срѣщу неприятеля. За да внушаватъ страхъ у кюфаритѣ, той заповѣдалъ въ първитѣ редове отъ атакуещитѣ османски войници да се носи главата на Янкула.

Разнебитенитѣ кюфарски войници, като видѣли Янкуловата глава, почнали взаимно да се утѣшаватъ, като казвали: „ние не сме дошли тукъ на това бойно поле само по каприза на единъ

краль, какъвто е Янкула. Нашата свята цѣль е прѣди всичко, да умремъ за нашата християнска вѣра.“

При все това обаче смѣлостьта на кюфарскитѣ войници значително отпаднала, тѣ вече неохотно се сражавали и отбѣгвали нападателнитѣ дѣйствия, като съзнавали, че напразно само ще даватъ жертви; и поради всичко туй най-послѣ тѣ рѣшили да се оттеглятъ въ пъленъ поредъкъ отъ полесраженията и да се върнатъ обратно въ своитѣ страни.

Османскитѣ военачалници и войници, забѣлѣзвайки промѣната на щастието въ тѣхна полза и узнавайки намѣрението на неприятеля да отстѫпва, рѣшили единодушно да развиятъ свещенитѣ знамена на „шерифи санджакъ“ и да прѣслѣдватъ кюфаритѣ като за това се окуражили и отъ слѣднитѣ думи на командантитѣ: „Войници! чада мухамедови! тичайте съ голи шашки и открити гърди срѣщу кюфарскитѣ пълчища, защото тѣ измѣниха на плана си — да нападатъ и противостоятъ, а прикрито и хитро отстѫпватъ за да избѣгатъ.“

Султанътъ, виждайки сѫщо отстѫплението на неприятеля, като произнесълъ думитѣ на пророка: „Би хамд-улъ-лаххи неджетъ ве кяфиръ душманъ-мѫзи нихаетъ маглюбъ ве дарй перишанъ иттикъ“ (Е, слава Богу, че се спасихме и напълно побѣдихме и разпръснахме неприятеля — кюфаринъ), заповѣдалъ веднага, да се прѣслѣдватъ бѣгащитѣ врагове чакъ до Дунава, и ако е възможно, да се унищожатъ до крайъ. По тази изрична заповѣдь на султана, *Даутъ паша,* единъ отъ най-смѣлитѣ румелийски полководци, се впусналъ съ своя отредъ срѣщу неприятелитѣ, прѣслѣдвалъ ги жестоко два деня и двѣ нощи — чакъ до брѣга на Дунава и не снели оржжие, докато по-голѣмата часть отъ кюфаритѣ не била унищожена.

Съ стотини и хиляди кюфари били заробени, а още повече били избити, полумъртви и тежко ранени, разхвърляни по пѫтища и друмища. Ржцѣтѣ и лицата на мюсюлманскитѣ героивойници били опръскани отъ пролѣтата кюфарска кръвь и почти цѣлото бойно поле, което се простирало на три деня пѫть, било буквално покрито съ труповетѣ на дяволската кюфарска тълпа. Земята се обагрила и залѣла отъ кръвь. Синъ и баща отъ гявурската тълпа били залявани и безмилосно убивани отъ нашитѣ *„дилаверн“* (юнаци).

Никаква пощада и милость не било възможно да се изпроси, нито пѫкъ да се спре кръвопролитието върху прѣслѣдванитѣ и из-

немогнали кюфарски войски, защото османскитѣ войници, упоени отъ кръвьта, дѣйствували като разярени хищни звѣрове.

Всичкитѣ военни припаси, принадлежащи на кюфарската сганъ, оставени на бойното поле, били прибрани, като плячка отъ османскитѣ войници. Сжщо така и всички кюфарски драгоцѣности („зинкайметъ ешйялеръ"), както и официалната имъ хазна, съставяли една плячка около 200—250 кола, която по заповѣдь на султана била раздадена отпослѣ.

Единъ отъ отличилитѣ се въ този бой полководци е билъ и бѣлѣжитиятъ (мешхуръ) Азабъ-бей, когото султана богато възнаградилъ отъ частния си ковчегъ. Въ негова честь отъ плячката при тази битка била построена джамия въ Бруса на име: „Азабъ-паша джами си".

Слѣдъ окончателното завършане на побѣдоноснитѣ сражения, султанъ Мурадъ, като добъръ стратегъ, пожелалъ да обиколи на конь цѣлата мѣстность на бойното поле, за да го разгледа. Между придружаващитѣ го билъ и Азабъ-бей, къмъ когото султанътъ се обърналъ съ думитѣ: „Азабе, колко чудно е това! Между толкова убити и плѣнени кюфари, не мога да вида нито единъ съ бѣла брада.." Азабъ-бей му отговорилъ ласкателно, така: „Ваше Величество! Ако измежду тѣзи кюфари би могло да се намѣри човѣкъ съ бѣли коси и бѣла брада, то вѣрвамъ и нѣмаше да имъ хрумне глупавата мисъль, да се бунтуватъ и да извършатъ тази ниобмислена работа. Тѣ сж извършили това, защото всички сж надмѣнни, *деликанлии* (луди глави) и хора съ лошо възпитание."

Султанътъ, като обиколилъ цѣлото полесражение на тази кръвопролитна битка, произнесълъ съ низъкъ гласъ кратка молитва къмъ Бога за упокоение душитѣ на падналитѣ мюсюлмански герои (шехиди). Подиръ това съ небивала ярость той заповѣдалъ да доведатъ при него всички ония военачалници и команданти отъ османската армия, които прѣзъ врѣме на най-лютото сражение съ кюфаритѣ и въ най-критичния моментъ за исляма избѣгали отъ бойното поле и съ своето прѣдателско и отвратително поведение (муртекипъ ве муртатъ харокетлеринденъ-долай) бѣха успѣли да деморализиратъ ислямската армия. Въпроснитѣ военачалници били веднага доведени и прѣдставени лично на султана.

Той, слѣдъ като ги конфузилъ устно, за прѣстжпнитѣ имъ дѣйствия въ полесражението, заповѣдалъ да се издаде веднага царски ферманъ, споредъ който по-виновнитѣ се наказвали смъртно, чрѣзъ отсичане на главата съ сабя; а за останалитѣ било заповѣдано, да

се облѣкатъ въ женски дрехи, да имъ се отнематъ военнитѣ шапки (имаме) и да се забрадятъ съ шамии (калемкяри), та по тоя начинъ да се развождатъ изъ улицитѣ на градоветѣ за показъ на населението.

Великиятъ везиръ, като видѣлъ тази султанова заповѣдь, веднага отишълъ при него и колѣнопрѣклонно, съ сълзи на очи, въ честь на блестящата побѣда надъ враговетѣ на динъ-исляма, го молилъ да прости и пощади всички виновни въ тази битка, за да може свободно да се весели всѣко мюсюлманско сърце и да отправя топли благодарствени молитви къмъ Всевишния. Великодушниятъ и справедливъ султанъ, въ знакъ на своето благоволение, що хранилъ къмъ любимия си везиръ, амнистиралъ всички провинили се въ битката, като се задоволилъ само съ уволняването на най-виновнитѣ, които били пенсионирани.

Споредъ историка Нешери, султанътъ, възрадванъ отъ тази славна побѣда (маареке айни мухарабенинъ мазъ-фариети узерини), помилувалъ съвършено и *Турханъ-бея,* който тогава билъ затворенъ въ крѣпостьта „Токатъ“ (Азия), и веднага билъ пуснатъ на свобода.

Подиръ това султанътъ заповѣдалъ още — отсѣчената глава на кюфарския краль (крали-кюфарънъ келлесини), както и завоевателниятъ актъ за трофеитѣ, спечелени като плячка отъ поразенитѣ кюфари, да се прѣнесатъ въ гр. Бруса. Управлението на гр. Бруса, което въ това врѣме било въ ржцѣтѣ на субаша Джиба Али-бей, събрало първенцитѣ и населението, разгласило радосната вѣсть за славната побѣда на султанъ Мурада и се разпоредило да се украси и илюминира града най-тържествено. Слѣдъ това Али-бей съ множество първенци граждани излѣзълъ вънъ отъ града да посрѣщне съ обичайната церемония царския актъ и отсѣчената глава на Унгарския краль — Янко, която носѣха въ единъ сждъ съ медъ.

Ученитѣ молли, ходжитѣ, ваизитѣ, имамитѣ, шейховетѣ и др., начело съ градското управление извършили най-напрѣдъ обичайната религиозна церемония: молебствие за здравето и дългоденствието на султана, за династията му и за всички мюсюлмани-газии, които участвували прѣко или косвено за сполучването на славната побѣда и кратка панихида за падналитѣ мюсюлмански герои (шехити) на бойното поле за каузата на динъ-исляма.

Слѣдъ това, тѣ извадили отсѣчената глава отъ сждa, измили я въ р. Нилоферъ, наболи я на дългъ пьртъ и съ пѣснопѣние на стихове отъ Алкорана тържествено влѣзли въ града. Главата била разнасяна цѣлъ день изъ Бруса, обиколени сж били всички градски улици съ нея и е била посочвана на всички класи отъ населе-

нието, което въ възторгъ и ентусиазъмъ викало: „долу проклетата глава и нека бжде вѣчно робъ; нека отъ родъ въ родъ кюфаритѣ да се покоряватъ на султанитѣ.“

По това врѣме били изпратени царски грамоти на околнитѣ ислямски господари, съ които имъ се съобщавало за славната побѣда на султана. Освѣнъ това, за слава и щастие на динъ-ислама, тѣмъ се пращало като подаръкъ една часть отъ плѣненитѣ кюфари и отъ плячката на бойното поле, като военни облѣкла, оржжия и пр.

Двадесеть и петь души кюфарски плѣнници, облѣчени въ панзири (бронзови дрехи), подъ командата на Азабъ-бея, били пратени подаръкъ на египетския султанъ. Заедно съ тѣхъ изпратили и нѣколко кола съ бойни припаси и „джеб-хане“.

Египетскиятъ султанъ, възрадванъ отъ този подаръкъ на османския султанъ, като виждалъ тия великани-кюфари, вързани и водени подъ конвой, очудвалъ се на османското юначество, похвалилъ османската армия и съ високъ гласъ отправилъ Богу молитва за щастието на османско оржжие. По този случай той заповѣдалъ: по цѣлата египетска държава, въ всички джамии, махбади, текета, завиета и молитвени домове (месчети), да се отслужатъ молебствия за славата на османцитѣ и дълготрпението на султана побѣдитель. Слѣдъ тия тържества, мисията на Азабъ-бея се свършила и египетскиятъ султанъ, като наградилъ него и всички извънредни султански пратеници съ богати дарове, изпратилъ ги за Одринъ съ едно вѣрноподаническо писмо до султанъ Мурада.

Това радосно събитие, тази славна побѣда надъ кюфаритѣ, надъ онѣзи „динъ-душманлари“, които искали да завладѣятъ и покорятъ османската държава; събитие, което възрадва и съживи отново цѣлия османски народъ, е станало въ вторникъ на 9-и день отъ мѣсецъ Реджебъ въ 848 г. егира (1444 сл. Хр.). Въ тоя свящия свѣтълъ и славенъ день, който ще остане вѣчно паметенъ въ нашата история, е била отсѣчена и главата на невѣрния унгарски краль.

Поради това, обширната османска империя вѣчно ще царува и ще се възвеличава“.“

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Резултати (?) отъ заразителнитѣ болести по домашнитѣ животни въ Княжество България прѣзъ годинитѣ 1894—1903. — Дирекция на Статистиката. София. 1905. — I + 305.

За запознатия читатель съ дѣйностьта на централнитѣ специални статистически институти въ зап. европейскитѣ държави и съ публикуванитѣ отъ тѣхъ трудове, появяването на *Резултатитѣ* като публикация на нашия държавенъ статист. институтъ — Дирекцията на Статистиката — е цѣла изненада. И тая изненада се заключава не въ обстоятелството, че публикуването на подобни статистики се явява излишно и непотрѣбно, а въ факта, че нашата Дирекция е *достигнала* до тамъ въ развитието на своята служба, щото разполага съ възможность, да работи и публикува такива статистики като *Резултатитѣ*. Въ своята програма на дѣйдость всички статистически институти въ просвѣтенитѣ държави въ силата на наложителната логика, да се прѣдпочита по-важното и по-неотложното отъ по-малко важното и по-отложното, прѣдприематъ и развиватъ статистическата функция на държавата именно споредъ тая неотложность и важность. Населението съ своя брой и всички физически и социални признаци и измѣнения е централниятъ и първичниятъ обектъ на статистичната дѣйность на тия институти и първичната тѣхна неотложна работа. Богатствата на народа като елементъ, обусловящъ живота на това население, съставляватъ непосрѣдствената слѣдъ това сфера на статистични изслѣдвания. Самата диференциация на явленията отъ тия области опрѣдѣля реда за по-напрѣшното или по-сетнѣшното подхвърляне на статистичното наблюдение самитѣ явления. Строго спазване естествената градация въ случая е наложително. Тъй, статическитѣ елементи винаги изискватъ прѣпочитание и прѣимущество при наблюдението отъ динамическитѣ, и първичнитѣ, основнитѣ, прѣдшествуещитѣ явления и факти — отъ вторичнитѣ, послѣдуещитѣ. Да се прави статистика за раждания, женитбитѣ и умиранията, прѣди да се е констатиралъ статическия елементъ — броя на населението, въ което произхождатъ тия ражд., женит. и умирания — е повече отъ несъотвѣтствено. Защото размѣритѣ на тия 3 събития — раж., жен., и умир. — се мѣрятъ не чрѣзъ абсолютнитѣ числа, а чрѣзъ относителнитѣ, а пъкъ послѣднитѣ не могатъ да сѫществуватъ, щомъ не сѫществуватъ прѣдварително числата за статическия брой на населението. Да се прави статистика за количеството на реколтата прѣзъ дадена година, безъ да се е правила прѣдварително статистика за посѣтитѣ и засадени пространства, които сѫ дали тая ре-

колта, е най-малкото прибързана работа, не водеща до никакви резултати за научни изучвания.

И ако статистическитѣ институти пазятъ подобенъ редъ въ своята дѣйность, то тѣ правятъ това въ съзнанието на своето високо призвание, да готвятъ градивенъ материалъ за науката. Строгата систематика въ тая дѣйность при избора на обектитѣ на статистичното наблюдение и при опрѣдѣлението границитѣ и елементитѣ на наблюдението е наложителна. Защото само при тая систематика може да се постигне да се заловятъ елементитѣ на закона за причиностьта и отъ тукъ вече да се откриватъ законообразноститѣ и правилноститѣ въ явленията; защото само при нейното спазване може науката да си послужи правилно съ статистическия апаратъ. Единични изложения, разхвърлени и непланомѣрно констатирани факти и явления по статистиченъ методъ, даже колкото и полезни и неизбѣжни и да се явяватъ въ даденъ моментъ за държавата, обаче тѣ не могатъ да влазятъ въ кржга на дѣятелностьта на една централна статистическа дирекция. Въ всички подобни случаи държавата си услужва съ тъй наречените административни статистики, които носятъ врѣменень характеръ, характеръ на сурогати. Подобни статистики се правятъ отъ самата административна власть. Статистиката за болеститѣ на животнитѣ е именно една отъ подобнитѣ статистики. *Ни въ една държава* централната специална статистическа дирекция, до колкото ни е извѣстно, не е прѣдприемала и не е публикувала подобна статистика. Навредъ кждѣто съществува подобна статистика, тя се явява работа на специалния ветеринаренъ сервизъ на държавата. Само у насъ ние сме лице съ лице прѣдъ изключението: тая ветеринарна статистика е дѣло и публикация на статистическа дирекция.

Явни сж прочее, причинитѣ за изненадата отъ публикуването на *Резултатитѣ*. Нашата държавна статистическа функция въ сравнение съ статистичната функция на напрѣдналитѣ държави е една отъ най-неразвититѣ. Тя не е успѣла да се разпространи до констатирането на факти и явления отъ най-важнитѣ проявления на нашия физически и социаленъ животъ. Тя не е успѣла да подложи на редовно и изчерпателно наблюдение още първичния обектъ на своята служба — населението. Тя не е направила още нищо сериозно за констатиране и изучване явленията отъ физическо-икономическия миръ. И вдругъ тя изработва и публикува статистика (а не *Резултати!)* за заразителни болести на домашнитѣ животни! При факта, че нашата Дирекция на Статистиката не работи редъ статистики отъ много по-неизмѣрима важность и значение, като напр. статистика за причинитѣ на смъртностьта на хората, стат. за заболѣваемостьта на хората, статистика за покрититѣ и непокрититѣ имоти на хората и пр. и пр., публикуването на *Резултатитѣ* може само да напомни пословицата за оная Мара, която всичко втасала, та само косата си не вчесала.

И несъобразностьта и безредието тукъ се усилва отъ поразителния фактъ, че Дирекцията е намѣрила за възможно и умѣстно да изработва и публикува тия *Резултати*, прѣди още да е публикувала резултатитѣ отъ прѣброяване на домашнитѣ животни за 1900 г. И какво излиза сега? Ние имаме статистика за разболѣлитѣ се и умрѣли дом. животни, ала

нѣмаме (нова) статистика за броя на всички домашни животни. Пита се, каква цѣль могатъ да иматъ даннитѣ отъ *Резултатитѣ* за болеститѣ на дом. животни и какъ можемъ да съдимъ, дали показанитѣ числа за разболѣлитѣ се и умрѣли животни сж относително голѣми, срѣдни или малки, и въобще, каква е интензивностьта на заболѣването и смъртностьта на дом. животни у насъ, когато ние не знаемъ, *колко* сж били всички живи животни прѣзъ разглеждания периодъ?

Но тоя фактъ добива и една мистериозность, като го съпоставимъ съ обстоятелстлото, че резултатитѣ отъ прѣброяване домашнитѣ животни прѣзъ 1900 год. сж били готови изработени и дадени за печатъ още прѣзъ м. юни 1903 г.[1]). И до днесъ тая статистика не е видѣла божия свѣтъ, а започнатитѣ да се работятъ слѣдъ това резултати за болеститѣ сж вече публикувани! Можемъ ли да приемемъ това за единъ простъ случай отъ неразбиране и безредие или наистина тука се крие нѣкаква мистериозность? Това читательтъ ще разбере по-долу, ала сѣ ще остане и нѣщо неразбрано за него, което тука е неумѣстно да излагаме....

Но не само градацията по важность и неотложность на статистикитѣ диктува тѣхния редъ на започване и работене. *Сжществуването условия*, за да могатъ да се подхвърлятъ на статистическо наблюдение серия явления въ цѣлата имъ разпространеность по врѣме и пространство, е вториятъ мѣродавенъ факторъ, за да се прѣдприема или не дадена статистика. Въ силата на тоя мѣродавенъ факторъ често ние сме принудени да нарушаваме задължителната градиция и да отлагаме работенето на по-важнитѣ и по-неотложни статистики, а да прѣдприемаме и работимъ по-маловажнитѣ и по-отложнитѣ. Тъй напр., колкото и да е поважна статистиката за заболѣването на населението у насъ отъ статистиката напр. за материала за покривитѣ на сградитѣ, обаче ние правимъ и публикуваме втората статистика, а не правимъ и нѣма скоро да правимъ първата, защото *не можемъ* да я правимъ: отсжтствието на лѣкарски-санитарни органи въ страната въ *цѣлото* ѝ протежение по населени мѣста отнима възможностьта, да могатъ да се регистриратъ изчерпателно всички или почти всички случаи отъ заболѣване, слѣдов., и да се прави тая статистика за цѣлото Княжество. Да я прѣдприемаме и правимъ при наличностьта на сжществуещитѣ условия, значело би да прѣдприемаме и вършимъ статистическа работа, която вмѣсто освѣтление, явно и очевидно би ни довела до заблуждение. Защото само изчерпателното наблюдение на фактитѣ отъ дадена область ни дава право да класираме тия факти по категории и групи и теглимъ заключения за тѣхнитѣ съотношения и интензивность. Ние не бихме могли да говоримъ въ случая напр. за заболѣваемостьта отъ дадена болесть прѣзъ редъ години въ цѣлото Княжество, понеже достатъчно е било да се е пропуснало да се регистриратъ болеститѣ прѣзъ една година въ дадени мѣста (а това е именно обикновения

[1]) Държавенъ вѣстникъ, 1903 г. брой . . е печатано резюме отъ окончателнитѣ резултати по това прѣброяване. Естествено това резюме е възможно само слѣдъ *окончателното* изработване и приготвяне на цѣлата статистика за печатъ.

фактъ у насъ), кждѣто интересующата ни болесть е била въ най-голѣма интензивность, за да додемъ до точно обратнитѣ резултати и заключения: намаление на заболѣваемостьта, когато фактътъ е билъ именно увеличение. И повтаряме, прѣдъ видъ на отсѫтствието условия, да се наблюдаватъ по статистически методъ явленията отъ важни проявления на живота, ние се отказваме да прѣдприемаме и работимъ много първокласни статистики, а прѣдприемаме и публикуваме по-маловажни.

Но като направимъ даже абстракция отъ реда на важностьта на *Резултатитѣ*, тия Резултати не би трѣбало да бѫдатъ прѣдприемани като статистическа работа на нашата Дирекция поради *несѫществуване на условия*. Самъ официалниятъ авторъ още на I страница ни казва: „Отъ едно повръхностно вглеждание въ цифровитѣ данни на този трудъ би могло да се заключи, че заразителнитѣ случаи и огнища постепенно разтатъ въ България отъ 1894 г. насамъ, но такова едно заключение би било погрѣшно: защото прѣзъ първитѣ години на разглеждания периодъ **числото на ветеринарния персоналъ е било ограничено, вслѣдствие на което и не на всѣкждѣ е могло да се констатира появяването, хода и прѣкратяването на заразителнитѣ болести**“ (к. н.).

Пита се, ако не на всѣкждѣ сѫ били наблюдавани болеститѣ и туй „не всѣкждѣ“, се касае до цѣли околии, то какъ тъй е могло да се свожда сборъ на числата за *цѣлото Княжество?* Какъ тъй числата *само отъ нѣколко околии* е било възможно да се даватъ като числа за *цѣлото* Княжество? Друго, какъ тъй щомъ въ разни години ту една, ту друга околия е била безъ ветеринаренъ персоналъ, могатъ да бѫдатъ сравняеми числата по години? Та това не сѫ *еквивалентни* числа — сравняеми ли сѫ такива числа? Коя *аритметика* допуска това? Напр. прѣзъ 1896 год. умрѣлитѣ отъ шарка овце сѫ показани 4674, а прѣзъ 1897 г. — 20510, отъ гдѣ да знаемъ, да ли заключението отъ тия числа, какво шарката е вѣрлувала прѣзъ слѣдната година почти 5 пѫти по-жестоко отъ прѣдидещата, е вѣрното заключение, или точно обратното: прѣзъ 1896 г. шарката е била много по-жестока, обаче числото за тая година е показано малко (4674), защото е липсвалъ ветеринаренъ персоналъ прѣзъ нея година въ много околии? Каква цѣна има тогава цѣлата тая статистика и какво освѣтление ни дава тя? А помислилъ ли е авторътъ, че като прѣдупрѣждава читателя да не вади заключения отъ „едно повръхностно вгледване въ цифритѣ“ то възможно ли е чрѣзъ едно „задълбочително“ вгледване да извади той правилно заключение? Какво „вгледване“ може да помогне тукъ, когато авторътъ не се е постаралъ *даже* да ни каже, кждѣ знака (—) означава, че е нѣмало болни или умрѣли, и кждѣ той означава, че не сѫ събирани свѣдѣния, а просто е шарилъ тия (—) навредъ.

Прочее, *Резултатитѣ* сѫ били невъзможни като статистическа работа на нашата Дирекция на Статистиката и поради липсата на втория мѣродавенъ факторъ за прѣдприемането на всѣка една статистика: сѫществуването условия за изчерпателно статистическо наблюдение.

Но изненадата не се ограничава само въ факта, че Дирекцията на Статистиката е могла да прѣвари и публикува статистика за болеститѣ на животнитѣ, прѣди да е работила и публикувала маса други отъ много по-голѣмо значение статистики, и че е могла да работи статистика при отсѫтствието на условия, да могатъ да се наблюдаватъ изчерпателно явленията отъ областьта на тая статистика. Изненадата отива по-далечъ: Дирекцията на Статистиката, научниятъ статистически институтъ на държавата, обработва и публикува една *административна статистика!* Който е запознатъ горѣ-долу съ литературата на статистиката, той знае, че статистическата наука е обявила непримирима война на тия административни статистики. Прѣдприемани и работени отъ административнитѣ власти за своитѣ лични специални цѣли, за текущата администрация на специалния сервизъ, безъ всѣкаква планомѣрна организация, често безъ наложителната обективность и научни методи, тия административни статистики обикновено сѫ принасяли отрицателни резултати, като сѫ заблуждавали истината и главно като сѫ подравяли и профанирали идеята за статистика. И хората на науката отдавна сѫ обявили война на подобни статистики. Нѣщо повече: за да спасятъ статистиката отъ тия административни прѣдприятия и влияния и за да гарантиратъ строгата обективность и научность на статистиката, ученитѣ статистици сѫ воювали и извоювали да отдѣлятъ статистическата функция на държавата въ *специаленъ отдѣленъ институтъ*, напълно еманципиранъ отъ влиянието на административната власть. Международниятъ Статистически Институтъ, състоещъ отъ заслужили на статистическата наука люде, е основанъ именно въ името на тая идея. Той има за цѣль, да култивира навредъ тая идея и съдѣйствува за възприемането ѝ отъ всички държави. Нашата Статистическа Дирекция сѫществуеща отъ редъ години като еманципиранъ научно технически институтъ на държавата е била не само въ пъленъ унисонъ съ тоя възгледъ, но и не при единъ и два случая се е борила у насъ противъ тия административни статистики и противъ посѣгателствата на административната власть въ тая посока. И вдругъ, ето сега самата Дирекция иде да разруши и поругае и своята традиция, и самата наука, и изработва и публикува една чисто административна статистика, изработва и публикува статистика отъ сурови материали, събирани отъ *чужда* адмистрация — ветернарното отдѣление — материали, невѣрностьта и нерациалностьта на които сѫ скандализирали даже и самата респективна служба. И ето тия захвърлени прѣзъ редъ години и забраковани отривочни материали, които ветернарното отдѣление е нѣмало куражъ да публикува, се събиратъ изъ прашливитѣ тавани на Министерството на Търговията и Земледѣлието и се изработватъ отъ нашия научевъ институтъ, Дирекцията на Статистиката, въ научна статистика! Съ непобѣдимо невѣдѣние ли имаме работа тукъ, или съ прѣднамѣрена умишленость?

Но това не изчерпва цѣлия скандалъ. *Резултатитѣ* сѫ правени и публикувани за прѣдстоещитѣ търговски договори, за да убѣдимъ другитѣ държави „положително и научно“, че у насъ не върлували пѣкои

болести и че „въ туй отношение (борбата противъ епизиотиитѣ) Българското Княжество стои на еднаква висота съ напрѣдналитѣ държави, като Австро-Унгария и др.“ (стр. I.)! Да признава една Статистическа Дирекция, че прави дадена статистика, за да доказва прѣдварително формирани прѣдвзети идеи и мнѣния, значи да протоколира унищожението си, и то позорното си унищожение. Та че нали за туй ужъ статистическата функция на държавата се отдѣля въ специаленъ независимъ институтъ, за да могатъ да се правятъ статистики безъ прѣдварителни прѣдвзети идеи и мнѣния, а *изводитѣ и резултатитѣ* отъ готовитѣ вече статистики да даватъ доказателенъ материалъ за съставяне на разни мнѣния и идеи? Кой вѣрва въ такава статистика, която е правена, за да потвърди и *докаже* извѣстно прѣдварително мнѣние? Цѣлата борба въ туй направление въ науката е била и е именно да се еманципира статистиката отъ ржцѣтѣ и влиянията на заинтересуванитѣ, да си служатъ съ нея за *доказване* на прѣдварителни и прѣдвзети мнѣния. И ето, нашата Дирекция излиза и съ наивностьта на невмѣняемо невѣжество признава факта, че правила тая статистика, за да доказва „несъществуването въ българското княжество заразителни болести, поради които може да се спира износа и транзита на българския добитъкъ...“ (стр. I.). Разбира се, тука е излишно да се пита, отъ дѣ Дирекцията на *Статисшиката* е имала вече формирано мнѣние „че въ България не съществуватъ заразителни болести, които и пр.“, щомъ статистиката служи, за да се състави такова мнѣние и щомъ до сега е *нѣмало* у насъ подобна статистика? Излишно е да се пита, не съзира ли Дирекцията въ тия си думи едно горчиво признание, какво тя е знаяла, че нѣма да ѝ *повѣрватъ* на това ѝ прѣдвзето мнѣние и бърза да се въоржжи съ *„неуспорими“* доказателства — *Резултатитѣ?* Добрѣ, но самия фактъ, гдѣто Дирекцията е прѣдполагала, че нѣма да ѝ *повѣрватъ*, не изобличава ли вече оная психика, при която се е прѣприела и изработила тая статистика? Читателтъ недоумѣе, на какво да се чуди и удивлява по-напрѣдъ, на прѣстжпната дързость ли, една Статистическа Дирекция да прави статистика, за да „доказва“ прѣдварителни прѣдвзети мнѣния, или на прѣстжпното нахалство изрично и печатно да се признава това отъ самата Дирекция! И още и на френски!!!

Ако горнитѣ рѣшителни обстоятелства и да съставлявать една найпечална атестация за управляещитѣ нашата Дирекция на Статистиката относително разбирането и схващане ролята и призванието на повѣрения имъ институтъ, обаче тѣ съвсѣмъ не изчерпватъ печалното въ случая. Напротивъ, ние бихме склонни да направимъ даже абстракция отъ тѣхъ, стига само специфичната стойность на *Резултатитѣ* сама по себе си да прѣдставляваше нѣщо отчасти поне приемливо и допустимо.

Прѣди всичко отъ какъвъ суровъ материалъ е правена тая статистика? — Читателитѣ навѣрно сж срѣщали отъ редъ години насамъ въ Държавенъ вѣстникъ да се редятъ седмични бюлетини: *„вѣдомость за появившитѣ се и прѣкратени заразителни болести помежду домашния добитъкъ въ България“*, въ които бюлетини се посочва само видътъ на болестьта и селото, кждѣто се е появила или е била прѣкратена, безъ да се опрѣдѣля *брой* на заболѣлитѣ или умрѣлитѣ. Ако заинтересува-

ният читатель при тоя на пръвъ погледъ абсурдъ (да се показва само болестьта и мѣстото безъ самото количество на заболѣлитѣ животни), отидѣше и попиташе респективното ветеринарно отдѣление, защо въ готовата таблица въ Държ. вѣстникъ не се печататъ и числа, а се оставатъ таблицитѣ така голи, то той би узналъ слѣдното: ветеринарната организация въ страната не позволява още да се събиратъ точни и вѣрни свѣдѣния за заразителнитѣ болести на животнитѣ; прѣдставляванитѣ данни отъ властитѣ по своята неточность и непълнота не могатъ да бѫдатъ допуснати до публикация; но за да се има едно понятие за хода на заразителнитѣ болести у насъ и за да остане отъ друга страна чиста съвѣстьта на началника на отдѣлението и не заблуждава обществото съ невѣрни цифри, той печати табличкитѣ въ Държ. вѣстникъ безъ цифри, а самитѣ вѣдомости съ цифри захвърля на тавана на Министерството като негоденъ и непотрѣбенъ материалъ. Колкото печални и да изглеждатъ тия така печатани въ Държ. вѣстникъ таблички, обаче тѣ правятъ висока честь на добросъвѣсностьта на началника на отдѣлението. И ето тия захвърлени и забраковани невѣрни свѣдѣния, които даже административната власть единично, на отдѣлно за своята специална текуща служба не се е осмѣлила да печати, се събиратъ и стъкмяватъ отъ Дирекцията на Статистиката въ специална статистика и поднасятъ на държавата и науката като научна статистика! Ние не знаемъ, дали сѫществува въ всемирната история на статистиката втори подобенъ скандалъ.

Естествено, че отъ подобенъ материалъ не е могло да излѣзе друга статистика, освѣнъ невѣрна, фалшива, абсурдна. Това ще покажемъ въ слѣдния кратичекъ прѣгледъ.

* * *

Прѣди всичко отъ една най-повръхностна справка се констатирва, че авторътъ на *Резултати* като че ли не се е задоволилъ съ печалния видъ на суровитѣ материали, та ги е още по-опечалилъ. Въ стремението си, да изкара България „че стои на еднаква височина съ напрѣдналитѣ държави като Австро-Унгария и пр....“ и даже по-горѣ, той е фалшифицираль даннитѣ, като е изхвърлялъ цѣли партиди съ данни, за да *намали* числата на болнитѣ и умрѣлитѣ.

Доказателство. Въ вѣдомостьта въ „Държавенъ Вѣстникъ“ брой 40, стр. 7, год. 1901, бюлетинъ за 8—16 февруари 1901 г. срѣщаме:

Прѣкратени:	Окржгъ	Околия	Община	Село или градъ
Бѣсъ	Пловдивски	Карловска	Карловска	гр. Карлово
„	Сливенски	К.-Агачска	Даутбеглийска	с. Даутбейли
Въгленъ . . .	Ст.-Загорски	Чирпанска	Войникъ-Махле	„ Войн.-махле
„ . .	„	„	Бурнусушка	„ Бурнусусъ
Сапъ	Пловдивски	Конушка	Станимашка	гр. Станимака
Шарка по овце	Вратчански	Б.-Слатинска	Върбишка	с. Върбица
„	„	„	Сухатчовка	„ Сухатча
„	„	„	Енишка	„ Ениця
„	„	„	Горнишка	„ Горникъ
„	„	Вратчанска	Мездренска	„ Мездра
„	Плѣвенски	Луковитска	Бъркачевска	„ Бъркачъ

Въ никое отъ тия села прѣзъ сѫщата 1901 год. въ *Резултатитѣ* нѣма и слѣда отъ тия болести. Всички тия села сѫ показани **чисти** отъ отбѣлѣзанитѣ болести. Пита се, кѫдѣ е истината, въ бюлетинитѣ на „Държавенъ Вѣстникъ“ ли, или въ *Резултатитѣ?* Източника и за двата вида официални публикации е единъ и сѫщъ — „вѣдомость за появившитѣ се и прѣкратени заразителни болести и пр.“; на какво се дължи тогава тая разлика, и то въ *по-малко* въ Резултатитѣ? Отговорътъ е ясенъ. Невиннитѣ бюлетини! Тѣ не сѫ знаяли, че ще вематъ участие при сключването на търговскитѣ договори; тѣ не сѫ знаяли, че ще имъ се възлага високопатриотическата задача, да „доказватъ“, какво „ние стоимъ на еднаква висота и пр.“. . .

Читателътъ би се горчиво мамилъ, ако би помислилъ, че тия цитати сѫ единчкитѣ разлики въ по-малко въ *Резултатитѣ*. Ако той има търпението, да разгърне и прѣлиства 10-годишнитѣ томове на „Държавенъ вѣстникъ“ и да сравнява даннитѣ отъ тамъ съ ония въ *Резултатитѣ*, то ще се убѣди, какъ безпощадно сѫ били унищожавани въ *Резултатитѣ* данитѣ за цѣли общини и болести, за да се покажатъ тѣ въ статистиката съвсѣмъ чисти и здрави.

Но ако при показанитѣ болести въ цитирания случай авторътъ на *Резултатитѣ* се е задоволилъ само да намалява размѣритѣ на заболѣлитѣ, като изключва цѣли заразени села и общини отъ дадена околия, то сѫществуватъ и такива „намаления“, въ резултатъ на които вече се явяватъ цѣли околии и окрѫзи за съвсѣмъ чисти отъ извѣстни болести. Тъй на стр. 5—17 въ *Резултатитѣ* е отбѣлѣзано, че прѣзъ 1900 год. *шапъ* е вѫрлувало *само* въ Вратчански и Плѣвенски окрѫзи, когато въ „Държавенъ вѣстникъ“ има отбѣлѣзано:

брой 123, стр 14, бюлетинъ за 1—8 юни 1900 год., *прѣкратено:*

шапъ въ Севлиевския окрѫгъ, Габровска околия, община Габровска, с. Борово;

брой 185, стр. 14, бюлетинъ за 16—24 августъ 1900 год. *констатирано:*

шапъ въ Севлиевския окрѫгъ, Севлиевска околия, община Кормянска, с. Кормянско.

Севлиевската и Габровска околии отъ стария Севлиевски окрѫгъ фигурирятъ въ *Резултатитѣ* въ Търновския окрѫгъ (споредъ новото административно дѣление) и тамъ тоя окрѫгъ е показанъ за съвсѣмъ *чистъ* отъ **шапъ**! Но може би, при прѣнасянето околиитѣ отъ старото административно дѣление къмъ новото „неволно“ да е станала тая грѣшка въ окрѫга. Добрѣ, но на стр. 63 и 67 въ Резултатитѣ и самитѣ Габровска и Севлиевска околии *по отдѣлно* сѫ показани прѣзъ 1900 г. съвършено **чисти** отъ шапъ! . . .

Надзърне ли читателътъ по подробничко въ *Резултатитѣ*, то ще открие цѣли богоспасаеми околии, въ които по цѣли години *никаква* заразителна болесть не е посмѣйвала да се появи. Тъй съвършено чисти сѫ били слѣднитѣ околии:

въ околия	Айтосъ	прѣзъ	1895 и 1899	год.
„ „	Анхіолъ	„	1899 и 1900	„
„ „	Котелъ	„	1895 и 1896	„
„ „	К.-Агачъ	„	1895	год.
„ „	К.-Бунаръ	„	1895	„
„ „	Провадия	„	1895	„
„ „	Бѣлоградчикъ	„	1896	„
„ „	В.-Слатина	„	1896	„
„ „	Луковитъ	„	1896	„
„ „	Бѣла	„	1894	„
„ „	Тутраканъ	„	1894, 1895 и 1900	год.
„ „	Пирдопъ	„	1896	год.
„ „	Царибродъ	„	1896	„
„ „	Казанлъкъ	„	1896	„
„ „	Харманли	„	1900	„
„ „	Габрово	„	1901	„
„ „	Прѣславъ	„	1900	„
„ „	О.-Пазаръ	„	1894	„

Не сж ли подозрителни тия данни? Да допустнемъ, че сѫществуватъ мѣстности и околии, кждѣто домашнитѣ животни сж запазени отъ заболѣване и кждѣто епидемиитѣ по-рѣдко и въ по-слаби размѣри върлуватъ — това е твърдѣ логично. Но да приемемъ, че въ цѣли 18 околии (всички сж 67) прѣзъ цѣли години не се е появилъ ни единъ случай отъ заболѣване на домашнитѣ животни, е повече отъ подозрително. Какъ тъй напр. въ Тутраканската околия цѣли 3 години 1894, 1895 и 1900 нито една овца даже не е кихнала, ни едно домашно животно не се е разболѣло, когато прѣзъ сѫщитѣ години въ съсѣднитѣ Русенска, Разградска и Силистренска околии е имало шарка, краста, шапъ, бѣсъ, мангафа? Но хайде, годинитѣ 1894 и 1895 сж далечни години, а 1900? А ето и въ Габровската околия прѣзъ цѣлата 1901 никаква болесть е нѣмало, когато прѣзъ сѫщата година въ съсѣднитѣ Севлиевска и Дрѣновска околии е имало *всички* епидемии освѣнъ „въгленъ“? — Не се ли дължатъ тия незаболѣвания на домашнитѣ животни прѣзъ цѣли години въ цѣли околии не на дѣйствително отсѫтствие на заразителни болести, а на перегистрирането на появившитѣ се случаи, или на захвърлянитѣ и пропаднали по таванитѣ на Министерството респективни вѣдомости, или най-сетнѣ, и най-вѣроятното, на „чисто научни изятия“...

Да добавимъ, че освѣнъ отбѣлѣзанитѣ като *съвсѣмъ* чисти 18 околии има и такива:

въ околия	Карнобатъ	прѣзъ	1895	год.	само	3 коня убити отъ мангафа,
„ „	Анхіолъ	„	1991	„	„	3 „ „ „ „
„ „	Котель	„	1899	„	„	4 кучета болни отъ бѣсъ,
„ „	К.-Агачъ	„	1900	„	„	1 куче болно „ „
„ „	Кула	„	1900	„	„	5 рог. доб. отъ въгленъ,
„ „	Пещера	„	1899	„	„	3 кучета болни отъ бѣсъ,
„ „	Никополъ	„	1896	„	„	3 свине отъ червенка,
„ „	Пирдопъ	„	1900	„	„	2 кучета отъ бѣсъ и 1 конь отъ мангафа,
„ „	Казанлъкъ	„	1899	„	„	2 „ „ „ и 2 овце „ краста,
„ „	Свищовъ	„	1895	„	„	3 „ „ „
„ „	Габрово	„	1902	„	„	1 „ „ „

Тука вече не можемъ да прѣдположимъ, че не сж регистрирани заболѣванията!

Ако се взремъ въ самитѣ цифри, то ние попадаме въ единъ безизходенъ лабиринтъ отъ фабрикация, нагласявания, абсурди.

Изненадата въ всѣка слѣдуещa страница ни кара да съжаляваме, че сме се спирали на прѣдидещата. Една фабрикантска рѫка разгулно и нашироко е шарила въ тая статистика. Доказателства.

Прѣди всичко повечето отъ числата сѫ закрѫглени, случаитѣ показани на едро. Който е работилъ статистика, той знае, че задъ закрѫгленитѣ числа обикновено се крие неточность и приблизителность. Обаче, често съ тия закрѫглени числа се потуля и простата апокрифика. Че въ *Резултатитѣ* имаме случаи повече отъ послѣдния видъ е ясно отъ тия напр. числа:

стр. 212. *Заболѣли* отъ шапъ въ Фердинандска околия, община Бѣлотинци:

	едъръ рог. доб.	дребенъ	свини
1) с. Баня	200	800	100
2) „ Бойченовци	300	600	150
3) „ Бѣлотинци	600	1,500	200
4) „ Охридъ	600	1,200	300
5) „ Пали-лула	50	130	30

Но да не помисли читательтъ, че само на нѣкои мѣста се срѣщатъ такива кръгли числа *подъ редъ*, ето напр. цѣли страници *безъ изключение*:

стр. 214.

Колона лѣва. *Колона дѣсна.*

Заболѣли отъ шапъ.

	едъръ р. доб.	дребенъ р. доб.
Община Скрино		
1) с. Пастухъ	90	100
2) с. Скрино		
3) „ Цървище		
Община Слатина		
1) с. Гоьклемезъ . . .	10	.—
2) „ Джерманъ . . .		
Община Смочево		
1) с. Бадило	30	700
2) „ Мурсалово . . .		
3) „ Смочево		
Община Стобъ	3	30
„ Фролошъ . . .	30	200
Общ. Червенъ-брѣгъ		
1) с. Червенъ-брѣгъ .	900	4.000
2) „ Яхиново		
Околия Кюстендилъ		
1) с. Багранци	20	80
2) „ Жабакрътъ . . .		

	едъръ р. доб.	дребенъ р. доб.
Община Долно-село		
1) с. Бистрица . . .	800	3000
2) „ Долно село . . .		
Община Драгойчинци		
1) с. Горно-кобиле . .	600	1000
2) „ Драгойчинци . .		
3) „ Метохия		
4) „ Побиенъ-камъкъ .		
5) „ Царица		
6) „ Чешлянца . . .		
7) „ Шатковци . . .		
Община Еремия		
1) с. Еремия	400	3500
2) „ Невѣстино . . .		
3) „ Четирци		
Община Жилинци		
1) с. Вратца	90	800
2) „ Грамаждано . . .		
3) „ Долна-брѣстница .		
4) „ Жилинци		
5) „ Колуша		

Община Берсинъ		
1) с. Берсинъ	50	100
2) „ Нови-чифликъ . .		
Община Бобошино		
1) с. Бобошино	4	40
2) „ Црѣшново . . .		
Община Божица		
1) с. Божица	300	8000
2) „ Топли-долъ . . .		
Община Босилградъ .	200	1000
Община Ваксево		
1) с. Ваксево	50	100
2) „ Койло		
Община Горно-уйно		
1) с. Горно-уйно . . .	60	2000
2) „ Долно-уйно . . .		
3) „ Полетинци . . .		
4) „ Рѣсенъ		
Община Граница . . .	40	100

Община Злогошъ		
1) с. Брестъ	500	3000
2) „ Добри-долъ . . .		
3) „ Долни-коритенъ .		
4) „ Злогошъ		
5) „ Сушица.		
Община Изворъ		
1) с. Горни-коритенъ .	40	400
2) „ Груинци		
3) „ Изворъ		
4) „ Киселица		
5) „ Уши		
Община Коньово		
1) с. Горна-гращица .	30	400
2) „ Долна-гращица .		
3) „ Коньово		
4) „ Тавличаво . . .		
5) „ Червеняно . . .		
Община Кюстендилъ .	30	200

Ако числата се отнасяха до единични населени мѣста, още можеше да се приеме, че това сж глазомѣрни закржглени числа. Но тѣ сж сборни числа за по нѣколко села въ общината, т. е. всички тия числа сж получени *чрезъ събиране* отдѣлнитѣ числа за всѣко село: — какъ тъй въ *цѣлата страница* **всички** сборове да излѣзатъ сѣ такива кржгли числа? Но ето и послѣдующата страница:[1])

стр. 215.

Колона лѣва.

		одържъ р. д.	дребенъ
Общ. Лозно . . (2 села) .	80		900
„ Периволъ . (3 „) .	5		—
„ Прѣколница (6 „) .	800		1000
„ Раково . . (1 „) .	4		20
„ Ръждавица (8 „) .	350		1000
„ Слокощица (1 „) .	20		100
„ Соволяно . (1 „) .	60		100
„ Тишаново . (2 „) .	30		70
„ Трекляно . (7 „) .	20		500
„ Шишковци (4 „) .	500		1000

Колона дѣсна.

		одържъ р. д.	дребенъ
Общ. Батановци . (6 села) .	870		4000
„ Бѣлово . . . (2 „) .	400		2000
„ Върба . . . (4 „) .	700		1000
„ Дивля . . . (8 „) .	800		500
„ Долня-Дикания (1 „) .	900		2000
„ Д.-Раковецъ . (4 „) .	300		2500
„ Другановъ . . (1 „) .	200		2000
„ Дрѣнъ . . . (1 „) .	100		700
„ Егълница . . (2 „) .	600		4000
„ Еловъ-Долъ . (6 „) .	403		250

Че това сж апокрифични числа и дума не може да става. Никога не е възможно въ дѣйствителность подобно съвпадение на кржгли числа. И сѣнка отъ съмнѣние не може да има, че тия числа сж не плодъ на реално наблюдение, а дѣло на фабрикантска ржка. Вѣроятно за тия околии не сж съществували данни, и авторътъ съ разгулна ржка ги е „създалъ“. Но тукъ има и друга една психология — тия числа носятъ отпечатъка на

[1]) За икономия на мѣсто ние ще цитираме съкратено, като изхвърляме съставнитѣ села.

раздразнение и омръзване: види се, омръзнало е на автора да пише и работи съ дребни числа и единици и въ яда си натъркалялъ е тия едри числа. Какво говорятъ напр. тия едно до друго **200** едъръ добитъкъ и **2000** дребенъ въ община Друганъ, **40** и **400** въ общ. Изворъ, **300** и **3000** въ общ. Долно-село, — можемъ ли да допуснемъ, че въ дѣйствителность съ такава пунктуалность едриятъ добитъкъ е заболѣвалъ точно 10 пѫти по-малко отъ дребния? Да допуснемъ — това би значело да вѣрваме въ магии. Явно е като бѣлъ день, че като е написвалъ първитѣ числа въ своята статистика, авторътъ по инерция е написвалъ сѫщитѣ числа и въ съсѣдната колона и само имъ е прибавилъ по една нула — едриятъ добитъкъ 200, дребниятъ 2000, едриятъ 4, дребниятъ 40, едриятъ 40, дребниятъ 400, едриятъ 3, дребниятъ 30, едриятъ 300, дребниятъ 3000! Дребниятъ поси, дребенъ е, кой ще се взира въ това!

—

За любителитѣ на психологически анализъ горѣразгледанитѣ цитати, както и тия, които ще изложимъ по-долу, съставляватъ извънредно интересенъ материалъ. Който е ималъ продължителена работа съ статистически операции, той вѣроятно е наблюдавалъ, че недобросъвѣстнитѣ и склонни къмъ лъжата и измамата лица обладаватъ една странна психология. Въ едни случаи тѣ се хипнотизиратъ въ даденъ моментъ отъ нѣкое число и прѣдъ очевидния рискъ, да бѫде открита подѣлката имъ, несъзнателно го повтарятъ и вписватъ въ таблицитѣ. Въ други случаи въ редъ съсѣдни числа повтарятъ едни и сѫщи цифри. Въ трети случаи, за да прикриятъ фиктивностьта на нагласенитѣ отъ тѣхъ числа, просто прѣобръщатъ цифритѣ въ съсѣднитѣ числа. Въ *Резултатитѣ* ние имаме богати примѣри и отъ тритѣ случаи. Тъй, ето примѣри отъ първия случай. Въ питата отъ стр. 212 отъ 15 числа числото 300 се повтаря 2 пѫти, числото 200 два пѫти, числото 600 — 3 пѫти; стр. 214, отъ която цитираме 43 числа (има всичко 72), числото 100 се повтаря 4 пѫти, 1000 — 2 пѫти, числото 30 — 5 пѫти (едно до друго), 300 — 2 пѫти, 3000 — 2 пѫти, числото 40 — 3 пѫти, 400 — 3 пѫти, 4000 — 1 пѫть, числото 200 — 3 пѫти, 2000 — 1 пѫть; стр. 215, отъ която цитираме 39 числа, (има всичко 77), числото 100 се повтаря 3 пѫти, 1000 — 4 пѫти, числото 20 — 3 пѫти, 200 — 1 пѫть, 2000 — 3 пѫти, числото 80 — 1 пѫть, 800 — 2 пѫти, числото 500 — 2 пѫти, 5000 — 1 пѫть и пр.

Примѣри отъ втория случай. Стр. 95 с. Явашово заболѣли (отъ шарка) **290**, присадѣни **690**; стр. 99 общ. Камено поле заболѣли 53, присадени 322, а прѣзъ единъ редъ „общ. Кунино заболѣли 53 присадени 655; сѫщата стр. колона 2 отъ дѣсно има само тия числа **233**, **23**, 36, **23**,[1]) 25; стр. 104 к. Чакалитѣ заболѣли 75, присадени 75, общ. Дебелцовъ заболѣли 210, присадени 210; стр. 116 г. Е.-Джумая заболѣли 50, присадени 500; стр. 118 общ. Габеръ заболѣли 200, присадени 1200; стр. 136 (наредъ едно до друго):

[1]) Курсивъ вредъ нашъ.

	заболѣли	присадени
Общ. Блѣсничево	10	—
„ Карашъ	—	10
„ Карлуково	10	15
„ Петрьовене	10	15

стр. 139 наредъ едно до друго:

	биволи отъ гърлица	
Общ. Бистрилица	заболѣли	умрѣли
1. с. Бистрилица	2	2
2. с. Калиманица	2	2
Общ. Боровци	2	2
„ Горно Оризово		
1. с. Г. Оризово	—	—
2. с. Д. Оризово	2	2
3. с. Сердаръ-Чифликъ	3	3
Общ. Гушанци	3	3

Примѣри отъ трети случай, стр. 86:

с. Михаилово, заболѣли щарка 41, умрѣли 14,

слѣдъ 10 реда:

с. Кулаклии, заболѣли щарка 41, умрѣли 14.

Но да не обременяваме читателитѣ повече съ цитати. Както щете, възможно е и законътъ за случайностьта и съвпаденията да е създалъ тая игра, но за насъ, които не веднажъ и дважъ сме улавяли смѣячитѣ чиновници-статистици по тия именно признаци на мѣстопрѣстѫпването, апокрифичностьта на горнитѣ данни е повече отъ несъмнѣнна. Тия 10, 10, 10 да вървятъ тъй едно до друго, тия 655, 233, 23 едно до друго, тия 41, 41, които не сѫ нищо друго освѣнъ обърнато 14 да се редятъ именно до 14, 14 — това сѫ безсъмнѣнно психологически случаи отъ подѣлка и фабрикация.

Че въ *Резултатитѣ* имаме работа не съ автентични цифри, а съ фабрикосани и то въ самата Дирекция на Статистиката, се установява още и отъ други факти. Ржкописнитѣ таблици естествено сѫ били изработени и прѣписвани отдѣлно за всѣка една година. Но, види се, за икономия данитѣ отъ една година сѫ били прѣхвърляни безъ *всякакво измѣнение* и за нѣкоя отъ слѣднитѣ година, вѣроятно съ омисълъ, че че въ тая бездна отъ числа подобни сдѣлки нѣма да бѫдѫтъ открити.

Доказателства.

Заболѣли отъ краста дребенъ добитъкъ.

с. Селановци прѣзъ 1897 г. — **2000** (стр. 173), прѣзъ 1899 г. пакъ **2000** (стр. 178).
с. Върдунъ „ 1899 г. — **1800** (стр. 180), „ 1900 г. пакъ **1800** (стр. 183).
с. Арнаудъ „ 1900 г. — **1800** (стр. 182), „ 1901 г. пакъ **1800** (стр. 185).
с. Трифилъ „ 1897 г. — **200** (стр. 174), „ 1898 г. пакъ **200** (стр. 176).

Заболѣли отъ шапъ.

с. Гинци 1897 г. 300 едъръ добитъкъ 3000 дребенъ добитъкъ. (стр. 222).
с. Гинци 1898 г. 300 едъръ добитъкъ 3000 дребенъ добитъкъ. (стр. 247).

И не само въ отдѣлнитѣ села е правена тая фабрикация, а и въ околии. Тъй на стр. 65 за болестьта гърлица въ околия Еленска имаме:

		1894	1895
Заболѣли	свини	3	3
	биволи	5	5
Умрѣли	свини	3	3
	биволи	4	4

И пр. и пр.

Да се дължи това съвпаденис на автентична факти е повече отъ немислимо. Да прѣдположимъ подобно съвпадение въ такива голѣми и тъй кржгли числа, значи по-скоро да допуснемъ, че овцетѣ и добитъкътъ сж се наговорили да се разболѣватъ въ еднакъвъ брой и прѣзъ двѣтѣ години въ едни и сжщи села и околии.

Повече отъ явно е, че авторътъ въ стремителностьта си, да приготви по-скоро „доказателството" за търговскитѣ договори, по инерция е прѣписвалъ даннитѣ отъ една година въ друга.

Подобенъ прѣписъ на едни и сжщи числа изобилва твърдѣ много въ *Резултатитѣ*. Тъй на стр. 53 въ цѣлата околия Орхание прѣзъ 1894 г. сж заболѣли отъ шарка 5 овце и отъ шапъ пакъ 5 и пр. Но най-характерни въ туй отношение сж цитатитѣ за побѣснѣлитѣ кучета, които даваме по-долу на стр. 538 и 539.

Но ако всичко цитирано до сега бѣ отъ сферата на фабрикацията и подѣлката, то долнитѣ цитати показватъ, какво авторътъ се е толкова увлѣкълъ въ своето артистично дѣло, че е дошълъ до явни абсурди.

Шапъ по едрия рогатъ добитъкъ.

Стр. 211.

	Заболѣли	Всичко едъръ рогатъ добитъкъ споредъ прѣброяването	
	1897 г.	1893	1900 [1])
Община Чипоровци			
с. Влашко-село	600	287	307
с. Желѣзна	430	276	291
Стр. 212.			
Общ. Люти-Долъ	467	370	462
„ Пудрия	1200	821	1031
„ Бутанъ	2750	2326	2572
Общ. Бѣлотинци			
с. Бойчиновци	300	183	262
с. Бѣлотинци	600	299	581
с. Охридъ	600	407	467
Общ. Велкова Слатина	1045	813	999
с. Студено Буче	915	460	519

[1]) Най-сетнѣ резултатитѣ отъ прѣброяването домашнитѣ животни 1900 видѣха бѣлъ свѣтъ тия дни (септември. 1906). Въ коректура ние туряме горнитѣ сравнения. Сега вече никакви прѣдположения за размножаване не могатъ да се допускатъ. Значи фабрикацията си е чиста и ясна както бѣлъ день.

Шанъ по дребния рогатъ добитъкъ прѣзъ 1897 год.

Стр. 210.

	заболѣли	всичко били: 1893 г.	1900 г.
Общ. с. Медковецъ . .	12,359	11,192	11,771
Стр. 211.			
Общ. с. Гулянци . . .	6330	5417	5550
Стр. 213.			
Общ. с. Прѣвала . . .	7166	5817	4190
Общ. Стубель			
с. Крапчане	2264	1643	2169
с. Прѣлжене	1462	816	1390
с. Стубель	3754	2380	3753
Общ. Дяково	13,000	8951	6765

И всичко това е цитатъ само отъ 3 страници! Слѣдователно излиза, че *повече* животни сж се разболѣвали, отколкото сж били *всичко живи!* Наистина, възможно е даннитѣ отъ прѣброяването въ 1893 г. да не сж вѣрни, възможно е да е станало прѣмѣстване на добитъка отъ едно село въ друго, възможно е и разплодяване отсетнѣ, обаче се пакъ мжчно допустимо е тия разлики да сж дѣйствителнъ фактъ. При това обикновенно *не всички* овце въ селото до една се разболѣватъ; сѣ би се запазили между болнитѣ и здрави. А и самитѣ разлики сж тъй грададни, че абсурдностьта на цифритѣ е очевидна. Види се, авторътъ, слѣдъ като е „намалявалъ" числата по села и събиралъ сборъ по околии, видѣлъ е, че много го е прѣкалилъ съ „намалението" и за поуглаждане наръсилъ е тукъ-тамъ нѣкои „увеличения", та и общата сумма да се увеличи. И ето тия увеличения ни даватъ чудесата: повече овце и говеда да се разболѣватъ, отколкото сж били всичко въ дѣйствителность!

Общата тенденция въ *Резултатитѣ* е намалението. Естествено, трѣбаше да се „докаже" „че ние стоимъ и пр." Ала апогеятъ въ туй направление е достигнатъ, когато авторътъ въ устрема си, да *намалява* е намалилъ безогледно цифритѣ и въ такива случаи, дѣто кжситѣ крака на лъжата го прѣдателски излагатъ. Види се, благородната и високопатриотичната концепция на автора, да изкара нашитѣ домашни животни съ спартанско възпитание, го е накарала да позволи на побѣснѣлигѣ кучета у насъ да не измиратъ всички отъ тая болесть. Тъй още на стр. 3 въ главната таблица за княжеството ние срѣщаме, че до като прѣзъ 1894, 1895 всички побѣснѣли кучета сж умрѣли, прѣзъ послѣдующитѣ 4 години *не всички* сж измирали, а именно:

		1896 г.	1897 г.	1898 г.	1899 г.
Вѣсъ.	Заболѣли кучета	108	206	536	157
	Умрѣли и убити	106	166	526	149

А осталитѣ — разликата между заболѣли и умрѣли + убити, какво сж станали? Оздравѣли?!! И не се задоволява авторътъ само съ тия абсолютни числа, а вади и *процентъ на смъртностьта на кучета отъ бѣсъ.*

На 100 отъ заболѣлитѣ умрѣли . . . . . 98·15 80·58 98·13 94·80 (стр. 3).

Разбира се, да вадишъ процентъ на смъртностьта, значи да прѣдполагашъ, че не всички случаи отъ заболѣване неминуемо сж смъртни и да знаешъ, че е имало случаи на неумиране, т. е. **оздравяване.** А ето що казватъ ученитѣ хора.

Въ трактата „*Les maladies microbiennes des animaux*, par *Ed. Nocard* et *E. Leclainche*“:

„Un traitement n'est applicable qu'aux herbivores victimes de la contagion; en ce qui concerne les chiens ou les chats exposés les lois sanitaires de tous les pays exigent avec raison l'abatage immédiat“. (Paris 1903 стр. 482).

Въ руския прѣводъ на *Franz Friedberger* и *Eugen Fröhner*, *Руководство къ частной патологіи и терапіи домашнихъ животныхъ*:

„Лѣченіе бѣшенства. Непосрѣдственное лѣченіе уже проявившагося бѣшенства совершено безуспѣшно: лѣчение при бѣшенствѣ лишь чисто профилактическое“. (С. П. Б. 1898 стр. 378).

Но за да не бѫдемъ изненадени, че България е оная блажена страна, дѣто бѣснитѣ кучета се лѣкуватъ и оздравятъ, ние се запасихме съ слѣднята справка:

„Въ България не се лѣкуватъ ухапани отъ бѣсно животно кучета и побѣснѣли вече, както и съмнително бѣсни, а се убиватъ задължително“.

„Бактеорологическиятъ Институтъ не е лѣкувалъ кучета“. (Отъ едно частно писмо на уваж. г. д-ръ Пранджовъ, Директоръ на Бакт. Инст.).

По капризъ на сѫдбата, авторътъ на *Резултатитѣ* самъ е ветеринаренъ лѣкарь! . . . Та мигаръ не стигаха другитѣ домашни животни у насъ да очудватъ европейскитѣ си колеги съ своята спартанска здравина, та и нещастнитѣ вѣрни другари на човѣка трѣбаше тъй жестоко да се излагатъ прѣдъ своитѣ колеги въ „Австро Унгария и пр. . . .“ При това, какъвъ интересъ прѣдставляваха кучетата за търговскитѣ договори? Да не се е смѣтало да се организира и тѣхниятъ износъ въ Европа?

Но тия чудновати кучета, които не мратъ у насъ отъ бѣсъ, сж изиграли и другъ единъ фокусъ: взели, та се наговорили да побѣснѣватъ сѣ въ еднакъвъ брой въ градоветѣ! Тъй, напр., само за 1899, 1900 и 1901 (стр. 159—165) имаме тия данни

		Заболѣли	Умрѣли и убити
1899	г. Варна	3	3
	г. Ломъ	3	2
	г. Берковица	3	3
	г. Кюстендилъ	3	3
	г. Калоферъ	3	3
	г. Свищовъ	3	3
	г. Шуменъ	3	3
1900	г. Вратца	3	3
	г. Ст.-Загора	3	3
	г. Търново	3	3

		Заболѣли	Умрѣли и убити
1901	г. Котель	3	3
	г. Варна	3	3
	г. Панагюрище	3	3
	г. Трънъ	3	3
1899	г. Вратца	2	2
	г. Орѣхово	2	2
	г. Казанлъкъ	2	2
1900	г. Видинъ	2	2
	г. Орѣхово	2	2
	г. Панагюрище	2	2
	г. Разградъ	2	2
	г. Е.-Джумая	2	2
	г. Шуменъ	2	2
1901	г. Фердинандъ	2	2
	г. Разградъ	2	2
	г. Самоковъ	2	2
	г. Севлиево	2	2
	г. Търново	2	2
	г. Е.-Джумая	2	2

Какво да коментираме отъ тия данни?

Напразно читательтъ би мислилъ, че всички тия фокуси изчерпватъ непозволителното и невъзможното въ тая статистика. Въ нея има и протоколирана лъжа, лъжа вулгарно площадна, лъжа недопустима при никакви условия, лъжа отъ която би се зачервилъ и Лабрюеровия Арриосъ. Именно, въ самото начало на *Резултатитѣ*, на стр. I, още не успѣлъ авторътъ имъ да напише 29 реда и почва:

„Появяването на сжщата болесть за въ бждеще пжкъ е невъзможно поради въвеждането на пограничния кадастръръ за добитъка въ *всички мѣстности*, които съвпадатъ на едно пространство отъ 30 километра въ вжтрѣшностьта на страната отъ границата, и които образуватъ една зона именуема *„Предпазителна зона“* . . . .

Когато авторътъ е писалъ тоя прѣдговоръ, кадастрирана е била границата само въ нѣкои околии, а цѣлата останала сухопжтна граница не е била кадастрирана. Тя не е кадастрирана напълно и до днесъ.[1]) И което е най-поразителното въ случая: авторътъ на горнитѣ редове е сжщото лице, което е завеждало кадастрирането на българската граница и което е знаяло, какво не само че „всички мѣстности“ не сж кадастрирани, но и че за дълго тоя кадастръръ нѣма нѣма да бжде готовъ! Излиза, че

---

[1]) М. Т. З. Отдѣление В. Конез.

№ 22686 окт. 5 1906. Удостовѣрение.

Министерството на Тър. и Земледѣлието дава настоящето . . . . въ удостовѣрение на това, че кадастръртъ на едрия рогатъ добитъкъ е приложенъ и свършенъ по настоящемъ *само* (к. нашъ) въ Бургазски и Ст. Окржзи на разстояние 30 килом. отъ граница въ вжтрѣшностьта на Княжеството въ слѣднитѣ околии: Бургазска и К.-Агачка отъ Бургазски окржгъ и Ново-загорската, Харманлийската, Хасковската и Борисовградската околии отъ Ст.-Загорский окржгъ.

Главенъ Секретарь: *Ив. Сарановъ*, Началникъ на отдѣлението: *Тюлевъ*.

единъ български държавенъ институтъ официално съ подписа на своя шефъ лъже, и лъже съ прѣднамѣрената цѣль, да заблуди нашитѣ съсѣди при сключване на международни актове!!!!

Но галантността на автора въ тая посока просто зашеметява читателя.

„Отъ проучването пъкъ на даннитѣ въ сжщия трудъ се констатира и това, че слѣдъ увеличаването на ветеринарния персоналъ забѣлѣзва се значителенъ успѣхъ въ борбата противъ епизиотиигѣ и въ туй отношение Българското Княжество стои на еднаква висота съ напрѣднлитѣ държави, като Австро-Унгария и пр.“ (Стр. I).

Добрѣ, но въ тоя „трудъ“ авторътъ нийдѣ не ни дава данни за общия брой на домашнитѣ животни у насъ, нийдѣ не споменува нито думица, нито йота за каквото и да било „за Австрия и пр.“, какъ тогава отъ „тоя трудъ“ можемъ да вадимъ коефициенти за заболѣваемостьта и смъртностьта на домашнитѣ животни у насъ и като ги сравняваме съ коефициента на другитѣ държави, да намѣримъ „че България стои на еднаква висота съ напрѣдналитѣ държави и пр. . . . . ?“

Нѣма смисълъ, мислимъ, да говоримъ за техническитѣ нелѣпости и несъобразности въ тая книга, кждѣто рогътъ на изобилието и въ тая посока съ особена щедрость се е излѣлъ.

И тъй, тая статистика е единъ статистически скандалъ и позоръ за статистическата наука изобщо и за българската статистика частно. Но тоя позоръ се явява феноменаленъ и за самия ни държавенъ престижъ, прѣдъ видъ на факта, че *Резултатитѣ* сж фабрикувани, за да си послужи държавата ни съ тѣхъ въ своитѣ международни отношения.

Тая статистика носи подписа на директора на Статистиката *П. Германовъ!* . . . . .

Априлъ 1905 г. **Кир. Г. Попоѣъ.**

P. S. Това е втората[1]) статистическа работа отъ прѣдприетата цѣла серия *нови* статистики отъ г. Германова въ качеството му директоръ на Статистиката. Първата му работа „*Статистически таблици*....“ ние вече рецензирахме[2]) и прочелиятъ тая ни рецензия читатель ще си спомни ония феноменални статистически методи, които авторътъ бѣ употрѣбилъ въ нея и бѣ изкаралъ килограмъ брилянти по 1130 лева, розово масло по 11 1/2 лева килогр. и пр. Днесъ ние виждаме въ *Резултатитѣ* тия му „методи“ развити въ друго направление. Ще държимъ читателитѣ въ течение при появяването на всѣка нова книга на Дирекцията на Статистиката при управлението ѝ отъ г. Германова.

---

[1]) Вече г. Германовъ ни удостои съ нѣколко нови свои книги. Ще ги разгледаме.

[2]) Икономическо Списание 1904 г. кн. 10. стр. 762.

Les six races composant la population actuelle de l'Europe. [The Huxley Memorial Lecture for 1904], par le D-r J. Deniker. Président de la société d'Anthropologie de Paris. The Journal of the Anthropological Institute, Vol. XXXIV, July—December, 1904, стр. 181—206.

На 7 окт. 1904 г. D-r Deniker е държалъ горѣозаглавената сказка въ Anthropological Institute of Great Britain and Ireland въ Лондонъ, въ която излага на кѫсо резултатитѣ отъ своитѣ многогодишни изучвания.

Пръви, който изтъкна въ своята класификация на човѣшкитѣ раси, публикувана въ 1870 г., сѫществуването между европейцитѣ двѣ раси, мургави (Melanocroides) и руси (блондини, Xanthocroides), бѣше Huxley. По рано още въ 1854 г. Beddoe бѣше почналъ своитѣ изслѣдвания, привършени едвамъ въ 1893 г., върху всичкитѣ раси въ Европа. Сѫщо и P. Broca по-послѣ въ 1860 год. бѣше почналъ изучването на раситѣ въ Франция, като сѫщеврѣменно изказваше и своитѣ идеи за раситѣ въ Европа.

Въ 1899 година, когато Deniker публикува своитѣ прѣдварителни бѣлѣжки, приемаше се, че сѫществуещитѣ раси въ Европа сѫ три.

Покрай първата раса, руси, дългоглави (долихокефални) и съ високъ ръстъ, наречена кимри, германци, европейци, и втората раса, мургави, брахикефали, съ нисъкъ ръстъ, наречена келтийци, лигурци, келто-славяни, туранци или алпийци, се призна сѫществуването на още една, третя раса, охарактеризирана отъ белгиеца Houzé въ 1881 г. и наречена раса Срѣдиземноморска.

W. Ripley (The Races of Europe, New York, 1899 г.) въпрѣки изказаното вече мнѣние отъ Deniker за сѫществуването на 6, даже и 10 раси въ Европа, продължава да дѣли европейскитѣ народи на три раси.

Deniker оборва мнѣнието на Ripley съ многобройни данни, които въ послѣднитѣ години сѫ били значително увеличени за всички народи въ Европа: въ Португалия, Франция, Швейцария, Англия, Швеция, Германия, Финландия, България. Славония, Унгария и Русия.

Deniker като разглежда на кѫсо материалитѣ възъ основа, на които е дошълъ до своитѣ заключения, свежда всичко къмъ слѣднитѣ негови 6 главни и 4 допълнителни раси, които той дава въ слѣдната таблица:

			Race Principale	Race Sencodaire correspodante.
Руси раси	високъ ръстъ	Dolichocephal.	Nordique	Sub-nordique
	нисъкъ ръстъ	sousbrachyceph.	Orientale	Vistulienne
Мургави раси	нисъкъ ръстъ	Dolichoceph.	Ibéro—insulaire	
		brachyceph.	Occidentale	
	високъ ръстъ	sous-dolichoceph.	Atlanto-Mediter.	Nord-Occident.
		brachyceph.	Adriatique	Sub-adriatique

и дава подробна характеристика както слѣдва:

1. *Раса руса, дългоглава, съ много висок ръстъ*, която може да се нарече *нордическа раса*, защото нейнитѣ прѣдставители се намиратъ почти изключително въ сѣверна Европа. Главнитѣ характерни чърти: ръстъ много високъ (срѣдно 1.73 м.); коса руса, мека, често червеникава,

вълниста; очи свѣтли, изобщо сини; глава продълговата, долихокефална (индексъ на главата у живитѣ 76—79); кожата бѣло-розова; лице продълговато; носъ надигнатъ, правъ. Чистиятъ или малко измѣненията типъ на тая раса е разпространенъ въ Швеция, Дания, Норвегия (освѣнъ южното и западното крайбрѣжие); на сѣверъ въ Шотландия; на източния брѣгъ и на сѣверъ въ Англия; вѣроятно и на сѣвероизтокъ въ Ирландия; въ полярнитѣ острови Far-Oer; въ Холандия (на сѣверъ отъ Рейнъ); въ земята на фризонитѣ; въ Олденбургъ, Шлезвигъ-Холщайнъ, Мекленбургъ и вѣроятно въ земитѣ съсѣдни на Прусия; най-сетнѣ на брѣговетѣ на балтийскитѣ провинции въ Русия и между населението, което говори шведски по брѣговетѣ на Финландия. Това е расата на кимритѣ споредъ Broca, германската раса или Reihengraeber, споредъ нѣмскитѣ автори, „тевтонската“ раса споредъ Ripley, или най-сетнѣ Homo Europoeus на Lapouge — Ammon.

Къмъ тая раса се присъединява *една второстепенна раса, руса или мургава, срѣдноглава* (мезокефална), *отъ високъ или срѣденъ ръстъ (subnordique)*, съ кгловато лице, надигнатъ носъ, коса права, доста твърда, русо-пепелява; тя е распространена най-вече на сѣверъ въ Германия, между лето-литванцитѣ, между таваститѣ и соволацитѣ въ Финландия; може би и по западния брѣгъ на Норвегия и въ Дания; по западния брѣгъ на Шотландия; на югъ отъ Far-Oer (остатъци отъ населението на бронзовия периодъ въ тая область?)

2. *Раса руса, малко широкоглава (sous brachycephale), низъкъ ръстъ или източна раса* (race orientale), наречена тъй, защото нейнитѣ прѣдставители сж най-многобройни на изтокъ въ Европа. Главнитѣ характерни чърти: ръстъ малко високъ (срѣденъ 1.63 или 1.64 м.), глава доста вальста (индексъ на главата у живитѣ 82 до 83); коса руса-пепелява, или бозова, права; лице широко, четвъртито; носъ често надигнатъ; очи сини или сиви. Прѣдставители на тоя типъ сж бѣлоруситѣ, полечукитѣ по блатата на Минскъ. Смѣсена съ татарски или фински типъ, тая раса е честа между великоруситѣ на сѣверъ въ Русия. Срѣщатъ се сжщо така тукъ-тамъ въ южна Русия както и между карелиенцитѣ въ Финландия.

Къмъ тая раса трѣбва да се присъедини и една *второстепенна раса, руса или мургава, срѣдноглава (мезокефална), много низъкъ ръстъ (race vistulienne)*, на която характернитѣ черти се срѣщатъ на често между поляцитѣ, кашубитѣ въ Прусия, а сжщо тъй вѣроятно въ Саксония и Силезия.

Смѣсена се срѣща между литовцитѣ и сжщо въ нѣкои руски племена на сѣверъ (Вологда, Олонецъ), на югъ (Курскъ, Воронежъ) и въ центра (Рязанъ, на западъ отъ провинцията Ярославъ). Много е възможно, че тоя вариететъ трѣба да се смѣси съ ориенталската раса и да й даде своето име.

3. *Раса мургава, дългоглава, низъкъ ръстъ*, наречена *ibero-insulaire*, защото тя е разпространена тъй да се каже безъ прѣкъсване въ иберийския полуостровъ (безъ нѣкои брѣгове) и въ островитѣ на западъ въ Срѣдиземното море (Корсика, Сардиния и др.). Тя се срѣща сжщо така,

почти чиста или слабо разредена, въ Франция (въ L'Angoumois, le Limoasin и le Perigord), въ южна Италия (на югъ отъ линията Римъ — Асколи, смѣсена чакъ до Неаполъ, почти чиста по на югъ). Главнитѣ характерни чърти: ръстъ много низъкъ (1.61 до 1.62 м. срѣдно); глава много продълговата (срѣдниятъ индексъ на главата у живитѣ е 73—76): коса черна, по-нѣкога кадрава; очи много тъмнокестенияви, кожа мургава; носъ правъ или надигнатъ и пр. Това е расата „Срѣдиземноморска", или *Homo mediterraneus*, или още „мургави долихокефали" споредъ извѣстни автори.

4. *Раса мургава, много широкоглава, нисъкъ ръстъ*, наречена *race cévenole* или *западна* (occidentale); мѣстоположението на тоя най-добрѣ характеризиранъ типъ е въ крайния западъ на континентална Европа, въ Cévennes, върху централното плато и сѫщо въ западнитѣ алпи. Но тя се срѣща разрѣдена, наистина, съ смѣсици, въ вѫтрѣшностьта на Bretagne (освѣнъ Morbihan), въ Poitou, le Quercy; тя се появава доста чиста въ Provence, послѣ въ Италия въ високата долина на По, въ Омбрия, въ една часть на Тоскана, въ Трансилвания и вѣроятно въ центра на Унгария. Смѣсѣна съ други раси, тя се срѣща въ множество мѣста въ Европа, отъ басеина на срѣдна Лоара, чакъ до юго-западна Русия, минувайки прѣзъ Пиемонтъ, вѣроятно прѣзъ централна Швейцария, послѣ прѣзъ Шварцвалдъ, централна Бавария, Каринтия, Моравия, Галиция, до Подолие. Въ южна Италия тя се смѣсва съ расата Ibero-insulaire. Това е расата келтийска, келто-лигурска, келто-славянска, сарматска, ретиенска, лигурска, или *Homo alpinus* на разни автори. Тя е характерна съ глава много закрѫглена (срѣденъ индексъ на главата у живитѣ 85—87), съ низкия си ръстъ (1.63—1.64 м.); съ коса кестенева или черна и очи ясно и тъмно-кестенияви; съ закрѫглено лице, тѣло кѫсо-дебело, носъ доста широкъ.

5. *Раса мургава, глава малко продълговата (sousdolichocéphale), високъ ръстъ, раса крайбрѣжна или atlanto-mediterranéenne*, наречена тъй, защото е разпространена покрай Срѣдиземното море, отъ Гибралтаръ до устието на р. Тибъръ, както и източната часть на Балканския полуостровъ (източна България, Македония, Гърция и др.) и върху повече мѣста по брѣга на антлангическия океанъ: въ Испания, отъ Гибралтаръ до устието на Гвадалквавиръ; сѣверния брѣгъ на Португалия и покрай гасконския заливъ; въ долната долина на Лоара и пр. Тя се срѣща много или малко чиста, на не повече отъ 200 или 250 км. далечъ отъ морето; тя се отличава съ тенденция къмъ мезокефалия (срѣденъ индексъ на главата у живитѣ 79 до 80), съ срѣденъ ръстъ, който надминава рѣдко 1.66 или 1.67 м. и съ тъмната боя на очитѣ и косата.

6. *Раса мургава, широкоглава, високъ ръстъ, наречена адриатическа или динарическа*, защото нейнитѣ най-чисти прѣдставители се срѣщатъ покрай адриатическото море на сѣверъ и най-вече въ Босна, Далмация, Хърватско и почти въ цѣлата централна часть на Балканския полуостровъ. Тя се срѣща макаръ и малко модифицирана въ Romagne и Венеция, между ладинитѣ въ Тиролъ, между Roumanches въ Швейцария, сѫщо —

въ французко-белгийската область, която се простира отъ югъ къмъ сѣверъ отъ Лионъ до Лиежъ, между Лоара и Сона, послѣ върху плато̀то на Langres, въ високата долина на Сона и на Мозелъ, сѫщо и въ Ардентитѣ и може би въ провинциитѣ Зеландъ (Нидерландия). Сѫществени признаци: високъ ръстъ (1.68—1.72 м. срѣдно), екстремна брахикефалия (индексъ на главата 81—86), кестенева коса, тънъкъ носъ, правъ или изпъкналъ, кожата малко мургава. Сѫщитѣ характерни чърти, малко разредено, се срѣщатъ у населението по долното течение на р. По, на с.-з. отъ Чехия, вѣроятно и въ Romande въ Швейцария, въ Елзасъ и Лотарингия, въ Франция, на истокъ отъ срѣдното течение на Лоара (между Роанъ и Орлеанъ); най-сетнѣ въ долна Австрия, Моравия, между планинцитѣ на Карпатитѣ — рутенитѣ и украинцитѣ на провинцията Полтава.

Къмъ послѣднитѣ двѣ раси трѣба да се прибавятъ двѣ раси второстепенни, които сѫ просто „типове“ изразъ на смѣсицата на тѣзи двѣ раси помежду си или съ сѣверната, подъ — сѣверната (subnordique) и западната раса.

Раса второстепенна, съверо-западна, долихокефална или мезокефална, съ коса ясно кестенева, понѣкога почти кестенева. Тя е една раса посрѣдъ сѣверната и атланто-медитеранейната. Срѣща се най-често на западъ въ Ирландия, юго-западъ въ Англия, въ цѣлата земя на галитѣ, на западъ въ Белгия, на югъ въ Холандия и много по на рѣдко въ Пикардия и Нормандия.

Раса второстепенна, субь-адриатична подъ — брахикефална, по на рѣдко брахиксфална, срѣденъ ръстъ, коса кестенева. Ръстътъ на тая раса достига около 1·66 м., индексътъ на главата се мѣни отъ 82 до 84. Тя е изразъ вѣроятно на смѣса на адриатическата раса съ расата субноридическа и западна.

Тя е разпространена въ слѣднитѣ земи: Perche, Champagne, Franche-Comté, Luxembourg, провинцията Zélande (Холандия), провинциитѣ Rhénanes, сѣверъ на Велико Херцогство Баденъ, истокъ отъ Бавария, юго-истокъ отъ Чехия. Срѣща се и между словенцитѣ, и въ една часть отъ Ломбардия и въ Венеция. Тя е смѣсена съ западната раса въ Швейцария и въ Германия на югъ, съ сѣверната раса въ централна Германия и може би въ холандския Луксембургъ.

Такива сѫ главнитѣ резултати на изслѣдванията на Deniker, извършени слѣдъ най-новитѣ трудове. „Чини ми се, казва той, че тѣ оправдаватъ напълно признаването за сѫществуването на моитѣ шесть европейски раси.

„Всѣки безпристрастенъ антропологъ, който ще чете моето изложение и ще провѣри моитѣ карти, ще бѫде принуденъ, вѣрвамъ, да прибави къмъ тритѣ класически европейски раси: сѣверната *(Homo Europeus)*, западната *(Homo alpinus)* и иберoинзуларната *(Homo mediterraneus)*, още и слѣднитѣ три: източна, атланто-медитеранейна и адриатическа, които може да се нарекатъ съотвѣтно още: *Homo Vistulensis, Homo Atlanto-Mediterraneus* et *Homo Adriaticus*“.

Къмъ описание на европейскитѣ раси, слѣдва едно малко допълнение, двѣ карти и 4 таблици съ фотографии.

Едната карта показва срѣдния ръстъ, а другата разпрѣдѣлението на мургавия типъ въ Европа. Въ тие карти е попълнена България и Македония. На картитѣ обаче е направена една значителна грѣшка, че е означено населението на западна Македония като сърбо-хърватско. Г-нъ Deniker се е ползувалъ за антропологическото състояние на населението въ Македония отъ материалитѣ на г. Бассановичъ и нашитѣ, които разглеждатъ само българското население въ Македония, което е изрично казано въ текста както въ книгата му les races de l'Europe 1899, тъй и въ настоещия му трудъ. На нашитѣ забѣлѣжки г-нъ Deniker се извиняваше, че въ картата на първия му трудъ е станало грѣшка и, понеже послѣднитѣ двѣ карти били стереотипни отъ първата, то се е вмъкнала и въ тѣхъ сѫщата грѣшка.

Надѣваме се, че при едно слѣдно издание на картата, тая неволна грѣшка ще бѫде поправена.

Първата таблица съдържа фотографии на португалци; втората таблица съдържа двѣ фотографии на българи отъ югозападна и южна България и сѫ отбѣлѣзани като races adriatiques et atlanto-mediterraneenne, типъ смѣсенъ и типъ чистъ.

На третята таблица сѫ прѣдставени руски типове.

На четвъртата таблица сѫ прѣдставени италианка (Race subadriatique), черногорка (Race adriatique), французойка и французинъ (Race occidentale), двама македонци (отъ дебърско, race adriatique) и една българка отъ Софийскитѣ села отбѣлѣзана като race vistulienne ou orientale mélangée de sang turc.

Ще отбѣлѣжимъ, че българката отъ софийскитѣ села г-нъ Deniker погрѣшно счита за смѣсъ съ турска кръвь. Извѣстно е, че турцитѣ никога не сѫ ставали християни и българи — и че е ставало тъкмо обратното. Въ Софийско е имало винаги малко турци, и то само въ градоветѣ, тъй че е мъчно да се приеме една случайна смѣсь отъ турска кръвь въ тоя типъ доста много разпространенъ въ Софийско.

Фотографиитѣ отъ българитѣ сѫ изработени отъ менъ и пратени на г-нъ Deniker за ползуване.

Д-ръ С. Ватевъ.

2883—1906

Петко Р. Славейковъ.

(Историко-литературна студия.)[1])

Отъ Боянъ Пеневъ.

8.

Прѣди да очертая особеноститѣ на Славейковитѣ обществени и политически възгледи, отразени въ обществената му дѣйность, ще се спра върху нѣкои отъ стихотворенията и писмата му, носещи характеръ на интимни изповѣди, които хвърлятъ свѣтлина най-напрѣдъ върху личната негова психика и послѣ характеризуватъ както обществената му дѣйность, тъй и ония настроения, що често сж го обземали и сж създавали конфликти между задълженията на гражданина и влѣченията на поета, — настроения не случайни, а твърдѣ характерни за Славейкова.

Безъ съмнѣние най-интересната отъ тия изповѣди е Не пѣй ми се, — характерна съ своя изразъ на прѣзрѣние къмъ онѣзи, които сж чакали щастливо да заживѣятъ на почвата на индивидуалната гибель. Колкото и малъкъ брой да сж стихотворенията, проникнати съ прѣзрѣние къмъ тълпата — къмъ „сганьта“, както е прѣименувалъ той понѣкога народа — все пакъ тѣ сж интересни документи за индивидуалнитѣ влѣчения на тоя, който е прѣкаралъ цѣлъ животъ като общественъ дѣецъ и е принесълъ въ жертва на брата си всичкитѣ си душевни сили, всичката си енергия, най-цѣнитѣ си чувства. Въ тѣхъ поетътъ застава настрана отъ народа, рѣзко и дори жестоко се отдѣля отъ него. Това сж краткотрайни моменти, бихъ рекълъ, на индивидуално самосъзнание, въ които той

[1]) Продължение отъ кн. LXVII. св. 7—8.

не само се отдѣля отъ колективното, но и активно противопоставя своето лично страдание на народното, като дава на първото по-голѣма цѣна.

Основната идея на Не пѣй ми се е заричането на поета да не пѣе, защото нѣма кой да го слуша и разбира — :

Пѣялъ билъ съмъ и стихове нареждалъ —
Коя полза и каква ли надежда,
Като нѣма кой да слуша, разбира,
Туй що нѣя, туй що дрънкамъ на лира? [1])

Достойнитѣ за слава и за пѣсни отдавна вече сж измрѣли —,

А живитѣ кат' че не сж живѣли —
Нечувствени, равнодушни, нищожни . . .

И сѣкашъ, като завършъкъ на неизречена, съвсѣмъ друга мисъль, поетътъ прибавя:

Като нѣма въ трудъ поету награда,
Чезне пѣсень, фантазия пропада.

Той се смѣта награденъ, когато вижда, че околнитѣ разбиратъ и споделятъ неговитѣ чувства, изразени въ пѣснитѣ му. Ако сега той не пѣе поради равнодушието и неразбирането на тѣзи, що го заобикалятъ, по-късно тази външна прѣчка, що спира пѣснитѣ му, ще се отрази и върху поетическата му способность, ще създаде вжтрѣшни причини, които ще му наложатъ да не пѣе — дори и да иска. — Друга една странична мисъль, която прѣдрича послѣдицитѣ отъ нехайството на народа къмъ пѣснитѣ, е — :

Народъ, който глухъ за пѣсни остава,
Глуха вѣчно за него е и слава.

Интересно е, че поетътъ не захвърля лирата си, не я напуща за винаги, а само врѣменно я окача „на безродни и бодливи глогини",

Докъ настане другъ родъ, съ чувство по-знойно, —
Ново врѣме, пò за пѣсни достойно . . .

За него миналото е „славно", въ него има и „мждрость и юнашество", — то е достойно за пѣсни, — сжщо тъй и въ бждещето ще

[1]) *Избр. съчин.*, стр. 82.

настане другъ родъ „съ чувство по-знойно“, ще настане врѣме, което заслужава — и ще трѣба — да се възпѣва —, но сегашното .... не заслужава ни пѣсни, ни внимание: то убива у поета не само желанието му, но и способността му да пѣе.

Въ тази лирическа изповѣдь еднакви настроения, които периодически сж обземали поета, се конденсиратъ въ едно дълбоко чувство на разочарование и апатия къмъ „сегашното“ и „живитѣ“, чувство, което носи характеръ на дълбока сериозность и скрѣбь. Тия настроения често сж обсебвали поета и прѣди написването на помененото стихотворение, и по-късно. Тѣ опрѣдѣлятъ неговото отношение къмъ еднородцитѣ му прѣзъ различни моменти на обществената му дѣйность. Напечатана тукъ поетътъ не говори за обществената си дѣйность, за равнодушие къмъ обществени борби и идеали —, той споменува само за лирата и пѣснитѣ си —; но важното е, че той говори за пѣсни, що възпѣватъ славата на миналото („славни пѣсни за стари“), за да съвзематъ сегашното отъ мъртвешкия сънъ, а отъ друга страна — знайно е, кому е служила неговата лира и — дѣ се е намиралъ източникътъ на неговото вдъхновение. Измежду писаното отъ Славейкова ще посоча нѣколко свидѣтелства, които сж въ прѣка връзка съ прѣчувствуваното и изказаното въ Не пѣй ми се. Стихотворението е написано на 17 септември, 1870 год.[1]). Прѣзъ 1866 г. Славейковъ пише на Палаузова[2]) —: „На който умъ и да сте, както и да мислите, недѣйте забравя, че малко ползуватъ съвѣти тамъ, дѣто нѣма кой да ги слуша. Прѣдъ хора таквизи, каквито сж нашитѣ съотечественици, тѣзи, които ги съвѣтуватъ за доброто имъ, не се имать никога за разумни .... Като животни, отъ състоянието на които като не сж далечъ, тѣ не разбиратъ сами доброто си ...“ — Едно лѣто дѣдо Ил. Блъсковъ ми разправяше, че се срѣщналъ веднажъ съ Славейкова, когато послѣдниятъ заминувалъ за Цариградъ; това е било навѣрно къмъ 1866 г. Между другото Славейковъ се изразилъ за мотивитѣ на своето заминуване съ единъ текстъ отъ евангелието —: „Бѣхъ между своитѣ, не ме разбраха. Сега отивамъ между чуждитѣ“. — Прѣзъ 1868 г. той пише[3]): „Всѣка община (общество) е и глуха и мрътва, както си е била вчера и онзи день, всичко лежи въ блатото на немаренето; единъ дрѣме, другъ спи и тъй проспиваме живота си всички за-

[1]) Гл. *Читалище*, год. I. стр. 28.

[2]) *Мсб.* XX. Писма, стр. 119.

[3]) *Македония*, год. II. бр. 10. Кждъ отиваме.

спали, вѣчно заспали!... Въ таквозъ неподвижно състояние като се намѣрватъ общинитѣ ни, то писателитѣ ни, колкото сж и каквито сж, оставатъ безъ читатели и когато напишатъ нѣщо, за да го издадатъ на свѣтъ, принудени сж като просеци да просятъ за подписници, — и тъй отъ день на день изстива у тѣхъ ревностьта, хващатъ все по-малко да работятъ, додѣто най-послѣ изгаснува съвсѣмъ енергията имъ. По този начинъ всѣкой писатель у насъ става песимистъ, т. е. не му се вѣрва, че може да стане нѣщо хубаво на свѣта, и колкото по-вече има у нѣкого воля и вжтрѣшно побуждение да работи за народа си, толкозъ по-вече се отчайва, все по-вече тжжи и се оплаква..." — Дори чакъ прѣзъ 1876 г. той пише стихотвѣрение Пролѣть[1]), което въ основата си е твърдѣ сродно съ Не пѣй ми се. — Пролѣтьта отново се е върнала, всичко се е подновило, радва се и хвали Бога, само сърцето на поета, осланено веднажъ,

Не цъфти, не никне
Стои замрътвено.
Не пѣе, не вика,
Не шава, не тупа —
Та и за кого ли?
За таз' сгань ли глупа?..
Проста, неучена,
И на чувства мрътва;
Низостна, прѣзрѣна —
Напрѣдъ не помръдва.
О дали ще, Боже,
Туй чудо да стане —
Тозъ народъ нечувственъ
Да дойде въ съзнанье?[2])

Ала все пакъ изразеното въ тия лирически уломки прѣзрѣние, макаръ да характеризува Славейкова като поетъ съ силни индивидуални склонности, се мотивира не малко отъ една заинтересуваность къмъ живота на народа, отъ едно интимно отношение къмъ неговата сждба, и въ основата му лежи стремежъ да се прѣроди и възпита националниятъ духъ. Вече само единиятъ свършенъ фактъ, животътъ

[1]) *Мсб.* XX. Писма, стр. 165.

[2]) Ср. и варианта на сжщата тема *Послѣднето ръшение* (Читалище, год. V. 1874) —:

... Родъ разтлѣнъ и съ поболѣнни нрави,
Не роптай, не ти е никой кривъ!
Ти не можъ се никога въправи,
Тъй ще идешъ вѣчно мъртавъ-живъ.

на поета, не ни дава право да го зовемъ поетъ на индивидуалностьта. Щомъ извѣстни духовни потрѣби и стремежи прѣзъ даденъ историческы моментъ сж еднакви за цѣла нация, тѣ опрѣдѣлятъ и уякчаватъ връзкитѣ между народа и отдѣлната личность; послѣднята е безсилна да наруши тия връзки, да служи на свой идеалъ, колкото и мощни да сж нейнитѣ желания и склонности, съ които иска да се обособи. — Въ едно отъ писмата си Славейковъ признава, че човѣкъ, който е посветилъ живота си въ служба на своя народъ, не принадлежи вече на себе си, а на народа си, на неговата история.[1]) И ако искаме да характеризуваме неговата поезия и обществената му дѣйность, ще трѣба да признаемъ, че най-често неговото сърце бие въ унисонъ съ народното, че народнитѣ идеали прѣобладаватъ въ всичко, що е написалъ той, и го сливатъ съ живота на народа.

Когато Славейковъ е пѣлъ, никой не го е слушалъ и разбиралъ, но когато се зарича да не пѣе, изглежда, че неговото заричане мнозина е сепнало. Двѣ седмици слѣдъ написването на Не пѣй ми се Ангелъ Д. Пюскюллиевъ печата въ „Читалище“[2]) стихотворение Пѣйте Славейковъ —, едно твърдѣ любопитно свидѣтелство, доколко и какъ сж разбрали изповѣдьта на Славейкова неговитѣ интелигентни съврѣменници. Пѣйте Славейковъ е по-вече несвързано глаголствуване, — безъ каква годѣ ясно изразена и издържана мисъль. Кой знае дали и самъ авторътъ еималъ въ главата си ясни мотиви, възъ основа на които иска да накара Славейкова отново да пѣе. Той започва съ славея, който съ пѣсеньта си пораждалъ радость у насъ „прѣзъ пролѣтната ясна нощь“, а пъкъ надъ потъпканитѣ гробове на забравеното пѣелъ тъй умилно, че разплаквалъ „жестокитѣ очи“. И подиръ това, безъ никаква връзка, слѣдва:

Муза насъ да поучи;
Лирата прѣгърнете:
Врѣме е, трѣба за насъ
Да чуемъ Музинъ гласъ;
Пѣйте, Славейковъ, пѣйте.

И Богъ знае какъвъ смисълъ е вложилъ авторътъ въ написанитѣ веднага слѣдъ това стихове:

Друга епоха, другъ вѣкъ;
Миналото е далекъ.

[1]) *Меб.* Писма, стр. 185.
[2]) *Читалище*, год. I. стр. 74.

По-нататъкъ, въпрѣки категоричнитѣ и ясни мотиви на Славейковото заричане, той наивно пита:

Съсъ пристоенъ читатель
Народъ Музинъ приятель
Да л' иска да се снабди?

Само единъ куплетъ отъ това стихотворение е попадналъ донѣйдѣ въ тона на Не пѣй ми се. Той куплетъ като че ли е пояснение на стиха „Като нѣма въ трудъ поету награда...“

Награждава се поетъ,
Като види да се родятъ
Благородни му чувства
Чрезъ изящни изкуства;
Като имъ чуе сладкий екъ
У смъртния человѣкъ.

И пакъ една съвсѣмъ безсмислена прибавка:

Трудете се за слава,
Че тя вѣчно остава.
Далеко подлата цѣль
Отъ достойний списатель и пр.

А поетътъ като че ли наистина закачилъ лирата си на безплодни глогини. Близо слѣдъ една година чакъ той отговаря на Пюсиолавева съ стиховетѣ Изъ отговорами къмъ *** (уломка).[1]) Въ тона на това стихотворение звучи нѣкаква болезнена апатия. Разочарованието въ Не пѣй ми се е усилено тукъ до помрачена болезненость. Личното безсилие е по-ясно подчертано и за поета околното е още по-безнадеждно —:

Ни сила има въ менъ, ни страсть —
Азъ свѣщь съмъ замъждѣла.
Изгубилъ съмъ и свѣтъ и гласъ,
Да нѣмъ ми се отщѣло...
... Жинъ нѣма, нѣма ни единъ
Съ духъ бодъръ и свободенъ —
Едничъкъ бащинъ, майчинъ синъ,
Пророкъ до насъ проводенъ.

[1]) *Читалище*, год. II. 1871. кн. 3.

Заспали всички въ простота,
И никой свѣтъ не ище . . .
Заспади! Мракъ и пустота
Надъ нашитѣ жилища!

Краятъ на стихотворението сочи за върха на оная жестокость, която по-късно се сломява въ състрадание и резигнация. — Около поета е мракъ и мрътвило. Но той вижда въ това една горчива необходимость —: такава трѣба да бѫде сѫдбата на онѣзи, които „мърцина влачатъ своя животъ“ — и се „зарича да плаче и да пѣе за бѣдитѣ на народа —: щомъ мъжди, щомъ е недостенъ за друго освѣнъ за тегло, нека тегли —, тѣзи, които живи не живѣятъ, сѫ достойни за тма, въ тмата чуниимъ тлѣятъ“.

. . . За товъ животъ въвъ мрътвило жалко,
Така мърцина влаченъ день за день —
Теглото му бѣ изкупленье малко:
И не намѣри отзивъ то у менъ!

На Славейковия отговоръ къмъ Пюскюлиева се обажда Вазовъ отъ Ѣадацъ.[1]) Съ характерния за по-вечето му стихотворения подвиженъ ритмъ, що еднакво придружава и тѫжно-замисленитѣ, и пориветѣ му стихотворения и въ сѫщото врѣме напомня единъ и сѫщъ гласъ, на който се пѣятъ различни пѣсни, — той слива своята жалба съ Славейковата —:

Всрѣдъ всеобщото въдненье, вѣкътъ ни що причинява,
Всрѣдъ промѣнитѣ чудесни, нищо въ насъ се не мѣнява.

Гласътъ на миналото и бѫдещето, който е възродилъ толкова мрътви народи, е мъртавъ за българитѣ —:

Да! Че искрата гаснѣе врѣхъ поледица корава,
Че заря сама не може мрачний зименъ день да сгрѣва
Безъ съчувствующъ огънь . . .
Думи силни, вдъхновени, отъ скала се глухо врѣщатъ,
Та и струни сладкозвучни, кой ли духъ, уви, бутна щатъ?
Кой разбралъ би лиринъ звънъ?
О, ти харно си го рекълъ, че деньтъ не е за пѣсни,
Що величие възпѣватъ, карби и дѣла чудесни,
О, за плачъ, за плачъ сме ние днесъ!

[1]) *Читалище*, год. II. 1872. стр. 371.

Но Вазовъ въ случая е готовъ само да плаче... беззлобно, съчувствено, дори сантиментално —, нито капка отъ жестокосърдието и упоритото заричане на Славейкова. Сетнѣ: докато послѣдниятъ рѣзко се отдѣля отъ околнитѣ и отвръща лице отъ тѣхнитѣ страдания, Вазовъ се слива съ „достойнитѣ за сълзи“ („Зарадъ сълзи сме достойни, че въ страданията тлѣемъ“) — Ще спомена още единъ отзвукъ на Не пѣй ми се — стихотворението отъ Хар. Ангеловъ Защо ли, музо, пѣешъ?[1]) И той е недоволенъ отъ своитѣ съотечественици, които „не дрѣмятъ, а тежко спятъ“. Гласътъ на музата смущава тѣхния сънъ, и тѣ бълнуватъ. Ако та спре за малко, „българинътъ сладко ще заспи въ сънъ дълбокъ“. Види се авторътъ тъкмо това желае, та накрай възклицава:

Защо л' не млъкнешъ, не нѣмѣешъ?
Защо ли, Музо, още пѣешъ?

Както и да е — Славейковото разочарование е плодъ на сблъскването му съ живота, плодъ на неговия жизненъ опитъ. Отъ непосрѣдно наблюдение надъ мъжделивия животъ на своитѣ сънародци той е дошълъ до тѫжнитѣ признания, изразени въ Не пѣй ми се и въ отговора до Пюскюллиева. По всичко личи, че казаното въ тия двѣ стихотворения е напълно и дълбоко прѣживяно: мисъльта е тъй напрѣгната и жива, чувството е тъй силно, че дори и единъ прѣломъ отъ ожесточение къмъ състрадание съвсѣмъ не е неочакванъ и неестестенъ. Нищо такова не се забѣлѣзва въ стихотворенията-отзвуци на Вазова и Х. Ангелова. Изобщо, тѣхнитѣ стихотворения сѫ по-скоро изразъ на неспособностьта имъ да разбератъ околния животъ, да го схванатъ съ свой погледъ. Нѣщо по-вече — като че ли това сѫ признания на слабодушни, които безъ да сѫ се борили, се отричатъ отъ живота и отъ всѣка борба за него и въ него.

Напраздно Славейковъ се е заричалъ да не пѣе. Той е окачилъ на глогинитѣ не лирата си, а струнитѣ на своето сърце. „... Душата ми всѣкога е приличала на висеща въ въздуха Еолова арфа, струнитѣ на която се колебаятъ отъ нѣкакъвъ неуловимъ лъхъ и на която произволно свиратъ своитѣ мелодии вѣчно мѣняващитѣ се вѣтрове“. Двадесеть години прѣди написването на Жестокостьта ми се сломи Славейковъ е писалъ на единъ свой

[1]) *Читалище*, год. V. 1875. Стр. 271.

близъкъ приятель:[1]) „Человѣчеството въобще подлежи на слабости и тая е моята главна слабость, че съмъ нагълъ, но и въ часа на наглостьта разкаянието се появява у мене, и готовъ съмъ да плача и да се поправямъ...“

Въ Славейковата поезия личнитѣ и народнитѣ надежди и желания сж дотолкова слѣти, че въ Жестокостьта ми се сломи „въ жестоката участь на отечеството си, той мълкомъ оплаква своята“. И още: чрѣзъ личнитѣ си страдания той се въздига до съчувствие, до състрадание на народнитѣ —. Въ просторната душа на поета тѣ не се израждатъ въ егоистична и ограничена злоба, а се разрастватъ и чрѣзъ тѣхъ той прозира въ измѫчената душа на тѣзи, противъ които по-рано е билъ ожесточенъ само. Тукъ Славейковъ най-силно се е проявилъ като лирически натюрель съ дълбоко чувствуваща, възприемчива и впечатлителна душа. Когато неговитѣ близки викатъ за помощь и състрадание, тѣхниятъ болезненъ стонъ прониква сърцето му и той не може да остане както прѣди жестокосърдъ и хладенъ. Страстно нараненото и обидено сърце, което по-рано го е карало да проклина, сега се прѣпълня съ състрадание и разкаяние за прѣдишната жестокость.

... Но, майко, чухъ какъ Богу духъ си дала,
Прѣслѣдвана — и то за моя грѣхъ,
Размислихъ какъ невинно си страдала,
За туй нали — че твой синъази бѣхъ?

И поменахъ горката си невѣста,
Що прави съ мойтѣ клети двѣ дѣца,
Безъ тебъ, безъ менъ, неволница злочеста,
Какъ тегли отъ безжалостни сърца!

И въ твойта смъртъ и нейното страданье
Познахъ теглото азъ на този народъ, —
Разврѣдиха се мойтѣ вехти рани,
За негова и нашъ злочестъ животъ.

Жестокостьта ми се сломи. Азъ клюмнахъ.
Заплакахъ пакъ и зинахъ та проклѣхъ, —
Проклѣхъ азъ тази въ мене страсть безумна,
Да бѫда гордъ и жестокъ, както бѣхъ.

Въ тоя елегиченъ кѫсъ, изпълненъ въ тона на бавно addolorato, музикалностьта и поетичностьта се прѣливатъ, и това прѣливане дава

[1]) *Мсб.* XX. Писма, п. XXXI.

тонъ на лирическото настроение. Музиката тукъ не е тъй лека и проста както въ чевръститѣ, игриви лирически пѣсни. Това е цѣла мелодия, съ сложни модулации, умѣло надържани музикални фрази — въ нея се прѣплитатъ най-разнообразни гами и тя добива тонъ на силна, пренаитна изразителность. Каква естественость и сила на чувството се крие въ единия само стихъ „Жестокостьта ми се сломи. Азъ клюмнахъ“... Слѣдъ силнитѣ душевни потреси, изразени въ първата часть на стихотворението, какъ дълбоко се отѣква въ душата това бавно, елегично повтаряне. — — Като че ли тѣзи глухи, сподавени звуци всѣка минута ся готови да се обърнатъ въ безнадеждно ридаещи, безкрайно печална пѣсень, — тежка като несвършенитѣ монотонни дни на робството...

Нѣма да се спирамъ върху всички онѣзи Славейкови стихотворения съ граждански и политически духъ, които уясняватъ обществениятѣ му възгледи. Тѣ изобилствуватъ въ неговата поезия, (особено слѣдъ освобождението) и на много отъ тѣхъ фривольнитѣ, вѣстникарски тонъ заличава и малкото имъ поетични елементи[1]. Славейковъ е опрѣдѣлилъ своитѣ ржководни обществени начала въ вѣстникарскитѣ си статии, несмущаванъ отъ рими и измѣрена рѣчь— най-малко годни за разработване на теми въ тона на фейлетонитѣ и уводнитѣ статии. Въ стихотворенията на поета насъ интересува по-скоро онова, което е въ най-интимна връзка съ неговия животъ и което е могло да добие изразъ само въ поетична форма. Отъ стихотворенията му, въ които е далъ изразъ на своето политическо „вѣрую“, бихъ споменалъ слѣднитѣ —: Врѣбница[2]), дѣто той оплаква не само своята поробена родина:

Осана вишнему възпѣйте,
Славянски въ робство синове,
И съ кървави сълзи облѣйте
Срѣщналитѣ си цвѣтове.

Въ Не слави мойта муза[3]) ся изложени принципитѣ на поетовата муза:

---

[1]) Вж. *Тя* (*Гайда*, III, стр. 103); уводнитѣ статии въ *Македония* (год. III. бр. 32, 36 и год. IV. бр. 81), които започватъ съ стихове; *Придобихме ужъ свобода*; *Ние сме народъ* (*Избр. съчин.*, стр. 138). *Народни мелодии* (Ibid. стр. 156. I, III.) и др.

[2]) *Избр. съч.* стр. 28.

[3]) Ibid. стр. 38.

Не слави мойта муза лъжовний глядъ
На гиздави одѣжди,
Кои прѣдъ простацитѣ невѣжди
Показватъ говедаря кметъ.
Добра е на гледъ
И тиква на плетъ...
Направилъ ли си добрина
На нашата бащина —
Достоенъ ли си? — тъй почитамъ...

Той много добрѣ знае, че свѣтътъ е опъкъ —:

Само който е богатъ,
Той е личенъ и познатъ,
Той е кумъ, и сватъ, и братъ...
Съсъ своята нищета
Ти си май отвънъ свѣта[1])...

И все пакъ никога не измѣня на тия принципи —

И лича, че съмъ народенъ
Гладенъ, жеденъ, босъ и голъ...[2])

Цѣнна мисъль се съдържа въ стихотворението Силнията[3]). Човѣкъ трѣба да има сила да понася нужди и неволи, да бѫде смѣлъ, да съгласува думи съ дѣла, и главното — да дири опора въ себе си. Това е мѣрката, съ която поетътъ гражданинъ опрѣдѣля цѣнностьта, достоинството както на отдѣлната личность, тъй и на народа.

Въ Не кълни ме[4]) той губи вѣра въ своитѣ пѣсни. И както въ Не пѣй ми се, дохожда до убѣждение, че трѣба да ги прѣкрати. Само че тукъ мотивитѣ сж малко по-други. Сега той не гледа на пѣснитѣ като на срѣдство за прослава на миналото; за него тѣ сж само едно безсмислено, безплодно „оплакване".

...Умори се и духътъ ми отъ лесни
И безсилни поплаквания чрѣзъ пѣсни!...
Разбрахъ вече, въ оплакване цѣръ нѣма;
Млади сили изгаснаха несгодно
Въ жални пѣсни, въ мъздинание безплодно.

---

[1]) *Избр. съчин.* стр. 77.
[2]) Ibid. стр. 139.
[3]) Ibid. стр. 54.
[4]) Ibid. стр. 106.

Но това не е всичко. Поетътъ споменува, че ималъ правда — „и е правда голѣма“ —, а пъкъ ясно е, че приложението на тая правда не се изчерпва съ прѣставането да се пѣе. Най-вѣроятното е, че и той самъ се е колебаялъ, какво да стори по-нататъкъ. Въ Не пѣй ми се него го смущава сънътъ на другитѣ, и той изповѣдва, че само поради тоя сънъ не иска да пѣе. А въ Не кълни ме признава, че туря край на пѣснитѣ си, не защото се е уплашилъ отъ злобата на тия, що го прѣслѣдватъ, не защото духътъ му отпада, или че го застрашаватъ врагове — не, а защото разбралъ още, че „цирейтъ узрѣялъ“[1]). Мотивитѣ не се криятъ вече въ нравственитѣ особености на народа, въ неспособностьта му да се пробуди и живѣе; като че ли поетътъ е подразбиралъ прѣко политическитѣ условия и сетнѣ — онія свои събратя, които сж се отричали отъ потрѣбитѣ на народа си и сж насочвали дѣлата си тъкмо срѣщу народнитѣ желания.

Не ща да пѣмъ, не ща да пѣмъ азъ веке!
О, грачете, вий гарвани, — вашъ вѣкъ е;

[1]) Изразътъ „цирейтъ узрѣя“ е много неопрѣдѣленъ. Поясненіето на г. Пенчо Славейковъ, че това значело „мина врѣмето на търпението“, е също така неопрѣдѣлено. За какво търпение е минало врѣмето — дали да се чака освобождението на българскія народъ чрѣзъ бавно съзнание и мирна просвѣта —, дали, че пътьтъ на едно такова освобождение е твърдѣ дълъгъ и изчерпва търпението не само на народа, но и на неговитѣ водители? — Или че условията за освобождение вече сж *назрѣли* и не остава нищо друго освѣнъ да се пристапи къмъ него? Славейковъ употрѣбя сжщиятъ изразъ и на други мѣста и то въ смисълъ, че даденъ фактъ, напр. изъ политическия животъ, вече достатъчно се е изяснилъ самъ по себе, самоопрѣдѣлилъ се е — и това вече налага извѣстна постапка. Той е ималъ доста търпение и хладнокрѣвие, за да чака самоопрѣдѣлянето на фактитѣ. Въ *Послѣднето ми ходене въ София* (стр. 94) той пише: „мжчехъ се да гледамъ на всичко хладнокрѣвно, като чакахъ да направи врѣмето своето си“; по-нататъкъ излага своя възгледъ върху една политическа случка, прѣцѣнява я, разкрива я като фактъ, и прибавя: „азъ дълго се въздържахъ, да не излѣзе изъ моитѣ уста или изъ моето перо онова, което е най-черно.... но — цирейтъ узрѣя, трѣбаше да се пробне, и азъ направихъ за това, което можахъ“. Разкриването на факта се е налагало *вече* и той го е извършилъ. Въ сжщия смисълъ употрѣби Сл. тоя изразъ и много по-рано въ едно писмо до одеситѣ българи (*Мсб.* XX. Писма, стр. 115). „Това като прѣсмѣтахъ, пише той, а отъ друга страна като гледахъ, че работитѣ по-умно подхванати ще дадатъ по-добри слѣдствия, сжднхъ за по-добрѣ да си останатъ така сами по теченіето си да узрѣятъ, защото сегашното не бѣше освѣнъ безврѣменно пробиване на ненаврѣяла цирка“. Ясно е, че въ горнето стихотворение съ споменатия изразъ авторътъ иска да каже, какво извѣстенъ фактъ за него е *свършенъ* вече. Не е толковъ важенъ въпросътъ за сжщностьта и съдържанието на тоя фактъ (който по всѣка вѣроятность е тѣсно свързанъ съ рѣшаването на черковния въпросъ), колкото това, че той (фактътъ) му налага единъ по-другъ погледъ върху народнитѣ работи слѣдъ рѣшаването на въпроса (за този *погледъ* загатва изразътъ „правда“, и Славейковото зарічане да пѣе е едно слѣдствіе на новъ, неуясненъ още напълно, политически възгледъ), налага му по-друга дѣйность, съ по-други срѣдства, които тепърва той ще си уяснява за себе си. Писаното и вършеното отъ Славейкова слѣдъ 1873 г. оправдава послѣднето прѣдположение.

Вмѣсто мойтѣ ридания горещи,
Нека екнатъ ваш'тѣ гласи зловещи —
Да заглушатъ теглилата народни,
Кога за тѣхъ жалби не сж свободни[1]).

Въ двѣ свои стихотворения, които носятъ сатирична отсѣнка — На равно мѣсто купъ отъ пръсть и За гроба ми, стара майко...[2]) — поетътъ взема чуждитѣ грѣхове на свой гръбъ. Той косвено бичува другитѣ, като бичува ужъ себе си, и съ това отслабя сатиричния духъ на поменатитѣ стихотворения и имъ придава характеръ на разкаяние —:

Но азъ безумно съгрѣшихъ,
Че не посмѣхъ и не рачихъ...

Въ сжщность стрѣлитѣ сж насочени къмъ онѣзи, които сж достойно умразни, че сж прѣкарали „празенъ животъ", които — да си послужимъ съ израза на тогавашния сатирикъ, Франга, — сж се родили, за да умратъ.

... За менъ се Богу не моли,
Нито пъкъ ме на ближни приволи...
За тѣхъ какво ли азъ съмъ сторилъ?
За себе само съмъ се борилъ —
Какъ тѣхний дѣлъ да усвоя,
Намѣсто да имъ прѣдстоя,
Съ вразитѣ имъ на се не дружа,
И въ нѣщичко да имъ послужа...

Тѣхниятъ гробъ не заслужва вощеници и плачове —:

Не заслужва, майко, споменъ,
Който е въ свѣта живѣлъ

---

[1]) Особено прѣзъ 1872 и 1873 г. (когато е писано горното стихотворение) Славейковъ е билъ въ крайно обтегнети отношения съ привилегированитѣ отъ турската власть цариградски българи, чиновници на турското правителство. Затова свидѣтелствуватъ осѣнъ статитѣ му по черковната борба, които визиратъ официалнитѣ водители на въпроса, още и писаното прѣзъ тая година въ *Турция* и *Право* по адресъ на Славейкова. (Вж. *Македония*, год. VI. бр. 12; *Турция*, 1872, бр. 26; *Право*, 1872, бр. 23). Тия официални водители сторили, щото Славейковъ да бжде затворенъ прѣзъ него врѣме и най-сетнѣ да прѣкрати редактирането на *Македония*, поради това, че неговата намѣса въ черковния въпросъ взема посока противна на цѣлитѣ имъ. (Гл. и *Спомени отъ цариградскитѣ тъмници*. Отъ Св. Миларовъ, 1881 год. стр. 186 и пр.). И по всѣка вѣроятность подъ впечатлението на тия и други подобни случки Сл. е написалъ *Не кълни ме*. Въ такъвъ случай той не е можалъ да изкаже ясно и открито своята болка и възмущение. И това е, може би, една отъ причинитѣ дѣто стихотворението носи характеръ на тъмна изповѣдь, въ която звучатъ тонове на умора и закана.

[2]) *Избр. сочин.* стр. 137 и 141.

Безотечественъ, бездоменъ
И мърцина е умрѣлъ.
Вѣсть дочуйшъ ли за смъртьта ми,
Ти ще сторишъ най-добрѣ
Да речешъ за паметьта ми:
„Харно стори, че умрѣ . . .“
Но ще кажешъ, майко мила,
Въ человѣшки образъ бѣхъ!
— Катъ човѣкъ си ме родила,
Катъ говедо проживѣхъ.

И — продължава поетътъ — когато умре неканърнятъ синъ на майката-родина, господарьтъ ще остане безъ робъ, свѣтътъ — безъ говедо, а говедото — безъ гробъ. Наистина това е едно жестоко, прѣзрително изобличение, което може да има цѣна на сатира само у поетъ, волята и характеръть на когото слѣдъ всѣка борба сж излизали по-калѣни и по-здрави, — какъвто е билъ Славейковъ — и въ сжщность той никога не е билъ жестокъ спроти другитѣ, прѣди да бжде двойно жестокъ спроти себе си.

Живитѣ да работятъ[1]) е едно отъ прѣводнитѣ Славейкови стихотворения, които по отношение на него самия имать еднаква цѣна съ оригиналнитѣ, непосрѣдно свързанитѣ съ живота му, стихотворения. Прѣзъ врѣме на черковната борба, която всецѣло е поглъщала духовнитѣ сили на народа и на неговитѣ водители, и често е карала послѣднитѣ да се запитватъ, дали рѣшаването на единъ въпросъ като черковния заслужва такова хабене на сили и не е ли по-разсждливо, да се вложатъ тия сили въ разрѣшаването на по-насжщни политически задачи — прѣзъ такова врѣме за изразителя на народнитѣ желания и борби твърдѣ естествено е могло да бжде признанието, макаръ и за моментъ — :

Насъ ни мълнии огрѣха,
Ний стоимъ на кръстопжть[2])...

[1]) *Гайда*, год. III. 1866. стр. 24.

[2]) Въ прѣработката на това стихотворение — *Мудно ходи наш'то врѣме* (гл. *П. Р. Славейковата прѣводна и подражателна поезия*, *Изт.* LXVII. стр. 212, № 13.), тия стихове сж промѣнени — :

Насъ неволи наддѣляха,
Вази тѣ да не смутятъ.

Годината 1866, която г. Пенчо Славейковъ посочва като дата на написването на *Мудно ходи наш'то врѣме*, въ сжщность означава врѣмето, когато Славейковъ е прѣвелъ *Живитѣ да работятъ*. Прѣработката е сторена по-късно, — може би когато Славейковъ е писалъ *Епилогътъ* на пѣснитѣ си (*Избр. съч.* стр. 216), защото двѣтѣ тия стихотворения сж сродни по духъ. Отъ погрѣшката въ датитѣ, вмъкната въ *Избр. съчин.*, се обяснявать погрѣшнитѣ заключения на г. Б. А. по поводъ на това стихотворение въ *Мисъль* (год. XII. кн. 6, стр. 399).

Тукъ нѣма ни слѣда отъ умората, изразена въ Мудно ходи наш'то врѣме —, живиятъ не ще седи за дълго на кръстопѫтъ —: ако той не случи пѫтя, врѣмето ще го насочи, стига само той да се вслуша и да долави неговитѣ потрѣби и неговия духъ. Останалото е ясно — мъртвитѣ, изпълнилитѣ вече свой дългъ, мирно спятъ —, срамъ е за онова, който глупаво тажи и се бои отъ борбитѣ въ живота —: „живитѣ — тѣ нека бдятъ!“ — Втората редакция на това стихотворение само по мотивъ напомня първата. Инакъ, по настроение двѣтѣ редакции сж съвсѣмъ различни. Въ първото стихотворение лъха духъ на бодрость, готовность за бждни борби, а другото е проникнато съ старческа умора — когато борбитѣ сж непосилни вече за изнемогналия духъ —; не разочарование, не прѣдивремѣнно безсилие, а само умора — и една скрита въздишка, че животътъ е прѣсушилъ вече изворитѣ на прѣдишната енергия и свѣжесть — —

Мина вече наший редъ...

Но старият, калѐният борецъ все пакъ може да завѣщае нѣщо на идещитѣ слѣдъ него, които ще заематъ напуснатия постъ —:

Срамъ томува, който тажи,
Че въ свѣта й минутенъ гостъ, —
Слава, въвъ ржка съ оржжье,
Който бди на своя постъ.
Туй що старитѣ зачнаха,
Млади ще го вкаратъ въ пѫть...
Уморенитѣ заспаха,
Живитѣ — тѣ нека бдѫтъ.

Има дълбокъ исторически смисълъ въ тая лирическа изповѣдь —

Туй що старитѣ зачнаха,
Млади ще го вкаратъ въ пѫть.

Той, — който прѣкрачи синуритѣ на робския животъ и можа да хвърли бѣгълъ погледъ къмъ първото полусвѣтло, полумжгляво съзоряване на свободния ни животъ — ще да е прѣдвиждалъ, че кога да е и ние като тѣхъ, като старитѣ, ще застанемъ на кръстопѫтъ —, когато забравимъ, че насъ ни свързватъ здрави връзки съ миналото и съ това, което тѣ сж почнали и завѣщали намъ.

Въпроситѣ на новото врѣме сж примѣсени съ недорѣшенитѣ въпроси на старото, и щомъ ние сме рѣшили да вървимъ напрѣдъ, трѣба напълно да разчистимъ смѣткитѣ си съ миналото, спокойно да оцѣнимъ духовното наслѣдие, що сж ни оставили нашитѣ бащи —. „ . . . При все туй — говори полскиятъ поетъ Адамъ Асникъ въ едно свое стихотворение — при все туй трѣба да се разрѣши загатката на сфинкса, да се примирятъ противорѣчивитѣ условия на живота, който се издига изъ развалинитѣ — и изъ гроба се стреми къмъ ясния день. Трѣба да се добие историческа мисъль изъ мрака и плѣсеньта — и отново да се съедини тя съ свѣта на живитѣ въ името на свѣтлината, що блести за всички“.

9.

Отъ всички гостенки, що сж навѣствали поета прѣзъ неговия животъ, само една е била най-мълчалива и най-близка нему — скръбьта по свидни сънища, несбжднати желания и недопѣти пѣсни. Тжгитѣ не рѣдко сж приоблачвали яснитѣ дни въ неговата душа и сж хвърляли своята сѣнка върху прѣдишната бодрость, носили сж се като мънички, красиви облачета по слѣддъждно небе и — както бива само въ душата на поетъ — все е оставало нѣйдѣ огрѣто, незасѣнчено кжтче. Той знае източника на своитѣ тжги, които не интересуватъ другитѣ, знае какъвъ дѣлъ му е отсждент въ живота и за това ги пази за себе си. Тукъ-тамъ въ пѣснитѣ му ние долавяме слабъ отзвукъ отъ неговата потаена мжка — тъй както долавяме по нѣкога ехото на неясни гласове, неволно откжснати отъ глжбинитѣ на душата. И ако се вслушаме по-добрѣ, въ това ехо ще дочуемъ не само личнитѣ жалби на поета, — въ него се прѣплитатъ и тонове отъ жалбитѣ на тогавашното врѣме.

Тжгата и сантиментализмътъ, отразени въ пѣснитѣ на Славейкова, сж характерни за нашата прѣдосвободителна епоха. Особено сантиментализмътъ — свойственъ на епохи и лица, които току що сж почнали да проглеждатъ духовно и сж зарнали вече прѣдъ себе си мжгливитѣ очертания на единъ другъ, новъ животъ. Духътъ, изпълненъ съ надежди и упования, очакващъ всѣка минута освобождение, едноврѣменно и плаче и се смѣе; въ стремежъ къмъ свобода, била тя външна или вжтрѣшна, той изчерпва всичката своя енергия и все пакъ се чувствува както прѣди затворенъ

и стѣснень. Славейковъ въ една волно прѣведена статия[1]) споменува, че „прѣзъ послѣднитѣ години волята се е улошила у насъ“ и прибавя по-нататъкъ —: „многото причини за това сж притегнали мозъка ни, правятъ го тѫпъ и не даватъ полетъ на волята...“ Ограничението, наложено отъ настоящето, е ясно, гнетътъ на околното върху душата се чувствува силно, ала личностьта е безсилна да се ориентира въ живота, да разбере неговата посока. Колкото и да сж силни стремежитѣ и желанията да се излѣзе изъ мрътвилото и застоя, колкото и поривисто и при твърдѣ незначителни поводи да се изразяватъ тѣ, все пакъ изходътъ е неясенъ, пѫтищата и срѣдствата сж несигурни и неувѣрени. Затова и самоизмамитѣ и заблужденията не сж рѣдки. Понѣкога единъ незначителенъ фактъ се прѣувеличава и му се дава едва ли не рѣшаващо значение, а често важното, интересното въ историческия животъ минува незабѣлѣзано. Въ първата фаза на своя духовенъ подъемъ, обществото още не може да уясни съвокупното си сѫществуване и самото негово развитие не се извърша съ съзнателнитѣ и обмислени сили, ако не на всички, то поне на мнозинството. За врѣмето прѣди освобождението може да се каже, че общественото съзнание и стремежътъ да се прѣмахне духовния и политически гнетъ сж се развивали еднакво бързо; първото е бивало съпроваждано съ много самоизмами въ личнитѣ и национални способности и сили, а второто — съ дѣйность и постѫпки, които сж изчерпвали не твърдѣ обилната енергия на тогавашнитѣ дѣйци. И общиятъ духъ на епохата, както и животътъ на нейнитѣ изразители, се колебае между бодрость и душевенъ упадъкъ. Противоположни настроения се прѣплитатъ и бързо смѣнятъ, душата губи опорна точка и скоро изнемогва. А върху почвата на угнетения и сломенъ духъ се разцъфватъ блѣднитѣ, печални цвѣтя на меланхолията и неясната скрѣбь.

Но скрѣбьта на даровитата личность се корени още и въ некултурностьта на срѣдата, между която е принудена да живѣе — срѣда отъ хора недовѣрчиви, затворени въ своитѣ дребни, егоистични интереси. Всѣко стълкновение съ нея се отразява болезнено върху духа; най-често личнитѣ влѣчения и стремежи срѣщатъ отпоръ въ околното и бивatъ сподавени отъ разочарование. Чувството на нѣжность и разположение —, животътъ, който личностьта принася въ жертва на своята нация, бивatъ обикновено неразбирани, и тя е принудена по-вече да живѣе въ себе си и твърдѣ скѫпо да плаща

[1]) Какъ да си минемъ живота. *Читалище*, год. II. стр. 401.

за нѣкоя неволно сторена изповѣдь. Изтеглилъ си е поетътъ най-вече, както признава самъ, когато се е залавялъ да пише стихове

Не за обща нѣкоя рана,
А за свойтѣ ядове[1])

Понѣкога той си създава илюзия, че нѣйдѣ далечъ отъ него живѣятъ скжпи негови приятели, които го разбиратъ — и по образеца на рускитѣ поети имъ пише „послания“.[2]) Разбира се това малко е могло да го задоволи при липсата на другарь, комуто да може да повѣри всичко онова, що тегне на душата му. Въ едно отъ цариградскитѣ си писма той пише на свещеникъ Витанова въ Трѣвна: „Лошо нѣщо на свѣта, дѣдо, безъ довѣренъ човѣкъ, безъ приятель, участникъ на скрѣбь и на радость, пустиня — свѣтътъ, животътъ — мжка...“ И въ сжщность Славейковъ по-често е бивалъ самотенъ — еднакво и въ тишината на уединението, и въ кипежа на политическитѣ борби. „На всѣкждѣ като че ли духътъ се е усамотилъ нѣкакъ си, пише той въ поменатата по-горѣ статия, и не може да се възправи, да потърси дружба, да пожелае любовь, да поревне челядь...“ Не е никакъ чудно, че при тия условия на своя личенъ животъ, той е прѣживявалъ моменти на душевно помрачение, когато — недоволенъ отъ себе си и отъ дѣлата си — е отричалъ цѣлия си миналъ животъ. Въ Не къльни ме той оплаква младежкитѣ си сили, що сж изгаснали „въ жални пѣсни и въ безплодно въздишане“. Въ Чезнене жали, че най-хубавитѣ му години сж били разсипани далечъ отъ родината му. „Разсипахъ ги — и защо? — се пита той — Мечтанията ми се не видѣха, желанията ми се не сбждаха —“ и отъ всички борби и блѣнувания е останало само едно тжжно съзнание, че онова, което съ години се е разсипвало, не може вече да се въздигне.[3]) Днесъ въ неговитѣ пѣсни ние не рѣдко долавяме образа на човѣкъ, който е изпиталъ твърдѣ много на врѣмето си, прѣтърпѣлъ е разбиването на много отъ хубавитѣ си надежди и блѣнове.

Принуденъ непрѣкжснато да цѣди своята духовна и физическа енергия, той най-подиръ почва мжчително да чувствува липсата на много основни познания, твърдѣ потрѣбни за книжовната му и

[1]) *Мсб.* XX. Писма, стр. 166.
[2]) *До моитѣ приятели.* Избр. съчин., стр. 4.
[3]) *Читалище*, III. 1873. кн. 4.

публицистична дѣйность. Въ едно отъ писмата си[1]) съжелява, че „обстоятелствата сж го йзтикали тъй неприготвенъ, както въ книжовно, тъй и въ политическо поле". „Познавалъ съмъ и познавамъ, изповѣдва той, всичкитѣ недостатъци на образованието си и мжчнотиитѣ да се държа тамъ, дѣто съмъ билъ изтласканъ, — но назадъ не е било възможно да се върна". Понѣкога, твърдѣ недоволенъ отъ своитѣ поетически дѣла, той гледа на занятията си съ поезията като на дилетанство. — На Н. Палаузова пише, че тъкми една поема и прибавя, че работата го отчайва, защото видѣлъ, че му липсуватъ „много обширни знания и свѣдѣния, които изисква епическата поема" и които надминували силитѣ му.[2]) — И въпрѣки всичко това, той признава, че едничка растуха прѣзъ живота му сж били часоветѣ, когато се е отдавалъ на свободно творчество и е живѣлъ въ живота на своитѣ поетически сънища. Обаче тия часове сж били рѣдки прѣзъ живота на поета, който е прѣкарвалъ по-вече като гражданинъ и борецъ: вслушанъ въ завѣтитѣ на епохата, той е нѣмалъ възможность напълно да имъ се отдаде. Животътъ го е увличалъ въ своя еднообразенъ кипежъ и горко му, ако въ неговата душа се е спрѣла за мигъ призрачната сѣнка на неговия поетиченъ блѣнъ. Докато той се приготви да чуе нейната сладка тайна, тя изчезва и го оставя въ мълчалива, копнѣеща скръбь. Поетътъ е тжгувалъ тогазъ — както е тжгувалъ и утёсътъ-великанъ за мъничкото златно облаче, що е нощувало на неговитѣ плещи и въ ранно утро безвъзвратно е изчезнало.

Ала скръбьта на поета се крие не само въ тжжната участь на неговитѣ поетически блѣнове, не само въ невъзможностьта да имъ се отдаде всецѣло и свободно. Тя има и чисто външни причини —: голѣма часть отъ неговитѣ поетически творения, може би най-хубавитѣ му, сж загубени; едни отъ тѣхъ е погълналъ Старо-Загорскиятъ пожаръ, други сж се разпилѣли въ бъркотиитѣ на освободителната война, — а и прѣди това Славейковъ на нѣколко пжти е губилъ ржкописитѣ си — кога въ Дунава, кога пъкъ у нѣкои лица, които сж ги вземали да ги четатъ и послѣ не сж ги връщали. — Ст. Михайловски въ една отъ източнитѣ си легенди казва, че „веднажъ създадено ли е едно стихотворение, излѣно ли е то веднажъ отъ въображението на поета, завършено, цѣло — нищо не може да го унищожи".[3]) Когато е дума за общия духъ на твор-

[1]) *Мсб.* XX. Писма, стр. 200.
[2]) *Мсб.* XX. Писма, стр. 45.
[3]) *Източни легенди.* Кюстендилъ, 1901. стр. 14.

чеството у даденъ поетъ — за основнитѣ мотиви на неговата поезия. твърдението на Ст. Михайловски е право донѣйдѣ. Това, което е отразено въ загубеното стихотворение като основна душевна особеность, безъ съмнѣние отново ще се прояви въ по-късно създаденитѣ творения. И дори въ една малка часть отъ твореният на кой да е поетъ ние можемъ да доловимъ въ най-главни черти отразенъ неговия душевенъ обликъ, неговия caractère essentiel. Най-сетнѣ, въ общи черти, всичко това е въ зависимость отъ духа на епохата, отъ особеноститѣ на расата, на нацията и пр. Но въ живота на творчеството има нѣщо, което се заражда и умира, отново се заражда послѣ — което живѣе тъй, както живѣятъ първитѣ искри —: тѣ или угасватъ или подъематъ огъня. И най-често личнитѣ поетически откровения, — това, както казва Хайне, което поетътъ дочува като далечно трептене на крилѣ — опрѣдѣлятъ цѣната и значението на неговата поезия. А такива откровения обикновено принадлежатъ само на минутата. Животътъ, ясностьта, които ще имать тѣ по-късно, нѣма да бждатъ такива, какивито сж били въ момента на зараждането и създаването. Но е правъ Фридрихъ Хебель, който намира най-голѣмо основание да води дневникъ въ твърдението, че човѣкъ е нѣщо по-друго отъ единъ простъ инструментъ, у когото всички тонове, макаръ и въ най-чудновати комбинации, отново се връщатъ; чувството що е отзвучало въ неговата душа, отзвучало е навѣки. — И въ съзнанието, че той като поетъ не ще може наново да долови това чувство тъй, както го е прѣживѣлъ, както го е изразилъ прѣди, и да възобнови заедно съ него поетическитѣ образи, що сж го съпроваждали — въ това съзнание се крие неговата скрѣбь за нѣщо безвъзвратно загубено.

До тукъ въ бѣгли черти азъ искахъ да отбѣлѣжа вжтрѣшния, неявения животъ на поета — животъ, който ни се рисува по-вече въ единъ тъменъ колоритъ, — защото влѣченията и особеноститѣ на една поетическа натура опрѣдѣлятъ външния животъ на Славейкова. Неговата стихия е волкото борбата, толкозъ и поезията, зародена въ тишината и самотията. Нѣщо по-вече: може да си остане споренъ въпросъ, дали той е по прѣдимство борческа натура —, но че е билъ поетъ по призвание, това може да се схване и при едно повърхностно запознанство съ неговия талантъ. Дори и при липсата на достатъчно материали за установяването на вжтрѣшния неговъ животъ, би трѣбало да се обяснява гражданина отъ поета — да се схваща Славейковата поетическа способность като господ-

ствуваща, обясняваща останалитѣ особености на неговата натура. Поетическитѣ му творения, дори и онѣзи, които носятъ най-силенъ политически отпечатъкъ, всички дѣла на неговия умъ и воля, ни го сочатъ като поетъ, отъ когото условията на политическия и общественъ животъ сж създали една борческа натура. Създали сж я, защото той е ималъ възприемчивата и впечатлителна душа на поета, който не е могълъ да остане глухъ и безучастенъ къмъ страданията на своитѣ събратя и да не вземе активно участие въ тѣхнитѣ борби, и сетнѣ — защото е притежавалъ още мжжество и твърда воля, за да се закрѣпи като борецъ. Той се е проявилъ като темпераментъ и въ областьта на публицистиката, и като ораторъ. Много отъ вѣстникарскитѣ му статии сж изразъ на опрѣдѣлено силно душевно настроение, което опрѣдѣля неговия чувственъ погледъ въ даденъ моментъ. Съ сжщата сила и оригиналность е проявенъ тоя темпераментъ и въ неговитѣ рѣчи въ Учрѣдителното народно събрание, съ които е трѣбало да порази враговетѣ на народната свобода.

Борбата го увлича до самозабрава, вниманието му всецѣло е погълнато отъ нейния ходъ и успѣхъ, — въ нея той кали своята воля, и въ нейния кипежъ душевнитѣ страдания сѣкашъ прѣтъпяватъ. Естествено е, че въ първия моментъ слѣдъ отдалечаването отъ шумния животъ той се задушава. Въ тишината започва мжчителното опомняне — рѣзкиятъ прѣходъ отъ единъ животъ въ другъ го съвзема и неприятно събужда, тъй както замлъкването на кречеталото събужда воденичаря. Отъ мжката слѣдъ борбата за него има само два изхода. Единиятъ е повторно увличане въ шума на външния, активния животъ, увличане до шеметъ и самозабрава, другиятъ е въ тихитѣ наслади на поетическото творчество. — „Отъ два-три мѣсеца, пише той отъ Стара-Загора на сина си,[1]) именно откакъ сме се прибрали наедно, азъ се усѣщамъ твърдѣ изтощенъ и залинѣлъ, страдая же по-вече нравствено, като се неусѣщамъ способенъ да продължавамъ литературнитѣ си занятия, единственото за мене утѣшение слѣдъ оттеглянето ми отъ бурния, граждански водоворотъ. Това ме много мжчи, защото не намѣрвамъ въ друго никаква прѣлѣсть на живота вече, и ако за зла честь азъ не се усѣтя наново повиканъ на този трудъ и животъ, ако новъ позивъ къмъ трудъ ме не повика на новъ животъ, страхъ ме е да не метна петалитѣ въ задушливия кругъ на бездѣйствието и умрѣзва-

[1]) *Мсб.* XX. Писма, стр. 164.

нето, що ми е умрьзналъ свѣтътъ". Това е въ първия моментъ. Но скоро слѣдъ това той намира себе си — и пише[1]) —: „Не знамъ какъ, удалечението ми ли отъ шумния Цариградъ и донѣйдѣ уединението ми ли въ глухотата на провинциитѣ, или що, е възбудило у мене на ново този позивъ (занятията съ поезия), и азъ мога да ви кажа, че съчиненитѣ ми и прѣведени откакъ съмъ дошълъ въ Загра стихотворения далеко надминуватъ и по число и по качество всички по-прѣдишни издадени и неиздадени мои стихотворения, и нѣмамъ освѣнъ да жаля за тежкитѣ онѣзъ минути, които ми отнематъ туй удоволствие, да се занимавамъ охотно и свободно". И всичко, що е написалъ прѣзъ врѣме, когато еималъ възможность да се усамоти, несмущаванъ всѣка минута отъ политически тревоги, е харесвало и на самия него.

Обикновено когато поетитѣ се намѣсятъ въ политическия животъ, тѣ проявяватъ по-вече безхарактерность. Обаче Славейковъ е билъ щастливъ въ това отношение. За себе си той еималъ здрава опора, за да избѣгне всѣка вътрѣшна, нравствена катастрофа. Тая опора е неговиятъ твърдъ и опоритъ характеръ, неговата неразрушима нравствена сила, която придава единъ общъ тонъ на политическата му дѣйность. За него може да се каже, че закрѣпването на неговата воля и характеръ се дължи не малко и на обстоятелството, че е билъ принуденъ самъ да си разбива партина въ живота,[2]) и да се облѣга изключително на себе си, когато въпросътъ се докосва до неговото нравствено равновѣсие. — Но разбира се и тукъ поетътъ личи на всѣка стжпка. Общиятъ тонъ на личната енергия и воля е прошаренъ съ редица промѣнливи настроения. Неговата активность носи особени, свойствени ней признаци. Често като се характеризува отъ силно чувство, а не отъ постояненъ запасъ на енергия, тя се проявява прѣсѣкливо, периодически. Бурната енергия и внезапниятъ упадъкъ се редуватъ и смѣнятъ. „День иде, обсебва ме меланхолия, щото не мога да уловя цѣлъ день перо, но при все това, ако и да ми не помага здравето, у мене е воля желѣзна".[3]) Вътрѣшнитѣ конфликти, усилени до болезненость отъ прѣкомѣренъ трудъ, се разрѣшаватъ въ умора, а понѣкога и душевно помрачение. Но всичко това е само врѣменно.

[1]) Ibid. стр. 170.
[2]) *Мсб.* Писма, стр. 201.
[3]) Ibid. стр. 44.

Инакъ той има ясенъ погледъ за посоката на работитѣ. Колкото и да е голѣмо неговото страдание, колкото и да е дълбока мжката му, той ги прѣдставя като нѣщо, което силниятъ човѣкъ може и трѣба да прѣодолѣе, да задуши, и то мълчаливо, незабѣлѣзано за другитѣ — за да не го виждатъ отпадналъ тия, що слѣдватъ стжпкитѣ му. Като самочувствие той изживѣва тоя упадъкъ, но прѣдъ околнитѣ се мжчи да спази духъ на бодрость. „Злото не тържествува, но мжчи тѣзи, които го борятъ — така схваща той трагичното въ своя животъ —, правдата и истината кога да е ще възтържествуватъ, само трѣба силна воля, за да ги прослѣдува прѣзъ всичкитѣ прѣчки, които срѣща человѣкъ“.[1]) Неговиятъ оптимизмъ не е прѣкаленъ, а песимизмътъ му не е безосновенъ. Въ разговора си съ генералъ Соболева той изповѣдва —: „Песимистъ не съмъ билъ до отчаяние, но и оптимистъ не ще бжда на халосъ и на сухи надежби. А да познава човѣкъ положението си, не ще рече, че е песимистъ и песимистично мисли, нито ще каже, че трѣба да се отчайва, да се отказва да работи за отстранение на злото, което е сполетѣло народа му“.[2]) Такъвъ е неговиятъ ясенъ погледъ, който и въ уморителнитѣ и безплодни лутания не губи надеждния и сигуренъ пжть. Вѣрата му въ собственитѣ сили, въ възможностьта да не отпаднатъ тѣ прѣди врѣме, е отразена въ стихотворението Опитвай се пакъ.[3])

Туй да ти е все въ умътъ:
„Опитвай се пакъ!“
Би не случи първи пжть,
Опитвай се пакъ, —
Покажи че си юнакъ!
Дръжъ се — ти щещъ побѣди,
Само постоянъ бжди —
Опитвай се пакъ![4])

Не разочарование — а мжжество и работа. Когато е потрѣбно, той има смѣлость да прѣгази придошлата рѣка и не се бои като

[1]) *Мсб.* Писма, стр. 127 и 137.

[2]) *Последното ми ходене въ София*, стр. 20, 21.

[3]) *Избр. съчин.*, стр. 53.

[4]) Б. А. (*Мисъль*, XII. 6, стр. 400) погрѣшно отнася това стихотворение къмъ „фриволнитѣ и смѣшнишки пѣсни, като *Напомняне* и *Извинение*“. *Опитвай се пакъ* е свързано съ практиката и твърдата воля на обществения дѣецъ, а не съ комичнитѣ опити на несполучилия любовникъ. Такъвъ смисълъ му дава самъ неговиятъ авторъ, като го цитува въ едно отъ писмата си (*Мсб.* XX. Писма, стр. 131).

оня умникъ, който и когато тя спаднала, чакалъ я да си оттече, та да мине по сухо, за да не придойде отново, като я прѣминала. — Въ едно отъ писмата си признава, че за своето врѣме, за свой народъ той се намира незамѣнимъ. И като стражъ на народнитѣ свободи съумѣлъ е да се задържи на поста си бодъръ и мжжественъ докрай, всѣкога готовъ за нови потреси и борби. — „Нека не унываме, нека се не отчайваме — завърша той една уводна статия —. Борбата не изнурява, борбата съживява. Такава е сждбината на човѣка, казва единъ мислитель, — съ борба той добива уломъкъ хлѣбъ, съ борба удържа той своята самостоятелность. Главниятъ законъ въ народния животъ такожде е борба . . .“ [1]).

Прѣзъ послѣднитѣ години на живота си Славейковъ е написалъ една мъничка пѣсень — Вечерь —:

Слънцето заседна
Тамъ задъ планина,
И свѣтътъ потъна
Въ мракъ и тъмнина.
Мирно всѣка птичка
Се въ гнѣздо свръ,
Дневний шумъ утихна,
Работата спрѣ.

Но не бой се — утрѣ
На небесний сводъ
Други день ще дойде —
Слънце и животъ.

Вечерь по глжбината и затаеностьта на настроението напомня ми пѣсеньта на единъ другъ старецъ. Но въ Нощната пѣсень на странника желанията и природата потъватъ въ вечерния здрачъ, поетътъ жадува за миръ и тихо прѣдчувствува сетния отдихъ, — финалътъ замира въ едва чуто ritardando —: „Почакай — скоро ще отдъхнешъ и ти.“ — Отъ Славейковата пѣсень не лъха примирение съ мисъльта за смъртьта. Старецътъ-поетъ се е примирилъ не съ тая мисъль, а съ съзнанието, че животътъ е трудъ и борба и че само въ стихията на борбата и непрѣстанния трудъ е възможенъ животъ съ смисълъ и значение. Даже то не е толковъ примирение, колкото лично чувствувана необхо-

[1]) *Македония*, год. III, 1869, бр. 21.

димость за животъ. Тукъ отдихътъ е само една кратка пауза въ херойческа симфония —

Но не бой се — утрѣ
На небесний сводъ
Други день ще дойде —
Слънце и животъ

Изнуренъ, немощенъ, Славейковъ и на старини запазва въ душата си искри на бодрость и готовность, отново да изпита въ гражданския животъ прѣдишнитѣ си сили. „Негоденъ вече, както съмъ станалъ за въ борбитѣ на живота, азъ — който съмъ се оттеглилъ отъ бойното поле, напусналъ съмъ политическата арена и равнодушенъ къмъ партизанскитѣ борби, вардя стаята, дѣто прѣкарвамъ послѣднитѣ си дни, като живѣя по-вече въ възпоминание, — не мога, додѣто ми гледатъ още очитѣ, да не мѣтамъ погледъ извънъ стѣнитѣ на стаята си, не мога приживѣ още да си затворя очитѣ и да си затуля ушитѣ, за да не виждамъ и чувамъ, какво се върши и какво се крои въ полза или врѣда на отечеството ми, което ми е било всѣкога толкова мило, — на народа ми, когото съмъ толкова възлюбилъ; и всѣкой слухъ или всѣко дѣйствие въ полза било или въ врѣда на тѣзи мои обожаеми два идола — въ даденъ случай не може да не възбуди въ ослабенитѣ ми сили ревность и желание да съдѣйствувамъ, доколкомо мога още, споредъ нуждитѣ имъ, или въ прѣдовръщение на злото, или въ провъзвеждане на доброто“.[1])

Но къмъ края на неговия животъ душевнията упадъкъ и меланхолията достигатъ мощно развитие — и бодрото настроение, което по-рано задълго е освобождавало поета отъ ноктитѣ на анатията, угасва за винаги.

10.

Една уломка изъ Славейково писмо до Н. Палаузова: „.... Сполучие? Че какво друго сполучие може да достигне человѣкъ въ една земя, дѣто и на царството си вѣренъ и прѣданъ да бждешъ се счита за единъ голѣмъ проступокъ. Истина, тука въ турско и на царството интереситѣ да бранишъ е опасно ...“[2]). Но още по-

[1]) *Размишления върху положението ни*, София, 1886 г. стр. 4.

[2]) *Моб.* XX. Писма, стр. 6 ч.

опасно е било за журналиста, колчемъ се е опитвалъ да брани интереситѣ на своята родина. „Нѣма положение по-затруднително — пише Славейковъ въ една уводна статия[1]) — отъ положението на българския вѣстникарь когато иска да пише за българскитѣ работи. Стегнатъ съ запрѣщения, той извива насамъ, прѣгъва се нататъкъ и въ тежка агония едва може да каже нѣколко незначителни, общи думи. Да влѣзе въ работата, да покаже събитията въ тѣхната нагота и пълнота — за това той, освѣнъ множеството други прѣчки, има и тази невъзможность: рѣшителното незнание на онова, що става за българитѣ и подъ тѣхно име". — Твърдѣ трудно е било за напитѣ цариградски книжовници едноврѣменно и да се спогаждатъ съ гнета на турската цензура, и да бждатъ просвѣтители на народа — да му разкриватъ положението и посоката, що трѣба да държи. Знайно е, че турската цензура, подучвана особено отъ гръцкото духовенство, е прѣслѣдвала дори и най-невиннитѣ статии и изрази. Характеренъ за нейната строгость и невѣжество е епизодътъ, що ни разправя Якимъ Груевъ въ своитѣ Спомени[2]). Между другото Я. Груевъ бива заподозрѣнъ и сѫденъ отъ турската власть въ Пловдивъ още и за това, че въ библиотеката му билъ намѣренъ единъ екземпляръ отъ Пушкиновата Капитанская дочка. Заслѣпениятъ отъ нѣкакъвъ грѣкъ турски чиновникъ, обезпокоенъ отъ подозрителното име на руския поетъ („тюфекчи"), изкарва смирения учитель за разпаленъ революционеръ.

Разправитѣ съ цензурата се повтарятъ при всѣко излизане на вѣстника, — понѣкога той бива конфискуванъ, често статитѣ, пратени за прѣгледъ, бивать по 4—5 пати връщани, докато най-сетнѣ, окастрени, загубятъ и интересъ и значение. — Тия стѣснителни условия често сж принуждавали журналиста да се приструва, да ласкае противъ чувството си турската власть, само и само да си пробие пѫть за по-нататъшна агитаторска работа. Въ тоя случай той се е придържалъ въ нравственостьта на иезуититѣ, споредъ която цѣльта оправдава срѣдствата. Какво е мислилъ Славейковъ въ сѫщность и какво е билъ принуденъ понѣкога да пише и говори, се вижда отъ слѣднята случка. На праздника св. Кирилъ и Методи, 1871 г., въ едно събрание той държи тостъ за българския народъ и казва, че „народътъ дължи най-много на себе си, а не на другиго съхранението на своята народность, и че той самъ е

[1]) *Македония*, год. V. бр. 50.

[2]) *Моитѣ Спомени*. Притурка на *Уч. Прѣгледъ*, 1906. стр. 41.

главният свой благодѣтель". Но нѣкой отъ компанията на х. Иванча Пенчовича става и забѣлѣзва, че главният благодѣтель на българитѣ е султана и благодарение нему българитѣ сж достигнали днешната си просвѣта. Тогава Славейковъ, за да изглади впечатлението отъ първитѣ си думи и избѣгне неприятната изненада отъ страна на турската власть, става и развива темата, че „османската власть е била полезна за цѣлостьта на българския народъ". — Въ Пѣснопойка (1852 г.) той печата оди на султана и въ сжщото врѣме пише на приятеля си, че му се родилъ синъ „младъ юнакъ балкански, новъ робъ". За неговото искрено настроение ни говорятъ, макаръ и изключителни за поезията му, стихотворенията Спомняне, Бждни день, Врѣбница, — които носятъ революционенъ духъ — писани прѣзъ врѣме на робството, но печатани слѣдъ освобождението.

Ала колкото и прѣчки да е поставяла цензурата, Славейковъ все е намиралъ възможность и начинъ да загатне за онова, що е лежало на сърцето му —: или ще разправи нѣкоя ужъ невинна приказка или басня, но въ сжщность съ твърдѣ смислена алегория, или ще припише своето мнѣние на нѣкой незнаенъ чужденецъ, когото той цитува безъ отговорность —; и за да бжде разбранъ, той се одумва, че понеже властьта „затикнала ручилото на Гайдата, чиято цѣль била да свѣстява българитѣ, отсега натъй тя ще свири по жеравнянски — съ затъкнато ручило —, и който иска, нека ѝ проумява свирнята".

Но прѣчкитѣ, които е поставяла на тогавашния български журналистъ турската власть, не сж нито най-важнитѣ, нито единственитѣ, що сж спирали неговата работа. Ние днесъ едва ли можемъ си прѣдстави работата, що е трѣбало да върши единъ нашъ дѣецъ отъ врѣмето на възраждането — едноврѣменно и публицистъ, и агитаторъ, и прѣводачъ, и кореспондентъ, и какво не още. — Почти въ всѣко свое писмо Славейковъ споменува, че около него лежи „работа-пропасть" и че за всичко трѣба да краде врѣме. „Нашитѣ потомци, пише той, съ тжга и почудване ще четатъ, какъ въ втората половина на деветнадесетото столѣтие сждбата на български писатель не е била освѣнъ борби и тжги, трудове и чемери... Едни уморени въ непрѣстанна борба, напущатъ я, а други оставатъ, и се борятъ, и се мжчатъ, борятъ се и се мжчатъ въ най-пълната смисъль на думата"[1]). — Слѣднето писмо, което редакторътъ на „Български Книжици" пише до единъ четецъ, комуто се пощѣло

[1]) *Македония*, год. II. бр. 10.

да се попегува съ списанието, е една цѣлна илюстрация на условията, при които сж били принудени да работятъ книжовницитѣ ни въ Цариградъ —: „Ти се смѣешъ, братко, защото ти е широко около врата; не би шавалъ, ако би седналъ на мѣстото ми, на отъ една страна да гледашъ, че стрѣлата сочи на съмнуване, че нощьта се е прѣвалила, отъ друга страна виси на срѣща ти, като черенъ гарванъ, числото на мѣсеца и ти сочи, че утрѣ трѣба да дадешъ въ печатницата нѣколко листа, а ти не си приготвилъ още и половината; и освѣнъ това единъ да ти казва: ‚измѣни печата, дай по-добъръ‘, а по-добъръ въ Цариградъ и не е имало досега; другъ ти казва: ‚пиши по-любопитни нѣща, по-народни‘ и не ще да знае, че има и граници, които не могатъ да се прѣскачатъ; трети единъ ти казва: ‚измѣни правописанието, изхвърли косоветѣ‘; а най-много ти викатъ: ‚смали цѣната, ако щѣшъ да върви работата‘; а продавецътъ на книгата казва: ‚паритѣ сж се качили, не изнася по старата цѣна, надбави по 20 гроша на топа‘; подвѣзачътъ казва: ‚въглищата сж скжпи, не изнася, надбави за подвѣзането‘; пощата казва: ‚таксата се измѣни, не изнася,ще се плаща по-скжпо возенето на Книжицитѣ‘. А само тебѣ, братко, се е дощѣло да се приплѣсковашъ и да ме укоряваш, че съмъ поелъ върху себе си по-вече, отколкото съмъ способенъ да извърша. Не съмъ, братко, азъ кривъ. Прѣди да почена, мнозина отъ нашитѣ учени се вричаха да помогнатъ, да пишатъ, да провождатъ материалъ, — и ето три мѣсеца чакамъ и нищо не дочаквамъ. А ти знаешъ нашитѣ учени, и ти си единъ отъ тѣхъ. Напишете поне една критика срѣщу Книжицитѣ, похулете ги — и съ него ще се заблагодаря, ще видя поне, че сте дали колко-годѣ внимание на труда, а вашето равнодушие, мълчание е много по-оскърбително отъ всѣка хула“[1]). Послѣднитѣ думи на писача загатватъ за онова, що най-много го е смущавало и е изчерпвало охотата му за работа — мрътвешката апатия на тия, които е трѣбало да възкресява.

Рано на Нова година (1864 г.) Славейковъ седи въ своята студена стаичка, довърша редактирането на новогодишния брой на „Гайда“ и сегизъ-тогизъ поглежда прѣзъ прозореца навънъ. Изъ улицата търчатъ дѣца съ сурвакници, идатъ и отминуватъ весели минувачи и си честитятъ единъ другиму новата година. Но него никой не идва да навѣсти. Свренъ между купчини книги и вѣстници, приведенъ отъ тъмнини още въ работа надъ вѣстника — той

[1]) *Български книжици.* 1858 год. стр. 133.

е забравенъ отъ всички. Идва му на умъ да честити новата година на своитѣ събратя. Но намира и „Съвѣтникъ“ и „Турция“ една жива отъ сурвакане — а също тъй и „Българска пчела“ и „Зорница“... „Боже мой, помислихъ си азъ, а какъ сички тѣзи добри мои познайници онази година на този день бѣха живи и здрави и пълни съ надежда за напрѣдъ! Не тъй ли ще се прабиешъ и ти, ясно мое ручкю, и ти, ясно мое пискунче, не тъй ли и твоятъ гласъ ще се прѣкъсне за навѣки? Ами дѣ си ти отъ 5 до 7 милиона, български народе? Спишъ ли ти или си вцѣпенъ отъ мъртвило?.... Ще ни изтръшка и насъ, вѣстницитѣ, новонасталата година и ще нападаме, като падналитѣ въ аравийската пустиня, прѣдъ очитѣ на седемь милиона хладнокръвни братя... каменосърци българи!“[1])

Публицистътъ-агитаторъ употрѣбя всички срѣдства за да бяде чутъ и разбранъ. Когато вижда, че неговитѣ слушатели съвсѣмъ на друга посока съ извърнали погледи и не искатъ да го чуятъ, той погъделичква слабостьта имъ, попѣва имъ нѣкоя скабрйозна нѣсенчица, приказва имъ нѣкоя любопитна приказка — и слѣдъ-като обърне вниманието имъ, първомъ навъсено имъ забѣлѣзва, че тѣхъ ги увличатъ не сериознитѣ приказки, а глупавитѣ нѣсни. — И всѣкога първата му работа като вѣстникарь е, да долави настроението и разположението на онѣзи, къмъ които се обръща. Ако тѣ съ се отчаяли, той отбѣлѣзва и малкото достигнати успѣхи, ако е потрѣбно, прѣувеличава ги — стига само да може да ободри падналитѣ духомъ. „... Заритѣ на 19 вѣкъ като разбиха гъститѣ облаци на невѣжеството, пръснаха се и по България, и геният на българския народъ се повдигна съ важность изъ гроба си, въ който мислѣха, че съ го погрѣбали, и съ крѣпка ржка сграбчи за шията звѣра, който бѣше се впилъ въ тила му, — и го хвърли долу. Ето — силата и могжществото на фенерския деспотизмъ се разбиха о твърдата воля на българския народъ...“[2]) — Ако види че тѣ се самоизмамватъ и съ готови да скръстятъ ржцѣ прѣдъ постигнатитѣ дребни резултати и да имъ дадатъ значение по-голѣмо отъ онова, което заслужватъ, той ги стрѣсва, бодва ги, за да ги подсѣти, че нѣтя не сѣ е свършилъ още, че докато стигнатъ цѣлта има още много долища и бърда да прѣваляатъ. „... Не мислете, че ако другитѣ народи съ работили, ние трѣба да скръстимъ ржцѣ и да чакаме печени ковешина! Ние трѣба двайъ по-вече да работимъ, за

[1]) *Гайда*, год. II. бр. 13.

[2]) *Македония*, год. III, бр. 2. Отседалото.

да стигнемъ до тази черта, до която сж достигнали другитѣ; намъ трѣбатъ десеть пати по-вече мжки и трудъ и способности, отколкото трѣбатъ напр. на американцитѣ за да стигнатъ до това съвършенство, което е потрѣбно прѣди всичко друго. Европейцитѣ имать много, ние нѣмаме нищо, и изъ нищо ние трѣба да създадемъ много... Защото врѣмето е кжсо и не ще да чака насъ. Ние трѣба да работимъ и да работимъ. Всѣка изгубена минута, всѣка праздна прѣпирня, всѣка лична вражда ще паднатъ нѣкога като тежъкъ камъкъ на нашата съвѣсть.."[1]) — Слѣдъ всички несполуки, що е донесла 1871 год. — упадъкъ на книжнината и училищата, затрънване на черковния въпросъ, въпрѣки че е имало благоприятни изгледи за рѣшаването му, той пише въ една статия —: „Братя българи, ние се показахме недостойни! Но нека не се отчайваме... Ние можемъ пакъ да се хванемъ за работа и да излѣземъ съ твърда нога напрѣдъ срѣщу всичко, което носи врѣмето въ таинственитѣ си крилѣ за насъ и за всички около насъ".[2]) — Само по такъвъ начинъ — като е влизалъ въ душата на масата, като се е съобразявалъ съ срѣдствата на борбата, съ енергията и волята на борцитѣ — той е могълъ да въздѣйствува, да напжтва и възпитава. — И въ сжщность, макаръ и да сж му липсували за това много основни познания, той е ималъ най-потрѣбното за себе си и за врѣмето си — познаването на своя народъ.

Врѣмето е било такова, че лишни сж били многото приказки и умувания. Непрѣкжснатата смислена работа всѣкога е поставяна на пръвъ планъ. Затова той държи смѣтка за всѣка своя постжпка, — прѣди да я извърши, опитва се да прѣдвиди послѣдствията отъ нея, — обича бавно, но сигурно да води работитѣ. Въ това отношение той е напълно l'homme d'esprit pratique. Единъ отъ принципитѣ му въ борбата е, да се чака наврѣването на условията за извършването на извѣстна политическа акция. Изрази като „ще помисля за това по-зрѣло", „още ще примисля върху това" често се срѣщатъ въ писмата му. За него идеалъ въ обществения животъ сж англичанитѣ и американцитѣ. „Англичанинътъ, пише той, е прѣди всичко човѣкъ практиченъ, нему на първо мѣсто въ сърцето му лежатъ ползата и цѣлесходността на онази работа, която прѣдприема. Той не дрънка много да разправя, но мирно и постоянно се залавя за работа" — и самъ горчиво изпиталъ силата

[1]) *Македония*, год. III. бр. 41.
[2]) *Македония*, год. VI, бр. 1.

на своитѣ промѣнливи настроения въ служенето на народнитѣ идеали, той продължава —: „Тихъ и не увличанъ отъ влиянието на чувствата, англичанинътъ гледа на самата работа съ бистрото око на хладния разумъ и работи, дѣто трѣба, съ желѣзна воля“.[1])

Това сж рамкитѣ, въ които журналистътъ опрѣдѣля своята дѣйность. За него е необходимо сигурно и самоувѣрено да опрѣдѣли тия рамки, за да улесни трудната си работа. Като журналистъ той има да се бори съ много нѣща.

Прѣди всичко съ недостатъцитѣ на своитѣ еднородци. А тѣ сж били твърдѣ много, затормозявали сж духа и сж го правили негоденъ за какви да е борби. Дългиятъ робски животъ, политическиятъ гнетъ, съ който българинътъ се е страствалъ лека-полека, сж сподавяли всѣка лична проява, развивали сж само рабски инстинкти и страхъ прѣдъ живота, а като слѣдствие на това — бѣгане отъ живота и отстранение отъ борбитѣ. Българинътъ е гледалъ съ недовѣрие, съ прѣдубѣждение на всѣка обща акция, къмъ която сж го призовавали и сж искали въ нейно име личното му съдѣйствие. Обикновено ако се е рѣшавалъ да вземе и най-малко участие, сторвалъ го е, слѣдъ като се увѣри, че нѣма да бѫде накърненъ неговиятъ личенъ, егоистиченъ интересъ. „За българинътъ — бѣлѣжи Славейковъ — „азъ“ е слънцето, около което се въртятъ всички планети. „Той живѣе въ сѣмейството си за себе си, отъ него отсжтствува чувството къмъ цѣлото му отечество; затова той като си свърши работата, прибира се у дома си и малко го е грижа що става навънъ отъ дома му... Обича да го не обезпокоява никой за нищо и тогава си е блаженъ. Той, отъ самолюбието си усамотенъ, не мисли освѣнъ за утрѣто си. И какъ да не мисли? Като не обича ближния си, мисли, че и той не ще го обича; не се надѣе никому и има право —, защото вситѣ нему ближни сж подобни нему. Това утрѣ често му прѣдставя страшни призраци, челото му се бърчее, окото му се помрачава, сърцето му се стѣга, а ржката — по-вече. А тогазъ могатъ ли, молимъ, и плановетѣ, кроени за работата, да сполучатъ?... Говоритъ му е май грубъ и да ме прости да му кажа братски, че по-вече обича да слуша когато укоряватъ, а не когато хвалятъ нѣкого, и като че не може да търпи добродѣтель у своитѣ, защото го гледамъ често да ѝ дава причина и цѣль таквази, каквото да си загуби достоинството...“[2]) —

[1]) *Македония*, год. V, бр. 16.

[2]) *Македония*, год. II, бр. 6.

Такъвъ е билъ българинътъ, когото публицистътъ е трѣбало да буди, да приучва на обществени борби и да му втълпява почти насила съзнание за народностьта му.

На второ мѣсто той бичува стремежа на своитѣ съотечественици, да тичатъ, разбрали-недоразбрали, слѣдъ всичко чуждо и да го копиратъ маларъ и въ своя врѣда. Копието обикновено е добивало изгледъ на карикатура, тъкмо за присмѣхъ и бичуване година. По него врѣме малакофитѣ и модитѣ едва ли не сж прѣдставали за публициста сящия интересъ, какъвто и черковниятъ въпросъ и уреждането на училищата... Смѣшно е дори като си помисли човѣкъ, до какви крайности е достигалъ тоя походъ срѣщу модитѣ; почти въ всѣка своя уводна статия Славейковъ ще спомене, че тѣ сж погълнали вниманието на гражданина, като сж заглушили всичкитѣ му обществени интереси; въ Гайда пише анегдоти и комедии, въ които пакъ модитѣ усмива, а въ Читалище пише противъ тѣхъ статии... — „... Мода! О, колко злокобно ечи тая дума въ ушитѣ на много мяже стонани, които, честити другъ пѫть, днесъ се лишаватъ отъ самия хлѣбъ, наистина — отъ самия насущни хлѣбъ. Противъ ися прочее прогласявами днесъ война, война непримирима до смъртъ, както противу змията въ рай..."[1])

Но покрай смѣшното, въ тоя празенъ стремежъ слѣдъ чуждото все ще е имало и нѣщо, достойно за бичуване. Българинътъ — и тогава и сега — често се възхищава отъ чуждото само заради това, че то е чуждо; той храни нѣкаква слѣпа вѣра къмъ него и го възприема най-често само като външна форма, безъ да има намѣрение да го прѣцѣнява. „Ние живѣемъ въ Европа — пише Славейковъ въ Гайда[2]) — но не сме европейци; облѣкохме европейскитѣ дрѣхи, но не сме съблѣкли забунчето на невѣжеството... Колкото за сега ние съ дрѣхитѣ си и съ смѣшнитѣ си претенции на европейство не сме освѣнъ анахронизмъ въ Европа..." — Още по-късно, като депутатъ въ Учрѣдителното народно събрание, той отбѣлѣзва една твърдѣ опасна проява на тая привичка у българитѣ, да се увличатъ слѣдъ чуждото, и то — както се изразява самъ той — „безъ да му мислятъ дали чуждиятъ калпакъ ще дойде тъй уйгунъ на главата имъ, както имъ е харесалъ на главата на други". Въ рѣчьта си противъ сената той пита най-напрѣдъ тия, които го прѣдлагатъ, — дали сж се съобразили съ условията, къмъ които искатъ

[1]) *Читалище*, год. III, бр. 1. Раскошностьта у насъ.

[2]) Год. III, бр. 7.

да го приложатъ, дали сж убѣдени въ наложителностьта и разумностьта на такова едно копиране на чуждото, което, възможно е за другъ народъ, за други условия да е било полезно. — Когато възстава срѣщу прѣсаждането на чуждото, той не отива до крайность — възстава само противъ „необмисленото присаждане, което затрѣня пѫтя на развитието". Той признава неговата полза, само когато то се извърша обмислено, когато се възприема като опитъ на други, и ако за неговото вирѣене има условия; инакъ то ще даде само недозрѣли и гнили плодове.

Въ всѣки случай въ това противопоставяне се съдържа единъ отъ главнитѣ обществени възгледи на Славейкова. Той е за едно развитие на народа, което да се извърша възъ основа на собственитѣ му жизнени сили, въ съобразность съ неговитѣ способности и нужди; когато е дума за българския общественъ животъ, когато е потрѣбно да се правятъ реформи и нововъведения въ него, всѣкога прѣди всичко трѣба да се изхожда отъ природата на българина, отъ неговитѣ племенни, национални и битови особености; въ основата на културния напрѣдъкъ на даденъ народъ — въ случая българския — трѣба да легне съзнанието за националнитѣ способности и сили; потрѣбно е — духовната енергия, съ която разполага нацията, да се изразходва правилно, а не да се изтощава въ лутания и заблуждения; подражание и възприемане на чужда култура трѣба да се върши дотолкозъ, доколкото има възможность да стане тя вѫтрѣшно съдържание на народния животъ, а не само една външна прикраса, която и най-незначителни явления въ политическия животъ могатъ да промѣнятъ и заличатъ. Въ статията „Всинца наши за насъ си"[1]) той изказва мисъльта, че отъ сѣмето, що ни е останало наслѣдие отъ бащи и братя, ние трѣба да отвъдимъ особенъ плодъ, „а особенъ ще го направимъ съ влиянието на своя характеръ, на своя народенъ духъ и на своята цѣль въ образованието". Въ друга една статия той пише —: „Постановления и наредби, каквито и да сж, отъ когото и да сж, само дотолкова стойность и цѣнность могатъ да имать за единъ кой да е народъ, доколкото сж дѣйствително народни, отъ него си; сирѣчь когато сж излияние на вѫтрѣшния духъ отъ извѣстна историческа народна индивидуалность".[2]) Частно за развитието на книжнината, като е изхождалъ все отъ тая основна мисъль, той изказва възгледа, че „книжнината ни не трѣба да бѫде

[1]) *Македония*, год. I, бр. 33.

[2]) *Македония*, год. II, бр. 36.

безвръстно чедо на руската или гръцка книжнина, нито пъкъ мършава сподирница на коя да е друга".

Неговата едничка и главна задача въ агитаторската му и публицистическа дѣйность е, да подигне националното съзнание на българина, да му втълпи убѣждението, че прѣди всичко на себе си трѣба да се надѣе, и затова е потрѣбно да укрѣпи вѣрата въ себе, по-често да кали волята си въ обществени и политически борби и отъ успѣха въ тѣхъ да придобива увѣреность въ силитѣ си и смѣлость за борба не само съ другитѣ, но и съ себе си. И черковниятъ въпросъ за него е билъ едно срѣдство само за постигането на тая задача. — Не е важенъ толкозъ начинътъ, по който ще бѫде рѣшенъ той, колкото ангажирането на народната енергия въ неговото рѣшаване, приучването на народа да взема участие въ рѣшаването на своитѣ сѫдбини, съ една рѣчь — възбуждане у него общественъ и политически интересъ. „Черковниятъ въпросъ е мостътъ, по който нашиятъ народъ минува широкия шарамполъ, който дѣли тѣзи двѣ нравствени страни: невѣжеството и общественото развитие".[1]) На друго мѣсто той пише, че „черковниятъ въпросъ е само едно огледало на народното самосъзнание." — Дори и днесъ мнозина търдѣ криво схващатъ обществената дѣйность на Славейкова — като я затварятъ въ тѣснитѣ граници на черковния въпросъ и неговата история.[2]) Този, който е вникналъ въ смисъла на историческото и е дирилъ сѫществените, мѫчно измѣнимитѣ и основни причини на фактитѣ въ обществения животъ на българина, не може да има тъй ограничено историческо значение. Рѣшаването на черковния въпросъ никога не е било цѣль за Славейкова: той е билъ твърдѣ далновиденъ и твърдѣ неуморимъ, та е виждалъ по-далечъ отъ постигането на една черковна независимость и е пазилъ енергията си именно за онзи дългъ пѫть, който лежи задъ прѣдѣла на черковната свобода.[3]) Неговата далновидность се състои въ това.

[1]) *Македония*, год. III, бр. 44.

[2]) Неотдавна г-жа А. Карима изказваше въ сп. „Нова Струя" (год. I, бр. 3, 4, стр. 186) побъркано мнѣние, че Славейковиятъ животъ билъ „посвѣтенъ изключително на черковното ни освобождение" — и че за него духовна свобода и черковна независимость били едно и сѫщо нѣщо, (ibid., стр. 188) ... Впрочемъ подобни курьози често се срѣщатъ въ историко-литературни оцѣнки „на общо основание" — каквато е именната.

[3]) Статията на Св. Миларова *Двѣтѣ класи и власти*, проникната съ революционни идеи, макаръ и не ясно изказани, поради това, че е била печатана въ Цариградъ, е вдъхната отъ Славейкова. Основнитѣ мисли на Т. Икономовата статия *Една стѫпка напрѣдъ* сѫ изказани много по-рано въ Славейковата статия *За новитѣ въ черковѣтъ* (*Македония*, год. IV, бр. 62).

че е съзиралъ далечнитѣ очертания на нашия обществен и политически животъ и идеитѣ, които ще го движатъ въ близкото бѫдеще —, долавялъ е онѣзи идеи, които сѫ се зараждали и сѫ отговаряли тъкмо на духа на врѣмето.

Нѣма да се спирамъ подробно върху участието на Славейкова въ черковната борба. Но възъ основа на статиитѣ му по черковния въпросъ ще подчертая горнята своя мисъль. Славейковъ никога не е смѣталъ църквата за непоклатимъ авторитетъ, който трѣба да насочва всѣки политически стремежъ у народа. Въ статията Нашето духовенство[1]) той изказва възгледа, че духовенството се бои да върви напрѣдъ, — между народа и духовенството отъ день на день се разтваря все по-голѣма пропасть, и че ако послѣднето иска да играе роля на народенъ вождъ, трѣба да се издигне високо надъ народа въ културно и духовно отношение, — иначе то ще остане „една гнила, разтлѣваща се стихия въ тѣлото на народа“. Въ слѣдния брой на Македония, въ статията Народнитѣ учители, той още по-ясно опрѣдѣля и допълня тая си мисъль —: врѣме е училищата и учителитѣ да подъематъ онова, което се е прѣдоставяло на некадърното да го извърши духовенство; бѫдещето на народа трѣба да легне не въ ржцѣтѣ на неговитѣ духовници, въ черквитѣ —, а въ училищата. Когато вижда, че черковниятъ въпросъ хаби по-вече енергия, отколкото заслужва и застрашава да насочи народнитѣ сили въ твърдѣ едностранчивъ пѫть и да се отрази отрицателно върху образованието на народа,[2]) той пише —: „Не е лъжа! Туй протакане на въпроса води цѣлия народъ къмъ погибель“.[3]) Дори и на неговото рѣшаване той не е отдавалъ Богъ знае какво значение —: „Мисията на тоя въпросъ бѣше да разбуди и да развълнува приспалото народно чувство у насъ, но съвсѣмъ не и да хване юздитѣ на нашето развитие и да ни ржководи. Това не можеше да се очаква отъ него, когато и рѣшението му едва ли е способно да даде едно таквозъ направление на работитѣ. Този въпросъ отслужи дълга си.[4])“ И отбѣлѣзва по-нататъкъ съ радостъ, че народътъ се е рѣшилъ най-сетнѣ да остави на страна въпроса за своята черковна

[1]) *Македония*, год. III, бр. 44.
[2]) *Македония*, год. III, бр. 26.
[3]) *Македония*, год. VI.
[4]) *Македония*, год. III, бр. 31. Новата фаза на нашето обществено развитие. (Курсивътъ е на Славейкова).

независимость и се е заловилъ съ събирането на своитѣ разпръснати и залинѣли сили.

11.

Славейковиятъ демократизмъ би трѣбало да се разглежда като непосрѣдственъ демократизмъ — наложенъ отъ срѣдата, между която е живѣлъ, желанията и стремежитѣ на която наздраво е усвоилъ. Като политически възгледъ, той е легналъ въ основата на цѣлата му обществена дѣйность. Въ самия животъ на Славейкова може да се прослѣди най-добрѣ генезиса и развитието на неговитѣ демократически идеали. Той никога не се е мжчилъ да дири теоритическо оправдание на своитѣ политически начала, и въ сжщность това съвсѣмъ не му е било нуждно. Увѣреность въ тѣхната жизненость той е черпѣлъ отъ непосрѣдното си запознанство и общение съ народа —; животътъ между народа, личниятъ политически опитъ ги е корегиралъ, допълнялъ и уясняваль; ала въ основата си — като изразъ на непосрѣдно чувство на обичь и прѣданность къмъ народа, когото е познавалъ като себе си — изповѣдани и въ първитѣ му наивни писма и послѣ въ рѣчитѣ му въ Народното събрание, тѣ сж все едни и сжщи.

Всѣка една отъ уводнитѣ му статии въ Македония може да послужи като материалъ за характеристика на неговитѣ демократически възгледи, чието основно положение е — „всичко, което се прави за народа безъ народа, не е праведно, не е законно“.[1]) Но най-пълно и енергично е изложилъ Славейковъ своето политическо credo въ рѣчьта си въ Учрѣдителното събрание, съ която възстава срѣщу едно прѣдлагано учрѣдяване на сенатъ. Защитницитѣ на тоя сенатъ — едно чисто монархическо учрѣждение — сж му приписвали, за примамка, твърдѣ идиличенъ характеръ —: споредъ тѣхъ, освѣнъ другитѣ си цѣли, понеже въ състава му щѣли да влизатъ но-вече старци, сенатътъ щѣлъ да има и тая — да обуздава младитѣ, когато избухнѣли въ Народното събрание . . . Славейковъ — вече доста прѣкаралъ на години — е трѣбало да употрѣби всичката сила на своето пламенно слово, за да извади наявѣ уловката и замислитѣ на „сенаторитѣ“ и да увѣри Събра-

---

[1]) *Последното ми ходене въ София*, стр. 91; гл. и *Нѣколко думи (Македония*, год. V, бр. 40) —: „каквото се върши въ основата на народнитѣ работи, да се върши съ знанието и съгласието на всичкия народъ“.

нието, че кога е дума за народни работи, и той, макаръ и старецъ, не по-малко отъ младитѣ се възпуква —. Мотивитѣ, които той противопоставя на прѣдложението за сенатъ, съ чисто демократически. Споредъ него сенатътъ, като носи напълно автономенъ характеръ, ще послужи като „срѣдство за ограбване на държавата и охранване на различни личности". Сетнѣ — той би билъ една прѣграда между правителство и народъ, — а за да бѫде едно правителство силно и върху здрави основи закрѣпено, потрѣбно е, народътъ да се постави въ прѣки отношения съ него, да се отстранятъ всички прѣчки за сношение между правителството и народа, за да може правителството отблизу да слѣди живота на народа и послѣдниятъ да има възможность направо да контролира дѣлата на своето правителство. Но най-важниятъ мотивъ е, че сенатътъ свързва ржцѣтѣ на народа да се мѣси въ управлението на държавата — и като му внушава мисъльта, че за него други ще се грижатъ, убива у него инициативата, да се грижи въ политическия си животъ самъ за себе. По такъвъ начинъ народътъ се приучва на политическа лѣность — най-болезнена проява въ обществения животъ на кой да е народъ. Накрай Славейковъ дори не забравя да спомене, че сенатътъ е противоконституционно учрѣждение, понеже узаконява раздѣлението на народа на класи.

Защитницитѣ на сената отричатъ всѣка способность у народа да се грижи самъ за своитѣ работи и да взема какво да е участие въ политическия животъ на страната. На това Славейковъ възразява: „Имайте, господа, по-голѣма вѣра къмъ народа, къмъ неговото благоразумие, вглеждайте се по-добрѣ въ него, изучете по-положително неговитѣ качества и свойства и бѫдете увѣрени, че вие ще си съставите едно по-добро мнѣние за него, за да можете да се положите по-вече на него, отколкото на неумѣстни и ненуждни нѣкои отбори". Подъ тия „ненуждни отбори" той разбира тия, които ще съставятъ проектирания сенатъ. „Народътъ самъ най-добрѣ разбира, дѣ го отрепватъ тегобитѣ, а привилегированитѣ лица, оставени на своя ржка да се грижатъ за него, често ще го чешатъ тамъ, дѣто не го сърби".[1])

Въ тая рѣчь, макаръ и не съвсѣмъ ясно, Славейковъ изтъква и другъ единъ свой възгледъ, който придава твърдѣ крайна посока на неговия демократизмъ —: мнозинството всѣкога има право —;

[1]) *Протоколи на Учрѣдителното народно събрание.* Издание на Хр. Г. Дановъ, 1879, стр. 256 нт.

възможно е, отдѣлната личность да се издигне надъ дадена ограничена срѣда и да изказва мнѣния, по здрави и по-цѣнни отъ мнѣнията на срѣдата, — но, прибава Славейковъ, „въ широкъ размѣръ това прѣимущество пада“. Разбира се, тоя възгледъ съвсѣмъ не схожда съ възгледа на Ибсеновия докторъ Щокманъ, макаръ и той да е сѫщо тъй искренъ приятель на народа.

А струва ми се, че грѣшката на Славейковия демократизмъ, еднакво прилаганъ при най-различни случаи въ политическия животъ, е вѣрата въ висшата справедливость и непогрѣшимость на народа, „който много добрѣ проумява задачитѣ си“. И сетнѣ — тукъ има една неясность въ употрѣбата на понятието „народъ“. Подъ това понятие Славейковъ разбира нѣщо цѣлостно, опрѣдѣлено, което въ своята съвокупность притежава инстинктъ, да налучква винаги сигурния и правъ пѫть, дори и когато нѣма кой да му го посочи; въ случая той съ еднакво увлѣчение идсализува и разбирането и живота на народа. Такъвъ единъ възгледъ се явява особено погрѣшенъ, когато възъ основа на него се обяснява развитието на политическия животъ и се пророкува какви промѣни могатъ да произлѣзатъ въ него. — Наистина, когато се говори за национално-психологически особености, за това, което е свойствено само на нашия народъ и на никой другъ, могатъ, безъ съмнѣние, да се отдѣлятъ извѣстни черти, способности като специфични. Но тѣ опрѣдѣлятъ по-вече вѫтрѣшния животъ на българина, неговия най-общъ мирогледъ. Съвсѣмъ е неудобно да се разглежда народътъ като цѣлость, като опрѣдѣлено даденъ темпераментъ — тъй както се разглежда и обяснява една личность —, когато е дума за неговия общественъ и политически животъ, още по-вече — когато се тълкуватъ отдѣлни явления изъ кржга на политическия животъ. Национално-типичнитѣ особености опрѣдѣлятъ въ твърдѣ общи черти политическия и изобщо външния животъ на народа. При едно историческо изучване на политическия животъ трѣба да се излѣзе прѣди всичко отъ колективната психология на всѣка отдѣлна обществена група, що влиза въ състава на онова, което наричаме съ една обща дума „народъ“, и което, въ сѫщность, е съвокупность отъ различни срѣди, различни групи съ специфични интереси и задачи; участието на всѣка една отъ тия групи въ политическия животъ се изразява съобразно съ особната ней психология, опрѣдѣлена отъ живота ѝ като срѣда и като съсловие. Най-прѣко обяснение на извѣстно политическо *събитие*, безъ съмнѣние, е външниятъ животъ, — най-близкитѣ свързани съ него прѣдходни политически събития, подготвителната

дѣйность на отдѣлни личности, интензивностьта на политическото настроение прѣзъ даденъ моментъ и пр. Отдѣлнитѣ политически събития най-често се мотивиратъ отъ врѣменни потрѣби, отъ врѣменни политически настроения, и не при всѣки случай веригата отъ обяснителни причини стига до основната природа на българина. Съ разглеждането на послѣднята като вѫтрѣшно обяснителна причина не се изчерпва уясняването на политическия животъ, а се обясняватъ само отъ една страна *многото* негови моменти, свързани съ общото по между си и изразяващи една завършена историческа фаза. — За нашия народъ дори би могло да се твърди, че неговитѣ национални особености по отношение на политическия му животъ се явяватъ по-вече спотаени, потенциални, и не прѣди години, но и досега твърдѣ слабо сѫ се проявили като политически привички. Той и днесъ още прѣкарва политическо дѣтинство и абсурдно би било да му приписваме съзнателно, строго обмислено участие въ политическия животъ. Само силни политически потреси би били въ състояние да го раздвижатъ и пробудятъ отъ неговата мѫчноподвижность, трудна възприемчивость и консервативность въ възгледитѣ. Но обикновено такова едно раздвижване напомня възвратния ударъ при опита на Галвани. При условията, въ които се е развивалъ, българинътъ не е могълъ да придобие достатъченъ политически опитъ и това, което е извършилъ въ политическия животъ, извършилъ го·е — въ това никой не може да се съмнява — не по свой починъ, а по инициативата и насочванията на отдѣлни политически дѣйци. И лишенъ отъ какво-годѣ политическо възпитание, той не рѣдко и бивалъ излаганъ на измами и заблуждения. За врѣмето слѣдъ освобождението може да се каже, че не само липсата на политическа опитность и национално самосъзнание е причина на това. Свободниятъ животъ, слѣдъ единъ рѣзъкъ прѣходъ отъ робство, не е опрѣдѣлилъ още посоката на народнитѣ сили, не ги е измѣстилъ напълно отъ стария имъ коловозъ, и тѣ често се проявяватъ по начинъ, който, наистина, при условията на робския животъ би билъ цѣлесъобразенъ въ извѣстенъ смисълъ, но при днешнитѣ условия само затруднява и спира национално-културното развитие; по-голѣмата часть отъ тия сили дѣйствуватъ още по инерция и по посока каквато имъ е дадена отъ по-рано — и тепърва съзнателенъ отпоръ ще ги измѣсти въ друга посока. Привичкитѣ на робския животъ още дълго врѣме ще прѣчатъ на нашия народъ да прояви политическа дѣеспособность и безпогрѣшность.

Крайното въ Славейковитѣ възгледи се състои въ разчитането и облѣгането на непробудени още жизнени сили у масата. Наставали сж моменти когато Славейковъ е схващалъ неразумностьта на своята прѣкалена вѣра въ политическия разумъ на народа, — но това се е случвало само слѣдъ горчивъ опитъ, слѣдъ като на народа просто на довѣрие е бивало прѣдоставяно да се мѣси безразборно въ политическитѣ събития. „... Това прѣкалено наше демократическо настроение — пише той въ Македония[1]) — прави, щото въ всичкитѣ наши обществени работи да се мѣсятъ всички съ еднакво право и съ еднаква сила; отъ това като не се просвѣтляватъ още обществениті наши способности, настава въ общитѣ наши разправии единъ хаосъ, въ който свободно играятъ всички страсти и всички лични интереси". Обаче колкото и да е билъ нагледенъ и важенъ този опитъ, той не се е докосналъ до основнитѣ политически начала на Славейкова. И не е могло да бѫде инакъ. Вѣрата му въ народа го е примирявала дори и съ единъ краенъ демократизмъ. Защото — ако грѣховетѣ на отдѣлнитѣ политически водители сж бивали често стоварвани на гърба на народа и той е бивалъ принуденъ да ги изплаща, грѣшкитѣ на самия народъ, макаръ и грѣшки, сж въ извѣстенъ смисълъ полезни за него —, че му служатъ за урокъ да води за въ бѫдеще по-обмислено, по-разумно своитѣ политически дѣла. Туй, което не е позволено и простено на единъ политически водитель, прощава се на народа, както се прощаватъ случайнитѣ грѣшки на оногова, който има въ себе си здрава опора, да не губи равновѣсие въ изненадитѣ на живота. При затруднителнитѣ политически положения, въ които е изпадалъ нашиятъ народъ, Славейковъ никога не се е увлѣкалъ другиму освѣнъ пакъ на самия народъ. Знайно е, какъвъ ядъ е възбуждало у него изроденото русофилство на нѣкои негови приятели —, едва ли то не е пораждало у него прѣкалено русофобство. Въ негови очи обидно и унизително е било за цѣлъ народъ, да се очаква неговото освобождение като милость и даръ отъ другиго —, да се очаква други да дарятъ на народа онова, което той самъ може и трѣба да си извоюва.

12.

Цариградъ и Букурещъ. Като седалища на нашитѣ дѣйци отъ прѣдосвободителната епоха, като центрове, що сж опрѣдѣляли и

[1]) Год. VI, бр. 6.

насѣчвали мисъльта за освобождение на българския народъ — това сж два враждебни лагера — просвѣтители и революционери. Не може да се каже, че тѣхнитѣ цѣли сж били различни — и единтѣ и другитѣ сж се стремѣли къмъ национална свобода; но докато вторитѣ сж подчертавали прѣди всичко политическия елементъ на тая свобода, първитѣ сж съсрѣдоточавали своитѣ сили върху духовната пробуда и духовно освобождение на българина; — политическата свобода за тѣхъ е била на втори планъ — нѣщо като неминуемо слѣдствие на духовната свобода. Доколко дълбоко сж легнали тия два различни възгледа въ душата на своитѣ носители и сж опрѣдѣляли враждебностьта между споменатитѣ два лагера, може да се види дори и отъ единъ бѣглъ поглед върху полемикитѣ между тогавашнитѣ цариградски и букурещски вѣстници. Македония[1]) пише за четитѣ на Хаджи Димитра и Ст. Караджа, че „прѣдставляватъ едно въличенко появяване на една-двѣ чети върѣдъ мирния български народъ"; възстанницитѣ сж наречени „разбойници", „разбойническа сбирщина". Слѣдъ шесть години Славейковъ пише: „Имало ли е комитетъ, ние не можемъ да кажемъ, но положително можемъ да кажемъ, че за българитѣ той е мъртавъ, нѣма го". Съ това той е искалъ да каже, доколко абсурдно е било да се мисли, че комитетитѣ сж възприети отъ народа и че послѣдниятъ гледа сериозно на тѣхъ. По новодъ на априлското възстание въ срѣщата си съ Леди Странгфордъ той казва: „Много алъ направиха тѣзи, които, вдавани на чужди внушения, произведоха размирства, що докараха по-голѣмо зло на българския народъ, когато мирнитѣ успѣхи за тѣхъ бѣха по-спасителни и по-благоспѣшни".[2]) — А отъ своя страна и революционеритѣ не съ помалка строгость сж осждали просвѣтителитѣ. Ботевъ не изпуща случай въ своитѣ фейлетони въ Будилникъ да спомене нѣкоя иронична бѣлѣжка, острота по адресъ на „родолюбивитѣ просвѣтители, но чиито мждри глави растатъ различни литературни зеленчуци, научни билки и ерове и всѣкакви политически бурени". — „Революционнитѣ идеи, пише той, сж хванали вече здрави корени въ живота на нашия народъ".[3])

И въ сжщность, какво е разбиралъ Славейковъ — защото той може да се смѣта за изразитель на политическата мисъль у цари-

[1]) Год. I, бр. 28.
[2]) *Мсб.* XX. Писма, стр. 177.
[3]) *Знаме*, 1874, бр. 5.

градскитѣ дѣйци и тѣхнитѣ слѣдовници изъ вжтрѣшностьта на България — подъ думитѣ „духовно пробуждане“ и „просвѣта“ и какви сж били неговитѣ ржководни просвѣтителни начала? — Духовната свобода за него се идентифицира съ национално самосъзнание — съзнание на своята национална мощь, на най-близки потрѣби, и слѣдъ това — прилагане на тая мощь и удовлетворяване на потрѣбитѣ. Колкото пб на високо стжпало се намира това самосъзнание, толкозъ по-голѣма вѣроятность за сполука може да има при извѣстна политическа акция отъ страна на народа. Една революция никога не може да бжде изкуствена, защото се подготвя винаги чрѣзъ дълго историческо развитие, чрѣзъ дълги и трайни подготвителни причини. Като завършителка на дадена епоха, опрѣдѣлена отъ извѣстенъ кржгъ идеи и стремежи, тя дори е исторически наложителна. Цѣлта може да бжде само една — да се направи България съзнателна — и просвѣтата е главното условие за постигането на това самосъзнание. Затова усилията на просвѣтителитѣ сж насочени въ полето на училищното дѣло, книжнината, църковната борба — въ полето на мирната културна дѣйность. Националното самосъзнание се мѣри споредъ това — какви сж личноститѣ, които сж се издигнали надъ своята срѣда, какви сж тѣхнитѣ духовни сили и доколкотѣ притежаватъ енергия за да бждатъ водители на народа. „Напрѣдването на единъ кой да е народъ е произведение на индивидуалния трудъ, на индивидуалното достоинство, сила и почтеность . . . Колкото по-вече достойни и способни хора има у единъ народъ, толкозъ по-голѣмъ бива и неговиятъ напрѣдъкъ“.[1]) Личностьта и народътъ — такова е по-нататъшното развитие на Славейковата мисъль — въ широкъ смисълъ, сж напълно сравними въ своя животъ, въ своето издигане. Първото условие за тѣхното развитие е самосъзнание на собственитѣ сили и облѣгане главно на тѣхъ; тѣ — личностьта и народътъ — и безъ странични подпори трѣба да бждатъ въ състояние да запазватъ равновѣсие; това самосъзнание се опрѣдѣля отъ способностьта да се дири и намира въ миналото онова, що е цѣнно за едно по-нататъшно развитие, да се дава справедлива оцѣнка на сегашното и върху здрави основи самоувѣрено да се изгражда бждещето.[2]) Цѣлта на една личность, расла при условията и потрѣбитѣ на нашето възраждане трѣба да бжде повдигане на националната култура; степеньта на послѣднята, въ зависимость отъ историческия моментъ, отвъжда свои носители и двигатели. Поне за

[1]) *Македония*, год. V, бр. 16.
[2]) *Македония*, год. I, бр. 38. Народното мнѣние.

Славейкова лично — оправданието на това се съдържа въ факта, че той самъ е схващалъ националната свобода отъ гледна точка на това просвѣтно движение, прѣдъ което се е прѣкланялъ и което е характеризувало неговото врѣме. Личноститѣ — носители на национална свобода и култура — трѣба да бѫдатъ прѣди всичко характери, притежатели на твърда и силна воля.[1]) Сетнѣ тѣ живо трѣба да сѫ се срастнали съ природата и нуждитѣ на народа — да сѫ въ запознанство и близко, непосрѣдно общение съ него. Въ статията Народно възпитание[2]) той пише —: „За народното възпитание сѫ необходими человѣци, които сѫ произлѣзли изъ крилото на народа, които имать духъ, който не може да се придобие съ наука, но се изсмуква съ майчиното млѣко и съ влияние още отъ раждането, — человѣци, които сѫ порасли и живѣятъ въ атмосферата народна и знаятъ що е народно, що е свойствено и природно на този народъ, за просвѣщението на който се залавятъ".

По-нататъшното обоснование на тия Славейкови възгледи:

Най-голѣмитѣ врагове на народната свобода не сѫ нито турцитѣ, нито пъкъ изобщо външнитѣ политически прѣчки, — главниятъ и най-страшенъ народенъ врагъ се таи въ самия народъ, въ природата на неговитѣ нравствени недостатъци. — „Непросвѣтениятъ е всѣкога робъ, дѣто и да бѫде; ако би ще и въ най-свободната държава да живѣе, той пакъ е робъ и на най-жестокитѣ мѫчители на человѣчеството, робъ е на страститѣ си, робъ е на своитѣ и на чуждитѣ прѣдразсѫдъци. Общото народно съзнание и просвѣщение е самиятъ изворъ на свободата ... безъ да бѫде вѫтрѣшно независимъ, человѣкъ външно независимъ не може да бѫде".[3]) Въ черковния въпросъ за Славейкова не е важенъ историческиятъ смисълъ — той обяснява неговия вървежъ не толкова съ историческитѣ и политически условия, колкото съ нравственитѣ качества на своитѣ еднородци. Той долавя тѣхнитѣ недостатъци, проявени въ черковната борба, и върху тѣхъ главно се спира и тѣхъ бичува.

Ще съпоставя въ още единъ пунктъ Ботева и Славейкова — изразителитѣ на споменатитѣ два възгледа. Въпрѣки многото крайни различия, между тѣзи двѣ мощни личности все пакъ има трайна, дълбока душевна връзка. Тѣхъ свързватъ прѣди всичко романтиката и бурнитѣ стремежи на тѣхното врѣме — стремежи къмъ про-

[1]) *Македония*, год. V, бр. 16 — Самопомаганието; с. г. бр. 39 — Общественятъ нашъ животъ.

[2]) *Македония*, год. II, бр. 4.

[3]) *Македония*, год. I, бр. 5.

свѣта и свобода, които сж създавали еднаква душевна тревога въ тѣхъ и еднакво сж ги вълнували и възпламенявали. И двамата сж били еднакво противни на рабскитѣ условия на живота и сж жадували за щастливъ изходъ отъ тѣхъ, и двамата сж останали докрай вѣрни на своитѣ идеали. Тѣхъ свързва общиятъ духъ на врѣмето и съзнанието за незамѣнимъ дългъ къмъ тѣхната потомена въ невѣжество и робия родина. Ала въ сщото врѣме има и коренни различия въ съдържанието на тѣхнитѣ влѣчения къмъ свобода. Единиятъ наздраво се е вживѣлъ въ потрѣбитѣ и характера на своя народъ, и неговата вѣчна работа е, да се стрѣми къмъ удовлетворяване на тия потрѣби и къмъ парализуване на отрицателнитѣ страни въ тоя характеръ. Другиятъ е буенъ революционеръ — неспокоенъ, порывисто-нервенъ духъ; неговиятъ погледъ е устременъ въ далечното бждеще, извънъ ограничението, но все пакъ блѣнувано щастие на своята родина. Въ своя енергиченъ устремъ, той изгаря въ пламъка на собственото си бурно сърце. Ако искаме да си послужимъ съ по-дълбокъ исторически анализъ, ние ще трѣба да признаемъ въ лицето на Славейкова изразитель на епохата, ознаменувана съ стремежи къмъ вжтрѣшно, национално задълбочаване и национална свѣсть, — а Ботева — като изразитель на по-късно врѣме, ознаменувано съ буренъ подъемъ къмъ гражданска и политическа свобода. Първиятъ прѣди да схване ясно околното, вглѣбява се въ своя вжтрѣшенъ миръ и въ душата на своята нация и тамъ дири опора и залогъ за единъ по-сносенъ животъ; за втория — свободата, макаръ и външна само, е първа необходимость за едно по-нататъшно развитие, залогътъ е даденъ, и той настойчиво, нетърпеливо иска достойно мѣсто за него.

Накрай ще засѣкна единъ и досега още парливъ въпросъ. У насъ и до днесъ още се прѣпиратъ, кому трѣба да се отдаде прѣдпочитане — дали на просвѣтителитѣ начело съ Славейкова, или на революционеритѣ, начело съ Ботева и Каравелова до Знание.[1]) Нерѣшенията въпросъ засѣга и оцѣнката на нашето освобождение. Споредъ мекъ тукъ нѣма двѣ различни цѣнности, а само една —, която има двѣ страни — и двѣтѣ еднакво важни, еднакво значителни, еднакво достойни за уважение. Една истинска революция е всѣкога духовна, и заради това винаги има въ нея здравъ смисълъ; нейната едничка цѣль е да смете непотрѣбнитѣ останки отъ мина-

[1]) Най-прѣсенъ примѣръ за това е фейлетона на г. Д. Т. Страшимировъ „Литература и политика“ (в. *День* 1906 г. бр. 790), написанъ по поводъ на г. П. П. Славейковата статия „Българската литература прѣди“ (*Мисъль*, год. XVI, кн. 2).

лото, да отвори и пръчисти мѣсто за новото, достойното за животъ. Не се съмнѣваме, че такова е било схващането и на Ботева и на Каравелова. Иначе какъвъ другъ смисълъ може да се даде на тѣхната агитационна тактика, прилагана до себеотричане, и небивало самопожертвуване отъ страна на Левски? И имаме ли ние право да ги обвиняваме, че тѣ сж били твърдѣ бурни, твърдѣ нетърпеливи, че не сж дочаквали спокойно дохождането на онова врѣме, когато ще назрѣятъ всички вътрѣшни условия за една революция? Сетнѣ, осѫдени да живѣятъ отдѣлно отъ своя народъ, — тѣ не сж го познавали отблизу, убѣдени сж били, че той е готовъ да възприеме и въплъти тѣхнитѣ замисли, и сж разчитали на неговитѣ сили по-вече отколкото е позволявала дѣйствителностьта — тая дѣйствителность, която тъй горчиво е трѣбало да изпита Ботевъ и то съ цѣната на своя животъ. Тукъ е тѣхната грѣшка и тѣхното значение. Тѣ сж мѣрило за силата и рѣшителностьта на националния духъ —, тъй както тѣхната противна страна, изразяваща идеалитѣ на народното самосъзнание, е мѣрило за неговата глъбина: еднитѣ само не даватъ пълна оцѣнка на тоя духъ. Първитѣ сж изразъ, тъй да река, на националната енергия, приложение на която сж дирили вторитѣ. Въ своя стремежъ да търсятъ смисъла на историческото въ психологическата сѫщность на нацията, послѣднитѣ намиратъ оправдание на своитѣ трудове и усилия въ тая сѫщность, проявитѣ на която често сж бивали лоши, болезнени, нетърпими, но тя сама въ основата си всѣкога е била цѣнна и здрава. И наистина, въ историческия животъ на дадена нация понѣкога се извършатъ изненади — безъ да носятъ тѣ характеръ на случайности: често изъ омъртвѣлитѣ руини на миналото избуяватъ нови жизнени сили. — А дори и да се схващаше нашето освобождение като прѣдивремѣнна операция, отъ която болниятъ мжчно се съвзема, въпросътъ пакъ би трѣбало да се свежда къмъ уясняването на факта, а не къмъ неговата историческа оцѣнка. Между мждроститѣ на нашия народъ има една, може би най-мждра измежду всички: „който помене миналото, да му изпжкнатъ очитѣ“. Този, чиито очи сж отправени къмъ бѫдещето, — който има сила и воля да се съвзима отъ неволитѣ и ударитѣ на миналото, да се взира въ неговитѣ йероглифни скрижали, нѣма никога да пожали за него, нито пъкъ ще поиска нѣкога повръщане назадъ.

Въ една отъ залитѣ на Народното събрание, между многото портрети на досегашнитѣ му прѣдседатели, е и потретътъ на П. Р. Славейкова, работенъ отъ Н. Михайлова. Макаръ и рисуванъ отъ фотография, той е въ много отношения сполучливъ. Струва ми се, че онзи, който познава Славейкова — било че го е виждалъ приживѣ, било пъкъ отъ неговитѣ произведения — нѣма да почувствува при виждането на тоя портретъ нѣкаква неестественость или неправдоподобность въ израза на цѣлото лице, изразъ, допълненъ и отъ единъ символистиченъ фонъ — романтична обстановка, която напомня началото на Извора на Бѣлоногата. — Въ очитѣ нѣма буря, макаръ старостьта да не е прѣминала още въ душевна и физическа немощь. Прѣди минутка тѣ сж били напрѣгнато, остро насочени нѣйдѣ и сега въ тѣхъ прозира замислено, сдържано спокойствие. То е, като че ли, дълбоката, късна нашенска есень, когато природата изглежда унесена въ съкровени блѣнове и мисли — и надъ нейната замисленость трептятъ слънчевитѣ лжчи. Но въ тѣхъ не гори вече огъньтъ на лѣтото — тѣ се усмихватъ нѣкакъ хладно и все пакъ въ усмивката имъ се долавя нѣщо интимно и нѣжно. Сѣкашъ — тѣ прозиратъ дълбоко въ нѣдрата на плодородната земя и виждатъ тамъ скрити сили, които тепърва ще избуятъ и ще покриятъ съ жизнерада зеленина посърналата сега земя. Въ неясната скрѣбь на сегашното тѣ блѣнуватъ за пролѣтьта на единъ новъ животъ. — Азъ исках да прозра въ тоя есенносдържанъ погледъ, и още — да доловя въ него единъ другъ животъ — живота на нацията, отразенъ — тъй както се отразява въ малкитѣ планински езерца безоблачното небе. Единъ цѣлъ животъ. Но отразенъ не съ своята бренность и мѣнливость, а съ онова цѣнно въ него, което се възмогва и не увѣхва.

Прибавки.

Стр. 206 *Пст.* LXVII. Съдържанието е взето изъ *Житие* на светаго и славнаго великомученика Димитрїа Мироточца и св. славнаго великомученика и побѣдоносца и чудотворца Георгїа и св. великомученика Ѳеодора и св. великомученика Евстаѳїа. Букурещъ, печатница И. Копайнигъ, 1846. — Значи *житието* отъ Огнановича е повлияло само върху формата на Славейковата стихотворна прѣработка.

Стр. 211. (№ 10). Прѣвеждано е отъ Катранова (гл. *Пѣснопойка* отъ М. Лазаровъ, 1858). Възможно е Славейковъ да е прѣработилъ Катрановия прѣводъ на това стихотворение.

Стр. 211. (между № 12 и 13). *Епиграма (Гайда*, II. 1864. бр. 13) е прѣводъ на Пушкиновата епиграма *Совѣтъ* (Сочиненія Пушкина, посоч. изд. т. III. стр. 392).

Стр. 215. (№ 29). По всѣка вѣроятность Славейковъ е прѣвеждалъ това стихотворение споредъ руския прѣводъ (на Д. Минъ), помѣстенъ въ сборника *Англійскіе поэты въ біографіяхъ и образцахъ.* Составилъ Н. Гербель, Спб. 1875. стр. 271. Изъ сжщия сборникъ Славейковъ е прѣвелъ и други стихотворения.

Стр. 219. (№ 38). Прѣводъ на стихотворението отъ Thomas Hood — *The Song of the shirt,* прѣведено на руски — *Пѣсня о рубашкѣ* (*Англійскіе поэты,* посоч. изд. стр. 367). Прѣводачътъ не е посоченъ. Доколкото ми е извѣстно това стихотворение е прѣвеждано на руски отъ М. М. Михайлова.

Стиховетѣ:

Ахъ лучше бы мнѣ пропадать
Въ неволѣ у злыхъ басурманъ

сж прѣведени:

По-харно у турцитѣ зли
Въ неволя робиня да бѣхъ.

Но изобщо прѣводътъ е точенъ и сполучливъ.

Стр. 219. (между № 41 и 42). *Тжга (Паука*, 1883, гл. и *Избр. съчин.*, стр. 196). Мотивътъ е взетъ изъ *Съ морскогъ берега* — Шелли, (*Англійскіе поэты,* посоч. изд. стр. 324).

Стр. 220. (№ 43). Воленъ прѣводъ на *Pjesnikova kob.* (Preradović, Izbrane Pjesme. Izdala Matica Hrvatska. Zagreb, 1890.[1]) стр. 142).

Стр. 226. Славейковъ е продължавалъ да работи надъ *Самуилка* и около 1853 г., което се вижда отъ едно негово писмо до Палаузова съ дата 21. III. 1853. (*Мсб.* Писма, стр. 45) — : „двѣ години я работя..."

Стр. 230. Въ *Македония* (I. бр. 70) е помѣстена една бѣлѣжка за Лафонтена, дѣто между другото се казва — : „Добрий дѣдо Де-ла-Фонтенъ (вѣчна му память!) много добродушенъ человѣчецъ, много смиренъ и много полезенъ билъ... Отъ сърце желаеме по-скоро да се появи и между насъ нѣкое перо искусно, щото да снабди и възраждаемата наша книжевность съ единъ хубавъ стихотворенъ прѣводъ на Де-ла-Фонтеновитѣ басни."

Стр. 233. Прѣзъ врѣме на кримската война Славейковъ е прѣкупилъ нѣкаква руска библиотека, въ която между другитѣ книги сж се намирали и слѣднитѣ: нѣкои № отъ *Современникъ, Библіотека для чтенія, Вѣстникъ Европы,* часть отъ *съчиненията на Добролюбова.* Тия свѣдѣния ми даде г. П. П. Славейковъ.

Стр. 539. „Народнитѣ ни пѣсни сж туку кажи единствената наша чистонародна стара и нова книжнина. Тѣ не служатъ само за езикословни и други придирвания, но трѣба да служатъ и като образецъ въ изящни творения на народенъ духъ... Да се обрѣща внимание по-вече върху съдържанието на пѣснитѣ... Да се изучва съдържанието имъ, духа на творчеството, начина на изложението." (Дановъ *Лѣтострулй* за 1876 год., стр. 147. Народни пѣсни отъ сборника на П. Р. Славейкова).

[1]) *Misa* (гл. стр. 214. № 25), посоч. изд. стр. 293.

Поправки.

Стр. 207 р. 12 отъ долу, вм. *кавалъшки* да се чете: *ковалъшки*..
„ 212 „ 2 „ „ „ *vergieſtet* да се чете: *vergiftet*.
„ 213 „ 11 „ „ „ *направо. Дълге* да се чете: *направо* —, *дори*.
„ 224 „ 22 отъ горѣ, „ *отношения* да се чете: *отношение*
„ 237 „ 20 „ „ „ като *Отивамъ си ти* и пр. да се чете: като втората редакция на *Отивамъ си ти* и пр.
Стр. 237 р. 21 отъ горѣ, вм. *който* да се чете: *когато*.
„ 238 „ 14 отъ долу, „ *на Славейковата личность* да се чете: *у Славейкова*.
„ 240 „ 13 „ „ „ *на които* да се чете: *дейностъ на които*.
„ „ „ 3 „ „ „ *тия* да се чете: *неговитъ*
„ „ „ 1 „ „ „ *поетическо въ тъхъ* да се чете: *поетическо*
„ 241 „ 3 „ „ „ *психология на Сл.* да се чете: *Славейкова психика*
„ 244 слѣдъ р. 9 отъ горѣ, да се прибави: „Наистина, който се наема на другитѣ да служи, той трѣба и унижение да търпи“ (*Мсб.* XX. Писма, стр. 128), или
Стр. 246 р. 6 отъ горѣ, вм. *задушевни* да се чете: *душевни*.
„ 247 „ 1 „ „ „ да се прибави слѣдъ *тевлила:* („Любовьта къмъ народа Ви нека бѫде неотлъченъ водитель и въ размишленията и въ дѣянията Ви“ — Писмо до Екзарха. *Мсб.* XX. Писма, стр. 146).
Стр. 525 р. 3 отъ горѣ, вм. *работи* да се чете: *радости*.
„ 530 „ 4, 5 отъ горѣ, вм. *за да могатъ писморойкитъ да ѝ повлияятъ*, да се чете: *и безсмислено е да се твърди, че писморойкитъ сж могли да ѝ въздѣйствуватъ*
Стр. 535 р. 10, 11, отъ горѣ, вм. *отъ тона и смисъла на пословицата*, да се чете: *отъ нейния тонъ и смисълъ*.
Стр. 538 р. 15 отъ долу, вм. *формата*, да се чете: *формитѣ*
Стр. 539 р. 11, отъ долу, „ *напрѣгнали* да се чете: *напрѣгнати* —
„ 543 „ 8 „ горѣ, „ *въ неговия*, да се чете: *покрай тоя*
„ 547 „ 11 отъ дрѫ, „ *чрезъ посрѣдството на*, да се чете: *посрѣдствомъ*.
„ 551 „ 3, 4 отъ горѣ, „ *у насъ още се е водилъ споръ*, да се чете: *между тогавашнитѣ книжовници още е траяла пръпирнята*.
Стр. 556, р. 4 отъ доулу, вм. *силенъ* да се чете: *възвисенъ*.

Фиг. 1.

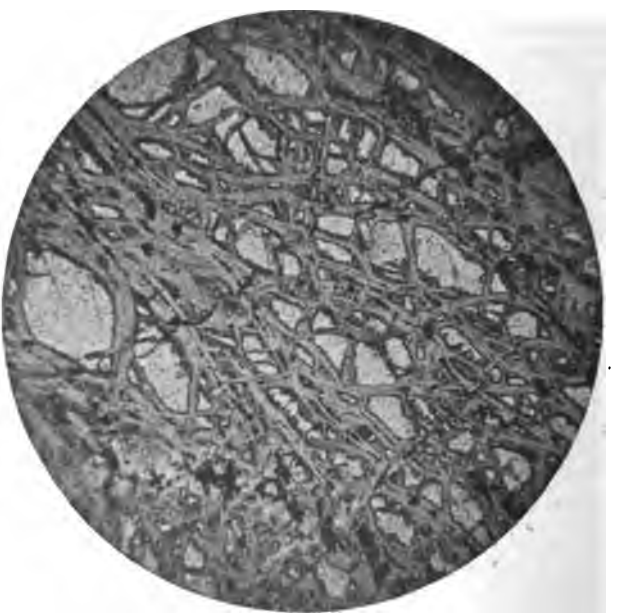

Фиг. 2.

Фиг. 1. Антигоритенъ серпентинъ отъ Секита. а) **Остатъци отъ първичния минералъ — пироксенъ.** б) **Кухини, амфиболови игли изъ серпентиновото вещество.** в) **Магнетитъ.** г) **Серпентиново вещество — антигоритъ.**

Фиг. 2. Гъстъ оливиновъ серпентинъ отъ Голо бърдо. **а) Остатъци отъ първичния минералъ — оливинъ. б) Серпентиново вещество. в) Магнетитъ.**

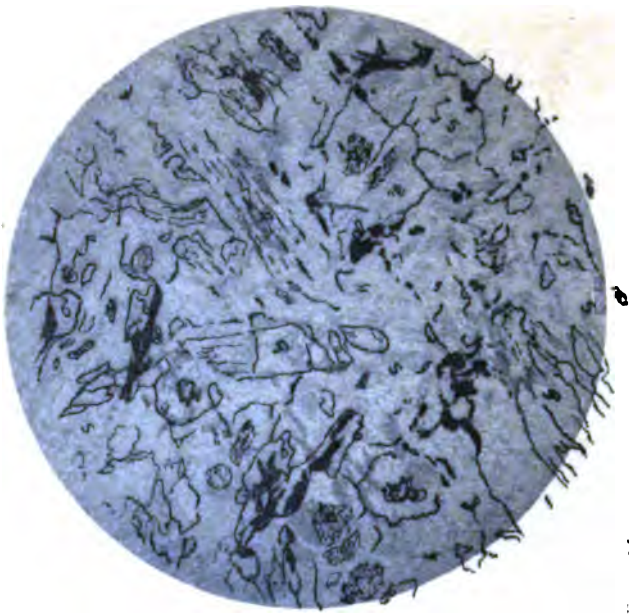

Фиг. 1.

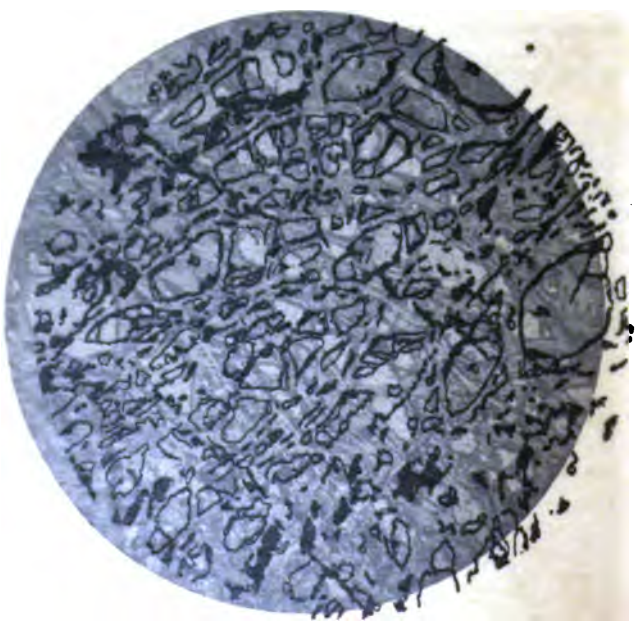

Фиг. 2.

Обяснение на таблицата.

Фиг. 1. Антигоритовъ серпентинъ отъ Секията. а) Остатъци отъ първичния минералъ — амфиболъ. а′) Купища амфиболови игли изъ серпентиновото вещество. б) Хлоритъ. в) Магнетитъ. г) Серпентиново вещество — антигоритъ.

Фиг. 2. Гъстъ оливиновъ серпентинъ отъ Голо бърдо. а) Остатъци отъ първичния минералъ — оливинъ. б) Серпентиново вещество. в) Магнетитъ.

Нови серпентинови находища въ България.

Отъ Ил. Стояновъ,

асистентъ при Университета.

До прѣди нѣколко години за серпентина у насъ се знаеше твърдѣ малко, защото по-раннитѣ изслѣдователи на нашето отечество не сж имали врѣме и възможность да го изслѣдватъ по-подробно въ петрографско отношение.

A. Viquesnel, Ferd. v. Hochstetter, A. Palz и H. Sanner, които сж пропжтували съ научна цѣль прѣзъ нѣкои части на България отъ 1868 г. (Viquesnel) до 1885 г. (Sanner), указватъ на серпентинови находища само около Брѣстовица, Станимака и между селата Сотиръ и Дерменъ-дере (сега Фердинандово).

Обаче по-късно уважаемиятъ професоръ г-нъ д-ръ Г. Бончевъ, който години подъ редъ прави изслѣдвания на страната въ петрографско отношение, споходи и тази часть отъ сѣвернитѣ склонове на Родопитѣ, въ която се споменуваше за серпентинови находища у насъ отъ горнитѣ автори и установи неговото по-обширно разпространение въ нея, а именно въ землищата на селата: Марково, Караагачъ, Изворъ, Кукленъ, Паная и Яворово. Подробно петрографско описание на серпентина отъ споменатитѣ находища г. Бончевъ ни дава въ статията си „Серпентинътъ въ Пловдивско“ (Пер. спис. кн. LXI отъ 1900 г.). Споредъ него серпентинътъ тамъ се намира „въ неправилна, намѣста двойна и нееднакво дебела ивица съ изтокъ-западна посока, вложена между архаични образувания (амфиболити, микашисти и зърнестъ варовикъ); тая серпентинова ивица се простира на западъ близо до политѣ на върха „св. Илия“ (между Брѣстовица и Дерменъ-дере), завзема голѣма часть отъ землищата на Сотиръ, Изворъ и Дерменъ-дере, показва се на изтокъ отъ Марково, „Бабина-вода“ южно отъ селото

Караагачъ, въ Кукленскитѣ лозя, южно отъ с. Паная и завърша въ мѣстностьта „Вигля“ западно отъ Станимака“.

Освѣнъ серпентина отъ ивицата Фердинандово-Станимака, г. Бончевъ установява серпентинъ и въ землището на селото Горни Арбанасъ.[1]) Серпентинътъ отъ послѣдното находище се намира сжщо вложенъ между стари кристалинни шисти; той, по видъ, съставъ, произхождение и форма на нахождение е тъждественъ съ оня отъ серпентиновата ивица Станимака-Фердинандово.

Това сж познатитѣ до сега серпентинови находища у насъ. Въ всичкитѣ тия находища г. Бончевъ установява само едно серпентиново видоизмѣнение — антигоритъ серпентинъ, произходещъ отъ пълната метаморфоза на амфиболови или богати на пироксенъ скали.

Още въ началото на 1904 година г-нъ д-ръ Ст. Бончевъ, учитель въ тукашната м. прогимназия, г-нъ П. Андреевъ, учитель въ II-та м. гимназия, и азъ се съгласихме задружно да направимъ нѣколко обиколки изъ нашето отечество, а именно въ тая негова часть, която граничи на изтокъ съ рѣката Тополница, на югъ съ шосето Самоковъ—Т. Пазарджикъ, на западъ съ рѣката Искъръ и на сѣверъ съ шосето София—Саранци (Ташкесенъ)—Златица—Пирдопъ, съ цѣль да се запознаемъ по-подробно съ геологическото и петрографско строение на тоя край, който служи за свръзка между Рилородопския и Витошкия масиви съ Срѣдна Гора и Балкана. Прѣзъ мартъ и априлъ сжщата година успѣхме да споходимъ извѣстна часть отъ указания въ горнитѣ граници край, а именно оная, която се заключава на изтокъ и сѣверъ отъ желѣзнопжтната линия София — Ихтиманъ начиная отъ р. Искъръ, на югъ — шосето Ихтиманъ — Чамурлии — Калково и на западъ — р. Искъръ. Прѣзъ лѣтото всѣки отъ насъ бѣше занятъ, а съ настжпването на учебната година, нѣмахме възможность да се съберемъ вече заедно; по тоя начинъ ние не можахме да изпълнимъ прѣдначертания си планъ, но вѣрвамъ, че при пръвъ удобенъ случай ще го изпълнимъ.

Въ обходената часть, между другитѣ петрографски материали, оказа се на нѣколко мѣста и серпентинъ, за който до сега не е споменато нищо. Него има въ околноститѣ на селата Чамшадиново (Кърнаре) и Долни Пасарелъ. Въ землището на Чамшадиново серпентинътъ се намира въ мѣстноститѣ „Секията“, „Могилата“ до

[1]) *Д-ръ Г. Бончевъ.* „Приносъ къмъ петрографията на Западнитѣ Родопи“. Периодическо Списание кн. LXII отъ 1902 г.

самото село и „Ташлъ тепе“, а въ онова на Долни Пасарелъ — на „Голо бърдо“, при горния край на селото и въ терасата на равнището подъ селото.

Съ тия серпентинови находища, а вѣроятно ще се намѣрятъ такива и въ останалата необходена часть, серпентинътъ става една отъ доста разпространенитѣ скали у насъ.

Серпентинътъ отъ тия нови находища ще изложа въ слѣднитѣ нѣколко страници, като обърна главно внимание на неговитѣ особености като скаленъ видъ и на неговото сходство и различие съ серпентина отъ Родопскитѣ крайща. Прѣди обаче да пристжпя къмъ това, длъжность ми е да изкажа своята благодарность на уважаемия си професоръ г-нъ д-ръ Г. Бончевъ за упжтванията, които ми даде при опрѣдѣлянето минералния съставъ и фотографирането на препаратитѣ отъ описания по-долѣ серпентинъ, а така сжщо и на приятелитѣ си г. г. д-ръ Ст. Бончевъ и П. Андреевъ за съгласието имъ самъ да изуча и опиша серпентина, който открихме при задружнитѣ си обиколки, прѣдприети съ указаната по-рано цѣль.

I. Серпентинъ отъ землището на с. Чамшадиново.

Селото Чамшадиново се намира на сѣверо-западъ отъ Ихтиманъ въ политѣ на бърдата „Ташлъ тепе“, „Кортлу секия“ и „Могилата“, които сж на дѣсната страна не далечъ отъ желѣзнопжтната линия Вакарелъ—Ихтиманъ, при навлизането на послѣдната въ Ихтиманското равнище (поле); отъ другата пъкъ страна на сжщата желѣзнопжтна линия току прѣзъ рѣката се намира бърдото „Секията“. Всичкитѣ изброени баирчини съставляватъ сѣверо-западната часть отъ хълместия вѣнецъ, който огражда Ихтиманското равнище и сж непосрѣдствено продължение на височинитѣ между Вакарелъ и Ихтиманъ, по които лжкатуши желѣзниятъ пжть.

Петрографскиятъ материалъ, отъ който се състоятъ тия бърда, а така сжщо и по-голѣмата часть отъ мѣстностьта между Чамшадиново и Вакарелъ, е почти еднообразенъ; той е отъ стари кристалинни шисти (гнайси, микашисти и тъй-тамъ амфиболити). Тоя старъ петрографски материалъ заема всички хълмове, като се начне отъ мѣстностьта „Урката“ срѣщу селото Ржана, прѣдъ 55-ия кантонъ на желѣзнопжтната линия, та чакъ до Ихтиманското равнище. Сжщиятъ петрографски материалъ се шири западно отъ Чамшадиново, обема землищата на селата Таджиларъ, Чамджазъ, Кутраци, Поповци и стига до селото Горни Пасарелъ на р. Искъръ. Еднообраз-

ният петрографски материалъ се е отразилъ и на еднаквия изгледъ на мѣстностьта; послѣдната прѣдставлява заоблени хълмища, нѣкога покрити съ дѫбова гора, а сега почти голи. Само тукъ-тамъ (южния склонъ на Ташлъ тепе и Кортлу сеция) се забѣлѣзва млада дѫбова гора, но и тя не се пази, както трѣба. Благодарение на тази повръшна голота мѣстностьта е бѣдна на вода. Заслужава да се спомене само рѣката Урка, която въ долното си течение се нарича „Ржана", а въ Ихтиманското поле — „Мѫтивиръ" и която слѣди желѣзнопѫтната линия между Вакарелъ и Ихтиманъ. Нейни притоци сѫ „Вакарелската рѣка" отъ едната страна и „Бабина рѣка" отъ другата. Тѣзи сѫ едничкитѣ по-голѣмички дерета, които процѣпватъ тая мѣстность, но и тѣ лѣтно врѣме почти прѣсъхватъ.

Както и по-рано се помена, серпентинътъ въ землището на Чамшадиново се намира на Секията, Могилата до селото и Ташлъ тепе. „Секията" е 30—40 метра високо бърдо надъ Ихтиманското равнище, което полегато се снишава къмъ послѣдното и завръша съ малка тераса; то на западъ стръмно се снишава и прѣминава въ малка лѫка по течението на р. Мѫтивиръ. Секията, както и съсѣдната ней почти еднаква по височина баирчина, която носи сѫщото название, се състои отъ сивъ гнайсъ, намѣста съ очна структура, процѣпенъ отъ много пегматитни жили, нѣкои отъ които достигатъ до 7—8 м. широчина. Малката лѫка (равнинка 200—300 метра надлъжъ по течението на рѣката и около 100 м. наширъ), която се намира между рѣката и двѣтѣ баирчини, е покрита на мѣста съ купища отъ едъръ пѣсъкъ, размѣсенъ съ чакълъ — останки отъ промиванъ за злато материалъ, свличанъ отъ околнитѣ бърда; за сѫщата цѣль ще да сѫ разбивани по-дебелитѣ пегматитни жили, богати на кварцъ, изъ гнайса на Секията.[1])

Тъкмо въ основата на Секията, дѣто рѣката най-много се доближава до нея, 5—6 метра далечъ и почти толкова надъ нивото ѝ, се явява на повръхностьта серпентиновата скала, вложена между гнайса въ видъ на ивица дълга около 10 метра и дебела 4—5 м.; тая ивица има с.-с.-з. — ю.-ю.-и. посока на разпространение подъ жгълъ 25°. Серпентинътъ отъ едната си страна граничи съ пепелявосива неправилно напукана скала, която въ скоро отломенитѣ си части е сивозеленикава; въ нея има тъмнозеленикави гнѣзда съ неправилно заобленa и продълговата форма отъ разна голѣмина (до

[1]) По-стари селяни отъ Чамшадиново помнятъ, че въ турско врѣме миели въ корита пѣсъка край рѣката и получавали луспи отъ злато.

лѣшникова най-голѣма), изпълнени отъ ситнолуспесть минералъ агрегатъ, отдѣлнитѣ луспици на който силно блещятъ. Непосрѣдствено до нея е разположена друга една скала съ ръждивожълта боя и много по-малка твърдина отъ първата; но и въ нея общата ръждивожълта боя се нарушава отъ черноземеникави петна, които по всички свойства съотвѣтствуватъ на тъмнозеленитѣ гнѣзда отъ прѣходната скала. Общата дебелина на тия двѣ различни по боя и по твърдина скали е много по-малка въ сравнение съ дебелина на серпентиновата ивица. Тия скални маси значително се отличаватъ отъ серпентина, който е много по-твърдъ отъ тѣхъ и има тъмнозеленикава боя по цѣлото си протежение. Външно се схождатъ съ него само по това, че и въ серпентиновата маса се забѣлѣзватъ гнѣзда, изпълнени отъ ситнолуспесто вещество съ черноземеникава боя. Това външно сходство на поменатитѣ скали съ серпентина, особено пъкъ на оная съ сивозеленикавата боя, напълно се потвърдява и отъ микроскопа. Серпентиновата ивица отъ другата си страна е затрупана и не се забѣлѣзва прѣхода ѝ въ споменатитѣ двѣ скали. Малко по-далечъ отъ серпентиновата ивица на повръхностьта се показва мека, шистозна съ кестенява до жълтокафяна боя скална маса, отъ която стритиятъ съ нокътъ прахъ притежава сѫщата боя и се маже между пръститѣ. Съ микроскопа въ нея, покрай другитѣ минерални съставни части, установява се въ изобилие талкъ като метаморфенъ продуктъ. Тая метаморфна скала се показава на повръхностьта вложена между гнайсъ и амфиболошистъ. Изброенитѣ до тукъ скали изчерпватъ броя на скалнитѣ видове, които влизатъ въ състава на Секията, дѣто е разположена серпентиновата ивица.

Отъ източния край на селото Чамшадиново начева „Могилата“. Тя прѣдставлява заоблена гола баирчина, южната страна на която полегато се снишава къмъ Ихтиманското равнище, а източната се продължава къмъ Секията, дѣто, прѣди да стигне рѣката, се процѣпва отъ трасето на желѣзнопѫтната линия. Петрографскиятъ материалъ на Могилата е сѫщиятъ като оня на Секията — гнайсъ съ рѣдки амфиболитови прослойки. Гнайсътъ, който на много мѣста е отвритъ на повръхностьта, съдържа много пегматитни и чисто кварцови жили. На нѣколко мѣста изъ гнайса сѫ отворени малки кариери за вадене на камъни, които чамшадинци употрѣбяватъ за градежъ на дувари и къщи; но понеже гнайсътъ е доста разрушенъ и рошливъ, той не може напълно да удовлетворява нуждитѣ на селянитѣ,

затова въ послѣдно врѣме него замѣстятъ съ серпентина отъ околнитѣ мѣста. Право по линията Чамшадиново—Ихтиманъ въ южния полегатъ склонъ на Могилата, 300—400 м. на изтокъ отъ селото и близо до пжтя Чамшадиново—Ихтиманъ, е отворена една кариера, отъ която се получава по-твърдъ и зеленъ камъкъ — серпентинъ. Серпентинътъ въ това находище е въ много по-голѣмо количество, отколкото на Секията; той е разкритъ на повръхность 20—30 м. надлъжъ и почти толкова наширъ. Тамъ формата на серпентиновото находище се прѣдставлява като легло между гнайса. Въ съсѣдство на серпентина се показва разрушена, мека и мазна по повръхностьта амфиболитова скала съ неполявосива боя, на която простото око не различава съставнитѣ ѝ минерали, освѣнъ множеството гнѣзда, изпълнени отъ луспесть тъмнокафявъ до тъмнозеленъ минераленъ агрегатъ. Тия гнѣзда причиняватъ разнообразието въ боята на скалата и придаватъ на послѣдната петнесть изгледъ.

Много по-високъ отъ Секията и Могилата е хълмътъ „Ташлжа тепе“; той се намира на сѣверо-западъ отъ Чамшадиново. Източнитѣ му склонове, които граничатъ съ Кортлу секия, начеватъ отъ селото, а южнитѣ полегато се спущатъ къмъ равнината между селото Живково и Чамшадиново. Ташлжа тепе на западъ граничи съ високото равнище „Бозаланъ“, прѣзъ което минава пжтя отъ Чамшадиново и Живково за селото Чамджазъ, а на сѣверъ склоноветѣ му постепенно прѣминаватъ въ по-низки съсѣдни бърда. На възкачване отъ Чамшадиново за най-високата часть на Ташлжа тепе забѣлѣзва се, че източниятъ му склонъ се състои изключително отъ разрушенъ сивъ гнайсъ, изпрѣмрѣженъ съ пегматитни жили; отъ сжщиятъ гнайсъ сж заети сѣвернитѣ, западнитѣ и часть отъ южнитѣ му склонове. Прѣди да се стигне върха на Ташлжа тепе, по южнитѣ му склонове се забѣлѣзватъ отворенитѣ въ гнайса 3-4 кариери за серпентинъ или „масляни камъни“, както ги нарича населението. Освѣнъ тия серпентинови легла, по южния склонъ на Ташлжа тепе, изключая съвсѣмъ низката му часть, сж отворени и други по-голѣми и по-малки кариери за серпентинъ. Послѣдниятъ не прѣминава въ сѣвернитѣ части на хълма, а се ограничава до върха му, дѣто сжщо има отворени 2-3 кариери близу една до друга. Въ западнитѣ склонове при навалянето за къмъ Бозаланъ на повръхностьта още на едно мѣсто се показва серпентинъ помежду гнайса, а малко по-надолѣ отъ послѣдния, прѣди да настжпи равнището (Бозаланъ), на повръхностьта се появява твърда скала съ зеленикава боя — амфи-

болитъ. Тамъ има амфиболошистъ и хлоритошистъ, но тѣ се срѣщатъ по-вечето въ южния склонъ на хълма и то въ ограничено количество. Освѣнъ гнайсътъ, който заема по-голѣмата часть отъ Ташлъ тепе, има и другъ, който се намира въ южния склонъ, малко по-долѣ отъ най-долнята серпентинова кариера, но е свѣтлосивъ, компактенъ и насѣченъ отъ тънки (1-2 мм.) кварцови жилчици. Въ него съ просто око освѣнъ главнитѣ съставни минерали (кварцъ, ортоклазъ и слюда — мусковитни луспици), различаватъ се дребни барутоподобни зърна, които, гледани съ лупа, се показватъ съ слаборозова (блѣдочървеникава) боя и неясно полигонално ограничение, но съ силно въоржжено око тѣ се опрѣдѣлятъ за гранатъ.

Серпентинътъ отъ Ташлъ тепе се явява въ видъ на ивици съ различна дебелина (нѣкои отъ тѣхъ стигатъ до 10-12 метра). Нѣкои отъ тия ивици сж съ юго-източна посока, каквато е и посоката на серпентиновата ивица въ Секията. Между тия двѣ находища е находището на серпентина въ Могилата. Изглежда, че и тритѣ самостойни находища съставлявatъ прѣкжсната ивица съ ю.-ю.-и. посока на разпространение. Само на Ташлъ тепе серпентиновата ивица е двойна, даже тройна, за което свидѣтелствуватъ наредитѣ по южния склонъ на различна височина кариери и трапища въ серпентина. По еднаквостьта на боята, формата на нахождението, външния изгледъ и полжението на серпентина отъ споменатитѣ находища въ землището на селото Чамшадиново слѣдва, че той е единъ и сжщъ, съ еднаква старость, и че скалата, отъ която се е образувалъ, е една и сжща за тритѣ находища. Микроскопическото изслѣдване на серпентина отъ тритѣ находища напълно потвърдява макроскопското наблюдение.

1. Серпентинъ отъ Секията. На първъ погледъ по изгледъ и боя серпентинътъ лесно се отличава отъ околния скаленъ материалъ. До като гнайсътъ притежава типична наслоена (намѣста очна) структура и сива боя, серпентинътъ има изгледа на масивна гжста скала съ тъмнозелена боя, която тукъ-тамъ нарушаватъ ръждиви или по-тъмни петна, особено по повръшнитѣ части и между пукнатинитѣ на скалната маса; въ отломени прѣсни кжсове, боята остава навредъ еднаква. Скалната маса на серпентиновата ивица е неправилно паралелопипедно напукана, но намѣста се забѣлѣзва и плочесто напукване. Тя е доста жилава и отъ нея мжчно се отдѣлятъ прѣсни кжсове, а много по-лесно се кжртятъ при удряне съ чукъ такива по посоката на напукването; повръхностьта на първитѣ е ситнограпава и матова.

Отличителнията бѣлѣгъ на серпентина отъ това находище въ сравнение съ серпентина отъ Могилата и Ташлък-тепе се състои въ порфирно излѫчения минералъ, който въ видъ на едри (3 до 8 мм.) уединени налистени плочи съ чернозелена боя, или пъкъ въ групи отъ по нѣколко заедно, пъстри повърхността на скалната маса. Формата на отдѣлнитѣ порфирни индивиди е неправилна; само нѣкои отъ тѣхъ сѫ заоблени или съ неправилно шестоѫгълно очъртание. По причина на съвършената имъ цѣпителность тѣ лесно могатъ да се раздѣлятъ на тънки луспи, които сѫ меки, крѣхки, но не и еластични, свойство, което ги отличава отъ мусковита и биотита, но отъждествява съ хлорита.

Освѣнъ тия хлоритови плочи, съ просто око се забѣлѣзватъ и споменатитѣ по-рано неправилни гнѣзда съ ситнолуспесто вещество, което по боя и съставъ е тъждествено съ онова на поедритѣ плочи. Тия гнѣзда иматъ малко по-тъмна боя отъ боята на серпентина, вслѣдствие на което тѣ съ хлоритовитѣ плочки прѣдаватъ петнестия изгледъ на серпентина. Въ чистата серпентинова маса простото око не е въ състояние да опрѣдѣли нито единъ отъ съставнитѣ ѝ минерали; за него тя се показва като гѫсто еднородно вещество. Обаче въоръженото око лесно различава въ нея разнообразенъ минераленъ съставъ, но съ незавиденъ брой съставни елементи.

Въ тънкитѣ прѣпарати при проходната свѣтлина на микроскопа се различава воднобистра до блѣдозеленикава еднородна маса, безъ плеохроизъмъ и индивидуализация, изъ която дѣ повече, дѣ по-малко се забѣлѣзватъ разпръснати останкитѣ отъ непромѣнения още въ серпентинова маса минералъ и черно рудно вещество. Освѣнъ това лесно се забѣлѣзватъ отдѣлни мѣста, съставени отъ безбойно ситнолуспесто вещество съ жълтозеленикъва отсѣнка и ситнозърнесто черно рудно вещество, неправилно разхвърлено изъ луспестата маса.

При кръстосано положение на николитѣ еднородната нагледъ почти безбойна серпентинова маса се разпада на отдѣлни ситни и по-едрички ламели, групирани по най-разнообразенъ начинъ и на дълги ивици, състоещи се отъ влакнесто серпентиново вещество. Едни отъ ламелитѣ сѫ тѣсни и къси, а други дълги и по-широки. Повечето сѫ групирани успоредно съ дългитѣ си оси въ редове, но има и такива, които се косо прѣплитатъ. Обаче най-чести сѫ групиранитѣ околовръстъ на непромѣнения минералъ, които съ дъл-

гитѣ си стѣни сж успоредно една до друга допрѣни и отвѣсно на непромѣнената вѫтрѣшность разположени. Всичкитѣ тия ламели показватъ слаби поларизационни бои (гълѫбовосиви до възсинкави), потъмняватъ, когато дългитѣ имъ оси сж въ положение успоредно и отвѣсно на раменѣтѣ на жичния кръстъ. По своята форма, боя, потъмнѣние и поларизационни бои, както и по интензивностьта на послѣднитѣ тѣ най-много отговарятъ на *антигорита*. По-малко отъ ламеларната е влакнестата серпентинова маса; влаканцата на послѣдната, които неясно се забѣлѣзватъ и при проходната свѣтлина, сж наредени едно до друго успоредно съ дългитѣ си оси въ завити къси ивици, които сж разположени между антигоритното ламеларно вещество, или пъкъ съставлявать периференъ вѣнецъ около непромѣненитѣ минерални части. Освѣнъ по влакнестата си форма, тая серпентинова маса се отличава отъ ламеларната и по поларизационнитѣ си бои; послѣднитѣ сж по-силни, отколкото боитѣ на ламелитѣ, а при това забѣлѣзватъ се и свѣтложълтеникави до портокалови бои. Въ нѣкои редове, състоещи се отъ влакнесто серпентиново вещество, при кръстосани николи, почти прѣзъ срѣдата имъ надлѣжъ се забѣлѣзва тѣсна тъмна ивица. По влакнестата си структура и по поларизационнитѣ си бои, тая серпентинова маса отговаря на *хризотилъ*. Той е съ ограничено разпространение изъ скалата; въ нѣкои прѣпарати тая хризотилова маса съвсѣмъ отсѫтствува, тогава еднородната серпентинова маса при кръстосани николи се показва само съ ламеларно строение.

Минералътъ, който още въ проходната свѣлина се различава отъ общата еднородна серпентинова маса и отъ тая на безбойнитѣ луспести партии, принадлежи къмъ групата на метасиликатитѣ. Благодарение само на тия останали незачекнати отъ метаморфозата минерални части лесно може да се установи първичната скала, която е послужила за начало на серпентина. Количествено запазенитѣ непромѣнени минерални части отстѫпватъ на серпентиновата маса, а намѣста даже се явявать съвсѣмъ рѣдко изъ нея. Въ тия останки отъ минерала на първичната скала се разпознава главно амфиболъ и съвсѣмъ малко авгитъ. И двата минерала дохождатъ въ еднакви форми, съ еднаква боя, затова много трудно се различаватъ взаимно. Понеже амфиболътъ е безбоенъ, не реагира на плеохроизъмъ, затова единичкиятъ неговъ отличителенъ бѣлѣгъ е отношението между еластицитетнитѣ и кристалографскитѣ му оси.

Амфиболътъ въ серпентина се явява въ заобленн зърна отъ разна, голѣмина и въ къси иглици, уединени или събрани по нѣколко заедно.

Отъ зърната по-дребнитѣ не показватъ цѣпителни пукнатини, а по-едритѣ ги притежаватъ. Тоя амфиболъ се забѣлѣзва по-често изъ ония мѣста въ скалната маса, дѣто серпентинизацията е понапрѣднала и уничтожила по голѣмата часть отъ първичния минералъ. Освѣнъ въ зърна и игли, амфиболътъ се срѣща и въ дълги призматични форми, на които липсватъ крайнитѣ полигонални очъртания. Тия амфиболови индивиди често бивatъ напрѣки просѣчени отъ серпентиново вещество и притежаватъ цѣпителни пукнатини, които пробѣгватъ по дължината на индивидитѣ. По-рѣдъкъ е амфиболътъ въ по-широки, неправилно четвъртити, или пъкъ продълговато заоблени форми; тѣ сж еднородни или накжсани отъ серпентиново вещество. Въ нѣкои отъ тѣзи неправилно четвъртити прѣрѣзи призматичната цѣпителность е изразена въ наклонени посоки, които затварятъ жгълъ 124° 30′. Амфиболътъ, въ каквито форми и да се явява, винаги въ проходната свѣтлина се показва по релефенъ, отколкото окржжаещата го серпентинова маса. Амфиболътъ е повечето безбоенъ, но срѣща се и обагренъ блѣдозеленикаво; послѣдниятъ притежава слабъ плеохроизъмъ. Поларизационнитѣ бои на амфибола сж доста силни; тѣ бивatъ най-често жълти, сини, червени и морави. Потъмнѣнието варира отъ 5° до 25°, но при нѣкои индивиди то е почти паралелно; съвсѣмъ рѣдко се наблюдава потъмнѣние подъ жгълъ по-голѣмъ отъ 25° (до 28°). Всичкитѣ останали непромѣнени амфиболови индивиди сж въобще бѣдни на включения; само изъ нѣкои се срѣщатъ ситни зрънца отъ магнетитъ.

Неправилнитѣ обриси на амфиболовитѣ индивиди, накжсаностьта на призматичнитѣ му надлъжни и напрѣчни прѣрѣзи, както и неправилно заобленитѣ му и иглести форми, се дължатъ на промѣната му въ ламеларенъ и влакнестъ серпентинъ, хлоритъ и пр. Отъ различната степень на промѣнението му зависи пъкъ голѣмината на останалитѣ отъ него непромѣнени части. Ясно личи въ препаратитѣ, че серпентинизуването на амфибола се е извършвало отъ периферията къмъ вжтрѣшностьта на индивидитѣ или отъ пукнатинитѣ имъ. При промѣната си амфиболътъ освѣнъ серпентиново вещество далъ е още хлоритъ и отдѣлилъ магнетитъ. За произхода на хлорита отъ амфибола не може да има никакво съмнѣние, тъй като на много мѣста изъ препаратитѣ се забѣлѣзва постепенниятъ прѣходъ отъ първичния амфиболъ къмъ вторичния хлоритъ. Има случаи, въ които амфиболътъ е напълно прѣобърнатъ въ хлоритъ и магнетитъ, но има и други, при които само малка или по-голѣ-

мата часть отъ него е промѣнена; въ послѣдния случай вторичнитѣ минерали, хлоритътъ и магнетитътъ, биватъ разположени по периферията на непромѣнения амфиболъ. Много по-рѣдко се забѣлѣзва прѣвръщанието на амфибола въ зърнеста по-релефна маса, която по свойствата, които показва въ микроскопа, най-много подхожда на епидотъ.

Авгитътъ въ тоя серпентинъ е съвършено рѣдъкъ; въ нѣколкото прѣпарати отъ серпентиновата скала той е установенъ положително само въ два. Формитѣ му приличатъ на амфиболовитѣ. Авгитовитѣ остатъци изъ серпентиновото вещество сж безбойни, релефни, безъ плеохроизъмъ и съ тънки цѣли или прѣкжснати пукнатини въ една посока; никждѣ не можа да се забѣлѣжи напрѣчно призматиченъ прѣрѣзъ съ характернитѣ авгитови цѣпителни посоки. Въ него се различаватъ включения отъ ситни черни рудни частици, вѣроятно магнетитъ, но доста рѣдко. Поларизационнитѣ му бои сж интензивни и съ сивожълта до жълта окраска. По всички тия бѣлѣзи авгитътъ напълно схожда съ амфибола; различава се отъ послѣдния само по потъмнѣнието си, което е късо и подъ жгълъ по-голѣмъ (29°—34°, рѣдко стига до 44°), отколкото при амфибола. Авгитътъ се метаморфозира въ ламеларна серпентинова маса (антигоритъ).

Хлоритътъ въ серпентина е двоякъ: въ форма на уединени или събрани въ малки групички ламели съ неправилна форма и разна голѣмина и като ситни луспици събрани по-много заедно въ отдѣлни партии или гнѣзда. Първиятъ видъ хлоритъ е разхвърленъ тукъ-тамъ безъ всѣкакъвъ редъ изъ околното серпентиново вещество, а намѣста е въ свръзка съ амфибола, отъ който се е образувалъ. Той въ по-едритѣ безбойни (въ проходната свѣтлина) ламели е неясно очъртанъ; въ него се забѣлѣзватъ и цѣпителни пукнатини, които много често биватъ маскирани отъ тънки и по-широчки ивици отъ черното рудно вещество (магнетитъ). Въ тънкитѣ хлоритиви ламели плеохроизъмъ не се забѣлѣзва, но при по-дребнитѣ, които се показватъ слабо зеленикави, забѣлѣзва се неясно. При кръстосани николи хлоритнитѣ ламели ясно се очъртаватъ отъ околната маса едничко по разликата на поларизационнитѣ си бои; тѣ сж сиви до сивозеленикави, по-слаби отъ боитѣ на ламеларното серпентиново вещество. Вториятъ видъ хлоритъ е ситнолуспестъ и безъ цѣпителни пукнатини по луспицитѣ. Групиравката на послѣднитѣ е неправилна, а всички заедно образуватъ заоблени или продълго-

вати гнѣзда отъ разна голѣмина. Очъртанието на тия гнѣзда е неправилно и много често периферията имъ е накъсана отъ серпентиновото вещество, което като остри и тънки клинове или зъбци продира въ тѣхъ. Помежду хлоритовото вещество на гнѣздата се намира неправилно разхвърленъ зърнесть магнетитъ, който намѣста образува по-широчки и закривени ивици, които сж затворени или разпокъсани и наподобяватъ изгледа на неправилна мрѣжа. Въ проходната свѣтлина това хлоритово вещество се показва безбойно или обагрено блѣдожълтозеленикаво, безъ или съ слабъ плеохроизъмъ. При кръстосани николи отдѣлнитѣ ламели, които имать приблизително еднаква голѣмина, ясно се очъртаватъ и показватъ паралелно потъмнѣние по дължината си; поларизационнитѣ имъ бои сж еднакви съ ония на хлоритовото вещество на по-едритѣ ламели. Помежду отдѣлнитѣ луспици се забѣлѣзватъ и такива съ свойствата на изотропна срѣда.

Тукъ-тамъ въ съдружие съ амфибола се забѣлѣзва назърнена мътна маса, която въ приходната свѣтлина изглежда по-релефна, отколкото амфибола. При кръстосани николи тая маса се показва съ шарени поларизационни бои, които по интензивность сж почти еднакви съ амфиболовитѣ. Въ прѣпарати отъ серпентина взети отъ страничнитѣ части на ивицата по-често се забѣлѣзватъ такива мътни части, които обхващатъ часть или цѣли амфиболови индивиди. Тѣзи мътни части най-много подхождатъ на епидотъ, но могатъ да бждатъ и надробено амфиболово вещество, помътнѣло отъ непълната метаморфоза въ серпентинова маса.

Рудното вещество, което се показва съ черна боя въ проходната свѣтлина, а съ сива до синкавочерна и съ металичесви блѣсъкъ въ отразената, принадлежи на минерала *магнетитъ;* това се потвърдява и отъ чувствителното отклонение на магнетната стрѣлка при поднасянето на скалния късъ близо до нея. По произхождение магнетитътъ е първиченъ и вториченъ отъ амфибола при прѣвръщанието му въ серпентиново или хролитово вещество. Първиятъ е рѣдкость; за такъвъ се смѣтатъ включенитѣ частици въ непромѣненитѣ амфиболови остатъци, а така сщо и нѣкои зрънца съ закръглена или неправилно полигонална форма. Вториятъ е много по-изобиленъ. Той се явява изъ серпентиновата маса въ видъ на дребни прахоподобни и по-едрички частици, разхвърлени безъ всѣкакъвъ редъ, или пъкъ събрани въ купчинки. Намѣста се явява въ неправилни ивички, усамотени или различно групирани помежду си,

но срѣщатъ се групировки отъ зрънца и ивички въ неправилно мрѣжеста форма, които наподобяватъ групирането на магнетита въ серпентиновата маса, образувана отъ промѣнението на оливиновитѣ скали въ серпентинъ.

Освѣнъ магнетитъ забѣлѣзватъ се тукъ-тамъ и червеникави за проходната свѣтлина частици отъ *хематитъ*, които запазватъ сжщата боя и при кръстосани николи. Намѣста по периферията на нѣкои отъ по-едритѣ магнетитни зърна и ивички се забѣлѣзва и *лимонитово вещество* съ ръждива и жълточервеникава боя; то е вториченъ продукъ отъ магнетита.

Въ химическо отношение серпентинътъ не показва важни особености. Той не шуми отъ разредената солна киселина, но сгжстената го разтваря и утаява силициевия двуокисъ (SiO_2) въ видъ на бѣлъ лекоподвиженъ прахъ.

Скалата е базична; има относително тегло *2·6862*.

Количествената анализа на гжстата серпентинова маса, взета отъ срѣднитѣ отдѣли на ивицата, даде слѣдния резултатъ:

SiO_2	41·6667
Fe_2O_3	8·3167
Al_2O_3	5·8000
CaO	0·6000
MgO	30·4667
Летливи вещества	11·4400
	98·2901

При характеристиката на серпентиновото находище въ Секията споменахме, че серпентиновата ивица отъ едната страна се огражда отъ двѣ скали, които външно по изгледъ, боя и жилавина се отличаватъ отъ току-що описания серпентинъ.

Първата отъ тия скали, която се намира непосрѣдствено до серпентина, е неправилно паралелопипедно напукана, съ пепелява боя по повръхностьта, а съ сивозеленикава въ вжтрѣшностьта и съ ръждиви петна по пукнатинитѣ. На пръвъ погледъ тя съвършено се различава отъ серпентина. Нейното сходство съ серпентина показватъ само неправилно разположенитѣ гнѣзда отъ ситнолуспестото хлоритово вещество, обаче микроскопътъ въ прѣпаратитѣ отъ нея намира много по-голѣмо сходство съ серпентина, отколкото разлика. Той установява въ нея безбойна, тукъ-тамъ съ слаба зеленикава отсѣнка серпентинова маса, която при кръстосани николи

показва тъждествено строение съ оная на серпентина. И въ тази скала има непромѣнени амфиболови остатъци (съвсѣмъ малко има остатъци съ потъмнѣние отъ 30° до 36°), които по разположение, боя, форма, напуквание, потъмнѣние и поларизационни бои сж еднакви съ съотвѣтнитѣ отъ серпентина на ивицата. Тя съдържа и руднитѣ вещества магнетитъ, хематитъ ц лимонитъ, съ форми и разположения, които отбѣлѣзахме при серпентина. Има и хлоритово вещество като отдѣлни или събрани по нѣколко заедно плочи, а така сжщо и хлоритови гнѣзда, съставени отъ ситни, различно разположени помежду си ламели. Както по-едритѣ плочи, тъй и ситнитѣ ламели на гнѣздата, показватъ сжщитѣ особености въ поларизуваната свѣтлина, каквито показва хлоритовото вещество на серпентина. Тая скала показва сходство съ серпентина отъ ивицата въ дѣйствието си върху магнетната стрѣлка и по реакцинтѣ си съ разредена и сгжстена солна киселина. Относителното ѝ тегло (2·6295) се различава чакъ въ стотнитѣ части отъ това на серпентина (2·6862). Отъ всичко това се вижда, че тая скала не е нищо друго освѣнъ антигоритъ серпентинъ, който само външно, по боя, се отличава отъ прѣходния серпентинъ. Туй външно различие вѣроятно е причинено отъ съприкосновението (контакта) на серпентиновото вещество отъ ивицата съ околния материалъ.

Втората скала прѣдставлява много по-голѣмо външно и вжтрѣшно различие отъ серпентина на ивицата. Тя е съ ръждивожълта боя, която въ повръшнитѣ части е по-тъмна. Скалата е мека: чукътъ при ударъ потъва дълбоко въ нея и лесно къртн части, като заглажда отчупената повръхнина и я прави мазна на пипание. Тя се стърже лесно съ ноктъ и настърганиятъ мазенъ прахъ има сжщата боя, каквато и скалата. Външно сходството ѝ съ серпентина състои само въ туй, че и при нея съ просто око се забѣлѣзватъ разположени изъ ръждивата гжста скална маса хлоритовитѣ гнѣзда, които съ тъмнозеленикавата си боя причиняватъ пъстрина въ боята на скалната маса. Микроскопътъ увеличва външната ѝ разлика съ серпентина. Тънкитѣ прѣпарати отъ скалната маса иматъ ръждивата боя на общата маса; въ тѣхъ, при проходната поларизувана свѣтлина, се различава безбойна до съвсѣмъ слаба блѣдозеленикава ситнолуспеста маса, пропита отъ аморфно тъмножълто до ръждиво лимонитово вещество. Много по-рѣдъкъ отъ него е магнетитътъ, който е като отдѣлни неправилни зрънца, или пъкъ въ групи по нѣколко отъ тѣхъ. По бистри партии на прѣ-

паратитѣ сѫ тъмнозеленикавитѣ гнѣзда съ ситнолуспестото хлоритово вещество. При кръстосани николи безбойната маса показва ситноламеларно строение, което маскиратъ лимонитнитѣ и магнетитнитѣ частици. Ламеларното скално вещество се показва съ слаби гълъбовосиви и шарени поларизационни бои, по които, както и по потъмнѣнието въ отдѣлнитѣ ламели, различаваме двояко вещество: серпентиново и талково съ прѣобладание на послѣдното. По тая причина скалата не може да носи името серпентинъ, а по право заслужава названието си отъ талка — талкошистъ. Навѣрно и тоя талкошистъ има за начало на образуването си сѫщата скала, която е дала и серпентина, само че метаморфозата ѝ тукъ, на границата на ивицата съ гнайса, е дала продуктъ различенъ отъ тоя на повътрѣшнитѣ отдѣли отъ ивицата и образувала повече талкъ, отколкото серпентинъ.

2. Серпентинъ отъ Могилата при с. Чамшадиново. Тоя серпентинъ по външнитѣ си бѣлѣзи, както и по свойствата, които се забѣлѣзватъ въ тънкитѣ му плочици подъ микроскопа, напълно схожда съ серпентина отъ Секията. Отъ послѣдния се различава, че не съдържа по-едри порфирно развити плочи отъ хлоритово вещество, че има пикросминъ и разрушенъ актинолитъ изъ пукнатинитѣ си. Скалната маса е неправилно напукана на едри и подребни кѫсове, които лесно се отдѣлятъ единъ отъ другъ; това свойство на серпентина отъ Могилата го прави по-удобенъ за експлоатиране, вслѣдствие на което и въ нея сѫ разкрити каменоломи на по-голѣма повръхность. Повръхностьта на отдѣлнитѣ кѫсове често пѫти е синкавозеленикава, съ мастенъ блѣсъкъ и мазна на пипане. Тя е отъ пикросминово вещество, което заедно съ актинолита запълва и нѣкои отъ по-широкитѣ пукнатини на скалата. И по нея има ръждиви и по-тъмни петна. Скоро отломенитѣ кѫсове по блѣсъкъ и боя сѫ еднакви съ онния отъ серпентина на Секията. Съ него се схождатъ и по съдържанието на ситнолуспестото хлоритно вещество, което, както и въ кѫсоветѣ отъ серпентина на Секията, и разположено въ видъ на гнѣзда.

Външното сходство на серпентина отъ Могилата съ оня отъ Секията се изразява и подъ микроскопа еднакво; тази еднаквость е въ строението на гѫстата серпентинова маса, въ формитѣ и разположението на останкитѣ отъ първичния непромѣненъ още минералъ (амфиболъ), въ формитѣ и разположението на рудното вещество (магнетитъ, хематитъ и лимонитъ) и въ хлорита. Остатъци отъ

минерала, който по форма и боя е еднакъвъ на амфибола и който вслѣдствие на по-голѣмия жгълъ на потъмнѣнието си (29°—44°) въ прѣдходния серпентинъ земахме за авгитъ, въ тоя серпентинъ съ голѣма рѣдкость. Съмнително е и присѫтствието на епидотъ.

По дѣйствието си върху магнетната стрѣлка, по реакциитѣ, които показва съ разредена и сгѫстена солна киселина, скалата е сѫщо тъждествена съ оная отъ Секията.

Относителното тегло на тоя серпентинъ е *2·7018*.

3. Серпентинъ отъ Ташлѫ тепе. Серпентинътъ на Ташлѫ тепе, както и по-рано се спомена, се намира прѣимуществено въ южния му склонъ, вложенъ изъ гнайса въ видъ на по-дебели и по-тънки жили, нѣкои отъ които иматъ юго-източна посока, почти еднаква съ серпентиновата ивица отъ Секията. Нахождението на серпентина изъ гнайса на едни мѣста ясно се очъртава и то въ форма на жили, но на други то е неясно, още повече че границата на серпентина съ гнайса е затрупана отъ раздробенъ скаленъ материалъ и пръстъ. Въ нѣколкото отворени кариери и трапища, които сѫ на различна височина по южния склонъ на Ташлѫ тепе чакъ до върха му, се забѣлѣзва, че тамъ серпентинътъ прѣдставлява извѣстна разлика отъ прѣдходния, която разлика се основава повечето на външни особености, отколкото на вътрѣшни. На едни мѣста той е като гѫстъ съ масивенъ изгледъ, който по боя и напукване е тъждественъ съ серпентина отъ прѣходнитѣ двѣ находища; на други, по своето неправилно плочесто напукване, той прави извѣстно отклонение отъ тѣхъ; на трети разликата е въ боята му (тя е зацапанозеленикава до жълтозеленикава), която въ прѣдходнитѣ серпентини бѣше еднаква. Изъ пукнатинитѣ, които прѣмрѣжватъ серпентина и го нацѣпватъ въ неправилно четвъртити или плочести форми, се намира актинолитъ и пикросминъ; послѣдниятъ, заедно съ ръждиви и потъмни петна, покрива повърхностьта на нѣкои отъ кѫсоветѣ, като я прѣдставя на пипане мазна, съ синкавозеленикава боя и мастенъ блѣсъкъ.

Въ прѣпаратитѣ отъ серпентина съ масивния изгледъ, микроскопътъ установява извѣстно сходство съ оня отъ Могилата и Секията както въ строението на серпентиновото вещество, тъй и въ останалитѣ изъ него непромѣнени останки отъ първичния минералъ — амфиболъ; разпрѣдѣлението на рудното вещество и на хлорита е сѫщо еднакво. Подъ микроскопа въ проходната свѣтлина се забѣлѣзва прѣобладание на воднобистрата безбойна или слабо блѣдо-

зеленикава серпентинова маса надъ останкитѣ изъ нея отъ непромѣненитѣ амфиболови индивиди. При кръстосано положение на николитѣ се вижда сѫщото строение на серпентиновото вещество, каквото и въ прѣдходнитѣ серпентини, само че влакнестото е съвсѣмъ въ ограничено количество, а ламеларното прѣобладава. Има и такиви случаи, дѣто въ нѣкои прѣпарати при кръстосани николи се забѣлѣзва изключително ламеларно серпентиново вещество. Непромѣненитѣ амфиболови остатъци по форма и боя сѫ еднакви съ съотвѣтнитѣ отъ прѣдходнитѣ серпентини. Наблюдаватъ се единични случаи отъ амфиболоподобни остатъци съ потъмнѣние косо подъ ѫгълъ 30°—32°, които могатъ да се смѣтатъ за авгитови. Серпентинътъ отъ Ташлѫ тепе не е навсѣкѫдѣ еднакъвъ по отношение на останалитѣ непромѣнени амфиболови и авгитови остатъци. На едни мѣста той съдържа доста голѣмо количество отъ тѣхъ (прѣдимно амфиболови), но на други тѣ съвършено отсѫтствуватъ. Въ послѣдния случай подъ микроскопа се забѣлѣзва само: еднородна серпентинова маса, хлоритово вещество въ видъ на отдѣлни плочи неправилно разхвърлени изъ серпентиновата маса и такова въ видъ на по-дребни ламели и луспи събрани по много заедно въ отдѣлни неправилно заоблени гнѣзда и рудно вещество (магнетитъ, хаматитъ и лимонитъ). При кръстосани николи въ такива прѣпарати се забѣлѣзва, че еднородната серпентинова маса е само ламеларна, съ типично плетена структура и съ косо положение на отдѣлнитѣ ламели една спрѣмо друга. Хлоритовото вещество и рудитѣ, по форми и разположения, не правятъ почти никакво отклонение отъ съотвѣтнитѣ въ прѣдходнитѣ серпентини. За разлика може да се счита само туй, че ситнолуспестното хлоритово вещество въ видъ на отдѣлни гнѣзда изъ серпентина отъ Ташлѫ тепе се намира въ по-ограничено количество, а то се установява само въ прѣпаратитѣ, но не и съ просто око.

Влиянието на скалата върху магнетната стрѣлка и реакцииѣ ѝ съ разредена и сгѫстена солна киселина сѫ еднакви съ оиия отъ описанитѣ по-горѣ серпентини.

Относителното тегло е *2·7314*.

Въ химическо отношение масивниятъ серпентинъ отъ Ташлѫ тепе, както и оня отъ Могилата сѫ тъждествени съ серпентина отъ Секията.

Освѣнъ тоя серпентинъ, който по всичко се схожда съ серпентина отъ Могилата и Секията, въ Ташлѫ тепе се намира въ по-малко количество и серпентинъ съ другъ изгледъ и свойства.

Той е шистозенъ, съ гнайсова (наслонена) структура и на пръвъ погледъ много повече прилича на нѣкой разрушенъ гнайсъ или микашистъ, отколкото на серпентинъ.

Тоя серпентинъ е напуканъ въ видъ на плочи съ незавидна голѣмина. Има сива до сивозеленикава боя въ повръшнитѣ си извѣтрѣли части и нечиста тъмнозеленикава въ скоро отломенитѣ. Наслоението си серпентинътъ дължи на ситнолуспесто вещество съ тъмна боя, което съдържа вложени цѣли или продълговати и прѣкъснати части отъ по-дебелички ивици отъ серпентиново вещество съ по-отворена боя (сива до блѣдозеленикава). Серпентинътъ се ломи плочесто трѣсковидно, но понеже съдържа доста много лептоклази по три отвѣсни една на друга посоки, дроби се на плочи, на които въ повечето случаи повръхностьта е съ зацапанозеленикава боя отъ тънакъ луспестъ слой, отъ който тя блещи. Веществото на тоя слой по боя и други механически свойства се опрѣдѣля за хлоритово. Освѣнъ тоя минералъ другъ съ просто око не може да се различи.

Въ микроскопа изгледътъ на веществото въ тънкитѣ прѣпарати е различенъ и зависи отъ посоката, по която сж приготвени. Въ прѣпаратитѣ, приготвени успоредно на наслоението, при проходната свѣтлина не се забѣлѣзва голѣма разлика въ сравнение съ гжстия серпентинъ. Въ такива прѣпарати масата е: прогледна, еднородна, безбойна или съ слаба жълтеникава отсѣнка, която намѣста процѣпвать многобройни жилчици и ивички отъ съвършено бистро безбойно вещество; тия жилчици и ивички сж различно разположени помежду си, а нѣйдѣ образувать плътна мрѣжа. При кръстосани николи серпентиновата маса се разпада на ситни ламели, разположени косо една къмъ друга, а по-рѣдко групирани въ надлъжни редове успоредно съ по-дългитѣ си оси; въ това положение на николитѣ жилчицитѣ, ивичкитѣ и образуванитѣ отъ тѣхъ мрѣжи, които забѣлѣзахме при приходната свѣтлина, съвършено се изгубватъ и прѣминаватъ въ ламеларно серпентиново вещество. Освѣнъ него има и хлоритъ въ дребни и по-едрички безбойни ламели, разпръснати безредно изъ серпентиновата маса, които много наподобяватъ мусковитъ; тия ламели потъмняватъ паралелно и имѣтъ слаби поларизационни сивосинкави и сивозеленикави бои, каквито показва и хлоритътъ отъ гжстия серпентинъ. Рудното вещество въ тоя серпентинъ е прѣдимно магнетитъ и лимонитъ, а съвсѣмъ малко хематитъ. То въ всѣко отношение е тъждествено съ съотвѣтното отъ прѣдходнитѣ серпентини.

Много по-ясна е разликата между тоя серпентинъ и серпентина съ гъстата структура въ прѣпаратитѣ, избрусени отвѣсно или косо на наслоението. Въ тѣхъ при проходната поляризувана свѣтлина се забѣлѣзватъ сѫщитѣ минерални вещества (серпентинъ, хлоритъ, магнетитъ, лимонитъ и хематитъ), както и въ прѣпаратитѣ избрусени успоредно на наслоението, само че разпрѣдѣлението имъ е съвсѣмъ друго; послѣдното напълно отговаря на структурата, която и невъоръженото око установява. Прѣобладаещата маса състои отъ еднородно серпентиново вещество (антигоритъ); тя е безбойна до слабозеленикава, бистра или помѫтнѣла отъ натрупването на ситни прахоподобни частици отъ магнетитъ и ръждиви петна отъ лимонитъ. При кръстосани николи еднородната серпентинова маса се прѣвръща въ ситноламеларенъ пластъ, отдѣлнитѣ ламели на който иматъ продълговата форма и приблизително еднаква голѣмина. Тѣ сѫ разположени косо една на друга и придаватъ плетена структура на масата, или пъкъ сѫ наредени по нѣколко въ групи успоредно съ дългитѣ си оси. Поляризационнитѣ бои и потъмнѣнието на отдѣлнитѣ ламели сѫ еднакви на онія отъ прѣдходнитѣ серпентини.

Хлоритътъ въ по-дебелитѣ прѣпарати се явява обагренъ слабо блѣдозеленикаво, но въ тънкитѣ той е безбоенъ. Въ първитѣ хлоритовото вещество притежава слабъ плеохроизъмъ, а въ вторитѣ не се забѣлѣзва. Формитѣ на хлорита сѫ тѣсни дълги мембрани или широки плочици съ неясно ограничени крайща и безъ цѣпителни пукнатини; само въ по-голѣмитѣ плочици, които се срѣщатъ по-рѣдко въ прѣпаратитѣ, се забѣлѣзватъ цѣпителни пукнатини. Хлоритовитѣ мембрани и плочи сѫ разположени по нѣколко една до друга успоредно съ дългитѣ си оси въ редове, които сѫ паралелни единъ на другъ по цѣлата дължина на прѣпарата или се изклиняватъ и свършатъ въ серпентиновата маса. Освѣнъ тѣхъ има и такива хлоритови ламели, които сѫ разположени въ коси редове, а тѣзи послѣднитѣ се събиратъ съ първитѣ и сливатъ съ тѣхъ.

Помежду отдѣлнитѣ хлоритови ламели въ редоветѣ е магнетитътъ, който е групиранъ въ видъ на черни ивички; но освѣнъ въ ивички има го и като продълговати зърна, разположени въ редове, които слѣдятъ хлоритовитѣ. Въ нѣкои отъ редоветѣ магнетитътъ прѣобладава надъ хлорита, и въ такъвъ случай послѣдният се прѣдставлява като тѣсни дълги и безбойни ивички помежду черното вещество. Туй разположение на хлорита съ черното рудно вещество помежду серпентиновата маса прѣдава на скалата на-

слоения изгледъ. Освѣнъ въ съдружие съ хлоритовитѣ ламели магнетитътъ се срѣща навредъ изъ серпентиновата маса като ситни зрънца или купища отъ прахоподобни частици.

Остатъци отъ първиченъ непромѣненъ минералъ (амфиболъ или авгитъ) въ тоя серпентинъ не се забѣлѣзватъ; по тая си особеность той напълно се схожда съ гжстия серпентинъ отъ Ташлж тепе, въ който сжщо не можеше да се установятъ остатъци отъ непромѣненъ амфиболъ или авгитъ, каквито видѣхме въ серпентина отъ Могилата и Секията, а така сжщо и въ по-голѣмата часть отъ гжстия серпентинъ на Ташлж тепе. При всичко че нѣма такива остатъци, по които да се сжди за минералния съставъ на скалата, отъ промѣнението на която се е образувалъ шистозния серпентинъ, то пакъ може да се заключи, че той е продуктъ на сжща такава или ней подобна по съставъ скала, която е дала и гжстия серпентинъ, защото свойствата на серпентиновото вещество както въ проходната поляризувана свѣтлина, тъй и при кръстосано положение на николитѣ сж еднакви за гжстия и шистозния серпентинъ. За потвърждение служи обстоятелството, че крайнитѣ отдѣли на шистозния серпентинъ, които сж на границата съ гнайса и които изглеждатъ много по-разрушени отъ него, съдържатъ доста много непромѣнени амфиболови остатъци и такива, които сж почнали да се метаморфозиратъ въ хлоритово вещество при отдѣляние на желѣзни окиси. Въ тия отдѣли шистозниятъ серпентинъ по изгледъ прилича на микашистъ и съдържа продълговати амфиболови индивиди, които по разпрѣдѣлението си наподобяватъ напълно хлорита въ другитѣ серпентини.

Дѣйствието на скалата върху магнитната игла и реакциитѣ ѝ съ разредена и сгжстена солна киселина сж еднакви съ ония на прѣдходнитѣ серпентини.

Относителното тегло е *2·62*.

Въ химическо отношение тоя серпентинъ не прави голѣми отклонения отъ гжстия серпентинъ.

Съдържа:

SiO_2	39·9000
Fe_2O_3	8·9000
Al_2O_3	5·1167
CaO	0·2167
MgO	34·6500
Летливи вещества	12·1673
	100·9507.

Отъ казаното до тукъ за серпентина отъ Секията, Могилата и Ташлъ тепе се вижда, че той показва почти еднакви бѣлѣзи въ тритѣ тия находища и е единъ и сжщъ видъ серпентинъ, който справедливо заслужва названието **антигоритовъ серпентинъ**. Отъ запазенитѣ непромѣнени остатъци отъ първоначалния минералъ и отъ строението на серпентиновото вещество, което то показва при кръстосано положение на николитѣ, се установява, че серпентинътъ въ землището на селото Чамшадиново е продуктъ отъ дълговрѣменна, постепенна, пълна или непълна метаморфоза на първична амфиболова скала, която е съдържала съвсѣмъ малко пироксенъ (авгитъ) и която първоначално е заемала мѣстото му между гнайса. Видоизмѣнения, основани на минералевъ съставъ, нѣматъ мѣстото си за серпентина отъ тия разни находища, обаче видоизмѣнения, основани на външни микроскопски бѣлѣзи (структура и боя), могатъ да се отдѣлятъ; такива сж: тъмнозеленъ до запапанозеленъ гжстъ антигоритовъ серпентинъ съ изгледа на масивна скала, сивозеленикавъ гжстъ антигоритовъ серпентинъ съ изгледа на първия и шистозенъ антигоритовъ серпентинъ. Отъ тѣхъ най-много разпространенъ е първиятъ, а най-малко вториятъ; той се срѣща въ ограничено количество само на Секията.

II. Серпентинъ отъ землището на с. Долни Пасарелъ.

Селото Долни Пасарелъ е на 26-ия километъръ на шосето София — Горни Лозенъ — Самоковъ; то е разположено въ една малка равнинка, образувана отъ наноситѣ материали на рѣката Искъръ. Тая равнинка, нарѣчена отъ Лозенци „Лаго“, мѣри около единъ километъръ надлъжъ по течението на р. Искъръ и 300—400 метра наширъ. Тя е оградена отъ сѣверната страна съ „Гола Могила“, отъ западната и южна съ р. Искъръ, току прѣзъ която начеватъ ридоветѣ: „Влаха“, „Клепало“ и др., наречени съ едно общо име „Курията“, а отъ източна страна съ голитѣ бърда, нарѣчени „Страня“.

Сѣверниятъ гребенъ надъ Пасарелъ е Лозенскиятъ ридъ, който отъ двѣтѣ страни е доста стръменъ и съ разнообразенъ съставъ. Въ сѣвернитѣ си поли той е андезитовъ, въ склоноветѣ креденъ и на 2-3 мѣста процѣпенъ отъ андезитови жили, а прѣдъ билото и въ него е заетъ отъ триясови доломитни варовици. Южната му половина е прѣдимно отъ разрушенъ червенъ пермеки пѣсъчникъ. На километъръ-два прѣдъ Пасарелъ започватъ архаични обра-

зувания, съставени отъ гнайси и микашисти. Тѣ обхващатъ хълмоветѣ около селото и отъ всички страни ограждатъ Пасарелската равнинка.

Както въ землището на Чамшадиново, тъй и въ Пасарелското землище серпентинътъ се явява изключително въ архаичнитѣ образувания, и то въ прѣкъсната на нѣколко мѣста ивица съ ю.-ю.-и. посока на разпространение подъ жгълъ 20°. Въ землището на Долни Пасарелъ серпентинътъ се намира на слѣднитѣ мѣста: на „Голо Бърдо", отъ двѣтѣ страни на рѣката Ратита (Ракита) при входа и въ селото и въ часть отъ терасата, подъ селото, която пада въ посоката на самата ивица.

Голо Бърдо, което е конусовиденъ, хълмъ, се намира сѣверно отъ селото Долни Пасарелъ по шосето за Горни Лозенъ-София на единъ километъръ далечъ отъ Пасарелъ. По-голѣмата часть отъ западния и южен склонъ на Голо Бърдо се състои отъ сивъ гнайсъ съ наслоена структура, която намѣста прѣминава въ очна. Въ тая часть отъ източния склонъ, която е между шосето и рѣката, освѣнъ гнайсъ има и едрозърнестъ сивъ пѣсъчникъ, а най-долѣ, при самата рѣка, на повърхностьта излиза и триясовъ варовикъ. Въ бърдото има и серпентинъ. Той заема най-високата часть на Голо Бърдо. На сѣверъ серпентинътъ стига до сѣдлообразната вдлъбнатина, която отдѣля Голо Бърдо отъ съсѣдния хълмъ и граничи съ наслоенъ двуслюденъ гнайсъ, а на истокъ стига до шосето; подъ шосето на 2-3 мѣста се намиратъ по-едри блокове отъ серпентинъ, но тѣ вѣроятно сж свлѣчени отъ високото надъ шосето. Въ южнитѣ и западни отдѣли на бърдото има сжщо серпентинъ; тамъ той е на еднакво разстояние (20—30 метра) отъ върха му. Серпентинътъ въ Голо Бърдо е въ видъ на легло (между гнайса), което е въ посоката на серпентиновата ивица, която най-ясно личи при горния край на селото. Въ западния склонъ на Голо Бърдо серпентинътъ е въ съсѣдство съ мека скала съ тъмносива до тъмнозеленикава боя, въ която микроскопътъ открива много талкъ; тая скала е въ малко количество.

Серпентинъ има и при входа на рѣката Ратита въ селото. Той тамъ е като дебела 10—15 матра ивица, раздѣлена отъ рѣката на двѣ нееднакви части. Отъ тѣхъ лѣвата е дълга около 20 метра и продължава до първата кжща отъ селото, а дѣсната — около 100 метра и свършва близо до шосето. Ивицата има ю.-ю.-и. — с.-с.-з. посока на разпространение подъ жгълъ 20°. Тя е вложена

между гнайсъ, прѣпълненъ съ ортоклазови жили отъ различна дебелина. Гнайсътъ до серпентина е доста промѣненъ; рони се много лесно. Отъ едната страна на ивицата, отъ лѣвата ѝ часть на рѣката, въ съприкосновението на серпентина съ гнайса, има вложена до метъръ дебела прослойка материалъ, който съотвѣтствува на сивъ до чернозеленикавъ хлоритошистъ, смѣсенъ съ сивобѣлъ и мазенъ талкошистъ. Серпентинътъ въ повръшнитѣ си части, които се допиратъ до тая прослойка отъ метаморфни материали, свърша съ мека и мазна скална маса, която тукъ-тамъ има и едри хлоритови плочи. Въ тоя контактъ серпентинътъ е сивъ до сивозеленикавъ, а въ другитѣ части на находището той е по-твърдъ и съ друга боя. Само на това мѣсто ясно личи влиянието, което първоначалната скала на ивицата е упражнила върху гнайса, а тъй сѫщо и влиянието, което послѣдниятъ е указалъ върху нея, а отпослѣ и върху серпентина.

Въ терасата подъ селото (отъ лѣвата страна) серпентинътъ се явява само на 2-3 мѣста, и то въ оная нейна часть, на която посоката точно съвпада съ посоката на серпентиновото находище отъ горния край на селото. Тамъ серпентинътъ е въ малко количество и вложенъ между гнайсъ, отъ който е заета и самата тераса.

Серпентинътъ отъ Пасарелскитѣ крайща се характеризира съ слѣднитѣ особености.

1. Серпентинъ отъ Голо Бърдо. Той се явява като легло между гнайса и обема най-високата часть на бърдото. Повръхностьта му е извѣтрѣла, вслѣдствие на което той е изгубилъ чернозелената си боя, която е свойствена на прѣснитѣ му части. Боята на повръшнитѣ му части зависи не толкова отъ серпентиновото вещество, колкото отъ боята на промѣнения тънавъ повръшенъ слой и отъ лишеитѣ, които го покриватъ. Ето и защо на пръвъ погледъ скалата поради напъстрената си повръшна боя не прави впечатлението на серпентинъ. Разчупенъ кѫсъ отъ скалата прѣдставлява съвсѣмъ другъ изгледъ въ вѫтрѣшнитѣ си части; тѣ навсѣкждѣ притежаватъ еднаква чернозелена до възчерна боя, която тукъ-тамъ нарушаватъ по-тъмни или възленикавн партии въ видъ на петна. Серпентиновата скална маса е неправилно напукана и покрита отъ дребни заоблени кѫсчета и възчерна пръсть. Повръхнинитѣ на пукнатинитѣ ѝ често пѫти сѫ покрити съ сивозеленикава мазна на пипание кора, която се дължи на пикросминово вещество. Освѣнъ пикросминъ изъ пукнатинитѣ ѝ има и варовито вещество (калцитъ).

Скалата е доста жилава; при удряне съ чукъ отъ нея лесно се отдѣлятъ части, ограничени отъ пукнатини, но много мѫчно отломъци съ заоблени повръхнини. Серпентинътъ на гледъ е масивенъ: на него не се различаватъ съставни минерали, но въ скоро отломени кѫсове тукъ-тамъ се показватъ силно блещиви партии, разхвърлени неправилно изъ гѫстата серпентинова маса или групирани близко едни до други, но безъ ясно видово опрѣдѣление.

Гѫстата, еднородна за невъоръженото око, матова скална маса лесно се разчленява на съставнитѣ си минерални части подъ микроскопа. Съ помощьта на послѣдния се опрѣдѣлятъ съставнитѣ елементи на скалата, тѣхното взаимно отношение и се установяватъ процеситѣ, които сѫ биле причината за промѣнението на първичната скала въ серпентинъ. Въ тънкитѣ плочици при проходната свѣтлина на микроскопа се забѣлѣзва: серпентиново вещество, което съставлява прѣобладаещата минерална маса въ скалата; останки отъ непромѣненитѣ първични минарали (оливинъ и амфиболъ) и метаморфни продукти (хлоритъ, талкъ, магнетитъ, хематитъ, лимонитъ и калцитъ) отъ първичнитѣ минерали.

Въ проходната поларизувана свѣтлина серпентиновата маса по свойства и произхождение се разпада на два вида. Едната, която съставлява по-голѣмата часть на скалата, притежава жълтозеленикава боя, безъ плеохроизъмъ и индивидуализация и е произлѣзла отъ постепенната метаморфоза на оливина, а другата, която се явява въ по-ограничено количество отъ първата, е безбойна или слабо жълтеникава, сѫщо безъ плеохроизъмъ и индивидуализация, но тя се дължи прѣдимно на метаморфозата на амфибола. Това двойно начало на серпентиновата маса е причина за нееднаквото ѝ строение, което най-ясно изпъква при кръстосаното положение на николитѣ.

Серпентиновата маса, произлѣзла отъ пълната или непълна метаморфоза на оливина, притежава характерната за оливиновитѣ серпентини мрѣжеста структура; послѣдната е причинена отъ начина, по който е вървѣла метаморфозата. Мрѣжата състои отъ черни рудни частици и ивици отъ серпентиново вещество (антигоритъ), които ограждатъ непромѣненитѣ остатъци отъ оливина, или пъкъ въ случай че оливинътъ е напълно метаморфозиранъ — антигоритъ, който има по-тъмна боя отъ оная на ограничителнитѣ ивици; изъ антигоритътъ съ по-тъмната боя се забѣлѣзватъ отлагания отъ черно рудно вещество въ видъ на ситни прахоподобни

частици. При кръстосани николи серпентиновото вещество, което има формата на отдѣлни по-тѣсни или по-широки ивици, които се съединяватъ помежду си и по тоя начинъ образуватъ мрѣжата, въ която често пѫти оливинътъ изпълня междинитѣ на възлитѣ ѝ, лесно се отличава отъ останалата серпентинова маса както по форма, тъй и по свойства. Поларизационнитѣ бои на това серпентиново вещество не сѫ много силни и обикновено биватъ сиви, свѣтлосиви или гълѫбовосинкави, само тукъ-тамъ сѫ сивожълтеникави, но винаги по-силни отъ съотвѣтнитѣ на онова серпентиново вещество, което се е получило отъ пълното промѣнение на оливиновитѣ зърна въ мрѣжата и което въ повечето случаи се показва съ свойствата на изотропна срѣда. Отдѣлнитѣ ивици, каквито поларизационни бои и да притежаватъ, потъмняватъ паралелно. На нѣкои мѣста ивичкитѣ отъ мрѣжата биватъ по-къси и притежаватъ формата на ламели, които по поларизационнитѣ бои и потъмнѣнието си сѫ тъждествени на първитѣ. По-рѣдко серпентиновото вещество на отдѣлнитѣ ивички отъ мрѣжата се състои отъ съвсѣмъ сиѓни продължовати ламели, прилични на влакна, които сѫ поставени съ дългитѣ си оси отвѣсно на повърхностьта на непромѣнения още оливинъ. По всичко серпентиновото вещество на мрѣжата отговаря на *антигорита*.

По-малко отъ мрѣжестия серпентинъ е застѫпенъ ламеларниятъ. Той се явява въ прѣпаратитѣ обикновено въ съдружие съ амфибола, отъ който е и произлѣзълъ. По структура тази серпентинова маса съотвѣтствува на оная, съ която се характеризуватъ серпентинитѣ отъ землището на селото Чэмшадиново. Отдѣлнитѣ ламели на тая серпентинова маса сѫ малки и разновидно групирани. Едни отъ тѣхъ сѫ наредени по нѣколко заедно и успоредно съ дългитѣ си оси, други се прѣплитатъ косо една съ друга, а трети заобикалятъ като вѣнецъ непромѣненитѣ още амфиболови индивиди и се нареждатъ отвѣсно на повърхностьта имъ. Голѣма рѣдкость сѫ подричкитѣ ламели, които сѫ разхвърлени безъ всѣкакъвъ редъ помежду останалата серпентинова маса. Отъ каквато голѣмина и да сѫ ламелитѣ, каквато и да е тѣхната групировка, всички сѫ съ слабиѓ сиви до синкавосиви поларизационни бои и съ паралелно потъмнѣние. По свойствата си тѣ отговарятъ на антигорита. Отличителниятъ бѣлѣгъ на ламеларната серпентинова маса се състои въ туй, че тя въ проходната свѣтлина се показва по-слабо обагрена отъ мрѣжестата, или пъкъ е съвсѣмъ безбойна; строснието ѝ се забѣ-

лѣзва само подъ микроскопа. Черното рудно вещество въ нея е въ малко количество и при това не образува мрѣжа, а е неправилно разхвърлено въ видъ на дребни зрънца, или съставлява купчинки отъ ситни прахоподобни частици. Винаги ламеларното серпентиново вещество се намира въ съдружие съ хлоритъ и талкъ, а мрѣжестото — само съ талкъ.

Освѣнъ антигоритъ въ серпентина отъ Голо Бърдо има ситновлакнесто серпентиново вещество — *хризотилъ*, въ малко количество. Той е въ дълги и тѣсни ивици, които неправилно процѣпватъ серпентиновата маса и отговарятъ на вторични пукнатини, запълнени съ влакнесто серпентиново вещество. Влакната сж отвѣсно на повръхностьта на пукнатинитѣ. Хризотилътъ е съ по-изразителни оптически свойства, отколкото другия серпентинъ; той ломи свѣтлината по-силно, отколкото антигорита, вслѣдствие на което се явява по-ясенъ отъ него.

Оливинътъ е най-много разпространениятъ минералъ въ тоя серпентинъ. Той се явява прѣдимно като зърна съ заоблена, продълговата или неправилно полигонална форма, но има го и въ продълговати хексагони, които подсѣщатъ за кристалната форма на минерала. Оливинътъ въ по-голѣмата си часть е промѣненъ. Голѣмината на оливиновитѣ останки е различна, а разпрѣдѣлението имъ изъ серпентиновата маса неправилно; по нѣкога тѣ сж въ по-едри зърнести маси, отдѣлени помежду си съ тѣсни ивици отъ серпентиново вещество, или пъкъ по-дребни и отдѣлени съ по-широки ивици. Поради изразителнитѣ оптически свойства оливиновитѣ останки лесно се отличаватъ отъ останалата маса и то главно по своята релефность и грапава повръхнина. Всички оливинови частици сж безбойни; само въ единъ отъ прѣпаратитѣ се забѣлѣзва и червеникаво боядисанъ отъ хематитовъ пигментъ, който освѣнъ въ оливина, забѣлѣзва се въ серпентиновото вещество и въ околнитѣ амфиболови остатъци. Оливиновата маса е бистра, бѣдна на включения (магнетитни зрънца) и безъ плеохроизъмъ. Обикновено оливиновитѣ зърна сж неправилно напукани, но срѣщатъ се често и зърна съ пукнатини, които съотвѣтствуватъ на цѣпителностьта му и по които показва паралелно потъмнѣние. Тия пукнатини сж потѣсни отъ другитѣ и въ тѣхъ по нѣкой пжть има отложено серпентиново вещество. Много по-чести сж пукнатинитѣ отъ страниченъ натискъ; тѣ просичатъ надлъжъ и ширъ оливиновитѣ зърна; понеже и тѣ сж въ посокитѣ на еластицитетнитѣ оси, то и по тѣхъ

потъмнѣнието е паралелно. При кръстосани николи оливинътъ се характеризува съ интензивни поляризационни бои: сини, червени, жълти, морави, зелени и сивожълти.

Оливинътъ е главниятъ виновникъ за образуването на серпентина. Промѣната му въ серпентинъ отъ начало е ставала само по периферията и цѣпителнитѣ пукнатини, по вслѣдствие натиска, който е упражнявало образуваното серпентиново вещество (понеже се е увеличило по обемъ) върху оливина, той се е повече и повече напуквалъ и надребнявалъ и цѣлата маса по тоя начинъ се е прѣвърнала въ зърнеста. Промѣнението въ серпентиново вещество е напрѣдвало по всички пукнатини все по-дълбоко и по-дълбоко въ оливиновата маса, като се е отдѣляло черно рудно вещество (магнетитъ), което се е трупало около тия пукнатини. Тамъ, дѣто процесътъ на метаморфозата е вървѣлъ по-бавно, останали сж непромѣнени оливинови части, като малки прозорци, изъ серпентиновото вещество, но тамъ дѣто промѣната е била по-бърза, изчезнали сж съвършено и най-малкитѣ остатъци отъ оливина, а образуваното вмѣсто тѣхъ серпентиново вещество се показва по-мжтно, съ потъмна боя и съ изотропни свойства при кръстосани николи.

При метаморфозата на оливина въ серпентинъ и магнетитъ, забѣлѣзва се, че на нѣкои мѣста се е развилъ и талкъ въ видъ на луспи и листя, разположени въ надлъжни редове помежду серпентиновото вещество; часть отъ талка, както ще видимъ по-послѣ, се е образувалъ и отъ амфибола.

Амфиболъ. Той по количество отстжпва на оливина. Срѣща се като игли и въ дребни, продълговати или заоблени зърна, а така сжщо и въ по-едри зърна съ четвъртити прѣрѣзи, на роговетѣ заоблени. По-честа отъ прѣдходнитѣ е формата на амфибола въ дълги, цѣли или напрѣчно накжсани отъ серпентиново вещество кжсове; такива рѣдко сж единично развити, обикновено сж групирани по нѣколко заедно и успоредно на дължината си. Много по-рѣдки сж неправилно четвъртититѣ напрѣчни прѣрѣзи, въ едни отъ които доста ясно се забѣлѣзва характерната амфиболова цѣпителность, а въ други тя е маскирана отъ пукнатинитѣ на метаморфозата. Въ дребнитѣ зърна и игли не личатъ цѣпителни пукнатини; въ поедритѣ продълговати форми, единични или по нѣколко заедно групирани, се забѣлѣзватъ пукнатини, които сж успоредни помежду си и пробѣгватъ по дългата ось на индивидитѣ. Амфиболътъ, въ каквито форми и да се явява, винаги е безбоснъ и по-релефенъ въ

сравнение съ околната маса, но съ по-слабъ релефъ отъ оня на оливина. У него плеохроизъмъ не се забѣлѣзва. Включенията сж рѣдкость; само тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ магнетитни зрънца. Поляризационнитѣ му бои сж сходни съ оливиновитѣ по шаръ, но се различаватъ по якость; тѣ сж по-слаби отъ оливиновитѣ. Потъмнѣнието на амфиболовитѣ индивиди по цѣпителнитѣ пукнатини въ продълговатитѣ прѣрѣзи е подъ малъкъ жгълъ (почти паралелно), но срѣщатъ се и такива прѣрѣзи, въ които то варира отъ 10° до 15°, а съвсѣмъ рѣдко надминава 20°. Подъ малъкъ жгълъ (до 15°) е и потъмнѣнието въ напрѣчнитѣ прѣрѣзи.

Всичкитѣ амфиболови индивиди повече или по-малко сж зачекнати отъ метаморфозата; на нея се дължатъ разнитѣ му форми и накжсаностьта на останалитѣ непромѣнени по едри части. Метаморфозата на амфибола е въ зависимость отъ количеството на приетата вода и отъ условията, при които се е тя извършила. Найчесто е промѣнението на амфибола въ ламеларна серпентинова маса (антигоритъ) или въ хлоритъ въ видъ на усамотени плочи и неправилно групирани ламели. По-ограничено е прѣвръщането на амфибола въ листнатъ талкъ. При метаморфозата амфиболътъ, освѣнъ споменатитѣ три минерала, отдѣлилъ е желѣзни окиси, прѣдимно магнетитъ и малко калцитъ. Въ повръшнитѣ части на скалата при границата (контакта) на серпентина съ гнайса се забѣлѣзва, че главниятъ продуктъ при метаморфозата на амфибола е талкътъ, а по-малко хлоритътъ и серпентиновото вещество, вслѣдствие на тъй и тия части отъ скалата сж повече талкозни. Тоя послѣдния случай се вижда най-добрѣ въ серпентиновото находище надъ селото Пасарелъ при входа на рѣката Ратита въ него.

Хлоритътъ е вториченъ продуктъ отъ амфибола. Той е доста застжпенъ въ скалата. Има го разхвърленъ въ уединени, изкривени и усукани ламели и плочи изъ скалната маса, но намѣста образува продълговати или неправилни партии, които въ проходната свѣтлина се мѣсятъ съ околната серпентинова маса. Тия хлоритови партии се състоятъ отъ дребни и по-едри ламели, групирани безъ всѣкакъвъ редъ помежду си, или пъкъ въ надлъжни редове, успоредно съ дългитѣ си оси поставени. На едни мѣста хлоритътъ е въ свръзка съ непромененитѣ амфиболови остатъци, което явно свидѣтелствува за неговото произхождение; на други хлоритнитѣ ламели сж заедно съ ламеларното серпентиново вещество и различно се прѣплитатъ съ него; на трети тѣ се явяватъ заедно съ черното рудно вещество,

което е въ заоблени или неправилни уединени зърна, разхвърлени изъ хлоритнитѣ ламели, или пъкъ е въ ивица по пукнатинитѣ на хлорита. Освѣнъ съ поменатитѣ три минерала, хлоритътъ иде въ съдружие съ талка и калцита, но много по-рѣдко. Хлоритътъ е обикновено безбоенъ, но има го и слабо зеленикавъ; въ послѣдния случай различието му отъ серпентиновата маса е възможно само при кръстосани николи. Както безбойниятъ, тъй и слабо обагреният хлоритъ нѣматъ плеохроизъмъ. По-голѣмитѣ ламели и плочи иматъ цѣпителни пукнатини, които сж успоредни помежду си и главно по дължината на индивидитѣ. Много често по цѣпителнитѣ пукнатини сж разположени ивици отъ магнетитъ, който ги маскира. Всичкитѣ хлоритови ламели и плочи иматъ слаби сиви или сивозеленикави поларизационни бои, но срѣщатъ се и такива индивиди, които се понасятъ като изотропни срѣди.

Талкътъ е сжщо вториченъ минералъ. Той се е образувалъ отъ оливина и амфибола на скалата, което доказва връзката му съ тия два минерала и съ другитѣ тѣхни метаморфни продукти. Талкътъ е като листнати и луспести агрегати, които образуватъ тѣсни и широки ивици и които процѣпватъ мрѣжестия серпентинъ и оливиновитѣ остатъци. Освѣнъ въ агрегати талкътъ се явява и като отдѣлни луспи и листя, размѣсени съ серпентинови и хлоритови ламели. Талкътъ е бистъръ, слабо зеленикавъ или безбоенъ и безъ плеохроизъмъ, които свойства затрудняватъ различието му отъ антигорита и хлорита. Отъ послѣднитѣ се отличава само при кръстосани николи, при които поларизационнитѣ му бои сж шарени и много по-силни отъ съотвѣтнитѣ на другитѣ два минерала. Количеството и произхождението на талка въ различнитѣ части на скалата е нееднакво. Той е по-рѣдъкъ въ скалнитѣ части, които сж по-далечъ отъ границата на серпентина съ гнайса и по-дълбоко отъ повръхностьта на скалата, а по-обиленъ до границата и повръхностьта. Въ първия случай той е образуванъ повече отъ метаморфозата на оливина, а въ втория — на амфибола. Срѣщатъ се и такива мѣста изъ скалата, въ които талкътъ почти липсва. Изобщо количеството му се намира въ зависимость отъ количеството на поетата влага и отдѣленото рудно вещество при метаморфозата на първичнитѣ скални минерали — оливина и амфибола.

Магнетитътъ като първиченъ минералъ е въ видъ на включения изъ оливина и амфибола, а като вторичень, той се дължи на промѣнението на сжщитѣ два минерала. Първичниятъ е съ огра-

ничено разпространение, а вторичният обилно застжпенъ. Формитѣ и разположението на единия и другия сж указани при характеристиката на прѣдходнитѣ двѣ съставни части на скалата.

Освѣнъ магнетитъ въ нѣкои прѣпарати се забѣлѣзватъ и кафявочервеникави частици отъ хематитъ, и петна отъ лимонитъ.

Калцитътъ е рѣдъкъ. Всичкиятъ е вториченъ. Срѣща се обикновено изъ пукнатинитѣ на скалата, или пъкъ въ съдружие съ другитѣ вторични продукти на амфибола. Формитѣ му сж ситнозърнести кристалинни маси, които при кръстосани николи се отличаватъ съ свойственитѣ си агрегатни поларизационни бои.

Цирконътъ е спорадично развитъ. Отъ него сж констатирани само нѣколко продълговати и заоблени релефни зрънца съ силни поларизационни бои.

Серпентинътъ отъ това находище реагира на магнитната стрѣлка. Отъ разредената солна киселина шуми слабо, а сгжстената разтваря голѣма часть отъ скалния прахъ, боядисва се тъмножълто и отдѣля SiO_2 въ видъ на лекоподвиженъ прахъ.

Серпентинътъ е доста тежъкъ; има относително тегло *2·7801*. Той има слѣдния химически съставъ:

SiO_2	38·9000
Fe_2O_3	10·1500
Al_2O_3	5·4333
CaO	0·6667
MgO	32·5083
Летливи вещества . . .	12·5286
	100·1869.

Въ западния склонъ на Голо Бърдо заедно съ описания серпентинъ съ гжстъ изгледъ има и другъ, който показва значителни макро и микроскопски отклонения отъ първия. Външно този серпентинъ е съ изгледа на шистозна скала, съ зацапана тъмнозелена боя, промѣнена въ повръшнитѣ му части (отъ извѣтряване) въ жълтозеленикава съ ръждиви и пикросминови петна. Тая скала е плочесто напукана.

Въ прѣпарати отъ тоя серпентинъ, които сж избрусени успоредно съ посоката на наслоението на скалата, не може и съ микроскопъ да се установи наслоението ѝ, нито пъкъ да се укаже кой отъ съставнитѣ ѝ минерали е причината на него. Обаче въ прѣпарати, избрусени отвѣсно или косо на посоката на наслоението,

съ микроскопъ ясно личи нейното наслоение. Въ такива прѣпарати се установява, че микроструктурата на скалата напълно съотвѣствува на макроструктурата ѝ. На тѣхъ се доказва, че шистозността е причинена отъ безбойни или слабо зеленикаво обагрени ламели съ неясно очъртание и различна голѣмина. Тия ламели сж групирани помежду си успоредно на дългитѣ си оси въ цѣли или разпокжсани редове изъ околната скална маса. Съ микроскопа туй ламеларно вещество се опрѣдѣля за хлоритъ.

Минералниятъ съставъ на тоя серпентинъ не показва голѣма разлика отъ оня на прѣдходния, но по количеството на серпентиновата маса и останалитѣ въ нея непромѣнени минерали (оливинъ и амфиболъ), както и по начина на разположението на съставнитѣ минерални части, той се значително отклонява отъ гжстия серпентинъ. Първичнитѣ минерали — оливинътъ и амфиболътъ, сж застжпени почти въ еднакво количество; тѣхнитѣ непромѣнени остатъци въ сравнение съ серпентиновото вещество на скалата сж повече.

При проходната поларизувана свѣтлина серпентиновата маса показва сжщитѣ особености, каквито и оная на гжстия серпентинъ; като отличителенъ бѣлѣгъ може да ѝ послужи неясното мрѣжесто строение, въ което нѣма мрѣжа отъ черни рудни частици. По произхождение, форми, разположение на отдѣлнитѣ ламели и ивици, тѣхнитѣ поларизационни бои и потъмнѣние тя напълно схожда съ серпентиновата маса на гжстия серпентинъ.

Оливинътъ въ тоя серпентинъ притежава много отъ бѣлѣзитѣ на оливина отъ гжстия серпентинъ, отъ който се отличава, че е въ по-едри индивиди съ зърнеста или неправилно полигонална форма. Отъ промѣнението му сж се образували само серпентинова маса и магнетитъ; никждѣ въ прѣпаратитѣ не можа да се забѣлѣжи талкъ като неговъ метаморфенъ продуктъ. Изобщо талкътъ отсжтствува въ тоя серпентинъ. Промѣнението на оливина въ серпентиново вещество и магнетитъ се забѣлѣзва ясно по периферията на индивидитѣ му, но не и по цѣпителнитѣ пукнатини.

Амфиболътъ е въ по-голѣмо количество, отколкото въ прѣдходния серпентинъ. Той е безбоенъ, намѣста зеленясалъ всѣдствие на метаморфозата, безъ плеохроизъмъ и съ малъкъ жгълъ на потъмнѣние (до 20°). Всичкитѣ амфиболови индивиди сж повече или помалко зачевнати отъ метаморфозата, затова и рѣдко се явяватъ въ прѣрѣзи съ правилни полигонални очъртания, които да съотвѣт-

ствуватъ на кристалната му форма. Амфиболътъ се е промѣнилъ повече въ хлоритово вещество, отколкото въ серпентиново. Въобще въ прѣпаратитѣ се забѣлѣзва, че метаморфозата е по-напрѣднала при амфибола, отколкото при оливина и че първиятъ е далъ като вторичент продуктъ на едни мѣста само хлоритъ, на други хлоритъ съ ламели отъ антигоритъ, а на трети само антигоритни ламели; послѣдниятъ случай е най-рѣдъкъ. Амфиболътъ, при прѣвръщанието си въ хлоритъ и антигоритъ, е отдѣлилъ и магнетитъ, но никждѣ не личи да е далъ талкъ и калцитъ.

Хлоритътъ е прѣдимно въ ламели, които въ проходната свѣтлина сж неясно ограничени помежду си и не могатъ да се отличатъ отъ безбойното серпентиново вещество, съ което сж размѣсени. Ситнитѣ хлоритови ламели сж лишени отъ цѣпителни пукнатини, а въ по-едритѣ се забѣлѣзватъ рѣдко. По боя, плеохроизъмъ, поляризационни бои и потъмнѣние хлоритътъ напълно се схожда съ хлорита отъ гжстия серпентинъ, но се различава отъ него по количество и разположение. Въ шистозния серпентинъ хлоритътъ е по-изобиленъ, отколкото въ гжстия. Освѣнъ въ цѣли или разпокжсани редове, хлоритнитѣ ламели по-рѣдко сж разхвърлени единично или по 2-3 заедно помежду хлоритнитѣ редове; тия хлоритни ламели сж разположени почти паралелно съ дългитѣ си оси къмъ редоветѣ и сж въ свръзка съ ламеларно серпентиново вещество или съ амфиболъ.

Магнетитътъ е първиченъ, като включения въ оливина и амфибола, и вторичент, като метаморфенъ продуктъ на сжщитѣ два минерала. Първичниятъ магнетитъ е въ ограничено количество и въ форма на дребни зърна, или пъкъ като неправилни ситни частици; вторичниятъ е много повече и по-едъръ. Той е неправилно пръснатъ изъ скалната маса като уединени зърна или като ситнозърнести купчини съ разновиденъ изгледъ. Вторичниятъ магнетитъ е резултатъ на серпентизацията на оливина. Обаче магнетитътъ, образуванъ при прѣвръщанието на амфибола въ хлоритъ, е като неправилни по-едри и ситни частици, които сж разхвърлени безредно изъ хлоритната маса, или пъкъ групирани въ надлъжни прави и завити редове около хлоритнитѣ ламели или помежду тѣхъ.

Хематитъ и *лимонитъ* има малко.

Желѣзнитѣ окиси (магнетитътъ и хематитътъ) и лимонитътъ въ тоя серпентинъ се намиратъ въ много по-малко количество, отколкото въ прѣдходния гжстъ серпентинъ. Казаното установява и магнетната стрѣлка, която слабо реагира на скалнитѣ кжсове.

Цирконътъ е най-рѣдъкъ отъ всичкитѣ минерали, които има въ серпентина. Той се отличава по бѣлѣзитѣ, които има цирконътъ отъ гжстия серпентинъ.

Отъ изброенитѣ минерални съставни части на тоя серпентинъ се вижда, че по минералния си съставъ той се отклания отъ гжстия серпентинъ само по липсата на талкъ и калцитъ. А то дава право да се заключи, че тия скални вариации сж членове на единъ и сжщъ скаленъ типъ; тѣ се отличаватъ помежду си само по структурата си, която причинява разположението на хлорита.

Съ разредена солна киселина не шуми, а съ сгжстена показва реакции еднакви на онния отъ прѣдходния серпентинъ.

Сходствата на тоя серпентинъ съ гжстия потвърдява и химическия съставъ; той е:

SiO_2	39·8333
Fe_2O_3	9·9017
Al_2O_3	6·0500
CaO	0·5333
MgO	31·9717
Летливи вещества . . .	10·8833
	99·1733

Относителното му тегло е *2·7625*.

По край тоя серпентинъ въ западния склонъ на Голо Бърдо има и малко талкъ-серпентинова скала, сжща като оная, която придружава гжстия серпентинъ отъ жилата надъ селото.

2. **Серпентинъ отъ жилата при горния край на селото.** Серпентинътъ, който въ видъ на жила се разкрива на повръхността надъ селото Долни Пасарелъ отъ двѣтѣ страни на рѣката Ратита при входа ѝ въ него, по външенъ изгледъ напълно се схожда съ гжстия серпентинъ отъ Голо Бърдо. Отличава се отъ него, че въ нѣкои повръшни части съдържа по-едри плочи отъ хлоритъ. Външното сходство на серпентина отъ тия двѣ находища напълно потвърдява и микроскопа въ прѣпаратитѣ. Въ послѣднитѣ, при проходната свѣтлина, се установява сжщия минераленъ съставъ, както и на гжстия серпентинъ отъ Голо Бърдо; при туй и съставнитѣ минерали притежаватъ сжщитѣ свойства. Изключение прави само талкътъ, който въ частитѣ на жилата, които сж по-далечко отъ границата ѝ съ гнайса, се намиратъ въ съвсѣмъ малко количество.

По дѣйствието си върху магнетната стрѣлка, реакциитѣ съ разредена и сгжстена солна кисилина, както и по относителното си

тегло (2·82) и химическия съставъ, той напълно се схожда съ гъстия серпентинъ отъ Голо Бърдо.

По-рано се спомена, че серпентинътъ отъ жилата надъ селото Долни Пасарелъ въ повръшната си часть, която е въ съприкосновение съ метаморфната прослойка при границата съ гнайса, завърша съ тънакъ слой, който слѣди жилата почти по цѣлото ѝ продължение; тоя слой се вижда доста ясно въ жилата отъ лѣвата страна на рѣката, но най-ясно личи въ отпадналитѣ двѣ голѣми канари, които се намиратъ до самата рѣка. Тази часть отъ скалната маса на жилата по своитѣ макро и микроскопски особености до толкова се различава отъ серпентина, щото никога не би се повѣрвало, че и тя произхожда отъ сѫщата първична скала, която е послужила за начало и на серпентина; обаче непосрѣдственият ѝ прѣходъ въ серпентинъ по-навѫтрѣ отъ повръхността отстранява и най-малкото съмнѣние. Дебелината на тоя слой отъ скалната маса на жилата е около 20—50 сантиметра.

Външно скалната маса на тоя слой наподобява масивна скала съ сива до сивозеленикава боя, напъстрена съ тъмни и жълтокафяви петна. Тя е по-мека отъ серпентина, затуй отъ удара чукътъ се вдълбава въ нея и заглажда повръхността ѝ, като я прави мазна на пипане и съ бѣлѣзникава боя. Освѣнъ по боя и твърдость тя се отличава отъ серпентина още и по това, че въ нея съ просто око може да се различатъ нѣкои отъ съставнитѣ ѝ минерални части, а други да се опрѣдѣлятъ напълно. Такива сѫ тъмно до черно-зеленитѣ силно блещиви хлоритни луспи (намѣста голѣми 2—3 сантиметра), които сѫ разхвърлени изъ масата, и стълбовиднитѣ копринено блѣскави амфиболи съ сива до сивозеленикава боя. Въ прѣпаратитѣ къмъ горнитѣ два минерала съ микроскопа се прибавятъ и още талкъ, серпентинъ, магнетитъ, лимонитъ, цирконъ и калцитово вещество, което е изъ пукнатинитѣ на масата.

Амфиболътъ по количество отстѫпва само на талка. Формитѣ му сѫ иглести, стълбовидни, продълговати и съ неясно ограничени крайща; по-рѣдки сѫ формитѣ му съ четвъртато очъртание. Всичкитѣ амфиболови форми значително се отклоняватъ отъ кристалния изгледъ на непромѣнения амфиболъ. Съ изключение на иглеститѣ амфиболи въ всички други призматичната цѣпителность е изразена както съ успоредни пукнатини по дължината на индивидитѣ, тъй и съ пукнатини въ двѣ кръстосани посоки въ напрѣчнитѣ или коси прѣрѣзи. Освѣнъ тия пукнатини нѣкои амфиболови индивиди притежаватъ напрѣчни пукнатини, които сѫ резултатъ на механи-

чески процеси. Въ каквито форми и да се явява, амфиболътъ е безбоенъ (вариацията тремолитъ) или обагренъ ръждиво отъ лимонитово вещество, но винаги безъ плеохроизъмъ. Поларизационнитѣ му бои сж еднакви съ онния на амфибола на серпентина. Той потъмнява косо подъ много малъкъ жгълъ, но въ нѣкои индивиди забѣлѣзва се и по-голѣмъ жгълъ на потъмнѣние (17°, рѣдко до 20°). Тоя амфиболъ е промѣненъ най-често въ талкъ, по-рѣдко въ серпентиново вещество или хлоритъ. При тая промѣна сж се отдѣлили желѣзни окиси (главно магнетитъ), които сж неправилно разхвърлени помежду другитѣ съставни части на скалата.

Талкътъ е най-изобилния минералъ въ скалната маса на тоя слой; по него тя може да се приеме и за талкозна. Обикновено талкътъ е въ дребни, прави или завити, неясно ограничени листенца, но има го и въ едри ламели и сбита като плъсть маса. Отдѣлнитѣ листя и ламели сж неправилно разположени помежду си и размѣсени съ антигорита и хлорита тъй, че очъртанието и различието имъ е възможно само при кръстосани николи. Въ по-едритѣ ламели личатъ ясно тънки цѣпителни пукнатини, разположени успоредно по посоката на дългата ось на ламелитѣ. Въ ситнитѣ ламели и листя не се забѣлѣзватъ такива пукнатини. Поларизационнитѣ бои на талка въ по-едритѣ индивиди сж доста интензивни; ситнитѣ листя показватъ агрегатна поларизация.

Талкътъ въ тая часть отъ серпентиновата жила се дължи на амфибола. Повечето талкъ е въ непосрѣдствена свръзка съ амфибола. Много често той дълбоко прониква въ него и накъсва формитѣ му. На много мѣста ясно се вижда, че талкътъ е замѣстилъ съвършено амфибола като е спазилъ до нѣкждѣ формитѣ и цѣпителнитѣ му пукнатини.

Серпентиновото вещество количествено е по-малко отъ талка и по-малко отъ онова на по-дълбокитѣ отдѣли на серпентиновата жила. То е ламеларно и съ свойствата на *антигоритъ*. По строението си отговаря да е произлѣзалъ отъ амфиболъ. Никждѣ въ прѣпаратитѣ отъ тоя контактенъ слой на жилата не можа да се намѣри серпентиново вещество съ мрѣжеста структура, характерна за образования отъ оливиновъ серпентинъ. Не се установи сжщо нито единъ остатъкъ отъ оливинъ, който да покаже, че въ първичната скала го е имало, а слѣдователно и да се заключи, че часть отъ серпентиновото вещество се дължи на него. Ако е имало оливинъ въ

първичната скална маса, то той навѣрно ще да се е прѣвърналъ всичкиятъ въ талкъ.

Хлоритътъ е доста застжпенъ. Формитѣ му сж обикновено плочи или ламели съ неправилно очъртание; нѣкои отъ по-едритѣ сж полигонални, а другитѣ сж неправилно завити и въ тѣхъ прониква околната маса. Много отъ хлоритовитѣ ламели и плочи, както и талковитѣ луспи и листя, се показватъ смачкани отъ механически сили; такива при кръстосано положение на николитѣ показватъ вълновидно потъмнѣние. Въ тънкитѣ прѣпарати хлоритътъ е безбоенъ, безъ плеохроизъмъ и много трудно различимъ отъ талка и антигорита, но въ по-дебелитѣ различието се улеснява, понеже боята му е зеленикава, а плеохроизъмътъ изразителенъ. Повечето отъ хлоритовитѣ плочи притежаватъ успоредни цѣпителни пукнатини по дължината си, но има ги и безъ тѣхъ; безъ цѣпителни пукнатини сж и повечето отъ хлоритовитѣ ламели. Лишенитѣ отъ цѣпителни пукнатини хлоритови индивиди се отличаватъ съ изотропни свойства. Другитѣ иматъ сиви, сивозеленикави, морави, портокалови и лимоненожълти поларизационни бои, които сж винаги слаби. Произхождението на повечето отъ хлоритовитѣ плочи и ламели е очевидно; тѣ сж метаморфенъ продуктъ отъ амфибола, но за по-едритѣ плочи, подобна генеза нѣма мѣстото си.

Магнетитътъ се явява първиченъ като включения въ амфибола; той е въ едрички четвъртити зърна. По-голѣмата часть отъ магнетита е вториченъ продуктъ, образуванъ при метаморфозата на амфиболъ въ талкъ, хлоритъ или серпентинъ. Това се доказва и отъ разположението, което завзема въ скалната маса. Магнетитътъ е въ по-малко количество, отколкото въ серпентина отъ жилата, което потвърдява и по-слабото реагиране на магнитната стрѣлка.

Освѣнъ магнетитъ тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ частици отъ хематитъ и лимонитъ; послѣдниятъ се срѣща въ по-голѣмо количество, отколкото въ серпентина отъ жилата.

Калцитътъ е обикновено секреционенъ минералъ изъ пукнатинитѣ на масата, но има го и като метаморфенъ продуктъ на амфибола. Формитѣ и разположението му сж сжщи като онния въ серпентина.

Цирконътъ е като въ серпентина, само че въ по-голѣмо количество.

Разредената солна киселина причинява шумение, а сгжстената отчасти разтваря ситния прахъ и се боядисва блѣдожълтозеленикаво.

Количествената анализа на тая скална маса дава слѣдния химически съставъ:

SiO_2	47·9333
Fe_2O_3	7·1833
Al_2O_3	4·4500
CaO	2·7667
MgO	28·6681
Летливи вещества	8·4000
	99·4014

Относителното тегло е *2·6225*.

Както отъ външнитѣ бѣлѣзи на тоя повръшенъ слой отъ скалната маса на жилата (контактната ѝ часть съ гнайса), тъй и отъ минералния му съставъ, главно отъ прѣобладанието на амфибола, се вижда, че скалната му маса значително се отклонява отъ характеризувания по-рано серпентинъ. Понеже веществото е повече талково, то тая скална маса се приближава къмъ талкошистъ, но тъй като има и доста серпентинъ въ нея, тя заслужва да се наименува *талкъ-серпентинова скала.*

Скалата, за която по-рано се спомена, че се явява на малка повръхнина въ западния склонъ на Голо Бърдо въ съсѣдство съ шистозния серпентинъ, въ много отношения подхожда на току-що описаната. Отличава се отъ нея: 1) че не съдържа въ повръшнитѣ си части порфирно развити хлоритови плочи, 2) че има остатъци отъ оливинъ и 3) че съдържа малко остатъци отъ амфиболъ. Послѣдниятъ минералъ въ тая скала е почти на изчезване поради напрѣдналата му метаморфоза въ талкъ, серпентинъ или хлоритъ.

3. **Серпентинъ отъ терасата подъ селото.** За тоя серпентинъ е достатъчно да се спомене, че той както по външнитѣ си бѣлѣзи, тъй и по минералния си съставъ и свойствата, които показватъ тънкитѣ плочици подъ микроскопа, напълно подхожда на серпентина отъ жилата при горния край на селото отъ двѣтѣ страни на рѣката и на гжстия серпентинъ отъ Голо Бърдо. По дѣйствието си върху магнитната стрѣлка, реакциитѣ съ разредена и сгжстена солна киселина и химическия съставъ, сжщо е еднакъвъ съ тѣхъ. Относителното му тегло не показва голѣма разлика отъ онова на прѣдходнитѣ серпентини; то е *2·7535*. По него той се приближава повече къмъ серпентина отъ жилата надъ селото, отколкото къмъ оня отъ Голо Бърдо.

Отъ външнитѣ бѣлѣзи на серпентина отъ горнитѣ три находища въ землището на селото Долни Пасарелъ, отъ минералния му съставъ и отъ останалитѣ физикални и химически свойства се вижда, че той се различава отъ серпентина въ землището на селото Чамшадиново. По макро и микроструктурата се различаватъ двѣ видоизмѣнения въ серпентина отъ селото Долни Пасарелъ: 1) *гжстъ оливиновъ серпентинъ* и 2) *шистозенъ оливиновъ серпентинъ;* послѣдниятъ е малко и се намѣрва само въ западния склонъ на Голо Бърдо. Въ гжстия серпентинъ и отъ тритѣ находища се вижда, че серпентиновото вещество съ мрѣжестата или прозорчестата структура прѣобладава надъ онова съ ламеларната, и освѣнъ това количеството на оливиновитѣ остатъци прѣвъзходствуватъ ония на амфиболовитѣ. По тая причина пасарелскиятъ серпентинъ принадлежи къмъ видоизмѣнението *обикновенъ (оливиновъ) серпентинъ,* какъвто у насъ за пръвъ пѫть се установява. Той се дължи на дълготрайната и непълна метаморфоза на оливинъ-амфиболова скала, която първоначално е запълвала заетото отъ него пространство изъ гнайса. Тази първична скална маса е прѣтърпѣла отъ начало промѣнение въ минералния си съставъ при границата съ гнайса на една широчина, която не надминува 50 сантиметра. Въ тази ѝ часть оливинътъ постепенно е намалѣлъ къмъ повръхностьта на находището, дѣто съвършено изчезва, вслѣдствие на което при метаморфозата на първоначалната скална маса, малка часть отъ нея, при границата на ивицата съ гнайса, се е прѣвърнала въ талкъ-серпентинова скала, а останалата — въ серпентинъ.

Освѣнъ на метаморфозата чрѣзъ хидратизация, скалната маса въ ивицата е била изложена и на механически дѣйствия, за което най-нагледно свидѣтелствуватъ изкривенитѣ или вълновидно нагънати хлоритови форми, а така сѫщо и талковитѣ луспи и листа. Това най-ясно се забѣлѣзва въ прѣпаратитѣ отъ серпентина и талкъ-серпентиновата скала отъ жилата при горния край на селото Долни Пасарелъ.

София, 24 юни 1906 год.

Градъ Дрѣново и манастирътъ му „Св. Архангелъ“.

Отъ **Иорданъ П. Георгиевъ.**

Описание на Дрѣново. — Цръкви: „Св. Никола“, „Св. Богородица“, „Св. Троица“. — Жители. — Заняти. — Материално положение. — Старото училище. — Отецъ Максимъ Райковичъ и новото училище. — Читалище. — Дружества. — Революционнитъ комитетъ прѣзъ 1875—76 год. — Дрѣновскиятъ манастиръ. — Цръквата „Св. Архангелъ“. — Съставъ и материално положение на манастира. — Поменикътъ на загиналитѣ прѣзъ 1876 год. — Историята на манастира: — Бѣлѣжки на игумена Похомия за личното му участие въ подготовлението на възстанието. — За борбитѣ на попъ Харитоновата чета въ манастира. — За разоряването и разграбването на манастира. — За манастирскитѣ загуби.

Градъ Дрѣново е разположенъ на лѣвия брѣгъ на трѣвненската рѣка 25 км. на с.-и. отъ Габрово. Той е построенъ продълговато по течението на рѣката въ една отъ най-живописнитѣ ѝ долини и отъ всѣкждѣ е заграденъ съ голи бърда, които сега се залѣсяватъ отъ общинското управление и слѣдъ врѣме ще служатъ за разходка на гражданитѣ и за украса на града.

Въ здравословно отношение Дрѣново е поставено сравнително добрѣ. За това спомагатъ и близостьта на горитѣ, и не голѣмата натрупаность на кжщитѣ, както и градинитѣ при всѣко жилище, въ които жителитѣ си отглеждатъ плодовити дървета, зеленчуци за домашно употрѣбение и цвѣтя за украшение. Вънъ отъ това, градътъ е запазенъ отъ блата, отъ мочурливи мѣста, отъ гьолове и отъ всѣкакви други гнѣзда на разни болести.

Кога е основано Дрѣново, не се знае точно. Навѣрно е сжществувало въ врѣмето на старото ни царство. Къмъ това ни навежда факта, че то е било почти до половината на XIX вѣкъ богомолчески центъръ на всичкитѣ ближни, а сжщо и на нѣкои много отдалечени села. Тъй, единъ дрѣновски попъ е държалъ даже селото Бутово. Въ Дрѣново е имало стара цръква на мѣстото на днешната „Св. Никола“, която носѣла сжщото име. Въ тая цръква идѣли жителитѣ отъ околнитѣ селища да се черкуватъ, защото турцитѣ не издавали до 1829 год. фермани за построяване на нови цръкви, а за поправяне на старитѣ взимали голѣми рушвети, как-

вито бѣднитѣ селяни не можали да дадатъ. И понеже много села влизали въ дрѣновската енория, то гръцкитѣ търновски митрополити опоповали за тая енория по възможность повече свещеници. Това тѣ правѣли и съ користна цѣль. Обаче слѣдъ 1829 г., когато османското правителство почнало да позволява строенето на нови църкви и когато въ Дрѣново е имало 20 попа, доходитѣ на тия попове били намалени до минимумъ, та бѣднитѣ свещеници били принудени да ходятъ лѣтно врѣме въ Добруджа да женатъ, за да се прѣхранятъ.

Сега въ Дрѣново има 3 църкви: „Св. Никола“, „Св. Богородица“ и „Св. Троица“.

Църквата „Св. Никола“, най-старата въ града, е била наново издигната отъ основи още прѣзъ 1834 год, въ врѣме на търновския митрополитъ Иларионъ Критски, което се вижда отъ слѣдния надписъ надъ вратата ѝ:

Воздвигасѧ ѡ̑ основанїа свѧщенныѩ хра҃мъ прѣдстоанїемъ и҆дчнствїемъ митрополїта торновскаго ѓ҃сподина їларїѡ̑на критскаго ѝждивеннемъ же и҃ ҁсрднемъ нже въ селскихъ хрїстїанъ въ лѣто 1834:

Обаче окончателно тая църква е била довършена прѣзъ 1851 г., което се вижда отъ слѣдния надписъ, направенъ на единъ стълбъ въ олтаря:

Сен хра҃мъ сограднса ѝ҃ 1851: **с҃. с҆ ктиторы х. ѡаноѭ х, ѡаѵов х. гєнѵѵ гєню грозюб҃ х. пєнѵѵ і҃ѡ гєрги**

Особеностьта на тая църква се състои въ това, дѣто тя има 2 женски отдѣления, едно надъ друго, които не сѫ заградени съ решетки, а съ дебели дъски, намазани съ варъ и покрити съ фрески и орнаменти.

Църквата „Св. Никола“ има срѣдня голѣмина и височина. Тя има 7 реда тронове, покрита е, както всичкитѣ сгради въ Дрѣново, съ аспидни плочи и се подпира отъ 8 стълба, които се свършатъ съ разкошни капители, украсени съ разни бои.

Олтарътъ на тая църква има 3 прѣстола. Въ него се пазятъ една стара дарохранителница отъ 1808 год., на която се четатъ имената на подарителитѣ; най-старата чаша за причастие, на която нѣма нищо отбѣлѣзано и единъ голѣмъ кръстъ за носене въ ржка, на който сѫщо нѣма никакъвъ надписъ. А прѣдъ олтара стоятъ два голѣми бронзови свѣтилници, на които сѫ закрѣпени три по-стари свѣтилници, правени отъ дърво, покрити съ люспи отъ седефъ и украсени съ лъжливи рубини. На двата отъ тия

дървени свѣтилници стои датата 1835 год. и името на майстора дѣдо Иванъ отъ Габрово.

Иконостасътъ на цръквата „Св. Никола“ е изработенъ съ красиви и позлатени рѣзби, а иконитѣ, поставени на него, сж правени слѣдъ 1851 год. По-стари сж голѣмитѣ икони въ мжжкото отдѣление, които сж стоели на по-стария иконостасъ. Тѣ сж правени слѣдъ подновяването на днешната цръква, слѣдъ 1834 год. На повечето отъ тѣхъ сж отбѣлѣзани годинитѣ 1836 и 1838. Тия икони сж работени главно отъ габровския зографъ Ганчо, а отчасти и отъ шипченеца попъ Павелъ при помощьта на сина му Николай. Най-стари въ мжжкото отдѣление сж малкитѣ икони, на двѣ отъ които има надписи и дати. Едната отъ тѣхъ е „Св. Георги“. На нея сж отбѣлѣзани имената на подарителитѣ: **геню инделкю рауѕ нїколл** и годината ѓа҃ѳѕ.[1]) А другата е „Цвѣтоносие Христово“: на нея отзадъ стои слѣдниятъ надписъ:

ѓа҃ѳїѯ[2])

Сіе їконл пѕставн цауо цонюѵъ на сѣго нїколл даслужѕл занегѕда дѹша и за рѯдителн его.

Въ сжщность най-старитѣ икони, които сж стоели на иконостаса на старата цръква „Св. Никола“, се намиратъ сега въ женското отдѣление. Тия икони сж изработени по края съ рѣзби, но нито на една отъ тѣхъ нѣма надписъ.

Църковнитѣ книги сж руски печатни издания отъ края на XVIII, а отчасти и отъ началото на XIX вѣкъ. Отъ тѣхъ за отбѣлѣзване сж прѣди всичко тритѣ евангелия, отъ които едното е печатано прѣзъ 1784 г., а останалитѣ двѣ — прѣзъ 1785 г. Послѣ, интересна е старата литургия, печатана въ врѣмето на Екатерина, защото въ нея намираме името на едного отъ извѣстнитѣ наши стари подвързачи, попъ Тодоръ отъ Келифарево, който е написалъ на послѣднята кора на тая литургия, че той я подвързалъ прѣзъ 1807 год.:

† Сїа книга глаголемаѧ литѵргїа какоѧ прѣплетохъ азъ попъ тодоръ ѿ селѵ кілефарево лета ѓа҃ѯ.

Слѣдъ тая литургия цръквата си доставила друга по-нова, печатана прѣзъ 1794 г.; въ нея сж изброени еснафитѣ въ Дрѣново, които сж я купили, именно:

---

[1]) 1826 г.

[2]) 1817 г

рефетъ храшки
рефетъ дюлгерски
рефетъ чехларски
рефетъ тизянчки
рефетъ кожухарски
рефетъ мутафчийски.

Една по-късна ржка е написала съ друго мастило подъ тия още и еснафитѣ „ковашки“ и „бакалски“, а друга още по-късна ржка е вписала най-долу и „рефетъ целепчийски“.

Особенъ интересъ между църковнитѣ книги съставлява и априлскиятъ миней, защото и въ него срѣщаме името на попъ Тодоръ подвързача:

„Сїа книга глаголема мїць апрїлїа какого подвезахъ азъ попъ тодоръ ѡ село кїлефарево лета ѡ христа ҁаѡг.[1])“

А най-вече, защото въ тоя миней е написано за глада, който се появилъ слѣдъ нахлуването на турскитѣ войски отсамъ Дунава прѣзъ 1811 год., именно:

Сиие ҁаѡїа

Даса знае какъ дяде московица дъ мясница[2]) тази гѫдина стана глать виланъ жито стана ї грошъ кринатa просото стана ѝ грошъ кринатa ѵвеса ѕ грошъ кринатa азъ грешенъ рауъ їерея.

Най-послѣ, на Софронието въ цръквата „Св. Никола“ е отбѣлѣзано, че давали пари, навѣрно църковни, по 20 гр. на стотѣхъ.

Църквата „Св. Богородица“ е била издигната нѣколко години слѣдъ минаването на султанъ Махмуда (1837 г.), въ врѣмето на търновския митрополитъ Неофитъ. Прѣзъ 1892 год. тая църква е изгорѣла, а слѣдъ 2 години, прѣзъ 1894 г. е била издигната на мѣстото ѝ нова църква, но пакъ подъ сѫщото име. Днешната църква „Св. Богородица“ е висока и свѣтла, но съ недоизкаранъ иконостасъ, иконитѣ на който сѫ изработени отъ габровския зографъ Рачо. Въ нея сѫ останали запазени отъ старата църква царскитѣ двери, които стоятъ на днешния иконостасъ; сѫщо единъ поменикъ отъ 1844 год., поставенъ сега на проскомидията, и двѣ-три голѣми и нѣколко малки икони, *на гърба на една отъ които,* „Възкресение Лазарево“, е отбѣлѣзана годината 1859.

Въ цръквата „Св. Богородица“ сѫ запазени даже едно кандило и една стара икона, които сѫ ѝ били подарени отъ по-старата

[1]) 1803 г.

[2]) Село, което отстои 3—4 часа на с.-з. отъ Търново.

църква „Св. Никола“ още при основаването ѝ. Кандилото е голѣмо и сребърно. То стои сега прѣдъ богородичната икона на иконостаса и има тоя надпись: „хрнсто наню єтѡs 1813 нѡємврio 11“. А иконата е захвърлена като стара, въ дулапчето до пангара. Тя е съ крила, подъ полузатритото име на подарителя ѝ се чете съвсѣмъ ясно годината ҂ѧѱлє[1]).

Църквата „Св. Троица“ е издигната прѣзъ 1847 год., а е осветена прѣзъ 1848 год. отъ митрополита Атанасий. Тая църква има 8 реда тронове и е доста тъмна, защото прозорцитѣ ѝ сж сравнително малки. Тя има 2 иконостаса: единъ голѣмъ прѣдъ олтара и единъ малъкъ въ женското отдѣление. Иконитѣ на голѣмия иконостасъ сж изработени прѣзъ 1849 г. отъ трѣвненския зографъ Ионко, който е написалъ само на Христовата икона: „Ζоγραφъ Іѡнкѵ ѳ травна“.

Най-старата икона въ църквата е отъ 1814 година; тя е „Св. Богородица“, направена съ 2 крила и украсена съ светии и мжченици. На тая икона, прѣнесена навѣрно отъ старата църква „Св. Никола“, освѣнъ датата ҂ѧѳід, стоятъ отбѣлѣзани и имената на четири ктитори, именно: „титѵрѵ ѧрмєннинъ стѵанъ стоиѵ, цоню . . . . . “ — на четвъртия името е заличено.

Най-старата книга въ църквата „Св. Троица“ е единъ напечатанъ прѣзъ 1782 г. псалтиръ, който сжщо е билъ прѣнесенъ отъ старата църква „Св. Никола“.

А като старина и цѣнность на тая сравнително нова църква може да се счита едно малко, но красиво сребърно кръстче, което се намира сега въ олтара и на което се чете ясно гръцки надпись отъ 1850 год.

Дрѣново, благодарение на това, че се намира на пжтя, който води отъ Търново за Габрово и за прѣзъ Балкана, и че е по мѣстоположението си центъръ на много селища, се прѣобърнало постепенно отъ обикновено село въ градецъ. Тъй, вече прѣзъ 1778 год. е била издигната въ него сахатна кула, на която стои и днесъ камбана, излѣна прѣзъ сжщата година въ Габрово. Така щото повдигането на Дрѣново се почнало още прѣзъ XVIII, а се усилило прѣзъ XIX вѣкъ, когато се развили въ него разни занаяти и се образували нѣколко еснафи. А това, разбира се, е спомогнало за бързото увеличение на населението му.

[1]) 1735 г.

Прѣди кримската война (1853—1856 г.) въ Дрѣново е имало вече 300 кѫщи, отъ които 100 сѫ били мохамедански — цигански и турски, а 200 — български. Обаче отъ тая война насамъ, благодарение на материалното развитие на християнитѣ, мохамеданското население почнало да обѣднява и да се намалява; тъй щото прѣди освобождението то е имало само 60 кѫщи. А пъкъ слѣдъ освободителната война мохамеданитѣ се повече разбѣгали: прѣзъ 1892 г. тѣ сѫ били 88 души, отъ които 52 цигани и 36 турци, а сега сѫ останали само нѣколко цигански кѫщи.

Въ дрѣновската община влизатъ, освѣнъ града Дрѣново, колибитѣ: Марча, Крънча, Муця и дрѣновскиятъ манастиръ „св. Архангелъ." Въ цѣлата община има 791 жилища, отъ които Дрѣново има 753, Марча — 22, Крънча — 8, Муця — 6 и манастирътъ — 2 жилища. Споредъ прѣброяването прѣзъ 1893 г. въ дрѣновската община е имало 3258 души, отъ които 3164 българи, 6 отъ разни народности, а останалитѣ цигани и турци; а пъкъ споредъ послѣдното прѣброяване прѣзъ 1900 г. всичкитѣ жители сѫ били 3493 души, отъ които 3323 българи и 70 мохамедански цигани.

Дрѣновчани се занимавали отначало само съ земледѣлие, като обработвали нивята и лозята си, но по-послѣ, прѣзъ 18 вѣкъ, започнали постепенно да се развиватъ между тѣхъ и разни занаяти, именно: дюлгерликъ, чехларство, терзийство, кожухарство, мутафчийство, ковачество, джелепство, халачество и бакалство. Хората, които се занимавали съ тия занаяти, били организирани, като образували отдѣлни еснафлъци, отъ които най-стариятъ е билъ дюлгерскиятъ, най-новиятъ — джелепскиятъ, а най-богатиятъ — чехларскиятъ. Дюлгерскиятъ еснафъ брои и сега 120 души, отъ които 20 работятъ въ Влашко, а 100 сѫ пръснати изъ България. Джелепскиятъ еснафъ се е появилъ къмъ 1840 г. Отначало дрѣновскитѣ джелепи работѣли въ кѫщята си, а залхана направили непосрѣдствено прѣди Кримската война, и то за дребенъ добитъкъ, но слѣдъ тая война въ Дрѣново била направена залхана и за едъръ добитъкъ. Чехларскиятъ пъкъ еснафъ като най-богатъ, е игралъ голѣма благотворителна роля. Той е правилъ чешми и мостове и подарявалъ икони на цръквитѣ. Тоя еснафъ единственъ е запазилъ своя капиталъ, съ който подпомага и до сега членоветѣ си, като имъ дава пари съ сравнително малка лихва.

Къмъ половината на XIX вѣкъ дрѣновчани се занимавали много успѣшно и съ копринарство. Тогава въ града е имало 50 долапа за точене на коприна. Въ това врѣме отъ Дрѣново и отъ

околнитѣ му селища сж изкарвали до 25.000 оки пашкули, които се продавали отъ 12 до 15 гр. ока̀та, и до 2500 оки бюрюнджукъ, който се продавалъ срѣдньо по 150 гр. ока̀та, но достигалъ нѣкога и до 380 гр. Особено се усилило копринарството, когато надошли въ България европейци (италиянци и французи) слѣдъ Кримската война, да произвеждатъ у насъ бубено сѣме и да купуватъ на мѣстото пашкулитѣ и бюрюнджука. Тогава сѣмето достигнало отъ 1000 гр., както се продавало по-рано, до 2000 гр., а пашкулитѣ се покачили до 25 гр. ока̀та. Обаче сѣмето се скоро покварило, явили се болести въ копринената буба и вече къмъ врѣме на освобождението копринарството западнало съвсѣмъ и въ Дрѣново, и въ всичкитѣ български копринарски центрове.

Материалното състояние на жителитѣ отъ дрѣновската община е доста разсипано, защото нѣма ни единъ клонъ отъ мѣстното производство, който да вирѣе, както трѣба. Тъй, отъ старитѣ еснафлъци се държи още на краката си само чехларскиятъ, а другитѣ сж почти пропаднали. Отъ двѣтѣ богати залхани е останала само едната, но и въ нея едвамъ работятъ 5-6 души. Лозята сж вече обречени на загиване, а търговията е слаба, защото на всѣкждѣ по селата се отвориха дюкяни. Само копринарството почва бързо да се възражда и обѣщава за напрѣдъ единъ по-сносенъ поминъкъ на жителитѣ, но и то е още слабо. Тъй, прѣзъ 1902 г. въ дрѣновската община е имало само 270 копринари, които сж произвели 5.500 кгр. пашкули, продадени срѣдньо по 2 л. 70 ст. кгр. Въобще забѣдняването е взело доста широкъ размѣръ и е много загрижило населението. Ето защо много дрѣновчани напущатъ града си и отиватъ да търсятъ прѣпитание въ по-голѣмитѣ центрове, като Търново, Русе, Силистра, Разградъ, а нѣкои сж се пръснали и по селата въ околиитѣ поповска, разградска и никополска. Като най-характеристиченъ бѣлѣгъ за материалното отпадане на жителитѣ отъ дрѣновската община може да ни послужи факта, че само прѣзъ 1891 год. имотитѣ на 40—50 души сж били продадени за дългове.

Материалното западване на гражданитѣ се е отразило и на самата община, която при единъ бюджетъ отъ 34.126 л. дължи на българската Народна Банка 46.000 л., на учителитѣ — 2.086 л., а на други служащи — 1400 л. Освѣнъ това, тая община е принудена да харчи днесъ само за подържане на училището си около 10.000 лева. Дълговетѣ си общината е направила, за да издигне днешната великолѣпна училищна сграда, за която е похарчила 62 хи-

ляди лева.[1]) Дрѣновската община отива отъ день на день по-злѣ, защото обѣднялитѣ граждани не могатъ да ѝ спомогнатъ, а имотътъ на тая община, който се състои отъ 20 декара гора и 20 декара нивя, не ѝ дава почти никакъвъ доходъ. Едно малко облегчение на общината е поне това, дѣто училището има единъ скроменъ имотъ, отъ доходитѣ на който тя си подпомага за издържането му. Тоя имотъ се състои отъ 10 касапски дюкяна, които даватъ около 1500 л. годишенъ приходъ, и отъ 6.000 лева, дадени подъ лихва въ българската Народна Банка.

Материалното развитие на дрѣновчани прѣзъ миналитѣ врѣмена имъ дало потикъ и възможность да си отворятъ още въ първитѣ години на XIX вѣкъ редовно училище. Прѣподаването е ставало отначало въ частни къщи. Всичкитѣ ученици се обучавали въ една стая, като насѣдвали на дъски, крайщата на които били подпрѣни съ колчета или камъни. Цѣлото обучение се състояло дълго врѣме въ това, да се научатъ ученицитѣ да четатъ по църковнитѣ книги, да пишатъ, да пѣятъ въ църква и да знаятъ по нѣколко молитви наустъ; а за по-високо образование дрѣновчани пращали дѣцата си въ Габрово и Трѣвна. Учителитѣ сж били отначало много слабо възнаграждавани, затова сж били принудени край обучението на дѣцата, да се занимаватъ и съ нѣкои други занаяти. Найнапрѣдъ учителя хранѣли и му плащали по единъ грошъ мѣсечно на ученикъ, но по-послѣ, когато училището се подобрило, всѣки ученикъ почналъ да плаща по една лира на годината и да носи всѣка сутрина прѣзъ зимата по едно дърво въ училището. Паритѣ събирало училищното настоятелство и то плащало на даскала, споредъ това, за колко е билъ условенъ, но вече безъ да го хранятъ ученицитѣ.

Прѣданието помни като най старъ учитель въ Дрѣново дѣда Петка Грухалката, сакатъ человѣкъ, който прѣподавалъ въ началото на XIX вѣкъ на нѣколко момчета. Дѣда Петка замѣстилъ единъ русинъ, монахъ Дионисий, който се е завръщалъ нѣколко години прѣди шуменската кавга (1828—29 год.) отъ Света-Гора и миналъ случайно прѣзъ Дрѣново, дѣто първенцитѣ го задържали, условили го и той си останалъ тамъ за дълги години учитель.

За да не се мѣстятъ ученицитѣ отъ къща въ къща, а найвече, за да има кждѣ да се побератъ всички, които желаели да

[1]) Цѣлата сграда струва 90.000 л., но останалата сума отъ 28 000 л. била получена като помощь, именно, държавата е дала 15.000 л., а търновската постоянна комисия — 13.000 л.

се учатъ, дрѣновскиятъ първенецъ и виденъ богаташъ хаджи Пенчо Гергевъ се заловилъ слѣдъ 1840 г. и построилъ на свое мѣсто и съ свои срѣдства едно голѣмо за врѣмето си училищно здание. Но понеже той влѣзълъ въ спрѣчквания съ търновския митрополитъ и съ единъ другъ влиятеленъ дрѣновски първенецъ, то, при всичко че тия спрѣчквания имали частенъ характеръ, хаджи Пенчо си взелъ назадъ зданието отъ общината чрѣзъ сждъ и ученицитѣ останали на улицата. Тогава прѣзъ 1844 год. 10 души богати дрѣновчани дали по 5000 гр. всѣки, събрали и отъ останалитѣ позаможни хора, каквото можали, и издигнали още прѣзъ сжщата година общинско училище. Това училище е служило дълго врѣме, до 1898 год., слѣдъ което въ него се е помѣстила градската община. Днесъ освѣнъ общинското управление, въ това здание се помѣщаватъ още градската библиотека и разни държавни учрѣждения.

Числото на ученицитѣ въ Дрѣново се постоянно увеличавало и къмъ врѣме на освобождението, прѣзъ 1875 год., било отворено и класно училище. Ученицитѣ, като не се побирали въ направеното прѣзъ 1844 г. здание, били пръснати по разни кжщи. Най-послѣ нуждата заставила дрѣновчани да се заловятъ за построяване на едно голѣмо училищно здание, което да побира всичкитѣ ученици отъ града. Потикъ за това дало завѣщанието на отца Максимъ Райковичъ.

Отецъ Максимъ билъ отъ Дрѣново. Още на 15 годишна възрасть той отишълъ въ дрѣновския манастиръ. Оттамъ слѣдъ нѣколко години отишълъ въ лѣсковския манастиръ „Св. Петъръ и Павелъ“ и станалъ диаконъ, а по-послѣ и егуменъ на сжщия манастиръ. Въ това врѣме (1849 год.) владиката Неофитъ искалъ да вземе нѣщо като рушветъ отъ манастира, но Максимъ не далъ. Тогава Неофитъ го наклеветилъ, че искалъ да бунтува народа. Пашата издалъ илямъ да го убиятъ, ако не се прѣдаде, обаче отецъ Максимъ се спасилъ въ Лѣсковецъ, крилъ се въ разни кжщи, додѣто сполучилъ най-послѣ да избѣгне въ Браила, а оттамъ въ Галацъ. Въ тоя градъ той подбутналъ българитѣ да си построятъ своя цръква. Тамъ, въ Галацъ, отецъ Максимъ станалъ свещеникъ и доживялъ до 1874 година. Той починалъ на 70 годишна възрасть. Прѣди смъртьта си тоя любороденъ монахъ подарилъ за вѣчни врѣмена една сума отъ 6000 франка златни, лихвитѣ на които да се вематъ ежегодно и да се изразходватъ изключително за училищнитѣ нужди на Дрѣново. Поради това признателниятъ общински съвѣтъ още при полагане на основния камъкъ на днеш-

ното училище далъ му името на благодѣтелния монахъ, като го нарекълъ „училище Максимъ Райковичъ“.

Днешното училищно здание е издигнато прѣзъ 1898 год.; то е двуетажно и грамадно, съ 18 стаи, отъ които най-голѣмата служи за салонъ, въ който се даватъ прѣдставления и вечеринки и въ който въобще ставатъ всичкитѣ по-голѣми събрания на гражданитѣ. Въ това здание се помѣщаватъ сега всичкитѣ ученици, които сж 587 души. Отъ тѣхъ въ отдѣленията има 242 момчета и 209 момичета съ 9 прѣподаватели, а въ смѣсеното трикласно училище има 103 момчета и 33 момичета съ 5 прѣподаватели. Въобще, образованието въ Дрѣново, сравнително взето, е доста напрѣднало, защото 17% отъ цѣлото население посѣщава училището.

Въ Дрѣново е било основано още прѣзъ 1863 год. читалище, но поради възникнали чисто махаленски спорове читалищнитѣ членове се скарали прѣзъ 1872 год. помежду си, и читалището имъ прѣстанало още прѣзъ сѫщата година да сѫществува. Неговитѣ нѣща като книги, карти, глобуси и др. били подарени на основното училище и съ тѣхъ се положила основата на днешната библиотека на това училище, която има вече 477 екземпляра. Но понеже нуждата отъ читалище се силно почувствовала слѣдъ освобождението, то прѣзъ 1888 год. било наредено ново читалище „Развитие“, което държи сега публичната библиотека. Обаче и неговиятъ успѣхъ е много слабъ, защото членоветѣ му се занимаватъ повече съ партизанство, отколкото съ въпроса за умственото повдигане на гражданитѣ.

Както въ другитѣ градове у насъ, така и въ Дрѣново сж се появили повече по мода, отколкото по необходимость, разни дружества, именно: ловджийско, юнашко, опълченско, а най-послѣ прѣди нѣколко години се е основало и женско благотворително дружество. Поради бѣднотията и малочисленността на гражданитѣ, дрѣновскитѣ дружества сж съвсѣмъ слаби. Тѣ броятъ едвамъ по 20—30 члена и то, разбира се, като влизатъ много лица едноврѣменно въ нѣколко дружества.

Дрѣново е едно отъ тия търновски селища, които сж оставали чужди почти до края на робството на разнитѣ завѣри и буни, организирани прѣзъ XIX вѣкъ. Причината на това сж били чорбаджиитѣ, които се държели добрѣ съ турцитѣ и притѣснявали всѣчески народа. Така, освѣнъ даване пари съ безбожна лихва и ограбване на народа при събиране на данъцитѣ, всѣки чорбаджия си ималъ свой дюкянъ, и махалата, въ който билъ дюкянътъ, трѣ-

бало да пазарува само отъ чорбаджията. Послѣдниятъ даваль на махаленитѣ всичко на вересия, та когато се приберѣла жетвата и се оберѣли лозята, той получавалъ вземането си въ натура; разбира се 2—3 пъти повече, отколко сж му длъжели хората. Въобще чорбаджиитѣ държели въ всѣко отношение фукарата (сиромащьта)[1]) потисната и не ѝ давали възможность да се проявява. Но прѣзъ 1875 г., когато идеята за едно общо възстание противъ османското иго почнала да прониква и въ послѣднитѣ селски колиби, тогава и дрѣновчанитѣ влѣзли въ общенародното съзаклетие. Първиятъ и послѣдниятъ апостолъ на свободата въ Дрѣново е билъ виднитъ членъ на първия търновски революционенъ окржгъ Георги Измирлиевъ, извѣстенъ въ търновско подъ името „македончето“, защото е билъ отъ Македония.

Слѣдъ нещастния край на старозагорското възстание (1875 г.) Стефанъ Стамболовъ дошълъ въ Горня Орѣховица, който градъ направилъ центъръ на революционната пропаганда въ търновско. Тамъ той се заловилъ да повдигне на едно общо възстание жителитѣ отъ търновската казà, като билъ подпомаганъ отъ редъ смѣли съзаклетници-апостоли, между които най-видно мѣсто сж държели: попъ Харитонъ, Георги Измирлиевъ, Иванъ Пановъ, Христо Доневъ и даскалъ Киро. Тия смѣли агитатори загинаха послѣ до единъ въ дрѣновския манастиръ и по турскитѣ бѣсилки въ Търново. Отъ тѣхъ най-голѣма апостолска дѣятелность е проявилъ попъ Харитонъ, който организиралъ търновскитѣ села край рѣката Росица и който единственъ доизкара работата си до край, като изведе своитѣ хора съ оржжие въ ржцѣ и прослави името си съ геройската защита на дрѣновския манастиръ, дѣто сложи и своитѣ кости.

Слѣдъ попъ Харитона иде по дѣятелность Георги Измирлиевъ. Този пъргавъ и пламененъ момъкъ се явилъ въ Дрѣново още прѣзъ май 1875 г. при тогавашния учитель, починалия вече даскалъ Радко Радославовъ, и сполучилъ чрѣзъ него да вкара много дрѣновски младежи въ общото съзаклетие. Първото събрание на оглашенитѣ въ революцията станало на края на града, въ една градинка, която била обградена отъ всѣкждѣ съ храсталакъ. Тамъ се събрали: даскалъ Радко Радославовъ, даскалъ Юрданъ Тодоровъ, Сава Бургоджиевъ, Пенчо Шишковъ, Колчо Зафировъ, тримата братя: Лазаръ, Пенчо и Генчо Бояджиеви и още 2—3 души, на

[1]) Тъй наричали дрѣновскитѣ чорбаджии простия народъ въ писмата си до търновскитѣ първенци и власти.

които имената не можахъ да узная. Георги Измирлиевъ имъ говорилъ на дълго и широко за цѣлитѣ и срѣдствата на проектираната революция, слѣдъ което всички се заклели, че ще умратъ за свободата на отечеството си. Тогава пристжпили къмъ изборъ и избрали за прѣдсѣдатель даскала Радко Радославовъ, а за касиеръ даскала Юрданъ Тодоровъ. Георги Измирлиевъ е ималъ, все на сжщото мѣсто, още нѣколко срѣщи съ съзаклетницитѣ, на които държалъ всѣкога рѣчи, като имъ внушавалъ смѣлость и самоотверженость и като ги упжтвалъ, какъ трѣба да се организиратъ по-добрѣ.

Скоро слѣдъ това числото на съзаклетницитѣ въ Дрѣново се бързо увеличило. Между тѣхъ е имало и такива хора, които не сж искали да излизатъ на лице, но затова пъкъ тайно сж помагали съ пари за оржжие. Такъвъ е билъ напр. Димитъръ Велковъ.

Дрѣновскиятъ революционенъ комитетъ се прѣдставлявалъ отъ Сава Бургоджиевъ, който билъ избранъ за тая цѣль отъ всичкитѣ съзаклетници и отивалъ, споредъ устава на I. търновски революционенъ комитетъ, веднажъ въ седмицата, всѣки четвъртъкъ, въ келиитѣ на Горно-Орѣховската црѣква „Св. Георги", дѣто се събирали прѣдставителитѣ отъ всичкитѣ комитети въ търновско на редозно засѣдание. Бургоджиевъ можалъ да прави това, безъ да го подозиратъ турцитѣ, защото билъ търговецъ и се приструвалъ, че отива въ Г.-Орѣховица все по търговски работи.

За да бждѣли членоветѣ на комитета въ безопасность, въ Дрѣново избрали двама души: Калчо п. Николовъ и Генчо Бояджиевъ, за мрѣтва стража. При това било заповѣдано щото всѣки человѣкъ на комитета да носи съ себе си отрова. Въ случай че турцитѣ хванѣли нѣкой съзаклетникъ, мрѣтвата стража била длъжна да нападне и убие заптието, което води такъвъ съзаклетникъ и да отърве послѣдния. А въ случай пъкъ че тая стража неможела да го отърве, той трѣбало непрѣмѣнно да се отрови, за да не би, подъ натиска на грозни заплашвания и жестоки мжки, да изкаже своитѣ другари и тайнитѣ на самото дѣло. Що се отнася до кореспонденцията, то тя ставала въ Дрѣново чрѣзъ 10—12 годишни дѣца. Тия дѣца бивали лошо облѣчени и, когато ги пращали за Търново, за Горня-Орѣховица и въобще за което и да било мѣсто, вржели писмата здраво подъ слабинитѣ имъ и имъ казвали, когато ги запита нѣкой, кждѣ отиватъ, да отговарятъ, че отиватъ да си търсятъ мѣсто, да се приставятъ.

За да си набавятъ дрехи и оржжия, съзаклетницитѣ почнали да събиратъ волни помощи, часть отъ които изпращали на цен-

тралното управление въ Г.-Орѣховица. Пушкитѣ на заговорницитѣ сж били повече кремъклийки и съ фишеци, защото всѣки си набавилъ такава, каквато можалъ да намѣри. Обаче Иванчо тюфекчията можалъ да направи и нѣколко иглени пушки за бждещитѣ възстаници. Упражнението съ оржжие ставало понѣкога въ гората на дрѣновския манастиръ, а най-вече въ кащи, и то всѣки се упражнявалъ въ своята кащa, за да не узнаятъ нѣщо турцитѣ. Въ сжщность обаче мѣстнитѣ турци подушили работата, но се пристрували, че нищо не знаятъ, като поискали само отъ властьта да имъ проводи войска въ града. И дѣйствително, 6 мѣсеци прѣди избухване на възстанието 100 души войници били изпратени въ Дрѣново, дѣто си и останали.

Водителитѣ въ Г.-Орѣховица смѣтали да повдигнатъ народа на бунтъ, щомъ като отворятъ сърбитѣ война на турцитѣ. За тая цѣль тѣ изпратили Сидеря отъ Лѣсковецъ да отиде въ Сърбия и да види тамъ, какво се тъкми. Но прѣди да се върне Сидеръ, възстанието въ търновско избухнало, защото турцитѣ започнали да ловятъ съзаклетницитѣ. По тая причина 3—4 дни прѣди Гергьовъ-день прѣдставителитѣ на всичкитѣ комитети въ търновско се събрали при явенъ рискъ на живота си за послѣденъ пжть въ келиитѣ на Г.-Орѣховската църква „Св. Георги“ и рѣшили да повдигнатъ вече народа, именно: С. Стамболовъ да потегли съ Г.-Орѣховскитѣ бунтовници прѣзъ Елена, а попъ Харитонъ съ Бѣлочерковчанскитѣ прѣзъ Дрѣново, та да се събератъ къмъ Хаинъ-боазъ, дѣто дрѣновскитѣ съзаклетници били стоварили по-рано доста храна по колибитѣ. Слѣдъ това рѣшение всички се пръснали, като чакали да потеглятъ двамата главни водители: Стамболовъ и попъ Харитонъ, съ четитѣ си, та да се присъединятъ и всички други къмъ тѣхъ.

Прѣзъ това врѣме работитѣ въ Дрѣново тръгнали злѣ. Прѣди да избухне възстанието турцитѣ хванали прѣдсѣдателя на комитета, даскала Радко Радославовъ, и го откарали въ Търново. Послѣ това на 23 априлий Габровскиятъ каймакамъ Юрданъ ефенди, като се връщалъ отъ Габрово, хваналъ на бѣлия мостъ едного отъ мрътвата стража, Генчо Бояджиевъ, у когото намѣрилъ 2 калъча и 4 чифта цървули, за което го откаралъ съ себе си въ Търново. Най-послѣ въ Дрѣново се разчуло, че двѣтѣ ржцѣ на Стамболова: апостолитѣ Иванъ Пановъ и Георги Измирлиевъ били хванати въ Горня-Орѣховица и че тамъ нахлула отъ Търново много войска. Всичкитѣ тия работи силно разтревожили съзаклетницитѣ, но у тѣхъ подържалъ още куража Христо Юрдановъ

Рашеновъ, който билъ дошълъ наскоро направо отъ централния комитетъ отъ Гюргево, за да подпомогне за повдигането на Дрѣново.

Дрѣновчани чакали съ непърпение да се появи четата на попъ Харитона, за да се присъединятъ къмъ нея. Но прѣди да пристигне тая чета, дрѣновскитѣ съзаклетници се опитали да унищожатъ турскитѣ 100 войници въ града, за която цѣль прѣдложили на доставчика имъ да тури въ хлѣба имъ отрова, но той не се съгласилъ. Тогава съзаклетницитѣ рѣшили друго, да изпразнятъ всичкитѣ жилища, които се намирали около Х. Сяровата кжща, въ която живѣели войницитѣ, та, като се появи попъ Харитоновата чета, да запалятъ тия празни жилища, да запалятъ сжщо и Х. Сяровата кжща и да нападнатъ на войницитѣ, да ги избиятъ и да имъ вематъ оржжието. Скоро това рѣшение почнало да се прилага: — почти всички кжщи наоколо били изпразнени. Най-послѣ настжпилъ най-важниятъ моментъ, появяването на четата на попъ Харитона, което трѣбало да стане на 28 априлий прѣзъ нощьта. Още прѣзъ вечерьта всичкитѣ съзаклетници се приготвили, като се въоржжили, а нѣкои отъ тѣхъ, които били по-заможни, си облѣкли и приготвената по-рано форма. Като се мръкнало тѣ изпратили Рашенова да посрѣщне четата, но той изчезналъ безслѣдно. Хорската мълва разправя, че Рашеновъ отишълъ вънъ отъ града, горѣ на мостоветѣ, дѣто чакалъ цѣлата нощь и, като видѣлъ, че никаква чета не иде, върналъ се назадъ и се крилъ въ разни кжщи, до дѣто най-послѣ въ една отъ тия кжщи го убили, за да се отърватъ отъ властьта, въ случай че бжде открить, и за да му вематъ паритѣ, които тойималъ въ себе си.

Съзаклетницитѣ не мигнали прѣзъ цѣлата нощь, като очаквали всѣка минута появяването на попъ Харитона, но очакването имъ излѣзло напразно. Така готови и въоржжени тѣ дочакали 29 май, но като незнаели, какво да прѣдприематъ, споразумѣли се, всѣки да си стои въ кжщата и, въ случай на опасность, да се скрие, дѣто може. Къмъ обѣдъ дрѣновчани забѣлѣзали много въоржжени хора въ старитѣ лозя къмъ манастира. Това била четата на попъ Харитона. Скоро пристигнало въ града едно момче отъ Мосина на име Величко, което е сега пждарь. То съобщило на С. Бургоджиева, коя е причината за закъсняването на четата и помолило, щото дрѣновскитѣ възстаници да излѣзатъ. Бургоджиевъ обѣщалъ, че прѣзъ слѣдующата нощь ще потегли съ всичкитѣ съзаклетници и ще стигне попъ Харитона въ Трѣвна.

Обаче работитѣ на самата чета се промѣнили. Изъ пжтя едного отъ водителитѣ, даскалъ Кира, хванала трѣска, затова попъ Харитонъ заповѣдалъ да се отбиятъ въ манастира, за да оставатъ тамъ болния и да си починатъ малко, та тогава да поемать пжтя къмъ планината. Слѣдъ единъ часъ бавене възстаницитѣ потеглили, но прѣзъ такива мѣста, прѣзъ които натоваренитѣ имъ коне не можали да вървятъ, защото единственятъ свободенъ и лесенъ изходъ отъ манастира била вече заела силна потеря отъ баши-бозуци и черкези, къмъ които се присъединили и стотѣхъ войници отъ Дрѣново. Тогава попъ Харитонъ се затворилъ въ укрѣпения манастиръ, дѣто неговитѣ 419 юнаци се борили геройски отъ 29 май до 8 юний вечерьта, когато Фазла-паша бомбардиралъ и сполучилъ да запали манастира, та разпилѣлъ храбритѣ му защитници, отъ които повечето сложили коститѣ си, а останалитѣ 110 души се разпръснали по разни страни и почти всички се прикрили.

Когато попъ Харитонъ билъ принуденъ да се затвори въ манастира, нѣколко отъ дрѣновскитѣ съзаклетници се съгласили да излѣзатъ вечерьта, слѣдъ като запалятъ една плѣвня за знакъ. Плѣвнята пламнала при вечерь и възстаницитѣ почнали да гърмятъ по кжщята си, за да застaвятъ турската войска да се върне въ Дрѣново и да се даде съ това възможность на попъ Харитона да излѣзе съ хората си отъ манастира; но турцитѣ помислили, че тия гърмежи сж поради избухналия въ плѣвнята пожаръ и никой отъ тѣхъ не се върналъ въ града. А слѣдъ пожара и гърмежитѣ на условното мѣсто се явилъ само единъ отъ съзаклетницитѣ, Сава Бургоджиевъ. Като се видѣлъ самъ саменичъкъ, той се оттеглилъ къ ближнитѣ колиби Игнатовци, дѣто се крилъ до 5 августъ, до пристигането на европейскитѣ консули, рускиятъ и американскиятъ. Тогава той не само че излѣзълъ, но даже придружилъ и консулитѣ до въ манастира, като имъ разправилъ за жестокоститѣ на турцитѣ.

Слѣдъ разорението на манастира турцитѣ хванали въ Дрѣново х. Димитръ, Георги Недковъ, даскалъ Христо Максимовъ, Пенчо Шишковъ и Пенчо Радевъ, отъ които само Максимовъ и Шишковъ били въ организацията. Тия хора били затворени, но понеже никой нищо не издалъ, то, когато пристигнали консулитѣ, тѣ били всички пуснати на свобода.

Прѣзъ врѣме на освободителната война, когато рускитѣ войски се приближили до Дрѣново, турцитѣ избѣгали. Тогава живиятъ още съзаклетникъ Сава Бургоджиевъ си извадилъ скритата бунтовническа прѣмѣна, облѣкълъ се въ нея, въоржжилъ се и излѣзълъ така изъ

града, като подканялъ съгражданитѣ си да се въоржжатъ, за да се запазятъ отъ всѣка случайность. До вечерьта дрѣновчани се въоржжили, кой съ каквото можалъ, и поставили силни стражи изъ града. Чакъ на другия день по обѣдъ се задало едно отдѣление руска войска, което било тържествено посрѣщнато отъ гражданитѣ. Сега въодушевението на дрѣновчани нѣмало край. То достигнало до тамъ, че 100 души[1]) отъ града и отъ близкитѣ колиби влѣзли въ българското опълчение и се сражавали юнашки въ неравнитѣ борби съ грамадната армия на Сюлейманъ паша. Половината отъ тѣхъ сж сложили коститѣ си на олтаря на отечествената свобода, а отъ останалитѣ сега сж живи само 38 души, отъ които 28 дрѣновчани и 10 колибари.

Единъ часъ на ю.-з. отъ Дрѣново, скрита между грамадни, величави и отвѣсни скали, на дѣсния брѣгъ на трѣвненската рѣка, се издига оградата на прославения прѣзъ революционната 1876 г. дрѣновски манастиръ „Св. Архангелъ“. Изгледитѣ около манастира сж романтични. Прѣдъ самия него се влива въ рѣката единъ потокъ, който иде отъ къмъ селото Боженци и се нарича „Андъкъ“. Като доближи до манастира, тоя потокъ се влива подъ земята, а прѣдъ самия манастиръ излиза отъ една дълбока и голѣма пещера и се влива въ трѣвненската рѣка.

Въ манастирската ограда има 5 сгради съ 30 келии и 2 мази. Тия сгради сж правени слѣдъ освобождението отъ покойния егуменъ Похомия на мѣстото на старитѣ сгради, които турцитѣ изгорили прѣзъ 1876 год.

При входа въ манастирския дворъ отъ лѣва страна се издига красивъ паметникъ съ гробница отдолу, направенъ въ честь на загиналитѣ борци въ манастира при защитата му отъ 29 априлъ до 8 май 1876 год. Паметникътъ е поставенъ на мѣстото, дѣто е стояла една много красива цръквица, изгорена отъ турцитѣ при завземането на манастира. Тая цръквица билъ издигналъ съ свои срѣдства прѣзъ 1860 год. дрѣновскиятъ първенецъ Х. Пенчо Гергевъ, който доставилъ за наредбата и украшението ѝ почти всички потрѣбици отъ Виена и Цариградъ. Само чашитѣ за причастие въ тая цръква сж били правени въ Габрово.

---

[1]) 10 души отъ тѣхъ дошли съ опълчението отъ Влашко.

При разорението на манастира се е запазила отчасти само старата църква, която се казва, както и самиятъ манастиръ, „Св. Архангелъ“. Тая църква е правожгълна, съ срѣдна голѣмина и съ сравнително малки прозорчета. Правена е, споредъ надписа на вратата ѝ, прѣзъ 1845 год. въ врѣмето на игумена архимандрита Рафаила отъ Дрѣново и е покрита съ плочи.

На стѣната на църковната артика доста високо е запазена една фреска, която прѣдставлява архангела Михаилъ съ мечъ въ ржка, какъ изтръгва душата отъ гърдитѣ на единъ умиращъ. Тая фреска е била единствена въ цѣлата църква. Когато влѣзли въ манастира, турцитѣ гърмѣли отдолу върху нея, за да я повредятъ, но само единъ куршумъ ударилъ въ рисунката, а останалитѣ разкъртили малко само первaза ѝ.

Иконостасътъ на църквата е правенъ слѣдъ освобождението и е много проста работа. Голѣмитѣ му икони сж подарени повече отъ Габрово и сж произведение на тамкашния зографъ Рачо. Въобще, почти всичкитѣ принадлежности на църквата сж подарени на дрѣновския манастиръ слѣдъ освобождението ни, а отчасти и прѣди освобождението, отъ разни църкви и манастири, даже и отъ далечната „Св. Гора“. Отъ тия подарени нѣща за отбѣлѣзване сж слѣднитѣ:

Най-старата икона въ църквата, която е подарена отъ дрѣновскитѣ църкви; тя прѣдставлява Исуса Христа и е доста голѣма, а на долнята ѝ часть стои името на зографа: „рѫка Сѵмєѡнъ ѿ трѣкна“ и датата ѧлѿїs.[1])

Една стара книга, която съдържа редъ поучения по евангелието. На послѣднята кора на тая книга четемъ:

Сна҃ сѓоє є҃вєлїє какогоє прєплєтохъ азъ дѵховникь Дїѡнисїа ѿ сєлѣ кнлифа҃рїєво

сєнє ѧ҃ѯпд, мц҃а аѵгть,[2])

Старъ миней за мѣсецъ май, подаренъ прѣзъ 1877 год. на манастира отъ Х. попъ Христа отъ Габрово. На края на тоя миней има двѣ забѣлѣжки. Въ първата подъ годината 1849 се разправя за идването на унгурцитѣ слѣдъ разбиването имъ при Вила-гошъ; а въ втората, която е отъ 1848 год., се казва, че се появила хо-

[1]) 1816 г.
[2]) 1784 г.

лера, болесть толкова страшна, щото търновчани избѣгали отъ града, а въ Габрово измрѣли стотина хора.

Ржкописенъ номоканонъ, въ който не се срѣща никаква дата, обаче на края на тая книга е написано:

сьписасѣ къ стѣи горы аѳона
мца ноємврїа
ї день.

Едно евангелие, печатано прѣзъ 1752 год. При него е пришитъ единъ малъкъ ржкописъ, въ който има упжтвания, кое евангелие кога да се чете. Въ края на тоя ржкописъ стои печата на нѣкой си архимандритъ Х. Иларионъ, а слѣдъ печата слѣдватъ написани съ червено мастило слѣднитѣ думи:

† прпи́сахъ тѣ́мзи лі́ста азъ грѣшнїи попъ стоа́нь ѿ сѣ́ло кукаля́къ. кли́зи при трѣ́новѣ градь. къ лѣто. ѕаѱѵѳ[1]) мц̑а генѹ́.

Това евангелие трѣба да е било послѣ въ нѣкой манастиръ, защото на послѣднята му кора четемъ слѣдньото:

Сѣ́ є҃ва́нгелїе ѣ́маго ѡлкѣ́мъ є҃вѳщеносхи́монахъ кѣ́пиго зл гроша и каѣ́тъ ѕа҃ѳ҃лд.[2])

Най-послѣ, отъ подаренитѣ слѣдъ освобождението книги на възобновения дрѣновски манастиръ е и литургиката, по която служатъ и до днесъ и която е подарена чакъ отъ Зографския манастиръ.

Отъ църковнитѣ принадлежности, които били заграбени отъ черкезитѣ и турцитѣ при разоряването на манастира, били повърнати само голѣмитѣ пиринчени свѣтилници, които сж стоели, а и сега стоятъ прѣдъ иконостаса. Тия свѣтилници сж били подарени отъ Ватопедския манастиръ още въ турско врѣме, но по тѣхъ нѣма отбѣлѣзана никаква дата. Освѣнъ свѣтилницитѣ, въ манастиря се намира сега и старата църковна чаша за причастие, на подставката на която има една залѣна дупка, пробита отъ турски куршумъ въ врѣме на обсадата на манастира. Тая чаша откупили тутакси нѣкои дрѣновчани и я дали на игумена за душевното си спасение.

Сега въ манастира има 6 монаси, които сж отъ Троянско и Габровско. Освѣнъ тѣхъ има 4 послушници и 15 слуги. Манастирътъ разполага съ единъ бюджетъ отъ 5000 лева. Неговиятъ имотъ се състои отъ 257 декара ниви, 251 декара гора, 45 де-

[1]) 1792 г.

[2]) 1834 г.

кара ливади, 5 декара лозя и 3 воденици. Освѣнъ това той притежава 13 крави, 3 чифта волове, 2 коня и 55 кози.

Отъ 1892 г. насамъ дрѣновскиятъ манастиръ „Св. Архангелъ“ се управлява отъ отца иеромонаха хаджи Авксентий отъ Троянъ. Тоя простоватъ, но енергиченъ егуменъ е докаралъ съ своето неуморимо трудолюбие повѣрения му манастиръ до едно сравнително благосъстояние. Когато заелъ егуменското мѣсто, той заварилъ 400 наполеона дългъ, който билъ направенъ за купуване на 2 воденици. Съ голѣми усилия и съ спестяване хаджи Авксентий, освѣнъ че платилъ тоя дългъ, ноималъ и възможностьта да даде прѣзъ 1902 г. по 50 лева на всѣки монахъ за удовлетворение на неговитѣ частни нужди. — Нѣщо, което е много необходимо и много похвално, но което, за жалость, не се срѣща въ другитѣ наши общежителни манастири.

Прѣди хаджи Авксентия, до 1892 г., егуменъ на дрѣновския манастиръ е билъ приснопаметниятъ отецъ Похомий, въ врѣмето на когото турцитѣ и черкезитѣ съсипали и изгорили манастира, прѣзъ революционната 1876 год. Отецъ Похомий се родилъ въ село Каломенъ. Той влизалъ въ организацията на първия търновски революционенъ комитетъ и билъ събралъ доста храна въ манастира, за въ случай на нужда, да намѣрятъ убѣжище въ него борцитѣ на свободата, както и, дѣйствително, станало. Тоя патриотъ егуменъ билъ още отъ врѣмето на Левски въ дѣятелно сношение съ монаситѣ отъ троянския манастиръ по революционнитѣ работи. И тъкмо когато билъ изпратилъ днешния егуменъ Авксентий за троянско, четата на попъ Харитона влѣзла въ манастира, и Авксентий, когото възстанието заварило още въ Габрово, билъ принуденъ да се крие 40 дни въ габровския женски манастиръ, за да спаси живота си отъ явна погибель.

Защитата на дрѣновския манастиръ, както е извѣстно, се свърши съ запалване и разрушение на неговитѣ сгради и съ избиване и разпръсване на смѣлитѣ му защитници. До проскомидията на цръквата виси сега една голѣма панакида, която е пълна съ имена на загиналитѣ. Най-горѣ на тая панакида е написано:

Манастирь дрѣновски лѣто господне 1876 м. маїа на 9 день са запали манастира избиени за вера и отечество въ манастира.

Слѣдъ това слѣдватъ най-напрѣдъ имената на загиналитѣ монаси и на други манастирски хора, а слѣдъ тѣхъ, имената на

дошлитѣ отъ вънъ свещеници и мирски, които довелъ попъ Харитонъ съ оржжие въ ржка. Отъ манастирскитѣ хора сж били убити само 8 души, именно: иеромонахъ Рафаилъ, свещенодиаконитѣ Иоаникий и Рафаилъ, монаситѣ Иларионъ и Прокопий, послушницитѣ Цанко и Драгни и майката на егумена баба Гана. А отъ възстаницитѣ сж загинали: войводата на четата иеромонахъ Харитонъ, свещеницитѣ Гавриилъ, Стефанъ, Балю, Иванчо и Радионъ и много четници. Въобще, въ панакидата сж записани всичко 163 души,[1]) загинали за вѣрата и за свободата на отечеството си.

За старата история на манастира сжществуватъ само прѣдания, споредъ които най-напрѣдъ той е билъ издигнатъ, още въ врѣмето на старото ни царство, срѣщу сегашното село Цинга, което отстои около 2 км. на сѣверъ отъ манастира. Това мѣсто се казва „Голѣмиятъ Св. Архангелъ“. То се намира въ манастирскитѣ ниви и е отколѣ разорано. По-послѣ, навѣрно при нахлуването на турцитѣ, манастирътъ е билъ разграбенъ и разоренъ, та монаситѣ си издигнали новъ манастиръ по-навжтрѣ, срѣщу сегашнитѣ манастирски сгради, срѣщу старата воденица и задъ рѣката. Това пъкъ мѣсто се казва „Малкиятъ Св. Архангелъ“.[2]) Но и тоя втори манастиръ е билъ, кой знае какъ, разрушенъ, та монаситѣ си издигнали цръква и келии на дѣсния брѣгъ на рѣката, на мѣстото на днешния манастиръ. Това послѣдньо прѣмѣстване трѣба да е станало най-късно къмъ края на XVII вѣкъ, защото самъ егуменътъ Похомий пише въ своитѣ записки, че между разрушенитѣ прѣзъ 1876 год. стаи имало една, надъ вратата на която била отбѣлѣзана годината 1701.

Много интересна е историята на дрѣновския манастиръ прѣзъ революционната 1876 год.; но понеже писаното до сега по тоя въпросъ е повече отъ личенъ характеръ, то, за да се хвърли една по-ясна свѣтлина на това славно и трагично минало, правимъ слѣднитѣ извлѣчения отъ запискитѣ на приснопаметния егуменъ Похомия, които намираме написани отъ самия него въ три различни манастирски тефтера.

---

[1]) Въ сжщность загиналитѣ сж били много повече, защото слѣдъ освобождението се набройваха отъ попъ Харитоновата чета около 110 души живи, когато тая чета се състояла, споредъ писмото, което даскалъ Киро пратилъ отъ манастира въ турския лагеръ, отъ 419 души.

[2]) Тамъ, въ врѣмето на бившия егуменъ Похомия, монаситѣ сж правили разкопки, при които сж открили въ нѣкои отъ основитѣ на старитѣ сгради стѣнна живопись.

Предъ разорението на манастирать на 1871 г. станахъ съгласамъ сасъ комитетатъ да подбуждами востанищи противъ турската империа за освобождениа българиа найперво като додуха трима увещи нагости иса показваха уиса родомъ отъ ловичъ нкатоса мина дополовинъ часъ доди нотецъ матеа родомъ ночосаници калугаранъ на прѣображенскии манастиръ итойса правеши като уиниє познатъ сасъ другаритеси инослє катоса нагостихме иса расъ говарахми досретъ нощъ итє закаухиха дами казватъ за востаниєто потъ кой витъ ще стани послє като стана єдинъ отъ гостите изваради кратата настаатами дане излагва нито да флагва накой изакаухиха дами искатъ пари идами казватъ колкусми души въ манастира николку пари искатъ перко искатъ ѡдуховникъ хрисанда сто лири нотъ мене пахомиа сто идкансатъ нотъ прокопиа педесетъ пии разъ асиниха уиги искатъ даги працатъ въ прусиа запушки инщовн пии казаха уиаконедадемъ щепи земиатъ здравието и живота назъ първо втидохъ при доховникъ хрисанда итон отъ каза инедади итє казаха уинлвращами щего убиатъ както убили дакоиатъ наловичъ назъ като увхъ тази дума вплашихса итеми извадиха тифтеръ отъ кого колку искатъ назъ като пригледахъ тифтера падиахъ на молба дами земиатъ помалку итай кандисаха нашиисетъ лири пии дадуха белетъ печатанъ на бекуреш нотъ прокопиа зеха десатъ лири иисму дадуха белетъ и послє катоса расъговорихма до єдинъ часъ дадохами още єдинъ белетъ зазиакъ като доди након апостолъ или подъ будителъ за востаниєто като има такавъ белетъ като тосъ даса расъ говарамъ сасъ него увекъ безъ страхъ и замиаха тогава за мирданскиа манастиръ нотъ тамъ щаха да искатъ четиридесатъ хиляди гроша нотъ тогава стана този манастиръ пристанище на апостолите конто ходаха даподъ бждатъ востаниищити итай въ тесъ четиртахъ годиии сесамъ посрещалъ апостоли въ манастира исамъ приготкалъ сиуки потребности завостаниєто и въ 1873[1]): ходихми сосъ игумената натроенскиатъ манастиръ на финибе да подъ бждаме востаниищи итогава катоса врашахми отъ финибе пристоехми насопотъ ѡединъ докторъ наиме тодораки итамо въ иегоката кауа имаши знаме ушито назеленъ атласъ сасъ сарма надписатиъ беше или смертъ или свобода инна тамо катоса собрахме наколко момчета и василъ левски беше приисъ инеа нощъ като посрабихми инопехми итърщитина слушали презъ нощи изели дана дирятъ насътриката и василъ левски замиа за машкиатъ мона-

[1]) Тая дата е явно погрѣшена. Това на вѣрно е станало прѣзъ 1871 г.

стиръ а насъ прати дѡѿидемъ на карлово донакон момчета нѣкато ѡтиѣхми до карлово азъ тогава имахъ добаръ конъ впонакадѣ го припуснахъ и тѵрците катона дирнли като ѡтидохми на карлово ѡмнта абаджната нтѵрцитемъ повикаха наконакъ нѣкатомъ запитаха ѿтъ кадеси назъ нимъ казахъ нтемъ запраха нстодохъ три часа запранъ впослѣми стана кифилъ мнтю абаджната нса ѿтарвахъ додохми къ трѵенскна монастиръ и каснлъ лекски нтой донде нтамо катоса сабрахми нса наговорнхми нтамо нмашн въ махлата единъ поторнакъ тѵрчинъ и каснлъ катого прикнка пресъ нощ при насъ нмо каза да доннса нна нашнатъ монастиръ барѵтъ нтонса ѡбещи ндонеси и къ драново накодво пати коетомоса плащаше ѿтъ монастира нѿтъ тамъ катоси трагнахъ за нашнатъ монастиръ каснлъ лекски на совѣтка да пригласами пѵшки каллуи ликорвали царѵули ученти фншлкнци назъ като минахъ пресъ габрово пораѵахъ каллуи нками нѵенти нфншлкници и царѵули нзатесъ нещи ѿтецъ матея бешн нареденъ нздъ зирателъ нтои нлуестона нагледѣши нѣкатоса помнни снреуъ ѵира ѿтецъ матея наново село нѣкатого погребохми нтогака стана совѣтъ защото снуки апостоли нли подъ бѵдителн завостанието бехаса сабрали насмертамо нтогава поставнха нздъ зирателъ натесъ нещи контоще кѵпѵками завостанието даскалъ кира ѿтъ тѵрчетата: и като пригласахми до 1875: го. февруа 15: го тогава дохождя на нашнатъ монастиръ алексна станѵвѣ ѿтъ драновъ нма повнки дѡѿнда една кеуеръ ун ма кнкалъ наконси чо-векъ назъ отнкамъ и алексатама завлжда дето стоешн даскалъ ратко къ кацата при геѡрга макндончето[1]) който сабираши тогава пари зада пращатъ къ германна за пѵшки нанкорвали нкатомн попскаха назъ казахъ чесамъ далъ нсн нзвадихъ белета геѡргнма потѵпа погарба нказа пакъ ще дадешъ нщети донесатъ пѵшка и лекорвалъ назъ склонихъ натока ндадохъ двандесатъ лири тѵрски нмн пораѵаха даприготкамъ храна нда напрака поголеми хамбари нтока сесн стараахми нприготвахми нкато дохаждаха ѿтъ полето гости нѡѵнтелнте дохождаха сасъ гостнте нги подъ камаха дапнщатъ повечи жито нкато ѵтиднмъ даго сабираши накоато кацна нма костанинкъ акое писалъ петъ крнни натокара колата нтай жито нснуко зледани бешнса сабрало доколно нподъ каунха доносатъ барѵтъ нкѵршѵнъ къ монастира нпскорѵ доди единъ апостолъ ѿтъ анснуарка габровски кулнки нстое къ монастира десатъ дена скритъ нтогава додяха ѿтъ

[1]) Въ единъ отъ тефтеритѣ е отбѣлѣзано, че при тая срѣща е билъ съ Георги Измирлиева братитъ на даскалъ Радка, Минко Радославовъ.

дранокѵ алексата нменѵ нешнто нклатко хнтрото нмѵ дадѵха по три бели мнцедни нтон тогака замина завъ вреховница нласкѵвницъ нказа ун наскорѵ цеса подигни востанието н тока време беши встаналѵ досветаго георгна 5: дена нтогава азъ сабрахъ среброто нкрастовнти нмощата нпоскапите нища въ сандаци нщахъ даги кауа на пицирата срицѵ монастира камто запатъ нѡотндохъ перко дапопитамъ даскалъ радка къ дранокѵ затази работа какъ ще стани нтонми каза ун после тридни цети ава защото сига нма комететски советъ къ трѵанъ ун каквото реши совета това ще бади после тридни като ѵтндохъ тонми каза ун кѵмитетскна советъ решилъ ун после пидесетъ дена цс нзлагатъ като закаун сарбна война съ тѵрцна назъ тогака пратихъ попъ аксентна заслѵги натрѵанъ нкатоса мина неколкѵ дена повикама архнмандритъ стефанъ натарнокѵ пратилъ беши едно арнавутун замени посретъ нощъ тока биде на 1876: годнна на м̃цъ апрнлна 21: денъ назъ катоса посетнхъ малко встакнхъ арнавутуето къ монастира да ѵбадна азъ замннахъ напрѣдъ даказахъ надранокѵ надейцнти натазн работа да ѵтндатъ даземнатъ барѵта ѿтъ монастира данизнматъ датарсатъ нкато стнгнахъ къ тарновѵ прн архнмандрита нтой закаун дама испитка за попъ харнтона водитала на востаннцнти нза даскалъ кира нза парнакѵка нза кюѵкъ христа ун дохаждали даразъ гледкатъ мастата нпещерити назъ казахъ унинсамъ книждалъ такика хора нмемамъ нзвестна ѿтъ тази работа н тоѝ после пѵкика ѡще дкама хора нпредъ тахма испита назъ пакъ казахъ ун немамъ нзвестна ѿтъ тази работа нтойми каза ун после катота ѵбесатъ дани кажишъ ундѵхованството нита ѵтарвало право даказкашъ назъ пакъ казахъ унмемамъ нзкестна ѡтъ тази работа нтойми каза хайде каркнси нмисанси назъ ѡтъ тарновѵ ѵтнкамъ напрнсовски монастиръ нса испокедахъ надоховника харитона кеун засмерти нси трагкамъ зх къ дранокѵ ндранокцнти като подъ плашани секи ѵака даѵѵнатъ нещо нкатоса ѡтъ бнхъ встоана клаткѵка престнгнаха неколкѵ дѵши дамапнтатъ каквае работата назъ нмъ казахъ горн писаното нтогава доде рашкѵ цингукѵето дето стон нанеданъ пратанъ ѿтъ костаннницнти дамапнта нмали храна къ монастира назнго попитахъ защотне храна нтойми каза уетезн дине 600: момуета цедодатъ въ монастира назъ мѵ казахъ ун наместо слама жито ще дакамъ нса водихми сасъ него докъ цнига нси додѵхъ въ монастира нкидахъ ун барѵта прнбранъ зелнгѵ алексата н пенѵѵ шишкѵ назъ по писахъ на попъ аксентна дабарза защото праукнти фтасали зх сладени налозито нтонси трагнака ѿтъ трѵанъ нстнгнакх догаброко.

1876: лѣто мѣсцъ априлиа на 29: денъ часатъ по четери потврски флези комитета или костанинцыты въмонастира подъ предводителство на попъ харитона[1]) даскалъ кира[2]) димитаръ знаменосецъ ѿ рѹчѹвкъ христо нармаковъ ѿ градецъ никола тодоровъ ѿ черкена кода димитаръ гюргиевъ ѿтъ билаковецъ и свещенникъ гаврилъ ѿтъ тѹрчата свещенникъ балю ѿ вешовъ градъ свещенникъ стефанъ ѿ михалци свещенникъ петаръ ѿ дунинъ и снуката имъ дрожина[3]) и забиха знамата насредъ двора неойводата извика секи да влава позницна защото потерата наближила нѿтиками намазата даса поверпемъ ндаса советваме каквода правыи исаиаговорихыи данроводнымъ христа габровуито давтиди въ драновъ да извасти натамкашина комитетъ итон занска конъ ѣазъ немъ дадохъ итоѣ каза унязъ нисамъ алъ назъ мъ казахъ давтиди наготварницата даси земии лапъ итой ѹтиде и катоса крашаши най перво немъ фарлиха шесъ пѹшки ѿтъ камарата както истокъ место назевлемо вета крепосъ имомерии пещери инегъ повредниха нищо после моата стара майчица като фарлашн напелцити храма ѿдъ хаци саровата стана инамеа фарлиха ѿтъ както запатъ ѿтъ камарата место називлемо пѹлчукити инеа непокредниха итогава азъ гн запрахъ къ една стана сасъ момчето заедно назъ ѹтидохъ прикойводата итойми поиска шишането икато поглеана наканарата ѿтъ дето грамиаха на майками иказа тези башибозоци и като грамина сасъ шешенето падиаха двама икато бехми пратили десатъ дѹши сасъ попъ бала на варда подъ цинговската стана итеса ѹдарниха сасъ баши бозоци ндрѹга варда бехми пратили наѿвуа сасъ инанчи маранговчината ѿтъ калофаръ итой сасъ десатъ дѹши итамъ са ѹдариха имастото като непомагаши защото фарлеха тѹрцити тази кардаса прасна ндрѹга варда ѹстана надъ пролаза на местото називлемо портиты както карпища итамъ катоса зафана битка тѹрци фарлаха ѿтъ двете канари натази стража итайса принѹди костанчаската варда даса ѿтъ тегли къ ѹѳфлишката гора инавчарта като мракнавашн потеглиха тези гори реуанити кардн даса прибират къ монастира и тѹрцити катоса ѿмножиха много силно фарлаха на попъ калюката дружина като минѹвашн помоста иранниха двама еднинъ въ крака еднинъ въ рамата има инанчи катосн доди кардата

[1]) Отъ Габрово.

[2]) Отъ Бѣла-Черкова (Турчетата).

[3]) На друго мѣсто е указано отъ кадѣ сѫ били възстанициты, именно: „на тези комитетъ вѣдителъ бешн харитонъ габровицъ ндружинатамъ бяха ѿтъ тѹрчатата нанчалци мѣсина вишовъ градъ диничинъ и накойси ѿтарнѹвъ“.

анегъ нема хтойса карнлъ нязътъ ипакъ си доди натрета нощъ а другата варда срещу монастира въ камани подъ станата подъ команда малакъ христъ та тамъ спа на первата стража и вечерта като мракна прибрахмнса въ монастира и войводата като намернлъ спирта въ моата стана упнлса доди прнмени авраамъ и парлаковъ подъ кнун дамх питатъ какво да правнмъ нази нмъ казахъ да питатъ войводата те казаха той пнанъ амн тнин кажи деса послъбитн маста дандрадимъ побядни хора нпосасъ хубави пушки нази катонмъ казахъ да проводнмъ по пещернти по двайси хора научетери маста нтего ждобрнха нтрагнахмн сасъ аврама по сака кнлна даги нареждами даразбиатъ насака кнлна стана даса варви една въ друга ндани граматъ безъ работа ако видатъ накого нкъато пушка работи тадагарми нкойто можи да мери нкатоги нареждахми и нзваждахми подкама трима отъ сака кнлна даги пращами въ горе поменатити пещери нтан азъ утидохъ намазата данимъ дамъ тарнакопи жълезни колови даси правятъ позници акое нужда нкатоги занесохъ предъ церквка нема нникой намернхми къ една маза снукити нкато нмъ помена авраамъ затази работа зеха даса отърнуатъ еднинъ казка менемнса развилъ папа другъ казка унго боли сарце другъ казка ун пушкатами не ловала нази като смамрахъ едного тойми каза унтени казаха уещени дадатъ други пушки на балкана нтай азъ като устависхъ тарнакопити йотидохъ да крна сандацити както са гори поменати въ скрнвалнщата нкатоги скрнхъ утидохъ покнлнити ислърахъ снукити калугари иснукити послушници монастирски и флагухми въ хаци пенущата церквка и то зедаса расъ самнука нтурцити зеха дафарлатъ отъ вретъ се въмонастира нкаквото животно давидатъ или говедо или куза или вица или скнии или кокошки нахнлади куршуми падатъ карху на убивятъ и кузити нувцети нкравити нволовити отъ караха башн бозици играмежа непреставаши нотъ двети старии турцити отъ уасъ на уасъ саминожаваха нпострогона упсаждаха игаброкскна аскеръ кото пристигка маперката ноцъ отъ както сини кнръ нса прнмнуатъ доновна дуваръ пъраката наблизу докиднилийската стана нкатоги внждатъ костанницити ваставатъми въ хаци пенущата церквка нази като трагнахъ камъ олтара давида каквома внкатъ нкато грамна една пушка отъ както старото лози къ пенцарата на култука нкършума мина пресъ скутувити на кужухами нинема повреди флагухъ въ олтара нми казаха ундушли досто души турци дувданти дудукара нази нмъ казахъ даса пукаунти натакана ундандгинити плоунти ун да ждратн нкатоса покаунха изеха дагармать нударнха

єдинъ инлаземанъ ндкама сѫлдати итѫрнити зеха дабагатъ инълан-цити викатъ алежгиба харлайтиба адрѫгъ дума азъ ѫбихъ єдинъ ба а дрѫгъ дума ѫдриба снукити данзбинимъ итогава наближиха нѡ̂тъ долѫ пѫраката нса залокиха додѫкара наармана детѫ свитакаши вода нѡ̂тъ тамѫ ѫбиха дкама ѡ̂тъ нашите къ хаци пенѫбити ѫдан напѫзицната итози денъ мракна викато притамне пакъ доди акраамъ ивика нацеркѫката ѡ̂уе пахомна ятндохин кѫманда ба братє ѫбиха днесъ ѡ̂тъ насъ дкама къ ѫдити надъ портити итогасъ като изла-гохин даса гласимъ какво да правими ато като пъслѫшахъ єратата крацатъ агната блеатъ телата рикатъ пиланца пъйуаница патаница пицатъ кѫата бакѫуатъ то ѡ̂тъ жалость неса ѫсещами какво да нареждами само ѡ̂тъ брахин десатъ дѫши даходатъ ѡ̂тъ камъ по край монастира дапазатъ данися прнмакнатъ пакъ тѫрнити като минлата нощъ инресъ тази нощъ тѫрнити иногѫ гармаха нѣъ монастира инованъ надалекѫ ивостаннинцити са надаваха ун нимъ ндн помощъ ѡ̂тъ ѫраховица нѡ̂тъ касабата ато итази нощъ самини сесасъ гармежъ викато наблежи да самиѫка тѫрнити иногѫ зеха дафарлатъ ѡ̂тъ вснукити старни викато доди динатъ както плодна засвирниа тѫрски бѫри имлакна гармежа ѫвасе єдинъ тѫрунинъ ѡ̂тъ канарата на момирени пещери като вика ба даскалъ киро парама керъ[1]) аѡ̂тъ монастира гарматъ насрещамѫ ним казкатъ алъ биръ даха нѡ̂лауанѝсъ[2]) ндрѫгъ гласъ сауѫ срещѫ моста къ гѫрата като вика банн брата балгари азъ самъ балгарнинъ ивн носа писмо имали дозволенна дадода прикасъ итогава востаннинцити сн стрѫкатъ из-вестнє данигарматъ итой дѫхажда ино заведи вардата при войво-дата къ моата килна и войводата билъ заповедалъ дапракатъ фи-шеци инасипали биле барята наедна бакарана табла итамъ билъ попъ гаврилъ ѡ̂тѫрулата ипармаковъ нѡ̂ще дрѫги након викато зели даунтатъ писмото ѫтаркатъ єдинъ цигаръ въ барята исафарлатъ силно трѫницата кѫманди изгаратъ нимъ ѫуити рацети нѡ̂бразатъ инито видатъ инто нещо могатъ дапипатъ итогава азъ бахъ къ хаци пенуоката церкѫка сосъ снукити калугари и момуета назъ тока сторихъ натопъ виказахъ намомуетата да слезимъ долѫ къ машкѫтѫ викато слагохин азъ знмахъ даразъ викамъ дафлезимъ къ гробницата ндакѫнъ исана който бешн въ моата ѫдана нареденъ дадака каквото поискатъ нда шата на дкамата ранени детѫса горе поменатн ндоде дакѫна накратата церковни изедалопа назъ казахъ

[1]) Бе, даскалъ Киро, паритѣ ми дай.

[2]) Вземи още една и ще се погодимъ.

кой лопа вратата ндакѫма ѫбади назъ мѫ ѡ̑творихъ нтойси даржи
раката наѵелѫтѫ назъ гѫ запитахъ кого ѫдари топа атой каза ун-
това небѣше топъ азъ го попитахъ ами каквое това той ми каза
те бяха насипали барѫтъ набакарената табла дапрабатъ фнщецн
унго запалиха нса изгѫриха войводата нѡ̑щѥ двама єдина падна
надвора нѫдаататиса фарли назъ мѫ казахъ амити каквоси даржишъ
уелото атойми каза азъ бахъ набратата въ ашѫвѫто ун имени
ѫпарли пламака назъ го пѫлахъ сасъ ракна нговарз ахие илегма
назъ пакъ са прнмакнахъ да излагохъ въ женскѫтѫ нкато погледа-
нахъ цѡдакнднщъ двора палъ сасъ цамби рѫски кѫнто бахъ пре-
несалъ ѡ̑тъ свита гора снуко нодкора юрганити са запалнан тан
кѫнѫстасами падналъ уакъ прн голамата церкѫва сталтаса запалила
єдни гасатъ дрѫги крнатъ това ѡ̑нова кѫетонмъ арсска тѫрцн фар-
латъ жалость неизказанна ето мракнава ѫтнѫамъ давнда сталтаси
нвойводнти тоцо давиднщъ теголи нуерни нги водатъ насамъ на-
тамъ посалата нплауатъ изѣха дама питатъ зашарланъ нпрѫсо назъ
казахъ шарланъ нема просо нма въ хамбара нкато ѫбнкѫлихъ въ
ѫдалта дано земна ѡ̑тъ нейде парн имененси ато неможе защото
снукѫса прилнуило н трагнахъ давтнда пакъ въ церкѫвата нса спа-
нахъ ѫеднн ѫмралъ уѫвекъ атой билъ ѡ̑тъ гори поменатити дека-
мата нпопитахъ коне този ѫбитна ате казаха дего ѫбиха ѫуера нне
роканъ нощесъ цего рокнмъ назъ замннахъ нѡ̑тндохъ къ церкѫва
изѣхми даса гласнмъ дабагами нзаключнхми вратата набралмъ пакъ
доди нѡщи двама изѣха далопатъ ндавнкатъ амые малуахие нто-
гава стана ѡ̑тъ ванъ гѫлама распра едни нскатъ да уѫпатъ вратата
дрѫги нскатъ дама ѫбнкатъ апъкъ тодѫръ калофнрунтѫ казва перво
дамѫ земнмн парити унтогава даго ѫбнемъ нтрагнаха датарсатъ
дарко даѫѫпатъ вратата нкато ѫтнѫатъ както портата уѫкатъ накой
ун хлопа напортата нтего попитватъ кой лопа нтойса ѫбажда никазва
азъ самъ иванѫ марангѫхун калофарицъ нтай теса занимабатъ сасъ
него даго питатъ кадеє ходналъ досегн назъ като стѫахъ сосъ страхъ
въ церкѫвата нхристо габрѫѫунто доди прнмені нмн каза ханди да
багами защото работата зле кѫмандити изгораха помощь ѡ̑тъ ванъ
нема азъ налити казвахъ ѡ̑щи перката нощъ ун драновуанните ла-
жатъ като денъ тѫка ѫпитватъ пушки наиворвали асега нема єднн
даероденъ забалгарнинъ дадоди дани васти каквае работата повани
имали нли нема нтан катоса наговорихми каквощс хортѫваме ако
са ѫлови ѡ̑насъ накой инаснукити казахъ кѫнто бяха въ церкѫвата
секи даказва уикато додѫха костаннщити зѣха снукити клюуови
ѡ̑тъ насъ иназапраха въ малката церкѫва нпоканихъ дакѫнъ нсана

тойми каза бялатъ ми ѫнти детоса ѫпарлиха ѿтъ барята покланихъ ѿуе рафаила габръвчанина тойми каза азъ нощя невида ще стана причина даябнатъ нтебн зарадъ мени поклонихъ ѿун прокопна тойми каза азъ нимога карѣе нази нощя кашалатъ щема ухатъ нще убиятъ нтебе заратъ мени и после катоса простихми, сасъ голамъ жалость найпослема пристигна ѿун рафаилъ накратата ними каза закуса дякара даябнатъ а тебн а мени който устани ще гледами майкитиси иса ѿтъ далнхми сосъ жалостъ нази тогазми доде маѫмятъ да ѫтидохъ при майкаси нта като заплака ними каза азъ колку патити казахъ уеще изгорите монастира азъ ѿтъ плауъ немогохъ дан продумамъ нищо самоа цалунахъ наузлото нтрагнахъ нтами каза господъ дата ѫнази нскети архангелъ нданоса виднмъ втори патъ ато неса видехми защото неа убиха нази тогака ѫтиламъ при христа габръкунто иса нагласакаме кой ѿтъ дешл излезе нѿтъ ванъ дещеса сабереимъ никакъвъ знакъ щеси знанимъ нази ѫтидохъ намалка порта дораката нтамо пазаха дкама нкатоси затулихъ брадата нкизахъ наедина умиае проводилъ войводата давъ карамъ какъ двора кази нѿще заготвани едина каза него пущай азъ ме казахъ защо данима пища азъ самъ пратанъ заработа нтойма пуема нази излагяхъ нтрагнахъ пораката нкато ѫтидохъ намастото детощеса сабирами сасъ двягараси дакахъ знакъ виднашъ двашъ немаго трагнахъ покарякахъ доедно място затулихса доедна карба ндодувари нпакъ дадохъ знакъ нтогава уяха търщите нимогя пушки гармаха и кършими падаха накретъ нази като постоахъ тамъ малко пакъ са карнахъ намастото детощеса сабираме нпакъ дадохъ знакъ пакъ гя нема нази катоса прикрастихъ трагнахъ се пораката като набли-жихъ бостана видахъ голамъ оганъ гяга зазрахъ азъ самъ наближнлъ дотвръщти крацмса нагори посипаа да ялва гората ато като пазза посипаа таркалатса камани въраката нцопатъ нтамо сама богъ нема усетнха като ялвнихъ гората карякахъ до пата който ходи въ монастира нтамо катоса подадохъ ѿтъ гяра єто пакъ търци напредами иса крацнахъ назатъ пакъ камто монастира нкато по-карякахъ малко пакъ са подадохъ маната нкатоса прикрастихъ ки-захъ дапрнскоуа пата єто една саука катома спава нзъ працмка нте гламкатъ нази лагамъ долу нзехъ да пазза пораце камто ста-рото лози нкато флагохъ къ гората испрамихса истоа като замаанъ ноунтнми невидатъ дето нмаши огнюки неги вида нкато рамеши даждецъ като ряса мякрихси рацети по гяра пошямата исимихъ оунти нзехъ дапрогледкамъ иса усетнхъ десамъ нтрагнахъ пакъ камъ драмоке покарякахъ малко видахъ унскети ѳганъ посашахъ

приказватъ тѹрци трагнахъ пакъ надолѹ както рекѫта пристанихъ до десатъ пати кидахъ пакъ свети оганъ нтамъ дрѹга стража пакъ катоса прикрастихъ минахъ помиждѹмъ имемъ всетиха излагохъ въ лозата дрѧновски излагохъ на хаџи сарова азъ нѡ̀тидохъ въ дрѧновѹ нто наблиижава дасамии както варвахъ стигнахъ хаџи сара нтой катомъ видѧ ниъ пригарна изедаплаџи нмлѹведи втахъ ниа поџерии една ѹаша рака ниъ каза сига кидеще вѣидешъ азъ мѹ казахъ ѹнинезнаемъ тыми кажи нтойми каза накѹпака дами ходишъ. защото цвета ѹбесатъ ами да тарсишъ тѹрбаџиите излагкаи ѹисамина азъ като излагохъ като сѹлханъ нѡ̀тидохъ ѹинхала коџюкъ атого имемъ втахъ тевтишле надрѹга кѫща дасватъ защото ги страхъ нтай катомъ киделн ѹисамъ флагалъ втахъ додѹха петъ шесъ дѹши азъ ниъ казахъ скорѹ џѹрбаџиити вѣидоха даги викатъ аженитеми донесоха нещо застрахъ дайна както пнахъ доди хаџи џонѹ ними каза смертиали ѹаша пнешъ ниа пригарна изедаплаџи ндоди нхаџи дниитаръ герги нетклкъ и снѹки зехми даплаџиниъ нимеоже никой дапродѹма дополовнинъ ѹасъ после зедамъ пита лазаръ косюкъ далимае кидалъ накой назъмѹ казахъ ѹи само хажи саромае кидалъ илазаръ вѣидн томоса моли дами казка никомѹ ѹнимае кидалъ защотоса мислашн дама крнатъ наколко дена дакидниъ работата накаде џепотегли тамамъ това гласнъмъ ето хаџи сава доди иказл ѹи христо дошалъ ѡ̀тъ монастира нго завели накѹпака нтой казалъ ѹи бѹи похомина излезн ѡ̀тъ монастира ама негознаемъ кадее вѣитлие или кадее некатого испитвали той казалъ каетоса нагоборихмн въ џеркѹвата каетое бележано нпогорн нтогава казахмн ѹенеможнисл кри траба дайтида назъ на юкюмата некатозехми даса наговкраме каквоџе хортѹвалъ а џѹрбаџиити казаха ѹи тѹрџитита кидали ѡ̀тъ канарата катосн билъ налозито некатота покикали исиславалъ намонастира нвостаниџиритита вѣвели надворх нта заклали аты џекажишъ нема заклаха номи зеха клюѹовети ѡ̀тъ вретъ ниа запраха въ џеркѹвата сига намернхъ време избагахъ ндодѹхъ привасъ нте тѹрџитн вкѹти кажатъ нещо ти да казкашъ се незнаемъ некато вѣидохъ наюкюмата завседохама при единъ бимъ башна изе дама испитка азъ мѹ казахъ тезн горнитн дѹми нтойми каза ами катота запраха въ џеркѹвата тн ѡ̀тъ де излезе азъ казахъ ѹи единтн врата са заклюѹатъ сасъ брава леднитн имать сюрме ѡ̀тъ катрн нѡ̀тъ тамъ излагохъ нтоними каза ами ѡ̀тъ ванъ немлшиан варда назъ казахъ имлшн ама азъ ги излагахъ ѹнима проводилъ войводата давъ карамъ кѹзи нѡ̀вцн да колнимъ даготвнимъ нтема пѹсиаха нтойма попита ами навапъ немлшиан стражи тамъ какъ минл

назъ мѫ казахъ имашин матри маста ама на предната нима всетиха а на вторатамин грамнаха ама азъ легнахъ назамата нимма вдариха ама третата нима всетиха итойми каза нщалнинъ нѫкмишъ уокъ садака атмашнинъ[1]) и каза хади уърбаципларъ бълоносъ биръ бейгиръ бъкишише гютюрецепсъ таборѫнъ аананда[2]) накато ми намерниха конъ нѫтндохми сосъ уорбацинте заедно при таборъ аса дету кърдисватъ топа итой адеши агни ими подади единъ залакъ ѫтъ агинто назъ като нимогохъ даго погалма исплѫхго иси мисла само даси ни сбаркамъ перенты дѫми итой катоса наеди зе дама испитка нимемо тан сацо казахъ итонма запита ами какинса хора ималан московци назъмѫ казахъ азъ видахъ само пълапци итойма пита ами имахалан пушки азъ казахъ имаха пушки икалаун итойми каза пекни атмашинъ кикортолмѫшинъ ѫнпаръ шпинди гюрецекъ котопъ азарласанъ[3]) инагласиха топа ихаци цонуѫ ми каза идиса молп натогози детое притопа кажи азъ имамъ стара майка въ монастира има стари попоки ако има накакавъ кълайлакъ изкадетеги ѫтъ монастира унтогазпго бийте азъ като ѫтндохъ дамъ казахъ той каза ѫлъръ попе[4]) зеда вика уорбацинте итеса сабраха прпиего итонмъ каза този попъ ималъ стара майка истари попоки какъ дама правнмъ даги изкадпмъ ѫ монастира атемѫ казаха токае ваша работа итон каза данапракатъ едно писмо инакараха хаци сава даго пиши имени попитаха койтие найпреданъ къ монастира назъ казахъ ѫун рафамалъ итемо писаха ѫуе рафалае даземинишъ на ѫун похомна майкамо иснуки попоки и калугари имомуета ида излезите сасъ наука[5]) и подъписваха и търцинти написмото инамерниха единъ далакъ пратъ иго расъцепиха на врахатъ иго дадоха на раука палнто ѫтъ попѫвци изасвориха бърити дани гарматъ нрауко ѫтнди батри нимъ дади писмото идонеси назатъ друго писмо ѫтъ даскалъ кира испиши два реда търски слока адрѫгите балгарски испиши тан инесими ѫтъ ѫталаун наяса исие уетири стотинь идекетнадесатъ дѫши ининесими нацара найкърнити поданинци ипие несие излегаи даса бнемъ носими излегаи да тарсимъ правдини нази пранди толкѫва години ни дадоха сиапти правдини амыеги само ѫкаши

---

[1]) Не ти било писано да загинешъ, (защото) много добрини си правилъ.

[2]) Хайде чорбажии намерете единъ конъ този черпокапецъ ще го отведемъ при дружинния командиръ.

[3]) Много добрѣ си направилъ, че си се избавилъ. Тѣ сега ще видятъ, нека това приготвя.

[4]) Бива попе.

[5]) Пратеникъ.

сасъ слоко асасъ делоги немя нлаве инази цара нина пита ѿтъ
какгоса дѫшле тези уеркези къ заматамо ные какко тегланые ѿтъ
тахъ инсмѐ санбне на женитеси на диците на дѫбитака си на
мюлкокете си ицара катоии фарла пушки итопови инша малисме
хора ѫтарвамиса икато искати даса предадемъ цеии дадети двансе
иуетери сахата расъ стѫанне ицеса предадемъ ама ные натока
писмо несме табинъ[1]) тѫка ине балгарско правитялство ное тѫрско
итай катого уетоха додесетина пата принѫдихаса дапишатъ тѫрско
писмо иго написаха иподъ писаха тѫрците тамамъ дават на бал-
гарите даподъ пишатъ назъ карда набланзо даса мола дабележатъ
карешъ замайками дапѫснатъ ето тѫрцити завикаха ѿнинаръ каута-
ларъ те канара алтанда[2]) викатъ досто дѫши наведнашъ иглеждатъ
сасъ пусълити нѿставиха писмото нѫврата засвири итопа грамна
иснуки тѫрци гармаха назъ катобахъ набланзо ѫшъ дасамола да
инишатъ къ писмото пакъ замайками дала пѫснатъ икато загармаха
азъ са сврахъ къ едни трани нѫвкамъ като викатъ уе ѫдарнле топ-
уната нѫврата засквири игармежа кастиса иновлакоха топуната на-
долю дани виждатъ дрѫгите игозанесоха къ цинга итамо ѫмра
инослс дѫде намератъ дрѫги топуна куито глеждаха камто мона-
стира закаучиха давикатъ кѫбе арасанда сюретъ каръ калаучъда каръ
елемде[3]) и цѫрбацинте зеха дама питатъ дани бадите тѫрнали икона
помиждо кѫбетата насъ казахъ инсме тѫрали кой можи даса каун
тамо датѫра икона итогава като крастосваха датарсатъ топуна
сетова викаха аедни мене пупаржаха адрѫгнма питаха каун пара
четердинъ драиокада карчѫидн юсъ бинъ[4]) а дрѫгъ казва юсъ бинъ
ташаниримъ[5]) а дрѫгъ казва елъли бинъ ташаниръ[6]) а дрѫгъ казва
бѫдѫръ башъ комита[7]) а дрѫгъ казва ѫкомита ѫса бѫран гелмесъ
комита ѫрдадаръ бюзю сакарса гитъ ѫрда песле[8]) който ме ѫтарва
закауа дама испитва пулека каунъ пара четердинъ драиокада икеме
кедиртинъ[9]) азъ малуа като намъ ини горн сарунцето итока като

---

[1]) Довѣрени (съгласни).

[2]) Тѣ избѣгаха, ето ги подъ скалата.

[3]) Между кубето образъ се вижда и сабя въ ржката му.

[4]) Колко пари донесе въ Дрѣново, имаше ли 100 хиляди?

[5]) Сто хиляди носятъ ли са.

[6]) Петдесеть хиляди се носватъ.

[7]) Този е най-главния комита.

[8]) Той комита ако бѣше тука нѣмаше да дойде. Комититѣ сж тамъ, ако ти попаса седи тамъ да ги причакашъ.

[9]) Колко пари отнесе въ Дрѣново и на кого ги занесе.

искараха намѣрнха единъ топуна итой каза бенъ нирее коръромъ[1]) ипакъ нагласиха топа икато грамна падна гюмѣето при бустана въ раката итогава хаџи димитаръ каза хайдеси иказа надраковскна мюдюрнинъ дана заведе въ драновъ ниа заведи нџърбаџиите станаха кифили замѣни дамянизапиратъ и хаџи димитаръ ма заведи втахъ икато стѣахъ втахъ тойми казвашн уети не бонса иазъ читахъ ксе тока нашеска кърваровъ икато ходахми наскита богородица предъ иконата пакъ него читахъ итогавами каза единъ увѣекъ само единъ дакажи какво уетешъ само затока џета вбесатъ и колкато стѣахъ вхаџи димитрови ката вечаръ са сабираха џорбаџиите даса наговарами какво дапракиме азъ нимъ казкамъ вмесъ хораса мадаватъ запомощъ уи затока не излагатъ отъ монастира ите незнатъ унсае ѡлокила вранковската уета ами тарсети увѣекъ дапратнимъ къ монастира данимъ кажи да багатъ защото ѡтъ денъ надень помного стават тѣрџити впострого вписаждатъ ите казаха ункого да проводнимъ иазъ нимъ казахъ азъ втикамъ за една ноџъ иса крадамъ данивсетатъ тѣрџити атеми казаха стой данидвилашъ тази дѣма защото или тѣрџите џете вловатъ по стражити нан пакъ востанинџите нема дата извнатъ назатъ напосле втика сичкото село заратъ тебъ иазъ после казахъ данамератъ увѣекъ да нимъ кастиме унисма помощъ ѡтъ канъ и раковската уета са вло-кила иса показа алекса станувъ дафлези данимъ касти иазъ ма казахъ ѡтъ де дамине инакого да повика икакавъ мишанъ данимъ покажи даса вкаратъ нимаши наедно масто уетири хиляди фешеџи тахъ данимъ покажи замешанъ идаги земнатъ итой цалука рака насобравшите применн итрагна кога насѣтрнита го попитахми атомо домиладо задиџатамо инеходилъ после намѣрихми друго момче кѣето вснякашн сичките работи иго накараха даноси хлабъ натъ-рџите даного накратъ дакънесе писмо въ монастира ундавимъ расъ кажи ѡтъ вста унисма отъ канъ помощъ и раковската уетаса ѡлувила итова нися слуи защото тѣрџите непущатъ вечи науна дафлизи къ монастира итай катоса ѡтъ лагвахми отъ денъ наденъ ето доди извастие даса прави пата камъ монастира за-щото идатъ топови идодяха къ драновъ къ сабота попладна на ѡџъ шана на ѡсмо унсло инеса шаха хиуъ изминаха завъ монас-тира икато престигнаха закупиха дабомбарднратъ монастира нфлр-лиха сто иѣсемдесетъ топа иностанинџити шагоха въ шазите и уеркезитеса примиуатъ изпаламатъ зданието ѡтъ камто сими виръ

[1]) Азъ на балка ударямъ (умервамъ).

ипомлѹнто дѫказка къ кѫа сталса возглавницѣте кѫито имаха на посока до четери стотинъ плами сасъ салма нгѫ ѭправатъ топа вархѫ тази стаа запаласа вдрѫгата стана ѿтъ дрѫгата старна колто бидѣ много стара имаши надъпнсъ на 1701: лето била созидана итиса запалатъ возглавницѣти и станти чласатъ по 11: по тѫрски и тай като мракнавх костанинцитеса прибиратъ на портата иса ѿтъ делатъ на три ѿтъ деленна по 60: чѫвека иса наговкратъ единица ѫтидатъ както старото лози къ пата дрѫгото ѿтъ деленна както тѫрската гора колтое ѫсвоена ѿтъ монастирскна мюлкъ по тази прѣчина чиса намерило придн наколкѫ годнни къ тази гора единъ тѫрунъ ѫбитъ изакравнинае зета тази гора нѡщи ливадата нановити лоза инаколкѫ парчета нива и проина и третна ѿтъ деленна ѫтива къ пата както драновѫ место називаемо нѡѭх ядрѫгите ѫстанали къ монастира исанаговорили ѿтъ детѫ ѫткоратъ патъ даса варнатъ дасторатъ кестъ ѿтамъ дамиратъ снуки итай като ѫтивятъ напервото горн поманата место ѫдаратса сасъ тѫрската стража колто є правила девятъ дена позиина не строго ѫкрепена има тази битка падатъ ѿ балгарите 25: дѫши 12: преминяватъ ликѫсраса крацатъ къ монастира както наговорили тай сацо котороте ѿтъ деленна ито катоса ѫдара сасъ тѫрците които биле построго направили позиине като сабрали каменнето на градежа на лозито инатова место падняли 30: чѫвеци кѫсѫраса крацатъ споратъ наговораныъ къ монастира ето и третюто ѿтъ деленне ѫтива наѫрѣченното место итамъ са ѫдаратъ сасъ тѫрците итамо падатъ 15: дѫши икосѫраса крацатъ къ монастира иса совѣтватъ даса придадатъ акоито несклонили даса придаватъ расъ прасмаланса да ходатъ ндаса крнатъ по дѫпките ипо гѫрата иса прокриха като имъ помогна иснагатъ който накале много инависна погората ча накеди дозелата акѫито цѣли даса придаватъ направнае знакъ кало платню ите беле научетъ 75: чѫвека икато ѫтивятъ припашата детѫ баха топовити дасиса придаватъ и пашата запокедка на аскера даси испразни ѫржието вархѫ тахъ ите нападкатъ долю назимата итогава ѫтивятъ баши бозѫрите даси ѡпитватъ атаганите вархѫ злощастните балгари ивикъ са чѫва донекето ималс мале ѫтидохни икато измиратъ мареждатги попата дакарни снуката тѫрска война презъ тахъ ндаги сате сасъ ножовите икато минѫка иконицата иконетенъ разъ канатъ чарката попата икато ѫтидоха къ монастира нѡграбиха снуките монастирски вещи исветите мощи и скатите книоте сосъ светото причащенна и свитите потири и кандила и кенѣте на иконите исчуки свещеннучски ѡдежди и сасъ

єдна рєуъ снуко цює имлаъ монастира имойта майкя като ходала подкора ини кланала исасъ камлинги замерала ѿтъ жлостъ като гледала тиранъствотонымъ нтогава заповедалъ фазалъ паша да убнатъ нтогава чєркезитна закладатъ на сабануатъ года изематъ пърнците на распаратъ ѿтъ горє додолу нколкото клаугари намєрили къ дкора нѿтъ костанницити снуките нскалатъ изпалалатъ хаци пенуубата цєркува нздите клмъ армана нкамто ракота нплєкните и кушарата нголємна дамъ къ който стоєши єдна добитакъ като коловн крави кюне нмай послє като упостошиха снуко варнахлся назатъ закъ драновъ нподъ каунха даса рогаатъ сосъ цєрковните вещи чєркезитєса ублакоха сосъ свещенницаските ждежди иземяха свешницнте къ рака адруги кандилницнте адруги потирите адруги сватите мощи адруги сватите кивотн адруги сватите кандила икенци нєнкаха бабуаха като кбуата нса пороглаваха сосъ снуко нкато запнмаха пакъ презъ горн помеиатити 75: души и никатъ кла-кались ба кмнта гавъръ да бакамлсъ сезинъ клаєє неълдъ топракъ истерсеинсъ тє тупракъ азиндада ѿлдъ[1]) нтогава като минаха презъ тези мертвы тела накасахаги напарчета идодъха къ драновъ нкато погледна народа като носатъ чєркезите горє помаиатите нещи саки запалка сасъ карбаки салзи исакь зедаса крнє дамн гледа назъ натока креме бахъ къ цєркувата света богородица идоди глисара дама повика каза даннса уплашишъ защото учтирых цяндармнта никатъ назъ като излагохъ нма пребраха двама напредами идвама поднрами нма закараха ухаци цомучки при фязла паша нтамо като флагохъ той легиалъ казнакъ побели гаци нкажито търнато донего нѿтъ єдна страна седналъ табъръ аса лѿтъ дръгата драновскна людюранъ нпашата катома вида зедя тупа кажито идама поглєжда тупаго три учтари пати нма поглєжда астанув хаци цомучкъ карки край кратата нясамъ нататакъ нказка нємашъ право даго убеснишъ гюнакъ санки залцанъ[2]) нтогака пашата попита таборъ аса тозиле башъ кишишъ нтойму каза този нкато погледна камъ мене каза ба ханзиръ[3]) учтилиса намери да казвашъ нахората учисга като умре учнекъ поднръ учтнрндасатъ дена цє ужнвее навашата книга тайбело пишало дънесъ книгата акъ пиши тай азъ цє стана балгарнинъ назъ му казахъ азъ такива дъми нитосамъ учкалъ нитосамъ хъртвалъ нито къпашата книга самъ

[1]) Ставайте бе кумнти невѣрни, че погледнете вашата крѣпость какво стана, земя искате, земя е въ устата ви.

[2]) Грѣхъ ще направишъ.

[3]) Бе нехранимайка (вагабонтъ).

мамерамъ азъ ѿтъ тесъ работи хаберъ немамъ нтой катоми изѣика жакъ хаберъ немашѣ 40: увѣлла брашиосн билъ магласнлъ неднѣ алазенъ цупане апакъ казѣашѣ уихаберъ немашѣ назъ ме казахъ кые неѡловнхтели ѡтезн хора живи питайте тахъ нтой попита ѡнезн конто бяха набратата пазаун нте казаха уевловнан дѣлма нтой каза да втидатъ даги попитатъ нте казали ує монастира немалъ никон хаберъ нте нетеглали злѣ монастира но като видели потнрата ушиенъѣ земии предницата затоваса карнали въ монастира атой каза бенъ емнѣ атишнимъ бенъ ве пѫщѫ астарацамъ[1]) изѣма важито иго фарли на таборъ аса ика̀за варъ асъ ве пѫщѫ[2]) назъ катома вѣзе ѡганъ нмѫ казяхъ сенъ бени асацакъ вадѣанъ бенъ кенди кендиме акацалам ятеще[3]) нса къпѫщамъ камъ оганатъ нтаборъ аса каза дѣръ[4]) нма вляви ѡтъ затъ за поасатъ и пашата тогава каза щета устава даходишъ намайкиимитнси дене нтаборъ аса зедами набажда врата назъ инса стрѣва ушиема колатъ инеси набаждамъ врата ндраиовскна мюдюренъ каза болгарски стрѣвайго поклонъ назъ като сторнхъ поклонъ нмо цалѣнахъ краката нколамети икато станахъ пакъ зедама испитва каза снгата прощавамъ ама после катоса вялови нещо пакъ щета вѣеса назъмѫ казахъ пакъма вѣаси нтойми каза хайди варвиси ама катоса молишъ бого имене дапоманѣвашъ назъ си трагнахъ исамса засмалъ като излагохъ на хаци цонѫвата порта цио давидишъ тѣрци кадани цигани цигануата лбалгарнинъ нема защаръ ухъ една кадана като дѣма бяка гюлниѡрѫ асмацакларъ[5]) а другга дѣма ѡсацакъ ѡадѣанъ бяхла ѡавръ[6]) нтогава азъ като трагнахъ пресъ тахъ единма пѫпаржатъ другима плюатъ другима бласкатъ амалкити гацелуата или цигануата гледатъ дама спанатъ икато преминахъ пресъ тахъ трагнахъ презъ градатъ да втида ѫхаци димитрови иса показваха понакади балгари ѡтъ пенцарити дама здравискатъ ама пакъ гледатъ данеги видатъ тѣрците ндостигнахъ дохаци димитроки инемогохъ данзлаза исъ слабата исединахъ насретъ защотомиса присакоха ѡтъ страхъ краката ихаци димитриця накакома питаши ипогледнахъ ун дофтасаха дѣлмата конто вардяха напашокити врата ихаци димитриланъ каза какво искати ѡтъ него малко видите ун той само дѣхъ има

---

[1]) Азъ клетва съмъ направилъ, че този пущь ще го убѣся.

[2]) Иди убѣси тогова пуща.

[3]) Ти менъ като що ме убѣсишъ, азъ самъ себе си въ огъня ще изгоря.

[4]) Стой!

[5]) Погледни го иде, нѣма да го убѣсятъ.

[6]) Ако щѣха да го убѣсятъ, щѣше да заличи.

къмего нтє казаха ун нскатъ бакшишъ дето нема ѫбєсили пхарчи-
катa повика хаџиа нтон додє нказа какво нскати лтє казаха бакшишъ
нтой нмъ дади по 20: гроша нрилануата нса ѫтарвахъ назтрнита
катоса самна закаунха бнмъ башните нюсъ башните дапродакатъ
ѫдеждите церковни попазара нмын ѫтндохын сасъ хаџи днмитра
ѫстануа рашанунто дакѫпнмъ ѿтъ єднмъ бнмъ башна ѫдежди и
купихын єдни ѫдежди нвндáхын ѿтъ пристола най красната по-
стелка исветна кнкотъ нтахъ неги дади каза ѫщеги запєсє надн-
цатаси бакшишъ нтайса карнахъ сасъ гламна жалостъ за свитна
кнкотъ и този денъ дѫдє мракна сеса прѣдаваха монастирскнти
кещи нтогака купнха драмовуанн єдната уаша снрєуъ потнра ного-
подарнха накъ намонастнра който слогѫка днесъ задошєвното нмъ
спасенна.

Нкато замина фасла паша за тракна ндадє заповєтъ дазапр-
атъ хаџи днмитра нтон катома пувнка нказа снукоса сваршн но
молатнса да заповедашъ насиукнте свещенници дасажатъ ндаса
молатъ богъ даноса ѫтарва нпраџа посиукнти церкѫви масло псваџи
нго закарватъ нкато стоє неколко дена уѫса єдна дѫма унмо казали
ун той бнлъ подъ държалъ кѫмнтнте въ монастнра запесалъ бнлъ
40: уѫвала брашно ннеколко тѫвара џѫпанє нкато са ун тасъ дѫма
после єпнтрѫпнте ѿтъ скита богородицама нзвадиха ѿтъ хаџи дн-
митроки нма закедоха на церковната кнлна нтогака колкѫто свє-
щеннници нпослѫшиници наргати бахаса ѫтаркали снуки тамъса пр-
брахин ндалъ месецъ нинносиха назкѫлнити сассди хлебъ нестнце
нни казваха за тѫріите като купалатъ въ монастнра дє какво на-
мерили нкакъ сасипвали вєлнката церкка нкакъ свалали кѫбетата
нкакъ прнкопали насиукнти стан мастата да тарсатъ царн нкопаха
тѫріите наблизо до шнисетъ дена нкато додоха консѫанте рѫски н
амнрнкански н додѫха въ монастнра н пригледаха снукѫ н попи-
таха драмовскна забитенъ ѫвкекъ кѫмнта ами тези стан нтези дѫє
церкѫки кѫмнталисъ защоги сасипахти нзабитнна каза ѫназъ маунхъ
дагн коспра лма немогохъ нконсѫлмѫ каза несн достоанъ зазабн-
тенъ ѿтъ тогава малкоса поспраха ѿколнити тѫріи дани сасипвать
ндани попдатъ запдрн ѫзакаунха дадохаждатъ ѿтъ далеуъ дохаждаха
уакъ ѿтъ шѫманъ нкато разорнха снуко до ѫсновдиветомо и ѿгра-
бнха снуко до косамъ ѫстанаха само навиданката церкока дката до-
кара нта стоє дкє цели годнинъ разорена нѿтъ свещеннищите нѿтъ
момуетата конто бехин ѫстанаха жнки похомна їеромонахъ дѫхов-
никъ хрисанда попъ аксентна марко недю ганѫ христо стефанъ
радю доуѫ аргатъ тодѫръ колуо стоахин наскнта богородица нацер-

кѹкѧта на ѡпщата килна доедна годишѧ нѡттамъ нагледѧхѫ монастирски мюлкъ нѣкъ цинга стоѧхѫ половинъ годишѧ якато ѡсвѣтихѫ церкѹвата само сасъ антинисъ тогава ходѧхѫ ѿтъ празникъ напразникъ даслѹжишѧ къ монастира якато изкараше свѣтата служба земаѫ снукнтѣ чѣрковни кещи сасъ махалеѫнтѣ заедно нги занасаѫ къ махалата цинга се тан правехме до седамъ месеца инѫ презъ зимата ѹтидохѫ нагости натроѣнскиа монастиръ идаса кнди попъ аксентиа сасъ родитеантеси якатоѫ посрещнаха калѹгерите жално заплакѧха защото нанголамо сношениа имахѫ сасъ тахъ за востанието.

Най-послѣ, въ единъ отъ манастирскитѣ тефтери, въ който е написалъ и биографията си, приснопаметниятъ егуменъ Похомий е вписалъ единъ подробенъ описъ за загубитѣ на манастиря прѣзъ възстанието, подъ слѣдния надсловъ:

Ѿписаниа за разорението нѡграбваието на монастира ѿтъ мохамеданците и варварите и тиранните и проклетите ѹеркези.

Отъ тоя описъ се вижда, както голѣмото благосъстояние на манастиря до разорението му, така сѫщо и това, до колко е било тамъ всичко приготвено за поддържане на една голѣма чета, каквато е била тая, която се затворила и борила въ него.

Ето самия описъ на загубитѣ:

2: = церкѹви едната полокѫмана едната кѫманѫ сасъ три кѹбета
1: = кодосвѣтъ сасъ ѹетери столпа прекрасанъ
4: = кола книги церковни сасъ снукнаси такѫмъ една кола рѹкописъ
65: = тахнета стари книги житнета пролози нрокописи
8: = свѣтилникѫ гюлеми пернѹами къ двете церкѹви
6: = полюлеиа белюраии сасъ по 24: свещи
8: = свещникѫ малки дѣтоса носатъ на входъ
3: = потира или ѹлши сребро позлащени сасъ снукнаси такѫмъ
12: = краста ѹнфтъ изъработаии сребропозлащеннн
2: = краста златни сасъ ѹасъ ѿтъ ѹестнна красъ сасъ ковѹази
2: = кивота сребропозлащеии засвитото прнчастна
6: = дискоѹа сребърни сасъ образи на свѣтаго архангела
4: = кѹтии сребропозлащеии сасъ ѹасти ѿтъ свѣтите моши С: аралампна С: селевестаръ С: трифѹнъ С: меркѹрна
120: = ѹки сребро кещи кандила раще крака и сакакви подараци
26: = ѹки дребни пари и бапки
80: = ѹки скаци вощаии
65: = ѹки косакъ на сироки

25: = такама ѫдежди церковни шофани сасъ снукнаси такамъ
12: = паруета шофани сасъ кѫито постилами С: престолъ
25: = унфта пахти или уапрази унфтъ работа сребропозлащенни
6: = камбани различни
2: = кѫфара много големи старовремянни по 6: оки едина
3: = казана ракацунински сасъ снукнаси такамъ
3: = казана готварски голамъ бонь
4: = тави кюприйарски или пестнажински
20: = арани големина бонь
2: = кюпела дето кращавать дицата
32: = котла уерни за готварницата
12: = лиена сасъ 12: иерика бакарани
30: = котла бели завъмазата завино
20: = бакрауета малки 6: кипун
20: = тенджери големи малки
150: = сахана различни
6: = софри бакарани големи сасъ цвата
20: = табли бакарани сасъ цвата
6: = мангала бакарани кафизани
4: = фуни бакарани
6: = кепун бакарани големи дето изгрибвать казанити
30: = тави бакарани големи дето пикать прасата и агнята
15: = каканнуата бакарани закаве
5: = гюмла бакарани заракна да топлать
4: = каци големи сасъ големи ѡбрауе
6: = каци помалки по 6: казана сабиратъ
15: = кауки запеперъ
15: = кауки за сирани
10: = уебара за вино
6: = каци ракацунински
4: = бъчви големи по 200 ведра
5: = бъчви помалки по 100 ведра
10: = бъчви повоски по 30 ведра
12: = бъчви ракнани по 30 ведра
20: = бакла за вода даносать на работницитє
7: = корабя загроздито дето беремъ
10: = ведрици дето дъимъ млако и понимъ сеннето
4: = решита машинални закедани изъ подъ сабанне
30: = баканици или плоски завино
350: = рогоски запостиланни по кланитє

260: = чєрги разлнчнн
30: = юргана
20: = кєбата нлн сєцєдєта разлнчнн
450: = возглавници разлнчнн
300: = рнзи разлнчнн дєто подаряваатъ народа
110: = чки карпи голєми н малки
150: = трапєзника дєто полагаатъ на гостнтє
150: = чки подсма нлн конопи
87: = чки козина
76: = парчєта чвалан разлнчнн козєновн
15: = чнфта дисаги
15: = чвла козєновн за постнаки разлнчнн
15: = топа шаакъ бояднсанъ по 30 аршина топа
24: = дюшєка запостнаани покнаните
39: = чки коприна
20: = врахни дрєхи калугарски рнзи нли цвбєта
20: = антєрни нли долами калугарски разлнчнн
25: = врахни дрєхи калугарски подъшнти кожуси разлнчнн
30: = чєпи залузата работаани
22: = мутнки разлнчнн за зарабаани лозата и за работаани бостаните
12: = тарнакопа каманарски
25: = брадви голєми дарварски
20: = брадви малки балтни за шума дєто коренатъ
12: = топора дєто цєпатъ дарва
15: = тесан дєто дялатъ аргатнтє
12: = чнфта жнлаза зафранъ
25: = косара залузата дарежнмъ
30: = сарпа зажатва нивата
30: = куси закусєни ливадитє
20: = сврєдла малки нголєми закалата дапрабатъ
12: = кула чкуваны сасъ снукнаси такамъ
75: = ражєна за здантє
20: = вєрнги жєлєзни по готварницитє
15: = сатара замнсо дасакатъ на готварницата
8: = кантара разлнчнн голєми и малки
10: = чнфта конски бжкан
20: = мангала жнлєзни покнаните
20: = сацака жнлєзни по гатварницата
20: = скарн жнлєзни за пєчани
25: = шнша жнлєзни голєми дакартишъ прасн
1200: = кадра вина

120: = кадра ракна
1850: = крини жито
412: = крини папуръ
120: = крини нухинкъ
200: = крини овесъ
50: = крини ръшъ
50: = крини просо
115: = оки сирани
1200: = оки бобъ
185: = оки слънинка
1200: = оки солъ
1500: = дъски буково нлохви варбови
150: = дъски хорахови пригласени затемното
500: = кирпичъ боково пригласени зимови стан
7: = чифта волови къпрагатни
30: = крави и малки волови къ кравити 3: чифта
19: = телци мужки и женски
7: = кона чарвенъ косамъ
8: = кубили 4: конята
265: = кози и парчоки
86: = овце
125: = ерата
53: = агната
48: = свине и малки прасата 35
75: = стан големи загости сасъ сичитеси потребности
15: = стан помалки дето живеяха калугарити
1: = плевна голама нашкало сасъ мази за животни
1: = хамбаръ камакъ сасъ 9: пригради за храната
3: = кащи нахофлика сасъ сичинаси такамъ
1: = плевна нахофлика закози нашци голама
1: = кушлара намонастира
1: = воданица сасъ тепавица примонастира
1: = кащя малозито сасъ маза и сичина такамъ тамъ
120: = столя различни постанте
20: = пата железни постанте.[1])

[1]) По заповѣдь на консулитѣ, турската власть трѣбало да събере и възвърне горнитѣ нѣща на манастиря, но тя възвърнала, споредъ една бѣлѣжка на отца Похомия, само два чифта волови, единъ конь, една крава и двадесеть и деветь кози.

София, 17/I 1904 год.

Едно пѫтуване по Македония.

Отъ А. Шоповъ.

Съ царско разрѣшение отъ 28 септември 1828 година (н. с.) въ Парижъ е напечатано въ два тома съчинението на Кузинери подъ заглавие: *„Voyage dans la Macédonie, contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays“* (Пѫтуване по Македония, съдържаще изиряния по историята, географията и старинитѣ на тая страна). Кузинери е билъ французски генераленъ консулъ въ Солунъ, членъ отъ французкия институтъ, почетенъ членъ на мюнхенската царска академия, почетенъ членъ на марсилската царска академия, почетенъ членъ на дружеството за старини въ Франция и пр. Това му съчинение, което днесъ е библиографическа рѣдкость, е излѣзло отъ печатницата на 1831 година. Писано е обаче много по-рано, а материалитѣ сѫ събирани още по-рано, защото пѫтуването е направено, споредъ както казва самъ Кузинери въ прѣдисловието на книгата си, повече отъ тридесеть години прѣди напечатването на съчинението. И дѣйствително, ние виждаме французкия ученъ да пѫтува отъ Солунъ, дѣто е билъ консулъ, за Кавала прѣзъ 1786 година.[1]) Слѣдователно прѣдъ себе си имаме трудъ, събиранъ и съставянъ прѣди повече отъ сто годинъ, когато въ Македония не сѫществуваше българска интелигенция, нито християни екзархисти, а всички бѣха патриархисти. Въ онова врѣме народното самосъзнание между българитѣ още не бѣ събудено, а всѣкой, който добиваше нѣкаква просвѣта и интелигентность, забравяше своето произхождение и захващаше да минува за гръкъ. Тогава не сѫществуваха въ Македония нито гръцко-български, нито сръбско-български, нито пъкъ сръбско-гръцки въпроси. Нѣмаше нито българофили, нито сърбофили; нѣмаше нито сръбска пропаганда, нито българско черковно-училищно дѣло. Всичко спѣше въ обятията на вселенската патриаршия и въ обятията на гръцката цивилизация и история. Въ това именно врѣме, любопитно е да види човѣкъ, що казва за етнографията на Македония единъ безпристрастенъ и високоученъ французинъ, който се отличава съ своитѣ голѣми симпатии къмъ гръцката наука, къмъ гръцката култура, който е влюбенъ въ всичко, що е гръцко.

Съчинението на Кузинери е озаглавено *„Пѫтуване по Македония“*, но то не е пѫтуване по цѣла Македония, а въ него срѣщаме историко-географически и археологически бѣлѣжки само за нѣкои части на южна

[1]) Гл. т. II, стр. 65.

Македония, т. е. само за Солунско, Караферийско до Воденъ, Сѣрско, Драмско и Кавалско. До вътрѣшностьта на Македония Кузинери не се докосва, защото не е ходилъ. Съ една дума, той е споходилъ и изслѣдвалъ само крайбрѣжната линия отъ Кавала до Караферия, като не се е отдалечавалъ сѣверно по-далечъ отъ Сѣръ и Воденъ. Но това не широко заобикаляне по южна Македония прѣдставя голѣмъ интересъ въ това именно отношение, че въ него Кузинери доста точно и безпристрастно опрѣдѣля границата между българския и гръцкия елементъ въ ония мѣста.

Кузинери е правилъ своитѣ исторически и археологически изслѣдвания въ Македония въ течението на повече отъ тридесеть годинъ. Отъ прѣдисловието въ първия томъ на съчинението му се вижда, че той е билъ въ Солунъ прѣзъ 1793 година, когато революцията е отнела поста му, а послѣ изново Людовикъ XVIII му далъ възможность, да се върне и да продължи издиряниятa и консулската си служба. Въ съчинението си, слѣдъ като хвърля единъ общъ погледъ върху Македония и слѣдъ като запознава читателя съ стария и новия градъ Солунъ, Кузинери прави нѣколко главни обиколки. Първата се простира до края на Солунската равнина къмъ западъ и сѣверъ, дѣто се намиратъ градоветѣ Едесса (Воденъ) и Пелла, и единътъ, и другиятъ стари столици на Македония; а втората има за прѣдметъ града Сѣръ, разположенъ въ южната часть на долината, прѣзъ която прѣминува Стримонъ (Струма). Едноврѣменно съ Сѣръ Кузинеръ е изучвалъ развалинитѣ на стария Филипи и околноститѣ на Кавала. Съчинението му се придружава и съ специални нумизматически изучвания.

Първата глава на първия томъ отъ съчинението на Кузинери е посветена въобще на Македония и на нейнитѣ стари и нови обитатели. Отъ задвѣковната отдалечена древность той споменува, че въ 875 година прѣди нашето лѣтоброене, въ Македония успѣлъ да се установи Каранусъ, аргийски князъ, потомецъ на Херкулеса, послѣдванъ отъ пелопонески дорийци[1]). А въ епохата още по-дрѣвна отъ това завоевание, намира въ Македония знатни началници на колония отъ пелазги. Старитѣ автори говорятъ за емигриранията на пелазгитѣ. Стари пѣсни съ запазили името на *Пелазги,* който е завладѣлъ една часть отъ Епиръ, Македония и Тракия[2]), а географията ни е запазила названието *Пелагония,* както се наричала битолската область и самиятъ градъ Битоля. Съ това име се титулиратъ и до сега битолскитѣ митрополити и битолската епархия; географията ни е запазила освѣнъ това и названието *Пеония,* която се е простирала отъ брѣговетѣ на Еригонъ (Бистрица) до брѣговетѣ на Стримонъ (Струма) въ течение на цѣлото нейно течение. Всичкитѣ тия названия ни напомнятъ емигриранията на пелазгитѣ, а пай-вече тия на Пеана и на Етолиса, братъ на Епеуса, царь на Елида. Самото

[1]) Около града Сѣръ, на югъ, има една гръцка колония отъ деветь села, населението на които се нарича *„дарнаци“*, а отъ нѣкои *„дарѣйци“*. Искатъ да кажатъ нѣкои, че това съ запазени остатъци отъ старитѣ дорийци (сравни В. Кънчовъ, „Македония“, стр. 73; Верковичъ, „Топограф.-этногрф. очеркъ Македоніи“, 11—12; и Иречекъ, „Кн. България“, II, 90).

[2]) Гледай „Histoire des Colonies grecques“, т. II, page 40.

название Македония произлиза отъ *Македуса*, който тръгналъ отъ Тесалия и се установилъ въ южна Македония заедно съ една колония отъ дарийци, на които историцитѣ даватъ името *македни*. Отъ многото градове, които сж цъвтѣли още въ римско врѣме въ тая страна, сж останали днесъ само петъ: Едесса (Воденъ), Вареа (Караферия), Сирпъ (Сѣръ), Солунъ и Кавала, или по старому *Калепсусъ*. Всичкитѣ други стари градове се били разорени.

Но Македония съдържа и други развалини и останки, които сж тъй-же интересни, както и развалинитѣ на храмоветѣ и градоветѣ. Това сж останкитѣ отъ старитѣ народи: гръцки, римски и илирийски, които живѣятъ въ една страна и се стараятъ да не се размѣсятъ едни съ други. Къмъ тия стари останки се прибавятъ българитѣ, които завладѣха по-голѣмата часть отъ тая страна въ врѣме на гръцкитѣ императори; слѣдъ тѣхъ идатъ турцитѣ, които владѣятъ страната; юруцитѣ мюсюлмани, които турскитѣ побѣди докараха; албанцитѣ, смѣсени съ старитѣ епироти и съ илирийцитѣ; власитѣ, стари римски колониялци, напуснали Македония; евреитѣ, повечето прѣселенци отъ Испания; и най-послѣ потурняци отъ всичкитѣ тия народности, които сж запазили нѣкои остатъци отъ старитѣ си вѣрвания.

Слѣдъ тоя погледъ върху старитѣ поселения въ Македония Кузинери се спира върху настоящия животъ на населенията и казва, че гърцитѣ и българитѣ сж повече смѣсени въ градоветѣ, но пакъ лесно се различаватъ по облѣклото и по езика. А по селата тѣ живѣятъ съвсѣмъ отдѣлно едни отъ други и по носията много ярко се отличаватъ. Българинътъ като че продължава още да се гордѣе съ своитѣ завоевания, кара колата си облѣченъ съ една риза, едно елече и едни голѣми гащи; тия дрехи сж украсени съ разноцвѣтни вълнени шевове, всѣкога чистички, гиздави, най-вече прѣзъ лѣтото, когато шевоветѣ се виждатъ връзъ бѣли памучни платна, тъкани отъ женитѣ на всѣка къща. Гъркътъ, изтиканъ въобще връзъ по-бѣдна земя, носи по-бѣдни дрехи, по-нечисти и всѣкога почти безъ украшения и шевове. Нито единътъ, нито другиятъ, даже въ градоветѣ, не носятъ обуща и ботуши жълти или червени. Тѣхнитѣ обуща сж отъ черна кожа: яркитѣ цвѣтове сж право на побѣдителя турчинъ. Въ днѣтѣ Мизии и въ Тракия българитѣ и гърцитѣ изглеждатъ повече сближени. Българскиятъ езикъ е, който се говори въобще; всичкитѣ жители го говорятъ отъ рождение. Впрочемъ гърцитѣ пазятъ собственния си езикъ въ много тракийски градове. Двата народа живѣятъ въ отдѣлни села; въ градоветѣ гърцитѣ не сж прѣстанали да наричатъ съ думата „варвари“ чуждитѣ елементи, които сж ги завладѣли.

Слѣдъ това Кузинери дава кратки свѣдѣния и характеристика на другитѣ народности, които населяватъ Македония: власитѣ, албанцитѣ, евреитѣ, циганитѣ и помацитѣ.

Втората глава е посветена на градъ Солунъ, паметницитѣ му, търговията му, манифактуритѣ му и околноститѣ му. Интересни сж слѣднитѣ свѣдѣния, които Кузинери дава въ тая глава.

Градъ Солунъ въ старо врѣме, въ самото начало на съществуването си, се е наричалъ Термезъ или Терми, по причина топлитѣ минерални източници, които се намиратъ около него (*Θερμι* на гръцки

значи горещъ, топълъ източникъ). Отъ тамъ и названието „терманчески“, което много по-късно е носилъ солунскиятъ заливъ. Въ самото начало Термезъ е билъ малка паланка. Най-напрѣдъ Касандръ, синъ на Антипатера, замѣнилъ названието *Термезъ* съ *Тесалоники*, което е било името на жена му, дъщеря на Филипа и Олимпия. Тая княгиня е наречена съ това име отъ самия си баща, който получилъ извѣстие за рождението ѝ въ деня, когато побѣдилъ тесалийцитѣ. *Тесалоники* значи *поражение на тесалийцитѣ*. Въ течение на вѣковетѣ слога *те* е изоставенъ и е останало само *Салоники*, или *Салоникъ*, отъ което лесно е било да се образува *Солунъ*, споредъ свойството на българския езикъ.

Отъ всичкитѣ градове въ Македония Солунъ е единчкиятъ, който е запазилъ едно дѣйствително значение. Въ него сѫществуватъ още паметници, които показватъ богатствата му въ много отдалечени врѣмена. Тоя градъ и въ старитѣ врѣмена не е прѣставалъ да бѫде депозитъ за земнитѣ произведения отъ околнитѣ страни, които произведения сѫ били прѣдназначени за чуждата търговия. Много прѣимущества сѫ го запазили отъ всеобщото разрушение, на което е била подвергната тая страна слѣдъ смъртьта на Александра Македонски, разрушение, причинявано отъ бичове като постоянните войни и революции, чумата, деспотизма и невѣжеството. Градъ Амфиполисъ, който бѣше се въздигналъ до сѫщата степень, бързо падна при гръцкитѣ императори, по причина че се намираше повече изложенъ на варварскитѣ нападения отъ Тракия и на нашествията на българскитѣ царе. Солунъ е билъ по-добрѣ защитенъ. Въ всѣки случай не се знае епохата, когато тоя градъ е падналъ въ владѣние на старитѣ царе на Македония; знае се само, че въ врѣмето на Филипа, баща на Александра, Термезъ е билъ единъ отъ складоветѣ на морското военно вѣдомство на тоя владѣтель.

Солунъ не притежава нито единъ паметникъ, който да личи, че е билъ дѣло на нѣкого отъ царетѣ отъ потеклото на Филипа и Александра, нито пъкъ отъ династията на Антигони. Всичкитѣ стари паметници сѫ отъ римското владичество.

Градъ Солунъ се прѣсича отъ изтокъ къмъ западъ, както въобще старитѣ градове, отъ една дълга улица, която е била продължение отъ извѣстния друмъ, наричанъ via Ignatia, който се е започналъ отъ стария градъ Аполония въ Илирия, минувалъ е прѣзъ Епиръ и Македония и се е продължавалъ до границитѣ на Тракия (Страб. I. VII, стр. 322). Тоя пътъ влиза въ града отъ къмъ западъ прѣзъ портата, която се нарича *римска*, излиза отъ къмъ изтокъ и се отправя къмъ Тракия прѣзъ сѣверната граница на Халкидика. До самата тая порта има друга една, стара и много красива триумфална врата, която, споредъ мнѣнието на Кузинери, е направена въ първото врѣме на римската империя, въ паметь на знаменитата битка при градъ Филипи въ врѣме на консулитѣ Октавий и Антоний. Всичкитѣ скулптури по тая врата сѫ исторически; сѫщитѣ прѣдмети се повтарятъ и отъ двѣтѣ страни, т. е. отъ лѣво и отъ дѣсно на фасадата. Отъ всѣка страна е изобразенъ по единъ римски консулъ, облѣченъ въ тога (римска одежда). Главитѣ имъ сѫ развалени отъ удари, съ цѣль да ги разрушатъ. Тия двѣ фигури сѫ стоешкомъ всѣка една прѣдъ единъ конь, изработенъ съ голѣмо изкуство; двѣ дѣца

държатъ юздитѣ на двата коня. Вратата има единъ сводъ; пропорциитѣ сж голѣми и сполучливи. Връхниятъ корнизъ е украсенъ съ вѣнци. Въобще арката е величествена и елегантна. На дѣсно връзъ свода има гръцки надписъ, състоещъ се само отъ имена и непоказващъ нито епохата, нито причината за въздигането на тоя паметникъ.[1])

На другия, т. е. на източния край на сжщата улица, наричана отъ Кузинери *Via triumphalis*, сжществува друга една по-голѣма триумфална арка, съ три свода. Украшенията сж изпълнени не лошо, но барелиефитѣ, вдлъбнатитѣ работи, сж отъ много лошъ стилъ. Главниятъ сводъ захваща цѣлата улица, другитѣ два свода отъ двѣтѣ страни сж разрушени. Сводътъ е направенъ отъ керпичи, които виждa се, че сж били облѣчени съ мраморни плочи. Височината е четиридесеть стжпки отъ сегашния уровенъ на земята, което значи, че отъ стария уровенъ трѣба да е имало шестдесеть стжпки. Широчината на срѣдния сводъ е тридесеть крачки. Нѣкои прѣдполагатъ, че тая триумфална врата е отъ епохата на Антониновци, а други казватъ, че тя е направена за срѣщане на императора Филипъ, когато се е върщалъ като побѣдитель на карпитѣ, които въ негово врѣме заплашвали Македония. Самъ Кузинери съ голѣма увѣреность прѣдполага обаче, че тая триумфална врата е направена за посрѣщане на Константина, когато се е върщалъ отъ побѣдитѣ надъ сарматитѣ. И дѣйствително, Зосима ни казва, че слѣдъ тия побѣди Константинъ е дошълъ въ Солунъ, дѣто е живѣлъ нѣколко врѣме и дѣто направилъ пристанище. И до сега се виждатъ останки отъ това пристанище на западъ отъ града. Тая арка е запазена и сжществува и до днесъ въ Солунъ.

Около тая арка и на сжщата триумфална улица Кузинери описва колони и други останки отъ нѣкогашния циркъ; тия останки днесъ обаче не сжществуватъ.

Близу до триумфалнитѣ врата на Константина и до цирка, на лѣво като влизамъ въ града, се намира нѣкогашниятъ хиподромъ, който и до сега носи това име. Една голѣма часть отъ земята на тоя хиподромъ днесъ образува площадъ. Историята е направила знаменито това мѣсто съ звѣрската постжпка на Теодоръ Велики, който на тоя хиподромъ е заклалъ много хиляди тесалоникиоти. Това ужасно прѣстжпление потъмни славата на тоя владѣтель. Извѣстно е, че св. Амвросий като наказание за прѣстжплението запрѣти на Теодора да влѣзе въ Миланската катедрална черква.

На дѣсно отъ арката на Константина на разтояние само двѣ минути се намира единъ древенъ храмъ, който има формата на ротонда; въобще зданието е запазено много добрѣ и днесъ служи за джамия, която турцитѣ наричатъ *Хидрѣлесъ*, а християнитѣ *Св. Георги*. Тоя храмъ прѣдставя доста важни особности; въ него се влиза прѣзъ двѣ врати, отъ които едната гледа къмъ югъ, а другата къмъ западъ; заобиколенъ е съ широкъ дворъ, въ срѣдата на който отпослѣ е направенъ единъ кржгълъ фонтанъ съ много чупурки, дѣто турцитѣ се миятъ, прѣди да

[1]) Въ настоещe врѣме тая триумфална врата въ Солунъ не сжществува. При разрушението на крѣпостьта е развалена и арката, и по-главнитѣ й камъни се прѣнесени въ цариградския музей.

се казватъ. Въ храма се намира единъ много голѣмъ камъкъ, крупенъ като скала, за който прѣданието гласи, че апостолъ Павелъ се е качвалъ върху него, когато е проповѣдвалъ.[1])

Ротондата Св. Георги слѣдъ арката на Октавия и Антония е най-старинятъ паметникъ въ Солунъ отъ римското владичество. Стига веднажъ да я види човѣкъ, за да се увѣри, че това е римска направа. При всичко че е направена само отъ керпичи, има едно сходство съ пантеона въ Агрипа. Тия два храма трѣба да сж едноврѣменни и трѣба да сж посветени на едно и сжщо божество, именно на Кабиритѣ, които сж се считали за домашни богове на Римъ, или богове покровители на народа. Древнитѣ тесалоникиоти, съ Солунската ротонда и отъ благодарность къмъ тогавашнитѣ владѣтели на цѣлия свѣтъ сж апликирали само религиозната идея на Римлянитѣ.

Ротондата не е единичнятъ античенъ храмъ, запазенъ въ Солунъ. Една джамия, която носи името *Ески-джумая*, изглежда, да е много по-старъ паметникъ. Казватъ, че тоя храмъ е билъ посветенъ на Венера, послѣ търцитѣ, като пригърнали християнството, го прѣвърнали въ черква, а по-послѣ турцитѣ слѣдъ завоеванието пакъ въ джамия. Измежду тия прѣвръщания паметникътъ е тъй измѣненъ както вжтрѣ, тъй и отвънъ, че е изгубилъ своята форма и своята изящность.

Между джамиитѣ, които украшаватъ града, има още двѣ, направата на които се отнася къмъ срѣднитѣ вѣкове и които заслужватъ внимание: едната е Св. Димитрий, а другата Св. София. Първата е по-голѣма и по-богата. Направена е вжтрѣ въ три отдѣла, отъ които главнятъ се образува отъ шестнадесеть колони отъ античенъ зеленъ мраморъ. Надъ колонитѣ има голѣма галерия върху цѣлото пространство на другитѣ два *по-бочни* отдѣла, украсена съ малки колони отъ сжщия мраморъ, отъ всѣка страна по шесть. Четири други голѣми колони сж поставени до олтара; тѣ сж отъ червенъ египетски гранитъ, много добрѣ изгладенъ. По стѣнитѣ на галерията има единъ видъ медалиони, направени отъ драгоцѣнни камъни като порфиръ и серпентинъ. Но повечето сж развалени, защото ходжитѣ вадятъ камънитѣ и ги продаватъ на европейцитѣ. Въ дъното на срѣдния отдѣлъ на една украсена плоча се виждатъ стихове, написани въ честь на нѣкой си Спандони, който най-много пожрътвувалъ за направата на тоя храмъ. Съдържанието имъ е много прочувствено и патриотическо.

Черквата Св. София е тоже джамия, както и черквата Св. Димитрий. Фасадата е украсена отъ едно прѣдверие съ осемь колони, четири отъ които сж отъ зеленъ античенъ мраморъ и четири отъ бѣлъ. Вжтрѣ нѣма нищо забѣлѣжително освѣнъ мозаиката на свода, дѣто сж прѣдставени дванадесеттѣ апостоли върху златенъ фонъ. Тая мозаика постепенно се разорява, защото ходжитѣ я вадятъ и продаватъ на посѣтителитѣ[2]).

---

[1]) Тоя камъкъ до прѣди десетина години е стоялъ въ двора на храма, но въ настоящe врѣме го нѣма нито въ двора, нито вжтрѣ. Казватъ, че билъ прѣнесенъ въ цариградския музей.

[2]) Тая джамия е изгорѣла прѣди петнадесеть години въ голѣмия солунски пожаръ.

Близу до френската махала, като се отива къмъ митницата, се виждатъ останкитѣ на една красива изгорѣла черква, която носи названието Св. Мина. Онова, което е любопитно въ нея, то е единъ голѣмъ античенъ зеленъ камъкъ, съвсѣмъ приличенъ на оня въ ротондата Св. Георги. Викда се, че е служилъ и той за проповѣдване. Новитѣ гърци, като приели европейския начинъ за правене своитѣ проповѣднически катедри, извадили тоя камъкъ отъ черквата и го захвърлили въ единъ ъгълъ на двора.

Слѣдъ това Кузинери описва крѣпостьта Еди-куле и старинниятѣ принаси, които намѣрилъ тамъ; спира се и на двѣтѣ башни, прѣдназначени въ старо врѣме за пазене града отъ къмъ морето, па минува та описва администрацията на Солунъ въ врѣме, когато е билъ той тамъ. Охарактеризирането на тая администрация Кузинери прави съ единъ два разказа.

Нѣкой си *Абди паша* употрѣбявалъ едно невѣроятно срѣдство за вселяване ужасъ и страхъ между населението. Щомъ го назначавалъ султанътъ нѣкадѣ за управитель, първата му работа била да заплаши населението бързо, като умъртви извѣстно число човѣшки жертви, виновни или невиновни. Като го назначилъ за управитель на Солунската область, първата му работа слѣдъ пристигането била да постави четири топа прѣдъ вратата на двореца си и да повика коменданта на крѣпостьта и башитѣ, та да го пита, колко затворници лежятъ въ затвора и какви имъ сж прѣстъпленията. Затворници имало само деветь души, и грѣшкитѣ имъ били отъ най-обикновенитѣ, за които не прѣдвиждатъ наказание по-голѣмо отъ двадесетдневенъ затворъ. Вечерьта Абди паша заповѣдалъ да му доведатъ всички затворници, които веднага умъртвилъ безъ всѣкакъвъ другъ сждъ. И заповѣдалъ веднага слѣдъ това да изхвърлятъ деветь топовни гърмежи за въдворяване страхъ по града.

И това той правилъ всждѣ, дѣто го пращали за управитель. Когато управлявалъ градъ Видинъ, единъ турчинъ, който познавалъ звѣрствата му, му се прѣдставилъ единъ день и му прѣдложилъ да му внася ежемѣсечно една голѣма сума, ако той, пашата, му даде ферманъ, който да му дава право, да извърша полицейската дължность по цѣлия окржгъ. Пашата се съгласилъ, най-вече защото искалъ да накаже населението, къмъ което ималъ стара вражда. И може човѣкъ да си въобрази, какво е правилъ по окржга тоя турчинъ, упълномощенъ отъ пашата. Проплакало и малко, и голѣмо. На оплакванията пашата ухо не давалъ.

Слѣдъ шесть мѣсеца Абди-паша билъ прѣмѣстенъ другадѣ. Прѣди да тръгне, той повикалъ своя пълномощенъ и го попиталъ, доволенъ ли е билъ отъ службата си. Турчинътъ отговорилъ съ хиляди благословии и благодарности и въздавалъ хиляди молитви къмъ Бога за здравето на пашата. Тоя послѣдниятъ обаче се разярилъ и заявилъ на турчина, че никога не билъ виждалъ злодѣецъ като него и че смъртьта трѣбало да избави свѣта отъ него. И веднага заповѣдалъ да му отрѣжатъ главата, което и било извършено подъ прозорека на конака и прѣдъ очитѣ на пашата, който послѣ присвоилъ всичкитѣ му имущества.

Слѣдъ тая характеристика на турското управление Кузинери описва Солунъ отъ политическа и търговска страна — производствата, занаятитѣ,

еснафитѣ и пр., и послѣ се обърща къмъ околностьта на града и казва, че ако излѣзе човѣкъ отъ източната му страна, ще види, че всичкото земледѣлческо население е гръцко, а ако излѣзе отъ западната му страна, не може да не забѣлѣжи, че всичкото селско население е българско. Това интересно раздѣлѣние датира още отъ десетия вѣкъ, когато българскитѣ господари сж завладѣли тия мѣста. Турското нахлуване послѣ е узаконило всичко. Като станали господари на всичкитѣ земи, турцитѣ сж направили селското население просто работническо; гърци и българи селяни, които да притежаватъ своя земя, сж рѣдко изключение.

Въ третята глава е помѣстено пътуване отъ Солунъ до Верея (Караферия) и Воденъ, археологическо описание на мѣстата и изучване на развалинитѣ на стария градъ Пелла, дълго врѣме македонска столица. Кузинери тръгналъ отъ Солунъ съ много солунски търговци, които отивали за панаира въ Прилѣпъ и кервана на които се състоялъ отъ двѣстѣ коня. Съ тоя керванъ той отишълъ до Караферия. Лично свитата на Кузинери се състояла отъ единъ еничаринъ, единъ слуга и единъ българинъ, по име Апостолъ, отъ Воденъ, когото той нарича живописецъ, но който трѣба да е билъ иконописъ.

При пътуването си къмъ Караферия Кузинери при описването споменува на нѣколко мѣста рѣкитѣ Еригонъ (Бистрица) и Аксиусъ (Вардаръ), теченията на които, вижда се, още не е било познато въ онова врѣме, нито пъкъ е сжществувала точна географическа карта, защото пътникътъ много често бърка тия двѣ рѣки и показва теченията и направлението имъ тамъ, дѣто то не е въ сжщность.

Слѣдъ като изминалъ солунската равнина и малко врѣме прѣди да пристигне въ Караферия, Кузинери описва, че захваналъ да минува прѣзъ гъсти гори, въ които, нѣщо забѣлѣжително, казва той, българи никога не сж проникнали. Всичкото население тамъ е гръцко, както и въ цѣла Пиерия до Караферия и Негошъ. Вижда се, че въ дълбочинитѣ на тая естествена заграда гърцитѣ сж намѣрили прибѣжище при нахлуването на българитѣ и сж се задържали тамъ чрѣзъ договори съ побѣдителитѣ.

Нѣма съмнѣние, че горитѣ, за които говори Кузинери, сж съставяли часть отъ политѣ на планината Докса, която заедно съ по-горѣ стоещата планина Турла дѣйствително и днесъ е границата между българския и гръцкия елементъ въ тая часть на Македония.

Кузинери описва Караферия и старинитѣ му и слѣдъ три дни отива въ Негошъ или Неуста, за която паланка прѣдполага, че въ старо врѣме е била населена отъ бриги, които, споредъ Тукидида, били изпѫдени отъ Карануса, прѣди да прѣвземе Едесса, сегашния Воденъ.

Кузинери хвали живописното и богато естество, бистрата и студена вода и чистия въздухъ на Негошъ. Произнася се, че като виното му не е нито бургондското вино въ Франция; това било най-доброто вино въ цѣла Турция.

Другарьтъ му, българинътъ Апостолъ отъ Воденъ, му обърналъ вниманието на красотата на женския полъ въ Негошъ и му забѣлѣжилъ, че женитѣ въ Воденъ пъкъ, напротивъ, били грозни. Кузинери и самъ забѣлѣжилъ това, но хората въ страната не знаяли истинската му причина.

Едни казвали, че това произлиза отъ качеството на чистата, здравата и бистра вода въ Негошъ, и нездравата и варовита въ Воденъ; а други мислили, че разликата доxожда отъ това, че расата у гръцитѣ е по-красива, а у българитѣ въобще по-грозна.

Негошъ е билъ разоренъ и оплѣненъ въ врѣме на гърцкото възстание отъ свирѣпия Абулъ-Абутъ паша, тогавашенъ солунски управитель, който добилъ само подозрѣние, че тая паланка има участие въ възстанието.

Отъ Негошъ Кузинери отива въ Воденъ, славенъ въ старо врѣме подъ името Едесса и подъ името Еге, което му далъ Каранусъ, слѣдъ като го завоевалъ чрѣзъ едно стадо кози, които въ едно дъждовно врѣме прибирали въ града. Това е причината, дѣто всичкитѣ монети на Македонскитѣ царе до Архелауса I иматъ отъ едната страна изобразена коза, животно, посветено на Юпитера, който помагалъ на завоевателя.

Кузинери описва чудесната панорама на Воденъ и „лжза“ му и се чуди на красотата на двадесетьтѣ му голѣми и малки водопади. Първото посѣщение той направилъ на воденския митрополитъ, у когото другарьтъ му Апостолъ му съобщилъ добринитѣ и заслугитѣ, които видѣлъ отъ тоя владика, въ слѣдствие на което той, Апостолъ, се хвалилъ, че е повече гръкъ отколкото българинъ. Но и самъ Кузинери забѣлѣжилъ, че българитѣ по-лесно се сливатъ съ гърцитѣ, когато живѣятъ въ единъ градъ, дѣто има владика и училища; тѣ се мислили по-достойни, когато сж слѣдвали въ гръцки училища, и намирали, че едничко българското възпитание не било достатъчно.

Всичкитѣ владици, казва Кузинери, които доxождатъ въ Воденъ, при всичко че сж отъ гръцка народность, сж заставени да научватъ българския езикъ; епархията имъ се състои отъ повече отъ сто села, населението на които говори само български, а въ сжщото врѣме и турски. Женитѣ не говорятъ освѣнъ матерния си езикъ. Така щото, ако владиката знаеше да говори само гръцки и турски, въ обиколката си по епархията не ще бжде толкова разбиранъ и почитанъ, а слѣдователно и доxодитѣ му ще бждатъ по-малко.

Кузинери описва пещеритѣ и старинитѣ на Воденъ и намира, че отъ старитѣ работи заслужватъ внимание само десеть колони отъ античенъ зеленъ камъкъ, добрѣ изгладенъ, които се намиратъ въ митрополитската черква. Той прѣдполага, че тия колони сж намѣрени въ нѣкое старо капище на сжщото мѣсто и сж употрѣбени при направа на черквата.

Воденскиятъ владика щѣлъ да обикаля епархията си. Кузинери се възползувалъ и пътувалъ съ него до Енидже-Вардаръ. Първата вечерь прѣспали въ селото Палео-Кастро, за което казва, че било българско. Пътемъ споменува и за българо-мюсюманитѣ, съ които е населено мѣстото Караджа-Ова, или Мъгленско. Около Палео-Кастро имало единъ буенъ источникъ, който каралъ воденица; Кузинери прѣдполага, че тоя источникъ се образува отъ подземно течение на нѣкоя рѣка, която се отдѣля отъ Вардаръ. Отъ тамъ старото название *Амфаксисъ* на тая мѣстность.

На другия день сутриньта владиката служилъ въ Палео-Кастро, за което му било заплатено много богато, забѣлѣзва Кузинери. Сутриньта, додѣто владиката служилъ, Кузинери се разxождалъ и разгледвалъ окол-

востьта на селото. Той чулъ отчаянитѣ плачове на една жена и се приближилъ, да види, отъ що е пострадала тая нещастница. Приближилъ се до ридаещата и стоялъ да я слуша. Тя не го забѣлѣжила и продължавала да плаче въ напѣвъ и да удря коленѣтѣ си. Кузинери запиталъ послѣ владиката, който му разяснилъ, че тая нещастница била изгубила сина си, който е погребенъ тамъ. Споредъ обичая у българитѣ, прибавилъ владиката, тя е дължна въ течение на една година да доходи еднажъ въ седмицата на гроба, да плаче и да възпѣва добринитѣ на сина си и собственото си нещастие.

Въ настоещe врѣме селото Палео-Кастро е гъркоманско.

Отъ Палео-Кастро тръгнали за Енидже-Вардаръ. По полето имало много работници, които, като забѣлѣжвали владиката, оставяли работата си и на купове отивали да цѣлунатъ ржката му и да взематъ благословението му.

За Енидже-Вардаръ Кузинери казва, че е основанъ отъ турцитѣ, именно отъ Евреносъ-бей, комуто било повѣрено отъ султанъ Мурадъ завоеванието на Румелия и Македония и гробницата на когото се намира въ тоя градъ. Въ Енидже-Вардаръ и Солунъ още живѣятъ потомцитѣ на Евреносъ-бей. Въ града Кузинери намѣрилъ като старина само една голѣма мраморна плоча, върху която билъ изобразенъ лъвъ, който разкъсва единъ волъ. Прѣдполага, че тая старина е прѣнесена отъ близкитѣ тамъ развалини на Пелла, нѣкогашната славна македонска столица.

Отъ Енидже-Вардаръ Кузинери се отправилъ за развалинитѣ на Пелла, дѣто въ настоещe врѣме е селото Апостолъ, до свещеника на което имали прѣпоржчително писмо отъ владиката. Тоя свещеникъ едва знаелъ да прочита по гърцки. Въ пищо не се различавалъ отъ другитѣ селяни работници. Попитанъ отъ Кузинери, изповѣдатъ ли се християнитѣ, прѣди да приематъ св. причастие, свещеникътъ отговорилъ, че паството му е много невѣжествено, и му разказалъ, че прѣди нѣколко врѣме дошълъ при него единъ българинъ и пожелалъ да се причасти, а свещеникътъ му забѣлѣжилъ, че не може да се причасти, прѣди да се изповѣда. Тогава българинътъ се оплакалъ на су-башията, който отишълъ да се кара и да наказва свещеника, задѣто не дава причастие на българина. Колкото и да разправялъ, свещеникътъ не можалъ да разясни на турчина, въ що се състои работата и билъ заставенъ да измами и двоицата невѣжи. Селската черква била една колиба, тѣсна, тъмна и влажна; при всичко това, споредъ думитѣ на свещеника, българитѣ не пропускали нито единъ празникъ да я не пълнятъ съ присжтствието си. Даже нѣкои напущали тоя чифликъ и се прѣселвали въ други, дѣто имало по-хубави черкви. За да спре подобни прѣселвания, беятъ самъ издѣйствувалъ разрѣшение, да се направи въ чифлика му нова черква, която нарекли Св. Апостоли, както се казва и самото село. При това Кузинери разказва, че отъ завоеванието до султанъ Селима на християнитѣ било запрѣтено да строятъ нови черкви. Султанъ Селимъ се показалъ снисходителенъ и захваналъ да позволява понѣкждѣ.

Слѣдъ това Кузинери изслѣдва тепетата около Пелла, за които казва, че били гробници на знатни хора. Страбонъ казва, че Аминтасъ прѣнесълъ своята резиденция въ Пелла и че синъ му Филипъ тамъ билъ въз-

питанъ. Трѣба прочее тия двоица царе да сѫ погребени въ тоя градъ, па не само тѣ, но и много още членове отъ сѣмейството имъ. Не е невъзможно единъ день да бѫдатъ открити гробницитѣ имъ заедно съ много драгоцѣнни работи.

На петдесетница около Пелла ставалъ съборъ, на който Кузинери често отивалъ отъ Солунъ. Въ подобни празненства той забѣлѣжвалъ разликата между обичаитѣ на гърцитѣ и българитѣ, при всичко че и еднитѣ и другитѣ изповѣдали една вѣра. Българскитѣ жени никога не играяли хоро заедно съ мажетѣ, когато хорото у гърцитѣ се водило всѣкога отъ единъ мажъ. Гърцитѣ играяли подъ звуковетѣ на разни инструменти, а българитѣ сами си пѣяли на хорото. Около Пелла българитѣ имали много стария обичай на публични гощавки прѣзъ лѣтнитѣ празници. Когато позаминѣла голѣмата горещина на слънцето, т. е. къмъ четири часа слѣдъ пладне, всѣки стопанинъ дохождалъ на опрѣдѣленото за събора мѣсто и донасялъ приготвенитѣ гоби. Той сѣдалъ около своитѣ, които сѫ наредени вече, и канѣлъ чужденцитѣ да вематъ участие въ гощаването. Гоститѣ обикновено сѣдатъ срѣщу него, или отъ дѣсната му страна. Жени не сѫ приети на тия събрания. Въ гощавкитѣ и събранията на българитѣ Кузинери забѣлѣжвалъ по-голѣмо добродушие и простота, отколкото у гръцитѣ.

Българкитѣ около Пелла минували за много цѣломждри, но нимало мѣста въ Македония, дѣто нравитѣ на българитѣ били разни. По причина че солунското поле е много плодородно, отъ незапомнени врѣмена прѣди жътвата притежателитѣ на чифлицитѣ събирали отъ планинскитѣ мѣста жътварки, които се разпръсвали по всички чифлици и отъ двѣтѣ страни на Вардаръ. Обикновено тия жътварки дохаждали отъ къмъ гориститѣ мѣста около градъ Дойранъ. Херодотъ нарича тия хора съ името пеонци отъ къмъ езерото Праснасъ, или пеонци отъ планината Орбелосъ (Herodot. V, XVI). При всичко че тоя писатель дава да се разбере, че пеонцитѣ не сѫ били подчинени на македонското царство, това подчинение трѣба да се счита за фактъ и отъ самитѣ думи на Александра I, синъ на Аминтаса I, който притежавалъ богати сребърни мини малко понататъкъ отъ праснаското езеро, което е сѫщото, което днесъ се нарича дойрянско.

Що се касае до населенията около планината Орбелосъ (Бѣласица (?), може да се каже на основание нѣкои обичаи, че това не сѫ сѫщински българи (говори Кузинери), а сѫ остатъци отъ туземно пеонийско потекло, на които завоеванието е отвело първобитния езикъ, но не е могло да имъ отнеме и старитѣ обичаи, които никога не сѫ могли да минатъ и у завоевателитѣ българи. .

Кузинери се повърща на българскитѣ жътварки и разказва, че тѣ дохождали обикновено въ солунското поле на тълпи, команди, и всѣка команда била придружавана отъ двоица или троица млади момци. Момитѣ отъ командитѣ, които дохождали много близу до Солунъ, влизали и въ града, облѣчени въ най-празничнитѣ си дрехи, богато украсени съ разноцвѣтни шевове, и коситѣ имъ уплетени на много и ситни плетеници. Тѣ отивали по гръцкитѣ, турски и европейски къщи, дѣто пѣяли и играяли едно хоро, въ което на всѣки три стапки се подскачало. Всички моми,

като играяли, се държали за пояситѣ. Нищо не зачудвало и не радвало тия жетварки толкова, колкото голѣмитѣ огледала въ европейскитѣ къщи, въ които тѣ се оглеждали цѣли. Тѣ викали отъ радость прѣдъ тия огледала и не искали да се отдалечатъ.

Вечерь, когато не успѣвали да отидатъ да нощуватъ въ полето, нощували по ханищата, дѣто въ отдѣлни стаи си постилали слама, врѣзъ която спали, слѣдъ като поставяли да лѣгатъ край вратата мжжетѣ, които ги водили. Турцитѣ, които управляватъ чифлицитѣ, много често си позволявали да влизатъ въ по-интимни сношения съ тѣхъ. И ако се случвало нѣкоя отъ тия жътварки слѣдъ завръщането си да стане майка, това не ѝ прѣпятствувало да се омжжи както и всички други. Единъ пжть омжжена, тя не отивала вече жътварка; всички омжжени жени не излизали изъ селата си и се славили съ своята вѣрность на мжжетѣ си.

За да покаже, какъ бейоветѣ безчеловѣчно сж злоупотрѣбявали съ тия жътварки, Кузинери разказва, че единъ день прѣзъ лѣтото, като ходилъ съ единъ другарь по ловъ, видѣли въ едно уединено мѣсто подъ дърветата край една рѣкичка единъ познатъ бей, седналъ между двѣ момичета отъ казанитѣ жътварки. За да не му попрѣчатъ, тѣ искали да се отстранятъ, но той ги повикалъ при себе си. Той пушилъ чубука си и пилъ чашка по чашка ракия отъ едно голѣмо шише. Краката му били потопени въ водата, защото това съдѣйствувало да не се опива, като пие. Това му забавление съ жътваркитѣ тъй явно и тъй открито заразявало всичкитѣ му хора въ чифлика, които отъ своя страна не пропущали случая да злоупотрѣбяватъ съ жътваркитѣ. И Кузинери съ съжаление забѣлѣжва, че това положение е невъзможно да се поправи, додѣто турцитѣ владѣятъ тия страни.

На връщане отъ Пелла къмъ Солунъ Кузинери минува прѣзъ плодовитата почва, лозята на която произвождали хубаво грозде и виното се продавало въ Солунъ подъ името „българско вино". На разтояние единъ часъ отъ Пелла къмъ Солунъ, като оставилъ задъ себе си едно тепе, Кузинери миналъ прѣзъ гробища, отъ много врѣме изоставени. Отъ камънитѣ, които намѣрилъ врѣзъ нѣкои гробища и отъ отсжтствието на всѣко население въ околностьта, Кузинери прѣдполага, че тия гробища сж били нѣкога бойно поле, дѣто българитѣ и гърцитѣ отъ Македония сж употрѣбили послѣднитѣ си усилия, за да отблъснатъ ярема на турцитѣ. Врѣзъ много отъ гробищата камънитѣ били взети отъ развалинитѣ на Пелла.

Четвъртата глава се занимава съ първо пжтуване до Амфиполисъ и до Сѣръ. Амфиполисъ, който днесъ не сжществува, въ най-старо врѣме се наричалъ *Енеодосъ* (деветь пжтища), а по-послѣ се е прославилъ съ политическа и търговска важность подъ името Амфиполисъ. Древностьта ни показва много малко градове, които чрѣзъ важностьта на своето положение да сж играли такъва важна роля като Амфиполисъ. Отъ една страна близостьта на планината Пангеа (Кушница) съ многото златоносни мини, а отъ друга голѣмата плавателна рѣка Струма и самото море сж прѣимущества, къмъ които сж се стремѣли съсѣднитѣ силни народи. Названието Енеодосъ, което тоя градъ е носилъ въ врѣме на Херодота, е много старо. Нѣкои писатели се съгласяватъ да го отдадатъ на една

епоха много по-ранна отъ царуването на Тезея, т. е. повече отъ 1300 год. прѣди Христа. Казватъ, че названието *Енеодосъ* произлизало отъ едно мѣстно прѣдание, което споредъ Хигена било слѣдньото. — Демофонъ, синъ на Тезея, като се разхождалъ по Тракия, влюбва се въ него младата *Филиса*, въ къщата на която пътникътъ намѣрилъ гостолюбие. Като искалъ да отиде въ отечеството си, той се заклелъ прѣдъ любовницата си, че ще се върне при нея. Въ деня, когато обѣщалъ, че ще се върне, Филиса ходила деветь пѫти до брѣга на морето, и отъ тамъ названието *Енеодосъ*, деветь пѫтя. Като не дошълъ Демофонъ, Филиса умрѣла отъ скърбь. Родителитѣ ѝ въздигнали гробница, около която израстли отъ само себе си дървета, които проливали сълзи, когато капали листата имъ. Но причина на това събитие гърцитѣ дали въобще на листата на всичкитѣ дървета названието *филлосъ* (Hygin, cap. LIX). Отъ друга страна, за да оправдае претенциитѣ на атинянитѣ вързъ този градъ, ораторътъ Есхинъ напомня почти сѫщитѣ събития; той казва, че Атамасъ, други синъ на Тезея, като се оженилъ за дъщерята на тракийския царь, получилъ подаръкъ градъ Енеодосъ (Eschin). Освѣнъ това сѣверната часть отъ околноститѣ на Пангеа (Кушиница) въ старо врѣме се е наричала Филисъ.

Тукидидъ казва, че свободниятъ народъ, който се казвалъ едониенски, се управлявалъ понѣкога отъ царе. Не може да не се вѣрва въ тоя историкъ. Трѣба прочее да заключимъ отъ сѫществуването на тия царе и отъ разказването на Хигена (Hygin), че владѣтелитѣ на едониенцитѣ сѫ обитавали мѣстото, което около врѣмето на Тезея е носило названието Енеодосъ, и че тоя градъ трѣба да е основанъ отъ едониенци. Тукидидъ ни разказва, че тоя народъ, който храбро е защищавалъ своитѣ златни мини въ Пенгеа, е владѣялъ градъ Енеодосъ, когато атинянитѣ го прѣвзели, и че е владѣялъ повече отъ сѣверната часть на Пангеа, отъ Драбескъ до Конъ, градъ до устието на Стримонъ (Thucydid., lib. IV, cap. CVII).

Въ всѣки случай въ историята на градъ Енеодосъ, и послѣ Амфиполисъ, фигурираятъ пелазги, сатри, едониенци, одоманти, пиери, пеониенци и послѣ македонскитѣ царе. Но отъ народитѣ, които най-много сѫ се стремили да завладѣятъ тоя градъ, сѫ били атинянитѣ. Симонъ, синъ на атинския военачалникъ Милтиадъ, покорилъ тасийцитѣ, завладѣлъ минитѣ имъ, завладѣлъ укрѣпленията имъ и нападналъ ионийцитѣ безъ да отиде далечъ въ Тракия (Thucydid., lib. I, c. CI). Това е било 474 години прѣди Христа. Слѣдъ това три послѣдователни експедиции сѫ изпращани отъ атинянитѣ, да завладѣятъ Пангеа (Кушиница) съ златнитѣ ѝ мини, но сѫ били разбивани (Thucydid., tom. I, liv. I, chap. C, прѣводъ на Gail). Най-послѣ Агнонъ разгонилъ едониенцитѣ, които владѣяли градъ Енеодосъ, укрѣпилъ го, увеличилъ го и му далъ названието Амфиполисъ. Тая побѣда станала 437 години прѣди Христа. Атинянитѣ заселили въ тоя градъ гърци отъ разни мѣста, но слѣдъ не много години били заставени да напустнатъ Амфиполисъ и околността му, защото тия мѣста подпадали подъ властьта на македонскитѣ царе.

Около развалинитѣ на Амфиполисъ днесъ сѫществува селото Еникьой. Самото название *Амфиполисъ* значи двоенъ градъ, види се, защото

е раздѣленъ отъ една долчина, отъ къмъ сѣверната часть на която атинскиятъ завоеватель Агнонъ е увеличилъ града. За да отиде отъ Солунъ до Амфиполосъ, Кузинери миналъ край планината Хортачъ и взелъ близенъ до морето пать. Той миналъ най-напрѣдъ прѣзъ Юренджикъ, дѣто въ онова врѣме били лѣтнитѣ жилища на европейската колония въ Солунъ, които днесъ не сѫществуватъ; послѣ миналъ на югъ отъ Солунъ къмъ Хортачъ прѣзъ селото Киречъ-кьой, или Ени-кьой, както го нарича самъ Кузинери и както се е наричало въ онова врѣме. Споредъ пътника, това е единственото българско село въ тая мѣстность. Населението се занимава съ добиване варь, защото нѣма земя за обработване. Въ настоещe врѣме това село е гъркоманско, но си е запазило езика, носията и обичаитѣ.

Въ Амфиполисъ Кузинери описва развалинитѣ, околната мѣстность, старинитѣ, надписитѣ и древнитѣ монети, които е намѣрилъ. Единъ гръцки надписъ отъ отдалечена древность е прочелъ врѣзъ една плоча, употрѣбена въ направата на една чешма. Надписътъ е единъ смъртенъ приговоръ за нѣкои си Филонъ и Статоклъ, които народътъ осѫдилъ и изгонилъ за нѣкакво голѣмо прѣстѫпление. Въ случай че се върнатъ, тѣ или дѣцата имъ, всѣки ималъ право да ги убие. Имуществата имъ се конфискували, и десетата часть се подарили на храма на Аполона и на храма на рѣката Струма. На сѫдията било заповѣдано да издълбае това народно рѣшение врѣзъ една каменна колона, и ако се намѣри нѣкой да противорѣчи на това рѣшение, да се изгони отъ градъ Амфиполисъ, и имуществата му да се конфискуватъ.

Отъ тая твърдѣ интересна задвѣковна народна присѫда става явно, че народътъ отъ Амфиполисъ е отдавалъ божествени почести на р. Стримонъ. Това се вижда и отъ една стара царска монета. Това е старо начало на нѣкогашнитѣ народи да боготворятъ причинатa на плодородието, най-вече рѣкитѣ, които сѫ се считали източници на земледѣлческото богатство и срѣдства за търговско движение.

Слѣдъ проучване развалинитѣ на Амфиполисъ и слѣдъ описване озерото Тахино, Кузинери пристигналъ въ градъ Сѣръ, дѣто не прѣстоялъ обаче дълго, защото скоро трѣбало да замине за Солунъ.

Петата глава описва едно второ пътуване на Кузинери въ Сѣръ, пътуване, направено прѣзъ други пать, именно прѣзъ селото Лахана, близу до което пътникътъ миналъ прѣзъ развалинитѣ на стария македонски градъ Антемонтъ. Цѣлата почти глава е посветена на живота и дѣлата на нѣкогашния сѣрски турски феодалъ Исманъ бей, който буйствувалъ и управлявалъ сѣрския окрѫгъ прѣзъ по-миналото (осемнадесето) столѣтие и когото Кузинери лично познавалъ. Даватъ се свѣдѣния и върху старата история на градъ Сѣръ, който въ старо врѣме се наричалъ Сирризъ (Sirris) и билъ столица на одоманитѣ, старъ тракийски народъ, прѣди, разбира се, да бѫде покоренъ отъ македонския царь Филипъ. Старата часть на градъ Сѣръ носи названието *Варушъ*, което значи на илирийски езикъ прѣдградие. Названието Варушъ се срѣща и у много други македонски градове. Сѣрскиятъ Варушъ въ врѣме, когато билъ тамъ Кузинери, билъ населенъ отъ гърци, българи и нѣколко еврейски сѣмейства. Това свѣдѣние е интересно, защото въ настоещe

врѣме всички българи въ Варушъ сж погърчени, толкова е била силна гръцката култура въ тоя градъ въ началото на миналото столѣтие (томъ I, стр. 159). Сѣрскитѣ търговци въ онова врѣме търгували съ Германия главно съ памукъ, произвожданъ въ сѣрската околность.

Въ шестата глава се описватъ околноститѣ на Сѣръ, изучватъ се старитѣ названия на мѣстноститѣ и се хвърля единъ погледъ върху лѣтнитѣ жилища на сѣрскитѣ богати турци, които жилища измежду турцитѣ носятъ названието *яйля*. Като излизалъ отъ Сѣръ, за да споходи казанитѣ лѣтни жилища, Кузинери на сѣверо-западъ отъ града миналъ прѣзъ една долина и на лѣво забѣлѣжилъ нѣкакви водопроводни строения, за които забѣлѣжва, че били стара българска направа.

Въ седмата глава се разглежда отъ научно-археологическа точка обичая у нѣкои номадски народи въобще въ Турция да търсятъ *яйляци*, лѣтни жилища съ добра паша, прѣзъ лѣтото, а зимѣ да слизатъ по южнитѣ мѣста на зимовище. Специално се разглеждатъ животътъ и обичаитѣ на юруцитѣ въ Азия и Европа.

Осмата глава е посветена специално на научно проучване и разликата между *Стримонъ* и *Понтусъ* (Pontus), и се опровергаватъ ония археолози, които прѣдполагатъ, че Понтусъ въ старо врѣме била рѣката Струма. Споредъ изслѣдванията на Кузинери, названието Понтусъ въ старо врѣме е носила рѣката Лутли-чай (Сѣровица), която при едно-наводнение се разлива тъй широко, до такъва степень, че прилича на езеро. Въ сжщата тая глава Кузинери бѣлѣжи, че всждѣ по брѣговетѣ на Стримонъ (Струма) живѣятъ българи, които само сж запазили старото название на рѣката.

Кузинери казва, че въ старо врѣме града Мелникъ се наричалъ *Петра*, което название за сжщия градъ останало и до сега у населението подъ названието *Петричъ*. Това е погрѣшно. Населението никога не е наричало и не нарича града *Мелникъ* съ името *Петричъ*, което название се е давало и се дава на други единъ градецъ, разположенъ отъ другата, т. е. отъ дѣсната страна на Струма.

Въ деветата глава се описва пътуването до манастира Св. Ив. Прѣдтеча, близу до Сѣръ, красотата на тоя манастиръ и рѣдкоститѣ му. Кузинери казва, че тоя манастиръ билъ основанъ отъ единъ български царь, изображението на когото се намирало въ черковното прѣдверие. Тука има една грѣшка, въ която ученитъ пътникъ, вижда се, е въведенъ отъ тогавашнитѣ прости монаси, обикновено българи, за които въ ония врѣмена, щомъ единъ царь не е билъ турски и гръцки, той е билъ непрѣмѣнно български. Старитѣ хора по селата още помнятъ врѣмената, когато за простия българинъ друго изражение за опрѣдѣление, че едно лице или едно нѣщо не е турско, а е християнско, нѣмаше освѣнъ изражението „българско“. По такъвъ начинъ и рускиятъ царь понѣкога минуване за български, т. е. християнски. Извѣстно е, че Сѣрскиятъ манастиръ Св. Иванъ Прѣдтеча е основанъ въ царуването на сърбския царь Стефанъ Душанъ, който се счита и ктиторъ на манастира. Неговото изображение дѣйствително до скоро е сжществувало врѣзъ стѣната на черковното прѣдверие, но днесъ не сжществува, защото е замазано по заповѣдь на сѣрския гърцки митрополитъ, подъ вѣдомството на когото се намира.

манастирътъ. Замазването е станало прѣди четири години, когато новоназначеният въ Сѣръ сърбски вицеконсулъ г. Нушичъ поискалъ да фотографира казаното изображение. Споредъ описанието на Кузинери, изображението прѣдставлявало три лица: царя и царицата, облѣчени въ царски одежди, и по срѣдата синъ имъ, на възрасть отъ осемь до десеть години. Отъ точка зрѣние на художество изображението не прѣдставяло никаква стойность, освѣнъ одеждитѣ на тритѣ лица.

Слѣдъ описанието на манастира Св. Иванъ Прѣдтеча ученият пътникъ ни дава като продължение на деветата глава едно дълго и специално изучване на нѣкои стари гръцки надписи, намѣрени въ Сѣръ, а главно едно твърдѣ подробно описание на всичкитѣ до тогава извѣстни стари монети и медали на разни македонски царе и общини. И съ това се свърша първиятъ томъ на съчинението.

Вториятъ томъ започва съ десетата глава, въ която се описва пътуване отъ Солунъ прѣзъ Зъхна и Драма до развалинитѣ на стария градъ Филипи. Пътникътъ подробно описва тия развалини, надписитѣ и паметницитѣ, които е намѣрилъ тамъ, както и извѣстнитѣ до тогава стари монети, сѣчени въ Филипи. Въ прѣдверието на гръцката черква въ Драма той намѣрилъ една красиво изработена мраморна глава, много прилична на императора Каракала, тъй както се прѣдставя той вързъ старитѣ монети. Пътникътъ Полъ-Лука, който споходилъ Драма и Филипи прѣзъ 1710 година, казва, че тая глава била на Херкулеса; Кузинери обаче опровергава това и доказва, че тая глава е направена въ честь и память на императора Каракала, била е въ града Филипи, отдѣто е и донесена въ Драма.

Християнскитѣ села въ южната часть на драмското поле сж гръцки, и за това Кузинери при пътуването си по тия мѣста не споменува да е минувалъ прѣзъ български села. Селата въ сѣверната часть на драмското поле обаче сж български.

Въ единадесетата глава пътникътъ описва пътуването по изслѣдване източника и теченията на рѣката, която въ древнитѣ врѣмена се наричала Анжита, понѣкога по погрѣшка Струма, а сега въ самото си начало се нарича Панега, а по-надолѣ къмъ Сѣръ Драматица или Анджиста. Тая рѣка е забѣлѣжителна по това, че извира край една пещера, която въ старитѣ езически врѣмена е играла важна роля въ култа на околнитѣ племена. Тая пещера се намира въ политѣ на планината Смѣ-ница или Бозъ-дагъ (*Cercine* въ старо врѣме). За да споходи тая пещера, Кузинери отъ Драма отишълъ въ Просѣченъ, а отъ тамъ се отправилъ на единъ часъ разтояние по течението на Панега къмъ планината Смѣ-ница. Устието на пещерата се виждало, само когато се приближи човѣкъ. Отъ земетресението били паднали прѣдъ входа голѣми камъни, които прѣпятствували за свободното влизане. Когато Кузинери се вличилъ по колѣнѣтѣ си и влѣзълъ въ пещерата, прѣдъ очитѣ му се прѣдставило зрѣлище, което възнаградило труда му. Той помислилъ, че се намира въ храмъ, дѣто нѣкоя нимфа въ старитѣ врѣмена е получавала благоговѣнието и поклоницѣ на съсѣднитѣ народи.

Пещерата била кржгла. Горнята ѝ часть образувала почти правиленъ сводъ, дължината на който била около двадесеть и петь стжпки

а височината петнадесеть. На лѣво били наредени единъ редъ крупни камъни отъ качеството на ония, които запушали входа; тѣ били служили за сѣдалища на зрителитѣ. Отъ дъното на пещерата извирала бистра вода, която тихо текла по пѣсъка вътрѣ и, щомъ излизала, започвала да шуми. На едно мѣсто се забѣлѣжвалъ старъ градежъ, направенъ подъ едно отверстие, отдѣто проникнала таинствена свѣтлина. Вижда се, че тоя градежъ е билъ за една стълба, по която се влизало въ пещерата, дѣто е трѣбало да се слави нимфата. Извѣстно е, съ какво почитание древнитѣ народи сж се отнасяли къмъ източницитѣ и рѣкитѣ. Кузинери не се съмнѣва, че тая пещера била храмъ за славене божеството на водата. Населението отъ околнитѣ мѣста се отнасяло къмъ тая пещера съ извѣстно почитание, като къмъ една антична светиня. Ако единъ подобенъ източникъ и една подобна пещера се намѣрваше на друго нѣкое по-достжпно мѣсто, а не въ това отстранено и пусто мѣсто, вѣроятно е, че името на нимфата, на която сж се покланяли нѣкога, щѣше да бжде извѣстно днесъ.

Тогавашниятъ солунски митрополитъ разказвалъ на Кузинери, че когато управлявалъ неврокопската епархия, видѣлъ единъ часъ далечъ отъ Неврокопъ, какъ една рѣчка се губила въ пѣсъка. Сжщата тая рѣчка, по прѣданието на хората, текла подъ планинитѣ и се явявала изново въ драмската епархия въ пещерата, тоя нѣкогашенъ *Нимфеумъ*. Сжщиятъ солунски митрополитъ увѣрилъ Кузинери, че хората, за да се увѣрятъ, че рѣката, която изчезва въ Неврокопско, тече подъ планинитѣ и се явява изново въ Драмско, хвърляли просо тамъ, дѣто изчезва рѣката. Слѣдъ три часа това просо се явявало въ източника при пещерата, дѣто били поставени нарочно хора, за да наблюдаватъ.

Недалечъ отъ тая пещера пжтникътъ открилъ развалини отъ крупни стари строения, а при връщането си къмъ Сѣръ миналъ по единъ мостъ, наричанъ отъ мѣстното население Ангиста. Имало и село, което носило названието *Ангиста*. Въ настоеще врѣме това село се казва *Ханджиста*, пада се въ зъхненската кааза и е населено отъ турци, българи и гърци.

Кузинери дава да се разбере, че християнското население по ония мѣста е повече българско (томъ II, стр. 51 и 53). Като се доближава до Нигрита, минува прѣзъ село *Серпа*, за което казва, че било гърцко, при всичко че названието било българско. Това село, което тогава било почти скачено съ Нигрита, въ настоеще врѣме не сжществува съ сжщото име като отдѣлно. Нигрита е доста голѣма, населена отъ гърци, паланка въ сѣрската кааза.

Въ дванадесетата глава се описва пжтуването отъ Солунъ до Кавала, или както се е наричала въ старо врѣме *Галепсусъ*. Описва се най-напрѣдъ настоещиятъ градъ и тогавашното му управление и се даватъ смжтни понятия за основаването на стария градъ. Споредъ тия понятия, градъ *Галепсусъ* е билъ основанъ отъ сина на Тасуса, сродникъ на Кадмуса. Древнитѣ писатели като Тукидида и Диодора Сицилийски сж гледали на тоя градъ като на колония отъ тасийци, като най-близъкъ до

островъ Тасосъ (Thucyd. lib. IV, cap. CVII; Diod. Sic. lib. XII, page 321). За българското население въ Кавала и околностьта Кузинери не говори. И въ настоещe врѣме въ Кавалската каза християнско население, българско или гръцко, нѣма. Градското население цѣло почти е турско; има много малко гърци. Въ пазаренъ день българскиятъ езикъ е въ широко употрѣбение на пазара, защото населението на околнитѣ мухамедански села е повечето помашко и говори български.

Кузинери описва старинитѣ и древнитѣ надписи на Кавала, указва на голѣмото значение на тоя градъ въ търговско отношение и търгва за градеца Енидже, дѣто излиза най-хубавиятъ тютюнъ въ свѣта. Тамъ той се запознава и описва едно горско непокорено племе, което слизало въ градоветѣ отъ южнитѣ Родопи и се занимавало само съ разбойничество. „Въ Енидже азъ видохъ заобиколенъ, казва Кузинери, отъ тия полудиви горци, които бѣха любопитни да видятъ единъ французинъ. Никадѣ по турскитѣ провинции не съмъ виждалъ въобще хора толкова крупни, толкова силни, съ такъвъ свирѣпъ погледъ, съ такива горди обноски и тъй страшно въоружени. Една дълга пушка на рамото, два пищова въ пояса, единъ голѣмъ ножъ, който турцитѣ наричатъ *ятаганъ* и си служатъ повечето съ острието, отколкото съ върха му, единъ патрондашъ пълненъ съ патрони и крушуми и най-послѣ една кратуна съ барутъ, — това е костюма на тия независими хора. Никой отъ тѣхъ не смѣе да слѣзе въ полето безъ оржжие..... Никой не смѣе да проникне въ царството имъ въ южнитѣ Родопи освѣнъ циганитѣ, които имъ сж нуждни за правене и поправяне всѣкакви желѣзни издѣлия. Турското правителство има много малко влияние въ вътрѣшното управление на тая страна. Старитѣ хора само държатъ единъ видъ федерация измежду селата. Вѣроятно е, споредъ сжществуещитѣ въ страната традиции, че това пламе е остатъкъ отъ древнитѣ тракийци гърци, които при завоеваването сж прѣдпочели да станатъ турци, за да бждатъ по-спокойни. Въ вътрѣшностьта на горитѣ имало още села, дѣто населението не било изгубило обичая да си прави вино за собствено употрѣбение. Що се касае до религията имъ, тѣ иматъ *имами* или свещеници всѣкога чужденци, отъ азиятско произхождение и и такива-же невѣжи, както и самитѣ горци.

„При вида на тия голѣми ножове, които посятъ тия груби хора, човѣкъ не може да си не спомни онова, което казва Тукидидъ, именно, че въ войската на Скиталцесъ (Scytalcès) имало свободни горски хора отъ Родопитѣ, въоружени само съ голѣми ножове. Може да се заключи, че тоя народъ, вѣренъ на своитѣ обичаи, е запазилъ живота на прадѣдитѣ си. Не е доказано, че тия варвари сж били нѣкога покорени отъ гръцкитѣ императори или отъ българскитѣ царе. Знае се само, че тѣ сж били помощници на тия послѣднитѣ, както и на тракийскитѣ царе. Наклоностьта на това племе да притѣснява и да граби своитѣ съсѣди е сжществувала въ всичкитѣ врѣмена. Самитѣ римляни не сж успѣли да ги покорятъ съвършено. М. Мишодъ казва въ своята „История на Кръстоносцитѣ“, че „ордитѣ отъ Родопитѣ, побѣдители или побѣдени, всѣкога продължаваха разбойничествата си.“ (M. Michaud, Histoire de Croisades, t. 3, p. 314).

„Най-забѣлѣжителната черта отъ настоещия характеръ на тоя народъ, която най-много го доближава до отдалечената древность, се състои въ слѣдното. — Редовно всѣка година разни началници събиратъ прѣзъ пролѣтьта войнствената младежь, която имъ е привързана. Числото на хората, които съставляватъ всѣка отъ тия чети, не е опрѣдѣлено; но извѣстно е, че надминаватъ числото петдесеть—шестдесеть. Тѣ търгватъ отъ разни страни; всѣкой носи своето обикновено оржжие, което не оставя нито денѣ, нито нощѣ, и взима само една горня дреха противъ студа. Всѣкога готови за бой, всѣкога разположени да бѣгатъ, тия чети се скитатъ по вжтрѣшностьта на горитѣ и по стръмнинитѣ на Родопитѣ и достигатъ далечни мѣста. Мисъльта за кражба и разбойничество всѣкога е второстепенна въ тия скитания; приятностьта е главната причина. Най-красивитѣ горски мѣста сж театра на тия оргии, противъ които властьта нѣма сила.

„Обикновеното прѣбивание на тия скитальски чети е около селата и чифлицитѣ. Тамъ тѣ не притѣсняватъ никого, но искатъ храна, а най-вече вино, и често отиватъ да ядатъ и пиятъ въ лѣсоветѣ. На овчаритѣ е наложена тоже контрибуция за овци и агнета.

„Млади циганки, такива-же диви, се отличатъ съ сила или се ангажиратъ съ съгласие, и служатъ за другарки на тия войнствуещи хора. Всѣка чета има освѣнъ това своя Орфей, лирата на който звучи въ горитѣ и въодушевява едно хоро, което не се различава отъ хорàта на бейадеритѣ въ Индия, Египетъ и цѣла Турция.

„Между играещитѣ циганки най-красивата се пада на началника на четата; другитѣ сж привързани на дружината. Слѣдъ веселбата чрѣзъ играното циганкитѣ сж свободни да се губятъ изъ гората, дѣто въоруженитѣ горци отиватъ по отдѣлно да ги търсятъ.

„Слѣдъ двумѣсечно скитане дружината се разтуря; всѣкой отива по дома си, всѣка циганка се връща въ колибата на своитѣ, безъ да има нѣкой да ѝ иска смѣтка за отсжтствието.....

„Въ цѣла Тракия и Македония е извѣстна наклонностьта на това племе за скитничество, наклонность, непозната другадѣ въ Турция. За да охарактеризиратъ тия горски хора, турцитѣ имъ даватъ названието *гевенджии*, която дума е съставена отъ два езика, отъ *гевенде*, персийска дума, значуща жена, която играе, и отъ турското окончание *джи*, което се прибавя на всѣки занаятъ, като *кафеджи, тютюнджи* и пр.

„Тия планинци, стари обитатели на страната, станали случайно турци, сж останали независими по причина на непроходимостьта на горитѣ. Тѣ често сж виждали побѣдители да опостушавать съсѣднитѣ имъ страни, безъ да изпитватъ обаче нещастията на войната. Защищавали сж се въ гори, дѣто е било опасно да се нападатъ.

„Въ Родопитѣ се намѣрватъ мѣстата, които сж били посветени нѣкога на култа на Бахуса. Казанитѣ племена отъ тия мѣста, както видѣхме, славятъ и устроявать още оргии, прилични на старитѣ, при всичко че измѣнени. Това племе тъй добрѣ ни прѣдставя сатритѣ на Херодота,

че е не възможно да не познае човѣкъ едно сходство между тия два народа, които само врѣмето и религията сж раздѣлили.

„Херодотъ ни казва именно, че сатритѣ сж притежавали главнитѣ мини въ Пангеа, че сж били храбри, че никога не сж побѣдявани и че съхранявали въ тракийскитѣ планини култа и прорицалищата на Бахуса. Мисля, че култа на тоя богъ е дошълъ у едониенцитѣ и сатритѣ отъ ближния островъ Тасосъ. Едониенцитѣ и сатритѣ въ сжщность били единъ и сжщи народъ. И еднитѣ и другитѣ, били тракийци, или по-добрѣ пелазги. Тѣ имали участие въ експлоатацията на минитѣ въ Пангеа и се сношавали и търгували съ островъ Тасосъ. Надѣвамъ се да докажа въ слѣдующата глава, че отъ тоя островъ приели култа на Бахуса ..... Остатки отъ тоя култъ именно ние намираме въ скитическитѣ удоволствия на тия родопски планинци. Тия бахусови празненства се прѣвръщали въ забавления, *сатири;* при тѣхъ се изпълнявали хора, посветени на тоя богъ. Отъ тукъ названието *сатри* на оная часть отъ едониенския народъ, която е славила тоя богъ ..... "

Много е интересно да се изучи въ настоеще врѣме по-отблизу това планинско население въ южнитѣ Родопи, което Кузинери описва по такъвъ начинъ. Онова, което съмъ слушалъ за населението въ тия мѣста, е, че то било много диво и свирѣпо, че тамошнитѣ мухамеданци носятъ названието помаци и говорятъ чисто български езикъ и че, нѣщо забѣлѣжително, тия помаци наричатъ себе си *ахряни* и българския си езикъ, който говорятъ, *ахрянски.*

Нѣкои мѣстни по-интелигентни хора искатъ да кажатъ, че *ахряни* произлизало отъ *агаряни,* т. е. че въпроснитѣ диви планински населения били наричани *агаряни,* което се е запазило въ думата *ахряни.*

Въ тринадесетата глава се описва островъ Тасосъ, миналото му, настоещето му, паметницитѣ му и търговията му. За забѣлѣжване е, че цѣлата почти гора на острова се състои отъ диви лозници, които раждатъ черно диво грозде.

Четиринадесетата глава се занимава съ описание брѣговата линия на Халкидическия полуостровъ. Пътникътъ тръгналъ отъ Солунъ съ специаленъ воененъ френцуски параходъ, спиралъ се на много мѣста по брѣга за разни наблюдения и пропатувалъ до древния градъ *Неополисъ,* който въ настоеще врѣме се нарича Ески-Кавала (Стара Кавала) и има естествено пристанище, наричано Левтеръ. Това пристанище много прилича на пристанището въ Пирея, Гърция. Кузинери дава часть отъ историята на тоя старъ градъ, който билъ главното пристанище на богатствата отъ Пангеа, дава имената на много още градове на Халкидическия полуостровъ и описва старитѣ монети на *Неополисъ,* чрѣзъ които доказва, че както Амфиполисъ, тъй и Неополисъ били атински учрѣждения и колонии. Въ сжщата глава сж помѣстени подробни таблици за древнитѣ монети отъ Атина и Неополисъ.

Въ петнадесетата глава се описва пътуването по вътрѣшностьта на Халкидическия полуостровъ, дава се понятие за старото и за настое-

щето положение на тая страна, откриватъ се мѣстата на много древни градове и се разисква въпросътъ, истински ли е разказътъ на Херодота за прокопаване канала Ксерксесъ на атонския провлакъ. Слѣдъ внимателно разглеждане и проучване мѣстото Кузинери се произнася, че подобно прокопаване на каналъ отъ една заливъ до другия по атонския провлакъ, прѣзъ който каналъ да могатъ да минатъ успоредно два кораба и прѣзъ който ужъ минала всичката флота на Ксеркса, никога не е бивало, но че корабитѣ на Ксеркса трѣба да се прѣнесени или прѣкарани отъ една заливъ до другия, прѣзъ атонския провлакъ, който е твърдѣ тѣсенъ, но равни дъски, нарочно наредени, и чрѣзъ колелета, нарочно приготвени. Подобно прѣнасяне на корабъ прѣзъ сѫщия провлакъ се е случило и въ новитѣ врѣмена. Споредъ разказа на Кузинери, единъ корабъ съ морски разбойници билъ прѣслѣдванъ отъ турски правителственъ корабъ. При атонския провлакъ именно разбойницитѣ се намѣрили въ опасность, да бѫдатъ изловени; и за това прѣзъ нощьта, за да избавятъ своя корабъ, измислили срѣдството да го прѣкаратъ връзъ колелета прѣзъ провлака. Това било свършено прѣди да се съвне, и когато турцитѣ мислили, че пиратитѣ сѫ въ ржцѣтѣ имъ, прѣнесенятъ корабъ развѣвалъ платната си въ противоположния заливъ.

По цѣлия Халкидически полуостровъ Кузинери за българи не говори; всѫдѣ намира гърци. Като минавамъ обаче край село Седесъ, два часа на югъ отъ Солунъ, подъ планината Хортачъ (Диоронъ), той забѣлѣжилъ една висока стара кула. Подобни кули той забѣлѣжилъ и въ Уренджикъ, на единъ часъ разстояние отъ Солунъ къмъ истокъ, и въ градъ Верея (Караферия). „Тия кули, казва Кузинери, трѣба да сѫ направени прѣди вѣкове, за да обозначатъ границата, додѣто е достигала българската народность и отдѣто сѫ се започвали гръцкитѣ владѣния.

Тия кули сѫществуватъ и до днесъ.

Най-послѣ, въ конеца на втория томъ сѫ напечатани четири каталози на разни стари монети, сѣчени въ разни древни градове на Тракия и Македония.

* * *

Е. М. Кузинери, авторътъ на съчинението „*Пътуване по Македония*“, което разгледахме по-горѣ, се родилъ въ Марсилия на 8 юни 1747 година, а умрѣлъ въ Парижъ на 17 януари 1833 год. (н. с.). Той отъ рано постжпилъ въ консулската кариера, билъ назначенъ въ 1771 год. за канцлеръ въ французското консулство въ Триестъ, а въ 1773 год. за канцлеръ въ консулството въ Солунъ. Въ 1779 год. той билъ вицеконсулъ въ Смирна, въ 1784 год. консулъ въ Розеттъ и най-послѣ въ 1786 год. консулъ въ Солунъ, която длъжность изпълнявалъ до 1793 год. Неговитѣ сношения съ емигрантитѣ станали причина за отчисленето му. Отъ листата на емигрантитѣ билъ изваденъ едва въ 1803 год., а длъжностьта му консулъ въ Солунъ му била възвърната

въ 1814 година. Въ врѣме на своето дълго прѣбиване на изтокъ Кузинери се прѣдалъ на изучване старата нумизматика и събралъ една колекция отъ стари гърцки монети, която станала знаменита и се цитира отъ главнитѣ съчинения по тоя въпросъ. Главнитѣ съчинения на Кузинери, които станали причина да влѣзе като членъ въ академията, сж: 1) *Lettres de l'abbé San Clemente au sujet d'une médaille de Magnésie du Sipyle* (Paris, 1808, in-8); 2) *Lettres à M. Rostan sur l'inscription de Rosette* (Paris, 1898, in-8); 3) *Mémoire sur un petit monument de bronze trouvé à Pergame* (in-8); 4) *Catalogue raisonné des monnaies des princes croisés* (in-8); 5) *Essai sur les monnaies d'argent de la ligue achéenne* (Paris, 1825, in-4); 6) *Voyage dans la Macédoine* (Paris, 1831, in-4). Голѣма часть отъ монетитѣ въ колекцията на Кузинери сж придобити отъ нумизматическия кабинетъ на народната библиотека въ Парижъ.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

По въпроса за аграрния комунизъмъ на старитѣ гърци.

Отъ д-ръ Г. И. Кацаровъ.

Твърдѣ е разпространена и до днесь теорията, споредъ която аграрнитъ комунизъмъ т. е. общата поземелна собственость е първобитната форма на собствеността у всички народи; тая теория сега не може вече да се подържа.[1]) Наистина има народи, у които е владѣялъ аграрнитъ комунизъмъ, но историкътъ нѣма право да обобщава тоя фактъ; за всѣки отдѣленъ народъ трѣбва да се постави въпросъ: може ли да се докаже, че тоя народъ е миналъ такава стъпень на развитие. Прѣди да си поставимъ тоя въпросъ за гърцитѣ, необходими сж по-напрѣдъ нѣколко общи бѣлѣжки.

Най-новитѣ издирвания[2]) върху поземелната собственость на примитивнитѣ народи идатъ да разклатятъ тая теория и да покажатъ, колко трѣбва да сме прѣдпазливи въ подобни прибързани обобщения. *Schurtz* указва на факта, че у нѣкои чисто пастирски и скитнически народи („unstete Völker", „Sammler") сигурно срѣщаме начала на частна поземелна собственность, а пъкъ у други не се срѣща никаква слѣда. У близко сродни племена, находещи се на стъпень на примитивно земледѣлие (Hackbau), намираме голѣмо разнообразие. Така напр. племето *Тури-тури* (британска Нова-Гвинея) не притежава общинска земя; всичката земя се счита като собственность на главатаря; дърветата въ гората сж обща собственность на племето; плодовититѣ дървета притежава тоя, който ги е насадилъ. Всѣки обработва откъслекъ земя, дѣто иска и съ това добива извѣстно право на собственность, както се вижда; земята не се обработва общо, ами всѣка фамилия сѣе и жъне отдѣлно на обичайното мѣсто.

У племето *Тури-тури-руби*, което е близко сродно и съсѣдно съ прѣдното, владѣе другъ обичай: необработената земя се счита дѣйствително общинска собственность; всѣки има право да обработва единъ късъ земя, безъ да пита общината; култивираната земя се прѣдава по наслѣдство на синоветѣ на притежателя.

---

[1]) Вж. *G. v. Below*, das kurze Leben einer vielgenannten Theorie, Beilage zur allgem. Zeitung, 1903, № 11 и 12.

[2]) Вж. *H. Schurtz*, die Anfänge des Landbesitzes, въ Zeitschr. für Socialwiss. 1900, стр. 245 и сл. 352 сл.

У съсѣдното племе *Синоголо* намираме съвсѣмъ други отношения: тука нѣма обща земя. Всичката земя е раздѣлена между мжжетѣ и е наслѣдствена собственность: затова може и да се продава и дава подъ наемъ; всѣки обработва своята си земя; жътвата си е негова пълна собственность.

Не искамъ тукъ да трупамъ повече примѣри; ще приведа само заключителнитѣ думи на Schurtz: „И тъй въпросътъ за произхода на поземелната собственность се явява като най-труденъ и най-забъркавъ; неговото разрѣшение едва ли е възможно, до дѣто не притежаваме много побогатъ материалъ. Но и тогава навѣрно ще стане явно, че даже при близко сродни народи развитието е вървѣло по твърдѣ различенъ начинъ и че една обща схема, която да важи за цѣлото човѣчество не е нито нуждна, нито полезна“.

Ето послѣ що казва *Ratzel* (Polit. Geographie стр. 56, 2-о изд.) по тоя въпросъ: „Отдѣлни лица или фамилии притежаватъ въ нѣкои общества земя само посрѣдствено: племето имъ или общината имъ сж собственици, при което се срѣщатъ най-разнообразни стъпени: отъ общинско ползуване на нераздѣлената земя при годишно подѣляне до подѣляне за по-дълги врѣмена, които иматъ сжщитѣ слѣдствия както при индивидуалната собственость. Социологическата спекулация поставя тая обща поземелна собственость въ начало на развитието на собственостьта. Хората въ „първобитно врѣме“ ужъ чувствали нужда да се сдружатъ, за да се съпротивятъ общо на неприятелскитѣ нападения и на нападенията на дивитѣ животни и да обработватъ земята съ съединенитѣ сили на отдѣлнитѣ лица. Обаче за това никакъ не е нуждна „първобитната собственость“, както показва всѣка колония основана въ историческо врѣме. Най-голѣмитѣ и най-мощнитѣ земледѣлчески колонии въ по-ново врѣме сж се издигнали върху индивидуалната собственость и удовлетворили отлично — както показва успѣхътъ — оная нужда за защита съ много прости държавни учрѣждения.

„Ако разгледаме случаитѣ, въ които днесъ се срѣща обща поземелна собственость, то я никждаме свързана съ всички културни стъпени, които изобщо познаваме: напр. срѣща се въ Меланезия заедно съ други форми на собственостьта на сжщото тѣсно пространство и въ сжщата народна група, и най-малко се намѣрва тамъ, дѣто състоянията изглеждатъ най-примитивни“.

Сега можемъ да се обърнемъ къмъ въпроса: прѣкарали ли сж гърцитѣ епоха на аграренъ комунизъмъ и запазени ли сж слѣди отъ него въ историческо врѣме? Въпросътъ е споренъ и различно се рѣшава отъ ученитѣ; Viollet,[1]) Laveleye,[2]) и др. отговарятъ положително на тоя въпросъ; Guiraud,[3]) Pöhlmann[4]) и др. — отрицателно. Ето какви доказател-

---

[1]) Le caractère collectif des premières propriétés immobilières, въ Bibliothèque de L'école des chartes 1872, стр. 465 сл.

[2]) De la propriété et des ses formes primitives 4-о изд.

[3]) La propriété foncière en Grèce, стр. 1 сл.

[4]) Gesch. d. antik. Komm. und Sozial. т. I, стр. 1 сл. Вж. и *L. Stein*, Die soziale Frage 2-о изд. стр. 86 и сл.

ства се навеждатъ отъ ученитѣ, които приематъ аграрния комунизмъ на гърцитѣ.

Извѣстно е описанието на патриархалната фамилия на Приама у Хомера, Илиада VI ст. 243 сл.: „въ вътрѣшностьта (на хубавия палатъ) имаше петьдесеть стаи отъ хубавоизгладенъ мраморъ, съградени една до друга: въ тѣхъ почиваха синоветѣ на Приама съ законнитѣ си съпруги; на другата пъкъ страна вътрѣ въ двора имаше за дъщеритѣ дванадесеть покрити стаи отъ хубавоизгладенъ мраморъ, съградени една до друга: тамъ почиваха зетьоветѣ на Прияма заедно съ хрисимитѣ съпруги".

Тука несъмнѣно имаме фамилна уредба, сходна съ извѣстната „задруга" на южнитѣ славяни: т. е. общъ домъ на наслѣдници на сѫщия баща, които живѣятъ заедно, притежаватъ общъ имотъ, който обработватъ общо. Но веднага се явява неразрѣшима мѫчнотия: поетътъ описва ли обичай на собственото си врѣме? Не дава ли той само споменъ за стара фамилна уредба, която вече отдавна изчезнала? На тия въпроси не може да се отговори. Послѣ тая наредба не трѣбва да се счита непрѣмѣнно за първобитна: възможно е, че тя е резултатъ на развитието. Ако приемемъ, че дѣловетѣ, що получили отдѣлнитѣ членове на общината при първоначалния дѣлежъ на общата земя, не могли да се раздѣлятъ понататъкъ, то съ течение на врѣмето при нарастването на населението нѣколко фамилии били принуждавани да обработватъ заедно една часть земя. Подобно нѣщо намѣрваме напр. въ Спарта, дѣто дѣловетѣ (κλῆροι) не могли нито да се дѣлятъ, нито да се продаватъ; вслѣдствие на това често пъти нѣколко братя притежавали общо сѣмейното имѣние и живѣли заедно.[1]) Тъй стои работата и съ югославянската „задруга". *Peisker*,[2]) съ когото се съгласява и такъвъ виденъ славистъ като *Brückner*,[3]) доказва, че сръбската задруга не е праславянска фамилна и стопанска форма, а е произлѣзла вслѣдствие въвеждането на византийската данъчна система.[4]) „Подъ турското иго византийскиятъ данъкъ станалъ ‚дименъ данъкъ' (димнина), който, събиранъ по стари постоянни регистри, тъй да се каже премиралъ дългото задружно живѣне на дѣцата въ бащината кѫща и чрѣзъ това способствувалъ за образуване на голѣми ‚кѫщни дружини' (задруги)".

Но даже да приемемъ, че описаната отъ Хомера фамилна форма е нѣщо първобитно, то какво ни учи тя за аграрнитѣ състояния на цѣлата община, на цѣлото село? Отъ това още не слѣдва, че въ общината е владѣлъ аграренъ комунизъмъ.

Върху другитѣ мѣста отъ хомеровитѣ пѣсни, които се навеждатъ за доказателство на комунистичната организация на общината, нѣма да

---

[1]) Polyb. XII. 6; на горното указва *Pöhlmann*.

[2]) Zeitschr. für Sozial-und Wirthschafts gesch. т. VII (1900).

[3]) Archiv. für Slav. Philol. т. 23, стр. 627.

[4]) *M. Marković*, die Serbische Hauskommunion und ihre Bedeutung in der Vergengenheit und Gegenwart. 1903, указва на това, че у южнитѣ славяни не се намѣрва аграренъ комунизъмъ; обща собственость на племето били гора и пастбища, но не и обработената земя.

се спираме,[1]) защото не доказватъ онова, което се търси въ тѣхъ. Противъ това мнѣние говори изобщо „цѣлата социална структура на хомеровия свѣтъ, съществуването на едно многобройно болярство, което е необяснимо, безъ да се е образувала частна поземелна собственость и безъ да е въздѣйствувала тя дълго врѣме върху наслоението на социалнитѣ класи“. Също и интенсивното обработване на земята, твърдѣ напрѣдналото отглеждане на плодовити дървета (лозя, маслини и пр.) прѣдполагатъ вече развита частна собственость. Отъ Одисеята е явно, че покрай общинскитѣ пастбища съществуватъ вече и частни мери на князе или боляри, които служатъ за паша на многобройнитѣ имъ стада.

И тъй, освѣнъ „голѣмото домакинство“, отъ епоса не може да се заключи за друга форма на аграренъ комунизъмъ. „Голѣмото домакинство“ е било фамилна форма на царетѣ и боляритѣ и е служило за наслѣдственото запазване на имота въ фамилията; а нормална форма ще да е била малкото сѣмейство.[2])

Като най-силно доказателство за дългото траяне на колективната поземелна собственость се навежда обществената наредба на *Липарскитѣ острови*, колонизирани отъ гърцитѣ.[3])

Диодоръ (кн. V, гл. 9) разказва, че ок. 580 г. пр. Хр. прѣселенци отъ Книдосъ и Родосъ се поселили въ Сицилия, но като не могли да се удържатъ тамъ, заели Липарскитѣ острови. Понеже въ тия мѣста върлували етруски пирати, то прѣселенцитѣ, за да могатъ успѣшно да противостоятъ на нападенията имъ, построили флота и се раздѣлили на двѣ половини: едната половина обработвала островитѣ, които имъ били обща собственность, а другата половина воювала противъ разбойницитѣ. Имуществото имъ тоже било общо и имали общи обѣди (συσσίτια). Така живѣли комунистично нѣколко врѣме. Послѣ тѣ си раздѣлили главния о-въ Липара, въ който се намиралъ градътъ имъ, въ частна собственность, а другитѣ о-ви продължавали да обработватъ комунистично. Най-послѣ и тия послѣднитѣ били разпрѣдѣлени, но образуванитѣ дѣлове били раздадени само за периодъ отъ 20 години; слѣдъ изтичането на това врѣме тѣ пакъ ставали обща собственность и пановo се разпрѣдѣляли по жрѣбие за сѫщия периодъ.

Това разказва Диодоръ. Отдавна вече е забѣлѣзано, че нѣмаме основа да се съмнѣваме въ истинността на тия извѣстия: Диодоръ черпи отъ историка Антиохъ отъ Сиркуза,[4]) може би чрѣзъ посрѣдничеството на

[1]) *Pöhlmann*, Aus Altertum und Gegenw. стр. 117 ги е разгледалъ подробно.

[2]) Ср. *Weber*, Agrarverhältnisse im Altertum, въ Handwörterb. der Staatswiss. 2-о изд. т. I.

[3]) По този въпросъ освѣнъ *Pöhlmann* и *Guiraud* ср. *Мищенко*, въ Журн. Мин. Народн. Просв. 1891 г. Приложенія. — *Эманъ*, Легенда о римскихъ царяхъ стр. 88 сл.— Нашата статийка: „Der liparische Kommunistenstaat“ въ нѣмското списание „Philologus“ т. 62 (1903.) кн. 1.

[4]) *Антиохъ отъ Сиракуза* (V. в. пр. Хр.) е авторъ на една „Сицилийска история“, която е изгубена.

Тимея,[1]) а пакъ извѣстно е, че Антиохъ силно се интересувалъ за историята на институцитѣ и се старалъ да даде по възможность точни свѣдѣния.

Тая държавна уредба въ Липара безсъмнѣно има комунистиченъ характеръ и затова се счита като най-важно доказателство за дългото траяние на общата поземлена собственость у гърцитѣ.

Pöhlmann тоже приема комунизма въ Липара като исторически фактъ, но не се съгласява съ заключенията, които се вадятъ отъ него. Той се обръща главно противъ *Viollet*, който прѣдполага, че комунизмътъ на липарийцитѣ има основата си още въ състоянието на първоначалната имъ роднина; споредъ него значи въ VI в. пр. Хр. — когато е основана колонията въ Липара — въ Книдосъ и Родосъ още е вирѣяла обща поземлена собственость. Но това е само по себе твърдѣ невѣроятно и противорѣчи на състоянието на тия страни въ това врѣме. Тия мѣста имать въ VI в. пр. Хр. задъ себе си вече дълъгъ периодъ на развитие; близостьта на малоазиятскитѣ градове, които въ това врѣме цъвтятъ въ индустриално и търговско отношение; богатството и икономическия напрѣдъкъ на градоветѣ въ Родосъ, които били основани на старокултурна семитска почва; аристократическата уредба, съ която тия градове стѫпватъ въ историята, всички тия моменти, на които указва *Pöhlmann*, говорятъ ясно противъ горѣказаното прѣдположение.

Напротивъ *Pöhlmann* обяснява комунизма на липарийцитѣ чрѣзъ особната ситуация, въ която се намирали послѣднитѣ. Понеже положението имъ било твърдѣ изложено и постоянно били заплашвани отъ непріятелитѣ на гърцитѣ: етрускитѣ и пунитѣ, то липарийцитѣ трѣбало да бѫдатъ всѣкога готови за отбрана и борба, за да запазятъ сѫществуването си. И сами тѣ били принудени да се занимаватъ съ морско разбойничество, което тогава не се считало за безчестенъ занаятъ. Въ Липара значи имаме едно гнѣздо на пирати, слѣди отъ което сѫ се запазили въ историята.[2]) Щомъ е така „уредбата на липарийцитѣ е сѫщо такова единично явление, както напр. оная западноиндийска държава на флибустийцитѣ,[3]) въ която тоже възъ основа на пиратството се съединявала строга военна организация съ комунистическа уредба". Не искамъ тука да повтарямъ доказателствата на *Pöhlmann'a;* той добрѣ описва, какъ липарийцитѣ трѣбало естествено да дойдатъ до такъвъ общественъ строй; той указва и на прѣдимствата, които прѣдставялъ подобенъ строй въ тѣхната ситуация. Значи имаме тука воененъ социализмъ, както тоя у свевитѣ на Рейнъ.[4])

---

[1]) *Тимей* ок. (345—250) отъ Тавроменионъ въ Сицилия писалъ обширна история на Сицилия отъ най-старо врѣме до 289 год. пр. Хр., отъ която сѫ запазени само откъслеци.

[2]) *Th. Reinach,* Revue des études Grecques 1890 стр. 98.

[3]) Съюзъ отъ морски разбойници, които въ втората половина на 17 в. боравили въ западноиндийскитѣ води. Името си носятъ вѣроятно отъ лекитѣ кораби, които употрѣбявали отначало (англ.: fly-boats, фр.: flibots).

[4]) *Caesar,* de bello Gall. IV, 1. Ср. *Pareto,* Les systèmes socialistes, I, 152, който навежда и други примѣри. В. и *Ed. Meyer,* Gesch. des Altertums II 681.

Едва ли може да има съмнѣние, че тая уредба не прѣдставя органическо развитие на първобитни институции, ами е измислена и приспособена къмъ външнитѣ обстоятелства, въ които попаднали поселенцитѣ.

Казахме вече, че липарийцитѣ сж били пирати. За да се бранятъ противъ нападенията на етрускитѣ, тѣ построили флота и въвели описаната по-горѣ уредба; това се съгласява добрѣ съ свѣдѣнията ни върху етрускитѣ. Въ VI в. пр. Хр. — именно когато била основана колонията Липара — мощьта на етрускитѣ била вече достигнала върха на развитието си; тѣ владѣяли морето и заедно съ картагенянитѣ прѣпятствали на гърцитѣ да проникнатъ въ западното корито на срѣдиземното море. Около 540 г. пр. Хр. етрускитѣ въ съюзъ съ картагенянитѣ побѣдили фокейцитѣ и ги прогонили отъ Корсика (битка при Алалия). Но въ V в. вече тѣхната сила почва да отпада; римлянитѣ, които тоже били подпаднали подъ тѣхна власть, сполучили да се освободятъ и сами почнали да нападатъ сѣвернитѣ си съсѣди. Въ 474 г. пр. Хр. етрускитѣ били разбити отъ сиракузанитѣ при Киме; и по-сѣтнѣ послѣднитѣ водили успѣшни борби съ етрускитѣ; съ една дума етруското могъщество все повече и повече отнадало.

Твърдѣ е вѣроятно, че това нѣщо се е отразило и върху положението на липарийцитѣ. Диодоръ не указва врѣмето, въ което тия послѣднитѣ разпрѣдѣлили главния о-въ въ частна собственость; но по всѣка вѣроятность, това се е случило именно въ течение на V в., когато етрускитѣ вече доста отслабнали и липарийцитѣ се чувствали вече сигурни въ о-ва си. Не дълго слѣдъ това, може би въ 4 в. пр. Хр., трѣба да е била въведена и послѣднята фаза въ развитието на липарийската държавна уредба (частна собственность съ периодическо новоподѣляние), за която говори Диодоръ.

Описаната отъ Диодора държавна уредба въ Липара навѣрно е траяла до тогава, додѣто съществували условията, на които дължала произхода си, както справедливо забѣлѣзва Pöhlmann. Наистина, когато Диодоръ говори за послѣднята стъпень на развитието ѝ, той употрѣбя настоещe врѣме; отъ това нѣкои заключаватъ, че даже въ врѣмето на Диодора (врѣмето на имп. Августа) Липара не познавала пълна частна собственность. Това заключение Pöhlmann оборва съ забѣлѣжката, че това настоещe може да е „историческо настоещe“ (praesens historicum); или пъкъ възможно е, че Диодоръ просто е прѣписалъ източника си, безъ да му мисли: въ този случай настоещето може да докаже само, че въ врѣмето на Тимея[1]) още съществувала послѣднята фаза въ развитието на липарийския комунизмъ. Нѣмаме обаче никакво право да приемемъ, че състоянието, което описва Тимей, е траяло и слѣдующето врѣме, или даже и когато Липара станала римска колония.

Не по-малко съмнителни сж мнимитѣ слѣди отъ комунизъмъ въ *Велика Гърция*, дѣто ужъ билъ въведенъ отъ *Питагора* въ една основана отъ

[1]) Тимей свършилъ историческото си съчинение прѣди половината на третия в. пр. Хр.

него община, както ни се съобщава въ новопитагорейската литература. Нѣкои френски учени виждатъ въ това извѣстие тъменъ неразбранъ споменъ за произхода на нѣкои южноиталийски общини, т. е. че тѣ почивали върху общинска собственность. Ала това извѣстие е баснословно и ни прѣдава само идеала на новопитагорийцитѣ и новоплатоницитѣ, който се пройецираль въ миналото; старитѣ достовѣрни свѣдѣния за Питагора не говорятъ нищо за общността на имота. Послѣ имаме много извѣстия, които доказватъ, че въ Кротонъ въ врѣме на Питагора частната собственость сѫществувала, сѫщо и между самитѣ питагорейци. Питагоръ не се е грижилъ да унищожи частния имотъ, а да всади у ученицитѣ си чувства на братство и любовь, за да станатъ способни, да си помагатъ взаимно, да се жертвуватъ единъ за другъ: това е смисъльта на прочутия питагоровъ принципъ: κοινὰ τὰ τῶν φίλων (всичко е общо между приятели). Тъй щото отъ Питагоровата легенда не могатъ да се вадятъ никакви заключения за историята на собственостьта.

Аристотелъ разказва, че въ *Тарентъ* „имуществата сѫ общи между богати и бѣдни, тъй като послѣднитѣ се ползуватъ отъ тѣхъ.“[1]) И тоя обичай се схваща като остатъкъ отъ стари общостопански отношения. Но трѣбва да забѣлѣжимъ, че подобенъ обичай се срѣща и въ други градове, напр. въ Спарта,[2]) дѣто въ извѣстни случаи на всѣки лакедемонецъ се позволявало да се ползува отъ имуществата на другиго. Добрѣ бѣлѣжи *Pöhlmann*, че тия обичаи сѫ слѣдствие на развитото социално чувство, което съзнава, че частниятъ имотъ трѣба да бѫде полезенъ не само на личностьта, но и на общината; тѣ изобщо отговарятъ на социално-политическитѣ идеали на гърцитѣ. Еврипидъ[3]) вече казва, че имуществата не сѫ пълна частна собственость на хората, ами имъ сѫ дадени отъ боговетѣ да ги управляватъ. Въ всѣки случай отъ подобни обичаи, които се срѣщатъ и до днесъ при по-прости социални отношения, не можемъ да заключаваме за дълго траяне на комунистичната собственость у гърцитѣ.

Отъ голѣма важность сѫ институцитѣ, които сѫ се запазили въ *Спарта и въ Критъ;* въ тѣхъ има остатъци отъ най-старитѣ наредби на гърцкитѣ племена, остатъци, които — отчасти модифицирани — прѣживѣли вѣкове. Съ право казва *Schurtz*, че старата Спарта е истински музей на стари нрави и обичаи, които на другадѣ били отстранени отъ културата. Тукъ ние имаме прѣдъ видъ извѣстнитѣ *сиситии*, общитѣ обѣди на гражданитѣ, които тоже се смѣтатъ отъ нѣкои учени за остатъкъ отъ първобитния аграренъ комунизмъ.

Въ Критъ сиситинитѣ се наричали *ἀνδρεῖα* (обѣди на мѫже), а дружинитѣ, които обѣдвали заедно се наричали *„хетерии“*. По-голѣмата часть отъ разноскитѣ за тия общи обѣди се покривали отъ държавната каса;

---

[1]) Polit. VII. 55. 1320 в. ἐκεῖνοι (богатитѣ) γὰρ κοινὰ ποιοῦντες τὰ κτήματα τοῖς ἀπόροις ἐπὶ τὴν χρῆσιν εὔνουν παρασκευάζουσι τὸ πλῆθος.

[2]) Aristot. Polit. II, 2, 5, 1263 a; Xenoph. πολ. Λακεδ. 6, 3.

[3]) Phoeniss. ст. 555 сл.

освѣнъ това всѣки гражданинъ билъ задълженъ да внася въ своята „хетерия“ една часть отъ добива си, който му принасяли крѣпостнитѣ (напр. въ гр. Литосъ десетина отъ жътвата). Всички държавни приходи били раздѣлени на двѣ части, които постжпвали въ двѣ каси; едната за богослужението и нуждитѣ по държавното управление, другата за подържане на гражданитѣ и тѣхнитѣ фамилии.

Въ сиситиитѣ участвували мжжетѣ и момчетата отъ извѣстна възрасть нагорѣ; освѣнъ това пакъ отъ държавната каса се плащало на всѣко домакинство една сума за храна на женитѣ, дѣцата и робитѣ — ако имало такива — които обѣдвали дома. — Понеже всѣки гражданинъ давалъ десетина отъ добива си то, естествено, богатитѣ давали много повече, а бѣднитѣ малко, тъй щото едва покривали разноскитѣ за себе си и за своята фамилия; затова Аристотелъ указва като сжществена разлика между спартанскитѣ и критскитѣ сиситии това, че въ Критъ всички се хранятъ на общи разноски.

Въ спартанскитѣ сиситии (ἀνδρεῖα, φιτίδια) били длъжни да участвуватъ всички граждани навършили 20-та годишна възрасть; всички трѣбвало да внасятъ ежемѣсечно равенъ приносъ за сиситиитѣ: извѣстно количество ячмиченъ болгуръ или брашно, вино, сирене, фиги и малко пари. Който гражданинъ не могълъ да внася своя приносъ, напр. отъ бѣдность, той се изключвалъ отъ сиситиитѣ, т. е. изгубвалъ гражданското си право. Значи въ Спарта — не както въ Критъ — тоя общественъ институтъ почивалъ върху частно-стопански принципъ.

Може ли тоя институтъ да се счита за остатъкъ отъ първобитния аграренъ комунизъмъ, както твърдятъ извѣстни учени? Ако организацията на спартанското общество се нарича комунистическа — казва *Pareto* — то трѣбва да се даде това име сжщо на организацията на постояннитѣ модерни армии. Разликата е само „количествена, не качествена“. „Нито въ Спарта нито въ Критъ производството не било социалистическо; нито разпрѣдѣлението на богатството било такова; тамъ имало богати и бѣдни“. Така въ Критъ поне въ IV в. пр. Хр. сжщеврѣменно съ строго общостопанската организация на сиситиитѣ сжществували най-рѣзки икономически и социални противоположности между гражданитѣ.

Обяснението на тоя институтъ — сиситиитѣ — трѣбва да се търси другадѣ. И въ тоя случай етнографията ни принася цѣнна услуга. Виднятъ етнографъ и културенъ историкъ *H. Schurtz*, който за жалъ твърдѣ рано бѣ отнетъ на науката, първо въ съчинението си Urgeschichte der Kultur (Leipzig, 1900) и послѣ въ другъ специаленъ трудъ: *Altersklassen und Männerbünde* (Berlin, 1902) обоснова една нова теория[1]) за произхода на обществото. Не е тука мѣстото да излагаме подробно неговитѣ възгледи; ще спомена самъ само това, което е необходимо, за да разберемъ истинското значение на сиситиитѣ.

Schurtz именно обръща внимание на влиянието, което сж играли при произхода на обществото *класитѣ на възраститѣ* (Altersklassen);

[1]) Критика на тая теория вж. у L. Stein, der Sinn des Daseins, стр. 231 сл.

тѣ сж първоначално три: групата на момчетата, на юношитѣ и на мжжетѣ; особно є важна класата на мжжетѣ: въ взаимната симпатия на мжжетѣ се корени изобщо възможностьта за образуването на по-голѣми обществени групи.

Подобни класи на възраститѣ въ първоначалната имъ форма или пъкъ развитие по-нататъкъ се срѣщатъ у много примитивни племена; намѣрваме сжщо и типичната *кжща за мжжете и ергенитѣ* (Männerhaus), дѣто обѣдватъ и прѣкарватъ врѣмето си ергенитѣ или мжжетѣ изобщо, отдѣлени отъ фамилиитѣ; женитѣ и дѣцата живѣятъ въ особни кжщици. А общитѣ кжщи сж единъ видъ клубове, въ които ставатъ и съвѣщанията на войницитѣ; тамъ се приематъ и чужденцитѣ, които дохождатъ въ селото. На повечето мѣста достжпътъ на женитѣ въ тия кжщи е запрѣтенъ. Жената изобщо е пазителка на естествената група, сѣмейството; сжществуватъ наистина тукъ-тамъ и женски съюзи, но тѣ сж произлѣзли по подражание на мжжкитѣ.

Казахме, че групата на мжжетѣ е най-важна; тѣхнитѣ съюзи се развиватъ въ тайни, добрѣ организирани общества (клубове), които упражняватъ голѣмо влияние върху живота на цѣлото племе; тѣ празднуватъ праздници, грабятъ, що имъ падне на ржка, тероризиратъ женитѣ, дѣцата и непосветенитѣ. Подобни тайни общества и клубове намѣрваме у много племена въ разнитѣ части на свѣта.

Въ свръзка съ горѣспоменатитѣ съюзи стоятъ и посвещенията на момчетата и юношитѣ (Knaben — und Jünglingsweihen); то сж церемонии, чрѣзъ които се означава прѣходътъ къмъ възмжжалость.

Момчетата, слѣдъ като прѣкаратъ това посвещение, могатъ вече да влѣзатъ въ класата на младитѣ войници. Интересно е да се забѣлѣжи, че при тия освещения главно се изпитва мжжеството и издръжливостьта на младитѣ, като се подлагатъ често на голѣми мжчения.

Още е по-важно, че слѣди отъ горѣскицираните обществени явления сж запазени и у културнитѣ народи. На първо мѣсто тука стои Спарта; но намѣрватъ се и въ останалата Гърция. Указано е[1]) вече на дружествата на ефебитѣ и на νέοι, покрай които сжществували и дружини на момчетата и на по-старитѣ; на нѣкои мѣста имало и особна група на старцитѣ (γέροντες). Отношението на държавата къмъ тия класи е било различно на разни мѣста; нѣкадѣ тѣ сж организирали отъ държавата и служили на нейни цѣли (напр. за военната уредба); на другадѣ пъкъ тѣ сж свободни дружества.

Въ Спарта първоначалнитѣ класи сж диференцирани; тѣ служатъ като основа на военната уредба, явление, което срѣщаме и у други воинствени племена, напр. у *Sulu*.[2]) Ето какъ ни се прѣдставятъ класитѣ на възраститѣ въ Спарта.[3]) Първата класа образуватъ момчетата

[1]) *W. Usener*, Verhandl. der 42 Versamml. deutscher Philologen in Wien 1893 (Leipzig 1894); *Schurtz*, Altersklassen 111 сл.

[2]) *Schurtz*, Altersklassen стр. 111. —; ср. *Urgeschichte*, стр. 112.

[3]) V. Schömann-Lipsius, Griech. Altertümer, I, 263, 270. Schurtz, 123.

отъ 7—18 год.; тая класа обаче се разпрѣдѣля на нѣколко подкласи[1]) 2) юноши отъ 18—20 год. (μελλίρενες), които служатъ въ криптията: 3) отъ 20—30 год., съ 2 подгрупи: а) по-млади, πρωτίρενες, б) по-стари, σφαιρεῖς, задължени вече за редовна военна служба; тѣ спятъ и се хранятъ задружно, 4) мѫже отъ 30 год. нататъкъ, които могли вече да си основатъ сѣмейство. Като пета група могатъ да се отдѣлятъ старцитѣ (γέροντες).

Въ Критъ[2]) имаме слѣднитѣ класи: 1) момчета до 17 години (ἀπάγελα), които тоже били завеждани въ сиситиитѣ; 2) класа на юношитѣ отъ 17 год. нататъкъ (ἀγελάοι), която тоже имала подкласи; членоветѣ ѝ имали общо мѣсто за спане. 3) класа на мѫжетѣ, излѣзли отъ агелитѣ и вече оженени. Четвърта класа: старцитѣ.

Подобни диференцирани класи се срѣщатъ и у нѣкои диви племена, напр. у *Massai* въ Африка.[3])

Отъ горѣказаното е явно, какво е първоначалното значение на сиситиитѣ въ Критъ, Спарта и на другадѣ: тѣ сѫ общитѣ обѣди на мѫжетѣ,[4]) отъ които женитѣ сѫ изключени; обясняваме си сѫщо и малкото значение, което се отдавало на сѣмейния животъ въ Спарта. Щомъ е тъй, нѣма защо вече да свързваме сиситиитѣ съ първобитния аграренъ комунизъмъ.

И отъ *кѫщата за мѫжетъ* сѫ запазени въ Гърция слѣди. *Schurtz*[5]) обръща внимание на λέσχαι, които въ Спарта особно винаги сѫ запазили значението си; тамъ и въ гимназиитѣ мѫжетѣ прѣкарвали голѣма часть отъ врѣмето си. Общиятъ обѣдъ ставалъ обаче въ особни помѣщения. Първоначалната „Männerhaus“ въ Спарта е отстѫпила часть отъ функциитѣ си на λέσχη и на гимназиитѣ.[6])

Къмъ доказателствата, съ които се подкрѣпя оборваната отъ насъ теза, принадлежи и *легендата за златния вѣкъ*, която се срѣща у различни народи; въ тая обща традиция за единъ златенъ вѣкъ *E. de Laveleye*[7]) намѣрва още едно доказателство за сѫществуването на общността на земята въ Гърция и Италия. У гърцитѣ тая легенда се срѣща за пръвъ пѫть у Хесиода:[8]) „Тия, които сѫществуваха въ врѣмето на Кроноса, когато той царувалъ на небото, живѣли божески животъ, съ сърдце свободно отъ скърби, далечъ отъ работа и грижи; слаба старость не ги застигала: постоянно имъ се движили както краката, така и ржцѣтѣ. Тѣ се наслаждавали съ пирове, свободни отъ всѣкакви злини....

[1]) Вѣроятно на три: момчета отъ 7—12 год., 12—16 и отъ 16—18 год.

[2]) Schömann. Lipsius, Gr. Alt. I, 313.

[3]) Други примѣри у *Schurtz*, Altersklassen 125 сл.

[4]) Нека припомнимъ името на критскитѣ сиситии: ἀνδρεῖα.

[5]) Altersklassen 313.

[6]) По тоя въпросъ вж. и моята статия „Per la storia di Sparta“, въ Rivista di Storia antica, XI, стр. 127 сл.

[7]) Цит. съч. стр. 369 сл.

[8]) Дѣла и дни, стр. 109 сл.

Тѣ имаха всички блага; плодородната земя отъ само себе си давала многообиленъ плодъ; тѣ извършили съ удоволствие работитѣ си, съ спокойно сърце съ помощьта на мнозина храбри; тѣ били надарени съ много овце и били обични на блаженнитѣ боговеˮ.

Слѣдъ Хесиода легендата за златната епоха срѣщаме и у много други гръцки писатели;[1]) и римскитѣ поети Тибулъ, Вергилий, Овидий и др. често описватъ съ романтични краски това честито врѣме, което тѣ наричатъ и *сатурновъ вѣкъ*.[2]) Безъ да се спираме тукъ да прѣдаваме по-подробно тия прѣдстави, които сж достатъчно извѣстни, ще забѣлѣжимъ само, че заключението на *Laveleye* и др. е съвсѣмъ произволно. Произходътъ на тая легенда се обяснява психологически. Щомъ наивната народна душа почне да размишлява за злинитѣ, съ които е пъленъ тоя свѣтъ и които не даватъ мира на измѫченото човѣчество, тя почва вече и да блѣнува, че не винаги човѣкътъ е билъ тъй нещастенъ: народната фантазия почва да си рисува едно честито врѣме, когато хората живѣли братски, въ пъленъ миръ, безъ трудъ и мѫки, защото земята давала доброволно всичко необходимо за живота. Тая златна епоха, тоя рай, изчезналъ отъ свѣта, защото човѣкътъ и природата се влошавали постепенно, изчезнала правдата и първоначалната нравствена чистота на човѣка.

Съ тия прѣдстави по нѣкога се свързва и надеждата, че тоя рай може единъ денъ отново да се повърне въ свѣта. Поетитѣ подкрѣпили тия фантазии и ги развили по-нататъкъ. — Така се обяснява тая легенда; тя не е никакъвъ споменъ за едноврѣмешния комунизъмъ.

Отъ горѣказаното е явно, мислимъ, че доказателствата, съ които се подкрѣпя сѫществуването на аграрния комунизъмъ у старитѣ гърци, не сж достатъчни. Дори да допуснемъ, че гърцитѣ сж прѣкарали подобна степень на развитие, трѣбва да признаемъ, че не можемъ да си съставимъ никакво прѣдставление за нея.

---

[1]) Вж. *H. Graf*, ad aureae aetatis fabulam symbola, стр. 3 сл., *L. Stein*, die Soziale Frage, 2-о изд. стр. 145. *R. Pöhlmann*, цит. съч. II, стр. 3 сл.

[2]) Вж. моята статийка въ Пер. спис. 1903, стр. 728.

Способъ за идентифициране денатуриранъ спиртъ чрѣзъ „иодоформната реакция“.

Отъ д-ръ П. Н. Райновъ и Г. Стефановъ.

(Съобщение отъ химическата лаборатория при университета въ София).

Спиртъ, който се употрѣбява за горене, се денатурира обикновено чрѣзъ смѣсване съ „суровъ дървенъ спиртъ“ и „пиридинови основи“, които му придаватъ твърдѣ неприятенъ вкусъ и дъхъ и съ това го правятъ негоденъ за пиене. Понеже денатурираният спиртъ се освобождава отъ акцизъ и други данъци, той е два пати по-евтинъ отъ неденатуриранъ спиртъ; това обстоятелство често пати е давало поводъ къмъ злоупотрѣбение съ денатурирания спиртъ, като по единъ или другъ начинъ сж отстранявали отъ него най-силно неприятнитѣ за вкуса примѣси и послѣ сж го употрѣбявали за приготвяне спиртни питиета.[1]) Най-лесно се отстраняватъ отъ денатуриранъ спиртъ пиридиновитѣ основи, а най-трудно— метилалкохолътъ и ацетонътъ, които се съдържатъ въ „суровия дървенъ спиртъ“; затова, при рѣшаването на въпроса, дали извѣстно спиртно питие е приготвено отъ чистъ спиртъ или отъ денатуриранъ спиртъ, — сирѣчъ отъ такъвъ, който по-прѣди е билъ денатуриранъ, — обръща се внимание главно върху това, дали въпросното спиртно питие съдържа метилалкохолъ и ацетонъ или не.[2]) За рѣшаване на послѣдния въпросъ не липсуватъ методи, обаче тѣ още не сж тъй прости и съвършени, та да не се нуждаятъ отъ подобрение. Прѣди нѣколко врѣме бѣше съобщена отъ тукашната химическа лаборатория една проста и сигурна метода за идентифициране на ренатуриранъ спиртъ чрѣзъ откриване въ него присът-

[1]) Прѣди нѣколко години въ тукашната лаборатория бѣха изслѣдвани 30—40 проби спиртни питиета, конфискувани отъ финансовото министерство, които се оказаха, че бѣха приготвени отъ денатуриранъ спиртъ. Лошата миризма на послѣдния бѣше отчасти притъпена съ солна киселина, а отчасти бѣше маскирана съ миризливи примѣси.

[2]) Въ сжщность, въ досегашната практика при идентифицирането на денатуриранъ или ренатуриранъ спиртъ се обръщаше внимание само на това, да ли той съдържа метилалкохолъ, а присъствието на ацетона се игнорираше; затова въ аналитическитѣ химии сж показани само методи за откриване метилалкохола, но не и за откриване на ацетона. Наистина, химицитѣ си служатъ за откриване на ацетонъ въ пикоча обикновено съ отдавна познатата „иодоформна реакция“, но, доколкото знаемъ, тя още не бѣше приспособена къмъ откриване ацетона и въ денатурирания спиртъ. Нашата задача въ тоя случай се състоеше, слѣдователно, въ това, да намѣримъ най-сгодитѣ условия, при които „иодоформната реакция“ може да се приспособи за откриване на ацетонъ въ денатуриранъ или ренатуриранъ спиртъ.

ствието на метилалкохола.[1]) Сега искаме да съобщимъ единъ простъ способъ за идентифициране ренатурираиъ спиртъ чрѣзъ откриване на ацетона му посрѣдствомъ „иодоформната реакция“ при извѣстни условия.

Знае се, че ацентонъ образува иодоформъ не само съ алкалиева основа и иодъ, но и кога му дѣйствуваме съ смѣсь отъ калиевъ иодидъ (KI) и калиевъ хипохлоритъ (KClO); въ послѣдния случай реакцията е дори по-чувствителна, отколкото въ първия. Понеже пъкъ иодоформъ се разтваря трудно въ вода, той слѣдъ образуването си се утайва въ ситнокристалическо състояние, на прахъ, отъ което смѣсьта се размѫща и става бѣла, непрозирна. Дали размѫщането ще настѫпи веднага или слѣдъ извѣстно (късо или дълго) врѣме, зависи напълно отъ условията на опита. Понеже пъкъ иодоформъ се разтваря лесно въ ацетонъ, то слѣдва, че при достатъчно количество излишенъ ацетонъ образуванията иодоформъ може да остане разтворенъ въ смѣсьта, поради което тя никакъ да не се размѫти, макаръ и да се е образувалъ иодоформъ въ нея.

Етилалкохолъ, както се знае, сѫщо може да образува иодоформъ, ако му дѣйствуваме съ калиевъ иодидъ и калиевъ хипохлоритъ, обаче въ това отношение алкохолътъ е много по-малко чувствителенъ нежели ацетонътъ и реакцията съ алкохолъ става много по-бавно и донѣйдѣ отличио отъ оная съ ацетонъ. Сѫщо такава разлика въ чувствителностьта между ацетонъ и алкохолъ е намѣрилъ и Lieben,[2]) когато извършилъ „иодоформната реакция“ съ иодъ и калиева основа. Понеже иодоформъ се разтваря въ алкохолъ, то и тукъ както при ацетона, ако въ смѣстьта има достатъчно излишенъ алкохолъ, образуванията иодоформъ може да остане разтворенъ, безъ да може непосрѣдствено да се констатира присѫтствието му въ смѣсьта.

Чрѣзъ прѣдварителни опити се убѣдихме, че казаната разлика между ацетона и алкохола въ отнасянето имъ спрѣмо калиевъ иодидъ и калиевъ хипохлоритъ може да се използува за откриване дири отъ ацетонъ въ алкохолъ, а слѣдователно и за идентифициране ренатурираиъ спиртъ. Затова трѣбаше чрѣзъ специални опити да се установятъ сгоднитѣ условия, при които се проявява най-характеристично разликата между ацетона и алкохола при „иодоформната реакция“. Въ литературата не липсуватъ данни за чувствителностьта на ацетона и алкохола спрѣмо иодоформната реакция,[3]) опититѣ сѫ правени обаче не съ огледъ къмъ цѣлта, която ни интересуваше, затова нужно бѣше сами да направимъ специални опити както съ чистъ алкохолъ и съ ацетонъ, тъй и съ смѣсь отъ двѣтѣ тия съединения, и възъ основа на получентѣ резултати да рѣшимъ, при какви условия ще бѫде най-добрѣ да се правятъ опититѣ при идентифицирането на ренатурираиъ спиртъ по присѫтствието въ него на ацетонъ. Отъ множеството опити, които направихме, за да намѣримъ, какъ

[1]) D-r P. N. Raikow und P. Schtarbanow: Eine neue Methode zur Identificirung des renaturirten Spiritus. „Chemiker-Zeitung“, 1901, 25, № 40.

[2]) A. Lieben. „Über Entstehung von Iodoform und Anwendung dieser Reaktion in der chemischen Analyse“. Annalen der Chemie und Pharmacie VII. Supplementband (1870 г.). 218 p.

[3]) R. von Jaksch. „Weitere Beobachtmgen über Acetonurie. Berichte d. deutschenchem. Gesellschaft. Referate. 1885 г. 194. p.

влиятъ върху хода на реакцията концетрацията на разтворитѣ, температурата, при която става опита и т. н., ще съобщимъ тукъ накратко само онія, които ни дадоха удовлетворителенъ за случая резултатъ. Слѣдъ като констатирахме, че ходътъ на „иодоформната реакция“ се влияе чувствително отъ концентрацията на калиева иодидъ и калиева хлоридъ, както и отъ тѣхнитѣ релативни количества въ смѣсьта, установихме се при 30%-нъ воденъ разтворъ отъ калиевъ иодидъ и такъвъ разтворъ отъ калиевъ хипохлоритъ, който съдържа 14·4 гр. NaClO въ 1 литра. Опититѣ правихме по слѣдния начинъ: туряхме въ епруветка опрѣдѣлено количество вода, разтворъ отъ калиевъ йодидъ и алкохолъ или ацетонъ и разплаквахме смѣсьта добрѣ; слѣдъ това прибавяхме въ нея изведнажъ нужното количество разтворъ отъ калиевъ хипохлоритъ, веднага разплаквахме смѣсьта, послѣ държахме епруветката спокойно въ ржка и наблюдавахме промѣнитѣ, които ставаха въ нея въ свръзка съ врѣмето. Ето полученитѣ резултати:

I. Опити съ чистъ етилалкохолъ:

	KI	KClO	H_2O	C_2H_5·OH	
1.	0.5 cm³	0.5 cm³	10cm³	0.5 cm³	Съ прибавянето на KClO, смѣсьта стана веднага кафяножълта; тя бѣше напълно бистра и скоро захвана да се обезцвѣтява, тъй че къмъ края на четвъртата минута бѣше безцвѣтна и бистра като вода. Прѣзъ петата минута се заоблявяваха къмъ лицето на смѣсьта ситни, безцвѣтни, луспести кристалчета, които докладѣ осмата минута се умножиха доста, но течностьта бѣше все прозирна и почти бистра.
2.	0.5 cm³	0.5 cm³	10. cm³	1 „	Както при горния опитъ; къмъ край на деветата минута имаме слаба иодоформна утайчица.
3.	„	„	„	1.5 „	Както при № 1. Безцвѣтни луспици се заоблявиха прѣзъ четвъртата минута.
4.	„	„	„	2 „	Както при № 3, само че се обезцвѣти напълно слѣдъ 2 минути.
5.	„	„	„	3 „	Както при № 1. Слѣдъ 1.5 минута бѣше безцвѣтно, и не се появиха луспици и слѣдъ 5 минути.
6.	„	„	„	4 „	Както при № 1, само че се обезцвѣти слѣдъ 1 минута, и не се появиха луспици.
7.	„	„	„	7.5 „	Както при № 6.
8.	„	„	„	10 cm.³	Слѣдъ 0.5 минута бѣше безцвѣтно, и не се образуваха луспици и слѣдъ дълго врѣме.

При по-голѣмо количество алкохолъ резултатътъ не се отличава отъ онія на № 8.

II. Опити съ чистъ ацетонъ:

	KI	KClO	H_2O	C_2H_5.OH	ацетонъ:	
1.	0.5 cm.³	0.5 cm.³	10 cm.³	05 cm.	5 cm.	При капване KClO веднага се образува голѣмка йодоформа матилка, която обаче скоро се разтвори бистро; смѣсьта е бистра и безцвѣтна; нѣма ни дири отъ иодоформъ и слѣдъ дълго стоене.
2.	0.5 cm.³	0.5 cm.³	10 cm.³	0.5 cm.	4 cm.	Също както № 1.
3.	„	„	„	„	8 „	Както № 1, но остана неразтворена малка часть отъ иодоформа.

4.	0.5 cm.³	0.5 cm.³	10 cm.³	0.5 cm.	1 cm.	Веднага се образува въ цѣлата смѣсь жълтичко-бѣла голѣма мътилка отъ иодоформъ, която не се разтвори; смѣсьта е млѣчна, непрозирна.
5.	»	»	»	»	0.1 »	Също както № 4.
6.	»	»	»	»	$^1/_{25}$ »	Също както № 4.
7.	»	»	»	»	$^1/_{50}$ »	Слѣдъ прибавянето KClO смѣсьта стана кафяно-жълта, но е напълно бистра и прозирна. Слѣдъ 3 секунди въ мигъ помътнѣ изцѣло отъ образуваната иодоформна мътилка, стана млѣчна и непрозирна.
8.	»	»	»	»	$^1/_{100}$ cm.	Най-първо стана отъ KClO кафяно жълта, но бѣше бистра и прозирна. Слѣдъ 8 секунди въ мигъ помътнѣ изцѣло, стана млѣчна и непрозирна.
9.	»	»	»	»	$^1/_{200}$ cm.	Прѣзъ първитѣ 25 секунди бѣше кафяно-жълта и бистра; послѣ това въ мигъ помътнѣ, стана млѣчна и непрозирна и не се отличаваше отъ № 8.
10.	»	»	»	»	$^1/_{500}$ cm.	Както № 9, само че помътнѣ въ мигъ слѣдъ 40 секунди и мътилката е малко по-слабична.
11.	»	»	»	»	$^1/_{1000}$ »	Както № 9, само че помътнѣ въ мигъ едвамъ слѣдъ 70 секунди, мътилката е по-слабична отъ № 10; смѣсьта е полупрозирна.
12.	»	»	»	»	$^1/_{2\cdot000}$ cm.³	Както № 9, но помътнѣ изведнажъ едвамъ слѣдъ 100 секунди; смѣсьта е млѣчна, полупрозирна; мътилката е по-слаба нежели при № 11.

Опититѣ продължихме по-нататъкъ все съ по-малки количества и намѣрихме, че съ намаляване количеството на ацетона, помътняването ставаше все по-късно и въ по-продължително врѣме и мътилката биваше все по-незначителна, но разликата между опитъ съ ацетонъ и опитъ безъ ацетонъ сж забѣлѣзваше ясно дори чакъ при $^1/_{20000}$ cm³ ацетонъ,[1]) особно добрѣ, когато се направѣха едноврѣменно двата сравнителни опита.

Отъ резултатитѣ на горнитѣ опити съ ацетонъ и алкохолъ могатъ да се направятъ слѣднитѣ заключения: 1) И ацетонъ и алкохолъ образуватъ при казанитѣ условия иодоформъ, но чувствителностьта имъ при еднакви условия е твърдѣ различна; сжщо така е различна скоростьта на появяването въ смѣсьта иодоформни кристали, както и самата форма на появяването. При извѣстни условия казанитѣ разлики сж толкова голѣми и характеристични, че могатъ сигурно да послужатъ за откриване присжтствието на ацетонъ въ алкохолъ. 2) При опититѣ съ алкохолъ не се забѣлѣзва строга пропорционалность между количеството на алкохола и онова на образувания иодоформъ, или скоростьта на образуването му. Когато при казанитѣ условия количеството на зетия за опитъ алкохолъ е повече отъ 3 cm³, не се образува повече ни диря отъ иодоформени кристали, вѣроятно или защото малкото иодоформъ, който би се обра-

[1]) Ацетона прѣмѣрвахме съ пипетка, на която капиларката бѣше толкова тънка, че 1 cm³ ацетонъ изтичаше изъ нея на 100 капки, тъй че една капка отговаряше на $^1/_{100}$ cm³ ацетонъ. При опити съ по-малко отъ $^1/_{100}$ cm³ ацетонъ, прѣдварително смѣсвахме послѣдния съ потрѣбното количество вода, тъй че 1 капка отъ смѣсьта съдържаше $^1/_2$, $^1/_3$, $^1/_4$ и пр. капки ацетонъ.

зувалъ въ смѣстьта, се разтваря въ излишеството на зетия алкохолъ, или пъкъ защото при тия условия всичкиятъ активенъ иодъ (въ образувания KIO) се употрѣбява за образуване други иодни съединения,[1]) но не и иодоформъ. 3) Опититѣ съ ацетонъ направихъ въ присѫтствие на 0·5 cm³ алкохолъ. Наистина, опититѣ показаха, че въ отсѫтствие на алкохолъ реакцията е малко по-чувствителна, но тъй като при идентифицирането на денатурираиъ спиртъ търсенето на ацетонъ става всѣкога въ присѫтствие на алкохолъ, трѣбаше за по-голѣма точность реакцията да се извърша въ присѫтствие на алкохолъ, и то всѣкога на едно и сѫщо количество (0·5 cm³). — Иодоформната реакция е за ацетона много чувствителна и въ противоположность на алкохола въ късо врѣме се образува много иодоформъ, затова той нѣма възможность да кристализира на голѣми кристали (както е при алкохола), а се отдѣля на много ситни частици като брашно, смѣсьта става въ мигъ млѣчна и непрозирна. Това е тъкмо характеристично за ацетона и по настѫпването бързо помѫтняване на смѣсьта сигурно можемъ да откриваме ацетона. Помѫтняването на смѣсьта настѫпа толкова по-скоро, колкото повече ацетонъ тя съдържа. Напр. при поменатитѣ при опититѣ условия съ 1 cm³ ацетонъ смѣсьта помѫтнѣ въ мигъ, щомъ ѝ прибавихме калиевъ хипохлоритъ, съ $^1/_{50}$ cm — слѣдъ 3 секунди, съ $^1/_{200}$ cm³ — слѣдъ 25 секунди, а съ $^1/_{1000}$ cm³ — слѣдъ 70 секунди. Щомъ обаче количеството на ацетона надмине извѣстна граница (3 cm³), смѣсьта не помѫтнява вече, понеже образуванията иодоформъ остава въ разтворъ.

Понеже въ 0 5 cm³ денатурираиъ спиртъ има около $^1/_{500}$ cm³ ацетонъ, слѣдва, че бихме могли да откриемъ чрѣзъ „иодоформната реакция“ по описания по-горѣ начинъ присѫтствието на ацетона направо въ денатурираиъ спиртъ.

Откриването на ацетона въ денатурираиъ спиртъ става много посигурно, ако чрѣзъ фракционирно дестилиране концентрираме ацетона. Понеже ацетонътъ е по-лесно летливъ отъ алкохола, той се натрупва въ

[1]) Послѣдното прѣдположение изглежда да е по-вѣроятно. Образуването на иодоформъ отъ алкохолъ става по доста комплицирани реакции, които още не сѫ разяснени окончателно. Наистина, за простота се приема, че образуването на иодоформа напр. отъ алкохолъ съ KClO става по реакции, аналогични на онія, по които се образува хлороформъ отъ алкохолъ. Опитътъ обаче говори малко по-иначе, защото се знае, че по-голѣмата часть отъ активния иодъ се врѣвръща и при най-сгодни условия не въ иодоформъ, а въ други иодни съединения (KI и пр.) Отъ това слѣдва, че иодоформната реакция става съ алкохолъ комплицирано и, може би, тая е причината, дѣто при горѣописанитѣ опити съ алкохолъ иодоформни кристалчета се появяваха само слѣдъ изтичане само на нѣколко минути, и то не изведнажъ както при ацетона, а постепенно. Вѣроятно е, че при голѣмъ излишъкъ отъ алкохолъ всичкиятъ активенъ иодъ образува само второстепенни продукти, а не и иодоформъ. Въ тоя смисълъ говорятъ и слѣднитѣ опити направени при особени условия: смѣсихъ въ епруветка 0·5cm³KI,10cm³H_2O и 5cm³ етилалкохолъ; послѣ нагрѣхъ смѣсьта до 50° и ѝ прибавихъ 0·5cm³ калиевъ хипохлоритъ: слѣдъ 15 секунди смѣсьта бѣше бистра и безцвѣтна, тя не се промѣни, и не се появиха иодоформени кристалчета и слѣдъ 15 минути. Сега изстудихъ смѣсьта и ѝ прибавихъ капка по капка 30 cm³ вода, но не се появи мѫтилка. Повторихъ сѫщия опитъ, само че прибавихъ на смѣсьта и $^1/_{100}$ cm³ ацетонъ: И сега не се появиха иодоформни кристалчета и слѣдъ изстудяването на разтвора, но, като капахъ въ послѣдния вода, той се размѫти отъ утаения иодоформъ и то най-силно, когато бѣхъ прибавилъ около 15 cm³ вода. Отъ това слѣдва, че при първия опитъ ни никакъ не се е образувалъ иодоформъ, или пъкъ се е билъ образувалъ само въ минимално количество.

първитѣ дестилати отъ смѣсьта. Сѫщо въ първитѣ дестилати се натрупва и метилалкохолътъ, но това е безъ значение за опита, понеже се знае, а и ние установихме това съ специални опити, че метилалкохолъ не образува при казанитѣ условия ни дири иодоформъ и слѣдъ часово стоене. Съ денатуриранъ спиртъ направихме слѣднитѣ опити:

100 cm³ денатуриранъ спиртъ подкиселихме съ фосфорна киселина и фракционирахме отъ него 75 cm³, който уловихме по 5 cm³ въ отдѣлни епруветки. Всѣкой отъ 15-тѣ дестилата изслѣдвахме точно тъй, както е показано по-горѣ, като земахме отъ него по 0·5 cm³. Ето какви резултати се получиха:

	KI	KClO	H_2O дестилатъ	
№ 1.	0·5 cm³	0·5 cm³	10 cm³ 0·5 cm³	Отъ KClO стана кафено жълта, но е бистра; постепенно се обезцвѣти; слѣдъ 20 секунди изведнажъ се размати изцѣло, стана млѣчна полупрозирна.
„ 3.	„	„	„ „	Както при № 1, само че размѫщането настѫпи изведнажъ слѣдъ 30 секунди.
„ 5.	„	„	„ „	Както при № 1; размати се изведнажъ слѣдъ 35 секунди. Мътилката е послаба.
„ 7.	„	„	„ „	Както при № 1; размати се слѣдъ 50 секунди, но малко по-продължително, нежели при № 1.
„ 9.	„	„	„ „	Както при № 1; захвана да се размѫща едвамъ слѣдъ 80 секунди, и то не съвсѣмъ бързе; мътилката е слаба, но напълно сигурна.

При опититѣ съ по-горнитѣ нумери отъ дестилатитѣ, размѫщането настѫпаше все по-късно и по-бавно, а мътилката ставаше все по-незначителна.

Сѫщиятъ резултатъ се получи, и когато при другъ опитъ фракционирахме 100 cm³ денатуриранъ спиртъ, безъ да му прибавяме прѣдварително киселина, отъ което слѣдва, че присѫтствието на малки количества пиридинови основи въ дестилатитѣ не влияе върху чувствителността на иодоформната реакция.

Отъ резултатитѣ на горнитѣ опити слѣдва, че по показания до тукъ начинъ можемъ съ пълна сигурность да откриваме ацетона въ денатуриранъ спиртъ. Понеже пъкъ, както се види и отъ горнитѣ опити, ацетонътъ, като по-лесно летливъ отъ алкохола, натрупва се въ първитѣ дестилати, то чрѣзъ повторно фракциониране по-първитѣ дестилати заедно бихме могли да получимъ дестилати още по-богати съ ацетонъ. Ако пъкъ вмѣсто 100 cm³ както е при горния опитъ, земемъ единъ литъръ или повече денатуриранъ спиртъ, то ще се получатъ дестилати още по-богати съ ацетонъ. Отъ това слѣдва, че съ помощьта на „иодоформната реакция“, приложена по описания по-горѣ начинъ, можемъ да идентифицираме и най-изкусно денатуриранъ спиртъ.

По славянската митология.

Въ Archiv für slav. Philol. т. 28, кн. 4 (1906), стр. 575, има интересна статия отъ *M. Gaster*, Rumänische Beiträge zur russischen Götterlehre която заслужва да се отбѣлѣжи. Гастеръ съобщава, че единъ неговъ кодексъ съдържалъ една анонимна история на Руситѣ, която се приписва

на румънския хронистъ *N. Costin* (начало на 18 в.); една глава въ тая история разказва за боговетѣ на славянитѣ, описва на късо качествата имъ и обредитѣ на почитането имъ; споменуватъ се слѣднитѣ богове: *Perun, Volos, Posvisdu* (който се нарича и *Polvint* или *Vihor*), *Lado. Cupdlo, Coleada.* Съобщава се сжщо, че старитѣ идолослужители наричали нѣкои отъ боговетѣ *Lelie* и *Polelie*; „това омразно на Бога име, казва хронистътъ, се е запазило и до днесъ въ нѣкои мѣста, дѣто въ сборове и игри пѣятъ Lelio, Lelio и Polelio, както и у насъ още пѣятъ „Lelio, Lelio".

Гастеръ съобщава и втори текстъ, който копиралъ отъ единъ кодексъ на румънската академия (писанъ въ 1754 год.). Той съдържа подобно изложение, но въ нѣкои чърти се отличава отъ първия; въ него славянитѣ се споменуватъ вече като *елени* и авторътъ казва, че езическитѣ богове и обичаи сж приети и у румънитѣ. Въ тая версия, покрай други богове и обичаи, се споменуватъ и боговетѣ *Oron* и *Papaluga*: „за Papaluga вѣрвать че има власть, да заповѣдва на облацитѣ, за да вали".

Гастеръ добавя, че описанитѣ въ тия текстове обичаи сж се запазили и до днесъ въ Румъния, така напр. „Папалугата", „Лелио", (което е станало Lerio) и пр.

Ние ще припомнимъ тука и за нашата „Пеперуда", която играе сжщата роля при „молбата за дъждъ";[1]) па се срѣща и *Lelio* въ припѣва *„лъуле", „ой луле"*.

Значи въ тия припѣви трѣба да се виждатъ старитѣ божески имена, чието значение било послѣ съвсѣмъ забравено. Въ сжщата категория ще поставимъ и *„Германътъ"*, за когото се помжчихме да докажемъ, че е старо божеско име, вж. нашата статийка „Zur Religion der alten Thraker II", въ *Klio* (Beiträge zur alt. Geschichte) т. VI (1906), стр. 169 сл.[2])

Г. И. Кацаровъ.

България, стѣнна карта за основнитѣ училища, по най-новитѣ източници съставилъ *Н. Данковъ*.

Отъ нѣколко врѣме насамъ на прозорцитѣ на една-двѣ софийски книжарници виси изложена горнята карта, придружена отъ сжщо такава малка, която отъ врѣме до врѣме привлича вниманието върху си и сбира любителитѣ прѣдъ себе. Така и намъ привлѣче вниманието и ни принуди нѣколко пжти по редъ да се спремъ прѣдъ нея и да я прѣгледаме внимателно и подробно. Ето и мнѣнието ни, което си съставихме за нея.

Стѣнната карта е по мѣрка 1:400000, а малката (ржчната) 1:1·200000. Послѣднята изглежда да е прѣдназначена за учители и ученици отдѣлно. отъ които за първитѣ вънъ отъ часа, а за вторитѣ и въ врѣме на него. когато втората за употрѣбение въ врѣме на прѣдаване; по нея учительтъ ще прѣдава и ще изпитва. Ако добрѣ се схване прѣдназначе-

[1]) Вж. *А. П. Стоиловъ*, Мсб. 18, стр. 642 сл.

[2]) Мнѣнието на *А. П. Стоиловъ* (ц. м. стр. 652), че „Германъ" е заето отъ името на св. Германъ, не може да се приеме.

нието на тая карта, и се употрѣби както трѣба, тя може да принесе само полза на родители, учители и ученици. Тя прѣкрасно може да замѣни разновиднитѣ учебници по отечествовѣдение, стига да има заинтересуваность. Не само туй; тя може да украсява всѣка къща и да упѫти всѣкиго, който иска да се запознае съ общия изгледъ на страната ни.

Понеже голѣмата (стѣнната) карта е трикратно уголѣмена отъ малката карта, ще се спремъ само върху нея.

Картата обема отъ 22° до 29° меридианъ източно отъ Гринвичъ и 41° почти до 45° паралели сѣверна ширина. Тя излага главно Княжество България съобразно съ изискванията на програмата за основнитѣ училища, но съдържа и часть отъ Румжния, Сърбия, Македония и Одринско, отдѣли, които сѫ попаднали въ рамкитѣ на картата. Освѣнъ туй тя съдържа и планътъ на София въ уголѣменъ видъ, съобразно съ мѣрката на картата и заедно съ него и часть отъ околностьта на София съ съобщителнитѣ линии въ нея.

На картата сѫ отбѣлѣзани границитѣ на княжеството съ съсѣднитѣ държави, и то всѣка отъ тѣхъ съ особни бои, които доста релиефно изтъкватъ самитѣ граници и частитѣ, които раздѣлятъ, но не указватъ никакво влияние на орографията.

Картата, съ съвсѣмъ незначителни недостатъци, е точно изработена. Въ отношение на граничното очъртание и обозначение, тя почти нѣма недостатъци. На такива може да се посочи само частьта между Ченгенескеля и Созополъ на морския брѣгъ, въ която граничната линия е доста дълбоко врѣзана, но тя пада въ очи само на вещото или добрѣ запознато съ края лице.

Нѣкои могатъ да вематъ за недостатъкъ и пропуска, дѣто не сѫ именувани носоветѣ Емине и Калиакра, но то не е недостатъкъ.

Въ хидрографско отношение картата е съвършена. Както Дунавътъ съ своитѣ блата и острови, тъй и осталата рѣчна система въ княжеството и вънъ отъ него сѫ точно прѣдставени. Всѣка рѣка е отчетлива отъ своето начало и до край, и дѣтето нѣма защо да я показва само на мѣстото, дѣто е обозначена (както е било до сега при употрѣбението на старитѣ карти), но може да я прослѣди отъ край до край; а то е едно важно прѣимущество при схващането и точното разбиране на нѣщата. На по-голѣмитѣ рѣки сѫ прибавени и нѣкои отъ по-важнитѣ имъ притоци, които ще упѫтятъ дѣцата въ разбиране, какъ се образуватъ по-голѣмитѣ рѣки отъ по-малкитѣ и ще имъ дадатъ първитѣ понятия за рѣчно корито.

Въ орографско отношение, картата е доста прѣгледна, съвършена и съобразна съ материята, която прѣдвижда програмата, обаче има и слаби погрѣшки, които само вещото лице може да схване и прѣцѣни. Орографската часть на картата е изработена съ щрихи (чъртички), но тъй добрѣ, щото повръхностьта се прѣдставя релиефна и гладка. Очъртанието на Балкана, главната планина, която дѣцата трѣба да изучатъ по-добрѣ съ малки, почти невидими за обикновеното наблюдение, недостатъци е съвършено. Неговата главна верига е отчетлива. Вѣрно е прѣдставено и характерното му разклонение на изтокъ отъ Демиръ капия (Чаталъ балканъ). Той е точенъ въ южнитѣ стръмни отдѣли и въ поле-

татитѣ сѣверни, съ които постепенно минава въ сѣверното равнище на България. На него, както и на другитѣ планинисти отдѣли въ страната, сж обозначени по-главнитѣ върхове, било съ имената и височинитѣ имъ въ метри, било само съ послѣднитѣ. Балканътъ е правилно свързанъ съ съсѣднитѣ планински отдѣли на ю.-з. България, чрѣзъ Ихтиманскитѣ планини съ Рила и Родопитѣ и непосрѣдно съ Срѣдна гора. Точно е прѣдставена и Срѣдна гора съ своитѣ два отдѣла, а сжщо и областьта на Странджа въ България и вънъ отъ нея. Вѣрни сж Краището и Осоговската планина; точни сж Витоша съ Люлинъ и Рилската планинска область съ съсѣднитѣ ѝ отдѣли въ Македония. Не до тамъ точно сж свързани Конюовската планина съ Верила и послѣднята съ Витоша. Родопитѣ въ по-голѣмата си часть сж точни; само въ сѣвернитѣ си поли между Станимака, Тополово и върха Драгойна равнището е прѣдставено планинисто. Неопрѣдѣленъ е сжщо и Айденскиятъ ридъ, на западъ отъ Хасковскитѣ бани. Равнището на Сѣверна България е доста сполучливо прѣдставено. Подобно на него е и тракийското поле, само че то въ срѣднитѣ си отдѣли е постѣснено, обаче туй стѣснение при гледане отъ далечъ се губи. Другитѣ котловини като: Казанлъшката, Карловската, Златишката, Ихтиманската, Софийската, Радомирската и пр., както и високитѣ равнища въ Шуменско, Провадийско, Новипазарско и др. сж вѣрно прѣдставени.

Всички заселища (градове и села), които програмата за основното обучение прѣдвижда сж поставени, но покрай тѣхъ авторътъ е поставилъ и други вжтрѣ и вънъ отъ княжеството, които не само че не намаляватъ достойнствата на картата, но ѝ прѣдаватъ по-голѣма естетичность и я правятъ по-прѣгледна. Заселищата сж поставени на мѣстата си. Поглавнитѣ и нѣкои отъ второстепеннитѣ заселени центрове сж свързани и съ съобщителни линии желѣзнопжтни (свършени и въ постройка) и шосета. Послѣднитѣ сж прѣдставени съ червена боя и много нагледно изтъкватъ главната шосейна мрѣжа на страната. Въ тѣхъ сж нанесени и главнитѣ балкански и гранични проходи.

Картата е работена въ нашия военно-картографически институтъ; тя въ техническо отношение е безъ недостатъци, а то прѣпоржчва института, въ неговата солидна работа.

Картата е одобрена окончателно отъ Министерството на Народното Просвѣщение съ заповѣдь № 1856 отъ 22 септемврий 1906 год. като потрѣбно учебно помагало.

Прѣдъ видъ на вѣрнитѣ данни и точната изработка, а сжщо и съгласието ѝ съ програмата за основнитѣ училища (по отечествовѣдение), както и хубавия прѣгледъ, който има, тя ни направи впечатление на добро учебно помагало. Затова ние я прѣпоржчваме на всѣки любитель на страната ни, а особно на г-да окржжнитѣ и околийски училищни инспектори, както и на всички основни учители, да я въведатъ въ училищата, съ което ще улеснятъ дѣцата въ лекото усвоение на материята по отечествовѣдение и ще освободятъ родителитѣ всѣка година да даватъ пари за нови учебници.

Ж.